SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JĘZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

OPRACOWANY PRZEZ
ZESPÓŁ ZAKŁADU SŁOWIANOZNAWSTWA PAN
POD REDAKCJĄ
FRANCISZKA SŁAWSKIEGO

CZŁONKOWIE ZESPOŁU:
WIESŁAW BORYŚ
WACŁAW FEDOROWICZ
KRYSTYNA HEREJ-SZYMAŃSKA
WANDA NAMYSŁOWSKA
WŁADYSŁAW SĘDZIK
FRANCISZEK SŁAWSKI
TADEUSZ SZYMAŃSKI
MARIA WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JĘZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

TOM I

A—B

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK
1974

ZAKŁAD SŁOWIANOZNAWSTWA PAN
PRACOWNIA
JĘZYKA PRASŁOWIAŃSKIEGO
31-113 Kraków, ul. Straszewskiego 27

Recenzent
JAN SAFAREWICZ

Obwolutę, okładkę i karty tytułowe
projektował Janusz Bruchnalski

Printed in Poland

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław.
Oddział w Krakowie 1974.
Nakład 2500 egz. Ark. wyd. 40; ark. druk. 30,5; ark. form. A1 40,56.
Papier ilustr. kl. III 70 g 70×100.
Oddano do składania 4 I 1974. Podpisano do druku 2 XII 1974.
Druk ukończono w grudniu 1974
Zam. nr 22/74 S-62-1278 Cena zł 130.—
Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, ul. Czapskich 4

WSTĘP

I. Z HISTORII SŁOWNIKA

1. Prace nad Słownikiem prasłowiańskim (= SP) podjęto w r. 1954 z inicjatywy T. Lehra-Spławińskiego. Podstawowe zagadnienia i trudności związane z rekonstrukcją słownictwa prasłowiańskiego omówiono w latach 1958 i 1962. W r. 1961 ogłoszono powielony zeszyt próbny SP [1], do którego weszło około 100 haseł reprezentujących wszystkie części mowy z wyjątkiem zaimków.

Od tego czasu praca postąpiła znacznie naprzód, choć posuwa się dużo wolniej, niż się spodziewano. W chwili obecnej (wrzesień 1974) trwa wstępne opracowywanie haseł na literę *T*. Przygotowano ostatecznie do druku litery *A*—*Č* (*D* znacznie zaawansowane). Ostateczna redakcja prowadzona przeze mnie przy pomocy dra W. Borysia przeciągnęła się dłużej, niż oczekiwano. Hasła opracowane wstępnie trzeba było pogłębiać zarówno pod względem materiałowym, jak i merytorycznym. Konieczne okazało się uściślanie i pogłębianie analizy morfologicznej, rekonstrukcji pierwotnego znaczenia oraz rewidowanie objaśnień etymologicznych.

2. Potrzeba rekonstrukcji słownika prasłowiańskiego jest niewątpliwa. Jedyną zakończoną pracą, która daje dziś jakie takie pojęcie o całości słownictwa wspólnego różnym językom słowiańskim, jest dzieło F. Miklosicha Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, wydane w r. 1886 w Wiedniu. Prawie 90 lat, jakie upłynęły od daty ukazania się tej książki, to okres wspaniałego rozwoju gramatyki porównawczej słowiańskiej, badań nad głosownią, morfologią i słownictwem słowiańskim. Nic dziwnego, że od wielu lat daje się odczuwać pilną potrzebę zastąpienia syntezy F. Miklosicha, wyraźnie dziś przestarzałej, choć ciągle podręcznej książki parającego się zagadnieniami słownictwa slawisty. Z początkiem naszego wieku dobre nowoczesne ujęcie znacznej części słowiańskiego materiału słownego dał E. Berneker (SEW), który jednak stanął na wyrazie *morz*. Tylko część najdawniejszego słownictwa słowiańskiego uwzględnia znakomity bałtycko-słowiański Słownik R. Trautmanna (BSW). Niestety nie doszły całkiem do skutku przygotowywane również z początkiem naszego wieku słowniki A. Meilleta i J. Rozwadowskiego, uczonych, których głęboka wiedza i doskonała metoda badawcza najbardziej może predestynowały do stworzenia trwałego dzieła w tej dziedzinie.

W ostatnich latach sytuacja znacznie się poprawiła. Zaczął wychodzić zeszytami wartościowy porównawczy słownik języków słowiańskich L. Sadnik i R. Aitzetmüllera (VWSS). Znacznie zaawansowane są prace nad słownikami etymologicznymi języków słowiańskich, przygotowywanymi przez zespoły ośrodków moskiewskiego pod redakcją O. N. Trubačeva [2] i berneńskiego pod

[1] Zob. niżej: Literatura o Słowniku prasłowiańskim.

[2] Trubačev ESSJ.

redakcją F. Kopečnego (początkowo V. Machka)[3]. Pojawiły się nowe wartościowe słowniki etymologiczne języków słowiańskich: bułgarskiego pod redakcją V. Georgieva (BER), ukraińskiego J. B. Rudnyćkiego (Rudnyćkyj ED), serbochorwackiego P. Skoka (Skok ER). Oczekujemy także słownika etymologicznego słoweńskiego F. Bezlaja[4].

II. ZAKRES

3. Zadaniem naszym jest rekonstrukcja zasobu słownikowego prasłowiańskiego z okresu bezpośrednio poprzedzającego najstarsze dane historyczne, a więc w przybliżeniu z wieków VII—VIII naszej ery. Na początku pracy wytknęliśmy sobie za cel rekonstrukcję stanu z końcowej doby faktycznej, realnej wspólnoty prasłowiańskiej, a więc z IV—V wieku n. e. Badania ostatniego dziesięciolecia wykazały jednak doniosłą rolę wieków VII—VIII w definitywnym ukształtowaniu zarówno wokalizmu, jak i konsonantyzmu prajęzyka słowiańskiego. Także i wiele rozpowszechnionych po całej Słowiańszczyźnie wyrazów obcych pochodzi z tego właśnie okresu (chociażby np. *korlь*). Przyjęcie tej epoki jako punktu wyjścia pozwala również na ścisłe nawiązanie rekonstruowanych prapostaci do realnie zaświadczonego stanu najdawniej zapisanych języków słowiańskich.

III. ZASADY REDAKCYJNE

4. Słownictwo prasłowiańskie rekonstruujemy przede wszystkim na podstawie materiału leksykalnego dzisiejszego i dawnego wszystkich języków słowiańskich. Podstawowe znaczenie ma materiał dialektyczny, świadczący o rozwoju naturalnym pierwotnego zasobu słownego. W funkcji pomocniczej wyzyskujemy najstarsze pożyczki słowiańskie w językach sąsiednich (w greckim, rumuńskim, węgierskim, fińskim, germańskich, bałtyckich). Dużo pomaga także materiał onomastyczny, niezbędny nieraz dla odtworzenia czy to pierwotnej budowy, czy też zasięgu wyrazu. Tak np. do *borti bor'ǫ* 'zmagać się, mocować się, walczyć' utworzono nomen actionis : nomen agentis *borъ* 'walka' (= stind. *bhára-* 'walka, spór'), typowe dla drugiego członu starych imion osobowych, jak psł. *Rati-borъ*, stpol. od XII w. *Raci-bor*, *Želi-borъ*, stpol. *Żeli-bor*.

Niekiedy rekonstruowane hasło oparte jest tylko na materiale onomastycznym, np. *bezděd*ъ dial. płn. 'nie mający dziadka, przodka', pol. NO *Biezdziad* od XIV w., NM *Biezdziedza*, *Biezdziadowo*.

Ważne znaczenie ma analiza morfologiczna materiału słowiańskiego w ramach rekonstrukcji wewnętrznej. Umożliwia ona dotarcie do postaci pierwotnej przez odrzucenie nawarstwień słowotwórczych nowszych. Tak np. przy omawianiu psł. *blьščati* 'błyszczeć, fulgere' podkreślamy, że jest to postać pierwotna, z typowym dla czasowników stanu na *-ěti* zredukowanym wokalizmem pierwiastka (= lit. *blìskėti* 'ts.'). Synonimiczne *bliščati*, *blěščati*, *blyščati* wydzielamy jako wyrazy nowsze, z wokalizmem wtórnym, właściwym pierwotnie innym formacjom. Tak samo za pierwotne nomen actionis do *blьščati* uważamy tylko

[3] ESSJ; por. też ZVSZ.

[4] Zob. Bezlaj ES (poskusni).

blěskъ, co gwarantuje prastara apofonia (ie. *-oi-*). Wyodrębniamy przy tym nowsze dewerbalne derywaty wsteczne z wtórnym wokalizmem odpowiednich czasowników, jak *blьskъ* : *blьsknǫti*, *bliskъ* : *bliscati*, *bliskati*, *blyskъ* : *blyskati*.

5. W ramach każdego hasła Słownika dajemy z reguły: 1. rekonstrukcję prapostaci, 2. rekonstrukcję prasłowiańskiego znaczenia, 3. materiał dowodowy, 4. pochodzenie wyrazu, analizę morfologiczną, ewentualne odpowiedniki indoeuropejskie, 5. podstawową literaturę.

6. Rekonstrukcja prapostaci sprawia nieraz wiele kłopotu. Opieramy ją na realnym materiale, zrewidowanym analizą wewnętrzną. W funkcji pomocniczej wykorzystujemy niekiedy etymologię. Tak np. *etymologia zdaje się* przemawiać za prapostacią *brgъlěžь* : dial. zach. *brgъlъ* 'ptak kowalik, Sitta'. Byłoby to stare compositum z pierwszym członem *brgъ* = *brzgъ* (skostniała w złożeniach oboczna postać do *brzъ* : *brzdъ* = lit. *burzgùs* 'szybki'; warto dodać, że dobrze zaświadczony jest także dial. płd. przysłówek *brgo* 'szybko'). Etymologiczne znaczenie *'szybko łażący' popierają zarówno inne nazwy tego ptaka*, jak i jego opisy.

Idąc za J. Rozwadowskim (Studia 12—20) zdecydowaliśmy się na rekonstrukcję *brъna*, *brъnьje* 'błoto, lutum', opartej przede wszystkim na dokładnych odpowiednikach germańskich: goc. *brunna* 'źródło', stang. *brunna* : *burna* 'potok'.

Nie wydała się nam należycie uzasadniona rekonstrukcja *bьčela* 'pszczoła', nawiązująca do płn.-zach.-ie. nazwy pszczoły (lit. *bìtė*, stwniem. *bini*, stir. *bech*). Zarówno zapisy starocerkiewne, jak i podstawowe *bučati* (spotykane także i w znaczeniu 'brzęczeć', o pszczołach) skłoniły nas do rekonstrukcji *bьčela* (przyjmowanej np. przez Brücknera), do przyjęcia dopiero prasłowiańskiej genezy wyrazu.

7. Niekiedy postać pierwotną rekonstruujemy tylko na podstawie zaświadczonych derywatów. Tak np. na psł. abstractum *bolědь* f. 'boleść, choroba' (*bolь* 'chory') wskazują: płd.słow. denominalne *bolědovati* 'być chorym, cierpieć', cs. *boléždь* 'chory, cierpiący', *bolědina* 'chory'.

Na prasłowiański przymiotnik *bělizъ* zdają się wskazywać: dłuż. *běliza*, głuż. *bělizka* 'biel drzewa', bułg. dial. *belízina* 'biała ziemia', ros. dial. archang. *belízь*, *belízina* 'jasna smuga, jasna plama'. Byłby to derywat od przymiotnika *běłъ* 'biały', *-iz-* powtarza się w abstractum *bělizna* 'biel, białość'. Trzeba by to uwzględnić *przy rozpatrywaniu genezy przyrostka -izna.*

8. Wiele kłopotu sprawia nieraz także rekonstrukcja pierwotnego znaczenia. Głęboko ujął to zagadnienie É. Benveniste w artykule pt. Problèmes sémantiques de la reconstruction, Word 1954 (przedruk w jego książce Problèmes de linguistique générale, Paris 1966, s. 289—307). Staramy się odtworzyć podstawowe znaczenie ogólne, oczyszczając je od znaczeń nieistotnych, związanych z kontekstem. Chodzi nam o rekonstrukcję rozwoju znaczenia pierwotnego. Opieramy się przede wszystkim na realnie zaświadczonych danych słowiańskich. Uwzględniamy również znaczenia wynikające ze struktury słowotwórczej wyrazu.

9. Rozpatrując pochodzenie wyrazu, staramy się przede wszystkim zaszeregować go do jednej z trzech warstw chronologicznych słownictwa prasłowiańskiego: indoeuropejskiej (np. *borda*, *bratrъ*, *bry brъve*, *bosъ*, *cělъ*, *cěna*), bałtosłowiańskiej (np. *baba*, *vorna*, *brzъ* : *brzdъ*), czy też najnowszej i najliczniejszej, właściwie prasłowiańskiej, która powstała dopiero na gruncie prasłowiańskim. Przy podawaniu odpowiedników indoeuropejskich na pierwszy plan wysuwamy zawsze odpowiedniki dokładne pod względem strukturalnym. Tak np. przy objaśnianiu wyrazu *cělъ* 'cały' przytaczamy przede wszystkim dokładne odpo-

wiedniki germańskie: goc. *hails*, stnord. *heill* 'zdrowy, cały' (ie. *kai-lo-* : *kai-lu-*), potem stprus. **kailu-s* w *kailūstiskan* acc. sg. f. 'zdrowie' < **kailūstas* 'zdrowy'.

Jeżeli wyraz ma dokładne odpowiedniki indoeuropejskie, rekonstrukcja pierwotnej motywacji może być dokonana tylko na gruncie indoeuropejskim. Nie wchodzi ona zasadniczo w zakres naszych zadań. Za podstawowy cel natomiast uważamy odtworzenie pierwotnej motywacji wyrazu, który powstał na gruncie prasłowiańskim. Zwracamy więc baczną uwagę na bezpośrednią podstawę derywacyjną, na formant i jego funkcję.

10. Po materiale dowodowym, który obejmuje dokładne odpowiedniki morfologiczne rekonstruowanego wyrazu prasłowiańskiego, dajemy często w naszym Słowniku materiał porównawczy. Obejmuje on: a) formacje wyjątkowe, niekiedy nawet archaizmy morfologiczne, b) derywaty nawet i starsze, ale o małym zasięgu, c) derywaty nowsze, nieraz i o dużym zasięgu, d) derywaty prefiksalne, rozszerzające zasięg geograficzny wyrazu podstawowego.

Zadaniem tej części Słownika jest albo oświetlić bliżej morfologię, semantykę, czy zasięg geograficzny wyrazu podstawowego, albo też udostępnić przyszłym badaniom wartościowy pod względem morfologicznym czy semantycznym materiał.

Ogromna większość zawartego w tej części materiału to derywaty powstałe paralelnie i niezależnie na gruncie poszczególnych języków słowiańskich. Nierzadkie jednak są też i archaizmy, sięgające być może epoki prasłowiańskiej. Ta część naszego Słownika przyda się do badań nad słowotwórstwem słowiańskim.

11. Kolejność liter alfabetu:
a b b' c č d d' e ę ě g ch i j k l l' ł ł' m m' n n' o ǫ p p' r r' ŕ ŕ́ s š t t' u v v' z ž ъ y ь.

IV. PLUSY I MINUSY PRACY

12. W Słowniku prasłowiańskim mamy dwie podstawowe warstwy wyrazowe: na pewno prasłowiańską i drugą, której prasłowiańskość może być kwestionowana. Do pierwszej grupy zaliczamy wyrazy mające dokładne odpowiedniki indoeuropejskie (np. *bъděti* 'czuwać, nie spać' = lit. *budėti*, *bъdrъ* dial. płd. i wsch. 'czujny' = stlit. *budras*, *bry brъve* 'brew, supercilium' = ie. *bhrū-*, np. stind. *bhrūḥ* f. acc. *bhrúvam*) oraz zbudowane przy pomocy formantów czy w ogóle środków morfologicznych nieproduktywnych w późniejszych językach słowiańskich (np. wykazujących apofonię samogłoski rdzennej jako dodatkowy środek derywacyjny: *bojь* 'bicie, bicie się, walka' : *biti*, *borgъ* dial. płn. 'ochrona, osłona, to, co ochrania, osłania, daszek ochronny' : *bergti* dial. płd. i wsch. 'strzec, ochraniać'.

13. Druga wielka warstwa słownictwa prasłowiańskiego to należące do nowego pokładu chronologicznego formacje żywe i produktywne. Prasłowiańskości znacznej części rekonstruowanych przez nas wyrazów nie da się udowodnić, bo jako typ słowotwórczy produktywny zawsze mogły powstawać paralelnie, a niezależnie w różnych częściach i w różnych epokach Słowiańszczyzny. Dotyczy to np. produktywnych formacji sufiksalnych. Prasłowiańskość ich może wykazać tylko analiza semantyczna: w wypadku zatarcia się czy rozluźnienia związku semantycznego obu członów, podstawy derywacyjnej i sufiksu, zatarcia się czy rozluźnienia pierwotnej motywacji, oderwania się od danej serii derywacyjnej,

a więc w wypadku leksykalizacji (oczywiście, jeżeli zaświadczone to jest przynajmniej w dwóch nie sąsiadujących ze sobą językach słowiańskich).

Daliśmy sporo produktywnych formacji sufiksalnych, przy ich doborze kierując się zarówno budową słowotwórczą, jak i semantyką wyrazu. W wielu wypadkach prasłowiańskość podanych formacji może być kwestionowana. Największy kłopot w rekonstrukcji słownika prasłowiańskiego sprawia zadziwiający paralelizm rozwojowy budowy słowotwórczej języków słowiańskich.

14. Baczniejsze przyjrzenie się historii wyrazu, budowie morfologicznej, semantyce, zasięgowi geograficznemu zmusiło nas niejednokrotnie do zakwestionowania prasłowiańskości wyrazu. Tak np. brak najdawniejszych zapisów, produktywność formantu, rozbieżność znaczeń w językach słowiańskich, brak jakiegoś znaczenia zleksykalizowanego, nie uwarunkowanego budową, skłoniły nas do odrzucenia haseł *bědovati*, *bědьněti*.

Wbrew K. Moszyńskiemu (PZJP 316) nie widać podstaw do przyjęcia prasłowiańskości wyrazu *bolgoslaviti*. Za wtórnością przemawia wyraźnie zmienność postaci. Jest to wędrowna pożyczka z zakresu terminologii chrześcijańskiej z scs. *blagoslaviti*, co jest kalką z gr. εὐλογεῖν 'wielbić, błogosławić, chwalić, sławić' (w języku staroczeskim z adideacją do *slaviti*, w staropolskim ze stczes.).

Za późniejszą wędrowną pożyczkę uznaliśmy także wyraz *bur'anъ*. Jak wykazał O. Pritsak (IJSL VIII 41—5), jest to pożyczka orientalna z XIII—XIV w. W niektórych językach słowiańskich, np. w polskim, czeskim, wyraz jest całkiem nowy. Nawiązywanie (zob. jeszcze M. Vasmer) do *buriti* okazało się niemożliwe do przyjęcia.

15. Ostatnie dziesięciolecia powiększyły znacznie naszą wiedzę o słownictwie słowiańskim i to, zarówno o słownictwie języków literackich, jak i o najważniejszym dla nas, dawnym i dialektycznym bogactwie słownym. Nic więc dziwnego, że znajdziemy w naszym Słowniku sporo haseł nowych, albo całkiem nieznanych np. Bernekerowi, albo też gubiących się u niego w jednym gnieździe wyrazowym. Oto kilka przykładów: *bedrъ*, *bedrьnъ* 'szczęśliwy, bogaty' (zob. Lunt Language XXIX 128—33); *berzъ* zach. i płd. 'koloru brzozy, z białymi plamami, pręgami'; *bělasъ* : *běl'asъ* : *bělěsъ* 'o barwie zbliżonej do białej, albidus, subalbidus'; *bělъkъ* 'albulus'; *bosъkъ* płn. deminutivum do *bosъ*; *blesnъ* zach. i płd. 'szalony, niespełna rozumu' (np. stpol. tylko u Mączyńskiego *blesny*, kasz. *blesnï*, zob. Sławski Studia Rospond 66—70); *bl̥kъ* zach. 'huczenie, huk, łoskot' : 'topiel wodna, wir' (np. stpol. od XV w. *bełk*, też dial.). Obok rzeczownika *blaznъ* 'majaczenie, mamienie, zwodzenie; błądzenie, błąd; człowiek błądzący, ośmieszający się, obłąkany, głupiec' dajemy też przymiotnik *blaznъ* 'zwodniczy, mamiący, błędny; głupi, obłąkany'. Podobnie obok powszechnie znanego rzeczownika *blěskъ* 'blask, fulgor, splendor, fulgur' wydobywamy także przymiotnik *blěskъ* zach. i płd. (stpol. *blaski* 'szary, siwy, bladomodry', bułg. dial. *bljásko žíto* 'zboże, które się dobrze nie zawiązało i pozostaje białe').

Wykazujemy również, że nie ma powodu do sceptycyzmu co do bóstwa *bělъ bogъ*, dobrze zaświadczonego w żywym materiale słowiańskim.

16. Nowy materiał dialektyczny umożliwił niekiedy skorygowanie postaci głosowej. Okazało się np., że również i na gruncie słowiańskim w dialektach peryferycznych dobrze zaświadczona jest grupa spółgłoskowa *-zd-* w rodzinie wyrazu *borda* 'broda', a więc bałtyckie *barzda* ma odpowiedniki w słowiańskim (słi. *bωrẓdavica*, *barzòvka*, ros. dial. nowogrodzkie *borozdávka* 'brodawka').

17. Godne uwagi jest współistnienie różnych warstw chronologicznych w budowie morfologicznej wyrazu. Obok pierwotnego prymarnego derywatu *bi-dlo*

'narzędzie do bicia, uderzania, np. kołatka, płocha w krosnach', spotyka się także sekundarne *bija-dlo*. Normalnym przymiotnikiem od *bolto* 'błoto, palus, lutum' jest *bolt-ьnъ*. Szczątkowo zaświadczony jest jednak także archaiczny typ *boltъ* (por. Taszycki PSS III 51—4) = lit. *báltas* 'biały'.

18. Niejednokrotnie zwracamy uwagę na niemożliwość jednolitego objaśnienia niektórych wyrazów. Oprócz psł. *běsъ* 1. 'zły duch, diabeł' = lit. *baĩsas* 'straszydło, strach' wyróżniamy też dial. zach. i płd. *běsъ* 2. 'wściekanie się, wściekłość' dewerbativum od *běsiti* 'doprowadzać do szału, wściekłości'. Za podwójnie motywowany uważamy wyraz *blędъ* 'błąd, error, erratio, deliramentum' : na prastarą formację z apofonią *-o-* do *blęsti blędǫ* 'majaczyć, gadać nie do rzeczy; być w błędzie, mylić się' nawarstwił się wtórny derywat wsteczny od *blęditi* 'błądzić, errare, vagari'.

19. Objaśnienia badanego wyrazu szukamy przede wszystkim na gruncie słowiańskim. Wystarczy nam np. objaśnienie psł. *bat'a* m. 'starszy członek rodu, zwłaszcza ojciec, brat' jako skróconego hypocoristicum do *brat(r)ъ*, por. tego samego typu lit. *batis* 'ojciec, ojczulek' ⟨ *brólis* 'brat'. Wbrew O. N. Trubačevowi (STR 21) nie dopatrujemy się tu kontynuacji ie. *pətḗr* 'ojciec'.

Objaśniając psł. *brъněti* 'dźwięczeć, brzęczeć', nawiązujemy przede wszystkim do *brękati*, porównując z wyrazami tego samego typu, bliskimi pod względem głosowym i znaczeniowym, choć niezależnymi genetycznie stwniem. *breman*, łac. *fremō*, gr. βρέμω. Materiał słowiański nie potwierdził przyjmowanej zwykle obocznej postaci *brъměti*. Historia pol. *brzmieć* wyraźnie wskazuje na wtórność tej postaci (upodobnienie na odległość *b...n* ` *b...m*, por. paralele s. v. *borna*, *pěsnь*).

Pol. dial. kasz. *bucha* 'pycha, duma' (notowane od XVI w.) uważamy za wtórne nomen deverbale od *buchati* 'puchnąć, nabrzmiewać' powstałe dopiero na gruncie polskim. Nie widzimy podstaw do rekonstrukcji bsł. *bausa-* 'pycha' (Trautmann BSW 28), opartej tylko na tym wyrazie.

20. Słownik nasz powinien stworzyć podstawy do opracowania zróżnicowania dialektycznego języka prasłowiańskiego pod względem leksykalnym i słowotwórczym. Z gotowych prawie 900 haseł na litery *A B* blisko 400 uznajemy za wyraźne dialektyzmy. Wśród nich wyróżniamy ponad 170 wyrazów niemotywowanych. Materiał ten wyodrębnia z jednej strony północ Słowiańszczyzny od południa, z drugiej zaś wskazuje na łączność języków południowo- i wschodniosłowiańskich, a także zachodnio- i południowosłowiańskich. Słabiej zaznacza się odrębność leksykalna grup zachodniej, południowej i wschodniej.

V. UWAGI KOŃCOWE

Litery A—B przedstawiają jakąś $\frac{1}{10} - \frac{1}{13}$ część całości.

Słownik prasłowiański jest pracą zespołową wykonaną przez Zespół Pracowni Języka Prasłowiańskiego Zakładu Słowianoznawstwa PAN.

Aktualni członkowie Zespołu:

Wiesław Boryś (W. B.)
Wacław Fedorowicz (W. F.)
Krystyna Herej-Szymańska (K. H.)
Wanda Namysłowska (W. N.)
Władysław Sędzik (W. S.)
Franciszek Sławski (F. S.)
Tadeusz Szymański (T. Sz.)
Maria Wojtyła-Świerzowska (M. Ś.).

W ciągu lat zespół ulegał poważnym zmianom. Dużą ilość haseł wykonali:
Zbigniew Gołąb (Z. G.) Kazimierz Polański (K. P.).
Roman Laskowski (R. L.)

Dorywczo brali udział w pracach Zespołu:
Leszek Bednarczuk (L. B.) Stanisław Stachowski (S. S.)
Józef Reczek (J. Re.) Bogumiła Szewczykówna (B. Sz.)
Jerzy Rusek (J. R.) Henryk Wróbel (H. W.).

*
* *

Pozostaje mi miły obowiązek serdecznie podziękować Kierownikowi Zakładu Słowianoznawstwa prof. drowi Zdzisławowi Stieberowi za długoletnią troskliwość i wyrozumiałość dla naszej pracy. Prof. drowi Janowi Safarewiczowi gorąco dziękujemy za cenne uwagi do poszczególnych haseł Słownika.

Franciszek Sławski

VI. LITERATURA O SŁOWNIKU PRASŁOWIAŃSKIM

T. Lehr-Spławiński, F. Sławski, Z pracowni Słownika prasłowiańskiego, RS XX 3—15;

Słownik prasłowiański, zeszyt próbny. Redaktorzy: T. Lehr-Spławiński, F. Sławski, Kraków 1961, s. 66;

F. Sławski, Stan prac nad Słownikiem prasłowiańskim, SPAN 5/1961, 70—8;

K. Polański, Słowotwórstwo w Słowniku prasłowiańskim, SPAN 5/1961, 78—83;

Z. Gołąb, Trzy warstwy chronologiczne w słownictwie prasłowiańskim, SPAN 5/1961, 83—6;

Z. Gołąb, K. Polański, Z badań nad słownictwem prasłowiańskim, Slavia XXIX 525—40;

F. Sławski, O Słowniku prasłowiańskim, JP LIII 181—8;

F. Sławski, Nad pierwszym tomem Słownika prasłowiańskiego, RS XXXIV 3—16.

WYKAZ SKRÓTÓW

I. ŹRÓDŁA I LITERATURA

AA	Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, I—III Beograd 1923—6.
Abaev ES	В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, I: *A*—*K'*, Москва—Ленинград 1958.
Abaev SEI	В. И. Абаев, Скифо-европейские изоглоссы на стыке Востока и Запада, Москва 1965.
ABG	С. Б. Бернштейн, Е. В. Чешко, Э. И. Зеленина, Атлас болгарских говоров в СССР, Москва 1958.
AGM	H. Horodyska-Gadkowska, A. Strzyżewska-Zaremba, Atlas gwar mazowieckich, Wrocław 1971 nn.
Agrell BL	S. Agrell, Baltische Lautstudien, Lund 1919.
Agrell IAS	S. Agrell, Intonation und Auslaut im Slavischen, Uppsala 1913.
Agrell ZB	S. Agrell, Zwei Beiträge zur slavischen Lautgeschichte, Lund 1918.
Agrell ZBL	S. Agrell, Zur baltoslavischen Lautgeschichte, Lund 1921.
AJK	Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich. Opracowany przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN (I—VI pod kierunkiem Z. Stiebera, od VII pod kierunkiem H. Popowskiej-Taborskiej), Wrocław 1964 nn.
AnzSlPh	Anzeiger für slavische Philologie, Wiesbaden 1966 nn.
ARG	Атлас русских народных говоров центральных областей к востоку от Москвы. Под ред. Р. И. Аванесова, Москва 1957.
Arumaa UG	P. Arumaa, Urslavische Grammatik, I: Einleitung, Lautlehre, Heidelberg 1964.
ASJ	Atlas slovenského jazyka. Hl. autor a vedúci pracovnej skupiny J. Štolc, Bratislava 1968 nn.
AslPh	Archiv für slavische Philologie, Berlin 1876—1929.
Assem.	Assemanovo izborno evangjelje. Na světlo dao I. Črnčić, Rim 1878 (nowe fototypiczne wydanie Vajsa-Kurza, Praha 1929).
Bajec Besedotvorje	A. Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika, I—IV, Ljubljana 1950—1959.
Bart.	Słownik łacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszczy podług rękopisu z r. 1532 opracował i wydał Bolesław Erzepki, Poznań 1900.
Bartholomae AIW	Ch. Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch, 2. unveränd. Aufl., Berlin 1961.

Bartnicka-Dąbkowska NG	B. Bartnicka-Dąbkowska, Polskie ludowe nazwy grzybów, Wrocław 1964. PJ PAN 42.
Bartoš DSM	F. Bartoš, Dialektický slovník moravský, Praha 1906.
Basara TBW	J. Basara, Terminologia budownictwa wiejskiego w dialektach polskich. Cz. 1. Dom mieszkalny. Cz. 2. Pomieszczenia gospodarskie, ogrodzenia, zamknięcia, Wrocław 1964—1965. PJ PAN 43.
Battisti-Alessio DEI	C. Battisti, G. Alessio, Dizionario etimologico italiano, I—V, Firenze 1968.
Baudouin Szkice	J. Baudouin de Courtenay, Szkice językoznawcze, I, Warszawa 1904.
Bauer Vývoj	J. Bauer, Vývoj českého souvětí, Praha 1960.
BB	Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, wyd. A. Bezzenberger I—XVIII, A. Bezzenberger u. V. Prellwitz XIX—XXX, Göttingen 1877—1906.
BDA	Български диалектен атлас. Съставен под ръководство на Ст. Стойков и С. Б. Бернщейн (I), Ст. Стойков (II), София 1964 nn.
BDial.	Българска диалектология. Проучвания и материали. София 1962 nn.
BE	Български език, София 1951 nn.
Bednarczuk IEP	L. Bednarczuk, Indo-European Parataxis, Kraków 1972.
Bednarczuk PSP	L. Bednarczuk, Polskie spójniki parataktyczne, Wrocław 1967. PKJ PAN Kr. 13.
Belostenec	Ioannis Belostenec... Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium..., Zagrabiae 1740. — Cytowane za RJAZ.
Beneš ČP	J. Beneš, O českých příjmeních, Praha 1962.
Benveniste Origines	É. Benveniste, Origines de la formation des noms en indo-européen. 3. tirage, Paris 1962.
Benveniste Voc.	É. Benveniste, Le vocabulaire des institutions indo-européennes, I—II, Paris 1969.
BER	Български етимологичен речник. Съставили: Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев, София 1962 nn.
Berneker SEW	E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch *A-morъ*, Heidelberg 1908—1913.
Bernštejn OSG	С. Б. Бернштейн, Очерк сравнительной грамматики славянских языков, Москва 1961.
Bevzenko IMUM	С. П. Бевзенко, Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору), Ужгород 1960.
Bezlaj ES (poskusni)	F. Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek, Ljubljana 1963.
Bezlaj Eseji	F. Bezlaj, Eseji o slovenskem jeziku, Ljubljana 1967.
Bezlaj SVI	F. Bezlaj, Slovenska vodna imena, I—II, Ljubljana 1956—1961.
Bělič Dol.	J. Bělič, Dolská nářečí na Moravě, Praha 1954.
Bilećkyj-Nosenko	П. Білецький-Носенко, Словник української мови. Підготував до видання В. В. Німчук, Київ 1966.

Bjalькevič Mohylew	І. К. Бялькевіч, Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны, Мінск 1970.
Blanár SHL	V. Blanár, Zo slovenskej historickej lexikológie. Slovníkovy rozbor počtových kníh z banickej osady Boce, Bratislava 1961.
Bloch-Wartburg DEF	O. Bloch, W. von Wartburg, Dictionnaire étymologique de la langue française. 3. éd. refondue par W. von Wartburg, Paris 1960.
BLZ	Беларускі лінгвістычны зборнік, Мінск 1966.
BMS	Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21 IX 1955), Beograd 1957.
BN	Biblioteka Narodowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów (do r. 1939), Wrocław.
Boisacq DE	É. Boisacq, Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes. 3. éd., Heidelberg 1938.
BPP	Biblioteka Pisarzów Polskich, Polska Akademia Umiejętności, Instytut Badań Literackich PAN, Kraków (Wrocław) 1889 nn.
BPTJ	Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Kraków 1927 nn. (od 1956 Wrocław).
Bricyn VSL	М. А. Брицын, Из истории восточнославянской лексики, Киев 1965.
Brodowska-Honowska SPS	M. Brodowska-Honowska, Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, Kraków 1960. MS PAN 2.
BRS	Беларуска-рускі слоўнік. Пад рэд. К. К. Крапівы, Масква 1962.
Brückner LS	A. Brückner, Litu-slavische Studien, I. Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, Weimar 1877.
Brückner SE	A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927.
Brugmann Grdr.	K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, 2. wyd., Strassburg 1897—1916.
Brugmann KVG	K. Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen, Strassburg 1902—1904.
Brus. leksik. i etym.	Беларуская лексікалогія і этымалогія, Мінск 1968.
BSL	Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, Paris 1868 nn.
BTR	Български тълковен речник. Автори: Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров, София 1955.
Budziszewska SPŻ	W. Budziszewska, Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej, Wrocław 1965. MS PAN 6.
Buffa Dlhá Lúka	F. Buffa, Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese, Bratislava 1953.
Buffa SBN	F. Buffa, Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry, Bratislava 1972.
Buga RR	K. Būga, Rinktiniai raštai, I—III, Vilnius 1958—1962.

Bulachovśkyj PPUM	Л. А. Булаховський, Питання похождення української мови, Київ 1956.
Christov Madan	Г. Христов, Местните имена в Маданско, София 1964.
Cioranescu DER	A. Cioranescu, Diccionario etimologico rumano. Unisersidad de la Laguna. Biblioteca Filologica, Tenerife 1966.
Cloz.	Glagolita Clozův. Vydal V. Vondrák, Praha 1893.
Comment. Kiparsky	Lingua viget. Commentationes slavicae in honorem V. Kiparsky, Helsinki 1964.
Cresc.	Crescencyusza Księgi o gospodarstwie i opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytków, każdemu stanowi potrzebne, Kraków 1549.
Cyran Przysłówki	W. Cyran, Przysłówki polskie. Budowa słowotwórcza, Łódź 1967.
Černych Leksikol.	П. Я. Черных, Очерк русской исторической лексикологии, Москва 1956.
ČMF	Časopis pro Moderní Filologii, Praha 1911 nn.
ČP IV	Československé přednášky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958. ČP V = ... pro V. ... v Sofii, Praha 1963. ČP VI = ... pro VI. ... v Praze, Praha 1968.
DABM	Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Пад рэд. Р. І. Аванесава, К. К. Крапівы і Ю. Ф. Мацкевіч, Мінск 1963.
Dal	В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка. 3. исправленное и значительно дополненное изданіе под ред. И. А. Бодуэна-де-Куртенэ, I—IV, С.-Петербургъ—Москва 1903—1909.
Daničić RSS	Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина српских, I—III, У Биограду 1863—1864.
Dejna AGK	K. Dejna, Atlas gwarowy województwa kieleckiego, Łódź 1962—1968.
Dejna PLP	K. Dejna, Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski, I—II, Łódź 1951—1953.
Devoto DE	G. Devoto, Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico, 2. ed. riveduta e ampliata, Firenze 1968.
Dial. leks. 1969	Диалектная лексика 1969, Ленинград 1971. Вопросы изучения лексики русских народных говоров. Диалектная лексика 1971, Ленинград 1972.
Diels AG	P. Diels, Altkirchenslavische Grammatik I, 2. Aufl., Heidelberg 1963.
Diss. Slav.	Dissertationes Slavicae. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Szeged 1962 nn.
DMUM	Дослідження і матеріали з української мови, Київ.
DNSchrijnen	Donum natalicium Schrijnen, Nijmegen — Utrecht 1929.
Donum	Donum Balticum. To Christian S. Stang... Edited by V. Rūķe-Dravina, Stockholm 1970.
DSP 1641	M. Karaś, A. Karasiowa, Mariana z Jaślisk Dykcjonarz słowiańsko-polski z roku 1641 (Dictionarium sclauo-polonicum...), Wrocław 1969. PKJ PAN Kr. 21.
Durnovo Očerk	Н. Дурново, Очерк истории русского языка, Москва—Ленинград 1924.

Duvernois	A. Duvernois, Словарь болгарскаго языка, I—II, Москва 1889.
DWA	Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Wien.
Dzendzelivśkyj Zakarp.	Й. О. Дзендзелівський, Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (лексика), I— II, Ужгород 1958—1960.
Dzendzelivśkyj UZLP	Й. О. Дзендзелівський, Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі, Київ 1969.
Ebert RV	Reallexikon der Vorgeschichte, wyd. M. Ebert, I—XV, Berlin 1924—1932.
Eichler EW	E. Eichler, Etymologisches Wörterbuch der slawischen Elemente im Ostmitteldeutschen, Bautzen 1965.
EIRJ	Этимологическ̀ие исследования по русскому языку, Москва 1960 nn.
Elezović Kos.-Met.	Г. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта, I—II, Београд 1932—1935.
Endzelin LG	J. Endzelin, Lettische Grammatik, Heidelberg 1923.
Endzelin SBE	И. Эндзелин, Славяно-балтийские этюды, Харьков 1911.
Eriksson Le nid *prav-*	G. Eriksson, Le nid *prav-* dans son champ sémantique. Recherches sur le vocabulaire slave, Stockholm 1967.
ESR	Études Slaves et Roumaines, Budapest 1948 nn.
ESSJ	Etymologický slovník slovanských jazyku. Ukázkové číslo. Red. E. Havlová, Brno 1966.
Etim.	Этимология, Москва 1963 nn. (Dalsze tomy oznaczone datami 1964 nn., niezależnymi od roku wydania).
Euch.	Euchologium Sinaiticum, wyd. R. Nahtigal, I—II, Ljubljana 1942.
Falk—Torp	H. S. Falk, A. Torp, Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch, I—II, Heidelberg 1910—1911. — 2. Aufl., Oslo—Bergen 1960.
Fasske Vetschau	H. Fasske, Die Vetschauer Mundart, Bautzen 1964.
Federowski LB	M. Federowski, Lud białoruski, I—VII, Warszawa 1897—1969.
Feist VWGS	S. Feist, Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache, 3. neubearbeit. u. vermehrte Aufl., Leiden 1939.
Ferianc SNR	O. Ferianc, Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov, Turčiansky sv. Martin 1948.
Ferianc SNV	O. Ferianc, Slovenské názvoslovie vtákov, Bratislava 1958.
Festschrift Vasmer	Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag, Wiesbaden 1956.
Filin Proisch.	Ф. П. Филин, Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Историко-диалектологический очерк, Ленинград 1972.
Flajšhans Klaret	Klaret a jeho družina. Text z rukopisu upravil a vydal V. Flajšhans I—II, Praha 1926—1928.
For Jakobson	For Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his sixtieth Birthday 11 October 1956, The Hague 1956.
Fortunatov Lekcii	Ф. Фортунатовъ, Лекции по фонетике старославянскаго (церковнославянскаго) языка, Петроградъ 1919.

Fraenkel BS	E. Fraenkel, Die baltischen Sprachen, ihre Beziehungen zu einander und zu den indogermanischen Schwesteridiomen als Einführung in die baltische Sprachwissenschaft, Heidelberg 1950.
Fraenkel LEW	E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, I—II, Heidelberg 1955—1965.
Friedrich HW	J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter, Heidelberg 1952. Ergänzungshefte 1—3, Heidelberg 1957—1966.
Frinta Bohem.	A. Frinta, Bohemizmy a paleoslovenizmy v lužickosrbské terminologii křest'anské a jejich dějopisný význam. Acta Universitatis Carolinae 1954. Philologica 5, Praha 1954.
Frinta NNČS	A. Frinta, Náboženské názvosloví československé, Praha 1918.
Frisk GEW	H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1960 nn.
Fryz.	Fragmenty fryzyńskie. Wyd.: F. Ramovš, M. Kos, Brižinski spomeniki, Ljubljana 1937.
Gebauer HMČ	J. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého, Praha 1894—1898. — Wydanie fototypiczne: Praha 1958—1963.
Gebauer Sl.	J. Gebauer, Slovník staročeský, I—II (*a-netbalivost*), Praha 1903 nn. — 2. vyd. Praha 1970.
Georgiev BEO	В. Георгиев, Българска етимология и ономастика, София 1960.
Georgiev Morfologija	В. Георгиев, Основни проблеми на славянската диахронна морфология, София 1969.
Georgiev VBE	В. Георгиев, Въпроси на българската етимология, София 1958.
Georgiev Vok. sistema	В. Георгиев, Вокалната система в развоя на славянските езици, София 1964.
Gerov	Н. Геров, Речникъ на българскый языкъ, I—V (IV—V подъ ред. на Т. Панчевъ), Пловдивъ 1895—1904.
Gerov Dop.	Допълнение на българския речникъ отъ Н. Геровъ. Събралъ, наредилъ и изтълкувалъ Т. Панчевъ, Пловдивъ 1908.
GHJP	Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, Gramatyka historyczna języka polskiego, Warszawa 1955.
Giannelli LM	C. Giannelli, Un lexique macédonien du XVIe siècle. Avec la collaboration de A. Vaillant, Paris 1958.
GJP	T. Benni, J. Łoś, K. Nitsch, J. Rozwadowski, H. Ułaszyn, Gramatyka języka polskiego, Kraków 1923.
Glonar SS	J. Glonar, Slovar slovenskega jezika, Ljubljana 1936.
Glotta	Glotta, Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, Göttingen 1907 nn.
Gregor Slav.-buč.	A. Gregor, Slovník nářečí slavkovsko-bučovického, Praha—Brno 1959.
Grinkova Ist. leks.	Н. П. Гринкова, Вопросы исторической лексикологии русского языка I, Ленинград 1962.

Gruchmanowa Kramska	M. Gruchmanowa, Gwary Kramsk, Podmokli i Dąbrówki w województwie zielonogórskim, Zielona Góra 1969.
GSU	Годишник на Софийския университет, София 1905 nn.
Habovštiak Orava	A. Habovštiak, Oravské nárečia, Bratislava 1965.
Havers NLS	W. Havers, Neuere Literatur zum Sprachtabu, Wien 1946.
Havránek GV	B. Havránek, Genera verbi v slovanských jazycích, I—II, Praha 1928—1937.
Havránek-Jedlička ČM	B. Havránek, A. Jedlička, Česká mluvnice, Praha 1963.
HDZ	Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb 1956 nn.
Herne SF	G. Herne, Die slavischen Farbenbenennungen. Eine semasiologisch-etymologische Untersuchung, Uppsala 1954.
Hinze WDLP	F. Hinze, Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen). Veröff. d. Instituts f. Slawistik DAW 37, Berlin 1965.
Hirt IG	H. Hirt, Indogermanische Grammatik, I—V, Heidelberg 1927—1929.
Hirtz RNZN	M. Hirtz, Rječnik narodnih zoologičkih naziva, I—III, Zagreb 1928—1956.
HLBM	Гістарычная лексікалогія беларускай мовы. Рэд. А. Я. Баханькаў, А. І. Жураўскі, М. Р. Суднік, Мінск 1970.
Holthausen VEWA	F. Holthausen, Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen, Altnorwegisch-isländischen einschliesslich der Lehn- und Fremdwörter sowie der Eigennamen, Göttingen 1948.
Holub-Kopečný ES	J. Holub, F. Kopečný, Etymologický slovník jazyka českého Praha 1952.
Hołyńska-Baranowa UNM	T. Hołyńska-Baranowa, Ukraińskie nazwy miesięcy na tle ogólnosłowiańskim, Wrocław 1969. PJ PAN 51.
Horbač ULS XVII	О. Горбач, Перший рукописний українсько-латинський словник Арсенія Корецького-Сатановського та Єпіфанія Славинецького, Рим 1968.
Horečka Frenštát	F. Horečka, Nářečí na Frenštátsku, Frenštát pod Radhoštěm 1941.
Hosák-Šrámek	L. Hosák, R. Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku, Praha 1970 nn.
Hrabec EK	S. Hrabec, Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w., Toruń 1949.
Hrinčenko	Словарь украинскаго языка собранный редакціей журнала „Кіевская Старина". Редактировалъ, съ добавленіемъ собственныхъ матеріаловъ Б. Д. Гринченко, I—IV, Кіевъ 1907—1909.
Hruška DSCh	J. F. Hruška, Dialektický slovník chodský, Praha 1907.
Hujer Příspěvky	O. Hujer, Příspěvky k historii a dialektologii českého jazyka, Praha 1961.
IA	Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, Beiblatt zu den Indogerm. Forschungen, Strassburg 1892 nn.
IF	Indogermanische Forschungen, Strassburg 1892 nn.

IG	Indogermanische Grammatik, herausgeg. von Jerzy Kuryłowicz, Heidelberg 1968 nn.
IGLRJ	Историческая грамматика и лексикология русского языка. Материалы и исследования, Москва 1962.
IIBE	Известия на Института за български език, София 1952 nn.
IJ	Indogermanisches Jahrbuch, Berlin 1914 nn.
IJSLP	International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, The Hague 1959 nn.
Ilčev RLI	С. Илчев, Речник на личните и фамилни имена у българите, София 1969.
Iljinskij NA	Г. А. Ильинский, О некоторых архаизмах и новообразованиях праславянского языка, Прага 1902.
Iljinskij PG	Г. А. Ильинский, Праславянская грамматика, Нежинъ 1916.
Iljinskij SM	Г. А. Ильинский, Сложные местоимения... в славянских языках, Москва 1905.
Illič-Svityč Akc.	В. М. Иллич-Свитыч, Именная акцентуация в балтийском и славянском. Судьба акцентуационных парадигм, Москва 1963.
Isačenko SRS	A. V. Isačenko, Slovensko-ruský prekladový slovník, I—III, Bratislava 1950—1957.
Issled. drevneruss. 1969	Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка, Москва 1969.
Issled. ist. leks.	Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка, Москва 1964.
Issled. leks. russ.	Исследования по лексикологии и грамматике русского языка, Москва 1961.
Issled. serboluž.	Исследования по серболужицким языкам, Москва 1970.
Ivanova Troj. dam. XVII	А. Иванова, Троянски дамаскин, български паметник от XVII век, София 1967.
Ivanov-Toporov Slav. sem. sistemy	В. В. Иванов, В. Н. Топоров, Славянские языковые моделирующие семиотические системы, Москва 1965.
Iveković-Broz	F. Iveković, I. Broz, Rječnik hrvatskoga jezika, I—II, Zagreb 1901.
Ivšić SPG	S. Ivšić, Slavenska poredbena gramatika. Priredili J. Vrana i R. Katičić, Zagreb 1970.
Iz ist. slov	Из истории слов и словарей, Ленинград 1963.
Izsled. Romanski	Езиковедско-етнографски изследования в памет на академик Стоян Романски, София 1960.
Izv.	Известия Отделения Русскаго Языка и Словесности Императорской Академии Наукъ, Петроградъ 1896 — Ленинград 1927; Известия Академии Наук СССР, Отделение литературы и языка, Москва—Ленинград 1940 nn.
Jacobsson HMBS	G. Jacobsson, L'histoire d'un groupe de mots balto-slaves, Göteborg 1958.
Jagić EKS	V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Neue berichtigte und erweiterte Ausgabe, Berlin 1913.
Jahn Adv.	J. Jahn, Slovanské adverbium, Praha 1966.
Jakobson SW	R. Jakobson, Selected Writings, 'S-Gravenhage 1962 nn.

Jakubaš	F. Jakubaš, Hornjoserbsko-němski słownik, Budyšin 1954.
Jambrešić	Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica... ab Andrea Jambressich..., Zagrabiae 1742. — Cytowane za RJAZ.
Janko PS	J. Janko, O pravěku slovanském, Praha 1912.
Jankoŭski DS	Ф. Янкоўскі, Дыялектны слоўнік, I—III, Мінск 1959, 1960, 1970.
Jaškin BHN	І. Я. Яшкін, Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія, Мінск 1971.
JF	Јужнословенски филолог, Београд 1913 nn.
JIRS	Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, I—XXIX, Leipzig 1894—1921.
JiS	Jezik in slovstvo, Ljubljana 1955 nn.
JP	Język Polski, Kraków 1913 nn.
JPE	Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich, I—II, Encyklopedia, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1915.
JS	Jazykovedný Sborník, Turčiansky sv. Martin 1946/7 nn.
Jungmann	J. Jungmann, Slovník česko-německý, I—V, Praha 1835—1839.
Jurčanka Mscisl.	Г. Юрчанка, Дыялектны слоўнік. (З гаворак Мсціслаўшчыны), Мінск 1966.
Kálal	M. Kálal, Slovenský slovník z literatúry aj nárečí, Banská Bystrica 1924.
Kalima SLO	J. Kalima, Die slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen, Berlin 1956.
Kálmán RWL	B. Kálmán, Die russischen Lehnwörter im Wogulischen, Budapest 1961.
Karłowicz SGP	J. Karłowicz, Słownik gwar polskich, I—VI, Kraków 1900—1911.
Karłowicz SWO	J. Karłowicz, Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim, Kraków 1894—1905.
Karskij Belorusy	Е. Ф. Карский, Белорусы. Язык белорусского народа, I—II, Москва 1955—1956 (1. wyd.: I—III, Варшава 1908—1912).
Kasьpjarovič Vicebsk	М. І. Касьпяровіч, Віцебскі краёвы слоўнік, Віцебск 1927.
KDA	С. Б. Бернштейн, В. М. Иллич-Свитыч, Г. П. Клепикова, Т. В. Попова, В. В. Усачева, Карпатский диалектологический атлас, I: текст, II: карты, Москва 1967.
KDO	Карпатская диалектология и ономастика, Москва 1972.
Kellner VN	A. Kellner, Východolašská nářečí, II, Brno 1949.
KESRJ	Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская, Краткий этимологический словарь русского языка, Москва 1961. — 2. wyd.: Москва 1972.
Kiparsky GLG	V. Kiparsky, Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen, Annales Academiae Scientiarum Fennicae XXXII 2, Helsinki 1934.

Kiparsky Wortakzent	V. Kiparsky, Der Wortakzent der russischen Schriftsprache, Heidelberg 1962.
Kiselevskij Bot. sl.	А. И. Киселевский, Латино-русско-белорусский ботанический словарь, Минск 1967.
Kluge EW[18]	F. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 18. Aufl. bearb. von W. Mitzka, Berlin 1960.
KLW	Kultura ludowa Wielkopolski. Pod red. J. Burszty, Poznań 1960 nn.
Kn.	G. Knapski (Cnapius), Thesaurus polono-latino-graecus..., Kraków 1621.
Kniezsa MNSJ	I. Kniezsa, A magyar nyelv szláv jövevényszavai, I, 1—2, Budapest 1955.
Knutsson GL	K. Knutsson, Die germanischen Lehnwörter im Slavischen vom Typus *buky*, Lund 1929.
Kolberg Pomorze	O. Kolberg, Pomorze. Dzieła wszystkie 39, Kraków 1965. Tu też: A. Hilferding, Ostatki Słowian na południowym brzegu Bałtyckiego Morza.
Komárek HMČ	M. Komárek, Historická mluvnice česká, I. Hláskosloví, Praha 1958.
Koneski GMJ	Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, [2. wyd.], Скопје 1967.
Koneski Ist.	Б. Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје 1965.
Kořínek Studie	J. M. Kořínek, Studie z oblasti onomatopoje, Praha 1934.
Koseska BSM	V. Koseska, Bułgarskie słownictwo meteorologiczne na tle ogólnosłowiańskim, Wrocław 1972. PJ PAN 63.
Kosiński Czchów	W. Kosiński, Słownik okolicy Czchowa, MPKJ VII 27—74, Kraków 1914.
Kotkov Očerki	С. И. Котков, Очерки по лексике южновеликорусской письменности XVI—XVIII веков, Москва 1970.
Kott	F. Š. Kott, Česko-německý slovník, I—VII, Praha 1878—1893.
Kott Dod. DSM	F. Š. Kott, Dodatky k Bartošovu dialektickému slovníku moravskému, Praha 1910.
Kovačev MNGabr.	Н. П. Ковачев, Местните названия в Габровско, София 1965.
Kovačev MNSevl.	Н. П. Ковачев, Местните названия от Севлиевско, София 1961.
Kovačev Trojan	Н. П. Ковачев, Топонимия на Троянско, София 1969.
Krantzmayer OK	E. Krantzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten, I—II, Klagenfurt 1956—1958.
Kronasser EHS	H. Kronasser, Etymologie der hethitischen Sprache, I, Wiesbaden 1966.
Kronasser HS	H. Kronasser, Handbuch der Semasiologie, Heidelberg 1952.
KRW	Księga referatów. Sekcja I — Językoznawstwo. II. Międzynarodowy Zjazd Slawistów (Filologów słowiańskich), Warszawa 1934.
KSchB	Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, keltischen und slavischen Sprachen

	(wyd.: A. Kuhn, A. Schleicher), I—VIII, Berlin 1856—1876.
KSIS	Краткие Сообщения Института Славяноведения АН СССР, Москва.
Kubín Kladsko	J. Kubín, Lidomluva Čechů kladských, Praha 1913.
Kucała PSM	M. Kucała, Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich, Wrocław 1957. PJ PAN 11.
Kulikovskij Olonec	Г. Куликовский, Словарь областного олонецкаго наречія, Санктпетербургъ 1898.
Kupiszewski SM	W. Kupiszewski, Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego, Wrocław 1969. PJ PAN 57.
Kurschat Thes.	Alexander Kurschat, Litauisch-deutsches Wörterbuch. Thesaurus Linguae Lituanicae. Hrsgg. von W. Wissmann u. E. Hofmann. Unter Mitwirkung von Armin Kurschat u. Hertha Krick, Göttingen 1968 nn.
Kuryłowicz Acc.	J. Kuryłowicz, L'accentuation des langues indo-européennes, Wrocław 1958.
Kuryłowicz AI	J. Kuryłowicz, L'apophonie en indo-européen, Wrocław 1956.
Kuryłowicz Ét.	J. Kuryłowicz, Études indoeuropéennes, I, Kraków 1935.
Kuryłowicz IC	J. Kuryłowicz, The Inflectional Categories of Indo-European, Heidelberg 1964.
Kuryłowicz IG	J. Kuryłowicz, Indogermanische Grammatik, II. Akzent. Ablaut, Heidelberg 1968.
Kuryłowicz ZJ	J. Kuryłowicz, Związki językowe słowiańsko-germańskie, Przegląd Zachodni 1951, 5/6, s. 191—206.
Kuzela-Rudn.	Z. Kuzela, J. Rudnyćkyj, Ukrainisch-deutsches Wörterbuch. Unter Mitwirkung von K. H. Meyer, Leipzig 1943.
Kuznecov MPJ	П. С. Кузнецов, Очерки по морфологии праславянского языка, Москва 1961.
KZ	Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, begründet von A. Kuhn, Berlin 1852 nn.
L.	S. B. Linde, Słownik języka polskiego, 2. wyd., I—VI, Lwów 1854—1860 (wyd. 1.: Warszawa 1807—1814). — S. Hrabec, F. Pepłowski, Wiadomości o autorach i dziełach cytowanych w Słowniku Lindego, Warszawa 1963.
Lajnert RM	J. Lajnert, Rostlinske mjena serbske, němske, łaćanske, Berlin 1954.
Lamprecht Opava	A. Lamprecht, Slovník středoopavského nářečí, Ostrava 1963.
Language	Language. Journal of the Linguistic Society of America. Baltimore.
Larin Pariž. Slov. 1586.	Б. А. Ларин, Парижский Словарь московитов 1586 г., Рига 1948.
Larin RAS 1618—1619	Б. А. Ларин, Русско-английский словарь-дневник Ричарда Джемса (1618—1619 гг.). Ленинград 1959.
LD	Лінгвістычныя даследаванні. Зборнік артыкулаў, Мінск 1971.
Leder RF	I. Leder, Russische Fischnamen, Wiesbaden 1968.

Lehr-Spławiński GP	T. Lehr-Spławiński, Gramatyka połabska, Lwów 1929.
Lehr-Spławiński, Polański SE	T. Lehr-Spławiński, K. Polański, Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich, z. 1: *A—d'üzd*, Wrocław 1962.
Leks.Bjul.	Лексикографічний бюлетень, Київ.
Leks. drevneruss.	Лексикология и словообразование древнерусского языка, Москва 1966.
Leks. Palessja (Minsk)	Лексіка Палесся ў праторы і часе. Аўтары: Г. В. Вештарт, Л. Ц. Выгонная, І. І. Лучыц-Федарэц, В. У. Мартынаў, Мінск 1971.
Leks. Polesьja	Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря, Москва 1968.
Leks. russ. gov.	Лексика русских народных говоров. (Опыт исследования), Москва—Ленинград 1966.
Leks. Zyz.	Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссkая. Підготовка текстів пам'яток і вступні статі В. В. Німчука, Київ 1964.
Leskien BN	A. Leskien, Die Bildung der Nomina im Litauischen, Leipzig 1891.
LF	Listy Filologické, Praha 1874 nn.
Lidén BSA	E. Lidén, Ein baltisch-slavisches Anlautgesetz, Göteborg 1899.
Lidén SAVS	E. Lidén, Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte, Uppsala 1897.
LISL	Lětopis Instituta za serbski ludospyt. Rjad A: Rěčespyt a literatura, Budyšin 1952 nn.
LKŽod.	Lietuvių kalbos žodynas, Vilnius 1941 nn.
Loos	J. Loos, Wörterbuch der slovakischen, ungarischen und deutschen Sprache, Pest 1871.
Lorentz GP	F. Lorentz, Gramatyka pomorska. Przekł. z niem. rękopisu i posłowie M. Rudnicki, indeks wyrazów P. Smoczyński, I—III, wyd. fotoofset., Wrocław 1958—1962 (wyd. 1.: Poznań 1927—1937).
Lorentz PW	F. Lorentz, Pomoranisches Wörterbuch, I: *A—P*, Berlin 1958, II—III fortgeführt von F. Hinze, Berlin 1968 nn.
Lorentz SlW	F. Lorentz, Slovinzisches Wörterbuch, I—II, St.-Petersburg 1908—1912.
Lorentz SNH	F. Lorentz, Slawische Namen Hinterpommerns (Pomorze Zachodnie), Berlin 1964.
Loriš Ostrava	J. Loriš, Razbor podřečí hornoostravského ve Slezsku, Praha 1899.
LP	Lingua Posnaniensis, Poznań 1949 nn.
LS	Lud Słowiański, I—IV, Kraków 1929—1938.
Lysenko Polissja	П. С. Лисенко, Словник діалектної лексики середнього і східного Полісся, Київ 1961.
Lьvov Očerki	А. С. Львов, Очерки по лексике памятников старославянской письменности, Москва 1966.
Łoś GP	J. Łoś, Gramatyka polska, I—III, Kraków 1922—1927.
Łoś SS	И. Л. Лось, Сложныя слова в польском языке, С.-Петербургъ 1901.

Machek ČSR	V. Machek, Česká a slovenská jména rostlin, Praha 1954.
Machek ES	V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 1957.
Machek ES^2	V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, 2. opr. a dopln. vyd., Praha 1968.
Machek Recherches	V. Machek, Recherches dans le domaine du lexique balto-slave, Brno 1934.
Machek Studie	V. Machek, Studie o tvoření výrazů expresivních, Praha 1930.
Maciejewski Chełm.-dobrz.	J. Maciejewski, Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk), Toruń 1969.
MAGP	Mały atlas gwar polskich. Opracowany przez Pracownię Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kierunkiem K. Nitscha (I—II), M. Karasia (III nn.), I—XIII, Wrocław 1957—1970.
Majewski SN	E. Majewski, Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich, I—II, Warszawa 1889—1894.
Makowiecki Sł. bot.	Słownik botaniczny łacińsko-małoruski, zebrał i ułożył w latach 1877—1932 Stefan Makowiecki, Kraków 1936. PKJ PAU 24.
Malina Mistřice	I. Malina, Slovník nářečí mistřického, Praha 1946.
Małecki SW	Małecki, Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskiem), I. Teksty, II. Słownik, Kraków 1934.
Małecki-Nitsch AJPP	M. Małecki, K. Nitsch, Atlas językowy polskiego Podkarpacia, Kraków 1934.
Mar.	Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glagoliticus, ed. V. Jagić, Berlin—Sanktpeterburg 1883.
Maretić Gram.	T. Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, 3. izd., Zagreb 1963 (1. wyd.: Zagreb 1899).
Martynov SGLV	В. В. Мартынов, Славяно-германское лексическое взаимодействие древнейшей поры. (К проблеме прародины славян), Минск 1963.
Martynov SIA	В. В. Мартынов, Славянская и индоевропейская аккомодация, Минск 1968.
Mat. russ. dial.	Материалы и исследования по русской диалектологии, Москва 1959 nn.
Mat. SRNG	Materiały z Instytutu Językoznawstwa AN ZSRR w Leningradzie, opracowującego słownik gwar rosyjskich (SRNG).
Mayrhofer KEWA	M. Mayrhofer, Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. A Concise Etymological Sanskrit Dictionary, Heidelberg 1953 nn.
Mazon DSA	A. Mazon, Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud, Paris 1936.
Mažuranić Prinosi	V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravnopovjesni rječnik, Zagreb 1908—1922.
Mącz.	J. Mączyński, Lexicon latino-polonicum ex optimis latinae linguae scriptoribus concinnatum, Regiomonti Borussiae 1564. — W. Kuraszkiewicz, Wyrazy polskie w słowniku łacińsko-polskim Jana Mączyńskiego, I—II, Wrocław 1962—1963.

MBBR	Материали за български ботаничен речник. Събрани от Б. Давидов и А. Явашев. Допълнени и редактирани от Б. Ахтаров, София 1939.
Megiser 1592	H. Megiser, Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592. Bearbeitet von A. Lägreid, Wiesbaden 1967.
Meillet DEL³	A. Ernout, A. Meillet, Dictionnaire étymologique de la langue latine, 3. éd., Paris 1951.
Meillet DIE	A. Meillet, Les dialectes indo-européens. Nouveau tirage avec une introduction nouvelle et des additions, Paris 1950.
Meillet Ét.	A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave, I—II, Paris 1902—1905.
Meillet SC	A. Meillet, Le slave commun, 2. éd. revue et augm. avec le concours de A. Vaillant, Paris 1934.
Meillet-Vendryes GCLC	A. Meillet, V. Vendryes, Traité de grammaire comparée des langues classiques, 3. éd., Paris 1963.
Mél. Mikkola	Mélanges de philologie offerts a J. J. Mikkola, Helsinki 1931.
Melьničenko Jaroslavl	Г. Г. Мельниченко, Краткий ярославский областный словарь, объединяющий материалы ранее составленных словарей (1820—1956 гг.), Ярославль 1961.
Merkulova ORNR	В. А. Меркулова, Очерки по русской народной номенклатуре растений, Москва 1967.
Meyer EW	G. Meyer, Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Strassburg 1891.
Meyer-Lübke REW	W. Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, (3. wyd.), Heidelberg 1935.
Meyer Supr.	K. H. Meyer, Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch zum Codex Suprasliensis, Glückstadt 1935.
Michalk Neustadt	S. Michalk, Der obersorbische Dialekt von Neustadt, Bautzen 1962.
Mihăilă Impr.	G. Mihăilă, Imprumuturi vechi sud-slave în limba romînă. Studiu lexicosemantic, Bucureşti 1960.
Mikalja	Blago jezika slovinskoga ili slovnik u komu izgovaraju se riječi slovinske latinski i djački. Thesaurus linguae Illyricae sive dictionarium Illyricum labore p. Jacobi Micalia societ. Jesu collectum, Lavreti 1649. — Cytowane za RJAZ.
Mikkola ÄB	J. J. Mikkola, Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch, Helsinki 1938.
Mikkola BS	J. J. Mikkola, Baltisches und Slavisches, Helsingfors 1903.
Mikkola UG	J. J. Mikkola, Urslavische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen I—III, Heidelberg 1913—1950.
Miklosich EW	F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien 1886.
Miklosich LP	F. Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Vindobonae 1862—1865.
Miklosich VG	F. Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, I, 2. Aufl., Wien 1879, II, Wien 1875. Manulneudruck, Heidelberg 1926.

Milewski IIO	T. Milewski, Indoeuropejskie imiona osobowe, Wrocław 1969. PKJ PAN Kr. 18.
Mirčev Ist. gram.	К. Мирчев, Историческа граматика на българския език, София 1958.
Mirtov Don.	А. В. Миртов, Донский словарь. Материалы к изучению лексики донских казаков, Ростов на Дону 1929.
MJ	Македонски јазик, Скопје 1950 nn.
MKAS	I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej. Warszawa 14—18 IX 1965, I, Wrocław 1968.
Mladenov BTR	С. Младенов, Български тълковен речник с оглед към народните говори, I: *А—К*, София 1927—1951.
Mladenov EPR	С. Младенов, Етимологически и правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ, София 1941.
Mladenov Vidin	М. С. Младенов, Говорът на Ново Село Видинско, София 1969.
MNESz	A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő Benkő Loránd, Budapest 1967 nn.
Moguš Senj	M. Moguš, Današnji senjski govor, Senjski zbornik II, Senj 1966.
Moskalenko Odesa	А. А. Москаленко, Словник діалектизмів українських говірок Одеської області, Одеса 1958.
Moszyński BKS	K. Moszyński, Badania nad pochodzeniem i pierwotną kulturą Słowian, 1, Kraków 1925.
Moszyński KLS²	K. Moszyński, Kultura ludowa Słowian, I—II (cz. 1—2), wyd. 2., Kraków 1967—1968.
Moszyński KMP	K. Moszyński, O sposobach badania kultury materialnej Prasłowian, Wrocław 1962.
Moszyński PZJP	K. Moszyński, Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego, Wrocław 1957.
Moszyński Uwagi	K. Moszyński, Uwagi o słowiańskiej terminologii topograficznej oparte przeważnie na materiale białorusko-poleskim, Lwów—Warszawa 1921. Archiwum Nauk Antropologicznych I nr 5.
MPCG	Monografie polskich cech gwarowych, I—VI, Kraków 1916—1933.
MPCG PAN	Monografie polskich cech gwarowych. Komitet Językoznawczy PAN, Wrocław 1955 nn.
MPKJ	Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności I—VIII, Kraków 1904—1918.
MRS	Македонско-русский словарь. Составили Д. Толовски и В. М. Иллич-Свитыч под ред. Н. И. Толстого, Москва 1963.
MSDM	Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы. Под рэд. Ф. Янкоўскага, Мінск 1960.
MSJ	Morfológia slovenského jazyka. Ved. red. J. Ružička, Bratislava 1966.
MSJP	Mały słownik języka polskiego. Pod red. S. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Łempickiej, Warszawa 1968.
MSL	Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, Paris 1868 nn.

MS PAN	Monografie Slawistyczne. Komitet Słowianoznawstwa PAN, Wrocław 1959 nn.
MSPribalt.	В. Н. Немченко, А. И. Синица, Т. Ф. Мурникова, Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики, Рига 1963.
MSS VI	VI. Mezinárodní Sjezd Slavistů v Praze 1968. Resumé přednášek, příspěvku a sdělení, Praha 1968.
Mucke HLF	K. E. Mucke, Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache, Leipzig 1891.
Muka	E. Muka, Słownik dolnoserbskeje rečy a jeje narečow, I—III, Petrohrad—Praha 1911—1928.
Mühlenbach	K. Mühlenbach, Lettisch-deutsches Wörterbuch. Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin, I—IV, Riga 1923—1932.
Němec ČSZ	I. Němec, Vývojové postupy české slovní zásoby, Praha 1968.
Niederle SSK	L. Niederle, Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Život starých Slovanů. Díl II sv. 1. Díl III sv. 1—2, Praha 1921—1925.
Niedermann	M. Niedermann, A. Senn, F. Brender, Wörterbuch der litauischen Schriftsprache, I—V, Heidelberg 1932—1967.
Nitsch DPŚ	K. Nitsch, Dialekty polskie Śląska, I, wyd. 2., Kraków 1939.
Nitsch Studia	K. Nitsch, Studia z historii polskiego słownictwa, Kraków 1948.
Nitsch WP	K. Nitsch, Wybór pism polonistycznych, I—IV, Wrocław 1954—1958.
Nitsche GTP	P. Nitsche, Die geographische Terminologie des Polnischen, Köln—Graz 1964. Slavistische Forschungen 4.
NJ	Наш језик, Београд.
Nosovič	И. И. Носовичъ, Словарь белорусскаго наречія, Санктпетербургъ 1870.
Novák SlHus	K. Novák, Slovník k českým spisům Husovým, Praha 1934.
Nowikowa NNO	I. Nowikowa, Die Namen der Nagetiere im Ostslavischen, Berlin 1959. SVOIB 19.
NŘ	Naše řeč, Praha 1917 nn.
OLA (Mat.)	Общеславянский лингвистический атлас. (Материалы и исследования), Москва 1965, 1968, 1969, 1970 (wyd. 1972). — W r. 1968 z tytułem Материалы и исследования по Общеславянском лингвистическом атласу.
Olesch Sankt Annaberg	R. Olesch, Der Wortschatz der polnischen Mundart von Sankt Annaberg, I—II, Berlin 1958—1959.
Onom.	Onomastica, Wrocław 1955 nn.
OnomJug.	Onomastica Jugoslavica, Ljubljana 1969 nn.
Opyt	Опытъ областнаго великорусскаго словаря, изданный Вторымъ отделеніемъ Императорской Академіи Наукъ, Санктпетербургъ 1852.
Opyt Dop.	Дополненіе къ Опыту областнаго великорусскаго словаря. Изданіе Втораго отделенія Императорской Академіи Наукъ, Санктпетербургъ 1858.

Otkupščikov IS	Ю. В. Откупщиков, Из истории индоевропейского словообразования, Ленинград 1967.
Otrębski GL	J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, I—III, Warszawa 1958—1965.
Otrębski PSL	J. Otrębski, Przyczynki słowiańsko-litewskie, I—II, Wilno 1930—1935.
Otrębski ŻW	J. Otrębski, Życie wyrazów w języku polskim, Poznań 1948.
Ožegov SRJ	С. И. Ожегов, Словарь русского языка, изд. 3., Москва 1953.
PAE	Polski atlas etnograficzny. Red. J. Gajek, Warszawa 1964 nn.
Papahagi DDA	T. Papahagi, Dicţionarul dialectului aromîn general şi etimologic, Bucureşti 1963.
Pauliny FVS	E. Pauliny, Fonologický vývin slovenčiny, Bratislava 1963.
Pawłowski GP	E. Pawłowski, Gwara podegrodzka, Wrocław 1955.
Pedersen VGKS	H. Pedersen, Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen, I—II, Göttingen 1909—1913.
Persson Beitr.	P. Persson, Beiträge zur indogermanischen Wortforschung, I—II, Uppsala 1912.
Petersson BS	H. Petersson, Baltisches und Slavisches, Lund 1916.
Petersson BSW	H. Petersson, Baltische und slavische Wortstudien, Lund 1918.
Petersson EM	H. Petersson, Etymologische Miszellen, Lund 1923.
Petersson VSW	H. Petersson, Vergleichende slavische Wortstudien, Lund 1922.
PF	Prace Filologiczne, Warszawa 1885 nn.
Pfuhl	Chr. Tr. Pfuhl, Lausitzisch Wendisches Wörterbuch, Bautzen 1886.
PIMB	Працы Інстытута Мовазнаўства АН БССР, Мінск 1953 nn.
PJ PAN	Prace Językoznawcze. Komitet Językoznawczy (od nr 29: Językoznawstwa) PAN, Wrocław 1954 nn.
PKJ PAN Kr.	Prace Komisji Językoznawstwa PAN — Oddział w Krakowie, Wrocław 1964 nn.
PKJ PAU	Prace Komisji Językowej Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 1917 nn.
PKS PAN Kr.	Prace Komisji Słowianoznawstwa PAN — Oddział w Krakowie, Wrocław 1962 nn.
PLBaud.	Prace lingwistyczne ofiarowane J. Baudouinowi de Courtenay, Kraków 1921.
Pleteršnik	M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, I—II, Ljubljana 1894—1895.
Pobłocki	G. Pobłocki, Słownik kaszubski, Chełmno 1887.
Podvysockij Arch.	А. О. Подвысоцкий, Словарь областнаго архангельского наречія в его бытовомъ и этнографическомъ применении, Санктпетербургъ 1885.
Pogodin Sledy	А. Л. Погодинъ, Следы корней-основъ въ славянских языкахъ, Варшава 1903.
Pokorny IEW	J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I—II, Bern 1949—1969.
Polański SE	K. Polański, Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich, z. 2 nn., Wrocław 1971 nn.

Polański-Sehnert	K. Polański, J. A. Sehnert, Polabian-English Dictionary, The Hague—Paris 1967.
Polesье	Полесье. (Лингвистика. Археология. Топонимика), Москва 1968.
Popović GSS	I. Popović, Geschichte der serbokroatischen Sprache, Wiesbaden 1960.
PO PAN	Prace Onomastyczne. Komitet Językoznawczy (od nr 4: Językoznawstwa) PAN, Wrocław 1955 nn.
Poppe Mat.	Materiały do słownika terminów budownictwa staroruskiego X—XV w. Opracował A. Poppe, Wrocław 1962.
PorJ	Poradnik Językowy, Kraków 1901—1931, Warszawa 1932 nn.
Porochova LSL	О. Г. Порохова, Лексика сибирских летописей XVII века, Ленинград 1969.
Porzig Gliederung	W. Porzig, Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets, Heidelberg 1954.
Poucha TLT	P. Poucha, Thesaurus linguae Tocharicae dialecti A, Praha 1955.
Preobraženskij ES	А. Г. Преображенский, Этимологический словарь русского языка, I—II, wyd. 2., fototyp., Москва 1959 (wyd. 1.: 1910—1914, 1949).
Prešp.	F. Menčík, Prešpurský slovník. Vocabularium latino-bohemicum, Praha 1892.
Prilozi	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд.
Profous MJČ	A. Profous, Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, I—IV, Praha 1947—1957; V: J. Svoboda, V. Šmilauer, Dodatky k dílu A. Profouse, Praha 1960.
Přír. slov.	Příruční slovník jazyka českého, Praha 1935—1957.
Pskov. gov.	Псковские говоры, I, Псков 1962, II, Псков 1968.
Pskov. Slov.	Псковский областной словарь с историческими данными, Ленинград 1967 nn.
PSS	Z polskich studiów slawistycznych I: prace na Kongres slawistów w Moskwie 1958, Warszawa 1958; II: prace na Kongres slawistów w Sofii 1963, Warszawa 1963, III: prace na Kongres slawistów w Pradze 1968, Warszawa 1968; IV: prace na Kongres slawistów w Warszawie 1973, Warszawa 1972.
Ps. Sin.	Синайская псалтырь. Изд. С. Северьяновъ, Петроградъ 1922.
PUS	Польсько-український словник у двох томах. Гол. ред. Л. Л. Гумецька, I—II (ч. 1—2), Київ 1958—1960.
Rad JA	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1867 nn.
Ramovš MSJ	F. Ramovš, Morfologija slovenskega jezika, Ljubljana 1952.
Ramułt	S. Ramułt, Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego, Kraków 1893.
Rasprave JAZU	Rasprave Instituta za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Zagreb 1968 nn.

Razprave SAZU	Razprave. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede, Ljubljana 1950 nn.
RBKE	Речник на съвременния български книжовен език, I—III, София 1955—1959.
RCBalk.	Résumés des communications. Linguistique. 1 Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes, Sofia 1966.
Reczek SDP	S. Reczek, Podręczny słownik dawnej polszczyzny, Wrocław 1968.
Reiter DLTsch.	N. Reiter, Die deutschen Lehnübersetzungen im Tschechischen, Berlin 1953. SVOIB 3.
Reiter Titov-Veles	N. Reiter, Der Dialekt von Titov-Veles, Berlin 1964.
RES	Revue des Études slaves, Paris 1921 nn.
RFV	Русский Филологический Вестникъ I—LXXVI, Варшава 1879 — Москва 1916.
Richhardt PLU	R. Richhardt, Polnische Lehnwörter im Ukrainischen, Berlin 1957.
RicS	Ricerche Slavistiche, Roma 1952 nn.
Rigler Notr.	J. Rigler, Južnonotranjski govori. Akcent in glasoslovje govorov med Snežnikom in Slavnikom, Ljubljana 1963.
RIL	Русская историческая лексикология. Гл. ред. С. Г. Бархударов, Москва 1968.
RJAZ	Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880 nn.
RKJŁ	Rozprawy Komisji Językowej. Łódzkie Towarzystwo Naukowe Wydział I, Łódź 1954 nn.
RKJW	Rozprawy Komisji Językoznawczej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław 1959 nn.
RMat.	Речник српскохрватскога књижевног језика. Матица српска—Матица хрватска, Нови Сад—Загреб 1967 nn. — Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika. Matica hrvatska-Matica srpska, Zagreb—Novi Sad 1967 nn.
RMJ	Речник на македонскиот јазик. Ред. Б. Конески, Скопје 1961—1966.
Rospond SEG	S. Rospond, Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska, Wrocław 1970 nn.
Rospond SNŚ	S. Rospond, Słownik nazwisk śląskich, Wrocław 1967 nn.
Rost	P. Rost, Die Sprachreste der Draväno-Polaben im Hannöverschen, Leipzig 1907.
Rostafiński Symbola	J. Rostafiński, Symbola ad historiam naturalem medii aevii I—II, Kraków 1900.
Rozprawy	Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności, Kraków 1874 nn.
RozprČAV	Rozpravy Československé akademie věd, Praha.
Rozwadowski Sem.	J. Rozwadowski, Semazjologia czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów. Jej stan obecny, zasady i zadania, Lwów 1903.
Rozwadowski Studia	J. Rozwadowski, Studia nad nazwami wód słowiańskich. Kraków 1948.

Rozwadowski WP	J. M. Rozwadowski, Wybór pism, I—III, Warszawa 1959—1961.
RS	Rocznik Slawistyczny, Kraków 1908 nn. (od r. 1956 Wrocław).
RSAN	Речник српскохрватског књижевног и народног језика, изд. Српска академија наука, Београд 1959 nn.
Rudnyćkyj ED	J. Rudnyćkyj, An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language, Winnipeg 1962 nn.
Ruk. Leks.	Рукописный лексикон первой половины XVIII века, Ленинград 1964.
Rysiewicz Studia	Z. Rysiewicz, Studia językoznawcze, Wrocław 1956.
Ryšánek Žil. kn.	F. Ryšánek, Slovník k Žilinské knize, Bratislava 1954.
SA	Slavia Antiqua, Warszawa—Poznań.
Sadnik—Aitzetmüller HAT	L. Sadnik, R. Aitzetmüller, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, Heidelberg 1955.
Sadnik-Aitzetmüller VWSS	L. Sadnik, R. Aitzetmüller, Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wiesbaden 1963 nn.
Safarewicz SJ	J. Safarewicz, Studia językoznawcze, Warszawa 1967.
Sav.	Саввина книга. Изд. В. Щепкинъ, Петерсбургъ 1903.
SB	Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. Řady jazykovědné A, Brno 1952 nn.
Sbornik Avanesov	Русское и славянское языкознание. К 70-летию... Р. И. Аванесова, Москва 1972.
Sbornik Balan	Сборник в чест на академик Александър Теодоров-Балан по случай деветдесет и петата му годишнина, София 1955.
Sbornik Bernštejn	Исследования по славянскому языкознанию. Сборник в честь шестидесятилетия С. Б. Бернштейна, Москва 1971.
Sbornik Borkovskij	Проблемы истории и диалектологии славянских языков. Сборник статей к 70-летию В. И. Борковского, Москва 1971.
Sbornik Larin 1963	Вопросы теории и истории языка. Сборник в честь проф. Б. А. Ларина, Ленинград 1963. Сборник статей посвященных памяти Б. А. Ларина, Ленинград 1969.
Sbornik Miletič	Сборникъ въ честь на Л. Мілетичъ за седемдесетгодишнината отъ рождението му (1863—1933), София 1933.
Sbornik Sobol.	Сборник статей в честь А. И. Соболевского, Ленинград 1928.
Schmidt PIN	J. Schmidt, Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra, Weimar 1889.
Scholz SE	F. Scholz, Slavische Etymologie, Wiesbaden 1966.
Schönfeld SW	H. Schönfeld, Slawische Wörter in den deutschen Mundarten östlich der unteren Saale, Berlin 1963.
Schrader RIA	O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, I—II, (2. wyd.), Berlin 1917—1929.
Schulz Wortsch.	G. V. Schulz, Studien zum Wortschatz der russischen Zimmerleute und Bautischler, Wiesbaden 1964.
Schumann GLA	K. Schumann, Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen, Berlin 1958.

Schütz GTS	J. Schütz, Die geographische Terminologie des Serbokroatischen, Berlin 1957.
Schwentner PII	E. Schwentner, Die primären Interjektionen in den indogermanischen Sprachen, Heidelberg 1924.
ScSl	Scando-Slavica, Copenhagen 1954 nn.
SDW	Slawisch-deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur, Berlin 1969.
SDZ	Српски дијалектолошки зборник, Београд 1905 nn.
SFPS	Studia z filologii polskiej i słowiańskiej, Warszawa 1956 nn.
SGGJ	Сравнительная грамматика германских языков. Гл. ред. М. М. Гухман и др., Москва 1962 nn.
SGKP	Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, I—XV, Warszawa 1880—1902.
Shevelov PS	G. Y. Shevelov, A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic, Heidelberg 1964.
SIAN	Словарь русскаго языка составленный вторымъ отделеніемъ Императорской Академіи Наукъ, С.-Петербургъ 1891 nn.
Siatkowski Boh.	J. Siatkowski, Bohemizmy fonetyczne w języku polskim, Wrocław 1965. MS PAN 7.
Siatkowski Kudowa	J. Siatkowski, Dialekt czeski okolic Kudowy, I—II, Wrocław 1962. MS PAN 4—5.
Simonović BR	Д. Симоновић, Ботанички речник. Имена биљака, Београд 1959.
Sipos Bükk-Gebirge	I. Sipos, Geschichte der slowakischen Mundarten der Huta- und Hámor-Gemeinden des Bükk-Gebirges, Budapest 1958.
SJP PAN	Słownik języka polskiego. Pod red. W. Doroszewskiego, I—XI, Warszawa 1958—1969.
SJS	Slovník jazyka staroslověnského. Hlavní red. J. Kurz, Praha 1958 nn.
Skardžius	P. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, Kaunas 1931.
Skardžius ŽD	P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius 1940.
Skeat ED	W. W. Skeat, A Concise Etymological Dictionary of the English Language. New and corrected impression, Oxford 1958.
SKES	Suomen kielen etymologinen sanakirja. Autorzy: Y. H. Toivonen (t. I), Y. H. Toivonen, E. Itkonen, A. J. Joki (t. II), E. Itkonen, A. J. Joki (t. III), Helsinki 1955 nn.
SKJ	Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności, I—V, Kraków 1880—1894.
Skok ER	P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Surađivao V. Putanec, Zagreb 1971 nn.
Skulina Mor.-slov.	J. Skulina. Severní pomezí moravskoslovenských nářečí, Praha 1964.
Sl	Slavia. Časopis pro slovanskou filologii, Praha 1922 nn.
Slav. Fil. (Len.)	Славянская филология. Сборник статей, I, Ленинград 1962, II, Ленинград 1972.
Slav. Fil. (Sofia)	Славянская филология, София 1963 nn.

Slavic Word	Slavic Word. A Slavic supplement to Word, New York 1952 nn.
Slav. Jaz.	Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V: V Международный съезд славистов (София 1963), Москва 1963; VI: VI Международный съезд славистов (Прага 1968), Москва 1968.
Slav. Leks.	Славянская лексикография и лексикология, Москва 1966.
Slav. Studien V	Slawistische Studien zum V. Internationalen Slawistenkongress in Sofia 1963, Göttingen 1963: VI = Slavistische Studien zum VI. Internationalen Slavistenkongress in Prag 1968, München 1968.
Slav. Studi 1963	Славистични студии. Сборник по случай VI Международен славистичен конгрес в София, София 1963.
Slav. Sb.	Славистичен сборник: 1963: По случай V Международен конгрес на славистите в София, София 1963; 1968: По случай VI Международен конгрес на славистите в Прага, София 1968.
SlOr	Slavia Orientalis, VI nn., Warszawa 1957 nn. (T. I—V ukazywały się jako Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego 1952—1956).
Slovarь DRJ (Prob.)	Словарь древнерусского языка XI—XIV вв. Введение, инструкция, список источников, пробные статьи. Под ред. Р. И. Аванесова, Москва 1966.
Slovarь Rjazan.	Словарь современного русского народного говора (д. Дуелино Рязанского района Рязанской области). Под ред. И. А. Оссовецкого, Москва 1969.
Slovarь SPIg.	Словарь-справочник Слова о полку Игореве. Составитель В. Л. Виноградова, Москва—Ленинград 1965 nn.
Slovarь Urala	Словарь русских говоров Среднего Урала. Гл. ред. П. А. Вовчок, I: *А—И*, Свердловск 1964.
Slovník stč.	Staročeský slovník. Hl. red. B. Havránek, Praha 1968 nn.
Slovnyk Ševčenka	Словник мови Шевченка, I—II, Київ 1964.
Slovo RNG	Слово в русских народных говорах, Ленинград 1968.
SlPrag.	Slavica Pragensia. Acta Universitatis Carolinae. Philologica, Praha 1959 nn.
SLS	Сербо-лужицкий лингвистический сборник, Москва 1963.
SlSl.	Slavica Slovaca, Bratislava 1966 nn.
Sławski DPS	F. Sławski, Zarys dialektologii południowosłowiańskiej, Warszawa 1962.
Sławski PSBP	F. Sławski, Podręczny słownik bułgarsko-polski, Warszawa 1963.
Sławski SE	F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1952 nn.
Słoński Ind.	S. Słoński, Index verborum do Euchologium Sinaiticum, Warszawa 1934.
Słownik Paska	Słownik języka Jana Chryzostoma Paska, I—II, Wrocław 1965—1973.
Słownik stpol.	Słownik staropolski. Red. nacz. S. Urbańczyk, Warszawa 1953 nn.

Smalь Stoćkyj PS	Р. Смаль Стоцький, Примітивний словотвір, Варшава 1929.
SMBD	Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР, Москва 1952 nn.
SNU	Сборник за народни умотворения и народопис, София 1889 nn.
SO	Slavia Occidentalis, Poznań 1921 nn.
Sobolevskij Lekcii	А. И. Соболевский, Лекции по истории русскаго языка, изд. 4., Москва 1907.
Solta Armen.	G. R. Solta, Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen. Eine Untersuchung der indogermanischen Bestandteile des armenischen Wortschatzes, Wien 1960.
Sorb. SA	Sorbischer Sprachatlas. Bearbeitet von H. Fasske, H. Jentsch und S. Michalk mit einer kurzgefassten siedlungskundlich-demographischen Einleitung von F. Mětšk, Bautzen 1965 nn.
Sorokoletov Voen. leks.	Ф. П. Сороколетов, История военной лексики в русском языке XI—XVII вв., Ленинград 1970.
SP	Slovenski pravopis. Uredniški odbor: A. Bajec i in., Ljubljana 1962.
SP XVI IBL	Słownik polszczyzny XVI wieku. Instytut Badań Literackich PAN, Wrocław 1966 nn.
SPAN	Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN, Warszawa.
SPAN Kr.	Sprawozdania z Posiedzeń Komisji PAN — Oddział w Krakowie, Kraków.
SPAU	Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 1890 nn.
SPB	Podręczny słownik polsko-białoruski. Pod red. A. Obrębskiej-Jabłońskiej i M. Biryły, Warszawa 1962.
SpisBAN	Списание на Българската академия на науките, София 1911 nn.
Srezn.	И. И. Срезневский, Материалы для словаря древнерусскаго языка по письменнымъ памятникамъ, I—III, Санктпетербургъ 1893—1912.
SRJ	Словарь русского языка. Предс. ред. кол. С. Г. Бархударов (I), А. П. Евгеньева (II—IV), I—IV, Москва 1957—1961.
SRL	Slavistična revija, Ljubljana 1948 nn.
SRNG	Словарь русских народных говоров. Составил (od II t.: гл. ред.) Ф. П. Филин, Москва—Ленинград 1965 nn.
SRSO	Словарь русских старожильческих говоров средней части басейна р. Оби. Под ред. В. В. Палагиной, I—III, Томск 1964—1967.
SSBr.	Studia staropolskie. Księga ku czci A. Brücknera, Kraków 1928.
SSH	Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest 1955 nn.
SSHR	S. Škerlj, R. Aleksić, V. Latković, Slovenačko-srpsko-hrvatski rečnik, Beograd—Ljubljana 1964.

SSJ	Slovník slovenského jazyka. Ved. red. Š. Peciar, I—VI, Bratislava 1959—1968.
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého. Ved. red. J. Bělič, I—IV, Praha 1960—1971.
SSKJ	Slovar slovenskega knjižnega jezika. Preds. gl. uredn. odbora M. Klopčič, Ljubljana 1970 nn.
SSNO	Słownik staropolskich nazw osobowych. Pod red. W. Taszyckiego, Wrocław 1965 nn.
SSRJ	Словарь современного русского литературного языка. АН СССР, I—XVII, Москва—Ленинград 1948—1965.
SSS	Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII. Opr. w Zakładzie Słowianoznawstwa PAN pod red. W. Kowalenki, G. Labudy i T. Lehra-Spławińskiego (od t. 3: G. Labudy i Z. Stiebera), Wrocław 1961 nn.
Stachowski Warychiusz 1597	S. Stachowski, Słownik do górnołużyckiego katechizmu Warychiusza (1597), Wrocław 1966.
Stang Acc.	Ch. S. Stang, Slavonic Accentuation, Oslo 1965.
Stang LSBG	Ch. S. Stang, Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen, Oslo 1972.
Stang Opuscula	Ch. S. Stang, Opuscula linguistica. Ausgewählte Aufsätze und Abhandlugen, Oslo 1970.
Stang SBV	Ch. S. Stang, Das slavische und baltische Verbum, Oslo 1942.
Stang VGBS	Ch. S. Stang, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo 1966.
Stanislav DSJ	J. Stanislav, Dejiny slovenského jazyka, I—III, Bratislava 1956—1958.
Stanislav Liptov	J. Stanislav, Liptovské nárečia, Turčiansky sv. Martin 1932.
Stender-Petersen SGL	A. Stender-Petersen, Slavisch-germanische Lehnwortkunde, Göteborg 1927.
Steuer Baborów	F. Steuer, Narzecze baborowskie, Kraków 1937.
Steuer Sulków	F. Steuer, Dialekt sulkowski, Kraków 1934.
Stevanović SSJ	М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I—II, Београд 1964—1969.
Stieber AJŁemk.	Z. Stieber, Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny, z. I—VIII, Łódź 1956—1964.
Stieber GPJS	Z. Stieber, Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich, I—II, Warszawa 1969—1973.
Stieber HWFP	Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego, Warszawa 1966.
Stieber TŁemk.	Z. Stieber, Toponomastyka Łemkowszczyzny, I—II, Łódź 1948—1949.
STNWar.	Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Warszawa.
Stojkov Banat	С. Стойков, Лексиката на банатския говор, София 1968.
Stojkov BD	С. Стойков, Българска диалектология, 2. попр. изд., София 1968.
Strutyński PNP	J. Strutyński, Polskie nazwy ptaków krajowych, Wrocław 1972. PKJ PAN Kr. 33.

Studia Falk	Studia linguistica slavica, baltica Canuto-Olavo Falk sexagenario a collegis, amicis, discipulis oblata, Lundae 1966.
Studia Lehr-Spławiński	Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Spławiński, Warszawa 1963.
Studia Mladenov	Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов. Studia linguistica in honorem acad. Stephani Mladenov, София 1957.
Studia Rospond	Studia językoznawcze poświęcone profesorowi doktorowi Stanisławowi Rospondowi, Wrocław 1966.
Studie Havránek	Studie a práce linguistické I. K šedesátým narozeninám B. Havránka, Praha 1954.
Studies Unbegaun	Studies in Slavic Linguistics and Poetics in Honor of Boris O. Unbegaun, New York—London 1968.
Studie Trávníček	Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka, Praha 1958.
Stulić	Joakima Stulli Dubrovčanina... Rječosložje Illir.-ital.-lat., I—II, Dubrovnik 1806. — Cytowane za RJAZ.
SUM	Словник української мови. Голова ред. кол. І. К. Білодід, Київ 1970 nn.
SUP	Słownik ukraińsko-polski. Pod red. S. Hrabca, P. Zwolińskiego, Warszawa 1957.
Supr.	Супрасльская рукопись. Трудъ С. Северьянова, Санктпетербургъ 1904.
Suprun SČ	А. Е. Супрун, Славянские числительные, Минск 1969.
Svěrák Karlovice	F. Svěrák, Karlovické nářečí, Praha 1957.
Svoboda SOJ	J. Svoboda, Staročeská osobní jména a naše příjmení, Praha 1964.
Svoboda UZL XVII	В. Свобода, Слов'янська частина оксфордського гептаглота. Українсько-латинський словник І. пол. 17 ст., Вінніпег 1956.
SVOIB	Slavistische Veröffentlichungen. Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin, Berlin 1953 nn.
SW	Słownik języka polskiego ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwieckiego, I—VIII, Warszawa 1900—1927.
SWil.	Słownik języka polskiego. Wyd. M. Orgelbrand, Wilno 1861.
SWM	Studia warmińsko-mazurskie. Komitet Językoznawstwa PAN, Wrocław 1958 nn.
Sychta SK	B. Sychta, Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej, Wrocław 1967 nn.
Symb. Kuryłowicz	Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz, Wrocław 1965.
Symb. Rozwadowski	Symbolae grammaticae in honorem I. Rozwadowski, I—II, Kraków 1927—1928.
Symb. Taszycki	Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki, Wrocław 1968. PKJ PAN Kr. 17.
Syn. Slav.	p. Leks. Zyz.

Szemerényi Studies	O. Szemerényi, Studies in the indo-european system of numerals, Heidelberg 1960.
Szymczak Domaniewek	M. Szymczak, Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim, Wrocław 1962 nn.
Szymczak NSPP	M. Szymczak, Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego, Warszawa 1966.
Šachmatov-Shevelov Ksl. Elemente	A. Šachmatov, G. Y. Shevelov, Die kirchenslavischen Elemente in der modernen russischen Literatursprache, Wiesbaden 1960.
Šanskij ESRJ	Н. М. Шанский, Этимологический словарь русского языка, Москва 1963 nn.
Šaternik Červ.	М. В. Шатэрнік, Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны, Менск 1929.
Šewc GHR	H. Šewc, Gramatika hornjoserbskeje rěče, I, Budyšin 1968.
Šimek	F. Šimek, Slovníček staré češtiny, Praha 1947.
Šmilauer OČ	V. Šmilauer, Osídlení Čech ve světle místních jmen, Praha 1960.
Šwjela	B. Šwjela, Dolnoserbsko-němski słownik, Budyšyn 1961.
Taszycki Rozprawy	W. Taszycki, Rozprawy i studia polonistyczne, I—IV, Wrocław 1958—1968.
To Jakobson	To honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday, I—III, The Hague—Paris 1967.
Tolstoj SGT	Н. И. Толстой, Славянская географическая терминология. Семазиологические этюды, Москва 1969.
Tolstoj SRS	И. И. Толстой, Сербско-хорватско-русский словарь, Москва 1957.
Tomaszewski GŁ	A. Tomaszewski, Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce, Kraków 1930.
Tominec Črni vrh	I. Tominec, Črnovrški dialekt. Kratka monografija in slovar, Ljubljana 1964.
Tomšič SNS	F. Tomšič, Slovensko-nemški slovar, 2. izd., Ljubljana 1961.
Toporov-Trubačev Podneprovье	В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев, Лингвистический анализ гидронимов верхнего Поднепровья, Москва 1962.
Torbiörnsson GL	T. Torbiörnsson, Die gemeinslavische Liquidametathese, I—II, Uppsala 1901—1903.
Trautmann APSD	R. Trautmann, Die altpreussischen Sprachdenkmäler, Göttingen 1910.
Trautmann BSW	R. Trautmann, Baltisch-slavisches Wörterbuch, Göttingen 1923.
Trautmann EOO	R. Trautmann, Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen, I—III, Berlin 1949—1956.
Trubačev ESSJ (prospekt)	Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд). Проспект. Пробные статьи. Проспект составлен О. Н. Трубачевым, Москва 1963.
Trubačev Nazvanija rek	О. Н. Трубачев, Названия рек правобережной Украины, Москва 1968.
Trubačev NDŽ	О. Н. Трубачев, Происхождение названий домашних жи-

	вотных в славянских языках. (Этимологические исследования), Москва 1960.
Trubačev RT	О. Н. Трубачев, Ремесленная терминология в славянских языках, Москва 1966.
Trubačev STR	О. Н. Трубачев, История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя, Москва 1959.
Trypućko Słow. przysł.	J. Trypućko, Słowiańskie przysłówki liczebnikowe typu stcsł. *dvaždi*, *trišti*, Uppsala 1947.
TSČ	Tvoření slov v češtině. I: M. Dokulil, Teorie odvozování slov, II: Odvozování podstatných jmen. Za redakce Fr. Daneše, M. Dokulila, J. Kuchaře, Praha 1962—1967.
Tymčenko	Є. Тимченко, Історичний словник українського язика, I: *А—Ж*, Харків—Київ 1930.
Turner CD	R. L. Turner, A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages, London—Oxford 1962 nn.
Turska SFed.	H. Turska, Słownik trudniejszych wyrazów białoruskich w tomie V i VI Ludu białoruskiego M. Federowskiego, (w:) M. Federowski, Lud białoruski, t. VII Suplement, Warszawa 1969, s. 233—56.
UDO	Українська діалектологія і ономастика. (Збірник статей), Київ 1964 nn.
Umlenski Kjustendil	И. Умленски, Кюстендилският говор, София 1965.
Ural-Alt. Jb.	Ural-Altaische Jahrbücher, Wiesbaden 1952 nn.
Urbańczyk BZ	S. Urbańczyk, Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich. Cz. I, Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma św., Kraków 1946.
URS	Украинско-русский словарь. Гл. ред. И. Н. Кириченко, I—VI, Киев 1953—1963.
Ušakov	Толковый словарь русского языка. Ред. Д. Н. Ушаков, I—IV, Москва 1935—1940.
UZIS	Ученые Записки Института Славяноведения, Москва 1949 nn.
Vachros Naimenovanija obuvi	И. С. Вахрос, Наименования обуви в русском языке. I. Древнейшие наименования, до петровской эпохи, Хельсинки 1959.
Vahros Sauna	I. Vahros, Zur Geschichte und Folklore der grossrussischen Sauna, Helsinki 1966.
Vaillant GC	A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, I—III, Lyon—Paris 1950—1966.
Vaillant MVS	A. Vaillant, Manuel du vieux slave, I, Paris 1948.
Varbot DIS	Ж. Ж. Варбот, Древнерусское именное словообразование. Ретроспективная формальная характеристика, Москва 1969.
Vasmer ES	М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка. Перевод с нем. и дополнения О. Н. Трубачева, Москва 1964 nn.
Vasmer REW	M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, I—III, Heidelberg 1950—1958.

Vasmer RGN	Russisches geographisches Namenbuch. Begründet von M. Vasmer, herausgegeben von M. Vasmer und H. Bräuer, Wiesbaden 1964 nn.
Vasmer SG	M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941.
Vaščenko Poltava	В. С. Ващенко, Словник полтавських говорів. Випуск перший, Харків 1960.
Vážný JMSN	V. Vážný, O jménech motýlů v slovenských nářečích, Bratislava 1955.
Vendryes LEIA	J. Vendryes, Lexique étymologique de l'irlandais ancien, Dublin—Paris 1959 nn.
Verchratskyj Łemk.	И. Верхратский, Про говор галицких Лемків, Львів 1902.
Verchratskyj Znadoby uhor.	И. Верхратский, Знадоби для пізнаня угорско-руских говорів, I—II, У Львові 1899—1901.
Vidoeski Kumanovo	Б. Видоески, Кумановскиот говор, Скопје 1962.
VIRJ	Вопросы истории русского языка, Москва 1959.
VJ	Вопросы языкознания, Москва 1952 nn.
Volckmar	M. Volckmar, Dictionarii quadrilinguis, latino-germano-polonico-graeci, Editio quarta, Gdańsk 1623.
Voltidži	J. Voltiggi, Ričoslovnik iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika, Beč 1803. — Cytowane za RJAZ.
Vondrák AG	W. Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik, Berlin 1912.
Vondrák VSG	W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, 2. stark vermehrte u. verbess. Aufl., I—II, Göttingen 1924—1928.
Vrana Vukanovo ev.	J. Врана, Вуканово еванђеље, Београд 1967.
Vrančić	F. Vrančić, Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae, Venetiis 1595. — Ostatnie wydanie: F. Vrančić, Rječnik pet najuglednijih evropskih jezika, latinskog, talijanskog, njemačkog, hrvatskog i mađarskog. Hrvatsko-latinski rječnik po Vrančiću — V. Putanec, Zagreb 1971.
VSJa	Вопросы славянского языкознания, I—VII, Москва 1954—1963.
Vuk	Вук С. Караџић, Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, 4. изд., Београд 1935. [1. wyd.: Беч 1818].
Walde-Hofmann	A. Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. Aufl. von J. B. Hofmann, I—II, Heidelberg 1938—1954.
Walde-Pokorny	A. Walde, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. Herausgegeben und bearbeitet von J. Pokorny, I—III, Berlin—Leipzig 1927—1932.
Węglarz PSP	W. Węglarz, Z przeżytków słowotwórczych w języku polskim. Szczątki prasł. *jьz-*, Rocznik Wydziału Filozoficznego UJ I 1, Kraków 1934, s. 201—36.
van Wijk GAS	N. van Wijk, Geschichte der altkirchenslavischen Sprache I, Berlin—Leipzig 1931.

Wirth BSS	P. Wirth, Beiträge zum sorbischen (wendischen) Sprachatlas, I—II, Leipzig 1933—1936.
WS	Wörter und Sachen, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Heidelberg 1909 nn.
WSJb	Wiener slavistisches Jahrbuch, Graz—Köln 1950 nn.
WSl	Die Welt der Slaven, Wiesbaden 1956 nn.
Zaręba AJŚ	A. Zaręba, Atlas językowy Śląska, Kraków 1969 nn.
Zaręba NB	A. Zaręba, Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego, Wrocław 1954. PJ PAN 3.
Zaręba Niepołomice	A. Zaręba, Słownictwo Niepołomic, Wrocław—Kraków 1954.
Zaręba Siołkowice	A. Zaręba, Słownik Starych Siołkowic w powiecie opolskim, Kraków 1960.
ZbFL	Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад 1957 nn.
Zbornik Belić I	Зборник филолошких и лингвистичких студија А. Белићу... посвећују његови пријатељи и ученици, Београд 1921.
Zbornik Belić II	Зборник у част А. Белића, Београд 1937.
Zbornik Jagić	Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin 1908.
Zeman	H. Zeman, Słownik górnołużycko-polski, Warszawa 1967.
Zierhoffer Nazwy niecek	K. Zierhoffer, Nazwy niecek w polszczyźnie z uwzględnieniem tła słowiańskiego, Poznań 1967.
Zierhoffer Studia	K. Zierhoffer, Studia z historii i geografii słownictwa polskiego i słowiańskiego, Poznań 1963.
ZNŽO	Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Zagreb 1896 nn.
Zogr.	Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus. Ed. V. Jagić, Berlin 1879.
ZS	Zeitschrift für Slawistik, Berlin 1956 nn.
ZslPh	Zeitschrift für slavische Philologie, Leipzig 1925 nn.
Zubatý Studie	J. Zubatý, Studie a články. Výklady etymologické a lexikální, I—II, Praha 1945—1949.
ZUG	Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1971 nn.
ZUJ	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze, Kraków 1956 nn.
ZVSZ	Základní všeslovanská slovní zásoba. Red. F. Kopečný, Brno 1964. Maszynopis powielany.
Żel.	Є. Желеховский (т. II: і С. Недїльский), Малорусско-нїмецкий словар, I—II, Львів 1886.
Železnjak OSAS	И. М. Железняк, Очерк сербохорватского антропонимического словообразования. Суффиксальная система сербохорватской антропонимии XII—XV вв., Киев 1969.
ŻK	Żywot Konstantyna. — Cytowane za SJS.
ŻM	Żywot Metodego. — Cytowane za SJS.

II. JĘZYKI I DIALEKTY

ags.	anglosaski	archang.	archangielski
alb.	albański	awest.	awestyjski
ang.	angielski	bałt.	bałtycki

bojkow.	bojkowski
bret.	bretoński
brus.	białoruski
bsł.	bałtosłowiański
bułg.	bułgarski
celt.	celtycki
chorw.	chorwacki
cs.	cerkiewnosłowiański
cymr.	cymryjski
czakaw.	czakawski
czes.	czeski
dłuż.	dolnołużycki
dniem.	dolnoniemiecki
dor.	dorycki
dubrow.	dubrownicki
duń.	duński
ekaw.	ekawski
est.	estoński
fiń.	fiński
franc.	francuski
gal.	galijski
germ.	germański
głuż.	górnołużycki
gniem.	górnoniemiecki
goc.	gocki
gr.	grecki
hebr.	hebrajski
het.	hetycki
hol.	holenderski
hucul.	huculski
ie.	indoeuropejski
ikaw.	ikawski
irań.	irański
irl.	irlandzki
islandz.	islandzki
jekaw.	jekawski (ijekawski)
kajkaw.	kajkawski
kasz.	kaszubski
kirg.	kirgiski
lit.	litewski
łac.	łaciński
łemk.	łemkowski
łot.	łotewski
maced.	macedoński
młpol.	małopolski
moraw.	morawski
muż.	mużakowski
n.	nowo- (przed oznaczeniem języka np. ngr. — nowogrecki)
ngr.	nowogrecki
niem.	niemiecki
nord.	nordyjski
norw.	norweski
orm.	ormiański
oset.	osetyński
osk.	oskijski
pers.	perski
pie.	praindoeuropejski
podhal.	podhalański
pol.	polski
połab.	połabski
port.	portugalski
prekm.	prekmurski
pskow.	pskowski
psł.	prasłowiański
rez.	rezjański
rodop.	rodopski
rom.	romański
ros.	rosyjski
rum.	rumuński
rus.	ruski
sas.	saski
sch.	serbochorwacki
scs.	staro-cerkiewno-słowiański
serb.	serbski
sła.	słowacki
słe.	słoweński
słi.	słowiński
słow.	słowiański
st.	staro- (przed oznaczeniem języka np. stpol. — staropolski, stbułg. — starobułgarski)
stind.	staroindyjski
stpr.	staropruski
strus.	staroruski
stwniem.	staro-wysoko-niemiecki
sztokaw.	sztokawski
szwedz.	szwedzki
śl.	śląski
śr.	średnio- (przed oznaczeniem języka np. śrdniem. — średnio-dolno-niemiecki)
śrdniem.	średnio-dolno-niemiecki
śrgniem.	średnio-górno-niemiecki
śrirl.	średnioirlandzki

śrwniem.	średnio-wysoko-niemiecki	umbr.	umbryjski
		wed.	wedyjski (wedycki)
toch.	tocharski	węg.	węgierski
tur.	turecki	wlkpol.	wielkopolski
twer.	twerski	włos.	włoski
ukr.	ukraiński	zakarp.	zakarpacki

III. INNE SKRÓTY

abstr.	abstractum	num.	numerale
acc.	accusativus	NW	nazwa wodna
act.	activum	onomat.	onomatopeiczny
adi.	adiectivum	p.	patrz
adi. poss.	adiectivum possessivum	part.	partykuła
adv.	adverbium	partic.	participium
aor.	aoryst	pass.	passivum
arch.	archaiczny	pejorat.	pejoratywny
augm.	augmentativum	perf.	perfectivum
bot.	botaniczny	pl.	pluralis
coll.	collectivum	pl. t.	plurale tantum
coni.	coniunctio	płd.	południowy
cz.	część	płn.	północny
dat.	dativus	poet.	poetycki
dem.	deminutivum	por.	porównaj
dial.	dialektyczny	pot.	potoczny
dziec.	dziecięcy	praep.	praepositio
dźwkn.	dźwiękonaśladowczy	praes.	praesens
f.	femininum	praet.	praeteritum
gen.	genetivus	pref.	prefiks
hip.	hypocoristicum	pron.	pronomen
hist.	historyczny	prowinc.	prowincjonalny
imperf.	imperfectivum	przen.	przenośnie
inf.	infinitivus	przestarz.	przestarzały
instr.	instrumentalis	reg.	regionalny
interi.	interiectio	ryb.	rybacki
iter.	iterativum	sg.	singularis
książk.	książkowy	subst.	substantivum
liter.	literacki	suf.	sufiks
loc.	locativus	techn.	techniczny
lud.	ludowy	ts.	to samo
m.	masculinum	voc.	vocativus
Młpol.	Małopolska	w.	wiek
myśl.	myśliwski	wg	według
n.	neutrum	Wlkopol.	Wielkopolska
NG	nazwa górska	wsch.	wschodni
NM	nazwa miejscowa	zach.	zachodni
NO	nazwa osobowa	zob.	zobacz
nom.	nominativus	zool.	zoologiczny
NT	nazwa terenowa		

ZARYS SŁOWOTWÓRSTWA PRASŁOWIAŃSKIEGO

Celem tego zarysu jest dać przegląd podstawowych morfemów słowotwórczych, służących do budowy nowych wyrazów. Rejestruje się także formanty nieproduktywne, zaświadczone nieraz tylko szczątkowo. Oparto się przede wszystkim na materiale prasłowiańskim. Zarys powstał głównie z potrzeb praktycznych: pomocy do rekonstrukcji motywacji wyrazów prasłowiańskich. Wykorzystanie bogatego materiału i nowszej literatury umożliwiło niejedną korekturę dotychczasowego stanu badań.

W tomie pierwszym Słownika prasłowiańskiego zamieszczono tylko zarys budowy czasownika i częściowo rzeczownika. Spodziewamy się, że w tomach następnych znajdzie się budowa przymiotnika i wyrazów złożonych.

I. CZASOWNIK [1]

KONIUGACJA I: TEMAT PRAESENTIS NA *-e-*

Jest to bardzo ważna grupa czasowników słowiańskich, stanowiąca ich zasadniczy trzon. Typ ten, pochodzenia indoeuropejskiego, musiał być produktywny w prasłow., bo sporo należących tu czasowników nie ma nawiązań ie. O archaizmie formacji świadczy częsta różnica wokalizmu między tematami praesentis i infinitiwu: wokalizm zredukowany : wokalizm pełny, np. *čьtǫ čisti* 'liczyć; czcić; czytać', *pьrǫ perti* : *perǫ pьrati* 'przeć', *stьrǫ sterti* 'rozpościerać', *žьrǫ žerti* 'żreć', *dьrǫ derti* : *derǫ dьrati* 'drzeć', *ženǫ gъnati* 'gnać', *zovǫ zъvati* 'zwać', *pьnǫ pęti* 'piąć', *jьmǫ jęti* 'jąć'. Typowym wokalizmem pierwiastka praesentis tej koniugacji jest *-e-* alternujące często z *-ь-*, zwłaszcza przed sonantem.

Mała grupa czasowników wyróżnia się specjalną budową praesentis (uogólnioną wtórnie nieraz także i na temat infinitiwu):

a) sufiksami: *-de-* [2] : *jьdǫ* : *iti* 'iść', *jadǫ* : *jati* 'jechać';

-te-: *pletǫ* (< **plek-tō*) : *plesti* 'pleść', gr. πλέκω 'pleść', może i *orstǫ orsti* 'róść';

-ve-: *živǫ* : *žiti* 'żyć', *pelvǫ* : *pelti* 'pleć, plewić';

-šče-: *iskǫ* (*iščǫ*) : *iskati* 'szukać', z wyjątkowym w słow. inchoatywnym sufiksem *-sko-* do ie. **ais-*, stind. *éṣati* 'szuka';

b) infiksem nosowym: *lęgǫ* (< **le-n-gō*) : *legti* 'położyć się, lec', *sędǫ* : *sěsti* 'siąść', *bǫdǫ* (**bū-n-dō*) od ie. **bhū-* zob. *byti*.

---

[1] Podstawowe prace: Stang SBV; Meillet SC 200—47; Vaillant GC III; I. Němec, Genese slovanského systému vidového, Praha 1958. Uwagi o akcencie oparto przede wszystkim na pracach Kuryłowicza Acc., IG.

[2] Zob. O. Szemerényi, Études slaves et roumaines I, 1, 1948, 13—4.

Akcent czasu teraźniejszego koniugacji I jest zasadniczo oksytoniczny, padając z reguły na samogłoskę tematyczną. Wyjątkowo tylko zachowany jest pierwotny akut na samogłosce rdzennej: *lě̋zǫ* 'lezę', *lę̋gǫ* 'legnę', *sę̋dǫ* 'siądę'. Wyjątkowo zaświadczona jest także akcentuacja ruchoma *mogl̀ǫ ml̀ožešь*.

Pod względem budowy infinitiwu wyróżnia się w I koniugacji 2 zasadnicze typy:

1. temat infinitiwu równy jest jednozgłoskowemu pierwiastkowi, kończącemu się:

a) na spółgłoskę właściwą: *nesti nesǫ* 'nieść', *plesti* (**plet-ti*) *pletǫ* 'pleść', *tekti tekǫ* 'ciec', *čer(p)ti čr̥pǫ* 'czerpać';

b) na sonant: *merti mьrǫ* 'mrzeć', *žerti žьrǫ* 'ofiarować', *verti vьrǫ* 'wrzeć';

c) na samogłoskę (powstałą zwykle w rezultacie monoftongizacji dyftongu): *jęti jьmǫ* 'jąć', *pęti pьnǫ* 'piąć', *sluti slovǫ* 'słynąć, zwać się', *žiti živǫ* 'żyć'.

2. temat infinitiwu jest dwuzgłoskowy: składa się z pierwiastka werbalnego rozszerzonego samogłoską *-a-*. Oparty więc jest na pierwotnym bsł. praeteritum: *bьrati* (**birā-*) *berǫ* 'brać', *dьrati* (**dirā-*) *derǫ* 'drzeć', *gъnati ženǫ* 'gnać', *kovati* (**kavā-*) *kovǫ* 'kuć'.

KONIUGACJA II: TEMAT PRAESENTIS NA *-ne-*[3]

Koniugacja ta kontynuuje najprawdopodobniej ie. formacje praesentis atematyczne na *-nā/nə-*, *-neu/nu-*, w poszczególnych wypadkach ie. tematy na *-ne/o-*. Stwierdzono także nawiązania do ie. typu praesentis z infiksem nosowym (psł. *bǫdǫ*, *lęgǫ*, *sędǫ* zob. s. 43).

Odróżnić trzeba przede wszystkim formacje pierwotne derywowane od pierwiastka (kończącego się na samogłoskę lub na spółgłoskę) od wtórnych, najczęściej dewerbalnych, bardzo produktywnych w epoce historycznej. Formacje pierwotne wyróżniają się nie tylko swoją budową i wokalizmem zredukowanym, często na stopniu wzdłużonym, ale także swoją semantyką: są to najczęściej inchoativa.

Przyrostek *-ne-* typowy był pierwotnie przede wszystkim dla tematu praesentis. W epoce historycznej infinitivus z reguły kończy się na *-nǫti*. Tylko *stanǫ* wykazuje w temacie infinitiwu sam pierwiastek: *sta-ti* 'stać'. Pierwotnie u czasowników z pierwiastkiem kończącym się na spółgłoskę (typ *dvig-ne-*) formant bezokolicznika dodawano wprost do pierwiastka, np. *dvig-ti* (zaświadczone w sch. *dȉći*). Poświadczają to dobrze zaświadczone w językach słow. stare formacje dewerbalne, oparte wprost na pierwiastku. Wtórnie z tematu czasu teraźniejszego, a także pod wpływem bliskiego typu *minǫti* 'minąć' (z pierwiastkiem kończącym się samogłoską) uogólniono *-nǫ-* w temacie infinitiwu.

Jak wykazuje participium praet. pass. *minovenъ*, infinitivus typu *mi-nǫ-ti* może kontynuować pierwotną postać **mi-nu-ti* (w nawiązaniu do ie. typu na *-neu-*). Samogłoskę *-ǫ-* w *minǫti* objaśniano fonetycznie przeniesieniem artykulacji nosowej na następującą głoskę, por. psł. *nuditi* : *nǫditi*, *muditi* : *mǫditi*, *gnusьnъ* : *gnǫsьnъ*.

Pod względem znaczeniowym trzeba wyróżnić 3 podstawowe grupy czasowników o temacie praesentis na *-ne-*:

---

[3] Por. Němec PorJ 1957 255—63; PF XVIII 2, 87—92.

I. Inchoativa, oznaczające stopniowe albo momentalne przechodzenie do jakiegoś stanu czy też zapoczątkowanie jakiejś czynności (w opozycji zwykle do czasowników wyrażających stan, zob. s. 55): *blьsknǫ blьsknǫti* 'zacząć lśnić, zajaśnieć' : *blьščati* 'jaśnieć blaskiem, lśnić', *bъdnǫ bъdnǫti* 'ocknąć się, obudzić się' : *bъděti* 'czuwać', *lьpnǫ lьpnǫti* 'przylepiać się, przywierać' : *lьpěti* 'przylegać, być przylepionym', *kysnǫ kysnǫti* 'wilgnąć, zaczynać kwaśnieć, fermentować' : *kysěti* 'kisnąć', *sinǫ sinǫti* 'zalśnić, zajaśnieć' : *sьjati* 'błyszczeć, lśnić', *slynǫ slynǫti* 'mieć rozgłos, słynąć' : *sluti slovǫ* 'ts.'

II. Czasowniki oznaczające stopniowe nabywanie właściwości (derywowane od przymiotników): *sъchnǫ sъchnǫti* 'schnąć' : *suchъ* 'suchy', *glъchnǫ glъchnǫti* 'głuchnąć' : *gluchъ* 'głuchy', *slьpnǫ slьpnǫti* 'tracić wzrok, stawać się ślepym' : *slěpъ* 'ślepy'. W okresie historycznym szerzy się nowszy typ *gluchnǫti, slěpnǫti* (z wokalizmem podstawy derywacyjnej).

III. Czasowniki perfektywne oznaczające momentalny przebieg czynności: *buchnǫ buchnǫti* : *buchati* 'uderzać powodując hałas, łomotać', *dvignǫ dvignǫti* : *dvidzati* 'dźwigać', *lьznǫ lьznǫti* : *lьzati ližǫ* 'lizać' i postać nowsza z wokalizmem podstawowego czasownika: *liznǫ liznǫti*.

Z odmiennością poszczególnych typów znaczeniowych harmonizuje ich akcentuacja. Podczas gdy archaiczny typ czasowników inchoatywnych ma akcent właściwy czasownikom niemotywowanym (akut na zgłosce długiej, akcent ruchomy w wypadku krótkiej samogłoski rdzennej), produktywny typ perfektywny ma zwykle akcentuację sufiksalną. Czasowniki derywowane od przymiotników wykazują metatoniczny akut: *slěpnǫti* < *slěpъ*.

KONIUGACJA III: TEMATY PRAESENTIS NA *-je-*

Grupa ta, kontynująca ważny typ werbalny ie., nie jest jednolita. Trzeba tu wyróżnić podobnie jak w innych językach ie.: I. Formacje oparte na pierwiastku, II. Produktywne formacje denominalne i dewerbalne.

I. Formacje oparte na pierwiastku

Jest to typ archaiczny nawiązujący do koniugacji o temacie praesentis na *-e-*. Sporo należących tu czasowników ma odpowiedniki w językach bałtyckich, a także i w innych językach ie. Najczęstszym wokalizmem pierwiastka jest *e* (*ě, ę, i* < *ei*) alternujące nieraz z zerowym wokalizmem infinitiwu. Wyróżnić tu trzeba dwa podstawowe podtypy:

a) pierwiastki kończące się na samogłoskę: *sějǫ sěti* : *sějati* 'siać', *vějǫ vějati* 'wiać', *čujǫ čuti* 'czuć', *pl'ujǫ pl'ьvati* 'pluć', *bajǫ bajati* 'mówić, bajać', *znajǫ znati* 'znać', *ryjǫ ryti* 'kopać, ryć';

b) pierwiastki zakończone na spółgłoskę czy też na sonant: *češǫ česati* 'drapać, czesać', *jem'ǫ jьmati* 'brać, chwytać', *ližǫ lьzati* 'lizać', *vęžǫ vęzati* 'wiązać', *or'ǫ orati* 'orać'.

Pod względem budowy infinitiwu wyróżnia się tu dwa zasadnicze typy:

1. temat infinitiwu równy jest jednozgłoskowemu pierwiastkowi kończącemu się:

a) na samogłoskę: *čuti čujǫ, znati znajǫ, ob-uti ob-ujǫ* 'obuć';

b) na sonant: *melti mel'ǫ* 'mleć', *borti bor'ǫ* 'walczyć', *kolti kol'ǫ* 'kłuć'.

2. temat infinitiwu jest dwuzgłoskowy: składa się z pierwiastka werbalnego rozszerzonego samogłoską *-a-*. Oparty jest więc, podobnie jak w koniugacji I (zob. s. 44) na bsł. praeteritum: *orati or'ǫ* 'orać', *žędati žęd'ǫ* 'pragnąć, pożądać',

bl'ъvati bl'ujǫ 'wymiotować', *kl'ъvati kl'ujǫ* 'dziobać, bić dziobem'. Trzeba zwrócić uwagę na częsty typ czasowników z bezokolicznikiem na *-jati* z *-j-* wprowadzonym wtórnie z tematu praesentis. Typ ten jest panujący u czasowników z pierwiastkiem zakończonym na samogłoskę: *bajati bajǫ*, *čajati čajǫ* 'spodziewać się oczekiwać', *sějati* : *sěti sějǫ* 'siać', *lьjati lějǫ* 'lać', *zьjati zějǫ* 'ziać'. Tu należy grupa starych, bo mających zwykle odpowiedniki ie., czasowników dźwkn. [4], np. *blějǫ blějati* (płd.-wsch.) 'beczeć, o owcy; pleść głupstwa' : ie. dźwkn. **bhlē-* 'ryczeć, beczeć', łot. *blêju blêt* 'ts.', łac. *fleō* 'płaczę' (**bhlē-i̯ō*), *grȁjǫ grȁjati* (płd.-wsch.) 'krakać, wrzeszczeć' : lit. *gróju gróti* 'krakać', *lãjǫ lãjati* 'szczekać; wrzeszczeć; lżyć, łajać' : lit. *lóju lóti* 'szczekać', ie. dźwkn. *lā-*, *rajǫ rajati* (wsch.) 'dźwięczeć, rozlegać się, rozbrzmiewać' : lit. *rojóju rojóti* o 'pianiu koguta', łot. *rãju rãt*, stind. *rấyati* 'szczeka'.

II. Produktywne formacje denominalne i dewerbalne

Formant *-je-* kontynuujący ie. *-ye/o-* tworzył czas teraźniejszy od pierwiastka werbalnego. W innych językach ie. spotyka się go także w funkcji formantu tworzącego denominativa. W Słowiańszczyźnie w tej funkcji nie jest produktywny. Mało prawdopodobne jest dopatrywanie się takich formacji denominalnych w czasownikach *golgol'ǫ golgolati* 'mówić' : *golgolъ* 'słowo', *szl'ǫ szlati* 'posyłać' : *szlъ* 'poseł', *dušǫ duchati* 'dąć, wiać' : *duchъ* 'tchnienie, dech, duch', *kl'evet'ǫ kl'evetati* 'oczerniać' : *kl'eveta* 'oczernianie'. Najprawdopodobniej wszystkie te rzeczowniki to nomina postverbalia.

W funkcji formantów produktywnych tworzących czasowniki denominalne i dewerbalne występują w Słowiańszczyźnie rozszerzenia pierwotnego sufiksu *-je-* wygłosowym elementem tematu pierwotnej podstawy derywacyjnej. Należą tu trzy ważne typy werbalne: formacje na *-ajǫ -ati*, *-ějǫ -ěti* i *-ujǫ -ovati*.

-aje- -ati

Sufiks ten występuje w podwójnej funkcji. Tylko wyjątkowo spotyka się go jako formant tworzący denominativa [5]:

1. od rzeczowników: *jьgrajǫ jьgrati* 'grać' < *jьgra* 'gra', *ban'ajǫ ban'ati* (płd.) 'kąpać myć' < *ban'a* 'łaźnia', *bratajǫ* (*sę*) *bratati* (*sę*) 'łączyć (się) węzłami braterstwa' < *bratъ*, *dělajǫ dělati* 'działać' < *dělo* 'dzieło'. Punktem wyjścia były tu pierwotnie formacje typu *jьgrati* : *jьgra* od tematów na *-ā*. Stwierdzono nawiązania ie. zwłaszcza bałt.: lit. *-óju -óti*, np. *vagóti* 'robić bruzdy' : *vagà* 'bruzda'.

2. od przymiotników: *brzajǫ brzati* (płd.) 'spieszyć się' < *brzъ* 'szybki, prędki', *bujajǫ bujati* 'bujnie się rozrastać, zachowywać się gwałtownie' < *bujь* 'niepohamowany, gwałtowny, szalejący', *krivajǫ krivati* 'krzywić, zginać' < *krivъ* 'krzywy, zgięty'. Także i w tej funkcji stwierdzono dokładne odpowiedniki bałtyckie formantu, por. lit. *baltuoti* 'bieleć, być białym' < *báltas* 'biały' [6].

Z obu tych funkcji sufiks *-aje-* został wyparty przez produktywne formacje na *-uje- -ovati*, a zwłaszcza *-i- -iti* (zob. s. 57).

---

[4] Vaillant RES XXII 189—91; GC III 265—7.

[5] Zob. H. J. Jordan, Zur Geschichte der russischen Denominativa, I: Die Verba auf *-it'* und *-at'*, Berlin 1961.

[6] Zob. J. Reczek JP XLIV, 140—6. — Lit. czasowniki na *-úoju -úoti* kontynuują ie. formację na *-ō-i̯ō*, lit. *-óju -óti* kontynuuje ie. *-ā-i̯ō*. W psł. *-ajǫ -ati* zlały się więc dwie odrębne formacje ie.: *-ā-i̯ō* i *-ō-i̯ō*.

Najważniejszą i jedynie produktywną funkcją sufiksu *-aje- -ati* jest tworzenie czasowników imperfektywnych, które w opozycji do podstawowych prymarnych duratywnych czy kauzatywnych przechodzą zwykle w iterativa. Podstawowym formantem tej kategorii jest sufiks *-aje- -ati* (: *-'aje- -'ati* od czasowników na *-i- -iti*) wyłączny w derywacji od podstawy z długą samogłoską pierwiastka (*padają padati* 'padać' : *padǫ pasti, stǫpają stǫpati* 'stąpać' : *stǫp'ǫ stǫpiti, bėgają bėgati* 'biegać' : *bėžǫ bėžati, bėgǫ bėgti* 'biec', *av'ają av'ati* 'jawić' : *av'ǫ aviti*). W funkcji dodatkowego środka słowotwórczego występuje wzdłużenie krótkiej samogłoski pierwiastka, a więc *e o ъ ь* wzdłużają się w *ė a i y* (jeżeli tematy praesentis i infinitiwu różnią się wokalizmem, iterativum nawiązuje do wokalizmu zredukowanego): *plėtają plėtati* : *pletǫ plesti* 'pleść', *badają badati* : *bodǫ bosti* 'bóść', *birają birati* : *berǫ brati* 'brać', *čitają čitati* : *čьtǫ čisti* 'liczyć, rachować, czytać', *dychają dychati* : *dьchnǫ dьchnǫti* 'tchnąć', *gan'ają gan'ati* : *gon'ǫ goniti* 'gonić'.

To wzdłużenie samogłoski rdzennej, typowe dla języków słow., początkami swymi sięga epoki ie., dokładne odpowiedniki stwierdza się nieraz w językach bałt., paralele także i w innych językach ie.

Wyjątkowo tylko spotyka się w tej funkcji typ prosty na *-je-* (bez rozszerzenia *-a-*), np. *skačǫ skakati* 'skakać', *naričǫ naricati* 'nazywać' : *narekǫ narekti* (imper. *narьci*).

W ogóle podstawową funkcją formacji *-je- -ati-* było tworzenie czasowników duratywnych w opozycji do perfektywnych, np. *dajǫ dajati* : *damь dati, stojǫ stojati* : *stanǫ stati, jem'ǫ jьmati* : *jьmǫ jęti*.

Po pierwiastkach zakończonych na samogłoskę przyrostek ten przybiera niekiedy rozszerzenie *-v-*: *-vaje- -vati* : *byvajǫ byvati* 'bywać' : *byti, čuvajǫ čuvati* 'czuwać' : *čujǫ čuti, davajǫ davati* 'dawać' : *damь dati, stavajǫ stavati* 'stawać' : *stanǫ stati*. Podstawy ie. tej formacji widoczne w typie *byvajǫ, davajǫ, stavajǫ* (ie. *bheu-, dō-u-, stā-u-*).

Na uwagę zasługuje stary szczątkowo tylko zaświadczony typ werbalny imperfektiwów-iteratiwów bez wzdłużenia samogłoski rdzennej: *chodati* : *choditi, nosati* : *nositi, vodati* : *voditi*, por. także *gorati* : *gorėti, slychati* : *slyšati, vidati* : *viděti*. Stwierdzono dokładne odpowiedniki w łotewskim, np. *vadât* 'prowadzić, wodzić' iterat. od *vedu vest* (psł. *vedǫ vesti*).

-ėje- -ėti

Sufiks ten tworzy nieprzechodnie denominativa oznaczające nabywanie właściwości podstawy derywacyjnej. Derywuje:

1. przede wszystkim od przymiotników (w tej funkcji produktywny): *bělějǫ bělėti* 'stawać się białym, jasnym, bieleć' < *běly* 'biały', *cělějǫ cělėti* 'stawać się całym, zdrowym, goić się' < *cělъ* 'cały', *ruděјǫ ruděti* 'stawać się rudym' < *rudъ* 'koloru rdzy, rudy'.

2. wyjątkowo też od rzeczowników: *uměјǫ uměti* 'umieć, potrafić, móc' < *umъ* 'rozum', *kam-en-ějǫ* : *kamějǫ kam-en-ėti* : *kam-ėti* 'twardnieć jak kamień, kamienieć'.

Dokładne odpowiedniki tej formacji mamy w bałtyckim: lit. *-ėju -ėti*, łot. *-ēju -ēt*, np. lit. *senėju senėti* 'starzeć się' < *sẽnas* 'stary', *akmenėju akmenėti* 'kamienieć' < *akmuõ -eñs* 'kamień'.

Przyjmuje się, że początkowy element sufiksu *-ė-* jest wzdłużeniem tematycznego *-e/o-* podstawy derywacyjnej.

-uje- -ovati

Sufiks ten tworzy przede wszystkim denominativa:

1. od rzeczowników: *darujǫ darovati* 'dawać darmo, darować' ⟨ *darъ* 'dar', *pirujǫ pirovati* (płd.-wsch.) 'ucztować, biesiadować' ⟨ *pirъ* 'uczta, biesiada', *besědujǫ besědovati* 'gawędzić, rozmawiać, mówić' ⟨ *beseda* 'pogawędka, rozmowa, uczta', *věrujǫ věrovati* 'wierzyć' ⟨ *věra* 'wiara'.

2. od przymiotników: *cělujǫ cělovati* 'pozdrawiać, witać' ⟨ *cělъ* 'cały, zdrowy', *l'utujǫ l'utovati* (płn.) 'srożyć się, szaleć' ⟨ *l'utъ* 'budzący grozę, srogi, okrutny', *milujǫ milovati* 'okazywać miłość, miłować' ⟨ *milъ* 'miły, drogi, kochany', *radujǫ radovati* 'sprawiać radość, cieszyć' ⟨ *radъ* 'zadowolony, uradowany, rad'.

W historycznej epoce w językach słow. zrobiło karierę *-uje- -ovati* w funkcji formantu tworzącego czasowniki imperfektywne czy iterativa od perfektywnych. W tej funkcji pierwotnie występował wyjątkowo, np. *bušujǫ buševati* 'hałasować, łoskotać, srożyć się, szaleć' ⟨ *bušǫ bušiti* 'hałasować, łomotać'.

Niekiedy stwierdza się wtórne nawiązania stosunku z czasownikiem perfektywnym. Tak np. *kupujǫ kupovati* 'kupować' to pierwotne denominativum od *kupъ* 'kupienie, kupno' (nomen actionis ⟩ nomen acti od *kupiti*), wtórnie dopiero imperfectivum, iterativum do *kup'ǫ kupiti*.

Dokładny odpowiednik sufiksu mamy w bałtyckim: lit. *-áuja -ãvo*, tworzące zarówno denominativa (bez względu na temat podstawy) i deverbativa ze znaczeniem imperfektywnym i iteratywnym, np. *tarnáuju tarnáuti* 'służyć' ⟨ *tarnas* 'sługa', *šùkauju šùkauti* 'krzyczeć, hałasować' : *šaukiù šaũkti* 'wołać, krzyczeć'.

Wskazano też, że przyrostek *-u-je- -ov-ati* może nawiązywać do podstaw o tematach na *-u-*.

III. Formacje dźwkn. i ekspresywne

1. *-je- -ati, -i- -iti, -i- -ěti*

Pierwotny sufiks *-je- -ati*, jak widzieliśmy, ograniczony jest zasadniczo do wyrazów niemotywowanych, tworzy formacje prymarne, odpierwiastkowe. W podstawowej funkcji formantów tworzących produktywne deverbativa i denominativa zapanowały formacje nowsze, rozszerzone: *-a-je- -ati, -ě-je- -ěti, -uje- -ovati*. Ale postać pierwotna (często z wtórnym praesens na *-aje-*) zachowała się, jak zwykle, w funkcji specjalnej drugorzędnej formantu tworzącego czasowniki dźwkn., np. *cap'ǫ capati* 'łapać, chwytać gwałtownie; człapać po wodzie, błocie' ⟨ interi. *capъ!*, *brbajǫ brbati* o 'niewyraźnych bulgocących odgłosach', *blt̊ajǫ blt̊ati* 'mącić, mieszać ciecz, pluskać; paplać, mówić bez sensu', *gagajǫ gagati* o 'głosie gęsi, gęgać', *ržǫ rzati* o 'głosie konia, rżeć'.

W tej samej funkcji występują także przyrostki *-i- -iti, -i- -ěti*, np. *bzajǫ bzati* : *bžǫ bzěti* : *bziti* (także z rdzennym *-y-*) o 'dźwięku wydawanym przez lecące owady' (oparte na interi., np. pol. *bz!*, dłuż. *byz! bz!*), *bun'ǫ buniti* : *bun'ǫ buněti* 'huczeć, brzęczeć, szumieć, hałasować', *batajǫ batati* : *bat'ǫ batiti* 'uderzać, stukać', *butajǫ butati* : *but'ǫ butiti* 'uderzać, bić, wywołując odgłos'.

2. Czasowniki z reduplikacją

Wyróżniamy tu dwa typy wyrazów dźwkn.:

a) z całkowicie podwojonym pierwiastkiem: *gol-gol'ǫ golgolati* 'mówić' : *gol-sъ* 'głos', *kor-kor'ǫ korkorati* 'gdakać, kwakać' : ie. *ker-, kor-, kr-* o 'kwakaniu, skrzeczeniu', *pol-pol'ǫ polpol-ati* 'płonąć, migotać' : *poléti* 'palić się, płonąć';

b) z częściowym podwojeniem: *bǫbъn'ǫ bǫbъnati* 'głucho brzmieć, dudnić', *gǫgъn'ǫ gǫgъnati* 'mówić niewyraźnie, przez nos, mamrotać', *chǫchъnajǫ chǫchъnati* 'ts.', *tǫtъn'ǫ tǫtъnati* 'stukać, tętnić', *brbъr'ǫ* : *brbъrajǫ brbъrati* (płd.) 'mówić niewyraźnie, mamrotać', *mrmъr'ǫ mrmъrati* 'ts.'

Także i tutaj spotykamy dublety morfologiczne na *-i- -iti*: *bolbol'ǫ bolboliti* 'mówić niezrozumiale, bełkotać; paplać, bredzić', *golgol'ǫ golgoliti* 'mówić', *korkor'ǫ korkoriti* = *korkorati*, *tortor'ǫ tortoriti* 'paplać', *tǫtъn'ǫ tǫtъniti* = *tǫtъnati*.

3. Przyrostek *-če-* : *-kaje- -kati* [7]

1. Podstawową i produktywną funkcją sufiksu *-če-* : *-kaje- -kati* (po spółgłosce *-ьče-* : *-ьka- -ьkati* : *-ьcati*) jest tworzenie czasowników onomatopeicznych od interiekcji: *blečǫ* : *blekajǫ blekati* 'beczeć' ⟨ *ble*! naśladowanie głosu owiec, *kračǫ krakati* (też z nagłosem dźwięcznym *gračǫ grakati*) 'krakać' ⟨ *kra*! naśladowanie głosu kruka, wrony, *krčǫ krkati* na określenie 'różnych dźwięków gardłowych' : ie. dźwkn. *ker-*, *kor-*, *kr-* np. o krakaniu, skrzeczeniu, *kvačǫ* : *kvakajǫ kvakati* o 'głosie żab, wron, kaczek' ⟨ *kva*! naśladowanie tych głosów.

Nie zawsze jednak wyrazy dźwkn. na *-če-* : *-kaje- -kati* zostały utworzone przy pomocy tego formantu. Pamiętać musimy z jednej strony o tym, że w tej samej funkcji występuje w psł. także podstawowy sufiks *-je-* : *-aje- -ati* (s. 48), z drugiej zaś strony o tym, że pierwiastki dźwkn. (także i interiekcje) często w psł. (i w ogóle w ie.) kończyły się na spółgłoskę *-k*. Tu należą np. wyrazy: *blčǫ* : *blkajǫ blkati* (płn.) o 'odgłosie płonącego ognia, mąconej czy wrzącej wody; bełkotać, paplać' ⟨ *blkъ*! interi. podobnej treści, *brčǫ* : *brkajǫ brkati* 'burczeć, brzęczeć, warczeć, mruczeć', *plačǫ* (*sę*) *plakati* (*sę*) 'bić się, smagać się, płakać, narzekać' : ie. *plāk-* 'bić, smagać'.

Nieraz więc trudno rozstrzygnąć, czy mamy do czynienia z formantem podstawowym *-je-* : *-aje-*, czy też pochodnym *-če-* : *-kaje-*. Nierzadkie są także wahania wygłosu interiekcji typu *kva*! : *kvakъ*!

Nie jest wykluczone, że tego rodzaju formacje dały początek dźwkn. i ekspresywnemu sufiksowi *-k-*.

2. Paralelnie do typu podstawowego (s. 48) i tu w funkcji dubletu słowotwórczego produktywny jest sufiks *-č-i- -č-ati* (**-k-ěti*). Tak więc np. obok *bečǫ* : *bekajǫ bekati* o głosie owcy ⟨ *be*!, *brękǫ* : *brękajǫ brękati* 'brzęczeć, dźwięczeć', *bučǫ* : *bukajǫ bukati* 'ryczeć, beczeć, brzęczeć' ⟨ *bu*! naśladowanie głosu zwierząt — spotykamy też synonimiczne *bečǫ bečati* (zach.-płd.), *brękǫ brękati*, *bučǫ bučati*.

Spotyka się też, choć rzadko, dublety na *-či- -či-ti* (por. s. 48) Tak np. obok przytoczonego niżej *bakati* są też ślady synonimicznego *bačiti*.

3. Sufiks *-če-* : *-kaje- -kati* tworzy także czasowniki zabarwione uczuciowo, ekspresywne: *bakajǫ bakati* 'krzyczeć, łajać, gadać, paplać' : *bajati* 'mówić; zamawiać, czarować', *blǫkajǫ blǫkati* (płn.) 'wałęsać się, błądzić' : *blǫditi* 'ts.', *brukajǫ brukati* (płn.) 'brudzić, zanieczyszczać' : *bruditi* 'ts.', *čakajǫ čakati* czekać' : *čajǫ čajati*, *čati* 'ts'.

Z tą funkcją związane jest znaczenie hipokorystyczne, deminutywne formacji, np. *běžьkajǫ běžьkati* (zach.) 'chodzić, biegać, o dzieciach' dem. od *běžati* 'biec, szybko się posuwać', *bodьcajǫ bodьcati* (płd.) 'lekko, często kłuć' dem. od *bodǫ bosti* 'kłuć, bóść', por. łac. intensivum *fodicō* 'kłuć, przebijać'.

---

[7] Por. Zubatý Studie I 1, 145; Machek LF LXI 133—8; Fraenkel Sl XIV 503—8; Safarewicz SFPS V 389—95; Vaillant GC III 335—40.

O genezie funkcji deminutywnej poucza psł. *l'ulьkajǫ l'ulьkati* 'usypiać dziecko śpiewem i kołysaniem', które może być oparte albo bezpośrednio na przyśpiewie przy kołysaniu *l'u-l'u!*, albo też może być formacją hipokorystyczną, deminutywną od synonimicznego psł. *l'ul'ajǫ l'ul'ati*.

4. Formacja ta zaświadczona jest również w postaciach rozszerzonych: *-i-kajǫ -i-kati, -u-kajǫ -u-kati, -y-kajǫ -y-kati*, np. *bzikajǫ bzikati* : *bzukajǫ bzukati* : *bzykajǫ* o 'dźwięku lecących owadów, bzykać' < *bzati, bzěti* 'ts.', *bajukajǫ bajukati* (płd.-wsch.) 'mówić cicho, monotonnie, lulać, usypiać' < *bajati* 'mówić'.

5. Jak często u wyrazów dźwkn. i ekspresywnych spotyka się też wariant dźwięczny *-gajǫ -gati*, np. *kul'gajǫ kul'gati* 'chromać, kuleć' < *kul'ajǫ kul'ati* 'ts.' Na genezę jego rzuca światło psł. *dьgajǫ dьgati* 'targać; dziergać len' : ie. *deregh-*, rozszerzenie pierwiastka *der-*, na którym oparte psł. *dьrǫ derti* 'drzeć'.

6. Onomatopeiczne i ekspresywne formacje z *-k-* produktywne są w językach słow. Spotyka się je także w językach bałt. (np. lit. **-kį̄e- -kti* : *-ke- -kėti*), łacińskim (**-k-āį̄e-*), greckim (**-k-į̄e-, -k-āį̄e-*, infigowane *-ka-*).

4. Czasowniki na *-šče-* : *-skaje- -skati* (*-žde* : *-zgaje-zgati*) [8]

1. Jest to grupa czasowników zwykle dźwkn., których pierwiastek, jak widać z odpowiedników przede wszystkim bałt., kończy się na *-sk-* albo *-s-*. Utworzone więc one zostały pierwotnie przez formanty *-je-* : *-aje- -ati* względnie *-če-* : *-kaje- -kati*. Należą tu np.: *pleščǫ pleskati* (bsł. *plešk-*) 'uderzać dłonią, płaską powierzchnią, plaskać', *pl'uščǫ* : *pl'uskajǫ pl'uskati* 'pluskać' (bsł. *pleušk-*), *pьrskajǫ pьrskati* 'parskać, pryskać', bsł. *purs(k)-*, *trěskajǫ trěskati* 'trzaskać' (bsł. *trešk-*), *pryščǫ* : *pryskajǫ pryskati* 'pryskać' (bsł. *praus-*).

Ta dość liczna grupa czasowników dźwkn. i ekspresywnych stała się podstawą do wyabstrahowania formantu *-šče-* : *-skaje- -skati*, występującego np. w czasownikach: *pišče* : *piskajǫ piskati* 'piszczeć', bsł. *pīšk-* : ie. dźwkn. *pǐ-*, *viščǫ* : *viskajǫ viskati* 'piszczeć, skomleć, jęczeć' : ie. pierwiastek dźwkn. *u̯ǐ-*, *u̯oi-*.

2. Nie widać podstaw do dopatrywania się w całej tej grupie ie. inchoatywnego sufiksu tworzącego praesens *-ske-*, wyjątkowego w słow. (zob. s. 43, por. też *blьščati* 'błyszczeć, lśnić' od ie. *bhliǵ-* z rozszerzeniem o inchoatywny suf. *-ske-*).

3. Także i tu paralelnie spotyka się synonimiczne formacje *-šči- -ščati* (**-skēti*), np. *piščǫ piščati, viščǫ viščati, trěščǫ trěščati*.

4. Dobrze zaświadczony jest, jak zwykle w czasownikach dźwkn., wariant dźwięczny: *bl'uzgajǫ bl'uzgati* 'chlustać, tryskać; paplać, bajać' : *bl'ujǫ bl'ъvati* 'wymiotować', *brěždžǫ* : *brězgajǫ brězgati, brěždžǫ brěždžati* (wsch.) 'brzęczeć, dźwięczeć' : *brękati, brękati* 'ts.', *druzgajǫ druzgati* 'łamać, kruszyć, miażdżyć' : ie. *dhreu-s-* : *dhreu-* 'ts.'

5. Czasowniki na *-še-* : *-chaje -chati* [9]

1. Produktywny w dzisiejszych językach słow. typ czasowników ekspresywnych na *-chati* dobrze jest już zaświadczony na materiale psł. Większość najstarszych przykładów nawiązuje do pierwotnych pierwiastków zakończonych na *-s-* poprzedzonego przez *i u r k*. A więc przejście *-s-* > *-ch-* jest tu całkiem regularne. W wypadkach tych można by niekiedy przynajmniej mówić o pierwotnym

[8] Meillet SC 215, 236; Machek SRL X 67—80; Vaillant GC III 338—40.

[9] Machek LP IV 111—36; Vaillant GC III 331—3.

formancie *-je- -ati* (s. 48). Tworzą one, być może, punkt wyjścia tej formacji. Należą tu: *čuchajǫ čuchati* 'wąchać, węszyć' : *čujǫ čuti* 'czuć', podstawa ie. *keu-* i (z determinantem *-s-*) *keu-s-*, dobrze zaświadczonym w grece i w germańskim; *dušǫ : duchajǫ duchati* 'dmuchać, dąć, wiać' : *dujǫ dǫti* 'dąć', ie. oprócz *dheu-* też synonimiczne *dheu-s-*; *prychajǫ prychati* 'parskać, prychać' : *pryskajǫ pryskati* (s. 50), ie. *preus-* : *prūs-*; *pyšǫ : pychajǫ pychati : pušǫ : puchajǫ puchati* 'dąć, dyszeć, sapać' ie. *pŭ̄-* : *peu-* : *pou-*, też *p(h)u-s-*.

Kilka wyrazów dźwkn. wykazuje formant *-ch-* w tych samych warunkach po *i u r k*. A więc możemy tu mieć do czynienia z pierwotnym sufiksem czy też determinantem pierwiastka *-s-*, np. *bruchajǫ bruchati* (płd.-wsch.) 'szybko, gwałtownie wyrzucać, tryskać' : ie. dźwkn. *b(h)rū̆-*; *buchajǫ buchati* 'mocno bić, łomotać' : *bu!*, ie. *b(e)u-*, *bh(e)u-*; *brešǫ brechati* o 'głosie ludzi, zwierząt, krzyczeć, szczekać' : ie. *bherek-*, *bhrek-s-*.

2. Wyodrębnić trzeba kilka dalszych psł. przykładów wykazujących *-še- : -chaje- -chati* po samogłoskach innych niż *i u*. Większość z nich ma pierwiastek zakończony lub rozszerzony spółgłoską *-s-*. Należą tu: *čechajǫ čechati* 'drapać, czochrać, skrobać' : *češǫ česati* 'drapać, czesać'; *mašǫ : machajǫ machati* 'poruszać, machać' : *majǫ mati* 'machać, kiwać', lit. *mosúoju mosúoti* 'powiewać, machać' : *móju móti* 'skinąć'.

Tu zapewne należą też *ǫšǫ : ǫchajǫ ǫchati* 'wciągać woń, wąchać' : *von'a* 'woń' : ie. *anə-*, *anə-s-*; *bachajǫ bachati* 'paplać, gadać' : *bajǫ bajati* 'mówić', por. ros. dial. *básitь* 'mówić, rozmawiać', 'leczyć, uzdrawiać'.

Sufiksalne *-ch-* może tu kontynuować także pierwotne *-s-* (na podstawie wspólnego członu w szeregu alternacyjnym obu głosek, jakim jest *-š-*).

3. Na uboczu stoi jeden niewątpliwy psł. wyraz *jašǫ : jachajǫ jachati : jadǫ jati* 'jechać'. Wykazuje on już wyraźnie wyderywowany w pewnych ściśle określonych warunkach formant *-še- : -chaje- -chati*.

4. Jako dublety morfologiczne spotyka się formacje na *-i- -iti* : *-ěti, -če : -kajǫ -kati*: obok *buchajǫ buchati* mamy synonimiczne *bušǫ bušiti*. Od tej samej podstawy utworzone jest również dźwkn. *bučǫ : bukajǫ bukati* i *bučǫ bučati*. Obok *bruchajǫ bruchati* mamy *brukajǫ brukati* 'ts.', obok *bachajǫ bachati* bliskoznaczne *bakajǫ bakati*.

5. O produktywności typu świadczą stare rozszerzenia formantu na *-uch- : -ych-*, np. płn.słow. *kol-ych-ajǫ kol-ych-ati* 'kołysać' : *koliti* 'krążyć, kręcić się', płn.słow. *dzm-uch-ajǫ dzm-uch-ati : dzm-ych-ajǫ dzm-ych-ati* 'dmuchać' < *dzmǫ dǫti* 'dąć'.

6. Intensiva na *-še- : -saje- -sati* [10]

Typ ten zaświadczony jest tylko szczątkowo: *kǫšǫ : kǫsajǫ kǫsati* 'chwytać zębami, kąsać' : bsł. *kǎndō* 'ts.' (możliwe też jednak objaśnienie jako denominativum od *kǫsъ* 'kęs'); *kremьsajǫ kremьsati : kromьsajǫ kromьsati* < *krem- : krom-*, psł. dial. *kremiti, kromiti* 'kruszyć, drobić, odcinać'; *kopьsajǫ kopьsati* (płn.) 'kopać, bić' < *kopati* 'kopać'.

Tu może należeć też *kl'ušǫ kl'usati* (zach.-płd.) 'biec, kłusować' : **kleup-s-*, stpol. i dial. *klupić (się)* 'chylić (się), zginać (się)'.

Ślady tej formacji widać także w szczątkowo zaświadczonych rozszerzeniach na *-ys-ati*, np. obok przytoczonego wyżej *kopьsati* mamy strus. *kopysati* 'bić kopytem, kopać ziemię kopytem' : ros. dial. *kopychátьsja* 'poruszać się; grzebać się'; *kolyšǫ : kolysajǫ kolysati* (płn.) 'kołysać' : *koliti* 'krążyć, kręcić się'.

[10] Prusík KZ XXXV 606; Machek SB I 82—93.

Nie brak też śladów intensiwów na *-sati* w poszczególnych językach słow., np. czes. *hnisati* 'ropieć, ropić się' : *hniti* 'gnić'; *drásati* 'rwać, drzeć' : *dráti* 'drzeć'; moraw. *bajásat'* 'gadać, pleść, bajać' : *bajat'* 'ts.'; słe. *plâsati* 'gwałtownie się palić, płonąć' : *plániti* 'zapłonąć, zapalić się'; stpol. *tryksać się* 'bóść się' : *trykać się* 'ts.' Tu należy też psł. dial. *dǫsajǫ dǫsati* 'ciężko oddychać, dyszeć, sapać' : *dzmǫ dǫti* 'dąć'.

Formacje te identyfikuje się z litewskimi intensiwami na *-sau -soti*. Można się tu dopatrywać także przynajmniej częściowo, prototypu produktywnego typu na *-chati*.

Tu trzeba też wspomnieć o rzadko spotykanych, ale starych (bo mających nieraz odpowiedniki bałt.) intensiwach dźwkn. na *-os-iti*, np. *bolbošǫ bolbositi* (zach., płd.) 'bełkotać; paplać, pleść' : *bolboliti, bolbotati, bolboniti* (w podobnym znaczeniu) = lit. *balbãsyti* 'paplać, gadać'; *kolbošǫ kolbositi* (zach.) 'gadać, pleść' = lit. dial. *kalbãsyti* 'ts.' : lit. *kalbėti* 'mówić'; *bŗbošǫ bŗbositi* 'mówić niewyraźnie, bełkotać' (płd.) : *bŗbati* 'ts.'.

7. Intensiva na *-t'ǫ* : *-tajǫ -tati* [11]

1. Nasiloną, wzmożoną czynność wyrażało się w psł. przy pomocy sufiksu *-t'ǫ* : *-tajǫ -tati*. Z reguły spotyka się go w wyrazach dźwkn., opartych bądź to na interiekcji czy pierwiastku dźwkn., bądź też na czasownikach prymarnych. Najdawniejsze przykłady wskazują wyraźnie na charakterystyczną harmonię głosową przed tym formantem: samogłoska pierwiastka zakończonego na spółgłoskę powtarza się przed spółgłoską sufiksu. Tak więc pojawiają się pary samogłosek *e...e, o...o, ъ...ъ, ъ...ъ*, np. *blebet'ǫ blebetati* 'pleść niedorzeczności, paplać, bajać' : lit. *blebénti* 'ts.'; *svepet'ǫ svepetati* (dial.) 'trzepotać, dygotać' ⟨ *svepati* 'ts.'; *trepet'ǫ trepetati* 'drżeć, dygotać' ⟨ *trepati* 'potrząsać, trzepać';

bobot'ǫ bobotati 'huczeć, grzmieć, dudnić, paplać' : *bobon'ǫ boboniti* 'mamrotać, huczeć'; *bolbot'ǫ* : *bolbotajǫ bolbotati* : *bolbositi* 'bełkotać, mamrotać, paplać'; *gogot'ǫ gogotati* 'bełkotać; gęgać' : lit. *gagėti* 'gęgać'; *klokot'ǫ* : *klokotajǫ klokotati* 'bulgotać, gulgotać, kipieć' : *klo! klok!* dźwkn. : *klokati* 'bulgotać';

bzchzt'ǫ : *bzchztajǫ bzchztati* intensivum do *bzchati* 'wywoływać hałas, padać z hałasem'; *rъpzt'ǫ rъpztati* 'hałasować, szemrać, sarkać' : stind. *rápati* 'gada, papla'; *tъpzt'ǫ tъpztati* 'tłoczyć nogami, deptać' (też z nagłosową dźwięczną: *dъpzt'ǫ dъpztati* dial.);

klъčzt'ǫ klъčztati (dial. płd. 'kłapać, szczękać zębami') : *klekot'ǫ klekotati* 'o głuchym odgłosie, klekotać'; *mъčzt'ǫ* : *mъčztajǫ mъčztati* 'roić się, śnić (się), marzyć' : łac. *micāre* 'poruszać się szybko, migać, lśnić' (do ie. *meik-*); *skrъžzt'ǫ skrъžztati* 'zgrzytać' : *skrъžǫ skrъgati* 'ts.'; *šъpzt'ǫ šъpztati* 'szeptać' dźwkn.

2. Z najczęstszych typów na *-o...ot'ǫ -o...otati, -ъ...zt'ǫ -ъ...ztati* wyabstrahowały się wtórnie produktywne formanty *-ot'ǫ -otati* : *-zt'ǫ -ztati* spotykane (często obocznie) także i w wyrazach z inną samogłoską rdzenną, np. *blekot'ǫ blekotati* 'beczeć, bełkotać; paplać' ⟨ *blekati* 'beczeć'; *bl̥bot'ǫ bl̥botati* 'bełkotać, mamrotać; bulgotać; paplać, pleść' : *bolbotati* (p. wyżej); *bǫbot'ǫ* : *bǫbotajǫ bǫbotati* intensivum do *bǫbati* 'dudnić, huczeć'; *bŗmot'ǫ bŗmotati* 'mamrotać, burczeć, mruczeć'; *brękot'ǫ* : *brękotajǫ brękotati* intensivum do *brękati* 'dźwięczeć, brzęczeć'; *klekot'ǫ klekotati* (p. wyżej) : *klekzt'ǫ klekztati* (dial.) o 'głuchym, powtarzającym się głosie, klekotać' : *kle! klek!* o głosie bociana; *rechot'ǫ rechotati* (dial.) :

[11] Van Wijk Symb. Rozwadowski II 159—65; Stang SBV 37—8; Vaillant GC III 340—4.

rechъt'ǫ rechъtati (dial.) intensiva do *rechati* (dial.) 'o różnych dźwiękach chrapliwych, skrzeczeniu, rechotaniu, chrząkaniu'.

Niekiedy obok formy wtórnej z uogólnioną postacią nowszą formantu spotykamy też szczątkowo zaświadczone postacie archaiczne z pierwotną harmonią głosową. Tak np. obok przytoczonego *klekotati* mamy słe. *kleketáti*, obok dial. płn. *regot'ǫ regotati* : *regъt'ǫ regъtati* 'skrzeczeć, rechotać' — płd. *reget'ǫ regetati* 'ts.'

3. Wyjątkowo tylko spotyka się formant *-t'ǫ -tati* dodany bezpośrednio do rdzenia zakończonego na sonant czy na samogłoskę, np. *bl̥tajǫ bl̥tati* (dial.) 'mącić ciecz, pluskać; paplać, trajkotać' : *bl̥kati* (w podobnym znaczeniu).

4. Intensiva na *-t'ǫ* : *-tajǫ -tati* są typem słowotwórczym charakterystycznym dla języków słow. Wyjątkowo tylko spotyka się dokładne odpowiedniki poszczególnych wyrazów na gruncie bałt., np. przytoczone wyżej *bolbot'ǫ* : *bolbotajǫ bolbotati* = lit. *balbatúoju balbatúoti* 'mruczeć'. Wskazano na bliskie funkcyjnie formacje germańskie na *-atjan* (np. ags. *flogettan*, stwniem. *flogazzen* 'trzepotać) i greckie na *-άζω* (np. κηκάζω 'lżyć, znieważać'), sprowadzające się jednak do ie. *-d-*.

8. Czasowniki na *-šče-* : *-staje- -stati* [12]

1. Nie ma podstaw do dopatrywania się w słow. jakiegoś formantu *-stati* tworzącego intensiva. Istnieje natomiast grupa czasowników, zwykle dźwkn. których pierwiastek, albo też determinant pierwiastka, kończy się na *-st-* (wyjątkowo też na *-t-*). Utworzone więc one zostały pierwotnie przez formant *-je-* : *-aje -ati* względnie *-t'e-* : *-taje- -tati*. Należą tu np.: *rišč̨ ristati* 'biec szybko, kłusem' : bsł. *reistiō̯*; *dristajǫ dristati* 'mieć rozwolnienie' (z ie. *dhrei-d-*); *sviščǫ svistati* 'świstać' : ie. *su̯ei-*, *sue̯i-zd-*; *chl'ašč̨ : chl'astajǫ chl'astati* 'chlastać, trzaskać' : *chl'astъ*! interi.; *chleščǫ* : *chlestojǫ chlestati* 'chlustać, bryzgać, smagać' (płn.) dźwkn.; *chręščǫ* : *chręstajǫ chręstati* 'chrzęścić, trzeszczeć' dźwkn.; *chvastajǫ* (*sę*) *chvastati* (*sę*) 'chełpić się' dźwkn. (albo też w związku z *chvatati* 'chwytać'); *chystajǫ chystati* (płn.) 'poruszać' : *chytati* 'poruszać, chwytać'.

2. Jak zwykle w wyrazach dźwkn. i ekspresywnych spotyka się też warianty dźwięczne: *drizdajǫ drizdati* : *dristati*; *zviždžǫ zvizdati* (: *gviždžǫ gvizdati*) : *svistati*.

Jak często, grupa *-st-* alternuje z *-sk-*, stąd np. pary *ristati* : *riskati*, *dristati* : *driskati*. Najczęściej tłumaczą się one na gruncie słow. (wspólny człon *-šč-* w szeregu alternacyjnym obu grup), niekiedy jednak mogą kontynuować stan przedsłowiański.

9. Czasowniki z formantem *-l-* [13]

1. Formant *-l-* wykazuje grupa czasowników zwykle dźwkn., ekspresywnych, np.: *bъbl'ǫ bъblati* (zach.-płd.) 'bełkotać, jąkać się' : *bъbati* 'ts.'; *bǫbl'ǫ bǫblati* 'bulgotać; bełkotać, mamrotać' : *bǫbnati* 'głucho brzmieć, dudnić' (także *bǫbl'ǫ bǫbliti*); *česl'ajǫ česl'ati* : *čechl'ajǫ čechl'ati* (zach.-płd.) 'drapać, skrobać, grzebać; czesać' ‹ *česati* 'ts.'; *mъml'ǫ mъmlati* 'bełkotać' dźwkn.; *vichl'ǫ* : *vichl'ajǫ vichlati* 'ruszać, poruszać' : *vichati* 'ts.'; *bṛbl'ǫ bṛblati* 'bulgotać, mamrotać, paplać' : *bṛbati* 'ts.'

2. Dobrze poświadczone są też tego typu czasowniki w koniugacji *-i- -iti* (*-i- -ěti*), często obocznie z bliskimi funkcyjnie formacjami na *-kati -čati*: *burl'ǫ burliti* : *burl'ǫ burlěti* (płd.-wsch.) 'burzyć się, bulgotać, bełkotać' (: *burkati*, *burčati* o 'głuchych dźwiękach, mruczeć, kruczeć, bulgotać') ‹ *buriti* 'grzmieć,

[12] Machek Studie Havránek 248—54.

[13] Vaillant GC III 334—5; Otrębski GL II 351—4.

szaleć, hałasować; burzyć'; *krul'ǫ kruliti* (zach.-płd.) 'chrząkać, kwiczeć, burczeć w brzuchu' : *krukati* (w podobnym znaczeniu), por. norw. dial. *ryla, skryla* 'ryczeć'; *kvil'ǫ kviliti* 'kwilić, żałośnie płakać, piszczeć' : *kvičati, kvikati* 'kwiczeć'; *rul'ǫ ruliti* (zach.-płd.) 'ryczeć' : *rukati* 'ts.'

3. Spotyka się również czasowniki z roszerzonym formantem *-ol-*, np. *brbol'ǫ brboliti* 'bulgotać, mamrotać, paplać' < *brbati* 'ts.'; o czasowniku *bolboliti* zob. wyżej, s. 49.

4. Wyjątkowo tylko spotyka się dokładne odpowiedniki tego rodzaju czasowników (np. wyżej *brbol'ati*, lit. *burbuliúoti* 'mówić niewyraźnie, mruczeć; bulgotać'; *kruliti*, norw. dial. *ryla, skryla* 'ryczeć'). Wskazano na bliskość zarówno pod względem budowy, jak i znaczenia litewskich czasowników ekspresywnych, deminutywno-iteratywnych na *-lioti, -alioti, -uliuoti*.

10. Czasowniki z formantem *-r-* [14]

1. Formant *-r-* i postacie rozszerzone *-or-, -ur-, -yr-* spotyka się (podobnie jak *-l-*) w małej grupie czasowników dźwkn. i ekspresywnych a) o temacie praesentis na *-je* : *-aje- -ati* albo też b) o temacie *-i- -iti*, np.:

a) *česrajǫ česrati* : płn. *čechrajǫ čechrati* 'drapać, skrobać, grzebać, czesać' < *česati* 'ts.' (por. oboczne synonimiczne *česl'ajǫ česlati* : *čechl'ajǫ čechlati*); *babr'ǫ babrati* (płn.) 'brudzić, paćkać' dźwkn., w kilku językach słow. spotyka się też postać *babl'ǫ bablati*; *gъmyrajǫ gъmyrati* 'grzebać się w czym, roić się' : *gъmъziti* 'roić się';

b) *motr'ǫ motriti* (*sъmotr'ǫ sъmotriti*) 'patrzeć, oglądać' : łot. *matu mast* 'spostrzegać', lit. *mataũ matýti* 'widzieć'; *govor'ǫ govoriti* (zwykle uważane za denominativum od *govorъ* 'hałas, wrzawa, mowa') : łot. *gavilêt* 'głośno się weselić', *gaurât* 'huczeć, szumieć'; *brbor'ǫ brboriti* (płd.) 'mamrotać; paplać' : *brbati* 'ts.'; *bachor'ǫ bachoriti* 'paplać, gadać; zamawiać, czarować' < *bachati* 'gadać; chełpić się'; *mьžur'ǫ mьžuriti* 'mrużyć' < *mьžati* 'mrużyć, drzemać'; *gymyr'ǫ gъmyrati* : *gъmyriti* 'grzebać się w czym; pełzać, roić się, np. o robactwie' : *gъmъzati* (p. s. 55), por. lit. *gùmurti, gùmuroti* 'ściskać, zgniatać'.

2. Jak widać, sufiks *-r-* występuje zarówno u prastarych wyrazów niemotywowanych (*motriti, govoriti, gъmyrati*), jak i w nowszych, jasno motywowanych (*česrati, brboriti, bachoriti, mьžuriti*). O typie *korkorati* : *korkoriti, brbrati, mrmrati* p. s. 48.

3. Bliskie odpowiedniki tej formacji znajdujemy w języku litewskim: deminutywne czasowniki na *-urti, -ur-iuoti*, oznaczające czynność dłuższą, ale o intensywności słabej [15].

11. Czasowniki z formantem *-n-* [16]

1. Omówiliśmy już formację typu *bǫbzn'ǫ bǫbznati, tǫtsn'ǫ tǫtsnati* : *tǫtsniti* (p. s. 49). Do niej nawiązują czasowniki dźwkn. i ekspresywne z formantem *-on-i- -on-i-ti* oparte bądź to na pierwiastkach dźwkn., bądź też na podstawowych czasownikach. Zwykle wymieniają się one z tego samego typu formacjami na *-otati, -oliti, -ositi, -zzati* : *-zziti*, np. *bobon'ǫ* (*babon'ǫ*) *boboniti* (*baboniti*) 'mamrotać; huczeć; wróżyć', ten sam ie. pierwiastek dźwkn. co w *bobotati* : *babotati* 'huczeć, grzmieć; paplać'; *bolbon'ǫ bolboniti* (płn.) 'pleść brednie, paplać', 'brzę-

[14] Por. Zubaty Studie I 1, 138—44; Machek Studie 90—2.

[15] O nich zob. Otrębski GL II 400—2.

[16] G. A. Iljinskij, Sbornik Sobol. 250—2; próbę paraleli hetyckiej do czasowników na *-oniti* dał V. Machek. K hist.-srovn. studiu slov. jaz., 1958, 179.

czeć, dzwonić' : *bolboliti*, *bolbositi*, *bolbotati* 'bełkotać, paplać, pleść'; *romon'ǫ romoniti* 'szemrać, szumieć' dźwkn. (w niektórych językach słow. w podobnym znaczeniu *romoliti*, *romoriti*); *gomon'ǫ gomoniti* (płn.) 'hałasować, krzyczeć' ⟨ *gomiti* 'ts.' (: *gъmzati*, *gъmziti* 'roić się, mrowić się').

2. Na gruncie bałtyckim znajdujemy czasowniki dźwkn. o podobnej budowie [17]: łot. na *-inât*, np. *bubinât* 'rżeć', lit. na *-enti*, *-inti* o odcieniu deminutywno-iteratywnym, np. *gagénti* 'pogęgiwać' : *gagěti* 'gęgać'; *bildénti* : *bìldinti* 'postukiwać' ⟨ *bilděti* 'stukać, turkotać'.

12. Czasowniki z formantem *-z-*

1. W poszczególnych językach słow. wykazano sporo czasowników dźwkn. i ekspresywnych z formantem *-z-* [18]. Mało z nich jednak ma zasięgi większe. Do takich na pewno już psł. należą: *gъmžǫ gъmzati* : *gъmziti* 'pełzać, roić się, mrowić się' (iterat. *gъmyzajǫ gъmyzati*) : sch. od XVI w. *gȁmād* coll. 'robactwo' (rodzina dźwkn., ten sam pierwiastek w *gomoniti* p. wyżej); *lobžǫ lobzati* (płd.-wsch.) 'całować' (iterat. *lobyzajǫ lobyzati*), dial. wsch. też *labziti*, *lebъziti* 'schlebiać, podlizywać się', możliwy związek z łac. *lambō lambere* 'lizać'; *glomožǫ glomoziti* : *lomoziti* (płn.) 'hałasować, łomotać', może i *lomžǫ lomzati* 'stukać, łoskotać' : *glomotъ* (płd.) 'łomot, łoskot', por. stisl. *glam*, *glamm* 'hałas, wrzawa'.

2. Także i na gruncie bałt. spotykamy podobne treścią czasowniki z formantem *-z-*, *-ž-* [18].

KONIUGACJA IV: TEMAT PRAESENTIS NA *-i-* [19]

Wyróżnia się tu dwa zasadnicze typy, różne zarówno pod względem funkcji i genezy, jak i budową infinitiwu:

a) *-i- -ěti*,

b) *-i- -iti*.

Już w poprzednim rozdziale (s. 48) omówiliśmy czasowniki dźwkn. i ekspresywne należące do tej koniugacji.

Czasowniki na *-i- -ěti*

1. Należy tu archaiczna grupa czasowników słow. wyrażających stan, a więc intranzytywnych, nieprzechodnich. Są one derywowane albo bezpośrednio od pierwiastka, a więc prymarne, albo też od podstawowego prymarnego czasownika. Z punktu widzenia dzisiejszego jest to formacja niemotywowana.

2. Typowy jest tu zredukowany wokalizm pierwiastka: *svьt'ǫ svьtěti* 'świecić', *mьn'ǫ mьněti* 'mniemać, myśleć', *bъd'ǫ bъděti* 'nie spać, czuwać', *mļ̥'čǫ mļ̥'čati* (⟨ **mļ̥'k-ě-ti*) 'milczeć', *dr̥žǫ dr̥žati* (⟨ **dr̥g-ě-ti*) 'dzierżeć, trzymać'.

Inne samogłoski rdzenne są rzadkie:

I. *-i-*, *-y-* (wzdłużony wokalizm zredukowany): *vid'ǫ viděti* 'widzieć', *višǫ visěti* 'wisieć', *kyp'ǫ kypěti* 'kipieć, wrzeć, kotłować się', *slyšǫ slyšati* (⟨ **slych-ě-ti*) 'słyszeć'. Wzdłużenie zanikowego stopnia wokalizmu rdzennego jest tu dodatkowym środkiem derywacji. Grupa ta sięga epoki wspólnoty bsł., o czym świadczą

---

[17] Otrębski GL II 402—4; Endzelin LG 651.

[18] G. A. Iljinskij Izv. XVI 4, 1—29 (tu też paralele bałt. z formantem *-z-*, *-ž-*); Vaillant GC III 330—1.

[19] Meillet SC 232—41; Stang SBV 23—9; Vaillant GC III 377—440.

trzy przykłady mające dokładne odpowiedniki bałtyckie: *kypěti, viděti, dyšati* 'oddychać, dyszeć' (bsł. **kūpētei, *u̯īdētei, *dūsētei*) [20].

II. *-o-*: *bojǫ sę bojati sę* 'doznawać uczucia strachu, lękać się', *bol'ǫ bolěti* 'cierpieć, być chorym', *gor'ǫ gorěti* 'płonąć, palić się', *pol'ǫ polěti* 'ts.'

III. *-e-, -ě-*: *ležǫ ležati* 'leżeć' (w opozycji do inchoatywnego *lęgǫ lekti* 'położyć się, lec'), *let'ǫ letěti* 'lecieć, unosić się w powietrzu' (praes. na *-i-* wtórny, pierwotnie **lek-tǫ*), *běžǫ běžati* 'być w biegu, bieżeć'.

3. Najczęstszą akcentuacją tej klasy jest oksytoneza. Rzadko spotyka się akut na długiej samogłosce rdzennej: *vȉd'ǫ vȉděti, slȳšǫ slȳšati* [21].

4. Bliski odpowiednik naszej formacji stwierdzono w bałt.: lit. *-i- -ė́ti*. Tak np. psł. *gor'ǫ goritь gorěti, mьn'ǫ mьnitь mьněti* odpowiadają lit. *gariù gãri garė́ti, miniù mìni minė́ti*.

Klasa ta jest innowacją psł. i bałt., przekształceniem ie. medio-passywnego perfectum oznaczającego stan teraźniejszy będący rezultatem czynności przeszłej [22].

Czasowniki na *-i- -iti*

Wyróżnić tu trzeba dwie zasadnicze, różne zarówno pod względem liczebności, jak i pod względem chronologii grupy:

I. prastare czasowniki dewerbalne czy też prymarne (typ zaświadczony szczątkowo).

II. czasowniki denominalne (typ do dziś produktywny).

Czasowniki dewerbalne i prymarne [23]

Należą tu iterativa i causativa wyróżniające się dodatkowym morfemem derywacyjnym. Jest nim apofonia samogłoski rdzennej, najczęściej wokalizm *-o-* (*-u-, -ě-, -ǫ-, -or-, -ol-*) czy też w postaci wzdłużonej *-a-, -av-*. Podstawę derywacyjną tworzą albo czasowniki prymarne, albo też inchoativa na *-nǫti* czy czasowniki stanu na *-ěti*. Często podstawowy czasownik nie zachował się w ogóle w słow., rekonstruujemy go na podstawie odpowiedników ie. Nierzadko takie prastare formacje iteratywne czy kauzatywne trzeba uznać za prymarne, derywowane bezpośrednio od pierwiastka. Całą tę grupę łączy także znaczenie czynnościowe, ruchu, tranzytywne. Przykłady:

a) iterativa: *brod'ǫ broditi* 'chodzić grzęznąc, brodzić' < *brьdǫ bresti* 'brnąć, iść grzęznąc'; *gon'ǫ goniti* 'ścigać, pędzić, gonić' < *ženǫ gъnati* 'pędzić, gnać'; *nošǫ nositi* 'nosić' < *nesǫ nesti* 'nieść'; *vod'ǫ voditi* 'wodzić' < *vezǫ vesti* 'wieść'; *vožǫ voziti* 'wozić' < *vezǫ vesti* 'wieźć'; *ložǫ laziti* 'łazić' < *ležǫ lězti* 'pełzać, czołgać się, leźć';

b) causativa: *ložǫ ložiti* 'położyć' < *lęgǫ lekti* 'położyć się' inchoativum do *ležati* 'leżeć'; *mor'ǫ moriti* 'powodować śmierć' < *mьrǫ merti* 'mrzeć'; *točǫ točiti* 'toczyć, powodować, że coś cieknie' < *tekǫ tekti* 'ciec'; *gojǫ gojiti* 'goić, powodować czy umożliwiać życie' < *žiti* 'żyć'; *pojǫ pojiti* 'poić, dawać pić' < *piti* 'pić'; *krěšǫ krěsiti* 'przywracać do życia, ożywiać' < *krьsnǫti* 'zmartwychwstawać, powracać do życia'; *lěp'ǫ lěpiti* 'lepić' < *lьpěti : lьpnǫti* 'przyklejać się, lgnąć'; *gub'ǫ gubiti*

[20] Kuryłowicz RS XVI 8, AI 291—2.

[21] Kuryłowicz Acc. 325—6.

[22] Kuryłowicz IC 80—4.

[23] Kuryłowicz AI 86—94, 289—97; Z. Gołąb, American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists I, 1968, 1—24.

'gubić, powodować zatratę, zniszczenie' < *gybnǫti* 'ginąć, przestawać istnieć'; *stud'ǫ studiti* 'studzić, powodować stygnięcie' : *stydnǫti* 'stygnąć'; *učǫ učiti* 'powodować, że ktoś wyknie, uczyć' < *vyknǫti* 'przywykać';

kažǫ kaziti 'powodować zniszczenie, zepsucie' < *čeznǫti* 'ginąć, niknąć'; *pal'ǫ paliti* 'powodować, że coś płonie' < *pelěti* 'płonąć'; *sad'ǫ saditi* 'umieszczać, osadzać' < *sędǫ sěsti* 'siąść', *sěděti* 'siedzieć'; *plav'ǫ plaviti* 'pławić, powodować, że coś płynie' < *plovǫ pluti* 'płynąć'; *slav'ǫ slaviti* 'sławić, powodować, że coś słynie' < *slovǫ sluti* 'słynąć, być sławnym'; *trav'ǫ traviti* 'powodować zużywanie, niszczyć' < *trovǫ truti* 'zużywać, jeść; truć'; *bav'ǫ baviti* 'bawić', pierwotnie 'powodować, że coś istnieje' < **bovǫ*, dokładny odpowiednik stind. *bhávati* 'staje się, jest'.

Czasowniki denominalne

1. Za punkt wyjścia uważa się czasowniki derywowane od tematów na *-i-* np. *čьst'ǫ čьstiti* 'szanować, czcić' < *čьstь* 'cześć'; *gost'ǫ gostiti* 'gościć' < *gostь* 'gość, przybysz'; *žal'ǫ žaliti* 'żałować' < *žalь* 'żal'; *av'ǫ aviti* 'dawać na jaw, czynić jawnym' < *avь* 'jaw, czuwanie' (bsł. *āu̯i-*). Podobnie lit. *dalýti* 'dzielić' < *dalìs* 'dział, część'; łac. *fīnīre* 'kończyć' < *fīnis* 'koniec' [24].

Formant stał się w tej funkcji produktywny i tworzy czasowniki denominalne od różnych tematów rzeczowników, od przymiotników, a także i od przysłówków: *dar'ǫ dariti* 'obdarzać, darowywać' < *darъ* 'dar, podarunek'; *čin'ǫ činiti* 'układać za porządkiem, czynić, robić; czarować' < *činъ* 'porządek, ład; narzędzie, broń, praca, czyn'; *bab'ǫ babiti* 'pomagać przy porodzie' < *baba* 'baba, babka, kobieta pomagająca przy porodzie'; *bermen'ǫ bermeniti* (zach.-płd.) 'nakładać brzemię, ciężar, obciążać' < *bermę bermene* 'brzemię'; *běl'ǫ běliti* 'czynić białym, bielić' < *bělъ* 'biały'; *cěl'ǫ cěliti* (zach.-płd.) 'czynić całym, zdrowym, leczyć' < *cělъ* 'cały, zdrowy'; *l'ub'ǫ l'ubiti* 'lubić' < *l'ubъ* 'miły, przyjemny, luby'.

2. Pod względem akcentowym istnieje także zasadnicza różnica między czasownikami dewerbalnymi a denominatiwami [25]. Iterativa i causativa zachowują akcentuację właściwą formacjom niemotywowanym: akcent akutowy długiej samogłoski rdzennej (*lážǫ làziti*, p. wyżej), akcentuację ruchomą w wypadku krótkiej albo cirkumfleksowej: *chod'|ǫ ch|odišь ch|oditь chodìti*, *pušč|ǫ pústiši pústitь pustìti*.

Czasowniki denominalne z jednej strony zachowują akcent akutowy wyrazu podstawowego (*slàb'ǫ slàbiti* 'osłabiać' < *slàbъ* 'słaby, nie mocny'), z drugiej zaś wykazują właściwą czasownikom motywowanym oksytonezę: *žen'|ǫ : ženíšь ženítь : žen'ìti*.

3. Inna jest również geneza obu typów. O punkcie wyjścia czasowników denominalnych wspomniano wyżej. Praesens czasowników dewerbalnych nawiązuje do ie. *-eię/o-*. Rozwój w *-i-* zamiast spodziewanego tematycznego *-ьje-* nastąpił zapewne pod wpływem starego typu *mьni- mьněti* [26].

CZASOWNIKI ATEMATYCZNE

1. Ie. typ czasowników atematycznych, charakteryzujących się brakiem samogłoski tematycznej *-e/o-* przed końcówkami, zaświadczony jest tylko szczątkowo: *jesmь jesi* 'jestem', *ěmь ěsi* 'jem', *damь dasi* 'dam', *věmь věsi* 'wiem'.

[24] Meillet SC 239, Stang SBV 25.

[25] Kuryłowicz Acc. 324—6.

[26] Kuryłowicz IC 84—5, SPAN Kr. XVI, 1, 41—2.

Wiele należących pierwotnie do tej klasy czasowników przeszło wtórnie do bardziej produktywnych koniugacji *-e/o-*, *-je/o-*, *-i-* *-ěti*. Poznajemy je bądź po odpowiednikach ie., bądź też po nieregularnościach odmiany w językach słow., wskazujących na pierwotne praesens atematyczne. Oto kilka przykładów: *jьdǫ jiti* 'iść' : stlit. *eimì*, stind. *éti*, gr. ε͡ἶσι, łac. *it*; *jadǫ jati* 'jechać' : stind. *yáti*; *ženǫ gъnati* 'gnać, pędzić' : stind. *hánti* 'bije, zabija' = het. *kuenzi*; *ded'ǫ děti* 'kłaść, stawiać' : stlit. *demi desti*; *ližǫ lьzati* 'lizać' : ie. **leiǵhmi*, stind. *rédhi* 'liże' < **leiǵhti*; *olčǫ olkati* 'łaknąć' : partic. *olk-omъ* 'łakomy'; *vid'ǫ viděti* 'widzieć' : imper. *vid'ь*, scs. *viždь*, partic. *vid-omъ*; *gor'ǫ gorěti* 'gorzeć' : partic. scs. *goręšte* nom. pl., pol. *gorący* adi.

2. Charakterystyczna dla tej klasy jest akcentuacja końcowa, oksytoneza i związany z nią nowy akut zgłoski rdzennej [27].

II. RZECZOWNIK [1]

1. W budowie rzeczownika psł. dobrze widać dwie zasadnicze warstwy: ie., zaświadczoną zwykle szczątkowo, i nowszą psł., obejmującą formacje zwykle żywotne, produktywne.

W odróżnieniu od języka ie. wyjątkowo tylko zaświadczone są w psł. pierwotne wyrazy pierwiastkowe atematyczne, jak *kry krъve* 'krew' = awest. *xrū-* (ie. **krū-* : **kreu̯ə-*). Zwykle poprzez acc. sg. przeszły one do żywotnych tematów na *-ĭ-*, np. *bry brъve* 'brew' (= stind. *bhrū́-*, ie. *bhrū-*), albo też rozszerzone zostały sufiksami produktywnymi, np. *sr̥̀d-ьce* 'serce' (ie. *ḱr̥d-* : *ḱe̯r̥d-* : łac. *cor cordis*), *měs-ę-cь* 'księżyc, miesiąc' (ie. *mēs-* : stind. *más*).

2. Podstawowym sposobem tworzenia nowych rzeczowników jest w psł. sufiksacja. Trzeba tu wyodrębnić sufiksy prymarne, derywujące wprost od pierwiastka, od sekundarnych, dodawanych do rozszerzonego już innym formantem pierwiastka (często od rzeczownika czy przymiotnika).

SUFIKS *-o-*

1. Jest to jeden z najważniejszych formantów słow. Tworzy przede wszystkim nomina actionis (ulegające wtórnie konkretyzacji, zwykle w nomina acti), rzadko nomina agentis. Wyróżnić trzeba dwie warstwy chronologiczne: pierwotną, odziedziczoną z ie., i nowszą, zapoczątkowaną w psł., rozbudowaną potem na gruncie poszczególnych języków słow. Warstwa najstarsza wyróżnia się apofonią jako dodatkowym morfemem słowotwórczym. Właściwym dla naszej formacji jest wokalizm *-o-* (*-ě-*, *-u-*, *-or-*, *-ol-*, *-ǫ-*) zwykle w opozycji do wokalizmu *-e-*, czy też zredukowanego, paralelnych czasowników najczęściej prymarnych.

Przykłady: *brodъ* 'bród' : *bredǫ brьsti* 'brnąć, brodzić'; *gonъ* 'gonienie, gnanie' : *ženǫ gъnati* 'pędzić, gnać'; *konъ* 'granica, początek, koniec' : *čьnǫ čęti* 'zaczynać'; *vozъ* 'wóz' : *vezǫ vesti* 'wieźć'; *bojь* 'bicie, walka' : *bьjǫ biti* 'uderzać, bić'; *gojь* 'życie, pokój, przyjaźń' : *žiti* 'żyć'; *rovъ* 'przekop, rów' : *rъjǫ ryti* 'kopać, ryć'; *blěskъ* 'blask, błysk' : *blьščati* 'błyszczeć, lśnić'; *lěpъ* 'środek do

[27] Kuryłowicz IG 170.

[1] Podstawowe prace: Meillet Ét. 195—460, SC 338—78, Vondrák VSG I 485—672.

lepienia, lep, klej' : *lьpěti* 'przylegać, lepić się, lgnąć'; *blǫdъ* 'błądzenie, błąkanie się; istota błądząca, powodująca błądzenie' : *blędǫ blęsti* 'być w błędzie, mylić się, bredzić, majaczyć'; *brǫkъ* (zach.) 'żuk, chrząszcz' nomen agentis do *brękati* 'brzęczeć'; *goldъ* 'głód, żądza' : *žl'děti* 'łaknąć, pragnąć'; *morzъ* 'mróz' : *mr̥znǫti* 'marznąć'.

Tego rodzaju derywaty prymarne mają często dokładne odpowiedniki ie. [2], np. *brodъ* = lit. *brãdas* 'połów ryb; błoto'; *gonъ* = lit. *gãnas* 'pasterz', gr. φόνος 'mord, zabójstwo', stind. *ghaná-* 'pałka, maczuga'; *gojь* = awest. *gaya-* 'życie', stind. *gáya-* 'dom'; *lěpъ* = stind. *lepa-* 'smarowanie, smar, maść'.

O produktywności ich w epoce psł. świadczy spotykana niekiedy oksytoneza, np. *stolъ stolьa* 'rodzaj stołu, stołka' : *stel'ǫ stьlati* 'ścielić, zaścielać' [3].

2. Rzadko spotyka się wzdłużenie samogłoski rdzennej jako dodatkowy morfem derywacyjny [4] (*a* : *ě*), np. *razъ* 'cięcie, cios, sztych' : *rězati* 'ciąć, rzezać', dokładny odpowiednik lit. *rúožas* 'linia, rys, pręga'; *krajь* 'skraj, kraniec, okrąg, kraina' : *krojiti* 'kroić, ciąć, odcinać'; *varъ* 'wrzenie, war, upał, wrząca woda' : *vьrěti* 'wrzeć'; *žarъ* 'żar, upał' : ie. *gʷher-* 'gorący', cs. *žeravъ* 'żarzący się'; *čari* pl. 'czary, gusła' : lit. *kerė́ti* 'czarować'.

3. Prymarne derywaty odpierwiastkowe typu *brodъ*, *gonъ* mają zwykle obok siebie iterativa i causativa na *-iti* z tą samą samogłaską rdzenną (zob. s. 56—7). Tak np. obok *brodъ*, *vozъ*, *gojь*, *blěskъ*, *světъ* 'światło', *lěpъ*, *blǫdъ* mamy *broditi*, *voziti*, *gojiti*, *blěščiti*, *světiti*, *lěpiti*, *blǫditi*. Tego rodzaju pary stały się zapewne punktem wyjścia do szerzenia się nowszych formacji typu *běgъ* 'bieg' < *bègǫ běkti* 'biegnąć'; *rězъ* 'cięcie' < *rězati* 'ciąć'; *brękъ* 'brzęk' < *brękati* : *brękati* 'brzęczeć'; *sъnьmъ* 'zebranie, sejm' < *sъnьmǫ* (*sę*) *sъnęti* (*sę*) 'zebrać (się)'.

Tego rodzaju formacje produktywne w epoce historycznej przedstawiają wyraźne nomina postverbalia.

SUFIKS *-a*

1. Jest to, podobnie jak suf. *-o-* (z którym się nieraz wymienia), jeden z najważniejszych formantów słow., kontynuujący ie. *-ā*. Tworzy:

a) formy żeńskie do wyrazów rodzaju męskiego o temacie na *-o-*;

b) rzeczowniki abstrakcyjne;

c) collectiva;

d) męskie nomina agentis.

W należącym tu materiale trzeba wyróżnić dwie zasadnicze grupy: 1. derywaty prymarne kontynuujące nieraz stan ie., 2. późniejsze nomina postverbalia. Nie zawsze da się rozstrzygnąć, do której z tych grup należy dany wyraz. Tak np. wyraz *slava* 'sława' jest motywowany zarówno przez prymarne *slovǫ sluti* 'słynąć', jak i kauzatywne *slaviti* 'sławić' (w stosunku do którego może stanowić nomen postverbale).

2. Suf. *-a* jest powszechny w odziedziczonej z ie. funkcji tworzenia form żeńskich od przymiotników męskich (a więc np. *dobra*, *nova* < *dobrъ*, *novъ*). Rzadko natomiast derywuje feminina od nazw istot rodzaju męskiego, np. *bra-*

[2] Dla starych języków ie. właściwa jest opozycja akcentowa nomen actionis (n. acti) z akcentem na pierwiastku: nomen agentis (często adi.) oksytoneza, np. gr. φόρος 'danina': φορός 'przynoszący, naprowadzający'.

[3] Kuryłowicz Acc. 283.

[4] Kuryłowicz RS XVI 7, AI 296.

tana : *bratrana* 'córka brata; kuzynka' ⟨ *bratanъ* : *bratranъ* 'syn brata, kuzyn'; *orba* 'niewolnica' ⟨ *orbъ* 'niewolnik'; *sǫsěda* 'sąsiadka' ⟨ *sǫsědъ* 'sąsiad'; *aščera* (zach.) 'jaszczurka samica' ⟨ *aščerъ* 'jaszczurka'; *kȍrva* 'krowa' ⟨ *korvъ* 'wół'; *lisa* 'lisica' ⟨ *lisъ* 'lis'.

Z tej funkcji wyparty został przez formanty nowsze *-ica*, *-ьka*.

3. Ważną także już ie. funkcją suf. *-a* jest derywowanie od pierwiastków werbalnych rzeczowników abstrakcyjnych (ulegających zwykle konkretyzacji). Warstwa najstarsza wyróżnia się tymi samymi cechami co prymarne derywaty na *-o-*, a więc wokalizmem pierwiastka *-o-*, także w postaci wzdłużonej.

Przykłady:

kora : *skora* 'kora, skóra, skorupa' ⟨ *(s)ker-* 'ciąć, odcinać, oddzielać'; *kosa* 'warkocz; kosa' (= lit. *kasà* 'warkocz') : *česati* 'drapać, skrobać, czesać, ciąć'; *ǫza* 'wiązanie, susz z wosku, w którym pszczoły miód składają' : *vęzati* 'wiązać'; *rǫka* 'ręka' = lit. *rankà* 'ts.' : *renkù riñkti* 'zbierać';

izъ-gaga 'pieczenie w przełyku' : *izъ-žegǫ izъ-žekti* 'spalić'; *kara* 'skarcenie, kara' : *koriti* 'zmuszać do pokory, uległości'; *para* 'para, opary' : *prějǫ pręti* 'rozgrzewać się'; *trava* 'karma, pasza, trawa' : *trovǫ truti* 'zużywać, jeść'.

Pary typu *slava* : *slaviti* (: *slovǫ sluti*), *chvala* : *chvaliti*, *běda* 'nieszczęście, bieda' : *běditi* 'zmuszać, zwyciężać; dręczyć' stały się punktem wyjścia derywatów dewerbalnych, np. *borna* 'obrona, przedmiot broniący, brama, grobla' ⟨ *borniti* 'bronić, strzec', *buka* : *bukъ* (płd.-wsch.) 'huk, hałas' ⟨ *bukati*, *bučati* 'ryczeć, hałasować'. Tego rodzaju nomina postverbalia są częste od czasowników prefigowanych.

4. Całkiem wyjątkowe na gruncie słow. są abstracta na *-a* derywowane od przymiotników, np. *věra* 'wiara' : ie. *u̯ēro-s* 'prawdziwy', *ruda* 'ruda; ziemia czerwonej barwy' ⟨ *rudъ* 'rudy, koloru rdzy'. Ten ie. typ abstraktów jest lepiej reprezentowany w języku lit. [5]. W słow. został wyparty przede wszystkim przez formację z suf. *-ja*, *-ь*.

5. Wyjątkowo tylko spotyka się w słow. stary ie. typ kolektiwów z suf. *-a*, np.: *gospoda* f. 'panowie' ⟨ *gospodь* 'pan'; *čr̥va* f. 'larwy owadów, czerwie' ⟨ *čr̥vь* 'czerw'; *noga* 'noga' : lit. *nagà* 'paznokieć, kopyto', *nãgas* 'pazur, szpon'; *bolna* : *bolnьje* 'błonia' (: lit. *bálnas* 'biały, białawy'); *vr̥ba* 'wierzba' : lit. *vir̃bas* 'rózga, pręt, chrust'.

Produktywny w tej grupie jest formant *-ьje*.

6. Dziedzictwem ie. jest także tworzenie rzeczowników męskich przy pomocy suf. *-a*. Najczęstsze są nomina agentis, np. *vojevoda* 'dowódca wojska, wódz' : *vojinъ* 'żołnierz', *vedǫ vesti* 'wieść'; *sluga* 'sługa' : lit. *slaugà* 'obsługiwanie, służenie', *slaugýti* 'pomagać'; *běga* 'biegnący, uciekający' : 'bieg, ucieczka' : *běkti* 'biec'; *br'uzga* 'zrzęda, płaksa' (lit. *briauzgà* 'gaduła, papla') : *br'uzgati* 'pryskać, chlapać; mamrotać'.

W niektórych językach płn.słow. formacja ta wykazuje pewną produktywność. O żywotności jej świadczy nawarstwianie się *-a* na inne synonimiczne sufiksy, np. *-ik-a*, *-yk-a* (p. s. 91, 95). Także i w języku litewskim dobrze zaświadczone są ekspresywne męskie nomina agentis na *-a* [6].

Spotyka się także hypocoristica z suf. *-a*, np. *bat'a* m. 'starszy członek rodu, zwłaszcza ojciec, brat' ⟨ *bratъ*, *bratrъ* 'brat'.

7. Przy pomocy suf. *-a* tworzy się także nazwy ptaków czy zwierząt oparte

---

[5] Otrębski GL II 38.

[6] Otrębski GL II 42—3.

na interiekcjach lub zawołaniach, np. psł. *kava* 'kawka' (= lit. dial. *kóva* 'ts.') : *kau*! naśladowanie krzyku kawki.

8. Wśród starych psł. wyrazów na *-a* spotyka się grupę, w której przy pomocy tej formacji zastąpiono pierwotny typ atematyczny, pierwiastkowy, czy też pierwotny temat na *-r/n-*, np.: *gora* 'góra; las' : lit. *girià* 'las', stind. *girí-* 'góra'; *jucha* 'wywar z mięsa, polewka' : łac. *iūs*, stind. *yūṣ* 'ts.'; *sestra* 'siostra' (stpr. *swestro*) : ie. *sụ̆esor-* 'ts.'; *žena* 'kobieta, żona' : ie. *gᵘĕnā* gen. *gᵘn-ās*; *doba* 'czas stosowny, pora' (= lit. *dabà*); *voda* 'woda' : ie. *ụ̆ódō(r)* gen. *udnés*.

9. Pod względem akcentowym wyróżnia się tu 3 zasadnicze typy [7]:

a) z akutowanym wokalizmem pierwiastka: *grìva* 'grzywa' = łot. *grîva*; *kŭpa* 'kupa' = lit. *kúopa*, łot. *kuõpa*;

b) z akcentem ruchomym (samogłoska rdzenna krótka albo cyrkumflektowana); *kos|a k|osǫ* 'warkocz' = lit. *kasà kãsą*, *bord|a b|ordǫ* = lit. *barzdà bažd̃ą*;

c) z oksytonezą: *trav|a trav|ǫ*, *žen|a žen|ǫ*. W tej grupie zmiana semantyczna może spowodować zatratę motywacji i związaną z nią zmianę akcentu oksytonicznego na właściwy wyrazom niemotywowanym akutowy. W ten sposób może dojść do rozszczepienia się jednego wyrazu na dwa, np. *mǫ̆ka* 'męka' : *mǫk|a* 'mąka' (< 'mielenie'), *dòrga* 'droga' : *dorg|a* 'żłobienie; rwanie'.

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM *-b-*

Suf. *-oba*, *-ьba* [8]

1. Przyrostki te tworzą rzeczowniki abstrakcyjne, ulegające nieraz wtórnej konkretyzacji.

2. Formant *-oba* jest zachowany szczątkowo w kilku wyrazach psł. Derywuje przede wszystkim od przymiotników np. *běloba* 'biel, białość' < *bělъ* 'biały'; *chudoba* 'chudość, bieda, nędza', z konkretyzacją 'ubogie mienie; biedota, ludzie biedni' < *chudъ* 'chudy, mały, biedny'; *ch(v)oroba* 'niemoc' (dial. płn.) < *ch(v)orъ* 'chory, słaby'; *zъloba* 'zło, złość' (w Supr. zaświadczone także *zъlobъ* f.) < *zъlъ* 'zły'.

3. Rzadsze są abstracta odrzeczownikowe, nawiązują także do czasowników, np. *gonoba* 'gonienie, gnębienie, niszczenie' < *gonъ* 'gonienie, pędzenie' : *goniti* 'gonić, pędzić'; *žaloba* 'narzekanie, żal, zażalenie, skarga' : *žalь* 'cierpienie, ból, żal' (wyjątkowo zaświadczone też *žalъ*, dłuż. *žał* 'cierpienie, ból') : *žaliti sę*, *žalovati sę* 'żalić się, skarżyć się'.

4. Na uboczu stoi niemotywowane *ǫtroba* 'wewnętrzna część ciała, wnętrzności' oparte na psł. *ǫtro* 'ts.' : *ǫtrъ* 'znajdujący się w środku, wewnętrzny'.

5. Przyrostek *-ьba* [9] tworzy zasadniczo abstracta dewerbalne, np. *bornьba* 'obrona' < *borniti* 'bronić'; *božьba* 'zaklinanie się, przysięganie' < *božiti sę* 'zaklinać się, przysięgać'; *družьba* 'przyjaźń; przyjaciele, towarzystwo; przyjaciel pana młodego, drużba' < *družiti* (*sę*) 'przyjaźnić się'; *gostьba* (płd.-wsch.) 'goszczenie, ugoszczenie, uczta' < *gostiti* 'gościć, przyjmować'; *gǫdьba* 'granie na instrumencie muzycznym' < *gǫdǫ gǫsti* 'grać na instrumencie'; *rězьba* 'cięcie, rżnięcie, rzeźbienie' < *rězati* 'ciąć, rżnąć'; *služьba* 'służenie; sługdy, służący' < *služiti* 'służyć';

---

[7] Kuryłowicz IG II 111 nn., 146.

[8] Zob. Osten-Sacken IG XXVI 307—24. — O czes.-sła. czasownikach na *-obiti* p. Machek NŘ XXXVIII 204—9.

[9] Orzechowska MS PAN 8 s. 154—224.

strělьba 'strzelanie; narzędzie do strzelania' < *strěliti* 'strzelić'; *berьba* 'zbieranie, zrywanie owoców' (płd.) < *berǫ bьrati* 'brać, zbierać'.

6. Wyjątkowo tylko brak podstawowego czasownika, np. *tatьba* 'kradzież' < *tatь* 'złodziej' (pierwotne masculinum na *-i-*). O archaiczności tego typu wypadków p. niżej.

7. Dowodem dawnej produktywności suf. *-ьba* jest nawarstwianie się jego na archaiczne nomina actionis na gruncie poszczególnych języków słow. W ten sposób powstał złożony formant *-it-ba* (z nawarstwienia się na podstawowe *-i-tva*), por. też zaświadczony w kilku językach słow. typ *dad'ьba* 'dawanie' (zapewne z *dad'a* + *-ьba*).

8. Rzeczowniki z formantem *-ьba* wykazują z reguły akcent oksytoniczny.

9. Suf. *-oba*, *-ьba* mają bliskie głosowo i funkcyjnie odpowiedniki tylko na gruncie bałtyckim: lit. *-yba*, łot. *-ība* (tworzą abstracta oparte na czasownikach, przymiotnikach, rzeczownikach), lit. *-ybė* (abstracta z reguły odprzymiotnikowe).

Jak widać częścią drugą suf. *-oba* : *-ьba* jest bsł. *-ba* nawiązujące do ie. rzadkiego suf. *-bho-*, *-bhā* spotykanego w przymiotnikach i rzeczownikach. Część pierwsza, tzn. poprzedzająca samogłoska, różna jest w słow. i bałt., np. psł. *družьba* : lit. *draugýba* 'towarzystwo; przyjaźń'. Wynika z tego, że definitywne ukształtowanie się tych sufiksów nastąpiło po epoce wspólnoty bsł. Tylko wyjątkowo zdarzają się w słow. nowsze wypadki z długą samogłoską przed *-ba* (np. ukr. *sadýba*, brus. *sadźíba* 'siedziba, siedlisko') wziętą z tematu podstawowego infinitiwu.

Samogłoska *-o-* w *-o-ba* wyabstrahowała się z stanowiących podstawę derywacyjną tematów na *-o-*.

Suf. *-ьba* powstał przez nawarstwienie się podstawowego *-ba* na pierwotne abstractum na *-ь*. Niekiedy ta pierwotna podstawa derywacyjna zachowała się, np. *bornьba* < *bornь* 'obrona, spór, walka'; *rězьba* < *rězь* 'cięcie, rżnięcie'. Por. też *tatьba* < *tatь*, może i *gostьba* < *gostь*.

Dopiero sekundarne nawiązanie kontaktu z paralelnie istniejącym verbum spowodowało wyodrębnienie się suf. *-ьba*.

Formant *-ǫ-b-*, *-ę-b-*

1. Na uwagę zasługuje suf. *-ǫ-b-* : *-ę-b-* (< **-om-bh-* : *-em-bh-*), pojawiający się wyjątkowo w trzech słow. nazwach ptaków: *golǫbь* 'gołąb' < ie. *ghel-* : *ǵhel-* 'żółty, zielony, niebieski, szary' (psł. *zelenъ*, *žl̥'tъ*); *astrębъ* : *astrębь* 'jastrząb' < *astrъ* 'szybki'; *ěrębь* : *erębь* 'jarząbek; kuropatwa', 'drzewo Sorbus' < **ěre-m-bh-* (ie. *ěrě-bh-* 'o zwierzętach lub drzewach o barwie ciemnej lub czerwonej, niejednostajnej, pstrej').

Formacja ta nawiązuje do ie. suf. *-bh-*, *-bho-*, typowego dla nazw zwierząt[10]. Por. łac. nazwy gołębia *col-um-ba*, *pal-um-bēs* (formant *-on-bho-*).

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM *-d-*

Suf. *-do*, *-ędo*, *-ędъ*, *-ǫd-*

1. Są one zachowane szczątkowo w kilku prastarych wyrazach. Suf. *-do* zaświadczony jest w 3 rzeczownikach derywowanych od pierwiastków czasowników prymarnych: *čędo* 'dziecko' < *čęti čьnǫ* 'poczynać, rozpoczynać' (no-

[10] H. Osthoff, Etymologische Parerga I, 1901, 307; Meillet Ét. 271.

men acti 'to, co poczęte'), *stàdo* 'gromada zwierząt, ptaków, ryb, stado' < *stati stanǫ* 'stanąć, podnieść się, zatrzymać się' [11]; *čùdo čudese* (pierwotny temat na *-es-*) 'zjawisko nadzwyczajne, niezwykłe' < *čuti čujǫ* 'słyszeć, czuć, odczuwać, spostrzegać'.

2. W kilku innych wypadkach *-d-* rozszerza pierwotny temat na *-n-*: *govędo* coll. 'bydło' : ie. wyraz pierwiastkowy *g*ou-* m. f. 'ts.'; *agnędъ* coll. 'bazie, kotki, kwiatostan Amentum; gatunek topoli' : *agnę agnęte* 'jagnię'; *želǫdъ* 'żołądek' zaświadczone szczątkowo w płd.słow., zwykle *želǫd-ьkъ* : płd. *želǫd-ьcь* 'ts.' : *želǫdь* 'żołądź' (p. s. 64).

Suf. *-da* : *-zda*

1. Przyrostek ten występuje w kilku wyrazach psł. derywowanych z reguły od pierwiastka werbalnego, np. *krida* 'sito' (zach.) < **kreidā* : *krojiti* 'oddzielać, krajać' (por. należące tu łac. *crībrum* 'sito'); *stьgda* 'ścieżka, droga' (płd.) : *stignǫti* 'dojść, dosięgnąć' : *stьga* 'ścieżka, droga'; *borzd|a* 'bruzda' : *borna* 'brona'; *jazda* 'jazda, podróż' < *jati jadǫ* 'jechać'; *uzda* 'uzda, uździenica' : *uti* 'wkładać, odziewać, obuwać', por. należące tu także stprus. *au-klo* 'uździenica, uzda' [12].

Alternacja *-d-* : *-zd-* (znana także w językach bałt.) ma paralelę w *-t-* : *-st-*. Dziedzictwem ie. są np. *borda* : *borzda* 'broda' (p. niżej), *gvězda* < bsł. *žu̯aigzdā*.

2. Dobrze zaświadczone są także dwa przyrostki złożone: *-oda* i *-ьda*. Ich początkowe samogłoski trzeba tłumaczyć tak jak w suf. *-oba* : *-ьba* (s. 62).

Suf. *-oda*: *àgoda* 'jagoda' < **aga* (*vin-jaga* 'winorośl i jej owoc'), lit. *úoga*, łot. *uôga* 'jagoda'; *làgoda* 'porządek, harmonia, łagodność, spokój' < **laga* = łot. *lãga* 'warstwa, porządek, dzielność, zdatność', lit. dial. ze Żmudzi *lóga* 'kolejność, warstwa' [13]; *elbed|a* 'lebioda, roślina Atriplex, Chenopodium' : ie. *albho-* 'biały' (por. paralelne semantycznie i strukturalnie lit. *balánda* 'lebioda, Chenopodium' : *bálti* 'bieleć'); *svobod|a* 'wolność' < *svobь* (< ie. *su̯os* 'własny') [14].

3. Całkiem wyjątkowy jest bliski suf. *-ada* [15] w *gromada* (płd. też *gramada*) 'kupa, wielka ilość' : lit. *grãmatas* 'gromada', stind. *grā́ma-* 'kupa, gromada, gmina'.

4. Suf. *-ьda* [16]: *pravьda* 'sprawiedliwość, prawda' < *pravъ* 'sprawiedliwy, prawdziwy, prawy; prosty' (: *pravь* subst. 'sprawiedliwość, prawda') [17]; *krivьda* 'nieprawda, niesprawiedliwość, wina' < *krivъ* 'nieprawy, niesprawiedliwy; zły; winien, nieprosty, krzywy', *voržьda* 'wrogość, nieprzyjaźń, kara, odwet za zabójstwo' [18] : *vorgъ* 'wróg, nieprzyjaciel; morderca'.

5. W większości języków słow. (zasadniczo w płn.słow., w płd. wyjątkowo w sch.) spotykamy także wyrazy ekspresywne (zwykle z odcieniem pejoratywnym) na *-da* (także i rozszerzenia *-anda*, *-ajda*). Wyrazów psł. tak zbudowanych nie ma. O paralelach lit. zob. niżej.

---

[11] Sławski StSlH XII 375—6.

[12] Brückner KZ XLV 52.

[13] Fraenkel ZSLPh XX 1, 57.

[14] Fraenkel, op. cit., s. 53.

[15] Fraenkel, op. cit., s. 54.

[16] Vaillant RES XXXVIII 215—6 uważa ten sufiks za pożyczkę z stwniem. *-ida* (< ie. **-etā*). Nie widać podstaw, zob. Kiparsky GLG 58.

[17] Zob. G. Eriksson, Le nid *prav-* dans son champ sémantique, Stockholm 1967.

[18] Według Moszyńskiego JP XXXV 133—5 zarówno *voržьda*, jak i *vorgъ* są zapożyczone z germ., zob. jednak Kiparsky GLG 94—5.

Tematy na *-dĭ-*

1. Suf. *-dъ* nie poprzedzony żadną samogłoską pojawia się wyjątkowo: *pędъ* 'stara miara długości, piędź' < *pьnǫ pęti* 'napinać, rozpinać' (a więc pierwotnie 'rozpięte palce')[19].

2. Z nawarstwienia się na pierwotne tematy na *-n-* (rozszerzające często wyrazy pierwiastkowe) powstał suf. *-ǫdъ*. Wykazuje go niemotywowane *želǫdъ* 'żołądź; dąb' psł. m. na *-ĭ-* (p. niżej). Dobrze poświadczona jest pomijana zwykle postać bez sufiksu nosowego *želdъ* 'ts.', nawiązująca do lit. *gìlė* 'żołądź'.

3. Bliską budowę ma również *olbǫdъ* : *olbǫtъ*[20] 'łabędź' (zach.-płd.) < ie. *albho-* 'biały'. Wyraz ten wykazuje dwie postacie oboczne: *olbędъ* (płd., por. wyżej *govędo*) i *elbedъ* (płd.-wsch.), por. wyżej *elbeda*.

4. Ważną grupę stanowią abstracta (przechodzące w collectiva) na *-jadъ*, *-ědъ*. Należą tu przede wszystkim dwa wyrazy niemotywowane: psł. (ogólnosłow.) *čel'adъ* f. coll. 'rodzina, ród, domownicy, poddani, służba' : *kolěno* 'kolano' : lit. *kelỹs* 'ts.', *gàvědъ* f. : *gàvedъ* 'coś budzącego wstręt, robactwo, paskudztwo; hołota, motłoch' : *gaviti* 'trapić, dręczyć; budzić wstręt' (por. sch. *gȁmād* 'robactwo, paskudztwo' : *gàmizati* 'łazić, leźć', psł. *gъmъzati* 'mrowić się, roić się').

Na podstawie płd.słow. i rus.-cs. *bolědovati* 'chorować, niedomagać', cs. *bolěždъ* 'chory, cierpiący', *bolědina* 'ts.' rekonstruujemy ich podstawę derywacyjną **bolědъ* f. 'boleść, choroba' abstractum z suf. *-ědъ* od adi. *bolъ* 'chory'.

5. Nowsze badania[21] wykazały duży zasięg formantu *-jadъ* : *-ědъ* we wsch. i płd.słow. Jest on dobrze zaświadczony zwłaszcza w peryferycznych dialektach wsch.słow. (dialekty płn.ros., Zakarpacka Ruś), także i w zabytkach strus. oddających żywy językach płn. Rusi. Wykazuje znaczną produktywność w większości sch. gwar sztokawskich. Produktywność pewną zachował także w słe.

Na materiale ruskim, czakaw. i słe. dobrze widać pierwotny punkt wyjścia tej formacji. Są to abstracta najczęściej odprzymiotnikowe. Często obok nich spotyka się synonimiczną formację na *-ъ* (por. też strus. *zlědъ* = *zloba* 'zło, złość'). Skonkretyzowane stają się nazwami przedmiotów wyróżniających się cechą nazwaną przez przymiotnik podstawowy. Tak powstałe rzeczowniki atrybutywne wyróżniają się nierzadko znaczeniem zbiorowości. Ten odcień zbiorowości rozwinął się i zapanował w sch. W większości gwar sztokaw. suf. *-'ad* tworzy od XVI w. collectiva zwłaszcza od nazw osób i młodych zwierząt z deminutywnymi lub singulatywnymi formantami *-e*, *-če*.

6. Na podstawie ostatnich badań można dla okresu psł. zrekonstruować kilka nowych rzeczowników abstrakcyjnych z suf. *-jadъ* : *-ědъ*, np. *čr̥n'adъ* : *čr̥nědъ* f. 'czarność; coś bardzo czarnego, np. czarne chmury, mglista pogoda' < *čr̥nъ* 'czarny'; *gnil'adъ* : *gnilědъ* f. 'gnicie, zgnilizna; coś zgniłego; wiele zbutwiałych drzew' (płd.-wsch.) < *gnilъ* 'zgniły'; *kysl'adъ* : *kyslědъ* f. 'kwaśność, kwaśny smak; coś kwaśnego; wszystko, co zbyt kwaśne' (płd.-wsch.) < *kyslъ* 'kwaśny, skisły'; *mokr'adъ* (*mokradъ*) : *mokrědъ* f. 'mokrość, wilgoć; teren bagnisty, błoto' (notowane w 3 grupach słow.) < *mokrъ* 'mokry'; *ploščadъ* 'płaszczyzna, nie zabudowany teren' (płd.-wsch.) < *ploskъ* 'płaski'; *ruchl'adъ* : *ruchlědъ* f. 'majątek

---

[19] Moszyński KLS II 1, 117—8.

[20] O *-t-* : *-d-* p. niżej.

[21] Azarch MIRD II 150—9; Dzendzelivsьkyj SFPS XI 149—75, XII 183—210; V. Frančić, Budowa słowotwórcza sch. kolektywów, Kraków 1961; Boryś MS PAN 18 s. 55—6, RS XXXIII 35—7.

ruchomy; coś starego, nie zdatnego do użytku' < *ruchlъ* 'nie zwarty, kruchy, sypki'.

7. Psł. suf. na *-d-* nawiązują do ie. formantów z *-d-*, *-dh-*. Są dokładne odpowiedniki ie., np. *borda* : *borzda* 'broda' kontynuuje ie. *bhar-dhā* 'zarost na dolnej części twarzy' (do *bhar-* 'coś ostrego, sterczącego, szczecina'); *elbedь* 'łabędź' = stwniem. *albiz*, *elbiz*, stnord. *alpt*, *olpt* 'ts.' (< ie. *albho-* 'biały'); *želǫdь* 'żołądź; dąb' ma bardzo bliski odpowiednik w łac. *glāns -ndis* 'ts.'

Suf. *-ǫdь* w *olbǫdь* dokładnie odpowiada lit. *-andis* w *balándis* 'gołąb' : *bálti* 'bieleć'.

Nawet ekspresywny przyrostek *-da* ma dokładny odpowiednik w lit. *-da*, tworzącym pejoratywne określenia osób lub przedmiotów [22].

Do ie. nawiązuje także nierzadkie rozszerzanie przez *-d-* tematów zakończonych na *-n-* (*olbǫdь*, *olbędь*, *agnędь*, *govędo*). Podobnie jak w ie., tak i w psł. spotyka się także wymianę formantów *-d-* : *-t-* (*olbǫdь* : *olbǫtь*, *-edь* : *-etь*).

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM *-g-* [23]

Suf. *-gъ*

Przyrostek ten pojawia się wyjątkowo rozszerzając inne formacje, np. *drebězgъ* : *drobězgъ* 'coś drobnego, drobiazg' < *drebězъ* : *drobězъ* 'ts.' : lit. *drebė́zna* 'gruzy, drzazgi'; *četvь́rgъ* 'czwartek' (wsch.) : *četverъ* 'poczwórny' : *četvь́rtъ* 'czwarty' (o odpowiedniku lit. p. niżej).

Ie. *man-u-s* 'człowiek, mąż' otrzymało na gruncie psł. rozszerzenie *-g-ją-*, stąd psł. *mǫžь* 'ts.' (o paraleli bałt. p. niżej). Jest to jedyny wypadek z suf. *-g-* dodanym bezpośrednio do pierwiastka.

Suf. *-ga*

Jedynym pewnym przykładem jest *struga* 'strumień' : ie. *sreu-* 'płynąć', *-ga* pełni tu funkcję formantu prymarnego dodanego bezpośrednio do pierwiastka, por. synonimiczne należące do tej samej rodziny *struja*, *strumy* (s. 82, 125).

Suf. *-agъ*, *-'agъ*, *-aga*, *-'aga*

Jedynym starym wyrazem należącym tu jest *kr̥čagъ* : *kr̥čaga* 'naczynie ze zwężoną szyjką' najprawdopodobniej derywat od *kr̥kъ* 'szyja, kark' [24].

Suf. *-'aga* wykazuje produktywność w ros. Tworzy dwurodzajowe wyrazy ekspresywne z zabarwieniem uczuciowym współczucia, pogardy, od podstaw przymiotnikowych, rzeczownikowych i czasownikowych. W podobnej funkcji formacja ta znana jest dobrze szczególnie w ukr. i w bułg. (także i dial.) [25].

W gwarach nowogrodzkich języka ros. bogato zaświadczony jest sekundarny suf. *-(n')agъ* tworzący coll. typu *sosnjág* 'sosny', *lipnjág* 'lipy' (notowane już w strus.) [26]. Przyrostek ten kontynuuje pierwotne collectiva na *-'akъ*, podobnie jak ros. dial. *-iga* < *-ika* (s. 91).

[22] Otrębski *GL II* 269—70.

[23] Por. Rudnicki SO X 278—304 (sporo materiału wątpliwego).

[24] Trubačev EIRJ II 39.

[25] Zob. Rusinov RS XXIX 93—6. — Vaillant RES XVIII 77—9 uważał ros. *-aga*, przynajmniej częściowo, za kontynuację psł. *-ędzъ* (pochodzenia germ.). Mało prawdopodobne wobec podanej wyżej geografii.

[26] Strogova Pskov. gov. II 160—74.

Suf. *-ęgъ, -ędzь*

1. Formanty te nie są należycie wyjaśnione. Nie ulega żadnej wątpliwości, że istnieje kilka wyrazów na *-ęgъ, -ędzь* zapożyczonych z germ. Do najpewniejszych pożyczek należą: *kъnęgъ : kъnędzь* 'panujący, pan, władca' < germ. **kuninga-z*, stwniem., stsas. *kuning* 'ts.'; *pěnęgъ : pěnędzь* 'moneta, pieniądz' < stwniem. *pfenning*, stdniem. *penning* 'ts.'; *skzlęgъ : skzlędzь* 'moneta, szeląg' < germ. **skillings*, goc. *skilliggs*, stwniem. *skilling* 'ts.'

2. Są jednak stare wyrazy na *-ęgъ, -ędzь* nie mające w ogóle odpowiedników germ., których rodzimości nie można kwestionować, np. *koldędzь* 'studnia, źródło' (płd.-wsch.) : *kold-en-ьcь* (płd.) 'ts.' < *kolda* 'kłoda' [27] (por. NM pol. *Grudziądz* : dawne *Grudzieniec*); *orbotęgъ : orbotędzь* 'sługa, pracownik' (płn.) < *orbota* 'niewola, ciężka praca'; *lěmęgъ : lěmędzь* 'belka, drąg umacniający, np. strzechę, stóg siana' < **lěmę lěmene* = lit. *liemuõ liemeñs* 'pień drzewa; słup, słupiec' (por. *selmę selmene* 'ślemię' : lit. *šelmuõ šelmeñs* 'ts.'); na pierwotne *kremęgъ : kremędzь : kremy kremene* 'krzemień' zdają się wskazywać stpol. *krzemięzny* = ukr. dial. *kremjaznýj* 'mocny jak krzemień, krzepki, tęgi'.

3. W świetle tego materiału geneza suf. *-ęgъ* > *-ędzь* jest jasna. Powstał przede wszystkim przez nawarstwienie się formantu *-gъ* na pierwotne tematy na *-en-*. Kontynuuje występujące w identycznej funkcji ie. *-go-* [28]. Uderzającą paralelę stanowi psł. *-ę-kъ* > *-ę-cь* (p. s. 97).

4. Nie można też wykluczyć związku z bałt. produktywnym suf. *-inga-* (lit. *-ìngas*, łot. *-îgs*) tworzącym najczęściej adi. odrzeczownikowe oznaczające 'obfitujący w coś', rzadko też deverbativa na oznaczenie skłonności do jakiejś czynności. Trafiają się także bałt. substantiva z tym formantem [29].

Suf. *-ęga*

1. Mamy niewiele przykładów wykazujących większy zasięg: *komęga* 'pień, kloc używany jako łódka' (płn.) < *komъ : kъmy kъmene* 'pień drzewa, kloc, bryła'; *sr̀męga* 'grube sukno samodziałowe, sukmana' (płn.) : lit. *šìrmas* 'szary'; *volčęga* 'włóczenie (się), tułanie się; włóczęga, tułacz' (płn.) < *volčiti (sę)* 'włóczyć (się)'.

2. Jak widzimy, wszystkie przykłady pochodzą z płn.słow. Najprawdopodobniej we wsch.słow. *-'aga* (p. s. 65) zlały się dwa pierwotne formanty: *-'aga* i *-ęga*.

Suf. *-iga*

Przyrostek ten zaświadczony jest szczątkowo: *čepiga : čapiga* 'uchwyt, rękojeść pługa' (płn.) : *čepiti* 'chwycić, zaczepić'; *veriga* 'łańcuch' (płd.; ros. zapewne z cs.) : *verti vьrǫ* 'wkładać, zamykać, zawierać'; *ovьsiga* 'owies głuchy, Avena fatua' (zach.-płd.) < *ovьsъ* 'owies'.

Każdy z tych wyrazów ma postacie oboczne, może pierwotniejsze. Obok *čepiga : čapiga* mamy *čepyga : čapyga* (wsch.). Obok *veriga* mamy synonimiczne płd. *veruga*, co wydaje się wskazywać na pierwotne **veryga* (*-i-* w *veriga* pochodziłoby więc z *-y-*, za czym przemawia płd. zasięg wyrazu). Także i *ovьsiga* podejrzane jest o kontynuowanie pierwotnego *ovьsika* [30] dobrze zaświadczonego na płd. (zob. s. 91).

[27] Kiparsky GLG 38—40.

[28] Benveniste Origines 28—9; Specht UID 218—9.

[29] Leskien BN 526—8, Otrębski GL II 300—6, Endzelin LG 271—3.

[30] Machek ČSR 287.

Suf. *-ogъ* [31]

1. Przyrostek *-ogъ* zaświadczony jest w małej, nie zwartej grupie starych wyrazów psł. derywowanych od podstaw czasownikowych, przymiotnikowych, liczebnikowych, rzeczownikowych: *batogъ* 'bicz, kij' (: *batъ* 'ts.') < *batati* 'uderzać'; *bỳlogъ* 'legowisko dzikich zwierząt, nora, jaskinia; ściółka, zmierzwiona słoma, mierzwa' < *bỳliti*, *bỳlati* 'rozsypywać śmieci, śmiecić' : *bỳlo* 'podściółka, legowisko' (zach.); *rarogъ* 'gatunek sokoła; demon, zły duch; gatunek skorupiaka' (zach.-płd.) < *rarati* 'wydawać głośne, ostre dźwięki' (zach.-płd.); *tvarogъ* 'twaróg, lac coagulatum' : *tvorogъ* 'ts.' < *tvoriti* 'kształtować, formować', tworzyć' (por. u Mącz. 134a s. v. forma: tworzydło albo forma, w której ser wyciskają albo *tworzą*);

ostrogъ 'ostry, spiczasty koniec, zaostrzony kół; ostrokół, palisada; miejsce ogrodzone ostrokołem' < *ostrъ* 'ostry'; *jьnogъ* 'gryf, samotnik' < *jьnъ*, *inъ* 'jeden, sam';

pirogъ 'ciasto podawane podczas uczt, zwłaszcza weselnych' < *pirъ* 'uczta, pijatyka'; o dial. wsch. *murogъ* zob. niżej.

2. Z poszczególnych języków słow. por. jeszcze: sch. *krtog* 'śmiecie, śmietnik' : bułg. *krъtóga* 'legowisko zwierza' : *kŕtja* 'wydzieram, wyrywam', sch. *krtiti* 'łamać, kruszyć', ukr. *vert'óh* 'wydrążona jama' (sch. *vrtlog* 'wir, odmęt, lej') : *vytěti* 'wiercić, kręcić'.

3. Dokładny odpowiednik formantu mamy w bałt.: lit. *-agas*, łot. *-ags* [32] (p. niżej s. 69).

Suf. *-oga*

1. Wyjątkowe są wyrazy z tym formantem mające większy zasięg, np. *ostroga* 'coś ostrego; ostroga, calcar' < *ostrъ* 'ostry'; *bỳloga* = *bỳlogъ* (p. wyżej); *trъvoga* 'hałaśliwe zamieszanie, niepokój; przerażenie' (etymologia niepewna, możliwy związek z *trъvati* 'trwać; znosić, cierpieć').

2. Przyrostek *-oga* zaświadczony jest lepiej w dialektach ros. i słe. (wsch. Styria). Tworzy abstracta odprzymiotnikowe i odczasownikowe (przechodzące także w collectiva), także i derywaty odrzeczownikowe.

3. Dokładnym odpowiednikiem jest lit. *-aga*, np. *pìlagà* 'ulewa' : *pìlti* 'lać, np. o deszczu' [33].

Suf. *-ǫgъ*

1. Wyjątkowo tylko spotyka się wyrazy o większym zasięgu z tym przyrostkiem, np. *pъstrǫgъ* 'ryba pstrąg, Salmo trutta morpha fario' (płn., większy zasięg ma f. *pъstrǫga*) < *pъstrъ* 'pstry, różnobarwny'; *morǫgъ* : *marǫgъ* 'pstrokate zwierzę' urzeczownikowiony przymiotnik *morǫgъ*, *marǫgъ* 'pstry, pstrokaty' (spotyka się też synonimiczne dwurodzajowe *morǫga*, *marǫga* f. m.) < psł. *mor-* : *mar-* o kolorze ciemnym, pstrokatym < ie. *mer-* : *mor-* 'ts.'

2. Do przykładów tych nawiązuje zwarta grupa nazw wieprzy nazwanych od koloru dobrze zaświadczona w sch. [34], np. *crnūg* 'wieprz o czarnej szczecinie' <

[31] Według Moszyńskiego PZJP 129—31 suf. *-ogъ* jest zapożyczony z scytyjsko-irań. *-ag-*. Przedstawiony tu materiał na tle innych formantów z *-g-* sprzeciwia się tej koncepcji.

[32] Leskien BN 374, Endzelin LG 271.

[33] Otrębski GL II 298.

[34] Stevanović SSJ I 478—9.

cr̂nī 'czarny'; *sìvūg* 'wieprz o szarej szczecinie' < *sîv* 'szary, siwy' (także i paralelne feminina w nazwach świń: *cr̀nuga* = słe. *črnǫ́ga* 'czarna świnia'; *sìvuga* 'szara świnia' = słe. *sivǫ́ga* 'imię szarej świni'). Formacja ta znana jest również w słe., zwłaszcza we wsch. Styrii [35].

3. Suf. *-ǫgъ* jest odziedziczonym z prajęzyka archaizmem. Dokładny odpowiednik mamy w stind. *-an-ga-* spotykanym w nazwach zwierząt i w przymiotnikach oznaczających kolor [36].

Suf. *-ǫga*

1. Formant ten zaświadczony jest szczątkowo. O kilku odpowiednikach żeńskich nazw męskich na *-ǫgъ* była mowa na s. 67. Poza tym należą tu: *ostrǫ̃ga* 'jeżyna, Rubus' (zach.-płd.) < *ostrъ* 'ostry'; *nedolǫga* 'nieudolność, niedomaganie, niedołęstwo; niedostatek; człowiek niedołężny, nieudolny' (płn.) : *dolati, -dolěti* 'dawać sobie radę, podołać, znosić los, dolę, przezwyciężać'; *lazǫ̃ga* 'łażenie, włóczenie się; łazik, włóczęga' (zach.) < *laziti* 'łazić'.

Niepewne etymologicznie jest *chalǫ̃ga* 'zarośla, wodorosty; ogrodzenie, szałas' może do *chal- : choliti* 'ogarniać, otaczać' [37].

2. Na gruncie wsch.słow. *-ǫga* zlało się z suf. *-uga*. Tu trzeba by zaliczyć pejoratywne dwurodzajowe nomina agentis typu ros. *edúga, jadúga* 'żarłok' < *estь* 'jeść'; ukr. *chapúha* 'złodziej' < *chapáty* 'łapać, chwytać'. Por. pol. dial. kasz. *vísąga* 'wisus, niepoń' < *viséti* 'wisieć'.

3. Formacja ta wykazuje stały akut na pierwszej samogłosce sufiksu.

Suf. *-uga*

1. Formant *-uga* spotkaliśmy już w derywacie prymarnym *veruga* 'łańcuch' (p. s. 66). Mamy też kilka starych derywatów sekundarnych utworzonych przy pomocy tego przyrostka od podstaw przymiotnikowych i rzeczownikowych, np. *běluga* 'coś białego, białawego, np. ziemia, zwierzę, ryba, roślina' < *bělъ* 'biały'; *kaluga* : *kal'uga* 'kałuża' < *kalъ* 'błoto, kałuża'; *kolьčuga* 'rodzaj pancerza, koszula z kółek żelaznych' (płn.) < *kolьce* 'kółko, ogniwo', por. stpol. adi. *kolczy* 'zrobiony z kółek, ogniw metalowych'.

2. Suf. *-uga, -'uga* jest dość produktywny we wsch.słow. (szczególnie w gwarach ros. i w ukr.). Tworzy przede wszystkim ekspresywne dwurodzajowe nazwy osób (zwykle z ujemnym zabarwieniem uczuciowym), derywowane od podstaw czasownikowych (nomina agentis), przymiotnikowych (nomina attributiva) i rzeczownikowych (augmentativa).

Z języków płd.słow. typ ten najlepiej jest reprezentowany w sch., gdzie spotykamy również augmentativa.

3. Zarówno we wsch.słow. jak i w sch.-słe. dobrze zaświadczony jest również formant *-ugъ, -'ugъ*, męski odpowiednik przyrostka *-uga, -'uga*. Spotyka się również oboczną postać *-ukъ, -'ukъ*.

Suf. *-yga*

O należących tu *čepyga* : *čapyga*, może i **veryga* p. wyżej s. 66. Innych, pewnych etymologicznie starych przykładów nie ma.

Najlepiej zaświadczony jest ten przyrostek w języku ros., przede wszystkim

[35] Bajec Besedotvorje I 96.

[36] V. Machek, Omagiu lui A. Rosetti, 1965, 503—6, ČP V 101; J. Wackernagel, A. Debrunner, Altindische Grammatik II, 2, 1954, 151.

[37] Lehr-Spławiński JP XXIV 40—5.

w dialektach. Tworzy ekspresywne dwurodzajowe nazwy osób (zwykle z odcieniem pejoratywnym) najczęściej od podstaw czasownikowych (nomina agentis) i przymiotnikowych (nomina attributiva).

Suf. na *-g-* wyjątkowo tylko spotyka się w starych wyrazach ie. Całkiem wyjątkowe są wyrazy tak zbudowane powtarzające się choćby w dwóch językach ie. Takimi są np. psł. *murogъ* 'murawa, łąka' (wsch.) < *murъ* 'trawa z łąki' = łot. *mauragas* pl. 'roślina jastrzębiec, Hieracium pilosella'; psł. *jьnogъ* 'gryf, samotnik' : goc. *ainakls* 'samotny' (suf. *-go-* rozszerzono tu dodatkowym *-lo-*).

Na materiale słow. widać ciekawe zgodności z innymi językami ie. Suf. z *-g-* alternują nieraz z *-k-*, np. *jьnogъ* : *inokъ* 'samotny, samotnik', *lazǫga* : *lazǫka*. Podobnie jak w innych językach ie. tak i w słow. widać nawet niekiedy wyraźną wtórność formacji na *-g-*, np. ros. dial. *-iga* < *-ika* (p. s. 91), *luzga* < *luska* 'łuska, łupina' (< bsł. *lauskā*).

Ciekawą zgodnością jest również rozszerzanie przez *-g-* tematów zakończonych na *-n-*.

Podkreślić warto ciekawe zgodności bsł. Suf. *-ga* w *struga* ma paralelę w lit. nominach actionis typu *ei-gà* 'chód' < *eĩ-ti* 'iść'; *prìimga* 'przyjęcie dla gości, goszczenie' : *priimti* 'przyjąć'.

Pierwotne *-g-* w psł. *mǫžь* (**man-g-i̯o-*) odnajdujemy w lit. nazwie człowieka *žmo-g-ùs* : pl. *žmónės*.

Bardzo bliskie wyrazu *četvь́rgъ* (wsch.) jest lit. *ketvérgis* 'czteroletnie zwierzę; czteroletni' urzeczownikowiony pierwotny przymiotnik *ketu̯ergi̯a-* [38].

SUFIKSY Z *-ž-*

Suf. *-ežь*

1. Jest to jedyny przyrostek z grupy formantów z podstawowym *-g-* wykazujący w psł. pewną produktywność. Tworzy abstracta przede wszystkim dewerbalne. Pierwotne nomina actionis ulegają często wtórnej konkretyzacji przechodząc bądź to w nomina acti, bądź też w nomina agentis. Należące tu rzeczowniki wykazują wahanie rodzaju. Pierwotne masculina przechodzą często w feminina o temacie na *-ĭ-* pod wpływem produktywnego typu abstraktów na *-ь*.

Przykłady: *grabežь* 'zabieranie gwałtem, grabież' < *grabiti* 'ograbiać, rabować'; *kradežь* 'kradzież; rzecz ukradziona; złodziej' < *kradǫ krasti* 'kraść'; *lupežь* 'zdzieranie, łupienie, grabież; łup; zdzierca, rabuś' < *lupiti* 'łupić'; *mętežь* 'zamieszanie, zamęt, wzburzenie, zamieszki, bunt' < *mętǫ męsti* 'mieszać, mącić'; *platežь* 'płacenie; płaca' < *platiti* 'płacić'; *rǫbežь* 'skraj, brzeg, znak nacięty, granica' < *rǫbiti*, *rǫbati* 'obrębiać, nacinać, ciąć'; *svь́bežь* 'swędzenie' (płd.-wsch.) < *svь́běti* 'świerzbieć, swędzić'; *tь́rpežь* 'cierpliwość, cierpienie' (płd.-wsch.) < *tь́rpěti* 'cierpieć'; *vь́težь* 'wirowanie, kręcenie się' (płd.-wsch.) < *vь́těti* 'kręcić się, wirować'.

2. Rzadkie są abstracta odprzymiotnikowe, czy też odimiesłowowe (przechodzące nieraz w collectiva), np. *moldežь* 'coś młodego, młodzi ludzie, młode zwierzęta' < *moldъ* 'młody'; *sitьnežь* 'drobiazg' (płd.) < *sitьnъ* 'drobny, miałki'; *gniležь* 'gnicie, zgnilizna; to, co zgniłe' < *gnilъ* od *gniti* 'gnić'.

Z poszczególnych języków należą tu np. sch. *stárež* 'rupiecie, starzyzna' < *starъ* 'stary'; *truhlež* 'to, co zgniłe, zbutwiałe' < *truchlъ* 'zgniły, zbutwiały'.

[38] Otrębski GL II 297, Trautmann BSW 131.

3. Suf. *-eže* zachował produktywność w płd.słow., zwłaszcza w bułg. i sże. W płn.słow. zachowany jest szczątkowo.

4. Abstracta na *-eže* wykazują pierwotną oksytonezę.

5. Suf. *-eže* pochodzi z **-egio-*. Punktem wyjścia początkowego *-e-* mógł być temat praes. koniugacji na *-e-*, może i temat infinitiwu koniugacji *-i- -ěti*. Podstawowe *-egъ* pojawia się wyjątkowo, np. cs. *inegъ* : *inogъ* 'samotnik, gryf' (p. s. 67); ros. dial. *koptég* 'niedopalona ruda' : *koptétь* 'kopcić', por. też ukr. *jalovéga* coll. 'jałowe owce' < *jálovyj* 'niepłodny', augmentativa typu *babéha, babéga* 'babsko' : sże. *bâbež* 'babiarz'.

Funkcja abstrakcyjna zaświadczona jest także w sufiksach z podstawowym *-g-*, np. *struga* (p. s. 65), z poszczególnych języków słow.: ukr. *zadýrha* 'zaczepka' : *zadyráty* 'zaczepiać'; *milьhá* coll. 'drobne rybki' : *mílkyj* 'drobno zmielony', adv. *mílo* 'mało'; brus. dial. *mitulьhá* 'motylki' : *matýlь* 'motyl'; *malьhvá* coll. 'drobne rybki' : *mály* 'mały'; ros. dial. *vólьga* : *voljága* 'swawolna młodzież' : *vólja* 'wola'; *korjága* 'sękaty pień drzewa' < *korę-ga* (ze strukturalnym *-ga* nawarstwionym na pierwotny nom. sg.).

Suf. *-ęžь*

Na formant ten kontynuujący pierwotne *-ęg-jь* wskazuje np. *lěmęžь* 'drewniany drążek umacniający grzbiet słomianego dachu' (zach.) : *lěmęgъ* 'ts.'

Suf. *-uža*

Kontynuuje on pierwotne *-ugja*. Zaświadczony jest np. w wyrazie *kaluža* : *kal'uža* derywowanym od *kalъ* 'błoto, kałuża' (zapewne za pośrednictwem *kaluga* : *kal'uga*, p. s. 68).

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM *-ch-* [39]

Jest to bogato rozgałęziona grupa formantów przede wszystkim hipokorystycznych. Absorpcja wygłosu tematu czy to podstawy werbalnej (zwłaszcza produktywnych typów o temacie na *-a-*, *-i-*), czy też zniekształconego pierwiastka rzeczownika podstawowego lub imienia osobowego rozbudowała pierwotne sufiksy *-chъ* i *-cha*, tworząc serię wtórnych formantów rozpoczynających się od *-a-*, *-i-*, *-u-*, *-e-*, *-y-* [40]. Jak zwykle w funkcji dubletów morfologicznych występują nowsze derywaty zbudowane za pomocą suf. *-jь*, *-ja*, np. *-šь*, *-ša*, *-ušь*, *-uša* itp.

Suf. *-chъ*

1. Niewiele jest psł. rzeczowników z wyraźnym suf. *-chъ*. Należą tu np. *směchъ* 'śmiech' : *smьjati sę* 'śmiać się' (ie. *smei-*); *sluchъ* 'słuch, słuchanie' (awest. *sraoša-* 'ts.') : *slyšati* 'słuchać'; *duchъ* 'duch, tchnienie' (= lit. *dausas* 'powietrze' : *dujǫ duti* 'dąć, dmuchać', *dъchnǫti* 'tchnąć', *dyšati* 'oddychać'; *br'uchъ* 'brzuch' (płn.) = cymr. *bru* 'ts.' (**bhreuso-*).

Z rzeczowników nijakich należy tu *rucho* 'szata, odzież' < *rъvati* 'rwać' (por. *ru-no*).

---

[39] P. Smoczyński, Słow. imiona pospolite i własne z podstawowym *-ch-* w części sufiksalnej, Łódź 1963.

[40] Kuryłowicz Onom. X 180—5.

We wszystkich tych wyrazach *-chъ*, *-cho* kontynuują regularnie ie. *-so-* (por. *-sъ*). Są to pierwotnie nomina actionis.

Na temacie czasownika *ženiti (sę)* 'żenić się' oparty jest psł. *ženichъ* 'pan młody, oblubieniec', pierwotne nomen agentis.

Wyjątkowo tylko w wyrazach o treści niehipokorystycznej spotyka się suf. *-chъ* po innych samogłoskach niż szeroko pojęte *i*, *u*, np. *spěchъ* 'pośpiech' : *spěti* 'spieszyć, dojrzewać'. Tego rodzaju wypadki tłumaczy się zwykle uogólnieniem postaci sufiksu ukształtowanego w normalnych warunkach głosowych.

2. Dobrze poświadczona jest żywotna w słow. hipokorystyczna funkcja suf. *-chъ*, np. *lęchъ* hip. do *lęd'aninъ* < *lędo* 'pole nieuprawne, ugór, nowizna'; *brachъ* (płn.) hip. do *brat(r)ъ* 'brat'; *kъmochъ* (zach. hip. do *kъmotrъ* 'kmotr, kum').

Najprawdopodobniej okresu psł. sięgają także hipokorystyczne imiona skrócone typu *Domachъ* < *Doma-slavъ* 'domi gloriam habens'; stpol. *Zdziech*, *Zdzich* (od XII—XIII w.) : *Zdziesław*, *Zdzisław*; strus. *Rachъ* (XIII w.) : *Ratiborъ*.

3. Geneza słow. hipokorystycznego suf. *-chъ* nie jest dotychczas zgodnie objaśniona. Próbowano go wyjaśnić albo z pierwotnego ie. *-so-*[41], albo też z ie. *-kho-*, por. greckie ekspresywne formanty -χος, -ιχος, -αχος[42]. Według Kuryłowicza hipokorystyczne *-ch-* jest z pochodzenia swego spółgłoską-łącznikiem wtrącanym między samogłoskę długą pierwiastka a zaczynający się od samogłoski sufiks. Punktem wyjścia tej formacji miałyby być stosunki ukształtowane w pierwotnym aoryście sygmatycznym[43].

Suf. *-cha*

1. Podobnie jak męski odpowiednik *-chъ* pojawia się wyjątkowo. Niekiedy kontynuuje ie. *-sā* z regularnym rozwojem w psł. *-cha*, np. *blъchьa* 'pchła' = lit. *blusà*, ie. *blou-* : *blu-*; *snъchьa* 'żona syna, synowa' = stind. *snuṣá* 'ts.' < ie. *sněu-* 'skręcać, skręcać nici, kojarzyć'.

2. Starą budowę, ze spodziewanym rdzennym wokalizmem *-o-*, wykazuje *strěcha* 'pokrycie, dach' : *strojiti* 'układać, porządkować, budować' : *stъrěti*, *sterti stъrǫ* 'rozpościerać'. Może to być pierwotne nomen actionis > nomen acti.

Tu należy też *dercha* (płd.) 'odzież' < *dьrǫ derti* 'drzeć' (por. *rǫbacha* 'koszula' s. 72).

3. Poświadczona jest także tak produktywna w językach słow. hipokorystyczna czy w ogóle ekspresywna funkcja: *svàcha* hip. do *svàtьja* 'swatka, kojarząca małżeństwo'; *mrcha* 'padlina, ścierwo' : *mrtvъ* 'martwy'.

We wsch.słow. produktywny jest typ ekspresywnych nominów agentis na *-cha* (nie tylko żeńskich, ale i męskich), np. ros., ukr. *prjácha* f. 'prządka' : *prjastь* 'prząść'; ros. *vrácha* f. 'kłamczyni' : *vratь* 'łgać', ukr. *dácha* m. f. 'ten (ta), kto daje' : *dáty* 'dać'.

Suf. *-achъ*

1. Zaświadczony jest wyjątkowo, np. *pъtachъ* 'ptak' (płn.) : *pъtakъ* 'ts.' < **pъtъ* 'ts.'[44] (realnie zaświadczone tylko *pъta* f.); *siromachъ* 'biedak' : *sirъ* 'osierociały, opuszczony' (ukr. zniekształcone *siróma* 'biedak').

---

[41] Zob. np. Iljinskij Izv. XX 3, 53—118, 4, 135—86.

[42] Meillet Symb. Rozwadowski I 105—8, SC 23—4, por. też Shevelov PS 132—4. O suf. greckim zob. P. Chantraine, La formation des noms en grec ancien, 1933, 402—4.

[43] Onom. X 180—5.

[44] Taszycki SFPS V 445.

Funkcję hipokorystyczną pełni przede wszystkim w skróconych imionach osobowych, np. może już psł. *Milachъ* < *Milo-slavъ* 'gratam gloriam habens'.

2. Najprawdopodobniej tego rodzaju hypocoristica osobowe, a także produktywny typ czasowników na *-a-ti* stały się punktem wyjścia wyabstrahowania się suf. *-achъ*.

3. Formację tę cechowała oksytoneza.

4. Częściej spotykamy ten sufiks w postaci rozszerzonej *-ašъ* : *-acha*, np. pol. dial. *bielach* 'biały zając' : ros. *bełácha* hip. 'biała krowa', sch. *bjèlaš* 'biały koń'.

Suf. *-acha*

Jest to formant wyjątkowy i nie ogólnosłow., np. *čerpacha* (wsch.) 'żółw' < *čerpъ* 'skorupa'; *rǫbacha* (wsch.) 'koszula' (czes.-sła. *rubáš* 'koszula śmiertelna', sch. dial. *rùbača*, *rùbina* 'koszula') < *rǫbъ* 'kawał odciętej tkaniny, szata, odzież' (por. *dercha* 'odzież', s. 71). Oba te wyrazy pierwotnie zapewne miały odcień ekspresywny.

Suf. *-echъ*

1. Pojawia się przede wszystkim w hipokorystycznych skróconych męskich imionach osobowych, np. *Radechъ* < *Radoslavъ* 'laetam gloriam habens'; *Dobrechъ* < *Dobroslavъ* 'bonam gloriam habens'.

Do tego typu nie należą ros. dem. od tematów na *-en-*, np. *kámešek* < *kámenь* 'kamień'; dial. *kremešók* < *kreménь* 'krzemień'; *olěšek* < *olěnь* 'jeleń'. Wskazują one na stare nom. sg. *kamę*, *kremę*, *elę* p. s. 127.

2. W apelatywach trafia się wyjątkowo. Są one ograniczone tylko do kilku języków słow., np. *lemechъ* 'lemiesz' (płn.) : *lemešь*, *lemežь* 'ts.' [45]; *lepechъ* bot. 'tatarak' (wsch.) : *lepenъ* 'liść'; *pětechъ* 'kogut' (czakaw., już stczakaw., sże.) : *pět-uchъ* (wsch.) 'ts.' : *pětelь* (płd.) 'ts.' : *pěti* 'śpiewać, piać'.

3. Częściej spotykamy ten sufiks w postaci rozszerzonej *-ešъ* : *-echa*.

4. Podstawą przyrostka *-echъ* jest *-chъ*; *-e-* zostało wyabstrahowane z hipokoristików typu *Bol'e-chъ* < *Bol'e-slavъ*.

Niektóre z hipokorystycznych imion na *-echъ* motywowane są również przez czasowniki na *-ěti*, np. *Želechъ* < *Želislavъ* : *želěti* 'pragnąć', *Radechъ* < *Radoslavъ* : *raděti* 'troszczyć się, starać się'.

Suf. *-echa*, *-'echa*

Zaświadczony jest szczątkowo w kilku wyrazach ekspresywnych, o zabarwieniu uczuciowym ujemnym, pejoratywnym. Jedynym wyrazem ogólnosłow. jest *mat'echa* 'macocha' < *mati matere* 'matka' (w niektórych językach słow. też ze zmiennym wokalizmem nagłosu suf.: *-icha*, *-ocha*, *-acha*, *-ucha*).

Do kilku języków słow. ograniczone są: *lepecha* 'rodzaj placka; tatarak' (wsch.) : *lepechъ* (p. wyżej)); *varecha* 'wielka łyżka' (płn.) < *variti* 'warzyć, gotować'.

Pewną produktywność wykazał ten sufiks w ludowym języku ros., gdzie tworzy:

1. ekspresywne (zwykle pejoratywne, niekiedy jednak też hipokorystyczne, pieszczotliwe) nazwy kobiet czy samic zwierząt, najczęściej oparte na przymiotnikach (w tym wypadku pełni funkcję formantu substantywizującego adi.), niekiedy też na rzeczownikach;

[45] Vaillant GC II 1, 203, Sl IX 496 dopatruje się tu także formacji ekspresywnej, hipokorystycznej do **lem-ēn*, por. bułg. dial. *lemén* 'radło, pług'.

2. ekspresywne, zwykle o odcieniu pejoratywnym nomina actionis i nomina agentis, oparte na czasownikach.

Suf. *-ichъ*

1. Trafia się wyjątkowo w hipokorystycznych skróconych imionach osobowych, np. *Milichъ* < *Miloslavъ* 'gratam gloriam habens'.

W języku sł. występuje w kilku wyrazach, także jako wariant suf. *-uchъ* (w funkcji ekspresywno-pejoratywnej).

2. Podstawą przyrostka *-ichъ* jest *-chъ*; *-i-* zostało wyabstrahowane z hipokoristików typu *Gosti-chъ* < *Gosti-slavъ*, *Gosti-mirъ*, a także z formacji dewerbalnych typu *ženi-chъ* < *ženiti* (*sę*) : *žena*, p. s. 71.

3. Częściej pojawiają się derywowane suf. *-icha*, *-išъ*, por. także płn.słow. dem. na *-iš-ьkъ*, *-iš-ьka*, *-iš-ьko*.

Suf. *-icha*

1. Nie ma pewnych wyrazów psł. z tym sufiksem. Jest on produktywny tylko we wsch.słow. (głównie w ros.), gdzie tworzy przede wszystkim nazwy istot płci żeńskiej od odpowiednich nazw męskich. W ros. spotyka się także derywaty odprzymiotnikowe i dewerbalne (zwykle ekspresywne nomina agentis, np. *spícha* 'kobieta śpioch' < *spatь* 'spać').

W innych językach słow. suf. *-icha* jest wyjątkowy, albo nawet całkiem nieznany.

2. Nie można wykluczyć, iż geneza suf. *-icha* jest taka sama, jak sufiksów *-ica*, *-ika*. Mielibyśmy więc i tu do czynienia pierwotnie z nawarstwieniem się strukturalnego (czy też ekspresywnego) *-cha* na pierwotne feminina na *-i*, np. *vl̥'č-icha* < **vl̥'či-chā*.

Suf. *-ochъ*

1. Jest to przyrostek typowy dla zach.słow. Służy przede wszystkim do substantywizowania przymiotników tworząc nomina attributiva, np. *bělochъ* 'człowiek czy zwierzę wyróżniające się bielą' (zach.) < *bělъ* 'biały'; *junochъ* 'młodzieniec' (zach.) < *junъ* 'młody'; *lěnochъ* : *lěn'ochъ* 'człowiek leniwy' (zach.) < *lěnъ* 'leniwy'.

2. Tworzy też nomina agentis, zwykle pejoratywne, np. *pьzdochъ* : *pьzd'ochъ* 'qui pedit' (zach.) < *pьzděti* 'pedere'; *szp'ochъ* 'lubiący spać, śpioch' (zach.) < *szpati szp'ǫ* 'spać'.

3. W poszczególnych językach zach.słow. spotyka się także derywaty odrzeczownikowe, zwykle o odcieniu pejoratywnym.

4. Dobrze zaświadczony jest również w funkcji tworzenia hipokorystycznych imion osobowych, np. stpol. *Stanoch* < *Stanisław*, *Sułoch* < *Sulisław*. O większym ich pierwotnym zasięgu świadczą męskie imiona sch. typu *Dobrohna*, *Milohna*, *Radohna*.

5. Punktem wyjścia suf. *-ochъ* były zapewne hipokorystyczne męskie imiona osobowe typu *Milo-chъ* (: *Mil-ъkъ*) < *Milo-slavъ*[46].

Suf. *-ocha*

1. Ograniczony jest zasadniczo do płn.słow. Tworzy przede wszystkim rzeczowniki atrybutywne od podstaw przymiotnikowych, np. *bělocha* m. f. 'człowiek lub zwierzę wyróżniające się bielą' < *bělъ* 'biały'; *pьstrocha* 'pstra krowa' < *pьstrъ* 'pstry'.

[46] Kuryłowicz Onom. X 183—4.

2. W płn.słow. spotyka się także ekspresywne dwurodzajowe nomina agentis z tym formantem z odcieniem pejoratywnym (typowe zwłaszcza dla ros. dial.). We wsch.słow. tworzy także hypocoristica i augmentativa (zwłaszcza w ukr., brus.).

3. Akcent pada zasadniczo na *-o-* sufiksu.

Suf. *-uchъ*

1. Jest to przyrostek niewątpliwie już psł., dobrze poświadczony przede wszystkim w płn.słow., ale znany również na południu, szczególnie w słe. W funkcji produktywnego formantu ekspresywnego zachował się wyjątkowo, np. w pol.

2. Tworzy przede wszystkim rzeczowniki atrybutywne od przymiotników, np. *běluchъ* 'człowiek lub zwierzę koloru białego, białawego' < *běłъ* 'biały'; *lěn'uchъ* 'człowiek leniwy' < *lěnъ* 'leniwy'.

3. Dobrze zaświadczone są również derywaty od podstaw rzeczownikowych, oznaczające związek z treścią podstawy derywacyjnej, np. *kon'uchъ* 'doglądający, pilnujący koni' < *kon'ь* 'koń'; *kožuchъ* 'kożuch' < *koža* 'skóra zwierzęca'; *otьčuchъ* 'ojczym' (płd.) < *otьcь* 'ojciec'.

Tu też należy niemotywowane *lopuchъ* 'łopian, Arctium' : *lopěnъ* 'ts.' : lit. *lãpas* 'liść'. Por. również augmentatywne *pal'uchъ* 'wielki palec' (płn.) : *palьcь* 'ts.'

4. Od podstaw werbalnych tworzą się nomina agentis na *-uchъ*, *-'uchъ* (często z zabarwieniem ekspresywnym), np. *ležuchъ* 'leń, próżniak' < *ležati* 'leżeć'; *pьzduchъ* 'qui pedit' < *pьzděti* 'pedere'.

Tu należą też z rozszerzonym suf. *-t-uchъ*: *pastuchъ* 'pastuch' < *pasti* 'paść, pilnować, doglądać bydło na pastwisku'; *pastuchъ* 'ogier' (zach.-płd.) < *pasti* 'coire (cum equa)'; *pětuchъ* 'kogut' (płn.) < *pěti* 'śpiewać, piać'.

Punktem wyjścia rozszerzenia *-t-* w suf. *-t-uchъ* były zapewne dobrze zaświadczone we wsch.słow. ekspresywne nomina agentis derywowane od czasowników na *-tati*, *-ьtati* (np. ros. dial. *bóltuchъ* 'papla, łgarz', f. *boltúcha* < *boltátь* 'paplać'; *šept'ucha* 'znachorka' < *šeptátь* 'szeptać, zamawiać, wróżyć').

5. W poszczególnych językach słow. spotyka się również derywaty o odcieniu augmentatywnym czy pejoratywnym (np. pol., ukr., słe.).

6. Dobrze zaświadczone są hipokorystyczne imiona osobowe na *-uchъ*, np. *Raduchъ* < *Radoslavъ* 'laetam gloriam habens'; stpol. *Boruch* < *Borysław* : *Borzysław*; *Gołuch* < *goły*. Por. też pol. przymiotniki deminutywne, pieszczotliwe z suf. *-uch-ny*, np. *miluchny*, *ładniuchny*.

7. Typową akcentuacją tej formacji jest oksytoneza i związany z nią nowy akut. W ros. spotyka się także nieruchomy akcent pierwiastka czy też sufiksu.

8. Geneza suf. *-uchъ* nie jest należycie wyjaśniona. Dawniej łączono z lit. superlatiwem na *-iáusias* (np. *geriáusias* 'najlepszy' : *gẽras* 'dobry') w nawiązaniu do słow. czasowników na *-ujǫ -ovati*, lit. *-áuju -áuti* [47].

Nie można również wykluczyć jako punktu wyjścia hipokorystycznych imion osobowych typu *Bogu-chъ*, *Bratu-chъ* < *Bogu-slavъ*, *Bratu-milъ* 'fratri carus' [48].

---

[47] Brugmann Grdr. II 1, 545, Belić ASlPh XXIII 184. Por. zastrzeżenia Stanga VGBS 269.

[48] Kuryłowicz Onom. X 184.

Suf. *-ucha*

1. Występuje w tych samych funkcjach co *-uchъ*. Tworzy:

rzeczowniki atrybutywne od przymiotników, np. *bělucha* 'ktoś lub coś wyróżniające się bielą' < *bělъ* 'biały'; *čr̥nucha* 'ktoś lub coś wyróżniające się czernią' (płn.) < *čr̥nъ* 'czarny'; *starucha* 'stara kobieta' < *starъ* 'stary';

derywaty od podstaw rzeczownikowych (niekiedy z ujemnym zabarwieniem uczuciowym: pejorativa, augmentativa), np. *čermucha* 'czeremcha, Prunus padus; gatunek czosnku, Allium ursinum' (płn.) < *čerma* 'ts.'; *děvucha* (por. ros. dial. archangielskie *dočúcha* 'córka' < *dočь* 'ts.', stpol. imię kobiece *Siostrucha* : *siostra*) < *děva* 'dziewczyna, dziewica'; *pepel'ucha* : *popel'ucha* 'ktoś lub coś związane z popiołem, np. kopciuszek' < *pepelъ* : *popelъ* 'popiół'; *ropucha* 'ropucha, Bufo' (płn.) < *ropa* 'ropa';

dewerbalne nomina agentis, np. *kvokъtucha* 'kwoka' (płn.) < *kvokъtati* 'kwokać'; *pastucha* (przede wszystkim m.) : *pastuchъ* : *pasti* [49]; *pьzducha* : *pьzduchъ* : *pьzděti* [49]; *rěžucha* 'roślina Cardamine' < *rězati* 'rzezać'.

2. Suf. *-ucha* produktywny jest tylko w części płn.słow., przede wszystkim w gwarach zach.ros. [50] Na południu zachowany jest szczątkowo najlepiej jeszcze w słe. (gdzie występuje jednak zwykle w funkcji pejoratywnej).

3. O pierwotnej funkcji hipokorystycznej świadczą żeńskie imiona stpol., rozszerzone zwykle suf. *-zna*, np. (wyjątkowe) *Siostrucha*, *Dobruchna*, *Miłuchna*, *Świętuchna* [51], por. też pol. pieszczotliwe *matuchna* : *matka* i brus. pieszczotliwe nazwy kobiet na *-uchna* (niekiedy z odcieniem lekceważenia) [52].

4. Akcent pada z reguły na pierwszą samogłoskę sufiksu.

Suf. *-ъcha*, *-ъša*

Spotyka się je wyjątkowo, np. *čermъcha* : płd.-wsch. *čermъša* 'czeremcha, Prunus padus; gatunek czosnku, Allium ursinum' < *čerma* 'ts.' Rekonstruuje się bsł. *kermušā-*, por. lit. *kermùšė* 'dziki czosnek'. O bliskich budową synonimach *čermucha* : *čermuša* p. wyżej.

Suf. *-ychъ*

1. Przyrostek ten rekonstruujemy przede wszystkim na podstawie produktywnych rozszerzeń *-yšь* (*-ych-jь*), *-yš-ьkъ* (zob. s. 79—80). Postulowany jest także przez system formantów ekspresywnych *-chъ* : *-šь*, *-achъ* : *-ašь*, *-echъ* : *-ešь*, *-ochъ* : *-ošь*, *-uchъ* : *-ušь*.

2. Bezpośrednio zaświadczony jest całkiem wyjątkowo w ros. dial. *ledých* 'kawałek lodu' (Dal: Sybir) < *lëd* 'lód'.

3. Punktu wyjścia suf. *-ychъ* można się dopatrywać w formach typu *kamyšьkъ*, stpol. i dial. *kamyszek*, ros. dial. *kámyšek*, pol. dial. *grzebyszek* (też *krzemyszek*, *promyszek*, *rzemyszek* od XV w., *strumyszek*), pozwalających na rekonstrukcję **kamy-chъ*, **greby-chъ* : *kamy kamene* 'kamień', *greby grebene* 'grzebień'. Dobrze zaświadczone są też ślady paralelnych *korę-chъ*, *kremę-chъ*. Przyrostek *-chъ* pełniłby tu funkcję podobną do *-kъ* w formacjach identycznych p. s. 89.

Spotyka się również imiona hipokorystyczne typu stpol. *Poby-ch*, *Przeby-ch-na* < *Przyby-sław*, które też mogły zaważyć na powstaniu suf. *-y-chъ* [53].

[49] Zob. s. 74.

[50] Gerd Pskov. gov. I 119—28.

[51] M. Karpluk, Słow. imiona kobiece, 1961, 85.

[52] Karskij Belorusy 2—3, s. 37.

[53] Kuryłowicz, op. cit.

4. W dialektach ros. istnieją ekspresywne (często dźwiękonaśladowcze) intensiva na *-y-chatь*, które dały początek interiekcjom (opartym na nominach actionis) typu *letých!* na oznaczenie szybkiego upadku, *koltych!* na oznaczenie chromania, kulenia.

Suf. *-ycha, -yša*

1. Nie ma wyrazów psł. z tymi formantami.

2. Suf. *-ycha* spotyka się wyjątkowo w dialektach ros. w ekspresywnych derywatach od podstaw przymiotnikowych i rzeczownikowych. Istnieją także ekspresywne czasowniki na *-ychatь* typu *žmýchatь* < *žmu žatь* 'ściskać', skąd nomina actionis > nomina acti typu *žmýcha*.

3. Trochę lepiej jest zaświadczony suf. *-yša*. Na uwagę zasługują męskie i żeńskie imiona hipokorystyczne typu stsch. *Bògiša* < *Boguslava* (u Vuka też subst. *bògiša* bot. 'gatunek kosaćca, Iris germanica'), *Dràgiša* < *Dragoslava*. W płn.słow. spotyka się wyjątkowo derywaty od podstaw przymiotnikowych (pol. dial. kasz. *płovýša* 'krowa płowa' < *płovї* 'płowy') i werbalnych (ros. *povályša* 'wspólna sypialnia' : *povályš* m. 'ts.' < *povalítьsja* 'położyć się do snu').

Suf. *-ьcha, -ьša*

1. Postać *-ьcha* pojawia się wyjątkowo w niemotywowanym *jelьcha* : *olьcha* 'olcha, Alnus'. Jak widać z zestawienia z odpowiednikiem germańskim **alisō-* (> stwniem. *elira*) *-ьcha* kontynuuje tu regularnie ie. *-isā*. Podstawą jest ie. *el-* : *ol-* na oznaczenie nazw drzew nazywanych od koloru.

2. Oboczna postać tego wyrazu *jelьša* : *olьša* (zach.-płd.) wykazuje sekundarny formant *-ьša* < **-ichja*.

3. Przyrostek *-ьša* spotyka się wyjątkowo również w ekspresywnych dwurodzajowych rzeczownikach atrybutywnych od podstaw przymiotnikowych, np. *bělьša* m., f. 'wyróżniający się bielą' < *bělъ* 'biały'.

SUFIKSY Z *-š-*

Powstały one z nawarstwienia się sekundarnych strukturalnych suf. *-jo-, -ja-* na podstawę z formantami *-cho-, -cha*. Stanowią więc nowszą, zasadniczo bardziej produktywną formację.

Suf. *-šъ*

1. Tworzy przede wszystkim hipokorystyczne skrócone imiona osobowe, np. *Bori-šъ* < *Bori-šlavъ* 'in pugna gloriam habens'; *Doma-šъ* (płn.) < *Doma-slavъ* 'domi gloriam habens'.

2. Językom sch. i słe. właściwy jest typ pejoratywnych nominów agentis, np. sch. *blebètaš* 'papla, gaduła' : *blebètati*, psł. *blebetati* 'paplać, bajać', spotykany również w pol., ros., np. pol. dial. *nierobisz* 'nierób', też laskie, < *nie robić* 'nie pracować', sli. *χvaləš* 'samochwał' (por. sch. *hvàliša* m., f. 'ts.') < *χvalьc* 'chwalić', pol. dawne *odrwisz* 'oszust' < *odrwić* 'oszukać'; ros. dial. *nagnóiš* m. 'pryszcz, wrzód' < *nagnoitь* 'nagnoić'.

Suf. *-ša*

1. Pełni te same funkcje co podstawowe *-cha*. Przede wszystkim tworzy hipokorystyczne skrócone imiona osobowe, i to zarówno kobiece, jak i męskie (co w ekspresywnych formacjach słowotwórczych nie dziwi), np. *Dobro-ša* f. <

Dobro-slava 'bonam gloriam habens'; *Milo-ša* f. < *Milo-slava* [51] 'gratam gloriam habens'; *Stoji-ša* m. < *Stoji-slavъ* 'firmam gloriam habens'; *Priby-ša* m. < *Priby-slavъ* 'accessit gloria'.

2. Wyjątkowo tworzy nomina actionis, np. *kry-ša* 'pokrycie, dach', *sъkry-ša* 'skrytka, schowek' (płn.) < *kryti* (*sъkryti*) 'kryć'.

Do tej funkcji nawiązują zachowane w sch. ekspresywne męskie nomina agentis, np. sch. *dȁša* m. 'dający' od XVII w. : *dȁti* 'dać'; *nèhtješa* m. 'nie chcący' < *nehtjèti* 'nie chcieć'; *plȁtiša* m. 'płacący' < *plátiti* 'płacić'; *vrȁtiša* m. 'zwracający' < *vrátiti* 'wrócić'.

Suf. *-ašь*

1. Tworzy przede wszystkim hipokorystyczne skrócone imiona osobowe, np. *Dobrašь* < *Dobro-slavъ* 'bonam gloriam habens'.

Stąd sekundarnie spotyka się także w ekspresywnych derywatach odrzeczownikowych, np. *kurašь* < *kurъ* 'kur, kogut'. Obok *pъtachъ* dialektycznie spotyka się także *pъtašь* < **pъtъ*.

2. Substantywizuje przymiotniki, np. *bělašь* 'ktoś czy coś wyróżniające się bielą' < *bělъ* 'biały'; *sivašь* 'ktoś czy coś wyróżniające się siwością, szarością' < *sivъ* 'siwy, szary'; *bogatašь* 'bogacz' (płd.) < *bogatъ* 'bogaty'.

3. Akcent z reguły pada na zgłoskę końcową.

4. Sufiks wykazuje produktywność w sch. [55]

Suf. *-ešь*

1. Podobnie jak podstawowe *-echъ* tworzy przede wszystkim męskie hipokorystyczne skrócone imiona osobowe, np. *Milešь* < *Miloslavъ* 'gratam gloriam habens'; *Dobrešь* < *Dobroslavъ* 'bonam gloriam habens'.

2. W apelatywach pojawia się wyjątkowo, np. *lemešь* m. : *lemechъ* 'lemiesz' (p. s. 72).

Suf. *-eša*

Tworzy hipokorystyczne skrócone imiona męskie, np. *Mileša* m. < *Miloslavъ* 'gratam gloriam habens'; *Radeša* m. < *Radoslavъ* 'laetam gloriam habens'.

W języku sch. spotyka się też w nazwach kóz utworzonych najczęściej od przymiotników (pełni więc tu funkcję formantu substantywizującego adi.).

Suf. *-išь*

1. Występuje w dwu podstawowych funkcjach:

a) tworzy hypocoristica, deminutiva, np. *bratišь* < *bratъ*;

b) substantywizuje przymiotniki, tworzące nomina attributiva, np. *bělišь* 'ktoś lub coś wyróżniające się bielą' < *bělъ* 'biały'; *mališь* 'człowiek mały' < *malъ* 'mały'.

W związku z tym spotyka się także w starych imionach osobowych, np. *Bratišь*, *Mališь*.

2. W funkcji formantu tworzącego nomina attributiva przyrostek *-išь* zaświadczony jest dobrze w dzisiejszych językach słow., szczególnie zach. i płd. Spotyka się tu także w derywatach dewerbalnych.

---

[54] M. Karpluk, Słow. imiona kobiece, 1961, 82.

[55] Skok ER I 67—8.

Suf. *-iša*

1. Występuje w męskich hipokorystycznych imionach osobowych, np. *Mališa* m. < **Maloslavъ* (stpol. *Masław*), *Malomirъ*. Por. jednak sch. appellativum *màliša* m. 'malec, chłopak'.

2. W ros. spotyka się także derywaty odczasownikowe i odrzeczownikowe, niekiedy paralelne do formacji na *-icha*, np. dial. *plaksíša* : *plaksícha* 'płaczka' < *pláksa* 'ts.'; *porviša* m. f. 'obdartus' : *porvícha* 'ts.'

Suf. *-ošь*

1. Pełni te same funkcje co podstawowe *-chъ*, nie tworzy tylko nominów agentis. Znany jest trzem grupom języków słow., choć typowy jest przede wszystkim dla zach. i płd.słow.

2. Tworzy przede wszystkim odprzymiotnikowe rzeczowniki atrybutywne, np. *běložь* 'ktoś lub coś wyróżniające się bielą' < *bělъ* 'biały'; *junošь* 'młodzieniec' < *junъ* 'młody'; *dl̥'gošь* 'ktoś długi, coś długiego' (zach.-płd.) < *dl̥'gъ* 'długi'.

3. W poszczególnych językach słow. spotyka się też derywaty odrzeczownikowe, zwykle o odcieniu pejoratywnym, augmentatywnym. W sła. występuje *-ošь* w funkcji formantu hipokorystycznego.

4. Tworzy również męskie hipokorystyczne imiona osobowe, np. *Květošь* (zach.-płd.; por. pol. dial. *kwiatoch* 'pstry wół') < *květъ* 'kwiat'; stpol. *Mysłosz* < <*Myślibor*, *Myślimir*.

Suf. *-oša*

1. Przyrostek *-oša* spotyka się zarówno na północy, jak i na południu Słowiańszczyzny. Tworzy przede wszystkim rzeczowniki atrybutywne od podstaw przymiotnikowych, rzadko od rzeczowników, np. *běloša* m. f. 'ktoś lub coś wyróżniające się bielą' < *bělъ* 'biały'; *junoša* m. 'młodzieniec' < *junъ* 'młody'; *svętoša* m. f. 'święty; świętoszek' < *svętъ* 'święty'; *květoša* f. 'krowa czy koza z białą plamą na czole' (zach.-płd.) < *květъ* 'kwiat'.

2. Rzadko (zarówno na północy, jak i na południu) spotyka się również ekspresywne dwurodzajowe nomina agentis z tym formantem (zwykle z odcieniem pejoratywnym).

3. Zarówno na północy, jak i na południu suf. *-oša* tworzy hipokorystyczne (stąd dwurodzajowe) imiona osobowe tak żeńskie, jak i męskie.

4. Akcent pada zwykle na *-o-* sufiksu.

Suf. *-ušь*

1. Występuje tylko w kilku wyrazach psł. derywowanych od przymiotnika lub od rzeczownika. Tworzy przede wszystkim nomina attributiva odprzymiotnikowe (w tej funkcji nierzadko spotyka się w językach słow.), np. *bělušь* 'ktoś lub coś wyróżniające się bielą' < *bělъ* 'biały'; *mękušь* 'coś miękkiego' (: *mękyšь*) < *mękъ* : *mękzkъ* 'miękki'.

2. W wyrazie *kr̥kušь* 'kark, plecy' (płd.-wsch.) *-ušь* ma funkcję formantu ekspresywnego.

3. Częstszy jest w hipokorystycznych, pieszczotliwych imionach osobowych, np. *Dorgušь* < *Dorgoslavъ* 'gratam gloriam habens'; *Nĕgušь* < *Nĕgoslavъ*; *Medušь* : *medъ* 'miód'.

4. Sufiks jest rzadki zarówno w płn., jak i płd.słow. Najczęściej tworzy hypocoristica, deminutiva (tu należy np. pol. dwurodzajowe hipokorystyczne *-uś*

typu *córuś, matuś, tatuś*, por. ros. dial. *mátušь, bátjušь* 'tatuś'). Wyjątkowo spotyka się derywaty dewerbalne (np. w ros.).

5. Ślady pierwotnego hipokorystycznego czy deminutywnego znaczenia formantu zachowały się lepiej w sekundarnych złożonych sufiksach, np. deminutywne *-uš-ьkъ, -uš-ьko* (por. *ablušьko* zach. dem. do *ablo, ablъko* 'jabłko'), także w deminutywnych sufiksach przymiotnikowych typu sch. *tan-úš-an* 'cieniutki' : *tan-úh-an* 'ts.'

6. Suf. *-ušь* powstał z nawarstwienia się strukturalnego formantu *-jь* na podstawowe *-uch-ъ*. Trzeba się jednak liczyć także z możliwością wpływu hipokorystycznych imion męskich typu *Bogu-šь* < *Bogu-slavъ*, *Bratu-šь* < *Bratu-milъ* [56].

Suf. *-uša*

1. Jest to formacja szczególnie produktywna w ros. dialektach płn. [57], bogato zaświadczona w sch., dobrze znana również w czes. i sła.

Występuje na ogół w tych samych funkcjach co *-ucha*. Mało jest wyrazów o większym zasięgu, np. *běluša* 'samica białych zwierząt' < *bělъ* 'biały'; *roguša* 'zwierzę rogate; pieczywo w kształcie różka, rogu' < *rogъ* 'róg'; *čermuša* 'gatunek czosnku, Allium ursinum' : *čermucha* : *čerma* 'ts.' (p. s. 75). Tu należy chyba też niemotywowane *(o)skoruša* 'jarzębina, Sorbus aucuparia' : *skorucha* 'ts.' (etymologia niepewna).

2. Jak zwykle w formacji nowszej dobrze zaświadczona jest funkcja podstawowa hipokorystyczna, np. sła. *mamuša, tetuša, devuša* (por. też sekundarne hypocoristica typu ros. *déduška, golóvuška*, czes. dial. laskie *ceruška, ženuška*). Tu należą też wykazujące większe zasięgi hipokorystyczne imiona osobowe (niekiedy dwurodzajowe) typu *Maluša* : *malъ* 'mały', *Goduša* < *Godislavъ* (ale *Boguša* pierwotnie z *Bogu-ša* < *Bogu-slavъ*).

3. W sch. suf. *-uša* jest też zaświadczony w funkcji formantu tworzącego odpowiedniki żeńskie do nazw męskich.

4. W kilku językach płn.słow. (przede wszystkim w dialektach ros.) i w sch.-słe. dobrze zaświadczone są również ekspresywne nomina agentis na *-uša*.

5. Akcent w wyrazach motywowanych pada z reguły na pierwszą samogłoskę sufiksu.

Suf. *-yšь*

1. Przyrostek ten zaświadczony jest zarówno w płn.słow., jak i w płd.słow. Produktywny jest w języku ros. zwłaszcza dialektycznie. W zach.słow. zaświadczony jest szczątkowo (notowany także w kasz.-sli.). Lepiej zachowany jest na południu w sch. i słe.

W języku ros. pełni funkcję formantu silnie ekspresywnego, często z odcieniem pieszczotliwym, czy też pejoratywnym.

2. Najczęściej tworzy nomina attributiva od przymiotników. W tej funkcji zaświadczony jest wszędzie, gdzie występuje. Za psł. można uważać np. *mękyšь* 'coś miękkiego' < *mękъ* : *mękъkъ* 'miękki'; *gladyšь* 'ktoś dorodny, gładki; coś gładkiego' < *gladъ-kъ* 'gładki, dorodny'; *soldъkyšь* 'coś słodkiego, łakoć' (płd.) < *soldъkъ* 'słodki'. Uderza, że we wszystkich 3 wypadkach podstawą derywacyjną jest pierwotny temat na *-u-*.

---

[56] Kuryłowicz Onom. X 184.

[57] Gerd Pskov. gov. I 119—28.

3. W ros. dobrze zaświadczone są także derywaty dewerbalne, zwykle ekspresywne nomina acti.

4. W spotykanych przede wszystkim w ros. derywatach odrzeczownikowych zachowana jest pierwotna funkcja hipokorystyczno-deminutywna, np. *dětyš* 'młode zwierzę', *voróbyš* 'wróbelek', niemotywowane *ptyš* 'ptaszek' < psł. **pъtъ* 'ptak'. Formant *-yš* nawarstwia się nieraz na pierwotny temat na *-en-*, np. *detënyš* 'młode', *gusënyš* 'gąsiątko'.

5. Do formacji tych nawiązuje płn.słow. hipokorystyczny i deminutywny złożony suf. *-yš-ьkъ*, n. *-yš-ьko*, dobrze zaświadczony w zach., i płn.pol. (notowany od XV w.), dłuż. i ros. [58] Duży zasięg formantu jest śladem pierwotnego zasięgu podstawowych *-ychъ*, *-yšь*. Niekiedy spotyka się archaiczne deminutiva o większym zasięgu, np. *kamyšьkъ* 'kamyczek' (płn.), *sl̨nyšьko* 'słoneczko' (płn.).

6. Stosunek *-yšьkъ* : *-yšь* : *-ychъ* ma dokładne paralele w *-ušьkъ* : *-ušь* : *-uchъ*, *-ašьkъ* : *-ašь* : *-achъ*.

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM *-j-*

Suf. *-jь*

1. Przyrostek *-jь* był ważnym produktywnym psł. formantem derywacyjnym. Przede wszystkim jest to sekundarny sufiks strukturalny, nie wpływający zasadniczo na treść wyrazu, ale przenoszący go z jednej kategorii słowotwórczej czy gramatycznej do drugiej. Tak więc występuje w funkcji formantu rozszerzającego różne archaiczne kategorie słowotwórcze, nawarstwiając się na formacje pierwotne. Tak powstały złożone formanty *-ta-jь*, *-tel-jь*, temu typowi wtórnie podporządkowano *-ar-jь*, *-šь*, *-čь* (s. 76, 102).

W ten sam sposób, zwykle już na gruncie poszczególnych języków słow. przekształcono pierwotne masculina na *-i-* (*ognь* 'ogień', *gostь* 'przybysz, obcy, gość', *ǫžь* 'wąż'), na *-en-*, *-n-* (*elenь* 'jeleń', *ęčьmy -mene* 'jęczmień', *dьnь* 'dzień'), także i inne pierwotne tematy spółgłoskowe (np. *děverь* 'brat męża, szwagier', ie. *dāiu̯ēr*).

Nierzadko także obok pierwotnych tematów na *-o-* występują w tym samym znaczeniu dublety rozszerzone suf. *-jь*, np. *bachorъ* : *bachor'ь* 'coś napęczniałego, obrzmiałego, brzuch'; *blaznъ* : *blazn'ь* 'głupiec, dureń, błazen'; *gvizdъ* : *gvizd'ь* 'robaczywy, dziurawy orzech'; *chrǫstъ* : *chrǫst'ь* 'chrabąszcz, chrząszcz'.

2. Do tego nawiązuje funkcja adaptacji wyrazów obcych, np. *cěsar'ь* 'władca' < goc. *kaisar*; *korl'ь* 'ts.' < stwniem. *Karl*, *Karal*.

3. Suf. *-jь* substantywizuje także przymiotniki tworząc abstracta ulegające zwykle konkretyzacji, np. *běl'ь* m. 'coś białego, białawego, biel, bielidło' < *bělъ* 'biały'; *gǫst'ь* m. 'gęstwina, coś gęstego, gęste zarośla' < *gǫstъ* 'gęsty'; *brodьn'ь* m. 'sieć rybacka, którą się łowi brodząc po wodzie' < *brodьnъ* 'związany z brodzeniem, brnięciem' : *broditi* 'brodzić'.

Tu należy także grupa słow. nazw miesięcy, np. *berzьn'ь* 'marzec lub kwiecień, okres, kiedy brzoza zaczyna puszczać pitny sok' < *berzьnъ* < *berza* 'brzoza'; *grudьn'ь* 'ostatni miesiąc roku, okres grudy, kiedy ziemia jest zamarznięta, pokryta grudą' < *grudьnъ* < *gruda* 'ścięta mrozem nierówna ziemia, gruda'; *květьn'ь* 'miesiąc kwiecień, maj, okres kwitnięcia, kwiatów' < *květьnъ* < *květъ* 'kwiat, kwiecie, kwiaty'.

[58] Karpluk Symb. Taszycki 147—54. — Por. też czes. dial. wsch.moraw. *okýško* okienko'.

Por. produktywne w funkcji formantów tworzących abstracta od przymiotników przyrostki *-ja*, *-ъ*.

4. Na specjalne podkreślenie zasługuje grupa archaicznych odpierwiastkowych nominów agentis, instrumenti, actionis, np. *lъžь* 'kłamca, łgarz' : *lъgati lъžǫ* 'łgać, kłamać'; *pl̥'žь* 'ślimak' (zach.-płd.) : *pl̥'zǫ pl̥'sti* 'pełzać'; *rup'ь* 'robak pasożytujący we wnętrznościach' (zach.) : *rupiti* 'gryźć, kąsać, trapić'; *sǫpьr'ь* 'strona przeciwna w sądzie' : *sъpьrěti* 'spierać się, sprzeczać się'; *zъlodějь* 'złoczyńca' < *zъlo děti* 'źle czynić';

kl'uč|ь 'przedmiot zakrzywiony, hak' : *kl'uka* 'zakrzywienie, zakrzywiony przedmiot, hak' (oksytoneza wskazuje na żywy derywat);

kličь 'wołanie, zawołanie, krzyk' : *klikati* 'krzyczeć, głośno wołać'; *olčь* m. 'głód' (wsch.) : *olkǫ olkti* 'łaknąć'; *plačь* 'płakanie, lament, płacz' : *plakati* 'lamentować, płakać'.

O archaiczności formacji świadczy pojawiające się niekiedy apofoniczne *-o-*, czy też wzdłużenie samogłoski rdzennej w funkcji dodatkowego środka derywacyjnego, np. *storžь* 'strażnik' : *stergǫ sterkti* 'strzec'; *vod'ь* 'przywódca, wódz' : *vedǫ vesti* 'wieść, prowadzić'; *nožь* 'narzędzie do krajania, nóż' : *nъzǫ nъsti* 'wbijać, przebijać, wtykać'; *kyjь* 'młot, maczuga' (**kū̆-i̯o-*) : *kuti kovǫ* 'bić, uderzać, kuć'.

5. Tu należą też rzeczowniki rodzaju nijakiego, np. *lože* 'łoże, legowisko' : *ležati* 'leżeć', *ložiti* 'kłaść'; *ǫže* 'sznur, powróz' : *vęzati* 'wiązać'; *vět'e* 'zgromadzenie ludowe' : *větiti* 'mówić'.

6. Motywowane wyrazy z przyrostkiem *-jь* wykazują zwykle pierwotną oksytonezę i związany z nią nowy akut na poprzedzającej samogłosce długiej. Spotyka się również barytona, zwykle są to nomina actionis [59].

7. Przyrostek *-jь* kontynuuje ie. *-yo-* [60] typowe przede wszystkim w derywacji sekundarnej. Szczególnie bliskie są odpowiedniki bałt. W języku lit. *-i̯o-* charakteryzuje abstracta dewerbalne (zachowujące częściowo znaczenie nominów actionis), odprzymiotnikowe, a także i nomina agentis [61]. Występują także w funkcji formantu strukturalnego.

Istnieje grupa wyrazów psł. z suf. *-i̯o-* mająca dokładne albo bardzo bliskie odpowiedniki ie. (zwłaszcza bałt.), np. *ežь* 'jeż' = lit. *ežỹs*, łot. *ezis* 'ts.'; *ěždžь* 'ryba jazgarz z rodziny okoniowatych' (zach.) = lit. *ežgỹs* 'ts.' (bsł. *ežgi̯a-*); *kyjь* 'młot, maczuga' = lit. *kū̃jis* 'młot kowalski'; *olčь* 'głód' = lit. *alkis* m. 'ts.'; *ujь* 'brat matki' = stprus. *awis* 'ts.', stir. *aue* 'nepos' (**au̯i̯o-*); *aje* 'jaje, ovum' : orm. *ju jvoj* 'ts.' < **i̯ōi̯o-*, ie. dial. **ōi̯o* < **ōu̯i̯o-* : gr. ᾠόν 'ts.'

Suf. *-ja*

1. Podstawową funkcją przyrostka *-ja* jest tworzenie nazw czynności (nomina actionis, ulegające jak zwykle konkretyzacji najczęściej w nomina acti, instrumenti) od pierwiastków werbalnych. W tej funkcji *-ja* wypiera pierwotny suf. *-a* (zachowujący produktywność w formacjach prefiksalnych).

Przykłady: *ěd'a* 'jedzenie, jadło, pokarm' : *ěsti ěmь* 'jeść'; *kāp'a* 'kropla' : *kapati* 'padać kroplami, kapać'; *kǭt'a* 'szałas, chata, dom' (płd.-wsch.) : *kǫtati* 'pokrywać, okrywać' : *kúp'a* 'kupowanie, handel; towar' : *kupiti* 'kupić'; *górd'a* 'ogradzanie, grodzenie, budowanie; ogrodzenie, grobla, miejsce ogrodzone' :

[59] Kuryłowicz Acc. 284.

[60] Może też znane w bałt. i indo-irań. *-yu-*, p. Meillet MSL XIX 12—9, SC 358.

[61] Otrębski GL II 64—9.

gorditi 'grodzić'; *lžьl'a* 'kłamstwo, nieprawda' : *lьgati* 'mówić nieprawdę, kłamać'; *núd'a* (*nǫd'a*) 'przemoc, bieda, strapienie' : *nuditi* (*nǫditi*) 'zmuszać, męczyć, trapić'; *paša* 'pasienie, pasza, pastwisko' : *pasti* 'paść, np. bydło'; *pi̯t'a* 'żywienie, karmienie; pokarm, pożywienie' : *pitati* 'karmić, żywić'; *prę̑d'a* 'przędzenie, przędza' : *prędǫ pręsti* 'prząść'; *žę̑d'a* 'pragnienie, żądza' : *žędati* 'pożądać'.

Tu należy też niemotywowane *von'a* 'woń, zapach' : ie. *an(ə)-* 'tchnąć, oddychać'.

Niekiedy widać związek z pierwiastkiem właściwym tematowi praesentis, np. *oded'a* 'to, co służy do okrycia, odzież, ubiór' : *oded'ǫ oděti* 'odziać'; *sъrę̑t'a* spotkanie, natrafienie na coś, szczęście' (płd. : płn. *sъrět'a*) : *sъrę̑t'ǫ sъrěsti* 'spotkać, natrafić na coś'.

2. Na szczególną uwagę zasługuje kilka archaicznych wyrazów z wokalizmem *-o-* pierwiastka jako dodatkowym środkiem derywacyjnym, np. *grob'a* 'nasyp, grobla' : *grebǫ greti* 'zgarniać, kopać, grzebać'; *vól'a* 'wola, wolność' : *veléti* 'chcieć, rozkazywać'; *stórža* 'strzeżenie, dozór' : *stergǫ sterkti* 'strzec'; *zor'a* 'zorza, blask' : *zъrěti* 'patrzeć'; *ruja* 'okres parzenia się zwierząt' (płn.) : *r'uti rovǫ* 'ryczeć'.

Tu należą też niemotywowane: *bruja* 'szum, huk; bystry prąd rzeki' (płd.-wsch.) : ie. *bhreu-* 'szumieć, huczeć; kotłować się, kipieć'; *struja* 'strumień' : ie. *sreu-* 'płynąć'; *dl̥ol'a* 'część, los, przeznaczenie' : ie. *del-* 'oddzielać, odcinać'.

3. Wyjątkowo spotyka się również wzdłużenie samogłoski rdzennej jako dodatkowy środek derywacyjny, np. obok *zor'a* mamy *zar'a* 'ts.'; *sȁd'a* 'osad dymu, sadza' : *sěsti sędǫ* 'siąść, osiąść'.

4. Dobrze zaświadczone są abstracta odprzymiotnikowe (nieraz z wtórną konkretyzacją) zbudowane przy pomocy suf. *-ja*, np. *súša* 'posucha, susza; suche miejsce, ląd, ziemia' < *suchъ* 'suchy'; *bliža* 'bliskość' (zach., słe.) < *blizъ* 'bliski'; *gǫst'a* 'gęstwina' < *gǫstъ* 'gęsty'; *krǫt'a* 'strome, spadziste miejsce, urwisko' (wsch.) < *krǫtъ* 'stromy, spadzisty, urwisty'; *liša* 'choroba skóry, liszaj' (zach.-płd.) < *lichъ* 'lichy, zły'.

O powstałym w ten sposób typie nominów actionis i nominów loci na *-ьn-ja* zob. s. 138—9.

Od pierwiastka utworzone są np. *dal'a* 'dalekość, odległość' (zach.-płd) < *dal-ekъ* 'daleki'; *dьl'a* 'długość' (płn.) : *dl̥'gъ* 'długi'; *rъd'a* 'rdza' : *rъd-ěti* 'rumienić się, czerwienić się' : **rъdъ* : *rъdrъ* 'czerwonawy, rdzawy'.

5. Są także derywaty od podstaw rzeczownikowych, np. *duš|a dûšǫ* 'dech, tchnienie, dusza, anima' < *duchъ* 'dech, tchnienie, duch'; *kóža* 'skóra' < *koz'a* < *koza* (pierwotnie 'skóra kozia'); *mȅrža* 'sieć rybacka' < *merga* 'plecionka, tkanina'; *svět'|a* 'światło, świeca' < *světъ* 'światło'; *večer'a* 'posiłek wieczorny, wieczerza' < *večerъ* 'wieczór'.

6. Niekiedy suf. *-ja* występuje w funkcji strukturalnej rozszerzając pierwotne tematy ie., np. *zem'a* : ie. pierwiastkowe atematyczne *ǵhđem-* : *ǵh(đ)m-és-* 'ziemia'.

7. Podobnie jak *-jь* rozszerza tematy na *-o-*, tak też paralelnie *-ja* spotyka się w funkcji formantu rozszerzającego pierwotne *-a*, np. *krosn'a* f. 'drewniana rama używana do różnych celów, nosidło, kosz; krosno' : *krosna* f. 'ts.'; *lěšča* 'leszczyna' (zach.-płd.) < *lěska* 'ts.'

W ten sposób powstały słe.-sch. abstracta na *-ot'a*.

8. Szczątkowo tylko zachowany jest przyrostek *-ja* jako tworzący osobowe feminina do odpowiednich nazw męskich, np. *gospod'|a* 'pani' < *gospodь* 'pan'; *tⅈьst'a* 'matka żony' < *tьstъ* 'ojciec żony'.

Przy pomocy tego formantu tworzyło się też rodzaj żeński imiesłowów czynnych i przymiotników w stopniu wyższym.

Por. *-yn'i* (*-ynja*) s. s. 139—41.

9. Wyjątkowo spotyka się psł. męskie nomina agentis z suf. *-ja* (nawiązujące do typu *vojevoda*, p. s. 60); np. composita *velь-moža* 'możnowładca, wielmoża' : *velьjь* 'wielki', *mogǫ mokti* 'móc'; *drъvo-dĕl'a* 'cieśla' : *drъvo* 'drzewo, drewno', *dělati* 'czynić, robić, obrabiać, np. drzewo'. W scs. mamy też *prědьteča* 'zwiastun' : *prědъ* 'przed', *tekǫ tekti* 'biec'. Dobrze zaświadczony jest ten typ w sch., gdzie suf. *-ja* charakteryzuje też nomina agentis żeńskie [62].

10. Derywaty z suf. *-ja* wykazują albo akut samogłoski rdzennej (*kàp'a*, *prę̀d'a*), albo też nowy akut z pierwotnej oksytonezy, np. *kúp'a*, *stórža*, *súša* (derywaty od czasowników o intonacji cyrkumfleksowej i paradygmacie ruchomym, wtórnie też od przymiotników).

Wyjątkowe są archaizmy z zachowaną oksytonezą (*svět'ja*), czy nawet z akcentuacją ruchomą (*duš'a dûšǫ*) [63].

11. Przyrostek *-ja* kontynuuje ie. *-yā-*. Bardzo podobne funkcje znajdujemy np. w językach lit., gr. [64]. Spotyka się dokładne odpowiedniki ie. (zwłaszcza lit.) wyrazów psł., np. *dol'a* = wsch.lit. *dalià* 'część'; *sad'a* = lit. *súodžios* f. pl. 'ts.'; *struja* = lit. *sraujà*, łot. *strauja* 'bystry bieg rzeki'; *vol'a* = lit. *valià*, łot. *vaļa* 'wola, wolność'.

Suf. *-ьjь* [65]

1. Regularne zmiany głosowe przekształcają ten formant w poszczególnych językach słow. w *ii*, *i*, bądź też w rezultacie wokalizacji miękkiego jeru mocnego w *-ej*, czy też *-aj*. Na tak powstałe *-i* nawarstwia się nieraz strukturalny przyrostek *-kъ* (p. s. 89).

2. Istnieje kilkanaście archaicznych wyrazów psł. rodzaju męskiego z tym przyrostkiem. Wyróżnić trzeba przede wszystkim grupę wyrazów niemotywowanych, np. *ĭnьjь* 'szron' : lit. *ýnis* m., f. 'ts.' (bsł. *īn-iia-* : *īn-ia-*); *nʲetьjь* 'siostrzeniec, bratanek' : ie. *neptī-* f. 'wnuczka; bratanka, siostrzenica' (: *nepōt-* m. 'wnuk, bratanek, siostrzeniec'); *ûlьjь* 'dziupla, wydrążenie drzewa, ul' : *ul'ь* m. = lit. *aulỹs* 'ts.' : ie. *au-lo-s* 'rura, podłużne wydrążenie'; *vorьjʲь* 'wróbel' : *vorьl'ь* : *vorьcь* 'ts.' : lit. *žvìrblis* 'ts.'; *zmьjь* 'wąż' < ie. *ǵhm-* : *ǵhđem-*, *zem-ja* 'ziemia' (a więc pierwotnie 'ziemny').

3. Pozostałe wyrazy można objaśniać w oparciu o istniejące podstawy derywacyjne: a) rzeczownikowe, b) przymiotnikowe, c) werbalne, np.:

a) męskie tematy na *-ĭ*: *gvʲozdьjь* 'zaostrzony kawałek drzewa, gwóźdź' : *gvozdь* 'ts.' (: *gvozdъ* 'las'), *morvьjь* 'mrówka' : *morvь* (mające dokładne odpowiedniki ie., Trautmann BSW 170) : *morvъ* 'ts.';

tematy na *-o-*: *čʲervьjь* 'obuwie, but' < *červo* 'jelito, kiszka'; *čĭrьjь* 'czyrak, wrzód' < *čirъ* 'ts.'; *pyrьjь* 'perz' < *pyrъ* 'ts.' = lit. *pũras* zwykle pl. *pũraĩ* 'pszenica ozima'; *žeřbьjь* 'los' : *žerbъ* 'ts.' < ie. *gerbh-* 'drasnąć, naciąć'.

---

[62] Sławski PSS II 83.

[63] Kuryłowicz Acc. 284.

[64] Meillet Ét. 394—5, Otrębski GL II 69—72, P. Chantraine, La formation des noms en grec ancien, Paris 1933, 97—104.

[65] R. Bošković, Anali Filol. fakulteta, Beogradski univerzitet, 1966, 285—9, Fraenkel ZSlPh XX 1, 63—7, Vaillant GC II 1, 69—73.

4. b) Podstawa przymiotnikowa: *solvьjь* 'słowik' : *solvъ* 'żółtawoszary' : stpr. *salowis* 'słowik' [66];

5. c) Podstawa werbalna: *rěpьjь* 'chwytająca, czepliwa roślina, np. rzep' < *rěpiti* 'chwytać, wczepiać się, przywierać'.

6. Pod względem akcentu grupa ta nie jest jednolita. Podobnie jak w formacji na *-jь* tak i tu mamy często oksytonezę, obok której spotyka się również barytona (np. *ĭnьjь*).

7. Suf. *-ьjь* kontynuuje ie. *-iyo-*. Wyjątkowo spotyka się dokładne odpowiedniki ie., np. *netьjь* = gr. (ἀ-)νεψιός 'brat cioteczny albo stryjeczny' (**sm̥-neptiios*) : awest. *naptya-* 'potomek'. Dokładnym odpowiednikiem jest stlit. *-iyas*, spotykane w odrzeczownikowych nazwach zawodu [67].

Suf. *-ьji*, *-ьja* [68]

1. Istnieje mała grupa rzeczowników żeńskich i męskich zakończonych zwykle w nom. sg. na *-ьjь*, *-ii*, *-i*, odmieniająca się według tematów na *-ja* (stąd wtórny nom. sg. *-ьja*). Nie jest wykluczone, że przynajmniej u niektórych z tych wyrazów nom. sg. kończył się pierwotnie na *-ī*. Zakończenia *-ii*, *-ьjь*, podobnie jak *-ьja*, byłyby nowszym dostosowaniem do przypadków zależnych.

2. Należą tu przede wszystkim archaiczne feminina: *gosti* : *gostьji gostьję* < *gostь* 'przybysz, obcy, gość' (pierwotne m. na *-ĭ-*); *olni* : *olnьji olnьję* 'łania' : *elenь* 'jeleń' (pierwotny temat spółgłoskowy na *-en-*, co do różnicy wokalizmu pierwiastka, por. dokładny odpowiednik lit. *álnė* : *élnė* 'łania'.

3. Bezpośrednio na pierwiastku oparte są: *morvi*, *morvьji morvьję* 'mrówka' < ie. *moru̯ī-* 'ts.'; *mlni* : *mlnьji mlnьję* 'błyskawica' : ie. *meldh-*, stpr. *mealde* (**meldi̯ā*) 'ts.'; *oldi* : *oldьji oldьję* 'czółno (wydrążone z pnia drzewa)' < *aldh-* 'koryto, niecka'.

4. O pierwotny temat na *-o-* oparte jest *korbi* : *korbьji korbьję* 'łubiane lub plecione naczynie, krobia' : *kořbъ* 'ts.'

5. Wyjątkowo podstawą derywacyjną jest adi.: *svini* : *svinьja svьnьję* 'świnia, sus' < *svinъ* 'świński'.

6. Z tym typem łączy się ściśle mała grupa męskich nominów agentis: *bali* : *balьji balьję* 'czarownik, znachor, lekarz' : *baliti* 'gadać, pleść, paplać' (: *bajati* 'gadać, bajać, zamawiać', ie. *bhā-* zob. *basnь*); *sǫdi* : *sǫdьji sodьję* 'sędzia' < *sǫditi* 'sądzić'; *věti* : *větьji větьję* 'mówca' < *větiti* 'mówić'.

7. Psł. rzeczowniki na *-i*, *-ьji*, *-ьja* są śladem ie. tematów na *-ī-* mieszanych z tematami na *-yā-*. Feminina nawiązują więc do stind. typu *devī́* 'bogini' gen. *devyā́ḥ*.

Kilka należących tu wyrazów ma dokładne odpowiedniki ie. (przede wszystkim bałt.): *korbi* : *korbьji* = lit. *kařbija* 'koszyk, kobiałka'; *morvi* : *morvьji* kontynuuje ie. *moru̯ī-*; *oldi* : *oldьji* = lit. *aldijà*, *eldijà* 'czółno'; *olni* : *olnьji* = lit. *álnė* : *élnė* 'łania'.

8. Także i męskie nomina agentis na *-i*, *-ьji* mają nawiązania ie. Łączy się je z stind. typem *rathī́ḥ* 'woźnica' (: *rátha-* wóz'), czy też z gr. rzeczownikami męskimi na *-της* [69].

---

[66] Endzelin RS XI 37.

[67] Otrębski GL II 76.

[68] Vaillant GC II 1, 96—107.

[69] Meillet Ét. 400—1, Fraenkel ZSlPh XX 1, 63; P. Chantraine, op. cit., 92 nn. (tu też o orm. nominach agentis z suf. mającym kontynuować ie. *-iyā*).

Collectiva z suf. *-ьja*

1. Niewiele jest rzeczowników zbiorowych z przyrostkiem *-ьja* o większym zasięgu. Należą tu np. collectiva osobowe *brätьja* : *brätrьja* 'bracia' < *bratъ* : *bratrъ*; *svätьja* f. 'swatowie' < *svatъ* 'swat, pronubus', *kъnędzьja* f. 'książęta, principes' (płn.) < *kъnędzь* 'książę'.

2. Pewną produktywność suf. *-ьja* widać w kilku językach płn.słow.: łuż., sła., pol. (stpol., dial.), strus., ros. [70].

3. Collectiva na *-ьja* jako formacja sekundarna wykazują albo pierwotny akut (na długiej samogłosce rdzennej), albo też oksytonezę [71].

4. Formacja ta jest dziedzictwem ie. Dokładne odpowiedniki mamy w lit. *-ija* i gr. *-ία*. Wyrazowi *bratrьja* odpowiada gr. φρᾱτρίᾱ 'ród, plemię, klan'. Zarówno w lit., jak i w gr. przyrostek *-iją̂* pełni także pierwotną podstawową funkcję formantu tworzącego abstracta odimienne [72]. Na gruncie ie. możliwy związek z suf. przymiotnikowym *-iio̯-*; formacja na *-iją̂* byłaby więc genetycznie rezultatem substantywizacji pierwotnego przymiotnika rodzaju żeńskiego [73] (por. niżej *-ьje*).

Suf. *-ьje*

1. Przyrostek *-ьje* tworzy przede wszystkim deverbalne (ulegające często konkretyzacji) nazwy czynności i stanu, oparte pierwotnie na imiesłowie przeszłym biernym. Typ ten odznacza się nieograniczoną produktywnością, np. *bitьje* 'bicie' < *bitъ* < *biti* 'bić'; *bytьje* 'bycie, byt, istnienie' < *bytъ* 'były' < *byti* 'być, istnieć'; *ętьje* 'chwycenie, wzięcie' < *ętъ* < *ęti* 'jąć, chwycić'; *vezenьje* 'wiezienie' < *vezenъ* < *vezǫ vesti* 'wieźć'; *voženьje* 'wożenie' < *vožen* < *voziti* 'wozić'; *dělanьje* 'działanie, czynienie' < *dělanъ* < *dělati* 'działać'.

Wyabstrahowane sufiksy *-t-ьje*, *-n-ьje* (np. *ěstьje* 'jedzenie, pokarm' : *ěsti ěmь* 'jeść') rozszerzyły swój pierwotny zakres użycia. Rzeczowniki tego typu tworzone są od czasowników wszystkich koniugacji, także i od czasowników nie znających w ogóle imiesłowu przeszłego biernego. Wykazują ścisły związek z czasownikiem, zachowując jego podstawowe kategorie (aspekt, iteratywność).

2. Do typu tego nawiązują szczątkowo zachowane abstracta odprzymiotnikowe (ulegające nierzadko wtórnej konkretyzacji), np. *veselьje* 'wesołość, radość; wydarzenie radosne' < *veselъ* 'wesoły'; *starьje* 'starość; starzyzna, rzeczy stare' (płn.) < *starъ* 'stary'; *ostrьje* 'ostrze, ostra krawędź jakiegoś narzędzia' < *ostrъ* 'ostry'; *ranьje* 'poranek, ranek' < *ranъ* 'wczesny, poranny'; *bezdьnьje* 'przepaść, otchłań' < *bezdьnъ* 'nie mający dna, bardzo głęboki', *milosr̥dьje* 'miłosierdzie' < *milosr̥dъ* 'miłosierny'; *sъčęstьje* 'dobry los, szczęście' (płn.) < *sъčęstъ* (*sъčęstьnъ*) 'o dobrym losie, udziale, szczęśliwy'; *sъdorvьje* 'zdrowie' < *sъdorvъ* 'zdrowy'.

3. Dobrze zaświadczone są derywaty od wyrażeń przyimkowych, np. *obličьje* 'twarz, oblicze' < *ob lice*, *ob lici* : *lice* 'twarz, lico'; *pomorьje* 'wybrzeże morskie' < *po mor'u* : *mor'e* 'morze'; *zagorьje* 'miejsce za górą' < *za gorojǫ* : *gora* 'góra; las'.

4. Abstracta odrzeczownikowe z suf. *-ьje* są wyjątkowe, np. *sъnьje* 'widzenie senne' (płd.) < *sъnъ* 'sen', *ùstьje* 'ujście rzeki' < *usta* 'usta'.

---

[70] Lohmann KZ LVIII 215, 231—4.

[71] Kuryłowicz IG II 148.

[72] Otrębski GL II 77—80.

[73] Brugmann Grdr. II 1, 186—91, Lohmann KZ LVI 44.

5. Również wyjątkowo spotyka się *-bje* w funkcji strukturalnej formantu rozszerzającego temat pierwotny, np. *znamenьje* 'znak' < *znamę* 'ts.'; *kopьje* 'kopia, rodzaj broni kłującej' : *kopati* 'drążyć, kłuć, ryć, grzebać' : gr. κοπίς 'topór, tasak' (derywat od pierwotnego wyrazu pierwiastkowego) [74].

6. Abstracta odprzymiotnikowe mogą ulegać, jak zwykle (p. s. 64) konkretyzacji w collectiva, np. *obilьje* 'obfitość, bogactwo' : 'zboże' < *obilъ* 'obfity bogaty'; *sъbožьje* 'dobry los, szczęście, bogactwo' : 'dobytek; zboże' (płn.) < *sъbogъ*, *sъbožьnъ* 'szczęśliwy' (stind. *subhága-* 'ts.').

Tak rozwinięta funkcja zbiorowa suf. *-bje* stała się bardzo produktywna. Jest to najproduktywniejszy formant słow. tworzący collectiva przede wszystkim od nazw przedmiotów nieożywionych, szczególnie od nazw drzew, krzewów, jagód. Obok postaci *-bje* spotyka się również oboczne *-ov-bje* (o elemencie *-ov-* p. s. 96).

Przykłady:

abrędьje 'pędy roślinne, latorośle' < *abrędъ* 'latorośl'; *bérstьje* 'brzosty, las brzostowy < *berstъ* 'brzost, Ulmus'; *bérzьje* : *berzovьje* 'zagajnik, las brzozowy' : *berza* 'brzoza'; *bórьje* : *borovьje* 'las sosnowy' < *borъ* 'sosna' (pierwotny temat na *-u-*); *bylьje* 'rośliny, trawy, zioła' < *byli* 'roślina, ziele, trawa'; *dǫbьje* 'dębina, las dębowy' < *dǫbъ* 'dąb'; *lístьje* : *lístvьje* : *listovьje* 'liście, ogół liści' < *listъ* 'liść' (pierwotny temat na *-u-*);

bólnьje 'otwarta przestrzeń, łąka, pastwisko' < *bolna* 'ts.'; *brъnьje* 'rozmiękła ziemia, błoto, glina' < *brъna* 'ts.'; *dróžďžьje* 'drożdże' < *drozga* 'ts.'; *gvozdьje* 'gwóździe' < *gvozdь* 'gwóźdź'; *kamenьje* 'kamienie' < *kamy kamene* 'kamień'; *ǫglьje* 'węgle' < *ǫglь* 'węgiel'; *perьje* 'upierzenie, pióra' < *pero* 'pióro'.

Rzadkie są tego typu collectiva utworzone od rzeczowników osobowych, np. *l'udьje* 'ludzie' : *l'udъ*, ie. *leudhi-* (por. *abrędьje* = *abrędъ*, *bezdъnьje* = *bezdъnъ*, *bolnьje* = *bolnъ*, *bytьje* = *bytъ*). Tego rodzaju rzeczowniki zbiorowe częste są w języku ros., np. *babьё* 'baby, babska' < *bába*; *duračьё* 'durnie' < *durák* 'dureń'.

7. Typową akcentuacją sekundarnego suf. *-bje* jest pierwotna oksytoneza kontynuowana przez nowy akut. Na długiej samogłosce rdzennej spotyka się stary akut [75].

8. Przyrostek *-bje* jest dziedzictwem ie., kontynuuje ie. *-iio-*. Może to być pierwotnie substantywizowane neutrum przymiotników na *-iio-* [76]. Spotyka się dokładne, czy też prawie dokładne odpowiedniki niektórych wyrazów psł., np. *sъnьje* : gr. ἐν-ὑπνιον 'marzenie senne' (por. ie. *sṃopniio-m* 'ts.'); *ustьje* : łac. *ōstiŭm*, *austium* 'ujście rzeki'.

Suf. *-ějь*, *-jajь* [77]

1. Przyrostek *-ějь* tworzy przede wszystkim prymarne nomina agentis, np. *šьvějь* 'krawiec' (wsch.) = lit. *siuvėjas*, wsch. *siuvė́jas* (bsł. *siuuēia-*); *tъčajь* 'tkacz' (wsch.) : *tъkati* 'tkać'; *ručajь* 'bystry, huczący potok' < *ručati* 'ryczeć'.

Tu należy też niemotywowane *klějь* 'substancja klejąca, żywica, klej : gr. κόλλα 'klej', śrdniem. *helen* 'kleić'.

---

[74] Meillet Ét. 385.

[75] Kuryłowicz Acc. 289, IG II 148.

[76] Brugmann Grdr. II 1, 188—9, Lohmann KZ LVI 44. O możliwości odpowiednika lit. zob. Otrębski GL II 76, Kuryłowicz IG II 156.

[77] Por. Varbot DIS 83—4.

2. W tej funkcji suf. *-ějь* (po palatalnej regularnie *-ajь*) dobrze zaświadczony jest w wsch.słow., przede wszystkim w ukr.

3. Jak zwykle obok nominów agentis spotyka się też nomina actionis (> nomina acti). Należą tu np. *kračajь* : *kročajь* 'krok' : *kračati*, *kročiti* 'stąpać, kroczyć'; *obvyčajь* 'nawyk, zwyczaj, obyczaj' : *obvyknǫti* 'przywyknąć, przyzwyczaić się'; *sъlučajь* 'wypadek, przypadek' (płd.-wsch.) : *sъlučati sę* 'zdarzać się'; *prikl'učajь* 'zdarzenie' (płd.) : *prikl'učiti sę* 'zdarzyć się'; *rod'ajь* 'rodzenie, poród; ród, potomstwo' : *roditi* 'rodzić'. W tej funkcji sufiks wykazał produktywność w sch. i słe. [78].

4. Dobrze zaświadczone są również derywaty sekundarne z przyrostkiem *-ějь*: a) od przymiotników, b) od rzeczowników:

a) *bŕzějь* 'bystry prąd rzeki, bystry potok' (płd.) < *bŕzъ* 'szybki, prędki'; *lišajь* 'choroba skóry, liszaj; porost, mech' < *lichъ* 'pozostający, zbywający, zbytni, zbyteczny; zły';

b) *bratějь* hip. 'braciszek' < *bratъ*; *kurějь* 'kura o cechach koguta' (płn.) < *kurъ* 'kogut'.

Derywaty odimienne zaświadczone są dobrze w językach wsch. i płd.słow. Co do hip. *-ějь* por. np. słe. deminutiva na *-ej* [79], także hip. psł. skrócone imiona z tym suf. np. *Radějь* < *Radoslavъ* 'laetam gloriam habens', *Milějь* < *Miloslavъ* 'gratam gloriam habens' [80].

5. Wsch.słow. nomina agentis i derywaty odimienne na *-ějь* wykazują z reguły oksytonezę. Pierwotna akcentuacja nominów actionis typu *obvyčajь* niepewna wobec rozbieżności między sch. a wsch.słow. [81]

6. Dokładny odpowiednik suf. *-ějь* mamy w lit. *-ėjas*, łot. *-ējs*. W obu językach sufiks ten służy do budowania nominów agentis przede wszystkim (szczególnie w łot.) prymarnych. Spotyka się także w derywatach denominalnych [82].

Suf. *-ėja*

1. Przede wszystkim wymienić należy odpowiedniki żeńskie nominów agentis z suf. *-ějь*: *švьvėja* 'szwaczka' (wsch.), *tъčaja* 'tkaczka' (wsch.).

Tu należą też: *lęžaja* 'kwoka' (płd.) [83] : *lęgǫ lękti* 'lęgnąć, wysiadywać z jaj' (pierwotnie więc 'wylęgająca'); *verějа* 'skrzydło wrót, słup, na którym zawiesza się skrzydło wrót, wierzeje, wrota' : *verti vьrǫ* 'przyciskać, zawierać, zamykać' [84].

Z wyrazów niemotywowanych wymienić warto *ěstěja* : *ъstěja* 'czeluść pieca, palenisko' (zach.-płd.) < *ěsto-* : *ъsto-* do ie. *aidh-* : *idh-* 'palić (się)'.

2. Dobrze zaświadczone są derywaty denominalne: *kurějа* m. 'kura o cechach koguta' (płn., por. wyżej *kurějь*) < *kurъ* 'kogut'; *koléja* 'ślad koła' < *kolo* 'koło'; *kъnějа* 'teren zalesiony, bagnisty, trudny do przebycia' < *kъnъ* : *kъmy kъmene* 'pień'; *perějа* 'skrzydło wrót, wierzeja; szereg domów wzdłuż ulicy' (płn.) < *pero* 'pióro' [85].

---

[78] Orzechowska MS PAN 8 s. 225—64.

[79] Bajec Besedotvorje I 21.

[80] Maretić Rad JA LXXXII 99, Taszycki Rozprawy I 79.

[81] Kuryłowicz Acc. 285.

[82] Leskien BN 328—37, Otrębski GL II 74—6, Endzelin LG 201—5.

[83] Rusek Studia Lehr-Spławiński 199—203.

[84] Por. Rozwadowski WP II 205.

[85] Por. Rozwadowski WP I 30.

3. Suf. *-ěja* jest odpowiednikiem żeńskim męskiego *-ějь*. Także i tu mamy dokładne odpowiedniki bałt.: lit. *-ėja*, łot. *-ējā*. Należące tu słow. hydronimy na *-eja*, *-ejka* nawiązują do bałt. typu hydronimicznego na *-ēja* [86].

Suf. *-ajь*

1. Wyjątkowe są wyrazy o większym zasięgu z suf. *-ajь*, po pierwotnej spółgłosce twardej, np. *bŕzajь* 'bystry prąd rzeki, bystry potok' (płd.) < *bŕzъ* 'prędki, szybki' : *bŕzati* 'śpieszyć się'.

2. W poszczególnych językach słow. spotykamy rzadko zarówno formacje dewerbalne, jak i denominalne na *-ajь*, a więc nomina agentis (por. lit. *raudojas* 'kto opłakuje, lamentuje' < *raudóti* 'płakać, lamentować') [87], nomina actionis (> acti), nomina attributiva. Początkowe *-a-* przyrostka *-a-jь* zostało wyabstrahowane albo z czasowników na *-a-ti*, albo też z rzeczowników na *-a*. A więc np. *bŕza-jь* : *bŕza-ti* > *bŕz-ajь* : *bŕzъ*. Podobnie stpol. *noga-j* 'człowiek o długich nogach' : *noga*, *łabaj* stpol. 'wielki pies' : *łaba* 'łapa' : ukr. *nos-áj* 'długonosy' : *nis* 'nos'.

W ukr. *-ajь* jest dobrze zaświadczone w funkcji formantu tworzącego augmentativa [88].

Suf. *-ojь*, *-oja*

Jedynym wyrazem psł. z przyrostkiem *-oja* jest *děvoja* 'dziewczyna' : *děva* 'dziewica, dziewczyna'.

2. Najprawdopodobniej suf. ten nawiązuje do psł. hipokorystycznych imion typu *Rado-jь* < *Rado-slavъ*, *Vito-jь* < *Vito-slavъ*. Podstawą byłby więc dobrze zaświadczony w hipokorystycznych imionach słow. suf. *-jь* [89].

W sch. imionach osobowych produktywny jest hipokorystyczny suf. *-oje*, np. *Ràdoje* : *Ràdoslav*, *Mȉloje* : stsch. *Miloslav*, *Blàgoje* : *Blàgomīr*.

3. Ciekawą paralelę stanowi indoirań. suf. *-aia-* tworzący rzeczowniki od rzeczowników i przymiotniki od przymiotników [90].

Suf. *-ujь*, *-'uja*

1. Wyrazy z tymi formantami trafiają się wyjątkowo. Należy tu niewątpliwie *češuja* 'łuska np. ryby, skorupa' (: strus. *češveja* 'ts.') : *češǫ česati* 'drapać, skrobać, czesać; rwać'.

2. Kilkoma przykładami poświadczony jest przyrostek *-ujь*, np. strus. *volujь* 'pasterz bydła' urzeczownikowiony psł. przymiotnik *volujь* : *volovъ* < *volъ* 'wół'; strus. *olujь* 'słabe piwo' < *olъ* 'piwo'; ros. dial. *žolvúj* 'guz, gula, narośl' : ros. *želvák* 'ts.' : psł. *žely želъve* 'ts.'

3. Dobrze zaświadczony jest suf. *-ujь* w hipokorystycznych imionach osobowych np. *Milujь* < *Miloslavъ*, *Radujь* < *Radoslavъ*.

4. Przedstawiony tu materiał nie jest jednolity. Widać jednak z niego, że suf. *-ujь* powstał przez nawarstwienie się podstawowego *-jь* na pierwotny temat imienny czy werbalny kończący się na *-u-* (*-ou̯-i̯o-*, *-eu̯-i̯o-*). Podstawą sub. *vo-*

---

[86] Toporov — Trubačev Podneprovьje 78—9.

[87] Otrębski GL II 72—3.

[88] Smal-Stockyj, Abriss der ukr. Substantivbildung, 1915, 7.

[89] O nim zob. Taszycki Rozprawy I 79.

[90] Por. Zubatý Studie I 1, 286 uwaga 1; o suf. indo-irań. zob. L. Herzenberg, Morfologičeskaja struktura slova v drevnich indoiranskich jazykach, 1972, 240.

lujь, olujь są pierwotne tematy na *-u- volъ, olъ*. Podstawą ros. *želvúj* jest psł. temat na *-ū- žely želъve*.

5. Punktem wyjścia hip. *-ujь* mógł być typ imion reprezentowany przez stsch. *Bogu-jь* : psł. *Bogu-slavъ*, sch. *Bogu-živъ* 'deo vivus'; *Bratu-jь* : psł. *Bratu-milъ*.

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM *-k-* [91]

Jest to jedna z najliczniejszych i najważniejszych grup przyrostków słow. Palatalizacja psł. rozbudowała i skomplikowała ją bardzo, powodując rozbicie na 3 warstwy: formanty z *-k-*, *-c-*, *-č-*.

Normalna w rozwoju języka absorpcja wygłosu tematu wprowadziła całą serię wtórnych formacji rozpoczynających się od *-a-*, *-i-*, *-o-*, *-ъ-*, *-ь-*, *-y-*.

Suf. *-kъ*, *-ka*

Nie rozszerzony suf. *-kъ* spotyka się w psł. wyjątkowo, przede wszystkim jako formant strukturalny, przenoszący wyraz z archaicznej kategorii słowotwórczej do żywej (w tej samej funkcji także w indo-irańskim), np. *ęzy-kъ* : bsł. *inžū-* m. 'język'; *ęčьmy-kъ, kamy-kъ* < *ęčьmy -mene* 'jęczmień', *kamy -mene* 'kamień'; *česnъ-kъ* < *česnъ* 'czosnek', dawny sufiks *-nŭ-*. Tu należy też grupa wyrazów na *-tъ-kъ, -nъ-kъ* (< ie. *-teu-, -neu-*) [92], np. *dobytъkъ* 'bogactwo, bydło' : *dobyti* 'pozyskać, zdobyć'; *stanъkъ* < *stanъ* 'miejsce pobytu, przebywania'. — Także w kilku wyrazach na *-ikъ* trzeba wyabstrahować strukturalne *-kъ* nawarstwione na pierwotne zakończenie *-i*, zob. s. 91.

W kilku wypadkach *-kъ* tworzy prymarne nomina actionis (> nomina acti), np. *zna-kъ* 'signum' : *znati* 'znać' (por. synonimiczne *zna-mę znamene*); *tukъ* 'tłuszcz' (lit. *taukaĩ* pl. 'ts.') : *ty-ti* 'tyć'; *zor-kъ* 'spojrzenie, wzrok' : *zьrěti* 'patrzeć'.

Suf. *-ka* paralelnie do *-kъ* tworzy wyjątkowe formacje prymarne, np. *rěk|a* 'rzeka' (**roi-kā*) < ie. *(e)rei-* 'płynąć, ciec', psł. *rějati* 'bieżeć, mknąć, napierać'; *kl'ùka* 'zakrzywienie, zakrzywiony, rozwidlony drąg, hak' < ie. *klēu-* : *klāu-* 'hak, zakrzywiony drąg; zahaczyć (się), zaczepić (się)'.

O strukturalnej funkcji formantu *-ka* będzie mowa przy omawianiu suf. *-ica* (s. 99).

Suf. *-akъ* : *-jakъ*

1. Występuje on w 3 zasadniczych funkcjach:

a) substantywizuje przymiotniki, zaimki, liczebniki: *bujakъ* 'coś niepohamowanego, gwałtownego, istota silna, niepohamowana' < *bujь* 'potężny, silny, bujny'; *novakъ* 'ktoś nowy, nowicjusz' : *novъ* 'nowy'; *junakъ* 'młodzieniec, junak' : *junъ* 'młody'; *sirakъ* : *sir'akъ* 'sierota' < *sirъ* 'samotny, osierocony'; *svojakъ* : *svakъ* 'szwagier, swojak' < *svojь* 'swój'; *edinakъ* 'samotnik, jedynak' < *edinъ* 'jeden';

b) w formacjach odrzeczownikowych tworzy nazwy osób związanych z przedmiotem wyrażonym przez podstawowy rzeczownik, np. *rodakъ* : *rod'akъ* 'członek rodu' < *rodъ* 'ród, szczep'; *rybakъ* (płn.) 'łowiący ryby' < *ryba*;

---

[91] Zob. Doroszewski PF XIII 1—260.

[92] Meillet Ét. 333—4.

c) tworzy dewerbalne nomina agentis i instrumenti: *ědakъ* (płn.) 'żarłok; gardziel' < *ědati* 'jadać'; *ležakъ* 'lubiący leżeć, leń; przedmiot do leżenia' < *ležati* 'leżeć'; *pros'akъ* 'żebrak' < *prositi* 'prosić'; *chodakъ* 'dużo i chętnie chodzący' < *chodati, choditi* 'chodzić'.

W tej ostatniej funkcji formacja jest szczególnie żywotna w płn. słowiańszczyźnie [93].

We wsch.słow. spotykamy także ekspresywne masculina na *-a* typu *gul'aka* 'hulaka, pijak' < *gul'ati* 'hulać, żyć hucznie'; *zabijaka* 'awanturnik, zabijaka' < *zabijati* 'zabijać'. Por. *-ykъ* : *-yka*.

2. Pod względem akcentuacji formacja ta wykazuje regularną oksytonezę i ściśle z nią związany nowy akut na *-ákъ*.

3. Suf. *-akъ* kontynuuje ie. *-ā-ko-*. Niektóre z podanych przykładów wykazują dokładne (lub bliskie) odpowiedniki ie.: *novakъ*, gr. νέᾱξ 'młodzieniec', lit. *naujõkas* 'nowicjusz'. Szczególnie bliski jest odpowiednik lit. *-(i)okas* występujący zasadniczo w tych samych funkcjach [94].

Suf. *-ikъ*, *-ьn-ikъ*

1. Suf. *-ikъ* występuje w 2 podstawowych funkcjach:

a) deminutywnej: *bratikъ* : *bratrikъ* < *bratъ*, *bratrъ*; *bobikъ* (płn.) < *bobъ* 'bób'; *listikъ* (płn.) < *listъ* 'liść'. W tej funkcji *-ikъ* jest produktywny w językach płn.-słow. W płd.słow. zaświadczony jest tylko szczątkowo (przede wszystkim w słoweńskim) [95];

b) substantywizuje przymiotniki [96], np. *bělikъ* 'ktoś lub coś wyróżniającego się bielą' (płn.) < *bělъ* 'biały'; *borovikъ* 'ktoś związany z borem, coś związanego z borem' < *borovъ* 'związany z borem, lasem, sosną' (< *borъ* 'bór'); *bystrikъ* 'rwący potok, rwący nurt' (płd.-wsch., ogólnosłow. w tym znaczeniu *bystrьcь*) < *bystrъ* 'bystry'; *teplikъ* : *toplikъ* 'coś ciepłego, np. ciepły wiatr' < *teplъ* : *toplъ* 'ciepły'; *cělikъ* 'coś całego, nienaruszonego, np. ziemia, śnieg' (wsch., ogólnosłow. *cělьcь*) < *cělъ* 'cały'.

2. Najważniejszy jest tu typ z najczęstszymi słow. przymiotnikami na *-ьnъ* jako podstawą (derywaty zarówno denominalne, jak dewerbalne):

sьrebrьnikъ 'srebrnik' < *sьrebrьnъ* 'srebrny'; *rudьnikъ* 'miejsce, w którym znajduje się ruda' < *rudьnъ* 'związany z rudą'; *brtьnikъ* (płn.) 'zajmujący się barciami, pszczołami' < *brtьnъ* 'dotyczący barci'; *dvьrьnikъ* 'odźwierny' < *dvьrьnъ* 'związany z drzwiami'; *besědьnikъ* 'uczestnik, rozmowy, pogawędki' < *besědьnъ* adi. od *beseda* 'pogawędka, rozmowa, spotkanie towarzyskie, uczta'; *kurьnikъ* 'ktoś lub coś związanego z kurami, np. pomieszczenie dla kur; doglądający kur, handlujący kurami' < *kurьnъ* adi. od *kura* 'gallina'; *orzbojьnikъ* 'rozbójnik' < *orzbojьnъ* 'związany z rozbojem'; *najьmьnikъ* 'najemnik' < *najьmьnъ* 'najemny'; *grěšьnikъ* 'grzesznik' < *grěšьnъ* 'grzeszny'; *blǫdьnikъ* 'kto błądzi, błądzący' < *blǫdьnъ* 'związany z błędem, błądzeniem, błądzący, błąkający się'; *dlžьnikъ* 'dłużnik' < *dlžьnъ* 'dłużny'.

Z tego rodzaju bardzo częstych wypadków wyabstrahował się suf. *-ьnikъ*. Sprzyjało temu kurczenie się produktywności przymiotników na *-ьnъ*. W ten sposób suf. *-ьn-ikъ* łączył się już z podstawowym rzeczownikiem (często nomen

[93] Sławski PSS II 85—6.

[94] Otrębski GL II 278—81.

[95] R. Bošković, Razvitak sufiksa u južnoslov. jezičkoj zajednici, 1936, 90—2.

[96] E. Čech, Saopštenja i referati III MKS Beograd 1939, 2, 15—7.

actionis) albo też z istniejącymi paralelnie czasownikami zwykle na *-iti*, np. *orzbojь* : *orzbojьnikъ*, *blǫditi* 'błądzić' : *blǫdьnikъ*, *bŗtiti* 'żłobić dziurę w drzewie na barć' : *bŗtьnikъ*. Tak więc pierwotne nomina attributiva przekształciły się w nomina agentis, czy też nomina professionis. Początek tego procesu trzeba odnieść już do późnej prasłowiańszczyzny (o paralelach bałt. zob. niżej).

3. Początkowe *-i-* sufiksu *-ikъ* może pochodzić pierwotnie z absorpcji wygłosu tematu jakiejś pierwotnej podstawy. Zwykle przytacza się dwa tego rodzaju wyrazy: *rěpikъ* (dial.) 'czepliwa roślina, rzep' < **rěpi* : *rěpьjь* 'ts.' i *solvikъ* (dial.) 'słowik' : *solvьjь* 'ts.' < *solvъ* 'żółtawoczarny', por. też pol. *trzewik* : psł. *červьjь*, stczes. *třeví* 'but, trzewik'.

4. Zarówno formacja na *-ikъ*, jak i na *-ьn-ikъ* nie ma ustalonego akcentu: mamy tu albo oczekiwaną oksytonezę, albo też stałą akcentuację rdzenną.

5. Dokładny odpowiednik tej formacji mamy w bałt. Jest nim. łot. *-ieks* < *-eikas*. Także i słow. *-ьn-ikъ* ma dokładną paralelę morfologiczną i funkcyjną w łot. *-in-ieks* [97] < *-in-eikas*. Tak więc *-i-* w suf. *-ikъ* pochodziłoby z dyftongu *-ei-*, z czym związany jest jak zwykle brak III palatalizacji.

Natomiast lit. *-ykas*, *-in-inkas*, *-inykas* sprowadzają się do pierwotnego *-inīkas* (do takiej prapostaci sprowadza się też odpowiednik stpr.), o śladach psł. *-icь* zob. s. 97.

Spotyka się też bałtyckie paralele poszczególnych wyrazów, np. *bratrikъ*, *bratikъ* = stpr. *bratrīkai* pl. 'bracia', lit. *Brotỹkai* pl. NM; *bŗtьnikъ* : lit. *bùrtininkas* 'czarodziej, wróżbiarz'.

Mało prawdopodobny związek suf. *-ikъ* ze stind. *-ikā-*, łac. *-ico-*.

Por. *-icь*, *-ьcь* (s. 97, 99—100).

Suf. *-ika*

1. Jest on dobrze zaświadczony w nazwach drzew, roślin i jagód, derywowanych od rzeczowników (często pierwotne deminutiva) lub przymiotników (tu w funkcji formantu substantywizującego przymiotnik). Zwykle potwierdzona jest także oboczna postać na *-ica*.

Przykłady: *osìka* 'osika, Populus tremula' (płd. też *asìka* : zach. *osica*) < *osa* 'ts.'; *trzstìka* 'trzcina' (płd.) < *trzstь* 'ts.'; *čemerìka* 'ciemierzyca, Veratrum, Helleborus' (płd.-wsch. : ogólnosłow. *čemerìca*) < *čemerъ* 'ts.'; *borovika* 'borówka' (wsch., ogólne *borovica*) < *borovъ* < *borъ* 'bór'; *brusьnika* 'jagoda brusznica' (płd.-wsch., ogólne *brusьnica*) < *brusьnъ* (p. s. 98); *borika* 'sosna' (płd., sła. dial. *borica*); *čŕnìka* 'czarna jagoda' (płd.-wsch., ogólne *čŕnìca*) < *čŕnъ* 'czarny'.

W tej funkcji sufiks jest powszechny w ros. W ARG na mapie 167 (cz. II s. 921—2), poświęconej specjalnie temu zagadnieniu, *-ika* typowe jest dla płd. zachodu zmapowanego obszaru, na północy i wschodzie panuje dźwięczna odmianka *-iga*. Postaci *-ica* prawie w ogóle nie ma [98].

2. Epoki psł. sięga także *-ika* w funkcji tworzenia nazw osobowych. W połab. był on produktywny jako formant męskich i żeńskich nominów agentis, np. *lâzaĭkə* m. 'kłamca' < *lъžika* < *lъgati* 'łgać'; *skocaĭkə* m. 'ogier' < *skačika* < *skakati* 'skakać'; *tâcaĭkə* m. 'tkacz' < *tъčika* < *tъkati* 'tkać'; *peraĭkə* f. 'praczka' < *perika* (por. słe. *perica* 'ts.') < *perǫ pьrati* 'prać'.

---

[97] Vaillant GC I 53, Kiparsky RES XL 114—8, por. Endzelin LG 265—9.

[98] Duże rozpowszechnienie *-ika* w ros. łączy Kiparsky ScSl XVI 137—42 z substratem fińskim w płn. Rusi (nawiązując do fiń. suf. dem. *-i-kka*, *-u-kka*, rozpowszechnionych w nazwach roślin).

Ślady tej formacji spotyka się także na południu, np. sch. dial. *pàljika* 'pokrzywa; miejsce po wypalonym lesie' < *paliti*; bułg. dial. *uchodika* 'niezamężna dziewczyna' [99] (< *uchoditi* 'uchodzić').

Do tego typu nawiązują scs. *ǫžika* 'krewny, krewna' (: *ǫza* 'więzy', *ǫzъkъ* 'wąski'); *bližika* 'bliźni' < *bliži* comparativus od *blizъ* 'bliski, bliźni'.

3. Suf. *-ika* to archaiczna postać nowszego *-ica*. Wykazuje to zarówno jego budowa (brak najnowszej palatalizacji) i zasięg geograficzny (peryferyczny), jak i semantyka. Jak zwykle postać pierwotna została zepchnięta do funkcji sekundarnych, specjalnych.

Suf. *-okъ*

1. Formacja ta zaświadczona jest szczątkowo. Najlepiej udokumentowane są nomina agentis: *sъvědokъ*|*sъvědoka* 'świadek' (płd.-wsch.) < *sъvěděti* 'wiedzieć, znać coś dobrze' (w płn.słow. w tym znaczeniu bliskie budową *sъvědъkъ*), cs. bez przedrostka: *vědokъ* 'znawca' : *věděti* 'wiedzieć'; *snǫbokъ* : *snubokъ* | *-oka* 'swat' (płd.-wsch.) < *snǫbiti*, *snubiti* 'swatać, starać się o pannę'.

Tu należy też *vidokъ* 'świadek naoczny, widz' (płn.) też jako nomen actionis (> nomen acti) 'widzenie, co się widzi'.

Typ ten przetrwał i jest dobrze zaświadczony w ros.: *edók edoká* 'jedzący, smakosz', *ezdók ezdoká* 'jeździec', *igrók igroká* 'gracz'.

2. Do tej grupy nawiązuje niemotywowane *lotokъ* | *lotoka* (płn.) 'korytko, żłobek, rynna', mające dokładny odpowiednik w lit. *latãkas* 'rynna, strumyk, kałuża'.

3. Jeszcze słabiej zaświadczone są formacje odimienne:

a) odprzymiotnikowe: *inokъ* 'samotny, samotnik' (= goc. *ainaha* 'jedyny'); *blizokъ* 'bliźni' (płn.) < *blizъ*, por. też pol. *żarłok* 'ktoś jedzący dużo i łapczywie'.

Dwa pierwsze przykłady to najprawdopodobniej pierwotne przymiotniki, wtórnie urzeczownikowione. Podstawą pol. *żarłok* jest pierwotny imiesłów przeszły czynny *żarły* : *żreć*;

b) odrzeczownikowe: śrbułg. *brězokъ* 'kwiecień' < *brěza*, psł. *berza*. Podstawa kontynuuje ie. temat na *-o-*, o funkcji suf. *-kъ* zob. s. 89.

4. Rzeczowniki na *-okъ* wykazują z reguły akcentuację końcową, oksytonezę.

5. Suf. *-okъ* jest archaizmem psł. Uderza częsta derywacja od archaicznych podstaw atematycznych. Kategoria nominów agentis ma dokładne odpowiedniki ie.: lit. *-akas*, przy pomocy którego tworzy się pejoratywne nomina agentis, np. *marmãkas* 'kto wiele i często mówi' : *marmė́ti mařma* 'mamrotać' [100], por. także indo-irańskie nomina agentis na *-aka-* [101].

Suf. *-oka*

Pojawia się wyjątkowo, np. *osoka* 'roślina turzyca, Carex' (płn.) = lit. *ãšaka* 'ość, plewa' < ie. *aḱ-* : *oḱ-* 'ostry' (ten sam pierwiastek w psł. *ostrъ*, ros. dial. synonim tej nazwy rośliny *ostréc*).

---

[99] Mirčev WSl XI 240. Ale bułg. dial. *mъrtvika* 'wilgotny pniak, który się nie pali, tylko dymi' < *mъrtvъ* 'martwy', podobnie słe. dial. *trę̀slika* 'gorączka' (już u Bohoriča) < *trę̀slъ* < *trę̀sti* 'trząść'.

[100] Otrębski GL II 274—5.

[101] L. Herzenberg, op. cit., 247.

Suf. *-ъkъ, -ьkъ; -ъko, -ьko*

1. Sufiksy te są produktywne przede wszystkim w funkcji deminutywnej: *bobъkъ* < *bobъ* 'bób'; *borъkъ* < *borъ* 'sosna; las, szczególnie sosnowy'; *brusьkъ* < *brusъ* 'kamień do ostrzenia'; *božьkъ* < *bogъ* 'deus'; *byčьkъ* (płn.; płd. *byčьcь*) < *bykъ* 'taurus, bos'; *br'ušьkъ* (płn.) < *br'uchъ* 'venter, uterus'.

2. Służą także do substantywizowania przymiotników i liczebników porządkowych, np. *bělъkъ* 'coś białego, zwłaszcza białko jaja, oka' < *bělъ* 'biały'; *bliznьkъ* 'bliski, krewny' (zach. płd.; ogólnosłow. *bliznьcь*) < *bliznъ* adi. 'ts.'; *četvr̥tъkъ* 'czwarty dzień tygodnia' < *četvr̥tъ* 'czwarty'; *pętъkъ* 'piąty dzień tygodnia' < *pętъ* 'piąty'.

3. W płn.słow. dobrze zaświadczone są nomina agentis na *-ъkъ, -ьkъ*, nie znane zasadniczo (poza sporadycznymi przykładami słoweńskimi) w płd.słow.: *svědьkъ* 'świadek' < *svěděti* 'wiedzieć, znać coś dobrze'; *gǫdьkъ* 'grający na instrumencie muzycznym' (płn.), 'gęśle, piszczałka' < *gǫdǫ gǫsti* 'grać na instrumencie muzycznym, rozbrzmiewać, huczeć'; *norъkъ* (*nurъkъ* : *nyrъkъ*) 'ptak wodny, zwierzę wodne, coś nurkującego' : 'nurkowanie' < *noriti* (*sę*) 'zanurzać się'; *cvr̥čьkъ* 'świerszcz' < *cvr̥čati* o 'głosie świerszcza', *chr̥čьkъ* 'chomik' (zach.-płd.) < *chr̥kati chrčati* 'chrapać, chrząkać'; *skočьkъ* 'kto skacze' < *skočiti* 'skoczyć'.

W przeciwieństwie do nominów agentis na *-ьcь* (zob. s. 100) przy pomocy suf. *-ъkъ, -ьkъ* tworzy się często wyrazy ekspresywne, o odcieniu zwykle pejoratywnym, por. pol. *płaczek* 'kto często płacze, płaksa' < *płakać* 'wylewać łzy'; dial. *grzebek* 'dziecko grzebiące się z robotą', *krzyczek* 'dziecko krzyczące, drące się na całe gardło' [102].

4. Suf. *-ъkъ, -ьkъ* służy również do tworzenia nazw ptaków czy zwierząt opartych na interiekcjach, np. *dudъkъ* 'ptak dudek' (płn., por. lit. *dudùkas* 'ts.') < *du-du!* o 'głosie dudka'.

5. W poszczególnych językach słow. *-ъkъ* pełni też funkcję formantu adaptującego wyrazy obce.

6. Dobrze zaświadczone są także deminutywne rzeczowniki rodzaju nijakiego z suf. *-ъko, -ьko*, np. *boltъko* dem. od *bolto* 'błoto'; *ajьko* dem. od *aje* 'jajo'; *br'ušьko* dem. od *br'ucho* 'brzuch'. W poszczególnych językach słow. bogato jest reprezentowany typ hipokorystyków na *-ko* [103].

7. Do nazw działacza na *-ъkъ, -ьkъ* nawiązują pejoratywne nomina agentis na *-ъko, -ьko*, typowe dziś dla języka bułg., maced., ukr., np. bułg., maced. *pláčko* 'płaczek' < *pláča* 'płaczę'; ukr. *breškó* 'kłamca' < *brecháty* 'kłamać' [104].

8. Akcentuacja wyrazów na *-ъkъ, -ьkъ* zależy od akcentu podstawy: w wypadku podstawy oksytonicznej i cyrkumflektowanej właściwa jest oksytoneza, derywaty od podstaw akutowanych zachowują pierwotny akut.

9. Suf. *-ъkъ, -ьkъ* odpowiadają dokładnie zarówno pod względem morfologicznym, jak i semantycznym lit. *-ukas* : *-iukas* [105]. Uderza zwłaszcza zgodność lit. typu deminutywnego *vilkiùkas, ragiùkas* ze słow. *vl̥čьkъ* 'wilczek', *rožьkъ* 'rożek', dowodząca, że zarówno lit. *-iukas*, jak i słow. *-ьkъ* są pozycyjnymi wariantami podstawowych formantów *-ukas* : *-ъkъ*. Najprawdopodobniej więc jedynym kontynuantem ie. *-ika-* jest w psł. suf. *-ьcь* (zob. s. 99—101).

---

[102] Kreja JP XXXVII 46—8.

[103] Zob. Kurzowa PKJ PAN Kr. 26 s. 103.

[104] Sławski PSS II 86.

[105] Otrębski GL II 281—3.

10. Odrębnie oczywiście trzeba traktować takie wypadki, jak *domъkъ* 'domek', *synъkъ* 'synek', *dobytъkъ* 'bogactwo, bydło', *stanъkъ* 'miejsce pobytu, przebywania', *ablъko* 'jabłko', w których suf. *-kъ*, *-ko* rozszerzają pierwotne tematy na *-ŭ-*. Zob. s. 89.

Suf. *-ьka*, *-ъka*

1. Przyrostki te, choć różnego pochodzenia, wykazują funkcje identyczne. Dlatego też omówimy je łącznie, tym bardziej że niekiedy nie można ich odróżnić. Szczególnie produktywne są w językach płn.słow. Dla płd. Słowiańszczyzny typowy jest wielki rozwój przyrostków ze spółgłoską *-c-*, szczególnie w funkcji deminutywnej [106]. Już w języku starocerkiewnym na 3 wyrazy na *-ьka*, *-ъka* mamy 100 przykładów na *-ica*.

2. Uderza identyczność funkcyjna z przyrostkami *-ькъ*, *-ъкъ*. Formanty *-ьka*, *-ъka* występują więc przede wszystkim w funkcji deminutywnej: *děvьka* < *děva* 'dziewczyna, dziewica'; *kostьka* < *kostь* 'kość'; *myšьka* 'myszka; muskuł' < *myšь* 'mysz'; *klětьka* < *klětь* 'prymitywne pomieszczenie, szałas'; *rǫčьka* < *rǫka* 'ręka'; *babъka* < *baba* 'stara kobieta, babka, baba'; *berzъka* (płn.) < *berza* 'brzoza'; *lěsъka* (płn.) < *lěsa* 'plecionka z gałązek, prętów, krata, ogrodzenie plecione'; *ǫtъka* (wsch.) < *ǫty ǫtъve* 'kaczka'; *tetъka* < *teta* 'ciotka'.

Z nawarstwienia się suf. *-ьka* na deminutywne *-ica* powstał produktywny sekundarny formant deminutywny *-ičьka*.

3. Nierzadko suf. *-ьka*, *-ъka* tworzą odpowiedniki żeńskie do nazw męskich, np. *aščerъka* 'jaszczurka' (płn.) < *aščerъ* 'jaszczurka (samiec)'; *kotъka* < *kotъ* *lišьka* 'samica lisa' < *lisъ* 'lis' (: *licha*); *lěkarьka* < *lěkar'ь* 'lekarz'.

Tu należy też może niemotywowane *pastorъka* 'pasierbica' : *pastorъkъ* 'pasierb'.

4. Podobnie jak *-ькъ* : *-ъкъ* tak i ich odpowiedniki żeńskie dobrze zaświadczone są w strukturalnej funkcji substantywizowania przymiotników, np. *bronьka* : *brunьka* (płd.-wsch.) 'coś błyszczącego, białawego' < *bronъ* : *brunъ* 'o jasnej, błyszczącej barwie'; *bělъka* 'coś białego, białawego' < *bělъ* 'biały'; *borovъka* 'coś związanego z borem, sosną, zwłaszcza borówka' < *borovъ* < *borъ* 'bór; sosna'; *jalovъka* 'jałówka' < *jalovъ* 'jałowy, niepłodny'.

5. Dobrze zaświadczone są również derywaty odczasownikowe: nomina actionis (> nomina acti : nomina instrumenti), nomina agentis, np.: *bajьka* 'mówienie, opowieść zmyślona' < *bajati* 'mówić, bajać'; *gadъka* 'zagadka, gadanie' < *gadati* 'zgadywać, wróżyć, gadać'; *kolěbъka* 'kołyska' < *kolěbati* 'kołysać'; *dojьka* 'karmicielka, mamka' < *dojiti* 'karmić piersią'.

6. Suf. *-ьka*, *-ъka* służą także do tworzenia nazw ptaków czy zwierząt opartych na interiekcjach, np. *čajьka* (płn.) 'ptak czajka', *čavъka* 'kawka' : dźwkn. **kē*, **kēu*.

7. Przyrostki *-ьka*, *-ъka* występują też w funkcji strukturalnego formantu przyswajającego wyrazy obce, np. *bъčьka* 'beczka' (: *bъči bъčьve*) z późnostbawar. *butša*, *butše* 'rodzaj beczki'.

8. Z nawarstwienia się suf. *-ъka* na nomina actionis na *-a-va* i adi. na *-a-vъ* powstał sekundarny formant *-av-ъka* tworzący zwykle nomina agentis i actionis, spotykany jednak także w derywatach denominalnych, np. *bordavъka* 'brodawka' < *borda* 'broda'.

9. W tych samych funkcjach co *-ьka*, występują suf. *-ica*, *-ika*, a także ograniczony zasięgiem i funkcją *-ьca*.

[106] R. Bošković, Razvitak sufiksa... (zob. przypis 95).

10. Akcentuacja[107] formacji na *-ьka* : *-ъka* zależy od podstawy. Wyrazy derywowane od podstawy akutowanej zachowują akut, np. *dě̋vьka* < *dě̋va*, *mȳšьka* < *mȳšь*. Derywaty od podstaw oksytonicznych lub ruchomych przybierają nowy akut, np. *rǫ́čьka* < *rǫkl̥a* acc. sg. *rǫ̂kǫ*, *gólvъka* < *golvl̥a gôlvǫ*.

11. Suf. *-ьka* kontynuuje ie. hipokorystyczne i deminutywne *-ĭkā*: łot. *-ika*, stind. *-ikā*, lit. dial. *-ikė* (< *-ikiā*)[108]. Spotyka się dokładne odpowiedniki ie. poszczególnych wyrazów, np. *dě̂vьka* = stind. *dévikā*; *myšьka* = stind. *mūṣikā*; *rǫčьka* : lit. *rankìkė*.

Formant *-ъka* ma dokładny odpowiednik w lit. *-uka*, np. *ǫtъka* = lit. *antuka* 'słonka'.

Suf. *-ykъ*

Zaświadczony jest szczątkowo w funkcji formantu tworzącego nomina agentis: *kъlykъ* 'kieł, coś kłującego, sterczącego' : *kъlъ* 'kieł' : *kolti* 'kłuć', co do wokalizmu por. lit. *kùlti* 'młócić; pukać, bić'; pol. *bzdyk* 'peditor' : *bździeć*, psł. *pьzděti* 'pedere'; pol. dial. *krtyk* : *grdyk* : *krtań*, psł. *gr̥tan'ь*, *gr̥tь* 'gardziel'.

Szczątkowo zachowana jest również formacja derywowana *-yčь* < *-yk-jь*: dial. wsch. *světyčь* m. 'pochodnia, latarnia', pol. dawne *krtycze* pl. 'krtań' : dial. *krtyk*.

O genezie zob. *-yka*.

Suf. *-yka*

Zaświadczony jest szczątkowo: nomen agentis *voldyka* m. 'władca, pan' : *voldǫ volsti* 'władać, panować'; pol. *grdyka* 'zewnętrzna chrząstka krtani, krtań' : psł. *gr̥tan'ь*, *gr̥tь* 'gardziel' (ie. *g^{u}er-* 'pochłaniać, połykać'). Z rozszerzeniem na *-ja* (por. *-ykъ* : *-yčь*): cs. *tekyča* 'odbywający drogę, viator' : *tekǫ tekti* 'biec', pol. dawne *grdycze* 'grdyka'.

Formacja nawiązuje do nominów agentis na *-ykъ* (zob. wyżej), o maskulinach na *-a* p. s. 60, por. słi. *žarłoka* : pol. *żarłok*.

Drugi człon suf. *-yka* to rozszerzające pierwotne tematy *-k-* (s. 89). Początkowe *-y-* jest zapewne wygłosem jakiegoś archaicznego tematu. Może nim być albo partic. praet. act. (*voldy*)[109], albo też końcówka nom. sg. nominów actionis na *-ū-*[110]. Ciekawą paralelę znajdujemy w łacinie: *cadūcus* 'spadający' : *cadō* 'spadam', *mandūcus* 'żarłok' : *mandō* 'pożeram'[111].

Suf. *-išče*, *-isko*, *-ьsko*[112]

1. Zasadniczą funkcją suf. *-išče*, *-isko* jest tworzenie nominów loci od podstawowych rzeczowników albo czasowników, np. *bělišče* : zach. *bělisko* 'miejsce, gdzie się bieli płótno' < *bělìti* 'bielić, wybielać, np. płótno'; *boltišče* : zach. i ukr.

[107] Kuryłowicz IG II 148.

[108] Zob. Rozwadowski WP II 152—3, Endzelin LG 263, L. Herzenberg, op. cit., 247, Otrębski GL II 276—7. — Według Trubeckiego BSL XXIV 135—6 po tylnojęzykowych *-ьka* < *-ъka*, por. Otrębski GL II 281.

[109] Vaillant GC II 1, 101.

[110] Brückner SE 626.

[111] Osthoff IF VI 38.

[112] Zob. Belić ASlPh XXIII 179—81; Pintar ASlPh XXXII 131—9; Taszycki Sl IV 213—27; J. Rudnicki, Przyrostki *-yšče*, *-yško*, *-ško* w języku ukr., 1935; Safarewicz SPAU XLV 23—5; R. Ködderitzsch, Die Nomina auf *-išče*, *-išča*, *-isko* in den ostslavischen Sprachen, 1969.

boltisko 'miejsce bagniste, błotniste', 'wielkie bagno, błoto' ⟨ *bolto* 'błoto, bagno'; *lovišče* : zach. *lovisko* 'miejsce polowania, połowu ryb' ⟨ *lovъ* 'łowy' : *loviti* 'łowić'; *ložišče* : zach. *ložisko* 'miejsce, gdzie coś leży, gdzie coś położono' ⟨ *ložiti* 'kłaść, sprawiać, że coś leży'; *ognišče* : zach. i ukr. *ognisko* 'miejsce, gdzie się pali ogień, otwarte palenisko' ⟨ *ognь* 'ogień'; *morvišče* : zach. *morvisko* 'gniazdo mrówek' ⟨ *morvьjь* : *morvъ* : *morva* 'mrówka'; *rъžišče* : zach. (i na Polesiu) *rъžisko* 'pole po zżętym życie' ⟨ *rъžь* 'żyto'.

Jak widzimy, ogólnosłow. zasięg ma tylko postać suf. *-išče*; *-isko* ograniczone jest zasadniczo do zach.słow., spotyka się także w językach ukr. i brus.

Obok podstawowego znaczenia nazwy miejsca zdarza się też nazwa czynności, np. *bělišče* też 'bielenie płótna' (ros.), *lovisko* też 'polowanie' (stpol.).

2. Obok suf. *-išče* : *-isko* spotyka się postacie oboczne z rozszerzeniem *-ov-*, np. *bobišče* : *bobovišče*, zach. i ukr. *bobisko* : *bobovisko* 'pole bobowe, rżysko bobowe' ⟨ *bobъ* 'bób'; *bojišče* : *bojevišče*, zach. i ukr. *bojisko* : *bojevisko* 'miejsce boju; klepisko' ⟨ *bojь*. Element *-ov-* pochodzi z pierwotnych tematów na *-u-*, np. *domovišče* : *domišče* 'miejsce pobytu, mieszkanie' ⟨ *domъ domu*; *stanovišče* : zach. *stanovisko* 'miejsce pobytu, postoju' ⟨ *stanъ stanu* 'miejsce postoju, przebywania'. Trzeba się liczyć także z wpływem czasowników na *-ovati* i przymiotników z suf. *-ovъ*.

3. Suf. *-išče*, *-isko* służą także w większości języków słow. do tworzenia wyrazów o zabarwieniu uczuciowym, przede wszystkim augmentatiwów (zwykle z odcieniem pejoratywnym, rzadziej deminutiwów), np. *babišče* : zach. *babisko* 'babsko'; *čudovišče* 'monstrum, potwór' ⟨ *čudo* : *čudъ* 'dziw, cud'. O krzyżowaniu się tej funkcji z podstawową zob. niżej.

4. Dobrze zaświadczona jest także grupa wyrazów z tymi sufiksami oznaczających 'rękojeść jakiegoś narzędzia', np. *kosišče* : zach. *kosisko* 'drzewce kosy' ⟨ *kosa*; *sekyrišče* : zach. *sekyrisko* 'trzonek siekiery' ⟨ *sekyra* 'siekiera'; *toporišče* : zach. *toporisko* 'rękojeść topora' ⟨ *toporъ* 'topór'.

W poszczególnych językach słow. ze znaczeniem podstawowym kojarzy się też znaczenie augmentatywne.

5. Akcent zależy zasadniczo od akcentuacji wyrazu podstawowego. W wypadku podstawy akutowanej derywat zachowuje ten sam akcent, w wypadku krótkiej lub cyrkumflektowanej samogłoski rdzennej sufiksalne *-i-* wykazuje akut, np. *bòltišče* ⟨ *bòlto*, ale *ržìšče*, *lovìšče*, *bělìšče*. Por. sch.-czakaw. *mèstišće* : *mèsto*, ale *dvorìšće*, *gnojìšće*.

6. Geneza suf. *-išče*, *-isko* nie jest pewna. Nie mają one dokładnych odpowiedników ie., powstały na gruncie psł. Mogą nawiązywać do psł. suf. przymiotnikowego *-ьskъ* [113], odziedziczonego z ie. *-ĭsko-*. Przyrostek ten tworzył w ie. nie tylko przymiotniki o znaczeniu neutralnym, ale także rzeczowniki o wartości deminutywno-pejoratywnej. Dokładnym kontynuantem ie. *-ĭsko-* jest typowy dla zach.słow. suf. augmentatywno-pejoratywny *-ьsko*, np. *babьsko* 'babsko' ⟨ *baba*; *korvьsko* 'krówsko' ⟨ *korva* 'krowa'. Pod względem formalnym jest to urzeczownikowiona forma nom. sg. przymiotnika na *-ьskъ*.

Początkowe *-i-* w *-isko*, *-išče* powstało w oparciu o nierzadkie podstawowe czasowniki o temacie na *-i-*: typ *lovi-sko*, *lovi-šče* : *lovi-ti*. Punktem wyjścia słow. tworów dewerbalnych (sekundarnych, pierwotne były denominalne) stały się formacje, w których obok pierwotnej podstawy imiennej współistniał obocznie czasownik, a więc typ *lovъ* : *lovisko*, *lovišče* : *loviti*, *lože* : *ložisko*, *ložišče* : *ložiti*.

[113] Safarewicz SPAU XLV 23—5.

Suf. *-išče* wykazuje częste w słow. rozszerzenie na *-jo-* postaci podstawowej *-isko-* : **-isk-jo-*.

Funkcja tworzenia nominów loci byłaby więc sekundarna, oparta na pierwotnej ekspresywnej: tworzenie augmentatiwów i deminutiwów. Częstokroć w formacjach denominatywnych obie te funkcje krzyżują się ze sobą. Tak np. *boltišče* to nie tylko 'miejsce bagniste, błotniste', ale także 'wielkie bagno, błoto'; *dvorišče* 'podwórze, zagroda' : 'miejsce, gdzie stał dwór' : 'duże, ogromne podwórze'.

Także i nazwy rękojeści narzędzia najprościej sprowadzić do pierwotnej funkcji deminutywno-augmentatywnej, por. np. *cěpъkъ*, *cěpьcь* (dem. od *cěpъ* 'cep') w sekundarnym znaczeniu 'dzierżak cepu'.

SUFIKSY Z *-c-*

Suf. *-cь*, *-ce*

1. Zaświadczony jest szczątkowo jako odmianka suf. *-ko-* (powstała w rezultacie III palatalizacji; p. *-kъ*) w funkcji strukturalnej: rozszerza pierwotne tematy na *-en-*: *měsęcь* 'miesiąc, księżyc' < **mēs-en-ko-*; *zajęcь* 'zając' < **ǵhāi̯-en-ko-*; *koręcь* 'korzeń' (stpol. *korzączec*, sch. dial. *koréčak* 'korzonek') < **kor-en-ko-*. Tu należy też stczes. *střeví-c* 'trzewik' p. s. 91. Por. *-ca* : *-ka*.

2. Równie szczątkowo zaświadczona jest odmianka nijaka tego suf. *-ce*: na pierwotne **bermę-ce* < *bermę* 'brzemię' wskazują rozszerzenia z sekundarnymi suf. deminutywnymi *-ьko*, *-ьce*: *bermęčьko* (zach.), *bermęčьce* (rekonstruowane na podstawie sch. *breméšce*, *brȅmešce*).

Suf. *-ca*

Zaświadczony jest wyjątkowo w wyrazie *žica* 'nić, struna, drut' < **gī-kā*: lit. *gijà* 'nić', ie. *g*i̯ā*. Pełni tu funkcję strukturalną jako wariant *-ka* (powstały w rezultacie III palatalizacji), rozszerzając pierwotny wyraz pierwiastkowy. Por. *-ka*, *-kъ*, *-cь*.

Suf. *-icь*, *-ice*

1. Przyrostki te tworzą zasadniczo deminutiva, wyjątkowo tylko spotyka się *-icь* w funkcji formantu substantywizującego przymiotniki (cs. *ljubimicь* 'ulubieniec' < *ljubimъ* 'ulubiony'; *pitomicь* 'wychowanek' < *pitomъ* 'wykarmiony, wychowany'). W płn.słow. zaświadczone są tylko szczątkowo, np. stczes. *krajic* 'kromka chleba' (drugi podawany zwykle przykład czes. *střevíc* 'trzewik' tu nie należy, analizować go trzeba *střeví-c*, jak wykazuje stczes. *třeví*, psł. *červьjь*, pol. *trzewi-k* 'ts.', o suf. *-cь* zob. wyżej; ukr. *masłycé*, *másłyčko* dem. od *másło* 'masło'.

Typowe są za to dla płd.słow. [114], np. *mǫžicь* dem. (płd.) < *mǫžь* 'mężczyzna, mąż'; *krajicь* dem. < *krajь* 'okrawek, skraj, kraniec, brzeg'; *kon'icь* dem. (płd.) < *kon'ь* 'koń'; *sl̥nьcice* n. dem (płd.) < *sl̥nьce* 'słońce', *sr̥dьcice* n. dem. (płd.) < *sr̥dьce* 'serce'; *květice* n. coll. dem. (płd.) < *květьje* n. coll. 'kwiecie'.

2. Suf. *-icь* regularnie kontynuuje ie. *-īko-*, dokładnym odpowiednikiem jest lit. *-ykas*, tworzące wyrazy deminutywne i patronimiczne [115]. O bliskim genetycznie i funkcyjnie dublecie na *-ikъ* zob. s. 90.

[114] R. Bošković, op. cit., 72—6.

[115] Otrębski GL II 278.

Suf. *-ica* [116]

Występuje w następujących funkcjach:

1. Tworzy nazwy istot płci żeńskiej od odpowiednich nazw męskich, np. *àšče-rica* 'jaszczurka' < *àščerъ* 'samiec jaszczurki'; *lisìca* 'samica lisa' < *lisъ* 'lis'; *vl̥'čìca* 'wilczyca' < *vl̥'kъ* 'wilk'; *sam-ica* : *sam-ьcь* 'zwierzę płci męskiej; człowiek samotny'; *stàr-ica* : *star-ьcь* 'stary człowiek'; *besědьn-ica* : *besědьn-ikъ* 'uczestnik rozmowy, pogawędki'; *blǫdьn-ica* : *blǫdьn-ikъ* 'kto błądzi, błądzący'.

Szczególną produktywność wykazuje przyrostek *-ica* w tej funkcji w płd.-słow. W Słowiańszczyźnie płn. podstawowym formantem w tej dziedzinie jest *-ьka* : *-ъka*.

2. Substantywizuje przymiotniki, np. *borovica* (*borovьnica*) 'roślina leśna, borówka' < *borovъ* (*borovьnъ*) < *borъ* 'bór', *brusьnìca* 'jagoda brusznica' < *brusьnъ* 'związany z tarciem, ostrzeniem, zgarnianiem, zrywaniem'; *čr̥nìca* 'czarna jagoda' < *čr̥nъ* 'czarny'; *desьnica* 'prawa ręka' (płd.) < *desьnъ* 'prawy'; *lěvica* 'lewa ręka' < *lěvъ* 'lewy'; *jàlovica* 'jałówka' < *jalovъ* 'jałowy, niepłodny'; *bystrica* 'wartki, rwący potok, wartka rzeka' < *bystrъ* 'bystry'; *gostinica* 'dom gościnny, gospoda' < *gostinъ* adi. od *gostь* 'gość, przybysz, obcy'.

Rzadko tylko rezultatem substantywizacji jest rzeczownik abstrakcyjny, np. *blědica* (zach.-płd.) 'bladość' < *blědъ* 'blady' : *blědьnica* < *blědьnъ* 'ts.'

Częsty jest typ z adi. na *-ьnъ* jako podstawą derywacyjną, np. *dojьnica* 'naczynie do dojenia; dojna krowa' < *dojьnъ* 'związany z dojeniem'; *pivьnica* 'piwnica' < *pivьnъ* < *pivo* 'piwo, napój'; *tьmьnica* 'ciemnica' < *tьmьnъ* 'ciemny'; *žitьnica* 'spichlerz' < *žitьnъ* < *žito* 'zboże'. W tych warunkach wyabstrahował się złożony formant *-ьn-ica*, produktywny dziś w słow. w funkcji tworzenia nominów loci i instrumenti.

3. Tworzy deminutiva, np. *bàbica* < *baba* 'stara kobieta, babka'; *brȁtanica*, *brȁtranica* < *bratana*, *bratrana* 'córka brata; siostra cioteczna albo stryjeczna'; *děvìca* < *děva* 'dziewczyna, dziewica'; *pъtica* (płd.-wsch.) < *pъta* 'ptak'; *ǫsěnica* < *ǫsěna* 'gąsienica'; *kozìca* < *koza* 'koza'; *kȍrv̥ica* < *korva* 'krowa', *bylica* < *bylь* 'roślina, ziele'; *osica* (zach.) < *osa* 'osika'; *lěsica* < *lěsa* 'plecionka z gałązek, prętów, krata, ogrodzenie plecione'.

W funkcji deminutywnej *-ica* zachowało produktywność w płd.słow. (zwłaszcza w scs. i sch., gdzie w ogóle nie ma zdrobnień na *-ьka*, *-ъka*). W płn.słow. zachowane szczątkowo, wyparte przez *-ьka*, *-ъka*.

4. Spotyka się także derywaty odrzeczownikowe związane z przedmiotem wyrażanym przez podstawę, np. *bȕkъvica* 'owoc buku, bukiew' < *buky bukъve* 'buk'; *bъrica* 'odmiana dzikiego prosa' < *bъrъ* 'gatunek prosa'; *gr̥dlica* 'turkawka' < *gr̥dlo* 'gardło'.

5. Rzadko spotyka się nomina agentis czy nomina instrumenti z suf. *-ica*, motywowane bezpośrednio przez czasownik, np. *rodica* 'rodzicielka' (płd.-zach) < *roditi* 'rodzić'; *plęsica* 'tancerka' (płd.-wsch.) < *plęsati* 'pląsać, tańczyć'; *skri-pica* 'rodzaj instrumentu muzycznego' (płn.) < *skripěti*, *skripati* 'grać na takim instrumencie'; stpol. *dawica* 'choroba gardła', dosłownie 'dławiąca' < *daviti* 'dusić'; pol. dial. *kurzyca* 'zawieja, zamieć, burza śnieżna' < *kurzyć* 'podnosić tumany, np. kurzu'.

Zwykle tego rodzaju twory nawiązują sekundarny kontakt z czasownikiem, pierwotnie oparte były o podstawowy przymiotnik, imiesłów czy rzeczownik, np. *br̥zica* 'szybko płynąca rzeka, szybki człowiek, zwierzę' (zach.-płd.) < *br̥zъ*

[116] Rozwadowski WP II 150—4, R. Bošković, op. cit.

'szybki' : *bŗziti* 'śpieszyć'; *bujica* 'rwący potok' < *bujь* 'gwałtowny, niepohamowany' : *bujiti* 'gwałtownie, bujnie się rozrastać, wzbierać'; *dojilica* 'mamka, zwierzę karmiące' (płd.-wsch.) < *dojiti* 'dawać mleko, karmić piersią' (partic. praet. *dojilъ*), bezpośrednio do verbum nawiązuje słe. *dojíca* 'ts.' Tu należy też typ *blǫdьnica* : *blǫdьnikъ* : *blǫdьnъ* : *blǫditi* (p. wyżej).

6. Tego typu nomina agentis na *-ica* są nieraz także rodzaju męskiego, np. *pьjanica* m. f. 'pijak' < *pьjanъ* 'pijany' : *pijati, piti* 'pijać, pić'. Męskie nomina agentis na *-ica* częste są w języku serbochorwackim np. *prica* 'oskarżyciel, adwokat' (stpol. *pierca*) : *pьr'ǫ pьrěti* 'sprzeczać się, dyskutować', *izdajica* 'zdrajca' < *izdājēm izdávati* 'wydawać, zdradzać'.

7. Z nawarstwienia się suf. *-ica* na nomina actionis na *-a-va* i adi. na *-a-vъ* powstał sekundarny formant *-av-ica* (paralelny do *-avъka*, zob. s. 94), tworzący zwykle nomina agentis i actionis, np. *pijavica* : *pijavъka* 'pijawka' : *pijati, piti* 'pijać, pić'; *žegavica* 'pokrzywa' < *žegati* < *žegǫ žekti* 'palić'; *tręsavica* 'choroba trzęsąca chorym, gorączka' < *tręsati* < *tręsti* 'trząść'; *kur'avica* 'zawieja, zamieć, zadymka' (płn.) < *kuriti* 'kurzyć'.

Dobrze zaświadczone są też sekundarne derywaty denominalne, np. *bordavica* 'brodawka' < *borda* 'broda'; *nogavica* 'odzienie okrywające nogę' < *noga*, por. *rǫkavica* 'okrycie na rękę' < *rǫkavъ* 'część ubrania ochraniająca rękę' (< *rǫka*, urzeczownikowiony przymiotnik).

8. Obok *-ica* pojawia się często w tych samych funkcjach *-ьka*, *-ъka*, nieraz także *-ika* (zob. s. 91—2).

9. Akcent rzeczowników na *-ica* zależy zasadniczo od podstawy. W wypadku podstawy oksytonicznej i cyrkumflektowanej właściwa jest akcentuacja *-i-* sufiksalnego (akut). Derywaty od podstaw akutowanych zachowują akut (*bäbica, stärica*).

10. Suf. *-ica* powstał na gruncie psł. w rezultacie nawarstwienia się strukturalnego formantu *-ka* (zob. s. 89) na wychodzący z użycia nominativus rzeczowników żeńskich zakończony na *-ī-* [117]. A więc **vl̥'či-ka* > *vl̥'č-ica*, **děvi-ka* > *děv-ica*, **steri-ka* > *ster-ica* 'niepłodna owca' zastąpiły pierwotne **vl̥'či*, **děvi*, **steri* = stind. *vṛkī́* 'wilczyca', *dēvī́* 'bogini', *starī́* 'jałowa krowa'.

Por. także zapewne *mätica* 'matka' < *mati-ca* : *mati matere* 'ts.'; *ùlica* 'wydrążone przejście, ulica' < *uli-ca* : *ulьjь* 'wydrążony pień, ul' (bsł. *auleja-*); *pàlica* 'pałka' < *pali-ca* : sch. dial. *pàlija* 'ts.'

Z genezą formacji dobrze się zgadzają jej podstawowe funkcje: tworzenie femininów, substantywizowanie żeńskich przymiotników. Funkcja deminutywna, związana ściśle ze strukturalną funkcją formantu *-ka*, ma paralele w innych pokrewnych przyrostkach *-ьka*, *-ъka*, *-ikъ*, *-ьkъ*, *-ъkъ*.

Suf. *-ьcь*, *-ьce*

Suf. *-ьcь* występuje w następujących funkcjach:

1. Substantywizuje przymiotniki [118]:

a) niemotywowane, np. *bělьcь* 'człowiek wyróżniający się bielą; zwierzę białej maści' < *bělъ* 'biały'; *bliznьcь* 'bliźniak' < *bliznъ* 'bliźni, bliski, pokrewny'; *junьcь* 'młody byk; junak, młodzieniec' < *junъ* 'młody'; *slěpьcь* 'ślepy człowiek, ślepiec' < *slěpъ* 'ślepy'; *starьcь* 'stary człowiek, starzec' < *starъ* 'stary';

b) motywowane, np. *bogatьcь* 'człowiek bogaty, bogacz' (zach.-płd.) < *bogatъ* 'bogaty'; *synovьcь* 'syn brata, bratanek' < *synovъ* < *synъ synu*; *berzovьcь*

[117] Zob. przede wszystkim R. Bošković, op. cit. 15, J. Rozwadowski, op. cit.

[118] E. Čech, op. cit. (przypis 96).

'pręt brzozowy, las brzozowy' < *berzovъ* 'związany z brzozą' < *berza* 'brzoza'; *lěskovьcь* 'pręt leszczynowy, zarośla leszczynowe' < *lěskovъ* 'leszczynowy' < *lěska* 'leszczyna'; *gostinьcь* 'droga publiczna; podarunek dawany przez gościa gospodarzowi' < *gostinъ* adi. od *gostь* 'gość, przybysz, obcy'; *zvěrinьcь* 'miejsce, gdzie są zwierzęta' < *zvěrinъ* adi. od *zverь* 'zwierzę'; *korvinьcь* 'gnój krowi; obora dla krów' < *korvinъ* 'krowi' < *korva* 'krowa'.

W takich warunkach wyodrębniają się w poszczególnych językach słow. złożone sufiksy *-ov-ьcь*, *-in-ьcь*, powstałe z nawarstwienia się formantu *-ьcь* na przymiotniki z suf. *-ovъ*, *-inъ*.

Okresu psł. sięga złożony przyrostek *-en-ьcь* : *-ěn-ьcь*[119]: *moldenьcь* : *molděnьcь* 'dziecko, młodzieniec' (stpr. *maldenikis* 'dziecko' < *maldinīkas*, por. scs. *mladьnьcь* 'ts.') : *moldenъ*, *molděnъ* : *moldę moldęte* 'ts.' < *moldъ* 'młody'; *pъtenьcь* 'ptaszek, pisklę' : *pъtę pъtęte* 'ts.' < *pъta* 'ptak'; *pr̥venьcь* : *pr̥věnьcь* 'pierwsze dziecko, syn pierworodny' : *pr̥venъ*, *pr̥věnъ* < *pr̥vъ* 'pierwszy'.

Formacja ta powstała z nawarstwienia się *-ьcь* na pierwotne tematy na *-en-*.

2. Rzadko łączy się suf. *-ьcь* z podstawami rzeczownikowymi, tworząc nazwy osób lub rzeczy związanych znaczeniowo z podstawą derywacyjną, np. *kuznьcь* 'kowal' < *kuznь* 'kucie; kuźnia' < *kujǫ kovati* 'kuć'; *grnьcь* 'garnek' < *grnъ* 'piec garncarski, ognisko'; *lipьcь* 'okres kwitnienia lip; miód lipowy' < *lipa*.

3. Tworzy deminutiva i hypocoristica (typ produktywny w płd.słow., o typowym dla płn.słow. w tej funkcji *-ikъ* zob. s. 90, por. też ogólnosłow. *-ькъ*, *-ъkъ*, s. 93), np. *bratьcь*, *bratrьcь* < *bratъ*, *bratrъ*; *bratinьcь* (zach.-płd.) < *bratinъ* 'brat'; *borvьcь* < *borvь* 'wieprz'; *čr̥vьcь* < *čr̥vь* 'czerw, robak'; *byčьcь* (płd.; płn. *byčьkъ*) < *bykъ* 'byk, buhaj'; *věnьcь* < *věnъ* 'wianek'; *brusьcь* (płd.; ogólne *bruskъ*) < *brusъ* 'kamień do ostrzenia'; *rǫbьcь* (: *rǫbъkъ*) < *rǫbъ* 'brzeg, kant, skraj, rodzaj chustki, część odzieży'.

Tu należą też nazwy młodych zwierząt paralelne do formacji na *-ę -ęte*, np. *agnьcь* : *agnę* 'jagnię'; *telьcь* : *telę* 'cielę'; *žerbьcь* : *žerbę* 'źrebię'.

4. Tworzy prymarne, odpierwiastkowe nomina agentis, np. *běžьcь* 'biegacz' (zach.-płd.) : *běgǫ běkti*, *běgati* 'biegać'; *bodьcь* 'kolec; oścień do popędzania bydła' : *bodǫ bosti* 'bóść'; *borьcь* 'walczący, wojownik' < *borti bor'ǫ* 'walczyć, zmagać się'; *lovьcь* 'myśliwy, rybak' < *loviti* 'łowić'; *mьnьcь* 'międlący len' < *mьnǫ męti* 'miąć'; *šьvьcь* 'krawiec, szewc' < *šiti šijǫ* 'szyć'; *žьrьcь* 'kapłan, ofiarnik' < *žьrǫ žr̥ti* 'ofiarować'.

Punktem wyjścia były tu formacje motywowane zarówno przez przymiotnik, jak i verbum, np. *br̥zьcь* 'bystra rzeka, szybka istota' < *br̥zъ* 'szybki' : *br̥ziti* 'śpieszyć'; *bystrьcь* 'rwący potok' < *bystrъ* 'bystry' : *bystriti* 'czynić wartkim, szybkim'. Tu należy też typ *žilьcь* 'osadnik, mieszkaniec' : *žilъ* partic. praet. act. : *žiti* 'żyć, mieszkać', *znalьcь* 'znawca' (płd.).

5. Rzadko spotyka się nomina actionis (> n. instrumenti) na *-ьcь*, np. *čerьcь* 'czepiec, obrzędowe nakrycie głowy kobiet' < *čepiti* 'ogarniać, otaczać czymś, nakładać czepiec'.

Co do genezy tego rodzaju formacji por. *ruměnьcь* 'zaróżowienie twarzy, rumianość' < *ruměnъ* 'rumiany, zaczerwieniony' : *ruměniti sę* 'stawać się rumianym'.

6. Istnieje grupa wyrazów niemotywowanych zakończonych suf. *-ьcь*, który w takim wypadku pełni funkcję formantu strukturalnego rozszerzającego pierwotną podstawę, np. *konьc|ь* 'punkt albo linia końcowa, koniec, początek' < *konь* : *konъ* 'ts.', *otьc|ь* 'ojciec' < *otъ* 'ts.', *pälьcь* 'palec, wielki palec' < *palъ* 'ts.'

[119] Belić AslPh XXIII 166, Vaillant GC II 1, 203.

Także i w tych wypadkach można się dopatrywać pierwotnej funkcji deminutywnej czy hipokorystycznej.

7. Dobrze zaświadczone są także neutra na *-ьce*. Formant ten tworzy z reguły deminutiva i hypocoristica, np. *ajьc|e* (płn. *ajьko*) ⟨ *aje* 'jajo'; *bȅrmenьce* : *bȅrmьce* (zach. *bermęčьko*) ⟨ *bermę* 'brzemię'; *br̥̈'dьce* ⟨ *br̥̈'do* 'bardo, grzebień tkacki', *bȍltьce* ⟨ *bȍlto* 'błoto, bagno'; *krosnьce* (płn.) ⟨ *krosno* 'warsztat tkacki, krosno'; *mě̏stьce* ⟨ *mě̏sto* 'miejsce'.

Podkreślić trzeba produktywność przyrostka w płd.słow. W płn.słow. nawarstwia się na niego nieraz produktywne tu *-ьko*, np. *bermęčьko* (p. wyżej).

8. Suf. *-ьce* występuje również w funkcji strukturalnej, przyswajając pierwotne typy morfologiczne. W tym wypadku mamy właściwie sufiksalne *-ko-* nawarstwione na kończące temat *-ĭ-*. Tak np. *sr̥̈'dьce* 'serce' ⟨ **širdika-* ⟨ **širdi-ka*[120], por. lit. *širdìs* 'ts.', ie. pierwiastkowe *ḱerd-* : *ḱr̥d-*. Dobrze zaświadczone są stare derywaty bez *-ko-* : *milo-sŕ̥dъ* 'miłosierny', *sŕ̥diti sę* 'gniewać (się), sierdzić (się)', *o-sŕ̥d-ьje* 'osierdzie'.

Podobnie *sl̥nьce* 'słońce' kontynuuje pierwotne **sul-n-i-ka*, ie. *sā́u̯el-* : *su̯en-* pierwotny temat na *-l/n-*. Bez *-ko-*, np. *sl̥no*, *sl̥n'e* 'ts.'

9. Akcentuacja wyrazów na *-ьcь*, *-ьce* zależy od podstawy derywacyjnej. W wypadku podstawy oksytonicznej i cyrkumflektowanej właściwa jest oksytoneza. Derywaty od podstaw akutowanych zachowują akut.

10. Suf. *-ьcь* kontynuuje ie. *-ĭko-* tworzące przede wszystkim przymiotniki denominalne, spotykane jednak również jako prymarny sufiks dewerbalny, tworzący nomina agentis[121]. Wszystkie trzy podstawowe funkcje psł. *-ьcь* mają dokładny odpowiednik lit. *-ikas*, substantywizujący przymiotniki, tworzący deminutiva i nomina agentis[122]. Spotyka się dokładne odpowiedniki poszczególnych wyrazów, nawiązujące do okresu bsł., np. *junьcь* = lit. *jaunìkis* 'młodzieniec; pan młody, narzeczony' (rozszerzone wtórnie przez *-i̯a-*), *věnьcь* = lit. *vainìkas* 'ts.', *běžьcь* = lit. *bėgìkas* 'ts.', *bodьcь* = lit. *badìkas* 'ten, kto bodzie (się)', *mьnьcь* = lit. *minìkas* 'międlący, np. len', *šьvьcь* = lit. *siuvìkas* 'krawiec'.

Suf. *-ьca*

1. Tworzy deminutiva. Wypierany przez produktywne dublety na *-ьka*, *-ica*, zaświadczony jest tylko szczątkowo, np. *ovьc|a* 'owca' : lit. *avìs*, ie. *óu̯i-s* 'ts.', fem. *ou̯ikā*; *mȳšьca* 'muskuł, mięsień, ramię' (wypierane przez dublety *myšьka*, *myšica*) ⟨ *mȳšь* ⟨ ie. *mūs* 'mysz; mięsień, muskuł' (temat spółgłoskowy); *dětьc|a* coll. 'dzieci' (płd.) ⟨ *dětь* coll. 'dzieci'; *dvьrьc|a* dem. ⟨ *dvьrь* zwykle pl. *dvьri* 'drzwi' : ie. *dhu̯ĕr-* : *dhu̯r̥-* (temat spółgłoskowy); *vŕ̥vьc|a* dem. ⟨ *vŕ̥vь* 'sznur'.

Jak widzimy, we wszystkich tych przykładach bezpośrednią podstawę tworzy temat na *-ĭ-*, rozszerzający często ie. wyraz pierwiastkowy.

2. Wyrazy na *-ьca* wykazują zasadniczo akcentuację ostatniej zgłoski[123]. Akcent w *mȳšьca* pod wpływem podstawowego *mȳšь*.

3. Suf. *-ьca* kontynuuje ie. deminutywne i hipokorystyczne *-ĭkā* (tak samo jak i *-ьka*, p. s. 95), por. dokładne odpowiedniki ie.: *ovьca* = stind. *avikā́* 'owca'; *myšьca* = stind. *mū́ṣikā* f. 'mysz'.

---

[120] Według Meilleta PLBaud. 2 wyraz ten zdaje się świadczyć o istnieniu w psł. neutrów na *-i-*. Rozszerzenie *-k-* dodano w czasie, gdy rodzaj nijaki był jeszcze odczuwany.

[121] Brugmann Grdr. II 1, 488—91.

[122] Otrębski GL II 276—8.

[123] Rozwadowski WP II 152—3.

4. Całkiem innego pochodzenia jest suf. *-ьca* tworzący męskie nomina agentis, np. *bijьca* 'ten, kto bije' (: *bijьcь* 'ts.') < *bьjǫ biti* 'bić' (dobrze zaświadczona też oparta na nomen actionis *bojь* postać *bojьca*, scs. *ubojьca* 'morderca'); *davьca* 'dający, dawca' (płn., płd.-wsch. *davьcь*); *ědьca* 'jedzący, żarłok' < *ěmь ěsti* 'jeść'.

Przyrostek ten dobrze zaświadczony jest w płn.słow., zwłaszcza w języku pol., czes. i sła., a także w scs. (11 przykładów).

5. Powstał on z nawarstwienia się identycznego funkcyjnie *-a* (p. s. 60) na formant *-ьcь*. Por. *-yka*, *-aka*.

SUFIKSY Z *-č-*

Suf. *-čь*, *-ačь*, *-ičь*

1. Podstawową postacią jest *-čь* tworzące nomina agentis i nomina instrumenti a) od pierwiastków i b) od tematów werbalnych zakończonych na *-i-*, *-a-*, np.:

a) *bičь* 'narzędzie do bicia' < *biti* 'bić'; *bričь* (płd.-wsch.) 'narzędzie do cięcia, golenia' < *briti* 'golić, ścinać włosy, zarost';

b) *pogoničь* 'poganiacz, naganiacz' < *pogoniti* 'pogonić, nagonić'; *rodičь* 'ojciec' < *roditi* 'rodzić'; *vodičь* 'przywódca' < *voditi* 'wodzić'; *běgačь* 'biegacz' < *běgati* 'biegać'; *jьgračь* 'gracz' < *jьgrati* 'igrać, grać'; *kopačь* 'kopiący, narzędzie do kopania' < *kopati* 'kopać'; *kovačь* 'kowal' < *kovati* 'kuć'; *tъkačь* 'tkacz' < *tъkati* 'tkać'; *vъračь* 'zaklinacz, wróżbiarz, znachor' < *vъrati* 'kłamać, łgać'.

2. W takich warunkach wyodrębniły się formanty *-ičь* i szczególnie produktywny *-ačь*, powstałe z absorpcji wygłosu tematów bezokolicznika podstaw na *-iti*, *-ati*, np. *bodačь* 'bodzący (rogiem), to, co bodzie' < *bodǫ bosti* 'bóść'; scs. *kotoričь* 'człowiek swarliwy, kłótliwy' < *kotorati sę* 'spierać się, walczyć' : *kotora* 'spór, walka'.

3. Rzadziej łączą się suf. *-čь*, *-ačь* z podstawami rzeczownikowymi, np. *bogač|ь* (płn.) 'człowiek bogaty' < *bogъ* 'bogactwo, szczęście'; *bordač|ь* 'człowiek brodaty, brodacz' (: dłuż., głuż. *brodak* 'ts.') < *borda* 'broda'; *golvač|ь* 'wyróżniający się dużą głową' < *golva* 'głowa'; *br'uchač|ь* 'człowiek o dużym brzuchu' (płn.) < *br'uchъ* 'brzuch'; *kolač|ь* 'pieczywo obrzędowe w kształcie koła, pierścienia' (płd. też *kolak|ъ*) < *kolo* 'koło', *rogač|ь* 'rogate zwierzę' < *rogъ* 'róg'.

Formacja ta wykazuje oksytonezę i związany z nią nowy akut [124].

Przyrostek *-čь* powstał z nawarstwienia się produktywnego formantu *-jo-* (p. s. 80) na *-kъ*. Dokładne głosowo i funkcyjnie paralele znajdujemy na gruncie bałt.: lit. *-kis*, łot. *-kis* [125].

Suf. *-iče*

1. Przyrostek ten tworzył deminutywne collectiva rodzaju nijakiego najczęściej w zakresie nazw roślinnych. Zachowały się one przede wszystkim w sle., z zatratą znaczenia deminutywnego na obszarze kasz.-sli. (szczątkowo tylko także na Śląsku i w Wielkopolsce) [126]. Podstawę derywacyjną tworzyły collectiva na *-ьje*. Jako psł. dialektyzm można rekonstruować np. *listoviče* n. 'listki' < *listovьje* n. 'liście'; *derviče* n. 'drzewka' < *dervьje* 'drzewa'.

---

[124] Topolińska PJ PAN 39 s. 16—7.

[125] Leskien BN 506, Skardžius ŽD 124, Sławski PSS II 85.

[126] AJK VIII mapy 358—9, cz. II, s. 73—83.

2. Formant ten powstał najprawdopodobniej z nawarstwienia się produktywnego strukturalnego suf. *-je* na deminutywne *-ice* n., zachowane w funkcji tworzenia deminutywnych rzeczowników zbiorowych w płd.słow. (p. s. 97)[127]. Formacja na *-iče* stanowiłaby więc pośrednie świadectwo pierwotnego większego zasięgu przyrostka *-ice*.

Suf. *-očь*

Jest to rozszerzenie produktywnym formantem *-jь* przyrostka *-okъ* (p. s. 92). Zaświadczony jest wyjątkowo w podobnej funkcji co sufiks podstawowy, np. *blьvočь* m. (płd.) 'wymiociny, to, czym się wymiotuje' < *blьvati* 'wymiotować'; cs. *laskočь* 'adulator' < *laskati* 'głaskać, pieścić, łasić się, schlebiać'. Z poszczególnych języków słow. por. pol. dial. *żarłocz* m. 'żarłok'; sch. *glàvoč* m. 'ryba Gobius, babka'. Z wtórną zmianą rodzaju: pol. dawne *widocz* f. 'widzenie'.

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM *-l-*[128]

Suf. *-lъ*

1. Przyrostek *-lъ* zaświadczony jest szczątkowo w kilku rzeczownikach psł., np. *dělъ* 'dzielenie, podział, część' (dziedzictwo ie., = stwniem. *teil* część); *gzlъ* 'węzeł' : *vęzati* 'wiązać'; *tylъ* 'kark' : *tyjǫ tyti* 'tyć' (pierwotnie 'obrzmienie, zgrubienie', por. gr. τύλη 'nabrzmiałość; modzel; poduszka'); *čechlъ* 'okrycie, odzienie' : *čechati, česati* 'drapać; rwać, drzeć'. Są to pierwotne nomina actionis > nomina acti. Częstszy w tej funkcji jest rozszerzony formant *-l'ъ* p. s. 105.

2. W kilku językach płn.słow. spotyka się nomina agentis z tym przyrostkiem. Większy zasięg wykazuje *kvičalъ* 'ptak kwiczoł Turdus pilaris' (płn.) < *kvičati* o 'ostrym, piskliwym głosie, kwiczeć'. Częste są tego typu ekspresywne nazwy działacza w czes., np. *loudal* 'lubiący zwlekać, guzdralski' < *loudati se* 'guzdrać się'; *žvanil* 'gaduła, papla' > *žvaniti* 'paplać' (częsty typ nazwisk). Są to urzeczownikowione pierwotne imiesłowy na *-lъ*.

3. Suf. *-lъ* kontynuuje ie. *-lo-*. W języku lit. mamy także nomina actionis i nomina acti (rzadko też nomina agentis) z suf. *-las*[129] = psł. *-lъ*. Ważną funkcją ie. *-lo-* było tworzenie przymiotników także i czynnościowych, stąd imiesłowy w słow., również w językach orm. i toch.[130]

Suf. *-lo, -slo*

1. Przyrostki te były w psł. produktywne w funkcji formantu tworzącego nomina instrumenti. Postać *-slo* występuje po spółgłoskach zębowych, po innych spółgłoskach i po samogłoskach mamy *-lo*, np. *čersl̥o* 'krój pługa' : *čersti čr̥tǫ* 'ciąć, kroić'; *ěsla* pl., (**ēd-slo-*) 'jasła, żłób' : *ěd-* w *ěmь ěsti* 'jeść'; *màslo* 'maść, olej, tłuszcz ze śmietany' : *mažǫ màzati* 'smarować, mazać'; *povesl̥o* 'powrósło, rodzaj powroza' : *poversti povr̥zǫ* 'związać'; *prę̀slo* 'wrzeciono; część płotu z żerdzi, między dwoma słupami' : *prę̀sti prędǫ* 'prząść'; *vesl̥o* 'wiosło' : *vesti vezǫ* 'wieźć, wiosłować';

---

[127] Por. R. Bošković, op. cit., 74, Belić AslPh XXIII 175.

[128] Por. Doroszewski PF XIV 34—85, Schulze Zbornik Jagić 343—7, Benveniste Origines 40—9.

[129] Otrębski GL II 101—2, Leskien BN 451—3.

[130] A. Meillet, Wstęp do językoznawstwa ie.[8], 1958, 227, Benveniste Origines 43

grebl̥o 'zgrzebło, pogrzebacz, łopata, wiosło' : *grebǫ greti* 'grzebać, zgarniać; wiosłować'; *krěslo* 'prymitywny stołek, stołek z oparciem' (płn.) = lit. *krė̃slas* 'ts.' : *krãsė* 'ts.'; *prǫglo* 'sidła na ptaki' : *pręgǫ prękti* : *prǫžiti* 'napinać, naprężać'; *rỹlo* 'narzędzie do kopania, rydel; ryj świni' : *ryti rojǫ* 'kopać, ryć'.

2. Rzadko spotyka się te przyrostki w funkcji tworzenia nominów actionis (> nomina acti), np. *čisl̥o* 'liczba' : *čisti čьtǫ* 'liczyć, czytać'; *dělo* 'czyn, praca' : *děti* 'czynić, robić'; *načę̨lo* 'początek' (płd.-wsch.) : *načęti* 'zacząć'; *opělo* 'pienie żałobne' (płd.) *opěti* : *pěti* 'śpiewać'; *prędlo* 'przędzenie; przędza'; *prędǫ prę̨sti* 'prząść'; *remeslo* 'rzemiosło, rękodzielnictwo' (płn.) : *remes-*, lit. *remẽsas* 'rzemieślnik'; *remẽstas* 'rzemiosło'; *sàdlo* 'sadło, tłuszcz osadzający się w ciele' : *saditi* 'sadzić'.

3. Jak widzimy, podstawę derywacyjną stanowi z reguły pierwiastek czasowników prymarnych normalnie z wokalizmem *-e-*.

4. Suf. *-lo* : *-slo* zachowuje pierwotną opozycję derywatów prymarnych akut : oksytoneza (*mäslo* : *vesl̥o*) [131].

5. Przyrostki te są dziedzictwem ie., ale produktywną formacją stały się dopiero w psł. Mamy dokładne odpowiedniki ie. niektórych wyrazów, np. *veslo* = łac. *vēlum* 'żagiel' (ie. *u̯eǵh-slo-*); *čerslo* = lit. *kerš̃las* 'narzędzie do puszczania krwi'; *krěslo* = lit. *krė̃slas* 'ts.' Dokładny odpowiednik psł. *-lo* : *-slo* — lit. *-las*, *-slas* tworzy także zarówno nomina instrumenti, jak i nomina actionis > nomina acti [132].

6. Postać *-slo* ma się tak do *-lo* jak ie. *-smo-* : *-mo-*, *-smen-* : *-men-* [133] p. s. 127.

Nomina agentis na *-lo*

1. W kilku językach słow. dobrze są zaświadczone męskie (niekiedy dwurodzajowe) ekspresywne nomina agentis o ujemnym zabarwieniu uczuciowym [134], np. stpol. *wlazło* 'intruz' : *wleźć*; sch. *bȁjalo* 'znachor, czarownik' : *bȁjati* 'zamawiać, czarować'; *blebètalo* (słe. *blebetálo*) 'papla' : *blebètati* 'paplać'; ros. dial. płn. *vrálo* 'łgarz' : *vratь* 'łgać'; ukr. *bréchalo* 'kłamczuch' : *brecháty* 'kłamać'. Typ ten jest produktywny w sch., słe. i ukr. Jest to urzeczownikowiony imiesłów na *-lъ* rodzaju nijakiego (por. wyżej s. 103).

W poszczególnych językach słow. spotyka się w tej funkcji suf. rozszerzony o wygłosową samogłoskę podstawowego tematu werbalnego *-a-*, *-i-*, a więc *-alo*, *-ilo*.

Suf. *-la*

1. Formant ten tworzy przede wszystkim nazwy narzędzi, np. *česla* 'narzędzie do zeskrobywania, zdrapywania, obcinania' : *česati* 'skrobać, drapać, czesać, obcinać'; *tesla* 'topór ciesielski' : *tesati tešǫ* 'obrabiać siekierą, ciosać'.

Z wyrazów niemotywowanych należy tu zapewne *osla* 'osełka, kamień do ostrzenia' : *ostrъ*, bsł. *ašra-* 'ostry'.

Do tej grupy nawiązuje także niemotywowane *žȉla* 'żyła' : *žȉca* 'nić, struna, drut' (p. s. 97).

Wszystkie te wyrazy utworzone są wprost od pierwiastka.

---

[131] Kuryłowicz IG II 148.

[132] Otrębski GL II 102, 108.

[133] Meillet Ét. 414.

[134] Zob. Kurzowa PKJ PAN Kr. 26 s. 15.

2. Prawdopodobnie suf. *-la* kryje się także w niemotywowanym *vila* 'rusałka, nimfa', łączonym z bsł. *veją* 'ścigam', lit. *vejù výti* 'gonić za kim'. Byłoby to więc pierwotne nomen agentis.

3. W kilku językach płn.słow. (pol., zwłaszcza dial., czes. dial., ros., brus.) dobrze zaświadczone są ekspresywne męskie albo dwurodzajowe nomina agentis na *-la* typu pol. *krzykała* 'człowiek krzyczący, krzykliwy' (od XIII w.) < stpol. *krzykać* 'pokrzykiwać'; ros. *kutíla* 'hulaka' < *kutítь* 'hulać, birbantować'. Oparte na imiesłowie przeszłym czynnym na *-lъ* nawiązują one z jednej strony do synonimicznych formacji na *-lъ*, *-lo* (p. s. 103—4), z drugiej zaś do nominów agentis na *-a* (p. s. 60).

W poszczególnych językach słow. spotyka się w tej funkcji formant rozszerzony o wygłosową samogłoskę tematu podstawy derywacyjnej *-a-*, *-i-*, a więc *-ala*, *-ila*.

4. Suf. *-la* kontynuuje ie. *-lā* : *-slā*. Kilka wyrazów psł. ma dokładne odpowiedniki ie., np. *tesla* : stnord. *þexla* f. 'topór', stwniem. *dehsala* 'ts.'; *žìla* : lit. *gýsla* 'żyła'; *mьgla* 'mgła' (: *mьžati* 'mżyć', o opadach związanych z mgłą) : lit. *miglà* 'ts.', gr. ὀμίχλη 'mgła, opar, dym, ciemność, mrok'.

W języku lit. dobrze zaświadczony jest typ pejoratywnych nominów agentis na *-la*, wyróżniających się metatonią akutową, np. *vė̃pla* 'gapa, gamoń' : *vė̀pti* 'rozdziawiać, gębę', *rė̃kla* 'krzykacz, płaksa' : *rė̀kti* 'krzyczeć' [135].

Suf. *-lʼь*

1. Przyrostek *-lʼь* występuje w podobnych funkcjach co podstawowe *-lъ*. Tworzy przede wszystkim nomina agentis od czasowników o temacie inf. na *-ě-*, *-a-*, wyjątkowo też od czasowników prymarnych, np. *chorstělʼ|ь*, *korstělʼ|ь* 'derkacz, chruściel, Crex pratensis' < *ch(v)orstěti* 'chrzęścić, szeleścić', *kovalʼ|ь* 'kowal' (płn.) < *kovati* 'kuć'; *smr̥dělʼь* 'śmierdziel' (płd.-zach.) < *smr̥děti* 'śmierdzieć'; *bodlʼь* 'roślina kłująca, zwykle oset' (zach.-płd.) < *bodǫ bosti* 'bóść, kłuć'.

W tej funkcji *-lʼь* zachowane zostało w płn.słow., pewną produktywność wykazuje jeszcze w ros. i ukr. [136].

Do tego typu (a także do nazw działacza na *-lo*, p. s. 104) nawiązują bułg.-maced. pejoratywne męskie nomina agentis na *-lьo*, *-lo*, np. bułg. *lážlьo* (maced. *lažlo*) < *lážа* 'kłamię'; *krádlьo* (maced. *kradlo*) 'złodziejaszek' < *kradá* 'kradnę' [137].

2. Wyjątkowo spotyka się nomina actionis (> n. acti) na *-lʼь*, np. *kàšlʼь* 'kaszel' (bsł. *kās-lio-*) : lit. *kósėti kósiu* (stlit. praes. *kosmi*) 'kaszlać'.

3. Częstsze są nawiązujące do nazw czynności także prymarne nomina instrumenti, np. *češlʼь* 'zgrzebło, grzebień' (zach.-płd.) : *česati* 'skrobać, drapać, czesać'; *rylʼь* 'narzędzie do kopania, rycia' (zach.-płd.) < *ryti* 'kopać, ryć'.

4. W poszczególnych językach słow. *-lʼь* służy do tworzenia ekspresywnych atrybutywnych określeń ludzi, np. słi. *brodȍl* 'brodacz', stczes. NO *Bradál* : psł. *borda* 'broda'; pol. dawne *nogal*, czes. dial. laskie *nohal* 'długonogi' : *noga*; stpol. i dial. pol. *gębal* 'człowiek o wielkich wargach, pyskacz' : *gęba*, por. sch. *gȕbālj* m. 'parszywy koń' : *gȕba* 'trąd'.

5. Derywaty na *-lʼь* wykazują najczęściej pierwotną oksytonezę, niekiedy też akut na pierwotnie długiej samogłosce rdzennej.

6. Formant *-lʼь* powstał przez nawarstwienie się strukturalnego suf. *-jь* (p. s. 80) na podstawowe *-lъ*. Dokładnym odpowiednikiem jest lit. suf. *-lys*,

[135] Otrębski GL 104.
[136] Sławski PSS II 87.
[137] Sławski PSS II 87.

tworzący również nomina agentis i nomina actionis [138]. Wyjątkowo spotyka się dokładne odpowiedniki bałt., np. *kàšl'ъ* = łot. *kāšļi* m. pl. 'koklusz', por. też lit. *kosulỹs*, alb. *kollë* 'ts.' (*kʷās-lā*).

Suf. *-l'a*, *-lьji*, *-lьja*

1. Te sekundarne formanty powstały z nawarstwienia suf. *-ja*, *-ьji*, *-ьja* (zob. s. 81—2, 84) na podstawowe *-l-*.

2. Wyjątkowo tylko spotyka się prymarne nomina actionis (> n. acti) i nomina instrumenti, np. *orľьji* : *orľьja* 'orka, uprawa roli; pole orne, zaorane': *orati* 'orać'; *grabl'ę* pl. f. (płd.) : *grabl'ě* pl. f. (płn.) 'grabie' : *grabiti* 'zgarniać grabiami, grabić' (por. lit. *gréblỹs* 'grabie').

3. Do suf. *-l'ъ* nawiązują formanty *-li*, *-lьja* [139] tworzące nomina agentis, pierwotnie dwurodzajowe, później ograniczone do rodzaju żeńskiego. Typ ten produktywny w sch. i słe. dobrze zaświadczony jest też w ukr., ros., szczątkowo w stczes., bułg.

Przykłady: *prędli* : *prędlьja* 'prządka' : *prędǫ pręsti* 'prząść'; *tъkali* : *tъkalьja* 'tkacz; tkaczka' (płd.-wsch.) : *tъkati* 'tkać'; *rodilьja* 'położnica' (płd.) : *roditi* 'rodzić'.

4. Dokładne bałt. odpowiedniki tego formantu lit. *-lė*, łot. *-le* występują w funkcji tej samej: tworzą nomina agentis, actionis (acti), instrumenti [140].

Suf. *-lъ* : *-slъ* (tematy na *-ĭ-*)

1. Repartycja obu postaci jest taka sama jak przy *-lo* : *-slo* (p. s. 103). Należy tu przede wszystkim kilka archaicznych nazw narzędzi, np. *gǫ̑sli* pl. f. 'gęśle' : *gǫdǫ gǫsti* 'brzmieć, grać na instrumencie strunowym'; *ěsli* pl. f. 'jasła, żłób' : *ěmь ěsti* 'jeść' (por. *ěsla* s. 103); *soplъ* f. 'piszczałka, fujarka' (dial.) : *sopěti* 'dąć, brzmieć, grać na piszczałce'.

2. Z kolei wymienić trzeba pierwotne nomina actionis > nomina acti, np. odpierwiastkowe **orślъ* w złożeniach *lěto-orslъ* 'jednoroczny pęd, latorośl' (< **lěto-orst-slъ*) : *lěto* 'lato, rok', *orsti orstǫ* 'rosnąć', *ot-orslъ* 'pęd rośliny wyrosły od pnia, odrośl' < *ot-orsti* 'odrość, wyrosnąć ponownie'; (od tematu infinitiwu) *vijalъ* 'burza, zamieć' (płn.) : *vijati* (: *viti* 'wić') 'wić się, kurzyć się, np. o zamieci'.

3. Tu należy też niemotywowane *mỹ̑slъ* f. 'myślenie, wynik myślenia' (**mūd-sli-*) : ie. *mēudh-* : *məudh-* : *mūdh-* 'rozważać, pragnąć, lit. *maudžiù maũsti* 'pragnąć, tęsknić'.

4. Suf. *-lъ* wykazuje również niemotywowane *ǫ̑glъ* m. 'węgiel', pierwotny temat na *-ĭ-* (z wtórnym przejściem do odmiany na *-i̯o-*), kontynuujące ie. *ang-* 'ts.' (o odpowiednikach bałt. p. niżej).

5. Podany materiał składa się z dwóch zasadniczych warstw. Pierwsza pierwotna nawiązuje do suf. *-lo-* : *-slo-* (p. s. 103—4). Należą tu wyrazy typu *gǫsli*, *ěsli*, *soplъ*, *myslъ*, *ǫglъ*. Spotyka się tutaj dokładne odpowiedniki ie., np. *ǫglъ* = lit. *anglìs*, stpr. *anglis* 'ts.'.

Grupa druga powstała przez nawarstwienie się suf. *-ъ* (tworzącego abstracta deverbalne i denominalne, na pierwotny imiesłów na *-lъ* [141]. Punktem

[138] Otrębski GL II 105—7.

[139] R. Bošković, Razvitak sufiksa u južnoslov. jezičkoj zajednici, 1936, 143—9, Sławski PSS II 87.

[140] Leskien BN 455—64, Endzelin LG 250—1, Otrębski GL II 105—7.

[141] Por. Brugmann Grdr. II 1, 383—4, Lohmann KZ LVIII 207.

wyjścia były więc formacje typu *byl̥ъ* 'roślina, ziele; to, co się stało, co było' < *byl̥ъ* 'który istniał, wyrósł' : *byti* 'być, żyć, istnieć'; *gnilъ* 'zgnilizna' (dial.) < *gnilъ* : *gniti* 'gnić' [142].

Suf. *-ělъ* (tematy na *-ĭ-*)

1. Należą tu przede wszystkim nazwy czynności i stanu rodzaju żeńskiego, ulegające zwykle konkretyzacji w nomina acti, nomina instrumenti, np. *gy̆bělь* 'zaguba, zagłada' (płd.wsch.) : *gyběti, gybnǫti* 'ginąć'; *kǫpělь* 'kąpanie (się), kąpiel, woda, naczynie do kąpania, miejsce kąpieli' : *kǫpati (sę)* 'kąpać (się)'; *metělь* 'zamieć śnieżna, zawierucha' : *metǫ mesti* 'rzucać, ciskać; wiać, dąć, o zawiei, zawierusze'; *obitělь* 'mieszkanie; rodzina' (płd.) : *obitati* 'mieszkać'; *pečälь* (**pek-ělъ*) 'smutek, troska' (płd.-wsch.) : *pekti sę* 'troszczyć się'; *skrižalь* 'tablica, płyta' (zach.-płd.) : sch. *krížati* 'krajać'; *topělь* 'przepaść wodna; bagno' : *tonǫti* (**topnǫti*) 'tonąć';

scs. *mlъčalь* 'milczenie' : *mlъčati* 'milczeć'; *obrětělь* 'znalezienie, odkrycie' : *obrěsti obręštǫ* 'znaleźć'.

2. Wszystkie te rzeczowniki oparte są o pierwiastek werbalny. Wyjątkowo tylko brak motywującego czasownika, np. *glibělь* 'trzęsawisko, przepaść, otchłań' (dial.) : *glibъ* 'ts.', *glibъkъ* 'grząski, bagnisty'; *kǫdělь* 'przędziwo; przyrząd do przędzenia' : *kǫd-rъ*, *kǫd-erъ* 'kędzior'.

3. Wyodrębnia się grupa nazw instrumentów muzycznych: *piščälь* (**pisk-ělъ*) 'piszczałka, fujarka; kość podudzia, piszczel' : *piščati* 'piszczeć'; *sopělь* 'piszczałka' : *sopěti* 'dąć, brzmieć, grać na piszczałce' (por. *soplь* s. 106); *svirělь* 'fujarka, piszczałka' (płd.-wsch.) : *svirěti, svirati* 'gwizdać, grać na piszczałce'.

4. Na uboczu stoi wyraz *dětělь* 'działanie, czyn' : *děti* 'kłaść, czynić'. Może to być twór literacki z epoki cyrylo-metodiańskiej. Spółgłoska *-t-* może pochodzić z nawarstwienia się na synonimiczne abstractum **dětь* w scs. *blagodětь* 'dobry uczynek, łaska' (p. jednak niżej).

5. Ogromna większość należących tu wyrazów wykazuje regularny akut na długiej samogłosce sufiksu, wyjątkowo na długiej samogłosce rdzennej (*gy̆bělь*).

6. Widać wyraźne nawiązania do formacji na *-lъ* [141]. Kilka należących tu wyrazów można by uważać za derywaty na *-lъ* od czasowników stanu na *-ěti*: *gybělь*, *sopělь*, *piščalь*, *svirělь*, scs. *mlъčalь*. Por. też *sopělь* : *soplь* 'ts.', ros. dial. *bogatélь* f. 'bogactwo' : *bogatétь* 'bogacić się' (w opozycji do *bogatélь* m. 'bogacz' z suf. *-l'ъ* < *-ljo-*).

Wyrazy tego typu mogą stanowić punkt wyjścia całej kategorii. Już jednak w ie. istniały abstracta na *-ēl*, rekonstruowane na podstawie het. *-ēl* (*šu-ēl* 'wiązadło, sznurek' : łac. *suō* 'szyję, łączę'; *ḫurk-ēl* 'kara śmierci' : *ḫark-* 'umierać') i łac. typu *quer-ēla* 'skarga, narzekanie' : *queror* 'żalić się, jęczeć'; *loqu-ēla* 'mowa, słowo' : *loquor* 'mówić'. Także i złożone *-t-ělь* ma paralelę w het. i łac.

Suf. *-al'ъ*

1. Jest to formant złożony: *-a-l'ъ*. Samogłoska *-a* pochodzi z absorpcji morfologicznej wygłosu tematu podstawy derywacyjnej. A więc *-al'ъ* wyodrębniło się z podstawowego typu *kov-a-l'ъ* : *kov-a-ti* (p. s. 105), np. *šival'ъ* 'krawiec' :

[142] O rzeczownikach tego typu w strus. i w ros. zob. Azarch Leks. drevneruss. 238—54.

[143] Zob. Varbot DIS 76.

[144] Meillet Ét. 417.

šьvьcь : *šьvějь* 'ts.' : bsł. *siuuiō* (> lit. *siuvù*). Do tego wyrazu nawiązuje stare f. *šьvali* : *šьvalьja* 'szwaczka'.

2. W kilku językach słow. spotykamy *-al'ъ* w funkcji formantu tworzącego atrybutywne ekspresywne określenia, np. *nosal'ъ* (zach.) 'człowiek o wielkim nosie' < *nosъ*; pol. *wąsal* 'mężczyzna z długimi wąsami' : *wąs*. O stanowiącym punkt wyjścia typie *noga-l'ъ* : *noga* p. s. 105.

Suf. *-elъ*

1. Przyrostek ten wyjątkowo pojawia się w starych wyrazach psł. Od podstawy werbalnej utworzone są: *kvičelъ* 'ptak kwiczoł, Turdus pilaris' (dial.) : *kvičati* 'kwiczeć'; *vy̑telъ* 'rożen; mątewka' (dial.) : *vy̑těti* 'obracać, kręcić, wiercić' [145] (nomina agentis); *brъselъ* 'skorupa, czerep' (płd.-wsch.) : *brъsati* 'trzeć, ścierać, rzucać', por. bułg. *štьrbel* 'szczerba, wyszczerbione naczynie, narzędzie' : *šče̊rbiti* 'wyszczerbiać'.

Tu zapewne należy też niemotywowane *dętelъ* : *dętьlъ* 'dzięcioł, Picus' (**dentel-* < **del-tel-* < **delb-tel-*) : *delbti* : *dl'bti* 'dłubać' (a więc pierwotnie 'dłubiący, żłobiący') [146].

2. Od podstawy przymiotnikowej utworzone jest dial. *živelъ* 'stworzenie, to, co żyje' : *živъ* 'żywy' : *živǫ žiti* 'żyć'. Por. bułg. dial. *brъzel* 'nurt rzeki' : *bŕzъ* 'szybki'.

3. Derywat odrzeczownikowy: *pelvelъ* 'chwast' : *pelva* 'plewa' : *pelvǫ pelti* 'plewić'.

4. Z rzeczowników rodzaju nijakiego należy tu *kŕdelo* 'stado, trzoda' (płd.) < *kŕdo* 'ts.' Jest to zapewne pierwotne deminutivum. W sch. zaświadczone jest *-el* w hipokorystycznych imionach osobowych [147].

5. Przyrostek *-elъ* kontynuuje ie. *-e-lo-*, dobrze zaświadczone zarówno w rzeczownikach prymarnych, jak i sekundarnych (deminutiva) [148]. W funkcji dem. częstsza jest w słow. odmianka *-el'ъ -ĕl'ъ* (p. niżej), której odpowiada dokładnie lit. *-elis* : *-ėlis* [149]. Także i w abstraktach zaświadczona jest już w ie. oboczność postaci *-el-* : *-ēl-* [150].

Suf. *-el'ъ*

1. Występuje zasadniczo w tych samych funkcjach co *-elъ*, np. dewerbalne *čьmel'ъ* : *ščьmel'ъ* 'trzmiel' : *(š)čьmiti* 'powodować ból, ściskać';

denominalne: *kŕpel'ъ* 'prymitywne obuwie z kawałka skóry lub łyka' (dial., = stpr. *kurpelis* 'kopyto', lit. *kurpãlis* 'kopyto szewskie') : *kŕpa* 'płat, kawałek skóry' : *kŕpati* 'łatać, szyć'; sch. *brzelj* 'ptak pomurnik, Tichodroma muraria' : *bŕzъ* 'szybki'; deminutiva: *bratel'ъ* hip. : *bratъ* 'brat' (por. lit. *broterėlis* 'braciszek'); *kŕdel'ъ* 'trzoda, stado' (dial.) < *kŕdъ* 'ts.'; *košel'|ъ* : *košěl'|ъ* 'pleciony kosz, kobiałka' < *košъ* 'kosz'.

Dobrze zaświadczone są też hipokorystyczne męskie imiona osobowe na *-el'ъ* : *-el'a* [151].

[145] Varbot DIS 83.

[146] Sławski SE I 202—3, Vasmer REW I 387—8. Spółgłoska *-t-* według nominów agentis na *-tel'ъ*, ślady postaci *dętel'ъ* są zachowane.

[147] Maretić Rad JA LXXXII 100.

[148] Brugmann Grdr. II 1, 365—7.

[149] Otrębski GL II 114—7.

[150] Benveniste Origines 42—3, van Wijk RES XVI 243—4.

[151] Maretić Rad JA LXXXII 101, Taszycki Rozprawy I 86.

Suf. *-ela, -el'a*

1. Przyrostki te występują w podobnych funkcjach co podstawowe *-elъ, -el'ъ*. Jedynym ogólnosłow. wyrazem jest *bъčela* 'pszczoła', najprawdopodobniej pierwotne *nomen agentis do bučati* 'buczeć, brzęczeć o pszczołach'. Do tego samego typu należy też *kvičela* : *kvičala* 'ptak kwiczoł, Turdus pilaris' : *kvičelъ* 'ts.' : *kvičati* 'kwiczeć'.

2. W kilku językach słow. poświadczona jest dem. *košel'a, košěl'a* (płn.) : *košel'ъ, košěl'ъ* : *košь* 'kosz'; *pustel'a* 'pustynia' < *pustъ* 'pusty'.

3. W poszczególnych językach słow. mamy też nomina agentis (zwykle pejoratywne) i nomina attributiva z tymi suf. (psł. *-ela, -ěla* : *-el'a, -ěl'a*).

O męskich imionach osobowych na *-el'a* p. wyżej s. 108.

4. Formanty te mają nawiązania ie.[152]

Suf. *-olъ*

1. Spotyka się wyjątkowo w derywatach a) odrzeczownikowych, b) odprzymiotnikowych, c) odczasownikowych, np.:

a) *vr̥cholъ* 'wierzchołek, szczyt' : *vr̥chъ* 'ts.' Z poszczególnych języków słow. por. czes. *hrbol* m. 'zgarbienie' : *gr̥bъ* 'garb'; słe. *kozȍl* 'koszyczek z kory' : *kozubъ* 'ts.' (: *koza* 'koza', też o różnych przedmiotach podobnych kształtem);

b) bułg. *bъrzól* 'potok górski' : *bъrzel* 'ts.' < *bъrz* 'szybki';

c) *sokolъ* 'sokół, Falco' : *sokotati* dźwkn. np. o głosie sroki, kury (por. też *sočiti* 'śledzić, łowić').

2. Dokładnym odpowiednikiem suf. *-olъ* jest lit. *-alas*[153], formant bardzo produktywny, częsty w nazwach czynności i działacza, derywowanych od podstaw dźwkn., np. *plẽpalas* 'paplanina; papla' : *plepė́ti* 'paplać'.

Spotyka się także w funkcji deminutywnej, np. *draũgalas* : *draũgas* 'towarzysz'.

Suf. *-ol'ъ, -olъ*

1. Także i te przyrostki są wyjątkowe, np. *bǫbol'ъ* 'pęcherz na skórze' (płd.-zach.) : *bǫbъl'ъ* 'pęcherz na wodzie, na skórze, nabrzmienie, guz' : *bǫba* 'pęcherz, bąbel, narośl na ciele, roślinie'; *mozol'ъ* 'ślad uderzenia, siniec, krwiak; guz, odcisk, nagniotek' : stwniem. *masar* 'sęk, narośl na drzewach', lit. *mãzgas* 'węzeł, supełek; guz, sęk' (są ślady grupy *-zg-* też w słow.).

2. Obok postaci *mozol'ъ* (temat na *-jo-*) zaświadczony jest także pierwotny temat na *-ĭ-* masculinum, a więc *mozolь mozoli*[154].

3. Suf. *-ol'ъ* powstał z nawarstwienia się strukturalnego *-jъ* na pierwotne *-olъ*. Tak np. *bǫbol'ъ* zakłada pierwotne **bǫbolъ* = lit. *bum̃balas* 'pęcherz, bąbel; owalny, kulisty przedmiot, duży węzeł'. Por. lit. suf. *-alis* (dawny i dial.) tworzący pejoratywne określenia osób, np. *smirdãlis* 'śmierdziel' : *smir̃dalas* 'smród'[155].

Suf. *-ola, -ol'a*

1. W materiale psł. pojawiają się wyjątkowo, np. *gomola* : *gomol'a* 'bryła, gruda' : *žьmǫ žęti* 'cisnąć, gnieść, tłoczyć', w lit. dokładny odpowiednik męski *gãmalas* 'bryła, kawał, ugnieciona masa'.

[152] Meillet MSL XIV 1, Otrębski GL II 114—8.

[153] Otrębski GL II 109—12. O germ. *-ala-* < *-olo-* p. Brugmann Grdr. II 1, s. 367.

[154] Vaillant GC II 1, s. 149.

[155] Otrębski GL II 112.

Z poszczególnych języków słow. por. pol. dial. kasz. *bruzgola* 'bąbel na wodzie' : *bŕuzgati* (*bruzgati*) 'pluskać, pryskać' : łot. *brùzgalas* pl. 'bąble na wodzie powstające w czasie deszczu'; czes. *mrtvola* 'trup, zwłoki' (: ros. *mértvelъ* m. 'umarły') : *mr̥tvъ* 'martwy'; dial. laskie *bachrola* 'gruba kobieta' : *bachrata* 'ts.'; nomina agentis: sch. *zólja* 'osa' < **bъzolʼa* : *bъzati* 'bzykać, o dźwięku wydawanym przez lecące owady'; ros. dial. *susólja* 'pijak' : *susólitь* 'powoli pić'.

2. Także i w lit. feminina na *-ala* są rzadkie [156].

Suf. *-ulъ*, *-ulʼъ*

1. Pojawiają się wyjątkowo, np. *krivulъ* : *krivulʼъ* 'coś krzywego, np. krzywe drzewo, zakręt, zawój rzeki, drogi' < *krivъ* 'krzywy'.

Częściej spotyka się je w nazwach osobowych, przede wszystkim w sch. i bułg. [157]

2. Formanty te powstały na gruncie psł. Nawiązują do suf. *-ьlъ*, *-ьlʼъ*, ie. *-ulo-*, lit. *-ulas*, *-ulys*.

Suf. *-ulʼa*, *-ula*

1. Przyrostek *-ula* nie występuje w wyrazach psł. W poszczególnych językach słow. spotyka się go w funkcji formantu ekspresywnego tworzącego zwykle augmentativa, czy też pejoratywne nomina agentis [158].

2. Ekspresywny suf. *-ulʼa* [159] dobrze jest zaświadczony we wszystkich prawie językach słow. Tworzy deminutiva i hypocoristica, (niekiedy jednak też augmentativa, np. w ukr.), rzeczowniki atrybutywne (odprzymiotnikowe i odrzeczownikowe), np. nazwy krów od ich maści. Nierzadkie są nomina agentis (zwykle z odcieniem pejoratywnym). W kilku językach słow. derywuje także nomina feminativa, przede wszystkim nazwy żon od nazwisk czy zawodów mężów.

Dobrze poświadczony jest formant *-ulʼa* również w imionach osobowych.

Obok podstawowego rodzaju żeńskiego spotyka się masculina (imiona osobowe, formacje ekspresywne, zwłaszcza nomina agentis).

3. W słownictwie psł. najczęstsze są deminutiva i hypocoristica, np. *babùlʼa* (płn.) < *baba* 'baba, babka'; *bobùlʼa* < *boba* 'coś okrągłego, zwłaszcza jagoda'; *bǫbùlʼa* < *bǫba* 'kulisty, owalny przedmiot, pęcherzyk, bąbel'; *děvùlʼa* (płn.) < *děva* 'dziewczyna, dziewica'; *gomùlʼa* < *gomъ* 'bryła kulista, gruda'; *žegъzulʼa* (płn.) < *žegъza* 'kukułka'.

4. Spotyka się też rzeczowniki odprzymiotnikowe, np. *krivùlʼa* 'krzywizna, coś krzywego, człowiek krzywy, kulawy' < *krivъ* 'krzywy'; *sivùlʼa* 'siwa krowa' < *sivъ* 'siwy'.

5. Formacje odczasownikowe: *češulʼa* 'łuska, np. ryby; oderwana gałązka' (dial.) : *češǫ česati* 'drapać, skrobać, czesać; rwać'; *chodùlʼa* 'szczudło' : *choditi* 'chodzić' (nomen instrumenti).

6. Początkowa samogłoska sufiksu wykazuje z reguły akut.

---

[156] Leskien BN 476.

[157] Zob. Maretić Rad JA LXXXII 127, Warchoł PSS III 56—7.

[158] Por. Doroszewski PF XIV 67—8, Smal-Stockyj, Abriss der ukrainischen Substantivbildung, 1915, 38.

[159] Por. Belić AslPh XXIII 192—3; Zaręba SFPS V 457—64; Warchoł PSS III 55—63.

7. Suf. *-ula*, *-ul'a* są innowacją psł. Nawiązują do ie. deminutywnego *-ulā* (tak jak *-ulъ*, *-ul'ъ* do ie. *-ulo-*), por. np. lit. *-ulė* w funkcji deminutywnej i hipokorystycznej [160], *-ula* w funkcji tworzenia nazw żeńskich od odpowiednich męskich [161].

Suf. *-ьlъ*, *-ьlo*

1. Zachowane są szczątkowo w kilku wyrazach, np.:

od podstawy przymiotnikowej: *bŗgьlъ* 'ptak kowalik, Sitta' zach. : psł. *bŗgьlězъ*) : *bŗgъ* 'szybki, prędki';

od podstawy czasownikowej: *sysьlъ* 'suseł, Citellus' (dial., z obocznymi postaciami: *szszьlъ* : *suszlъ*) : *sysati* 'świstać, syczeć' (nomen agentis); *sedьlo* 'siodło' : ie. *sed-*, psł. *sędǫ sěsti* 'siąść', dokładny odpowiednik może w łot. *sedli* > *segli* m. pl. 'siodło' < bałt. *sedula-* [162].

Niemotywowane: *ǫgьlъ* 'kąt, róg, narożnik' < ie. *ang-* : *ank-* 'zginać', dokładny odpowiednik: łac. *angulus* 'kąt, róg' (**angu-lo-*); *pьkьlъ* (płd. też *pьcьlъ*) 'smoła' < ie. *pik-* 'ts.', łac. *pix picis*, lit. *pìkis* (**pik-yo-*), gr. πίσσα (*πίκ̯ια) 'ts.'.

2. Suf. *-ьlъ*, *-ьlo* kontynuują ie. *-ulo-* [163]. Spotyka się dokładne odpowiedniki ie. poszczególnych wyrazów psł. (p. wyżej *sedьlo*, *ǫgьlъ*, por. też niżej *bǫbьl'ъ*). Najbliższym odpowiednikiem jest lit. *-ulas* [164] tworzące nomina actionis, n. acti, a także szereg wyrazów o odcieniu deminutywnym. Lit. *-ulas* alternuje niekiedy z *-alas* [165], por. wyżej s. 109 *bǫbьl'ъ* : *bǫbol'ъ* = lit. *buñbulas* 'pączek kwiatu; guz, węzeł, bryłka' : *buñbalas* 'pęcherz, bąbel; owalny kulisty przedmiot; węzeł'.

Suf. *-ьl'ъ*

1. Także i ten formant jest wyjątkowy. Spotyka się zarówno w derywatach dewerbalnych, jak i denominalnych. Tworzy nomina agentis (n. instrumenti), np. *ob-vŗtьl'ъ* 'wierzchnia część przodu wozu, obracająca się na sierdzieniu, służąca do kierowania wozem' (zach.) : *ob-vŗtěti* : *vŗtěti* 'kręcić, obracać'. Spotyka się też derywaty odrzeczownikowe i odprzymiotnikowe, np. *bǫbьl'ъ* : *bǫbol'ъ* : *bǫba* (p. s. 109); *krno-dupьl'ъ* : *krno-dupьl'ъ* 'człowiek małego wzrostu, niewyrosły, skurczony, kurdupel' (płn.) < *krno-dupъ* 'krótki, kusy'.

Bezpośrednia podstawa derywacyjna niejasna w wyrazach: *vorbьl'ъ* 'wróbel' (dial., z obocznymi postaciami *vorbьjь* : *vorbьcь*) : łot. *zvirbulis* : lit. *žvìrblis* 'ts.'; *sopьl'ъ* 'wydzielina z nosa, smark; zwisający kawał lodu' (dial., oboczne postacie : *sopьl'ъ*, *sopol'ъ*, *sopul'ъ*) : łot. *sapuļi*, *sâpuļi* pl. 'smarkle' [166].

2. Formant *-ul'ъ* powstał przez nawarstwienie się *-jъ* na podstawowe *-ьlъ*, por. *bǫbьl'ъ* : lit. *buñbulas* (p. wyżej). W podanych przykładach widać dokładne odpowiedniki bałt. Lit. *-ulys*, *-ulis* tworzy nomina actionis (> n. acti), nomina agentis, rzeczowniki odprzymiotnikowe i odrzeczownikowe [167].

Suf. *-ьla*

1. Zaświadczony jest wyjątkowo, np. *metьla* 'miotła' < *metǫ mesti* 'zamiatać'.

[160] Otrębski GL II 128.
[161] Leskien BN 485.
[162] Buga RR II 306, Trautmann BSW 259, por. jednak Mühlenbach III 812.
[163] O tym suf. zob. Brugmann Grdr. II 1, 367—8.
[164] Otrębski GL II 124—8, por. też Endzelin LG 254—6.
[165] Otrębski GL II 125.
[166] Mühlenbach III 709.
[167] Otrębski GL II 126—8.

Występuje też w wyrazach niemotywowanych, np. *jьgьl|a* (**igulā*) : stpr. *ayculo* 'ts.' < **aigulā* (ie. *aiḱ-* : *iḱ-* : *aiǵu-*); *bъdzla* 'grzyb' (płn.) : lit. *budė̃* (**budi̯ā*), *budėlė̃*.

2. Równie rzadki jest lit. odpowiednik *-ula* [168].

Suf. *-ьlъ* (temat na *-ĭ-*)

Pojawia się wyjątkowo, np. *bryzgьlъ* f. 'wyprysk na ciele, pryszcz, bąbel', (zach.) : *bryzgati* 'bryzgać, pryskać'.

Suf. *-ylъ*, *-ylo*

1. Zachowany jest szczątkowo, np. w derywatach prymarnych: *kopy̆lъ* : *kopy̆lo* 'narzędzie do kopania, kopaczka; kopyto; stram sań' : *kopati* 'kopać'; *kovy̆lъ* : *kovyl'|ъ* 'trawa ostnica, Stipa' (płd.-wsch.) : *kovati* 'bić metal młotem, kuć; ciąć, nacinać, żłobić kamień' (por. należące tu goc. *hawi* 'siano', niem. *Heu* 'ts.' : *hauen* 'siec, bić').

Ze względu na znaczenie są to pierwotne nomina agentis.

2. Samogłoska *-y-* suf. *-y-lъ*, *-y-lo* mogła się wyabstrahować z nom. sg. tematów na *-ū-* (por. niżej *bodyl'ъ* : *body bodъve* 'oścień rybacki'), względnie z nom. sg. spółgłoskowych tematów na *-en-* (por. niżej *-yla*). Dokładnym odpowiednikiem suf. *-ylъ* mogłoby być lit. *-uolas* (*-uolys*, f. *-uolė*), lit. *-uo-* może niekiedy występować zamiast *ū* [169]. Rekonstruuje się również ie. formant *-ūlo-* [170].

Suf. *-yl'ъ*

1. Jako formacja świeższa, powstała z nawarstwienia się *-jъ* na podstawowe *-ylъ*, przyrostek ten zaświadczony jest lepiej. Tworzy przede wszystkim wyrazy tego samego typu co *-ylъ*, a więc pierwotne nomina agentis, np. *badyl'ъ* 'bezlistna łodyga kłująca, roślina kłująca' : *badati* iterativum do *bodǫ bosti* 'bóść, kłuć'; *bodyl'|ъ* 'ostry, kłujący przedmiot, kolec, cierń' : *bodǫ bosti*; *motyl'ъ* 'motyl' : *motati* 'motać, kręcić, potrząsać, kołysać', rozwój znaczenia jak w niem. *Falter* 'motyl' : gr. πάλλω 'potrząsam, macham, wywijam, kołyszę' [171]; tu należy też oboczna postać *metyl'ъ* 'motyl' : *metǫ mesti* 'rzucać, ciskać; wiać, rozwiewać; zgarniać, czyścić miotłą'.

O wyrazie *kovyl'ъ* p. wyżej.

2. Spotyka się również derywaty denominalne, np. *kostyl'ъ* 'kostur, szczudło, kula' (wsch.) < *kostъ* 'kość' (por. należące tu *kosturъ* pierwotnie 'narzędzie kościane'); *gr̥byl'ъ* 'zgarbienie, garb' (wsch.) < *gr̥bъ* 'garb'.

3. Formant *-yl'ъ* alternuje niekiedy z *-ul'ъ* np. *gr̥byl'ъ* : *grbul'ъ* (płd.-wsch.) 'małe wzniesienie; narośl'; *motyl'ъ* : *motul'ъ*, *metyl'ъ* : *metul'ъ*.

Suf. *-yla*

Zalicza się tu niekiedy wyrazy *kobyla* i *mogyla*, oba niezbyt pewne. Psł. *koby̆la* 'samica konia, klacz' jest w związku z łac. *cabō -ōnis* 'wałach', *caballus* 'koń, zwłaszcza roboczy', gr. καβάλλης 'ts.'. Nie jest wykluczone, że bezpośrednią podstawą psł. *kobyla* jest **koby*, nom. sg. pierwotnego tematu na *-n-*. Właściwym sufiksem byłoby tu więc strukturalne *-la*.

---

[168] Leskien BN 485, Otrębski GL 126.

[169] Otrębski GL I 181—2; II 128—30.

[170] Brugmann Grdr. II 1, 368, 371.

[171] Kiparsky VJ 1956 5, 134—5.

Psł. *mogy̆la* jest podejrzane o pożyczkę orientalną. Mało prawdopodobny jest związek z *mogǫ mokti* 'móc', sugerujący pierwotne znaczenie 'miejsce panujące' [172].

Suf. *-dlъ, -dlo, -dla*

1. Przyrostki te zaświadczone są szczątkowo. Formant *-dlъ* zachowany jest w derywatach dewerbalnych, np. nomen agentis *pětьl|ъ* 'kogut' (płd.) : *pěti* 'śpiewać, piać' (co do *-t-* por. nomina agentis na *-tel-*, i *pastuchъ, pětuchъ*, s. 74); nomen instrumenti *vitьlъ* 'cewka tkacka, motowidło' (dial.) : *viti* 'wić, nawijać' [173] : *vitь* 'res torta'.

2. Spotyka się też derywaty denominalne, np. *kozьl|ъ* 'samiec kozy' < *koza* 'Capra'.

3. Wyrazy niemotywowane: *orьl|ъ* 'orzeł' : ie. *er-*, *or-*, lit. *erẽlis*, dial. *arẽlis* (bałt. *erel̨a-*) 'ts.', lit. postacie *ẽras, ãras* są sztucznymi derywatami wstecznymi [174]; *svy̆'dьlъ* : *svy̆'dьlo* 'świder, wiertło' : stwniem. *swert* 'miecz', ie. *sụer-* 'ciąć, kłuć, wiercić'; *kǫdьlo* : *kǫdьla* 'kędzior, kosmyk splątanych włosów' (*kudьlo* : *kudьla* 'ts.') : *kǫd-ělь* 'kądziel', *kǫd-rъ, kǫd-erъ* 'kędzior'.

4. Niekiedy *-dlъ* alternuje z *-elъ*, np. *dętьlъ* : *dętelъ* 'dzięcioł' (p. s. 108).

5. O deminutywnym suf. *-lę* wyabstrahowanym z formacji na *-dlъ* zob. pod suf. *-ęt-*

6. Derywaty na *-dlъ* wykazują zwykle pierwotną oksytonezę, wyjątkowo barytonezę.

7. Suf. *-dlъ* kontynuuje ie. *-i-lo-* (*-i-* z pierwotnego tematu na *-ĭ-*) [175]. Por. wyżej *vitьlъ* : *vitь*. Nie widać podstaw do wyprowadzania go z germ.[176] Dokładny odpowiednik lit. *-ilas* (f. *-ila*) zachowany jest również szczątkowo. [177]

Suf. *-dlo*

1. Jest to podstawowy formant psł. nominów intrumenti. W bogatym materiale wyróżnić trzeba dwie zasadnicze warstwy: derywaty prymarne (od pierwiastka werbalnego) i derywaty sekundarne od tematów czasownikowych. Warstwa pierwsza, archaiczna, zaświadczona jest w pewnej ograniczonej ilości wyrazów. Warstwa druga jest produktywna. W poszczególnych językach słow. wyderywowały się złożone suf. *-a-dlo, -i-dlo* z wyabstrahowaną samogłoską tematyczną podstawowego czasownika.

2. Derywaty prymarne, np.: *bi̯dlo* 'narzędzie do bicia, ubijania, np. kołatka, płocha w krosnach' : *biti* 'bić'; *bydlo* 'miejsce pobytu, miejsce zamieszkania' (zach.) : *byti* 'być' (pierwotnie 'to, co służy do życia'); *bordlo* (*zabordlo*) 'to, co służy do obrony, zapora, umocnienie, palisada' : *borti bor'ǫ* 'zmagać się, walczyć'; *gy̆rdlo* 'gardło' : *žьrǫ žerti* (*žerǫ žьrati*) 'pożerać, pochłaniać', ie. *gᵘer-* : *gᵘerə-* 'ts.' (od tej samej podstawy także: *žerdl|o* 'gardziel, ujście rzeki; wąwóz; źródło', *žy̆dl|o* 'gardziel, czeluść; wąwóz'); *mędlo* 'przyrząd do międlenia lnu, konopi, międlica' : *męti mьnǫ* 'miąć, międlić'; *my̆dlo* 'coś służącego do mycia, prania' : *myti* 'myć'; *sidlo* 'sidło' : ie. *sē(i)-*, lit. *siẽti siejù* 'wiązać'; *šĭdlo* 'narzędzie

[172] Vasmer REW II 144, tu też przegląd innych objaśnień.

[173] Vaillant RES XXIII 156—7, J. J. Mikkola, Mélanges Pedersen, 1937, 411.

[174] Fraenkel LEW 122.

[175] Brugmann Grdr. II 1, 368, Specht UID 245.

[176] Z germ. wyprowadzał *-dlъ* Vaillant RES XXIII 156—7.

[177] Otrębski GL II 121.

do szycia, szydełko' : *šiti* 'szyć'; *(s)kridlo* 'skrzydło' : ie. *(s)krei-*, lit. *skrìẽti skriejù* 'latać'.

Jak widać, wokalizm pierwiastka nie jest jednolity. Postulowane budową *-e-*, *-ei-* jest jednak dobrze zaświadczone.

3. Derywaty sekundarne: *bělìdlo* 'środek do bielenia; miejsce, gdzie się coś bieli' ⟨ *bělìti* 'czymś białym powlekać, bielić'; *brękàdlo* : *bręcàdlo* 'brzękadło' : 'gaduła, papla' ⟨ *brękati*, *brękati*, *bręcati* 'brzęczeć, dźwięczeć'; *kropìdlo* 'narzędzie do kropienia' ⟨ *kropiti* 'kropić'; *nosìdlo* 'nosze, przyrząd do przenoszenia ciężarów; nosze do przenoszenia zwłok, mary' ⟨ *nositi* 'nosić'.

4. W okresie historycznym widać tendencję do rugowania derywatów prymarnych. Tak np. obok *ordlo* pojawia się *oradlo* : *orati*, obok *bidlo* : *bijadlo* : *bijati*.

5. Obok prymarnego znaczenia narzędzia czynności spotyka się też, jak widzieliśmy, znaczenia sekundarne: miejsca czynności, czy nawet wykonawcy czynności (*brękadlo*). W kilku językach słow.[178] dobrze zaświadczone są także nomina actionis na *-dlo* (częste szczególnie w płd.słow., zwłaszcza w bułg. i słe.). Mało prawdopodobne jest dopatrywanie się tu pierwotnej funkcji suf. *-dlo*. Najprawdopodobniej jest to znaczenie sekundarne, uogólnione z podstawowego konkretnego.

6. Akcent wyróżnia derywaty prymarne od sekundarnych. Pierwsze mają albo akut na długiej samogłosce rdzennej (*bìdlo*), albo też oksytonezę: *(s)kridlo* [179]. Derywaty sekundarne wykazują akut samogłoski tematycznej podstawy derywacyjnej (*bělìdlo*).

7. Psł. *-dlo* może kontynuować zarówno ie. *-tlo-* (⟩ lit. *-klas*) [180], jak i ie. *-dhlo-* [181]. Oba te sufiksy tworzyły także prymarne nomina instrumenti. Kilka przytoczonych wyrazów psł. ma dokładne, czy też bardzo bliskie odpowiedniki ie., np. *ordlo* = lit. *árklas* 'socha, radło'; *šidlo* : stwniem. *siula* ⟨ *siūdhlā* (por. też łac. *sūbula* 'ts.' ⟨ *sū-dhlā* : *suō* 'szyję'); *gȩdlo* : lit. *gurklỹs* 'podgardle, wole', stpr. *gurcle*, stlit. *gurklė* 'gardło'; *žerdlo* : lit. *gerklė* 'gardło, gardziel'; *bidlo* : stwniem. *bīhal* m., ags. *bil* n. 'topór' ⟨ *bīpla-*, *biđla-*; *bydlo* : lit. *būkla* 'mieszkanie, miejsce pobytu'.

SUFIKSY Z PODSTAWOWYM *-n-* [182]

Suf. *-nъ*

1. Przyrostek *-nъ* zachował się w pewnej ilości z reguły niemotywowanych derywatów prymarnych (zwykle od pierwiastków werbalnych) o znaczeniu konkretnym, np. *belnъ* (*belenъ*) : *bl̥nъ* 'lulek, Hyoscyamus niger' : ie. *bhel-* 'biały, błyszczący', gal. *belinuntia*, ags. *beolone* (**bhelunā*) 'Hyoscyamus'; *čȇrnъ* 'podstawa ogniska, palenisko, głębokie naczynie do warzenia' : ie. *ker(ə)-* 'palić, żarzyć, się', łot. *cęri* 'rozżarzone kamienie na sklepieniu pieca łaźni', stwniem. *hërd* 'ognisko, palenisko, piec kuchenny'; *čl̥'nъ* 'łódka, czółno' : lit. *kélnas* 'ts.',

[178] Zob. Rusek ZUJ 1958 s. 222—7.

[179] Kuryłowicz Acc. 287.

[180] J. J. Mikkola, Mélanges Pedersen, 1937, 409—13, Brückner KZ XLVI 206—11, por. też Otrębski GL II 132.

[181] Brugmann Grdr. II 1, 381, Meillet Ét. 315, SC 356.

[182] Zob. Doroszewski PF XV 2, 3—16.

kélmas 'pień drzewa' (ie. *kel-* 'bić, ciąć, siekać'); *dernъ* 'krzew i drzewo Cornus; berberys, cierń' : *derǫ dьrati* 'drzeć', tu też *dy̯nъ* 'darń', stind. *dīr̥ná-* 'pęknięty, rozłupany'; *gy̯nъ* 'ognisko, palenisko, piec garncarski' < ie. *gʷhy̯nos* (< **gʷher-* 'gorący') : łac. *fornus* 'piec', stind. *ghr̥ná-* 'żar'; *měnъ* 'miara' (płn.) : *měra* 'ts.' < ie. *mē-* 'mierzyć', stind. *mānam* n. 'mierzenie, miara'; *pelnъ* 'łup; zbiór, żniwo; niewola' = lit. *pẽlnas* 'zysk, zarobek', stind. *paṇa-* 'obiecana zapłata', ie. *pel-* 'zyskać, zarobić, sprzedać'; *tr̥nъ* 'cierń' : stind. *tr̥ṇam* 'trawa, źdźbło, ziele', goc. *þaúr-nus* 'cierń', ie. *(s)ter-* 'drętwieć, sztywnieć'; *sъnъ* 'sen' < **sъpnъ* : *sъpati* 'spać', ie. *sup-no-*, gr. ὕπνος 'sen'; *věnъ* 'wianek' : *viti vьjǫ*, ie. *u̯ei-* 'wić'.

Jak widać, wokalizm pierwiastka nie jest jednolity. Obok najczęstszego stopnia zredukowanego pojawia się też *-e-* i oczekiwane w tym typie *-o-* (*-ě-*).

2. Suf. *-nъ* tworzy także odpierwiastkowe, prymarne przymiotniki. Nie dziwi więc, że wśród rzeczowników znajdujemy niekiedy substantywizowane przymiotniki, np. *sernъ* 'szron' : *sernъ* 'biały, siwawy' : lit. *šerkšnas* 'szron' : 'szarawy, siwawy, koloru szronu'; *blaznъ* 'majaczenie, mamienie, pokusa; błąd; człowiek błądzący, obłąkany' : *blaznъ* 'zwodniczy, błędny, obłąkany'.

3. Suf. *-nъ* kontynuuje ie. *-no-* formant zarówno prymarny, jak i sekundarny [183]. Jak widać z podanych przykładów, nierzadkie są odziedziczone wyrazy ie. z tym przyrostkiem. Dokładny odpowiednik lit. *-nas* (z odmianką *-snas*) ograniczony jest, podobnie jak słow. *-nъ*, zasadniczo do formacji starych, datujących się niekiedy z okresu ie.[184]

4. Wyodrębnia się grupa archaicznych rzeczowników należących pierwotnie do tematów na *-ŭ-* [185], a więc z pierwotnym suf. *-nŭ-*, np.: *sy̯nъ* < ie. *sūnús* 'syn' : stind. *sūnú-*, lit. *sūnùs*; *čьnъ* 'porządek, obrzęd; narzędzie, broń; czyn' : ie. *kʷei-* 'układać warstwami, porządkować', stind. *cinóti*, *cáyati* 'ts.'; *stanъ* 'miejsce postoju, przebywania, obóz' : *stati* 'stanąć', stind. *sthā́na-* n. 'stanie; pobyt; stanowisko', stper. *stána-* n. 'miejsce'; *čelnъ čelnu* 'człon' : lit. *kelỹs* 'kolano; kolanko na źdźble', psł. *kol-ěno* 'kolano'; *černъ černu* 'szczęka, ząb trzonowy' : kimr. *cern* 'szczęka', bret. *kern* 'lejek w młynie', łot. *cęruoklis* 'ząb trzonowy'; *česnъ česnu* (płd.) : *česnъkъ* 'czosnek' : *česati* 'drapać, czesać, drzeć, rozrywać'.

5. Do tego typu nawiązuje odosobnione psł. *žr'ny žr'nъve* f. 'żarna', bsł. *gīr-nū-* f. (ie. *gʷr̥-nu-* 'ts.' : *gʷer-* 'ciężki'), stpr. *girnoywis*, łot. *dzir̃nus* (: lit. *gìrnos* f. pl.) : goc. *-qaírnus* f. (**gʷerənu-*), stnord. *kvern* f. (**gʷernā*) 'ts.'.

Suf. *-no*

1. Zaświadczony jest, podobnie jak *-nъ*, w pewnej ilości najczęściej niemotywowanych derywatów prymarnych, np. *dъno* 'dno' (**dhub-no-*) = lit. *dùgnas* 'ts.' (**dubnas*), gal. *dubno-* 'świat', ie. *dheub-* 'głęboki'; *krosno* (zwykle pl. *krosna*) 'drewniana rama używana do różnych celów, np. nosidło; stojak, wał tkacki, warsztat tkacki' : lit. *krãsė* 'krzesło, fotel', psł. *krěslo* 'ts.'; *lъkno* 'grzybień, lilia wodna' (zach.) : lit. *luknė* f. 'ts.'; *runo* 'wełna owcy, skóra wraz z wełną' : *rъvati* 'rwać, odrywać, skubać', lit. *ráuti* 'ts.'; *sěno* 'siano' < ie. *koi-no-*, lit. *šiẽnas*, gr. κοινά 'ts.'; *sukno* 'sukno, gruba tkanina z czystej wełny zgrzebnej' : *sukati* : *sъkati sъkǫ* 'skręcać przędzę, nić, powróz'; *věno* 'wiano' (**věd-no*) : gr. ἕδνον 'ts.' : psł. *vedǫ vesti* 'wieść, pojmować za żonę' [186]; *zr̥'no* 'ziarno' < bsł. *žirna-*, ie. *gʷr̥-no-m*

[183] Brugmann Grdr. II 1, 254—65.

[184] Otrębski GL II 166—9.

[185] Meillet Ét. 453—4, Ekkert UZIS XXVII 51—68.

[186] Benveniste Origines 14 dopatruje się tu śladu ie. tematu na *-r/n-*.

'ts.', łac. *grānum*, niem. *Korn* 'ts.', lit. *žìrnis* 'groch' (< ie. *ǵer-* 'dojrzewać', psł. *zьrěti* 'ts.').

2. Formant *-no* spotyka się również w funkcji strukturalnej formantu rozszerzającego archaiczny, heteroklityczny typ słowotwórczy, np. *bagno* : *bagnъ* 'błotnisty, grząski teren, bagno' (płn.) : germ. *bhaghro-*, *bhoghro-* 'ts.' pierwotnie ie. archaiczny typ nominalny na *-r/n-* [187]; *lož-es-no* (zwykle pl. *ložesna*) 'miejsce, gdzie znajduje się płód, łono matki, macica' : **logo* **ložese* : *ležati* 'leżeć', por. należące do tej rodziny gr. λέχος n. 'łoże'.

Do wyrazu *ložesno* nawiązuje, być może, synonimiczne psł. *lono* <**log-s-no* [188].

Suf. *-na* (*-sna*, *-zna*)

1. Przyrostek *-na* zachował się w pewnej ilości najczęściej niemotywowanych derywatów prymarnych (częściej od pierwiastków werbalnych). Znaczenie jest zwykle konkretne, spotyka się jednak również nomina acti (: n. instrumenti) < nomina actionis.

Przykłady:

born|a *born|ǫ* 'brona' < ie. *bher-* 'ciąć', psł. *borti bor'ǫ* 'zmagać się, walczyć'; *blizna* 'ślad po ranie, znamię; błąd w tkaninie' : *bliz-* < ie. *bhlīǵ-* : *bhleiǵ-* 'bić, uderzać'; *cěn|a* *cěnǫ* 'zapłata (jako zadośćuczynienie), okup; wartość czego' = lit. *káina*, dial. *kainà* 'cena, wartość', awest. *kaēnā* 'odwet, zemsta, kara', gr. ποινή 'okup za zabójstwo, grzywna; rekompensata, zemsta', ie. *q*oinā* < *k*ei-* 'zapłacić jako zadośćuczynienie, odpokutować'; *glìna* 'glina', gr. γλίνη 'klej' : lit. *gliẽti* *gliejù* 'smarować, lepić', ie. *glei-*; *měna* 'zmiana, zamiana; faza księżyca' = lit. *at-mainà*, łot. *maina* 'zmiana', bsł. *mainā* < ie. *mei-* 'zmieniać'; *pelna* : *pelena* 'pielucha' : ie. *pel-* *pelə-* 'okrywać, osłaniać', 'skóra, osłona', z suf. na *-n-* też gr. πέλλᾱς acc. pl. 'skóry', łac. *pellis* 'skóra'; *pěna* 'piana', stpr. *spoyano* 'ts.' (bsł. *pōinā*) : stind. *phéna-* m. 'ts.'; *slìna* 'ślina; śluz' = łot. *sliẽnas* f. pl. 'ślina', ie. *slei-* : *lei-* 'śluzowaty, lepki'; *storn|a* 'przestrzeń; jedna z dwu powierzchni czego' : *sterti* 'rozciągać, rozpościerać'; *struna* 'struna' < ie. *streu-* < *ster-* 'smuga, pręga, pasmo, promień'; *vin|a* 'przyczyna, wina' : lit. *vaina* 'błąd, wada, skaza', łot. *vaĩna* 'wina, przewinienie, błąd' < ie. *u̯ei-*, lit. *výti* *vejù* 'pędzić, gonić, ścigać'; *vl̥'n|a* 'fala' = łot. *vilna*, lit. *vilnìs* 'ts.', ie. *u̯el-* 'kręcić, wić, zwijać', scs. *vьlajati sę* 'być miotanym, np. falami'; *vl̥'na* 'wełna' = lit. *vìlna*, łot. *vilna*, goc. *wulla*, stind. *ūrṇā*, łac. *lāna* (**vlānā*) 'ts.', ie. *u̯l̥-nā* (*u̯el-*, *u̯elə-* 'włos, sierść, wełna'); *žl̥'n|a* 'gatunek dzięcioła' = lit. *gilnà* 'drozd', łot. *dzilna* 'dzięcioł', ie. *ǵhel-* : *ghel-* 'żółty, zielony, szary, niebieski'.

2. I tu, jak przy suf. *-nъ*, trafiają się substantywizowane przymiotniki, np. *boln|a* 'błona; biaława warstwa drzewa pod korą' < *bolnъ* 'białawy, jasny' = lit. *bálnas* 'ts.'.

3. Suf. *-na* występuje też w funkcji strukturalnej przy rozszerzaniu archaicznego typu słowotwórczego, np. *stьgna* 'ścieżka, dróżka' : *stьga*, *stьdza* : *stьgda* 'ts.', goc. *staiga-* 'droga' (pierwotnie zapewne wyraz pierwiastkowy) < *steigh-*, psł. *stig-* 'śpieszyć, pędzić za kim'; *tina* 'bagno, moczar, muł' : *timen-*, scs. *timěno* 'muł, bagno'; *vesn|a* 'wiosna' : stind. *vasan-tá-* m. 'ts.' (**ues-en-to-*) : lit. *vãsara* : *vasarà* 'lato', łac. *vēr* *vēris* n. (**u̯ēsr̥*), gr. ἔαρ ἔαρος 'wiosna' (**u̯esr̥*), e. heteroklityczny temat na *-r/n-* *u̯es-r̥* *u̯es-n-es* 'wiosna' [189].

---

[187] Benveniste, op. cit. 12.

[188] Vasmer ES II 517 (dopisek Trubačeva).

[189] Benveniste, op. cit. 16, Pokorny IEW 1174.

4. Wyodrębnia się grupa rzeczowników z suf. *-sna*, wyjątkowo też *-zna*, np. *dęsna* : *dęsno* (**dęt-sna* : **dęt-sno*) 'dziąsło', ślad pierwotnego ie. *edont-* : *dont-* : *dn̥t-* 'ząb', lit. *dantìs*, stpr. *dantis*, łac. *dens dentis* (**dn̥t-s*); *lun|a* 'księżyc, blask księżyca, łuna' ie. *louk-s-nā* : łac. *lūna* 'księżyc, blask księżyca', stpr. *lauxnos* pl. 'gwiazdy', awest. *raoxšna-* 'błyszczący', ie. *leuk-* 'świecić' : 'jasny, świecący', podstawą temat na *-es-* : *-s-* por. lit. NW *Laukesà*; *plesn|a* (**plet-sna*) 'podeszwa stopy, stopa' : lit. *plesnà*, *plẽsnas*, *plãsnas*, łot. *plęsna*, *plęksna*, stpr. *plasmeno* 'ts.', ie. *plet-es-* (**plet-* 'szeroki a płaski; rozszerzać'), stind. *práthaḥ* n. 'szerokość, rozszerzenie';

tryzna 'stypa pogrzebowa, uroczystość ku czci zmarłego' : *traviti* 'dawać na pożarcie, karmić, zużywać, niszczyć', por. csł. *tryti* 'ścierać, trzeć', *raz-tryti* 'frangere'.

5. Jak widać wokalizm pierwiastka nie jest jednolity. Dobrze zaświadczone jest oczekiwane w tym typie *-o-* (*-ě-*, *-u-*).

6. Suf. *-na*, *-sna* kontynuują ie. *-nā*, *-snā* [190]. Podane przykłady pouczają, że nierzadkie są odziedziczone wyrazy ie. z tym formantem.

Odmianka *-zna* powstała na gruncie psł. Por. *-snъ* : *-znъ* (s. 118—19) i podane wyżej *blizna*, gdzie *-z-* należy do pierwiastka.

W języku lit. wśród wyrazów na *-na*, *-sna* mamy też wyraźne nomina actionis, a także pejoratywne nomina agentis [191].

Suf. *-n'a*

1. Jedynym pewnym starym przykładem jest *tón'a* (**topn'a*) 'toń, obszar połowów' : *topiti* 'topić', *tonǫti* 'tonąć'.

Brückner [192] zaliczał tu też *von'a* 'woń, zapach', rekonstruując **vod-n'a* w nawiązaniu do csł. XIII w. *svodet* 'cuchnie', lit. *úodžiu úosti* 'wąchać, węszyć', gr. ὄζω 'pachnąć, wonieć'.

Najprawdopodobniej wyraz ten należy jednak do *ǫchati* 'wąchać' kontynuuje pierwotne **an-i̯ā* [193].

2. Suf. *-n'a* powstał z nawarstwienia się strukturalnego *-ja* na podstawowe *-na*. Dokładne odpowiedniki mamy w bałt.: lit. *-nia*, *-nė*, łot. *-ņa* [194].

Zob. produktywne *-ьn'a* (s. 138—9).

Suf. *-nь*, *-snь*, *-znь*

1. Przyrostek *-nь* zachowany jest szczątkowo. Typowym wokalizmem pierwiastka tej formacji jest *-o-*. Występuje przede wszystkim w kilku pierwotnych nazwach czynności (z wtórnym przejściem w nomina acti), np. *bornь* 'spór, walka, obrona; narzędzie walki, broń' : *borti bor'ǫ* 'walczyć', dokładny odpowiednik lit. *barnìs* 'spór, sprzeczka, kłótnia'; *dânь* 'podatek, danina' : *dati damь* 'dać', lit. *duõnis* 'danina'; *kaznь* 'wskazywanie, pouczanie, rozkazywanie, napominanie, karanie, kara' : *kazati* 'mówić, głosić, polecać, rozkazywać, napominać, karcić'; *per-stanь* 'przestawanie, przerywanie, przestanek' : *per-stati* 'przestać, przerwać'.

---

[190] Brugmann Grdr. II 1, 254—65.

[191] Otrębski GL II 168—9.

[192] KZ XLV 27, SE 631.

[193] Trautmann BSW 9.

[194] Otrębski GL II 171—2, Endzelin LG 211.

2. Wyjątkowo spotyka się abstracta od wyrażeń przyimkowych, np. *povonь* 'powódź' (dial., **povodnь*) < *po vodě* 'po wodzie', por. synonimy *povodь*, *povodьnь*.

3. Mamy kilka wyrazów niemotywowanych na *-nь*, np. *dolnь* 'dłoń' < *del-*, por. lit. *délna*, łot. *dęlna* 'ts.'; *rěnь* 'mielizna, ziemia, piasek naniesione przez wodę' (wsch.) : *rějati* 'bieżeć, mknąć, napierać', *rěka* 'rzeka', ie. *(e)rei-* 'płynąć', por. stind. *renú-* 'kurz, pył'; *sěnь* 'cień; miejsce osłonięte, ocienione' (**skāi-ni-*) : *sьjati* 'świecić, błyszczeć', *sojь* 'blask'.

4. W funkcji strukturalnej występuje *-nь* w *abolnь* 'jabłoń', rozszerzając pierwotny temat spółgłoskowy ie. *ābol-* : *ābel-*, *ābl-*. Dokładny odpowiednik: stpr. *wobalne* 'ts.' (*ābalni-*).

5. Suf. *-nь* kontynuuje ie. *-ni-* tworząc m. in. abstracta dewerbalne. Podstawowy element tego formantu *-i-* tworzył tak w ie., jak i w psł. abstracta dewerbalne. Obok prymarnych formacji na *-ni-* współistniały imiesłowy na *-no-* (podobnie *-ti-* : *-to-*). Stąd pierwotnie prymarne *danь* (: *dati*) mogło nawiązać stosunek z imiesłowem *danъ* jako sekundarne abstractum na *-ь* [195].

6. Jak widać z podanych przykładów, kilka wyrazów ma dokładne odpowiedniki bałtyckie. Lit. *-nis*, łot. *-nis* zachowane są również szczątkowo [196].

W tej samej funkcji co *-ni-* występował w ie. także suf. *-nā*, stąd nierzadkie oboczności, np. *dolnь* : lit. *délna*, *sěnь* : gr. σκηνή, dor. σκᾱνᾱ 'namiot, buda, osłona np. namiotu' (**sk'āi̯nā*); *abolnь* : śrirl. *aball* 'ts.' (**abalnā*), *vl̥'na* 'fala' : lit. *vilnìs* 'ts.'.

Suf. *-snь*

1. Występuje w kilku wyrazach w podstawowej funkcji tej samej co *-nь*, np. nomina actionis > n. acti: *basnь* 'gadanie, zamawianie, bajanie' : *bajati* 'mówić, bajać, zamawiać, czarować', ros. dial. *básńtь* 'ts.', ie. *bhā-*; *pěsnь* 'śpiewanie, pieśń' : *pěti* 'śpiewać'; *vasnь* 'spór, zwada, kłótnia' : *vaditi* 'siać niezgodę, powodować spór, oskarżać, obwiniać', *vaditi sę* 'spierać się, kłócić się'.

Niemotywowane: *plěsnь* 'pleśń' : lit. *pelė́ti*, *plė́kti* 'pleśnieć', *pelėsiaĩ* pl. 'pleśń'.

W funkcji strukturalnej: *dęsnь* 'dziąsło' (dial.), por. wyżej s. 117 oboczne postacie *dęsna*, *dęsno*.

2. Suf. *-snь* ma się tak do *-nь*, jak *-slь* : *-lь*, *-sna* : *-na* *-slo* : *-lo*. W większości podanych przykładów *-s-* może być uzasadnione budową podstawy derywacyjnej.

Oboczność *-sni-* : *-ni-* spotyka się także w kilku innych językach ie. (przede wszystkim w bałt., germ.) [197]. W lit. i łot. istnieje tylko mała grupka wyrazów z tym sufiksem [198]. W odpowiednikach ie. poszczególnych wyrazów psł. spotyka się *-ni-*, np. *basnь* : orm. *ban* 'słowo, mowa', ags. *boen* 'prośba' (**bhā-ni-s*).

Suf. *-znь*

1. Zaświadczony jest w kilku wyrazach psł. derywowanych nie tylko od pierwiastków, ale też i od tematów werbalnych. Tworzy nomina actionis > n. acti, np. *žiznь* 'życie' : *žiti* 'żyć'; *kuznь* 'kucie, przedmioty wykute; kuźnia' : *kujǫ*

---

[195] Brugmann Grdr. II 1, 285—8, Lohmann KZ LVIII 207.

[196] Otrębski GL II 170, Endzelin LG 211—2.

[197] Brugmann Grdr. II 1, 288—90.

[198] Otrębski GL II 170, Endzelin LG 211—2.

kovati (> *kuti*) 'kuć', ie. *kāu-* 'bić, ciąć, siec', od tego samego pierwiastka z wokalizmem zredukowanym: scs. *kъznъ* 'knowanie, umiejętność, sztuka, rzemiosło', *kyznъ* 'knowanie, chytrość, podstęp'; *bojaznь* 'strach, obawa, lęk' : *bojati sę* 'lękać się, bać się'; *bolěznь* 'choroba, cierpienie' : *bolěti* 'doznawać bólu, cierpieć, chorować'; *prijaznь* 'sprzyjanie, przyjaźń, miłość' : *prijati* 'być życzliwym, przychylnym sprzyjać, kochać'; scs. *kajaznь* 'kajanie się, skrucha' : *kajati* (*sę*) 'kajać się, żałować za przewinienie'; cs. *govězn* 'szacunek poważanie' : *gověti* 'czcić, szanować'.

2. Suf. *-znъ* nie można odrywać od synonimicznego *-snъ*. Przykłady pouczają, że jest to nowsza odmianka przyrostka *-snъ* (pewna produktywność, derywacja nie tylko prymarna, ale i sekundarna). Postać *-znъ* : *-snъ* jak *-zna* : *-sna*, por. też *-izna* : *-ina*[199].

Odmianka *-zni-* obok *-sni-* zaświadczona jest w germ., ale nie widać podstaw do wyprowadzania słow. *-znъ* z germ.[200]. W bałtyckim sufiks ten jest zasadniczo nieznany. Całkiem wyjątkowe jest łot. *pũznis* 'coś zgniłego' : *pũt* 'gnić'[201].

Suf. *-ěn-inъ*, *-jan-inъ*

1. Są to przyrostki złożone. Część podstawowa *-ěn-*, *-jan-* to formanty tematów spółgłoskowych na *-n-*. Część druga to singulatywny suf. *-inъ* (zob. s. 120). Pierwotna odmiana spółgłoskowa zachowała się dobrze w pluralis (po odpadnięciu singulatywnego *-inъ*) *gord'an-inъ* : *gord'an-e*, *Slověn-inъ* : *Slověn-e*.

2. Sufiksy te tworzą nazwy mieszkańców pewnych okolic, stąd częste są w nazwach plemion i nazwach miejscowych, np. *gorděninъ* : *gord'aninъ* 'mieszkaniec grodu' < *gordъ* 'gród'; *beržaninъ* 'mieszkaniec brzegu, wybrzeża' < *bergъ* 'wzgórze, urwisko, brzeg'; *dvorěninъ* : *dvor'aninъ* 'należący do dworu panującego, magnata' < *dvorъ* 'dwór'; *selěninъ* : *sel'aninъ* 'mieszkaniec sioła' < *selo* 'wieś, osada'; *gorěninъ* : *gor'aninъ* 'mieszkaniec gór' < *gora* 'góra; las'; *Slověne* 'Słowianie' może od nazwy rzeki czy jeziora *Slova*, *Slovje*[202]; *Pol'ane* 'Polanie' < *pol'e* 'równina, pole'.

3. Obie postacie *-ěn-* i *-jan-* mają dokładne odpowiedniki bałt.: lit. *-ėn-as* : *-ion-is* (temat na *-ĭ-*), np. *girė́nas* 'mieszkaniec lasu' < *gìrė*, *girià* 'las'; *kalnė́nas* 'góral' < *kalnaĩ* 'góry'; *dvarionìs* (dawne i dial.) 'pan z z dworu, ziemianin' < *dvãras* 'dwór', *kiemionis* 'wieśniak' (dial.) < *kiẽmas* 'wieś'. Litewskie NM na *-ionys* wymieniają się z nazwami na *-ėnai*[203].

W tej samej funkcji występuje również łot. *-ę̄ns*, pl. *-ę̄ni*[204]. Zarówno lit. *-ėnas*, jak i łot. *-ę̄ns* tworzą też patronimica, np. lit. *brolė́nas* 'syn brata' : *brólis* 'brat', łot. *brālę̄ns* 'ts.'

Z formantem *-jan-* zestawia się także gr. patronimica typu οὐρανίων 'syn Uranosa, mieszkaniec nieba' < οὐράνιος 'niebieski' i gal. nazwy plemion typu *Suessiones*, Κουριωνες.

Pierwotną podstawę tworzyły tematy na *-ēn-*. Postać *-jan-* uogólniła się wtórnie. Pierwotnie właściwa była po *i, j, č ž š* podstawy derywacyjnej.

---

[199] Por. E. Zupitza KZ XXXVII 397.

[200] Próby Brugmanna Grdr. II 1, 512—3, A. Vaillanta RES XXXVIII 214—5.

[201] Endzelin LG 212—3.

[202] Rozwadowski WP II 327—9.

[203] Otrębski GL II 183—4, 203—4.

[204] Endzelin LG 221—2.

Suf. *-inъ*

1. Przyrostek ten tworzy przede wszystkim singulativa od osobowych rzeczowników zbiorowych, od nazw mieszkańców pewnych okolic, nazw plemion, nazw miejscowych, np. *bratinъ* 'brat' : *bratьja* coll. 'bracia' : *bratъ*; *čel'adinъ* 'należący do rodu, wspólnoty rodowej, jeden z domowników' : *čel'adь* coll. 'ród, wspólnota rodowa, wszyscy domownicy, służba'; *gospodinъ* 'pan, władca' : *gospoda* coll. 'panowie' : *gospodь* 'pan'; *l'udinъ* 'człowiek' ⟨ *l'udь*, *l'udьje* coll. 'ludzie'; *obrinъ* 'Awar; wielkolud, olbrzym' ⟨ *Obre* 'Awarzy'; *vojinъ* 'żołnierz' ⟨ *voji* pl.; *Rusinъ* 'Rusin' ⟨ *Rusь* coll. 'Ruś'.

2. Wyjątkowo spotyka się *-inъ* w innej funkcji w wyrazach niemotywowanych, np. *mlinъ* 'rodzaj naleśnika, blin' : *melti mel'ǫ* 'mleć', czy też nomen agentis : n. instrumenti *klinъ* 'klin, narzędzie do rozszczepiania, rozkluwania' : *kolti kol'ǫ* 'uderzać czymś ostrym, kłuć; szczepać, rozłupywać'.

3. Suf. *-inъ* pozostaje w ścisłym związku z *-inъ* tworzącym przymiotniki dzierżawcze[205], pierwotnie od tematów na *-ĭ-*, np. *zvěrinъ* 'zwierza, zwierząt' : *zvěrь*; *gostinъ* 'należący do obcego, przybysza, gościa' : *gostь*. Punktem wyjścia były więc formacje typu *čel'adinъ* : *čel'adь*, *l'udinъ* : *l'udь*, *Rusinъ* : *Rusь*. Znaczenie singulatywne rozwinęło się więc z pierwotnego posesywnego: *čel'adinъ* 'jeden z domowników' ⟨ 'należący do wspólnoty rodowej, domowników'.

Wskazano na bliskie odpowiedniki w innych językach ie.: lit. *-ýnas*, np. *kaimýnas* 'sąsiad' ⟨ *káimas* 'wieś'; *avýnas* 'wuj' : psł. *ujь* 'ts.', ie. *au-i̯o-*. Tu należą najprawdopodobniej lit. rzeczowniki zbiorowe na *-ýnas* (por. pokrewne psł. *-ina* tworzące zarówno collectiva, jak i singulativa), także patronimica, np. *brolynas* 'bratanek' : *brólis* 'brat'.

Bliskie funkcyjnie jest też łac. *-inus*, np. *vīcīnus* 'sąsiad' : 'sąsiedni, bliski' ⟨ *vīcus* 'wieś'.

Jak poucza pokrewny formant *-ina* (zob. niżej), sufiks *-inъ* może kontynuować nie tylko ie. *-īnos*, ale również i *-einos*.

Suf. *-ina*[206]

1. Przyrostek *-ina* jest jednym z najproduktywniejszych sufiksów słow. Tworzy rzeczowniki od przymiotników, rzeczowników, rzadko też od czasowników. Najbardziej produktywne są abstracta odprzymiotnikowe, ulegające często konkretyzacji. Wśród derywatów odrzeczownikowych abstracta są rzadkie. Najczęściej spotyka się wyrazy oznaczające coś pochodzącego od podstawowego rzeczownika, coś z nim jakoś związanego.

Jak zwykle z abstraktami związane są genetycznie collectiva (por. stczak. *divjina* 'pustkowie' : 'dzikie zwierzęta'), obok których pojawiają się jednak także singulativa, nawiązujące do przyrostka *-inъ*.

Z tą ostatnią grupą związane są wyrazy ekspresywne z zabarwieniem uczuciowym dodatnim albo ujemnym, a więc deminutiva i augmentativa.

2. Derywaty odprzymiotnikowe: *bělin|a* 'biel, białość; coś białego, np. biała plama, białko jajka, oka' ⟨ *bělъ* 'biały' (przy konkretyzacji możliwy też akcent *bělìna*); *blizin|a* : *bližin|a* 'bliskość' ⟨ *blizъ* 'bliski' (*-ž-* w oparciu o comparativus); *bràtovьščina* 'bratanie się, związek braterski' ⟨ *bratovьskъ* 'braterski'; *bỳzin|a* 'szybkość; bystry nurt, strumień' (płd.-wsch.) ⟨ *bỳzъ* 'szybki'; *bylina* 'roślina, zioło; to, co było, zdarzenie przeszłe' (płn.) ⟨ *bylъ* 'który istniał, wyrósł';

[205] Lohmann KZ LVI 74—6, Vaillant GC II 1, 311.

[206] Zob. Netteberg ScSl VI 132—43, Majewska-Grzegorczykowa BPTJ XX 163—73.

bystrin|a 'szybkość, bystrość; rwący nurt rzeki, potok' ⟨ *bystrъ* 'bystry, szybko płynący'; *cělin|a* : *cělìna* 'całość, nienaruszoność; ziemia nie orana, nowizna' ⟨ *cělъ* 'nienaruszony, cały'; *dalin|a* 'dalekość, dal' ⟨ *dal-*, *dal-ekъ* 'daleki'; *domovina* 'kraj ojczysty, dom rodzinny' ⟨ *domovъ* 'domowy'; *glǫbin|a* 'głębokość; miejsce głębokie' ⟨ *glǫb-* : *glǫb-okъ* 'głęboki'; *ìstina* 'prawda' ⟨ *istъ* 'prawdziwy, ten sam'; *krivin|a* 'krzywość, zakrzywienie; coś zakrzywionego; niesprawiedliwość, krzywda' ⟨ *krivъ* 'krzywy; niesprawiedliwy'; *medovina* 'napój z miodu' ⟨ *medovъ* 'miodowy'; *moldin|a* 'młodość; coś młodego, np. młode pędy roślinne, młody las; młodzież' ⟨ *moldъ* 'młody'; *novin|a* 'nowość, coś nowego, np. nowa wiadomość, ziemia uprawiana po raz pierwszy' ⟨ *novъ* 'nowy'; *obьt'ina* 'wspólnota gminna' ⟨ *obьt'ь* 'wspólny, nie swój'; *orstlìna* 'roślina' (płn.) ⟨ *orstlъ* 'wyrośnięty, wysoki'; *orvьnin|a* 'równina' ⟨ *orvьnъ* 'równy'; *ostrin|a* 'ostrość; coś ostrego, ostrze' ⟨ *ostrъ* 'ostry'; *sědin|a* 'siwizna, siwe, pobielałe włosy' ⟨ *sědъ* 'siwy, szary'; *soldìna* 'słodkość, słodycz; coś słodkiego' ⟨ *sold-* : *sold-ъkъ* 'słodki'; *solnìna* 'solone mięso, solony tłuszcz' ⟨ *solnъ* 'słony, solony'.

Podobnie od liczebników porządkowych, np. *desętìna* 'dziesiąta część, dziesięcina' ⟨ *desętъ* 'dziesiąty'; *osmìna* 'ósma część' ⟨ *osmъ* 'ósmy'.

3. Derywaty odrzeczownikowe: *bàbina* 'spadek po babce' ⟨ *bàba*; *bratrina* 'spadek po bracie' ⟨ *bratrъ* 'brat'; *otьčìna* 'kraj ojczysty, dziedziczna, rodowa własność' ⟨ *otьcь* 'ojciec'; *bòltina* : *bòltovina* (o elemencie *-ov-* p. s. 96) 'bagno, moczary' ⟨ *bòlto*; *dolìna* 'ziemia nisko położona, dolina' ⟨ *dolъ* 'dół'; *ěrębìna* : *erębìna* 'jarzębina' ⟨ *ěrębь*, *erębь* 'jarząb, drzewo lub krzew Sorbus'; *kǫpìna* 'kępa, np. drzew; krzak, krzew; jeżyna' ⟨ *kǫpa* 'kępa'; *bobovina* : *bobina* 'liście i łodygi bobu; słoma bobowa' ⟨ *bobъ* 'bób', *bobovъ* 'bobowy'; *bobrovina* (*bebrovina*, *bьbrovina*) 'mięso bobra; futro bobra; bobrowy strój' ⟨ *bobrъ* (*bebrъ*, *bьbrъ*) 'bóbr' (temat na *-u-*), *bobrovъ*, *bebrovъ*, *bьbrovъ* adi.; *govędina* 'mięso wołowe' ⟨ *govędo* 'wół'; *ovьčìna* 'skóra owcza; mięso owcze, baranina' ⟨ *ovьca* 'owca'; *telętina* 'mięso z cielęcia, skóra z cielęcia' ⟨ *telę telęte* 'cielę'; *pàjǫčina* : *pajǫčìna* 'pajęczyna, siatka pajęcza' ⟨ *pajǫkъ* 'pająk'.

4. Wyodrębniają się collectiva, z którymi spotkaliśmy się już w formacjach odprzymiotnikowych. Wyjątkowo spotykamy rzeczowniki zbiorowe osobowe czy żywotne, np. *družìna* 'drużyna, zastęp, towarzystwo' ⟨ *drugъ* 'przyjaciel, towarzysz'; *rodìna* 'ludzie należący do jednego rodu; ziemia należąca do rodu' ⟨ *rodъ* 'ród'; *zvěrìna* 'zwierzęta; mięso dzikich zwierząt, dziczyzna' ⟨ *zvěrь* 'zwierzę'.

Najczęściej mamy tu nazwy drzew, zagajników, krzewów, np. *bĕrzina* : *bĕrzovina* 'las brzozowy, zarośla brzozowe, gałązki brzozy' ⟨ *bĕrza* 'brzoza'; *borovina* 'las sosnowy; krzaki leśnych jagód' : *borina* 'las sosnowy, łuczywo sosnowe' ⟨ *borъ boru* 'sosna, las sosnowy', adi. *borovъ*; *bъzina* : *bъzovina* 'bzy, krzew bzu czarnego' ⟨ *bъzъ* 'bez, Sambucus'; *dervìna* 'drzewa, lasek' ⟨ *dervo* 'drzewo'; *dǫbìna* 'las dębowy, dęby' ⟨ *dǫbъ* 'dąb'.

5. Nierzadko obok znaczenia zbiorowego w tym samym wyrazie mamy singulatywne. Tak np. *bĕrzina* oznacza też 'brzozę', *zvěrìna* 'zwierzę', *sòlmina* 'słoma' : 'pojedyncze źdźbło słomy' (⟨ *sòlma* 'słoma'); *dervìna* 'drzewo', *dǫbìna* 'drzewo dębowe, pałka dębowa'.

Singulativa zaświadczone są we wszystkich prawie językach słow. Produktywny jest ten typ w wsch.słow.

6. W całej prawie Słowiańszczyźnie spotyka się formacje ekspresywne na *-ina*[207]. Zarówno na północy, jak i na południu występują augmentativa

[207] Zob. Belić AslPh XXIII 196—200, Netteberg ScSl VI 135—8.

i pejorativa, produktywne szczególnie w płd.słow. Bardziej ograniczone są deminutiva, znane dziś tylko zasadniczo w płn.słow.

Oto kilka przykładów o większych zasięgach przemawiających za prasłowiańskością wyrazów: *ězvina* : *ězva* 'dół, jama, nora; rana'; *godina* '(dogodny) czas, pora' : *godъ* 'odpowiedni czas, gody, święta'; *golvìna* : *golva* 'głowa'; *chlěvìna* < *chlěvъ* 'chata; chlew'; *chormina* : *chormъ* 'dom, chata'; *chyzina*, *chyžina* : *chyza*, *chyža* 'dom, chata'; *končina* : *konьcь* 'koniec'; *krъšìna* : *krъcha* 'odrobina, okruszyna'; *lupìna* : *lupa* 'łupina, łuska, skorupa'; *osina* : *osa* 'topola drżąca'.

7. Nie jest wykluczone, że w niektórych z tych przykładów *-ina* występuje w funkcji strukturalnej. Taką właśnie funkcję ma np. w wyrazie *krajina* 'kraniec, brzeg; pograniczny pas ziemi' : *krajь* 'ts.'

8. Wyjątkowe są nomina actionis (> n. acti) z suf. *-ina*, np. *rodìny* pl. 'rodzenie; urodziny, narodziny, poród; urodzaj', zach. nomen agentis 'rodzice' < *roditi* 'rodzić' (por. wyżej *rodina*). Najczęściej mają one podwójną motywację: w czasowniku na *-iti* i w istniejącym paralelnie rzeczowniku, np. *gostìna* 'goszczenie, gościna, pobyt poza domem; uczestnicy gościny' : *gostiti* 'gościć, podejmować gościa, być gościem' : *gostь* 'gość, obcy, przybysz'; *krъstìny* pl. 'chrzciny' : *krъstiti* 'chrzcić' : *krъstъ* 'chrzest' (por. lit. *krikštỹnos* pl. 'chrzciny' : *krìkštas* 'chrzest'); *brątina* (*brątrina*) 'bratanie się, związek braterski, grupa osób stanowiących wspólnotę' < *bratъ* (*bratrъ*) : *brat(r)iti sę* 'bratać się'; *brusìna* zwykle pl. *brusìny* 'opiłki powstałe przy ostrzeniu na brusie' : *brusiti* 'trzeć, ścierać, ostrzyć na brusie' : *brusъ* 'kamień służący do ostrzenia, brus'.

9. Rzadkie są wyrazy niemotywowane, nie mające na gruncie słow. podstawy derywacyjnej, np. *bolzìna* 'belka służąca do podpierania czegoś, podkładka drewniana, poduszka' (: *bôlzno* 'belka podpierająca') = lit. *balžíena* 'podłużna belka brony' : łot. *bàlzît* 'podpierać'; *malìna* 'malina' : lit. *mė̃lynas* 'niebieski, siny, modry', *mė̃lỹnė* 'czernica', *mẽlsvas* 'sinawy, błękitny'; *osina* 'Granne' : *osla* 'osełka', *ostrъ* 'ostry'.

10. Dowodem produktywności suf. *-ina* jest nawarstwianie się na pierwotne archaiczne formacje, np. *blъvotina* 'wymiociny, wydzieliny przy wymiotach' < *blъvota* 'wymioty' < *blъvati* 'wymiotować' (*-ot-ina* spotykamy też np. w sch. dial. czak.); *soltina* : *soltvina* 'słona woda mineralna, słone źródło, bagno' : *sol-tъ* : *solty soltъve* 'bagno, błoto ze słoną wodą'.

W poszczególnych językach słow. spotyka się też nawarstwienia na nomina actionis z suf. *-ьba*, *-ьda*, *-tva*, *-nьje*, np. scs. *tatьbina* 'kradzież' (też stczak.), bułg. dawne *krivdina* 'krzywda', *pravdina* 'prawda', stczak. *pitvina* 'napój', pol. ekspresywne intensiva typu *gadanina*, *bieganina* (znane też np. w ukr.). Por. także ukr. *hnyljátyna* 'ścierwo', *truchljátyna* 'zbutwiałość'.

11. Rzeczowniki z suf. *-ina* wykazują opozycję akut (na pierwszej samogłosce sufiksu, czy też na długiej samogłosce rdzennej) : oksytoneza. Abstracta odprzymiotnikowe cechuje oksytoneza [208].

12. Suf. *-ina* nawiązuje przede wszystkim do odpowiednika męskiego *-inъ* (por. *bělina* 'białość, biel' : *bělinъ* 'ktoś lub coś wyróżniające się bielą') i wraz z nim do psł. formantu przymiotnikowego *-inъ*. Niektóre wyrazy na *-ina* (*-izna*) mają obok siebie przymiotniki dzierżawcze z suf. *-inъ*, np. *babina* : *babinъ*, *bratina* : *bratinъ*, *zvěrina* : *zvěrinъ*, *materina* (*materizna*) : *materinъ*. Mogą to więc być z pochodzenia urzeczownikowione pierwotne przymiotniki.

Spotyka się dokładne odpowiedniki ie., zwłaszcza bałt., poszczególnych

[208] Kuryłowicz IG II 148, Acc. 223.

wyrazów, np. *bolzina* = lit. *balžiena* (p. wyżej); *jarina* = lit. *ėrienà* 'mięso jagnięce'; *ovьčina* = lit. *avíkiena* 'mięso owcze, baranina'; *vl̥'čìna* = lit. *vilkienà* 'skóra wilcza', łac. *pellis lupīna*; *zvěrina* = lit. *žvėrienà*, łac. *ferīna* 'dziczyzna' : *ferīnus* 'zwierzęcy'.

Z przykładów tych widać, że dla suf. *-ina* w tego typu formacjach trzeba przyjąć jako podstawę ie. *-einā*, urzeczownikowiony pierwotny przymiotnik na *-eino-*.

Z drugiej jednak strony rzeczowniki zbiorowe na *-ina* wyraźnie zdają się nawiązywać do litewskich z suf. *-ynas*, np. *berzina* : lit. *beržýnas* 'las brzozowy'. Wskazywałoby to więc na ie. *-īnā* : *-īno-*.

W języku lit. spotyka się także suf. *-yna* w funkcjach przypominających psł. *-ina*, np. *kaimýna* 'sąsiedztwo; sąsiedzi' : *kaimýnas* 'sąsiad'; *šeimýna* 'familia, czeladź' : *šeimà* 'rodzina'; *bobýna* 'babina' : *bóba* 'baba'; *karvýna* 'krówsko' : *kárvė* 'krowa'.

Tu należą też nomina loci na *-ynė* (< *-īnį̄ā*), np. *beržýnė* 'miejsce, na którym rosną brzozy' : *béržas* 'brzoza' [209].

Wszystko więc przemawia za tym, że w psł. *-ina* zlały się dwa formanty ie. *-einā* i *-īnā* : *-eino-* : *-īno-*. Repartycja obu tych postaci na materiale słow. jest niemożliwa. Podobne zmieszanie stwierdza się także w innych językach ie., np. łac., germ.; (w germ. występuje znaczenie deminutywne) [210].

Suf. *-izna* [211]

1. Przyrostek ten występuje w tych samych zasadniczych funkcjach co *-ina*. Typowy jest dla płn.słow., produktywny szczególnie w kasz.-sli. Zasięg ogólnosłow. ma tylko *bělizna*, w języku scs. zaświadczone są 2 wyrazy: *glavizna* 'początek' i *ukorizna* 'obelga'.

Przykłady:

Od przymiotników niemotywowanych:

bělìzna 'biel, białość; to, co białe, np. biała odzież, gleba, biała warstwa drewna pod korą' (przy znaczeniu abstrakcyjnym też akcent *bělizn|a*) < *bělъ* 'biały'; *cělìzna* : *cělizn|a* (płn.) : *cělina* (p. wyżej); *istìzna* (płn.) : *istina* (p. wyżej); *krivizna* płn. : *krivina* (p. wyżej); *novizna* (płn.) : *novina* (p. wyżej); *žl̥'tizn|a* 'żółtość, coś żółtego' (płn.) : *žl̥'tina* 'ts.'

Od rzeczowników:

bàbizna (płn.) : *babina* (p. wyżej); *brat(r)ovizna* (płn.) : *bratrina*, *bratrovina* (p. wyżej); *otьčizna* (płn.) [212] : *otьčina* (p. wyżej); *materizna* 'spadek po matce' (płn.) < *mati matere* 'matka'.

2. W dialekcie kaszubskim dobrze zaświadczone są collectiva, np. *dąbizna* : *dąbovizna* 'dęby', *skałəzna* 'skały', por. pol. *dziczyzna*, *nierogacizna*, stpol. *mężczyzna* 'mężczyźni', *żeńszczyzna* 'kobiety', strus. *chudizna* 'biedota, biedacy'. Mamy tu również formacje typu *celəcəzna* 'cielęcina', *pajəčəzna* 'pajęczyna'. Częste są abstracta odprzymiotnikowe, np. *grëbizna* 'grubość', *sušyzna* 'suchość'. Spotyka się też singulativa, np. *gradzəzna*, *gradovizna* 'ziarnko gradu', *sńežyzna* 'śnieżynka'.

[209] Otrębski GL II 199—201, 212—3.

[210] Por. Vondrák VSG I 543—6, Kuryłowicz Acc. 293, Brugmann Grdr. II 1, 273—9.

[211] Zlb. H. Safarewiczowa, Nazwy miejscowe typu *Mroczkowizna*, *Klimontowszczyzna*, 1956; N. M. Šanskij Sbornik ... V. V. Vinogradovu, 1958, 330—41.

[212] Ale ros. pożyczone zapewne z zach.rus. języka kancelaryjnego, Šanskij, op. cit. 340.

3. Abstracta odprzymiotnikowe wykazują zwykle oksytonezę. Dla wyrazów o znaczeniu skonkretyzowanym typowa jest akcentuacja *-i-* sufiksalnego.

4. Suf. *-izna* jest odmianką podstawowego *-ina*, por. *-na* : *-sna* : *-zna*, *-nь* : *-snь*, *-znь*. Spółgłoska *-z-* wyabstrahowała się z wypadków typu *bělizna* : **bělizъ* 'białawy, jasny' (dłuż. *běliza* 'biel drzewa', bułg. dial. *belizína* 'biała ziemia', ros. dial. *belízь* 'jasna smuga', *belízina* 'ts.') : *bělъ* 'biały'. Por. też ros. dial. *prjamízь* (*prjamísь*) : *prjamizná* : *prjaminá* 'prostość, prosty kierunek'; *dróbizь* : *drobizgá* 'drobiazg' [213].

Tematy spółgłoskowe na *-en-* [214]

1. Istnieje kilkadziesiąt wyrazów psł. wykazujących formant *-en-*. Duża ich część nie ma odpowiedników ie., powstała więc na gruncie psł., co świadczy o pewnej produktywności tej formacji w okresie psł. W czasach historycznych suf. *-en-* nie wykazuje już produktywności.

2. Przede wszystkim ze względu na budowę nom. sg. wyróżnić trzeba trzy podstawowe grupy: masculina na *-ę*, *-enь*; masculina na *-my*, *-menь*; neutra na *-mę*.

Masculina na *-ę*, *-enь*

1. Nom. sg. na *-ę* (< *-ēn*) [215] zaświadczony jest wyjątkowo (*korę*, *sr̥̀šę*, *strьžę*), zwykle wyparty został przez pierwotny acc. sg. na *-enь*, poprzez który typ ten przeszedł najczęściej do tematów na *-jo-*. Śladem pierwotnego nom. sg. na *-ę* < *-ēn* jest oboczna postać wokalizmu sufiksu *-ēn-* zob. niżej *moždžanь*, *sędžanь*, a także typ z suf. *-ěn-inъ* (s. 119).

2. Należące tu wyrazy są w większości niemotywowane, np. *elenь elene* 'jeleń': stlit. *elenis*, dziś lit. *élnis élnio* : *élnias* 'ts.', gr. ἔλλός 'jelonek' (**elnos*), ἔλαφος 'jeleń' (**elǫ-bho-s*), orm. *eln elin* 'ts.', ie. *el-en-* : *el-n-* : *el-n̥-*; *korę korene* 'korzeń' (: *kъr'ъ* 'krzak, krzew; korzeń') : lit. *kerė́ti keriù* 'puszczać korzenie, pędy, krzewić się', *kēras* 'krzak, pień, karcz'; *stepenь stepene* : *stopenь stopene* 'stopień, szczebel' : *stopa* 'najniższa część nogi stawiana na ziemi, stopa', lit. *stãpas* 'słup podporowy', por. też należące tu stwniem. *stuo(f)fa*, niem. *Stufe* 'stopień, szczebel'; *bolenь* 'ryba Aspius' (zach.-płd.) : *bol-* 'biały', psł. *bolto* 'błoto, bagno'.

3. Wyjątkowo spotyka się zredukowaną postać sufiksu *-n-*: *dьnь dьne* 'dzień', ie. *dei-en-* : *di-n-*, stind. *dínam* 'ts.', łac. *nun-dinae* pl. 'targi, które się odprawiały dziewiątego dnia', z wokalizmem pełnym: lit. *dienà*, łot. *diena* 'dzień' (**dein-*). Por. niżej *sl̥nьce*.

4. Suf. *-en-* spotyka się również w funkcji strukturalnej formantu rozszerzającego archaiczny typ słowotwórczy, np. pierwotny wyraz pierwiastkowy: *ãsenь* 'jesion, Fraxinus' : ie. *ōs*, łac. *ornus* 'gatunek jesionu' (*ōs-en-os*, psł. *ãsenъ* 'ts.'), lit. *úosis*, łot. *uôsis*, stpr. *woasis* 'jesion' (bałt. **ōs-i-*).

Tu należy też psł. **měsę* zawarte w *měsęcь* 'księżyc, miesiąc' (**mēs-en-ko* : **mēs-n̥-ko-*) : ie. *mēs-*, stind. *mā́ḥ mā́saḥ* por. dial. wsch. *měs-ikъ* 'księżyc'.

5. Ie. archaiczne tematy na *-r/n-* kontynuuje: *sr̥̃'šę sr̥̃'šene* m. 'szerszeń' < ie. *kr̥̃s-en-* : lit. *širšuõ -eñs*, stwniem. *hurnūz* (**hurzn-*) 'ts.' : łac. *crābrō -ōnis* 'ts.' (**crāsrō*) [216].

---

[213] Por. Vaillant RES XXXVIII 211—4.

[214] Vaillant Sl IX 490—6, GC II 1, 191—219.

[215] Zubatý RS II 4—5.

[216] Benveniste Origines 11.

Por. też *slnьce* 'słońce' ślad pierwotnego ie. tematu na *-l/n-*, zob. s. 101.

6. Wyodrębnia się grupka wyrazów jasno motywowanych:

denominativa:

moždženь moždžene : *moždžanь moždžane* (**mozg-ěn-ь*) 'mózg; drewniany gwóźdź, kołek, klin' < *mozgъ* 'ts.', stprus. *muzgeno* f. 'szpik kostny', lit. *smãgens* m. pl. 'mózg' (**mazgen-*), stind. *majján-* m. 'szpik kostny'; *prę̆slenь prę̆slene* 'krążek nakładany na wrzeciono' < *prę̆slo* 'wrzeciono'; *pȳ̆'stenь pȳ̆'stene* 'pierścień' < *pȳ'stъ* 'palec', stpr. *pirsten* 'palec'; *strьžę strьžene* 'rdzeń, medulla; najgłębsze miejsce rzeki, nurt rzeki' : *strьžь* 'ts.' : stpr. *strigeno* f. 'mózg', szwedz. *streke* 'nurt rzeki' (**strikan*);

deverbativa:

grebenь grebene 'grzebień' : *grebǫ greti* 'grzebać, drapać, czesać', por. łac. *pecten* 'grzebień, grępla' : *pectō* 'czeszę, grępluję'; *sę̆ženь sę̆žene* : dial. *sężanь* (**sęg-ěnь*) 'miara długości, zasięg rozpostartych rąk, liczony od końca palców jednej dłoni do końca palców drugiej' : *sęgǫ sękti* 'sięgać'.

7. Tematy na *-en-*, *-n-* są dziedzictwem ie.[217] Z podanych przykładów widać nawiązania ie. kilku wyrazów (*elenь*, *sȳ̆'šę*, *moždženь*, *strьžę*, *dьnь*). Przyrostek *-en-* odgrywał w ie. dużą rolę w funkcji przede wszystkim sekundarnego formantu strukturalnego. Typowa dla języka praie. była zmienność wokalizmu sufiksalnego (*-en-* : *-on-*, *-ēn-* : *-ōn-*, *-n-*), np. nom. sg. *elēn*, acc. sg. *elen*, gen. sg. *eln-*. W poszczególnych językach ie. taki skomplikowany paradygmat upraszczano, uogólniając zwykle jedną z tych postaci.

W języku lit. tematy spółgłoskowe na *-en-*, *-n-* są zaświadczone szczątkowo[218]. Psł. trzem typom *-ę* : *-enь -ene*, *-my -mene*, *-mę -mene* odpowiada w lit. wspólny typ męski na *-uo -ens*, *-muo -mens*.

Masculina na *-my*, *-menь*

1. Prawie wszystkie należące tu wyrazy są niemotywowane, np. *ję̆čьmy ję̆čьmene* 'jęczmień, Hordeum' : *ję̆čьnъ* 'jęczmienny' najprawdopodobniej nawiązuje do ie. *ank-* 'zginać', psł. *okotь* 'zakrzywiony hak', lit. dial. *anka* 'pętla', stwniem. *ango*, *angul* 'haczyk, kolec', łac. *uncus* 'zagięty hak', gr. ὄγκος 'zakrzywienie, hak'; *kàmy kàmene* 'kamień' : ie. *ak-men-*, *ak-men/-mer-* 'ts.', lit. *akmuõ akmeñs*, stind. *áśman-* 'ts.', stwniem. *hamar* 'młot' (pierwotnie kamienny); *kremy kremene* 'krzemień' : ie. *(s)ker-*, *(s)krem-* 'krajać, ciąć', łot. *krę̃ms* : *krams*, lit. dial. *krams* 'krzemień'; *pȍrmy pȍrmene* (zach.-płd.) 'promień, wiązka świetlna; pęczek, wiązka; strumień, źródło' : *perǫ pьrati*, *pьrǫ perti* 'przeć'; *remy remene* 'rzemień' : ie. *arə-*, *ar-* 'łączyć, spajać', psł. *arьmo* : *arьmъ* 'jarzmo'; *strùmy strùmene* (: *struja*, *struga* 'ts.') : ie. *sreu-* 'płynąć' = lit. dial. *straumuõ*, *sraumuõ -meñs* 'strumień, bystry nurt rzeki', por. gr. ῥεῦμα n. 'prąd, nurt, strumień; zalew, powódź', trackie Στρῦμων NW; *pòlmy pòlmene* 'płomień' : *poléti* 'gorzeć, płonąć'.

Jak widać, kilka wyrazów opartych jest wyraźnie o podstawy werbalne (*polmy*, *pormy*, *strumy*).

2. Na gruncie poszczególnych języków słow. pojawiają się formy sugerujące psł. *kamъ*, *polmъ*, *remъ*, *kremъ*. Jak widać z faktów kaszubskich, tego rodzaju wyrazy są wyraźnie wtórnymi derywatami wstecznymi, powstałymi niezależnie w poszczególnych językach słow. w oparciu o nom. sg. na *-y*. Tak więc kasz.

---

[217] Brugmann Grdr. II 1, 292—312.

[218] Otrębski GL II 165—6, Stang VGBS 225—7.

kam, płom, rzem, krzem ⟨ *kamy, płomy, rzemy, krzemy* (notowane przez Lorentza w słowińskim) [219].

3. W języku ros. dobrze zaświadczone są archaiczne skonkretyzowane abstracta odprzymiotnikowe na *-menь* rodzaju męskiego i żeńskiego, np. *gólómenь* 'powierzchnia jeziora nie osłonięta przed wiatrem; otwarte pełne morze; gładki pień drzewa' : *gólyj* 'nagi, goły'; *gluchménь* 'głucha noc' : *gluchój* 'głuchy'; *suchménь* 'sucha, kiepska gleba; posucha' : *suchój* 'suchy'; strus. *uzmenь* 'cieśnina' : *ǫzzkъ* 'wąski' [220].

Tego rodzaju wyrazy spotyka się też w innych językach słow.

4. Przyrostek *-my -mene* kontynuuje ie. *-men-* tworzące nomina actionis (⟩ n. acti), rzadziej n. agentis rodzaju męskiego (sufiks złożony z *-en-* nawarstwionego na podstawowe *-m-*) [221]. Nom. sg. *-my* pochodzi z pierwotnego *-mōn-*, dobrze zaświadczonego na gruncie ie. Lit. dokładny odpowiednik *-muo -mens* derywuje przede wszystkim od podstaw werbalnych (pierwotne nomina actionis ⟩ n. acti), wyjątkowo od przymiotników [222].

Jak widać z podanego materiału, dokładne odpowiedniki ie. spotyka się wyjątkowo (*strumy* : lit. *straumuõ*). Wynika z tego, że formacja ta wykazywała w psł. pewną produktywność.

Suf. *-mę -mene* [223]

1. Zaświadczonych jest kilkanaście wyrazów psł. z tym formantem. Wszystkie oparte są na pierwiastku werbalnym lub nominalnym. Typowym wokalizmem pierwiastka jest *e* (*ě, er*). Większość to wyrazy niemotywowane. Część z nich ma dokładne lub bardzo bliskie odpowiedniki ie. Typ ten wykazywał pewną produktywność w psł., jak świadczy grupa wyrazów nie znanych innym językom ie.

Pod względem semantycznym jest to grupa archaiczna. Najczęstsze są wyrazy konkretne na oznaczenie podstawowych przedmiotów, pojęć. Rzadkie są wyraźne nomina actionis ⟩ n. acti.

Oto podstawowy materiał:

bȅrmę bȅrmene 'ciężar noszony, brzemię, płód' (**bherə men-*) ⟨ *bher-* 'nosić, nieść', psł. *berǫ bьrati* (zob.), wed. *bhárīman-* 'niesienie'; *jьmę jьmene* 'imię' ⟨ **ьnmen-* ⟨ **n̥men-*, iryj. *ainmm n-* n. (**n̥men-*) : stpr. *emnes, emmens* m. (**enmen*); *plemę plemene* 'rodzina, ród, plemię; nasienie' (**pled-mę*) ⟨ *pled-* : *plodìti* 'płodzić, powodować rodzenie', *plodъ* 'płód, owoc'; *sȅlmę sȅlmene* 'ślemię, belka stanowiąca grzbiet dachu' = lit. *šelmuõ šelmeñs* m. 'szczyt dachu, okna; długa belka'; *sě̆mę sě̆mene* 'sianie; nasienie' ⟨ ie. *sē-men-* 'ts.' ⟨ *sē(i)-* 'siać', psł. *sějǫ sěti* 'ts.', łac. *sēmen -inis* n. 'nasienie', stpr. *semen* n. 'ts.', lit. *sė́mens, sė́menys* m. pl. 'siemię lnu', stwniem. *sāmo* m. 'nasienie'; *tě̆mę tě̆mene* 'wierzch czaszki, ciemię' może do ie. *(s)teg-* 'pokrywać, osłaniać' = łac. *tēgmen -inis* 'pokrycie, osłona' [224]; *timę timene* 'błoto, bagno' (dial.) : ie. *tī-* : *tāi-*, psł. *tajǫ tajati* 'tajać,

[219] AJK VIII mapa 387, cz. II s. 208—13. O powstaniu tego typu skróceń p. Lohmann KZ LVI 62—3.

[220] Vaillant GC II 1, 210—1.

[221] A. Meillet, Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego[8], 1958, 233—4, Brugmann Grdr. II 1, 232—42.

[222] Otrębski GL II 175—7.

[223] Isačenko Studie Havránek 114—30, A. Mátl, ib. 139—49, W. Porzig IF XLII 221—74.

[224] Etymologia N. Trubeckiego, p. N. Durnovo Sl VI 230 uwaga 1.

topić się'; *vermę* 'czas' (**vert-men-*) : *vr̥tĕti* (*sę*) 'kręcić się, obracać się', stind. *vartma* n. 'ślad koła, tor, ścieżka', por. łac. annus *vertens* 'okres całego roku'; *znamę* 'znak' : *znajǫ znati* 'znać, wiedzieć', gr. γνῶμα n. 'cecha, znak rozpoznawczy' (**ǵnō-mn̥*).

2. Na pierwotną formację na *-mę -mene* nawarstwił się niekiedy formant nowszy. Tak np. psł. *lěmę lěmene* 'drąg umacniający np. strzechę, stóg siana' (= lit. *liemuõ liemeñs* 'pień drzewa, słup, słupiec') odnajdujemy w *lěmę-gъ lěmę-dzъ* zob. s. 66 [225].

3. O pewnej produktywności suf. *-mę -mene* w epoce psł. świadczy przekształcanie za jego pomocą ie. tematów na *-r/n-*, np. *vy̆mę vy̆mene* 'wymię' (**ūdh-men-* : psł. *uděti* 'dojrzewać, nabrzmiewać') na miejscu ie. *ūdh-r-* : *ūdh-n-* : stind. *ūdhar ūdhnas* 'wymię', łac. *ūber -is*, gr. οὖθαρ οὔθατος 'ts.'

Podobnie jako wariant pierwotnego *ȍrmo* (mającego nawiązania ie.) pojawia się na gruncie słow. nowsze *ȍrmę ȍrmene* 'ramię'.

4. Osobno wymienić trzeba dwa wyrazy nowsze: *pismę pismene* 'znak pisma, litera' : *pisьmo* 'pisanie, pismo', *pišǫ pьsati* 'rysować, ryć, malować, pisać'; *čismę čismene* 'liczba' (**čit-smen-*, por. *-slo* : *-lo*, s. 103—4) : *čisti čьtǫ* 'liczyć, rachować'. Zarówno treść tych wyrazów, jak i ich zasięgi ograniczone do sfery wpływów języka scs. przemawiają za tym, że są to nowotwory epoki cyrylometodiańskiej [226].

5. Na uwagę zasługuje wymienność formacji na *-my -mene* i *-mę -mene*, np. obok *kremy -mene* 'krzemień', *polmy -mene* 'płomień', *pormy -mene* 'promień', dobrze zaświadczone są też synonimiczne *kremę -mene*, *polmę -mene*, *pormę -mene* [227]. Por. też obok psł. *sędzenь sędzene* (p. s. 125) połab. *sązmą* 'stos, sąg drzewa' (**sędzьmę*). Tę samą wymienność spotyka się w innych językach ie. [228]

6. Jak widać z przykładów, suf. *-mę -mene* jest dziedzictwem ie., kontynuuje e. *-men-* : *-mn̥*.

Suf. *-enъ, -eno*

1. Przyrostek *-enъ* spotyka się wyjątkowo, np. *lepenъ* 'liść' (dial.), łot. *lẽpene*, *lẽpe* 'podbiał pospolity' : lit. *lãpas* 'liść'; *ǫglenъ* 'kawałek węgla; węgiel' (płd.) [229] : *ǫglь* m. 'węgiel'; *ąsenъ* 'jesion, Fraxinus' : *ąsenь ąsene* 'ts.' (p. wyżej s. 124).

2. Częstsze są neutra na *-eno*, np. *verteno* 'wrzeciono' : *vr̥tĕti* (*sę*) 'kręcić się, obracać się', stind. *vártana-* n. 'obracanie', *vartana-* 'wprawiający w ruch'; *pьšen|o* 'pszono, obtłuczone z łusek ziarno prosa', urzeczownikowione pierwotne partic. praet. pass. od *pьšǫ pьchati* 'tłuc, obijać z łusek ziarno prosa, jęczmienia'; *zven|o* 'kawałek ryby, część pewnej całości, ogniwo', może z **zъveno* : lit. *žuvìs* 'ryba', a więc pierwotnie także urzeczownikowione adi. n.[230]; połab. *prądenə* 'przędza, pasmo przędzy' (**prędeno*) : partic. praet. pass. *prędenъ* : *prędǫ prędti* 'prząść'.

3. Na uwagę zasługuje nowsza grupa wyrazów, paralelnie przekształconych w poszczególnych językach słow. z pierwotnych tematów na *-en-*, np. *selmeno*

---

[225] Sławski SE IV 144—5.

[226] A. Mátl, op. cit. 146—8.

[227] F. Sławski, L'Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves XVIII, Bruxelles 1968, 355—6.

[228] A. Meillet, Wstęp do językoznawstwa ie.[8], 1958, 234.

[229] Pierwotne singulativum, Lohmann KZ LVI 62—3.

[230] Vaillant RES XVIII 246—8.

'ślemię' < *selmę selmene*; *sěmeno* 'nasienie' < *sěmę sěmene*; *stremeno* 'strzemię' < *stremę stremene*. Por. też ukr. *ramenó* 'ramię' : *ormę ormene*; *znamenó* 'znak, znamię' < *znamę znamene*; *hrebenó* 'grzebień' : *grebenъ grebene* : kasz. *gřeb'ón -ona* 'grzebień', *kʷořón -ona* 'korzeń', *jelón -ona* 'jeleń'.

4. Suf. *-enъ, -eno* kontynuują ie. *-eno-* [231]. Jak widać z podanych przykładów, najczęściej mamy tu do czynienia albo z rozszerzeniem na *-o-* pierwotnego tematu na *-en-* (*asenъ* = łac. *ornus* < *ŏsenos*), albo też z substantywizacją pierwotnego przymiotnika czy imiesłowu biernego na *-enъ*.

Suf. *-ena*

1. Zaświadczony jest wyjątkowo w wyrazach psł., np. *selzena* 'śledziona', rozszerzenie pierwotnego tematu na *-en-*, dobrze zaświadczonego w odpowiednikach innych języków ie., prapostać ie. *sp(h)elǵh* : *sp(h)elǵh-en* : *sp(h)elǵh-en-ā*; *pelen|a* : *pelna* 'pielucha' (p. s. 116).

2. W językach czes. i sła. dobrze zaświadczone są pejoratywne określenia kobiet dewerbalne (nomina agentis) i denominalne (nomina attributiva) [232], np. czes. *staŕena* 'staruszka' : *starъ* 'stary', laskie *brblena* 'kobieta pyskata' < *brblać* 'burczeć, pyskować'.

Dokładny odpowiednik mamy w ros., zwłaszcza dial., np. ros. *slastёna* f. 'łasuch, łakomczuch' : *slastь* 'słodycz'; dial. *burёna* 'bura krowa' < *búryj* 'bury, brunatny'; *gladёna* m. f. 'dorodny człowiek, dorodna kobieta' < *gládkij* 'gładki, dobrze odżywiony'; *gulёna* f. 'hulanie, bawienie się; rozpustnica; krowa nie przychodząca na czas do domu' < *guljáti* 'spacerować, bawić się, hulać'.

3. Dokładnym odpowiednikiem jest lit. *-ena* derywujące od czasowników, rzeczowników i przymiotników. Tworzy np. nazwy czynności, służące dość często do pejoratywnego określenia osób, np. lit. dial. *mùšena* 'bicie' : *mùšti* 'bić', *gaĩšena* 'zdechlak; padlina' : *gaĩšti* 'zdychać'; *páistena* 'kto bzdury plecie' : *páistyti* 'pleść, bredzić' [233].

Suf. *-enь* (temat na *-ĭ*)

1. Należy tu przede wszystkim *losenь* : *lesenь* f. 'jesień', stpr. *assanis* 'ts.', goc. *asans* 'pora żniw, lato' (**asoni-*) : gr. -ώρᾱ w ὀπ-ώρᾱ 'pora zbioru owoców, jesień' < **ὀσάρᾱ* : **ὄσαρ* n. Jest to nawiązujący do tematów na *-en-* ślad ie. typu heteroklitycznego na *-r/n-* [234] (por. *ves-na* : lit. *vãsara*, s. 116).

2. Grupa wyrazów na *-enь* to pierwotne (skonkretyzowane) abstracta na *-ь* oparte na imiesłowie biernym, czy też na przymiotniku, np.: *pečenь* 'pieczone mięso; (pieczona) wątroba' : *pekǫ pekti* 'piec' : *pečenъ* 'pieczony'; *studenь* 'zimno' : *studenъ* 'zimny' : *studiti* 'robić zimnym, ziębić'.

Suf. *-ěnъ, -ěno*

1. Mamy kilka starych rzeczowników z tym przyrostkiem, utworzonych od rzeczowników, przymiotników, czasowników.

2. Od podstaw rzeczownikowych utworzone są np. *bratěnъ* : *bratrěnъ* (zwykle dem. *bratěnьcь* : *bratrěnьcь*) 'syn brata, brat zwłaszcza stryjeczny, cioteczny, kuzyn; hip. braciszek' < *bratъ, bratrъ*, por. z tą samą budową lit. *brolẽnas* 'syn

[231] Brugmann Grdr. II 1, 266—8.

[232] Laskowski PKJ PAN Kr. s. 28 38—9, 118.

[233] Otrębski GL II 177—8.

[234] Benveniste Origines 19.

brata; syn wuja, stryja lub ciotki' : *brólis* 'brat'; *sestrěnъ* (zwykle dem. *sestrěnьcь*) 'syn siostry, siostrzeniec' : *sestra* 'siostra', por. lit. *seserė́nas* 'syn siostry' : *sesuõ seserȳs* 'siostra'.

3. Pierwotnym derywatem odrzeczownikowym jest też niemotywowane *lopěnъ* 'łopian, Arctium, zwłaszcza Arctium lappa; liść' (: *lopuchъ* 'ts.', s. 74, *lepenъ* 'liść' s. 127) : lit. *lãpas* 'liść', ważna roślina lekarska nazwana została od szerokich, wielkich liści.

4. W poszczególnych językach słow. dobrze zaświadczone są nazwy ludzi od miejsca, w którym mieszkają lub z którego pochodzą (nomina originis), np. stpol. *krakowian* : *Kraków*, dial. kasz. sli. *mješčǫn* 'mieszczanin', sch. dial. czak., słe. *grajan* 'ts.' Wyrazy tego typu są wtórne. Powstały z przekształcenia pierwotnych tematów spółgłoskowych na *-ěn-*, *-jan-* np. psł. *gord'an-inъ* : pl. *gord'ane* (p. s. 119).

5. Rzadkie są także derywaty odprzymiotnikowe, np. *lišanъ* 'liszaj, choroba skóry; porost' < *lichъ* 'lichy, zły' (por. *lišajь* s. 87 i ros. dial. *lichój*, *lichie* 'choroba skóry'); *molděnъ* : *moldenъ* (zwykle dem. *molděnьcь* : *moldenьcь*) 'młody mężczyzna, chłopiec, dziecko' < *moldъ* 'młody'.

Z poszczególnych języków słow. por. sli. *pješčǫn* 'piechur' : *pješči* 'pieszy', słe. *nebéščan* 'niebianin' (kasz. *ńeb'ǫn* 'ts.') : *nebéški* 'niebieski'.

6. W związku z produktywnością psł. suf. przymiotnikowego *-ěnъ* zaświadczone są urzeczownikowione przymiotniki, np. *berstěnъ* 'naczynie z kory brzozowej' : 'zrobiony z kory brzozowej', stpol. *kościan* 'laska, kostur' : psł. *kostěnъ* 'zrobiony z kości'.

7. Wyjątkowe są dewerbalne nomina agentis, np. nazwa ważnej rośliny lekarskiej (stosowanej przeciwko pomorowi, też jako środek magiczny) *odolěnъ* 'kozłek lekarski Valeriana officinalis' : *odolati*, *odoléti* 'przemagać, zwyciężać, pokonywać'.

Por. też kasz. *bʷuřǫn* 'człowiek burzliwy' < *bʷuřəc* 'burzyć'.

8. Od pierwiastka werbalnego utworzone jest niemotywowane *čerěnъ* (*črěnъ*) 'podstawa ogniska, palenisko; głębokie naczynie do warzenia' : *černъ* 'ts.' (p. s. 114).

9. Mamy też nieliczne wyrazy niemotywowane z suf. *-ěno*, np. *kolěno* 'kolano; pokolenie, ród; człon; zakrzywienie, zgięcie' : *čelnъ*, *čel'adь* (s. 115, 64), lit. *kelė́nas* 'kolano', *kelỹs* 'ts.'; *polěno* 'polano, kawał drewna, np. przeznaczonego na opał' : *polti*, *poltiti* 'rozszczepiać, rozcinać, rozpłatać'; *timěno* 'muł, bagno' (dial.) : *timę timene* 'błoto, bagno'.

10. Suf. *-ěnъ*, *-ěno* nawiązują do tematów spółgłoskowych na *-en-*, powstały z rozszerzenia ich o tematyczne *-o-* (analogicznie więc do typu *selmeno*, *sěmeno*, czy też kasz. *jelǫn*, *kʷořǫn* (p. s. 128). Długa samogłoska sufiksalna kontynuuje pierwotne *-ēn*, jak w uwzględnionym wyżej typie *-ěn-inъ* i w formacjach *moždžanь*, *sężanь* : *sężenъ* (s. 125). Dokładnym odpowiednikiem suf. *-ěnъ* jest lit. *-ėnas*, tworzący patronimica, deminutiva i nomina originis [235].

Suf. *-ěnь* (temat na *-ĭ-*)

Należy tu pierwotne skonkretyzowane abstractum *golěnь* f. 'golizna, nie pokryta mięśniami części nogi od kolana do stopy, goleń, kość podudzia' : *golъ* 'goły'.

[235] Otrębski GL II 183—4.

Suf. *-anъ*

1. Przyrostek ten zaświadczony jest dobrze zarówno w formacjach denominalnych, jak i dewerbalnych.

Tworzy przede wszystkim od podstaw rzeczownikowych, np.:

patronimica: *bratanъ* : *bratranъ* (częściej dem. *bratanьcь*, *bratranьcь*) 'syn brata; brat zwłaszcza nie rodzony, stryjeczny lub cioteczny, kuzyn' ⟨ *bratъ*, *bratrъ*; *sestranъ* 'syn siostry' (dial.) ⟨ *sestra* 'siostra';

wyrazy o odcieniu ekspresywnym, augmentatywnym, np. *kubanъ* 'wielkie naczynie' (płn.) ⟨ *kubъ* 'naczynie, zwykle z wydrążonego drzewa'; *kr̥banъ* 'prymitywne naczynie np. z wydrążonego drzewa; pudełko z kory; czerep; wydrążona dynia, tykwa' ⟨ *kr̥bъ* : *kr̥ba* w podobnych znaczeniach; *kuranъ* augm. (płn.) ⟨ *kurъ* 'kogut'.

Tu zapewne należy też niemotywowane *čьbanъ* 'drewniana konewka, dzban' : *čьbьrъ* 'wiadro, ceber' : łot. *ciba* 'małe drewniane naczynie'.

2. W funkcji formantu tworzącego wyrazy ekspresywne (często nomina attributiva) zaświadczony jest dobrze w większości języków słow. Często zwłaszcza spotyka się pejorativa i augmentativa (w płn. i płd.słow.), np. ros. *brjuchán -ána* 'człowiek o dużym brzuchu, brzuchacz' (: brus. *bruchánicь* 'napełniać brzuch'), słe. *okàn -ána* 'mający wielkie oczy', *glavàn -ána* 'człowiek o wielkiej głowie' (= ros. dial. *golován*); ros. dial. *borodán* 'brodacz' : ukr. *borodánъ* 'ts.'

Wyrazy o odcieniu pieszczotliwym, hypocoristica typowe są dla języka sch., np. *bràjan* : *brájo* : *brȁt* 'brat'.

Tu należy też czes. *tchán* 'teść' : psł. *tъstъ* 'ts.'

3. Zaświadczone są również dobrze stare hipokorystyczne imiona osobowe, np. znane z kilku języków słow. *Stojanъ* : *Stojislavъ*, *Stojimirъ*; *Vl̥'kanъ* : *Vl̥'komirъ*, *Vl̥'koslavъ*; *Bojanъ* (p. niżej), *Domanъ* : *Domaslavъ*, *Něganъ* : *Něgoslavъ*, *Vojanъ* : *Vojislavъ*.

4. Derywując od podstaw przymiotnikowych suf. *-anъ* tworzy nomina attributiva, zwykle także o zabarwieniu ekspresywnym, np. *bujanъ* 'coś potężnego, silnego, gwałtownego, człowiek gwałtowny, niepohamowany; byk, buhaj' ⟨ *bujь* 'bujny, niepohamowany, gwałtowny' : *bujati* o 'potężnych, gwałtownych przejawach'; *br̥zanъ* 'szybki człowiek, szybkie zwierzę' ⟨ *br̥zъ* 'szybki' : *br̥zati* 'śpieszyć się'; *s̥uchanъ* 'człowiek suchy, chudy, chudeusz' ⟨ *suchъ* 'suchy'.

Tego rodzaju rzeczowniki dobrze zaświadczone są i dziś w większości języków słow. Zwykle są to ekspresywne nomina attributiva, najczęściej o odcieniu pejoratywnym, augmentatywnym.

5. Nie brak też odczasownikowych nazw działacza, np. *bajanlъ* 'opowiadający, opiewający, pieśniarz; wieszcz' (wsch.) ⟨ *bajǫ bajati* 'gadać, bajać, zamawiać, czarować'; *běganъ* : *běžanъ* 'człowiek biegnący szybko, zbieg' (zach.-płd.) ⟨ *běgǫ běkti*, *běgajǫ*, *běgati*, *běžǫ běžati* 'biegnąć, biegać'; *bojanlъ* 'bojący się, tchórz' (płn.) ⟨ *bojati sę* 'bać się'; *ml̥'čanlъ* 'człowiek milczący' (wsch.), ⟨ *ml̥'čǫ ml̥'čati* 'milczeć'; *stojanъ* 'kto stoi, stojący; co stoi, stojak' ⟨ *stojǫ stojati* 'stać'.

Ekspresywne nomina agentis na *-anъ* znane są dobrze zarówno w płn., jak i płd.słow.

6. Suf. *-anъ* powstał przez nawarstwienie się podstawowego *-nъ* na kończące podstawę derywacyjną *-a*. Punktem wyjścia były więc formacje typu *sestranъ* : *sestra*, *županъ* 'naczelnik żupy' : *župa* 'określone terytorium, okręg'.

Dokładnym odpowiednikiem jest lit. *-onas*, występujące w funkcjach podobnych do słow. *-anъ*. Tworzy derywaty odrzeczownikowe, wśród których spo-

tykamy też nazwy pokrewieństwa i ekspresywne nomina attributiva, np. *tě́vónas* 'dziadek' : *tě́vas* 'ojciec', *kuprõnas* 'garbus' : *kuprà* 'garb'.

Nierzadkie są też odczasownikowe nomina agentis, często z zabarwieniem pejoratywnym, np. stlit. *valdõnas* 'spadkobierca, dziedzic' : *valdýti valdo* 'rządzić, władać', lit. *gagõnas* 'gęsior' : *gagė́ti gãga* 'gęgać', dial. *šaukõnas* 'krzykacz' : *šaũkti* 'krzyczeć', *šaũkoti* 'pokrzykiwać' [236].

Tu należą też łac. substantywizowane przymiotniki typu *īnsulānus* 'mieszkaniec wyspy' : *īnsula* 'wyspa', *Silvānus* 'bóg lasów i pól' < *silva* 'las' [237].

Suf. *-manъ*

1. Istnieje kilka starych wyrazów z przyrostkiem *-manъ*, utworzonych od podstaw nominalnych i werbalnych, np.:

lachmanъ 'nędzna podarta odzież, łachman, szmata' (płn.) : *lachъ* 'ts.' (por. ros. dial. *láchmy* : *lóchmy* pl. 'pęki poplątanych włosów, sierści', *lochmótyj* 'porwany, obdarty, odziany w łachmany'); *durmanъ* 'bieluń, środek odurzający; odurzenie' (wsch.) : *durъ* 'odurzenie, szał', *durьnъ* 'szalony, głupi';

sukmanъ 'wierzchnie okrycie z sukna, sukmana' : *sučǫ sukati* 'zwijać, skręcać przędzę, nawijać na cewkę', *sukno* 'gruba tkanina wełniana, sukno'; *ličmanъ* 'blaszka do liczenia, rachowania; ten, który liczy' (płn.) : *ličǫ ličiti* 'rachować'.

2. W poszczególnych językach słow. istnieje grupa wyrazów z tym suf. utworzonych:

od podstaw rzeczownikowych, np. ukr. *kusmán* 'wielki kęs, kawał' < *kus*, psł. *kǫsъ* 'kęs, kawał'; sch. czak. *očman* 'człowiek o wielkich oczach' od XIV w. (por. wyżej słe. *okàn* 'ts.'), *dìtmān* 'młodzieniec' : *dětę* 'dziecię'; *pûrman* (: *pùrān*) 'indyk' : *pûra* 'indyczka' (też słe. *pûrman* 'ts.'); *ràcman* (: *ràcān*) 'kaczor' : *ràca* 'kaczka' (też słe. *râcman* 'ts.');

od podstaw przymiotnikowych:

dłuż. *bělman* 'bielmo, leucoma' (dawne i dial. *bělan* 'ts.'), głuż. *bělman* 'ts.' : *běłъ* 'biały', *běłьmo* 'bielmo'; ukr. *kluchmán* 'człowiek głuchy' < *kluchýj* 'głuchy', *sirmán* 'wilk' < *síryj* 'szary'.

3. Tu należą też stare imiona osobowe typu sch. *Grdman* XIV w. : *Grdomil* 'teter gratusque', sch. dawne *gr̂d* 'dumny; szkaradny'; *Rädman* : *Radomir*, *Radomil*; *Vùkman* : *Vukoslav*, **Vukomir*.

4. Jak widać z podanego materiału, suf. *-man* nawiązuje z jednej strony do formantów na *-m-* i przyrostka *-anъ*, z drugiej zaś do rzeczowników męskich na *-my -mene*, por. ros. typ abstraktów przymiotnikowych *gluchmenь*, *suchmenь* (s. 126). Postać *-manъ* kontynuowałaby więc pierwotne *-mōn-o-* (*-o-* nawarstwione na pierwotny temat spółgłoskowy). Podobnie lit. formacje na *-monis -monė* nawiązują do tematów na *-muo -mens* [238].

Suf. *-ana*

1. Przyrostek *-ana* zwykle tworzy odpowiedniki żeńskie do rzeczowników męskich na *-anъ*, a więc genetycznie mamy tu właściwie formację z suf. *-a* w funkcji wykładnika mocji, np. *bratana* : *bratrana* 'córka brata; siostra stryjeczna lub cioteczna, kuzynka' : *bratanъ*, *bratranъ* (s. 130), *sestrana* 'córka siostry' : *sestranъ* (s. 130), sch. *dràgana* 'ukochana, kochanka' : *dràgan* hip. 'ukochany, miły'.

Tu należą też ekspresywne nomina agentis na *-ana* (: *-anъ* m.), np. czes.

[236] Otrębski GL II 202—3.

[237] Brugmann Grdr. II 1, 280—1.

[238] O nich zob. Otrębski GL II 180—2.

dial. laskie *lejana* 'dziewczynka mocząca się' : *leje leť* 'oddawać mocz', *vyjana* m. f. 'beksa' : *vyt'* 'wyć, beczeć'.

Tak samo do męskich hipokorystycznych imion na *-anъ* mamy dobrze zaświadczone odpowiedniki żeńskie na *-ana*, np. sch. *Dobrana*, *Cvetana*, czes. *Květana*.

Obok formacji z odcieniem pieszczotliwym na *-an* spotykamy w sch. też paralelne f. na *-ana*, np. ludowe *devòjana* : *dèvõjka* 'dziewczyna', *ćèrana* : *ćérka* : *kćî* 'córka'.

2. Wyodrębniony suf. *-ana* jest rzadki, np. psł. *pol'ȁna* 'miejsce w lesie nie zadrzewione, porośnięte trawą, pole, łąka, otoczone lasem' < *pol'e* 'równa, pusta płaszczyzna, pole, ziemia uprawna'; *sъmetana* (: *sъmětana*) 'śmietana' : *sъmetǫ sъmesti* 'zgarnąć, zmieść, zebrać' (: iter. *sъmětati*), dial. też *sъmętana* 'ts.' : *sъmętǫ sъmęsti* 'zmącić' [239].

Suf. *-an'ъ*

1. Przyrostek ten powstał przez nawarstwienie się strukturalnego *-jъ* na podstawie *-anъ*, spotyka się wyjątkowo w wyrazach o większym zasięgu, np. *krban'ъ* oboczna postać do *krbanъ* (s. 130).

2. W kilku językach słow. suf. *-an'ъ* tworzy (paralelnie do *-anъ*) ekspresywne denominalne określenia ludzi, dobrze zaświadczone w ukr., typowe dla języka sła., np. sła. *dlháň* 'człowiek bardzo wysoki, chudy', ukr. *dovhánъ -anjá* 'ts.'; sła. *kriváň* przezwisko krzywego, chromego człowieka; ukr. *holovánj -anjá* 'człowiek o wielkiej głowie', *okánj -anjá* 'z wielkimi oczyma'.

3. Spotyka się też ekspresywne nomina agentis, np. ukr. *horlánj -anjá* 'krzykacz' : *horláty* 'krzyczeć' (ros. dial. *gorlán*, f. *gorlánьja*).

Suf. *-anъ* (temat na *-ĭ-*)

1. Przyrostek ten zaświadczony jest wyjątkowo, np. *kyjanъ* f. (: *kyjan'a*) 'drewniany młot, maczuga' (płn.) : *kyjь* 'młot, maczuga, kij'; *grtanъ* : *grztanъ* m.[240] (w poszczególnych językach słow. z przejściem do typów produktywnych: f. na *-ĭ-*, m. na *-jo-*, *-o-*) 'gardło, gardziel, krtań' : *grtь* 'gardziel'.

2. Nie należy tu *kopanъ* f. : *kopan'a* 'niecka, naczynie wydłubane w drzewie' < *kopanъ* partic. praet. pass. < *kopati* 'kopać, wydrążać, ryć'.

3. Dokładnym odpowiednikiem jest lit. *-onis* (osnowy na *-ĭ-* f. i m., też m. na *-i̯o-*), występujące przede wszystkim w wyrazach pochodzenia odimiennego [241].

Suf. *-onъ*

1. Przyrostek *-onъ* wyjątkowo pojawia się w kilku starych nominach actionis (> n. acti), np. *bobonъ* : *babonъ* (zwykle pl. *boboni* : *baboni*) 'gusła, czary, przesądy' : *boboniti*, *baboniti* 'mamrotać; huczeć; wróżyć', *bobotati* : *babotati* 'huczeć, grzmieć, paplać', *glomonъ* 'zgiełk, wrzawa, szum' (płn.) : *gomoniti* 'hałasować, krzyczeć' : *gomiti* 'ts.' (wsch.) : *gomъ* 'hałas, szum' (wsch.); *rlomonъ* 'szmer, szemranie' (płd.) : *romoniti* (: *romoliti*, *romoriti*) 'szemrać, szumieć' : sch. dial. *romiti* 'mżyć, o deszczu'.

Jak widać, niekiedy możliwa jest podwójna motywacja. Tak np. *gomonъ* można uważać za derywat od *gomiti* : *gomъ*, albo też za nomen postverbale do *gomoniti*. O czasownikach tego typu zob. s. 54—5.

[239] Rozwadowski JP I 38—40 (WP I 289—91).

[240] Vaillant GC II 1, 149.

[241] Leskien BN 394—5, Otrębski GL II 203—4.

2. W poszczególnych językach słow. dobrze zaświadczone są formanty sekundarne *-on-jь*, *-on-ja* (p. niżej). Podstawowe *-onъ* dobrze zaświadczone jest w słe.[242] Spotyka się tu denominalne nomina attributiva, augmentativa, też dewerbalne nomina agentis, np. *hlačǫn* 'noszący szerokie spodnie' : *hláče* 'spodnie', *švedrǫn* 'krzywonogi' : *švęder* m. 'ts.', *klapčon* 'wielki chłopiec' : *klapec*, *jahon* 'dobry jeździec; koń wierzchowy' : *jahati*.

3. Przyrostki *-onъ* kontynuuje ie. *-ono-*[243]. W lit. dobrze zaświadczone są przymiotniki na *-anas* typu *álkanas* 'głodny' : *álkti* 'łaknąć, chcieć jeść', *ūkanas* 'mglisty' : *ūkas* 'mgła'. Tu należą też feminina jak *ūkana* 'mgła', *liēkana* 'pozostałość, resztka' : *liēkas* 'pozostały, nieparzysty'.

W stind. znane są męskie nomina agentis na *-ana-* o charakterze przymiotnikowym (np. *jánana-* 'stwórca'), dewerbalne nomina actionis (neutra) np. *hávana-m* 'wołanie'. Tu należą też feminina typu *śvetaná-* 'jaśnienie', także gr. abstracta na -ονη, jak ἡδονή 'radość', αὐονή 'suchość'.

4. Do warstwy słownictwa odziedziczonego z ie. należy psł. *zvonъ* 'dźwięk, dzwonienie, brzmienie' : 'przyrząd powodujący, wydający dźwięk' = alb. *zë* 'głos' < ie. *ǵhu̯ono-s* < *ǵhau-* 'wołać', psł. *zovǫ zvati* 'ts.'. Z punktu widzenia psł. wyraz ten motywowany jest przez czasownik *zvьněti* 'brzmieć, dźwięczeć'.

Suf. *-on'ь*

1. Niewiele jest wyrazów z tym przyrostkiem wykazujących większy zasięg. Z niemotywowanych należy tu np. *komon'ь* 'koń' (płn.) : stpr. *camnet* 'ts.'. Nie można wykluczyć tu śladu pierwotnego tematu na *-en-*.

2. W zach.słow. (przede wszystkim pol., sła., częściowo i czes., zwłaszcza w dialektach peryferycznych) suf. *-on'ь* jest produktywny w ekspresywnych określeniach przede wszystkim ludzi (niekiedy też zwierząt, a nawet rzeczy), często z odcieniem pejoratywno-augmentatywnym. We wsch. i płd.słow. odpowiada mu w tej funkcji rozszerzony formant *-on-ja* (typowy dla ros. i sch., spotykany też w słe.), często dwurodzajowy (jak zwykle w formacjach ekspresywnych).

Formacje te odgrywają także dużą rolę w nazwach osobowych[244].

3. Najczęstsze są derywaty denominalne, przede wszystkim od przymiotników niemotywowanych. Większy zasięg wykazują np. *bělon'ь* : *bělon'a* 'człowiek czy zwierzę wyróżniające się bielą' < *bělъ* 'biały'; *brzon'ь* : *brzon'a* 'wyróżniający się szybkością' : *brzъ* 'szybki', *tichon'ь* : *tichon'a* 'człowiek cichy, milczący' < *tichъ* 'cichy', *golvon'ь* : *golvon'a* 'wyróżniający się dużą głową' < *golva* 'głowa', *květon'ь* : *květon'a* 'wół z białą plamą na czole' < *květъ* 'kwiat'.

Por. pol. dial. cieszyńskie *suroń* 'człowiek surowy, nieokrzesany' : *surovъ* 'surowy', głuż. *suroba* 'surowość'.

4. Nierzadkie są też ekspresywne nomina agentis, np. *žьron'ь* : *žьron'a* 'żarłok' : *žьrǫ žerti* 'żreć', *rykon'ь* 'ryczący' : *ryčǫ ryčati* 'ryczeć', stpol. *dźwigoń* 'tragarz' : *dźwigać*.

5. Przyrostki *-on'ь*, *-on'a* są sekundarnymi formantami złożonymi. Oba nawiązują do podstawowego *-onъ*: *-on'ь* powstało przez nawarstwienie się strukturalnego *-jь* na formant podstawowy; o stanowiącym drugi element przyrostka *-on'a* ekspresywnym formancie *-a* zob. s. 60.

---

[242] Bajec Besedotvorje I 46.

[243] Otrębski GL II 174—5, Brugmann Grdr. II 1, 266—8.

[244] Zob. Wilkoń SPAN Kr. XII 2, 441—3.

Suf. *-unъ*

1. Podstawową funkcją tego przyrostka jest tworzenie odpierwiastkowych nominów agentis, np. *bĕgun|ъ* 'biegacz' : *bĕgǫ bĕkti* 'biec' (lit. *bė̃gūnas* 'latawiec; biegacz' : *bė́gti* 'biec', lit. nomen agentis podejrzane o pożyczkę ze słow., por. stlit. *bogūnas* 'zbieg; zbiegły' : *bogìnti* 'biec'); *ědun|ъ* 'kto dużo je' (płd.-wsch.) : *ěmь ěsti* 'jeść'; *chvastun|ъ* 'papla, gaduła; człowiek chełpiący się, przechwalający się' (płn.) : *chvastati* 'paplać, gadać; chełpić się'; *klikun|ъ* 'kto krzyczy, woła' (wsch.) : *klikti, klikati* 'krzyczeć, głośno wołać'; *kl'unъ* : *kl'ьvunъ* 'dziób' (płd.) : *kl'ujǫ kl'ьvati* 'dziobać'; *opekun|ъ* 'opiekun, patron' (płn.) : *opekti, opekati* 'troszczyć się, opiekować się'; *pěstun|ъ* 'opiekun, piastun' : *pěstiti* 'opiekować się, pielęgnować'; *vědun|ъ* 'wróżbita, znachor' (wsch.) : *věmь věsi věděti* 'wiedzieć'; *žьrun|ъ* 'żarłok' (płn.) : *žьrǫ žerti* 'żreć', *zьdunъ* 'zdun; garncarz' (zach.) : *zid'ǫ zьdati* 'kształtować, budować'.

W ukr. wyróżniają się nomina agentis od intensywów na *-otati*, tworzone nie od pierwiastka, ale od tematu, np. *rehotún* 'rechocący, głośno się śmiejący' : *rehotáty* 'rechotać', *lepetún* 'papla' : *lepetáty* 'paplać'.

2. Na specjalną uwagę zasługują dwa najstarsze może przykłady z obocznością formantu *-unъ* : *-ynъ*: *perun|ъ* 'grom, piorun, błyskawica' : *Perun|ъ* 'bóstwo gromu, gromowładne' : *perǫ pьrati* 'bić, uderzać, razić', w nazwach wzgórza poświęconego temu bóstwu zaświadczona jest postać starsza *Perynъ* : *Perynь*, pod względem budowy = lit. *perkū̃nas* 'grom', *Perkū̃nas* 'bóstwo gromu' (derywat od tego samego pierwiastka *per-* 'uderzać, razić', rozszerzonego determinantem *-k-*)[245]; *pelun|ъ* : *pelyn|ъ* (*polun|ъ* : *polyn|ъ*) 'piołun, Artemisia absinthium' : *pel-*, *pol-* w *poléti* 'płonąć, gorzeć' (od gorzkiego, palącego smaku, etymologia niepewna).

3. Suf. *-unъ* zachował produktywność we wsch.słow. Z języków płd.słow. najlepiej zaświadczony jest w słe., w zach.słow. pewną produktywność wykazuje w czes. Wszędzie widać specjalizację w kierunku wyrażania skłonności do pewnej czynności, często z odcieniem pejoratywnym.

4. Jak zawsze przy nominach agentis, tak i tu spotykamy nomina instrumenti, np. *bĕgunъ* to nie tylko 'biegacz', ale też nazwa 'obracających się części różnych urządzeń', sch. *tèkūn* 'koło' (u Vuka z Czarnogóry).

5. W kilku językach słow. spotyka się też derywaty denominalne z suf. *-unъ*. Są to nomina attributiva, zwykle z odcieniem pejoratywnym, np. *grьbun|ъ* 'człowiek garbaty' : *grьbъ* 'garb', ukr. *lysún* 'łysoń' : *lýsyj* 'łysy', *starcún* 'staruch' : *stárecъ* 'starzec', sch. *bogàtūn -úna* 'bogacz' : *bogat* 'bogaty', bułg. dial. *medún* 'niedźwiedź' : *med* 'miód' (por. psł. *medvědь* 'zjadacz miodu').

Podwójną motywację ma *gladunъ* 'człowiek pełny, tłusty, wymuskany' (płd.wsch.) : *glad-ъkъ* 'gładki' : *gladiti* (*sę*) 'gładzić (się), głaskać, upiększać (się)'. Obok płn.słow. *krikun|ъ* 'krzykacz' : *kričǫ kričati* 'krzyczeć', iter. *krikati* mamy też czes.-sła. *kriklunъ*, oparte na partic. **kriklъ*.

6. W sch. zaświadczone są też hipokorystyczne imiona osobowe z suf. *-unъ* typu *Vlàdūn* : *Vládo*, *Mȉlūn*. W sch. i czes. mamy również hipokorystyczne imiona kobiece na *-una*.

7. Formacje na *-unъ* cechują się oksytonezą.

8. Zachowana szczątkowo postać *-ynъ* ma dokładny odpowiednik w lit. *-ūnas*, tworzącym[246] nie tylko prastare nomina agentis (typu omówionego wyżej

[245] Ivanov VSJ III 101—11.

[246] Otrębski GL II 205—8.

perkūnas), ale także rzeczowniki oznaczające pochodzenie, patronimica (np. *karaliūnas* 'syn króla, królewicz' : *karālius* 'król', częste w imionach osobowych typu *Jankūnas* : *Jañkus*). Występuje także w funkcji formantu substantywizującego przymiotniki (np. *drąsūnas* 'śmiałek' : *drąsùs* 'śmiały').

Postać *-unъ* (por. *-urъ* : *-yrъ*) nawiązywano do gr. -αυνος w κεραυνός 'błyskawica; imię bóstwa', *ἐλαυνός 'pędzący, jadący', rekonstruowanego na podstawie ἐλαύνω = *ἐλαυνίω [247]. Najnowsze badania wykazały, że zarówno gr. κεραυνός, jak i lit. *Perkūnas* mogą być pozostałością pierwotnego typu heteroklitycznego na *-u̯er/u̯en* [248].

Suf. *-un'ъ*

1. Przyrostek ten, powstały przez nawarstwienie się strukturalnego *-jъ* na podstawowe *-unъ* jest rzadki. Częściej spotyka się w sła., np. obok *behún* 'biegun, biegacz' też *ľehúň* 'ts.'. Jedynym wyrazem psł. jest *okun'ъ* 'ryba okoń, Perca fluviatilis' : *oko* 'oko' (pierwotnie więc o jakiejś rybie wyróżniającej się dużymi oczyma).

2. Spotyka się też wyrazy pieszczotliwe na *-un'ъ*, *-un'o*, typowe szczególnie dla ukr., np. *tatúnъ* : *tatúnьo* 'tatuś' : *táto*, *didúnъ* : *dído* 'dziadek', *bratúnьo* : *brat*.

Suf. *-un'a*

1. Tworzy przede wszystkim żeńskie hypocoristica (odpowiedniki do męskich na *-un'ъ*, *-un'o*), np. pol. *babunia* (stąd brus. *babúnja*) : *baba*, ukr. *babúnja*, pol. *ciotunia* : *ciotka*, ukr. *titúnja* : *títka* 'ts.'.

2. W ros. spotyka się dewerbalne i denominalne ekspresywne dwurodzajowe nazwy osób na *-un'a*, np. *bakúnja* m. f. 'gaduła, papla' : *bakátь* 'paplać', *krivúnja* m. f. 'człowiek zezowaty; kulawy' : *krivъ* 'krzywy', *devúnja* pejor. 'stara panna; niewieściuch' : *děva* 'dziewica'.

Sug. *-ьnъ*, *-ьno*

1. Przyrostek *-ьnъ* spotyka się wyjątkowo, np. *bǫ̑bьnъ* : *bǫ̑bьnъ* 'bęben, tympanum' : *bǫbьnati* 'głucho brzmieć, dudnić, huczeć', stisl. *bumba* 'bęben', stind. *bhambhā* 'wielki bęben'; *tǫtьnъ* 'stukot, tętent' : *tǫtьnati* 'stukać, tętnić'.

Jak widać, oba te wyrazy oparte są o podstawy dźwkn., *tǫtьnъ* można by uważać za nomen deverbale do *tǫtьnati*.

2. W kilku starych wyrazach występuje suf. *-ьlo*, np. *okьnlo* 'okno, fenestra; otwór, przestrzeń pusta, przejrzysta, nie zasłonięta, nie porośnięta, np. na bagnie' : *oko očese* 'oko' (na pierwotny suf. *-ьno* wskazują: ukr. *viknó* i fiń. *akkuna* 'okno', stara pożyczka ze słow.); *tolkьnlo* 'rozgniecione ziarna owsiane, potrawa z nich' (stara pożyczka ze słow.: fiń. *talkkuna* 'ts.') : *tl̥kǫ telkti* 'tłuc, rozgniatać'; *volkьnlo* 'włókno' : *velkǫ velkti* 'wlec, ciągnąć'.

3. W dotychczasowych ujęciach słowotwórstwa słow. suf. *-ьnъ*, *-ьno* zwykle się nie rekonstruuje. Ich podstawy ie. nie są pewne. Mogą nawiązywać do przyrostków *-ynъ* (p. *-unъ*, *-ynъ*). Lit. *perkūnas* (: psł. *perunъ*, *perynъ* p. wyżej s. 134) zestawia się z wyrazami germ. i celt. od podstawy **perk*-un-*. Do tej samej rodziny należy też het. *perunaš* 'skała' < **per-uno-* [249]. Por. indoirań. *-una-*, np. stind. *táruṇa-* 'młody', awest. *tauruna-* 'chłopiec' [250].

[247] Meillet Ét. 453, Brugmann Grdr. II 1, 687, Vondrák VSG I 549 uwaga 1.

[248] Benveniste Origines 112, V. V. Ivanov, op. cit.

[249] V. V. Ivanov, op. cit.

[250] L. Herzenberg, op. cit., 255.

Suf. *-ьna*

Zaświadczone są tylko stare imiona hipokorystyczne np. stczes. *Drahna*, stsch. *Dragьna*, stpol. *Ciechna*, stczes. *Těchna*[251]. Nawiązują do imion męskich na *-ьno* typu stpol. *Michno*.

W czes. dobrze poświadczone są ekspresywne nomina agentis na *-na*, np. dial. laskie *stukna* 'kobieta wiecznie narzekająca' : *stukat'* 'stękać, narzekać'[252].

Suf. *-ьnъ*

1. Mamy kilka wyrazów psł. wykazujących przyrostek *-ьnъ*. Są to zwykle derywaty denominalne, np. *ostьn|ъ* : *ostьno* : *ostьn'ь* 'kolec, cierń, coś ostro zakończonego, kij z ostrym końcem do poganiania bydła, do łowienia ryb, oścień' < *ostь* 'coś ostro zakończonego, ość, kolec, oścień', dokładny odpowiednik: lit. *ãkstinas* 'bodziec do poganiania wołów, ostry koniec tego narzędzia'; *ovьn|ъ* 'samiec owcy, baran' : **ovь* 'owca', ie. *oui-s*, lit. *avìs* 'ts.' (zob. *ovьca* s. 101), dokładne odpowiedniki: lit. *ãvinas* 'baran', łot. *avins*, stpr. *awins* 'ts.'; *rožьnъ* 'kij albo żelazo ostro zakończone, używane do pieczenia mięsa' < *rogъ* 'róg'.

2. Substantywizowanym pierwotnym przymiotnikiem jest *kostьnъ* 'kostur, ostro zakończony kij, oścień, bodziec do popędzania bydła; dzida, włócznia' (zach.) : adi. *kostьnъ* 'zrobiony z kości, dotyczący kości' < *kostь* 'kość'.

3. Na pierwiastku dźwkn. oparty jest *bǫbьnъ* : *bǫbьnъ* 'bęben' (p. wyżej s. 135).

4. Przyrostek *-ьnъ* powstał przez nawarstwienie się podstawowego *-nъ* na tematy na *-ь*, co ilustrują nam dobrze omówione wyżej wyrazy *ostьnъ*, *ovьnъ*, częściowo też i *kostьnъ*. Suf. *-nъ* występował tu pierwotnie w funkcji strukturalnej, podobnie jak formanty *-ka*, *-kъ*[253]. Zaświadczone są ciekawe wypadki alternacji przyrostków *-ьnъ* : *-nъ*, np. obok omówionego *ostьnъ* pojawia się też synonimiczne *ostnъ* > *osnъ* (nie musi to być postać wtórna oparta na przypadkach zależnych typu *ostьna* > *ostna* > *osna*, por. dokładny odpowiednik łot. *asns* 'wszeszły kiełek'); *gl|ezьnъ* : *gleznъ* 'kostka u nogi', etymologicznie niepewne, ale *-n-* dobrze zaświadczone jest w nazwach innych części ciała, np. *čelnъ*, *kolěno*, *lono*, *ložesna*, *selzena*.

5. Dokładny odpowiednik lit. *-inas*[254] tworzy nazwy samców ptaków, zwierząt, owadów (np. *ãvinas* p. wyżej, *añtinas* 'kaczor' : *ántis* 'kaczka'), augmentativa (np. *añginas* 'wielka żmija; wąż' : *angìs* 'żmija' = psł. *ǫžь* 'wąż'), deminutiva o odcieniu augmentatywnym (*vaikìnas* 'młodzieniec' : *vaĩkas* 'dziecko; chłopiec'), imiona patronimiczne (np. *Vaškìnas* : *Vaškỹs*). Spotyka się też nomina agentis, np. *dilbinas* 'patrzący spode łba' : *delbti* 'spuszczać oczy, głowę'.

Suf. *-ьno*

1. Należy tu przede wszystkim sporo wyrazów będących z pochodzenia urzeczownikowionymi przymiotnikami nijakimi. Do warstwy najstarszej należą: *azьno* 'skóra zdarta ze zwierzęcia' (płd.) : *azьnъ* < bsł. *ãžina-*, por. lit. *ožìnis* 'koźli, z kozła' (**ãžinja-*) i dokładny pod względem budowy i znaczenia odpowiednik stind. z krótką samogłoską rdzenną *ajínam* n. 'skóra' (ie. *ăǵ-*, lit. *ožỹs* 'kozioł'); *drъvьn|o* 'drzewo opałowe, drewno, polano' : *drъvьnъ* 'drzewny'

[251] M. Karpluk, Słow. imiona kobiece, 1961, 118—20.

[252] R. Laskowski PKJ PAN Kr. 28, 39.

[253] Meillet SC 360—1.

[254] Otrębski GL II 186—8.

(< *drъva* 'drwa, drzewo opałowe'), gr. δρύϊνος 'dębowy, z drzewa dębowego', awest. *drvaena-* 'drewniany'.

Do warstwy nowszej psł. zaliczamy: *kǀopьno* 'ziemia rozmiękła, rozmokła, pozostała po stopnieniu śniegu' : *kopьnъ* 'dający się kopać, nadający się do kopania' < *kopati* 'ryć, grzebać, kopać'; *kovadlьno* : *nakovadlьno* 'podstawa żelazna, na której się kuje metale, incus' : *kovadlьnъ*, *nakovadlьnъ* adi. < *kovadlo*, *nakovadlo* 'incus'.

Tu należą może też: *gǀǫzьno* : *gǀuzьno* 'dolna część czego, spód; tyłek, kuper' : *gǫzьnъ*, *guzьnъ* < *gǫzъ*, *guzъ* : *gǫzo*, *guzo* 'guz; tyłek, kuper; dolna część czego'; *pętьnǀo* 'znamię, znak np. wyciśnięty, wypalony; ostroga' : *pętьnъ* adi. < *pęta* 'pięta', dokładny odpowiednik: lit. *pentìnas* 'ostroga' : *péntis* 'obuch siekiery', dawne 'pięta'.

Tego rodzaju rzeczowniki nierzadkie są w poszczególnych językach słow., np. pol. *cetno* 'liczba parzysta' < *čьtьno* : *čьtьnъ* 'parzysty' < *čьtǫ čisti* 'liczyć, czytać'; *parno* 'parna, duszna pogoda' (laskie *parno* 'ts.') : *parьnъ* < *para*; *zimno* : *zimьnъ* < *zima*.

2. Spotyka się też derywaty odrzeczownikowe, np. *brъvьno* 'kłoda, belka, bierwiono' : *brъvь* 'ts.'; *vapьno* 'wapno' : *vapъ* 'farba', por. stpr. *woapis* 'ts.', łot. *vāpi* (*vāpu*) *vāpêt* 'pomazać farbą'.

3. Suf. *-ьno* wykazuje również kilka wyrazów niemotywowanych, np. *bolzьno* 'podpierająca belka' : *bolzina* (p. s. 122), *bolzьn'ь*, ros. dial. *bólozenь* = stpr. *balsinis* 'poduszka'; *boršьno* 'mąka; żywność, pożywienie' (płd.-wsch.) < ie. **bhar-s-ina* : goc. *bariz-eins* 'jęczmienny', łac. *farīna* 'mąka' : *far farris* 'orkisz, zboże; mąka, kasza', tu może i łot. *barùôt* 'karmić, tuczyć'; *govьnǀo* 'kał, zwłaszcza ludzki' : ie. *g*ou-*, *g*ōu-*, *g*ū-*: orm. *ku* 'gnój', stind. *guváti* 'załatwia potrzebę, wypróżnia się'; *poltьnǀo* 'tkanina lniana lub bawełniana' (stara pożyczka ze słow.: fiń. *palttina*) : stind. *paṭas* m. 'tkanina, sukno, szata' (< **palta-*).

Suf. *-ьna*

1. Przyrostek ten tworzy rzeczowniki denominalne, np. *borzdьna* : *berzdьna* 'bruzda, sulcus' : *borzdьnъ* adi. < *borzda* 'sulcus' : *borzditi* 'czynić bruzdy'; *grîvьna* 'naszyjnik, jednostka pieniężna' : *grìva* 'grzywa', pierwotnie 'szyja, kark', stind. *grīvā* 'ts.'; *kovadlьna*, zwykle *nakovadlьna* 'incus' obok *kovadlьno*, *nakovadlьno* (p. wyżej); *nožьny* pl. 'Scheide, Messerscheide' : *nožь* 'nóż'; *ustьna* 'warga' : *ustьnъ* adi. < *usta* n. pl. 'usta'; *vojьna* 'wojna' : *vojь* 'żołnierz, wojak', *vьjǫ viti*, scs. *povinǫti* 'podbić, zawojować', bułg. *nadvívam* 'zwyciężam', lit. *výti vejù* 'pędzić, gonić, ścigać'.

2. Większość należących tu wyrazów to pierwotne urzeczownikowione przymiotniki żeńskie. Podobne formacje spotykamy przy wszystkich przyrostkach na *-ьn-*.

3. Wyodrębnia się grupa rzeczowników osobowych z przyrostkiem *-ьna*, np. *stryjьna* 'żona stryja' : *stryjь* 'brat ojca, stryj', *ujьna* 'żona wuja' : *ujь* 'brat matki, wuj', *korl'evьna* 'córka króla' : *korl'evъ* adi. < *korl'ь* 'król', *kъnęžьna* 'córka księcia, panna z książęcego rodu' : *kъnęžь* 'należący do księcia' < *kъnędzь*, *kъnęgъ* 'książę'. Typ ten jest dobrze zaświadczony w poszczególnych językach słow.

Jak widać, w trzech z podanych przykładów można mówić o suf. *-na* nawarstwionym na podstawę na *-ь*. Tak więc suf. *-ьna* mógł też powstać w ten sam sposób co podstawowe *-ьnъ* (p. s. 136).

Suf. *-ьn'ь*

1. Przyrostek *-ьn'ь* spotyka się przede wszystkim w rzeczownikach dewerbalnych, np. *bredьn'ь* 'sieć rybacka, którą się łowi brodząc po wodzie' (wsch.) *bredǫ brьsti* 'brodzić, łowić ryby brodząc po wodzie', synonimiczne *brodьn'ь* = lit. *bradinỹs* 'sieć ciągniona przez dwóch brodzących po wodzie ludzi'; *l'ežьn'ь* 'człowiek leżący, lubiący leżeć; przedmiot leżący' (płn.) : *ležati* 'leżeć'; *vadьn'ь* 'bąk, giez' (wsch.) : *vaditi* 'pchać, kłuć' (: *obadz*, *ovadz* 'bąk, giez'), por. lit. *úodas* 'komar'; *vęzьn'ь* (*sъ-vęzьn'ь*) 'więzień' : *vęzati* (*sъ-vęzati*) 'wiązać' : *vęzь* (*sъ-vęzь*) 'wiązanie, więź'.

Z poszczególnych języków słow. należą tu np. stpol. *kupień* 'nabywca, kupujący' (częściej z przedrostkami, znane też innym językom słow.) : *kupiti* 'kupić'; strus. *prichodьnь* 'przybysz, obcokrajowiec' : *prichoditi* 'przychodzić'.

W niektórych z tych wyrazów bezpośrednią podstawę derywacyjną tworzył dewerbalny przymiotnik na *-ьnъ*, np. *kupьn'ь* : *kupьnъ* : *kupiti*, *brodьn'ь* : *brodьnъ* : *broditi*. Tak więc z punktu widzenia genetycznego mamy tu do czynienia z suf. *-jь* w funkcji formantu substantywizującego adi. (p. s. 80—1).

2. Rzadkie są derywaty odrzeczownikowe, np. *trǫtьn'ь* 'samiec pszczół, truteń' (wsch.) < *trǫtъ* 'ts.'

3. Wyjątkowe są wyrazy niemotywowane, np. *bolzьn'ь* = stpr. *balsinis* 'poduszka' : *bolzьno* (p. s. 137).

4. Nie należy tu *povodьnь* f. 'powódź', utworzone od adi. *povodьnъ* (< *po vodě* 'po wodzie'; z tworzącym abstracta formantem *-ь*). Por. synonimiczne *povodь* f., *povonь* (s. 118), sch. *pòvodanj -dnja* (**povodьn'ь*).

5. Suf. *-ьn'ь* jest formantem sekundarnym powstałym z nawarstwienia się strukturalnego *-jь* na podstawowe *-ьnъ* (tworzące rzadko rzeczowniki, zwykle przymiotniki). Dokładnym odpowiednikiem jest lit. *-in-is*, *-in-ys* tworzące zarówno przymiotniki jak i rzeczowniki pochodzenia przymiotnikowego [255].

O nazwach miesięcy na *-ьn'ь* zob. s. 80—1.

Suf. *-ьn'a* [256]

1. Przyrostek *-ьn'a* tworzy rzeczowniki od podstaw werbalnych (nomina actionis > n. acti, n. loci, n. instrumenti) i rzeczownikowych (nomina loci, n. instrumenti), np.:

od podstaw werbalnych: *bredьn'a* 'brodzenie; błąkanie się; łowienie ryb przy brodzeniu po wodzie; sieć rybacka, którą się łowi brodząc po wodzie' (płn.) : *bredǫ brьsti* 'brodzić, błąkać się; łowić ryby brodząc po wodzie'; *brodьn'a* 'brodzenie, błąkanie się; sieć rybacka, którą się łowi brodząc po wodzie' (płn.) : *broditi* 'brodzić, łowić ryby brodząc po wodzie'; *ědьn'a* 'jedzenie, pożywienie; jadalnia' : *ěmь ěsti* 'jeść', *ědь* 'potrawa, pożywienie'; *koltьn'a* 'zamieszanie, zamęt, niezgoda, zwada, kłótnia' : *koltiti* 'wstrząsać, mieszać, wyprowadzać ze stanu spokoju', *koltiti sę* 'spierać się, swarzyć się'; *kolьn'a* 'miejsce, na którym się rąbie drzewo' : *kol'ǫ kolti* 'kłuć, szczepać, rozłupywać'; *stajьn'a* 'pomieszczenie dla koni, niekiedy też dla bydła' : *stajati* 'stać';

od podstaw rzeczownikowych: *dervьn'a* 'pomieszczenie na drzewo' : *dervo* 'drzewo'; *golvьn'a* 'palące się polano, głownia' : *golva* 'głowa' (pierwotnie 'przednia część płonącego polana'); *kolьn'a* 2. 'szopa na wozy' : *kolo* 'koło', pl. *kola*, *kolesa* 'wóz'; *koval'ьn'a* 'kuźnia' (płn.) : *koval'ь* 'kowal'; *nakovadlьn'a*

---

[255] Otrębski GL II 192—5.

[256] R. Bošković, Razvitak sufiksa u južnoslov. jezičkoj zajednici, 1936, 105—25.

'incus' : *nakovadlo* 'ts.'; *pelvьn'a* 'miejsce na plewy' : *pelva* 'plewa'; *skorьn'ě* dualis 'obuwie skórzane, skórznie' : *skora* 'skóra'.

2. Nomina actionis na *-ьn'a* spotyka się we wszystkich prawie językach słow. Typowe są przede wszystkim dla płd.słow. We wsch.słow. suf. *-ьn'a* właściwy jest przede wszystkim nazwom czynności ekspresywnym.

Często bezpośrednią podstawę derywacyjną tworzą intensiva na *-otati*. Stąd wyodrębniony w kilku językach słow. złożony suf. *-ot-ьn'a* (np. bułg., ros., ukr.).

3. Nomina loci na *-ьn'a* spotyka się również na obszarze całej prawie Słowiańszczyzny. Są to, w przeciwstawieniu do formacji z suf. *-išče* : *-isko*, zasadniczo nazwy pomieszczeń zamkniętych. Typowe są one przede wszystkim dla płn.słow. (gdzie występują też przyrostki złożone, np. *-ar-ьn'a*, *-ov-ьn'a*). W językach płd.słow. produktywny jest typ z suf. *-n-ica*, np. płn.słow. *pekar'ьn'a* : płd. *pekar'ьnica*.

4. Suf. *-ьn'a* powstał z nawarstwienia się tworzącego abstracta przyrostka *-ja* na produktywny typ przymiotników z suf. *-ьnъ* (przede wszystkim denominatywnych, także jednak i dewerbalnych). Te tworzące pierwotną podstawę derywacyjną przymiotniki często są zaświadczone, np. *brodьn'a* : *brodьnъ*, *dervьn'a* : *dervьnъ* 'drzewny', *golvьn'a* : *golvьnъ*, *nakovadlьn'a* : *nakovadlьnъ*, *pelvьn'a* : *pelvьnъ*, *skorьn'a* : *skorьnъ*.

Pierwotne abstracta odprzymiotnikowe mogły albo ulec konkretyzacji, albo też przez nawiązanie bezpośredniego kontaktu z paralelnie istniejącymi czasownikami przeistoczyć się w nomina actionis.

Dokładnym odpowiednikiem suf. *-ьn'a* jest lit. *-inė* (< *-inia*) tworzące przede wszystkim rzeczowniki denominalne. Także i na gruncie lit. często spotyka się nomina loci, np. *rãtinė* 'miejsce pod dachem, gdzie ustawia się wozy' : *rãtai* pl. 'wóz', dial. *avìnė* 'owczarnia' : *avìs* 'owca' [257].

Suf. *-yn'i*

1. Przyrostek *-yn'i* tworzy rzeczowniki denominalne. Jest przede wszystkim wykładnikiem mocji, urabiając żeńskie odpowiedniki niektórych osobowych rzeczowników męskich, np. *bogy̆n'i* 'bogini' : *bogъ* 'bóg'; *gospody̆n'i* 'pani domu, żona pana domu, gospodyni' : *gospodь* 'pan, pan domu, gospodarz'; *kъnęgy̆n'i* 'księżna, pani, władczyni' : *kъnęgъ*, *kъnędzь* 'książę, pan, władca'; *orby̆n'i* 'niewolnica' : *orbъ* 'niewolnik'.

Typ ten jest dobrze poświadczony we wszystkich prawie językach słow. We wszystkich prawie, poza scs. i pol., stwierdzamy wczesne wyrównanie do tematów na *-'a*. W niektórych językach słow. widać pewną produktywność tej formacji, por. scs. *sǫsědyn'i* 'sąsiadka' : *sǫsědъ* 'sąsiad', *Samarěnyn'i* 'Samarytanka' : *Samarěninъ* 'Samarytanin'. W kilku językach słow. wyabstrahował się wtórny suf. *-k-in'a* (*-k-* z częstego wygłosu podstawy derywacyjnej, niekiedy też z nawarstwienia się na synonimiczną formację z suf. *-ka*). W wyniku zmieszania się fonemów *y* : *i* pojawiają się też przykłady typu stpol. *chłopini* 'chłopka' : *chłop*, *rybitwini* 'rybaczka' : *rybitw* 'rybak' (por. regularne pol. *mistrzyni* : *mistrz*, *prorokini* : *prorok*, stpol. *cesarkini* : *cesarz*).

2. Drugą podstawową grupą są abstracta odprzymiotnikowe (ulegające często konkretyzacji, np. w nazwy osób, przedmiotów, w nomina loci), np. *bolgyn'i* 'dobroć' : *bolgъ* 'dobry, błogi'; *dobryn'i* 'dobroć' : *dobrъ* 'dobry'; *gr̨dyn'i*

[257] Otrębski GL II 193—5.

'pycha, duma' : *gr̥dъ* 'pyszny, dumny'; *prostyn'i* 'prostota, dobroduszność' : *prostъ* 'prosty'; *pravyn'i* 'sprawiedliwość, prawość' : *pravъ* 'sprawiedliwy, prawy'; *pustӯn'i* 'pustkowie, pustynia' : *pustъ* 'pusty'; *svętӯn'i* 'świętość, miejsce święte' : *svętъ* 'święty'.

Wyodrębnia się grupka derywatów od przymiotników o temacie na *-u-*, np. *lьgyn'i* 'lekkość, ulga' : *lьgъ-kъ* 'lekki' < **ligu-*; *mękӯn'i* (: *mękӯna*, zwykle pl. *mękӯny*) 'plewy, łuski, zwłaszcza prosa' : *mękъ-kъ* 'miękki' < **minku-*; *tęgӯn'i* 'ciężkość' : *tęgъ-kъ* 'ciężki' < **tingu-*.

Paralelnie do formacji na *-yn'i* spotyka się synonimiczne na *-ota*, rzadziej na *-ostь*, *-ina*, np. *dobryn'i* : *dobrota*, *lьgyn'i* : *lьgota*, *prostyn'i* : *prostota*, *gr̥dyn'i* : *gr̥dostь*, *pravyn'i* : *pravostь*.

W poszczególnych językach słow. daje się zauważyć zmieszanie formacji na *-yn'i* (z reguły, poza scs., *-yn'a*) : *-ina*.

O produktywności abstraktów na *-yn'i* świadczy nawarstwianie się na formacje synonimiczne, np. ogólnopld.słow. *milostyn'i* 'litość, jałmużna' : *milostь*; scs. *blagostyn'i* : *blagostь* 'dobroć'; *lьgostyn'i* : *lьgostь* 'lekkość, ulga'; sch. *bosòtinja* : *bosòta* 'bosość'; *hromòtinja* : *hromòta* 'chromość'.

3. Nierzadko spotyka się *-yn'i* w denominalnych nazwach roślin, drzew i ich owoców, np. *berkyn'i* 'drzewo liściaste Sorbus torminalis, brzęk; owoc tego drzewa' : *berkъ*, *berka* 'ts.'; *berskyn'i* 'brzoskwinia, drzewo i owoc' (zach.) : *bersky -ъve* 'ts.'; scs. *smokyn'i* 'drzewo figowe, figa' : *smoky -ъve* 'ts.', *glogyn'i* 'owoc głogu, głóg' : *glogъ* 'głóg'.

4. Na uwagę zasługują dwa wyrazy niemotywowane: *pergyn'i* 'miejsce górzyste' : wed. *Parjányaḥ* imię boga deszczu i burzy : lit. *Perkūnija* nazwa miejscowości lesistej, por. też goc. *fairguni* 'lesiste wzniesienie' (ta sama rodzina co *Perunъ* : *Perynъ* : lit. *Perkūnas* p. s. 134, 135, *-g-* : *-k-* determinanty pierwiastka *per-*)[258]; *jaskyn'i* 'grota, jama, wydrążenie w skale, ziemi' (zach.), etymologia niepewna, por. może strus. *jaskъ*, *askъ* 'skrzynia', psł. *ašče*, *aščerъ* 'gatunek jaszczurki'.

5. Suf. *-yn'i* odgrywa dużą rolę w onomastyce słow. Podkreślić trzeba prastare nazwy miejscowe i terenowe płn.słow. typu pol. *Gdynia*, *Białynia*, *Dobrynia*, *Przeginia* (**Pergyn'a*), *Prostynia*, (por. płn.rus. typ ekspresywny *prostýnjá* m. f. 'człowiek prosty, szczery', *golýnja* 'człowiek biedny, goły'). Spotyka się również stare imiona osobowe np. strus. *Dobrynja* f. m., *Blaginja* m., *Borynja*, *Godynja*, *Gorbynja*.

Podstawą tych nazw miejscowych czy osobowych są zwykle pierwotne skonkretyzowane abstracta.

6. Geneza psł. *-yn'i* nie jest definitywnie wyjaśniona[259]. Dawniej dopatrywano się tu innowacji psł.: na pierwotne *-y* < *-ūs* (suf. bliski funkcyjnie, tworzący też feminina i abstracta, por. tematy na *-ŭ-* stanowiące podstawę kilku starych wyrazów z suf. *-yn'i*) miałoby się nawarstwić ie. *-nī* : *-nyā-*, tworzące feminina (np. ie. *pot-nī-* 'pani' : *poti-* 'pan')[260]. W ostatnich dziesięcioleciach nie wyklucza się jednak dziedzictwa ie.: psł. *-yn'i* może kontynuować ie. *-ūn-yā-* w nawiązaniu

---

[258] Por. R. Jakobson, Slavic Mythology. „Funk and Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend", vol. II, New York 1950, s. 1026, V. V. Ivanov, op. cit., s. 107—8.

[259] R. Laskowski, JP XLII 171—87.

[260] Zubatý AslPh XXV 355—65, Studie II 335—45, Meillet Ét. 457—8, Vondrák VSG I 551, Hermann ZslPh XII 119—20.

do ogólnobałt. *-ūni-*, toch. *-ūne* [261]. Por. omówione wyżej *Perynъ* (: *Perunъ*) : *Pergyn'a*.

Nie widać podstaw do dopatrywania się w psł. *-yn'i* pożyczki germ. [262].

Suf. *-ynь* (temat na *-ĭ-*), *-yn'ь* (< *-ynjь*) [263]

1. W dialektach ros. dobrze zaświadczone są odprzymiotnikowe rzeczowniki abstrakcyjne na *-ynь*, z reguły rodzaju żeńskiego, np. *belýnь* 'polana pośród ciemnego lasu' : *bělъ*; *bystrýnь* 'bystry nurt rzeki' : *bystrъ*; *golýnь* 'miejsce puste, wypalony przez pożar las' : *golъ*; *mokrýnь* 'mokre, grząskie miejsce' : *mokrъ*.

W literackim języku ros. znane są: *pústýnь* 'osamotnione osiedle w lesie' : *pustъ*; *svetlýnь* 'jasna księżycowa noc, jaskrawe światło księżyca' : *světlъ* 'jasny'; *teplýnь* 'ciepło, ciepła, ładna pogoda' : *teplъ* 'ciepły'.

O dawnej produktywności tej formacji świadczą wypadki nawarstwiania się jej na inne sufiksy abstrakcyjne, np. ros. dial. *mokredýnь* 'bardzo mokre, grząskie miejsce' : *mokredь*; *svetlotýnь* 'bardzo jasne powietrze' : *svetlotá*; *golyznýnь* 'beznadziejnie puste miejsce' : *golyzńá*.

2. W dialektach ros. spotykamy też formacje odrzeczownikowe z suf. *-ynь*, np. *guzýnь* 'ostatnie miejsce za stołem' : *guz*, *guznó* 'dolna, tylna część czego, zwłaszcza snopa'; *žarýnь* 'żar ognia' : *žarъ* 'ts.'

3. Wydaje się, że formant *-ynь* nawiązuje ściśle do formacji na *-yn'a*. Mamy tu pierwotne abstractum na *-ь* nawarstwione na podstawowe *-yn-*. Wymiana tworzących abstracta suf. *-ь* : *-ja* jest nierzadka.

Nie widać podstaw do wyprowadzania suf. *-ynь* z *-ina* [264].

4. W nazwach grodów strus. spotyka się masculina na *-ynь* < *-ynjь*, por. łużyckie nazwy osobowe typu *Dobryń*, *Gołyń*, *Radyń*.

Rodzaju męskiego jest też ros. dial. *pólynь* 'płomień, ogień, żar' pierwotne nomen agentis do psł. *poléti* 'gorzeć, palić się'.

Franciszek Sławski

[261] É. Benveniste, Tokharien et Indo-Européen. „Germanen und Indogermanen" II, 1936, 232, Voc. I 51: porównuje łac. *pecūnia* : *pecū*; Poucha Archiv orientalní III 164, Ivanov VSJ III 107—8.

[262] Hipoteza Vaillanta RES XXIV 181—4.

[263] Azarch Issled. drevneruss., 1969, 57—71.

[264] Objaśnienie Ju. S. Azarcha, op. cit.

SŁOWNIK

A

a partykuła wzmacniająca i nawiązującą > spójnik przeciwstawny, łączny ~ pol. *a* przeciwstawne, rzadko też łączne (w stpol. znacznie częściej, jak dial. w sli.); partykuła wzmacniająca i nawiązująca; używane też w zespołach spójników i wyrażeń spójnikowych, połab. *ə* łączne, dłuż. *a* łączne, nawiązujące ('to'), partykuła wzmacniająca, głuż. *a* 'ts.', czes. *a* łączne; przeciwstawne (rzadziej, w stczes. znacznie częstsze), partykuła wzmacniająca i nawiązująca; używane też w zespołach spójników i wyrażeń spójnikowych, sła. *a* 'ts.';

słe. *a* przeciwstawne, dial. rezjańskie łączne, sch. *a* (por. Leskien AslPh XXII 1) przeciwstawne, łączne, rozłączne, partykuła wzmacniająca, nawiązująca ('to'); używane też w zespole spójników, scs. ѧ przeciwstawne, (rzadziej) łączne, (rzadko) z odcieniem przyzwolonym 'jakkolwiek, chociaż', partykuła wzmacniająca i nawiązująca; używane też w zespole spójników; (z konditionalem **би, бы**) 'gdyby' Supr. (okres warunkowy niemożliwy, w tekstach Ewangelii = **аштє**), bliskie **аштє** także w Euch. (w połączeniu z **ли**), później w cs. rzadko też 'jeżeli' (okres warunkowy rzeczywisty), bułg. *a* przeciwstawne, (rzadziej) łączne, partykuła wzmacniająca i nawiązująca; używane też w zespołach spójników i wyrażeń spójnikowych, *a*...*a* 'to...to; i...i; czy...czy; może...może', maced. *a* przeciwstawne, łączne; 'skoro, skoro tylko', *a*...*a* 'skoro tylko... od razu, natychmiast', 'czy...czy, to...to';

ros. *a* przeciwstawne; łączne; partykuła wzmacniająca; występuje też w zespołach spójników (o funkcjach w strus. gramotach Borkovskij Sl XXV 184—90), ukr. *a* przeciwstawne; (rzadko) łączne (częstsze dial.); partykuła wzmacniająca; występuje też w zespołach spójników, brus. *a* przeciwstawne; łączne; partykuła wzmacniająca; też w zespołach spójników. ~

Dokładnym pewnym odpowiednikiem jest lit. *õ* 'i; a, ale', por. też stind. *át* 'potem; i; to; tak', awest. *āaṭ* 'potem; i; a, ale'. Pierwotny abl. sg. pron. **e-/o-*. Funkcja kopulatywna powstała zapewne ze wskazania na współwystępowanie w czasie. Mniej prawdopodobne pochodzenie z interi. **ō*, **ā*, zob. *a*! (ostatnio Kurz Sl XXIV 144, Bauer Vývoj čes. souvětí 34—9, 125—7 z cennymi uwagami o rozwoju znaczeniowym).

Bednarczuk BPTJ XIX 104, 111, 115, PSP 7—16, 70—1, Fraenkel LEW 514. *F.S.*

a! interi. wyrażająca różne żywe stany uczuciowe, najczęściej zdziwienie, zaskoczenie, ból, niezadowolenie, dezaprobatę

W tej samej postaci i w tym samym znaczeniu ogólnosłowiańskie.

Odpowiedniki ie.: lit. *à*! *ã*! na wyrażenie różnych żywych stanów uczuciowych: *õ*! 'ts.' (LKŽod.), goc. *ō*! wyraża niechęć, zdziwienie, łac. *ā*! *āh*!

wyraża ból, żal, przykrość, zdziwienie, niezadowolenie, oburzenie, gr. ἄ wyraża ból, żal, pogardę, stind. *ā!* przy nagłym przypomnieniu sobie czegoś.
Pokorny IEW 1, Machek ES² 33. *W.B.*

ablanь zob. **ablonь**

ablo dial. płd.-zach. 'jabłko, malum'
~ pol. dial. śli. *jabło* 'jabłko' (natomiast stpol. *jabło* 'ts.' niepewne, tylko w SW II 120 bez dokumentacji), stczes. *jablo* 'ts.';
słe. dial. *jábļǫ* 'jabłko; jabłoń', bułg. dial. *ябло* 'jabłko'. ~
Rozszerzenie na *-o-* pierwotnego ie. tematu spółgłoskowego *ābl-* por. paralelne rozszerzenie na *-u-* w *ablъ-ko* (zob.). Co do tematu por. stprus. *woble* 'jabłko', a co do formantu lit. dial. *óbuolas*, łot. *âbuõls* 'ts.' Stosunek psł. *ablo* do pierwotnego tematu spółgłoskowego na *-l-* przypomina stosunek psł. *bratrъ* do łac. *frāter*, gr. φρᾰ́τηρ (Fraenkel KZ LXIII 175—6). *F.S.*

ablonь f. : **ablanь** f. 'jabłoń, drzewo owocowe Malus'
ablonь: ~ pol. *jabłoń* 'Malus', połab. *joblûn* 'ts.', dłuż. *jabłoń* (u Muki też jako rzadsze m.) 'ts.', głuż. *jabłoń* 'ts.', czes. *jabloň*, stczes. *jablon* 'ts.', sła. *jabloň* 'ts.';
rus.-cs. **яблонь** 'jabłoń', ros. dial *я́блонь* 'ts.', ukr. dial. *я́блінь* gen. *я́блоні*. ~
Por. pol. dial. kasz. *jábłońa*, *jábłónka* 'ts.', połab. *joblûńə* 'ts.', ros. *я́блоня* 'ts.', ukr. *я́блуня* 'ts.', brus. *я́блыня*, dial. *я́блоня* 'ts.'
ablanь: ~ stczes. *jablan* 'ts.';
słe. *jáblan* 'ts.', sch. *jäblān* m. 'topola włoska (Populus pyramidalis)', stsch. i szczątkowo dial. też 'jabłoń', cs. **яблань** f. : **яблань** f. 'jabłoń', bułg. *я́блан* m. 'platan wschodni (Platanus orientalis)', u Gerowa *я́блáн*, *аблáн* m.;
rus.-cs. **яблань** : **яблань** : **облань** 'jabłoń'.
Por. słe. *jáblana* 'jabłoń'; bułg. dial. *аблéн* : *яблéн* m. 'platan wschodni'.
Od ie. tematu spółgłoskowego *ābl-* 'jabłoń', zob. *ablo*, *ablъko*. Sprowadzaniu do psł. *abol-nь* (por. stprus. *wobalne* f. 'jabłoń', o budowie którego Fraenkel KZ LXIII 175, 169) sprzeciwiają się odpowiedniki czes.-sła. i wsch.słow., a także całkowity brak w słow. śladów jakichkolwiek innych pierwotnych postaci naszego wyrazu poza *ābl-*. Trzeba więc raczej przyjąć alternację starą przyrostków *-onь* : *-anь* (Meillet MSL XIV 368), przypominającą oboczności typu *dǫbrova* : *dǫbrava* (Brückner AslPh XL 132). Por. łac. *Abella* nazwa miasta w Campanii słynnego z uprawy jabłek < **ablonā* (Walde-Hofmann I 3). *F.S.*

ablušьko dial. zach. dem. do *ablo*, *ablъko*
~ pol. *jabłuszko* od XVI w., dłuż. *jabłuško*, głuż. dial. *jabłuško*, czes. dial. *jablouško*, *jablóško*, sła. dial. *jabluško*. ~
Por. głuż. *jabłučko*, czes. *jabĺíčko*, dial. *jablátko*.
O budowie zob. I 79. *F.S.*

ablъko 'owoc jabłoni, jabłko, malum', też o owocach i przedmiotach podobnych kształtem
~ pol. *jabłko* (w XV w. i dziś dial. płn. też *jebłko*) 'malum', także o innych owocach i przedmiotach podobnych kształtem, kulistych, zaokrąglonych, np. 'rzepka, okrągława kość w kolanie' (już w XVIII w., też dial.), przestarz. 'jabłoń', połab. *jopt'ů* 'jabłko', dłuż. *jabłuko*, stdłuż. *jabko* 'jabłko; rzepka', głuż. *jabłuko* 'ts.', czes. *jablko* 'jabłko', też o owocach i przedmiotach podobnych, np. 'gałka u miecza; łęk u siodła', sła. *jablko* 'jabłko; rzepka';

słe. *jábołkọ* 'jabłko', też o owocach i przedmiotach podobnych kształtem, np. 'rzepka', sch. dawne i dial. (przede wszystkim czak.) *jȁbuko* 'jabłko', cs. **аблъко : ꙗблъко** 'ts.', maced. *jаболко* 'jabłko; grdyka, jabłko Adama; górna część policzka', arch. 'podarunek';

rus.-cs. **аблъко : ꙗблъко, аблоко : ꙗблоко** 'jabłko', też o przedmiotach podobnych, ros. *я́блоко* 'ts.', ukr. *я́блуко*, dial. też *я́блоко, я́блеко, я́бко* 'ts.', brus. dial. *я́блыка* n. 'ts.' ~

Por. też ze zmianą rodzaju: sch. (w języku literackim i najczęściej w gwarach) *jȁbuka* f. od XIV w. 'jabłko' (i o przedmiotach podobnych), 'jabłoń', stare i dial. również 'dar', zwłaszcza 'dar zaręczynowy, weselny', a nawet 'zaręczyny' (por. Brückner Sl V 427), cs. **аблъка : ꙗблъка** f. 'jabłko', maced. dial. *jáblăka : áblaka* f. 'jabłoń; jabłko' (Małecki SW II 42), bułg. *я́бълка* f. 'jabłoń; jabłko, górna część policzka' (u Gerowa też *а́бълка*), ros. dial. *я́блок* m. 'jabłko', brus. *я́блык* m. 'ts.'

Ie. dial. **ablu-* 'jabłko' (germ. **aplu-* > ags. *œppel*; celt. *ablu-* > stir. *ubull*) zostało w psł. rozszerzone przez przyrostek *-ko-*, rozszerzający zwykle dawne tematy na *-u-*. Podstawą jest dawny temat spółgłoskowy na *-l-* (szczątkowo jeszcze zachowany w bałt.) *ābl- : ābel- : ābol- : ābōl-*. Por. lit. *obuolỹs* (= łot. *âbuolis*), *óbuolas* (= łot. *âbuõls*) 'jabłko' i łac. *Abella* nazwa miasta w Kampanii sławnego z uprawy jabłek (pierwotnie *'miasto jabłek'). Jeden z nierzadkich wyrazów typowych dla płn.-zach. ie. Šachmatov AslPh XXXIII 89 bezpodstawnie uważał wyraz psł. za pożyczkę celtycką.

Trautmann BSW 2, Fraenkel KZ LXIII 168—201 (o ie. tematach na *-l-*), Pokorny IEW 1—2. — Por. *ablo*. *F.S.*

abo coni., part. zasadniczo płn.; łączy synonimiczne i niesynonimiczne człony alternatywy 'albo, sive, vel'; nawiązuje i wzmacnia pytanie, wykrzyknienie 'czy, czyż, an, utrum'

~ pol. dial. *abo* spójnik łączący synonimiczne i niesynonimiczne człony alternatywy 'albo'; spójnik przeciwstawny 'ale'; wprowadzający zdania przyczynowe 'bo'; part. nawiązująca i wzmacniająca pytanie, wykrzyknienie 'czy, czyż'; stpol. od XIV w., też (rzadko) w funkcji spójnika łącznego 'i, a', dłuż. *abo* 'albo; do, około': *raz abo pěś* 'około 5 razy', głuż. *abo* 'ts.', czes. dial. laskie *abo* 'albo, lub, czy', słowac. lud. i poet. *abo* 'albo';

strus. **або** 'albo, vel' (2 przykłady z gramot XIV w.), ros. dial. *а́бо* (u Dala rjazańskie, kurskie, woroneskie) 'albo', *абó-що* 'co bądź; chociaż', *абó-как* 'jak bądź', ukr. *абó* 'albo, alboż, lub, czyli', brus. *абó* 'ts.' ~

Z płd.słow. por. słe. dial. rezjańskie *àbo-j* 'albo'.

Złożenie z parataktycznego spójnika *a* i part. wzmacniającej *bo* (zob.), por. *i-bo, a-li-bo* i paralelne budową i rozwojem znaczenia lit. *arbà* 'albo, aut' (*ar̃* 'czy; albo; i, też', *bà* zob. *bo*).

Klemensiewicz GHJP 446, Bauer Sborník Trávníčka 79—92, Bednarczuk PSP 35—8. *L.B.*

abrędъ *abręda* : **abrědъ** *abrěda* dial. 'pęd roślinny, gałązka, latorośl', coll. **abrędь : abrědь, abrędьje : abrědьje**

abrędъ : abrędь : abrędьje: ~ pol. dial. *jabrząd* pl. *-ędy* 'gatunek topoli' (o zasięgu Nitsch WP II 112, który przypuszcza, że jest to pierwotna nazwa małopolska; z pol.: ukr. dial. *ябрóнт* 'ts.', Sławski SE I 482), stpol. wyjątkowe z XVI w. *jabrząd* (Łopaciński PF IV 767), pol. dial. *jabrządź, jabrzędź* 'topola' (z dialektu lasowiackiego MAGP VII m. 314 i cz. II 51: *i̯abžö̆ć i̯abžě̆ǵa*

'ts.', z wtórnym rodzajem m.), *jabrzędzie, abrzędzie* coll. 'topola nadwiślańska' (Łopaciński PF V 691, 749), sła. dial. *jabrať*, coll. 'вербочки (цвет), bazie wierzby'; *jabradí* (Gebauer Sl I 588). ~

Por. też pierwotne dem.: stczes. *jabřadek -dka* m. : *jabřadka* f. 'winna latorośl, gałązka winnego krzewu', sła. dial. *jabrátka* 'bazie, kotki wierzby, iwy', słe. dial. *âbranek -nka, jâbranek -nka* 'bazie, kwiat leszczyny, orzecha, olchy; kiść winogron na wiosnę' < **abręd-kъ*, Bezlaj SRL XI 169—71, ES, poskusni zvezek 7).

abrědъ*: *abrědь* : *abrědьje: ~ rus.-cs. już w XII w. w formie instr. pl. **абрѣдъми**, XIV w. **абрѣдь**, XII—XV w. **абрѣдие** : **абрѣдиѥ** zapewne 'pędy roślinne, owoce', choć tłumaczy gr. *ἀκρίς, ἀκρίδες* 'szarańcza' (por. Berneker SEW I 84; Brückner KZ XLVIII 198, SE 43—4 powołując się na paralele stpol. tłumaczy to dowolnym wstawieniem nazwy roślinnej przez dawnych tłumaczy Ewangelii, nie mogących się pogodzić z myślą, jakoby Jan Chrzciciel jadł szarańczę). ~

Por. też pierwotne dem.: sch.-cs **абрѣдьць** 'ts.'

Compositum *a* + *brędz*, *a* + *brědz*. Prefiks *a-*, zaświadczony szczątkowo w słow., reprezentuje prastarą ie. part. *ē* : *ō* (zob. Rozwadowski RS II 101—2, Trubačev Sbornik Borkovskij 267—72, por. *o-brědz*), o członie II zob. *brědz*.

Forma *abręd* : *abrědь* coll., jak np. *čędь* 'dzieci' : *čędo* 'dziecko', *dětь* 'dzieci' : *dětę* 'dziecko'. Suf. *-ьje* w *abrędьje*, jak np. w *listvьje* 'liście', *dǫbьje* 'dęby'.

Berneker SEW I 84—5, Trautmann BSW 35—6, Sławski SE I 482—3. — Vasmer Izsledvanija Mladenov 351—2, REW III 477 uważa znaczenie 'szarańcza' w strus. *abrědь* za realne łącząc nie przekonująco wyraz strus. z lit. *briedis* 'jeleń', stpr. *braydis* 'łoś'. *F.S. — T.Sz.*

abręd- zob. **abręd-kъ**

abrędьje zob. **abręd-kъ**

abrědъ zob. **abręd-kъ**

abrědь zob. **abręd-kъ**

abrědьje zob. **abręd-kъ**

aby dial. zasadniczo płn., part. ograniczająca 'byleby, byleby tylko', uwydatniająca np. życzenie; spójnik warunkowy, celowy (pierwotnie tylko z ograniczeniem 'żeby tylko'), dopełnieniowy

~ pol. *aby* spójnik wprowadzający zdania celowe, skutkowe, dopełnieniowe, podmiotowe, przydawkowe, part. ograniczająca 'tylko, byleby tylko, zaledwie', stpol. od XIV w. też spójnik wprowadzający zdania warunkowe 'gdyby' (dziś w tej funkcji zwykle w połączeniu z wyrazem *tylko*), przyzwalające 'choćby', part. uwydatniająca życzenie 'niech, oby', dial. jako spójnik mało rozpowszechnione, częste za to jako part. ograniczająca, wzmacniająca 'choć, choćby, byle, tylko, przynajmniej, chybaby', dłuż. *aby* spójnik wprowadzający zdania celowe 'aby, ażeby' (w głuż. według Pfuhla przestarzałe), porównawcze 'jak gdyby, tak jakby', part. uwydatniająca życzenie 'oby', czes. *aby* spójnik wprowadzający zdania celowe, skutkowe, dopełnieniowe, podmiotowe, przydawkowe, part. uwydatniająca życzenie 'oby', stczes. też spójnik wprowadzający zdania przyzwolone i wyjątkowo warunkowe, sła.

aby spójnik zdań celowych, skutkowych, dopełnieniowych, podmiotowych, przydawkowych, rzadko warunkowych, part. uwydatniająca życzenie 'oby, żeby';

scs. абы (tylko w Supr.) 'gdyby';

strus. абы spójnik wprowadzający zdania celowe (o zasięgu Borkovskij, Sintaksis drevneruss. gramot, 1958, 163—4), warunkowe 'gdyby, jeśliby tylko', part. wzmacniająca życzenie 'oby', ros. dial. *абы́* spójnik-part. 'byleby, żeby tylko', też w złożeniach z zaimkami i przysłówkami, np. *абы́-кто* 'kto bądź', *абы́-как* 'jak bądź', ukr. *аби́* spójnik-part. 'aby tylko, byleby', part. uwydatniająca nieokreśloność zaimków, przysłówków: *абúде* 'byle gdzie, gdzie bądź', *абúхто* 'byle kto, kto bądź', dial. spójnik wprowadzający zdania celowe 'aby, ażeby', warunkowe 'gdyby tylko', part. uwydatniająca życzenie 'oby, żeby', brus. *абы́* part. spójnik 'byle tylko, byleby, gdyby tylko', part. uwydatniająca nieokreśloność: *абы-калі* 'kiedy bądź, kiedykolwiek', *абы-хто́* 'ktokolwiek, kto bądź, każdy', dial. też spójnik wprowadzający zdania przyczynowe 'ponieważ'. ~

Połączenie spójnika-part. *a* (zob.) i pierwotnego kondicjonalu-aorystu *by* (zob.), całość pierwotnie współrzędna. Wydaje się, że pierwotne znaczenie ('i by, byleby, gdyby tylko') najlepiej zachowało się na Rusi i w scs. Mało prawdopodobne jako punkt wyjścia pierwotne praeteritum drugiego członu, a więc funkcja oznajmująca ze znaczeniem 'i był' (pogląd Trávníčka, Hist. mluvnice česká III, 1956, 61—3). Por. Klemensiewicz GHJP 481, 495, 501, Bauer Vývoj 177—8. *F.S.*

abьje dial. płd. 'zaraz, natychmiast, bezzwłocznie, już'

W tym samym znaczeniu: ~ scs. абьıе, абиıе, bułg. cs. *абие* (Duvernois I 9 z Rakowskiego);

rus.-cs. абьıе, абиıе. ~

Możliwy związek z gr. ἄφαρ 'zaraz, od razu', ἄφνω 'niespodzianie, nagle' (< **abh-*, pierwotny temat na *-r/n-*).

J. Schmidt, Die Pluralbildungen der indogerm. Neutra 1889, 216 uwaga 1, Lewy IF LIV 46—7, Pokorny IEW 2. — Ze względu na trudności głosowe nie przekonuje wyprowadzanie (Berneker Zbornik Jagicia 597) z **obь-je*, **obhi-jod* 'zu der Zeit' od anaforycznego **i-*. *F.S.*

a cě zob. **cě**

ače dial. (zasadniczo płn.) partykuła deiktyczna > spójnik warunkowy, przyzwalający

~ stpol. *acz* od XIV w. przede wszystkim spójnik warunkowy (do początków XVI w.) i przyzwalający (dziś w tej funkcji przestarz., literackie), rzadko wprowadzał też zdania przyczynowe, podmiotowe, a przede wszystkim dopełnieniowe ('że, quod'), również part. pytajna (o znaczeniach stpol. por. Bauer JP XXXVIII 13—6, Urbańczyk ib. 17—20), dial. kasz. *ač* 'a co?' : *ač to?* 'a co to?', stdłuż. *ac* 'czy; choć, aczkolwiek; jak', głuż. *hač*, przestarz. *ač* 'niż (po stopniu wyższym); aż do; czy', stczes. *ač* (wyjątkowo też *ače*) spójnik warunkowy (zanika w XV w.), przyzwalający (i dziś w tej funkcji, ale tylko w języku literackim), w przekładzie tekstów biblijnych także partykuła pytajna, sła. *ač* przestarz. 'choć, jakkolwiek';

słe. *ǎče* = *àko* 'jeżeli', stserb. *ače* 'i' (wyjątkowe, por. Vondrák VSG II 525);

ros. dial. *áче, ач* 'co jeszcze!, a jakże!', strus. аче (rodzime: w Ruskiej Prawdzie, w gramotach na brzozowej korze, por. Borkovskij, Sintaksis

drevneruss. gramot, 1958, 180) spójnik warunkowy, przyzwalający, ukr. *ач!* 'patrz!, spójrz!, widzisz!', dial. też 'tylko' (co do różnicy znaczenia por. scs. **ашτє** : pol. dial. *jacy* p. *at'e*), brus. dial. *ач* 'chociaż, jeżeli'. ~

Przejrzyste złożenie *a* + *če* v. (por. w podobnej funkcji *a-že* i luźne połączenie *a če* w bułg., gdzie *če* istnieje też samodzielnie). Pierwotnie może part. deiktyczna 'a oto, patrz'. Punktem wyjścia rozwoju spójnika warunkowego i przyzwalającego, a także part. pytajnej było przede wszystkim znaczenie drugiego członu (por. w podobnych funkcjach słe. *čè*, bułg. *če*).

Klemensiewicz GHJP 494—5, 499—500, Bauer. Vývoj 308—9, 332—4. V. *ako*, *at'e* (tu szczególnie o formach rus. i słe.). *F.S.*

ačekoli : ačekolivě(kъ) dial. zach. 'choć, quamvis, licet'

ačekoli: ~ stpol. *aczkoli*, głuż. *hačkuli*, czes. *ačkoli*, stsła. *ačkoli*. ~

ačekolivě(kъ): ~ pol. przestarz. *aczkolwiek* notowane od XVI w., stpol. też *aczkolwie* od XV w., czes. *ačkoliv*, przestarz. *ačkolivěk*, sła. przestarz. *ačkoľvěk*. ~

Złożenie z *аče* i partykuł *koli*, *-vě(kъ)*.

Stanislav Studie Trávníček 1958, 103—7.

Zob. *аče*, *koli*, *-vě(kъ)*. *L.B.*

ačekolivě(kъ) zob. **ačekoli**

ačiti zob. **obačiti, bačiti**

adati *adajǫ* dial. zach. 'starać się poznać, szperać, badać, scrutari'

Zachowane tylko w stczes. *jadati jadaju* 'ts.'.

Pierwotne iterativum, czasownik podstawowy zachowany w bałtyckim: lit. *úosti úodžiu* 'węszyć, obwąchiwać, wąchać', łot. *uôst uôžu*, *uôdu* 'ts.' (oparte na temacie perfectum *ōd-* por. gr. ὄδωδα perfectum od ὄζω 'pachnąć, wonieć'). Por. też łac. *odor* 'węch, zapach, woń', orm. *hot* 'zapach. woń'. Rozwój znaczenia 'badać' ma paralelę w łac. *odōrārī* 'węszyć, wąchać, wietrzyć' : 'wywąchiwać, wyśledzać, badać'.

Matzenauer LF VIII 16, Zubatý BB XVIII 245—6, Iljinskij PF XI 183—4, Trautmann BSW 202, Meillet MSL XIX 175 (wskazuje na pierwotną podstawę atematyczną), Vaillant RES XXII 7 (znaczenie 'scrutari' tłumaczy wpływem pierwotnego złożenia *obadati* zob.).

Zob. *badati*. *F. S.*

aga zob. **agoda, vin-jaga**

agnę *agnęte* 'jagnię, agnus'

W tym samym znaczeniu: ~ pol. *jagnię* gen. *jagnięcia* (w XV w. z oboczną postacią *jegnię*, Sławski SE I 488), połab. *jógną*, dłuż. *jagńe* gen. *jagńeśa*, głuż. *jehnjo jehnjeća*, czes. *jehně jehněte*, sła. *jahňa jahňat'a*;

słe. *jágnje -eta* (u Pleteršnika też *ágnje*), sch. *jàgnje jàgnjeta* : *jànje jànjeta*, scs. **агнѧ агнѧтє**, maced. *јагне* pl. *јагњиња*: *јаганца*, bułg. *ágне* pl. *ágнета*, dial. *ягне*;

ros. *ягня́та* pl. 'jagnięta' (: sg. dziś wtórne *ягнёнок*, strus. **ягнѧ** : **агнѧ**), ukr. *ягня́* gen. *ягня́ти*, brus. *ягня́ ягня́ці*. ~

Pierwotne deminutivum z właściwym nazwom młodych zwierząt suf. *-ęt-* od nie zaświadczonego w słow. **agnъ* ⇐ ie. **āgʷh-no-s* lub **ōgʷh-no-s* 'jagnię'. Dokładnych odpowiedników ie. nie ma. Wyraz słow. (w bałt. nie zaświadczony) wyróżnia się nagłosową samogłoską długą. Por. z samogłoską początkową pierwotnie krótką: irl. *ūan*, cymr. *oen* 'jagnię' (**ognos*, ie. **ogʷhnos*),

ags. *ēanian* 'kocić się (o owcy)', holend. dial. *oonen* 'ts.' (**aunōn* ≔ **auna-* 'jagnię' ≔ ie. **ag*ʷ*hno-*); łac. *agnus* 'jagnię', gr. ἀμνός 'ts.' < ἀβνός (to ostatnie z pierwotnego **ag*ʷ*nos*, które może być też podstawą wyrazów łac. i słow.).

Osthoff IF IV 289—90, V 324—7, Meillet BSL XXIV 183—4 (opierając się na trudnościach głosowych w związku z samogłoską nagłosową i spółgłoską tylnojęzykową, oddziela wyrazy słow.-celt.-germ. od łac.-gr.), Pedersen KZ XXXVIII 315, Pokorny IEW 9. — Georgiev RES XL 94—6, wychodząc z pierwotnego psł. **ognъ*, *a-* w *agnę* objaśnia wpływem czasownika *agniti (sę)*, utworzonego według niego od pierwotnego **ognъ* ze wzdłużeniem samogłoski pierwiastkowej. Nie widać podstaw. *F.S.*

agnędъ *agnęda* 'bazia, kotka (kwiatostan Amentum); topola (Populus)'

~ czes. przestarz. *jehněd* 'bazia', stczes. *jěhněd* 'bazie';

sże. *jágned* 'topola czarna (Populus nigra) : *jágnjed*, sch. *jàgnjēd* gen. *jagnjéda*, w XVII w. u Mikalji *jańet* 'ts.';

rus.-cs. **огнядие : игнядие** coll. 'topole czarne' (u Jana Egzarchy!). ~

Por. też 1. ze zmianą rodzaju: czes. *jehněda* 'bazia', sła. *jahňada* 'ts.', dial. *jahneda* 'topola biała (*Populus alba*)', sch. nowsze *jàgnjeda* 'topola czarna'; 2. z adideacją do *bagnę*, *bagniti* (zob.) : stpol. *bagnięd́ź* m. 'gałązka wierzby z pączkami kwiatowymi, bazie' (Słownik stpol. I 57 odczytuje mniej przekonująco jako *bagnięć*), pol. dial. *bagniądź* 'palma wielkanocna', *bagnięć* f. 'wiązki gałązek wierzbowych', *bagniąć* f. 'wierzba iwa (Salix caprea)', por. też brus. *багня́ты* pl. 'bazie wierzby'.

Do *agnę* (zob.), drzewo nazwane od wełnistych bazi, przypominających pęczek owczej wełny, por. paralele semazjologiczne: pol. *bazia* 'owieczka' i 'kotka na drzewie, Amentum', stpol. (już w XVI w. u Reja) dziś dial. *bagnięta*, *bagniątka* 'bazie' : pol. dial. *bagnię* 'jagnię', sła. lud. *bahniatka* 'bazie' : *bahniatko* 'jagniątko', brus. *багня́* 'bazia wierzby' : 'jagnię, baranek'. — Według Machka LP I 94—6 budowa wskazuje na pierwotne coll., por. *govędo*.

Iljinskij PF XI 184. *F.S.*

agniti (sę) 'kocić się (o owcy)'

W tym samym znaczeniu: ~ dłuż. *jagniś se*, czes. *jehniti se* (Jungmann), sła. lud. *jahnit' sa*;

sże. *jágnjiti : jágnjiti se*, sch. *jàgnjiti*, *jàgnjiti se : jànjiti*, *jànjiti se*, maced. *јагнам : јагнам се*, bułg. *ágня се*;

ros. *ягни́ться*, ukr. dial. *ягни́тися*. ~

Produktywne denominativum od nie zaświadczonego poza tym w słow. **agnъ* (zob. *agnę*, *agnьcь*), por. *gorditi*, *mǫčiti*, *sǫditi*. Zob. *kotiti sę*. — O objaśnieniu V. Georgieva p. *agnę*. *F.S.*

agnьcь *agnьca* 'jagnię'

~ stczes. *jěhnec* gen. *jěhencě* 'jagnię';

sże. *jâgnjec -njeca : âgnec -neca* 'baranek', sch. *jànjac jânjca* 'jagnię', *jàganjac -ānjca* 'baranek', *àgnec* rel. 'Baranek (boży)', scs. **агньць : игньць** 'jagnię, baranek', **агньць божии** 'Baranek (boży)', maced. *агнец* rel. 'baranek, hostia', bułg. *ágнец* 'ts.';

ros. *ágнец -нца* rel. 'baranek ofiarny, hostia', ukr. *ágнець -нця* 'ts.', brus. *ágнец -нца* 'ts.' ~

Dem. od nie zaświadczonego w słow. **agnъ* (paralelne do *agnę*, zob.), *agn-ьcь* : *agn-ę* jak *tel-ьcь* : *tel-ę*, *žerb-ьcь* : *žerb-ę*. *F.S.*

agoda 'jagoda (mięsisty, soczysty owoc, bacca)', przen. o podobnych mięsistych częściach ciała, zwłaszcza 'policzek'

~ pol. *jagoda* 'bacca', dial. też 'borówka, poziomka, czernica, wiśnia' (por. stpol. *jagody śliwne* 'śliwki'), *jagody* pl. poet. 'policzki, lica', stpol. i dial. w tym znaczeniu też sg. *jagoda*, stpol. *ślinne jagody* 'migdały, gruczoły w gardle'; połab. *jòd'ədǎi̯* pl. 'jagody; ospa, ospa dziecinna'; dłuż. *jagoda* 'bacca'; głuż. *jahoda* 'ts.'; czes. *jahoda* 'poziomka; jagoda, bacca; znamię na ciele', stczes. też 'policzek'; sła. *jahoda* 'poziomka; jagoda, bacca', dial. 'morwa';

sże. *jágoda* 'jagoda, bacca; poziomka', też o czymś podobnym kształtem do jagody, sch. *jȁgoda* 'poziomka; jagoda, bacca', dial. i stsch. 'obrzmienie gruczołów, zwłaszcza szyjnych', *jàgode* pl. 'górna część policzka, policzki'; scs. **агода** 'owoc (drzewa)' Sav. : Mar. Zogr. Ass. **плодъ** (zob. Grivec Slovo VI—VIII 27, inaczej Aitzetmüller Kratylos V 78), maced. *јагода* 'poziomka; jagoda, bacca', bułg. *ягода* 'poziomka', też o innych podobnych owocach;

strus. **нгода** 'jagoda, zwłaszcza owoc winorośli', ros. *ягода* 'jagoda, bacca', dial. 'poziomka, borówka', *ви́нная я́года* 'figa', por. też *я́годица* 'pośladek, zadek', dial. 'policzek; brodawka piersi', *я́годки* dial. 'górna część policzka'; ukr. *я́года* 'jagoda, bacca; poziomka', *я́годи* pl. 'policzki'; brus. *ягада* 'jagoda', *ягадка* dial. też 'okrągła górna część policzka'. ~

Od psł. *aga, jaga* zachowanego tylko w złożeniu *vin-jaga* (zob.). Dokładne odpowiedniki: lit. *úoga*, łot. *uõga* 'jagoda' (Trautmann BSW 202, Fraenkel LEW 1165). Suf. *-oda* wyjątkowy w psł., też w innych nazwach botanicznych zob. *olb-oda*, por. też *lag-oda, svob-oda* (o budowie Fraenkel ZslPh XX 54—8). — Inaczej, ale bez przekonującego uzasadnienia, o *vinjaga* Sadnik — Aitzetmüller VWSS 1, 12—3. *F.S.*

achati *achajǫ* 'wykrzykiwać ach'

~ pol. *achać -am* 'wykrzykiwać ach', czes. rzadkie *achati* też 'wzdychać'; sże. *áhati -am* 'stękać', sch. *ȁhati -ām* 'wykrzykiwać ach', bułg. *áхам* 'ts.'; ros. *áхать -аю* 'wykrzykiwać ach', dial. też 'stękać, jęczeć', ukr. *áхаmu -аю* 'wykrzykiwać ach'. ~

Od interi. *achъ*! Budowa jak w *bacati, chrupati, chripati*. Por. niem. *ächzen* 'stękać, jęczeć' < *ach*! *F.S.*

achъ! interi. wyraża żywy odruch uczucia

W tym samym znaczeniu: ~ pol. *ach*! od XIV w. (dial. także part. pleonastyczna na początku wykrzyków w pieśniach; stpol. też z dat. 'biada!': *ach nam*! 'biada nam!'), dłuż., głuż., czes. *ach*!, słowac. *ach*!, *ách*!;

sże. *àh*!, sch. *ȁh*! od XVI w. (też w funkcji part. wzmacniającej inne interi.), bułg., maced. *ах*!;

ros., ukr., brus. *ах*! ~

Z pol. albo z brus.: lit. *àk* : *ȍk* 'ts., ach!' (LKŽod.).

W podobnym znaczeniu spotykane również w wielu innych językach ie.: łac. *āh*!, stwniem. *ah*!, niem. *ach*!, franc. *ah*!, ang. *ah*! Nie da się powiedzieć, czy chodzi tu o dziedzictwo ie. czy paralelne innowacje.

Schwentner PII 6—8. *F.S.*

achъkati *achъkajǫ* = *achati*

~ czes. rzadkie *achkati* 'wzdychać', sła. *achkať -ám* 'wzdychać, jęczeć, narzekać, biadać';

bułg. *áхкам* 'wykrzykiwać ach';

ukr. *áхкати* 'wykrzykiwać ach', brus. *áхкаць* 'ts.' ~
Od interi. *achъ*! Budowa jak w *krakati*, *kъdakati*, *chr̥kati*. *F.S.*

aje *aja* : **jaje** *jaja* dial. zach. i płd. 'komórka rozrodcza żeńska zwykle ptaków, ovum; jądro, testis'

~ pol. *jaje* : *jajo* 'ovum' (wulg. też 'jądro, testis'), stpol. od XV w. tylko *jaje* forma wyłączna jeszcze u Kn. i L.; połab. *jojí* 'ovum' (też 'jądro, testis'), dłuż. *jajo* 'ovum', *jaji* dualis 'woreczek jądrowy, moszna', głuż. *jejo* 'ovum; testis'; czes. dial. moraw. *jajo* 'ovum'; sła. dial. *jajo* : *vajo* (o nagłosowym *v*- p. *ajьce*) 'ovum';

sch. *jáje jàjeta* (z wtórnym zaszeregowaniem w sg. do tematów na *-ęt-*, postać rozpowszechniona na dużej części obszaru sch. od XVII w.) : *jája* 'ovum; testis', dubrownickie *jâje jâja*, pl. *jája*. ~

Por. słe. *jájen* adi. 'dotyczący jaja' (Pleteršnik).

Z ie. **ōi̯o-* (o suf. *-jo-* Meillet Ét. 391—2). Najbliżej stoją: stwn. *ei*, niem. *Ei* 'jajo', stnord. *egg*, goc. *ada* 'ts.' (prapostać germ. **ai̯i̯a-*, **ai̯a-* ze skróceniem nagłosowej samogłoski, Mikkola Streitberg Festgabe, 1924, 268), orm. *ju jvoj* 'ts.' < **i̯ōi̯o-*. Ie. dial. **ōi̯o-* < **ōu̯i̯o-* : gr. ᾠόν 'ts.', cymr. *wy*, stkorn. *uy* 'ts.', por. też łac. *ōvum* 'ts.' < **ōu-om*. Ie. **ōu̯i̯o-* uważa się zwykle za derywat z wzdłużoną samogłoską nagłosową od ie. **au̯is* 'ptak' (łac. *avis* 'ts.'). Paralelny rozwój znaczenia w lit. *paũtas* 'jajo' : psł. *pъta* 'ptak' (zob.).

Trautmann BSW 202, Sławski SE I 489—90, Pokorny IEW 783—4.

Zob. *ajьce*, *ajьko*. *F.S.*

ajьce dem. od *aje*

~ pol. dial. *jajce* : *jajco* 'ovum, testis', stpol. od XV w. *jajce* : *jejce* 'ovum', u L. *jajca* pl. też 'jądra, testiculi', czes. *vejce*, stczes. *vajce* 'ovum', sła. *vajce*, wsch.sła. *vajco* 'ovum' (*v*- w wyrazach czes.-sła. pochodzi zapewne z dysymilacji *j...j* > *v...j*, Brückner KZ XLVI 200; Vaillant GC I 186 mniej przekonująco rekonstruuje psł. dial. **u̯ōja-*);

słe. *jájce* 'ovum; testis', sch. *jájce* (obok gen. *jájca* też wtórnie *jájceta* p. *aje*) dem., ale na płn. i płn.-zach. też nie dem., normalnie 'ovum; testis', scs. аицє 'ovum', bułg. *яйцé* 'ovum; testis', maced. *jajцe* 'ts.';

strus. аицє : ꙗицє 'ovum', ros. *яйцó* (u Dala *яйцé*) 'ts.', ukr. *яйцé* 'ts.', brus. *яйцó* 'ts.' ~

Pierwotne dem. od *aje*, por. *sl̥nьce*, *sŕ̥dьce*. *F.S.*

ajьko dial. płn. dem. od *aje*

~ pol. *jajko* 'ovum' od XV w., dłuż. *jajko* dem., głuż. *jejko* dem., czes. dial. moraw. *jajko* 'ovum', wałaskie *vajka* pl. 'jądra zwierzęcia' (o *v*- zob. *ajьce*), sła. *vajko* dem.;

ukr. dial. *я́йко* 'ovum', brus. *я́йка* n. 'ovum' (u Nosoviča jako wyraz dziecięcy). ~

W kilku językach słow. w funkcji deminutywnej wyparte przez wtórne dem. oparte na *ajьce*: pol. *jajeczko* od XV w., czes. *vajíčko*, słe. *jájčko*, ros. *яи́чко*.

Pierwotne płn.słow. dem. od *aje*, por. *bŕušьko*. *F.S.*

ako spójnik wprowadzający podrzędne zdania warunkowe ('si'), przyzwalające, czasowe 'jeżeli, chociaż, kiedy'

~ słe. *àko* coni. wprowadza zdania warunkowe 'jeżeli, gdyby', czasowe 'gdy, kiedy', przyzwalające 'jakkolwiek, chociaż', dawniej też part. pytajna

'czy' (Plet.), sch. od XII w. *ako*, *ȁko* coni. wprowadza zdania warunkowe 'jeżeli, gdyby', czasowe 'gdy, kiedy', przyzwalające 'jakkolwiek, chociaż', celowe 'żeby, by', w XIV—XVIII w. też przyczynowe 'ponieważ', dawniej także part. pytajna 'czy', scs. **ако** (: **ꙗко**, **ѧко**) coni. wprowadza zdania okolicznikowe czasu 'gdy', sposobu 'jak', skutku 'że', też zdania dopełnieniowe 'że', bułg. *акó* coni. wprowadza zdania warunkowe 'jeżeli, gdyby', *ако и*, *ако и да* wprowadza zdania przyzwalające 'jakkolwiek, chociaż', maced. *ако* coni. wprowadza zdania warunkowe 'jeżeli, gdyby' (por. Minova-Ǵurkova MJ XVIII 111—39);

strus. **ако** (: **ꙗко**) coni. 'że, quod', 'jak, uti', **акъ** coni. 'jak, uti', ros. dawne (Dal) *áко* coni. wprowadza zdania czasowe 'kiedy, jak', dial. *ак* coni. 'jak', też part. wzmacniająca, pytajna, *ákобы* 'jakoby, niby' (SRNG), brus. *аколи́* spójnik wprowadzający zdania warunkowe 'jeżeli', *аколи́жс* 'kiedy, przecież, да когда же' (Nosovič). ~

Por. *aky* spójnik porównawczy 'jak, tak jak, podobnie jak' (o budowie zob. Sadnik — Aitzetmüller VWSS 1, 15): stsch. od XIII w. *aki*, scs. **акы**, strus. **акы**, **аки**, ros. dawne i dial. *áku* (Dal, SRNG).

Złożenie z part.-coni. *a* i partykuły zaimkowej *ko* (zob. *kto*). W poszczególnych językach z przyczyn fonetycznych i znaczeniowych oddzielenie *ako* i *jako* jest niemożliwe. Stąd u niektórych badaczy identyfikacja z *jako* (zob. np. ostatnio Sadnik — Aitzetmüller VWSS 1, 15). Z pierwotnego *jako* pochodzą zapewne: pol. dial. śli. *ak'o* coni. wprowadza zdania czasowe 'gdy, kiedy', też porównanie 'jak', dłuż. *ako* : *ak* coni. wprowadza zdania czasowe 'gdy, kiedy', porównanie 'jak', głuż. przestarz. u Pfuhla *ako*, *ak* : *hak(o)* = *jako*, stczes. wyjątkowe *ak* coni. wprowadza zdanie czasowe 'gdy, kiedy' (Bauer Vývoj 252), sła. *ako* = *jako*.

Berneker SEW I 26, BER I 6, Skok ER I 1. *F.S.*

ale partykuła wzmacniająca i nawiązująca > spójnik przeciwstawny

~ pol. *ale* spójnik przeciwstawny od XIV w., rzadziej partykuła wzmacniająca wyrażająca najczęściej zdumienie od XVI w., wykrzyknik zdziwienia, zdumienia, zaskoczenia, stpol. też part. ograniczająca 'przynajmniej' od XV w., dłuż. *ale* spójnik przeciwstawny; wykrzyknik (scherzhaft drohend), głuż. *ale* spójnik przeciwstawny; wykrzyknik przy ganieniu, karceniu, czes. *ale* spójnik przeciwstawny; partykuła wzmacniająca; wykrzyknik zdziwienia (szczegółowo o funkcji w czes. p. Bauer Vývoj 63—6, 81—2, 348—9), sła. *ale* 'ts.', dial. też part. 'prawie, blisko';

sch. dial. czakaw. *ale* spójnik przeciwstawny, sztokaw. *ȁle* interi. wyrażająca zdziwienie, zaskoczenie; wykrzyknik podniety, zachęty 'nuże!' (RSAN), bułg. *але* spójnik przeciwstawny (Duvernois), dial. *алé*! interi. na wyrażenie zdziwienia, zaskoczenia (Gerov);

ros. dial. *áле* : *алé* spójnik przeciwstawny, rozłączny; part. potwierdzająca i pytajna (Dal, SRNG), ukr. *алé* spójnik przeciwstawny; partykuła wzmacniająca, dubitatywna i pytajna; wykrzyknik zdziwienia, niezadowolenia, brus. *алé* spójnik przeciwstawny; part. wzmacniająca. ~

Złożenie z *a* + *le*.

Zob. *a*, *le*. *L.B.*

alebo dial. płn. spójnik alternatywny, rezultatywny

~ pol. dial. (Śląsk, Orawa, Czadeckie) *alebo* 'albo, bo', stdłuż. *alebo* 'albo', czes. dial. wsch.moraw. *alebo* (Bauer Vývoj 63), sła. *alebo* 'albo, lub, bądź';

brus. dial. (mohylowskie) *алебо* (Karskij Belorusy II—III 82). ~
Złożenie z *a* + *lebo*.
Bauer Studie Trávníček 1958, 84, 86, Bednarczuk RS XXII 17, PSP 38—9.
Zob. *a*, *lebo*. *L.B.*

ali : **alibo** partykuła wzmacniająca i nawiązująca, partykuła pytajna; spójnik przeciwstawny, alternatywny, rozłączny

ali: ~ stpol. od XV w. (niknie w XVIII w.) *ali* spójnik przeciwstawny, łączny, wynikowy 'ale, ale oto; a tu, a już, a zaraz; a oto, więc', wprowadza zdanie czasowe bezpośrednio następcze 'aż, póki nie', w XVI w. rzadko też spójnik rozłączny 'albo, czyli' (SP XVI IBL), part. deiktyczna 'oto', uwydatniająca kres w obrębie okolicznika czasu 'aż', stczes. wyjątkowe (1 przykład) *ali* 'ale';

słe. *ali* spójnik rozłączny, alternatywny, przeciwstawny; part. pytajna 'albo; ale; czy', wykrzyknik, sch. *àli* spójnik przeciwstawny 'ale, lecz, sed' od XIV w., partykuła emfatyczna, wykrzyknik wyrażający np. zdziwienie, niezadowolenie, stsch. od XIII w. i dial. też spójnik alternatywny, rozłączny 'albo, czy też, vel, aut', dial. wprowadza też zdania przyczynowe 'ponieważ', part. pytajna 'czy' (RSAN), scs. али 'ale; jeśli; czy' (por. jednak Bauerová Slavia XXVI 572—575), bułg. dial. *алú* 'ale; albo; czy' (BDial. II 123: Rodopy), maced. *алu* pot. 'albo, vel; czyż, czy';

strus. али 'ale, sed; albo, vel; jeśli, si', 'czy, czyż', 'przynajmniej', ros. przestarz. i dial. *áлu* spójnik pytajny, part. pytajna 'czy, czyż, czy to', spójnik alternatywny 'albo, vel', dial. też spójnik przeciwstawny 'ale, sed', stukr. *алu* 'albo; ale; aż', ukr. dial. *аль* 'ale, jednak, sed' (Żel., Hrinčenko), brus. dial. *алu* 'albo, vel, aut; czyż, czy; ale, sed'. ~

alibo: ~ stpol. *alibo* spójnik rozłączny, alternatywny od XIV w. 'albo, lub', dziś *albo* (z zanikiem *i*) notowane od XIV w. 'ts.', stpol. też spójnik przyczynowy 'bo', dial. spójnik przeciwstawny 'ale', stdłuż. *albo* spójnik rozłączny alternatywny 'albo, lub';

słe. dial. rezjańskie *aliboj* 'albo', part. pytajna 'czy', maced. dial. *албу* 'ale' (Gerov Dop.: Debar);

ros. dial. *áлuбo*, *алúбo*, *áльбo* spójnik alternatywny 'albo, vel', part. wzmacniająca 'wszak, wszakże', wprowadzająca 'być może' (SRNG), ukr. dial. *альбо* 'albo, vel, aut', brus. *альбó* 'albo, vel', dial. *алíбo* 'czy, czyż', *алíб* 'żeby tylko'. ~

Złożenie z *a* + *li* + *bo*.
Bauer Studie Hávranek 1958, 81—7, Bednarczuk RS XXII 13—4, PSP 28—35, 75—6.
Zob *a*, *bo*, *li*. *L.B.*

alibo zob. **ali**

ama zob. **jama**

ani partykuła wzmacniająco-uwydatniająca negację; spójnik dysjunktywny ~ pol. *ani* od XIV w. spójnik dysjunktywny 'neque, nec', partykuła wzmacniająco-uwydatniająca 'nawet nie, również nie, neque, ne quidem', dial. (Warmia, Kurpie, część Mazur, płd. Śląsk) też spójnik porównawczy 'jak', głuż. *ani* spójnik dysjunktywny; partykuła wzmacniająco-uwydatniająca, czes. *ani* 'ts.', dial. laskie, moraw. też spójnik porównawczy 'jak', sła. *ani* spójnik dysjunktywny; partykuła wzmacniająca negację 'nawet nie, również nie'; spójnik porównawczy 'jak';

słe. dial. (rezjańskie, prekmurskie) *àni* spójnik dysjunktywny, por. też rezj. *anikòj* 'jak', sch. dial. czarnogórskie *àni-ga*! interi. 'oto on';

ros. dial. *ани́ж* partykuła wzmacniająca 'nawet, aż nawet' (SRNG), ukr. *ані́* (u Żel. też *а́ни*) 'ani, ni' (wzmacnia negację), brus. *ані́* part.-spójnik wzmacniające negację 'nawet nie, całkiem nie, ani nawet'. ~

Złożenie z *a* + *ni*.

Bednarczuk PSP 64—7.

Zob *a*, *ni*. *L.B.*

ano interi. i partykuła wskazująca 'a oto, oto', wzmacniająca i nawiązująca 'no tak, a więc, otóż', coni. wskazuje zwykle na stosunek przeciwstawny między zdaniami.

W funkcji interi. i part.: ~ pol. *ano* part. wzmacniająca 'tak, no tak', nawiązująca 'a więc, zatem, otóż', wykrzyknikowa 'ha! cóż!', dial. part. potwierdzająca 'tak' (Karłowicz SGP, o zasięgu MAGP XI m. 509, cz. II 26, Małecki — Nitsch AJPP m. 448), w XVI w. part. nawiązująca, prezentująca 'otóż, więc', potwierdzająca 'rzeczywiście, oczywiście', wskazująca 'oto', dial. płd. *han* 'tam oto' (Sławski SE I 399—400), dłuż. *ano* : *anu* interi. zachęty 'nuże!', *ano jo* part. 'tak jest', czes. *ano* part. potwierdzająca 'tak' (w tej funkcji od XVI w.), wzmacniająca wyraz powtórzony 'właśnie', stopniująca 'nawet, całkiem', dial. też wyrażająca zdziwienie, *ano ne* wzmocnienie negacji 'nie, nie tak' (Hruška DSCh), sła. *áno* part. potwierdzająca 'tak', nawiązująca 'a więc', wyrażająca sprzeciw z odcieniem ironii, sarkazmu, dial. *an* : *án* 'tu, oto tu', *an* 'tam, oto tam' (Kálal);

sch. dial. *ano* part. potwierdzająca 'tak, oczywiście' (RSAN), dawne wyjątkowe w XVI w. *an* part. pytajna 'czy nie, co?' (RJAZ);

ros. pot. *ан* part. wzmacniająca, podkreślająca przeciwstawienie wypowiedzianemu twierdzeniu 'a właśnie że (nie), mimo wszystko (nie)', dial. *áно* : *анó* interi. 'a więc; oto; aż, nawet' (Dal, SRNG), ukr. dial. *анó* : *аný* interi. 'hej! żywo!', part. wzmacniająca, *ан-бá*! interi 'zobacz no!', *анде*! 'ts.' (Żel.), *анó*, *аný* okrzyk odpędzający psa (Leks. Bjul. VI 8, 23), brus. *анó* part. 'zresztą' (Nosovič), *аný* interi. przy odpędzaniu 'precz!', też na wyrażenie przykrości, mimowolnej aprobaty, zachęty, przypuszczenia (Nosovič). ~

W funkcji spójnika: ~ stpol. od XV w. *ano* coni. wskazuje na stosunek łączny między zdaniami 'i, i oto, a oto, a więc, a właśnie' (też dial., Karłowicz SGP), na stosunek przeciwstawny między zdaniami 'a tymczasem, ale, a jednak, wszakże', wprowadza zdanie przedmiotowe 'że właśnie, jak właśnie' lub przyczynowe 'bo właśnie', stczes. *ano* coni. wskazuje na stosunek łączny i przeciwstawny między zdaniami 'i, i oto', 'ale, a jednak, wszakże', także na stosunek podrzędny 'gdy, podczas gdy', czes. arch. *an ana ano* (wprowadzane na miejsce *ano* już w stczes.) wprowadza zdania podrzędne sposobu 'jak', przyczynowe 'ponieważ, gdyż', czasowe 'podczas gdy, kiedy';

słe. dial. *àno* coni. 'i, et; lecz', *àn* coni. 'i, et' (Slav. Leks. 198: Rezja), 'lecz, ale; prócz' (Plet.), sch. dial. *âno* : *àno* coni. od XVII w. 'a więc, właśnie', 'a zatem' (RSAN; częściej *a ono*, RJAZ I 22), stsch. XIV w. *ano* 'a oto', bułg. dial. *анó* coni. 'dlatego, ponieważ' (Gerov);

strus. **ано** : **анъ** coni. 'a, vero', ros. pot. *ан* coni. łączy dwa zdania, z których drugie wyraża niezgodność, przeciwstawienie temu, czego oczekuje się na podstawie pierwszego zdania 'a okazuje się, a w rzeczywistości, a tu, a mimo to', dial. *áно* : *анó* 'tak, że, aż, a oto; a zamiast tego; lub, albo'

(SRNG), ukr. dial. *ано́*, *ано́-лем* coni. 'ale, tylko, ale tylko' (Żel., Hrinčenko), brus. *а́нож* coni. 'ale, ale oto' (Nosovič). ~

Pierwotne złożenie z wykrzyknika deiktycznego *a* i n.-acc. sg. n. zaimka *ono* (zob. *onъ*) w funkcji partykuły. Być może, iż to złożenie zlało się z innym złożeniem, a mianowicie coni. *a* + part. *no*, *nъ*. — W poszczególnych językach słow. także nowsze złożenie w funkcji zaimka *a* + *onъ ona ono*: stpol. od XIV w. *an ana ano* 'i on, et ille; a on tymczasem, ale on; jak on właśnie', czes. *an ana ano* 'który' (już stczes.), bułg. dial. *ана́й* : *анêй* : *анọзи́* 'tamten' (BDial. II 123: Rodopy).

Zubatý Studie II 53—106, Bauer Vývoj 51—2, 83—4, 120—1, 224—5, Sławski SE I 399—400, Machek ES² 37, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 1, 4.

W.B.

apati *apajǫ* : **apěti** *apějǫ* 'obserwować, oglądać; oczekiwać; mniemać, sądzić; podejrzewać'

~ stczes. *japati* : *jápati -aju* 'obserwować, oglądać, nadsłuchiwać' (wg Machka ES tu też czes. dial. laskie *roz-japati* 'szybko rozchwytać, rozebrać owoce', *z-japati* 'pochwycić');

cs. (zwłaszcza rus.-cs.) **ꙁаапаꙗти сѧ -ꙗѭ сѧ** 'lękać się, obawiać się, vereri', **ꙁ(а)апѣти (сѧ)**, **ꙁаꙗпѣти -ѣѭ** 'podejrzewać, nie dowierzać, suspicari; wyśmiewać się, szydzić, kpić, cavillari' (Jagić AslPh XXX 458, Rozwadowski RS II 101), **неꙁаапѣѥмъ** (już w XI w.), **неꙁаапѣныи** 'niespodziewany, nagły, inopinatus'. ~

Dewerbalne nomina actionis (acti): cs. zwłaszcza rus.-cs. **ꙁаꙗпъ** 'rozmyślanie, myśl; wątpliwość', **неꙁаꙗпъ** 'nieoczekiwanie, nieczekanie', (z kontrakcją) **ꙁапъ** : **ꙁапа** f. 'podejrzenie, posądzenie', **беꙁъ ꙁапа** 'niespodzianie'.

Stąd 1. adverbia:

a) scs. **вънеꙁ(а)апѫ**, **вънеꙁаꙗпѫ**, w Supr. także **вънеꙁаапъ**, **вънеꙁаапь** 'nagle, niespodzianie, ἐξαπίνης', rus.-cs. **вънеꙁ(а)апоу**, **вънеꙁаꙗпоу**, **вънеꙁ(а)апъ** 'ts.', derywat: adi. cs. zwłaszcza rus.-cs. **в(ъ)неꙁ(а)аньнъ** 'nagły, niespodziewany', ros. *внеза́пный* > bułg. *внеза́пен* 'ts.';

b) cs. zwłaszcza rus.-cs. **невъꙁаапъ**, **невъꙁаапь** 'niespodziewanie, nagle, znienacka' (> adi. **невъꙁаапьнъ** 'niespodziewany, nagły'), ros. u Dala *неза́ну* 'nagle';

c) rus.-cs. **иꙁнеꙁапа**, **иꙁнеꙁапы** : **иꙁъ неꙁапы** 'nagle', ros. u Dala *изнезапу* 'ts.' (z cs.);

dłuż. *ńezjapki*, *ńezjabki* 'niespodzianie, nagle, przypadkiem, nienaumyślnie', głuż. *njejapcy* (u Pfuhla też *njewjapki*, *njewjapcy*) 'ts.'.

2. adi.: (oparte chyba wprost na verbum) stczes. *nejápný* 'niespodziewany, nieoczekiwany', nowsze 'nieporadny, niezgrabny, niedorzeczny', czes. arch. *japný* 'obrotny, bystry' (wg Machka ES 170 wtórne z *nejápný*);

rus.-cs. **неꙁ(а)аньныи** 'nagły niespodziewany', adv. **неꙁ(а)аньно** (ros. u Dala *неза́пный*, *неза́пно* 'ts.'), ukr. dial. *за́пно* 'nieprzyjemnie, przykro' (Hrinčenko).

3. subst.: stczes. *nedojiepie* n. 'niespodzianka', *z nedojiepie* 'niespodzianie' = czes. dial. moraw. *z nedojípky* 'ts.';

cs. **ꙁаꙗпиѥ** 'zamysł, commentum, machina'.

4. verba: cs. zwłaszcza rus.-cs. **ꙁаꙗпити сѧ -плѭ сѧ** 'podejrzewać, mieć w podejrzeniu, suspicare, suspicari', iter. **ꙁаꙗплꙗти сѧ**, **неꙁаꙗплꙗти сѧ** 'nie oczekiwać', **ꙁаꙗпивъ** 'niedobry, kiepski, zuchwały, pewny siebie (confidens)'.

Etymologia niepewna. Zwykle łączy się z łac. *opīnor* 'mniemać, przypuszczać, wierzyć, uroić sobie' : *in-opīnus, in-opīnatus* 'niespodziewany; nagły', gr. ἐξ-απίνης 'nagle, niespodziewanie' (por. Berneker SEW I 29—30, Vasmer REW I 210, Machek ES 170). Rozwadowski RS II 99—103 podtrzymując związek z przytoczonymi wyrazami analizował na **ja-pati*. W pierwszej części dopatrywał się prastarej partykuły (zob. *abrędz*), drugą łączył z *pьvati pьvajǫ* 'ufać', stczes. *z nepty* 'nieoczekiwanie, niespodzianie' < **iz-ne-pьty*. Opierał się przede wszystkim na sch.-cs. **вънєзапѣкѫ, вънєзапѣкоу** 'nagle, niespodziewanie' i na uderzającej zbieżności znaczeń **запинкъ** 'zuchwały, pewne siebie, confidens' : *iz-u-pьvalъ* 'ts.' (> pol. *zuchwały*). *F.S.*

apěti zob. **apati**

arьmo płn. : **arьmъ** *arьma* płd. 'drewniana uprząż na woły', przen. 'brzemię, ciężar, niewola'

W tych samych znaczeniach:

arьmo: ~ pol. *jarzmo* od XIV w., dial. płn. *jerzmo* od XIII w., *jyrzmo, jirzmo* (już około r. 1500, por. płd.-wsch. *jârzmo, jorzmo*), *wiyrzmo*, o zasięgu poszczególnych postaci zob. MAGP IV m. 190, stpol. *jarzmo wołów* 'para wołów' (już w XV w., por. niem. *ein Joch Ochsen* 'ts.'), dial. i w terminologii specjalnej (już w XVIII w.) nazwa różnych narzędzi drewnianych, np. 'nosidła do wody; belki, na których kładą pomost; wiązanie drewniane', czes. dial. moraw. *jařmo*, laskie *l'ařmo* (ale liter. *jařmo* jest nową pożyczką z pol., Gebauer HM I 344, Machek ES 171), sła. *jarmo*;

ros. *ярмó* pl. *ярма* (dial. *армó* 'drewniana część sochy' z gub. wiatskiej, Filin SRNG I 276), ukr. *ярмó* pl. *ярма* (dial. też 'obojczyk'), brus. *ярмó*. ~ ***arьmъ***: ~ sła. dial. *jarom, járom* (Stanislav LN 122);

słe. *járem -rma* też 'para wołów; ruchoma rama w tartaku; belki, na których wisi dzwon', sch. *járam -rma*, w nowszej terminologii techn. też o 'różnych przedmiotach podobnych do jarzma'; *jaram volova* 'para wołów', scs. **ꙗрьмъ** Supr., bułg. *ярéм* pl. *ярéми* (dial. *ярмú* pl. 'wiązanie drewniane podtrzymujące folusz'), maced. *јарем* pl. *јарми*;

rus.-cs. **ꙗрьмъ** : **ꙗръмъ**, ros. przestarz. cs. *ярéм* (dial. też 'okres najgorętszej pracy: sianokosy, żniwo'), ukr. prowinc. *ярéм* (Żelechowski). ~

Z pol. albo z brus.: lit. *járma* 'ts.' (LKŽod.).

Wyraz powstał na gruncie psł. jako termin wtórny, późniejszy w stosunku do szczątkowo zachowanej ie. nazwy jarzma **i̯u-go-m* zob. *igo*. Od ie. **arə-, *ar-* 'łączyć, spajać', co do rozwoju znaczenia por. ie. **i̯ugom* 'jarzmo' : lit. *jùngti* 'łączyć; zaprzęgać do jarzma', łac. *iungere* 'ts.'. Dokładnych odpowiedników ie. nie ma. Najbliżej stoją gr. ἁρμός 'spojenie, przymocowanie; ćwiek, kołek', ἅρμα 'zaprzęg, wóz, zwłaszcza wóz wojenny', ἁραρίσκω 'spajam, łączę', łac. *arma* 'broń, zbroja, sprzęt', stind. *arpáyati* 'wstawia, umocowuje', *arā-* 'szprycha koła', awest. *araiti* 'wbija, utwierdza'. Suf. *-ьmo* zachowany w słow. szczątkowo (por. *pisьmo*), odpowiadający mu lit. *-imas* jest produktywny jako formant tworzący abstracta.

Pedersen KZ XXXVIII 311—3 (dołącza tu też słe. *jérmen -ę́na* 'rzemień'), van Wijk Sl VI 236—7 (o protetycznym *j-*), Moszyński KLS I 647—56 (o typach i geograficznym rozprzestrzenieniu narzędzia), Specht UID 149—50, Pokorny IEW 58—9.

Por. *igo, kl'uka*. *F.S.*

arьmъ zob. **arьmo**

asenъ zob. **asenь**

asenь : **asenъ**, z prejotacją **jasenь** : **jasenъ** 'drzewo jesion, Fraxinus'

W tym samym znaczeniu: ~ stpol. *jasień* XIV—XVIII w. (dziś dial. płd.) : pol. *jasion* przestarz. zapisane już w XIV w., dziś jeszcze normalne w dialektach płd., por. też sł. *jȁsȯu̯n*, połab. *josín* < **jasenь*, dłuż. *jaseń*, dial. *jasen*, głuż. *jaseń*, czes. dial. *jaseň* : *jasen*, stczes. *jasen*, dziś czes. *jasan* (już stczes.; *-an-* < *-en-*, upodobnienie do nagłosu *ja-*), sła. *jaseň*, dial. *jasen*;

słe. dial. *jásen*, sch. *jȁsēn*, bułg. *ясен*; maced. *јасен*;

ros. *ясень*, rus.-cs. **ꙗсьнъ**, ukr. *ясень*, *ясен*, dial. *ясінь*, brus. *ясень*. ~

Upodobnieniem nagłosowego *ja-* do samogłoski sufiksalnej (por. odwrotny wypadek w czes. *jasan* p. wyżej) tłumaczyć należy zapewne już psł. dial. postać *jasenь* : *jesenъ*:

~ pol. *jesion* od XVI w. dziś w języku ludowym zarówno płd. jak i płn. (już w XV w. *gać Jesionowa*), płn.pol. *jesień* (zaświadczone już w XV—XVI w.), połab. *jisín* (w NM), czes. dial. *jesen*, chodzkie *jesan*, już stczes. *jěsen*;

słe. *jésen*, sch. dial. zach. *jȅsēn* (już stsch.), por. też bułg. *óсен* (*o-* zapewne < *je-*). ~

Stary wyraz pierwiastkowy ie. *ōs*, w słow. rozszerzony o suf. *-en-* (por. *měsęcь*), spotykany też w innych nazwach roślin zob. *jęčьmy*. Najbliższe odpowiedniki: lit. *úosis*, łot. *uôsis*, stpr. *woasis* 'jesion' (**osi-*), łac. *ornus* 'gatunek jesionu' (**os-en-os*), cymr. *onnen* (**ōsnā*) 'jesion'.

Machek ČSR 180—1, Verdiani Botanica e linguistica..., 1959, 50. *F.S.*

asi dial. zach. partykuła deiktyczno-podkreślająca; spójnik przeciwstawny

~ stpol. wyjątkowe *asi* 'ale, sed' (jeden przykład w Kaz. święt.), dial. kasz.-słi. *as* 'i, oraz', czes. *asi* 'może, prawdopodobnie, prawie, blisko, około', stczes. *as(i)* 'przynajmniej, choćby, około, coś, saltem' (może i 'ale, sed' przeciwstawne, co kwestionuje Bauer Vývoj 53), sła. *asi* 'prawie, blisko, około', 'prawdopodobnie'. ~

Tu może też ros. dial. *áce*, *ácë*, *ácu*, *acь* part., interi. 'a oto, a no, patrz!', 'co, jak, hę? (pytajne)'.

Złożenie z *a* + *si* (enkl. dat. zaimka zwrotnego).

Bednarczuk PSP 24—5, 73—4, ESSJ 1—2.

Zob. *a*, *si*, *ati*. *L.B.*

asȉka dial. płd. 'drzewo liściaste, topola drżąca, Populus tremula'

W tym samym znaczeniu: słe. *jasíka* : *jesíka*, sch. *jàsika*, bułg. dial. *ясúка* (też 'brzoza'), maced. *јасика*.

Niewątpliwie ten sam wyraz co znana we wszystkich 3 grupach słow. *osika* (zob.). Nagłosowe *ja-* tłumaczy się zwykle skojarzeniem z *(j)asenъ*, *(j)asenь* (zob.), por. słe. *jasíka* też 'Fraxinus ornus' = *mali jésen*, *jesen*. — Mniej prawdopodobne przyjmowanie obocznej formy z długą samogłoską.

Rozwadowski RS VII 20, Osten-Sacken IF XXXIII 237, Zubatý BB XVIII 254 (uwaga). *F.S.*

asokorъ zob. **osokorъ**

ȁstrębъ 'ptak drapieżny Astur'

W tym samym znaczeniu: ~ pol. *jastrząb -ębia* od r. 1401, ale z gen. *jastrzęba* (dziś dial.), zaświadczonym jeszcze w XVII—XVIII w., oboczna postać *jastrząb̆ -ębia* co najmniej od XVI w.; od XV w. też dial. płn. *jestrząb* (zob. Taszycki Z dawnych podziałów dial. jęz. pol., 1934, II 41, 64), połab.

jostrąb (tylko jako nomen proprium), dłuż. *jastśeb -ba* : *jastśeb̆ -bja*, dial. *jačep*, *jaščep*, *jaščerp* (też o innych ptakach drapieżnych, jak np. 'krogulec, sokół, myszołów', Wirth BSS II m. 79), głuż. *jatřob̆ -bja* Pfuhl, dziś żywe tylko w NM *Jatřob* (zob. Wirth l. c.), czes. *jestřáb -a*, dial. *jastřab*, stczes. *jastřáb*, *jěstřáb*, sła. *jastrab* (dial. też bez prejotacji *astrab*, *astriab* Ferianc SNV 100);

słe. *jâstreb*, *jástreb* (także o innych ptakach drapieżnych, np. o 'sępie'), u Pleteršnika też *jâstrob* z kilku słowników i z gramatyki Metelki z r. 1825, *jâstran* (rzekomo stpol. *jastram* jest jednak nieporozumieniem, zob. Bal JP XL 47—8), sch. *jȁstrēb*, płd. *jȁstrijeb* (też 'sęp', u ludu niekiedy o każdym ptaku drapieżnym poza orłem i sokołem), cs. **ꙗстрѧбъ**, bułg. *я́стреб*, *-бът* (*я́стреб врабча́р* 'krogulec'), maced. *jастреб*;

strus. **ꙗстрꙗбъ** XII—XIII w., **ꙗстрєбъ**, ros. *я́стреб -а* (też 'Buteo; Falco lanarius'), dial. bez prejotacji *астребо́к* dem. (Filin SRNG I 287), ukr. *я́струб -а* (u ludu też 'krogulec'), dial. *я́стріб*, bez prejotacji *астря́б -а*, brus. *я́страб -а*. ~

Najprawdopodobniej od słabo zaświadczonego adi. *astrъ* 'szybki' (zob.). Budowa uderzająco przypomina dwie inne stare nazwy ptaków *jarębь* i *golǫbь*, pod wpływem których nasz wyraz otrzymał też na gruncie historycznym wtórną postać *jastrębь*. Pierwotne znaczenie byłoby 'ptak szybki, bystry'. Ten sam rozwój znaczenia w łac. *accipiter* 'jastrząb', porównywanym zwykle z gr. ὠκύ-πτερος, stind. *āśu-pátvan-* 'prędko latający' (też o ptakach drapieżnych). — Mniej prawdopodobne dopatrywanie się tu archaicznego i niezwykłego dla słow. compositum (ostatnio Machek LP III 106, ZslPh XXVIII 164, Vey BSL XLIX 24—40: **asъ-(s)tr-ęb-* ⟨ ie. **ōk̑u-ptr-*, por. wyżej łac. *accipiter*, gr. ὠκύπτερος).

Meillet — Vaillant RES XIII 101—2, Lang LF LI 20—8, Sobolevskij Sl V 439—40, Kořínek Sl XII 206—9, Bulachovskij Izv. SSSR VII 116—7, Vaillant GC II 1, 158—9, RES XXXI 115. *F.S.*

astrъ 'szybki, bystry'

Por. ~ sła. dial. *jaster* 'szybkie, bystre spojrzenie';

ukr. dial. *я́стер -ра* 'jastrząb'. ~

Derywaty: pol. dial. kasz. (wyjątkowe) *i̯astřȯg* 'jastrząb', czes. dial. wsch.moraw. *jastřit'* 'bystro patrzeć', sła. *jastrit'* 'przenikliwie patrzeć, bystro spoglądać, natężać wzrok', *jastrivý* 'bystry, przenikliwy (o wzroku, spojrzeniu)'.

Najprawdopodobniej także podstawa derywacyjna ogólnosłow. *astrębъ* (zob.).

Z **as-rъ* (z wtrąconym *-t-* por. *ostrъ*), wyraz wyłącznie słow. z **ōk̑-ro-*, por. ie. *ōk̑ú-s* 'szybki' : stind. *āśú-*, awest. *āsu-*, gr. ὠκύς, łac. comp. *ōcior* 'szybszy'. Stosunek **ōk̑-ro-* do **ōk̑u-* byłby taki sam jak bsł. **ašra-* (zob. *ostrъ*) : **ašu-* (łot. *ass* 'ostry', psł. *osъtъ*, Trautmann BSW 15).

Meillet — Vaillant RES XIII 101—2, Kořínek Sl XII 206—9. *F.S.*

aščerica : płn. **aščerъka** 'jaszczurka, Lacerta'

aščerica: ~ stpol. XV w. *jeszczerzyca* : *wieszczerzyca*, dial. kasz.-słi. *i̯ešč|ie̯řeca* : *v́ešč|eřeca* (o zasięgu MAGP IV m. 194, AJK IV m. 161, cz. II 80—2; o protetycznym *v́-* zob. Brückner KZ XLV 300, XLVI 204, Sławski SE I 523), połab. *vistăraı̯čă*, dłuż. dial. *jaśćerica*, *jaśćelicka* (Sorb. Sprachatlas III m. 36, Fasske Vetschau), głuż. *ješćelca*, dial. też *jaśćerica* (o zasięgu Sorb. Sprach-

atlas l. c.), czes. *ještěřice* (stczes. od XV w. też *jěščeřičě*), dial. *jaščerica* (Bartoš DSM), sła. *jašterica*, u Kálala też *jaštorica*;

słe. dial. *jâščerica*, sch. dial. sztokaw. ze Sremu *jàšterica*, kajkaw. (Hrvatsko Zagorje) *jašćerica* też 'pryszcz na języku' (Skok ER I 638);

strus. **ящерица**, ros. *ящерица* (też dial., np. Melьničenko Jaroslavl), brus. *ящарыца*. ~

Por. też ukr. dial. *ящýриця* (Hrinčenko).

aščerъka: ~ stpol. XV—XVII w. *jaszczorka* : *jeszczorka* (jako NO od XIII w.), postaci z *-or-* szczątkowo zachowane w gwarach (MAGP IV m. 194), kasz. *véšč|orka* : *véšč|órka* (AJK IV m. 161, cz. II 81—2), od XVI w. pol. *jaszczurka* (Mącz. 71a/42, 242b/5), postać panująca dziś także dial., MAGP l. c., głuż. dial. *ješčelka*, w słowniku z ok. 1800 r. *ješčerka* (Sorb. Sprachatlas III m. 36), czes. *ještěrka* (stczes. od XIV w. też *jěščerka*), dial. *jaščírka*, *ščerka*, *ištěrka* (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Hruška DSCh, Malina Mistřice), *jaš'č'urka* (Lamprecht Opava), sła. dial. *jašterka*, wsch. *jaščurka* (Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge);

ros. pot. *ящерка*, też dial., np. Dal, SRSO, Sl. Rjazan., ukr. *ящірка*, dial. też *ящерка*, *ящурка* (Stieber AJŁemk. m. 145, Hrinčenko, Żel.), brus. *ящарка*. ~

Od *aščerъ*, o suf. *-ica* : *-ъka* zob. s. 94, 98. Pierwotnie może nazwy samicy (Mośko JP XLVI 204). Por. rzadką postać *aščera* : pol. dial. kasz. *jaščóra*, *vieščóra*, *vieščura* (AJK IV cz. II 82), czes. dial. *ščera* (Malina Mistřice), sła. dial. *jaščura* (Sipos Bükk-Gebirge). — O postaciach z *-ur-* p. *aščerъ*.

Vasmer REW III 502—3, Sławski SE I 521, 523—4, Skok ER I 638.

Zob. *guščerica*. *W.B.*

aščerъ *aščera* 'zwierzę z gromady gadów Sauria, zwykle jaszczurka (Lacerta), salamandra (Salamandra)'

~ stpol. XV w. *jaszczór* 'jaszczurka, Lacerta agilis', dłuż. *jašćor -a* 'jaszczurka; salamandra', głuż. dial. *jašćor* 'jaszczurka' (Michalk Neustadt 432), czes. *ještěr -a* 'smok', *ještěři* pl. 'grupa gadów, jaszczurki, Sauria', stczes. *jěščer -a* 'smok; jaszczurka', sła. *jašter* 'jaszczurka; smok', *jaštery* pl. 'jaszczurki, Sauria';

sch. wyjątkowo w lud. zagadce *gušter jašter* (*gušter* normalna nazwa 'jaszczurki'), w XVII w. wyjątkowo też *jàšter* 'choroba gardła, angina' (RJAZ IV 487), scs. **ящеръ -а** Supr. 'jaszczurka';

rus.-cs. **ящеръ** 'jaszczurka' XIV w.;

ros. *ящер* (dial. też *ящар*), zwykle pl. *ящеры* 'żyjący w Afryce i Azji gad Manis'; przestarz. 'jaszczur, ogólne określenie wymarłych gadów', dawniej i dial. także 'choroba bydła, pryszczyca; skóra wyprawiona chropowato, jaszczur; rodzaj tańca korowodowego', ukr. *ящір -epa* też 'jaszczur, salamandra' (u Hrinčenki i Żelechowskiego nie zaświadczone), brus. *ящар* = ros. *ящер*. ~

W kilku językach słow. powstała też wtórnie forma *(j)ašćurъ* chyba pod wpływem adideacji do psł. *šćurъ* (zob.), por. stpol. *szczury* 'szczupły, cienki, wydłużony' (np. o gliście), czes. dial. *št'ur* 'salamandra', sch. *štur* 'płaz salamandra wodna':

~ pol. *jaszczur* 'płaz ogoniasty salamandra; ogólne określenie wymarłych gadów' w tym znaczeniu od XVIII w., 'skóra wyprawiona chropowato' od XVII w., dawne od XVII w. 'gad srogi, jadowity', czes. dial. laskie *jašćúr* 'salamandra', wsch.sła. *jaščur* 'jaszczurka';

ros. *ящур -а* 'choroba bydła, pryszczyca' (stąd pol. nowsze dziś już przestarz. *jaszczur* 'ts.'), u Dala 'gryzoń z rodziny pilchowatych, koszatka (Myoxus); gad Manis', ukr. *ящур -а* 'jaszczur, salamandra; rodzaj wiosennej zabawy korowodowej, jej główny bohater; choroba bydła, pryszczyca', brus. *яшчур -у* 'pryszczyca'. ~

Dial., przede wszystkim płd., z zagadkową zmianą nagłosu, zob. *guščerъ*.

Etymologii pewnej nie ma. Na określenie 'jaszczurki', czy też gadów pokrewnych, nie było wspólnego wyrazu ie. Z dotychczasowych licznych prób objaśnień (zob. Sławski SE I 521—3, por. też Vey BSL XLIX 1, 39—40, Vaillant RES XXXI 115) bardziej prawdopodobne łączenie z psł. dial. *ěsk-yńi* 'jama, wydrążenie' (Brückner KZ XLV 300, SE 201: uważa za pierwotne znaczenie 'zwierzątko jaskiniowe'). Za objaśnieniem tym przemawiają wskazane ostatnio przez Mośkę JP XLVI 196—207 fakty pol.: dial. śląskie *jaszcz* f. 'smok, poczwara, coś potwornego', u Majewskiego SN 'gatunek jaszczurki', stąd denominatywne *jaszczyć się* u L. z XVIII w. 'cieszyć się, podskakiwać z ukontentowania' (o wężu), dial. śląskie 'czaić się, pełzać, czyhać, czatować' (o psie, kocie), por. sła. dial. *jašterit'* 'wywijać się'. Wyrazy te zdają się wskazywać na pierwotne *(j)ašč-*, suf. *-erъ* w *(j)aščerъ* byłby więc wykładnikiem samczości, jak np. w *gǫserъ* (zob.).

Mniej prawdopodobna analiza *(j)a-ščerъ* : *ja-* pierwotny prefiks-part. (zob. *a-brędz*), *ščerъ* do ie. *(s)ker-* 'skakać', w związku z psł. *skorz*, lit. *skėrỹs* 'szarańcza', łot. *šķìrgaîlis* 'jaszczurka', gr. σκαίρω 'skakać, tańczyć, podrygiwać' (Berneker SEW I 33, Vasmer REW III 502—3).

O lokalnym znaczeniu 'choroba bydła' i w ogóle o oznaczaniu chorób, obrzmień przez nazwy zwierząt zob. Bulat AslPh XXXVII 476—8 (por. *žaba*).

F.S.

aščerъka zob. **aščerica**

aščer'ъ dial. zach. zob. **aščerъ**

~ pol. dial. śląskie *jaszczerz* 'smok, poczwara, coś potwornego' (Mośko JP XLVI 200), dłuż. *jaśćeŕ -ŕa* 'jaszczurka, salamandra', *jaśćeŕe* pl. 'larwy pływaka żółtobrzeżka (chrząszcz Dytiscus marginalis)', głuż. *ješćer -rja* 'żmija', stczes. rzadkie *ješčeř -ě* 'smok; jaszczurka'. ~

Derywat od *aščerъ*. Produktywny suf. *-jь*, jak np. w *chrǫščь*: *chrǫstъ* (zob.). Brus. dial. *яшерь -і* f. 'żaba, choroba gardła' i adi. *яшэ́рны* (= ukr. *яще́рний*) 'jaszczurczy, należący do jaszczurki, jej właściwy' wskazywałyby na pierwotny temat na *-i-*.

F.S.

ašutь f. dial. zach. 'marność, próżność', jako adv. może też płd.-wsch. 'na próżno, nadaremnie, bez przyczyny'

~ stczes. od XIV w. *jěšut* f. 'marność, próżność, nicość, vanitas', *v jěšut* 'nadaremnie, na próżno';

scs. **ашоуть, ашють, ашютъ** adv. Ps. Sin., Cloz. 'na próżno, nadaremnie; bezpodstawnie, bez przyczyny', stąd serb.-cs. **ашоуть**, rus.-cs. **ашоуть, ашють** 'ts.' (rus.-cs. też wtórnie zmienione w **ошють, ошоути**). ~

Por. stczes. derywat *jěšutný* 'marny, próżny, vanus, inanis' (stąd abstractum *jěšutnost* > stpol. XIV—XV w. *jeszutność* 'marność, próżność, vanitas, res vanae'), czes. liter. *ješitný* 'zarozumiały, próżny'.

Nie jest wykluczone, że wyraz dostał się do języka scs. ze środowiska wielkomoraw. Oprócz faktów stczes. przemawiałaby też za tym częstość wyrazu w kazaniach papieża Grzegorza, przetłumaczonych z łac. przez

Czecha (zachowanych w redakcji rus. XIII w.). Etymologia niejasna. Najczęściej analizowano *a-šutь*: człon drugi łączono z *šutь* 'bezrogi' (Berneker SEW); ros. dial. *uymёm* 'ugór, pole leżące odłogiem' (Kalima ZslPh XX 416 n.), *sujь* pusty, próżny, daremny' do ie. **ḱeu-* (Iljinskij RFV LXXIV 127—9);ros. *uym* 'błazen, trefniś', *uymém* 'żartem', *uymúmь* 'żartować', dial. też 'swawolić, psocić, oszukiwać, okpiwać' (Sobolevskij Sl V 441). Człon pierwszy *a-* Iljinskij l. c. identyfikował z stind. *ā-*, gr. ὠ-. — Holub-Kopečný 152 łączyli z sła. *jašit' sa* 'płoszyć się, o zwierzętach; szaleć, wygłupiać się', *jašo* 'pędziwiatr, lekkoduch'.

Vasmer REW I 33—4, Lьvov Očerki 20—39. *F.S.*

atče zob. **at'e**

ati dial. przede wszystkim płn., part. nawiązująca, deiktyczna, wzmacniająca życzenie, rozkaz > spójnik wprowadzający zdanie celowe, dopełnieniowe

~ stpol. *ać* (XIII—XV w.) spójnik, part. wprowadza zdanie celowe 'aby', przedmiotowe 'żeby'; uwydatnia życzenie 'niech', częste szczególnie w Biblii szaroszpatackiej (według Brücknera SE 2 u Leopolity zastępowane przez 'niech, i'), dziś dial. żywe na Śląsku Cieszyńskim (gdzie można by przyjąć wpływ czeski, Klemensiewicz GHJP 457), spotykane jednak też i w innych dialektach, i to w pierwotniejszym znaczeniu 'a oto, atoć' (Karłowicz SGP I 3), czes. *at'* spójnik wprowadzający zdania 1. celowe 'aby', 2. przyzwalające 'chociaż, jakkolwiek', part. uwydatniająca życzenie, rozkaz 'niech', *at'...at'* 'czy...czy', w stczes. też w pierwotnej postaci *ati* obok dzisiejszego znaczenia także jeszcze szczątkowo w funkcji współrzędnego spójnika łącznego 'i';

maced. dial. *am* 'a' (Małecki SW II 5);

strus. **ать**, rzadko **ати** (= **ать**, **ато**) spójnik, part. 'aby; niech' w funkcjach tych samych co w stpol. i stczes., ros. dial. *amь* 'wszak, przecież', ukr. u Żel. *amь* 'a niech sobie, niechaj (i tak będzie)', brus. dial. *aμúж* part. 'alboż, czyż' (Nosovič). ~

Złożenie *a* + spójnik-part. *ti* (zob.), pierwotne znaczenie 'a oto, i oto, i' zaświadczone realnie. Mniej prawdopodobne dopatrywanie się w II członie dat. sg. zaimka osobowego *ty*. — Por. *ače*, *aže*.

Vondrák VSG II 523—4, Bauer Vývoj 170—3. *F.S.*

ato part. wskazująca i nawiązująca 'oto, a oto, ecce', spójnik nawiązujący 'a więc'

~ stpol. od XV w. *ato* part. wskazująca 'oto, a oto' (też dial., Karłowicz SGP), dial. nawiązująca 'otóż' (Szymczak Domaniewek), stpol. XV—XVI w. spójnik nawiązujący 'i oto', przeciwstawny 'a jednak, przecież' (SP XVI IBL), dial. też 'bo' (Karłowicz SGP);

sch. *àto*, *a to* coni. 'i oto, a oto' (RJAZ I 21—2), śrbułg. XVI w. **ато** 'oto, a oto';

strus. **ато** : **ать** 'niechaj, niech', ros. dial. *ámo* : *amó* part. i coni. 'czy naprawdę, czyż, czy to możliwe?', 'mimo wszystko nie, otóż nie; inaczej, w przeciwnym razie; tak, oczywiście, naturalnie; oto, a oto' (SRNG), ukr. *amó* coni. 'a, ale, a tymczasem', 'prócz tego, jeszcze' (Hrinčenko, Żel.), w SUM tylko *amóж* part. 'naturalnie, właśnie, tak, na pewno', brus. dial. *amó* coni. 'a jeśli nie, to' (Nosovič). ~

Z part. *li*: pol. *atoli* coni. wyraża przeciwieństwo, kontrast lub odmienne ujęcie treści 'jednak, mimo to, ale, wszakże' (już w XVI w.), stpol. XV w.

'oto, mianowicie, ecce, scilicet', w XVI w. też part. podkreślająca oczywistość wypowiedzi 'przecież', nawiązująca 'otóż', dial. 'oto, ot' (Karłowicz SGP); sch. *àtōli* coni. 'a gdzieżby, a jakby, a cóż dopiero'; ros. dial. *amó-ль* : *amóй-ли* 'alboż, czyż, czy naprawdę' (SRNG).

Por. interi.: pol. *at* wyraża niecierpliwość, lekceważenie, pobłażanie, pogardę 'och, co tam, ot tak', ros. dial. *am* wyraża np. sprzeciw, zaprzeczenie, lekceważenie, wyrzut, niezadowolenie (SRNG), ukr. *am* wyraża niezadowolenie, przykrość, zmartwienie, brus. *am* wyraża stanowczość, przykrość, rozpacz, beztroskę, niefrasobliwość.

Złożenie z *a* i n.-acc. sg. n. zaimka *to* (zob. *tъ*).

Berneker SEW I 21, Rudnyćkyj ED 40, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 1, 4—5. *W.B.*

at'e (?, **atče**?) part. nawiązująca, pytajna, uogólniająca > spójnik pytajny, warunkowy

~ stsch. *aće* 'jeżeli, gdyby' (dziś kontynuowane może przez kajk. *če*, RJAZ I 31), scs. **аште** : **аште** (por. A. Meillet, Sur l'initiale des mots vieux slaves **єсє** et **а**, odbitka z „Сборника по славяноведению" II, 1907, 2—3) 'jeżeli, gdyby'; (rzadko) 'choćby; czy', też jako part. uogólniająca po zaimkach, przysłówkach: **иже аште** 'ktokolwiek, którykolwiek' (szczegółowo o funkcjach i rozwoju znaczenia w scs. J. i M. Bauerovi Sl XXVI 157—79). ~

Formy dwuznaczne (mogą należeć tu, na co wskazuje raczej ich znaczenie, ale głosowo mogą się też sprowadzać do bliskiego funkcyjnie pierwotnego *a* + *če* v. *ače*) : słe. *àče* 'jeżeli', brus. dial. *ач* 'chociaż, jeżeli', strus. *аче* 'ts.'.

Z wygłosowym *-i*: stpol. *jacy* XV—XVI w. part. uogólniająca: *jacy kto* 'ktokolwiek, byle kto', *jacy który* 'którykolwiek'; XVI—XVII w., dziś dial. płd. 'tylko' (o rozwoju znaczenia Sławski SE I 483); scs. Supr. **ашти** 'gdyby' (zwykle wyprowadzane z **аште би**); dwuznaczne: strus. **аүи** 'jeżeli, chociaż'.

Pochodzenie, a nawet i rekonstrukcja prapostaci, niepewne. Meillet MSL XX 108—10 (por. też Musić AslPh XXIX 625) wyprowadzał z **at-če*, w pierwszej części złożenia byłaby zachowana pierwotna postać spójnika *a*, o drugiej części zob. *če*, *či*. Grupa *tě* miałaby więc dać takie same kontynuanty jak psł. *tj*, czego jednak nie można poprzeć żadnym innym przykładem. — Według Gallisa ScSl XI 110—21 z pierwotnego *a* + *čьto* (zob.), nie widać podstaw. Zob. też Falk S0 XXVII 63—5. *F.S.*

avě : javě 'nie we śnie, w stanie czuwania, na jawie'

~ stsch. *javi* od XVI w. 'jawnie, otwarcie' (: *javě*), w XVI w. 'w stanie czuwania, na jawie', dziś *jávi* przestarz. 'tak jakby', scs. **явѣ**, **явѣ** 'jawnie, publicznie; jasno otwarcie; rzeczywiście, faktycznie, istotnie', **явѣ творити** 'czynić jawnym, objawiać, ogłaszać', bułg. lud. *ясе*, *дсе* 'nie we śnie, w stanie czuwania', śrbułg. **явѣ** 'ts.', **явѣ яко** 'tak jakby';

strus., rus.-cs. **явѣ**, **явѣ** 'jawnie, widocznie; jasno'. ~

Zwykle wzmacniane przyimkiem *na*: pol. *na jawie* od XV w. 'nie we śnie, w rzeczywistości', w XVI w. też 'na wolnej przestrzeni, nie pod dachem', czes. *najevě* (stczes. *na jěvě*, *na jevě*) 'w stanie czuwania, nie we śnie', *býti najevě* 'być jasnym, widocznym', sła. *na jave* 'jawnie, otwarcie, na jawie';

sch. *najávi*, *na jávi* 'w stanie czuwania, na jawie', bułg. *наясе*, *на ясе* też 'na jaw, na światło dzienne', maced. *најасе*, dial. *најáвă* : *ná nájvi* (Małecki SW II 72) 'ts.';

ros. (Dal.) *наáве* 'jawnie, widocznie, jasno', *у наáве* 'na jawie', ukr. dial. *наáвi* 'nie we śnie, rzeczywiście, na jawie', brus. *наáве* 'ts.'

Najbliższe odpowiedniki w bałt. i indoirań.: lit. dawne *ovyje* 'na jawie. nie we śnie' (o rodzimości wyrazu zob. Buga Izv. XVII 1, 35—6, Fraenkel LEW 519), stind. *āviṣ* 'jawnie', awest. *āviš* 'jawnie, przed oczyma'. Wyrazy te wskazują na ie. *āu̯is-*. Spodziewane psł. **avь* nie zaświadczone (choć ten typ adv. dobrze był znany, por. Vaillant GC II 682—8), rzadkie pol. dawne *na jawi* (u L. z XVII w. = *na jawie*), czy też ros. *явь* f. 'jawa, jaw, realna rzeczywistość, nie sen' są późnymi nowotworami. Postać *avě* powstała pod wpływem produktywnego typu adv. *kromě*, *gorě*, *dolě*, pierwotne loc. sg.

Meillet RES VI 173, Trautmann BSW 21, Sławski SE I 526—7, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 38—40. *F.S.*

aviti *aúǫ* : **javiti** *jaúǫ* 'dawać na jaw, na światło dzienne, czynić jawnym, widocznym, znanym'

~ pol. *jawić* 'czynić widocznym, znanym, wiadomym, jawnym, okazywać, odkrywać, podawać do wiadomości' od XVII w., dziś przestarz., w XIV—XVI w. tylko w złożeniach, np. *ob-jawić*, *wy-jawić*, *z-jawić* 'uczynić jawnym, pokazać, odkryć, podać do wiadomości', dłuż. *jawiś* 'objawiać, pokazywać, czynić jawnym, wiadomym' (zwykle z przedrostkami), głuż. *jewić* 'ts.', czes. *jeviti* 'okazywać, objawiać' (o rozwoju znaczenia zob. Machek ES 178), sła. *javit'* 'ts.';

słe. *jáviti -im* 'oznajmić, ogłosić, objawić', sch. *jáviti jâvīm* 'zawiadomić, donieść, dać znać, ogłosić', *jáviti ôvce* 'prowadzić stado', scs. **явити явлѭ**, **ꙗвити ꙗвлѭ** 'dać na jaw, na światło dzienne, ujawnić, pokazać, okazać, objawić, podać do wiadomości', bułg. *явя́ яви́ш* 'uczynić jawnym, widocznym, pokazać, odkryć, wyjawić; zawiadomić', maced. *јавам јавиш* 'ts.';

rus.-cs. **явити явлю**, **ꙗвити ꙗвлю** 'dać na jaw, na światło dzienne, ujawnić, pokazać, okazać, dać znać, podać do wiadomości', ros. *яви́ть явлю́ я́вишь* 'objawić, okazać, przedstawić', ukr. *яви́ти явлю́ я́виш* 'ts.', brus. w złożeniach np. *вы́-явіць*, *пра-явíць* 'ts.' ~

Od *avě*, *javě*, por. lit. dawne *ovytis* 'zjawić się we śnie' : *ovyje* 'na jawie, nie we śnie'. *F.S.*

avo part. wskazująca 'oto, a oto', jako coni. 'a oto, więc'

~ stpol. od XV w. *awo* w funkcji deiktycznej 'oto', od XVI w. jako spójnik adwersatywny z odcieniem deiktycznym 'a oto, a tu; tak oto, więc', w XVI w. też w funkcji modalnej 'może', XIV—XVI w. *awa* 'oto', w XVI w. 'może', dial. młpol. *haw* 'oto tu; tędy' (od XVII w.), stdłuż. XVI—XVIII w. *haw* 'tu oto', sła. dial. wsch. *awa* 'oto; ale' (Kálal), *hav* 'tu; tam' (Sławski SE I 411);

stsch. XIV—XVI w., też w czarnogórskich pieśniach ludowych *avo* 'oto, a oto' (RJAZ), śrbułg. XV w. **аво** 'oto jest, oto są; nagle' (Sadnik — Aitzetmüller VWSS 1, 5);

strus. XII—XIV w. **авосѣ** 'oto, ot' (Vasmer REW I 3), XVI w. **а восѣ**, ros. *авóсь* 'a nuż, kto wie, być może', dial. *авóсь-та*, *авóсь-те*, *авóсь-то* 'ts.', *авоська* 'ts.', też part. 'nuże', ukr. dial. *авó! авóсь!* interi. 'a oto! patrz!' (Żel.), łemk. *гав* adv. 'tu' (Hrinčenko), brus. dial. *авó* interi. 'ot, a oto', *авóж* interi. 'oto zaś; otóż; być może', *авóсьже* 'otóż, przeciwnie' (Nosovič). ~

Złożone z *a* i *ovo*, nom.-acc. sg. n. zaimka *ovъ*.

Berneker SEW I 21, Vasmer REW I 3, Sławski SE I 411, Rudnyćkyj ED 6. *W.B.*

avorъ *avora* : **javorъ** 'gatunek klonu, Acer'

W tym samym znaczeniu: ~ pol. *jawor* od XII w., połab. *jovårə* pl. ('lasek jaworowy'), dłuż. *jawor*, głuż. *jawor*, czes. *javor*, sła. *javor*;

słe. *jávor*, sch. *jȁvōr* (o czak. *javor* 'wawrzyn' Vaillant RES XII 91), scs. tylko adi. **аворовъ** Supr., bułg. *я́вор*, dial. też *а́вор*, maced. *јавор*;

ros. *я́вор*, ukr. *я́вір я́вора*, brus. *я́вар* (dial. też 'Acorus calamus, tatarak'). ~

Z pol. albo z brus.: lit. *jõvaras* 'ts.' (LKŽod.).

Prawdopodobnie pożyczka z germ. **āhor*, zaświadczonego dobrze w dialektach germ., np. w bawarskich, wyrugowanego przez stwn. *āhorn*. Wyraz germ. stoi w związku z łac. *acer* 'jawor, klon', gr. ἄκαρνα 'wawrzyn', ἄκαστος 'klon, jawor'.

Schwarz AslPh XL 284—7, Nitsch JP XXVII 31, Kiparsky GLG 229—30, Moszyński PZJP 37—40, Verdiani Botanica e linguistica, 1959, 71—4. Machek LP II 154 uważa za pozostałość po przedie. substracie. *F.S.*

avьnъ : **javьnъ** 'nie skryty, publicznie wiadomy, widoczny, otwarty'

~ pol. *jawny* 'nie tajny, nie skryty, publicznie wiadomy, widoczny' od XIV w., stpol. (z obocznymi postaciami *jawni*, *jewny*) w szerszym znaczeniu, też 'będący na otwartej przestrzeni, pod otwartym niebem; publiczny' (np. *jawna droga*, *jawne miejsce*); 'stojący otworem, wszystkim dostępny; jasny, wyraźny; okazały, wydatny', kasz.-słi. *i̯avnï* : *i̯ωvnï* 'publicznie wiadomy, widoczny, nie skryty', dłuż. rzadkie *jawny* 'otwarty, odkryty, nie skryty, publicznie wiadomy, jasny, wyraźny', głuż. *z-jawny* 'nie skryty, jawny, widoczny, publiczny' (: *z-jewić* zob. *aviti*), czes. *z-jevný* 'nie skryty, nie tajny, publicznie wiadomy, widoczny' (: *z-jeviti* 'dać na jaw, objawić, wyjawić'), sła. *javný* przestarz. i dial. (zwykle *z-javný*) 'ts.';

sch. *jâvan -vna* : *jâvnī* 'nie skryty, publicznie wiadomy, widoczny, otwarty, publiczny' (stąd słe. *jáven -vna* 'ts.'), bułg. *я́вен я́вна*, maced. *јавен јавна* 'ts.';

rus.-cs. **ꙗвьныи** 'publicznie wiadomy, widoczny, jawny, odkryty', ros. *я́вный* (*я́вен я́вна*) też 'jasny, wyraźny, oczywisty', ukr. *я́вний*, brus. *я́ўны* 'ts.' ~

Z suf. *-ьnъ* od adv. *avě* : *javě*. O tym typie słowotwórczym zob. Meillet Ét. 439, Brodowska-Honowska, Słowotwórstwo przymiotnika w języku scs., 1960, 97—8. *F.S.*

av́ati *av́ajǫ* : **jav́ati** *jav́ajǫ* imperf. (iter.) do **aviti, javiti**

Jako iter.: ~ pol. **jawiać *jawiam* tylko w złożeniach, np. *objawiać*, *wyjawiać*, *zjawiać* od XV w., dłuż. *-jawjaś*, np. *roz-jawjaś*, *hoz-jawjaś*, głuż. *-jewjeć*, np. *z-jewjeć*;

jako imperf.: słe. *jávljati -am*, sch. *jávljati jâvljām*, scs. **авлꙗти авлꙗѭ**, **ꙗвлꙗти ꙗвлꙗѭ**;

rus.-cs. **ꙗвлꙗти ꙗвлꙗю**, ros. *явля́ть явля́ю*, ukr. *явля́ти явля́ю*, brus. w złożeniach, np. *вы-яўля́ць*, *пра-яўля́ць*. ~ *F.S.*

azъ : **jazъ** : **ja** pron. pers. wskazuje na osobę pierwszą

azъ: ~ sch.-cs. *azь*, scs. **азъ**, bułg. *аз* (o zasięgu w płd.-wsch. Bułgarii BDA I m. 160; Stojkov Slav. Stud. 1963, s. 149—52);

rus.-cs. **азъ**. ~

jazъ: ~ stpol. *jaz* (zupełnie wyjątkowo, 1 przykład w Psałterzu floriańskim 108, 3, Łoś GP III 159), połab. *joz* (Lehr-Spławiński GP 185), stczes. *jáz* spotykane jako archaizm jeszcze na schyłku XV w.;

słe. *jàz*, sch.-cs. *jazъ*, scs. ѧзъ (wyjątkowo w Mar.), bułg. dial. *яз*, *язе* (o zasięgu BDA I m. 160, Stojkov l. c.), maced. *jac*, dial. też *jáska* (Małecki SW);

strus. ѧзъ typowe jeszcze dla niektórych oryginalnych zabytków II połowy XVI w. (Borkovskij — Kuznecov Istor. grammatika russ. jaz.², 1965, 231). ~

ja: ~ pol. od XIII w. *ja*, o użyciu w stpol. w funkcji podmiotu zob. Nieminen LS I A 264—93, dial. (w gwarach znających *å*) *jå*, kasz. *jo*, sli. *jãu*, połab. *jo*, dłuż. *ja*, głuż. *ja*, czes. *já* już od początku XIV w., sła. *ja*;

słe. dial. *jâ* (Plet.: wsch. Styria, Biała Kraina), sch. *jâ* (już w najdawniejszych zabytkach), bułg. dial. *я* (nie tylko zach., ale też wsch., zob. BDA I m. 160, Stojkov l. c.), maced. dial. *ja*;

strus. ꙗ (panujące dopiero w świeckim piśmiennictwie XVII w.), ros. *я*, ukr., brus. *я*. ~

Najprawdopodobniej pierwotną postacią jest *jazъ* (*azъ* wtórne z zanikiem protetycznego *j*, por. Meillet Sl I 198) < **jězъ*, jak **jasnъ* < **jěsnъ*. Innowacja psł. z wzdłużeniem nagłosu do ie. *eǵ-*, *eǵ(h)om* 'ja': stind. *ahám*, awest. *azəm*, lit. *àš* (dawne *eš*), stpr. *as*, rzadko *es*, goc. *ik*, stwn. *ih*, niem. *ich*, łac. *egō̆*, gr. ἐγώ, ἐγών, orm. *es*. — Postać *ja*, rozpowszechniająca się wyraźnie dopiero na gruncie historycznym języków słow., powstała ze skrócenia pierwotnego *jazъ*.

Knutsson ZslPh XII 94—102, Vaillant GC I 183, Sławski SE I 477—8 (z szczegółowym przeglądem literatury). *F.S.*

azьno dial. płd. 'skóra zdarta ze zwierzęcia, corium detractum'

~ cs. (w red. serb., bułg. i rus.) ѧзно, ѧз(ь)но, wyjątkowo też ѧзьєно 'ts.' ~

Por. słe. dial. *ažévína* 'odpadki skóry przy garbowaniu'.

Derywat: adi. cs. ѧзьнѣнъ 'skórzany'.

Ślad nie zachowanej w słow. ie. nazwy kozła *ăǵ-* (lit. *ožỹs*, łot. *âzis*, stind. *ajáḥ*). Por. *jazъ* (zaliczane tu przez Janzéna ZslPh XVIII 29—32). Substantywizowany przymiotnik n. Najbliższy odpowiednik: lit. *ožìnis* adi. 'koźli, z kozła' (bsłow. **āžinia-*, postać słow. kontynuuje bsłow. **āžina-*), por. też lit. *oženà* 'skóra kozia' (LKŽod.). Pod względem budowy i znaczenia *azьno* dokładnie odpowiada stind. *ajínam* n. 'skóra' wykazującemu jednak krótki wokalizm pierwiastka. Rozwój znaczenia jak w psł. *koža* : *koza*.

Berneker SEW I 45—6, Trautmann BSW 22, Pokorny IEW 6—7, Mayrhofer KEWA I 23, Fraenkel LEW 519, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 1, 42. *W.B.* — *F.S.*

aže part. deiktyczna 'a oto, i oto', part. wzmacniająca > spójnik łączny, czasowy (bezpośrednio następczy), skutkowy, przedmiotowy, przyczynowy

~ pol. *aż* part. wzmacniająca, uwydatniająca kres w obrębie np. okolicznika czasu, miejsca, sposobu; spójnik łączny uwydatniający bezpośrednie następstwo w czasie 'i oto, a zaraz, a już'; spójnik wprowadzający zdania skutkowe, stopnia i miary, czasowe bezpośrednio następcze '(do)póki nie', w stpol. (od XIV w., z obocznymi postaciami: *jaż*, *aże*, *haże*) też zdania przedmiotowe, sposobowe ('że'); dial. pospolite jako spójnik wprowadzający zdania czasowe bezpośrednio następcze (na Śląsku też celowe 'aby'), dłuż. *až*, *ažo*, dial. *haž*, *ažy* part. wzmacniająca okoliczniki miejsca i czasu ('aż'); spójnik wprowadzający zdania dopełnieniowe, skutkowe, czasowe ('dopóki, dopóki nie, aż'), przyczynowe, celowe, czes. *až* part. wzmacniająca np. oko-

liczniki miejsca, czasu ('aż'), adv. 'dopiero', spójnik wprowadzający zdania czasowe ('aż, dopóki nie, dopiero jak'), skutkowe, stczes. *aže, až* też spójnik łączny 'i', spójnik wprowadzający zdania przedmiotowe, sła. *až* part. wzmacniająca, np. okoliczniki miejsca, czasu; określająca przybliżenie 'blisko, do'; spójnik wprowadzający zdania skutkowe ('aż'), czasowe ('aż, kiedy, gdy'), warunkowe ('jeżeli');

słe. dawne i dial. prekmurskie *àr* 'bo, ponieważ' (< **aže*), sch. dawne *àre* 'bo, ponieważ', częściej *arь*, spotykane do XVIII w. też w funkcji spójnika wprowadzającego zdania skutkowe;

ros. *аж* (pot. i dial.) part. wzmacniająca okoliczniki czasu i miejsca; spójnik wprowadzający zdania skutkowe, strus. ажє : ажь spójnik wprowadzający zdania przedmiotowe; warunkowe ('jeżeli', o zasięgu Borkovskij, Sintaksis drevneruss. gramot, 1958, 167 nn.); 'aż do; a oto', ukr. *аж* 'a oto; a'; part. wzmacniająca np. okoliczniki miejsca, czasu; spójnik wyprowadzający zdania czasowe ('aż, dopóki'); skutkowe, stukr. ажє, ажь też spójnik zdań przedmiotowych, przyczynowych, brus. *аж* 'i oto, a oto; aż' (part. wzmacniająca, spójnik wprowadzający zdania skutkowe). ~

Połączenie dwóch pierwotnych partykuł *a* + *že* (por. *aće*) z pierwotnym znaczeniem 'a oto, i oto', które stało się punktem wyjścia rozwoju w spójniki skutkowy, czasowy (bezpośrednio następczy) i inne. W starych fazach poszczególnych języków słow. funkcje te nie były jeszcze jasno rozróżniane.

Nitsch, Studia z historii polskiego słownictwa, 1948, 20—6, Klemensiewicz GHJP 468, Bauer Vývoj 232, 274—5. *F.S.*

B

ba! interi. na wyrażenie zdziwienia, powątpiewania, przypuszczenia, dezaprobaty, potwierdzenia, obrzydzenia

~ pol. *ba* wyraża zdziwienie, zwątpienie, rozczarowanie: 'ha!, oho!; a nawet; no tak, zaiste; owszem, przeciwnie', stpol. też 'no, nuże', dłuż. *ba* na wyrażenie zdziwienia, zdumienia ('ba'); wstrętu, głuż. *ba* 'be' (w zwrotach do dzieci: o czymś brzydkim), czes. *ba* 'ba' ('oczywiście, tak; no tak, zaiste; co więcej, a nawet'), sła. *ba* 'ts.', uwydatnia też przeczenie, negację;

sch. *ba* na wyrażenie negacji, sprzeciwu; zdziwienia; potwierdzenia, też przy straszeniu, zaskakiwaniu kogoś; (w zwrotach do dzieci) 'be' (o czymś brzydkim), bułg. *ба* uwydatnia zwykle znaczenie przeciwne do wyrażonego w poprzednim zdaniu (często z ironią), też zdziwienie: 'ba!, ależ nie!, skądże!; a jakże?!, co?!';

ros. *ба* na wyrażenie zdziwienia ('ba'), ukr. *ба* 'ba!, o!, oto!, no!', brus. *ба* 'ts.' ~

Już ie. part. (interi.) wzmacniająca, zapewniająca: lit. *bà* 'oczywiście, przecież', łot. *ba* part. wzmacniająca, *bã*! na wyrażenie zdziwienia, radości, awest. *bā* part. wzmacniająca, zapewniająca.

Trautmann BSW 22—3. *F.S.*

bäba 'matka ojca lub matki, avia; stara kobieta, staruszka, anus, vetula; kobieta w ogóle, femina; kobieta pomagająca przy porodzie, położna, obstetrix; zamawiaczka, znachorka, czarownica' (też w dial. połączeniach **baba jęga** i **jęga baba**); dial. **baby** i **babъky** pl. 'gromada gwiazd, Plejady' (por. Moszyński KLS² II 40, Kupiszewski JiS X 152—3); hip. **babica** i **babъka**

Z podstawowych znaczeń rozwinęły się zapewne już w psł. liczne przenośne, sprowadzające się do kilku jasno zarysowanych grup:

1) związane chyba z podobieństwem do kształtów starej kobiety: 'różne przedmioty służące do wbijania, wsadzania, zatykania', np. 'kloc do ubijania'; 'różne przedmioty służące za podstawę, oparcie', np. 'kowadełko (do klepania kosy); słup coś podpierający, filar; kość w nodze zwierzęcia (wyjątkowo i człowieka)'; 'różne przedmioty służące do łączenia, spinania', np. 'rodzaj klamry; pętelka'; też 'rodzaj obrzędowego pieczywa w kształcie ściętego stożka; kopka zboża, siana; snop'; zapewne 'różne gatunki grzybów' (np. 'borowik, Boletus edulis'), może też 'ptak pelikan, Pelecanus onocrotalus L.';

2) związane z lekceważącym stosunkiem do starych kobiet: 'różne bezwartościowe przedmioty (zwykle drobne i występujące w większej ilości)', np. 'mała, bezwartościowa ryba; drobna moneta';

3) związane ze znaczeniem 'zamawiaczka, znachorka, czarownica': dial. nazwa motyli, zapewne według wierzenia, że pod ich postacią kryje się wiedźma; nazwy licznych roślin (zapewne używanych w medycynie ludowej), np. 'Plantago, Salvia'.

baba: ~ pol. *baba* 'avia' (od XIV w.) : 'anus, vetula; femina, uxor; obstetrix' od XV w., 'zamawiaczka, czarownica' od XVI w., 'obrzędowe pieczywo; kloc służący do ubijania', dial. kasz. też 'chmura zwiastująca grzmot, chmura deszczowa; ostatni snop zboża', *baby* pl. stpol. od XV w. i dial. 'Plejady', połab. *babə* 'avia (matka matki)', *bobə* : *bobo* 'obstetrix', *bobo* 'anus, vetula' (o zróżnicowaniu postaci Lehr-Spławiński — Polański SE I 22), dłuż. *baba* 'anus, vetula; femina; obstetrix; pieczywo obrzędowe szczególnie przy pogrzebie', *baby* pl. 'Plejady; garście, snopki lnu na polu', głuż. *baba* 'avia; anus, vetula; obstetrix; pieczywo obrzędowe; ptak pelikan', *baby* pl. 'Plejady', dial. (na pograniczu dłuż. i głuż.) 'avia' (Schuster-Šewc ZslPh VI 574), czes. *bába* (stczes. i dial. też *baba*) 'avia; anus, vetula; femina; obstetrix; znachorka; chmura przynosząca burze', dial. 'rodzaj pieczywa; ostatni snop zwieziony z pola', *báby* pl. 'Plejady', sła. *baba* 'avia; anus, vetula; femina; obstetrix; pieczywo obrzędowe', *ježi-baba* 'baba-jaga, baba-jędza', dial. 'duży, nocny motyl';

sże. *bába* (od XVI w.) 'avia; obstetrix; femina; stojący stary pień drzewa, stary kół płotu; różne przedmioty, w które się coś wtyka, np. haftka, słup z otworami na drążki', dial. *babo žagati* 'stary obyczaj słoweński odpowiadający pol. staremu i lud. topieniu marzanny', sch. *bàba* 'avia; anus, vetula; obstetrix; symbol zimy', dial. 'mamka, niańka; obrzędowe pieczywo; przedmiot służący do podpierania, podtrzymywania czegoś; rodzaj kowadełka', scs. баба 'mamka' (Ass.), cs. też 'avia; obstetrix', bułg. *бáба* 'avia; anus, vetula; femina, uxor; obstetrix; wróżka; epitet sił demonicznych, sił przyrody, zwierząt; błona płodowa; ptak pelikan', maced. *баба* 'avia; anus, vetula; teściowa; obstetrix';

strus. баба 'avia; kobieta zamężna; obstetrix; wróżka, incantatrix', бабы pl. 'Plejady', ros. *бáба* 'avia; femina, uxor (szczególnie wieśniaczka); obstetrix; rodzaj słodkiego pieczywa; kloc do wbijania pali; ptak pelikan', *бáбы* pl. lud. 'Plejady', *бáба-ягá* (stąd pol. *baba-jaga*) 'baba jędza, wiedźma' (= ukr., brus. *бáба-ягá*), ukr. *бáба* 'avia; anus, vetula; femina; obstetrix; znachorka; żebraczka; kloc do ubijania; pieczywo obrzędowe; ptak pelikan', *бáби* pl. 'Plejady', brus. *бáба* 'avia; anus, vetula; femina; obstetrix; kloc do ubijania; ptak pelikan'. ~

babica: ~ pol. dial. *babica* (już w XV w. w zn. 'gatunek wierzby, Salix'), 'obstetrix; rodzaj obrzędowego pieczywa; część pieca między właściwym piecem, a kominem', kasz. 'czarownica', czes. *babice* peior., stczes. 'obstetrix' (od XIV w.), dial. 'gatunek gruszek', sła. *babica* 'obstetrix';

sże. *bábica* 'hip.; avia; obstetrix; samica małych ptaków; haftka; mutra śruby; kowadełko do klepania kosy', dial. też 'pusta kolba kukurydzy, pusta łuska gryki; kopka snopów na polu; bot. grzyb Boletus edulis; zool. ryba Cobitis barbulata' (Plet.), sch. *bàbica* 'hip.; obstetrix; kowadełko do klepania kosy', stchorw. wyjątkowe (XIII w.) 'mamka, nutrix', dawne dial. (kajk.) 'słup podtrzymujący dom' (Belostenec), dawne 'bot. Plantago' (u Mikalji), też inne rośliny: 'Ranunculus aconitifolius, Bellis perennius' (Simonović Bot. reč.), dial. 'obrzędowe pieczywo', *bàbice* pl. 'złe duchy morzące dzieci', bułg. *бáбuца* 'anus, vetula; obstetrix', dial. 'hip.; przędziwo z drobnego lnu, wiązka drobnych, złej jakości włókien konopnych', maced. *бабuца* 'hip.; obstetrix';

ros. dial. *бáбuца* 'kobieta w średnim wieku; coll. baby, babiniec; rosocha przy żurawiu studziennym; piasta koła; zool. ryby Cottus gobio L., Neogo-

bius fluviatilis', ukr. prowinc. *бáбиця* 'anus, vetula; bot. Alyssum campestre', pl. *бáбиці* 'bóle, kolki w brzuchu' (Żel., Hrinčenko). ~

babъka: ~ pol. *babka* 'avia; anus, vetula; obstetrix; znachorka; bot. różne gatunki rośliny Plantago' (w tych znaczeniach od XIV—XV w.), 'rodzaj pieczywa; bot. gatunek grzybów jadalnych; zool. ryba śliz, Gobius; ważka', od XVII w. i dziś dial. (podhal.) 'drobny pieniądz', dial. 'kowadełko do klepania kosy; zool. biedronka, Coccinella semipunctata', *babki* pl. 'Plejady' (od XV w.), połab. *bopkə* 'obstetrix', dłuż. *babka* 'hip.; obstetrix', *babki* pl. 'Plejady', głuż. *babka* 'hip.; avia', czes. *babka* 'hip.; avia; anus, vetula' (od XIV w.), 'rodzaj pieczywa; pień, pniak', dawne 'rodzaj małej klamry' (Jungmann), przestarz. (od XV w.) i dial. 'drobna węgierska moneta, drobny pieniądz', dial. 'obstetrix; znachorka; kowadełko do klepania kosy, sierpa; skobel; bot. Plantago', sła. *babka* 'anus, vetula; stary węgierski pieniądz małej wartości', dial. 'obstetrix; kowadełko do klepania kosy', też *bábka* 'kukiełka';

słe. *bâbka* 'anus, vetula; kukiełka, lalka', dial. *babke* pl. 'krótkie kości w nogach cieląt i owiec między racicami i udem', sch. *bäpka* 'hip.' (od XVI w.), dial. 'rosocha, na której jest oparta belka szczytowa dachu; drobny pieniądz', dawne wyjątkowe 'bot. Plantago' (Mikalja), bułg. *бáбка* 'hip.; dawna drobna srebrna moneta', maced. *банка* 'narośl, wole';

ros. *бáбка* 'avia; anus, vetula (zwłaszcza wieśniaczka)', przestarz. i prowinc. 'obstetrix; znachorka, znachor', dial. 'kowadełko do klepania kosy, kucia koni; kopka, stos snopów, snop, słup służący do podparcia czegoś, podpórka, nóżka; część nogi nad kopytem u zwierząt, staw kostkowy u człowieka; pętelka u haftki; pierścień łączący kosę i kosisko; bot. Plantago, Salvia; grzyb borowik; zool. ryba śliz, Gobius fluviatilis; motyl' (por. liter. *бáбочка* 'motyl'), *бáбки* pl. 'pieniądz' (Dal), ukr. *бáбка* 'hip.; avia; anus, vetula; rodzaj pieczywa; część nogi nad kopytem u zwierzęcia; pętelka haftki; bot. Plantago, Salvia; gatunek grzybów; zool. ryby Aspro, Gobius, Cottus; ważka', przest. i prowinc. 'obstetrix; znachorka', dial. 'kowadełko do klepania kosy', brus. *бáбка* 'avia; rodzaj pieczywa; kowadełko do klepania kosy; kopka ze snopów; kość w nodze zwierzęcia; bot. gatunek grzybów', pot. 'anus, vetula', przestarz. 'obstetrix', dial. 'bot. Plantago; kloc podkładany pod węgieł domu' (Nos.), poleskie 'rzemień łączący dwie części cepów' (Leks. Polesьja 93). ~

Z pol. albo z brus.: lit. *babkà* 'słodkie pieczywo; liść laurowy, przyprawa kuchenna' (LKŽod.).

Wyraz języka dziecinnego. Dokładne odpowiedniki: lit. *bóba* 'starsza, zamężna kobieta', dem. *bobùtė* też 'babka, avia; położna', łot. *bãba* 'stara kobieta; czarownica; dźwig do podnoszenia ciężarów, zwłaszcza do ciągnięcia sieci' (ale porównywane zwykle z naszymi wyrazami, np. przez Bernekera, Vasmera, Pokornego, śrwniem. *bâbe, bôbe* 'staruszka' jest pożyczką z zach.-słow.).

Do *baba* stare hip. *babica* z suf. *-ica* i *babъka* z suf. *-ъka*.

Meyer IF VI 109, Trubačev STR 71—2, Piškur JiS X 6—15, Kupiszewski JiS X 152—3, Sulán SSH V 153—64 (o węg. *babka* : *bapka* zapożyczonym ze słow.), Szymczak NSPP 62—7. *W.B. — R.L. — F.S.*

babica zob. **baba**

babina: dial. płn. **babizna** 'spadek po babce'

babina: ~ stpol. XV w. *babina* 'spadek po babce';

słe. XVI w. *babina* 'spadek, haereditas' (Megiser), bułg. *бáбини* pl. 'dom i rodzina babki' (też dial. Stojkov Banat);

ros. dial *бáбина* 'majątek należący do żony' (SRNG). ~

babizna: ~ pol. XV—XVI w. *babizna* 'spadek po babce', dial. 'spadek po matce; własność żony; spadek po żonie' (Karłowicz SGP);

ukr. *бабúзна* 'spadek po babce' (Hrinčenko, dial. bojkow. Slav. Leks. 63), brus. *бабúзна* 'ts.' (Nosovič). ~

Por. stpol. XV w. *babczyzna* 'spadek po babce'.

Od *baba*, o budowie zob. s. 121, 123. *W.B.*

babinъ : babьjь adi. poss. do *baba*, też jako pierwszy człon nazw roślin, np. **babinъ zǫbъ, babьjь zǫbъ** 'o różnych roślinach'

babinъ: ~ pol. dial., np. kasz. *babin* adi. poss. (też wyjątkowe stpol. XVI w.), *babin mróz* 'mróz październikowy' (Karłowicz SGP: wsch. Karpaty), dłuż. *babiny* adi. poss., bot. *babina duška* 'macierzanka, Thymus chamaedrys', *babine zele* 'driakiew, Scabiosa succisa L., czarcikęs, Succisa', głuż. *babiny* adi. poss., stczes. *babin* i *bábin* adi. poss.;

sch. (już stsch.) *bäbin* (i *bäbīn*) adi. poss., też w licznych nazwach roślin, np. *bäbini zûbi* 'Tribulus terrestris L.' (u Vuka z Dubrownika), bułg. *бáбин* adi. poss., też w nazwach roślin, np. *бáбин квас* 'rojnik murowy, Sempervivum tectorum; karmnik, Sagina L.', *бáбини зъ́би* 'Tribulus terrestris L.', maced. *бабин* adi. poss., też w nazwach roślin, np. *бабина душица* 'macierzanka piaskowa, Thymus serpyllum', *бабин заб* 'Tribulus terrestris';

strus. **бабинъ** adi. poss. 'aviae' (XII w.), ros. *бáбин* 'ts.', dial. też 'należący do zamężnej kobiety' (Pskov. sl.), ukr. *бáбин* adi. poss., *бáбине лíто* 'babie lato', brus. *бáбін* 'należący do babki'. ~

babьjь: ~ pol. *babi* 'należący do baby, właściwy babie' (od XV w.), *babie lato* 'krótki okres słonecznych dni na początku jesieni; pajęczyna unosząca się w tym okresie', też w nazwach roślin, np. *babie zęby* 'żywiec, Dentaria', dial. 'kocanki piaskowe, Helichrysum arenarium; buławnik mieczolistny, Cephalanthera longifolia' (w. XV w. 'tulementum, kasza perłowa', Rostafiński Symbola I 499), dial. *babia mać* 'akuszerka' (Karłowicz SGP), dłuż. *babi* 'należący do starej kobiety, babki', zwykle tylko w nazwach terenowych, np. *babi nugeł* 'Altweiberwinkel', czes. *babí* 'należący do starej kobiety, babki, kobiecy', *babí léto* = pol. *babie lato*, też w nazwach roślin, np. *babí ucho* 'babka, Plantago', *babí zub* 'łuskiewnik, Lathraea, pieprzyca, Lepidium', sła. *babí* zwykle tylko *babie leto* = pol. *babie lato*, lud. też w nazwach roślin: *babie brucho* 'szałwia, Salvia pratensis', *babie rúcho* 'Salvia' (Kálal);

słe. *bâbji* 'dotyczący starej kobiety, babski, kobiecy', sch. (od XVII w.) *bäbjī* i *bäbljī* adi. poss., też w nazwach roślin, np. *babji zub(i)* 'żywiec, Dentaria; Tribulus terrestris';

rus.-cs. **бабии** 'anilis', ros. *бáбий* 'babom właściwy', *бáбье лéто* 'krótki okres słoneczny na początku jesieni', dial. też częste w nazwach obrzędów, obyczajów i roślin, np. *бáбий зуб* 'sporysz, Claviceps purpurea'. ~

Od *baba*. *W.B*

bäbiti *bäb'ǫ* 'pomagać przy porodzie, zajmować się położnictwem, obstetricem esse, obstetricare'

~ pol. *babić* 'pomagać przy porodzie, trudnić się położnictwem' (od XVI w.), dial. też 'wkładać czepiec podczas oczepin, czepić' (SGP), kasz. *babic są* 'ciepło się ubierać, opatulać się', dłuż. *babiś* 'trudnić się położnictwem; czynić starą babą', *babiś se* 'opatulać się jak stara baba', głuż. *babić*

'trudnić się położnictwem', u Pfuhla też 'czynić starą kobietą', *babić so* 'owijać się (ciepło), otulać się', czes. *babiti* 'pomagać przy porodzie' (od XV w.), u Jungmanna też 'czynić starą kobietą', *babiti se* 'stawać się staruszką', sła. *babit'* 'trudnić się położnictwem';

słe. *bábiti bábim* 'trudnić się położnictwem', sch. *bàbiti bàbīm* 'ts., pomagać przy porodzie' (od XVII w.), też 'być mamką, piastunką; stawać się starą kobietą' (RMat.), cs. **бабити баблѭ** 'obstetricem esse', bułg. dial. *бáбя бáбиш* 'odbierać dziecko przy porodzie' (Gerov Dop.), maced. *бабам бабиш* 'pomagać przy porodzie';

strus. **бабити баблю** 'obstretricem esse', ros. dial. *бáбить бáблю бáбишь* 'zajmować się położnictwem, znachorstwem: wróżyć; być zamężną' (Dal, SRNG), *бáбиться* 'stawać się zniewieściałym, upodabniać się do baby; spędzać czas z kobietami', dial. 'trudnić się położnictwem; rodzić, stawać się matką', ukr. *бáбити бáблю бáбиш* 'trudnić się położnictwem', *бáбитися* 'niewieścieć', brus. *бáбіць бáблю бáбіш* 'odbierać dziecko przy porodzie', dial. 'spowijać, przewijać; poświęcać czemuś zbyt dużo uwagi, cackać się', *бáбіцца* 'opatulać się jak baba; cackać się; guzdrać się; zaniedbywać się, stawać się starą babą' (Jurčanka Mscisl.). ~

Por. bułg. *бабýвам* lud. 'odbierać dziecko przy porodzie'.

Od *baba* (zob.), por. przede wszystkim znaczenie 'obstetrix'. Dokładny odpowiednik: lit. *bóbyti* 'ts.' (LKŽod.). *W.B.*

babizna zob. **babina**

baboniti zob. **boboniti**

babonъ zob. **bobonъ**

babotati zob. **bobotati**

babotъ zob. **bobotъ**

babrati *babr'ǫ* dial. płn. 'brudzić, paćkać', **babrati sę** 'paćkać się, walać się' ~ pol. *babrać babrzę* : *babram* 'brudzić, walać, paćkać', 'robić coś źle, niedbale, brudno', u L. z XVIII w. 'gmerać', dial. też 'czarować mleko' (Karłowicz SGP z Podhala), 'gadać głupstwa' (Zaręba Siołk.), *babrać się* 'grzebać się w czymś, zwykle brudnym, paćkać się', czes. *babrat babrám* 'robić coś źle, niedbale, babrać, paćkać', *babrat se* 'babrać się, paćkać się', u Machka ES *babrati se* jako moraw., sła. 'guzdrać się', sła. *babrat' babrem, babrat' sa* 'ts.';

ukr. *бáбрати -аю, бáбратися* 'ts.'

sch. nowe *bàbrati -ām* 'gmerać, dłubać, guzdrać się koło drobiazgów' podejrzane o pożyczkę z węg. *babrál* 'grzebać się, babrać się' (RSAN, w RJAZ nie zaświadczone). ~

Dźwkn., por. w podobnym znaczeniu pol. *paprać, paprać się*, czes. dial. moraw. *paprat' sa*, sła. *paprat' sa*, może i het. *paprāi-* 'babrać, brudzić; babrać się; grzeszyć' (Machek ES 21). — W podobnym znaczeniu także z przyr. *-l-*: pol. dial. *babłać* 'mącić, mieszać', *bablać* 'płukać, moczyć w wodzie' (Karłowicz SGP), u L. *babłać* 'gmerać', czes. dial. *babłat'* 'robić, niedbale, niechlujnie, paprać', *bablat se* 'babrać się, np. w błocie'; słe. *bablják̀ti* 'beczeć, o owcach; bełkotać, jąkać się'; ukr. dial. *бáблятися* 'paćkać się, babrać się; guzdrać się'. *F.S.*

babъka zob. **baba**

babьjь zob. **babinъ**

babьskъ 'właściwy, charakterystyczny dla bab', zob. *baba*

~ pol. *babski* 'właściwy babie, kobiecie' (od XVI w.), 'właściwy znachorce', też w nazwach roślin, np. *babski chleb* 'ślaz, Malva neglecta', dłuż. (dawne) *babski* 'kobiecy' (u Jakubicy), głuż. *babski* 'właściwy starej kobiecie' (Pfuhl), czes. *babský* 'właściwy babie, kobiecie', sła. *babský* 'ts.';

słe. *bâbski* 'właściwy starej kobiecie' (u Pleteršnika z XVI w.), sch. *bäpskī* 'anilis' (od XVI w.), maced. *бански* 'właściwy starej kobiecie, babce';

ros. dial. *бáбский* 'właściwy babom, kobietom' (Pskov. sl.), ukr. potocz. *бáбський* 'ts.', u Hrinčenki *бáбське лíто* 'babie lato', brus. *бáбскі* 'właściwy babie, kobiecie'. ~

Por. bułg. *бáбешки* 'babski'.

Od *baba* (zob.). Dokładny odpowiednik: lit. *bóbiškas* 'ts.' (LKŽod.).

W.B.

bacati *bacajǫ* 'wydawać krótki, ostry dźwięk, np. przy uderzaniu, ciskaniu'

~ czes. *bacati -ám* 'bić, uderzać' (dziec.), dial. mor. *bácat* 'strzelać; chciwie dużo jeść' (Machek ES 21), sła. *bácať -am* : (dziec.) *bacať -ám* 'bić, uderzać';

słe. *bacáti -âm* 'chodzić na czworakach (o człowieku); powoli iść', sch. *bàcati -ām* od XVII w. 'rzucać, ciskać, miotać', bułg. *бáцам* pot., dziec. 'całować', dial. 'uderzać palcem po głowie' (BER 37), 'ścigać i uderzać kogoś przy zabawie w gonionego' (Mladenov BTR 110), maced. *бацам се -аш се* brudzić się, paprać się' (: *бацам -иш* 'pocałować');

ros. *бáцать -аю* 'wydawać krótki, ostry dźwięk uderzając o coś, stukać'.~

Por. ukr. prowinc. *бáцькати* 'uderzać, szturchać; babrać, walać', słe. *becáti* 'szturchać, kopać, wierzgać', bułg. dial. *бáкам* 'całować', maced. dial. *báknuvam* 'ts.' (Małecki SW II 5).

Dźwkn., por. interi. na wyrażenie krótkiego ostrego dźwięku przy uderzeniu, upadku: pol. *bac*!, czes., sła. *bác*!, ros., ukr., brus. *бáц*! W podobnym znaczeniu lit. *bàc*! 'bęc!' (LKŽod.) *bàkt*!, *bàkst*!, *bàst*!, *bàpt*!. Budowa jak w *chrupati*, *chropati*, *chripati*. — Machek SB I 84 dopatrywał się tu nie przekonującego pierwotnego intensivum na *-sati*: **bat-sa-ti* < **batati* 'bić, uderzać' (słe. *bâtati*, sch. *bátati*), co łączył z łac. *battuō -ere* 'bić (się), uderzać, tłuc'.

R. L.

bacnǫti *bacnǫ* perf. do *bacati*

~ pol. *bacnąć* 'pacnąć, uderzyć na płask; upaść ze słabym odgłosem, klapnąć' (u L. nie zaświadczone), czes. *bácnouti* 'uderzyć; strzelić', dial. *bácnút* też 'spaść z góry na dół' (Malina Mistřice 8), sła. *bacnuť* 'uderzyć; rzucić, cisnąć; spaść, upaść';

słe. *bácniti* 'szturchnąć, kopnąć', sch. *bàcnuti* dem. 'rzucić' (RSAN I 346), bułg. *бáцна* 'pocałować';

ros. *бáцнуть* 'wydać krótki, ostry dźwięk uderzając w coś, stuknąć', ukr. *бáцьнути* 'uderzyć, szturchnąć; upaść z hałasem'. ~

Por. maced. *бакнам бакнеш* 'pocałować', słe. *becníti becnèm* 'szturchnąć, kopnąć'.

Perf. do *bacati*, por. *bryzgnǫti* : *bryzgati*, *chripnǫti* : *chripati*. *R.L.*

bačiti *bačǫ* dial. płn. 'zwracać na coś uwagę, spostrzegać, oglądać, patrzeć, widzieć'

~ pol. *baczyć* 'widzieć, patrzeć, obserwować; uważać, zwracać uwagę, pilnować, strzec; zważać, brać pod uwagę, uwzględniać, pamiętać, dbać', stpol. (od XIV w.) też 'badać; przypominać sobie; wnosić z czegoś, konklu-

dować; wiedzieć, być mądrym', dial. 'widzieć; zważać, uważać; myśleć (kasz.); pamiętać, przypominać sobie; pilnować, czuwać', czes. dial. moraw. *báčit'* 'obserwować, spostrzegać', sła. dial. wsch. *bačic* 'obserwować, spostrzegać', *báčit' sa* 'przypominać sobie';

ukr. *бáчити* 'widzieć; przypuszczać, sądzić' (stukr. od XVI w. też 'zważać, brać pod uwagę'), *бáчитися* 'widzieć się; przywidywać się; wydawać się, zdawać się', brus. *бáчыць* 'widzieć'. ~

Z pol. albo brus.: lit. *bõčyti* 'zobaczyć' (LKŽod.).

Fałszywa dekompozycja z *ob-ačiti* (zob.) > *o-bačiti*, por. *bagniti sę*, *badati*. Derywatami wstecznymi od *bačiti* są: brus. dial. *бáки* pl. 'oczy', ukr. dial. *бáку* 'ts.', pol. od XVIII w. *baka*, *baki* tylko w zwrocie *bakę* albo *baki komu świecić* 'schlebiać, nadskakiwać komuś'.

Berneker Zbornik Jagicia 598—9, SEW I 23—4, Iljinskij PF XI 183, Vaillant RES XXII 7. — Inne objaśnienia mniej przekonujące: według Baudouina de Courtenay Szkice 438—9 denominativum od (nigdzie nie zaświadczonego) **bakъ* 'stróż, dozorca, opiekun, piastun' (od ie. **bha-* zob. *bajati*), pierwotne znaczenie miałoby być 'doglądać, pilnować' > 'patrzeć, widzieć', por. Doroszewski Symb. Rozw. I 30—1. — Również Brückner SE 10 uważał *bačiti* za denominativum, ale od **baka* 'oko' (późny derywat wsteczny!). — Lehr-Spławiński JP XXVI 166—70 dopatrywał się podstawy w part.-interi. *ba* (zob.). *F.S.*

badati 1. *badajǫ* 'kłuć, nakłuwać, wbijać'

~ pol. dawne u W. Potockiego (BPP 73 296) *zbadać* 'spychać, zbijać', u Lindego *obadać* 'bodąc naokoło kłuć' (bez przykładów), dial. kasz. *badac bωdaią* 'kłuć, bóść, mieć zwyczaj bóść (o krowach)', czes. tylko formacje prefiksalne *na-bádati -bádám* 'pobudzać, skłaniać do czegoś', *po-bádati -bádám* 'ts.; popędzać, skłaniać do złego (arch.)', sła. *bádat' bádam* 'kłuć, nakłuwać, bóść iter.';

sże. tylko z pref. *za-bâdati -bâdam* 'wtykać, wsadzać; zarzynać cielę, pisklę', sch. od XVI w. *bádati bâdām* 'kłuć, bóść iter.', też przenośnie 'ruszać, tykać coś, mieszać się do czegoś', u Vuka też 'lekko, cicho iść na palcach', bułg. dial. *из-бáдам* 'wykłuwać, stawiać pierwsze ściegi (przy nauce szycia)', *бадáкам* 'robić drobne ściegi, pracować (zwykle szyć, haftować) powoli, guzdrać się';

rus.-cs. **бадати -аю** 'kłuć, np. rogami, włócznią'. ~

Por. czes. *bodati bodám* 'kłuć iter.; wbijać', sła. *bodat' bodám* 'kłuć iter.; trącać ostrym przedmiotem'; ros. *бодáть бодáю* 'bóść rogami', brus. *бадáць бадáю* 'ts.'

Iterativum do *bosti bodǫ*; budowa jak w *barati* : *borti*, *pomagati* : *pomogti*. *F.S.*

badati 2. *badajǫ* dial. zach. 'dokładnie, gruntownie poznawać, investigare'

~ pol. od XIV w. *badać badam* 'investigare; pytać, dowiadywać się', stpol. od XIV w. też 'szukać', *badać się* 'zgłębiać, pytać, dowiadywać się' jeszcze w XVIII w., w XV w. wyjątkowo 'słuchać', XVII—XVIII w. *obadać* 'obmacać, ogarnąć; gruntownie poznać; upatrzyć, spostrzec, zoczyć', dial. 'wynaleźć, wypatrzyć', dłuż. *badaś badam* 'investigare', czes. nowe (z pol., zob. Machek SE 21) *bádati bádám* 'ts.', rzadkie *obádati* 'zbadać', dial. moraw. *badat'* 'domyślać się', moraw.-sła. *badat'* 'spostrzegać, zauważać, domyślać się' (Malina Mistřice), wałaskie *po-bádat' sa* 'zdawać się' (Bartoš DSM), sła. *bádat'*

bádam 'investigare', *badat' badám* 'zauważać, spostrzegać; poznawać; być widocznym'. ~

Por. brus. dial. *бадáнне* (Nosovič) 'myślenie, odgadywanie'.

To samo, co *badati* 1. Pierwotne znaczenie 'nakłuwać' > 'gruntownie poznawać'. Różnica w zasięgach geograficznych przemawia przeciw hipotezie (Berneker SEW 24, Vaillant RES XIX 300) dopatrującej się tu dekompozycji z *ob-adati* (> *o-badati*), zob. odosobnione *adati*. Rzekomo podstawowe *obadati* zaświadczone jest w poszczególnych językach znacznie później niż *badati*. *F.S*

badyl'ь *badyl'a* 'łodyga bezlistna kłująca, roślina kłująca'

~ pol. *badyl* m. 'łodyga rośliny pozbawiona liści, najczęściej uschła', już w XVII w. w postaci *badel* (z normalnym obniżeniem artykulacji przed *l*) 'chwast', por. dial. *badyle* 'chwasty' w Lubelskiem (MAGP VII m. 338), *badyl* myśl. 'noga łosia lub jelenia', u Karłowicza SGP *badyle* pl. 'rogi jelenia' (z pol. pochodzi czes. *badil* 'roślina miecznica, Sisyrinchium, Jungmann, Kott, zob. Machek ČSR 273), sła. dial. wsch. *badil'* m. 'łodyga, źdźbło kukurydzy' (Buffa Dlhá Lúka);

sch. nowe *bâdilj* bot. 'ostrożeń, Cirsium arvense' (RSAN, Simonović Bot. Reč.);

brus. *бадыль -ыля* 'łodyga bezlistna, badyl'.

W wsch.słow. zwykle zaświadczone w derywatach: ros. dial. *бадылёк* 'roślina poziewnik szorstki, Galeopsis tetrahit' (**badyl-ьkъ*); ukr. *бадúлля* n. 'nać, łodygi, źdźbła', brus. *бадылле* 'ts.' (coll. *badyl'je*), ukr. *бадилúна* 'łodyga, badyl' (singulativum z suf. *-ina*). ~

Z pol. albo brus.: lit. *badìlis* 'zielsko, łodyga' (LKŽod.).

Nomen agentis do *badati* 1., pierwotne znaczenie 'kłujący, bodący'. Przyr. *-yl'ь* wyjątkowy w starych wyrazach psł., nie miał ściśle wyrobionej funkcji znaczeniowej (por. *bodyl'ь*, *kovyl'ь*, *motyl'ь*, może *dęgyl'ь*, zob. Doroszewski PF XIV 82—3, Brückner KZ XLII 342—3). Rozwój znaczenia jak w *bodyl'ь* (zob.), por. też należące również do *badati* 1.: pol. dial. *badoųek* 'badyl' (Kosiński MPKJ VII 31: Czchów), sch. *bâdalj -dlja* 'oset' (Vuk), *bâdelj* 'ts.', *bádlja* 'kolec na roślinach'. *R.L. — F.S.*

baga dial. płn. 'pragnienie, żądza, tęsknota'

~ czes. dial. moraw. *báha* 'żądza, pragnienie';

ukr. dial. *багá* 'żądza, pragnienie, tęsknota'. ~

Derywat wsteczny od *bagati*, *bagti*, *bagnǫti* (zob.), jak ukr. dial. *зáбаг* 'zachcianka, kaprys' od *забагнýти*, *забáгти* 'zachcieć, zapragnąć', *забагáти* 'zachciewać'. *F.S.*

bagati zob. **bagti**

bagatь *bagati* : **bagatьje** wsch. 'to, co się pali, żarzy, żar, ogień'

bagatь: ~ ros. dial. *багáть -ти* 'ogień', zwłaszcza 'żar pod popiołem' (Dal, SRNG). ~

bagatьje: ~ ros. dial. *багáтье* 'ogień', 'żar pod popiołem' (Dal, SRNG), ukr. *багáття -тя* 'płonący stos drewna, chrustu itp., ognisko', dial. 'ogień' (Hrinčenko, SUM), 'płonące węgle' (Hrinčenko), *багáтє* n. 'rozniecony ogień' (Żel.), brus. *багáцце* (Trubačev ESSJ 39). ~

Por. ros. dial. *багат -та* : *багáч -чá* 'ogień, żar pod popiołem' (Dal, SRNG).

Zapewne do ie. pierwiastka *bhōg-* 'piec, smażyć' (Pokorny IEW 113), zob.

bagti : *bagati*, *bagrъ* 1. Od *bagati* z suf. *-tь*. Postać *bagatь* (nomen actionis > nomen acti) starsza, wypierana przez wtórne coll. z suf. *-bje*.

Berneker SEW I 38, Vasmer REW I 36 i 99, Rudnyćkyj ED 48, Trubačev ESSJ 39. *W.B.*

bagatьje zob. **bagatь**

bagniti sę dial. zach. i płd. 'kocić się (o owcy)'

~ pol. dial. *bagnić się* (płn.: kasz., Ziemia Dobrzyńska) 'kocić się (o owcy, kozie)', dłuż. *bagniś* : *bagniś se* 'kocić się (o owcy)', głuż. *bahnić* 'ts.', *bahnić so* 'rodzić się (o jagniętach)', czes. *bahniti se* 'kocić się (o owcy)', sła. *bahnit' sa* 'ts.';

bułg. dial. *бáгня се* 'kocić się (o owcy)'. ~

Fałszywa dekompozycja z *ob-agniti sę* (zob.) > *o-bagniti sę*, por. *badati* 2. O produktywności nowo powstałego czasownika świadczy wpływ jego na nagłos psł. *agnę*, widoczny w kilku językach słow.: pol. dial. *bagnię* 'jagnię' (u Polaków z Litwy), *bagnięta* pl. 'bazie, gałązka wierzbowa poświęcana w Niedzielę Palmową' (z okolic Jasła, ustna wiadomość od dra Szymańskiego), stpol. w XVI w. *bagniątko* 'bazia' (dziś dial. z okolic Krakowa), por. też z dzisiejszego języka literackiego pierwotne dem. *bazia* 'kotka, kwiatostan Amentum' : 'owieczka' (pieszczotliwie), czes. dial. moraw. *bahnatka* 'bazia iwy', *bahněnce* 'bazie', sła. dial. *bahniatko* 'jagniątko' : *bahniatka* pl. 'bazie', ukr. dial. *багня́* (łemkowskie) 'bazia' : *багні́тка* 'ts.', brus. *багня́* 'bazia wierzby' : 'jagnię, baranek'.

Por. też kasz. *bagna*, *bagnia* : *sąbagna*, *sąbagnia* 'kotna, o owcy', dłuż. *subagna* 'ts.' (AJK IV m. 171, cz. II 115—7).

Iljinskij PF XI 184, Vaillant RES XXII 6. *F. S.*

bagno : **bagnъ** dial. płn. 'błotnisty grząski teren, moczary, trzęsawisko, topielisko, palus; błoto, limus', bot. 'roślina z rodziny wrzosowatych rosnąca na bagnach, Ledum palustre'

bagno: ~ pol. od XV w. *bagno* 'trzęsawisko, grzęzawisko, moczar; Ledum palustre', dial. też 'podmokły grunt, podmokła łąka; łąka torfowa, torfowisko; błoto' (też 'błoto po deszczu, błoto na drodze, błoto na ubraniu'), 'stawek, jeziorko, zarosłe jeziorko' (MAGP XI m. 518, cz. II s. 61—3), dłuż. *bagno* 'trzęsawisko, moczary, topielisko', dial. 'Ledum palustre', głuż. *bahno* : *bahmo* (*-m-* w wyniku asymilacji na odległość, por. np. sch. *pèsma* zob. *pěsnь*) 'palus', *wowče bahno* 'Ledum palustre', czes. od XIV w. *bahno* 'palus', sła. *bahno* też 'błoto; muł, il';

ros. dial. *багно́* 'palus', 'błoto, rzadkie błoto', archangielskie, pskowskie 'Ledum palustre' (SRNG, Pskov. sl.), ukr. *багно́* 'palus' od XV w., 'błoto; Ledum palustre', dial. też 'bagno torfowe, torfowisko; kałuża; błoto w chacie', płd.-zach. 'górskie jezioro', brus. *бáгна* f. (dial. też *багно́*) 'palus', 'błoto, limus', dial. 'błotnisty, grząski teren, niekiedy zalesiony; bagno torfowe, torfowisko; błoto na drodze; jama napełniona wodą; wir, głębia w rzece; Ledum palustre'. ~

bagnъ (*bagьnъ*, na gruncie poszczególnych języków też z suf. wtórnymi): pol. dial. wyjątkowe *bagán*, *baganek* 'Ledum palustre' (MAGP XI cz. II s. 63: okolice Mińska Mazowieckiego), sli. *blaǵem* 'ts.' (Rudnicki MPKJ VI 182), dłuż. *bagan* 'błoto, bagnisko przy źródle; Ledum palustre', *bagny* pl. 'lubczyk lekarski, Levisticum officinale', *bagon* 'Ledum palustre', *bageń -gńa* = *bagan*;

ros. dial. *багóн* (archang. i nowogr.), *багáн* 'Ledum palustre', pskow.

бáган też 'błoto', *бáгань* 'Ledum palustre', stukr. **багнъ** 'palus', dziś dial. płn.-zach. *багóн* 'Ledum palustre', brus. dial. *багóн* 'palus', 'bagno torfowe', 'Ledum palustre';

we wsch.słow. też **bag-unъ** 'Ledum palustre': ros. dial. *багýн -унá* (◇ *багýнник*, stąd wtórne także i literackie *багýльник*), brus. *багýн -унý* (stąd pol. dial. z Litwy *bahun*, MAGP XI cz. II s. 63), ukr. dial. *багýн -унá*. ~

Bez sufiksalnego *-n-*: stpol. *bag* 'bocian czarny' (Siennik Herbarz r. 1568, 292, por. Brückner SE 11), dłuż. *bagi* pl. 'palus', ros. *Багва* NW (Vasmer REW I 36), ukr. dial. *багвá* (wskazuje na **bagy* **bagъve*) 'ts.' (Żel.), *баговúна* 'rośliny Nostoc commune, Tremella nostoc', ros. dial. *багóвник* 'Ledum palustre';

ros. dial. *багýль*, *багýлина* 'Ledum palustre', *багýля* (arch.) 'grzyb trujący', sch. niepewne *bagulja* 'Ledum palustre' (Simonović Bot. reč. 267; w RJAZ i RSAN nie zaświadczone);

sła. *bahurina* 'palus'.

Z pol. albo brus.: lit. *bognà* f., *bõgnas* m. 'ts.' (LKŽod.).

Do ie. **bhõgh-* albo **bhāgh-*, por. hol. *bagger* 'muł, błoto' (z ie. **bhoghro-*, **bhaghro-*), może i śrirl. *búal* 'płynąca woda' (**bhoglā*). W postaci *bag(ъ)no* dopatrywano się szczątków pierwotnej deklinacji heteroklitycznej.

K. Moszyński, Uwagi o słowiańskiej terminologii topograficznej i fizjograficznej, 1921, 1—2, van Wijk IF XXIV 232, Benveniste Origines 12, Trubačev SLS 159—60, Merkulova EIRJ III 15—7, Tolstoj SGT 154—9, Mokienko, Sbornik Larin 1969, 273—9. *R.L. — K.H. — F.S.*

bagnǫti zob. **bagti**

bagnъ zob. **bagno**

bagra zob. **bagrъ 1**

bagriti *bagr'ǫ* dial. płd. i wsch. 'barwić na purpurowo'

~ słe. *bagríti -ím* (wg Plet. z ros.), sch. *bàgriti* : *bàgriti* przestarz. (RSAN), scs. **багърити**, bułg. *бáгря -иш*, maced. *баграм -иш*;

strus. **баг(ъ)рити**, ros. *багри́ть -рю́ -и́шь*, ukr. *багри́ти -рю́ -и́ш*, dial. *бáгрити*. ~

Denominativum od *bagrъ* 1., *bagra*. *R.L.*

bagro zob. **bagrъ 2**

bagrъ 1. m. : **bagra** f. dial. płd. i wsch. 'kolor purpurowy, purpura, farba purpurowa', jako adi. 'purpurowy, ciemnoczerwony'

bagrъ: ~ słe. *báger -gra* 'purpura, szkarłat' (wg Plet. z scs.), sch. *bàgar -gra* też 'tkanina, szata purpurowa' od XIII—XIV w., scs. **багъръ -а** Supr. 'purpura, kolor purpurowy', bułg. *бáгър* 'purpurowa szata' (Mladenov BTR);

strus. **баг(ъ)ръ** : **багоръ** (: **багръ**) 'purpura, purpurowa tkanina, szata', ros. *бáгор -гра* : arch. *бáгр* 'purpura, kolor purpurowy; farba purpurowa; owad dający purpurową farbę, Coccus', ukr. *бáгор -гра* 'purpura, kolor purpurowy' od XV w.

Jako adi. *bagrъ* 'purpurowy':

bułg. *бáгър* (Mladenov BTR);

ukr. dial. *багри́й* (Żel., Hrinčenko). ~

bagra: ~ sch. *bàgra* 'czerwona farba, uzyskiwana z kory sosny, purpura', bułg. *бáгра* 'barwa, kolor', maced. *багра* też poet. 'purpura';

brus. dial. *бáгра* f. 'purpurowa farba'.

Etymologia niepewna. Najprawdopodobniej podstawą jest adi. *bagrъ* (wtórnie substantywizowane) utworzone przy pomocy suf. *-rъ* (por. inne stare nazwy kolorów *rъdrъ*, *sěrъ*, *modrъ*) od pierwiastka *bag-*, zaświadczonego w wsch.słow. *bagatь*, *bagatьje* 'ogień', zwłaszcza 'ogień tlejący pod popiołem', por. też gr. φώγω 'smażę, piekę' (ie. *bhōg-*). Pierwotne znaczenie byłoby 'barwy ognia, płomienia', por. *gnědъ*.

Barić Prilozi I 231, Herne SF 48—50. — Inne próby objaśnienia: Mladenov RFV LXVIII 373—8 nawiązywał do *bagrno*. — K. H. Menges Uralalt Jahrbücher XXXI, 1959, 177—8 widzi tu starą pożyczkę orientalną z tur. nazwy miedzi *bakyr* : *bayyr*. *R.L.* — *F.S.*

bagrъ 2. : **bagro** dial. płn. 'coś zgiętego, zakrzywionego, osęka, drąg, hak'

bagrъ: ~ sła. *bahor bahra* 'dzwono koła'; 'część pieca', wg Machka ES 'dřevěný oblouk (šablona) při stavbě pece, podpírající její klenbu', 'wierzchni kamień młyński';

ros. *багóр багрá* 'długi drąg, na którym osadzone jest żelazne okucie z ostrzem i hakiem, bosak, osęka', 'drąg rybacki, ostry hak na gibkiej żerdzi', ukr. *багóр багрá* 'bosak, osęka', u Hrinčenki, Żelechowskiego *бáгор бáгра* 'dzwono koła; drąg rybacki'. ~

bagro: ~ sła. dial. wsch. *bahro* 'dzwono koła' (Buffa Dlhá Lúka), ze słowackiego pol. dial. *bahro* 'dzwono koła' (w pasie podkarpackim: MAGP I m. 21, Nitsch WP II 13, IV 215);

ukr. dial. *багрó* 'dzwono koła' (Hrinčenko z Rusi Zakarpackiej), łemk. *багро* (o zasięgu Stieber AJŁemk. I m. 25). ~

Etymologia niepewna. Najprawdopodobniej pierwotnie substantywizowany przymiotnik od ie. **bhāgh-* 'zginać, wyginać' : ie. *bhāghū-s* 'łokieć, ramię', niem. *Bug* 'zgięcie, przegub', germ. **bōgus* (rozwój semantyczny jak w *olkъtь* < ie. *el-* 'wyginać, zginać', *lǫkotь* 'coś wykrzywionego', w poszczególnych językach słow. też 'dzwono koła': ie. **lenk-* 'wyginać, zginać'). Suf. *-rъ* jak w *bъdrъ*, *dobrъ*, *ostrъ*. Do tej samej rodziny mogą należeć też: sch. dial. *бȃга* 'część wozu' (Elezović Kos.-Met.), maced. dial. *бáга* 'ts.' (Vidoeski Kumanovo), ros. dial. *багáй* 'rodzaj łomu do wyciągania gwoździ ze spłaszczonym i rozdzielonym zakończeniem', *багáн* 'żerdź, niekiedy rozdwojona'.

Rudnyćkyj ED I 49, Kluge EW[18] 109. — Mało prawdopodobne objaśnienie Iljińskiego Izv. XXIV 1, 120—1, łączącego nasz wyraz z ags. *becca* 'motyka', do ie. *bheg-* 'łamać'. *F.S.*

bagrьcь *bagrьca* dial. płd. i wsch. 'purpura, purpurowa tkanina'

~ słe. *bâgrec -grca* (wg Plet. z ros.), bułg. *багрéц* (Mladenov BTR); ros. *багрéц -еца́*, rus.-cs. **багрецъ**, ukr. *багрéць -еця́* (dial. też *бáгрець*). ~ Pierwotnie dem. od *bagrъ* 1. *R.L.*

bagti (bagnǫti) *bagnǫ* : **bagati** *bagajǫ* dial. płn. 'silnie chcieć, łaknąć, pragnąć' (szczególnie o chorych)

~ pol. dial. *zabagać się*, *zabaga mi się* 'zachciewać się' u Karłowicza SGP VI 259: Lubelskie, okolice Drohobycza, cieszyńskie *zabagnąć* (*się*) 'zachcieć (się)', *spobogło mu się* 'zapragnęło się' (ustnie od dra F. Bizonia), czes. dial. moraw. *bahnút*, u Jungmanna *bahnouti* (*bahnul* : *bahl*) 'pragnąć, pożądać, tęsknić', u Jungmanna *zabahlo jí* 'zachciewa się jej', sła. dial. *bahnúť* 'pragnąć, pożądać, tęsknić', por. także *baho(t)ný* 'żądny, chciwy';

ukr. dial. *бáгнути* 'silnie chcieć, pragnąć, łaknąć', *багáти багáю* 'chcieć

pragnąć', *забáгти забагнý* 'zapragnąć, zachcieć', *забáглося йомý* 'zachciało mu się'. ~

Por. może też słe. *bagláti* 'natarczywie prosić, żebrać'.

Etymologia niepewna. Może w związku z ros. dial. *багáмье* n., *багáмъ* f., *багáч* m. 'ogień', zwłaszcza 'żar pod popiołem' i dalej z ie. **bhōg-* : gr. φώγω 'smażę, piekę', stwn. *bahhan*, niem. *backen* 'piec, smażyć' (Berneker SEW 38, Vasmer REW I 38—9). Rozwój znaczenia jak w pol. *pragnienie* : *prażyć* 'palić na ogniu, piec, suszyć', por. też *żarъ*. — Petersson BSW 5—6 dopuszczał możliwość metatezy z **gābāti*, **gābēti*, łącząc z lit. *gobė́tis* 'łakomić się, pożądać' zob. *gabati* (o tego rodzaju metatezie por. *zьdati*, *pekti*). — Iljinskij Izv. XXIII 1, 126—9 łączył z *bogъ*, *bogatъ*, stind. *bhájati* 'rozdziela; otrzymuje swój dział', gr. φαγεῖν 'jeść'. Zob. *bagatь*. *F.S.*

bachati 1. *bachajǫ* 'o silnym, urwanym dźwięku, wywołanym np. przez uderzenie, upadek', perf. **bachnǫti**

~ czes. dial. moraw. *báchati báchám* 'tłuc, bić, grzmocić' (Jungmann), sła. *báchať bácham* 'uderzać, bić, walić; strzelać';

sch. dawne od XVI w. (tylko w słownikach) *bàhati bàhām* 'tupać, tętnić' (por. jednak *bъchъ*, *bъchnǫti*);

ros. *báxamь báxaю* 'wywoływać silny, urwany dźwięk; uderzać, rzucać z hałasem', ukr. *báxamu báxaю*, brus. *báxaць báxaю* 'ts.'

Perf. ***bachnǫti***: pol. *bachnąć* 'uderzyć, grzmotnąć', dial. też 'upaść, przewrócić się' (Kucała PSM 178), sła. *bachnúť* 'uderzyć'; upaść (o czymś ciężkim)';

sch. dawniejsze i dial. (Elezović Kos.-Met.) *bàhnuti bàhnēm* 'uderzyć' (por. jednak *bъchnǫti*);

ros. *báxнуть* perf. do *báxamь*, w tej samej funkcji: ukr. *báxнути*, brus. *báxнуць*. ~

Dźwkn.: interi. *bachъ!* o silnym, urywanym dźwięku, wywołanym np. uderzeniem, upadkiem: pol. *bach!*, czes. dial. *bách!* (Hruška DSCh), sła. *bach!*, ros., ukr., brus. *báx*. Budowa jak w *achati*, *bacati*, *chrupati*.

Por. w podobnym znaczeniu lit. interi. *bàkst!*, *bàkšt!*, *bàk!* : *bàkinti* 'bić' (LKŽod.).

Zob. *buchati* (uderzająco podobne znaczeniem i budową, np. sła. *báchať* = czes. *bouchat*), *bъchъ*, *bъchnǫti*. *R.L.* — *F.S.*

bachati 2. *bachajǫ* 'paplać, gadać; chełpić się, przechwalać się'

~ dłuż. *bachaś* 'chełpić się, przechwalać się';

słe. *báhati -am* (zwykle *báhati se* : *baháti se*) 'puszyć się, być napuszonym, pysznym, chełpić się'; ~

z ekspresywnym suf. *-ьt-* (por. *tъpьtati*, *klekьtati*): dłuż. *bachtaś* 'chełpić się, przechwalać się', głuż. *bachtaś* 'paplać, gadać'.

Por. nomina agentis: ros. dial. *báxapь* : *báxupь* (*báxapka* : *báxypka*) 'gaduła, bajarz; chwalipięta; znachor, zamawiacz'.

Pierwiastek *ba-* ten sam co w *bajati*. O ekspresywnych czasownikach na *-chati* zob. Machek LP IV 111—36, Sobolevskij Izv. XXVII 324. *R.L.*

bachnǫti zob. **bachati 1**

bachoriti *bachor'ǫ* 'paplać, gadać; czarować, zamawiać'

~ czes. dial. *bachořiti* 'paplać';

słe. *bahoríti -ím* 'czarować', sch. od XVI w. *bàhoriti bàhorīm* 'czarować, zamawiać, odczyniać uroki';

ros. dial. *бахóрить* 'paplać, gadać; rozmawiać' (Dal, ARG m. 237), też 'plotkować; stroić się' (Slovarь Urala). ~

Od *bachoriti* pochodzą: sch. dial. *bȁhor* 'czarownik' (derywat wsteczny), czes. od XV w. *báchora* 'wymysł, zmyślenie, bajka' (nomen actionis z suf. *-a*), ros. dial. nomen agentis o identycznej budowie *бахóра* 'gaduła, bajarz; chwalipięta; znachor, zamawiacz' (: *бахóря* 'ts.' z suf. *-ja*).

Od *bachati* 2. z ekspresywnym suf. *-or-*, por. *govoriti*. *R.L.*

bachorъ 1. : **bachor'ъ** : **bachurъ** 'coś napęczniałego, obrzmiałego, o kulistym kształcie; brzuch; żołądek przeżuwaczy'

bachorъ: ~ pol. dial. płd. *bachór* 'duży brzuch; brzuch zwierzęcia', też 'żołądek krowy; jelito', *bachory* pl. 'wnętrzności, trzewia', na płd. Śląsku wyjątkowe też 'pierzyny', już w XVII w. u Potockiego *bachor* 'brzuch', głuż. *bachor* 'pucołowaty, pyzaty człowiek', czes. *bachor* 'przeżuwająca część żołądka zwierząt przeżuwających; brzuch, żołądek, pejor.; brzuchacz, grubas', dial. też 'salceson; grube jelito; coś napęczniałego, pęcherz' (Kott), dial. moraw. *báchor* 'żołądek przeżuwaczy; brzuch', *báchory* pl. 'wnętrzności, trzewia; pościel, pierzyny', moraw.-sła. też 'coś wilgotnego, przemokniętego, np. snopy zboża, siana' (Malina Mistřice), sła. *bachor* 'przeżuwająca część żołądka przeżuwaczy; brzuch człowieka, pejor.; coś wydętego, o kulistym kształcie; wnętrze czegoś', dial. *bachory* pl. 'wnętrzności; wypchane sianem lub zbożem boki wozu' (Kálal);

sch. dial. *bȁor* 'żołądek przeżuwaczy; pogardl. dziecko', *bȁhor* 'brzuch' (RSAN). ~

bachor'ъ: ~ pol. dial. płd. *bachórz* 'brzuch, pejor.; brzuch zwierzęcia', na Śląsku też 'żołądek krowy; część przeżuwająca żołądka przeżuwaczy', stczes. XIV w. *bachoř* 'jelito grube', czes. dial. 'zniekształcony owoc śliwki; grubas' (Kott), zach.moraw. 'pieczywo z białej mąki na mleku i jajach' (tu mogą też należeć przytoczone wyżej pod *bachorъ* wyrazy sła. i sch.). ~

bachurъ: ~ pol. w XVII w. tylko adi. *bachurowaty* 'brzuchaty, pękaty, baniasty, o ogórkach' (Linde z Haura);

bułg. dial. *бáхур* 'grube jelito zwierzęce; rodzaj kiełbasy w takim jelicie' (BER);

ros. *бáхур* 'grupy człowiek' (Vasmer REW), brus. prowinc. *бáхур бáхура* 'brzuchacz, grubas' (Nosovič). ~

Por. też chyba wtórne pol. dial. śl. *bachoro* 'brzuch; jelito zwierzęcia', *bachora* pl. 'wnętrzności, trzewia', czes. dial. laskie *bachoro* 'jelito', moraw. *bachora* pl. 'pierzyny, pościel'; sła. dial. *bachora* f. 'zwyrodnienie na owocu (śliwce)' (Kálal). ~

Derywat z suf. *-orъ* (: *-orъ* : *-urъ*) od pierwiastka *bach-* 'pęcznieć, obrzmiewać, być nadętym' (por. czes. dial. moraw. *bachňat' bachňám* 'gwałtownie obrzmiewać, puchnąć', może i słe. *báhati -am*, zwykle *báhati se* : *baháti se* 'puszyć się, być napuszonym, pysznym, chełpić się' zob. jednak *bachati* 2). Wahania wokalizmu sufiksu w wyrazach o podstawie dźwkn. nierzadkie, por. np. *buchor'ъ* : *buchyr'ъ*, *pǫchyr'ъ* : *pǫchor'ъ*; o wahaniach typu *-orъ* : *-or'ъ* zob. Doroszewski PF XV 2, 292.

Znaczenie 'grubas, brzuchacz' wtórne, z pierwotnego 'brzuch'. Co do rozwoju znaczeniowego: 'coś napęczniałego, obrzmiałego' > 'brzuch' por. np. *bŕucho*, *bŕuchъ*.

Laskowski RS XXVI 51—7, por. Sadnik — Aitzetmüller VWSS 76—81. *R.L.*

bachorъ 2. dial. płd.-wsch. 'czarodziej, czarownik' : 'wir powietrzny, trąba powietrzna'

~ słe. *bahorîn* 'wir powietrzny, trąba powietrzna', sch. dial. *bȁhor* 'czarownik, czarodziej' (RSAN, w RJAZ w tym znaczeniu od XVIII w. *bȁhornīk*), u Vuka *bȁhorica* 'czarownica', por. bułg. dial. *бáурк'а* 'czarownica; wróżka' (Stojkov Banat 38);

ros. *бáхорь* (okolice Archangielska) 'silny, gwałtowny wiatr' (u Dala, a także w SRNG ze znakiem pytania, u Podwysockiego nie zaświadczone). ~

Do *bachoriti* 'czarować, zamawiać', nazwa 'trąby powietrznej' oparta jest na powszechnym wierzeniu, że zjawisko to wywołane jest siłami nieczystymi, np. przez diabła, czarownice (Kupiszewski SM 55—6). *F.S.*

bachor'ъ, bachurъ zob. **bachorъ 1**

bajati *bajǫ* 'mówić, opowiadać; opowiadać bajki, baśnie', dial. płd. i wsch. 'zamawiać, wypowiadać zaklęcia, czarować'

~ pol. od XV w. *bajać bajȩ* 'opowiadać bajki, baśnie; opowiadać niestworzone rzeczy, kłamać', dłuż. *bajaś baju* : arch. *bajaś bajam* 'opowiadać bajki, bajać; paplać', *bajaś se* 'marzyć, snuć się po głowie', głuż. *baś baju* 'opowiadać bajki, baśnie; paplać', stczes. *báti baju* 'opowiadać bajki, bajać' (głuż. i stczes. forma infinitiwu powstała w wyniku kontrakcji *-aja-*), czes. dial. moraw. *bajat'* 'ts.';

słe. *bájati bájam* : *-jem* 'paplać, trajkotać; opowiadać; przepowiadać; zamawiać, wypowiadać zaklęcia, czarować', sch. od XV w. *bȁjati bȁjēm* 'czarować; wróżyć; zamawiać chorobę', bułg. *бáя бáеш* 'zamawiać, wypowiadać zaklęcia; czarować, leczyć przy pomocy czarów', maced. *баам баеш*, dial. *bájam baš* : *báiš* (Małecki SW) 'ts.';

strus. od XI w. **баꙗти баю** 'opowiadać baśnie; czarować', ros. potoczne arch. i dial. *бáять бáю* 'mówić, gadać, opowiadać' (o zasięgu ARG m. 237), ukr. od XVI w. *бáяти бáю* 'mówić, opowiadać; czarować; wróżyć'. ~

Tu najprawdopodobniej także ros. dial. *бáсить* : *басúть* 'mówić, rozmawiać' : 'leczyć, uzdrawiać' < 'zamawiać chorobę' (SRNG, ARG komentarz s. 1074, p. Vasmer REW I 59), por. *basnь*.

Odpowiedniki ie.: anglosas. *bōian* 'chełpić się', łac. *for fārī* (< **fāi̯ōr*) 'mówić, przepowiadać, wróżyć', gr. φημί, dor. φᾱμί 'mówię', toch. A *pā-*, *pā-ç-* 'żebrać'. Pierwotnie praes. atematyczne zachowane w gr.

Berneker SEW 39, Meillet MSL XX 2, 28—31, Pokorny IEW 105—6. *R.L.*

bajiti *bajǫ* dial. płn. 'mówić; opowiadać bajki'

~ pol. dial. *baić* 'mówić' (Karłowicz SGP: kasz.-sli.), czes. *bájiti bájím* 'bajać, opowiadać bajki; fantazjować; marzyć', sła. *bájiť* (*si*) *bájim* (*si*) 'marzyć';

ros. dial. *бáить* 'mówić, paplać; rozmawiać; zamawiać chorobę', dial. płd. 'wabić, mamić'. ~

Tu może też sch. dial. *bájiti bájīm* 'ziewać, wymawiać przeciągle jakby ziewając' (RSAN).

Ze słow.: lit. *bãjinti* 'opowiadać, rozmawiać, ganić' (LKŽod.).

Od pierwiastka *ba-* (zob. *bajati*). Co do oboczności *bajati* : *bajiti* por. np. *buchati* : *bušiti*. *R.L.*

bajukati *bajukajǫ* płd. i wsch. 'mówić cicho, monotonnie, lulać, usypiać'

~ sch. dial. *bajúkati bȁjūkām* 'opowiadać bajki' (: *bȃjkati* 'ts.'), 'usypiać,

lulać' (RSAN), bułg. dial. *баю́кам* 'mówić cicho i monotonnie' (BER I 38: Bansko);

ros. *баю́кать -каю -каешь* 'lulać, usypiać, kołysać' (por. *баю-баю, баю-бáй* 'luli, lulu'), dial. 'namawiać, upraszać' (SRNG). ~

Por. słe. *bajúljiti* 'brzydko śpiewać, o pijaku' (Plet.).

Od *bajati* o budowie zob. s. 50. *W.B.*

bajь *baja* 'opowiadacz bajek, niestworzonych rzeczy, fabulator'

~ pol. dziecinne *baj* 'fabulator', wyjątkowo już w XVI w. też 'ten, co zmyśla, plotkarz' (SP XVI IBL), głuż. *baj* 'fabulator';

sch. dial. biti *bajem* 'zwodzić pięknymi słówkami' (RSAN);

ros. dial. *бáй* 'fabulator; wesoły bajarz, gaduła' (SRNG: okolice Orła, Kurska), ukr. dial. *бáй-я* 'fabulator', w XVIII w. 'znachor, wróżbita', brus. *бáй-я* 'fabulator', u Nosoviča 'gaduła, plotkarz'. ~

W poszczególnych językach słow. też jako nomen actionis: sch. *bâj* 'czarowanie, wróżenie' (od XVIII w.), poet. 'czar, uroda', ros. dial. *бáй* 'mówienie, umiejętność mówienia'.

Por. pol. dial. *baja* 'fabulator; plotkarz' (już u Kn., L.), ros. dial. *бáя* : *бая* 'przezwisko wesołej rozmownej kobiety, lubiącej opowiadać'.

Od *bajati*, o budowie zob. s. 59. *R.L. — W.F. — F.S.*

bajьka 'mówienie; baśń, opowiadanie o treści fantastycznej; zmyślona opowieść, opowiadanie, fabuła'

~ pol. *bajka* od XVI w. 'baśń, opowiadanie o treści fantastycznej; wymysł, plotka, kłamstwo', dial. kasz. *bâjka* : *bajka* też 'piosenka', dłuż., głuż. *bajka* 'baśń, opowiadanie o treści fantastycznej; zmyślenie, nieprawda', czes. *bajka*, sła. *bájka*, dial. wsch. *bajka* 'ts.';

słe. *bâjka* 'baśń, klechda' (u Plet. ze źródeł literackich), sch. od XVII w. *bâjka* 'baśń, opowiadanie nieprawdopodobne, wymysł, plotka' (u Vuka nie notowane), 'zamawianie choroby, czarowanie, wróżenie' (RSAN), maced. liter. *бájка* 'baśń, fabula';

ros. *бáйка* 'krótka baśń, bajeczka', dial. też 'mowa, mówienie, gadanie; umiejętność, sposób mówienia; rozmowa; przysłowie; zagadka; kołysanka; zmyślone opowiadanie, wymysł, bujda', też nomen instrumenti 'dudka do wabienia przepiórek do sieci' (SRNG), ukr. od XVI w. *бáйка* 'baśń, klechda, fabula', 'wymysł, zmyślone opowiadanie, brednia, kłamstwo', brus. *бáйка* 'ts.', *бáйкі* pl. 'kłamstwa, łgarstwa' (też u Nosoviča). ~

Nomen actionis od *bajati*. U niektórych Słowian na pewno nowsze (zwłaszcza na południu). *R.L. — W.F. — F.S*

bakati *bakajǫ* 'krzyczeć, wołać, łajać; paplać, gadać'

~ stpol. XV—XVI w. *bakać bakám* 'upominać, łajać, karcić, krzyczeć, wołać', u L. też z XVIII w. 'wykrzykiwać z wesołości', dziś dial. kasz. *bakac -aią* 'łajać, lżyć', czes. dial. *bákat* 'dużo mówić o błahych sprawach, paplać' (Kott Dod. DSM), myśl. 'wyrażać głosem zaniepokojenie, beczeć (o sarnie, jeleniu)', u Jungmanna *bákati -ám* 'podmawiać, namawiać, podburzać, szczuć', sła. *zbaknúť* 'krzyknąć' (Machek ES 22, por. stpol. już w XV w. *z-bakać*);

stsch. *bakati* (wyjątkowe w XVI w., RJAZ) 'łajać, ganić, increpare';

ros. dial. zach. *бáкать* 'mówić, gadać', brus. dial. *бáкаць -аю* 'dużo mówić, gadać, paplać; mówić powoli, zacinając się' (Nosovič). ~

Por. 1. ekspresywne derywaty z *-l-*: sch. *bàkljati* 'paplać, blaterare'; ros. dial. *бакýлить* 'mówić, gadać', brus. dial. *бакýліць* 'łgać';

2. derywaty wsteczne: stpol. z XV w. *bak* 'krzyk, clamor', ros. dial. *бáка* 'papla, gaduła'.

W odmiennym znaczeniu, ale też chyba koniec końcem do tej rodziny: bułg. dial. *бáкам* 'całować' (w stosunku do dzieci), maced. *бáкнувам* 'całować' (też dial., Małecki SW).

Z ekspresywnym suf. *-ka-ti* (zob. s. 49) do *ba-jati*, por. *ba-cha-ti*. — W ros. dial. dobrze zaświadczone jest też bliskie znaczeniem *бáчить* 'mówić, gadać, rozmawiać' (SRNG 2, 161, Vasmer REW I 64).

Brückner SE 12, Otrębski LP I 126, Vasmer REW I 42, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 118. *R.L. — W.F. — F.S.*

bakъ! interi. zach. i słe. 'na oznaczenie wstrętu, obrzydzenia: fuj!, be!' (przede wszystkim w mowie dziecinnej)

~ dłuż. *bak*! od XVII w., głuż. *bak*!, czes. *bak*!; słe. *bàk*! ~

Por. derywaty: 1. głuż. *bakać -a* dziec. 'wypróżniać się, exonerare ventrem, zanieczyszczać', dłuż., głuż. *bakany* 'brzydki, plugawy, paskudny, wstrętny' (zwykle dziec.), czes. dziec. *bakaný* (też dial. moraw.), sła. dziec. *bakaný* 'brudny, poplamiony, brzydki, wstrętny'; 2. sła. dial. *bak* : *baka* 'plama'.

Dźwkn. Od *ba*! (zob.) na wyrażenie obrzydzenia.

Machek ES 22. *W.F. — F.S.*

bal(a)chati zob. **bal(a)kati**

bal(a)kati *bal(a)kajǫ* : **bal(a)chati** *bal(a)chajǫ* 'pleść, paplać; niewyraźnie gadać, bełkotać', może też 'pluskać się w wodzie'

bal(a)kati: ~ pol. dial. *bałakać* (Handke SFPS IX 101 z MSGP: Podhale), pol. kresowe od XVII w. *bałakać* 'gawędzić, gwarzyć, bajać, paplać' z rus.;

sch. dawne (XVIII w.) wyjątkowe *balakati* 'pleść, paplać' (u pisarza czakawskiego, wbrew Sadnik — Aitzetmüller VWSS 123 pożyczka z ros. mało prawdopodobna), bułg. dial. *балáкам* 'pluskać się w wodzie';

ros. *балáкать -аю -аешь* 'rozmawiać o czymś żartobliwie; pleść, paplać; pluskać się w wodzie, pluskać się wodą przy zabawie', dial. też *балякать -аю -аешь* 'pleść, paplać; mówić niezrozumiale, bełkotać' (Dal, SRNG), *бáлкать -аю -аешь* 'dzwonić', *бáлкнуть -ну -нешь* 'palnąć głupstwo' (SRNG), ukr. *балáкати* : dial. *балякати -аю -аеш* 'mówić, rozmawiać', dial. 'paplać, gadać głupstwa, bajać', brus. *балáкаць* 'gadać, paplać, bzdurzyć'. ~

bal(a)chati: ~ stdłuż. *bałchaś -am* 'chełpić się, przechwalać się, paplać', sła. *baláchať -am* 'kłamać, zwodzić, bałamucić; ględzić, bredzić, bajdurzyć', dial. też 'paplać, pleść, gadać bzdury' (Kálal);

sch. dial. dubrow. *balàhati* 'chełpić się, pysznić się', hercegowińskie *balàhānje* 'marnotrawienie, trwonienie' (RSAN). ~

Wtórne nomina: pol. dial. kasz. *bâłka* 'piosenka' (Sychta SK), sła. dial. *balika* 'pieśń', *balaka* 'bałamutnik' (Kálal); sła. dial. *balachy* 'plotki, bzdury' (Kálal).

Z podobnymi ekspresywnymi suf.: pol. dial. (z Tarnobrzeskiego) *bałękać* 'mówić niepłynnie' (Karłowicz SGP), *bałuchać* 'hałasować', *bałuszyć* dawne 'robić wrzawę, hałasować, zakrzykiwać, zagłuszać kogoś' (Linde z XVIII w.), dziś *bałuszyć oczy* 'wytrzeszczać oczy', por. dawne i dial. (z Krakowskiego i Cieszyńskiego) *bałuch* 'wrzawa, zgiełk, hałas', czes. dial. moraw. *balacať* 'bałamucić, paplać, gadać' (Bartoš DSM), *balušit'* 'zwodzić, okłamywać,

oszukiwać' (Horečka Frenštát), *bałoch* 'paplanie, paplanina, brednie' (Bartoš DSM), u Jungmanna *baluch* 'plotka', sła. dial. *baluchať* 'paplać, pleść brednie', *balušiť* 'majaczyć, bredzić; niepokoić, płoszyć', *balášiť* 'oszukiwać, zwodzić' (Kálal);

słe. *balûsati -šem* 'gawędzić, rozmawiać', sch. dawne od XVI w. i dial. *balìjèkati bàlijećēm* (też *balèkati -ām* i *bàlećēm*, dubrow. *balečiti*) 'żartować, wyśmiewać się; zawstydzać, kompromitować', *baljúckati* 'paplać, mówić bez sensu' (RSAN);

ros. potocz. *балясить -сишь* 'żartować, paplać, pleść, gadać, gawędzić', dial. *балéсить -сишь* 'gadać, paplać', *балясничать* 'żartować, gawędzić, paplać', *балучить* 'próżnować, swawolić, dokazywać' (SRNG), ukr. dial. *балясувáти балясýю балясýєш* 'paplać; szumieć' (Hrinčenko).

Por. też z odmienną budową:

a) pierwotne: ros. dial. *балúть балю́ балúшь* 'pleść, paplać', *бáлить* 'żartować, dokazywać' (Dal, SRNG); na sch. *baliti* wskazuje notowane w XIV w. imię *Balislava* (RJAZ);

czes. dial. moraw. *bałvit'* 'mówić nie do rzeczy' (Bartoš DSM), sła. dial. *balvit'* 'ts.' (Kálal); maced. potocz. *балави* 'paplać, pleść głupstwa' (MRS); ros. dial. *балвúть -вúшь* 'mówić coś w sposób nieprzemyślany', *бáлвать -аю -аешь* i *бáлваться* 'swawolić, psocić' (SRNG);

b) z wtórnymi suf. ekspresywnymi: czes. dial. moraw. *baláňat* 'paplać' (Kott Dod. DSM), sła. dial. *balabušiť* 'paplać, gadać na wiatr' (Kálal, por. *bolbositi*); słe. *balotáti balotâm* 'pleść bzdury, głupstwa', sch. dial. *balétati bàlētām* i *bàlēćēm* 'paplać, mówić bez sensu', *baljìgati -ām, baljìzgati -ām, baljèzgati -ām, baljùzgati -ām* 'ts.' (RSAN); ros. dial. *балáнить -ню -нишь* 'gadać, paplać' (SRNG).

Por. też należące tu wtórne:

a) nomina: ros. dial. *бал* 'puste rozmowy, wesołe spędzanie czasu' (SRNG), *бáлы* pl. 'żarty, bzdury, paplanina; plotki', *точúть бáлы* 'paplać, żartować' (SRNG), ukr. dial. *бáли* pl. 'rozmowy; gadanina, plotki, bajdy', brus. *бал* i *бáлы* pl. 'bzdura, kłamstwo'; por. też ros. dial. *баля́* 'człowiek głuchoniemy' (SRNG).

b) interiekcje, partykuły, adverbia: stpol. (XVI w.) wyjątkowe *bale!* wyraża zastrzeżenie, obiekcję, dezaprobatę, dial. *bali* 'a także, owszem, nawet' (Karłowicz SGP), *bal'i!* interi. 'tak, doprawdy!', okrzyk potwierdzający (Olesch Sankt Annaberg), stdłuż. *bal* i *bali* interi. przy wyśmiewaniu się, wyszydzaniu 'ba!' (Chojnan XVII w.); słe. dial. *bàli* (*balita, balite*) i *bàle* interi. 'chodź!' (Plet.); ros. dial. *бáлча* (wyraz wprowadzający) 'bywało', *балúм* adv. 'wcale nieźle, niezgorzej', *бали-бали-бали!* interi. przy nawoływaniu owiec, *баль-баль!* 'ts.' (SRNG), ukr. potocz. *балý-балý* 'gadu-gadu', brus. dial. *балý-балý* 'ts.' (z rus. pol. dial. *balu-balu* 'ts.' Karłowicz SGP bez lokalizacji).

Ostateczną podstawą jest pierwiastek *ba-* (**bhā-*, zob. *bajati*), rozszerzany na gruncie słow. ekspresywnymi formantami *-l-*, *-k-*, *-ch-* (zob. *balьji, balovati, bakati, bachati*). Skojarzone z dźwkn. rodziną *bolboliti, bolboniti, bolbositi* (zob. *bolbotati, blьbotati*). Por. lit. *balãzyti* 'łajać'.

Buga RFV LXX 100, Berneker SEW I 40, Vasmer REW I 45, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 121—4, Handke SFPS IX 101—4.

K.P. — W.B. — F.S.

balamǫtiti *balamǫt'ǫ* dial. płn. 'mącić, wzburzać, wikłać; wprowadzać w błąd, zwodzić, łudzić; pleść, paplać'

~ pol. *bałamucić* (dial. zwykle *bałamącić*, *bałamęcić*, np. Karłowicz SGP z Wlkpol., Kaliskiego, Kujaw, Cieszyńskiego, Tomaszewski GŁ, Nitsch DPŚ, Zaręba Siołk., Kucała PSM, Steuer Baborów; literackie *-u-* może przez dysymilację nosówki po *m*) 'zawracać głowę, uwodzić; wprowadzać w błąd, tumanić; niepotrzebnie czymś zajmować; zwlekać, marudzić; próżnować', dawne i dial. 'mówić od rzeczy, paplać; gmatwać, plątać, wichrzyć', w XVI w. 'zwodzić, oszukiwać, mamić, tumanić, gmatwać, przekręcać', czes. *balamutiti -ím* 'zwodzić, wprowadzać w błąd, łudzić; zawracać głowę', dial. moraw. 'mówić we śnie, w gorączce' (Machek ES² 43, Gregor Slav.-buč.), 'szerzyć nieprawdziwe wieści' (Malina Mistřice), laskie 'wariować, szaleć' (Bartoš DSM), też *balamužžiť* 'bredzić w malignie; zwodzić, uwodzić' (Svěrák Karlov., Lamprecht Opava), laskie (z pol.?) *bałamuńćić* 'zwodzić' (Steuer Baborów), *bałamundźić* 'paplać; zwodzić' (Loriš Hornoostrav.), sła. *balamutit' -ím* 'zwodzić, wprowadzać w błąd; szerzyć nieprawdziwe wieści, powodować zamieszanie, zamęt', dial. 'paplać, gadać, pleść' (Kálal);

ros. potocz. *балáмутить -ýчу -ýтишь* 'powodować zamieszanie, wzbudzać niepokój; (o wodzie) mącić, wzburzać podnosząc fale', przestarz. i dial. 'gadać, paplać; powodować waśnie, zatargi intrygami, niewłaściwymi radami; peszyć, onieśmielać, oburzać, gorszyć' (Dal, SRNG; z ros. łot. *bal(a)mutêt* 'gadać, paplać, pleść bzdury'), ukr. *балáмутити -ýчу -ýтиш* 'łudzić, zwodzić; podburzać, bruździć; swawolić, psocić', potocz. 'mącić', brus. potocz. *балáмуціць* 'zwodzić, oszukiwać; wzbudzać, pobudzać, irytować', u Nosoviča też 'żartować' (stąd lit. *balamūtyti* 'ts.', Skardžius 37). ~

Por. dewerbalne nomina *balamǫtъ*, *balamǫta*: pol. *bałamut* 'kobieciarz, uwodziciel; człowiek niepoważny, szerzący zamęt', w XVI w. *bałamut*, *bałamunt*, *bałamant* 'błazen, oszust, krętacz, człowiek niepoważny, szerzący zamęt', dial. *bałamut*, *bałamąt*, *bałamunt*, *bałamuta* też 'ten, co przeszkadza; próżniak, leń, zrzęda; koń nie chcący ciągnąć; sakwa; pugilares', czes. dial. *balamuta* 'ten, kto zwodzi', częściej *balamut'a* 'ts.; ten, kto szerzy fałszywe wieści; wariat, obłąkany' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč.), też *bałamuda* 'uwodziciel, ten, kto zwodzi' (Lamprecht Opava), laskie *bałamunt* (zapewne z pol.) 'ten, kto szerzy zamęt' (Steuer Baborów), sła. *balamuta* 'zamieszanie, nieporządek, chaos; szerzenie nieprawdziwych wieści', dial. 'nieprzyjemna sprawa' (Buffa Dlhá Lúka);

ros. *балáмут -а* 'żartowniś, kpiarz', dial. też 'głupiec, dureń; ryba makrela, Scomber scombrus; głębia w rzece lub jeziorze', *балáмута* 'ten, kto w czymś przeszkadza' (SRNG), ukr. *балáмут -а* 'uwodziciel; ryba makrela, Scomber scombrus', u Hrinčenki też 'znachor', brus. *балáмут -а* 'uwodziciel; mąciwoda, wichrzyciel' (stąd lit. od XVI w. *balamūtas* 'ts.', Skardžius 37, Fraenkel LEW 31).

Rodzime ekspresywne złożenie. O członie pierwszym zob. *bal(a)kati*, człon drugi zob. *mǫtiti*. Dane dial., zarówno zasięgi, jak i fonetyka, semantyka, wskazują na rodzimość wyrazu. Mało prawdopodobnie więc wyprowadzanie z mong. *balamut* 'swawolny, zuchwały, szalony; swawolnik, trzpiot, śmieszek' (co miałoby poprzez języki rus. dostać się na zachód, *balamutiti* miałoby być denominatywne).

Berneker SEW I 40, Brückner SE 12, Vasmer REW I 45. — Nieprzekonująco: Sławski SE I 26, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 125—6.

W.B. — *F.S.*

balovati *balujǫ* 'leczyć, pielęgnować'

~ sła. dial. *balovac* 'obcować' (= *zaobchodit'*);

słe. *balováti -ûjem* 'bredzić, majaczyć, pleść, paplać', *balovanije* już we Fragm. Fryz. (Vondrák, Studie z oboru círk.-slov. písemnictví, 1903, 140); cs. **баловати балюѭ балюєши** 'leczyć, pielęgnować, curare' (już w Euch. **балованиѥ** 'leczenie', u Klimenta Ochrydzkiego *izbalovanije*, Vondrák l. c.);

strus. **баловати балоую** 'leczyć'; ros. *баловáть* (dial. *бáловать*) *балýю* 'pieścić, cackać, psuć pieszczotami, pobłażać, bałamucić, zajmować się czymś dla zadowolenia'; dial. 'swawolić, dokazywać; grabić, ograbiać'; ukr. *бáлувати бáлую бáлуєш* 'rozpieszczać, psuć pieszczotami, pobłażać'; dial. *балувáти балýю* 'zajmować się czymś'; brus. *бáлаваць* 'pieścić, psuć pieszczotami; igrać, bawić się' (stąd lit. dial. *balãvinti, balãvyti* 'pieścić', LKŽod.). ~

Por. też może bułg. dial. *балóсам, балóсувам* 'zabierać komuś czas, odciągać kogoś od pracy; bałamucić' (BER I 30).

Budowa wskazuje albo na pierwotne denominativum (jak *darovati, kolsovati*), albo też deverbativum (jak *kupovati*). Do rzeczownika *balьji*. Zob. *bal(a)kati*. *B.Sz.*

balъvanъ *balъvana* zach. i płd. : płd.-wsch. **bolъvanъ** *bolъvana* 'posąg bożka, idolum; kloc, pień, słup; bryła'

balъvanъ: ~ pol. *bałwan -na* 'posąg bożka pogańskiego' (od XIV w.), 'figura ze śniegu; głupi człowiek', 'ogromna spieniona fala morska' (od XVI w.), stpol. XV—XVI w. 'bryła soli kamiennej określonej wielkości', dawne też 'wielka bryła, blok, np. kruszcu, lodu; duży, niezgrabny człowiek', czes. *balvan -nu* 'głaz, wielki kamień, wielka bryła czegoś', stczes. 'bryła soli' (Gebauer Sl.), dial. *bałvan* (*dýmu*) 'chmura, kłąb' (Bartoš DSM; według Machka ES^2 44 z pol.), sła. *balvan -na* 'wielki kamień, blok skalny; wielka bryła, np. śniegu, lodu, ziemi', u Kálala też 'posąg bożka, bożek', dial. 'kamień graniczny';

słe. książkowe *balvân -na* 'wielka skała; wielka bryła materiału kamiennego', dial. 'bierwiono, kłoda', 'bożek' (Plet.), sch. *bàlvan* : *bálvan -na* 'nieociosany pień drzewa, kloc, bierwiono, kłoda', 'posąg bożka; bałwochwalca' (od XVII w.), 'wielka bryła czegoś, np. kamienia', też NM (RJAZ, RSAN, Skok ER I 103), cs. **блъванъ** 'pień, słup, statua', stbułg. 1073 r. **блванъ** 'posąg bożka, bożek' (BER I 29), bułg. dial. *балвáн* 'olbrzymi kamień, skała; bierwiono, kłoda', przen. 'człowiek ciężki, nieokrzesany', też NM (BER l. c.), maced. *балван* 'bierwiono, kłoda';

strus. **блъванъ** u Srezn. nie poparte żadnym przykładem. ~

bolъvanъ: ~ słe. *bolvân -na* książkowe 'wielka skała, bryła skalna', dial. 'bożek' (Plet.), sch. zach. *bòlvan -na* 'bożek, idol' (od XVII w.), dial. 'nieociosany pień drzewa, kloc', 'głupiec', dawne XVIII w. *bòbān*, dial. *bòvān -ána* 'skała' (RJAZ, RSAN, Skok ER I 103), cs. **болъванъ** słup', bułg. dial. płn.-zach. *бýлван* 'bryła błota' (BER I 29), *булвáн* 'gruda ziemi, bryła ziemi koło korzeni winorośli; gruba część ściętego drzewa, kloc' (Stojkov Banat; według autora z rum.), *Болван* NM (BER l. c.);

strus. **бълъванъ : болванъ : блъванъ : блванъ** 'słup, pień, kloc; bożek; bryła soli', ros. *болвáн -на* 'drewniana forma w kształcie głowy do prostowania kapeluszy, peruk; wypchane zwierzę', 'dureń, głupiec', dial. 'kloc, kłoda', 'głupi, nieposłuszny, uparty człowiek', *болвáны* pl. 'grupa skał w kształcie słupów; cienkie sosnowe lub jodłowe pnie' (SRNG), ukr. *болвáн -на* 'forma

do prostowania kapeluszy', dial. 'wielka bryła; bożek; nieokrzesany człowiek', brus. *балва́н балвана́* 'posąg bożka', dial. 'słup; głupiec'. ~

Z płd.słow.: węg. od 1055 r. *bálvány* 'posąg bożka, statua, słup, żerdź, tratwa, olbrzym, idolum, statua, columna, pertica, ratis, ingens', rum. *bolován* : *bolohan* : *bolocán* 'głaz; bryła, gruda (soli); bałwan' (Skok ER I 103);

ze strus.: lit. *bulvõnas* 'bożek', łot. *bulvāns* 'wab, wypchany ptak jako przynęta łowiecka' (Fraenkel LEW 33, Kiparsky RES XXIV 43); z brus. : lit. *balvõnas* 'posąg bożka pogańskiego; straszydło; kopyto szewskie; głupiec, gapa' (LKŽod., Skardžius 38).

Prastara pożyczka ze wschodu, stąd niejednolitość postaci fonetycznej. Wydaje się, iż należy przyjąć dwie stare postaci: *balъvanъ* i *bolъvanъ*. Strus. **бълъванъ** może być tylko błędnie archaizującą pisownią formy *bolъvanъ* (Machek ES² 44), jednak nie można wykluczyć pierwotnego wsch.słow. *bъlъvanъ*, za czym przemawiają zapożyczenia ze strus.: lit. *bulvõnas* 'bożek', łot. *bulvāns* 'wab.' — Z dotychczasowych prób objaśnienia najbardziej przekonuje zestawienie z kirg. *palvan*, *balvan* 'siłacz, bohater', wsch.tur. *palvan* 'ts.' z pers. *pählivān*, *pählävān* 'bojownik, bohater' (〉 'słup, posąg na jego cześć' 〉 'kloc, bryła; głupiec').

Korsch AslPh VIII 651, Izv. VIII 4, 2—32, XI 1, 266—78, Vasmer REW I 101—2 (z przeglądem innych objaśnień), Skok ER I 103, Vъglenov BEz XVIII 417—8. *B.Sz. — W.B.*

balьji m. płd.-wsch. 'czarownik, znachor, incantator, lekarz, medicus'

~ stsłe. *bali* 'lekarz, medicus' (Fryz.), scs. **балии -лиꙗ** 'ts.', śrbułg. **балии** 'czarownik, zaklinacz';

ros. arch. *бáлий* m. 'czarodziej, znachor' (Dal);

por. ukr. dial. bojk. *бáла*, *балúма* 'wróżbita, znachor' (Sl. leks. 66—7), sch. dial. *bàlāć* 'znachor, wróżbita' (RSAN). ~

Pierwotne nomen agentis do zaświadczonego szczątkowo *baliti*, zob. *bal(a)kati* (*balьji* : *baliti*, jak *sǫdьji* : *sǫditi*, *větьji* : *větiti*). Por. też *balovati*. We wsch.słow. dobrze zaświadczone nomen actionis 〉 nomen acti *balъ*, najprawdopodobniej jednak sekundarne. O typie słowotwórczym zob. s. 84. Ostateczną podstawą jest pierwiastek *ba-* zob. *bajati*, *basnь*.

Vaillant GC II 1, 104, Lьvov BEz VII 33—40, Očerki 39—48 (tu o rozwoju znaczenia i o synonimicznym *vračь*). — Według Gołąba To Jakobson I 771—2 od psł. **balъ* 'lekarz, znachor' (ie. **bhā-lo-*), co miałoby być prastarym derywatem ze wzdłużeniem samogłoski rdzennej od *bolь* 'ból, cierpienie' : *bolěti*. Nie widać podstaw do przyjęcia. *B.Sz. — F.S.*

banьka dem. 'pękate, kopulaste naczynie', 'naczyńko do spuszczania krwi'

~ pol. *bańka* 'pękate naczynie, dziś blaszane, do przechowywania i przenoszenia płynów' od XV w., też dial. np. MAGP III cz. II s. 11 (tu też w znaczeniu 'dzbanek'), Dejna AGKiel. m. 443, Kucała PSM (dial. z obocznymi postaciami *banka* od XVI w., *bajńka*, *bajka* MAGP VII m. 325), 'naczyńko lekarskie do puszczania krwi, cucurbitula' od XV w. (też dial. np. Kucała l. c., Tomaszewski GŁ), 'pęcherzyk, bąbel na powierzchni cieczy' od XVI w., stpol. też 'tykwa, Lagenaria vulgaris' XV w., u L. z XVIII w. 'mała dynia', dial. 'koszyk opleciony słomą, używany jako gniazdo gołębi', dłuż. *bańka* 'dzbanuszek, dzbanek, kubek' (też dial., Fasske Vetschau), też 'mała dynia', dial. 'rodzaj instrumentu muzycznego', *bajnka* 'wiadro na mleko' (Sorbischer Sprachatlas II m. 89), głuż. *bańka* 'dzbanek', czes. *baňka* 'pękate naczynie'

(też dial.), 'naczyńko do puszczania krwi' (notowane od XIII w., też dial.), 'gołębnik', dial. moraw. 'kosz do wysiadywania kurcząt' (już w XIV w. 'gniazdko'), laskie 'pęcherzyk, bąbel', w języku literackim też *báňka* 'mała kopuła wieży', sła. *banka* 'małe naczyńko używane zwykle do doświadczeń', lud. 'naczyńko do puszczania krwi', dial. wsch. *baňka* 'okrągła płaska butelka do przenoszenia płynów', dial. też 'gliniane kuliste naczynie na wodę; część lampy, w której znajduje się nafta' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

słe. *bânjka* 'wanienka', 'płaska przenośna beczułka na płyny' (dial. też *banka*, Murko WS V 36—7), sch. dial. *bânjka* 'naczynie do czerpania wody' (RSAN), bułg. dial. *bánka* 'miejsce do kąpania małych dzieci', 'woda, w której kąpie się dziecko' (Gerov Dop., Umlenski Kjustendil);

ros. *bánka* (notowane od r. 1678) 'naczynie szklane lub metalowe, zwykle cylindrycznego kształtu', med. 'naczynie do puszczania krwi' (też dial., Pskov. sl. w obu znaczeniach), dial. też np. 'gliniany garnek na mleko; mały cebrzyk, w którym rybacy noszą żywe ryby do sprzedaży', także 'tabakierka z kory brzozowej; pudełko', ukr. *bánka*, *bánьka* (tak też zwykle w dial.; u Żel. *bánьká*) 'naczynie z wąską szyjką do czerpania wody', 'naczyńko do puszczania krwi', 'pęcherz, bąbel powstający w cieczy; kula, coś kulistego', brus. *bánka* 'blaszane naczynie', *bánьka* 'naczyńko do puszczania krwi', dial. *bánьka* 'gliniane naczynie na mleko' (DABM m. 250). ~

Z pol. albo z brus.: lit. *bonkà* (już w r. 1600) 'butelka; naczyńko do spuszczania krwi' (por. Skardžius 45, Fraenkel LEW 52), *bánka* 'ts.' (LKŽod.).

Dem. od *ban'a*. O naczyniach do spuszczania krwi zob. Moszyński KLS II 1, 210—11. Wyrazy wsch.słow. w tym znaczeniu podejrzewane są o zapożyczenie z zachodu (Murko WS V 4, zob. jednak Šanskij ES 34).

K.H. — F.S.

banьskъ adi. od *ban'a*

~ czes. *báňský* 'górniczy, kopalniany', sła. *banský* 'ts.';

sch. *bânjskī* 'kąpielowy', scs. **баньскъ** Euch. 'ts.', bułg. *bánski* 'kąpielowy', maced. *baњski* 'ts.';

strus. **баньскыи** 'βαλανεῖον', ukr. prowinc. *baньskий* 'warzelniany'.

Od *ban'a* (zob.). *K.H. — F.S*

ban'a 'łaźnia', 'kopuła', 'naczynie kopulaste, pękate', 'zagłębienie, dół, wydrążenie'

~ pol. *bania* 'pękate naczynie' (też dial. np. śląskie, kasz.; por. też dial. 'słomiane naczynie do przechowywania ziarna', MAGP II cz. II s. 53), od XV w., w ogóle 'coś wypukłego, pękatego, kulistego, np. bąbel, pęcherz; kopuła' (np. śląskie *bâńa* : *bańa* 'guz od uderzenia', Zaręba Siołk., kasz. 'kopuła', Lorentz PW; por. w XVII w. 'gałka erekcyjna na kościelnej wieży, L.), bot. 'dynia, Cucurbita pepo' (też dial.; już w XV w. 'tykwa, Lagenaria vulgaris'), dawniej też 'alembik do pędzenia wódki', dial. też 'kopalnia' (już stpol. w XVI w. 'warzelnia soli lub kopalnia soli', SP XVI IBL), 'gniazdo os lub szerszeni; kawał pola o obwodzie kulistym a środku wyniosłym; głowa zwłaszcza łysa' (Karłowicz SGP), 'głębokie miejsce w rzece' (Małecki — Nitsch AJPP m. 335: okolice Żywca), dłuż. *bańa* 'pękate naczynie, dzbanek, konew', 'dynia' (też dial., Fasske Vetschau), głuż. *banja* 'ts.' (też Michalk Neustadt), czes. *báně*, dziś częściej *báň* f. 'kopuła np. wieży kościelnej' (dial. *baňa*), 'pękate naczynie' (stczes. już w XIV w. *báně* 'naczynie, dzban, amfora', Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), w ogóle 'coś wypukłego, pękatego, np. gniazdo os, główka fajki', przestarz. *báně* pl. 'kopalnia', dial. *baňa* 'gli-

niane naczynie' (np. SSJČ, Gregor Slav.-buč.), 'dynia', też *dělat' baně* 'bańki mydlane' (Bartoš DSM), dial. też *baně* 'rodzaj bufiastych spodni' (np. Bartoš l. c., Malina Mistřice), sła. *baňa* 'kopalnia', pot. 'kopuła', 'coś wypukłego, pękatego, wielkie pękate naczynie' (np. dial. 'gliniane kuliste naczynie; część lampy, w której znajduje się nafta', Buffa Dlhá Lúka), dial. 'dół z wodą' (Diss. slav. Szeged 1964, 29), też 'bąbel, bańka mydlana';

słe. *bânja* 'rodzaj drewnianej wanny', sch. *bànja* 'łaźnia, kąpiel' od XIV w., 'kąpielisko, zdrojowisko; źródło ciepłej wody; łazienka', analiza nazw miejscowych wskazuje też na dawne znaczenie 'kopalnia' (Murko WS V 8), scs. **баня** Supr. 'łaźnia, kąpiel', bułg. *báня* 'łaźnia, kąpielisko; łazienka; kąpiel', *báни* pl. 'kąpielisko; kąpiele', wg Murki WS V 7 pierwotnie też 'kopalnia' (na podstawie nazw miejscowych), maced. *бања* 'łaźnia, łazienka; kąpielisko, gorące źródła; kąpiel', dial. *bán'a*, pl. *báni* 'kąpiel; kąpielisko' (Małecki SW);

strus. **баня** 'łaźnia' (już w r. 1089, Poppe Materiały strus.), 'kąpiel', 'źródło (głównie ciepłe)' (Slov. DRJ), ros. *báня* 'łaźnia; kąpiel' (też dial., np. Pskov. sl.), arch. 'ciepłe źródło mineralne', dial. płd. i zach. 'sklepienie, kopuła; bańka mydlana; pękate naczynie', 'dynia' (Dal), dial. też 'izba, w której zimą się przędzie', 'rodzaj przedślubnego obrzędu, na który składa się m. in. kąpiel w łaźni', SRNG (z ros.: nowsze pol. *bania* 'łaźnia', czes. *báně*, dial. *baňa* 'ts.', por. Machek ES^2 24, SSJČ), ukr. *báня* 'łaźnia, kąpiel; kopuła', dial. w ogóle 'coś pękatego, baniastego, np. naczynie pękate', też 'kopalnia soli' (to już w XVII w., Sin. Slav. 99; por. dial. płd. karpackie 'szyb kopalni', Rudnyćkyj ES 74), 'warzelnia soli', 'źródło mineralne', dial. 'pomieszczenie, w którym gotuje się pokarm dla zwierząt' (Sl. leks. 9), łemk. 'głębokie miejsce w rzece' (Małecki — Nitsch l. c.), brus. dial. *báня* 'łaźnia', przen. 'bicie, lanie' (Jurčanka Mscisl.).

Z płd. słow.: węg. *bánya* 'balneum', 'dół, w którym się miesi glinę do wyrobu cegły', 'zryte legowisko świń' (Kniezsa MNSJ I 1, 76), rumuń. *baie* 'łaźnia'. ~

Z łac. lud. **bānea*, **bānja*, *balnia*, łac. klasyczne *balnea* : *bal(i)neum* 'łaźnia, kąpiel' (< gr. βαλανεῖον 'ts.'). Podstawowe znaczenie 'kopuła' (charakterystyczna dla pierwotnych łaźni rzymskich), stąd 'wszystko, co kopulaste, pękate', szczególnie 'pękate naczynie'. Znaczenie 'kopalnia' od kopulastego kształtu pierwotnej słow. kopalni, por. dawne niem. *Glocke* 'ts.' (dosłownie 'dzwon').

Murko WS V 1—42 (szczegółowy przegląd rozwoju znaczenia i objaśnień etymologicznych), Oesterreicher JP XVI 9—11 (zastrzeżenia do artykułu Murki), Brückner KZ XLV 26—7, Trubačev RT 289—93, Vahros ScSl IX 163 nn., Sauna 68—73, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 82—6. — Mało prawdopodobna rodzimość wyrazu proponowana np. przez Iljinskiego Izv. XXIII 2, 197—202, ostatnio przez Ondruša Slavica Slovaca IV 255—6.

T.Sz. — F.S.

ban'ati *ban'ajǫ* płd. : **ban'iti** *ban'ǫ* płd.-wsch. 'myć, kąpać, lavare'

ban'ati: ~ sch. *bànjati* (*se*) *-ām* 'kąpać (się)' (*bànjati se* od XVI w.), cs. **банѣти -аѭ -аѥши** 'myć, kąpać, lavare', bułg. *báням (ce)* 'ts.' (też dial., IIBE IV 296, Umlenski Kjustendil, DBial. I 242, DBial. III 38), maced. *бања (се)* 'ts.' ~ ***ban'iti***: ~ cs. **банити -ѭ -иши** 'ts.';

strus. **банити** 'ts.', ros. *báнить -ю -ишь* pot. i dial. 'myć ciepłą wodą, parzyć', też przen. 'bić, siec' zwykłe płd.-zach. (o chłostaniu miotełkami przy pierwotnej kąpieli zob. Moszyński KLS I 608), archang. 'o akuszerce: przyjmować

dziecko' (SRNG), ukr. dial. *бáнuти -ю -uш* 'myć, płukać' (Żel.), Hrinčenko też 'bić człowieka'. ~

Por. głuż. *banić* 'robić brzuchatym, pękatym' (Pfuhl).

Denominativum od *ban'a*. *K.H. — F.S.*

ban'iti zob. **ban'ati**

bara : dial. wsch. **barъ** *bara* 'moczar, bagnisko, woda stojąca'

bara: ~ pol. *Bara* NM (Kozierowski, Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zach. i środk. Wielkopolski I 9), czes. dial. moraw. *bara* 'moczar, bagno', sła. dial. *bara* 'ts.';

słe. *bára* 'bagno, moczar', sch. *bȁra* od XIV w. 'bagno, kałuża; podmokła łąka; roślina turzyca, Carex (występująca zwykle na mokradłach)', bułg. *бáра* 'strumyk, kałuża' (o zróżnicowaniu semantycznym w gwarach zob. V. Georgiev WSl VI 13), maced. *бара* 'potoczek', na stbułg. *bara* wskazuje gr. NM Μπάρα (Vasmer SG 113, 233);

rus.-cs. **бара** 'bagno, woda stojąca'. ~

barъ: ~ ros. dial. *бар* 'moczar, bagno' (SRNG), ukr. dial. *бар* 'mokre, wilgotne miejsce między dwoma wzgórzami', też NW i NM (Jurkowski MS PAN 22, 148). ~

Por. pol. dial. *barzówka* 'bagno, moczar', *bažoųy* 'mokre trzęsawisko nad wodą', *baželisko* 'trzęsawisko' (o zasięgu MAGP XI m. 517, cz. II 57—9).

Stary derywat *bary-čь* zachowany w NW i NM: pol. *Barycz* f. NW i kilka NM, od XV w. NO *Barycz* (SSNO), sch. *Bȁrič* m. NM od XVI w. (RJAZ), ros. *Барuчь* NM (Vasmer RGN I 274).

Dokładnych odpowiedników ie. brak. Zestawienie z gr. βόρβορος 'błoto', stind. *Barbarā* NW, *barburám* 'woda', alb. *bĕrák* 'teren bagnisty' (Mladenov Izv. XVII 4, 228—47, Krahe Glotta XXII 125) niepewne. Raczej za Rozwadowskim Studia 28—31 do ie. *bher-* 'gwałtownie się poruszać, tryskać, kipieć'. *F.S.*

baranъ *barana* 'zwierzę domowe przeżuwające, samiec owcy, aries' (dial. **boranъ, beranъ**)

baranъ: ~ pol. *baran* 'zwierzę domowe przeżuwające, samiec owcy, aries' (od XIV w.), 'tryk, skop; przen. o głupim człowieku; przyrząd do wbijania pali, baba, kafar; hist. taran' (już w XVI w.), 'jeden z gwiazdozbiorów zodiaku' (już w XVII w.), *barany* pl. 'kożuch, futro baranie' (stpol. często w sg., już w XVI w.); dial. *baran* 'część środkowa koła, przez którą przechodzi oś'; dłuż. *baran* 'aries; narzędzie podobne kształtem, taran; izbica (zabezpieczenie filaru mostu); kafar, baba; wielki młot; woreczek z kamieniami na bardzie; przen. człowiek pożądliwy, jurny, lubieżnik', stczes. wyjątkowe *baran* 'aries', dziś dial. moraw. i laskie *baran* 'żelazny siekacz do ziemniaków', 'bryła błota, zlodowaciałego śniegu' (chodzkie), sła. *baran* 'samiec owcy; drewniany albo żelazny kloc, kafar; taran; nazwa gwiazdozbioru';

sch. *baran* 'aries' wyjątkowe w XVIII w. (RJAZ I 182), lud. *bȁran -a* : *-rna* 'nazwa kozła (szczególnie czarno-białego) i barana, imię tych zwierząt' (RSAN I 300);

strus. **баранъ** 'samiec owcy, aries; baranica do przykrywania w podróży', ros. *барáн -а* 'samiec owcy, aries; przen. uparty, głupi człowiek; wyprawiona skóra barania, kożuch; hist. taran', w terminologii specjalnej np. 'okuta belka do rozbijania brył soli; wał do podnoszenia kotwicy; wielki strug,

hebel'; ukr. *бара́н бара́нá* 'samiec owcy; techn. bęben, część różnych urządzeń', dial. 'nazwa wołu z zagiętymi do tyłu rogami; kożuch barani; pal tamy, grobli; chrząszcz jelonek Lucanus cervus', brus. *бара́н бара́нá* 'samiec owcy', dial. też 'owcza skóra z sierścią; wyprawiona skóra barania, safian; baba, kafar; pierwszy znak zodiaku'. ~

boranъ: ~ głuż. *boran* 'aries; taran; kafar, baba; jakiś gwiazdozbiór; człowiek zmysłowy, pożądliwy; członek męski, penis';

sch. *boran* 'taran' tylko u Belostenca (u Stulicia 'aries' z rus., RJAZ I 549—50);

strus. **боранъ** 'samiec owcy, aries; taran'. ~

beranъ: ~ czes. *beran* (już stczes.) 'aries; przen. człowiek uparty, głupi; taran; kafar, baba; gwiazdozbiór zodiaku'. ~

Z brus.: lit. *barõnas* 'baran; skóra, futro; hebel' (Skardžius 39: od XVI w., Fraenkel LEW 35);

z panońskosłow.: węg. *bárány* 'baranek, jagnię' (Skok ER I 110).

Chwiejność samogłoski rdzennej i nieprzejrzystość słowotwórcza przemawiają za jakąś prastarą pożyczką. Podobne wyrazy występują też w innych językach ie.: gr. (u Hesychiusa) βάριχοι ·ἄρνες, βάριον ·πρόβατον, alb. *bẽr* 'owca', *barí* 'bydło; pasterz', włos. dial. płn. *bera, bar* 'baran'. Wskazywano też na podobne głosowo nawoływania na zwierzęta domowe, por. np. sch. *bär* wołanie na owcę (Skok l. c.: Hercegowina), ros. dial. *барь-барь-барь* wołanie na owce (SRNG). — Znaczenia 'taran' i 'znak zodiaku' rozwinęły się wtórnie w poszczególnych językach słow. jako kalka z łac. *ariēs*, por. też niem. *Widder, Sturmbock* 'taran'.

Meillet RS II 69—70, Vasmer RS III 256, Kořínek LF LVIII 430, Çabej Glotta XXV 50—1, Siatkowska PSS IV 185—95. *B.Sz.*

barati 1. *barajǫ* 'walczyć, zmagać się'

~ stpol. *barać* 'opierać się, odrzucać' (tylko SW bez podania źródła), u L. z XVII w. *zbarać* 'pokonywać', dial. *zbarać się* 'wzbraniać się; sprzeczać się', połab. *boroi* imper. 'strzeż, chroń' (**baraji*), *ai-bəroi* 'chroń, broń' (**u-baraji*), dłuż. *hobaraś* 'bronić, chronić; wzbraniać', *hobaraś se* 'bronić się; wzbraniać się, nie chcieć', głuż. *wobarać* 'bronić, chronić', *wobarać so* 'bronić się; wzbraniać się' (Muka I 357, Lehr-Spławiński, Polański SE 45 wyprowadzają wyrazy połab. i łuż. z **obvarati*, przeciwko czemu wyraźnie przemawia opozycja głuż. *wobarać* : *wobróć* perf.);

sch.-cs. *pobarati* 'walczyć, zmagać się' (wyjątkowe XVI w., RJAZ); rus.-cs. **бара́ти бара́ю** 'walczyć'. ~

Iter. do *borti bor'ǫ*, budowa jak *badati* : *bosti*, *pomagati* : *pomogti* (zob. s. 47). *B.Sz.*

barati 2. *barajǫ* płd. 'dotykać, macać, szukać, chwytać'

~ słe. *bârati -ram* 'pytać', sch. dial. wsch. *bàrati -rām* 'szukać po omacku' (RSAN: Vranje, por. też dial. *bàrkati* 'dotykać', *bàrnuti* 'dotknąć', Skok ZslPh VIII 406—7 z Bośni), bułg. *бáрам* 'dotykać, macać; chwytać, zaczepiać', dial. 'szukać, pytać', maced. *бáрам -рaш* 'szukać; prosić, domagać się', dial. 'przerzucać, przeszukiwać; dotykać, macać; macać rękoma idąc po omacku' (Małecki SW II 6). ~

Etymologia niepewna. Może pierwotne iter. do *borti bor'ǫ*, a więc równe *barati* 1. (zob.). Podstawowe znaczenie 'zmagać się, borykać się' > 'dotykać, macać' > 'szukać'.

Gołąb Studia Lehr-Spławiński 213—6, BER I 33. — Mniej prawdopodobny związek z gr. φράζω 'wskazać, dać znak, obwieścić', φράζομαι 'myśleć, mniemać, rozważać; zauważać', przyjmowany przez Čopa SRL XIII 185—7. *B.Sz.*

barina dial. zach. i płd. 'miejsce błotniste, grząskie, bagno, moczar, grzęzawisko'

~ pol. dial. płd. *barzyna* 'bagno, moczar' (Karłowicz SGP, MAGP XI cz. II 57—9), czes. *bařina* (już stczes.) : *bažina* 'bagno, moczar, grzęzawisko' (z czes.: głuż. *bažina* 'ts.', Pfuhl), dial. *bařina* 'ts.' (Hruška DSCh, Gregor Slav.-buč., Lamprecht Opava), sła. *barina* 'mokre, bagniste miejsce, bagno, moczar, grzęzawisko';

sch. *bȁrina* 'miejsce błotniste, moczar, mokradło; łąka', 'rodzaj trawy rosnącej na bagnach; siano z bagna', też augm. do *bȁra*, również NM (RJAZ, RSAN).

Od *bara*, o suf. *-ina* zob. s. 120—3. *W.B.*

barъ zob. **bara**

basnь *basni* 'gadanie; zamawianie, słowa zaklęcia', 'opowieść fantastyczna, nieprawdopodobna'

~ pol. *baśń -ni* od XV w. 'opowieść o treści fantastycznej, bajka, wymysł, nieprawdopodobna historia', dłuż. *basń -sni*, *basen -sni* 'bajka, wiersz', głuż. *baseń -snje* 'ts.', czes. *báseň -sně* f. 'wiersz, poemat', stczes. *básn* : *báseň* : *báseň -i* 'bajka, baśń', sła. *báseň -sne* : *-sní* 'poemat', pot. 'wymysł' (por. Melich ZslPh V 326);

sże. *bâsen -sni*, dial. *basem* (z przejściem *b...n* > *b...m*) 'baśń, bajka, coś zmyślonego', sch. dawne *bȁsan -sni* od XV w. 'bajka, baśń, fabula', scs. **баснь** (w tekstach Apost.) 'baśń, mit, bajka', bułg. dial. *бáсън* 'bajka, baśń', stbułg. **баснь** 'ts.' (BER I 35 ze zbornika Symeona r. 1073);

strus. **баснь** 'bajka; zaklęcie, czary, słowa zaklęcia', ros. przestarz. *бáснь* 'bajka, wymysł, łgarstwo; puste słowa, gadanina'. ~

Z wtórnym przejściem do tematów na *-ja-*:

~ pol. dial. *baśnia* = *baśń*, stdłuż. *basńa* 'baśń, bajka', czes. dial. *basňa* 'bajka, wymysł, zmyślenie';

sże. dawne i dial. *bâsna* 'baśń; gadanie; coś zmyślonego', sch. *bȁsma* (z przejściem *b...n* > *b...m*) 'zaklęcie czarownicze, słowa zaklęcia', *bȁsna* 'baśń, bajka; słowa zaklęcia', bułg. *бáсня* 'bajka, baśń; wymysł', maced. *басна* 'bajka', dial. 'słowa zaklęcia';

ros. *бáсня* 'bajka, wymysł; puste słowa, łgarstwo; gadanina', ukr. prowinc. *бáсня* 'plotka, gadanina, puste słowa'. ~

Z płd.słow.: rum. *basm*, *basn*, *basnă* = *basmă* 'fabula' (Mihăilă Impr. 151, Skok ER I 115).

Pierwotne nomen actionis od pierwiastka *bhā-* (zob. *bajati*). Budowa jak w *pěsnь*, *plěsnь* (zob. Meillet Ét. 456, Vaillant RES XXXVIII 214—5). Najbliższe odpowiedniki ie.: orm. *ban* 'słowo; mowa', ags. *bœn* 'prośba' (< **bhā-ni-s*). *B.Sz.*

basь! **bazь**! interj. płn. zawołanie na owce

~ pol. dial. (od XVII w., L.) *baś-baś*! *baź-baź*! *basiu-basiu*! *baziu-baziu*! *basi-basi*! zawołanie na owce (Karłowicz SGP, Małecki — Nitsch AJPP m. 159 i 160, Kucała PSM, Zaręba Siołkowice, Tomaszewski GŁ), kasz. *baź*! *baś*! *baśka* : *baśka*! 'ts.' (Lorentz PW, Sychta SK), na Łużycach nie notowane,

zob. mapę zawołań na owce, Sorb. Sprachatlas II m. 53, czes. dial. *baži baži* zawołanie na gęsi (Bartoš DSM);

ros. dial. *basь*! *basь-basь*! *báська-báська*! *báськи-báськи*! *bácя-bácя*! *баш-баш*! zawołanie na owce (SRNG, Pskov. sl.), ukr. dial. *basь-basь*! zawołanie na jagnięta, *basь-basь*! *basю́-basю́*!zawołanie na owce (Hrinčenko, Leks. Bjul. II 72, VI 9, 38, Sl. leks. 65). ~

Na interi. oparta nazwa owcy: pol. dial. *baśa, baśka* 'owieczka' (np. Tomaszewski GŁ), kasz. *baźa, baša, bašk*a w języku dziecinnym 'owca, owieczka', *bažą -žąca* 'jagnię' (Sychta SK), tu też pol. *bazia* 'kwiatostan roślin z rodziny kotkowatych, np. wierzby' (także dial., np. Zaręba AJŚ II m. 192), dial. *baźka* 'ts.; szyszka; kolba kukurydzy' (Zaręba o. c. m. 191—2, cz. II 57—8), czes. dial. *bažička* 'owieczka' (Bartoš DSM), sła. dial. *baźička* 'gałąź z baziami, kwiatostan, np. wierzby' (Buffa Dlhá Lúka); ros. dial. *bácя, báша* 'owca' (SRNG), ukr. w języku dziecinnym *bázя* 'owca, jagnię', *báська, bázька* 'owieczka, jagniątko', *baz'ýk, báz'o* 'baran' (Sl. leks. 65), też dial. *bázька* 'kwiatostan roślin z rodziny kotkowatych, np. wierzby' (Hrinčenko, Żel.).

Dźwkn. Por. sch. dial. *bȁr* zawołanie na owce (Skok ER I 110), ros. dial. *барь-барь-барь* 'ts.' (SRNG). Zob. *byrъ*!

Vasmer REW I 60. *W.B.*

batati *batajǫ* 'uderzać, stukać'

~ strus. XIV—XV w. **батати** 'bić, grzmocić, walić',

słe. *bátati -am* 'bić, uderzać, chłostać', sch. od XVI w. *bâtati bâtām* 'bić, stukać, pukać (do drzwi); iść niepewnie z wysiłkiem'. ~

Por. czes. dial. laskie *batat'* 'paplać', sła. *batkat', batolit' sa* 'kuśtykać, chromać', ros. dial. *батовáть хлéб* 'po raz drugi młócić zboże', *бáтывать* 'stukać, uderzać, bić np. żerdzią po wodzie przy napędzaniu ryb do sieci; ciężko stąpać; huśtać; bełtać, mącić wodę', ukr. *батувáти -ую* 'ciąć na wielkie kawałki', dial. też 'chłostać biczem'; maced. *батка́м -аш* 'gadać, trajkotać'.

Prawdopodobnie dźwkn., podobnie jak bliskie znaczeniem i budową *botati* może i *butati*. Zwykle rekonstruuje się już ie. *bhāt- : bhət-* 'bić, uderzać' (np. Pokorny IEW). Por. łac. *battuō -ere* (późniejsze *battō*) 'bić, uderzać, klepać, tłuc; młócić; bić się, fechtować' (stąd franc. *battre*, włos. *battere* 'bić, uderzać, tłuc, stukać'), niekoniecznie pożyczka celtycka (zob. Ernout — Meillet DEL³; z łaciny cymr. *bathu* 'kuć monety').

Iljinskij PF XIII 498. — Aitzetmüller ZslPh XXII 363 nn. (Sadnik — Aitzetmüller VWSS 70—4) uważa *batati* za denominativum od *batъ*. *F.S.*

batiti *bat'ǫ* 'stukać, uderzać'

~ czes. dial. *batiti* 'bić, uderzać';

słe. *nabátiti -im* 'zbić, wychłostać', sch. dial. czak. *bãtit* 'stukać, pukać, tłuc, kołotać' (Hamm, Hraste, Guberina HDZ I), u Vuka *bàtiti se* z Czarnej Góry 'o broni palnej: kopnąć, uderzyć w ramię po wystrzale' (w tym znaczeniu sch. dial. też *bàtati se*);

ros. dial. *бамúть* 'stukać' (Slovarь Urala). ~

Dźwkn., zob. *batati*. Stosunek *batiti : batati* jak *kropiti : kropati, bušiti : buchati*. *F.S.*

bati (sę) *bajǫ* (*sę*) dial. zach. 'tlić się, żarzyć się; płonąć'

~ dłuż. *bajaś baju* (: arch. *bajam*) 'płonąć (o ogniu)', *bajaś se* 'tlić się, żarzyć się', *bajece hugle* (u Jakubicy XVI w. *bajuce wugle*) 'żarzące się węgle', głuż. *baś so* 3 sg. praes. *baje so* 'tlić się, żarzyć się'. ~

Szczątkowo wg Kreka też może w sch. *Božić baje po svem svetu* (zob. Berneker SEW I 39).

Odpowiedniki ie.: stind. *bháti* 'świeci', toch. B *pate*, toch. A *pāt* (w compositum) 'zjawienie się, zjawisko, Erscheinung', awest. **bā-* 'świecić', np. *vi-bā-* 'świecić, błyszczeć', *bāmya-* 'świecący, błyszczący'.

Pokorny IEW 104—5. *R.L.*

batogъ *batoga* 'bicz, kij'

~ pol. od XVIII w. *batog* 'duży, potężny bat', pl. *batogi* 'cięgi, razy', u Rusina D. Bratkowskiego *batuk* (Świat po części przejrzany, Kraków 1697, T 4), u Lindego oprócz *batog* też *patog*, *patok* 'bat, kij, laska' (już u Knapskiego XVII w.: *patóg*, *patok*), dial. *wierzbowe batogi* 'witki' (Karłowicz SGP: kresowe), kasz.-sli. *batóg -oga* : *batùg -ëga*, *-ùga*, wyjątkowo *batïg -əga* 'bicz, bat' (Lorentz PW s. v. *batùg* rekonstruuje psł. *batogъ* : *batugъ*, por. jednak jego GP I 157), stczes. XV w. *batoh* 'bicz, rzemień bicza', sła. dial. wsch. *batoh* : *batuch* 'bicz' (wg Kálala z pol., por. pol. dial. *batók batoga*);

sch. *bȁtog* (= *bȁt*, *bàtina*) 'gruby kij, pałka' (RSAN tylko z Kurelca), cs. **батогъ** 'bicz, bat' (już w XII w., SJS: czes.-cs.), późniejsze też **батокъ**;

strus. **батогъ** 'bicz' (już w Ruskiej Prawdzie), ros. arch. i dial. *бамóг -огá* 'pałka, kij; bijak cepa; długi bicz do poganiania bydła; miara drewna', *бамогú* pl. dawne 'kije lub grube pręty z obciętymi końcami, którymi wymierzano karę chłosty', u Dala z obocznymi dial. postaciami *бадáг*, *бáдег*, *бамúк*, *бадúк*, *баўдúк*, *бадúг*, *баўдúг*, *бадóк*, *надóг*, u Vasmera dial. *помóг*, płn. ros. *ботóк* (Vasmer RS III 261—2), ukr. *бамiг -могá* 'knut, bicz, bat; łodyga roślin dyniowatych', *бамогú* 'ścielące się pędy, wąsy dyń, ogórków'. ~

Denominativa w znaczeniu 'bić, smagać batem, batogiem': pol. *batożyć*, u L. tylko *batogować* (dziś przestarz.), sli. *batogác*, *batëgác*, *batëg'ovac*; ros. *бамóжить*, ukr. *бамóжúти*.

Z strus.: lit. *botãgas* 'bicz' (Skardžius 45, LKŽod.).

Najprawdopodobniej derywat od *batъ* lub od *batati*. Przemawia za tym ścisły związek znaczeniowy z *batъ* (oba wyrazy znaczą np. też 'ścielące się pędy roślin dyniowatych'). Rzadki suf. *-ogъ* nie miał w psł. sprecyzowanej funkcji znaczeniowej (zob. *jьnogъ*, *ostrogъ*, *pirogъ*, *tvarogъ*). Niepokoi zmienność postaci w stpol. i w ros. dial. (przemawiająca przeciwko rodzimości wyrazu?). Zob. s. 67.

Iljinskij PF XIII 498, Korsch Zbornik Jagicia 254—61 (o suf. *-ogъ*), Melioranskij Izv. X 4, 113, Berneker SEW 46, Vasmer REW I 62, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 73—4. *B.Sz. — R.L. — F.S.*

batъ *bata* 'narzędzie do uderzania (bicz, kij, maczuga, młot)', też o przedmiotach podobnych: 'konar, łodyga, pęd; uderzenie, cięga'

~ pol. od XVIII w. *bat* 'bicz', pl. *baty* też 'cięgi, razy, chłosta', dial. *bat* również 'rzemień batoga, bata' (Szymczak Domaniewek), *baty* pl. 'pędy (wąsy) roślin pnących i wijących się, np. chmielu, grochu' (Kosiński Czchów), czes. dial. laskie *bat* 'kij' (Kott Dod. DSM);

słe. *bât* (*bàt*) 'pałka, maczuga; berło; drewniany młot; kolba (np. kukurydzy)', sch. *bȁt bàta* 'młot; gruby kij, pałka, maczuga; uderzenie, np. kijem, pałką; dawna broń obuchowa, buzdygan (już od XV w.); tłuczek, stępor, serce dzwonu; gruba główna gałąź drzewa, konar', dial. 'łodyga kwiatu; dolna część uda', arch. 'zwęglony wierzch knota na świecy';

ros. dial. *бам* 'dębowy kij, pałka, maczuga; tłuczek, stępor; koryto albo łódka wydłubane z jednego pnia'. ~

Por. ros. dial. *батáлка*, *батóлка* 'pałka używana w jakiejś grze', *бáтик* 'bijak cepa' (Slovarь Urala), ukr. dial. *бамýра* 'bicz, bat', *бамíй* 'ts.' (Lysenko Leks. Bjul. VI 9).

Zapewne deverbativum od *batati*, *batiti* (zob.) podobnie jak ros. dial. *бот* 'drąg rybacki, którym zapędzają ryby do sieci' (sże. dial. prekm. *bòt bóta* = sże. *bât*) < *бóмáмь* 'uderzać żerdzią po wodzie przy napędzaniu ryb do sieci, ciężko stąpać, huśtać, bełtać, mącić wodę', *бомúть* 'głucho dźwięczeć, dudnić; bić, uderzać, stukać'. Rozwój znaczenia jak w niem. *Schlegel* 'narzędzie do uderzania (maczuga, cep, młot)': *schlagen* 'uderzać'.

Iljinskij PF XIII 498, Pokorny IEW 111—2. — Ze względu na trudności głosowe i morfologiczne nie przekonują Aitzetmüller ZslPh XXII 363 nn. (Sadnik — Aitzetmüller VWSS 70—4) rekonstruujący pierwotne znaczenie 'roślina' w nawiązaniu do ie. **bheu-t-* : **bhu̯ā-t-* (> **bvat-* > **bat-*).

R.L. — F.S.

bat'a m. wyraz używany przy zwracaniu się z szacunkiem do starszego członka rodu; 'starszy członek rodu, zwłaszcza ojciec, brat'

~ stczes. *bát'a* m. od XIV w. hip. 'brat, krewny, towarzysz' (dziś o 'człowieku dobrodusznym a głupim, poczciwina'), dial. moraw. *bat'a* przy zwracaniu się z szacunkiem do starszego człowieka, sła. dial. *bát'a* m. też 'starszy brat, stryjek, wujek';

sch. *bȁća* m. (nowsze *báća* wsch.) hip. 'brat (zwykle starszy); ojciec', też o innych członkach rodziny: 'dziewierz, szwagier; teść, świekier; stryjek, stryj, wuj', przy zwracaniu się z szacunkiem do starszego człowieka, na dial. kajk. **baća* wskazuje derywat *bačina* 'dziedzictwo' XVIII w., bułg. *бащá* m. 'ojciec' (notowane w źródłach serb.-cs. od XIV w. w znaczeniu 'przełożony w klasztorze', por. także śrbułg. derywaty **бащинъ** 'ojcowski', **бащина** 'dziedzictwo, hereditas');

strus. **батꙗ** od XII w. 'ojciec', ros. *бáтя* m. 'ojciec; duchowny', dial. też przy zwracaniu się z szacunkiem do starszego człowieka, a także 'ojciec chrzestny; starszy brat; dziadek; wuj, stryj; teść', ukr. *бáтя* m. 'ojciec; duchowny, ksiądz' (też dial.), brus. *бáця* m. 'ojciec, tato' (także dial.). ~

Najprawdopodobniej starą pożyczką z płd.słow. jest węg. *bátya* (notowane od r. 1271) 'starszy brat; wuj, stryj', też przy zwracaniu się z szacunkiem do kogoś, verbum alloquendi (por. Magda Kövesi StSlH VIII 409—19, przyjmująca zapożyczenie z strus.; Kniezsa ib. 421—35: skłania się raczej do uznania wyrazu węg. za rodzimy).

Por. 1. bułg. dial. *бам* 'kum' (Stojčev BDial. II 127: Rodopy), ros. dial. *бам* hip. 'brat' (SRNG);

2. stczes. *batík*, *batíček* hip. 'brat', czes. dial. *batíček* 'tatuś, ojciec', sła. dial. *batík* 'braciszek', sch. *báta* wsch. (: *báto* zach.) przy zwracaniu się do starszego człowieka, hip. 'brat; ojciec; szwagier, dziewierz; teść, świekier', maced. dial. *batíca* 'mąż ciotki' (Małecki SW II 7).

Wtórne hip. i dem. o większych zasięgach:

batьo: sch. zach. *báćo* hip. 'brat', bułg. *бáтьо* przy zwracaniu się do starszego człowieka, 'starszy brat'; ukr. dial. *бáтьо* hip. 'ojciec';

batьka: sch. dial. *bȁtka* hip. 'brat'; ros. *бáтька* pot. i dial. przy poufałym zwracaniu się do mężczyzny, 'ojciec; starszy brat; świekier; duchowny, ksiądz', brus. *бáцька* przy zwracaniu się do starszego mężczyzny, 'ojciec; duchowny, ksiądz';

batьko: sła. *bat'ko* przy zwracaniu się z szacunkiem do starszego człowieka, 'znajomy starszy człowiek', dial. 'starszy brat; stryjek, wujek'; sch. *bȁćko* hip. 'brat', maced. *батко* 'starszy brat'; ros. dial. *бáтько* przy poufałym zwracaniu się do mężczyzny, 'ojciec; ojciec chrzestny; stryj, wuj; mąż' (SRNG), ukr. *бáтько* przy zwracaniu się z szacunkiem do starszego człowieka, 'ojciec' (por. u Lindego *batko*, *bajtko* XVI—XVII w. 'pop, duchowny na Rusi').

Skrócone hip. do *brat(r)ъ*, tego samego typu: lit. *batis* 'ojciec, ojczulek' < *brólis* 'brat'; łot. *bãlis* 'braciszek' < *brãlis* : *brātarīti* dem. vocat. sg.; śrwniem. *buole* 'bliski krewny, ukochany', śrdniem. *bōle* 'bliski krewny, brat' pierwotne hip. do śrwniem. *bruoder*, niem. *Bruder* 'brat'. Ekspresywnym charakterem wyrazu tłumaczy się nieregularny rozwój pierwotnego *t'*. Mało prawdopodobna prapostać **batę*, do strus. wyjątkowego батѧ nie można przykładać żadnej wagi, *ę* oddaje tu z reguły *'a* (Trubačev STR 21), bułg. i maced. *бáме* hip. '(starszy) brat' to nowsze dem. z produktywnym w tych językach suf. *-e* < *-ę*.

Sch. *bȁća*, dial. *bača* zostało najprawdopodobniej zapożyczone do węg. *bacsa* (od r. 1792) : *bacsó* (od r. 1792) : *bács* (od połowy XVII w.), może i rum. *baciu*, alb. *bats* i stało się wędrownym terminem pasterskim rozpowszechnionym przez pasterzy wołoskich w znaczeniu 'starszy pasterz, gospodarz szałasu' (np. pol. dial. na Podhalu *baca*, cieszyńskie *bača*, sła. *bača*, bułg. *бач*, sch. *бач*, ukr. dial. *бáча*, por. Wędkiewicz JP VI 154, MRJ 276—7, Sławski SE I 24, Gołąb JP XXXII 203—5, Kniezsa l. c. 433—5).

Berneker SEW 45—6, Trubačev STR 21, 195—6 (który jednak niepotrzebnie dopatruje się tu kontynuacji ie. **pətēr* 'ojciec'), Fraenkel Balt. Spr. 48, Pokorny IEW 163—4. *K.P. — W.F. — F.S.*

baviti *bav'ǫ* 'powodować bycie, trwanie, zatrzymywać; zajmować czymś, rozweselać, cieszyć; zatrzymywać się, być, przebywać (gdzieś), pozostawać', **baviti sę** 'zwlekać, ociągać się; zatrzymywać się, przebywać (gdzieś), pozostawać, trwać; zajmować się czymś; zajmować się czymś przyjemnym, weselić się, spędzać czas na rozrywkach, zabawach'

baviti: ~ pol. *bawić bawię* 'zajmować czymś przyjemnym, zabawnym, śmieszyć, cieszyć; przebywać, zatrzymywać się gdzieś, pozostawać' (w obu tych znaczeniach od XVII w.), dial. wkp., kasz. 'trwać', dawne od XVI w. (w XIV—XV w. tylko formacje prefiksalne, np.: *od-bawić* 'odjąć, pozbawić', *wy-bawić* 'uwolnić, wyzwolić') i dial. np. śl., kasz. 'zatrzymywać', wyjątkowe (u Lindego z XVII w.) 'podtrzymywać, powodować bycie, trwanie', czes. *baviti bavím* 'zajmować czymś, rozweselać, cieszyć (zwłaszcza rozmową)', przestarz. i dial. 'zatrzymywać, zabierać czas', arch. 'brać, pozbawiać' (znaczenie wtórne, w wyniku deprewerbacji perfektywnego *iz-baviti*), sła. *bavit' bavím* 'zajmować czymś, rozweselać, cieszyć, wzbudzać zainteresowanie; zatrzymywać, zabierać (komuś) czas';

sch. od początku XVIII w. (formacje prefiksalne, np. *ìz-baviti*, poświadczone od najdawniejszych czasów), dziś rzadkie (u Vuka nie poświadczone) *bȁviti bȁvīm* 'przechodzić, przeżywać, spędzać (zwykle życie); żyć, przebywać; zatrzymywać; nabywać, zaopatrywać się, pozyskiwać', dial. 'zatrzymywać (się), spóźniać się' (Elezović Kos.-Met.), scs. tylko formacje prefiksalne, np. из-бавити из-бавлѭ из-бавиши 'wybawić, uwolnić', bułg. *бáвя бáвиш* 'zwlekać, opóźniać, zatrzymywać; zabawiać małe dziecko', maced. *бавам бавиш* 'zatrzymywać, ociągać się; zwlekać, przewlekać, odwlekać';

strus. tylko formacje prefiksalne, np. **ИЗ-БАВИТИ ИЗ-БАВЛЮ** 'zbawić, wybawić, uwolnić', ros. *бáвить бáвлю бáвишь* 'przedłużać, zwiększać, dodawać' (Dal), dial. płd. i zach. 'zwlekać, odwlekać, ociągać się' (ib.), ukr. *бáвити бáвлю бáвиш* 'zabawiać, rozweselać, dostarczać rozrywki', dial. 'zatrzymywać; przebywać, pozostawać; zwlekać, ociągać się, tracić czas', *бáвити чáс* 'spędzać czas', brus. pot. *бáвіць* 'spędzać czas, tracić czas', dial. też 'zabawiać, rozweselać, dostarczać rozrywki; zatrzymywać, zajmować (kogoś)' (Nosovič). ~ ***baviti sę***: ~ pol. *bawić się* 'brać udział w zabawie, grze dziecięcej, weselić się, cieszyć się, spędzać czas na rozrywkach, hulać' (w tym znaczeniu już u L.), od XVI w. też 'zajmować się czymś, zaprzątać sobie uwagę', dawne od XVII w. 'przebywać, zatrzymywać się, pozostawać; zwlekać, guzdrać się' (też dial, np. wkp., śl.), czes. *baviti se* 'spędzać czas przyjemnie, być zajętym czymś przyjemnym (np. rozmową); tracić czas', arch. i dial. 'przebywać, pozostawać, zatrzymywać się dłużej, zwlekać', sła. *bavit' sa* 'weselić się, zabawiać się, brać udział w zabawie; zatrzymywać się; guzdrać się';

sże. *báviti se -im se* 'zajmować się czymś; zatrzymywać się, przebywać, pozostawać; guzdrać się', sch. *bàviti se* 'znajdować się, przebywać, pozostawać; zajmować się czymś', bułg. *бáвя се* 'spóźniać się, ociągać się, zwlekać; zatrzymywać się', maced. *бавам се* 'ts.' (też dial., Małecki SW);

ros. pot. i prowinc. *бáвиться бáвлюсь бáвишься* 'ociągać się, zwlekać, zatrzymywać się', ukr. *бáвитися* 'zabawiać się, uprzyjemniać sobie czas, spędzać czas na rozrywkach', dial. 'ociągać się, zwlekać, tracić czas', brus. *бáвіцца* 'zatrzymywać się, przebywać', pot. 'zabawiać się, weselić się, spędzać czas na rozrywkach', dial. też 'zajmować się czymś; zwlekać, ociągać się; spędzać czas'. ~

Z brus. albo z pol.: lit. *bõvyti(s)* 'ts.' (Skardžius 45, LKŽod., Fraenkel LEW 53).

Causativum do *byti* (zob.), jak *plaviti* do *plyti*, *naviti* do *nyti*, *-taviti* do *tyti*. Por. stind. causativum *bhāvayáti* 'doprowadza do istnienia; stwarza; ożywia; ochrania i pielęgnuje'. Zob. **bovǫ*.

Pierwotne znaczenie 'powodować, że coś jest, trwa, zatrzymywać', stąd dalej 'zajmować czymś; zajmować czymś przyjemnym, rozweselać'.

Berneker SEW 46—7, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 100—3; o rozwoju znaczenia Ivšić Nast. vjestnik XXI, 1912—1913, s. 443—51. *B.Sz.* — *R.L.*

bažati (bažiti) *bažǫ* : **bažati** *bažajǫ* dial. płn. 'silnie chcieć, łaknąć, pragnąć' ~ pol. dial. *bażyć się* 'zachciewać się' (Karłowicz SGP I 58: płd.), tu zapewne też dotychczas nie wyjaśnione (p. Słownik stpol. I 71) z XV w. *baze penandzi* 'chce, zachciewa mu się pieniędzy', stpol. *zabażyć* 'zapragnąć' u L. XVII—XVIII w., *zabażyć się* 'zachcieć się' od XVI w., dziś dial. (Karłowicz o. c. VI 260: płd.), czes. *bažiti* 'pragnąć, pożądać, silnie tęsknić' (stąd głuż. *bažić so* 'ts.', Pfuhl 9), dial. moraw. też 'natrętnie prosić, żebrać', sła. *bažit'* 'pragnąć, dążyć, tęsknić', dial. *zabažat'* 'zapragnąć';

ros. dial. *бажáть бажáю* : *бажúть -жý -жúшь* : *бáжить* 'silnie pragnąć, chcieć, usilnie prosić jak chory, dziecko', *бажéный* 'upragniony, pożądany, miły, drogi', ukr. *бажáти бажáю* 'pożądać, pragnąć, silnie chcieć, życzyć sobie', dial. *бáжити, бажíти бáжу* 'ts.', brus. dial. *бажáць* 'silnie pragnąć, prosić', *бажáецца* 'chce się, zachciewa się'. ~

O etymologii zob. *bagti*, *bagnǫti*. Stosunek *bažati* : *bagti*, *bagnǫti*, jak np. *běžati* : *bĕgti*, *bĕgnǫti*. *F.S.*

bažiti zob. **bažati**

bažьnъ *bažьna bažьno* dial. płn. 'żądny, chciwy'
~ czes. dial. moraw. *bažný* 'żądny, chciwy', sła. *bažný* 'ts.' (: *baživý* 'ts.'); ukr. dial. *бажни́й* 'żądny, chciwy'. ~
Od *bagti, bagati, bažati, bažiti.* *F.S.*

be zob. **bekati**

bebrěnъ *bebrěna bebrěno* wsch. 'bobrowy, fibrinus, castoreus'
~ strus. **бебрѧнъ : бъбрѧнъ** 'bobrowy, z futra bobra'. ~
Por. ros. u Dala *бобри́ный* 'bobrowy', brus. *бабры́ны* 'ts.'
Adi. poss. do *bebrъ*. Bliskie budową: awest. *bawraini-* 'bobrowy', wolskie *Fibrēnus* NW, łac. *fibrīnus* 'bobrowy', stwniem. *bibarīn* 'ts.', gall. *bebrinus* 'ts.', lit. *bẽbrinis* 'ts.'
Pokorny IEW 136—7, Trubačev ESSJ 39—40. *W.B.*

bebrъ zob. **bobrъ**

bečati *bečǫ* dial. zach. i płd. = *bekati* 'balare'
~ pol. *beczeć beczę* 'balare', 'brzydko, fałszywie śpiewać; płakać głośno; wydawać przeciągły dźwięk (o niektórych instrumentach muzycznych)', stpol. XVI w. *beczenie w głowie* 'szum, brzęczenie' (Linde), dłuż. *bjacaś bjacym* 'balare; pejor. płakać, śpiewać', dial. *becaś* : *b̃ecaś* 'ts.', głuż. *bječeć bječu*, rzadziej *bečeć beču* 'balare', czes. *bečeti bečím* 'balare; pejor. płakać', dial. chodz. *bečít* = *bečeti* (Hruška DSCh), moraw. *bečat'* 'płakać' (Bartoš DSM);
słe. *bę́čati bečím* 'balare; wrzeszczeć, drzeć się', sch. *béčati béčīm* 'balare, ryczeć (o bydle); wrzeszczeć'. ~
Dźwkn. jak *bekati* (zob.). Co do różnicy struktury obu czasowników por. np. *bręčati* : *brękati, kričati* : *krikati, chripěti* : *chripati, syčati* : *sykati.* *R.L*

bedra zob. **bedro**

bedrěnikъ zob. **bedrьnьcь**

bedrěnьcь zob. **bedrьnьcь**

bedrinьcь zob. **bedrьnьcь**

bedro n. pl. **bedra** : **bedra** f. 'okolica kości biodrowej (ilium), coxa, lumbus, femur'
bedro: ~ pol. *biodro* 'część ciała zwykle człowieka, obejmująca górną część uda i sąsiednią część tułowia (coxa, femur, lumbus)' od XV w., dial. często bez przegłosu *biedro* (o zasięgu MAGP II m. 93), dłuż. przestarz. *bjëdro* 'lędźwie, biodro' (Berneker), głuż. *bjedro* 'ts.', czes. *bedra beder* n. pl. 'ts.', przen. także 'plecy, barki', w stczes. oprócz najczęstszego znaczenia 'femur, lumbus' też 'pośladek, kłąb (nates, clunes)', dial. płd.-czes. *bedro* 'szczyt dachu' (Machek ES: 'lomenice'), por. pol. dial. *ubiedrze* 'wyższe miejsce łąki; zbocze, stromy brzeg' (o zasięgu w kasz. zob. AJK I m. 31), sła. *bedro* zwykle pl. *bedrá* 'biodra, lędźwie (femur, lumbus)';
słe. *bédrǫ* 'górna część uda', pl. *bę́dra* (żartobliwie *bedrę́sa*) 'nogi', sch. *bèdro* pl. *bȅdra* od XVI w. 'górna część uda; udo (coxa, lumbus, femur)', bułg. *бедро́* pl. *бедра́* 'udo', maced. *бедро* 'udo, górna część uda';
ros. od XVII w. *бедро́* pl. *бёдра* 'udo, udziec, górna część uda, okolica kości biodrowej', dial. 'część warsztatu tkackiego' (Melьničenko Jaroslavl), ukr. rzadkie *бедро́* 'górna część uda, lędźwie, kłąb' (u Żel. też *бідро́*). ~
bedra f.: ~ (w tym samym znaczeniu co w poszczególnych językach słow.

bedro): stpol. XV w. *biodra*, dziś dial. (o zasięgu MAGP II m. 93), stczes. *bedra*;

sże. dawne i dial. prekmurskie *bédra*, sch. *bȅdra* od XII w. (dial. też 'jedna z dwóch pionowych belek prasy oliwnej'), scs. **бєдра** 'biodro, górna część uda (femur)' Ps. Sin.;

rus.-cs. **бедра** 'górna część uda (femur, lumbus)', ros. Dal *бедрá* (z cs.). ~

Brak pewnych odpowiedników, co przy nazwie części ciała nie dziwi. Próby łączenia z łac. *femur -inis* 'udo, biodro' nie przekonują (o wyrazie łac. Meillet DEL[3] 399, Walde — Hofmann I 477). Rozwadowski RS II 104 wskazując na pol. dial. *u-biedrze* 'stok, zbocze, stromy brzeg' łączył z łot. *bedre* 'wgłębienie, dół' (: *best będu* 'kopać', rdzeń ten co w *bosti bodǫ*).

Sławski SE I 33—4, Vasmer REW I 68. *B.Sz. — F.S*

bedrъ 'szczęśliwy, bogaty'

Wyraz niepewny. Na płd.słow. **bedrъ* 'szczęśliwy, mający się dobrze' wydaje się wskazywać rus.-cs. wyjątkowe **бъдри** pl. : **и врази єго бъдри бъша** 'εὐθηνοῦσαν, locupletati sunt' (Srezn. I 196), przepisane błędnie ze źródła płd.słow. przez kopistę ruskiego z adideacją do **бъдрыи, бодрыи** 'vigilans', zob. *bъdrъ* (Lunt Language XXIX 129).

Za rekonstrukcją taką przemawiają także derywaty, zob. *bedrьnъ* 2.

Dokładnym odpowiednikiem może być stind. *bhadrá-ḥ* 'szczęśliwy, pomyślny, obiecujący szczęście; szczęście' (jeżeli pochodzi z ie. **bhedro-*).

Lunt Language XXIX 128—33 (rekonstrukcja prapostaci, szczegółowa historia całej rodziny na tle ie.). *T.Sz.*

bedrьnikъ zob. **bedrьnьcь**

bedrьnъ 1. adi. do *bedro*

~ stpol. z XV w. *biedrny*, u Lindego z XVIII w. *biedrzny*, głuż. *bjederny* (Pfuhl), czes. *bederní*, stczes. z XV—XVI w. *bedrní*, sła. stare *bederný* (SSJ);

sże. *bę́drn* (w SSKJ *bȅdrn*);

ros. *бéдерный*. ~

Formacje nowsze:

1. *bedrěnъ*: sch. *bèdrenī*, bułg. *бéдрен*, maced. *бедрен*; ros. *бéдренный*;

2. *bedrovъ*: pol. już u Knapskiego *biodrowy*, też dial. kasz. *bodrovï* (Lorentz PW), głuż. *bjedrowy* (Zemann), sła. *bedrový* (SSJ); ros. dial. permskie *бедрóвый* (SRNG).

Od *bedro*. *B.Sz. — K.H.*

bedrьnъ 2. 'bogaty, szczęśliwy'

~ scs. **бєдрьно** adi., tylko w Euch. **приимєтъ бєдрьно въздание** 'πλουσίαν τὴν ἀνταπόδοσιν' (SJS 70) 'bogata nagroda'. ~

Na istnienie tego wyrazu wskazują też dobrze zachowane derywaty, zob. *bedrьnьcь* : *bedrьnikъ*.

Od *bedrъ* (zob.) z suf. *-ьnъ* (Lunt Language XXIX 128—33). *T. Sz.*

bedrьnьcь : **bedrьnikъ, bedrěnьcь** : **bedrěnikъ, bedrinьcь** 'roślina lecznicza Pimpinella, zwłaszcza Pimpinella saxifraga' ('biedrzyniec mniejszy albo pospolity')

bedrьnьcь : ***bedrьnikъ***: ~ pol. *biedrzeniec* (też dial., np. u Kucały PSM), stpol. już w XV w. *biedrzeniec, wiedrzeniec* : *biedrznik*, czes. *bedrník*, stczes. *bedrník* : *vedrník*, sła. *bederenček* (dial.) : *bederník* (przestarz., dziś *bedrovník*);

sże. *bę́drnik*;

ros. *бедренéц*, ukr. *бедренец*, *бедренець* (Makowiecki Sł. bot. 269); ~ por. sch. dial. *bedrànica*, *bedȑnica* : *bȅdrnica* (RSAN).

bedrěnьcь : ***bedrěnikъ***: ~ słe. *bedrȇnec*, sch. dial. *bèdrenac*, *bedrénac* : *bèdrenīk*, *bedrènīk* (RSAN, też z Dalmacji);

ukr. dial. *бедрінéць* (Żel.).

Psł. *bedrěnьcь* mogą też kontynuować pol. *biedrzeniec*, ros. *бедренéц*, zamieszczone s. v. *bedrьnьcь*. ~

bedrinьcь: ~ pol. dial. *biedrzyniec* (Karłowicz SGP: Litwa, Przemyskie), czes. dial. *bedřiněc* (Bartoš DSM);

sch. *bèdrinac* : *bȅdrinac* : *bedrînac*;

ukr. *бедри́нець*, brus. *бядры́нец*. ~

W innym znaczeniu słe. *bedrînec* 'Trinia'.

Ważna roślina o znaczeniu leczniczym i magicznym używana do dziś w medycynie ludowej Słowian (Moszyński KLS II 1, 200—1, 220). Z dotychczas wysuniętych objaśnień najbardziej prawdopodobne wydaje się łączenie Lunta z *bedrъ*, *bedrьnъ* (zob.). Budowa wskazuje na substantywizowane przy pomocy suf. *-ьcь* : *-ikъ* przymiotniki: *bedr-ьnъ* (zob.), **bedr-ěnъ*, **bedr-inъ*. Bezpośrednia podstawa derywacyjna w tym samym znaczeniu 'Pimpinella saxifraga' zaświadczona w stpol. XV w. *wiedrzan* (Rostafiński Symbola I 249). Podkreślić trzeba, że w tym samym znaczeniu spotykamy izolowane derywaty utworzone bezpośrednio od *bedrъ*: sch. dial. *bèdrica* (RSAN), ukr. dial. *бедрéць* (Makowiecki Sł. bot. 269), *бедри́ч* (Żel.) = **bedr-itjь*. Pierwotne znaczenie zapewne 'roślina przynosząca szczęście' (= 'zabezpieczająca od choroby'). Etymologia ludowa związała izolowaną rodzinę z bardziej produktywnymi i wyrazistymi: 1. *vedrъ* 'pogodny, jasny', stąd spotykane w pol. i czes. nagłosowe *v-* (por. wpływ odwrotny, kasz. *vjodro* : *bjodro* 'pogoda', AJK I m. 6, cz. II s. 46), 2. *bedro* 'femur' (od tego bezpośrednio wyprowadza nazwę rośliny Machek ČSR 158—9).

Lunt Language XXIX 128—33. *T.Sz. — F.S.*

bekati *bekajǫ* (: *bečǫ*) 'beczeć, meczeć (o owcach, rzadziej o innych zwierzętach), balare', perf. **beknǫti** *beknǫ*

~ pol. od XVI w. *bekać bekam* 'balare', dawne i dial. *bekać się* 'odbijać się z żołądka', dłuż. *bjakaś bjakam* 'balare; rechotać, skrzeczeć (o głosie żab)', głuż. *bjekać* 'balare', czes. od XIV w. *bekati bekám* 'balare' (także dial., np. moraw., las.), dial. moraw. *békat se* 'ofukiwać (kogoś), opryskliwie zwracać się (do kogoś)' (np. Bartoš DSM), sła. tylko subst. *béka* 'beksa' (Kálal);

słe. *bekáti bekâm* 'balare; pleść, paplać', sch. *békati bêčēm* (: *bêkām*) 'ts.' (RSAN), od XVII w. też 'jąkać się, bełkotać' (RJAZ, RSAN), bułg. dial. rodop. *bêka* 'balare' (BDial. II 128);

ros. dial. *бéкать* (: z reduplikacją *бебéкать*) 'balare; bełkotać' (Dal), ukr. *бéкати бéкаю* 'balare', brus. dial. płd. *бэ́кае* 3 sg. praes. 'o głosie owcy' (DABM m. 302). ~

Perf. ***beknǫti***: pol. *beknąć*, czes. *beknout beknu*, dial. wsch.moraw. *béknút*, słe. *bę́kniti bę̀knem*, sch. *béknuti bêknēm*, maced. *бекнам бекнеш*, ukr. dial. *бéкнути* (Żel.).

Por. intensiva: dłuż. *bjakotaś bjakocu*, czes. *bekotati bekotám*, słe. *beketáti -etâm* : *-ę́čem*, ros. dial. *бекемáть* (Dal); substantiva deverb.: czes. *bekot*, słe. *bekòt -óta* : *bekȅt -ę́ta*.

Dźwkn. Interi. na oznaczenie głosu owcy: pol. *be*, *bee*, głuż. *be* (: *bjek*), czes. *bé*, *béé* (: *bek* 'interi., o głosie saren itp.'), sła. *bé*, sch. *bê* (: *bé*) też jako

wołanie, przywoływanie owiec, bułg. *бée*, maced. *бе*, ukr. *бéе*. W tej samej funkcji w innych językach ie.: łot. *bę̃*, gr. βῆ, łac. *bee*, niem. *bäh*. Formant *-k-* jak w innych czasownikach dźwkn., por. np. *bukati*, *kukati*, *mekati*.

Najbliższe odpowiedniki ie.: lit. bèksė́ti 'ryczeć', *norw. bekra 'beczeć'*. Otrębski LP I 121, Pokorny IEW 96.

Zob. *bečati*. *R.L.*

beknǫti zob. **bekati**

belnъ 'roślina trująca i lecznicza lulek, Hyoscyamus niger' : dial. płd. **bl̥nъ** 'ts.' ***belnъ***: ~ czes. *blín -u* 'Hyoscyamus; coś nieprzyjemnego, złego' (stąd głuż. *blin* 'Hyoscyamus'), stczes. *blén -a* : *-u* 'Hyoscyamus' (stąd stpol. wyjątkowe w XV w. *blen* 'Hyoscyamus'; słe. *blę̀n* 'ts.'), dial. mor. *bl'ém* (z asymilacją *b...n* > *b...m*), sła. *blen -u* 'ts.; gorycz, cierpkość';

sch. *blȇm*, *blȇn* 'Hyoscyamus' (nowsze, niezbyt pewne czy ludowe, u Vuka nie zaświadczone; RJAZ I 435, RSAN I 641), bułg. *бля́н бля́нът* 'Hyoscyamus; marzenie', dial. *бля́но би́ле* 'Hyoscyamus, ziele powodujące bredzenie, majaczenie', maced. *блено билје* 'Hyoscyamus', *блен* poet. 'marzenie'. ~

Por. stius. od r. 1073 **бєлєнъ** 'Hyoscyamus', ros. *белена́* 'Hyoscyamus', ukr. dial. *белена́* 'ts.' W płn.słow. etymologia lud. zbliżyła wyraz do *bělъ* 'biały', stąd pol. *bieluń*, stpol. też *bielun*, w XV w. również *bielon*, *bieleń*, *bieluj* 'Hyoscyamus', dłuż. *bělman*, dawne i dial. *bělan* 'Hyoscyamus', sła. dial. *belian* 'ts.', ros. dial. pskowskie *белу́н* 'ts.' (tak trzeba też tłumaczyć dawną pisownię ros. *бълена́*).

bl̥nъ: ~ sch. *bûn búna* 'Hyoscyamus' (u Vuka z Chorwacji), por. też sch. *bûnika* 'ts.' (stąd bułg. dial. *буни́ка*,, rodzime *блени́ка* 'ts.'), bułg. *бълну́вам* 'bredzić, majaczyć, marzyć'. ~

Uderza zbieżność zwrotu: ros. *будто белены объелся* 'dostał bzika, zwariował', sch. *kao da se buna nazobao*, *najio*.

Z tym samym pierw. *bhel-* w tym samym znaczeniu 'Hyoscyamus': gal. *belenuntia*, βελένιον, ags. *beolone* (**bhelunā*), śrdn. *bilene*, stwn. *bil(i)sa*, śrwn., śrdn. *bilse* (dziś niem. *Bilsenkraut*); z apofonią stduń. *bylne* (germ. **bul-n-*). — Budowa jak w psł. *čelnъ*, *gr̥nъ* (zob.).

Kretschmer Glotta XIV 96—7, Trautmann BSW 30, Pokorny IEW 120.

Por. *blekotъ*. *F.S.*

beranъ zob. **baranъ**

bȅrd'a 'brzemienna, ciężarna, zapłodniona, fetus, praegnans (szczególnie o samicach bydła domowego)'

~ czes. *březí*, stczes. *břězí*;

słe. *brę́ja*, sch. *brȅđa*, cs. **брѣжда**;

rus.-cs. **брѣжа**, **брєжа** (już w XI w.), **брѣжда**, ros. dial. płn.-wsch. *берёжая*, ukr. dial. zach. *бере́жа*. ~

Por. sła. *brezivá* 'ts.'.

Z ie. **bherə-dʰjā*, od pierwiastka **bher-* 'nieść' w *berǫ bьrati* (zob.), co do budowy i rozwoju znaczenia por. lit. *nėšėià* 'brzemienna' (**nēš-tʲjā*) : *nèšti* 'nieść', łac. *forda* 'cielna krowa' : **foro-* 'noszący' = gr. φορός 'niosący, popychający; płodny'.

Meillet DEL³ 408, Niedermann IF XXXVII 146, Trautmann BSW 32. *B.Sz.* — *F.S.*

bȅrd'estь zach. i płd. 'ciąża, czas między zapłodnieniem a porodem, graviditas'

~ czes. *březost*;

słe. *brę́jost*, sch. *brȅđōst*. ~
Abstractum od *berd'a* (zob.). *B.Sz.*

berd'iti dial. zach. i płd. : **berd'ati** płd. 'robić ciężarną, zapładniać, gravidam reddere'
~ czes. dial. płd. *o-břížiti* (Machek ES 48);
słe. *brę̂jiti* : *brę̂jati*, sch. *brȅđati*, cs. **о-брѣждити**. ~
Denominativum od *berd'a* (zob.). *F.S.*

bergovitъ *bergovita bergovito* zach. i płd. : **beržistъ** *beržista beržisto* zach. i wsch. 'wyróżniający się (stromymi) brzegami, wzniesieniami, pagórkowaty, clivosus; mający brzegi, litorosus'
bergovitъ: ~ głuż. *brjohojty* 'mający brzegi, pagórkowaty; do brzegu, pagórka podobny' (Pfuhl), czes. *břehovitý* 'spadzisty, stromy', sła. *brehovitý* 'pagórkowaty';
słe. *bregovít* 'pełen wzniesień, pagórkowaty, górzysty', sch. *bregòvit* 'pagórkowaty, górzysty; odnoszący się do góry, znajdujący się na górze', cs. **брѣговитъ** 'pagórkowaty, górzysty', bułg. *брегови́т* 'stromy' (BER I 84), maced. *брегови́т* 'pagórkowaty';
rus.-cs. **брѣговитый** 'górzysty'. ~
beržistъ: ~ stpol. od XVI w. *brzeżysty* 'odnoszący się do brzegu';
ros. dial. *бережи́стый* : *берёжистый* 'mający wysokie, strome brzegi; znajdujący się w zagłębieniu' (Dal, SRNG), ukr. *бережи́стий* 'mający wysokie lub strome brzegi'. ~
Od *bergъ*, z suf. *-ovitъ*, *-istъ*. *W.B.*

bergovъ zob. **beržьnъ**

bergul'a 'jaskółka brzegówka, Riparia riparia'
~ czes. *břehule* 'Riparia riparia', sła. *brehul'a* 'ts.' (też dial., Ferianc SNV 242);
słe. *bregúlja* 'Riparia riparia', sch. dial. *brègulja* 'żołna, Merops apiaster; gatunek jaskółki, Hirundo apus' (RJAZ), 'zimorodek, Alcedo ispida' (RSAN), *bregùljica* 'Riparia riparia';
ukr. dial. *берегу́ля* 'Riparia riparia' (Hrinčenko), *берегу́ля* : *берегу́лька* 'pliszka, Motacilla', dial. poleskie *бэрэгу́лька* 'Riparia riparia' (Leks. Polesьja 441). ~
Por. stpol. XVI w. *brzeżołka* 'Riparia riparia'.
Od *bergъ*, o suf. *-ul'a* zob. s. 110. Nazwa ptaka od gnieżdżenia się w brzegach rzek. *W.B.*

bergъ *berga* 'pagórek, wzgórze, stromizna, urwisko; skraj, krawędź, granica między zbiorowiskiem wody a lądem, ripa, litus', dem. **beržьkъ** *beržьka* : płd.-wsch. też **beržьcь** *beržьca*
~ pol. *brzeg -u* (stpol. i dial. też *brzega*) 'skraj, krawędź, granica czegoś, np. między zbiorowiskiem wody a lądem, ripa, litus' od XIII w., stpol. też może 'koryto rzeki', u Trotza, L. *brzeg między polami* 'miedza'; dial. 'urwisko, pagórek, wzgórze', połab. *brig* 'brzeg, ripa, litus' (zamiast spodziewanego **breg*, Lehr-Spławiński GP 66), dłuż. *bŕog -a* 'ripa, litus; stok, zbocze, pagórek; wał, nasyp; kupa', głuż. *brjóh -oha* 'ripa, litus; stok, skarpa, pagórek', czes. *břeh -u* 'ripa, litus; stok, zbocze; granica, miedza', dial. też 'kopiec; zbocze, stok', stczes. *břěh -a* : *-u* 'ripa, litus; pagórek, wzgórze, stok', sła. *breh -u* 'ts.';
słe. *brę̂g* 'ripa, litus; stok, zbocze, pagórek, wzgórze', sch. od XIV w.

brȉjeg, loc. sg. *brijègu*, nom. pl. *brȅgovi* 'wzgórze, pagórek; ripa, litus', scs. **брѣгъ -а** 'ripa, litus; urwisko, stok, zbocze, praeceps, praecipitium', bułg. *бря́г брегъ́т брегове́* 'ripa, litus; przen. granica, przedział; urwisko, wysoka stroma ściana dołu, rowu; wzniesienie, wzgórze', maced. *брег* 'ripa, litus; wzgórze, pagórek', dial. *br'ǻk br'ą̥gó* 'miejsce niedostępne w górze, w wąwozie' (Małecki SW II 10);

rus.-cs. **брѣгъ, брєгъ, бєрєгъ** 'ripa, litus; urwisko, skała, stok', ros. *бе́рег -а* (*на берегу́*) 'ripa, litus; susza, ląd stały', dial. 'granica, krawędź, skraj; występ spadzisty, stok', ukr. *бе́рег -а* 'ripa, litus; skraj, krawędź; obwódka, lamówka, np. sukni', dial. 'pagórek, wzgórze', brus. *бе́раг -а* 'ripa, litus; skraj, krawędź, granica; obwódka, szlak (tkaniny)'. ~

Z pol.: lit. dawne od XVI w. *brega* 'brzeg' (Skardžius 46, LKŽod., Fraenkel LEW 55).

Dem. 1. ***beržьkъ***: pol. od XVI w. *brzeżek -żka* : *-żku*, też dial. (Karłowicz SGP, Małecki — Nitsch AJPP m. 325, Dejna AGKiel. m. 648, Sychta SK), dłuż. *bŕožk -žka*, głuż. *brjóžk -žka*, czes. *břížek -žku*, stczes. od XIV w. *břiežek -žka* : *-žku*, sła. *briežok -žka* : *-žku*, też dial. (Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge);

słe. dial. *brę̂žek -žka* (Plet.), sch. od XVI w. *brijèžak brijèška*, też dial., np. czakaw. *brežâk bréška* (Rasprave JAZU I 23), bułg. dial. *бръжъ́к* (Mladenov Vidin);

ros. *бережо́к -жка́*, też dial. (SRNG), ukr. *бережо́к -жка́*, brus. *беражо́к -жка́*.

2. ***beržьcь***: słe. przestarz. *bréžec -žca* (dziś *brégec -gca*), sch. dawne od XVI w. *briježac -šca*;

strus. **бєрєжьць** NM, ukr. dial. *бережéць* (Polesьje 216).

Kontynuuje ie. *bherghos* 'wzniesienie, góra', dokładny odpowiednik: stwn. *berg* (dziś niem. *Berg*) 'góra', z odmienną tylnojęzykową: awest. *barəzah-* n. 'wzniesienie, góra', orm. *berj* 'wzniesienie, wzgórze'.

Kiparsky GLG 101—2, Trautmann BSW 30—1. *B.Sz. — F.S.*

berka zob. **berkъ**

berkti *bergǫ* płd. i wsch. 'strzec, pilnować, chronić, dbać'

~ stsch. *brijèći bŕžēm* (**berkti bьrgǫ*) XIII—XVII w. 'strzec, pilnować; zachowywać, przestrzegać, świętować (dzień święty)', dziś dial. czakaw. *brȉći bȑžen* 'świętować, obchodzić święto, slaviti' (Skok ER I 210—1), scs. **брѣшти брѣгѫ** (part. praet. act. **бръгъ**) 'troszczyć się, starać się, dbać', zwykle z negacją: **нєбрѣшти** 'nie dbać, zaniedbywać';

rus.-cs. **брѣщи брѣгоу, брєщи брєгоу, бєрєчи бєрєгоу** 'troszczyć się, dbać', częściej z przeczeniem **нєбрєщи** 'nie troszczyć się, nie zwracać na coś uwagi', ros. *бере́чь берегу́ бережёшь* 'strzec, pilnować, chronić, ochraniać; szanować, oszczędzać', dial. wsch. 'ugaszczać, przyjmować troskliwie, serdecznie, częstować; pieścić', ukr. *берегти́ бережу́ бережéш* 'strzec, chronić, przechowywać; szanować, oszczędzać', brus. *берагчы́ берагу́ беражэ́ш* 'strzec, pilnować, chronić'. ~

Najbliższe odpowiedniki w germ.: goc. *baírgan* 'chronić, strzec, przechowywać, zabezpieczać', stnord, *bjarga*, stwn. *bergan*, niem. *bergen* 'ts.' (ie. **bherǵh-*). Z apofonią: lit. dial. wsch. *bir̃ginti* 'oszczędzać'.

Buga RFV LXX 102, Trautmann BSW 31, Kiparsky GLG 59.

B.Sz. — F.S.

berkъ : berka : berkyn'i 'drzewo liściaste Sorbus torminalis'

berkъ: ~ pol. *brzęk* 'Sorbus torminalis' z wtórną nosowością (o zjawisku tym Bunc LS III 151—9), w XV w. wg Słownika stpol. I 168 *brząk* (zapis *brzook*, czytany chyba trafniej przez Brücknera SE 44 jako *brzok* zamiast *brzek*, z nieregularnym *-o-* przed tylnojęzykową jak w *macocha*), u L. nie notowane, dłuż. *brȍk* 'Sorbus torminalis', czes. *břek* 'ts.', dial. *břak* 'ts.' (**brękъ*), stczes. *břek* 'acer', sła. dial. *brek* 'Sorbus torminalis; jawor Acer platanoides; klon';

sże. *brę̑k* 'Sorbus torminalis', sch. wyjątkowe *brȇk* 'ts.' (RSAN, Simonović BR);

ros. *бе́рек* 'Sorbus torminalis' (Vasmer REW I 77), ukr. *бе́рек* : *брак* ⟨ **brękъ*? 'ts.' (Makowiecki Sł. bot. 354). ~

berka: ~ pol. *bereka* 'Sorbus torminalis' (nowe z rus., u L. jeszcze nie notowane), dłuż. *brě́ka* dial. przestarzałe 'ts.';

sże. *brę́ka* 'Sorbus torminalis', 'jarząb mączny, Sorbus aria', sch. dial. wyjątkowe *brȉjeka* 'Sorbus torminalis' (RSAN);

ros. *берéка* 'ts.' (Vasmer l. c.), ukr. dial. *берéка* 'Pyrus torminalis'. ~

berkyn'i (z suf. *-y-n'i* nierzadkim w nazwach roślin, zob. s. 139, Zubatý AslPh XXV 355—65, Studie II 335—45, Laskowski JP XLII 171—87, por. bułg. dial. *брéква* 'rzepak, Brassica napus'): ~ pol. *brekinia, brzekinia* 'Sorbus torminalis' nowe, u L. nie notowane, czes. *břekyně* 'owoc drzewa Sorbus torminalis', dial. *břakyně* też 'Sorbus torminalis', stczes. *břěkyně* 'ts.', sła. *brekyňa* 'Sorbus torminalis';

sże. *brekínja* 'Sorbus torminalis', sch. *brèkinja* od XIII w. też 'owoc tego drzewa', rzadko też 'jarząb mączny, Sorbus aria', dial. *brȅkinja* (Elezović Kos.-Met.), bułg. dial. *бр'е́кина* (Strandża, BDial. I 69), *брéкина* (Botevgrad, BDial. I 186), *брекúня*, *брекúна* 'Sorbus torminalis, Pirus torminalis', maced. *брекина* 'Sorbus torminalis';

ukr. dial. *брякúня* 'Sorbus torminalis' (Żel., Makowiecki Sł. bot.). ~

Ze słow.: węg. *berkenye* 'Sorbus' od XI w. (Kniezsa MNSJ I 1, 89).

Por. głuż. *brěkowo* 'drzewo morwowe'.

Etymologia niepewna. Dotychczasowe próby objaśnienia wyrazu nie zadowalają. Berneker SEW dopuszczał możliwość związku z lit. *brìnkti -kstu* 'napęcznieć, nabrzmieć' (ps. *brękn̨ti* zob.) w oparciu o zaświadczone postacie sprowadzające się do **brękъ-* (pol. *brzęk*, czes. dial. *břak*, ukr. *брак*), może to być jednak wtórna adideacja drogą etymologii ludowej. Również niepewny związek z *břěskъ* 'cierpki smak' (przyjmowany przez Mladenowa EPR). — Machek LP II 156, ČSR 114, ES 47 uważając wyraz za protoeuropejski łączył z germ. **spero* 'Sorbus' (stwniem. *sperboum*, niem. *Speierling, Spierling*).

Moszyński PZJP 53—6, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 3, 148—9, Skok ER I 206. *B.Sz.* — *F.S.*

berkyn'i zob. **berkъ**

bermeněti *bermenějǫ* płd. i wsch. 'zachodzić w ciążę' (zwykle z pref. *za-*)

~ bułg. *забременя́ -не́еш* 'zajść w ciążę';

ros. *бере́менеть -нею -неешь* 'zachodzić w ciążę', ukr. dial. *забереме́нiти* 'zajść w ciążę' (Żel.). ~

Derywat od *bermę*, o budowie zob. s. 47. *W.B.* — *F.S.*

bermeniti *bermen'ǫ* zach. i płd. 'nakładać brzemię, ciężar, obciążać, obarczać'

~ głuż. *brěmjenić -nju* 'obciążać, obarczać, objuczać', czes. u Jungmanna *břemeniti -ním* 'ts.';

słe. *bremeníti -ním* 'obciążać, obarczać', sch. dawne od XVI w. *obremeniti -nim* 'obciążyć', dawne i dial. 'zajść w ciążę', zwłaszcza *obremenjena* 'ciężarna' (RJAZ), *zàbremeniti -nīm* 'zajść w ciążę' (RSAN), scs. **обрѣмєнити -нѭ** 'obciążyć, obarczyć', bułg. *обременя́ -ни́ш* 'ts.', maced. *обремени* 'ts.', *забремени* 'zajść w ciążę';

ros. *бремени́ть* 'nakładać ciężar, brzemię; dręczyć, przygniatać' (Dal, SRNG; : rus.-cs. *бре́мя* 'ciężar, brzemię').

Na prapostać *bermiti* (bez *-en-*) wskazuje być może scs. **обрѣмѣѭ** 'obciążając' (Supr.).

Derywat od *bermę*, o budowie zob. s. 57. *W.B. — F.S.*

bermenьce : bermьce : zach. **bermęčьko** dem. od *bermę*

bermenьce: ~ stczes. *břěménce*;

słe. *breménce*, sch. *breménce* : *brȅmēnce -ceta* (RSAN), bułg. *бре́менце* (Gerov);

por. nowsze derywaty z suf. *-ьko*: pol. *brzemionko* (też dial. Karłowicz SGP), czes. *břeménko* : *břemínko*, dial. *břemenko* (Lamprecht Opava). ~

bermьce: ~ słe. dial. *brémce* (: *bremec* m.);

ros. dial. *бере́мце* (SRNG), brus. dial. *бере́мце* (Nosovič); na postać tę wskazuje też ros. dial. *бере́мечко* (< **bermьč-ьko*), SRNG. ~

Por. dłuż. *brěmuško*.

bermęčьko: ~ pol. od XVI w. *brzemiączko* (też dial. Karłowicz SGP), dłuż. dial. *bŕeměško*, stdłuż. XVI w. *brěměško*, głuż. *brěmješko* (też dial. Michalk Neustadt), czes. rzadkie *břemíčko* (też dial. Hruška DSCh), stczes. *břěmiečko*, sła. *bremiačko* (Kálal); ~

por. mogące wskazywać na pierwotną postać *bermęčьce* (o budowie zob. s. 101) sch. *bremẽšce* : *brȅmešce*.

Deminutiva od *bermę bermene*, o budowie zob. s. 101. *W.B. — F.S.*

bermenьnъ *bermenьna bermenьno* 'obciążony brzemieniem; ciężarny'

~ pol. *brzemienny* 'obciążony, naładowany czymś, ciężki', *kobieta brzemienna* 'kobieta w ciąży, praegnans' (stpol. XIV—XVI w. tylko w tym znaczeniu), dial. kasz. *bŕeńannɔ* 'ciężarna' (Lorentz PW: < **bermęnъ*), czes. książkowe *břemenný* 'obciążony czymś, ciężki' (Přír. slov., SSJČ), u Jungmanna 'trudny, uciążliwy';

scs. **брѣмєньнъ** 'obciążony, oneratus' (Supr.), maced. *бремен* 'ciężarny';

strus. XV w. **бєрємѣньная** 'ciężarna, o kobiecie' (Srezn. III), ros. *бере́менная* 'ts.' (dawne też w cs. postaci *бременный*, stąd wg BER I 77 bułg. *бре́менен -нна* 'ciężarny'), ukr. *беремі́нний* (: w cs. postaci *бремéнний*) 'ciężarny, w ciąży' (Żel.), stukr. XVII w. **бєрємєннам** 'ciężarna, o kobiecie', XVII—XVIII w. **бєрємѣнна** 'ts.' (Tymčenko). ~

Por. zaświadczone szczątkowo formacje bardziej archaiczne:

1. utworzone po odcięciu *-en-* (por. *bermen-ьce* : *berm-ьce*) sch. dial. od XVI w. *brȅman -mna* 'ciężarny, w ciąży' (wg Skoka ER I 201 z **bremenьnъ*);

2. *bermenъ*: sch. *brȅmen -na* 'ciężarny, brzemienny, o kobiecie'.

Adi. do *bermę bermene*. *W.B. — F.S.*

bȅrmę *bȅrmene* 'noszenie', 'ciężar noszony, naręcze, wiązka, tobół', 'płód'

~ pol. *brzemię brzemienia* od XIII w. 'ciężar, ładunek', przen. 'ucisk', stpol. też 'duży tobół do noszenia na plecach', 'naręcze, wiązka np. drzew, słomy' (dziś dial.), 'nabrzmienie', *wstąpić w brzemię* 'zajść w ciążę', u L. *brzemię kobiece* 'noszenie kobiet, płód w żywocie matczynym', dłuż. *brȅme* (dial.

bŕeḿe) *-ḿeńa* 'ciężar, ładunek, jarzmo, tobół, tłumok, wiązka; miara zbożowa (der Malter = 12 Scheffel)', głuż. *brěmjo -mjenja* (dial. *brjemje*, Michalk Neustadt) 'ts.', czes. arch. *břímě břemene* : *břemena* (nowotwór czes. *břemeno*; stczes. *břiemě*) 'ciężar, ładunek, tobół', przen. 'ciężki obowiązek', dial. laskie *narodili se v jednom břemeně* 'są bliźniakami', (podobnie w sła. dial.), sła. arch. *bremä* (nowe wtórne *bremeno*) 'ciężar, ładunek, brzemię';

słe. *bréme -mę́na* 'ciężar, tobół, tłumok, wiązka; płód w łonie matki', przen. 'ciężki obowiązek, obciążenie, danina', *v velikem bremenu* 'bliska porodu, rozwiązania', sch. *brȅme brȅmena* pl. *bremèna* (od XII w.) 'onus, ciężar noszony zwykle na plecach, ramionach, brzemię, wiązka; płód w łonie matki; przen. męka, trud, ciężki obowiązek', przestarz. 'danina, podatek', dawne i dial. 'miara ciężaru' (np. siana, słomy), scs. **брѣмя брѣмене** 'ciężar (też przen.), ładunek; onus, sarcina, merces', bułg. *bréme* pl. *bremená* 'ciężar, ładunek' ('tobół, naręcze, wiązka'), przen. 'męka, cierpienie, smutek', maced. *breme* 'ts.',

rus.-cs. **бремя** 'ciężar, naręcze, wiązka, tobół, tłumok, onus, fascis, sarcina', ros. dial. i pot. *berémя* (w języku liter. z cs. *bréмя* przestarz.) *-мени* 'ciężar, wielkie naręcze, wiązka, tobół; brzuch zwłaszcza kobiety brzemiennej; brzemienność; ciąża; mnóstwo', *berémя положить* 'spowodować ciążę' (SRNG), stukr. XVI—XVII w. **бремя** 'ciężar, brzemię; naręcze, wiązka' (Tymčenko; ukr. dawniejsze *bréмя -ени* 'ciężar, brzemię' z cs.), brus. *бярэ́мя* n. 'naręcze, wiązka'. ~

Por. 1. *bermъkъ*, zwykle *obermъkъ*: ros. dial. *oberémok -мка* 'wiązka, naręcze' (Dal), ukr. *oberémok -мка* 'ts.', dial. też *oberém -му*: *berémok -мка* 'ts.', brus. *абярэ́мак -мка* 'ts.', dial. *berémo, oberémok* 'ts.' (Nosovič),

~ ukr. *oberemének* 'naręcze, wiązka' (Żel.);

2. coll. *bermenьje* : *bermьje* (o budowie zob. s. 85—6): czes. *břemení* n. (Jungmann), sch. *brèmēnje* (RSAN);

ros. dial. *berémье -мья* 'wiązka drewna' (SRNG). ~

Derywat od pierwiastka **bher-* 'nosić, nieść' (zob. *bьrati berǫ*) z zachowanym podstawowym znaczeniem 'nosić'. Budowa jak w *sěmę, vymę, znamę*. Pierwotnie nomen actionis 'noszenie', stąd nomen acti 'to, co się nosi, niesie' > 'ciężar, płód'. Intonacja akutowa wskazuje na prapostać **bhерə-*, najbliżej więc stoją wed. *bhárīman-* 'niesienie, otrzymywanie', por. też gr. φέρμα -ατος n. 'to, co się nosi: płód w łonie matki, płód ziemi'. Zob. s. 126—7.

Meillet RS II 62, Trubeckoj MSL XXII 253—7, Isačenko Studie Havránek 121—2, Mátl ib. 143. *B.Sz.* — *F.S.*

bermęčьko zob. **bermenьce**

bermьce zob. **bermenьce**

bersky *berskъve* : zach. **berskyn'i** 'niewielkie drzewo owocowe z rodziny różowatych Prunus persica; owoc tej rośliny'

bersky: ~ pol. dawniejsze *brzoskiew* (u L. bez przykładu z oboczną postacią *broskiew* powstałą ze zmieszania z wyrazem innego pochodzenia *broskiew* 'kapusta ogrodowa, Brassica oleracea'), stczes. *břěskev* f. 'Prunus persica', dziś *broskev* 'ts.' (z kontaminacji z *brosky* 'Brassica', Šmilauer NŘ XXVI 171, Machek ČSR 113, ES), dial. *broskva* 'ts.', sła. dial. *breskev, breskva* 'Prunus persica';

słe. *bréskev -kve* : *brę̂skva* 'Prunus persica', sch. *brȅskva* od XVIII w., dial. zach. *brȉskva* 'ts.' ~

Z wtórną zmianą znaczenia (por. Vasmer REW I 78): ros. *берескá* (Dal) 'łoczyga pospolita, Lapsana communis'.

berskyn'i (o budowie p. *berkyn'i*): ~ stpol. XV w. *brzoskini*, *brzoskinia*, *broskinia* (ta ostatnia postać, notowana jeszcze u Mącz. 205b, ze zmieszania z wyrazem innego pochodzenia: *broskiew* zob. *bersky*, *brosky*), dziś pol. *brzoskwinia* notowane od XV w. (oparte na postaci *brzoskiew brzoskwi* zob. *bersky*; z pol.: ros. dawniejsze *бросквúна* 'Persica vulgaris', u Dala *брусквúна* jako płd., ukr. dial. *брусквúна*, *бросквúня* może i *брескúня* 'morela', por. stpol. *brzeskinia*), sła. dial. *breskiňa* (Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge), w języku liter. *broskyňa* (ze zmieszania z *brosky* p. wyżej). ~

Por. w tym samym znaczeniu 'Prunus persica' dłuż. *bŕasken*, dawne u Megisera *bŕesk*, głuż. *běšk* : *běška*, *běška*, *brjóska*; słe. adi. *brę́skov* 'brzoskwiniowy', sch. dawne wyjątkowe *brẽskov*.

O ukr. *бróсква*, dial. *борóсква*, *брéсква* zob. Rudnyćkyj ED 3, 217.

Ostatecznym źródłem jest łac. lud. *pers(i)ca*, zaświadczone od III w. Najwcześniej zaświadczona postać germ. śrwniem. *pfërsich* XII w. (dziś niem. *Pfirsich* 'brzoskwinia') nie wyjaśnia całkowicie psł. *bersky*. Budowa jak w innych starych nazwach roślin, zob. *berky*, *myrky*, *tyky*.

Kiparsky GLG 120—2 (z przeglądem dawniejszej literatury), Machek ČSR 113. *F.S.*

berskyn'i zob. **bersky**

bersta : bersto : berstъ 1. dial. płn. 'zwierzchnia kora brzozy, liber, cortex betulae'

W tym samym znaczeniu:

bersta: ~ pol. prowinc. wsch. *brzosta* (SWil.);

ros. *берёста* : *берéста* : *берестá*, brus. *бярóста*. ~

bersto: ~ strus. **ѣрѣсто**, ros. dial. *берéсто* : *берёсто* : *берестó* (SRSO 35, Melьničenko Jaroslavl), ukr. dial. zach. *берéзто*, por. pol. dial. kasz.-sli. *bŕôstwᵘo*, a może i stpol. **brzosto*, zaświadczony tylko gen. sg. *brzosta* (u Cygańskiego r. 1584, BPP 64 s. 241, 451—2), nom. sg. możliwy więc też **brzost* zob. niżej; por. także stpol. w XIV w. *brzosco* 'pławik sieci' (dla Słow. stpol. I 171 niejasne) ⟨ **berstje*, budowa jak w pol. *płuco* 'narząd oddychania, pulmo' : stpol. i dial. *płuto* 'pławik, pływak sieci, korek', zob. *pluť'e* : *pluto*. ~

berstъ: ~ stpol. w XV w. wyjątkowo *brzost* (Słownik stpol. I 172 rekonstruuje znaczenie 'kij, łyko do wiązania' jako niepewne), wyjątkowo także i w XVI w. (SP XVI IBL);

ukr. *бéрест* (akcent zapewne wtórny pod wpływem *bêrstъ* 'Ulmus'). ~

Najprawdopodobniej pierwotnie przymiotnik od pierwiastka tego samego co *bĕrza*. Sufiks *-tъ* jak w psł. *žl'tъ*, *zoltъ*, *bolto*.

Moszyński JP XXXV 125. *B.Sz. — F.S.*

berstěnъ adi. płn. 'z kory brzostowej', też wtórne subst. 'naczynie z kory brzostowej'

~ pol. (SW) *brzościany* 'z kory brzostowej';

ros. *берéстяный* : *берестянóй* 'zrobiony z kory brzozowej', ukr. *берестяний*, brus. *берасцяны* 'ts.'

Substantywizowane adi.: pol. dial. *brześcian* 'stary rozbity garnek, oplecione wokoło łykiem' (Karłowicz SGP: z terenów białoruskich);

ros. dial. *берестя́н* 'przedmiot zrobiony z kory brzozowej; naczynie oplecione korą brzozową (pskowskie); dziegieć z kory brzozowej' (Dal, SRNG). ~

Tu też wsch.słow. *berstěnъka* 'naczynie, pudełko z kory brzozowej': ros. dial. *берестя́нка*, ukr. dial. *берестя́нка*, brus. *берасця́нка*.

Por. także z suf. *-enь* : *-ьnь*: ros. dial. *бе́рестéнь* (wg SIAN gen. *-стня* : *-я́*) 'rzecz zrobiona z kory brzozowej, naczynie z kory brzozowej', brus. dial. *бересцéнь -еня́* 'wielki garnek opleciony korą brzozową'.

Od *berstъ* 'kora brzozowa'. Por. też *berstěnъ* 'brzostowy, ulmeus': pol. dial. *brześciany* 'brzostowy' (Karłowicz SGP: Tykocińskie), stsch. *bresten* 'ulmeus' (2 razy w XI w. w nazwie potoku i nazwie miejscowej, RJAZ).

B.Sz. — W.B.

bersto zob. **bersta**

berstovъ 'ulmeus' adi. poss. do *berstъ* 'Ulmus'

~ pol. *brzostowy* (od XVI w.), sła. *brestový*;

słe. *brę́stov*, sch. *brèstov* (od XIII w.; dial. sztok. i czakaw. *brestôv -ȍva -ȍvo* Elezović Kos.-Met., Rasprave JAZU I 22), cs. późne **брѣстовъ**, bułg. *бря́стов* (dial. zach. też *бре́стóв*), maced. *брестов* (dial. też *брестóв* Vidoeski Kumanovo 111);

rus.-cs. **брєстовыи**, ros. *бе́рестовый* (SIAN), ukr. *бе́рестóвий*. ~

Por. 1. sch. dawniejsze (np. Della Bella) *brijestan brijesna* : *brjestni* = *brèstov*.

2. adi. poss. do *berstъ* 'cortex betulae': ros. *берё́стовый* 'zrobiony z kory brzozowej', ukr. *берестóвий* 'ts.', brus. *берастóвы* 'ts.'.

Do *bêrstъ* 'Ulmus' (zob.). *W.B.*

berstъ 1. zob. **bersta**

bêrstъ 2. 'drzewo liściaste, gatunek wiązu, Ulmus'

W tym samym znaczeniu (zwykle Ulmus campestris): ~ pol. *brzost -u* 'wiąz górski Ulmus montana', stpol. od XV w. wg Rostafińskiego Symbola I 143 'Ulmus campestris' (w tłumaczeniu Crescencjusza Ksiąg o gospodarstwie r. 1549 przeciwstawiany *wiązowi* wysokością i szerokością), u Karłowicza SGP I 128 płn., też kasz., czes. *břest -u* także dial., stczes. *břěst -a* : *-u*, sła. *brest -a* (też dial.);

słe. *brę́st -a* (też dial.), sch. *brêst brésta*, loc. *bréstu* od XIV w. (także dial.), już w XI w. w nazwie miejscowej, bułg. *бряст бря́стът*, dial. też *брестъ́* (Stojkov Banat), maced. *брест*, dial. *br'äs*, *br'ą̄stó*, *br'äst br'astót* (Małecki SW II 10);

ros. *бе́рест -а* (też u Dala), ukr. *бе́рест -а* (dial. łemk. 'brzoza', Stieber AJŁemk. IV m. 171), brus. *бе́раст -а*. ~

Od pierwiastka tego samego co *bȅrza*, ze zmianą intonacji (**bêrz-tъ*). Dokładne odpowiedniki: goc. *baírhts*, stwniem. *beraht* 'jasny, błyszczący'.

Rostafiński Symbola I 143, Berneker SEW I 52, Vasmer ZslPh II 57—8, Machek ČSR 129—30. Por. zastrzeżenia i próbę innego objaśnienia: K. Moszyński JP XXXII 195, XXXV 123—5, PZJP 32—3 (zob. też Verdiani Botanica e linguistica..., 1959, 59—60). *B.Sz. — F.S.*

berstьje coll. 'brzosty, ulmi, las brzostowy'

~ pol. częsta NM *Brzeście*;

słe. *brę̂stje* 'las brzostowy' (też dial. w Karyntii) : *bręstǫ̂vje* 'ts.', sch. *brȉješće* coll. 'ulmi' od XIV w. (u Vuka płd.) : *brêšće*, u Belostenca XVII—XVIII w. *brèstōvlje* 'ts.', cs. **брѣстиѥ** coll., bułg. *бре́стье*, maced. dial. *br'astè* 'ts.' (Małecki SW);

strus. NM **вєрєстиє**. ~

Coll. od *bêrstъ* 2. (zob.). Zob. s. 85—6. *F.S.*

bĕrza 'drzewo liściaste, zwykle o białej łuszczącej się korze, Betula'

W tym samym znaczeniu: ~ pol. *brzoza* od XV w., połab. *brezə*, dłuż. *bŕaza*, głuż. *brěza*, czes. *bříza*, stczes. *břieza*, sła. *breza*;

słe. *bréza*, sch. od XIII w. *brȅza* wsch. i płd. (ikawskie *brȉza*), bułg. *брезá* dial. też *брéза*, *берńза*, maced. *бреза*;

ros. *берёза*, ukr. *берéза*, brus. *бярóза*;

jako m.: słe. *brèz -éza*, sch. *brȅz* m. (nie tylko u Belostenca, Jambrešicia, wyjątkowo w XIX w., RJAZ I 632, ale też dial., RSAN). ~

Odziedziczony wyraz ie., pierwotnie f. o temacie na *-o-*: *bherəǵos*. Na gruncie poszczególnych języków ie. uległ wtórnym przekształceniom zmieniając bądź formę, bądź rodzaj. W psł. przeszedł do tematów na *-a-* (por. *snъcha* < ie. *snusos*). Najbliższe odpowiedniki (w tym samym znaczeniu): łot. *bę̃rza* : *bę̃rzs*, *bę̂zs*, stpr. *berse*, lit. *béržas*, stnord. *bjǫrk* f. (**bhereǵā-*), stwn. *birihha* (**bherəǵiā-*), stind. *bhūrja-* m. (z odmiennym zredukowanym wokalizmem), oset. *bärz*. Pierwotne znaczenie 'błyszcząca, biała' (brzoza wyróżnia się swą jasną, białą korą). Wyraz ie. nawiązuje do pierwiastka *bherəǵ-* 'błyszczeć, biały' (zob. *berzъ*).

Meillet RES III 197, SC 344, Trautmann BSW 32, Moszyński PZJP 27. *B.Sz.* — *F.S.*

berzica dem. do *berza* : dial. płn. **berzъka** 'ts.'

berzica: ~ pol. dial. *brzezica* 'brzoza' (Karłowicz SGP), dłuż. *bŕazyca* 'pojedyncza brzoza; gałązka brzozowa', głuż. *brězyca* 'brzoza', czes. dial. *březica* dem. (Bartoš DSM);

słe. *brézica* dem., sch. *brèzica* dem., też *Brèzice* NM, bułg. *брезúца* 'brzoza' (Gerov, Mladenov BTR);

ros. dial. *берéзица* 'sok brzozowy' (Dal, Pskov. Slov.), 'zagajnik brzozowy' (Pskov. Slov.). ~

berzъka: ~ pol. *brzózka* dem. od XVI w., dłuż. *bŕazka* dem., *bŕazki* pl. też 'lasek brzozowy', dial. 'brzozowe gałązki do majenia', czes. *břízka* dem. (już stczes. *Březka* NM : *Břiezka* NO), sła. *briezka* dem.;

ros. *берёзка* dem., dial. 'gałązki brzozowe' (Pskov. Slov.), też w nazwach roślin, np. 'powój polny, Convolvulus arvensis', ukr. *берíзка* dem., *берéзка* 'powój, Convolvulus', brus. *бярóзка* dem., też 'powój, Convolvulus'. ~

Por. sch. *brèzika* 'brzoza' (RSAN).

Od *berza* (zob. s. 94—5, 98—9). *W.B.* — *F.S.*

berzina 'las brzozowy, zarośla brzozowe; gałązki brzozy; drewno brzozy' : 'pojedyncza brzoza'

~ pol. *brzezina* 'las brzozowy, zarośla brzozowe, brzozy w lesie; cięte gałązki brzozy; drewno brzozy' (od XV—XVI w.), przest. i dial. też 'brzoza, Betula alba' (od XVI w.), połab. *no brizaĭnə* (loc. sg.) NT, dłuż. *bŕazyna* 'lasek brzozowy; drewno brzozowe', głuż. *brězyna* 'lasek brzozowy', czes. *březina* 'brzozowy las, gaj, zarośla brzozowe' (od XIV w.), dial. też 'brzoza' (Hruška DSCh), sła. *brezina* 'las brzozowy', dial. 'gałązki brzozy' (Buffa Dlhá Lúka);

sch. rzadkie *brèzina* 'brzoza, gałązki brzozowe' (RJAZ z XIX w.), w RSAN 'brzozowe drewno', też *Brèzine* NM;

ros. przest. i dial. *берéзина* 'zrąbana lub zwalona brzoza', dial. 'pojedyncza

brzoza; wielka brzoza, zrąbana brzoza, pień brzozy; drewno brzozy; pręt, kij brzozowy; gałązki brzozowe' (Dal, SRNG, Pskov. Slov.), ukr. *берéзина* 'las brzozowy; zrąbana lub zwalona brzoza, drzewo brzozowe', dial. też 'brzozowe gałązki' (Hrinčenko, Slav. Leks. 74: *-ина́*), łemk. *березина́* coll. 'brzozy' (Stieber AJŁemk. IV m. 171, koment. s. 5), brus. *бярóзіна* 'brzoza'. ~

Por. z rozszerzeniem *-ov-*: czes. *březovina* 'las brzozowy' (Jungmann), też *Březovina* liczne NM, słe. *brẹzovína* 'ts.; drewno brzozowe', sch. *brȅzovina* : *brèzovina* 'drewno brzozowe', dawne coll. 'brzozy'.

Pierwotne coll. od *berza*, o budowie zob. s. 120—3. Por. lit. *beržýnas* m., łot. *bērziens* m. 'las brzozowy' (Lohmann KZ LVII 44). *W.B.* — *F.S.*

berzovъ 'związany z brzozą, dotyczący brzozy, z brzozy zrobiony, betulinus, cum betulis, e betula factus, betulae'

~ pol. *brzozowy* od XV w., dłuż. *bŕazowy*, głuż. *brězowy*, czes. *březový* : *břízový* (już stczes. *břězový* od XV w.), sła. *brezový*;

słe. *brẹ́zov*, sch. *brȅzov* od XIV w., bułg. *бря́зов* : *бре́зов*, maced. *брезов*; strus. **берєзовыи** od XII w., ros. *берёзовый*, ukr. *берéзовий*, brus. *бярóзавы*. ~

Przymiotnik ten substantywizowano przy pomocy kilku suf. (niektóre z tych formacji mogłyby być już psł.), stąd:

berz-ov-ica 'coś z brzozy, np. sok brzozowy, kij brzozowy; miejsce porośnięte brzozami' (o budowie zob. s. 98—9)

~ stpol. XV w. niepewne *brzozowica* 'łąka, na której rosną brzozy', czes. dial. *březovica* 'sok brzozowy', *Březovice* NM (już stczes.), sła. dial. *brezovica* 'sok brzozowy', też 'kij, pręt brzozowy';

słe. *brẹ́zovica* 'sok brzozowy; pręt brzozowy', sch. *brèzovica* 'pręt brzozowy', dial. też 'gatunek trującego grzyba' (RSAN), częste NM i NT (góra, rzeka), bułg. *Брẹ́зовица* NM (BER I 76);

ros. *берёзовица* (dial. też *березóвúца*) 'sok brzozowy; napój z tego soku', ukr. *березовúця* 'sok brzozowy'. ~

berz-ov-ъka 'coś z brzozy, np. przedmiot zrobiony z kory brzozowej lub gałązek brzozy' (o budowie zob. s. 94—5)

~ pol. dial. kasz. *bŕlozówka* 'tabakierka z kory brzozowej', głuż. *Brězowka* NM, czes. *březovka* 'tabakierka z kory brzozowej; miotła brzozowa; pręt brzozowy', u Jungmanna też 'gatunek grzyba, opieńka, Agaricus campanulatus', dial. wałaskie 'sok brzozowy', rzadkie *břízovka* 'pręt brzozowy', sła. wsch. *Brezufka* NM;

słe. *brẹ́zovka* 'pręt brzozowy; sok brzozowy', sch. *brèzōvka* 'gatunek trującego grzyba, Lactarius torminosus; ptak Tetrao tetrix';

ros. *берёзовка* 'wódka, nalewka brzozowa', dial. 'sok brzozowy; ptak sowa, Surnia ulula i świstunka, Phylloscopus sibilatrix', ukr. *берéзівка* 'nalewka brzozowa', dial. bojk. *берéзоўка* 'brzoza'. ~

berz-ov-ьsь 'pręt brzozowy, las brzozowy' (o budowie zob. s. 99—101)

~ pol. dial. kasz. *Brzózvc* NT (pole i las brzozowy), głuż. *brězowc* 'pręt brzozowy, gałązka brzozowa', czes. dial. *březovec -vca* 'ts.', sła. *brezovec -vca* 'ts.';

słe. *brẹ́zovec* 'kij, pręt brzozowy; bot. Rotwurz, tormentilla', sch. *brèzovac -ōvca* 'pręt brzozowy', dial. 'las brzozowy', 'grzyb Lactarius torminosus', liczne NM (RJAZ);

strus. **берєзовьць** NM, ukr. *Березóвець* NW. ~

berz-ov-ikъ 'las brzozowy; coś związanego z brzozą' (o budowie zob. s. 90—1)

~ pol. reg. *brzozowik* 'sok brzozowy' (SJP PAN), dial. kasz. (z wtórnym suf. *-nik*) *bŕozovńik* 'las brzozowy';

sch. *brezòvīk -íka* 'las brzozowy', też NM (RJAZ);

ros. *берёзовик* 'grzyb podbrzeźniak, Boletus scaber', dial. też 'las brzozowy; sok brzozowy; chrząszcz majowy; gatunek cietrzewia', brus. *бярóзавік* (u Nosoviča *бéрёзовик*) 'sok brzozowy', dial. *березовúк* 'marzec' (Nosovič). ~ Adi. poss. do *berza*.

Por. *berzьnъ*. *B.Sz.* — *W.B.* — *F.S.*

berzozolъ dial. wsch. 'miesiąc marzec (Martius) lub kwiecień (Aprilis)'

~ strus. **берєзозолъ** już w r. 1144 'kwiecień' (u Srezn. też bez przykładu cs. **брѣзозолъ** 'ts.'), ros. dawne *березозóл березозóль* 'marzec lub kwiecień' (Dal, SIAN, w SRNG nie notowane), ukr. dawne *березóзоль* (r. 1691, Rudnyćkyj ED 2, 110), dawne i dial. *березозíл -зóла, березозíль -зóля*, skrócone: *березíль -зóля, бéрезіль -зіля* 'marzec', dawniej też 'kwiecień' (transpozycją skrótu ukr. jest rzekomo pol. *brzezol* 'marzec' w Słowniku pol.-ros. C. Kondratowicza, Petersburg 1775 zob. Obrębska-Jabłońska SO XX 2, 109—13).

Złożenie z *berza* + *zola* 'popiół'. Nazwa nawiązuje do pierwotnej żarowej uprawy roli, podstawowe znaczenie 'pora palenia drzew i sporządzania popiołu (psł. *zola*) brzozowego, służącego za żyzną warstwę gleby pod zasiew'. — Rus.-cs. **брѣзозроъ** 'kwiecień' z adideacją drugiego członu drogą etymologii ludowej do *zor'a* 'aurora, lux'.

Miklosich SM 2—3, Hensel, Słowiańszczyzna średniowieczna, Poznań 1952, 19, Obrębska-Jabłońska, l. c., Hołyńska PJ PAN 51 s. 35—9. — Miklosich LP 17 interpretował jako „betularum viriditas i. e. mensis, quo betulae virescunt" (por. też Vasmer REW I 77). *B.Sz.* — *F.S.*

berzъ dial. zach.-płd. 'koloru brzozy, z białymi plamami, pręgami'

~ pol. dial. *Brzeza* 'nazwa krowy' (Karłowicz SGP I 128 z Krakowskiego zob. niżej), czes. dial. *březí* (= *březavá kráva*) 'z białym grzbietem i brzuchem', *brezo* 'wół tejże barwy';

słe. *brẹ̑za* 'nazwa krowy albo kozy z białymi pasmami', sch. dial. *brêz* m., *bréza* f. wsch. i płd. nazwa i imię domowych zwierząt o sierści podobnej kolorem do brzozy, np. białych z czerwonymi plamami, czy też z białymi albo czarnymi pręgami na głowie', ikawskie *brìza* 'kobyła z białym nosem', bułg. *бряз* pl. *брéзи* 'z białą plamą na czole (o bawole)', zach. *Брéза* 'imię bawolicy z białą plamą na czole', maced. *брез* 'z białą plamą na głowie', *бреза* 'biała plama na głowie zwierzęcia'. ~

Derywaty: ~ pol. dial. *brzeziaty* 'obojętnej maści z białą pręgą wzdłuż grzbietu', rzadziej 'pstry' (Zaręba NB 68), *brzezula* 'krowa o grzbiecie i brzuchu białym' = (*krowa*) *brzezawa* (u Karłowicza SGP I 127, np. z Ropczyckiego), czes. dial. *březavý, březistý* 'z białym grzbietem i brzuchem (o krowie)', *březul'a* nazwa krowy, u Jungmanna *březka* nazwa krowy, sła. dial. *brezavý* 'z białymi łatami, plamami (o wole, krowie)';

słe. *brẹ́zast* 'z białymi pasami (o bydle, kozach)', sch. dial. *brëzast, brèzav* = *brèza* (zob. wyżej). ~

Por. też pol. NM *Brzoze*, nazwisko *Brzozy* (Bajerowa, Onomastica III 1—42, 293—323, Taszycki PSS III 51—4, Rozprawy IV 285—8), strus. NM **берєзъи**.

Stary ie. przymiotnik ściśle związany z nazwą brzozy zob. *berza*, por. goc. *bairhts* 'jasny', alb. *bardh* 'biały'. — Zob. *brězgъ*.

BER I 85, Pokorny IEW 139. *F.S.*

berzъka zob. **berzica**

berzьje n. 'zagajnik, las brzozowy'

~ stpol. *brzezie* n. 'las brzozowy' (XV w.), do dziś częsta NM *Brzezie*, czes. *březí* n. 'zagajnik, lasek brzozowy' (od XIV w. w NM, też dial., np. Bartoš DSM, Hruška DSCh) : *břízí* n. 'gałęzie brzozy, brzezina', sła. *brezie* n. 'gaj brzozowy';

słe. *brę̂zje* n. 'las brzozowy', sch. *brềzje* n. 'ts.' (RJAZ, RSAN), też częsta NM, bułg. *Брéзье* NM (BER I 76);

strus. **берєзьıє** NM, ros. dial. *берéзье* : *березьё* n. 'las brzozowy; gałęzie brzozowe' (SRNG, Pskov. Slov.). ~

Por. też z rozszerzeniem *-ov-*: czes. *břízoví* n. 'gałęzie brzozy' : *březoví* n. 'lasek brzozowy', słe. *brézovje* n. 'lasek brzozowy', sch. *brèzōvlje* n. coll. 'ts.' (RSAN), dawne *brezovje* n. (np. u Belostenca XVII—XVIII w.) 'teren, gdzie jest wiele brzóz', ros. dial. *березовьё* n. coll. 'brzozowe drzewa'.

Coll. do *berza* (zob. s. 85—6). *W.B.* — *F.S.*

berzьnъ 'z brzozą związany, dotyczący brzozy, betulinus, cum betulis'

~ pol. dial. kasz. *březni* 'brzozowy', głuż. *Brězna* NM, stczes. *Břězno* NM, u Jungmanna też *Března* NM;

sch. dawne *brezan* 'brzozowy' (tylko u Stulicia), też NM np. *Brèznā Gòra*, *Brèzna* (RJAZ);

strus. **берєзьно** NW (XII w.). ~

Urzeczownikowione przymiotniki *berzьnъ* 'miesiąc kwiecień' : śrbułg. **брѣзєнъ** (Ochrydzki Apostoł XII w., cyrylicki dopisek w Ass.), rus.-cs. **брѣзьнъ** 'ts.' XII w. (zob. *berzьńь*).

Przymiotnik ten substantywizowano przy pomocy kilku suf. (niektóre z tych formacji mogłyby być już psł.), stąd:

berzьnica 'miejsce porośnięte brzozami, las brzozowy' (o budowie zob. s. 98—9)

~ pol. *Brzeźnica* częsta NM, NT i NW (już stpol. Taszycki Rozpr. IV 177), stpol. wyjątkowe *brzeźnica* 'las brzozowy' (XIII w.), dial. 'gatunek gruszek', dłuż. *Brěznica* nazwa prowincji, czes. *Březnice* NM i NT od XIV w.;

słe. *brę̂znica* 'gatunek gruszek, gatunek jabłek', sch. *Brèznica* NM i NW od XVI w., *Breznice* NM XIII w., bułg. *Брéзница* NM (BER I 76);

ukr. *березни́ця* 'las, zagajnik brzozowy'. ~

berzьnikъ 'coś związanego z brzozą; gałązki brzozowe, las brzozowy, miejsce porośnięte brzozami' (o budowie zob. s. 90—1)

~ stpol. *brzeźnik* 'las brzozowy' (XV w.), głuż. *brěznik* 'gatunek motyla, Birkenfalter', czes. dial. *březník* 'las brzozowy', stczes. NM XIII w.;

słe. dawne *brę̂znik* 'marzec', sch. *Brêznīk* NM, bułg. *Брéзник* NM, już stbułg. **брѣзникъ** od XI w.;

strus. **берєзникъ** 'las brzozowy' (?) XV w., ros. *берéзник -а* (dial. też *березни́к -á*) 'zagajnik, las brzozowy', dial. 'pastwisko na miejscu lasu brzozowego; gałązki brzozy; gatunek grzyba', ukr. *берéзни́к бéрезникá* 'las brzozowy' (też dial. bojk. Slav. Leks. 74), brus. *бярэ́знік* 'las brzozowy; gałęzie brzozowe'. ~

berzьńakъ 'coś związanego z brzozą; zagajnik, las brzozowy, gałęzie brzozy' (o budowie zob. s. 89—90)

~ pol. *brzeźniak* 'zarośla z młodych brzóz, zagajnik brzozowy; gałęzie młodych brzóz', dial. 'rodzaj grzyba', głuż. *březnak* 'gatunek motyla, Birkenfalter', czes. *březňák* 'piwo marcowe: zając marcowy';

ros. *березня́к -á* 'zagajnik, las brzozowy' od XVI—XVII w., ukr. *березня́к -á* 'gaj, las brzozowy', brus. dial. *березняко́м* adv. 'wzdłuż lasu brzozowego' (Nosovič). ~

Od *berza* (zob. s. 210), por. lit. *beržìnis* 'brzozowy' : *béržas* 'brzoza'.

Por. *berzovъ*. *B.Sz. — W.B. — F.S.*

berzьn'ь 'miesiąc marzec (Martius) lub kwiecień (Aprilis)'

~ czes. *březen -zna* 'marzec' od XIV w. (stąd stpol. wyjątkowe w BZ *brzezień* 'ts.', Nehring AslPh VI 180, Urbańczyk BZ 91, Obrębska-Jabłońska SO XX 2, 109—10);

słe. *brézen brézna* 'marzec' od XVI w. (też dial.: Karyntia, Górna Kraina), dial. także 'kwiecień';

ros. *берёзень -зня* dawne 'marzec; kwiecień' (SIAN), ukr. *бе́резень -зня* 'marzec', dawniej i dial. też 'kwiecień'. ~

Por. 1. z rozszerzeniem *-ov-*: ukr. dial. *березо́вень -вня* 'kwiecień',

2. z innymi suf.: śrbułg. **брѣзок** 'kwiecień' (Kalendarz tьrnowski r. 1275, BER 76), cs. z XIV w. **брѣзокъ** 'ts.'; słe. *brẹ̑znik* 'marzec', brus. dial. *березови́к* 'marzec'; bez suf. *-jь*: *berzьnъ* 'kwiecień': śrbułg. **брѣзенъ** (Ochrydzki Apostoł XII w., cyrylicki dopisek w Ass.), rus.-cs. **брѣзьнъ** XII w.

Substantywizowany za pomocą suf. *-jь* (zob. s. 80—1) przymiotnik *berz-ьnъ* (< *berza* 'brzoza'), urzeczownikowiony także i bez suf. *-jь* w tym znaczeniu, por. wyżej śrbułg. **брѣзенъ**. Pierwotne znaczenie 'okres brzóz, okres, kiedy brzoza zaczyna puszczać pitny sok', por. cs. **брѣзосокъ** (zamiast ***брѣзосокъ**) 'kwiecień', brus. dial. *соковúк* 'marzec', lit. *sùltekis* 'czas, kiedy drzewa (zwłaszcza brzoza) puszczają sok', przestarz. 'kwiecień' : *sulà* 'sok brzozowy'.

Miklosich SM 2—3, K. Moszyński KLS² I 27, II 1, 152—3, Hołyńska-Baranowa PJ PAN 51 s. 33—5, Grafenauer Slovenski Etnograf 1962, Stabej Loški Razgledi XIII, 1966, 77. *B.Sz. — W.B. — F.S.*

beržaninъ *beržanina* 'mieszkaniec brzegu, wybrzeża, incola ripae'

~ pol. dawne *brzeżanin -na* 'ten, kto mieszka na brzegu; mieszkaniec miejscowości Brzeg' (L., stąd czes. u Jungmanna *břežanín -na* 'ts.'), *Brzeżany* NM, stczes. *břéžénin* 'ten, kto mieszka na brzegu', *Břéžéné*, *Břéžaný* pl. NM (Gebauer Sl., Profous MJČ I 190—2);

słe. *brẹ̀žàn -žána* 'mieszkaniec brzegu, wybrzeża', sch. dawne *brȅžanin* 'mieszkaniec gór' (Stulić), *Brȅžanīn* NO (RSAN), *Brȅžāni* pl. NM (RJAZ);

strus. **бережане** pl. 'mieszkańcy brzegu, wybrzeża', ros. dial. *бережáне* : *бережáна -жан* pl. 'mieszkańcy wybrzeża', *Бережани* NM (Vasmer RGN I 349), ukr. *Бережане* NM (l. c.). ~

Ze stbułg. **Beržane*: gr. NM Βερζιανή (Vasmer SG 214), por. też dawną nazwę grodu w okolicy Skopia Βέρζανα < **Beržane* (Georgiev VBE 70).

Od *bergъ*, o suf. zob. s. 119. *W.B.*

beržistъ zob. **bergovitъ**

beržьcь, beržьkъ zob. **bergъ**

beržьnъ *beržьna beržьno* : **bergovъ** *bergova bergovo* 'dotyczący brzegu, do brzegu się odnoszący, na brzegu się znajdujący, rosnący, litoreus, litoralis'

beržьnъ: ~ pol. *brzeżny* od XV w. (już w XIV w. *brzeżne* 'rodzaj opłaty'), czes. przestarz. *břežní* od XVI w., dawne u Jungmanna też *břežný*, sła. *brežný*;

słe. *bréžen -žna -žno*, sch. *brȉježnī*, scs. **брѣжьнъ** (Supr.), bułg. *бре́жен* (BER I 85);

strus. XIV—XV w. **бережьныи**, ros. przestarz. i dial. *бережно́й -на́я -но́е*, dial. także *бе́режный* : *бере́жный* (SRNG), ukr. dial. *бере́жний* : *бережни́й* (Hrinčenko, Żel.). ~

Por. brus. dial. *бережня́к -ку́* 'droga brzegiem rzeki' (Nosovič).

bergovъ: ~ pol. *brzegowy* od XVII w. (L.), dial. kasz. *břeg"ovï* : *břėg"ovï* (Lorentz PW), głuż. *brjohowy* (Pfuhl), czes. *břehový* od XV w., sła. *brehový*; sch. *Brȅgovo* NM (RJAZ), bułg. *бря́гов*, *Бре́гово* NM (BER I 85);

ros. *берегово́й -ва́я -во́е* (też dial., Dal, SRNG), ukr. *берегови́й -ва́ -во́*, brus. *бераговы́*. ~

Adi. od *bergъ*. *W.B.*

berьba dial. płd. 'zbieranie, zrywanie owoców'

~ słe. *bȇrba* 'zbiór winogron, winobranie', sch. *bérba* 'zbiór owoców, zwłaszcza winobranie' od XVIII w., u Vuka z Wojwodiny, bułg. dial. *бербá* 'zbiór, zrywanie owoców; okres zbioru owoców' (Gerov), maced. *берба* 'zbiór owoców, zwłaszcza winobranie'.

Od *berǫ bьrati* (o budowie zob. s. 61—2).

Orzechowska MS PAN 8 s. 181. *F.S.*

besěda 'pogawędka, rozmowa; spotkanie towarzyskie, uczta'

~ pol. od XV w. *biesiada* 'spotkanie towarzyskie, uczta, convivium', w XVI w. też 'uciecha, żart, krotochwila', 'rozmowa, pogawędka, dysputa', dial. śląskie *wiesiady* 'pogawędka, zebranie towarzyskie', kasz. *ƀesada* : *vesada* 'wesele, uczta weselna' (Sychta SK), głuż. *bjesada* 'rozmowa, pogawędka, spotkanie towarzyskie' (niekoniecznie z pol., por. Mucke HLF 66), czes. *beseda* 'rozmowa; towarzyskie spotkanie, zabawa towarzyska; nazwa tańca; klub towarzyski', stczes. od XIV w. *besěda* 'pogawędka, rozmowa; miejsce rozmów', sła. *beseda* 'pogawędka, spotkanie towarzyskie; nazwa tańca', arch. też 'zabawa, wieczorynka', dial. wsch. *beśeda* 'rozmowa' (Buffa Dlhá Lúka);

słe. *besȇda* 'wyraz, słowo; mówienie, mowa; rozmowa, wykład; obietnica, przyrzeczenie', sch. (notowane od XIII w.) *bèsjeda* (też *bȅsjeda*) 'mówienie, mowa; przemówienie, kazanie; rozmowa; słowo', arch. 'zabawa z muzyką i śpiewem', dial. czakaw. *besẽda*, *besẽda*, *bisìda* 'słowa, wypowiedź, mowa' (Rasprave JAZU I 22, 185, HDZ I 152), scs. **бесѣда** 'słowo; rozmowa; mowa, mówienie, kazanie', bułg. *бесéда* 'gawęda, pogawędka, pogadanka, wykład', dial. 'rozmowa' (Gerov Dop.: zach.), maced. *беседа* 'pogawędka, rozmowa';

strus. od XII w. **бесѣда** 'rozmowa; mowa, mówienie; miejsce siedzenia, miejsce, gdzie się siaduje; język, narzecze', ros. *бесéда* 'rozmowa, pogawędka, pogadanka', dial. (SRNG, Popov OLA 1969, 181—8) 'uczta, hulanka, przyjęcie; wieczornica, wieczorne zebranie młodzieży, dorosłych; kompania, grupa osób zebranych na pogawędkę; wesele, uczestnicy wesela; umowa między rodzicami młodej pary w sprawie małżeństwa', 'izba dla wykonywania jakiejś wspólnej gospodarskiej pracy', 'altana, altanka' (w tym znaczeniu w języku liter. dem. *бесéдка*, znane też w kilku innych językach słow.), 'ławeczka, siedzenie np. dla woźnicy w wozie', *бесéда вам* pozdrowienie wchodzącego do grupy ludzi zebranych, ukr. *бéсiда* 'pogadanka, rozmowa', arch. 'uczta; kompania, grupa ludzi', dial. też *бéседа* 'rozmowa, mówienie; uczta, zabawa; kompania, goście, orszak weselny', bojk. 'mowa, rozmowa, pogawędka' (Slav. Leks. 77), brus. *бясéда* 'uczta, biesiada'. ~

Pewnej etymologii brak. Zwykle łączy się z *sěděti*, jednak ani budowa słowotwórcza, ani rozwój znaczenia wyrazu niejasne. W I członie dopatry-

wano się duratywnej part. *be-* (zaświadczonej w lit., nie znanej jednak w słow.). — Analiza morfologiczna *bes-ěda* (w nawiązaniu do abstraktów typu *mokr-ědь*, *zьl-ědь*) nie znajduje oparcia w realnie istniejących wyrazach psł. (por. u Pokornego IEW 146 *bhes-* 'chuchać, dmuchać').

Brandt RFV XXI 207, Pogodin RFV XXXIX 3, Rozwadowski RS II 104—5, Brückner SE 26—7, Berneker Zbornik Jagicia 599—600, Wanstrat ZslPh XIV 101—3, Iljinskij RFV LXII 235—9, Bezlaj ES (poskusni zvezek) 8—9. *R.L. — W.B. — F.S.*

besěditi zob. **besědovati**

besědovati *besědujǫ* 'gawędzić, rozmawiać, mówić' (w tym znaczeniu też **besěditi** *besěď'ǫ* płd., zach.), dial. płn. 'wspólnie się zabawiać'

besědovati: ~ pol. *biesiadować -duję* 'brać udział w biesiadzie, ucztować, bawić się, hulać' od XVI w., głuż. *bjesadować -duju* 'rozmawiać, gawędzić; bawić się, urządzać przyjęcie', czes. *besedovati -duji* 'wspólnie zabawiać się, gawędzić, rozmawiać' (też dial.), sła. *besedovať -dujem* 'rozmawiać przyjaźnie, wspólnie się zabawiać' (też dial. Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge);

słe. *besędováti -dûjem* 'mówić, mieć przemówienie' (też lud.), sch. *bèsjedovati -dujēm* 'mówić, przemawiać, rozmawiać' od XIII w., dziś przestarz., scs. бесѣдовати -дꙋѭ 'mówić, rozmawiać', przen. 'układać się, pertraktować z kim', bułg. *besédvam* 'gawędzić, rozmawiać' (też dial. zach., Gerov Dop., BER I 44);

strus. od XI w. бесѣдовати -дꙋю 'mówić, rozmawiać; oznajmiać, ogłaszać; pouczać, mieć kazanie' (Slov. DRJ), ros. *besédovať -duju* 'rozmawiać, gawędzić', dial. też 'spędzać czas bez pracy, bawić w gościnie, ucztować' (SRNG), ukr. *besíduvaty -duju* 'rozmawiać, gawędzić', dial. bojk. 'mówić, rozmawiać' (Slav. Leks. 77). ~

besěditi: ~ czes. dawne u Jungmanna *besediti* 'mówić', sła. dial. *besedzic* 'ts.' (Kálal);

słe. *besęditi -ędim* 'mówić', *besęditi se* 'dysputować', sch. od XV w. *bèsjediti -dīm* 'mówić, rozmawiać, przemawiać' (w XVI w. u Lucicia czakaw. 1. sg. *besiju*), u Megisera 1603 *besiditi* 'narro' (Stachowski MS PAN 19), bułg. dial. zach. *besédim* 'rozmawiać' (BER 44). ~

Denominativa od *beséda*, o budowie zob. s. 48, 57. Wyjątkowo tylko zaświadczony stary typ na *-ati*: ros. dial. pskowskie *besédať* = *besédovať* (Pskov. Slov.). *R.L. — W.B. — F.S.*

besědьnikъ *besědьnika* 'uczestnik rozmowy, pogawędki'

~ pol. *biesiadnik -ka* 'uczestnik biesiady, uczty' (w XVI w. też *biesiednik*), dial. kasz. *bʼesadnik -ka* 'ts.', głuż. *bjesadnik -ka* 'biorący udział w spotkaniu towarzyskim, pogawędce, gawędziarz', czes. *besedník -ka* 'ts.', sła. *besedník -ka* 'ts.';

słe. *besędník -ka* 'mówca; obrońca, adwokat' (też dawne i dial.), sch. od XVI w. *bèsjednīk -ka* 'mówca' (u Vuka nie notowane), w XVI w. także 'obrońca', cs. późne бесѣдьникъ 'mówca', bułg. *besédnik* 'uczestnik rozmowy, pogawędki', maced. *beседник* 'mówca';

strus. бесѣдьникъ 'mówca; współuczestnik rozmowy', ros. dial. *besédnik -ka* 'uczestnik rozmowy, pogawędki; ukochany, adorator' (Dal, SRNG), ukr. *bésídnyk -ka* 'współuczestnik rozmowy'. ~

Dobrze zaświadczone też odpowiednie fem. z suf. *-ica*: pol. dial. kasz.

ľesadńica, czes. dawne *besednice*, sże. *besednica* (też dial.), sch. *bèsjednica*, ros. dial. *бесѣдница*.

Od *besědьnъ*, *beséda*, zob. s. 90—1. *R.L. — W.B.*

besědьnъ adi. od *beséda*

~ pol. *biesiadny* od XVI w., głuż. *bjesadny*;
sże. *besẹ̑den*, sch. od XVIII w. *bèsjedan*;
ros. *бесѣдный*, brus. *бясѣдны*. ~
Por. czes. *besední* od XV w. ⟨ *besěd-ьn'ъ*. *R.L. — W.B.*

beskedъ zob. **beščadъ**

beskydъ zob. **beščadъ**

beščadъ : beskedъ : beskydъ m. dial. płn. 'góra, grzbiet górski, wzniesienie', 'las na grzbiecie czy stoku góry'

beščadъ: ~ pol. dial. *bieszczad* 'bór na górze' (L.: u górali karpackich), *Bieszczady* pl. 'nazwa odcinka Karpat od źródeł Osławicy do źródeł Świcy', notowane od XIII w. (*Beschad* XIII w., *Byeschady*, *Byeschczadi* XV w.), w XVI—XVII w. też *Bieściad*, *Beściad*, dial. *Bieszczad* 'nazwa lasu, nazwa zalesionej góry', sła. *Bezčadi*, *Bisčadi* pl. 'część Karpat między Kysucą i Laborcem' (Martinka Slovenská reč VIII 108);

ukr. *Бещад -да* 'nazwa części Karpat od Jabłonki do źródeł Stryja i Latoricy' (Hrinčenko: z Zakarpac. Rusi), na Zakarpac. Rusi też *Besčedel* nazwa łąki. ~

beskedъ: ~ pol. od XV w. u Długosza *Biesked*, *Bieskod*, w XVI w. *Beskied* 'nazwa części Karpat';

ukr. *бéскед* : *бéскет* 'góra, skała; stromizna, urwisko, rozpadlina górska; jar nie do przebycia', *бескéда* 'stromizna, urwisko; jar, parów, wąwóz; jar nie do przebycia w lesie' (Marusenko Materialy k slovarju ukrainskich geografičeskich apellativov, Polesье 217; wyrazy sięgają daleko na wschód od Dniepru, np. na Zadnieprzu *бешкéт -ту* 'stromizna, urwisko, jar nie do przebycia', *бескéття* coll. 'urwiska, jary', Hrinčenko). ~

beskydъ ~ pol. dial. *beskid* m. 'szczyt; grzbiet górski; góra; granica', na Śląsku 'przełęcz' (Pawłowski, Nazwy miejscowe Sądeczyzny I 162), 'grzbiet górski, który można przejść' (Nitsche GTP 28), u Lindego 'bór na górze' (u górali karpackich), *Beskid* i *Beskidy* pl. 'nazwa części Karpat od Bramy Morawskiej po Czeremosz', w postaci *Beskith*, *Beskit* zapisane już w XVI w.; w powiatach górskich *Beskid* : *Bieskid* liczne NT (nazwy góry, wzniesienia, lasu na wzniesieniu, pola, łąki), czes. dial. *beskyd* m. 'grzbiet górski łączący dwie góry' (Přír. slov.), 'wierzchołek góry nieporośnięty lub porośnięty krzakami, kosodrzewiną' (Kott Dod. DSM, Machek ES² 52), *Beskydy* pl. : *Beskyd* m. 'nazwa części Karpat', sła. dial. *beskyd* : *bezkyd* m. 'górski grzbiet łączący dwie góry; grzbiet porosły tylko krzakami, kosodrzewiną, goły wierzchołek' (Kálal), *Beskydy* pl. (SSJ VI 260) : *Beskidy* (Isačenko SRS) 'nazwa części Karpat', też *Beskyd* w licznych nazwach gór (Martinka l. c., Polák Slovenská reč VIII 153);

ukr. dial. *бéскúд* m. 'góra, skała; głęboki wąwóz, jar, rozpadlina górska; grzbiet górski; skalisty łańcuch górski', w XVII w. 'grzbiet górski dający się przejść; górski las' (Tymčenko), *Бескид* : *Бескиды* pl. 'nazwa części Karpat', *Beskid*, *Beskit*, *Biskid* liczne NT na Łemkowszczyźnie, Bojkowszczyźnie, Rusi Zakarpackiej (nazwy szczytów, części grzbietu Karpat, połonin, lasów). ~

Wyraz niejasnego pochodzenia i o niejasnej budowie słowotwórczej. Próby objaśnienia na gruncie słowiańskim (np. K. Moszyński KLS² II 2, 884—8) nie przekonują. Zapewne stara pożyczka, źródło zapożyczenia jednak niepewne. Z wysuwanych w literaturze domysłów może najbardziej prawdopodobna pożyczka z germ. **bi-skaid*: śrdniem. *beschêt* (czytaj *beskēt*), skand. *besked* 'rozdział, rozdzielenie, granica', co miałoby dać słow. **beskědъ* ⩵ *beščadъ*. Postać *beskydъ* miałaby być późniejszą pożyczką z niepoświadczonej germ. postaci **bi-skid* (Rozwadowski JP II 162—4). Wg Kopečnego (Adolfu Kellnerovi 168) z germ. **bi-skaid* mogłyby pochodzić obie postacie, zarówno *beščadъ*, jak i *beskedъ* (porównuje pol. *roskiep*, ros. *скенать* : *щенать*); postać *beskid* mogłaby być rezultatem ukraińskiego rozwoju fonetycznego. — Inne źródła zapożyczenia wątpliwe: hipotetyczne trackie **beskeidos*, **beskaidos* 'granica' (np. Loewenthal Zeitschrift f. Ortsnamenforschung VI 1, 79), alb. *bjeshka*, *bjeshkë* 'hala, góra (zalesiona); hale, góry (zalesione)'.

Sobolevskij RFV LXIV 101, Rozwadowski JP II 162—4 (WP I 318—9), RS VI 69—70, Dobrowolski, Studia historyczne ku czci Kutrzeby II, 1938, 205—46, Martinka Slovenská reč VIII 107—9, Polák Slovenská reč VIII 151—3, Vasmer REW I 82, Marusenko Leks. Bjul. IX 65—73, K. Moszyński KLS² II 2, 882—8, Wysocka Acta archaeologica Carpathica X 1—2, 21—37 (tu szczegółowo o zasięgu, historii i dotychczasowych objaśnieniach nazw).

W.B. — F.S.

bez praep. cum gen. 'sine'

~ pol. od XIV w. *bez* (: *beze*) 'sine', stpol. XV w. też 'wbrew, contra; prócz, oprócz; przed' (do XVI w. w znaczeniu 'sine' częściej *przez*, Urbańczyk JP XXVI 134—9), w dialektach nastąpiło znaczeniowe pomieszanie *bez* i *przez*, stąd *bez* także praep. z acc. 'przez, na wskroś; z powodu, dla', 'per' (w tej funkcji już w XV w.), dial. śl. *bez* + num. 'ponad, więcej', kasz. *bäz* 'sine; per' (wyjątkowe *bʷoz*, czyżby ślad formy zdyspalatalizowanej?), *bäz* + num. 'około, w przybliżeniu, circa', sli. *bäś* 'sine' (brak dyspalatalizacji *-e-* w pol. *bez* tłumaczy się niesamodzielnością, proklitycznością przyimka, Stieber SPAU XLVII 308—10), formy z miękkim *ź* poświadczone tylko w materiale onomastycznym (Rozwadowski RS II 83—6, SSNO 162—4), por. też może stpol. XV w. *pobiezczynić* 'zbezcześcić' (Łoś GP I 161); przyczyny braku palatalności *b* w pol. niezupełnie jasne (zob. różne próby wyjaśnienia: Iljinskij SO VIII 157—9, Ułaszyn MPKJ V 282—95, Urbańczyk JP XXVI 134—9), stdłuż. dial. *bez* 'sine' (np. u Jakubicy, Chojnana), głuż. *bjez* (: *bjeze*) 'sine', też w znaczeniu 'między' (zamiast *mjez*), czes. od XIV w. *bez* (: *beze*) 'sine', sła. *bez* (: *bezo*, tylko w *bezo mňa*) 'sine', dial. od XV w. *beze* 'ts.' (Stanislav DSJ II 605), wsch. *bez* praep. z acc. 'przez, per' (Kálal);

sch. od XII w. *bèz*, jako proklityka *bez* (: *beza*, przed spółgłoską palatalną *bež*) 'sine', scs. бєзъ (: бєс) : бєзъ 'sine', bułg. *без* 'sine', maced. *без* 'sine';

strus. od XII w. бєзъ (: бєс) : бєзъ (: бєзо) : бєжє 'sine', ros. *без* (: *безо*) 'sine', ukr. *без* 'sine', dial. też praep. z acc. 'przez, per' (Hrinčenko, Stieber AJŁemk. m. 225), dial. *біз* 'sine' (Żel.), brus. *без* 'sine'. ~

Zachowanie spółgłoski wygłosowej w *bez* (i w innych przyimkach tego typu) jest wynikiem ścisłego związku przyimka z następującym wyrazem, dzięki czemu wygłosowe spółgłoski w przyimkach zachowywały się na ogół jak spółgłoski śródgłosowe (Meillet SC 155, 478, Ét. 153). Por. jednak z zatratą w określonych pozycjach końcowego *-z*: dłuż. *bźe* (wynik kontaminacji

bezdьna, bezdьno zob. **bezdьnъ 2**

bezdьnъ 1. : bezdъn'ъ : bezdъnьnъ 'nie mający dna, bardzo głęboki, fundo carens'

bezdьnъ: ~ stpol. od XVI w. *bezedny* (u L. z XVIII w. też *bezdny*), czes. *bezedný* od XV w. (rzadziej *bezdný*), sła. *bezdný* : *bezodný*;

sch. od XVI w. *bèzdan -dana, -dano* (rzadziej *-dna, -dno*), u Vuka z Czarnej Góry, scs. **бєздънъ**, maced. *бездон*;

ukr. dial. adv. *бе́здно* 'bardzo głęboko' (Leks. Bjul. VI 39). ~

bezdьn'ь: ~ słe. *brezdânji*, sch. *bèzadnjī* (u Vuka z Czarnej Góry), *bèzdanjī*;

ukr. *безо́дній* (też dial., Hrinčenko, Żel.). ~

bezdьnьnъ: ~ pol. od XVI w. *bezdenny*, czes. (u Jungmanna) *bezdenný*;

cs. **бєздънънъ**, bułg. *бездънен -нна -нно*;

strus. **бєздънънын**, ros. *безо́нный* (też dial., SRNG), ukr. *безо́нний*, brus. *бязо́нны*. ~

Od wyrażenia przyimkowego *bez dьna*. Por. paralelne lit. *bedùgnis* 'bezdenny'. — Z innymi suf.: pol. dial. kasz. *bäzdńovï*, głuż. *bjez(e)dnity*, sch. z XVIII w. *bèzdanit*, stczes. *bezednivý*. *R.L.* — *W.F.*

bе* i *pśez*) 'sine' (przed grupą *wš*), głuż. *bje* 'ts.' (Muka, s. v. *bźez*), strus. **бє 'ts.' (przed *s, z, c, š, č*).

Przyimki *bez* i *perz* w szeregu dialektów słow. uległy pomieszaniu (por. wyżej nierzadkie *bez* jako praep. cum acc. o znaczeniu 'per', zob. też *perz* w różnych językach słow. jako praep. cum gen. 'sine'). Wynikiem kontaminacji obu przyimków są formy: pol. prefiksalne *brzez-* zachowane w kilku nazwach miejscowych (już od XII w., Brückner AslPh XXIII 239, Ułaszyn MPKJ V 288, SSNO 263—4), dłuż. *bźez* praep. cum gen. 'sine', w tej samej funkcji sła dial. (od XVI w.) liptowskie, turczańskie *brez, breze* (wyjątkowo też jako praep. cum acc. 'per', Stanislav DSJ II 605, 606), słe. *brèz* (: *brezi*), dial. *brẽs* (Tominec Črni vrh), sch. dial. od XIV w. *brëz* (RJAZ, RSAN, Vuk), ukr. dial. *брез* (też w znaczeniu 'per', Żel., Hrinčenko, Stieber AJŁemk. m. 225). O pref. *bez-* p. Jahn Slavica III, 1972, 13—34.

Dokładne odpowiedniki ie.: łot. *bez* 'sine', lit. *bè* 'ts.', stprus. *bhe* 'ts.', dalej stind. *bahíḥ* 'zewnątrz'. W końcowym *-z* można by dopatrywać się wzmacniającej partykuły *zi* (zob. Kirste AslPh VIII 395—8, Walde KZ XXXIV 520).

Berneker SEW 54, Vasmer REW I 69, Sławski SE I 30. *R.L.*

bezdědъ *bezděda* płn. 'nie mający dziadka'

Wyraz zachowany tylko w NO i NM: stpol. od XIV w. *Biezdziad* (: *Przezdziad* XIII w.) NO (SSNO), połab. *Bisdede* NM, stczes. *Bezděd -da* (: *Bezděda* f.) NO, sła. *Bezded* (Svoboda SOJ 101);

~ strus. **бєздєдъ** NO. ~

Na wyraz wskazują liczne derywaty zachowane w nazwach miejscowych, np.:

1. z suf. *-jь*: czes. *Bezděz -ze* m. NM (Profous MJČ I 75), strus. **бєздєжъ** m. NM, ros. *Бездеж* NM, brus. *Бездзеж* NM;

2. z suf. *-ja*: pol. *Biezdziedza* NM, strus. **бєздєжа** NM;

3. z suf. *-ovъ, -ova -ovo*: pol. *Biezdziadowo* NM, sła. *Bezdedov* NM (SJS VI 156), ros. *Бездедово*.

Złożenie z *bez* i *dědъ*.

Rozwadowski RS II 83—4 (WP II 360—1), Vasmer REW I 69. *W.B.*

bezdъnъ 2. : **bezdъna** : **bezdъno** 'przepaść, otchłań, abyssus, locus fundo carens'
bezdъnъ: ~ stpol. XIV w. wyjątkowe *bezden*, stczes. *bezden bezedna* : *bezdena*;
słe. *brézen* : *brézden -dna*, sch. od XVI w. *bèzdan* (u Vuka z Czarnej Góry) : *bȅzdan -dna* : *-dana*, w RJAZ od XVIII w. też *bèzadan*, cs. бєздънъ, na stbułg. бєздънъ wskazuje ngr. NM Μπεσδούνι (Georgiev VBE 70—1);
rus.-cs. бєздъны. ~
bezdъna: ~ pol. nowsze poet. *bezdna* (u L. nie notowane), czes. rzadkie *bezedna* : *bezdna*, u Jungmanna *bezdna* jako sła.
sch. od XVI w. *bèzdana* (też u Vuka), *bèzdna*, *bȅzdna*, *bèzna*, w RJAZ od XVIII w. *bèzadna*, scs. бєздъна, bułg. *бéздна* (też u Gerova), maced. *бездна*;
strus. бєздъна, ros. *бéздна* (w SRNG *бéздность* 'wielka ilość, mnóstwo'), dial. pskowskie też *бéзна* (Pskov. Slov.), ukr. dial. *бéздна* (Żel.). ~
Por. też scs. бєздънаꙗ, strus. od XI w. бєздънаꙗ.
bezdъno ~ pol. od XVIII w. *bezdno* (nowsze *bezedno*), głuż. *bjezdno* : *bjezedno*, czes. *bezedno* : *bezdno*, sła. *bezdno*;
słe. *brézno̧* : *brézdno̧*, sch. od XVII w. *bȅzdno*, *bèzdno* : *bȅzno*, *bèzno*;
ukr. dial. *бéзно* (Leks. Bjul. VI 9: Czerkasy), *бéздно* (Polesьe 215). ~
Substantywizowany nom. sg. przymiotnika *bezdъnъ*. — Lokalnie spotyka się też wtórne znaczenie 'kałuża, bajorko', o rozwoju znaczenia 'bezdenna przepaść' : 'kałuża' zob. Tolstoj SGT 235—6. — Por. *bezdъnьje*, *bezdъnь*.
R.L. — W.F. — F.S.

bezdъnь zob. **bezdъnьje**

bezdъnьje n. : **bezdъnь** f. 'przepaść, otchłań, abyssus, locus fundo carens'
bezdъnьje: ~ pol. od XVI w. *bezdnie* n. (SP XVI IBL), stczes. XIV w. *bezednie* n.;
sch. wyjątkowe w XVIII w. *bezdanje* n., scs. бєздъниѥ n., bułg. *бездѐние* n. (Mladenov BTR);
strus. od XI w. бєздъниѥ n., ros. dial. *бездóнье* n. (Dal, SRNG), brus. *бяздóнне* n. (też dial.). ~
bezdъnь: ~ pol. *bezdeń bezdni* (u L. nie notowane);
sch. *bèzdan -dni* : *-dani* (RSAN, RMat., może już od XVI w., RJAZ I 266) : *bèzdanj*, cs. бєздънь;
strus. бєздънь, ukr. dial. *безóдень* (Żel.), brus. *бéздань*. ~
Por. też nowsze: pol. rzadkie *bezednia*, *bezdnia*, sch. *bèzdanja* (RSAN), ukr. *безóдня*.
Abstracta od adi. *bezdъnъ*, o budowie zob. s. 85—6. W kilku językach też z innymi suf. np.: głuż. *bjezdonk*, czes. dial. *bezed'ňica*, sch. *bèzadnjica*, *bèzdanica*, ros. dial. *бездóнник*, ukr. dial. *безóдніца* (Polesьe), brus. *бяздóнніца*.
R.L. — W.F.

bezdъnьnъ zob. **bezdъnъ 1**

bezdъn'ь zob. **bezdъnъ 1**

bě aor. 3 sg. do *byti*
~ stpol. XIV w. imperf. 3 sg. *biesze*, 3 pl. *biechą*, połab. imperf. 3 sg. *ni-bəs*, dłuż. imperf. *běch běšo*, głuż. imperf. *běch běše* : *bě*, stczes. aor. 2, 3 sg. *bě*, imperf. *biech bieše* (Gebauer HMČ III 2, 207—8), stsła. XV w. imperf. 3 sg. *bieše* (Stanislav DSJ II 402);
stsłe. aor. 3 sg. *beše* (Fryz.), w XVII w. *be*, dial. rezjańskie imperf. *bei̯* ślady też w innych gwarach, zob. Ramovš Morfologija slovenskega jez. 144—5), sch. imperf. *bjȅh bjȅše* (dawne też *bje*) : *bȅh bȅše*, *bȉjāh bȉjaše* : *bȅjāh*

bějaše, scs. imperf. ѣѧхъ ѣѣ : ѣѧшє : ѣѧшє, bułg. imperf. i aor. *бях бéше* : *бе*, maced. imperf. *бев беше*;

strus. aor. ѣѣхъ ѣѣ (postać ѣѣ z cs.), imperf. ѣѣхъ ѣѣшє. ~

Z pierwotnego **bhu-ē-t* do ie. *bheu-*, zob. *byti*. Odpowiedniki ie.: stprus. *bē* : *bēi* 'był', grec. ἐ-φύη (Berneker SEW I 115). Wg Vaillanta RES XXIII 151—2 tu należy także lit. *be-* partykuła podkreślająca duratywność akcji czasownikowej (przytacza cs. *ne bě město ideže ne bě ležachu mertvii*). — O genezie funkcji imperf. zob. Meillet — Vaillant SC 274—5. — Postaci imperf. kontynuują formę *bě-ja-*. P. Šivic Linguistica XI 61—9.

Trautmann BSW 40—1, Vaillant GC III 65—6, Pokorny IEW 149.

W.B. — F.S.

běda 'nieszczęście, niedola, cierpienie, malum', dial. 'ubóstwo, nędza, inopia'' 'przymus, konieczność, niezbędność', płd. 'oszczerstwo, potwarz'

~ pol. *bieda* 'inopia; malum; zmartwienia, kłopoty' od XIV w., ale pierwotnie tylko w regularnej postaci *biada* (spotykanej jeszcze w XVIII w., dziś dial.), nieregularne *bieda* pojawia się w XV w., początkowo jako interi., na oznaczenie 'groźby kary, nieszczęścia, niebezpieczeństwa, vae!, heu!' (tak jeszcze tylko u Mącz., dziś dial. np. kasz.), u Lindego pierwszy przykład na subst. *bieda* z r. 1626; dziś w języku liter. stara postać *biada* tylko w sekundarnej funkcji interi.; nowsze znaczenia: 'ludzie niezamożni, nędzarze; biedny człowiek', dial. też (*biéda*, *bida*, notowane już w XV w.) jako 'postać bajeczna, mityczna; ćma, motyl nocny', 'trud; krzywda; ubogie mienie', 'słota, zamieć śnieżna' *biady*, dem. *biátki* pl. 'pasowanie się, zapasy' (Karłowicz SGP, AJK III m. 103, cz. II, s. 43, Sychta SK), dłuż. *běda* arch. 'nieszczęście, smutek, malum', dziś zwykle jako interi. 'vae!, heu!', głuż. *běda* arch. 'nieszczęście, utrapienie, nędza, malum, inopia', dziś zwykle jako interi 'vae!, heu!', czes. *bída* 'inopia; malum; kłopot, cierpienie', książkowe (od XIV w.) *běda* 'malum, kłopot, utrapienie, nieszczęście', jako interi. 'vae!, heu!', sła. *bieda* 'inopia; malum; kłopot', dial. 'motyl nocny, ćma' (Vážný JMSN 98—9);

słe. *béda* 'inopia' (wg Plet. z innych języków słow.), sch. notowane od XIII w. *bijèda* : *béda* 'inopia; malum', 'potwarz, kalumnia; człowiek, rzecz bez wartości; zła siła, diabeł', dial. też 'rodzaj cerkiewnego podatku', scs. ѣѣдѫ 'malum; nędza, bieda, cierpienie, niedola; konieczność, niezbędność; niebezpieczeństwo', bułg. *бедá* 'nieszczęście, niedola, bieda, malum; obwinienie', maced. *беда* 'malum; inopia; kłopot, strapienie', dial. 'potwarz, oszczerstwo';

rus.-cs. ѣѣдѫ 'malum; inopia; niebezpieczeństwo; przymus; chłosta, bicie; przykre położenie, konieczność' (por. RFV XLIII 181), ros. *бедá бедú* (acc. sg. *бедý*) 'malum, nieszczęście, niedola, zmartwienie, plaga, nieprzyjemność', dial. też 'nieszczęśliwy człowiek; konieczność, potrzeba; czas sianokosów; błoto; wina, przewinienie' (SRNG), ukr. *бідá бідú* (acc. sg. *бідý*) 'malum; inopia', 'nieszczęście, niedola, zło, klęska, plaga; kłopot, utrapienie, zmartwienie; nędza, ubóstwo', dial. też 'zły, leniwy, niegodny człowiek; bies, nieczysta siła, coś strasznego', brus. *бядá* (acc. sg. *бядý*) 'malum; inopia; utrapienie, zmartwienie, kłopot'. ~

Najprawdopodobniej nomen postverbale do *běditi*. Pierwotne znaczenie byłoby 'przymus, konieczność' > 'stan godny pożałowania, nieszczęście, niedola, cierpienie' > 'ubóstwo, nędza'. Dokładnym odpowiednikiem formalnym jest alb. *bē* (**bhoi̯dhā*) 'przysięga'. Lit. *bėdà* 'bieda, nędza; nieszczęście', łot. *bẽda* 'ts.' mogą być pożyczkami słowiańskimi (za wyrazy rodzime uważają je

Buga RR II 161, Fraenkel LEW 38). Nie widać argumentów za możliwością związku z *bosti bodǫ* (próba Kalimy Neuphilologische Mitteilungen L, 1949, 225—9, Bulletin de la Société Néophilologique LI, 1950, 38—9, zob. RS XVIII 129).

Kuryłowicz Acc. 283. *R.L. — F.S.*

běditi *běd'ǫ* 'zmuszać, skłaniać, zwyciężać; niesprawiedliwie oskarżać, spotwarzać; męczyć, dręczyć; powodować biedę, szkodę'; **běditi sę** (rzadko też bez *sę*) 'pasować się, mocować się, walczyć; cierpieć biedę, męczyć się, dręczyć się' ~ pol. *biedzić się* 'mieć z czym biedę, kłopotać się, męczyć się', dial. 'cierpieć biedę, być w niedostatku, dręczyć się, męczyć się', w tych znaczeniach późne, stpol. od XV w. 'pasować się, mocować się, walczyć', u Mącz. 198 b: ustawicznie *sie biedzę* = kosztuję swoich sił; dial. na Mazurach *biedzić się* 'pasować się' (Mrongovius), u Lindego też *biedzić* (jako nie używane) 'biednym czynić', *zbiedzony* 'zgnębiony', dial. kasz. 'czynić biednym, nędznym, powodować biedę, nędzę', dłuż. *běźiś se běźim se* 'męczyć się, biedzić się; bić się, walczyć', głuż. *běďźić -dzu* 'walczyć, pasować się', *běďźić sǒ* 'wysilać się; dręczyć się, męczyć się', sła. *biedit' biedi* 'biedować, żyć w biedzie, niedostatku', dial. *biedit' sa* 'kłopotać się, męczyć się (z kimś)';

sch. (notowane od XIII w.) *bijèditi bijedîm* : *bèditi bȇdîm* 'niesłusznie obwiniać, oskarżać niesprawiedliwie, spotwarzać', stsch. do XIV w. *bijèditi* 'nalegać, skłaniać', *bijèditi se* dawne 'być zmuszanym' (XIII w.); 'powściągać się; ociągać się; być w biedzie, dręczyć się', scs. **бѣдити бѣжда** 'zmuszać, skłaniać; przekonywać, namawiać', cs. też 'walczyć', bułg. *бедя́ бедýи* 'niesłusznie, bezpodstawnie obwiniać' też dial. (Stojkov Banat 38), 'oczerniać, spotwarzać', dial. 'namawiać, przekonywać', maced. *бедам бедиш* 'spotwarzać, niesprawiedliwie oskarżać';

rus.-cs. od XI w. **бѣдити бѣждоу : бѣжоу** 'przekonywać, persuadere; zmuszać, powodować', ros. dial. *бедúть* 'wyrządzać szkodę, szkodzić, płatać figle, swawolić, niszczyć, marnować, psuć' (SRNG), ukr. dial. *бідúти біджý бíдши* 'cierpieć biedę; trzymać kogoś w nędzy, ubóstwie; lżyć, wymyślać', *бідúтися* 'cierpieć biedę', brus. dial. *бядзúцца* 'przedstawiać się biednym; klepać biedę, biedować'. ~

Por. złożenia: pol. dial. *po-biedzać* 'zmuszać zwłaszcza do jedzenia, natarczywie prosić, namawiać' (Karłowicz SGP) = czes. *po-bízeti* 'pobudzać, zachęcać' : dawne czes. *po-bíditi* 'popędzić, pobudzić, zachęcić', *na-bíditi* 'popędzić, wezwać', sła. *po-běditi* 'zamęczyć, udręczyć, zwyciężyć' (Rozwadowski RS II 106), ros. *победúть* 'zwyciężyć, pokonać', *убедúть* 'przekonać', dial. 'uprosić', rus.-cs. **оубѣдити** 'uprosić, przekonać; rozkazać', **оубѣдити сѧ** 'być przekonanym, przymuszonym', **побѣдити** 'pokonać, zwyciężyć, pobić; zniszczyć, splądrować; rozkazać, zażądać', ukr. *побідúти побіджý -дúти* 'zwyciężyć', scs. **побѣдити побѣжда** 'zwyciężyć, pokonać', **оубѣдити** 'zmusić'.

Pierwotne causativum. Najbliższe odpowiedniki ie.: goc. *baidjan* 'zmuszać' (: *beidan* 'oczekiwać', wg Rozwadowskiego RS II 106 w germ. też 'ertragen'), stisl. *beiða* 'zmuszać, popędzać, żądać', por. też gr. *πείθω* 'namawiam, przekonuję', łac. *fīdō fīdere* 'wierzyć, zawierzać, ufać'. O znaczeniu wyrazu zob. Rozwadowski RS II 105. Przyjmowanie, że jest to pożyczka germańska (np. Meillet Ét. 252) nieuzasadnione (Kiparsky GLG 59, Vasmer REW I 68).

W niektórych wypadkach chodzi o późniejsze denominalne formacje od *běda* (np. sła. *biedit'* 'żyć w biedzie', ukr. *бідúму* 'ts.').

Ljapunov Izv. XXXI 33—42 dołączał tu lit. *baidýti* 'przestraszać, wypłaszać' (por. jednak Fraenkel LEW 29), Trubačev ESSJ 40. *R.L. — F.S.*

bědьnikъ 'człowiek żyjący w niedostatku, ubóstwie; nieszczęśnik, człowiek godzien litości, vir afflictus, inops'

~ stpol. od XV w. *biednik* 'człowiek biedny, ubogi', głuż. *běднik* 'nędzarz; kaleka', czes. *bídník* 'człowiek podły, nikczemny, nędznik; biedak, człowiek ubogi', stczes. w XIV w. *biedník* 'ts.', sła. arch. *biednik* 'ts.';

sże. liter. nowe *bédnik* 'nieszczęśnik' (SSKJ, Plet. nie notuje), sch. od XVIII w. *bȉjednīk* : *bêdnīk* 'ts.; biedak, nędzarz', dial. u Vuka 'oszczerca', cs. w XV w. **бѣдьникъ** 'nieszczęśnik; kaleka', maced. *беднuк* 'biedak, człowiek ubogi; człowiek godzien litości';

strus. od XI w. **бѣдьникъ** 'nieszczęśnik; kaleka', ukr. dial. *бíдник* 'biedak, człowiek ubogi' (u Hrinčenki z Rusi Zakarp.). ~

Od *bědьnъ*, o suf. *-ikъ* zob. s. 90—1.

W tym samym znaczeniu szerzy się w jęz. słow. jako niezależna paralelna innowacja formacja z suf. *-akъ* od *běda*:

~ pol. od XVII w. *biedak* (też dial., Kucała PSM 164, Olesch Sankt Annaberg), czes. *bídák*, dial. *bědák*;

sch. dial. *bèdāk -áka* (RSAN);

ukr. *бíдак бíдака́*, brus. *бядák бедака́*. ~ *R.L. — F.S.*

bědьnъ 'ubogi, nędzny; nieszczęśliwy, godzien litości'

~ pol. od XVI w. *biedny* (w XVI w. wyjątkowo też *bidny* < *biédny*) 'ubogi, nie mający środków do życia; nieszczęśliwy, godzien litości; o przedmiotach: skromny, nieefektowny, małej wartości, byle jaki', dial. też 'chory' (Kucała PSM 184), dłuż. *běđny* 'nieszczęśliwy, nędzny, godny politowania', głuż. *běđny* 'ubogi, nędzny; mizerny, wątły, chorowity, ułomny', czes. *běđný* 'ubogi; nieszczęśliwy, godzien litości', *bídný* 'nikczemny, podły; nędzny', stczes. *biedný* 'miser', sła. *biedny* 'ubogi, nędzny; mizerny, słaby';

sże. *bẹ́den -dna* 'ubogi, nędzny', sch. od XIII w. *bȉjedan* 'nieszczęśliwy, godzien litości; ubogi; o małej wartości, lichy, mizerny, marny' (RJAZ), u Vuka z Dubrownika 'miser', scs. **бѣдьнъ** 'ubogi; trudny; niebezpieczny', bułg. *бéден* 'nieszczęśliwy; ubogi', u Gerova też 'przynoszący biedę; niebezpieczny', maced. *беден* 'ubogi; nieszczęśliwy, stroskany; podły, lichy';

strus. już w XI w. **бѣдьныи** 'ubogi; żałosny, nieszczęsny; trudny', ros. *бéдный* 'ubogi, nędzny; skąpy, nikły, szczupły; nieszczęśliwy' (też dial.), ukr. *бíдний* 'ts.' (o zasięgu na Łemk. zob. Stieber AJŁemk. m. 310), brus. *бéдны* 'ts.' ~

Z pol. albo z brus.: lit. *biẽdnas* 'ubogi, nędzny' (Fraenkel LEW 38).

Derywat od *běda*. *R.L. — F.S.*

běga f. 'bieg' : m., f. 'istota biegająca'

~ stczes. w XIV w. *běha* 'cursor, biegacz';

sch. *bijèga* 'ucieczka' (wyjątkowe w pieśni lud. z XVIII w., RJAZ), *béga* : *bjéga* 'ta, która ucieka' (tylko w zagadce, Vuk);

ukr. reg. *бíгá бíгú* 'bieg, ucieczka' (Hrinčenko), brus. *бягá* 'bieg, np. konia, rzeki' ~

Por. sże. *pribẹ́ga* 'ucieczka, schronienie, refugium' (Miklosich VG II),sch. w XVI w. *odbiga* 'rebellis, ten, kto ucieka' (Sławski PSS II 83).

Nomen actionis : nomen agentis do *bě̀žati* : *bě̀gati*. O suf. *-a* zob. s. 59—61. Dokładny odpowiednik: lit. *bė̀gà* f. 'bieg' (LKŽod.). *R.L. — F.S.*

běganъ dial. zach. i płd. : **běžanъ** dial. zach. i płd. 'człowiek biegnący szybko, zbieg, uciekinier'

běganъ: ~ pol. *biegan* w XVI w. 'tułacz, obieżyświat, włóczęga, hultaj', *Biegan* NO od 1210 r. (SSNO), stczes. *Běhan* NO;

sch. przestarz. i dial. *bègan* : *bjègan* 'zbieg, uciekinier', wg RJAZ nowe z XVIII w. *bjegan -gna* 'fugax', jako NO *Bègan* (RSAN, wg RJAZ bez związku z *bjȅgati*). ~

Por. 1. pol. *Bieganów* NM nowa (SGKP), dial. kasz. *Beganc* 'posłaniec, goniec' (Sychta SK); sch. *Bjègana* : *Begana* NO f. (RJAZ), bułg. dial. *беганка* 'kobieta, która wyszła za mąż wbrew woli rodziców' (Gerov Dop.);

2. ros. dial. *беглáн -á* 'człowiek, który uciekł z więzienia' (SRNG);

běžanъ: ~ pol. *Bieżan* NO z 1384 r. (SSNO);

sch. *bèžan* 'zbieg, uciekinier' (RSAN), *bjèžan* m. 'ts.' : *bjèžān* f. 'zbiegowie, uciekinierzy; ucieczka' (Vuk), jako NO *Běžanь* od XIII w. (RJAZ), bułg. dial. *бежáн* 'uciekający od czegoś złego; uciekinier' (Gerov), *Бежáн* NO (BER I 107). ~

Por. pol. jako NM *Bieżany*, *Bieżeń*, *Bieżanice*, *Bieżanów* (SGKP); sch. *Bježani* m. pl. nazwa wsi koło Dubrownika : *Bižani* (RJAZ), bułg. dial. *бежáнка* 'kobieta, która wyszła za mąż wbrew woli rodziców' (Umlenski Kjustendil), *бежански сватби* 'wesela takich kobiet' (Gerov Dop.), *Бежáново* NM (BER I 107), maced. *бежанец -нци* 'zbieg, uciekinier'; strus. **бѣжанинъ** 'ts.', ros. *бéженец* 'uchodźca' (też dial., SRNG), ukr. *бíженець -нця* 'ts.', brus. *бéжанец* 'ts.'

Nomina agentis do *bèžati*, *běgati*, o suf. *-anъ* zob. s. 130—1. *K.H. — F.S.*

běgati *běgajǫ* 'poruszać się pośpiesznie, być w biegu, w szybkim ruchu, currere', **běgati sę** dial. płn. 'przejawiać popęd płciowy (o zwierzętach)'

běgati: ~ pol. *biegać biegam* 'poruszać się pośpiesznie, być w biegu, być w szybkim ruchu; krążyć' od XIV w., XIV—XVI w. też 'uciekać; robić najazd, napadać', u L. *biegać na koniu, na wozie* 'pędzić, szybko jechać', podobnie dial. kasz. *bégac -ają* oprócz 'być w biegu, pośpiesznie się poruszać' też 'jechać', 'jechać po morzu, żeglować', śląskie *biegać* 'chodzić' (Zaręba Siołkowice), dłuż. *běgaś běgam* 'currere', głuż. *běhać běham* 'currere; często biegać, musieć biegać, mieć biegunkę', czes. od XIV w. *běhati běhám* 'currere, szybko się poruszać, szybko chodzić', dziś też 'chodzić w ogóle', stczes. XV w. też 'uciekać' (Novák SlHus), sła. *behať behám* 'currere, poruszać się szybko';

słe. *bę́gati -am* 'currere; gzić się (o bydle); gonić, płoszyć; wprowadzać w błąd', sch. od XIV w. *bjȅgati bjȅgām* 'uciekać', scs. **бѣгати бѣгаѭ** 'uciekać; unikać, wystrzegać się' (p. Huntley IJSLP XI 45—52), bułg. *бя́гам -аш* 'currere; uciekać; unikać, wystrzegać się' maced. *бегам -аш* (dial. *bágam*, Małecki SW) 'uciekać, odchodzić, unikać, stronić';

strus. od XI w. **бѣгати бѣгаю** 'uciekać; unikać', ros. *бéгать бéгаю* 'być w biegu, poruszać się pośpiesznie, currere; uciekać; unikać; stronić', dial. też '(szybko) jechać, jeździć' (także po morzu 'żeglować, płynąć'), ukr. *бíгати бíгаю* 'szybko się poruszać, być w biegu, currere', dial. 'zaspokajać popęd płciowy, o krowie' (Hrinčenko), brus. *бéгаць бéгаю* 'currere; gonić się, o krowie'. ~

běgati sę: ~ pol. *biegać się* 'przejawiać popęd płciowy (o zwierzętach)', dłuż. *běgaś se* 'ciągle biegać, gonić; przejawiać popęd płciowy (o zwierzętach)', głuż. *běhać so* 'ts.', czes. *běhati se* 'ts.', sła. *behať sa* 'przejawiać popęd płciowy (o krowie)';

sże. *bę́gati se* 'mozolić się, trudzić się', bułg. *бя́гам се* 'usuwać się na bok, nie przeszkadzać', ros. *бе́гаться* 'przejawiać popęd płciowy (o zwierzętach)', dial. też 'gonić, biegać, currere', ukr. *бі́гатися* 'przejawiać popęd płciowy (o zwierzętach)'. ~

Iterativum do *běžati běžǫ, běgti běgǫ*. Rozwój znaczenia w *běgati sę* 'przejawiać popęd płciowy' jak w *goniti sę*, por. też w tym samym znaczeniu niem. *laufen* (podstawowe znaczenie 'currere'), *läufisch sein*. *R.L.* — *F.S.*

běgava 'biegunka, diarrhoea'

~ głuż. *běhawa* 'biegunka', czes. dial. *běhavka* 'ts.';

bułg. dial. *бегáвица* 'biegunka' (Gerov);

ukr. *бігавка* 'biegunka' (Hrinčenko).

Por. *běžava*: dłuż. *běžava* 'biegunka', głuż. *běžava* 'ts.';

ros. dial. *бежава* 'gatunek mięty, Mentha arvensis'. ~

Por. adi. *běgavъ*: głuż. *běhavy* 'przejawiający popęd płciowy (o zwierzętach)', u Pfuhla też *běhawa* 'samica przejawiająca popęd płciowy', czes. *běhavý* 'często, chętnie biegający, ruchliwy', dial. *běhavá kráva* 'krowa często przejawiająca popęd płciowy', sła. *běhavo* adv. 'biegając tu i tam', dial. *běhavý* 'niespokojny, ruchliwy, niestały';

sże. *bę́gav* : *bęgàv* 'niespokojny, biegający'.

Deverbativum od *běgati* (: *běžati*). *W.B.* — *F.S.*

běglъ 'szybko się poruszający; który uciekł, fugitivus'

~ pol. od XVI w. *biegły* 'znający się na rzeczy, doświadczony', stpol. XVI—XVII w. i dial. też 'szybko biegnący, prędki, rączy, żwawy', w XVI w. wyjątkowo też 'zbiegły', głuż. *běhły* 'wprawny w czymś, znający się na czymś; lotny', czes. od XV w. *běhlý* 'włóczący się', stczes. też 'będący w obiegu, użyciu, doświadczony, znający się na czymś';

bułg. *бя́гла* 'przezwisko kobiety, która uciekła z domu' (Gerov);

strus. XV w. **бѣглыи** 'zbiegły, fugitivus', też 'dotyczący ucieczki', ros. *бе́глый* 'zbiegły, pobieżny, przelotny; płynny, potoczysty' (z ros. bułg. *бе́гъл -гла* 'pobieżny, powierzchowny', maced. *бегол -гла* 'ts.'), ukr. *бі́глий* 'zbiegły; biegnący', brus. *бе́глы* 'ruchliwy, nieuchwytny; nie wywołujący trudności, swobodny'. ~

Por. 1. sże. *bęgljìv* 'przelotny, niestały'.

2. z suf. *-bsь* (substantywizowane part.) *běglьsь* 'ten, który uciekł, uchodźca, zbieg' : sch. od XVI w. *bjèglac bjègaoca*, bułg. *беглéц*, pl. *беглци́*; strus. **бѣгльць** : **-єць**, ros. *бегле́ц*, ukr. *біглéць*.

Pierwotne partic. praet. act. II do *běg-nǫti*. *R.L.* — *W.B.*

běgnǫti *běgnǫ* 'pobiec; uciec'

~ pol. *biegnąć biegnę* (też dial., Sychta SK) 'biec, currere; iść prędko, spieszyć się; sunąć, przesuwać się; rozciągać się, prowadzić', dłuż. *běgnuś* : *běnuś* 'pobiec', głuż. *běhnyć běhnu* 'uciec, zbiec' (Pfuhl);

sże. *bę́gniti* rzadkie 'pobiec', 'przesunąć się' (SSKJ), sch. od XVI w. *bjȅgnuti bjȅgnēm* 'uciec', u Vuka 'pobiec';

strus. **бѣгноути -оу -еть** 'uciec' (Slov. DRJ), ukr. *бігнути бігну* 'biec; płynąć'. ~

Por. czes. *od-běhnouti od-běhnu* 'odbiec; opuścić, zaniechać', *po-běhnouti po-běhnu* 'pobiec; opuścić, poniechać', sła. *po-behnúť po-behnem* 'pobiec'; słe. *po-bégniti -nem* 'uciec', scs. **изъ-бѣгнѫти** 'uciec' (Supr.), 'wybiec; uniknąć' (Euch.), **по-бѣгнѫти** 'uciec'; ros. *из-бе́гнуть -ну* 'uniknąć'.

Inchoativum do *běžati*, o budowie zob. s. 44—5. *R.L. — F.S.*

běgǫtъ : běgǫt'ъ 'szybko się poruszający, bieżący, płynący'

~ czes. *běhutý* 'bieżący, płynący (zwłaszcza o wodzie)', dial. wałaskie *bjehutá voda* 'bieżąca woda' (Svěrák Karlovice), stczes. *běhutý (kóň)* 'koń wyścigowy', dial. też *bjehutí* 'ruchomy (np. o piasku)' (Malina Mistřice), moraw. *běhúcí* 'szybki, biegnący' (Bartoš DSM);

słe. *bęgòč -ǫ́ča* 'przelotny, niestały', sch. XVI—XVIII w. *bjègūć* 'biegnący, uciekający; szybki, prędki; szybko przemijający, nietrwały';

ros. dial. *бегу́чий* 'biegnący; przepuszczający wodę, przeciekający' (SRNG), 'sypki' (Slovarь Rjazan.), ukr. *біґу́чий* 'szybki; bieżący, płynący (o wodzie)', brus. *бягу́чы* 'bieżący', u Nos. też 'płynący'. ~

Por. czes. dial. moraw. *běhúcký* adv. 'bieżąco' (Kott Dod. DSM), słe. *bęgóten* 'krótkotrwały, przelotny; szybko przemijający', ros. dial. *бегу́тки* adv. 'biegiem, pędem' (SRNG).

Stare part. praes. act. do *běgti běgǫ*, rozszerzone też wtórnie suf. *-jь*. *W.B. — F.S.*

běgǫt'ъ zob. **běgǫtъ**

běgti *běgǫ* płn. 'poruszać się przy pomocy szybkich ruchów nóg, currere; uciekać; ciec, płynąć'

~ pol. *biec* 'biegnąć, currere' (inf. *biec* u Lindego bez dokumentacji; w złożeniach *przybiec, wybiec* już w XVI w. u Mącz.; nie używany dziś praes. *biegę* u Lindego wyjątkowy z XVIII w., dziś *biegnę* zob. *běgnǫti*), dial. kasz. *bec bęgǫ -żeš* (Lorentz PW, Sychta SK);

strus. **бѣгн -гоу -жеть** 'uciec' (Slovarь DRJ), ros. dial. *бечь* : płn. *бечи́* (: *бегти́* : *бегчи́*) *бегу́, бягу́ бягти́ш*, wg SRNG *бе́гти* : *бегти́* : *бегчи́* 'currere; uciekać; płynąć', w SRNG też 'jechać; płynąć na statku', ukr. *бі́гти -жу́ -ти́ш* 'currere; szybko jechać, płynąć; płynąć, ciec; upływać (o czasie)' (Hrinčenko), prowinc. też *бі́гчи, бі́чи* 'currere' (Żel.), brus. *бе́гчы бягу́ бяжы́ш* 'currere; uciekać; przemijać, upływać (o czasie)'. ~

Por. sch. *pò-bjeći pò-bjegnēm* 'uciec'.

Dokładnym odpowiednikiem mogłoby być lit. *bė́gti bė́gu* 'biec; płynąć; ciec', łot. *bêgt bêgu* 'uciekać'. Inf. *běgti* jednak niepewny, utworzony może wtórnie do *běgǫ* (z wyrównaniem do typu *mogǫ mogti, stergǫ stergti*).

Meillet Ét. 27. *R.L. — F.S.*

běgunъ 'biegacz, człowiek lub zwierzę szybko biegające', płn. 'nazwa obracających się części różnych urządzeń, np. oś, na której obracają się drzwi; płozy sań lub kołyski; wierzchni kamień żaren'

~ pol. *biegun* 'oś, na której obracają się drzwi (o zasięgu w dial. zob. Dejna AGKiel. m. 454); wygięte półokrągłe płozy przy kołyskach, zabawkach', 'szybki koń wierzchowy, rumak', stpol. w XV w. 'goniec; włóczęga; odstępca', w XVI w. też 'zbieg, profugus; biegacz' (jako NO już w XIV w., SSNO), dial. płn.-zach. 'płozy sań' (o zasięgu MAGP II m. 51, AJK V m. 210), 'półokrągłe dolne części u konika drewnianego lub kołyski' (Sychta SK, Tomaszewski GŁ, Maciejewski Chełm.-dobrz.), u Maciejewskiego też 'górny kamień żaren', czes. *běhoun* 'biegacz; chłopak do posyłek, goniec; koń wyści-

gowy', 'górny kamień młyński; nazwa obracających się części różnych urządzeń', stczes. od XIV w. *běhún* 'biegacz; włóczęga; uciekinier', dial. moraw. *běhuny* pl. 'osie, na których obracają się wrota stodoły' (Bartoš DSM), Kott Dod. DSM w różnych znaczeniach technicznych;

słe. *bẹ̀gũn* arch. 'uciekinier, dezerter', sch. *bjègūn bjegúna*, wg RSAN *bjègūna* 'uciekinier' (wg RJAZ w XIV—XVI w., dziś tylko rozszerzone *bjegúnac* : *begúnac*), cs. **бѣгоунъ** już w Nomokanonie jako termin prawny 'iudicii fugiens, fugitivus', bułg. *begún*, por. NM *Bégunовци* Brezniško (BER I 107);

strus. od XI w. **бѣгоунъ** 'uciekinier', ros. *begún -á* 'biegacz', 'kamień młyński', *begunы́* pl. 'urządzenie do tarcia różnych materiałów', dial. *begún* 'uciekinier', 'tłuczek kamienny do rozcierania farby na płycie; koryto w młynie między dwoma rzędami pali lub desek' (Dal), w SRNG w różnych znaczeniach, np. 'czółenko tkackie; poprzeczna belka w drzwiach', ukr. *bігún -uná* 'biegacz', 'oś, na której obracają się wrota', dial. 'wierzchni kamień młyński' (Hrinčenko), *bігunú* pl. 'urządzenie do tarcia różnych materiałów', brus. *бягún -á* 'szybkobiegacz; odbiegający wciąż od pracy'. ~

Nomen agentis do *běžati*, *bẹgati*, o suf. *-unъ* zob. s. 134—5.

W poszczególnych jęz. zach. i płd.słow. szerzy się w podobnych znaczeniach wtórne nomen agentis z suf. *-ačь*:

~ pol. od XVI w. *biegacz* (też dial., np. Lorentz PW, Sychta SK), głuż. *běhač*, czes. *běhač*, stczes. w XIV w. *běhač -ě*, sła. *běháč*;

bułg. dial. *begáč* (Gerov Dop., Umlenski Kjustendil), maced. *begač*. ~

Por. też z suf. *-akъ*: głuż. *běhak*, czes. *běhák*, sła. *běhák*; ros. dial. *бежáк*, ukr. *біжák -ká* (Hrinčenko, Żel.). *R.L. — F.S.*

běgъ *běga* 'szybkie poruszanie się istot żywych, cursus; szybkie poruszanie się (o przedmiotach martwych); ucieczka; płynięcie, cieczenie'

~ pol. od XIV w. *bieg -u* 'cursus; szybki ruch, obrót przedmiotów; prąd rzeczny', od XVI w. też 'przebieg, rozwijanie się wydarzeń w czasie', w stpol. też 'ucieczka' (XV—XVI w.), 'jazda, podróż' (XVI w.), wyjątkowo w XIV w. 'najazd', dłuż. od XVI w. *bẹ́g -a* 'cursus' (u Muki z Jakubicy i Megisera), głuż. *běh -a* 'cursus; przebieg czasu', czes. od XIV *běh -u* (stczes. *-u* : *-a*) 'cursus; ruch w ogóle, ruch w miejscu, obracanie się (przedmiotów); przebieg wydarzeń', stczes. też 'ucieczka' (XIV w.), 'cieczenie' : *ženský běh* 'menstruacja' (XV w.), sła. *beh -u* 'cursus; przebieg wydarzeń w czasie', dial. *beh ženský* 'menstruacja' (Kálal);

słe. od XVI w. *bẹ́g* 'ucieczka', książkowe też 'przebieg czasu', sch. od XVI w. *bȉjeg* 'ucieczka', w RSAN także 'płynięcie, przepływanie wody, rzeki', cs. (w red. bułg., serb. i rus.) **бѣгъ** 'ucieczka', bułg. *бяг бегúм* 'cursus; ucieczka; cieczenie, płynięcie', maced. *beг* 'ucieczka';

strus. od XI w. **бѣгъ** 'ucieczka', ros. *beг бéга* 'cursus; szybki ruch; płynięcie, przepływanie (wody, fali); ucieczka', *бегá -óв* pl. 'wyścigi konne', przest. 'ucieczka', ukr. *біг бíгу* 'cursus; płynięcie, cieczenie', brus. *бег бéгу* 'cursus'. ~

Deverbativum od *běgti běgǫ* (o budowie zob. s. 58—9). — Najbliższy odpowiednik ie.: lit. *bėgas* 'cursus', por. lit. *bėgis* 'ts.', łot. *bẽga* 'ucieczka' (Fraenkel LEW I 38).

Berneker SEW I 54, Vasmer REW I 67, tam dalsza literatura.

R.L. — W.B.

bĕgъma adv. dial. wsch. 'biegiem'

~ ros. dial. *бе́гма* (SRNG), ukr. rzadkie *бíгма*, u Żel. *бігмá*, brus. dial. *бе́гма* (Nosovič). ~

Por. słe. *bégoma* rzadkie (SSKJ), u Plet. *bẹ̑goma*.

Do *bĕžati*, *bĕgnǫti*, *bĕgъ*. *K.H. — F.S.*

bělakъ zob. **bĕl'akъ**

bělastъ : bĕl'astъ 'o barwie zbliżonej do białej, albidus, subalbidus'

~ pol. dial. *białasty* (Zaręba NB 85: małopolskie), czes. dial. moraw. *bĕl'astý* 'białawy';

sch. *bèlast*, *bjèlast* 'białawy', bułg. dial. *бълест* 'ts.' (Gerov Dop.);

ukr. *білáстий : білáстий* 'ts.' (też dial.). ~

Por. synonimiczne: 1. słe. *bẹ̑lkast*, sch. *bjèlkast*; 2. czes. u Jungmanna *bèlistý*, bułg. dial. *бе́лист* (Gerov).

Derywat od *bělъ*. *F.S.*

bělasъ : bĕl'asъ : bělěsъ 'o barwie zbliżonej do białej, albidus, subalbidus'

~ stpol. *białasy* 'o barwie zbliżonej do białej, albidus, subalbidus' (SP XVI IBL: 3 przykłady z 1. połowy XVI w.), u L. tylko z Crescencjusza r. 1549, wyjątkowo jeszcze z początkiem XVII w. u Kn., dziś dial. kasz. *ƀałasi* 'białawy, niezupełnie biały' (Sychta SK), u Karłowicza SGP z Krakowskiego też 'biały' (p. Zaręba NB 84—5), dial. również *bielasy* 'białawy' (Karłowicz SGP: Litwa), por. sub. *bielasy* pl. 'rodzaj ziemniaków' (z Mazowsza), czes. dial. *bělasý* 'jasnobłękitny, niebieski': Na *bělaso* kvitne l'an (Bartoš DSM), sła. *belasý* 'niebieski, błękitny', u Jungmanna *bèlasý : bèlas* 'jasny, niebieski, modry' (np. z Bernoláka);

sch. dial. *bjèlas* 'koń lub wół białej maści' (RSAN I 594), też NO *Bjèlās : Belas : Bilas* od XVIII w. (RJAZ);

strus. **бѣласыи** 'o barwie zbliżonej do białej': **брада... бѣласа гоуста и росоҳата**, ros. *белéсый : белёсый* 'białawy, o barwie zbliżonej do białej' ('тусклобелый'), dial. *белéсый* 'blady' (sybirskie), 'z białymi, czy też jasnymi kwiatami na białym tle, o materii, ubraniu' (okolice Tambowa), 'koloru kawy, jasnobrązowy, o maści zwierząt' (Rostowskie; SRNG), dial. również *белясый* 'biały' (SRNG: okolice Brjańska, Orłowa), ukr. dial. łemk. *білас* 'grzyb prawdziwek, Boletus edulis', Hrinčenko (urzeczownikowiony przymiotnik **bělasъ*), brus. dial. *белясый* 'białawy, barwy zbliżonej do białej, z białymi plamami', *белясшій* comparativus 'o bardziej białej maści zwierząt' (Nosovič). ~

Por. czes. *bělásek -ska* 'motyl bielinek, Pieris', sch. NG *Bjelàsica* (Hercegowina, Czarnogóra), *bèlasav* 'trochę się bielejący', *bèlasast : belàsast* 'białawy', *belàsati se : belèsati se* 'trochę się bieleć', bułg. dial. *белáска* 'białawy' (Gerov Dop. 21), NG *Белáсица* góra na pograniczu Bułgarii, Grecji, Jugosławii.

Derywaty od *bělъ*. Por. *bělastъ : bĕl'astъ*.

Iljinskij PLBaud. 234—41, PF XIV 591—8, Zaręba NB 84—5. *F.S.*

bělavъ : bĕl'avъ 'o barwie zbliżonej do białej, albidus, subalbidus'

~ pol. *białawy* 'albidus, subalbidus' od początku XVI w. (*biáławy*), dial. kasz.-śli. *ƀałavï*, śląskie *ƀoų̯ávi* (Olesch Sankt Annaberg), dial. płd. *Bielawa* nazwa krowy, już w XV w. NO *Bielawa* (SSNO), głuż. *bělawy* 'albidus', czes. *bělavý*, dial. *bjeų̯aví* (Malina Mistřice) 'ts.', sła. *belavý* 'ts.', dial. wsch. *bilavi* 'modry';

słe. *bẹ̑lav* 'albidus' (Plet.), sch. dial. *bèlav* 'ts.' (RSAN), *bèlava* 'samica

zwierząt, wyróżniających się białą sierścią, czy też białymi plamami', bułg. dial. zach. *Белáва* 'imię białej owcy';

ros. dial. *белáвый* 'albidus' (Dal), zwykle *белявий* 'albidus, subalbidus' (SRNG, Pskov. Slov.), także 'jasny; jasnowłosy, bardzo blady' (SRNG), ukr. *білявий* (dial. też *білáвий*) 'albidus', 'jasnowłosy, blond', brus. *бялявы* 'albidus', 'blady, o białej twarzy; jasnowłosy'. ~

Por. dłuż. *bělawa* 'białe lub jasnożółte jabłko; ryba ukleja, Alburnus lucidus', ros. dial. *белáва* 'drobna rybka'.

Derywat od *bělъ*. *F.S.*

bělěsъ zob. **bělasъ**

bělěti *bělějǫ* 'stawać się białym, jasnym, nabierać białej, jasnej barwy, albescere, candescere', **bělěti sę** 'jaśnieć, lśnić'

~ pol. *bieleć bieleję* (od XV w.) 'stawać się białym, nabierać barwy białej; siwieć; lśnić się, jaśnieć', dial. też 'dojrzewać (o zbożu)' (np. Tomaszewski GŁ, Olesch Sankt Annaberg, MAGP I m. 47), *bieleć się* 'lśnić się, jaśnieć', stpol. też 'stawać się białym; płowieć; dojrzewać (o zbożu)', dłuż. *běleś běleju* 'stawać się białym, bladym, dojrzewać (o zbożu)', głuż. *běleć běleju* 'stawać się białym, być białym' (Pfuhl), czes. *běleti bělím*, rzadziej *běleti se* (od XIV w.) 'stawać się białym; jaśnieć', sła. *beliet' -iem* 'stawać się białym';

słe. *beléti -ím* 'stawać się białym, jasnym; lśnić się, jaśnieć' (SSKJ), sch. *bijèljeti bijèlīm* (od XVI w.) 'stawać się białym, jasnym, siwieć; tracić pierwotną barwę, blednąć, blaknąć', *bijèljeti se* 'jaśnieć biało; błyszczeć', cs. (w red. serb. i rus.) **бѣлѣти сѧ бѣлѣѭ сѧ** 'albere', bułg. *белéя белéеш* 'tracić barwę, blednąć, blaknąć, stawać się białym', *белéя се* 'wyróżniać się białą barwą, jaśnieć', maced. *белее* 'stawać się białym, siwieć', *белее се* 'jaśnieć biało';

strus. **бѣлѣтисѧ** 'jaśnieć', ros. *белéть белéю белéешь* 'stawać się białym, siwieć; jaśnieć bielą', dial. 'świtać', *белéться* 'jaśnieć bielą, lśnić', ukr. *білíти білíю білíєш* 'stawać się białym; jaśnieć bielą', dial. 'dojrzewać (o owsie)' (Leks. Polesьja 93), rzadko *білíтися* 'jaśnieć bielą', brus. *бялéць бялéю бялéеш* 'stawać się białym, tracić barwę, blednąć, blaknąć; widnieć, jaśnieć biało'. ~

Por. pol. dial. kasz. *b'elóc* 'albescere', czes. *bělati -ám* 'stawać się białym, albescere', cs. **бѣловати -ꙋю** 'album esse', rus.-cs. **бѣловатисѧ** 'albescere', bułg. *бялвам се* 'ts.'

Denominativum od *bělъ* (o budowie zob. s. 47). *W.F.* — *W.B.* — *F.S.*

bělica : dial. płd. też **bělika** 'coś białego, białawego, przede wszystkim o zwierzętach z białym, jasnym ubarwieniem, rzadziej o białawej, kredowej lub piaszczystej glebie'

~ pol. *bielica* 'rodzaj gleby, glina z piaskiem', dial. 'grunt piaszczysty; (mazowieckie) ziemia wilgotna, bagnista' (Karłowicz SGP), stpol. XV w. 'wiewiórka, futro z wiewiórki', dial. 'nazwa białej owcy' (Karłowicz SGP), 'gatunek białawych czereśni' (Kucała PSM, Olesch Sankt Annaberg), 'biel drzewa' (Szymczak Domaniewek), dłuż. *bělica* 'nazwa krowy', *Bělice* pl. 'nazwa pola', głuż. *bělica* 'gatunek ryby, wątłusz srebrzysty; biała glina; biel ołowiana; biała czereśnia', czes. dial. *bělice* 'drobne ryby słodkowodne, płotka; biała owca; białawe, jasne odmiany różnych owoców, zwłaszcza czereśni', wyraz notowany już w XIV w. *bělič*, *Bělič* NM i NG, sła. *belica* 'gatunek białych ryb, Chalcalburnus; biała owca; odmiana białych śliwek';

słe. *bẹ́lica* 'białe, białawe zwierzę; ryba słonecznica, Leucaspius delineatus;

białe odmiany owoców', dial. prekmurskie 'jajko', u Plet. też 'biel ołowiana', sch. *bjèlica* 'białe odmiany owoców; nazwa białej owcy; kuna, Mustela foina; ryba ukleja, Alburnus alburnus; biaława gleba zmieszana z piaskiem', dial. 'kobieta o białej karnacji, o jasnych włosach', od XII w. też NW i NT, bułg. *белúца* 'ryba ukleja, Alburnus alburnus; nazwa białej owcy', dial. 'białe odmiany owoców: czereśni, śliwek' (BDial. I 67), maced. *белица* 'imię białej owcy';

strus. **бѣлица** 'coś białego', ros. dial. *бéлица* 'wiewiórka' (SRNG, Slovarь Urala), u Dala *белúца* 'roślina Leucanthemum vulgare', *бéлицы* pl. 'biel trawy' (SRNG), ukr. dial. *білúця* 'wiewiórka', u Żel. i Hrinčenki też 'kuna Mustela foina; ryba boleń, Aspius aspius; roślina Thlaspi arvense; rodzaj białego kredowego gruntu'. ~

Por. z suf. *-ika*: sże. *bělíka* 'odmiana jabłek' (Plet.), sch. *bjèlika* 'biel drzewa' (Vuk z Czarnogóry), bułg. dial. *белúка* 'мъждел; dąb szypułkowy, Quercus pedenculata'.

Substantywizowany przymiotnik *bělъ* (o suf. *-ica* zob. s. 98—9). — Por. substantywizowane bez sufiksu strus. **бѣла** 'wiewiórka; drobna moneta'.

Zob. *bělъka*. *W.B.* — *F.S.*

bělidlo 'środek do bielenia' dial. też 'miejsce, gdzie się coś bieli'

~ pol. *bielidło* 'biały proszek używany np. do prania bielizny, mycia naczyń; środek kosmetyczny używany w celu nadawania białości skórze twarzy', już w XV w. 'ług, saletra, nitrum; biel, środek kosmetyczny do bielenia twarzy, cerussa; roślina storczyk, Platanthera bifolia', dłuż. *bělidło* 'proszek do bielenia; wapno chlorowe', 'mydło' głuż. *bělidło* 'środek do bielenia, bielidło', czes. *bělidlo* (dawniej i dial. chodzkie *bílidlo*) 'miejsce do bielenia bielizny, przędzy, tkanin', stczes. *bělidlo* przede wszystkim 'środek do bielenia', sła. *bielidlo* 'środek do bielenia';

sże. *bělílǫ* 'bielenie; biała farba, wapno do bielenia', sch. *bjèlilo* 'biała szminka, cerussa, biała farba, środek do bielenia; miejsce, gdzie się bieli płótno', w RSAN też 'białość, biel', cs. **бѣлило** 'cerussa', bułg. *белúло* 'bielidło do twarzy, cerussa', dial. też 'miejsce nad rzeką, gdzie się bieli płótno' (BER), maced. *белило*, dial. *b'ą̨lílu* (Małecki SW) 'bielidło do twarzy';

strus. **бѣлило** 'cerussa', ros. *белúла* pl. 'barwnik mineralny, bielidło; środek kosmetyczny do nadania białości twarzy', dial. archangielskie 'obrzęd weselny: pan młody obdarowuje pannę młodą pieniędzmi na bielidło' (SRNG), ukr. *білúло* 'biała farba, środek do bielenia', brus. *бялíлы* pl. 'bielidło, środek do bielenia'. ~

Nomen instrumenti (> nomen loci) od *běliti*. O budowie zob. s. 113—4. *F.S.*

bělika zob. **bělica**

bělikъ *bělika* dial. płn. 'ktoś lub coś wyróżniające się bielą'

~ pol. *bielik* zool. 'ptak z rodziny orłów, białogon, Haliaetus albicilla' nowsze, u L. nie notowane, w XV w. bot. 'wełnianka pochwowata, Eriophorum vaginatum', od XIII w. NO *Bielik* (SSNO), dłuż. *bělik* 'białko jajka, białko oka', głuż. *bělik* też 'ryba kiełb', stczes. *Bělík* NO;

ros. dawniejsze *белúк -икá* 'białawy sybirski granit', bot. 'żabieniec babka wodna, Alisma plantago; złocień właściwy, Chrysanthemum leucanthemum', dial. też nazwa innych roślin, również nazwa różnych gleb, zwykle jasnych, sybirskie 'nowizna, nowina, miejsce przeznaczone na ogród warzywny',

archang. 'niedźwiedzie sadło sprzedawane jako lekarstwo', woroneskie 'rodzaj białego odzienia na codzień' (SRNG), ukr. dial. *білик* 'samiec wiewiórki; bielinek, motyl Pieris'. ~

Urzeczownikowiony przymiotnik *bělъ*, o suf. *-ikъ* zob. s. 90—1. *F.S.*

bělina 'biel, białość, albitudo', stąd wtórnie przez konkretyzację 'coś białego, np. biała płaszczyzna, biała plama; białko jajka, oka'

~ pol. dawne *bielina* 'futro popielicy' (Linde XVIII w. z Litwy), jako NO m. od r. 1136, NO f. od XV w., głuż. *bělina* 'biel, białość; biały połysk, biała plama', czes. rzadkie *bělina* 'białe miejsce, biała płaszczyzna; biel drzewa; białko oka', dial. też bot. 'złocień, Chrysanthemum', już stczes. *Bělina* NO, NM, NW, sła. dial. *bielina* 'białe winogrona' (Kálal);

słe. *bęlína* od XVI w. 'biel, biała barwa; to, co białe; biel drzewa; biały materiał na ubranie; bielmo, zaćma', dial. 'gatunek białych winogron' (Plet.), sch. *bjelìna* od XVI w. 'biel, biała barwa, siwizna; to, co białe; jasność, światło; białe płótno, białe szaty; białko oka; białe owoce', bułg. *белина́* 'białość, biel', dial. 'białko oka, białko jaja' (Gerov), 'słonina' (BDial. IV 89), maced. *бели́на* 'biel, białość; margines w książce';

ros. *белина́* 'biel, białość', dial. 'bielone płótno' (SRNG), 'biała gleba' (Slovarь Urala), też NO (SRNG), dial. też *бели́на* 'jasna plama, piętno; lód ze śniegiem; rdzeń drzewa; wyspa wśród lasu' (SRNG), ukr. *білина́* 'biel, białość'. ~

Abstractum od *bělъ* (o budowie zob. s. 120—3). *W.F.* — *W.B.* — *F.S.*

bělinъ 'ktoś lub coś wyróżniające się bielą'

~ pol. NO *Bielin* od XIII w. (SSNO), dial. kasz. *b́elin* 'jasny blondyn';

słe. *bęlîn* 'motyl dzienny o skrzydłach białych' (por. pol. *bielinek* 'ts.' nowsze, u L. nie notowane), 'zwierzę wyróżniające się bielą (np. zając, wół)', 'śnieg', stbułg. NO *Bělinъ* zapisane w gr. gramocie z r. 1152: βεαλίν (BER I 109, tu też bułg. NO *Бали́н*);

ros. dial. *бе́лин* 'roślina bieluń dziędzierzawa, Datura stramonium' (SRNG: znad Donu). ~

Od *bělъ*, o suf. *-inъ* zob. s. 120. *F.S.*

bělišče 'miejsce, gdzie się bieli płótno'

~ głuż. *bělišćo* 'miejsce do bielenia, bielnik, bielnia' (Zeman), czes. dial. moraw. *běliště* 'miejsce, gdzie się bieli płótno' (Jungmann);

słe. *bęlíšče* 'ts.', sch. *Bèlīšće* NM w Slavonii nad Drawą, *Bjelište* NM w Serbii (RJAZ);

ros. dial. *белище* 'bielenie płótna' (SRNG: Kursk, bez akc.), jako NM *Белище*, por. *Белищино* (Vasmer RNG I 323). ~

Por. czes. dial. moraw. *bělisko* 'urządzenie z drążków do bielenia płótna' (Bartoš DSM), sła. *bielisko -ovisko* 'miejsce, gdzie się bieli płótno'.

Nomen loci od *běliti*, o suf. *-išče*, *-isko* zob. s. 95—7. *F.S.*

běliti *běl'ǫ* 'czynić białym, jasnym, sprawiać, że coś nabiera białej, jasnej barwy (np. wybielać płótno, malować ścianę wapnem, barwić twarz na biało), albare; oczyszczać z czegoś (np. z łupiny, kory)'

~ pol. *bielić bielę* (notowane od XVI w., w XV w. derywat *ubielić*) 'malować na biało, zwykle wapnem; czynić białym, rozjaśniać (np. płótno)', łowieckie 'zdejmować skórę z zabitego zwierzęcia', dial. *dzień bieli* 'jest jasno, świta' (Karłowicz SGP), połab. *belět* 'prać; albare', dłuż. *běliś -im* 'albare; wybielać płótno; łupić, zdejmować łupinę, korę, skórę z zabitego zwierzęcia',

głuż. *bělić -im* 'albare, malować na biało; wybielać bieliznę; usuwać łupinę z owoców', czes. *běliti : bíliti -ím* (stczes. od XV w. *bieliti biel'u*) 'albare, wybielać płótno; malować, barwić na biało (np. twarz)', sła. *bielit' -im* 'albare, wybielać płótno; malować ściany wapnem', dial. 'usuwać łupinę z owoców, korę z drzewa' (SSJ), 'usuwać liście z kaczanu kukurydzy' (Diss. Slav. II 29);

sże. *bę́liti : belíti -im* 'malować ściany wapnem lub białą farbą; czynić coś bardziej białym, rozjaśniać, albare; usuwać łyko; dodawać tłuszczu do potraw, okraszać', dial. 'usuwać korę, skórę; mocno rozgrzewać, rozżarzać (np. piec)', sch. od XVI w. *bijèliti bìjelīm* 'albare, wybielać płótno, farbować, malować na biało; oczyszczać z brudu', dial. 'zdejmować łuski, łuszczyć kukurydzę; zdzierać korę z drzewa, zdejmować łupinę z owocu' (RJAZ, RSAN), scs. **бѣлити бѣлѭ** 'albare, wybielać płótno' (Zogr., Mar.), bułg. *бе́ля бе́лиш* 'albare (np. w gwarach 'wybielać płótno'); mazać pudrem; obierać, obłupywać z łupiny, kory, skóry', u Gerova też 'grabić, ograbiać', maced. *бели* 'albare, wybielać płótno, malować wapnem; usuwać korę, łupić', dial. *b'ăl'ą* 'obierać z łup' (Małecki SW);

strus. od XI w. **бѣлити бѣлю** 'albare, wybielać płótno, malować na biało', ros. *белúть белю́ бе́лишь : белúшь* 'albare, wybielać płótno; malować wapnem, kredą, bielidłem, pudrować twarz', dial. też 'myć (ręce); zdzierać skórę z zabitego zwierzęcia' (SRNG), ukr. *білúти білю́ бі́лиш* 'albare, wybielać płótno; zabarwiać na biało, malować na biało, pobielać cyną; wybielać (przez mycie)', brus. *бялíць бялю́ бе́ліш* 'albare, wybielać płótno; malować na biało; usuwać korę, obdzierać skórę z zabitych zwierząt'. ~

Por. ukr. dial. *білувáти* 'zdejmować skórę z zabitego zwierzęcia; bielić dom' (Hrinčenko, Leks. Bjul. VI 9).

Denominativum od *bělъ* (o budowie zob. s. 57). Z pierwotnego znaczenia 'czynić białym, jasnym' zapewne już w psł. powstały konkretne znaczenia 'wybielać płótno; malować, barwić na biało, na jasny kolor (np. o twarzy), malować ściany wapnem; czynić białym (np. drzewo) przez usunięcie wierzchniej warstwy, np. kory, łupiny'. *W.F. — W.B. — F.S.*

bělizna 'biel, białość, albitudo; to, co jest białe, białawe, białe przedmioty' np. biała odzież, biała gleba, biaława warstwa drewna pod korą'

~ pol. *bielizna* 'odzież spodnia, wyroby z tkaniny zwykle białej używane do potrzeb domowych; zbiorowa nazwa drobnych rybek różnego gatunku', u Lindego 'białe rzeczy, gromada, stos czegoś białego', przestarz. 'biały strój; białość, biały kolor', stpol. XIV—XV w. 'futerko z wiewiórki', dial. też 'gatunek ryby' (Karłowicz SGP) kasz.-sli. 'biel drzewa' (także SP XVI IBL), dłuż. dial. *bělizna* 'biel drzewa; skórka owoców', głuż. *bělizna* 'skórka owoców; łyko', czes. *bělizna* 'biały kożuch; białko oka', sła. dial. *belizna* 'odzież spodnia, bielizna pościelowa' (Kálal);

sch. dial. *bjèlizna* 'białko oka; gliniasto-kredowa lub marglowa gleba' (RSAN, RMat.), bułg. dial. *белúзна : белúзма* 'biała gleba' (BER 109, BDial. III 39), 'roślina Andropogon ischaemum' (BER 109), NT *Билизнѣ* (Kovačev MNSevl. 140);

ros. *белизнá* 'biel, biały kolor', dial. *белúзна : белúжна* 'jasna plama, jasna smuga' (Dal), ukr. *білизнá* 'biel, biała barwa', *білúзна* 'odzież spodnia, bielizna pościelowa; ryba Aspius rapax', brus. *бялíзна* 'odzież spodnia, bielizna pościelowa', *белізнá* 'biel, białość'. ~

Od *bělъ* z suf. *-izna*. Na genezę sufiksu mogą rzucić światło:

1. może już psł. dial. *bělіznъ*: pol. dial. *b'yl'izeń* 'spodnia odzież' (MAGP IX

m. 441: z jednego punktu na Spiszu, zapewne ze sła.), dłuż. *bělizń* 'biel drzewa; skórka owoców', sła. *bělizeň* 'odzież spodnia, bielizna pościelowa'; bułg. dial. (Trojan) *белúзен* 'roślina Andropogon ischaemum' (BER I 109).

2. pol. dial. *bielizno* 'spodnia odzież' (MAGP IX m. 441: z okolic Gostynina i z Litwy).

Wskazywałyby one na pierwotny przymiotnik *bělьznъ* potwierdzony też przez bułg. *белизня́в*, *белизни́кав* 'białawy'.

Por. **bělizъ*. *W.F. — W.B. — F.S.*

bělьznъ, bělьznь zob. **bělizna**

bělizъ 'o barwie zbliżonej do białej, białawy, jasny'

Na wyraz taki zdają się wskazywać:

~ dłuż. *běliza* 'biel drzewa' (Pfuhl), głuż. *bělizka* 'skórka owoców; łyko; biel drzewa';

bułg. dial. (Čirpan) *белизúна* 'biała ziemia' (BER I 109);

ros. dial. archang. *белúзь* 'jasna smuga, jasna plama' (Dal, SRNG), *белúзина* 'ts.' (SRNG). ~

Derywat od *bělъ*; *-iz-* pełni może funkcję deminutywną, por. **běluzъ*.

Por. *bělizna*. *W.B.*

běloba 'biel, białość, albor, albitudo'

~ głuż. *bělьoba* 'biel ołowiana, cerussa', czes. *běloba* 'biel, białość', u Jungmanna 'cerussa', sła. *bieloba* (arch. też *beloba*) 'biała farba, biel, białość'; słe. *bẹlóba* 'ts.';

ukr. prowinc. *бíлóба* 'cerussa' (Żel.). ~

Od *bělъ* z suf. *-oba*, o którym zob. s. 61—2. *K.H. — F.S.*

bělogolvъ 'wyróżniający się białą, siwą głową, czy też jasnymi, siwymi włosami'

~ pol. *białogłowy* (L.) por. uzeczownikowiony przymiotnik *białogłowa* 'kobieta, niewiasta' wyjątkowo już w XVI w., czes. *bělohlavý*, sła. *bielohlavý*;

słe. *bẹlogläv*, sch. *bèlōglav*, bułg. *белоглáв*, maced. *белоглав*;

ros. *белоголóвый*, ukr. *білоголóвий*, brus. *белагалóвы*.. ~

Compositum, I człon *bělъ*, II *golva*. *F.S.*

Bělogordъ : Bělъ gordъ 'nazwa miejscowa'

Bělogordъ: ~ pol. NM *Białogard* (o formach z *-ar-* jako archaizmie peryferycznym zob. np. Milewski RS XVIII 58—9, Stieber GP I 40), średniowieczny gród na Pomorzu, na szlaku handlowym łączącym Kołobrzeg z Wielkopolską, czes. nowsze w NM od r. 1603 *Bělohrad*;

z Albanii średniowieczne *Belogradum* XI—XIV w., też zapisane jako βελαγράδον (Selišče v, Slavjanskoe naselenie v Albanii, Sofija 1941, s. 257—8). ~

Por. NM na Wołyniu *Белогородка*, wg Rudnyćkiego ED 133 ukr. *Білогорóдка*.

Bělъ gordъ: ~ pomorskie już w XII—XIII w. NM w różnych zapisach, np. *Belgard*, *Belgart*, *Belgarth*, *Belgarden*, *Belgrod* (Trautmann EOO II 107, Lorentz SNH 7), czes. NM *Bělehrad* (z *-e-* analogicznym do typu *Vyšehrad*, *Velehrad*), sła. *Belgrad* na Węgrzech i *Belegrád*, *Belegrad* na Słowacji (Stanislav DSJ I 271, II 245);

słe. NM z Karyntii sprowadzające się do postaci *Belgrad* : *Belgrado*, *Velgrad* (Kranzmayer OK I 71, 163, 186 przypis 17), sch. dziś *Bèograd* poświadczone od XV lub XVI w., w XIII—XVII w. formy typu *Bělь gradь* (w takiej

postaci w XV w. też na oznaczenie innej NM), *Bělьgradъ*, w XV—XVII w. też *Běli gradъ*, od XV w. poświadczona nazwa wsi *Belgrad* na Chorwackim Przymorzu (nazwa *Biograd* znana też z Dalmacji blisko Zadaru), bułg. z dwu wsi w okolicach Gabrowa *B'álgrăm* jako NT oznaczająca wzniesienie z białą glebą (Kovačev MNGabr. 83), o istnieniu starobułg. nazwy *Bělъ gradъ* świadczy gr. NT Μπελιγκράδια pl. z loc. sg. *Bělě gradě* (Vasmer Sl. Gr. 170), z Albanii notowane w XVI—XVII w. jako *Белъградъ*, w zapisach z XI—XIV w. *Beligradum*, Βελεγράδα, stąd alb. *Berat* (zob. Seliščev, Slavjanskoe naselenie v Albanii, Sofia 1931, s. 257—8, 287);

ros. *Белгородъ* NM nad rzeką Severskij Donec okręg Kurski, por. też w nazwie wsi *Белгородка*, ukr. *Білгородъ* dziś *Білгородка* NM koło Kijowa (zapisane już przez Nestora pod r. 910, SGKP I 228), też *Білгородъ Дністровський* (por. Rudnyćkyj l. c.). ~

Compositum i złożenie p. *bělъ* i *gordъ*.

Pierwotne znaczenie 'biały gród'.

SGKP I 190, Profous MJČ I 49, 51, Vasmer RGN I 319, 326.

T.Sz. — F.S.

bělocha m., f. : **bělochъ** *bělocha* 'biały, białawy człowiek, zwierzę'

bělocha: ~ pol. dial. *białocha* 'krowa jasnopłowa' (Karłowicz SGP), kasz. *Bélocha* 'nazwa krowy białej maści', stpol. NO *Białocha* r. 1408 (SSNO);

sże. dial. *bẹ́loha* 'biała koza' (Rezja);

ros. dial. *белóха* 'krowa białej maści', 'zmarły' (SRNG), ukr. dial *білóха* 'kobieta o białej delikatnej cerze' (Żel.). ~

bělochъ: ~ pol. dial. kasz. *Béloch* 'nazwa wołu białej maści', stpol. NO *Białoch* r. 1434 (SSNO), głuż. *běloch* 'człowiek biały, koń biały, siwek', czes. *běloch* 'człowiek rasy białej', sła. *beloch* 'ts.' ~

Od *bělъ*, zob. s. 73—4. Najprawdopodobniej nowsze paralelne derywaty, powstałe niezależnie na gruncie poszczególnych języków słow. Tego samego typu bliskie znaczeniowo płn. *bělucha* : *běluchъ*:

~ stpol. NO *Białucha*, *Białuch* od XV w. (SSNO), dial. *Białucha* nazwa krowy, głuż. *běluch* 'grzyb pieczarka', u Pfuhla *běluch* 'człowiek biały, zwierzę wyróżniające się bielą', sła. dial. *belucha* 'biała krowa; blondynka';

sże. *bẹlúh* 'człowiek biały, rasy białej', dial. *belúha* 'biała kura';

ros. *белýха* 'biały delfin' (stąd ukr. *білýха*, brus. *бялýха* 'ts.'), dial. 'piaszczysta gleba; człowiek wyróżniający się bardzo jasnymi włosami; biała krowa, biała owca', ukr. dial. *білýха* 'bielutka kobieta, blondynka, jasnowłosa'. ~ *F.S.*

bělochъ zob. **bělocha**

bělokosъ płd. 'wyróżniający się białymi, jasnymi włosami'

~ sch. *bèlòkos*, bułg. *белокóс*, maced. *белокос*. ~

Por. ros. dial. *белокóска* 'przezwisko jasnowłosej dziewczyny' (SRNG).

Złożone z *bělъ* i *kosa*. *F.S.*

bělonogъ 'wyróżniający się białymi nogami, cum albis pedibus'

~ pol. *białonogi* od XV w., głuż. *bělonohi*, czes. *bělonohý*, sła. *bielonohý* (dawniej też *belonohý*);

sże. *bẹlonòg*, sch. *bjelònog*, bułg. *белонóг*, maced. *белоног*;

ros. *белонóгий* (dial. *белонóг* 'kół w rzece dla umocnienia stojącego u brzegu promu; płot', SRNG), ukr. *білонóгий*, brus. *беланогі*. ~

Compositum: I człon: *běl̓ъ*, II: *noga*, podstawowe znaczenie 'mający białe nogi'. *F.S.*

bělon'a zob. **bělon'ъ**

bělon'ъ *bělon'a* : **bělon'a** m., f. 'człowiek czy zwierzę wyróżniające się białością' ~ pol. NO *Białoń* od r. 1401 (SSNO), głuż. *běloń* 'siwek, koń biały', sła. *beloň* 'biały koń', w ogóle 'zwierzę o białej sierści', dial. 'człowiek jasnowłosy';

sch. *bijèlonja* : *bélonja* przezwisko, przydomek, 'biały wół', w ogóle 'zwierzę o białej sierści' (Vuk, RSAN, RJAZ);

ros. dial. *белóнька* nazwa krowy białej maści (SRNG).

Derywat od *běl̓ъ*, o budowie zob. s. 133. *F.S.*

bělǫsъ płn. 'wyróżniający się białym, jasnym zarostem (por. *ǫsъ*)' ~ pol. *białowąsy*, jako NO *Białowąs* od r. 1136 'mający białe wąsy', czes. *bělovousý*, *bělovous* 'białobrody, siwobrody', sła. *bielofúzy*, stare też *belofúzy* 'mający białe wąsy';

ros. *белоýс(ый)* 'ts.', dial. *белоýс* 'przezwisko człowieka o białych włosach', ukr. *білóвус*, u Hrinčenki *білоýсий* 'człowiek o jasnych lub siwych wąsach', brus. *белавýсы* 'ts.' ~

Por. głuż. *bělowusaty* 'siwobrody, białobrody' (Zeman).

Złożenie z *běl̓ъ* i *ǫsъ*. *W.F.* — *K.H.* — *F.S.*

běloritъ dial. zach. i słe. 'ptak wyróżniający się białym, jasnym ogonem' ~ stpol. *białorzyt* m. 'ptak z rodziny sokołów, Strigiceps cineraceus' (XV—XVI w.), dziś *białorzytka* 'ptak Oenanthe oenanthe' (też dial. Karłowicz SGP: z Podhala), dłuż. *běloritk* : dial. (mużakowskie i wsch. pograniczne) *bělorik* 'Oenanthe oenanthe', *bèloritka* 'gatunek biegusa, Calidris arenaria', czes. *bělořit* m. 'Oenanthe oenanthe', stczes. *bělořit* f. 'ptak z białym ogonem, może biegus, Calidris' (od XIV w.), *bělořitka* 'Oenanthe oenanthe', dial. *beloritka* 'ts.' (Bartoš DSM), sła. *belorítka* 'jaskółka oknówka, Delichon urbica', dial. też *belorit'* 'ts.' (Ferianc SNV 241), *belorít'ka* : *belorítka* : *beloritka* 'Oenanthe oenanthe' (Ferianc SNV 220);

słe. dial. *bẹlorîtka* 'Oenanthe oenanthe', *belorîtec*: *lunj belorîtec* 'błotniak popielaty, Circeus pygargus' (Plet., SSKJ). ~

Złożenie z *běl̓ъ* i *ritъ*. *W.B.*—*F.S.*

bělostь f. 'biel, biała barwa, albedo, album' ~ pol. od XV w. *białość* 'biel, biały kolor, albedo, album' (też dial.), stpol. też 'bladość; białko oka' (XV—XVI w.), 'biała plama' (XVI w.), dłuż. *bělosć* 'albedo, album', głuż. *bělosć* 'albedo', czes. od XIV w. *bělost* 'albedo, album', sła. *belosť* : *bielosť* 'ts.';

słe. *belóst* : *bélost* 'albedo, album', sch. od XV—XVI w. *bijelõst* 'ts.' (RJAZ, RSAN), scs. **бѣлость** 'albedo, candor' (Supr.);

strus. wyjątkowe w XIV w. **бѣлость** 'albedo', ros. *бéлость* 'albedo, album', ukr. *білість білости* 'ts.', brus. *бéласць* 'ts.', u Nosoviča też *белóсць* 'ts.; bielizna'. ~

Abstractum od *běl̓ъ* z suf. *-ostь*. *W.F.* — *W.B.*—*F.S.*

bělоša zob. **bělošь**

bělošь *bělоša* m. : **bělоša** m., f. 'człowiek czy zwierzę wyróżniające się bielą', w ogóle 'coś wyróżniającego się bielą'

~ pol. *białosz* przestarz. 'koń biały; kamień biały', już w r. 1136 NO *Białosza*, dłuż. *běłoš* 'biały wół; koń maści dereszowatej, deresz', głuż. *bělóš* 'biały kamień', czes. dial. *běloš* 'człowiek wyróżniający się bielą', sła. dial. *beloš* 'biały koń';

sch. *bèloš belòša* 'biały koń, kozioł, człowiek jasnowłosy', *Bjèloš* nazwa góry, już w XIV w. NO, nazwa potoku;

ros. dial. *белоший* pl. 'białka oczu, oczy' (SRNG). ~

Por. stczes. *Bělošín* NM, bułg. dial. *белошám* 'białawy', ukr. dial. łemk. *білóшка* 'gatunek śliwek'.

Tego samego typu bliskie znaczeniowo:

bělušь : *běluša*: dłuż. *běłuša* 'biała krowa', głuż. *běłuš* 'człowiek z siwą brodą, z siwymi włosami, białe zwierzę, zwłaszcza koń, siwek', *běluš* 'szprotka, rybka', czes. *bělouš* 'biały koń', stczes. NO *Bělúšek*, sła. *beluš* : *belúš* 'biały, siwy koń', dial. 'biały chleb, kołacz';

słe. *bẹlúš* 'roślina, szparag, Asparagus', dial. *bệluša* 'biała krowa; gatunek gruszki', sch. *bèlūš* 'biały wieprz', też NO: *bèluša* nazwa samic białych zwierząt, np. krowy, 'gatunek białych winogron', bułg. dial. *белýша* 'biała owca, krowa', maced. *белушка* 'biała koza, owca, krowa';

ros. dial. *белýшка* 'krowa, owca, koza białej maści; biała kuropatwa', ukr. dial. bojk. *біл'ýша* nazwa białej owcy (Slav. Leks. 81). ~

Por. stpol. NO *Białuszyna* XV w. (SSNO).

bělišь: ~ pol. dial. kasz. *'bališ* 'mężczyzna o jasnych złotawych włosach' (Sychta SK), sła. dial. wsch. *beliš* 'biały chleb, kołacz';

sch. *bjèlīš* dial. 'jakaś ryba w Czarnej Górze', *Bjèlīš* dawna NM, nazwa pola w Czarnej Górze (RJAZ);

ros. dial. *белúш* 'rodzaj placka, pieroga z mięsem' (SRNG). ~

bělašь ~ stpol. NO *Białasz* XV w. (SSNO);

sch. *bèlāš*, *bjèlāš* 'biały koń, siwek';

ros. dial. *белáш* m. 'ryby płynące stadami wiosną w czasie tarła', *белáшка* 'o jasnowłosych dziewczętach, ludziach; biała krowa' (SRNG), ukr. dial. *білáш -ашá* 'biały chleb, u ubogich' (Hrinčenko). ~

Por. ros. dial. *белúш* : *бéлыш* 'coś wyróżniającego się bielą'.

Derywaty od *bělъ*, o budowie zob. s. 77—8. Zapewne nowsze paralelne derywaty, powstałe niezależnie w poszczególnych językach słow. Por. *bělocha* : *bělochъ*, *bělucha* : *běluchъ*. *F.S.*

bělota 'biel, białość, albitudo, albor', z wtórną konkretyzacją 'coś wyróżniającego się białością'

~ głuż. *bělota* 'albitudo, albor', czes. przest. (od XIV w.) *bělota* 'ts.', sła. *belota* : *bielota* 'ts.';

słe. *bẹlóta* 'albitudo, albor', sch. *bjelòta* 'ts.' (wg RJAZ tylko u Stulicia), dial. *bělota* 'wół o białej sierści' (RSAN), stsch. *Bjelota* NO (XIII w.), dem. *Belotica* NO (XI w.), serb.-cs. XVI w. **бѣлота** 'albitudo, albor', bułg. *белотá* 'ts.';

strus. wyjątkowe w XI w. **бѣлота** 'albitudo, albor', ros. dial. *белотá* 'ts.' (SRNG), ukr. dial. *білотá* 'ts.', brus. pot. *белатá* 'ts.' ~

Z wtórnym rozszerzeniem suf. *-ja*: słe. dial. *bẹlǫ̂ča* 'albitudo, albor', sch. od XVI w. *bjelòća* 'ts.'

Por. 1. maced. *белотија* 'albitudo, albor'.

2. stczes. *bělosta* : *bělesta* 'droga mleczna' (XIV—XV w.), z czes. głuż. *běłosta* 'ts.', sła. *bělosta* : *bělesta* 'ts.'

Abstractum od *bělъ*. *W.F.* — *W.B.* — *F.S.*

bělovatъ dial. płn. 'o barwie zbliżonej do białej, albidus, subalbidus'
~ pol. dial. kasz.-sli. *Ъałovatï* : *Ъåłovatï*, dłuż. *bělowaty* (już u Chojnana XVII w.), głuż. u Pfuhla *běłowaty*, stczes. *bělovatý*, sła. *belovatý*;
cs. **бѣловатъ** 'subalbus' (Miklosich LP: bez przykładu, a więc niepewne); ros. *беловáтый*, ukr. *білувáтий*, u Żel. *біловáстий*, brus. *белавáты*. ~
Por. w podobnym znaczeniu: 1. głuż. *bělojty*, czes. *bělovitý*, sch. dawne od XVI w. *bjelòvit* 'clarus, perspicuus' (RJAZ), dziś NO *Belòvitić* (RSAN); 2. głuż. *bělaty*, czes. u Jungmanna *bělatý*, ukr. dial. *білкáтий* (Leks. Bjul. II 73).
Derywat od *bělъ*. *F.S.*

bělovolsъ 'wyróżniający się białymi, jasnymi włosami'
~ pol. *białowłosy* (u Lindego bez dokumentacji, nie notowane w Słowniku stpol. i SP XVI IBL), czes. *bělovlasý*, sła. *bielovlasý*;
sże. *bęlolàs*, sch. *belòvlas*, bułg. *беловлáс*;
ros. *беловолóсый*, ukr. *біловолóсий*, brus. *белавалóсы*. ~
Por. głuż. *běłowłosaty* (Zeman), *běłowłosny* (Pfuhl).
Złożenie z *bělъ* i *volsъ*. *K.H. — F.S.*

bělozorъ 'mający biały, jasny wygląd'
~ pol. przest. *białozór* 'ptak drapieżny z rodziny sokołów, Falco gyrofalco' (od XVI w., wg współczesnych wyraz uważany za pożyczkę ruską, SP XVI IBL), w XV w. *Białozorek*, *Białozorzec* NO, głuż. *bělozor* 'Falco gyrofalco', czes. od XVI w. *bělozor* : *bělozorec* 'biały sokół', sła. dial. *belozor* 'ts.' (Kálal);
bułg. *белозóр* 'roślina dziewięciornik błotny, Parnassia palustris' (BER I 109);
ros. *белозóр* (u Dala *белозáр*) m. 'roślina Parnassia palustris', dial. *белозóрый* 'mający jasne oczy' (Pskov. Slov.), ukr. *білозíр* (u Hrinčenki też *білозóр*) *-зóру* 'Parnassia palustris', dial. *білозíр -зóра* : *білозóр -зóра* 'piękny, urodziwy mężczyzna, ukochany; epitet księżyca', *білозóр* 'sokół' (Żel.), *білозíрець* 'epitet, czy też gatunek sokoła' (Hrinčenko), *білозóрий* 'mający jasne oczy' (Hrinčenko, Żel.) *білозíрочка* 'lśniąca, błyszcząca gwiazdka' (Żel.). ~
Por. wtórny przymiotnik: ros. dial. *белозóрный* 'oczyszczony, wyklarowany' (Dal), '(o koniu) mający biały znak na oczach' (SRNG).
Złożenie z *bělъ* i *-zorъ* : *zьrěti*. Pierwotne znaczenie 'mający biały, jasny wzrok, wygląd', stąd wtórnie nazwy rośliny wyróżniającej się białymi kwiatami, ptaka o jasnym upierzeniu. Ślady pierwotnego znaczenia zachowane w ukr. 'piękny, urodziwy (mężczyzna)', 'epitet księżyca, zapewne jasny'.
W.B. — F.S.

bělъkъ zob. **bělъkъ 2**

bělŭga 'coś białego, białawego, np. ziemia, zwierzę, ryba, roślina'
~ pol. dial. *białuga* 'gleba iłowata' (Karłowicz SGP: Augustów), 'roślina bylica, bielica, Artemisia' (u Polaków litewskich);
sże. dial. *bęlúga* : *beljúga* 'biała krowa', karynckie *belúha* 'biała kura', sch. dial. *bèluga*, *bjèluga* 'biała maciora' (Vuk, RSAN) : *bělūg* 'biały wieprz' (RSAN), bułg. dial. płn.-zach. *белúга* 'biała gleba' (BER 109);
ros. *белýга* 'wędrowna ryba z rodziny jesiotrów, wyz, Huso huso, Acipenser huso; wieloryb Delphinapterus leucas' (stąd nowsze pożyczki: pol. *bieługa*, czes. *běluga*, *běluha*, sła. *bieluha*, sże. *belúga*), dial. też 'gleba biaława,

gliniasta, piaszczysta, glinkowato-piaskowa, popielatka', 'ptak czajka' (SRNG: Nowogrodzkie, Jarosławskie, z Litwy, Łotwy), *белу́ги* pl. 'wielkie fale z białymi grzebieniami' (SRNG: Archangielsk), *белю́га* 'biała glina; roślina złocień właściwy, Chrysanthemum leucanthemum; jakaś drobna ryba' (SRNG: Ołonieckie, Kostromskie, Ural), ukr. *білу́га* 'Acipenser huso', u Żel. też *білю́га*, brus. *бялу́га* 'Acipenser huso'. ~

Derywat od *bělъ*, o suf. *-uga* zob. s. 68. *F.S.*

běluzъ 'o barwie zbliżonej do białej, białawy, albidus, subalbidus'

Na wyraz taki zdają się wskazywać:

~ maced. *белузлав* : *белузнав* 'białawy';

strus. **бѣлоуꙁливъıи** XV w. : **бѣлоуꙁливъ** XVII w. 'o barwie białej, białawej', ros. dial. *белу́зовáтый* : *белу́зговáтый* 'jasnawy; szarawobiały', *белу́зовина*, *белу́зговина* 'jasna plama', *белу́зглавый* 'szarobiałej maści, o koniach', *белу́зглый* 'szarobiały' (Pskov. Slov., SRNG). ~

Derywat od *bělъ*; *-uz-* pełni funkcję deminutywną, por. *-iz-* w *běl-iz-na* (zob.). *F.S.*

bělъ *běla bělo* 'mający barwę przeciwstawną do czarnej, właściwą śniegowi, mleku (albus)', 'mający barwę zbliżoną do białej', 'jasny; czysty', przen. 'dobry, sprzyjający, szczęśliwy', 'piękny', *bělъ dьnь* 'widny, jasny, pełny dzień'

~ pol. *biały* od XV w., stpol. i dial. *biáły*, *biały dzień* (stpol. *białadnia* 'w biały dzień'), kasz.-sli. *bȃli bʷóg* 'dobry Bóg', połab. *b'olě*, dłuż. *běły*, *běły źeń*, głuż. *bèły*, *běły dźeń*, czes. *bílý* (stczes. *bielý*), *bílý den*, dial. *biéłe zbožié* 'żyto' (w opozycji do innych zbóż), sła. *biely*, *biely deň*;

słe. *bę́l*, *beli dan*, sch. *bȅo* (dial. *bêl*) *béla*, *bélo* (*bȉjel bijèla bijèlo*) : *bę̀lī*, *bȉjelī*, *beo dan*, scs. **бѣлъ**, bułg. *бя́л*, *бя́л дéн*, maced. *бел* (dial. *b'ä̈l*, Małecki SW), *бел ден*;

strus. **бѣлыи**, ros. *бе́лый* (*бел белá бéло*, wg SSRJ też *белó*, por. Kiparsky Wortakzent 270), *бе́лый дéнь*, ukr. *бíлий*, *бíлий дéнь*, brus. *бе́лы*, *бе́лы дзéнь*. ~

Z ie. *bhēlo-* : stnord. *bāl* 'ogień, stos', ags. *boél* 'stos', stind. *bhāla-* n. 'blask'. Na gruncie bałt. z apofonią **bhōla-* : *bhola-* : łot. *bãls* : *bàls* 'blady', lit. *bãlas* 'biały' (Juškevič) : *bálti* 'bieleć'. Jak widać, pierwotnym znaczeniem psł. *bělъ* było 'błyszczący, lśniący; jasny, koloru śniegu, mleka'. — Zob. *bolto*.

Trautmann BSW 29—30, Pokorny IEW 118—20, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 128—32. — Nie widać podstaw do wyprowadzania z prapostaci *bailós* (próba Machka ZslPh XXIX 347—8). *W.F. — F.S.*

bělъ bogъ 'białe, jasne bóstwo'

~ pomorskie NM poświadczone od r. 1208: *Belbuc*, *Belbuch*, *Belboch*, *Belbog*, *Belbok* (Lorentz SNH 7, Trautmann EOO II 105), głuż. *Bělobóh* 'biały Bóg, bóstwo światła dawnych Słowian', nazwa góry koło Budziszyna *Běloboh* (obok *Čornoboh*, ale obie nazwy nowsze, zob. Nehring AslPh XXV 72), czes. *Bělboh* 'Bóg dobra u Słowian' (u Jungmanna niepewne 'idolum'), NO *Bělboh* (Svoboda SOJ 38, 94), NM *Bělbožice* poświadczone od r. 1406 (Profous MJČ I 47—8, V 126);

ros. NT *Белые боги* koło Moskwy, *Белобожский монастыр* w okręgu kostromskim (Niederle SSK II 160). ~

Por. sli. i kasz. *bȃlï bʷóg* 'dobry Bóg' (zob. Krček AslPh XXXIII 179), bułg. (Gerov) вика до *бяла бога* 'woła, krzyczy bardzo silnie', да видя бял ден, да видя и аз *бяла бога* 'abym ujrzał pociechę, radość', нямам си *бяла*

бога от тоя човек 'nie mam z nim spokoju', pol. w nazwie wsi na Podolu *Białobożnica* (SGKP I 186—7).

Zestawienie z *bělъ* i *bogъ*, podstawowe znaczenie 'jasny, dobry Bóg'.

Nehring AslPh II 384, XXV 66—73, Niederle SSK II 160—1, Lorentz SNH 7. *T.Sz. — F.S.*

Bělъ gordъ zob. **Bělogordъ**

bělъka 'coś białego, białawego, zwłaszcza o zwierzętach z białym, białawym ubarwieniem'

~ pol. dawne i dial. płn. *białka* 'kobieta' (AJK II m. 72), stpol. 'pszenna biała mąka' (XV w.), 'białe pieczywo, bułka' (XVI w.), wyjątkowo w XV w. 'wiewiórka, futerko z wiewiórki' (w XVI w. w tym znaczeniu pożyczka ruska *bielka* : *biełka*), czes. *bělka* 'białe, jasne zwierzę domowe; gleba z dużą zawartością wapna', dial. 'biała mąka, białe pieczywo; białe, jasne odmiany roślin', stczes. 'biała kobieta';

słe. *bę̀lka* 'białe, białawe zwierzę; ptak Lagopus mutus', dial. 'biały chleb; ryba ukleja, Alburnus lucidus; gatunek jabłek, gruszek', sch. dial. *bȉjelka* 'białe, białawe zwierzę; kuna, Mustela foina; ptak jaskółka oknówka, Delichon urbica, białorzytka, Oenanthe oenanthe; ryba piekielnica, Alburnoides bipunctatus; kobieta o jasnych włosach; białko jaja' (Vuk, RSAN), bułg. *бя́лка* 'wiewiórka, Sciurus vulgaris, kuna, Mustela foina', dial. 'imię zwierzęcia z białą sierścią' (BDial. I 66), 'biała owca' (Gerov), 'białko jaja' (Gerov, BDial. III 39, 202, Umlenski Kjustendil), maced. *белка* 'imię białego zwierzęcia domowego; białko jaja (też dial. Małecki SW); białko oka';

strus. od XI w. бѣлка 'wiewiórka; futerko z wiewiórki', ros. *бе́лка* 'ts.', dial. też 'chlorek rtęciowy' (SRNG), ukr. *бі́лка* 'wiewiórka', dial. też 'białko oka' (Żel.), brus. *бе́лка* 'wiewiórka'. ~

Substantywizowany przymiotnik *bělъ* (o budowie zob. 94—5).

Por. *bělica*. *W.B. — F.S.*

bělъkъ 1. 'bielutki, albulus' dem., intens. do *bělъ*

~ głuż. *bělki* 'bielutki';

bułg. dial. *бе́лка* 'bielutka' dem. od *бе́л* 'biały' (Stojkov Banat). ~

Por. też:

a) z innym suf. nawarstwionym na pierwotne *bělъkъ*: słe. *bę̀lkast*, sch. *bȅlk-ast* 'białawy' (wg RJAZ *bjȅlkast* 'albidus' od XVIII w.), bułg. dial. *бълкав* 'białawy' (Gerov Dop.), ukr. dial. *білк-а́тий* 'białawy' (Dzendzelivsʼkyj Leks. Bjul. II 73);

b) złożone formacje na *-ьkъ*, *-ькъ* w znaczeniu 'albulus, albidus':

bȅl-ič-ьkъ zach.-płd.: głuż. *bělički*, czes. *běličký*, słe. *bę̀lič̀ek*, bułg. *бе́личък*; por. sch. *bèličast*, bułg. dial. *белúкав*;

bȅl-uč-ьkъ zach.: stpol. *bieluczki* od XVI w., dziś dial. też *bo̯ulućki*, dłuż. *bělučki*, czes. *běloučký*, dial. wsch. moraw. *bělučký*, *bělučičký*, stczes. *běl'účký*, sła. *bielučký*; por. bułg. dial. *белу́чки* pl. f. bot. = *бяло цвете*, *кокичета* 'śnieżyczki', sch. *belùkati se* 'bieleć się', *beljùkav* 'białawy'.

bȅl-en-ьkъ, *bȅl-us-en-ьkъ* wsch. i pol.: pol. *bieleńki* (dial. np. z okolic Kielc, Myślenic, Karłowicz SGP, Kucała PSM 49), *bielusieńki* od XVI w. (SP XVI IBL), czes. dial. wsch. moraw. *bíl'uneňký*, *bíl'ušenký*, ros. *бе́ленький*, dial. *белю́сенько* adv. (Pskov. Slov.), ukr. *біле́нький*, *біле́сенький*, *білі́сінький*, brus. *бялю́сенькі*, u Nosoviča *бе́ленькая* Русь 'Białoruś'.

bȅl-uš-ьkъ zach.: pol. *bieluśki* (u L. bez przykładu), też dial. (Olesch Sankt

Annaberg, Gruchmanowa Kramska, Karłowicz SGP: okolice Kutna, Górny Śląsk), dłuż. *běłuški*, głuż. *bèłuški*, sła. *bielušký*, por. sch. *bȅlūšan* : *bèlušast* 'białawy'.

běl-ut-ъkъ zach. i brus.: pol. *bielutki* (u L. bez przykładu), dial. też *b'ålutki*, np. Kucała PSM, Olesch l. c., głuż. *běłutki* (Pfuhl), czes. dial. wsch. moraw. *biľutký*, laskie *bilutky*, stczes. *běľútký*, sła. dial. wsch. *biľutki*; brus. *бялю́тки*.

Od *bělъ*, z suf. *-ъkъ*. *F.S.*

bělъkъ 2. *bělъka* : **běltъkъ** *běltъka* 'coś białego, zwłaszcza białko jaja, albumen ovi, rzadziej białko oka, album oculi'

bělъkъ ~ pol. dawne (od XV w.) i dial. *białek -łku* : *-łka* 'albumen ovi', stpol. też 'album oculi; bielmo', sł. *b'ałk -kᵘu* 'albumen ovi', połab. *b'olək* 'albumen ovi', dłuż. *bělk -ka* 'ts.; album oculi', dial. 'biała ryba' (Fasske Vetschau), głuż. *bělk -ka* 'albumen ovi', u Pfuhla też 'album oculi; gatunek ryby', czes. *bílek -lku* (już stczes. *bielek* od XIV w.) 'albumen ovi' (też dial., np. Siatkowski Kudowa I 96), sła. *bielok -lka* 'ts.';

bułg. dial. *бел'áк* : *бел'óк* 'albumen ovi' (BDial. I 186, BDA I cz. 2, 21—2), maced. *белок* 'ts.';

ros *белóк белкá* 'albumen ovi; album oculi', dial. też 'biel drzewa; góra ze szczytem pokrytym wiecznym śniegiem' (Dal), 'kreda do pisania, bielenia; arszenik; grzebień fali pokryty białą pianą' (SRNG), ukr. *білóк білкá* 'albumen ovi; album oculi' (też dial., np. Stieber AJŁemk. m. 400), brus. *бялóк* 'ts.' ~

Por. wtórne zapewne neutra: ~ pol. *białko* 'albumen ovi; album oculi' (też dial.), czes. dial. moraw. *bílko* 'albumen ovi', sła. *bielko* 'album oculi', dial. 'albumen ovi';

bułg. dial. *бéлко* 'album oculi' (Umlenski Kjustendil);

ukr. dial. *бíлко* : *бíлько* 'album oculi', może też 'albumen ovi' (Żel., Stieber l. c.). ~

běltъkъ: ~ pol. dial. kasz. *b'åłtk -a* 'albumen ovi; twardówka w oku', czes. dial. laskie *biltek* 'albumen ovi; album oculi' (Horečka Frenštát, Lamprecht Opava);

bułg. *белтъ́к* 'albumen ovi', dial. *белтъ́к* : *белтôк* (postaci fonetyczne, z różnym rozwojem *-ъ-*, zob. BDA I m. 2), dial. też 'kawałek białego kwarcu' (Gerov, BDial. I 186, IV 89), 'biel drzewa' (BDial. I 67), maced. dial. *белтак* 'albumen ovi';

ros. dial. *белтóк белткá* 'albumen ovi' (SRNG), ukr. dial. łemk. *білтóк білткá* 'ts.' (Hrinčenko, Stieber l. c.). ~

Por. wtórne zapewne neutra: pol. dial. kasz. *b'åłtko*, z Litwy *białtko* 'albumen ovi; album oculi', czes. dial. *b'yłtko* 'album ovi' (Steuer Baborów);

ukr. dial. łemk. *b'iłtko* 'albumen ovi' (Stieber l. c.).

Por. sch. *bjelútak* 'kawałek kwarcu; spojówka', bułg. dial. *белотóк* : *белутóк* 'albumen ovi' (BDial. II 70);

strus. **бѣлотъкъ** 'albumen ovi' (XV w.), ros. dial. pskow. *белутóк* : *белудóк* 'ts.; album oculi' (Dal, SRNG).

Zapewne drogą etymologii ludowej w nawiązaniu do *-tokъ* : *tekti tekǫ*.

Substantywizowany przymiotnik *bělъ* (o suf. *-ъkъ* zob. s. 93—4). Postać *běltъkъ* wtórna; *-t-* objaśniać zapewne należy analogią do *žl̥'tъkъ* (zob.). — Por. ten sam przymiotnik substantywizowany:

1. przy pomocy innych sufiksów: słe. *bẹlják* 'albumen ovi', dial. płd.styr. *bẹljánjek -njka* 'ts.', sch. *bijèlac* 'ts.' (od XIV—XV w.), *biòce* 'ts.' (od XVII w.),

bjelànce 'ts.' (od XVII w.), bułg. dial. *белúло, бел'к'а, белинъ, б'елтá, белтинá* 'albumen ovi' (BDA I cz. 2, 21—2), maced. dial. *b'ǎlka, b'ǎlišti* n. 'ts.' (Małecki SW);

strus. XV w. бѣлъта 'albumen ovi';

2. bez sufiksu: pol. dial. kasz. *b'ωłė* n. 'album oculi' (Lorentz PW);

bułg. dial. *б'áло, б'áлото* 'albumen ovi' (BDA I cz. 2, 21—2).

W.B. — F.S.

bělь f. 'białość; biała barwa', stąd wtórnie przez konkretyzację 'coś białego, np. biaława warstwa drzewa pod korą; biała farba, bielidło; biały tluszcz'

~ pol. *biel* f. 'białość, biały kolor, siwizna', 'biaława warstwa drewna znajdująca się tuż pod korą' (w tym znaczeniu od XVI w., nowsze też m.), przest. 'bielidło, puder' (od XV w.), w stpol. w znaczeniach konkretnych: 'mąka pszenna; tłuszcz niesolony; błoto, bagno' (od XV w., też dial.), 'biały ubiór; biały barwnik, biała farba' (od XVI w.), dial. kasz. też 'bielmo', dłuż. *běl* f. 'biaława warstwa drewna pod korą', głuż. *běl* f. 'białość, biała barwa; biaława warstwa drewna pod korą; bielmo; biały tłuszcz', czes. od XIV w. *běl* f. (nowsze rzadkie m.) 'białość, biała barwa; najlepsza biała mąka; biaława warstwa drewna pod korą', stczes. też 'białko jajka; tłuszcz', sła. *běl'* f. 'białość, biała barwa; biaława warstwa drewna pod korą', dial. też 'słonina';

słe. *bę̂l* f. 'biaława warstwa drewna pod korą; choroba oczu, zaćma, katarakta', u Plet. też 'grzyb mączniak', *svinčena bel* 'biel ołowiana';

strus. бѣль f. 'białość, biała barwa; białe tło tkaniny; skórki wiewiórki', ros. potocz. *бель бéли* f. 'białość, biała barwa; coś białego; biała farba; biaława warstwa drewna pod korą', dial. 'białko oka; każda drobna ryba; piana na falach; zagajnik brzozowy wyrosły na wypalonym miejscu' (SRNG, SRSO, Melьničenko Jaroslavl), archangielskie *биль* f. 'bagno, moczar' (< **bělь*, Vasmer REW I 85), ukr. *біль бíлі* f. 'białość, biała barwa', u Żel. i Hrinčenki też 'biała nić, nici lniane; biaława warstwa drewna pod korą; bielizna; płótno', dial. łemk. 'słonina' (Hrinčenko), brus. *бель бéлі* f. 'białość, biała barwa'. ~

Por. należące tu zapewne wtórne:

1. masculina (mało prawdopodobne pierwotne tematy na *-i̯o-*):

pol. *biel* m. 'teren podmokły, bagienny, nizina' (w gwarach zwykle f.), 'słonina', 'biaława warstwa drewna pod korą' (też f.), stczes. *běl* m. 'biała mąka' (XV w.);

sch. *bjȅlj* m. 'warstwa drewna pod korą' (RSAN, RMat.), *bȉjelj* m. (dial. też *bijèljac, bijèlac, bilac*) 'rodzaj koca, wełniana derka' (od XV w.);

strus. бѣль m. 'bielidło', ukr. *біль* m. 'bielidło, biała farba' (Hrinčenko).

2. feminina na *-a* (mało prawdopodobne pierwotne tematy na *-i̯a*):

pol. dawne (XVII w.) *biela* 'gatunek grzybów', stpol. XV w. 'lulek, Hyoscyamus niger', *Biela* NO od XIV w., dial. kasz. *b'elå* 'biała barwa', czes. dial. moraw. *běl'a* 'krowa białej barwy';

słe. *bę́lja* 'pobielanie', sch. *Bjelja* NO (RJAZ);

ukr. dial. bojkow. бíл'а 'biała barwa; śnieg; biała krowa'.

Abstractum od *bělъ*. *W.F. — W.B. — F.S*

bělьcь *bělьca* 'człowiek wyróżniający się białością, jasnością skóry, cery, odzienia; zwierzę białej, siwej maści'

~ pol. NO od r. 1204 *Bielec* (SSNO I 143), słi. *b̓elc : b̓élc* 'człowiek białowłosy', w SGP *bielec* 'biel w drzewie' (Wlkpol.), stczes. *bělec -lcě* 'człowiek wyróżniający się białością, jasnością, ein Weisser' (też NO *Bělec*);

słe. *bę̂lec -lca* 'człowiek czy zwierzę wyróżniające się białością (np. biały koń, siwek; biały wół)', 'bielmo; biel drzewa', sch. *bijèlac -èlca* (*bélac*) 'człowiek wyróżniający się białością (też NO, XIV w.)', 'zwierzę białe, zwłaszcza koń', 'człowiek świecki (też ksiądz) w przeciwieństwie do zakonnika' od XIV w., 'białko jaja' od XIV w., dawniej też 'bielmo', cs. **бѣльць** 'mający jasną szatę, candidam tunicam habens', bułg. *белéц -лцú* 'człowiek świecki, nie duchowny' (Gerov), maced. *белец* 'człowiek rasy białej, wyróżniający się białością';

strus. **бѣльць** 'laicus', ros. dial. sybirskie *бельцы́* pl. 'góry pokryte wiecznym śniegiem', w SRNG *белец* 'jakaś trawa', dawne *белéц -льцá* 'człowiek żyjący w klasztorze, ale jeszcze nie zakonnik', ukr. dial. *більцí* pl. 'biała przędza'. ~

Derywat od *bělъ*. O funkcji suf. *-ьcь* zob. s. 99. *F.S.*

bělьmo 'biała nieprzezroczysta plama na rogówce oka, leucoma'

~ pol. od XV w. *bielmo* 'biała nieprzezroczysta plama na rogówce oka utrudniająca widzenie, leucoma', czes. od XIV w. *bělmo* 'leucoma; białko oka', stczes. też 'choroba oczu, katarakta, zaćma', sła. *bel'mo* 'leucoma';

słe. dial. styryjskie *bę̂lnọ* 'choroba oczu, zaćma, katarakta', *óbęlnọ* 'ts.; biel drzewa' (u Plet. też zapożyczone *bę̂lmọ* 'katarakta'), sch. dial. czakaw. *belmȍ* 'leucoma, katarakta' (Tentor AslPh XXX 188), cs. (w red. bułg. i serb.) **бѣльмо** 'leucoma';

strus. od XI w. **бѣльмо** 'leucoma', ros. *бельмó* 'ts.', dial. też 'białko oka; oko' (SRNG), ukr. *більмó* 'leucoma', u Hrinčenki też 'białko oka', brus. *бяльмó* 'leucoma', dial. *бéльмы* pl. peiorat. 'oczy' (Nosovič, Jankoŭski Mat. dyjal. 1960, 95). ~

Por. wtórne postaci: dłuż. *bělman* 'leucoma; roślina lulek, Hyoscyamus niger; choroba nasion grochu i lnu', dawne i dial. też *bělan* 'leucoma', głuż. *bělman* 'leucoma, katarakta; roślina lulek, Hyoscyamus'; sch. *biòna* 'leucoma, katarakta; spojówka' (od XVIII w.).

Od *bělъ* z rzadkim suf. *-ьmo*. Machek ES² 51 porównuje pod względem budowy łot. *balums* 'bladość, blednica' : *bãls* 'blady'. *W.F.* — *W.B.* — *F.S.*

bělьša 'wyróżniający się bielą, białą czy zbliżoną do białej maścią'

~ głuż. *bělša* 'siwy koń, krowa maści białej';

słe. dial. *bêlša* 'krowa maści białawej', sch. NO m. XIV w. *Bělьša*;

ros. dial. *бельшá* : *бéльша* 'nazwa psa, przezwisko człowieka' (SRNG, Pskov. Slov.).

Od *bělъ*, o budowie zob. s. 76. *F.S.*

běl'akъ *běl'aka* : **bělakъ** *bělaka* 'ktoś lub coś wyróżniające się bielą'

~ pol. *bielak* 'zając zmieniający w zimie kolor sierści na biały, Lepus variabilis', u Mickiewicza 'biały grzyb', dial. z Litwy 'nazwa psa' (Karłowicz SGP), jako NO od XIV w. (SSNO), kasz.-słi. *b́élåk* 'człowiek białowłosy, starzec', *b́élåk* 'biały motyl' : *b́áłåk* 'człowiek wyróżniający się bielą twarzy, włosów, odzienia', głuż. *bělak* 'gatunek motyla', czes. *bělák* 'biały zając', sła. *belák* 'ts.';

słe. przestarz. *bęlák* 'biała świnia', sch. *bèljãk -áka* 'rodzaj wełnianej guni; chłop biało ubrany; srebrna moneta' : *bjèlãk -áka* 'biały wieprz' (RSAN), u Belostenca XVII—XVIII w. *bjèljãk* 'białko jajka', od XIV w. *Bjȅljãk* jako NO (RJAZ);

ros. *беля́к -якá* 'zając Lepus variabilis', 'fala, przykryta białą pianą',

częste w gwarach np. 'dziecko wyróżniające się bielą twarzy czy włosów; kaftan biały; obuwie z białej skóry; rodzaj alabastru używanego w celach leczniczych', także w nazwach roślin, gleb (SRNG), ukr. *біля́к -яка́* 'wyróżniający się bielą sierści, białym odzieniem; zając Lepus variabilis', dial. też 'rodzaj grzybów; rodzaj czereśni', łemk. 'garnek z białej gliny', brus. *бяля́к беляка́* 'zając Lepus variabilis'. ~

Substantywizowany przymiotnik *bělъ*, o suf. *-'akъ* zob. s. 89—90. *F.S.*

běl'anъ adi. 'białawy, biały'

~ pol. dial. *bielany* 'biały, białawy' (SGP: Krakowskie, Kieleckie), dłuż. *bělany* 'błyszczący, lśniący, biały', głuż. *bělan* 'bielmo' (Pfuhl; urzeczownikowiony przym.), stczes. *Bělan* NO, 'albinus';

słe. *bẹ̀làn -ána* 'człowiek o włosach lnianych' (urzeczownikowiony przym.), sch. *Bèljān* NO, dial. *bèljan* 'białawy' : *Bjèlan* NO, *bjèlān* 'biały wół, biały koń, biały kozioł', poet. *bjẽlan* 'biały', bułg. imię kobiece *Беля́на* (według BER I 109 tu też NO *Балáн* < **Bělanъ*);

ros. dial. *беля́ный* 'o mało urodzajnej glebie', *беля́на* 'cokolwiek białego; zwierzę białej maści; kobieta, mężczyzna wyróżniający się bielą twarzy, włosów' (SRNG), ukr. dial. *біля́ний* 'bielony, o płótnie' : *біла́ний* 'płowy z odcieniem białawym', *біла́н -ана́* 'blondyn', 'nazwa białego wołu, psa', brus. *бяля́н-капу́снік* 'bielinek kapustnik, motyl Pieris'. ~

Por. też derywaty:

sła. *beláň* m. 'człowiek o białawych włosach; zwierzę z białą sierścią', ros. *беля́нка* 'kobieta, dziewczyna o białej twarzy, jasnych włosach', 'roślina śnieżyca, Leucoium; motyl bielinek kapustnik, Pieris', dial. 'o zwierzętach białej maści', ukr. *біля́нка* bot. 'śnieżyca, Leucoium', 'biel twarzy', dial. 'biała koszula' (Leks. Bjul. II 73), brus. dial. *беля́нка* 'gatunek grzyba', *беля́нки* pl. 'białka oczu, oczy'.

Derywat od *bělъ* z suf. *-'anъ* : *-anъ*. *F.S.*

běl'astъ zob. **bělastъ**

-běl'ati *-běl'ajǫ* iterat. do *běliti*

Zaświadczone w formach prefiksalnych: ~ pol. *obielać, pobielać* (z *po-* już w Słowniku stpol.), *wybielać, zabielać*, dial. np. kasz.-sli. *dobelac (są)*, śląskie *vybylać*;

cs. **обѣлѩти** 'lucidum reddere' (Miklosich LP), bułg. *избе́ля́м*;

rus.-cs. **обѣлѩти обѣлю**, ros. przestarz. i pot. *забеля́ть -я́ю -я́ешь, забеля́ться, обеля́ть -я́ю -я́ешь, обеля́ться*, ukr. *побіля́ти -ля́ю -еш*, brus. *пабяля́ць, абяля́ць, забяля́ць*. ~ *T.Sz. — F.S.*

běl'asъ zob. **bělasъ**

běl'avъ zob. **bělavъ**

běsiti *běšǫ* 'doprowadzać do szału, do wściekłości, do opętania', **běsiti sę** 'działać pod wpływem siły nieczystej, diabła, być opętanym, wściekać się, szaleć'

~ pol. dawne *biesić bieszę* 'doprowadzać do szału, wściekłości', dial. kasz. *b'ésəc* 'ts.', dziś *biesić się* 'wściekać się, szaleć' (u L. z XVII w. *zbiesić się*), czes. rzadkie *běsiti, běsiti se* 'wściekać się, szaleć';

sch. *bésiti se bêsīm se* 'wściekać się, szaleć; stawać się dumnym, zarozumiałym' (RSAN), scs. **бѣсити сѧ бѣшѫ сѧ** 'być opętanym przez złego ducha; wściekać się, szaleć';

strus. **бѣситисѧ** 'być opętanym przez diabła, być obłąkanym', ros. *бесúть*

бешу́ бе́сиши (o akcencie zob. Kiparsky Wortakzent 300; tu też s. 339 o śladach postaci ***бесúшь**) 'doprowadzać do wściekłości, gniewać, złościć', *бесúться* 'wściekać się, szaleć; dostawać wścieklizny', ukr. *бісúти* (dial. też *бісити*) *бішу́ бісиш* 'doprowadzać do wściekłości, silnie rozdrażniać, irytować', *бісúтися* 'szaleć, wściekać się'. ~

Por. scs. **бѣсованиѥ** 'opętanie, obsesja' (Supr.), bułg. *бесу́вам* 'szaleć, wściekać się; przejawiać popęd płciowy (np. o psach)' też dial., np. BDial. I 67;

r.-cs. **бѣсовати** 'być opętanym', **бѣсоватисѧ** 'szaleć', ros. dial. *бесовáть -ýю -ýешь* 'być opętanym, być w szale', *бесовáться* 'ts.; swawolić, szaleć' (SRNG).

Denominativum od *běsъ* 1., o budowie zob. s. 57. *W.F.* — *W.B.* — *F.S.*

běsovъ 'diabelski, daemonum, daemoniacus'

~ stpol. *biesow(y)*, w XV w. *biesowo gowno* = *diable gowno* 'rodzaj proszku o niemiłej woni', stdłuż. *běsowy*, stczes. *běsový* (XV w.);

sch.-cs. **бѣсовъ**, bułg. dial. *бесóв* (BER I 110), u Gerova *бя́сов*;

strus. **бѣсовъ**, ros. *бéсов* (też dial. SRNG), ukr. *бéсів*. ~

Z rozszerzeniem suf. *-ьskъ*: *běsovьskъ* 'diabelski': pol. *biesowski*, czes. *běsovský* też 'wściekle zły', sła. *besovský*;

słe. *bę̂sovski*, sch. *bjẽsovskī* (RMat., wg RJAZ tylko XIII—XIV w.), scs. **бѣсовьскъ** (Assem., Supr.), bułg. *бéсовски*;

strus. **бѣсовьскыи**, ros. *бесóвский*, ukr. *бісівський*, u Hrinčenki *бісóвський*.

Por. z suf. *-ьskъ*: *běsьskъ* 'diabelski': czes. *běský*, cs. **бѣсьскъ**, strus. **бѣсьскыи**.

Adi. od *běsъ* 1., suf. *-ovъ* i *-ьskъ*. *W.F.* — *W.B.* — *F.S.*

běsъ 1. *běsa* 'zły duch, diabeł'

~ pol. *bies -a* od r. 1500, stpol. XVI—XVIII w. też *bis* (dial. *bis*, również z Wielkopolski, kasz. *b'ès*), postać *bies* zamiast oczekiwanej ***bias*** (por. nazwę miejscową *Biasowice* na Górnym Śląsku) najprawdopodobniej z ruskiego, zgodnie ze świadectwem dawnych pisarzy zob. Ułaszyn MPKJ V 297—306), stdłuż. *běs -a*, głuż. *běs -a*, czes. *běs -a*, już w XIV w., w stczes. też *bies*, *bis*, sła. *bes -a*;

słe. *bę̂s* (zwykle w przekleństwach), sch. *bês*, *bìjes* u Vuka nie notowane, ale dial. spotykane (Elezović Kos.-Met.), w stsch. w księgach zbliżonych do cs. (RJAZ), scs. **бѣсъ -а**, bułg. *бя́с бесóм*, maced. *бес*;

strus. **бѣсъ -а**, ros. *бéс бéса* (o śladach dawnego akcentu zob. Kiparsky Wortakzent 84), ukr. *бíс бíса*. ~

Z rus.: lit. *biesas* 'diabeł' od XVI w. (Skardžius 41—2, Fraenkel LEW 43). ~

Prapostać ***běd-sъ** < ***bhoid-so-**. Dokładny odpowiednik lit. *baĩsas* (także i akcentowy: sch. *bês*, słe. *bę̂s*) 'straszydło, strach, budzące strach zjawisko' (Fraenkel LEW 29) : *baisùs* 'straszny, okropny', łot. *baîss* 'ts.' : lit. *baidýti* 'przestraszać, przerażać', łac. *foedus* (***bhoidhos**) 'wstrętny, obrzydliwy, szkaradny'. Por. Pedersen IF V 41, Berneker SEW I 56, Vasmer REW I 81, Pokorny IEW 161—2. O rozwoju znaczenia i paralelach zob. Havers, Neuere Literatur zum Sprachtabu, 1946, 112—3.

Moszyński JP XXXII 193—4 rekonstruował ***bēso-** i łączył z stind. *bhā́sah* n. 'światło', *bhā́sati* 'błyszczy', por. pol. dial. *światła* 'groźne demoniczne istoty' (Moszyński KLS II 1, 493—4, 611—2). *W.F.* — *F.S.*

běsъ 2. *běsa* dial. zach. i płd. 'wściekanie się, wściekłość, szał, gniew'

~ czes. *běs -u* 'wściekanie się, szalenie (o żywiołach); wściekłość, szał', sła. *bes -u* 'szał, gniew, wściekłość (o żywiołach i ludziach)';

sże. liter. *bès bêsa* 'wściekłość, szał' (SSKJ), sch. *bȉjes* 'wścieklizna, wściekłość; szał, gniew, pasja, furia; upór, swawola', u Vuka też 'wiek rozkwitu, aetas florescens' (już w XVI w. 'petulantia, ardor iuvenilis'), bułg. *бяс бесѝм* 'wścieklizna, wściekłość, furia, szał', maced. *бес* 'ts.' ~

Por. wtórne zapewne sch. zach. od XVI w. *bȉjest* f. 'szaleństwo, wściekłość, szał; wścieklizna; swawola': wyjątkowe adi. *bjest* 'insolens' (XVI w.). Nie widać należycie uzasadnionych podstaw do łączenia z pierwotnym **bēd-* jako adi. **bědtъ* : subst. **bědtь* f.

Deverbativum od *bĕsiti*, o budowie zob. s. 58—9. *W.F.* — *W.B.* — *F.S.*

bĕsьnikъ 'człowiek opętany przez diabła, szaleniec'

~ pol. dial. kasz. *bieśnik* 'człowiek złośliwy, złośnik' (Karłowicz SGP, Lorentz PW), stczes. *bĕsník* 'człowiek opętany przez diabła, daemoniacus';

sże. *bȇsnik* 'człowiek szalejący', sch. *bȉjesnīk* od XVII w. 'szaleniec, furiosus', bułg. dial. *бесни́к* 'przezwisko psa' (Gerov Dop.), maced. *бесник* 'wiercipięta, trzpiot, psotnik, łobuz';

ros. dial. *бе́сник* ołonieckie 'mający kontakty z diabłem'. ~

Odpowiednie femininum *bĕsьnica*:

pol. dial. kasz. *bieśnica* (Karłowicz SGP, Lorentz PW, Sychta SK), stczes. *bĕsnicě*;

sże. *bȇsnica*, sch. *bijèsnica* nowsze bez chronologii, maced. *бесница*.

Od *bĕsьnъ*, o suf. *-ikъ*, *-ica* zob. s. 90—1, 98—9. *K.H.* — *F.S.*

bĕsьnъ 'diabelski; opętany przez diabła; wściekły, szalony'

~ czes. *bĕsný* 'szalony, wściekły; opętany przez diabła; diabelski', stczes. z pocz. XV w. *Bĕsna* NM, dial. 'dziki, gwałtowny (o psie, koniu, człowieku); trujący (o grzybach); rozpuszczony, swawolny (o dzieciach)', sła. *besný* 'wściekły (o chorym psie); dziki, szalony, straszny';

sże. *bȇsen* 'wściekły', dial. 'swawolny', sch. *bȇsan*, *bijèsan* 'wściekły, opętany, porywczy, gwałtowny', 'zdrów, pełen sił żywotnych; bujny', 'zarozumiały, wyniosły, superbus, insolens', scs. **бѣсьнъ** 'opętany; diabelski; wściekły, szalony', bułg. *бе́сен* 'opętany przez diabła; wściekły, szalony' (też dial., Stojkov Banat)', dial. *бя́сна ве́чер* 'wieczór poprzedzający wesele obchodzony uroczyście przez rodzinę panny młodej' (Gerov Dop.: okolice Samokowa), *бе́сния вя́тър* 'wiatr, który wg wierzeń wieje wysoko nad chmurami, od którego skowronki przynoszą na ziemię wściekliznę' (BDial. I 66: Strandża, Umlenski Kjustendil), maced. *бесен* 'chory na wściekliznę; wściekły, rozgniewany; swawolny (o dzieciach)';

strus. **бѣсьныи** 'diabelski', ros. rzadkie *бе́сный* 'opętany przez diabła, wściekły, szalony', dial. też 'gwałtowny, porywczy, niespokojny', ukr. *бісний* 'opętany, wściekły, szalony' (Hrinčenko, Żel.). ~

Por. ros. dial. *бесна́*, *бесня́* subst. 'padaczka i inne choroby wg wierzeń nasyłane przez diabła'.

Od *bĕsъ* 1., 2., suf. *-ьnъ*. *W.F.* — *K.H.*

běžanъ zob. **běganъ**

běžati *běžǫ* (dial. wsch. też *běgǫ*?) 'być w szybkim ruchu, szybko poruszać się, iść, jechać; uciekać; ciec, płynąć'

~ pol. *bieżeć bieżę* 'biec, iść spiesznie' (od XIV w.), 'płynąć', stpol. i dial. w szerszym znaczeniu: stpol. też 'być w ruchu' (por. i dziś dawne part. *bieżący* 'trwający, przypadający na chwilę obecną') np. *słońce bieży* 'jest w ruchu', 'krążyć; (prędko) iść, jechać' (np. *pieniądze bieżą* 'są w ruchu,

kursują', *bieżać na koniu, na wozie* 'jechać, uciekać'); 'napadać, robić najazd; rozprzestrzeniać się, rozchodzić się; postępować, agere', dial. (także inf. wtórny *bieżyć*) również 'iść; płynąć', np. *bieżeć batem* 'łodzią', kasz. 'mieć biegunkę', por. stpol. u Siennika XVI w.: „o biegunce, gdy przez dzieci *bieży*" (Linde), poł. *bezət* 3 sg. praes. *bezě* (**běže* zamiast **běžitъ*) 'biec, płynąć', dłuż. *běžaś běžym* 'ts.', głuż. *běžeć* 'ts.', czes. *běžeti běžím* 'biec, spieszyć się, szybko poruszać się; iść; rozprzestrzeniać się (o przedmiotach); upływać, płynąć (o czasie); być w ruchu, rozwijać się, trwać (o czynności, stanie)', stczes. od XIV w. *běžěti běžu* 'biec; uciekać; iść, chodzić', dial. laskie *bèžet'* 'ciec, płynąć' (Bartoš DSM), sła. *bežat' bežím* 'biec, szybko się poruszać (też o pojazdach); być w ruchu, działać (o maszynach); ciec, płynąć; upływać (o czasie)', *beží* 'idzie', np. *o čo tu beží* 'o co tu idzie';

słe. *bę́žati -ím* 'uciekać', sch. *bjèžati bjèžīm* (do XVI w. 1 sg. praes. *bježu*, RJAZ I 391) 'uciekać' od XII w., 'unikać', ludowe i dawne też 'biec, pędzić; szybko przemijać', dial. *bježim nadvor, napolje* 'mam biegunkę', scs. **бѣжати бѣжѫ** 'biec; uciekać', bułg. imper. *бéж*! 'uciekaj' (por. też adv. oparte na dawnym part. praes. act. *бежешкáта, бежешкóм* 'biegiem');

strus. od XI w. **бѣжати бѣжоу** 'uciekać', ros. *бежáть бегý бежúшь* 'biec, szybko poruszać się, być w ruchu; przemijać, upływać; ciec, lać się, płynąć, wytryskać; uciekać (uciec, zbiec, też o kipiącym mleku); unikać', dial. też 'szybko jechać, np. konno, wozem, łodzią', 'iść', ukr. *біжý біжúш* (z wtórnym inf. *бíгти*, zob. *běgti*) 'biec, szybko się poruszać; przemijać (o latach, czasie); ciec, płynąć (też np. o łodziach); uciekać (o kipiących płynach, np. o mleku)', dial. też 'jechać konno', brus. *бягý бяжы́ш* (inf. *бéгчи* wtórny jak w ukr.) 'biec, szybko poruszać się; płynąć; uciekać'. ~

Czasownik wyrażający stan, z normalnym w tego typu formacjach suf. *-ěti*, praes. *-i-*.

Najbliższe odpowiedniki: lit. *-bėgė́ti*, np. *pabėgė́ti* 'pobiec chwilę, krótko' (LKŽod.), *bė́gti bė́gu* 'biec; płynąć, ciec', łot. *bêgt bêgu* 'uciekać' (wyrazy bałtyckie także z długim wokalizmem pierwiastka), gr. φέβομαι 'uciekam' (**bheg*ᵘ-). Przyjmuje się pierwotne praes. atematyczne. Typ *běžati běgǫ* wyjątkowy w słow. jest produktywny w lit. Stosunek *běžati* : *běgati* jak *kričati* : *krikati*, *letěti* : *lětati*.

Jagić AslPh XX 428, Meillet MSL XIV 336—7, SC 235, 278, Trautmann BSW 29.

Zob. *běgti, běgnǫti, běgati.* *R.L.*

běžьcь *běžьca* dial. zach. i płd. 'człowiek biegnący szybko, biegacz'

~ czes. *běžec -žce* 'biegacz; goniec, laufer (w szachach); sługa biegnący lub idący przed karetą (arch.)', sła. *bežec -žca* 'biegacz; ruchoma część maszyny lub narzędzia';

słe. rzadkie *béžec -žca* 'uciekinier' (SSKJ), sch. od XVIII w. *bjèžac -šca* 'ts.', cs. **бѣжьць** 'ts.' ~

Por. 1. wtórne sch. *bjègac -kca* 'fugitivus' (Vuk, wg RSAN przestarz.); ros. dial. *бегцы́ -цóв* pl. 'biegacze' (SRNG), ukr. dial. *бігцéм* 'biegiem' (Hrinčenko, Żel.);

2. z suf. *-ьkъ*: pol. dial. kasz. *b́ėžk -a* 'łódź dobrze pływająca' (Sychta SK), głuż. *běžk -a* 'biegacz', sła. sport. *bežky* pl. *-žiek* 'rodzaj łyżew'; ros. dial. *бежóк -жкá* : *-жкý* 'bieg; człowiek unikający kłótni, niebezpieczeństwa'.

Do *běgati*, o suf. *-ьcь* s. 99—101. Dokładny odpowiednik: lit. *bėgìkas* 'biegacz' (LKŽod.). *R.L. — F.S.*

běžьkati dem. zach. 'chodzić, biegać (o dzieciach)'

~ dłuż. *běžkaś*, głuż. *běžkaś* (też dial., Michalk Neustadt), czes. dial. *běžkat* (Kott Dod. DSM), sła. *bežkať -á*. ~

Od *běžati*, o ekspresywnych czasownikach na *-kati* zob. s. 49—50. *F.S.*

běžьnъ 'szybko się poruszający'

~ pol. dawne i dial. *bieżny* 'szybki, szybkonogi, szybko biegający' (Linde z XVIII w., też Sychta SK), stpol. w XV w. *bieżny* tylko o młynie (Słownik stpol. IV 381), głuż. *běžny* 'bieżący; biegły; będący w obiegu', czes. od XV w. *běžný* 'powszechny, pospolity, zwyczajny; obiegowy', wyjątkowo w XVI w. też *běžní* 'niestały, zmienny', sła. *bežný* 'zwykły, częsty, codzienny; bieżący', przest. 'powierzchowny, zrobiony mimochodem';

sże. *bẽžen -žna* 'dotyczący ucieczki; przemijający', sch. przest. *bjȅžan* 'szybki, szybko się poruszający' (RMat.), w RSAN 'krótkotrwały, przemijający', scs. **оу-бѣжьнъ** 'dotyczący ucieczki';

ros. dial. *бежно́й*: *бежно́е крыло́ невода* 'część niewodu zanurzająca się głęboko w wodę', *бежно́й у́рез* 'przednia lina ciągnąca niewód', *бе́жный* 'unikający czegoś' (SRNG), ukr. dial. *бі́жний*: *бі́жний кіне́ць не́вода* 'część niewodu zanurzająca się głęboko w wodę' (Hrinčenko). ~

Adi. od *bẽgti* : *běžati*. Dokładny odpowiednik: lit. dial. *bėginas* 'biegnąc' (Otrębski GJL II 184, LKŽod. I 718). *W.B. — F.S.*

bičevati *bičujǫ* 'bić biczem, chłostać, flagellare'

~ pol. *biczować* od XIV w. (też dial., np. Olesch Sankt Annaberg), czes. *bičovati* od XIV w. (stczes. też *bičěvati*), sła. *bičovať*;

sże. *bičeváti -ûjem* (Plet.) : *bíčiti bîčim* (ib.) : *bíčati bîčam*, sch. *bìčevati bìčujēm* od XVI w. w: *bìčati -ām* od XVII w. (RJAZ), bułg. *бичу́вам* arch. (też Gerov Dop.);

ros. *бичева́ть -ю́ю* (dial. 'młócić'), ukr. *бичува́ти -ю́ю*, brus. *бічава́ць*. ~

Ze słow.: lit. *bìčyti*, *bičiùiti* 'bić' (LKŽod.).

Od *bičь*, o budowie zob. s. 48. *F.S.*

bičь *biča* 'narzędzie służące do bicia, flagellum'

~ pol. *bicz* od XIV w. 'skręcony sznur lub rzemień służący do chłostania, przytwierdzony do biczyska; całość złożona z rzemienia i biczyska, bat, flagellum' (też dial., np. Kucała PSM 100, Sychta SK), dial. kasz. też 'bijak cepów' (AJK III m. 111, Sychta SK), dłuż. *bic*, częściej dem. *bick* 'bat, flagellum', dial. też 'zabijaka, zawadiaka' (Muka), głuż. *bič* 'młot drewniany, ubijak; pałka, maczuga; bat, flagellum; bijak cepów', czes. od XIV w. *bič biče* 'narzędzie do popędzania zaprzęgu, bat', sła. *bič biča* 'ts.';

sże. *bíč* : *bìč bíča* już u Megisera 1592 'pałka z przytwierdzonym rzemieniem lub liną do uderzania, flagellum', sch. od XVI w., też u Vuka *bȉč bìča* 'flagellum', scs. **бичь** 'ts.', bułg. *бич* pl. *би́чове* 'ts.', maced. *бич* 'ts.';

strus. **бичь** 'ts.', ros. *бич бича́* 'ts.', dial. 'bijak cepów', 'tłok z otworami służący do ubijania masła', rzadkie 'dzwon alarmowy', ukr. *бич бича́* 'pałka; bijak cepów', wg Żel. 'bat, flagellum', dial. też 'część foluszowego stępora służąca do podnoszenia go', brus. *бич бича́* 'flagellum' (o zasięgu dial. DABM m. 258). ~

Ze słow.: rumuń. *bici* 'flagellum' (Mihăilă Impr. 50), późne śrwniem. *pîtsche*, dziś *Peitsche* 'ts.' (Jagić AslPh VIII 323, Kluge EW[18] 537).

Od *biti*, o suf. *-čь* zob. s. 102. *T.Sz. — F.S.*

bidło 'przyrząd służący do bicia, do ubijania, np. kołatka, płocha w krosnach' ~ stpol. w XV w. *bidło* 'beleczka brony, w której są gwoździe', pol. dial. *bidło* kasz. 'ts.' (Ramułt, Karłowicz SGP, AJK II m. 280, Sychta SK), 'rama krosien, w której umieszczona jest płocha' (o zasięgu Karłowicz SGP, Dejna AGKiel. m. 651, AJK VI m. 280, Sychta SK), kasz. też 'beleczki, za pomocą których pcha się taczkę' (Sychta SK), dłuż. *bidło* 'płocha, przybijaczka (część krosien)', czes. od XIV w. *bidlo* 'drąg, tyczka, żerdź', 'płocha, przybijaczka', stczes. też od XIV w. 'kołatka, tintinnabulum', 'umocnienie, podpora, fultura', sła. *bidlo* 'tyka, żerdź na której siada ptactwo; rama krosien, w której umieszczona jest płocha';

sże. *bílọ bíla* 'arteria; puls, tętno; mechanizm bijący, służący do bicia', wg SSKJ też 'płocha, przybijaczka w krosnach', sch. *bȉlo* 'deska albo żelazna płyta, w którą uderza się dla podawania sygnałów, tintinnabulum (od XII w.); puls, tętno; arteria; mechanizm zegara wybijający godziny; część grabi, w której umieszczone są zęby; drzewo służące do spajania i do podpierania czegoś; szeroki łańcuch górski; mały pagórek; szczyt dachu', cs. **било** 'kołatka, tintinnabulum', bułg. *бúло* pl. *билá* 'grzbiet góry; szczyt dachu', dial. też 'szczyt czegoś w ogóle' (Gerov), 'najwyższa część mendla' (BDial. III 40), 'pozioma belka podtrzymująca pułap' (Umlenski Kjustendil), w XVII w. dem. *билце* 'kołatka, dzwoneczek', maced. *било* 'grzbiet góry';

rus.-cs. w XI w. **било** 'deska, w którą uderza się dla podawania sygnałów', ros. *бúло* 'ts.; nazwy uderzających części różnych urządzeń i maszyn, np. serce dzwonu, przybijaczka krosien, tłuczek maślnicy', dial. też 'tłuczek moździerza; różne części sań; prasa do ubijania masła', ukr. *бúло* 'kołatka; skrzydła przy saniach chroniące je przed przewróceniem', brus. *бíла* n. 'uderzający przedmiot, np. serce dzwonu; żerdź przy wozie', dial. 'ruchoma część cierlicy, przy pomocy której międli się len' (Jurčanka Mscisl.), z Polesia *бúло* 'pozioma żerdź drabiny wozu' (Leks. Polesьja 162), *бúла* : *бúла* pl. 'poprzeczne listwy w ramie krosien' (ib. 195). ~

Por. głuż. *bidmo* 'płocha, przybijaczka' (też dial., Michalk Neustadt), 'drąg; belka do zamykania bramy, zasuwa, rygiel'.

Od *biti*, o suf. *-dlo* zob. s. 113—4. Bliskie budową: stwniem. *bīhal* n. 'topór', ags. *bil* n. 'siekiera, topór' < **bīpla-*, **biđla-* (Trautman BSW 33, p. jednak też Pokorny IEW 118). O rozwoju znaczenia zob. BER I 48.

Por. formację nowszą opartą na temacie iterativum: pol. dial. *bijadło* 'rama krosien, w której umieszczona jest płocha' (Karłowicz SGP z Lubelskiego, AJK VI m. 280 z Krajny), dłuż. *bijadła* pl. n. : *biwadła* pl. 'ts.', dial. *biwało* 'ts.' (Fasske Vetschau), głuż. dial. *bijadna* pl. t. 'ts.' (Michalk Neustadt);

sże. *bijálọ* 'ts.' *T.Sz. — F.S.*

bijati *bijajǫ* : **bivati** *bivajǫ* iter. do *biti*

bijati: ~ pol. od XV w. *bijać*, też dial. (Kucała PSM 253, Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK), dłuż. *bijaś*, czes. przestarz. *bíjeti*, stczes. *bíjěti -ěju*, sła. *bíjat'*;

ukr. *бíятu бію* (Hrinčenko). ~

Por. głuż. *do-bijeć*, *na-bijeć*, *wu-bijeć*; sże. *na-bíjati*, *o-bíjati*, *po-bíjati*, *raz-bíjati*, *u-bíjati*, *za-bíjati*, sch. *na-bíjati nàbījām*, *o-bíjati ò-bījām*, *po-bíjati pò-bījām*, *raz-bíjati ràz-bījām*, *u-bíjati ù-bījām*, *za-bíjati zà-bījām*, scs. **оу-бити -бью**; strus. **възбити**, **о-бити**, **оу-бити**, brus. *за-бíяць -яю*;

bivati: ~ dłuż. *biwaś*, głuż. przestarz. *biwać* (Pfuhl), czes. *bívati*;

scs. **бивати -аѭ** Assem.;

strus. **бивати -аю**, ros. *бива́ть*. ~

Por. słe. *na-bívati, raz-bívati, u-bívati, za-bívati*, bułg. *в-би́вам, до-би́вам, за-би́вам, из-би́вам, на-би́вам, по-би́вам, раз-би́вам, у-би́вам*, maced. *в-бива, до-бива, за-бива, из-бива, на-бива, раз-бива, у-бива*; ukr. *до-бива́ти, за-бива́ти, на-бива́ти, по-бива́ти, роз-бива́ти, у-бива́ти -ва́ю*, brus. *в-біва́ць, да-біва́ць, за-біва́ць, па-біва́ць, у-біва́ць*.

O budowie zob. s. 47. *K.H. — F.S.*

bijьcь *bijьca* : **bijьca** m. 'ten kto bije, uderza, percussor'

~ czes. *bijce* m. 'bojownik; zapaśnik', stczes. od XV w. *bijcě -ě* m. 'ten kto bije, percussor';

słe. *bíjec -jca* 'szermierz; zabijaka, zawadiaka' (Plet.), cs. **биица** 'percussor', bułg. dial. rodop. *бúец* 'tłuczek stępy' (BDial. II 129);

strus. **биица** 'zabijaka, zawadiaka, rixator', ros. *бúйца* m. 'ts.' (Dal). ~

Por. scs. **оубиица** 'morderca', **бого-оубииць** Supr., **чловѣко-оубиица**.

Od *biti*, oparte na temacie praes. (por. także iter. *bijati*). O suf. *-ьсь* zob. s. 99.

Por. oparte na temacie iterativum *bivati*: stczes. *bivcě -ě* 'ten kto bije, percussor'; słe. *bîvec -vca*, strus. **бивьць бивьца** 'zabijaka, zawadiaka, rixator'.

Formacja wtórna utworzona od nomen actionis: **bojьcь** 'ten kto walczy, pugnator':

stczes. *bójcě -ě* m. 'pugnator';

słe. *bôjec -jca* 'bojownik; morderca', sch. *bòjac bójca* (też u Vuka) 'bojownik; pugnator; zawadiaka, awanturnik', bułg. *боéц -йци* 'bojownik; awanturnik', maced. *боец* 'ts.';

ros. *боéц бойцá* 'wojownik, bojownik; żołnierz; uczestnik walk pięściarskich', dial. *бойцы́* pl. 'pojedyncze urwiska, skały na rzekach; progi niebezpieczne dla statków' (z ros. czes. przestarz. *bojec* 'bojownik', sła. *bojec* 'ts.'), ukr. *боéць бійця́* 'bojownik, żołnierz', brus. *баéц байцá* 'ts.'

Por. scs. w Supr. **оубоица**, **чловѣкооубоица** 'morderca'. *T.Sz. — F.S.*

bimь *bi bi* w połączeniu z part. praet. act. na *-lъ* służy do tworzenia conditionalu

~ stsłe. *bim* Fragm. Fryz. (van Wijk Geschichte 219), sch. dial. czakaw. *bin biš bi bimo bite bi* (zob. Belić Izv. XIV 2, 252; o wtórnym przejściu *-m* > *-n* p. Sławski DPS 91), już w XIII w. *bim* w zabytkach czakaw. (RJAZ I 363), scs. **бимь би би**, śrbułg. **бимь**. ~

W tej samej funkcji od najdawniejszych czasów występują także kontynuanty aorystu *bychъ by*: pol. *bym byś by* od XVI w. (też dial. np. kasz., Lorentz GP III 981), stpol. od XIV w. *bych byś by* (używane jeszcze do połowy XVII w., Łoś GP III 301), dziś dial. np śląskie *bych*, małopol. *bych, byk, byf* (Karłowicz SGP, Małecki-Nitsch AJPP m. 474), kasz. u Krofeja jeszcze *bych bychomy bychmy* (Lorentz l. c.), dłuż. *by*, głuż. *bych by by* (Mucke HLF 609—10, Šewc GHR 205), czes. *bych bys by* (Havránek — Jedlička ČM 293), stczes. *bych by by* (Gebauer HMČ III 2, 427, Sl.), sła. *bych by* (w języku żywym tylko *by*, zob. Stanislav DSJ II 375, 416—7);

słe. *bi* (SSKJ, Ramovš MSJ 146), sch. od XIII w. *bîh bî bî* (od XIV w. szerzy się ugólnienie *bi* na wszystkie osoby, RJAZ I 362), dziś obocznie też wtórna postać *bisam bisi* poświadczona już w XVI w. (Belić Ist. II 2, 86, Albin ZbFL XI 17—23), scs. obok **бимь** w najstarszych zabytkach także obocznie **бъıхъ бъı бъı** (Vondrák AG 511—13, van Wijk, l. c., 218), bułg. *бих би би* (też dial. np. BDial. I 242, Stojkov Banat; w niektórych dialektach zastąpione przez praes. czasowników imperf., zob. Mirčev Ist. gram. 209—10,

por. także np. Kočev Grebenskijat govor, 1969, 77), maced. *би* (Koneski GMJ 499; rzadkie w języku ludowym, zob. tenże Ist. 169);

ros. *бы* (skrócone *б*), w tej postaci od pocz. XIII w. (Durnovo Očerk 328), szczegółowo zob. Garde L'emploi du condit. et de la partic. *by* en russe, 1963, ukr. *би* (skrócone *б*), dial. *би-м би-сь би-сьмо би-сьте* (Hrinčenko), brus. *бы*.

Z ie. **bh(u)u̯ī-* do **bheu-* zob. *byti*. Najbliższe odpowiedniki: stlit. *biti*, dial. lit. *bit* 'był', conditionalis *-bime -bite* 1—2 pl., stlit. *-bi* 2 sg. (Otrębski GL III 231), łot. *biju* 'byłem', łac. *fīō fīs fīt fierī* 'powstać, stać się; być zrobionym' (**fīō* < ie. **bhu̯-ii̯ō*, *fīō* analogiczne do *fīs fīt*, zob. Walde — Hofmann I 504). O częstym w językach ie. występowaniu aorystu w funkcji modalnej zob. Otrębski l. c.

Meillet Ét. 26, 94—5, SC 265—6, Berneker SEW I 115, Vaillant GC I 87, Pokorny IEW 148. O 3 pl. *bǫ* (**bhu̯ā-nt*) zob. ostatnio Mareš IJSLP V 28—30, Šivic Linguistica XI, 1971, 61—9. *T.Sz. — F.S.*

birati *birajǫ* iter. do *bьrati*

~ stpol. od XVI w. *bierać* (w XV w. *birać* 'spożywać pokarm'), też dial. (Lorentz PW, Kucała PSM), czes. dial. *birat'*;

sch. od XVI w., też u Vuka *bírati bîrām*, bułg. *бúрам* (Gerov), maced. *бирам*, dial. *bir'ém -éš* (Małecki SW);

ros. *бирáть*. ~

Por. formacje prefiksalne, np.:

dłuż. *huběraś, zaběraś*, głuż. *wuběrać*, czes. *ubírati, zabírati*, sła. *uberat'* (dawne *ubierat'*), *zaberat'*;

słe. *ubírati ubîram, zbírati zbîram*, scs. **избирати, събирати -аѭ**, bułg. *избúрам, събúрам, сбúрам*;

strus. **избирати, събирати, собирати**, ukr. *збирáти, обирáти*, brus. *забіраць, набіраць*.

O budowie zob. s. 47 (o postaci *-běr-* Sadnik — Aitzetmüller VWSS 4, 277). *K.P. — F.S.*

birit'ь *birit'a* 'ten kto ogłasza zarządzenia, wydarzenia, herold, praeco'

~ dłuż. *běric*, rzadziej *biric* 'herold; strażnik; egzekutor; poborca podatkowy', głuż. *běric* 'strażnik, dozorca więzienny', 'herold' (Pfuhl), czes. *biřic*, rzadko *biřič* 'siepacz, pachołek katowski', dial. płd.czes. *bjířič* 'komediant' (Machek ES² 54), stczes. *biřic* 'herold', 'pachołek katowski' od XIV w., sła. *biric* przestarz. 'miejski pachołek';

słe. *birìč -íča* 'ts.', 'woźny sądowy', w XVI w. 'siepacz' (Megiser 1592), dial. *bę̑rč bę̑rîčę* (Tominec Črni vrh), sch. tylko w słownikach Jambrešicia i Voltidžiego *bȉrič* (kajkaw. zam. *bȉrić*, RJAZ) 'apparitor, praeco, lictor', dziś dial. w okolicach Karlovca *birič* (Mažuranić Prinosi 63), por. może NO *Birić* (RSAN), cs. **биришть** m. 'praeco';

strus. **биричь** 'herold' (już w Pov. vr. let), ros. hist. *бирю́чь -á* 'ts.' (też dial. SRNG; u Dala także *бúрчий, бирúч* 'ts.'), ukr. tylko u Żel. (z?) *бірúч* 'ts.' (stare *бірчий* 'poborca podatków', ib.), stukr. XV w. *биричь* 'herold' (Tymčenko), brus. hist. *бірýч -á* = ros. *бирю́ч*. ~

Budowa i znaczenie przemawiają przeciw rodzimości wyrazu (związek z *bьrati* podtrzymuje ostatnio Šanskij ES 124). Nie przekonuje również ze względu na budowę i chronologię wyprowadzanie z włoskiego *birro* 'zbir, szpicel, tajniak'. Najprawdopodobniej mamy tu starą pożyczkę orientalną (może awarską), por. tatarskie *böjörōwčy* 'rozkazodawca, władca', osmańskie

bujurudžu 'szef, naczelnik' (< *bujur-* 'rozkazywać') zasymilowaną na gruncie słow. poprzez substytucję suf. słow. *-itjь* chyba na miejsce zapożyczonego *-ĕi*.
Solovьev Slavia XV 412—17, Vasmer REW I 87. *F.S.* — *T.Sz.*

biti *bьjǫ* 'uderzać, zadawać razy (dial. 'kuć; młócić'), tłoczyć, ubijać, wbijać; napadać, atakować; zabijać; wytryskać, wybuchać (np. o źródle, krwi)', *sr̥dьce bьjetь* 'serce bije, kołacze', dial. *biti bojь* 'walczyć', **biti sę** 'walczyć; przejawiać popęd płciowy (o zwierzętach)'

biti: ~ pol. *bić biję* 'zadawać razy, chłostać, uderzać, walić (też o gradzie, rzadziej o deszczu); wbijać, zakładać np. pale; wytłaczać, tłoczyć, odciskać', np. *bić monetę* (już stpol.), *bić olej* (stpol. też *bić księgi* 'tłoczyć, drukować'); 'czynić gęstym, ubijać, miesić' (np. *bić masło, śmietanę*; *bita droga* 'o twardej nawierzchni' od XV w.); 'kopać, wiercić, np. rów, szyb' (też dial., stpol., także *bić drogę* 'torować'); 'strzelać; zabijać; zwyciężać; dzwonić, wydzwaniać; tętnić, pulsować; wytryskać, wybuchać'; *piorun bije* 'uderza' (stpol. też *wiatry biją*), *serce bije* 'uderza, stukoce', *strzelba bije* 'niesie'; myśl. i dial. 'śpiewać (o przepiórce)', w podstawowych znaczeniach od XIV w., stpol. też 'napadać, nacierać, godzić' (dziś dial.); 'gnębić, uciskać' (dziś dial.); 'kuć' (w skostniałych zwrotach, np. *bić złoto na monetę, bite złoto* 'kowane', XVI w.), połab. *baĭt* 3 sg. praes. *bèjě* 'bić, młócić', dłuż. *biś biju* 'uderzać; zabijać zwierzynę', *peńeze biś* 'bić monetę', głuż. *bić biju* 'bić, uderzać', *wolij bić* 'wytłaczać olej', *bita smjetana* 'krem', czes. *bíti biji* 'uderzać, tłuc; zabijać', *hrom bije, srdce bije* 'uderza'; arch. 'strzelać', 'młócić' (w skostniałych zwrotach też dial., *byl bit jako žito* 'wielce'), *bitý* 'kuty, kowany' (np. *pásy bité ze zlata*); *bíti mince* 'bić monetę', dial. *bíti* 'wlewać się' (np. o potoku do rzeki), stczes. już w XIV w. *biti biú* 'uderzać, zabijać', *bitý* 'o monetach', sła. *bit'* 'uderzać; wbijać, wsadzać; tłuc, rozbijać; zabijać; napadać, atakować', *hrom bije, srdce bije* 'uderza', *krv bije* 'uderza, napływa', *niečo bije do očí* 'coś oczywistego', *bit' mince* 'bić monetę', *bit' boj* 'walczyć';

słe. *bíti bîjem* 'uderzać; pulsować (o sercu)', *boj bíti* 'toczyć walkę', sch. *bȉti bȉjēm* (zaświadczone już w XIII w.) 'uderzać, tłuc, walić, tupać, ubijać; kuć; padać z siłą, silnie uderzać (np. o deszczu, gradzie, wietrze); strzelać, ostrzeliwać; międlić, np. konopie, gręplować wełnę; kopać, wykopywać np. jamę (nogą); wybuchać, wytryskać (np. o źródle, krwi, płomieniach); uciskać, cisnąć (np. o obuwiu); dręczyć, trapić, męczyć (np. o gradzie, pożarze, upale, gorączce); grasować (o zarazie); zabijać, zwyciężać', *srce bije* 'stuka, stukoce', *biti boj* 'walczyć', *put bije* 'prowadzi', scs. **бити бьѭ : биѭ** 'bić, uderzać', bułg. *бúя* 'uderzać, tłuc, bić (np. w dzwon, bęben); strzelać, ostrzeliwać; męczyć, dręczyć (o chorobie); zabijać; pokonywać, zwyciężać', dial. 'kuć; gręplować, np. wełnę'; *вя́тър, фъртýна, гра́д бúе* 'wiatr, burza, grad uderza, chłosta', *бúя мля́ко* 'przerabiam mleko na masło', *бúто сúрене* 'twaróg', *бúя път* 'przechodzę, robię długą męczącą drogę', *сърцéто бúе* 'stuka, pulsuje', *слéнце бúе* 'grzeje, piecze', *бúе на очú* 'rzuca się w oczy', maced. *бијам* 'bić, uderzać, ubijać; zabijać', *срцето бие* 'uderza, stukoce', *камбаните бијат* 'dzwony dzwonią';

rus.-cs. od XI w. **бити бию** 'bić, uderzać, razić, zabijać', **би морозъ обилье** 'mróz zniszczył zboże', ros. *бить бью бьёшь* 'uderzać, walić; wierzgać (o koniach); tłuc, rozbijać; gręplować (wełnę); wbijać (np. pale); trząść, wywoływać drżenie (o gorączce, kaszlu); strzelać; zwyciężać, zadawać klęskę; zabijać; wytryskać gwałtownym strumieniem', *сердце бьется* 'serce bije', *бить масло* 'ubijać masło; wytłaczać olej', arch. *бить монету* 'bić monetę', ukr. *бúти б'ю*

б'єш 'uderzać, bić; wierzgać; tłuc, rozbijać; wytłaczać (np. olej); wbijać (pale); kłuć rogami, gromić, razić; napadać, atakować; zabijać; wytryskać', *бúтий* 'bity, kuty (o monecie, metalu); drukowany' (przestarz.), *бита сметана* 'bita śmietana, krem', *серце б'ється* 'serce bije, stukoce', *б'є вітер, завірюха* 'dmie wicher, zawierucha', brus. *біць б'ю б'еш* 'uderzać; chłostać, siec; ubijać, wbijać pale; strzelać; zabijać; tryskać', *біць масло* 'ubijać, bić masło'. ~

biti sę: ~ pol. *bić się* 'bić jeden drugiego, zadawać razy; walczyć, wojować', stpol. od XIV w. 'walczyć, potykać się', dial. też *klacz bije się* (o zasięgu na Podkarpaciu zob. Małecki — Nitsch AJPP m. 201) 'przejawia popęd płciowy', połab. *bėją-sə* 3 pl. praes. 'biją się', dłuż. *biś se* 'bić się, walczyć', głuż. *bić so* 'ts.', czes. *bíti se* 'walczyć; kłócić się, nie zgadzać się (np. o kolorach)', stczes. już w XIV w. *bíti sě* 'ts.', sła. *bit' sa* 'prowadzić bój między sobą; walczyć o coś';

słe. *bíti se* 'walczyć, toczyć walkę', sch. *bȉti se* 'walczyć; błąkać się, męczyć się; przejawiać popęd płciowy (o klaczy, ogierze), trzeć się (o rybach); krzyżować się (o drogach)', cs. **бити сѧ** 'walczyć', bułg. *бúя се* 'walczę, wojuję; dręczę się, męczę się', *рибата се бие* 'rzuca ikrę', *бúя се с ум* 'waham się, usiłuję zrozumieć', maced. *бијам се* 'bić się, walczyć';

rus.-cs. od XI w. **битисѧ** 'bić się, walczyć', ros. *бúться* 'ts.; dygotać, drżeć, trząść się; rzucać się, miotać się, wierzgać nogami; być w rytmicznym ruchu, pulsować (o sercu, krwi); mozolić się, starać się', ukr. *бúтися* 'walczyć; pulsować (o sercu); z trudem przebijać się; miotać się; przejawiać popęd płciowy (o klaczach)', brus. *бíцца* 'toczyć bójkę, walczyć; pulsować (o sercu); trudzić się nad czymś'. ~

Od ie. *bhei(ə)-*, *bhī-*, prapokrewne: stiryj. *ben(a)id* (**bi-na-ti*) 'uderza', *ro-bīth* 'został pobity', *bīthe* 'bity', awest. *byente* 'biją, zwalczają'; por. też nomina: stwniem. *bīhal* 'topór' (niem. *Beil* 'ts.'), orm. *bir* 'wielki drąg, pałka, maczuga'.

Pokorny IEW 117—8, Trautmann BSW 33. *T.Sz. — F.S.*

bitva płn. 'starcie zbrojne, walka, bój, proelium'

~ pol. od XV w. *bitwa* (też dial., np. Tomaszewski GŁ, Lorentz PW), dłuż. *bitwa*, głuż. *bitwa*, czes. *bitva*, stczes. w XV w. też 'pojedynek', sła. przestarz. *bitva*;

ros. *бúтва*, dial. też *битвá* 'kłopoty, troski' (z ros.: sch. *bȉtva*, bułg. przestarz. *бúтва*, prawdopodobnie przez sch. też słe. *bîtva*, maced. dial. *битва*), ukr. *бúтва*, brus. *бíтва*. ~

Od *biti*, suf. *-tva*.

Orzechowska MS PAN 8 s. 118. *T.Sz. — F.S.*

bitъ partic. praet. pass. do *biti*

~ pol. *bity* od XIV w., połab. *baitě*, dłuż. *bity*, głuż. *bity*, czes. *bitý*, sła. *bitý*;

słe. dial. *bít* (np. *hiša iz bite ilovice*, SSKJ), sch. przestarz. i dial. *bît*, bułg. *бит* (też dial. np. Mladenov Vidin);

ros. *бúтый*, ukr. *бúтий*, brus. *бíты*. ~

Por. 1. cs. XIV w. **битиѥ** 'percutere';

2. formy na *-enъ*: sch. *bȉjen*, przestarz. i dial. *bjȅn*, cs. **бьєнъ**, bułg. dial. *бúен*.

F.S.

blazniti *blazn'ǫ* 'majaczyć (się), ukazywać się niewyraźnie; nęcić, kusić, mamić, zwodzić; zachowywać się jak głupiec, szaleniec, bredzić, pleść', **blazniti sę**

'majaczyć się, przywidywać się; dawać się uwieść, ulegać pokusie, być w błędzie; zachowywać się jak głupi, szalony'

blazniti: ~ pol. *błaźnić* 'robić kogo błaznem; ośmieszać, kompromitować' od XVI w., w stpol. przede wszystkim 'oszukiwać, omamiać' (w tym znaczeniu dial. kasz.-sli. *błazńic błazńą* : *błozńą*), 'drwić, kpić', może i 'nęcić, kusić', dłuż. *błazniś* 'oszukiwać, mamić, bałamucić; zachowywać się jak głupiec, wariat, mówić niedorzecznie', dawne u Jakubicy, Chojnana 'żartować, figlować', głuż. *błaznić* 'oszukiwać, bałamucić, drwić; zachowywać się jak dureń, głupiec, szaleć', czes. *blázniti* 'być chorym umysłowo, szaleć; zachowywać się nierozumnie, głupio; silnie pragnąć, namiętnie miłować; mamić, oszukiwać', stczes. *blázniti -žňu* 'czynić kogo głupcem, błaznem; postępować głupio, jak błazen', sła. *bláznit'* 'uwodzić, zwodzić; doprowadzać do szaleństwa; szaleć';

słe. *blázniti -im* 'wprowadzać w błąd, bałamucić', dawne i dial. też 'gorszyć; kląć, bluźnić', u Megisera r. 1592 *blaznjenje* 'błąd', sch. *blázniti blāznīm* (notowane od XII w.) 'pieścić, głaskać' (u Vuka tylko w tym znaczeniu), 'przymilać się, przypochlebiać się; kusić, skłaniać do złego, przywodzić do grzechu, gorszyć; mówić bez sensu, bredzić' (RSAN), scs. **блазнити блажнѫ** 'kusić, zwodzić, mamić, łudzić; gorszyć, oburzać, wywoływać oburzenie (scandalizare)', bułg. *блáзня -иш* aor. *блáзних* 'kusić, nęcić, uwodzić', dial. 'doświadczać (o chorobie), nawiedzać od czasu do czasu' (BDial. I 68), maced. *блазнам -иш* 'kusić, nęcić, gorszyć';

rus.-cs. XI—XV w. **блазнити блажню** 'kusić, nęcić, zwodzić, oszukiwać', ros. dial. *блáзнить -ню -нишь* : *блазни́ть -ню́ -ни́шь* 'majaczyć się, przywidywać się, roić się; kusić, nęcić, wabić', *блáзнить* 'przynosić komuś nieszczęście, chorobę złym okiem; oszukiwać, okpiwać; naprzykrzać się ciągłą obecnością' (SRNG, Dal), ukr. *блазни́ти -ню́ -ни́ш* 'kusić' (Hrinčenko), 'zachowywać się jak błazen, głupiec' (Kuzelja — Rudnyc'kyj). ~

blazniti sę: ~ pol. *błaźnić się* 'ośmieszać się, kompromitować się, robić się błaznem' od XVI w., stpol. też 'dawać się uwieść, zmylić, oszukać', dial. kasz. *błazńic są* 'nadymać się jak dureń, ośmieszać się', dłuż. *błazniś se* 'drwić, przekomarzać się doprowadzając do wściekłości', głuż. *błaznić so* 'robić z siebie błazna, durnia; kpić', czes. *blázniti se* 'być głupcem, zachowywać się jak głupiec; silnie pragnąć, tęsknić, być zakochanym' (też dial.) sła. *bláznit' sa* 'o chorym psychicznie: szaleć, wariować; wygłupiać się; szaleć za kim, być zakochanym';

słe. *blázniti se* 'zachowywać się jak szaleniec, mówić bez sensu, bredzić; gorszyć się' (Pleteršnik), sch. *blázniti se* 'przymilać się; rozkoszować się' (RSAN), dawne od XIV w. 'łudzić się, dawać się uwieść', scs. **блазнити сѧ** 'mylić się, być w błędzie; oburzać się, gorszyć się; bluźnić', bułg. *блáзня се* 'łudzić się, ulegać pokusie';

rus.-cs. **блазнитисѧ** 'dawać się kusić, ulegać pokusie, gorszyć się', ros. dial. *блáзниться* : *блазни́ться* 'majaczyć się, przywidywać się', *блазни́ться* 'ulegać pokusie', *блáзниться* 'robić z siebie błazna, stroić żarty' (SRNG, Dal), ukr. *блазни́тися* 'swawolić, łobuzować; ulegać pokusie' (Hrinčenko, Żel.). ~

Denominativum do *blaznъ* (zob.). Niektóre ze znaczeń wskazywałyby na pierwotną podstawę werbalną, por. ros. dial. *блáзить* 'śnić się, przywidywać się', rus.-cs. **блазовати блазоую** 'chełpić się, wynosić się'. *T.Sz.* — *F.S.*

blaznъ 1. *blazna* subst. 'majaczenie, łudzenie, mamienie, zwodzenie, pokusa; błądzenie, błąd', 'człowiek błądzący, ośmieszający się: obłąkany, wariat, głupiec, dureń'

~ pol. *błazen błazna* (dial. *błâzen*) 'trefniś, żartowniś; głupiec, człowiek ośmieszający się' od XV w. (ale w XV w. nom. sg. *błazno*, postać spotykana jeszcze w XVI w.; forma *błazen* dobrze zaświadczona w XVI w.), stpol. w XVI w. także 'szaleniec, obłąkany, chory umysłowo' (SP XVI IBL), sli. *błȍzen -zna* 'głupiec, dureń', dial. *błâzny* pl. też 'głupstwa, brednie; drwiny, kpiny, żarty, figle, błazeństwa' (Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg); ani zasięg, ani znaczenie wyrazu pol. nie przemawia za pochodzeniem z czeskiego (jak sądził Urbańczyk BZ 100—1), dłuż. *błazn -a, błazan błazna* 'idiota, dureń; człowiek nadęty, zarozumiały', głuż. *błazn* 'idiota, głupiec; trefniś, śmieszek, figlarz', czes. *blázen -zna* 'obłąkany, wariat; głupiec, kiep, dureń', arch. 'trefniś, żartowniś', też dial. 'szaleniec, głupiec, dureń' (Gregor Slav.-buč.), laskie *błazny* pl. 'żarty' (Bartoš DSM), stczes. *blázn, blázen -zna* 'głupiec', sła. *blázon -zna* 'wariat, szaleniec; dureń, głupiec', dial. *blazen -zna* (Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge);

słe. *blázen -zna* 'wariat', 'występek, bluźnierstwo', sch. dial. kajk. *blazen* 'głupiec' (Belostenec, RJAZ I 427 s. v. *blázan*), przestarz. *blâzan -zna* 'pokusa, zgorszenie, to, co prowadzi do złego', scs. **блазнъ -а** Euch., Supr. 'kuszenie, pokusa', 'błąd, błądzenie, pomyłka, grzech';

rus.-cs. **блазнъ -а** 'pokusa; oszustwo, uwodzenie, zwodzenie' (już w XI w.), u Jana Egzarchy **безъ блазна** 'pewnie, niewątpliwie, confidenter', ros. dial. *блáзен* m. 'malec; głupiec, psotnik' (SRNG: okolice Smoleńska, Pskowa), ukr. dial. *блáзен -зна* 'młokos, głupiec, dureń', brus. *блáзан -зна, блáзен -зна* 'trefniś, żartowniś; młokos', u Nosoviča też 'głupiec, dureń'. ~

Por. 1. dłuż. *błazeń -zńa* 'idiota, dureń; pyszałek', ros. dial. *блáзень -зня* 'malec, głupiec; psotnik, figlarz; złudzenie, przywidzenie' (SRNG), ukr. dial. *блáзень -зня* 'żartowniś, wesołek; głupiec; młokos';

2. scs. **блазна** Supr. 'błąd, pomyłka', sch. *blazna* 'illecebra, adulatio' (u jednego pisarza XVIII w. i u Stulicia, RJAZ), w RSAN *blázna* 'osoba, która się przymila; człowiek pomylony, niespełna rozumu; upiór, widmo', rus.-cs. **блазна** 'pokusa, zwodzenie, scandalum', ros. dial. *блазнá* 'złudzenie, przywidzenie', ukr. dial. *блазня* 'żart'.

Etymologia niepewna. Ze względu na trudności głosowe czy znaczeniowe nie widać możności łączenia ani z *blęsti blędǫ* 'być w błędzie, mylić się; gadać nie do rzeczy, bredzić', ani z ros. *благóй* 'zły, szkaradny, uparty, krnąbrny', ani z łac. *flāgitium* 'zniesławienie, hańba, sromota' (objaśnienia Jokla AslPh XXVIII 1, XXIX 11—14, Bubricha Izv. XXIV 1, 254, Brücknera IF XXIII 213—4, Petra BB XVIII 283—4). Najbardziej prawdopodobne objaśnienie H. Peterssona Balt. und slav. Wortstudien, 1918, 53—5, przyjmującego związek z łot. *blāzma* = *blāznums* 'zorza, czerwień światła, ognia', *blāzt* 'błyszczeć, lśnić się' (tu może też *blâzt -žu* 'pleść głupstwa, bredzić'), ie. **bhlāǵ-*, prapokrewne z łac. *flagrāre* 'palić się, płonąć, iskrzyć się, błyszczeć' (do ie. **bhleg-* 'błyszczeć'). Może pierwotnie urzeczownikowiony przymiotnik *blaznъ* (zob.) z podstawowym znaczeniem 'zwodniczy, mamiący, łudzący, błędny', początkowo o 'migocącym błędnym ogniku', por. ros. dial. *блáзить* 'przywidywać się, śnić się', *блáзнить* 'majaczyć się', *блазнá* 'złudzenie, przywidzenie'. Niektóre ze znaczeń (np. 'pokusa, uwodzenie, gorszenie') powstały chyba w rezultacie wtórnego oparcia o verbum *blazniti*. *T.Sz. — F.S.*

blaznъ 2. adi. 'zwodniczy, mamiący, prowadzący do zguby, błędny; głupi, obłąkany'

~ dłuż. *błazny* 'głupi, obłąkany, szalony', głuż. *błazny* 'ts.';

słe. *blázen -zna -zno* 'obłąkany', sch. przestarz. *blázan -zna -zno* 'naiwny, głupi; zły, złośliwy' (notowane od XVII—XVIII w., wg RJAZ też 'pochlebny, trącący pochlebstwem, adulatorius');

strus. **блазьныи** 'zwodzący, przywodzący do zguby; niebezpieczny', ros. dial. *блáзный* 'bzikowaty, narwany, postrzelony, głupi'. ~

Por. stczes. *bláznost* 'głupota'.

Przymiotnik od pierwiastka *blaz-* zob. *blaznъ* subst., o suf. *-nъ* zob. *blesnъ*. Na pierwotny pierwiastek *blaz-* wskazują: ros. dial. *блáзить* 'śnić się, przywidywać się' (SRNG), rus.-cs. **о-блазивъıи** XIII—XV w. 'dumny, zuchwały', **блазовати блазоую** XIII w. 'chełpić się, wynosić się', może i sch. *blâz* f. 'delikatność, czułość' (RSAN). *F.S.*

blaznь *blazni* dial. płd.-wsch. 'złudzenie, przywidzenie, omam; błąd; pokusa'

~ słe. *blázen -zni* 'występek, bluźnierstwo (Frevel)', sch. od XVII w., dziś przestarz. *blâzan blâzni* 'pokusa; zgorszenie; błąd' (RJAZ, RSAN), cs. **блазнь** f. w XV—XVI w. 'złudzenie, złuda, imago falsa' (SJS);

rus.-cs. **блазнь** f. 'błąd, pomyłka, fałszywe przedstawienie', 'pokusa' (Srezn.), ros. dial. *блáзнь* (: *блáзня*) 'przywidzenie; kusiciel, zwodziciel; szkaradny, wstrętny człowiek', *блазнь нашла* 'przywidziało się' (Slovarь Urala). ~

Por. bułg. *съблáзън* f., pl. *-зни* 'pokusa', dial. *блазня́* f. 'kuszenie, zwodzenie' (Gerov).

Abstractum do adi. *blaznъ* i do *blazniti* (zob.). *T.Sz. — F.S.*

blebetati *blebet'ǫ* : **blebъtati** *blebъt'ǫ* 'pleść niedorzeczności, paplać, bajać'

blebetati: ~ słe. *blebetáti -etâm* : *-éčem* 'paplać, trajkotać, gadać', sch. *blèbètati blèbećēm* 'pleść bzdury, paplać, mówić byle co; mówić niezrozumiale, niejasno; szczebiotać, gaworzyć jak dziecko; wydawać dźwięki bē-bē, bū-bū (o indykach, kaczkach, owcach), gulgotać, beczeć';

ros. dial. zach. *блебетáть* 'paplać, gadać, trajkotać'. ~

Wtórne nomen actionis: słe. *blebèt -bęta* 'paplanie, gadanie', sch. *blèbēt* 'ts.'

blebъtati: ~ czes. *bleptati* : *blebtati -ám* 'bełkotać, niejasno, niezrozumiale mówić, paplać, pleść bzdury', sła. *blebtať*, *bleptať* 'paplać, gadać, trajkotać'.

Por. 1. sch. dial. *blébati* 'uderzać czymś o ziemię', czes. *blebotati* 'paplać, pleść, bredzić';

2. dłuż. *blabaś* iter. do *blabiś* 'pyskować, wrzeszczeć', głuż. *blabać* 'paplać, gadać, trajkotać, pleść', dłuż. *blabotaś -bocu* 'pleść niedorzeczności, paplać', głuż. *blabotać -bota* : *-boce* 'ts.'.

Dźwkn. Por. lit. *blebénti* 'pleść bzdury, bajdurzyć, bredzić', *blebė́ti*, *blabė́ti* 'paplać, bajać'. Zob. należące do tej samej rodziny: *blьbotati*, *bolbotati*, *bolboliti*, *bolboniti*, *bolbositi*. Por. też czes. u Jungmanna *ble ble*! 'dźwięki wydawane przez człowieka nie mającego kawałka języka, nie mogącego mówić'.

Buga RFV LXX 100, Vasmer REW I 91, Fraenkel LEW 31.

T.Sz. — F.S.

blebъtati zob. **blebetati**

blečati *blečǫ* dial. zach. i sch.-słe. = *blekati* 'beczeć, balare'

~ pol. dial. kasz.-słi. *blečec bleči*, *bleče* (Lorentz PW, AJK IV cz. II 114—5,

Kolberg Pomorze 468—9), głuż. u Pfuhla *blečeć*, sła. dial. *blečat'*, *blečet'* (Sipos Bükk-Gebirge, też u Jungmanna);

słe. *blečáti -ím* (SSKJ), sch. *blȅčati -īm*. ~

Por. w tym samym znaczeniu: pol. dial. *blaceć blace*, sła. *bl'ačat' -á*.

Dźwkn. jak *blekati* (zob.). O budowie p. *bečati*. *F.S.*

blekati *blekajǫ* (*blečǫ*) 'beczeć, balare', perf. **bleknǫti**

~ pol. dial. kasz.-sli. *blekac blekω*, stpol. w XV w. *blekanie*, głuż. *blekać*, czes. *blekati* (Machek ES 34);

słe. *blekáti -kâm* : *blȅčem*, sch. *blékati blêkām* : *blêčēm* od XVII w., bułg. dial. *блéквам*, maced. *блекам блека*;

rus.-cs. **блєкати -аю** (późne), ros. dial. tylko przen. *блёкать -каю -каешь* 'łajać, besztać, wymyślać; oczerniać'. ~

Por. pol. dial. *blakanie* 'żałosny głos zwierząt, np. cieląt, jagniąt, kota', sła. *bl'akat'* 'balare', bułg. *бля́квам* 'ts.', ukr. dial. *бля́кати* 'paplać, łgać, plotkować'.

Perf. ***bleknǫti***: pol. dial. kasz. *bleknǫc* (np. sarna *blekła*), głuż. *bleknyć*, stczes. XV w. **blekнúti* (zaświadczony tylko aor. *bléče*);

słe. *blę́kniti blę̑knem*, sch. *blékнuti blêknēm*, bułg. dial. *блéкна*, *блéна*, maced. *блекнам блекне*.

Por. sła. *bliaknut'* 'ts.', stczes. *blachnúti* 'szczeknąć'.

Do dźwkn. *ble*! (por. pol. dial., czes., sch. *ble*! 'naśladowanie głosu owiec, a także ich przywoływanie', zob. *blějati*) z normalnym w tych formacjach determinantem *-k-*. Por. gr. βληχάομαι 'beczeć (o kozach, owcach)', βληχή, doryckie βλᾱχά 'bek, beczenie jagniąt; kwilenie dzieci' (Frisk GEW I 244), śrdniem. *bleken*, niem. *blöken* 'beczeć' (Kluge EW[18] 86). *T.Sz.* — *F.S.*

bleknǫti zob. **blekati**

blekotati *blekotʹǫ* 'beczeć, balare', 'mówić niewyraźnie, bełkotać', 'mówić wiele, bez sensu, paplać'

~ stpol. już w XV w. *blekotać blekoce*, *blegotać blegoce* 'paplać; szczekać', w XVI—XVII w. 'paplać, pleść, dużo mówić; mówić niewyraźnie, niezrozumiale, bełkotać, seplenić, jąkać się; bulgotać (o wodzie); fukać, łajać', dial. *blekotać* 'bajać' (Steuer Sulków), sli. *blekʷotac -cą* 'beczeć, np. o kozie', dłuż. stare *blekotaś -cem -ceš* 'paplać', głuż. *blekotać* 'jąkać się, bełkotać', czes. *blekotati -tám* 'beczeć, balare; bełkotać, mówić niejasno, niezrozumiale, paplać; bulgotać', w XVI w. *blekotati -cu -ceš* 'paplać, trajkotać', sła. dial. *blekotat' blekoce* (Sipos Bükk-Gebirge);

słe. *blekotáti -otâm* : *-ọ́čem* 'jąkać się, bełkotać', cs. późne **блєкотати -ощтж** 'beczeć';

strus. **блєкотати -оуоу** 'balare', ros. dial. *блекотáть -чý* 'beczeć, balare; brzęczeć; głośno płakać; mówić szybko, niezrozumiale; dużo mówić, gadać, paplać' (SRNG), ukr. dial. *блекотáти -очý -óчеш* 'beczeć, balare; bełkotać; bulgotać (o wodzie)', brus. dial. *блекатáць -ачý* 'beczeć, balare; mówić nieskładnie, nieskromnie' (Nosovič). ~

Por. w podobnych znaczeniach:

1. sła. dial. *blekotit'*;

2. czes. rzadkie *blektati*, notowane już w XV w. (stczes. praes. *blekcu -ceš*), ros. dial. uralskie *блектáть* (Materiały Pracowni SRNG), słe. *bleketáti*, sch. *blekètati* (RSAN);

3. sch. dial. *blekùtati blèkućēm*;

4. pol. dial. *blakotać -tam*, sła. *bl'akotat' -oce*.
Intensivum do *blekati*. *T.Sz. — F.S.*

blekotъ 1. *blekota* dial. płn. 'beczenie, balatus', zach. też 'bełkotanie, paplanie' i nomen agentis 'gaduła, papla'

~ pol. dial. kasz.-sli. *blekᵘot* 'beczenie, krzyczenie, np. kóz, dzieci', w dawnej polszczyźnie jako nomen agentis *blekot* 'gaduła, papla, jąkała' (Linde z Knapskiego), już w XV w. *blegot* 'jąkała', w XVI w. 'gaduła, papla; plotkarz' (SP XVI IBL), głuż. *blekot* 'jąkanie, bełkot', czes. *blekot* 'beczenie, balatus; paplanie; bełkotanie', stczes. 'papla, pyskacz', sła. dial. *blekot* 'beczenie';

ros. dial. *блéкот* 'choroba owcza', ukr. dial. *блéкіт -omy* 'beczenie' (Żel.). ~

Por.: 1. pol. dial. *blakot* 'szczekanie', 'pies szczekający; gaduła, papla' (Szymczak Domaniewek), sła. *bl'akot* 'beczenie';

2. ros. dial. *блекотá* 'choroba owiec; papla, gaduła' (Slovarь Urala).

Nomen actionis (: nomen agentis) od *blekotati*. *T.Sz. — F.S.*

blekotъ 2. *blekota* : **blekъ 2.** *bleka* 'roślina wywołująca odurzenie', przede wszystkim 'lulek, Hyoscyamus niger'

blekotъ: ~ pol. *blekot* 'roślina odurzająca Aethusa cynapium', u L. z XVIII w. 'lulek, Hyoscyamus niger', u Karłowicza SGP z Litwy, czes. dial. moraw. *bl'ekot* 'Aethusa cynapium';

ros. dial. *блéкот* 'Hyoscyamus niger; szczwół, Conium maculatum', ukr. dial. *блéкот -omy* : *блюкот* 'Hyoscyamus niger', u Żel. *блéкіт -omy* 'szalej, Cicuta; szczwół; Aethusa cynapium', brus. *блёкат* 'Hyoscyamus niger'. ~

Por. 1. ros. dial. *блекотá* 'Hyoscyamus niger; Conium maculatum', ukr. *блекотá* 'Hyoscyamus niger';

2. sła. dial. *bl'akota* 'Conium maculatum'.

blekъ: ~ głuż. *blek* 'Hyoscyamus';

bułg. dial. *блек*, *бляк* 'Hyoscyamus niger'. ~

To samo co *blekotъ* 1., *blekъ* 1. Trująca roślina wywołująca oszołomienie pojęta jako 'powodująca bełkotanie, bredzenie' (por. *belnъ*). *T.Sz. — F.S.*

blekъ 1. *bleka* dial. zach. i płd. 'beczenie, balatus'

~ pol. dial. kasz. *blek* 'beczenie; miauczenie', sła. dial. *blek* 'beczenie'; słe. *blȇk ovac* 'stado owiec' (rozwój znaczenia tłumaczy przykład sch. u Vuka: *makar blek ne ostao* 'żeby żadna owca nie została'), sch. *blȇk* 'głos owcy albo cielęcia, beczenie' (od XVII w.), dial. 'baran; idiota, głupiec'. ~

Por.: 1. sła. dial. *bl'ak* 'beczenie'; 2. sch. *blèka* 'beczenie', dial. 'głupiec', *bléka* 'głupiec, błazen, wariat; owca, która często beczy', maced. *блека* 'beczenie'.

Nomen actionis do *blekati* (zob.). W sch. też jako nomen agentis: 'istota, która beczy' > 'głupiec'. *T.Sz. — F.S.*

blekъ 2. zob. **blekotъ 2**

blesnъ adi. dial. zach. i płd. 'szalony, niespełna rozumu'

W tym samym znaczeniu: ~ stpol. *blesny* adi. (tylko XVI w. Mącz. 297a), dial. kasz.-sli. *blesnï*;

sch. *blèsan* gen. pl. *blȅsānā* substantywizowany przymiotnik (też lud.: Vuk, RSAN; *-a-* wtórne, por. sch. *jàsan, prijèsan, tijèsan* < *ěsnъ, prěsnъ, těsnъ*; unieruchomienie kontynuantu jeru nierzadkie w słow., co do sch. zob. np. Maretić Gram. 141). ~

Por. stpol *zbjesieć* 'oszaleć, stracić rozum, deseri a mente' (także tylko Mącz. 387 d), sch. *blésiti blêsīm* = *blȅhnuti* 'patrzeć tępo, bezmyślnie, nieprzytomnie', *blȅnuti* (od XVII w., z normalnym zanikiem *h*) też 'stać osłupiałym, odurzonym, otumanionym, tracić zmysły; słabnąć, gasnąć, zanikać (o pamięci); stupere, stupefieri, stupefacere, deficere', *blȅsast, blȅsav* 'głupi, stultus' (wyrazy sch. dobrze znane także dial., np. z Czarnogóry, Hercegowiny, Kosowa — Metohiji).

Derywat z suf. *-nъ* od **bles-* 'błyszczeć', na które wskazują też ros. dial. *блéсить* 'iskrzdć się, błyskać, błyszczeć', SRNG, pol. dial. kasz. *blésać* 'źle patrzeć, bóść', AJK I m. 8, cz. II s. 49 (rozwój znaczenia jak w *blěšćiti*) Ie. **bhles-* 'błyszczeć', poświadczone dotychczas tylko z germ. (stsaskie *blas* 'jaśniejący, błyszczący, candidus', śrwniem. *blas* 'pochodnia', ang. *blaze* 'ogień, płomień', Pokorny IEW 158, Kluge EW[18] 81), uważa się za rozszerzenie ie. **bhel-, bhelə-* kontynuowanego przez psł. *bělъ*. Zachodzi więc możliwość związku *blenъ* z *belnъ* (zob.), starą nazwą jakiejś rośliny trującej i leczniczej wywołującej szał (łączonym także z **bhel-*, podstawą nazwy byłyby białe kwiaty czy błyszczące liście pewnych roślin o tych samych skutkach co Hyoscyamus, jak np. Datura stramonium, bieluń czy Aethusa cynapium, blekot). Por. zwroty: ros. *белены объелся* 'dostał bzika, zwariował' = sch. *kao da se buna hazobao, najio* = pol. *bredzi jakby się blekotu najadł*. Zob. też *blekotъ* 2.

Brückner SE 26, Sławski Studia Rospond 67—70. *F.S.*

błęsti *błędǫ* 'gadać nie do rzeczy, paplać, bredzić, majaczyć; być w błędzie, mylić się'

~ pol. dial. cieszyńskie *błęść błędę* 'majaczyć' (ustnie od dra F. Bizonia), stczes. *blésti *bladu bledeš* 'paplać, pleść, mówić nie do rzeczy';

słe. *blésti blédem* 'bredzić, majaczyć (o chorym)', 'mówić nie do rzeczy', *blede se mu* 'bredzi, majaczy, jest w obłędzie', sch. *blesti bledem* dawne od XVI w. 'bluźnić, przeklinać; paplać, gadać nie do rzeczy, pleść'; (tylko w słownikach Mikalji i Belostenca) 'beczeć, o owcy', scs. **блѧсти блѧдѫ -єшн** 'paplać, mówić nie do rzeczy, pleść' Supr., cs. też 'dopuszczać się wszeteczeństwa, żyć rozwiąźle';

rus.-cs. **блѧсти блѧдѫ** XI—XII w. 'mylić się, być w błędzie'. ~

Por. pol. dial. *błędzieć* 'mówić nie do rzeczy' (Karłowicz SGP: Śląsk), połab. *bl'ǫ̀də* 'śni' (**błędajetъ*), głuż. *bledźić, bledźeć* 'bredzić, paplać', sch. dawne wyjątkowe i niepewne *blediti* 'bluźnić' (RJAZ s. v. *blesti*), bułg. dial. *бледослóвя* 'mówić nie do rzeczy, paplać, pleść' (BTR).

Powstałe na gruncie poszczególnych języków słow. derywaty: 1. scs. **блядь** f. 'niedorzeczne, głupie gadanie, paplanina; błędna nauka, herezja; rozpusta' : **блядь** m. 'gaduła, papla' (Supr.); z scs.: rus.-cs. **блядь** 'głupstwa, bzdury' (już w XI w.), 'oszustwo, obłuda' : 'oszust; wariat; nierządnica, meretrix', ros. *блядь* f. 'meretrix';

2. dłuż. dial. *blada* 'gadanie, plotka', głuż. *blada* f. 'gaduła, papla', *blady* pl. 'gadanina, brednie, bzdury'; sch. *bleda* 'brednie, głupstwa, nugae', wyjątkowe w XVIII w. (RJAZ I 434).

Do ie. **bhlendh-* 'niewyraźnie świecić; być niejasnym, mętnym', 'robić niejasnym, mętnym', 'źle widzieć, błąkać się, mylić się'. Prapokrewne: lit. *blę̃stis, blį̃sti* 'stawać się mętnym, ciemnym, niejasnym' (Fraenkel LEW 47—8), łot. *blenst, blenzt* 'słabo widzieć, ledwo dostrzegać, gapić się' : *blènst, blenzt* 'mówić nie do rzeczy, bredzić', stwniem. *blint* (dziś niem. *blind*) 'ślepy,

ciemny, przyćmiony, mętny', stnord. *blindr* 'ślepy, ciemny, niewidoczny', goc. *blinds* 'ślepy' : *blandan sik* 'mieszać się', ang. *blunder* 'popełniać błąd, błądzić' : 'błąd, omyłka'.

Trautmann BSW 34—5, Pokorny IEW 157—8; Sadnik — Aitzetmüller VWSS 5, 340—2. *F.S.*

blěděti *blědějǫ* 'stawać się bladym, pallescere'

~ stpol. XV w. wyjątkowe *bladzieć bladzieję*, dokonane w XV w. *zbledzieć*, dłuż. *bleźeś bleźeju*, stczes. *bledèti bledèju*;

słe. *blẹdéti -dím*, sch. *blédeti -dīm* od XVI w., scs. **блѣдѣти блѣдѣѭ** Supr., bułg. dial. *бледéя* aor. *бледáх, бледеáх*;

rus.-cs. **блѣдѣти блѣдѣю.** ~

Od *blědъ*. O wtórnym praes. na *-i-* w sch. i słe. por. Vaillant GC III 372—3. W poszczególnych językach słow. rozwinął się też paralelnie nowszy synonim od *blědьnъ*:

pol. *blednieć* od XVI w., dial. zwykle *bladnieć*;

słe. *blẹdnẹ́ti*, sch. tylko u Stulicia *blijèdniti -īm*, bułg. *бледнéя -еш*, maced. *бледнеам -еш*;

ros. *бледнéть -éю*, ukr. dial. *бліднíти*, brus. *бляднéць -éю*.

W.F. — F.S. — T.Sz.

blědica dial. 'bladość, pallor'

~ połab. *bledaiĉə* 'pallor' ('osoba o bladej twarzy'?, Lehr-Spławiński — Polański SE 36);

słe. *blẹdíca* 'pallor; blednica, chloroza; łasica', też dial. *blẹdîcǫ* (Tominec Črni vrh), sch. *bledìca* : *blèdica* 'blednica, chloroza' (u Vuka z Serbii, w RJAZ nie notowane). ~

Od adi. *blědъ* (zob.). W kilku językach słow. zaświadczony też synonim od *blědьnъ*: pol. *blednica*, dial. kasz. *bladńica*, głuż. *blědnica*, czes. *blednička*, sła. *bledníčka*; słe. *blẹdníca*; ukr. dial. *блíднuця*. *W.F.*

blědnǫti *blědnǫ* 'stawać się bladym, pallescere'

~ pol. *blednąć* : *bladnąć* 'pallescere', przen. 'tracić wyrazistość, niknąć, maleć', pierwotnie *bladnąć* (tak z reguły dial., np. kasz., Kucała PSM, Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek) *bladnę bledniesz*, w XV w. złożone: *zbladł, zblednie*, wtórny inf. *blednąć* już u Mącz. (SP XVI IBL), dłuż. *blědnuś blědnu* 'pallescere', głuż. *blědnyć blědnu*, czes. *blednouti blednu*, dial. *blídnout blíd* (Hruška DSCh), sła. *blednút' bledniem* 'ts.';

sch. *blẽdnuti -nēm* 'pallescere' (RSAN; u Vuka i w RJAZ nie notowane);

ukr. *блíднути блíдну* 'ts.' (u Żel.: *блíднýти*). ~

Od adi. *blědъ*. *W.F. — T.Sz.*

blědostь f. 'właściwość bladego, pallor'

~ pol. od XIV w. *bladość*, dłuż. *blědosć*, stare *bladosć*, głuż. *blědosć*, czes. od XIV w. *bledost*, sła. *bledosť*;

słe. *blẹdôst*, dial. kajk. *blẹ́dost*, sch. *blédōst* od XIV w., dziś przestarz., cs. **блѣдость**;

rus.-cs. **блѣдость**, ros. arch. *блéдость* (Dal), ukr. *блíдість -ості*, brus. dial. *блéдасць* (Nosovič). ~

Abstractum od *blědъ*. W poszczególnych językach słow. rozwinął się też paralelnie nowszy synonim od *blědьnъ*: stpol. *bladność* : *bledność* (SP XVI IBL); sch. *blédnōst* od XVII w., dziś przestarz., bułg., maced. *блéдност*; ros. *блéдность*, brus. *блéднасць*.

W niektórych językach słow. zaświadczone też synonimiczne abstracta *blěd-ota*, *blěd-ina* (zapewne wtórne paralelne innowacje):

blědota: słi. *bladóta*; słe. *blędóta*; ukr. *блідóта*.

Od *blědьnъ*: sch. przestarz. *blednòta*, bułg. *бледнотá*, maced. *бледнота*, ros. *бледнотá*.

blědina: głuż. *blědźina*, czes. dial. *bledina* ('blada dziewczyna', Kott Dod. DSM); słe. *blędína*, sch. *bledìna*, bułg. *блединá* (Mladenov BTR), maced. *бледина*; por. też bułg. *бледнинá* (< *blědьnъ*). *W.F. — F.S.*

blědъ *blěda blědo* 'o barwie nienasyconej, mało intensywnej, zbliżonej do białej, nie mający rumieńców, pallidus'

~ pol. *blady* 'pallidus' od XV w., przen. 'nikły, słaby (o świetle), mało wyrazisty, błahy', w XVI w. oprócz znaczenia 'pallidus', też przen. 'słaby, chory, niedołężny, gnuśny; nieudolny, niewaleczny', dial. także o innych kolorach: 'różowy' (przede wszystkim łowickie, sporadycznie też z Małopolski, Wielkopolski, Mazowsza, Zaręba NB 150; co do genezy por. u Kucały PSM 49 *cyrvǫny blady* 'różowy'), 'płowy' (Olesch Sankt Annaberg), 'niebieski' (kasz.-słi. *bladî*, AJK IV cz. II s. 164), dłuż. *blědy*, stare *blady* 'pallidus', głuż. *blědy* 'ts.', czes. *bledý* 'pallidus' od XV w., przen. 'niewyraźny, niejasny; lichy, zły', dial. moraw. też 'jasnoniebieski', sła. *bledý*, dial. *bl'adý*, *blädý* 'pallidus', przen. 'słaby, niewyraźny';

słe. *blę̑d blę́da* 'pallidus', sch. *blìjed blijèda blijèdo* (*blêd bléda blédo*) 'pallidus' od XV w., też 'spłowiały', przen. 'słaby, niewyraźny', scs. блѣдъ Supr. 'pallidus' w przeciwieństwie do роумѣнъ, свѣтьлъ, bułg. *блéд*, dial. wsch. *бля́д*, maced. *блед* 'ts.';

rus.-cs. блѣдыи 'pallidus', też 'żółtawy (o kolorze złota)', 'płowy (o koniu)', ros. dial. *бледóй* (Dal), stare *блéдый* 'pallidus', ukr. *блідúй*, brus. dial. *бляды́*, u Nosoviča *блéдый*, *бля́дый* 'ts.' ~

Dokładny odpowiednik: ags. *blāt* 'blady, pallidus' (germ. **blaita-*), por. też lit. *blaĩvas* 'blady, bezbarwny (o twarzy, o tkaninie wypłowiałej); niebieski (o niebie); trzeźwy' (< **blaid-vas*), z produktywnym w litewskim sufiksem *-vas*.

Otrębski LP I 122—3, Trautmann BSW 34, Fraenkel LEW 46, Pokorny IEW 160. *W.F. — F.S.*

blědьnъ *blědьna blědьno* 'pallidus' (= *blědъ*)

~ pol. dial. kasz. *bladnï*, dłuż. *blědny*, głuż. *blědny*;

słe. *blę́den -dna*, sch. *blèdan -dna* od XVI w., cs. блѣдьнъ, bułg. *блéден -дна*, maced. *бледен -дна*;

strus. блѣдьныи, ros. *блéдный*, ukr. *блíдний*, brus. *блéдны*. ~

Derywat od *blědъ* (zob.). Prasłowiańskość niepewna: możliwy paralelny niezależny rozwój w poszczególnych językach słow. *W.F.*

blějati *blějǫ* płd. i wsch. 'wydawać przeciągły głos, beczeć (zwykle o owcy), balare', przen. 'mówić głupstwa, gadać byle co'

~ czes. *blejeti bleji* 'balare' (Mater Verborum);

słe. *blę́jati -jam* : *-jem* 'balare; jąkać się, bełkotać', sch. od XVI w. *blé-jati -jīm* (dial. czak. *blejȁt*, HDZ I 152) 'balare; mówić głupstwa, bajdurzyć', 'patrzeć nieprzytomnie, gapić się', cs. блѣꙗти -ѭ -ѥши 'balare', bułg. *блéя -еш* aor. *блях* 'ts.', przen. 'głupieć, tracić rozum, mówić bez sensu', dial. 'patrzeć bezmyślnie, gapić się' (BDial. I 242, IV 90), 'być roztargnionym przy robocie, chodzić bez celu' (ib. I 68), maced. *блее* 'balare';

strus. блѣꙗти блѣю 'ts.', ros. *блéять блéет*, *блея́ть блеёт* 'ts.', dial. *блея́ть*

'o dzieciach: płakać, krzyczeć; gadać byle co', ukr. *блéяти блéю -єш*, dial. też *блiяти блiю -єш* 'balare', przen. 'gadać bzdury' (Hrinčenko), brus. *бляяць -ю́ -éш* 'balare'. ~

Por. sch. *blájiti* 'balare', *blějiti* 'patrzeć nieprzytomnie, gapić się' (RSAN).

Do ie. dźwkn. **bhlē-* 'ryczeć, beczeć' (Pokorny IEW 154), por. dokładne odpowiedniki: łot. *blêju blêt* 'balare', śrwniem. *blāējen* (germ. **blējan*) 'ts.', łac. *fleō flēre* (ie. **bhlē-i̯ō*) 'płakać' (Walde — Hofmann I 517). Zob. *blekati*.

T.Sz. — F.S.

blěskъ 1. *blěska* 'oślepiające światło, jasność, nagłe silne światło, błysk, błyskawica, fulgor, splendor, fulgur'

~ pol. *blask blasku* 'jaskrawe mocne światło; jasność, poświata, połysk, odbicie światła', 'świetność, wspaniałość', 'przejaw, przebłysk', stpol. XIV—XV w. 'jasność, fulgor; błyskawica, fulgur; wspaniałość, splendor', w XVI w. także 'olśnienie, oślepienie, chorobliwe porażenie wzroku', kasz.-sli. *blask -kᵘu* : *blåsk*, dłuż. dawne *blask -ka* 'błyskawica', głuż. *blěsk -ka* 'fulgor', czes. *blesk -ku* 'fulgor; fulgur', 'świetność, wspaniałość', sła. *blesk -ku* 'ts.', dial. wsch. *bl'ask -ku*;

sże. *blę̑sk -ka* 'fulgor', sch. od XVI w. *blìjesak -ska* : *blêsak*, dial. też *blìjesk*, *blêsk* 'błysk, błyśnięcie, błyskawica, fulgur', cs. **блѣскъ** 'splendor, fulmen', bułg. *бля́сък*, maced. *блесок* 'fulgor, fulgur';

strus. od XI w. **блѣскъ** 'fulgor, splendor, fulgur', ros. *блеск -ка* (*-ку*) 'jaskrawe, mocne światło, błysk, błyśnięcie', ukr. dial. *бліск* : *блíск* 'ts.' (z pol.: ukr. dial. i dawne od XVII w. *бляск*, brus. *бляск* 'ts.'). ~

Por. bliskie znaczeniowo nowsze dewerbalne derywaty wsteczne z wtórnym wokalizmem odpowiednich czasowników:

blьskъ (: *blьsknǫti*) : sli. *blesk* (Lorentz PW I 36), stczes. od XIV w. *blesk blska* (analogicznie też *bleska*), śrbułg. **блъскъ** (BER), cs. **блъскъ**, rus.-cs. **блъскъ блєскъ**, stukr. **блєскъ** (Jurkowski JP XLI 118);

bliskъ (: *bliscati*, *bliskati*): czes. dial. laskie *blisk* (Steuer Baborów), sła. dial. *blisk*, *blist* (Kálal, Sipos Bükk-Gebirge); sże. *blîsk*, sch. *blîsak blîska* (niepewne, może zach. z **blěskъ*, RJAZ, RSAN), scs. **блискъ** Euch.; rus.-cs. **блискъ**, ukr. *блиск -ку* (niepewne, może z **blyskъ*), brus. *бліск -ку*;

blyskъ (: *blyskati*): pol. od XVII w. *błysk -ku*, dłuż. *błysk -ka*, głuż. *błysk -ka*, czes. rzadkie *blysk -ku*, sła. *blysk -ku*.

Psł. *blěskъ* pierwotne nomen actionis do *blьščati*. O budowie zob. s. 58—9. Najbliższy odpowiednik: łot. *blaiskums* m. 'plama'.

Trautmann BSW 34 (rekonstruuje bsł. **blaiška-*), Meillet SC 133, Pokorny IEW 156—7 (ie. **bhloiǵ-sko-*), Kuryłowicz AI 290. *T.Sz. — F.S.*

blěskъ 2. adi. dial. zach. i płd. 'podobny do białego, o odcieniu jasnym, białym'

~ stpol. *blaski* 'szary, siwy, bladomodry, zwłaszcza o kolorze oczu', może też 'bielmem pokryty', poświadczone tylko w XVI w. u Mączyńskiego: 3 przykłady 'glaucus, glauciolus' : glaucus, bławy, *blaski*, modrawy; glauci oculi, *blaskie* albo białe oczy; glauciolus equus, koń s siwemi albo *blaskimi* oczyma (SP XVI IBL), już w XV w. złożenie *blasko-oki* 'zezowaty' (spotykane jeszcze w XVIII w.) = stpol. *blaskaty* XV—XVI w.;

bułg. dial. **бля́сък* adi. tylko w wyrażeniu *бля́ско жúто* 'zboże, które się dobrze nie zawiązało i pozostaje białe' ('жито, което не е вързало добре и стои бяло', BER I 59: okolice Płowdiwu). ~

Do subst. *blěskъ*, archaiczny typ przymiotnika z suf. *-o-* Por. pol. dawne

błyskość 'jasność' (początek XVII w., BPP seria B 18 s. 483), wskazujące na stpol. adi. ***błyski***. *F.S.*

blěščiti *blěščǫ* dial. zach. i płd. 'oślepiać blaskiem, czynić błyszczącym, świecącym', 'błyskać oczyma, patrzeć uporczywie, spode łba'

~ pol. dial. *blészczyć*, *bliszczyć*, kasz.-sli. *bleščëc są*, *blěščëc są* 'patrzeć spode łba' (Karłowicz SGP, Sychta SK, Lorentz PW, AJK I m. 8), śląskie *wy-bleszczyć* oczy 'wytrzeszczyć oczy, zagapić się', też stpol. np. w XVI w.: *bleszczą* oczyma a zęboma, a nie widzą szpetności swojej (L., SP XVI IBL), u Mączyńskiego 459a *wy-bleszczać*, połab. *voi̯-blə̂steně* partic. praet. pass. (**vy-blěščenъjь*) 'z wykrzywioną twarzą', czes. dial. moraw. *bl'éščit'* 'migotać, źle świecić', *bl'éščit' na někoho* 'patrzeć spode łba', laskie *ňevybleščaj* na mje ty bleska 'nie wytrzeszczaj oczu' (Lamprecht Opava 23 s. v. *bleska*);

sło. *bléščiti -im* 'oślepiać blaskiem', sch. dawne i dial. *blijẹštiti -štīm* 'oślepiać blaskiem, perstringere oculos', dziś perfektywne *za-blijẹštiti* 'ts.', u Vuka *blijẹšte mu oči* 'praestringuntur oculi splendore', bułg. *блещя -щúш* 'połyskiwać, jaśnieć blaskiem', *блéщя очú* = *блéщя се* 'wytrzyszczać oczy, patrzeć uporczywie, wbijać wzrok'. ~

Z wtórnym wokalizmem pierwiastka:

1. *-i-* (zob. *bliscati*): czes. dial. *bliščit* 'powodować blask, polerować, glansować' (Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč., Malina Mistřice), sch. dial. *blíštiti* 'błyszczeć, lśnić się oślepiającym oczy światłem' (RSAN);

2. *-y-* (zob. *blьščati*): dłuż. *błyšćiś -ćim* 'robić błyszczącym, świecącym, iskrzącym się; czyścić, polerować', 'błyskać oczyma; rzucać zalotne spojrzenia', głuż. dawne *błyšćić* 'czynić błyszczącym'.

Zmieszane dwie formacje: pierwotne causativum do *blьščati* (por. *světiti* : *svьtěti*) i denominativum od *blěskъ*. Podstawowe znaczenie: 'powodować, że coś się świeci, połyskuje' : 'oślepiać blaskiem, czynić błyszczącym'. Por. lit. *blaikštýtis* 'wyjaśniać się (o niebie pozbawionym chmur), świecić'.

T.Sz. — *F.S.*

blikati *blikajǫ* dial. płn. 'świecić nierównym lub przerywanym światłem, blaskiem, migotać, mrugać, błyskać', perf. **bliknǫti**

~ czes. *blikati -kám* 'mrugać' ('mdle a mrkavě se dívati'), 'migać się, migotać, o świetle' ('mdle a mrkavě hořeti, svítiti'), stczes. *blíkati -kaju* 'mrugać oczyma', też 'o chorobie oczu: niedowidzieć, być na wpół ślepym, caecutire' (stąd *blikavý* 'na wpół ślepy, o wadliwym wzroku, lusciosus' > stpol. *blikawy*, wyjątkowe w XV w. 'ts.', Nehring AslPh VI 176), sła. *blikať -ká* 'migotać, słabo świecić' (też dial. Buffa Dlhá Lúka);

ros. dial. *блúкать -каю* (smoleńskie) 'błyskać, o błyskawicy' (SRNG), ukr. dial. *блúкати -каю* 'mrugać oczyma, rzucać spojrzenia; migotać, słabo świecić'. ~

Perf. ***bliknǫti***: czes. *bliknouti*, sła. *bliknúť -ne*;

ukr. *блúкнути -ну*.

Dewerbalne: czes. *blik*! interi. na oznaczenie migotania, błyskania, sła. *blik -ku* 'blask, błyśnięcie', ros. dial. *блик* 'błyszcząca łysina' (SRNG: ołonieckie), ukr. dial. *блик*! interi. na oznaczenie migotania światła.

Dial. wariant psł. *bliskati* (zob. *bliscati*), por. ros. dial. *блúкать* : *блúскать* : *блискáть* 'ts.'

Rudnyćkyj ED 146, Sadnik-Aitzetmüller VWSS 5, 340.

K. H. — *T.Sz.* — *F.S*

bliknǫti zob. **blikati**

bliscati *bliscajǫ* : **bliskati** *bliskajǫ* 'połyskiwać, błyskać, wydawać blask', też 'o ukazywaniu się błyskawic, fulgere, fulgurare'

bliscati: ~ sch. *blìstati* (*se*) *-tām* (*se*) od XIII w. 'błyszczeć, fulgere', scs. блисцати сѧ -цаѭ сѧ (Zogr., Mar.), późniejsze cs. też блистати сѧ 'błyskać, połyskiwać', też 'o pojawianiu się błyskawic, fulgurare';

rus.-cs. блисцатисѧ, блистати(сѧ) 'połyskiwać, błyskać, błyszczeć', z cs.: ros. *блистáть -máю* 'silnie błyszczeć, lśnić'. ~

bliskati: ~ pol. dial. kasz. *blëskac blëskå* 'patrzeć spode łba', Sychta SK (*'błyskać oczyma', por. *blěščiti*), czes. dial. laskie *bliskać se* 'o ukazywaniu się błyskawic' (Steuer Baborów, Lamprecht Opava);

słe. *bliskati -kam* 'błyskać, wydawać blask', *blískati se* 'błyszczeć', *bliska se* 'o ukazywaniu się błyskawic', sch. *blìskati -kām* od XVII w. 'błyskać; o pojawianiu się błyskawic, fulgurare', scs. блискати сѧ (Supr.) 'połyskiwać, błyskać', też 'o pojawianiu się błyskawic, fulgurare';

rus.-cs. блискати, блискатисѧ 'połyskiwać, błyskać, błyszczeć', ros. dial. *блискáть -кáет* 'błyszczeć, błyskać (zwykle o błyskawicy)' (SRNG), ukr. *блúскати -каю* 'błyskać, połyskiwać, migać, błyszczeć, lśnić się', brus. *блíскаць -каю* 'błyskać (się)'. ~

Nowsze synonimy w znaczeniu 'fulgere, fulgurare', z wtórnym wokalizmem innych formacji:

blьskati (: *blьščati*): pol. dial. *bleskać*, sła. dial. *blskat'*; słe. *bólskati se* (wg Miklosicha EW 15 na zachodzie *buskati se*), cs. блъскати сѧ, bułg. dial. *блъ́скам блъ́ска, блъ́ска се* (Gerov, Stojkov Banat; w języku liter. dziś tylko sekundarne znaczenie 'uderzać, bić, pchać', zob. BER I 58), śrbułg. блъскати, maced. *болскам*;

blěskati (: *blěščiti*, *blèskъ*) : głuż. *blěskać*; sch. od XVII—XVIII w. *blijèskati blìjeskām*, *bljèskati -kām*, bułg. *бля́скам*, dial. *бле́скам*, *бле́ска се* (Rodopy), maced. *блескам блеска*, ros. dial. *бле́скаться* (SRNG).

W zach.słow. pierwotne *bliscati*, *bliskati* wyparte zostało przez tak samo zbudowane wtórne *blyskati* 'ts.' (pol. *błyskać* od XIV w., dłuż. *błyskaś*, głuż. *błyskać*, czes. *blýskati* od XV w., sła *blýskat'*), oparte na *blъsknǫti*. Najprawdopodobniej wtórna, nie psł. kontaminacja z synonimicznym *lyskati* : *lъsknǫti* : *lъščati* (Meillet IF V 333, Berneker SEW I 64, ostatnio Jurkowski JP XLI 116—26). Materiał słow. wyraźnie przemawia za wtórnością tej formacji, stopniowo wypierającej dobrze jeszcze zaświadczone postacie pierwotne. Mniej prawdopodobne dopatrywanie się w postaciach z *-y-* wariantu psł. (ostatnio Pokorny IEW 159, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 139—40) w nawiązaniu do ie. **bhlēu- : *bhlū-* 'fulgere'.

Iterativum do *blьščati*. O stosunku postaci *bliscati* : *bliskati* zob. Meillet SC 133, ostatnio Jeżowa MS PAN 13. *T.Sz. — F.S.*

bliskati zob. **bliscati**

blizina zob. **blizostь**

bliziti *bližǫ* : **bližiti** *bližǫ* 'czynić bliskim, bliższym, przybliżać, zbliżać' też 'zbliżać się, przybliżać się, appropinquare', **bliziti sę** : **bližiti sę** 'appropinquare'

bliziti: ~ pol. dial. kasz. *blǝzǝc* 'przybliżać, zbliżać' (Lorentz PW);

sch. *blíziti* 'nadchodzić, zbliżać się' (*blizila* je ponoć, RSAN);

ros. *блúзить что* 'zbliżać jedną rzecz z drugą, łączyć' (Dal), ukr. *блúзити блúжу блúзиш* rzadkie 'przybliżać'. ~

bližiti: ~ pol. przestarz. *bliżyć* 'czynić bliskim, bliższym, przybliżać, zbliżać', dial. kasz. *blə̈žəc blə̈žą* : *blïžą* 'ts.', stpol. XV w. (1 przykład) *bliżyć* 'zbliżać się, appropinquare', dłuż. *bližyś* 'przybliżać, zbliżać', głuż. *bližić* 'ts.', czes. przestarz. *blížiti* 3 sg. *blíží* 'ts.' (SSJČ; wg Příř. slov. tylko poetyckie, u Jungmanna 'czynić bliskim', por. u Gebauera Sl. stczes. *blížiti -žu -žíš* jednak bez dokumentacji), dial. częste *blížit* 'ubliżać, uchybiać komuś' (Příř. slov., SSJČ, Gregor Slav.-buč., Malina Mistřice; moraw. *blížit'* 'ts.', Bartoš DSM), sła. *blížit'* 'ts.' (też u Kálala; o rozwoju tego znaczenia w czes., sła. zob. Machek ES² 57; por. w tym znaczeniu pol. *u-bliżyć, ubliżać*), dial. *blížit' koho* 'przybliżać się do kogoś' (Kálal; co do znaczenia zob. wyżej stpol. *bliżyć*);

sch. *blížiti blížīm* 'przyprowadzać bliżej, przybliżać', maced. *ближи* 'zbliżać się, przybliżać się' (RMJ, MRS);

ukr. regionalne *блúжити -жу -жиш* 'przybliżać, zbliżać' (Kuzela-Rudnyćkyj), brus. dial. *блíжыць* 'ts.' (Nosovič), też 'przybliżać się, zbliżać się' (Jurčanka Mscisl.). ~

bliziti sę: ~ pol. dial. kasz. *blə̈zəc są* 'nadchodzić, przychodzić blisko, przybliżać się' (Lorentz PW);

sch. *blíziti se* 'przybliżać się, zbliżać się' (RSAN);

strus. XIV w. **близитиса -жоуса** 'stawać się bliskim, przybliżać się' (Slovarь DRJ), ros. *блúзиться* 'zbliżać się, przybliżać się', ukr. *блúзитися блúжуся блúзишся* 'ts.', brus. *блíзіцца* 'ts.' ~

bližiti sę: ~ pol. przestarz. *bliżyć się* 'nadchodzić, zbliżać się, przybliżać się' od XIV w., dłuż. *bližyś se* 'ts.', głuż. *bližić so* 'ts.' (np. *bliži so* k wječoru 'nadchodzi wieczór'), czes. *blížiti se* 'nadchodzić, przybliżać się, zbliżać się' (to znaczenie przestarz. i książkowe, SSJČ; stczes. już ok. r. 1300 *blížiti sě -žu -žíš sě* 'ts.'), rzadziej 'stawać się podobnym, być podobnym' (SSJČ), sła. *blížit' sa* 'przychodzić na małą odległość, przybliżać się, nadchodzić (w przestrzeni i czasie)';

scs. tylko z pref. **приближити са** 'appropinquare', sch. *blížiti se blížīm se* 'ts.' od XVII w. (RJAZ), dziś też 'być podobnym, odpowiadać czemuś' (RSAN), maced. *ближи се* 'zbliżać się, przybliżać się';

strus. **ближитиса -жоуса** 'stawać się bliskim, zbliżać się, przybliżać się (w czasie, przestrzeni, duchowo)' (Slovarь DRJ), ros. dial. *блúжиться* 'zbliżać się, przybliżać się' (SRNG; por. też dial. *блúжеть -ею -еешь* 'ts.', Slovarь Rjazan.), ukr. regionalne *блúжитися* 'ts.' (Kuzela — Rudnyćkyj), brus. dial. *блíжыцца* 'ts.' (Nosovič, Jurčanka Mscisl.). ~

Forma *bliziti* od *bliz*ъ, *bližiti* oparte na komparatiwie. *T.Sz. — F.S.*

blizna 1. : dial. płn. **bl'uzna** 'ślad po ranie, cicatrix, znamię, stigma', dial. płd. i wsch. 'błąd w tkaniu, przerwa w tkaninie'

blizna: ~ pol. *blizna* 'ślad po ranie, wrzodzie, znamię; bot. znak, ślad, np. po opadłym liściu', stpol. od XIV w. 'cicatrix; znamię, piętno; wada, skaza', dial. kasz. *blïzna, blïzma* 'cicatrix' (*b...n* > *b...m*, asymilacja na odległość), czes. dial. moraw. *blizna* 'siniec'; z pol.: czes. *blizna* 'znamię słupka kwiatowego' (> sła. *blizna* 'ts.');

sch. lud. *blïzna* : *blîzna* 'błąd tkacki, skaza w tkaninie: przerwanie jednej z nitek albo wprowadzenie omyłkowe dwu nitek w osnowę zamiast jednej', dial. też rzadko *blîzna* 'ślad po ranie' (RSAN I 650—1), bułg. dial. *близна́* 'skaza w tkaninie, miejsce, gdzie jest opuszczona lub zerwana nić; szczelina,

szpara, pęknięcie, luka', maced. *близна* 'błękitnawa warstwa na dolnej skórce chleba nie dość dobrze wypieczonego';

ros. dial. *близна́* acc. *бли́зну*, pl. *бли́зны* 'miejsce w płótnie, gdzie brak nitki w osnowie; omyłkowo dwie nitki w osnowie zamiast jednej', u Dala też jako cs. *близна́* 'ślad po ranie', ukr. dial. *бли́зна́* 'ślad po ranie', też 'rana';

por. sch. dial. *blȉzno* n. 'błąd tkacki'; ukr. dial. *близно́* n. 'ts.' ~

bl'uzna: ~ stpol. od XV w. *bluzna* 'cicatrix; znamię, piętno, stigma', dłuż. *bluzna*, dial. *błuzna*, *błyzyna* 'ślad po ranie; siniec', głuż. *bluzna* 'ts.';

ros. dial. *блюзна́* = *близна́* (Vasmer REW I 92: Sewsk), brus. *блюзна́* 'błąd w tkaninie: przerwanie jednej z nitek'. ~

Od tego samego pierwiastka co *blizъ* (zob.) w pierwotnym znaczeniu 'bić, uderzać' (por. czes. dial. *blížit'*, w jęz. literac. *ubližovat*, pol. *ubliżać* 'obrażać, uchybiać', sch. *blíznuti se* 'dotknąć się', sch.-cs. близъ 'abalienatus, offensus'). Nomen actionis > nomen acti: 'uderzenie' > 'ślad po uderzeniu' (o suf. *-na* p. Otrębski GL II 168—9). Co do rozwoju znaczenia 'ślad po ranie' por. maced. *лузна* f., *лузно* n. 'blizna, szrama' : ros. *лузну́ть* 'uderzyć'. Najbliżej stoją: lit. dial. *blyžė* acc. *blỹžę* 'przerwa w tkaninie', *bláižyti bláižau* 'łuskać, obierać (bób, ziemniaki)', łot. *bliêzt bliêžu bliêzu* 'bić', *blaîzît* 'ściskać; uderzać'. Wyrazy z wokalizmem *-u-* uważa się zwykle za kontynuant paralelnego ie. *bhleu-* (por. łot. *blauzgas*, *blauznas*, *blàugzna* 'łupież, strup; łupina ziarna'), tłumaczyć by je trzeba raczej jednak, przynajmniej częściowo, wtórnym słow. przejściem *-i-* > *'u*.

Śmieszek MPKJ IV 394—6, Otrębski LP I 123. *T.Sz.* — *F.S.*

blizna 2. : **bliznica** płd. 'stal'

blizna: ~ sch. dial. wsch. *blȉzna* 'stal' (RSAN), bułg. dial. *близна́* 'ts.' (Gerov), maced. *близна* 'ts.' ~

bliznica: ~ sch. dawne od XIV w., dziś dial. wsch. *blìznica* 'stal' (RJAZ, RSAN), bułg. dial. zach. *близни́ца* 'stal' (np. BDial. I 242: Sofia, III 40: Ichtiman, III 203: Samokov, Mladenov Vidin), maced. *близница* 'stal'. ~

Por. bułg. dial. *бли́зност* 'moc, siła' (Mirčev Bъlgarski Pregled II 1, 1933, 118: okolice Nevrokopu).

Zapewne identyczne z *blizna* 1. Pierwotne znaczenie 'nakładka, to, co nałożone, nabite na ostrze' (a więc w nawiązaniu do pierwotnego znaczenia pierwiastka *bliz-*, p. *blizna* 1., *blizъ*). Ten sam rozwój znaczenia w synonimicznych *nado*, ros. dial. *уклáд* (zob. Abaev EIRJa I 73—9).

BER I 56, Skok ER I 173. *W.B.*

bliznę *bliznęte*, zwykle w pl. **bliznęta** 'dzieci zrodzone w czasie jednego porodu, gemelli'

~ pol. *bliźnię*, zwykle w pl. *bliźnięta* 'dzieci zrodzone w czasie jednego porodu' od XV w., stpol. w XV w. *bliźnięta* pl. tantum też 'owoc kasztanu', od XVI w. 'jeden z gwiazdozbiorów zodiaku' (SP XVI IBL), dial. kasz. *blȉźną* pl. *blizńąta*, *błəzńą* 'gemellus', stczes. XV w. *blízně -ěte* 'ts.', dial. *bliž'ňata* pl. 'gemelli' (Lamprecht Opava), sła. ludowe *blizňa* gen. *-at'a*, dial. *bl'iźńe*, pl. *bl'iźńeta* 'ts.' (Buffa Dlhá Lúka);

sch. *blȉzne blȉzneta* 'ts.' (Vuk, RSAN, RMat.), cs. близнята pl. 'ts.' (Miklosich LP), bułg. dial. *близне́* 'ts.' (Gerov, BDial. II 71, BER I 56);

strus. близна 'gemellus', ros. dial. *близня́* 'ts.', *близня́та* i *близня́ты* 'gemelli' (Dal, SRNG), ukr. *близня́ -ня́ти* 'ts.', pl. *близня́та* 'gemelli', dial. też 'podwójny garnek, dwojaczek; dwa zrośnięte owoce' (Żel., Leks. Bjul. II 73), brus. *блізня́ -ня́ці* i *блізнё* 'gemellus'. ~

Od *bliznъ*, por. paralelnie zbudowane *blizę* oparte na adi. *blizъ* zaświadczone w połab. *blaizątə* dualis (**blizętě*) 'gemelli'. *T. Sz.*

bliznica zob. **blizna 2**

blizniti *blizn'ǫ* płd. i wsch. 'rodzić bliźnięta, geminos parere'

~ sch. *blízniti blîznîm*, bułg. u Gerova *близня́* też 'podwajać się', maced. *близни* (*се*);

ukr. *близни́ти -ю́ -и́ш* (Hrinčenko). ~

Denominativum od *bliznę*, o budowie zob. s. 57; stczes. *bliźniti -žnu* 'uczynić bliskim, vicinare' pochodzi od *bliznъ* : *blizn'ь*. *K.H.* — *F.S.*

bliznъ : **blizn'ь** adi. i subst. 'bliski, blisko się znajdujący, propinquus', 'pokrewny, krewny, cognatus'

bliznъ: ~ pol. NM *Blizne* (okolica Rzeszowa), stdłuż. *blizny* 'bliski, sąsiedni', 'blisko spokrewniony', sła. dial. *blizna* 'owca, która urodziła dwoje jagniąt', *bliżny* pl. 'bliźnięta';

słe. *blízen -zna* 'bliski, blisko się znajdujący', sch. już w XVI w. *blìzan -zna* 'bliźniak, gemellus; krewny', dziś też jako adi. 'bliźniaczy, podwójny, geminus', dial. *blîzna* i *blìzna* 'owca, która urodziła dwoje jagniąt', 'imię bliźnięcia kozy lub owcy' (RSAN), maced. dial. *blízna* m., f., *blíznu* n. 'bliski' (Małecki SW);

strus. w XI w. adv. **близно** 'blisko, prope' (Srezn.). ~

blizn'ь: ~ pol. *bliźni* 'jednakowy, bliski, pokrewny' od XV w., 'każdy człowiek w stosunku do drugiego (według etyki chrześcijańskiej)' (w tym znaczeniu też dial. sli. *blïźnï*, kasz. *bləznï*, Lorentz PW) od XIV w. (stpol. też *bliźny*, *bliźni*, *bliżny*, SP XVI IBL, Łoś GP II 34), dial. kasz. *bliźni* 'sąsiad', 'biedny starzec' (Lorentz l. c.), głuż. *bližny* 'bliski, pokrewny', czes. *bližní* 'każdy człowiek w stosunku do innych', dial. 'bliski' (w tych znaczeniach stczes. *bližní*, *bližní*, *bližný* od XIV w.; już w XIV w. w funkcji subst.), sła. dial. *bližný* 'urodzony jako bliźniak' (SSJ);

słe. *blîžnji* 'blisko się znajdujący' (od XVI w., Megiser 1592; też dial. rez. *bližn*' 'ts.', Slav. Leks. 203), 'każdy człowiek w stosunku do innych', sch. *blížnjī*, *blìžnjī* (przestarz. *blîžnī*, *blìžnī*, RSAN) 'bliski', 'pokrewny', 'każdy człowiek w stosunku do drugiego' od XIII w., scs. **ближьнии** adi. i subst. 'bliski, pobliski' (o *-ž-* zob. Brodowska-Honowska, Słowotwórstwo przymiotnika w scs. 167), bułg. dial. *блúзен* 'bliski, krewny' (Gerov), przestarz. *блúжен* 'bliski' (też dial. *блúжин -жна* 'ts.', Stojkov Banat), 'każdy człowiek w stosunku do drugiego', maced. *блúжен -жна* 'bliski sąsiedni';

strus. **ближьнии** 'znajdujący się w niewielkiej odległości' od XII w. (w XIII w. też 'bliski duchowo'), w funkcji subst. 'krewny, pokrewny' od XII w., 'każdy człowiek w stosunku do innych' XI—XIV (Slovarь DRJ), w XIV w. też **ближьнъıи** 'bliski, propinquus' (Srezn.), ros. *блúжний* 'bliski, niedaleki', przestarz. 'krewny, pokrewny', 'każdy człowiek w stosunku do innych', dial. *блúжный* 'bliski, najbliższy' (SRNG), ukr. *блúжній* rzadko 'bliski' (w XV i XVII w. *ближний* 'ts.', Tymčenko), 'każdy człowiek w stosunku do innych', brus. *блíжні* 'ts.' ~

Do pierwiastka *bliz-*, p. *blizъ*; o suf. *-nъ* zob. s. 115, o suf. *-jo-* zob. s. 80. *T.Sz.*

bliznьcь 'bliźni brat, bliźniak, gemellus'

~ stpol. *bliźniec* w XV—XVII w. 'jedno z dwojga dzieci urodzonych podczas jednego porodu', stczes. *bližnec* w XIV—XV w. 'ts.';

sch. dial. *blìznac -znàca* 'ts.' (stsch. w XV w. *bliznьcь*), od XVI w. *blizànac -nca, blìzanac -ānca* 'ts.', scs. **блиꙁньць** tylko w NO (SJS), bułg. stare i dial. *близнéц* 'gemellus' (Mladenov BTR, BER I 56);

rus.-cs. w XI w. **блиꙁньци** pl. 'gwiazdozbiór Bliźnięta', **блиꙁньць, блиꙁнєць** 'gemellus' od XIII w., 'bliźni' od XII w. (Slovarь DRJ), ros. *близнéц-еца́* 'ts.', ukr. prowinc. *близнéць* 'ts.' (Kuzela-Rudnyćkyj), w XVII w. ukr.-cs. *близнецъ* 'ts.' (Tymčenko). ~

Żeński odpowiednik ***bliznica***: pol. dial. *bliźnice* pl. 'gemelli' (Karłowicz SGP: Mazowsze), ukr. *близни́ця* 'bliźnia siostra' od XVIII w. (Tymčenko). Paralelnie zbudowane od postaci pierwotnej *blizъ*: ukr. dial. *бли́зець -зя* 'gemellus' (Żel.) i połab. *blaizaicə* f. pl. (**blizicě*) 'bliźnie siostry'.

Por. synonimiczne: 1. formy sprowadzające się do postaci *bliznьkъ*: stpol. XVI w. *bliznek -znka* (SP XVI IBL), sch. *blizànak -nka* (Vuk, RSAN);

2. *blizn'akъ* : *bliznakъ*: pol. *bliźniak* od XVI w., dial. kasz. *blǝźńɔk, bliźńɔk*, sła. dial. *blizniak, bližniak* (Kálal), słe. *bliznják*, sch. *blìznāk -áka* (też u Vuka czarnogórskie), bułg. *близня́к*, maced. *близнак*, ros. dial. *близня́к* (Dal, SRNG), stukr. XVII w. *близнякъ* (Tymčenko z Beryndy, też w Sin. Slav. 99).

Od adi. *bliznъ*, o budowie zob. s. 99—100. *T.Sz. — F.S.*

blizn'ъ zob. **bliznъ**

blizo : blizu adv. i praep. 'blisko (w czasie i przestrzeni)', 'przy, około, wedle' ***blizo***: ~ pol. dial. podhalańskie z okolic Chochołowa *blizo* 'blisko' (Karłowicz SGP), kasz. *blǝzo* adv. i praep. 'blisko; około, przy' (Lorentz PW), czes. dial. *blízo* 'blisko' (Bartoš DSM), sła. *blízo* adv. 'blisko', praep. 'około, przy';

słe. *blízǫ* (: *blèzǫ*) adv. 'blisko (w czasie i przestrzeni)', praep. z gen. 'około', sch. *blízo* adv. 'blisko' od XVIII w., praep. 'koło, około' od XVII w., bułg. *бли́зо* adv. 'niedaleko; w pobliżu', praep. z gen. 'koło, około';

ros. dial. *бли́зо* praep. 'blisko, w przybliżeniu' (SRNG). ~

blizu: ~ stpol. *blizu* w XV—XVI w. (w XVI w. też w funkcji przyimka) 'o miejscu: niedaleko, obok', w XIV—XV w. 'o czasie: niezadługo', w XVI w. *blizu* 'około, prawie' (SP XVI IBL), dial. kasz. *blǝzə* adv. 'blisko', praep. z gen. *blǝzə* 'obok tuż, obok' (Lorentz PW);

słe. *blízu* (: *blèzu*) adv. 'blisko (w czasie i przestrzeni)' od XVI w. (Megiser 1592; dziś też dial. rezjańskie *blýzu* 'blisko', Slav. Leks. 203), praep. z gen. 'około, przy', sch. *blízu* adv. 'niedaleko, w pobliżu; wnet, wkrótce; prawie, nieledwie; szczegółowo, dokładnie', praep. 'w przestrzeni: około, przy', 'o czasie: przed' od XIII w. lub od XIV w. (RJAZ), cs. **блиꙁѹ** praep. 'blisko, przy', bułg. *бли́зу* adv. 'blisko, niedaleko (w przestrzeni); tuż, przed (w czasie); w przybliżeniu, około (o miarze)' (też dial.), maced. *близу* adv. 'niedaleko; wkrótce, szybko';

strus. **блиꙁѹ** 'blisko' (Srezn.), ros. dial. *близу́* 'blisko, niedaleko', praep. z gen. 'około, wedle' (SRNG; wg Dala też stare), stukr. XVI—XVII w. **блиꙁѹ** 'blisko' (Tymčenko). ~

Od adi. *blizъ* (zob. *blizъ* 1.). Forma *blizo* kontynuuje acc. sg. n., *blizu* loc. ag. m. tematów na *-u-*. Por. *blizъ* i nowsze *blizъko*. *T.Sz.*

blizokъ 'bliski, krewny'

~ połab. *blaizüce* (*blaizücě*?) n. pl. m. 'bliscy (krewni?), przyjaciele', *blaizěk* adv. 'blisko';

strus. **блиꙁокъ** od XI w. 'krewny, swojak', **блиꙁока** 'krewna'. ~

Na pierwotne *blizokъ* wskazują też ros. dial. *близóч* 'krewny, swojak' (Dal, SRNG), *близóчко* adv. 'blisko' (SRNG).

Od adi. *blizъ* 1., o suf. *-okъ* zob. s. 92. *W.B. — F.S.*

blizostь : blizina 'propinquitas', abstracta od *blizъ*

blizostь: ~ sła. dial. *blizosť* (Kálal);

sła. *blizôst* (Plet.), sch. od XIX w. *blízōst*, bułg. *блúзост*, maced. *близост*; ros. *блúзость*, brus. *блíзасць*. ~

1. Nowsza formacja *blizьkostь* (od *blizъ-kъ*): pol. od XV w. *bliskość*, dłuż. *blizkosć*, głuż. *bliskosć*, czes. od XV w. *blízkost*, sła. *blízkosť*; słe. *blizkôst*, sch. od XIX w. *blìskōst*, maced. *блискост*; ros. *блúзкость* (Dal), ukr. *блúзькість -кості*, brus. *блíзкасць*.

2. Z inną postacią sufiksu stpol. *bliskoć* (ale w prawnym znaczeniu 'pokrewieństwo, powinowactwo; ziemia posiadana prawem bliskości' XV w., 'prawo pierwszeństwa w dziedziczeniu wynikające ze stopnia pokrewieństwa' XVI w.).

blizina: ~ słe. *blizína* (Pleteršnik), sch. *blizìna*, bułg. *близинá* (BTR), maced. *близина*;

ros. *близинá* (Dal), ukr. *близинá* (Żel.). ~

Por. stpol. NO *Blizina* (XII w., SSNO).

W oparciu o comp. *bližina*: głuż. *bližina*; słe. *bližína*, sch. od XVIII w. *bližìna*; ros. dial. *ближина* (SRNG).

Por. też z suf. *-ota*: stpol. XII—XIV w. *Blizota* NO (SSNO); bułg. *близотá* (Gerov, BTR), maced. *близота*; z suf. *-ot'a*: sch. od XVII w. *blizòća*.

Abstracta od *blizъ* 1. *W.B. — F.S.*

blizu zob. **blizo**

blizъ 1. 'bliski, propinquus'

~ stpol. NO *Bliz* z r. 1136 i z XIII w., *Bliza* z r. 1265 (SSNO; wg Taszyckiego Rozprawy I 75 skróty imion dwuczłonowych), czes. dawne *blizý*, *blíz* 'propinquus' (Jungmann);

sch. zwykle zach. (u Vuka nie notowane) *blîz blíza blízo* od XVII w. 'propinquus', sch.-cs. **близъ** 'abalienatus, offensus';

strus. **близъ** 'propinquus' (Slovarь DRJ), ros. dial. *блúзый* 'krótkowzroczny' (Dal, SRNG);

jako subst.: sch. poet. *blîz blíza* 'bliskość', ukr. ludowe *блúз блúзу* 'ts.' (Żel., Hrinčenko). ~

Por. oboczny temat palatalny: stpol. XV w. *blizi* 'bliski', kasz. *blәzï* subst. 'bliźni'.

Psł. adi. o temacie *-u-* wyparte jak zwykle przez formę rozszerzoną sufiksem *-ьkъ* (zob. *blizьkъ*, por. *gladьkъ*, *kortьkъ*, *tьnьkъ*), forma pierwotna zachowana w adv. *blizъ*, *blizu*, comp. *bliz-jь* (np. pol. *bliższy*, dłuż. *bližšy*, głuż. *bliši*, czes.-sła. *bližší*, stczes. *bliži bližší*, sch. *blìži*, scs. **ближе**, ros. *блúже*), w wyrażeniach typu stpol. *po-blizu*, stczes. *o-blizu*, brus. *na-блíзу* 'w pobliżu, blisko'.

Dokładnych odpowiedników brak. Do ie. pierwiastka *bhlīǵ-* : *bhlēiǵ-* zaświadczonego w łot. *blaîzît* 'gnieść, naciskać; uderzać' iter. do *bliêzt* 'uderzać, bić', łac. *flīgere* 'uderzać'. Pierwotne znaczenie 'ściśnięty, stłoczony, przyległy'. Rozwój znaczenia jak w gr. ἄγχι 'blisko' : ἄγχω 'ściskam', franc. *près*, włos. *presso*, *appresso* 'blisko, obok' : łac. *pressus* 'stłoczony, ścieśniony'.

Mikuckij RFV XXII 291, Osthoff KZ XXIII 84—5, Berneker SEW I 61—2, Kronasser HS 126, Vaillant GC II 2, 533, 616. *T.Sz.*

blizъ 2. adv., praep. cum gen. 'blisko, prope'

~ stpol. w XV w. *bliz* 'niedaleko, obok (o miejscu); około prawie', stczes. adv. i praep. *bliz* 'blisko' już w XIV w.;

słe. *blìz* adv. 'blisko' (też dial. np. *blę̂s*, Tominec Črni vrh), praep. z gen. 'przy', sch. dawne od XIII w. *blîz* adv. i praep. z gen. 'blisko, prope', scs. **близъ** adv. loci et temp. 'blisko', praep. z gen. lub dat. 'przy', bułg. *близ* adv. arch. poet. 'blisko';

rus.-cs. **близъ** adv. i praep. 'blisko', ros. *близ* praep. z gen. 'blisko, wedle, około, w pobliżu', ukr. *близ* praep. z gen. 'blisko', stukr. XV i XVIII w. *близъ* adv. 'ts.' (Tymčenko). ~

Pierwotną podstawą jest acc. sg. masc. adi. *blizъ* (zob. *blizъ* 1), por. *nizъ*, *vъnъ*.

Brugmann IF XXVII 269—71, Vondrák VSG II 274, Vaillant GC II 2, 688—9. *T.Sz.*

blizъko adv. i praep. 'niedaleko (w czasie i przestrzeni); około'

~ pol. od XV w. *blisko* (stpol. też *blisku* XV—XVI w., w XVII w. *blizce*) 'niedaleko w przestrzeni, w małej odległości; niedaleko w czasie, niezadługo; dokładnie, dobrze, wnikliwie; prawie, mniej więcej, w przybliżeniu', dial. kasz. *blïzkʷo*, *blǝzkʷo* 'blisko, w pobliżu'; w tym samym znaczeniu: dłuż. *blizko*, głuż. *blisko*, czes. od XIV w. *blízko* (też dial., Bartoš DSM, dziś także *blizce*), sła. *blízko*, dial. *bl'isko* (Buffa Dlhá Lúka);

sch. *blìsko*, bułg. *блúзко*, maced. *блиску*;

ros. *блúзко*, dial. też jako praep. z gen. 'w pobliżu, około, w przybliżeniu' (SRNG), ukr. *блúзько* od XVI w. (Tymčenko), brus. *блíзка*. ~

Por. połab. *blaizěk* < **blizokъ* adv. 'blisko'.

Od *blizъkъ*. *T.Sz.*

blizъkъ 'znajdujący się w niewielkiej odległości, propinquus'

~ pol. *bliski* 'znajdujący się w niewielkiej odległości, przyległy, sąsiedni, niedaleki w czasie, niedawno miniony', w użyciu rzeczownikowym 'członek rodziny, bliski krewny, przyjaciel', stpol. od XIV w. *bliski* : *blizek* 'niedaleki (o czasie, miejscu); krewny, powinowaty; bliźni', kasz. *blïzkï* : *blǝzkî* 'propinquus', dłuż. *blizki* 'ts.', głuż. *bliski* 'ts.', czes. *blízký* 'ts.', sła. *blízky* 'ts.';

słe. *blízek -zka* 'ts.', sch. nowe (Vukowi nie znane) *blìzak -ska* 'ts.', sch.-cs. **близъкъ** 'ts.', bułg. *блúзък -зка* 'ts.', maced. *близок -ска* 'ts.';

ros. *блúзкий* : *блúзок -зкá -зкó* 'ts.', pl. subst. *блúзкие* 'krewni', ukr. *блúзький* 'bliski; krewny; bliźni', brus. *блíзкі* 'bliski'. ~

Derywat od *blizъ* (zob. *blizъ* 1.), przyr. *-kъ* normalnie rozszerza dawne tematy na *-u-* (Trubeckoj BSL XXIV 130—7, Vaillant BSL XXXI 43—6, Rysiewicz Studia 101—11). *T.Sz.*

blizь adv. 'blisko, prope'

~ scs. **близь** adv. i praep. 'blisko';

strus. **близь** adi. indecl. i adv. 'bliski, niedaleki', 'blisko, obok', jako adv. 'obok, w pobliżu, blisko; wkrótce, skoro; w przybliżeniu, prawie', jako praep. z gen. 'obok, nie opodal; około (o ilości)' (Slovarь DRJ), ros. *близь* praep. z gen. 'blisko, wedle, około (w czasie i przestrzeni)', ukr. dial. *близь* adv. 'blisko'. ~

Od adi. *blizъ* (zob. *blizъ* 1.), por. stpol. *blizi* 'bliski', strus. **близь** wskazujące na *blizьjь*. Budowa jako w słow. *pravь* : *pravъ*, *prěmь* : *prěmъ* (por. Brugmann IF XXVII 271, Vondrák VSG II 274, Meillet SC 471). *T. Sz.*

bliža dial. zach., słe. 'bliskość, sąsiedztwo'

~ pol. dawne *bliża* (Kn., L. z XVIII w.), sli. *bližȯ́* (Lorentz PW), dłuż. *bliža*, głuż. *bližnja*, stczes. *blížě* (: czes. *bliza*, Jungmann);

słe. *bliža*. ~

Abstractum od *blizъ*, o budowie zob. s. 81—2.

W tym samym znaczeniu z innymi formantami:

1. z suf. *-ь*: czes. *blíz -i* (Jungmann); ros. dawne i dial. *близь* (SSRJ); por. sła. *blízeň -zně* (Jungmann) ⟨ *bliznъ*;

2. z suf. *-jь*: pol. dial. kasz. *blëž* (Lorentz PW), dłuż. *bliž -a*, *bliž -y*, czes. poet. *blíž -e*. *T.Sz. — K.H. — F.S.*

bližika 'krewny, powinowaty'

~ sch. od XIII w. *blìžika* m. i f. 'krewny, krewna', od XVI w. też zbiorowe 'krewni, rodzina', scs. **ближика** m. 'bliźni';

strus. od XI w. **ближика** m. i f. 'krewny, swojak, krewna'. ~

Por. sch. dial. i może dawne *blizika* 'krewni, rodzina';

z suf. *-ikъ*: strus. **ближикъ** 'krewny, swojak';

z suf. *-ica*: połab. *blaizaicə* (≤ **blizicě*) n. pl. f. 'bliźnięta (dziewczęta)', sch. dial. (Czarnogóra) *blìzîca* 'krewni, rodzina' (RSAN).

Od comp. *bliži* z suf. *-ika*, o budowie zob. 91—2. *W.B. — F.S.*

bližiti zob. **bliziti**

blǫditi *blǫd'ǫ* 'postępować niewłaściwie' : 'być w błędzie, popełniać błąd, errare', 'odstępować od właściwej drogi' (› 'żyć rozpustnie, wszetecznie, moechari, scortari'), 'mylić drogę, błąkać się, wałęsać się, errare, vagari', 'mówić bez sensu, bredzić, szaleć, być chorym umysłowo'; 'sprowadzać na niewłaściwą drogę, powodować błąkanie się, wprowadzać w błąd, zwodzić, errare facere'

~ pol. *błądzić błądzę* (w stpol. od XIV w. inf. *błędzić* cofający się w XVI w.) 'errare, vagari', też 'popełniać błąd, mylić się, postępować niewłaściwie, errare, non recte facere' od XIV w., w XV w. też 'chwiać się, potykać się', stpol. od XV w. też 'bredzić, np. w gorączce, pleść od rzeczy; być chorym umysłowo, szaleć' (dziś dial.: sli.; Kucała PSM), połab. *blǫdâl* (**blǫdilъ*) 'mylił drogę, błądził', dłuż. *błuźiś -im* 'powodować błądzenie, sprowadzać na błędną drogę; plątać, gmatwać; błąkać się, mylić drogę, errare; bredzić, majaczyć', *błuźiś se* 'mylić się, mijać się z prawdą', głuż. *błudźić* 'błąkać się, błądzić, errare', u Pfuhla też 'wprowadzać w błąd, bałamucić', *błudźić so* 'dawać się zbałamucić, mylić się', czes. *blouditi -dím* 'errare (mylić drogę, błąkać się bez celu; popełniać błąd)', stczes. od XIV w. *blúditi blúzu* 'ts.', dial. moraw. *blúdit'* 'zwodzić, wprowadzać w błąd, mamić', sła. *blúdit'* 'errare (mylić drogę, tułać się, błąkać się; być w błędzie)';

słe. *blǫ̑diti -im* 'errare (błądzić, błąkać się, wałęsać się); pleść od rzeczy, mówić głupstwa; mieszać, fałszować; wprowadzać w błąd, zwodzić', *blodi se mu* 'bredzi, majaczy', sch. *blúditi -dīm* 'errare (błądzić, błąkać się, tułać się; być w błędzie, mylić się)' od XIV w., 'żyć rozpustnie, rozwiąźle, moechari' od XVI w., w XVII—XVIII w. też 'wprowadzać w błąd, zwodzić, mamić' (i dziś *blúditi se* 'dawać się wprowadzać w błąd', RSAN), dial. *blúditi blûdīm* 'pieścić, rozpieszczać, blandiri' (u Vuka z Dubrownika) od XVI w. : *blūdȅt blūdîm* 'roić, śnić z otwartymi oczyma' (Skok ER I 173—4: Kos.-Met.), scs. **блѫдити блажда -диши** 'errare (błąkać się, mylić drogę; popełniać błąd)', 'scortari, fornicare (żyć wszetecznie, rozpustnie)', bułg. dial. *блъдá* (*блъдя́*) *-дúш* : *блъдя́*, *бля́дам* 'błąkać się, errare; mówić przez sen, bredzić', *бя́лдам*

'poruszać się powoli, brnąć, np. po błocie, śniegu' (BER I 99), maced. *бладам -даш* 'bredzić, majaczyć', dial. *бландам -даш* 'błąkać się, tułać się' : (Małecki SW) *blǎnd'ájä blǎnd'áš* 'błądzić, błąkać się, errare' (z cs.: maced. *блудам -диш* 'błąkać się, tułać się');

strus. **блоудити блоужоу** 'errare (mylić drogę, błąkać się; popełniać błąd, mylić się)', 'errare facere, powodować błądzenie, błąkanie się', 'żyć rozpustnie, scortari', ros. *блуди́ть блужу́ блу́дишь* : *блуди́шь* pot. i dial. 'błąkać się, wałęsać się, mylić drogę', dial. (z oboczną postacią *блудáть*) też 'psocić, swawolić, zbytkować; robić coś niedozwolonego, zabierać coś cudzego po kryjomu, wyrządzać szkodę; oszukiwać, okłamywać' (Dal, Slovarь Urala, Melьničenko Jaroslavl), *блуди́ть блужу́ -ди́шь* 'żyć wszetecznie, rozwiąźle' (wg Dala w tym znaczeniu cs.), ukr. *блуди́ти блуджу́ блу́диш* 'errare (błąkać się, mylić drogę; popełniać błąd, mylić się)', *блуди́ти слова́ми* pot. 'mówić nieprzytomnie, majaczyć', brus. *блудзíць блужу́ блу́дзіш* 'błąkać się, tułać się'. ~

Iter.-caus. do *blęsti blędǫ*. Najbliższe odpowiedniki: lit. *blandýti(s)* 'wałęsać się; zaciemniać się; mrużyć oczy; wstydzić się', łot. *bluôdîties* 'wałęsać się' (= *blàndîties*), 'nie patrzeć prosto w oczy, wstydzić się', ags. *blendan* 'oślepiać', stwniem. *blenten*, *blendan* (**blandjan*) 'zaciemniać, oślepiać'.

Buga RFV LXX 100, Trautmann BSW 34—5, Pokorny IEW 157—8.

T.Sz. — F.S.

blǫdъ *blǫda* 'niewłaściwe postępowanie': 'mylne mniemanie, odstępstwo od prawidłowości, normy, error', 'odstępstwo od właściwej drogi' (> 'rozpusta, wszeteczeństwo'), 'błąkanie się, wałęsanie się, erratio'; 'utrata panowania nad rozumem, obłęd, szaleństwo, deliramentum, vesania'; 'istota błądząca, powodująca błądzenie'

~ pol. *błąd błędu* 'mylne mniemanie, fałsz, odstępstwo od prawidłowości, normy, pomyłka; wada, zły nawyk', stpol. od XV w. często 'o przekraczaniu nakazów i przepisów religijnych', też 'błądzenie, błąkanie się' (dziś dial., Karłowicz SGP, Kucała PSM), 'bezdroża, manowce', 'szaleństwo, utrata panowania nad rozumem, obłęd' (dziś dial., Karłowicz l. c.), w XVI w. także 'marność, ułomność, nieszczęście'; 'błądzący w sprawach wiary, heretyk' (SP XVI IBL, L.), dłuż. *błud* 'błędny ognik', dawne i dial. też 'error, błąd, pomyłka', głuż. *błud* 'pomyłka, omyłka; zmieszanie, konfuzja; obłąkanie, obłęd', czes. *blud* 'błędne mniemanie, błąd, omyłka, error' (w tym znaczeniu od XIV w.), 'herezja, kacerstwo', u Husa też 'wszeteczeństwo, rozpusta' (Novák SlHus), dial. 'błądzenie' (Kubín Kladsko), 'jakaś roślina powodująca błąkanie się, błądzenie' (Bartoš DSM), czes. *bloud* 'narwaniec, dureń, głupstwo', notowane już u Gebauera jako *blúd* (ale nie poparte przykładem), sła. *blud* 'niewłaściwy pogląd, omyłka, error; herezja; chorobliwe urojenie, majaczenie; błądzenie', dial. *blúd* 'roślina nostrzyk, Melilotus';

słe. *blȏd* 'omyłka, błąd, error; rozkosz, rozpusta; obłęd, szaleństwo', sch. *blûd* 'rozpusta, nierząd, rozwiązłość' od XIV w., dawne od XVI w. też 'mylne mniemanie, pomyłka, error', 'rozkosz, żądza', scs. **блѫдъ** 'rozpusta, rozwiązłość; cudzołóstwo';

rus.-cs. **блоудъ** 'error, pomyłka, błąd', 'rozpusta, nierząd, cudzołóstwo' (stąd bułg. *блуд* 'nierząd; zamęt, zamieszanie, bezład', maced. *блуд* 'rozpusta', ros. *блу́д -а* 'ts.', ukr. *блу́д*, brus. *блуд* 'ts.'); ros. dial. *блу́д* 'błąkanie się, błądzenie', ukr. dial. *блу́д* 'błąkanie się, błądzenie; nieczysta siła powodująca błąkanie się', u Żel. 'omyłka, błąd, error', brus. dial. *блуд* 'zgubienie drogi,

właściwego kierunku', dial. poleskie *блуд* 'zamroczenie, zamęt w głowie' (Leks. Polesьja 21). ~

Por. dłuż. dawne *błuda* = *błud*, sże. *błǫ́da* 'error', sch. XVI—XVII w. *blûd* f. (i dziś jako rzadkie = *blûd* m.).

Wyraz motywowany podwójnie: na stare nomen z wokalizmem *-o-* do *błęsti błędǫ* nawarstwił się wtórny derywat wsteczny od *błǫditi*. Dokładny odpowiednik: lit. *blañdas* 'zaćmienie (umysłu)'. *T.Sz. — F.S.*

błǫdьnica zob. **błǫdьnikъ**

błǫdьnikъ *błǫdьnika* 'kto błądzi, błądzący', fem. **błǫdьnica**

błǫdьnikъ: ~ pol. dawne *błędnik -ka* od XVI w. 'człowiek błądzący, heretyk', od XVIII w. 'labirynt', dial. 'błędny ognik' (Karłowicz SGP), dłuż. *błudnik -ka* 'człowiek błądzący, błąkający się; duch błędny; błędny ognik', głuż. *błudnik -ka* 'człowiek błądzący, wyznający błędną wiarę, heretyk', u Pfuhla też 'duch błędny; obłudnik, hipokryta', czes. *bludník -ka* 'heretyk (przestarz.); baśniowa istota nadprzyrodzona' (SSJČ), stczes. już w XIV w. 'kto błądzi, kto jest w błędzie', sła. *blúdnik -ka* 'heretyk; tułacz, włóczęga' (Isačenko SRS);

sże. *blodník -ka* liter. 'kto błądzi, błąka się', przestarz. 'rozpustnik', sch. *blûdnīk -ka* 'kto błądzi': dawne 'heretyk', dziś 'włóczęga, błąkający się' (u Vuka jako zach.), 'rozpustnik, wszetecznik' (w tym znaczeniu od XIV—XV w.), scs. **блѫдьникъ -ка** 'rozpustnik, fornicator' (Supr.);

rus.-cs. w XI—XIV w. **блоудьникъ -ка** 'scortator' (stąd bułg. *блу́дник* 'ts.', maced. *блудник* 'ts.'), ros. arch. *блудни́к -ника́* 'rozpustnik, cudzołożnik', dial. 'psotnik, zbytnik; szkodnik' (SRNG), ukr. przestarz. *блудни́к -ника́* 'rozpustnik', u Żel. *блу́дник -ка* 'człowiek sprośny, nieprzyzwoity', 'labirynt', u Tymčenki z XVI—XVIII w. *блудник* 'kto błądzi'. ~

błǫdьnica: ~ pol. w XVII w. *błędnica* 'zjawisko mamiące, mamidło' (L.), dłuż. *błudnica* 'błądząca, błąkająca się; zakład dla obłąkanych', w NW 'ein Spreearm in Burg', głuż. *błudnica* 'mara, mamidło; zakład dla obłąkanych', sła. rzadkie *blúdnica* 'żebraczka; heretyczka' (Isačenko SRS);

sże. *blodnica* liter. 'meretrix' (SSKJ), sch. od XIV w. *blûdnica* 'meretrix', dziś też *blúdnica* 'coś co błądzi, błąka się (o planecie); dom rozpusty', scs. **блѫдьница** 'meretrix';

rus.-cs. XI—XIV w. **блоуд(ь)ница** 'meretrix' (stąd bułg. *блу́дница*, u Gerova *блудни́ца* 'ts.', maced. *блудница* 'ts.'), ros. przestarz. *блудни́ца* 'ts.', dial. fem. do *блудни́к* (SRNG), ukr. przestarz. (u Tymčenki z XVII w.) *блу́дниця* 'meretrix'. ~

Od *błǫdьnъ*, o budowie zob. 90—1, 98. *T.Sz. — K.H.*

błǫdьnъ 'związany z niewłaściwym postępowaniem, związany z błędem, błądzeniem' : 'zawierający błąd, mylny', 'będący w błędzie, odstępujący od właściwej drogi' (> 'grzeszny, rozpustny, niemądry'), 'błądzący, błąkający się, zabłąkany; obłąkany'; 'sprowadzający na niewłaściwą drogę, wprowadzający w błąd, zwodniczy'

~ pol. *błędny* 'zawierający błąd, fałszywy; błądzący, błąkający się; wprowadzający w błąd, zwodniczy; obłąkany, nieprzytomny' od XV w., stpol. (z oboczną postacią *błądny*, por. sli. *błǫdnï*) w szerszym znaczeniu, także 'grzeszny' od XIV w.; *koń, wół błędny* 'błąkający się, błądzący, zabłąkany', dłuż. *bludny* 'zawierający błąd, mylny; wprowadzający w błąd, zwodniczy; obłąkany, pomylony', u Jakubicy XVI w. 'błądzący, błąkający się', głuż. *błudny* 'zawierający błąd, mylny', 'obłąkany, pomylony', czes. *bludný* 'za-

wierający błąd, mylny; heretycki, kacerski; będący w błędzie, błądzący, błąkający się, tułaczy, wędrowny', stczes. też 'grzeszny; wprowadzający w błąd, zwodniczy, powodujący błądzenie', sła. *bludný* 'zawierający błąd, mylny; błądzący, błąkający się, tułaczy, wędrowny; zwodniczy, powodujący błądzenie';

słe. *blǫ̂den -dna* 'błąkający się, błądzący, tułaczy, wędrowny; zwodniczy, wprowadzający w błąd, urojony', sch. *blûdan -dna -dno* 'rozpustny, rozwiązły, nierządny' od XIII w., 'błąkający się, zbłąkany' (RSAN), w języku dawnym od XVI w. 'będący w błędzie, mylny, fałszywy, errore captus', 'rozkoszny, miłosny, voluptarius', u Vuka tylko *blûdnī sîn* 'syn marnotrawny', scs. **блѫдьнъ** 'rozpustny, rozwiązły, wszeteczny, lubieżny', **блѫдьныи сынъ** 'syn marnotrawny' (stąd: rus.-cs. **блоудьныи, блоудьныи сынъ** > bułg. *блу́ден*, u Mladenowa BTR też *блъ́ден*, *блу́ден син*, maced. *блуден*, ros. *блу́дный*, *блу́дный сы́н*, ukr. *блу́дний*, brus. *блу́дны сын* 'ts.');

ukr. *блу́дний* (u Żel. też *блудни́й*) 'zbłąkany, błąkający się; błędny, mylny, zwodniczy (np. o drodze)', brus. dial. *блу́дный* 'zbłąkany, błąkający się (o bydle)'. ~

Derywat od *blǫdъ*, *blǫditi*. *F.S.*

blǫkati (sę) *blǫkajǫ* (*sę*) dial. płn. 'wałęsać się, włóczyć się, tułać się, błądzić, vagari'

~ pol. w XVIII w. *błąkać kogo* 'wprowadzać w błąd, powodować błądzenie, błąkanie się', dziś *błąkać się* 'chodzić nie mogąc znaleźć drogi, wyjścia, błądzić; wałęsać się, tułać się, kluczyć' od XV w. (w XVI w. też *błękać się*), w XV—XVI w. *błąkający* 'błądzący, vagus', czes. dial. moraw. *blúkat'* (*se*) 'tułać się, błąkać się, wałęsać się', o różnych dial. wtórnych ekspresywnych postaciach, np. *blunkat* (*se*), *blonkat*, *bluncat* (*se*), *bloncat* (*se*), zob. Machek ES 35, sła. dial. wsch. *blukac śe* 'ts.' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

ros. dial. *блука́ть* nowogrodzkie, kurskie, woroneskie 'błądzić, wałęsać się, włóczyć się', *блука́ться* 'włóczyć się', ukr. *блука́ти -а́ю -а́єш* 'błądzić, błąkać się; tułać się, włóczyć się', dial. *блука́тися* 'błądzić, włóczyć się, chodzić bez celu', brus. *блука́ць -ю -еш* 'wałęsać się, błądzić, włóczyć się', u Nosoviča *блука́ццa* 'ts.' ~

Płn.słow. nowotwór do *blǫditi* (zob.) jak *brukati* : *bruditi*, *nǫkati* : *nǫditi*. Por. łot. *blañkstît* 'odstępować, odchodzić na bok', *blañkstîtiês* 'włóczyć się, wałęsać się, wałkonić się'.

Buga RFV LXX 101, Sławski SE I 36, Vasmer REW I 95. — Iljinskij PF XI 190—1 dopatrywał się tu dekompozycji prefiksu z **ob-lǫkati* (rekonstruując **lǫkati* 'czynić zakręt, zbaczać z drogi') pod wpływem *blǫditi*.

T.Sz. — F.S.

blъcha 'mały bezskrzydły owad z rzędu Aphanitera, pasożytujący na ssakach i ptakach, pulex'

~ pol. od XV w. *pchła* (forma przestawiona z **błcha*, por. niżej bułg. dial. *бъхла*, tak Brückner PF VII 182—5, Rozwadowski GJP 193, Meillet SC 77; inne, mniej przekonujące objaśnienie dał Ułaszyn PF VII 425—70, PorJ IX 33—8: *błcha* > *płcha* > *pchła*), dial. oprócz najczęstszej postaci *pchła* też *pcha*, *pka*, *pła*; na peryferiach zachowane formy pierwotniejsze z nagłosową spółgłoską dźwięczną: *błecha* (: *płecha*), *błycha*, zob. MAGP VIII m. 389, cz. II s. 125—6, połab. *blâχə*, dłuż. *pcha*, dial. *bcha* (stare *błocha* według Muki I 42 zapożyczone od słowackich kolonistów), głuż. *pcha* (też dial., Michalk Neustadt), *tcha*, dial. *bka*, *tka*, u Bernekera SEW 62 też dial. *błokha*,

czes. *blecha* (też dial., Gregor Slav.-buč.), dial. *błecha* (Steuer Baborów), stczes. w XIV—XV w. *blcha* (Gebauer HMČ III 1, 179, 190—1), gen. pl. *blech* (stąd czes. *blecha*, zob. też HMČ I 63), dial. z r. 1511 *blucha* (tak Gebauer l. c. I 295), sła. *blcha*, dial. *bliha*, *bliχa* (Kálal, Sipos Bükk-Gebirge 235, Buffa Dlhá Lúka 133), *bl'χa* (Stanislav Liptov 171), *blucha* (Kálal), *bucha* (Machek ES 34);

sle. *bólha*, dial. *bą̑χą* (Tominec Črni vrh), sch. od XV w. *bùha* (RJAZ), *bùva* (*bùha*, *bùva*, RSAN), dial. czak. *bùha bùhi*, *buhà buhî*, cs. блъха, bułg. *бълхá*, dial. *бълвá*, *бъ̀лá*, *бъхла*, rodopskie *бъ́ла*, *бълá* (BDial. II 134), maced. *болва*, dial. *бл̀ъχа* (Małecki SW), *бу́ва*, *бу́а* (Vidoeski Kumanovo 54);

rus.-cs. блъха, бълоха, блоха, ros. *блохá*, pl. *блóхи*, ukr. *блохá*, brus. *блыхá*. ~ Por. połab. *blâχvoi* nom. acc. pl. (**blъχъvy*).

Dokładne odpowiedniki w bałt.: lit. *blusà*, łot. *blusa* 'ts.'

Inne języki ie. mają nazwy podobne, ale nie dające się sprowadzić do wspólnej prapostaci. Podobne przekształcenia (związane zapewne z tabu, zob. Havers NLS 127) spotykamy też w innych nazwach robactwa, por. *gn'ida*, *vъšь*. Z nagłosowym *b-* lub *bh-*: afgańskie *vraža* (< **brusā*), gr. ψύλλα (<**blusi̯ā*), z *p-*: stind. *plúši-*, orm. *lu* (< **plusos* f.), alb. *plesht* (< **pluso-*), łac. *pūlex* (< **pusl-*); z ie. **plouk-* : stwniem. *flôh*, ags. *fléah*.

Meillet MSL XXII 142—3. *T.Sz.*

blychati zob. **blykati**

blychnǫti zob. **blykati**

blykati *blyčǫ* : *blykajǫ* : **blychati** *blychajǫ* dial. płd. 'wypływać obficie, gwałtownie, tryskać, lać się', perf. **blyknǫti** : **blychnǫti**

blykati: ~ bułg. *блúкам* (dial. *блúча*) 'tryskać, wytryskiwać, wypływać nagle w wielkiej ilości, obficie; lać jak z cebra, o deszczu', dial. *с-блúкам* 'roić się, mrowić się, np. o robactwie', maced. *бликам* 'tryskać, wytryskiwać, lać, walić, o deszczu'. ~

blychati (na gruncie poszczególnych języków też z zanikiem *-ch-* : *blijati*): ~ sch. dial. *blíhati blîhām* : *blíjati blîjām* 'tryskać, lać się', też o 'biegunce u bydła, fluit alvus pecori' (Vuk, RSAN), u Jambrešicia XVIII w. *blìhati* 'wymiotować, vomere', bułg. dial. zach. *блúя -еш* 'wytryskać, pojawiać się nagle; padać obficie, lać, o deszczu' (Gerov Dop., Umlenski Kjustendil). ~

Perf. ***blyknǫti*** : ***blychnǫti***: bułg. *блúкна*, maced. *бликнам* (dial. *блúknuvam* 'rzucam się w wodę, zanurzam się w wodę' Małecki SW II 9, por. bułg. dial. *блю́кам*, *блю́кна* = *блúкам*, *блúкна*), sch. dial. *blíhnuti blîhnēm*, *blínuti blînēm*.

Do ie. *bhleu-*, a więc ten sam pierwiastek co *bl'ъvati bl'ujǫ* (zob.). Pierwotna postać: *blū-ka-ti* : *blū-cha-ti*, o budowie zob. s. 49—51, odpowiedniki ie. pod *bl'ъvati*.

V. Georgiev BEO 9, BER I 57, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 3, 175. *K.H.* — *T.Sz.* — *F.S.*

blyknǫti zob. **blykati**

blьknǫti *blьknǫ* dial. płn. 'tracić świeżość barwy, płowieć'

~ pol. dial. kasz. tylko z pref., np. *vəblękną*, *zblękną* 'spełznąć (Lorentz PW), pol. nowsze *blaknąć* (por. w XVII w. *blakować* 'blednąć, tracić barwę', L.) 'tracić intensywność barwy, płowieć, pełznąć; tracić na wyrazistości, niknąć' (wyraz pol. niepewny, podejrzany o pożyczkę dniem., por. Brückner SE 28, Hinze WDLP 124, co tłumaczyłoby wokalizm *-a-*, uważany

często za wynik kontaminacji z *blady*, Berneker SEW I 63, Rudnyćkyj ED 143—4), stąd ukr. *бля́кнути -ну -неш* 'ts.', brus. *бля́кнуць -у -еш* 'ts.';

ros. *блёкнуть -ну -нешь* 'płowieć, pełznąć', 'więdnąć, tracić świeżość' (dial. 'zapadać na zdrowiu, o człowieku'), *блёклый* 'zwiędły, spłowiały, spełzły', dial. 'chudy i blady; wyniszczony, wychudzony, o ludziach', *блёклой* 'niemrawy, pozbawiony świeżości, o ludziach' (SRNG, Slovarь Urala), ukr. *блéкнути -ну -неш* 'płowieć, tracić barwę', 'więdnąć'. ~

Zarówno etymologia, jak i pierwotna postać niepewne (por. Vasmer REW I 91). Najbardziej przekonuje zestawianie z lit. *nu-bliẽkti* 'płowieć, tracić barwę' (Otrębski LP I 122). Mniej przekonuje łączenie z lit. *blùkti blunkù blukaũ* 'tracić barwę' (Fraenkel LEW 51 rekonstruujący bałto-słow. praformy **blək-* : **blk̥-*), czy też nawiązywanie do ie. **bhleiq-* 'błyszczeć, świecić' (Pokorny IEW 157). *K.P.* — *T.Sz.*

blьsknǫti *blьsknǫ* 'zabłysnąć, zajaśnieć, zalśnić, zaświecić'

~ sli. *blesknǫc* 'zaświecić, zabłysnąć' (Lorentz PW), czes. *blesknouti*, stczes. od XIV w. *blesknúti* 'błysnąć, zaświecić', sła. *blesknúť*, *blesnúť*, dial. *blsknúť* 'ts.';

cs. **блъснѫти блъсну** 'błysnąć, o błyskawicy' (np. w psałterzach), bułg. dial. *блъ́сна*, *бъ́сна*, *бл'ъ́сна*, rodopskie *бо́лснê* 'zabłysnąć, zaświecić' (Gerov, Stojkov Banat, Stojčev BDial. II 131, Umlenski Kjustendil), w języku liter tylko 'uderzyć, pchnąć, trzasnąć' (o rozwoju znaczenia BER I 58), maced *болснам -неш* 'zabłysnąć, zaświecić';

rus.-cs. **блъснoути блъснoу** 'zabłysnąć', ros. *блеснýть -нý -нéшь* 'błysnąć, zaświecić; pojawić się nagle, mignąć', dial. *блескнýть* 'ts.' (SRNG), ukr. *блúснути -ну*, brus. *бліснуць* 'zabłysnąć, zalśnić'. ~

Por. synonimiczne wyrazy nowsze z wokalizmem wtórnym, właściwym innym formacjom:

blisknǫti (: *bliscati*, *bliskati*): czes. dial. *blisknuč'*, *blisknút' se* (Lamprecht Opava, Bartoš DSM), sła. dial. *blis(k)nút'*; sle. *blískniti blîsknem*, w SSKJ też *blísniti -nem*, sch. *blìsnuti -nēm* : *blísnuti blîsnēm*;

blěsknǫti (: *blěščiti*, *blěskati*): sli. *blasknǫc* (Lorentz PW); sch. *bljȅsnuti -nēm* : *blésnuti blēsnēm*, bułg. *блéсна -неш*, maced. *блеснам -неш*;

blysknǫti (: *blyskati*): pol. od XVI w. *błysnąć*, dłuż. *błysknuś*, głuż. *błysknyć*, *błysnyć*, czes. *blýsknouti*, sła. *blysknúť*, *blysnúť*.

Psł. *blьsk-nǫ-ti*, czasownik perfektywny wyrażający zapoczątkowanie czynności od *blьščati*. O budowie zob. s. 44—5.

Meillet SC 215, Vaillant GC III 241. *T.Sz.* — *F.S.*

blьščati *blьščǫ* 'jaśnieć blaskiem, błyszczeć, lśnić, fulgere'

~ pol. dial. *pscеć* (**błscеć*) 'błyszczeć' (Przasnyskie, Karłowicz SGP), stpol. w Psałt. puł. *plszczenye* < *blszczenie* 'błyszczenie' (Jurkowski JP XLI 120—1), stczes. w XV w. *blščieti -ščų -ščíš* i *blščieti sě* 'błyszczeć';

sle. *bolščáti -ím* (< **bl̥ščati* z normalnym w płd.słow. rozwojem grupy *-lь-*) 'patrzeć wytrzeszczonymi oczyma; być wytrzeszczonym (o oczach)', scs. **блъштати сѧ блъштѫ сѧ** 'błyskać, pobłyskiwać, błyszczeć, lśnić', bułg. dial. *блъщя́* 'błyszczeć, lśnić się', śrbułg. **блъштати сѧ** 'ts.';

rus.-cs. **блъщати блъщоу : блѣщатисѧ : блѣщатисѧ** 'błyszczeć, lśnić się', ukr. *блищáти -щý -щúш* 'ts.', brus. *блішчáць -чý -чыш* 'ts.' (z normalnym rozwojem *-lь-* > *-ły-*, *-li-*). ~

Por. synonimiczne wyrazy nowsze z wokalizmem wtórnym, właściwym innym formacjom:

bliščati (: *bliscati*, *bliskati*, por. lit. *blyškė́ti* 'błyszczeć, lśnić'): pol. dial. *bliszczyć*, stpol. wyjątkowe w XVI w. *bliszczeć* (*się*), SP XVI IBL, czes. u Jungmanna *blištěti*, dial. *bliščeč se* (Lamprecht Opava, Loriš Ostrava), sła. dial. *bliščec se* (Sipos Bükk-Gebirge); słe. *bliščáti -čím*; ros. dial. *блищáть -щúт* (SRNG);

blěščati (: *blěščiti*): pol. dial. *blészczeć*, słi. *bleščec -čą*, stpol. np. w XVI w. u Reja *bleszczy się* 'błyszczy się, lśni', głuż. *blěščeć*, czes. dial. laskie *bleščeć*; słe. *blęščáti -čím*, sch. *bléštati* (*se*), *blijèštati* (*se*), dial. *bljéštati* (*se*) *-tīm* (*se*), *blēštèt -štîm* (Elezović Kos.-Met.), bułg. *блещя́ -щúш*, maced. *блештам -штиш*;

blyščati (: *blyskati*, zob. *bliscati*): pol. *błyszczeć* (*się*) od XV w., dłuż. *błyšćaś*, głuż. *błyšćeć*, czes. *blyštěti* (*se*), stczes. *blyščěti sě -šču sě*, sła. *blyšt'at' sa -ští*.

Dobrze zaświadczone są też formy typu *blьstěti*, *blěstěti*, których *-st-* można by wytłumaczyć z pierwotnego iterativum *bliscati*, albo też wpływem typu *puščǫ* (< **pust'ǫ*) *pustiti*: słe. *blestę́ti*, cs. **блъстѣти блъштѫ**, śrbułg. **блъстѣти блъштѫ** (BER I 55), bułg. *блестя́ -тúш*, dial. *блъстя́* (BER I 58), maced. *блестам -тиш*, ros. *блестéть блещý блестúшь*, ukr. *блистíти блищý -стúш*, dial. *блестíти* (Żel.), brus. dial. *блісцéць бліщý блісцíш*.

Czasownik wyrażający stan z właściwym tym formacjom suf. *-ě-* w infinitiwie i wokalizmem zredukowanym w pierwiastku. Dokładny odpowiednik w lit. *bliskė́ti* 'błyszczeć, lśnić' (Fraenkel LEW 46) i z grupą dźwięczną *-zg-* (o której zob. Meillet SC 236, Walde KZ XXXIV 515—16) *blizgė́ti blizgù* 'błyszczeć, jasno się świecić, migotać się; błyskać się', łot. *bližǵêt* 'migotać się' (Mühlenbach I 315). Do ie. **bhliǵ-* 'świecić' z rozszerzeniem o suf. *-ske-* (o suf. Meillet l. c. 215, Scheftelowitz KZ LVI 184—5). Inne odpowiedniki ie. sprowadzają się do *bhlēiǵ-*, *bhlīǵ-*, por. np. ags. *blīcan* 'błyszczeć', stnord. *blīkja* 'błyszczeć, świecić się, lśnić', *blik* 'blask', stwniem. *blic* 'błyskawica' (Pokorny IEW 156—7, Holthausen VEWA 19).

Zob. *lъščati*. *F.S.*

bl'ьvati *bl'ujǫ* 'wymiotować, vomere'

~ stpol. *blwać bluję* od XVI w., tylko tak kilkakrotnie u Mącz. 507c, u L. z XVI—XVII w. (inf. *bluć* wyjątkowo już około r. 1500, Słownik stpol.; u L. nie poparty przykładem), połab. *bl'åvə* 3 sg. praes. < **blьvaje(tъ)*, stdłuż. *bluś bluju* (też 'pluć'), dziś *bluwaś -wam* 'ts.', głuż. *bleć bluju bluješ* (u Pfuhla też jako dawniejsze *blwać*, *blać*), *bluwać -wam* 'ts.', czes. *blíti bliji* (dial. *blít blíju*, Hruška DSCh, moraw. *bl'ut*), stczes. już w XV w. *blvati bl'uju*, sła. dial. *bliat'*, wsch. *bl'uc bl'uju* : *bl'uvat'*, wsch. *bl'avac* (Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

słe. *bljuváti bljúvam* : *bljújem* (dial. rez. *bjuvat*, Slav. Leks. 203), u Pleteršnika też *bljeváti bljújem*, *bljúti bljújem*, sch. od XV w. *bljùvati bljùjēm* (też przen. 'rzygać, gwałtownie wyrzucać z siebie'), scs. **бльвати блюѭ** Euch. (cs. też **блювати блюваѭ : блюѭ**), bułg. *бъ́лвам*,, dial. też *бъл'вам*, *блю́вам*, *блю́я* aor. *блюх* (BER I 58, 98—9, BDial. I 70), maced. *блујам блуе*, dial. *болвам болва*, u Małeckiego SW *blъ́vam -aś* : *bъ́łvam -aś*;

rus.-cs. już w XI w. **иꙁ-бльвати, иꙁ-блєвати иꙁ-блюю, бльванѥ, блєванѥ** 'vomitus', ros. *блевáть блюю́ блюёшь*, ukr. *блювáти блюю́ блює́ш*, brus. u Nosoviča *блевáнне* 'wymioty'. ~

Pierwotna postać *bl'ьvati bl'ujǫ*. Budowa inf. i praes. jak w *kl'ьvati kl'ujǫ*, *pl'ьvati pl'ujǫ*, *žьvati žujǫ* (Meillet MSL XIV 201—2, Sławski SE II 238; psł. *bl'ьvati* opiera się wg Trautmanna BSW 35 na pierwotnym temacie praet., por. lit. *bliùvo* < ie. **bhluu̯ā-*). W poszczególnych językach słow. nastąpiły wtórne wyrównania wg tematu praes. lub inf. Najbliższe odpowiedniki:

gr. φλέω 'wytryskać, obfitować, opływać' (z apofonią: φλύω 'przelewać się, wytryskać, wybuchać, kipieć, wrzeć, burzyć się'), lit. *bliáuti bliáuju* 'beczeć' (z apofonią *bliūti bliuvù* 'wybuchać rykiem, bekiem'), łot. *bļaût bļaûju* 'beczeć, krzyczeć'. Do ie. *bhleu-* 'nadymać się, wzbierać, przelewać się, opływać, płynąć'. Wyrazy słow. wskazują na ie. **bhlēu-* (sch. *bljùjēm*). Por. też łac. *fluō fluere* 'płynąć, ociekać, wypływać, rozlewać się' (do ie. **bhleu-gʷ-*).

Trautmann BSW 35, Meillet DEL[3] 430—2, Fraenkel LEW 49—50, Pokorny IEW 158—9. *T.Sz. — F.S.*

bl'ьvočь m. dial. płd. 'wymiociny, to, czym się wymiotuje'

~ bułg. *бълвóч* m. 'wymiociny; źle ugotowana, niesmaczna potrawa; niepotrzebne, bezsensowne słowa, oszczerstwa' (też dial., np. BDial. I 70, 186), dial. też *блювóч* m. 'wymiociny; coś niesmacznego' (Gerov, BDial. I 243), sch. dial. *bljùvoč* m. 'wymiociny' (RSAN). ~

Od *bl'ьvati*, postać *bl'uvočь* od nowszego inf. *bl'uti*, *bl'uvati*, por. *bl'uvota* : *bl'ьvota*, *bl'ьvotina*. O budowie zob. s. 103. *W.B.*

bl'ьvota dial. płd.-wsch. 'wymioty, vomitus'

~ bułg. dial. *бльвотá*, *бълвотá*, *блювотá*;

ros. *блевóта*, ukr. *блювóта*. ~

Nomen actionis od *bl'ьvati*. Postać *bl'uvota* wtórna (od nowszego inf. *bl'uti*, *bl'uvati* pod wpływem praes. *bl'ujǫ*).

Zob. *bl'ьvotina*. *T.Sz.*

bl'ьvotina 'wymiociny, wydzieliny przy wymiotach, vomitus'

~ pol. dawne *blwociny* pl. od XVI w.;

sch. *bljùvotina* od XVI w., scs. **блъвотина**, cs. też **блювотина**, bułg. dial. *бълвóтúна*, *бъл'отúна* (Mladenov BTR, BDial. I 70), *блювóтина*;

ros. *блевóтина*, ukr. *блювóтúна*. ~

Por. sch. *bljùvotak -tka*, brus. dial. *блевóцце*, sła. dial. wsch. *bl'uvacini* pl. 'ts.'

Derywat od *bl'ьvota* (zob., tu też o postaciach zaczynających się od *bl'uv-*). *T.Sz. — F.S.*

bl'uda, bl'udo zob. **bl'udъ**

bl'udъ m. (: **bl'udo** n. : **bl'uda** f., może i **bl'udy** *bl'udъve* f.) 'drewniany krąg, drewniana podkładka, deska do podawania jedzenia' : 'rodzaj prymitywnego stołu' : 'rodzaj prymitywnego naczynia, misa'

bl'udъ m.: ~ scs. **блюдъ** Supr. 'misa, półmisek, też kosztowny, srebrny', bułg. dial. *блюд* 'okrągła taca do noszenia chleba do piekarni' (Mladenov BTR, u Gerova *блю́д блю́дом* jednak z okolic Ochrydu), maced. *блуд* 'okrągła deska, na której się miesi chleb, albo na której się je';

ukr. dial. *блид* 'głęboki talerz drewniany albo metalowy; miska drewniana; obrzędowe kołacze, jaja, poświęcane na Wielkanoc' (KDA komentarze do m. 136, s. 196). ~

bl'udo: ~ dłuż., głuż. *blido* 'stół' (też dial., Fasske Vetschau, Michalk Neustadt, Schroeder Schleife);

sch. dial. *bljùdo* 'gliniane naczynie na jedzenie' (u Vuka z Czarnej Góry), stsch. od XIV w. 'misa, półmisek' (też kosztowny, ze srebra), scs. ***блюдо** 'misa, półmisek, też kosztowny, srebrny, discus, catinus' (postać tradycyjnie rekonstruowana, jednak niepewna, wszystkie przykłady podane w SJS mogą wskazywać na realnie zaświadczony nom. sg. **блюдъ** m.), bułg. *блю́до* pl. *блюдá*

'talerz; taca; potrawa, danie', dial. przede wszystkim 'gliniane naczynie, misa; obrzędowy chleb, obrzędowa potrawa z pszenicy, kutia; stół używany do jedzenia' (Mladenov BTR, BER: płn.zach., też BDial. I 243, III 40, IIBE IV 215: z okolic Sofii, Ichtimanu, Chaskowa), w XVIII w. też *блидо* 'misa' (z przejściem *'u* > *i*), maced. *блюдо* 'talerz, miska', dial. *bl'údu bl'údutu*, pl. *bl'udá* 'talerz porcelanowy lub blaszany' (Małecki SW);

strus. od XI w. **блюдо** 'misa, krąg płaski, koszyk', ros. *блю́до* pl. *блю́да* 'półmisek; potrawa, danie', dial. przede wszystkim 'wielki talerz, miska', Dal, Slovarь Urala, SRNG (tu też *блюдо коренное, кореныстo* 'rodzaj naczynia'), *шарово блюдо* 'mniej zaszczytne miejsce przy weselnym stole' (Melьničenko Jaroslavl), ukr. *блю́до* 'półmisek', u Żel. 'drogi półmisek, talerz', dial. 'miska, przede wszystkim gliniana' (Dzendzelivsьkyj Zakarp. II m. 173), też 'talerz; półmisek; taca; niesmaczne, źle przygotowane jedzenie' (KDA m. 136, komentarze s. 196), 'drewniane naczynie na bryndzę' (Hrinčenko), brus. *блю́да* n. 'półmisek' (stąd lit. *bliūdas* 'ts.', Buga ZslPh I 39, Fraenkel LEW 50). ~ ***bl'uda*** f.: ~ stpol. wyjątkowe z XVI w. *bluda* 'miska,' u Lindego z B. Paprockiego r. 1584, SP XVI IBL (: pójdziesz do króla ... z tym posłańcem cara ... i z jednej *bludy* z nim jeść będziesz), dial. kasz. *blùda* 'gliniana miska' (Lorentz PW);

sch. dial. *bljùda* 'gliniane naczynie na jedzenie' (u Vuka z Czarnej Góry), stsch. od XV w. 'misa, półmisek (też kosztowny, ze złota)', cs. **блюдл** 'półmisek';

strus. **блюдл** od XIV w. 'misa', ukr. dial. *бл'ýда* (KDA, komentarze do m. 136, s. 196). ~

bl'udy: ~ sch. dial. *bljùdva* 'gliniane naczynie' (RSAN), cs. **блюдва** 'koszyk, np. na chleb, canistrum';

rus.-cs. **блюдва** 'canistrum'. ~

Mimo trudności głosowych najprawdopodobniej pożyczka z goc. *biuþs -dis* 'stół', stisl. *bjōðr* 'stół, deska, miska, półmisek', stwniem. *biutta* 'niecka, kosz na pszczoły, ul' (łączone zwykle z stwniem. *biotan* 'podawać, ofiarować', ie. **bheudh-*, pierwotnie więc 'to, na czym się coś podaje, deska na jedzenie'). Słow. akcentuacja wskazuje na starą pożyczkę (Kuryłowicz ZJ 201, Acc. 234), może więc i z postaci **beuda-*? Za pożyczką przemawia charakter wyrazu (pożyczka kulturalna, por. z tego samego zakresu *dъska, misa*) i zmienność morfologiczna postaci. Z tego samego źródła także fiń. *pöytä* 'stół'. Różnicę znaczeń tłumaczy wygląd pierwotnego stołu: drewniany krąg, drewniana podkładka, co do różnicy znaczeń por. też *dъska*.

Stender-Petersen SGL 284, 402—3, Kiparsky GLG 193—4 (z przeglądem dawniejszej literatury), Feist VWGS 97, Meillet RS VII 29, Vasmer REW I 95; o pierwotnym przedmiocie Schrader RIA II 536—9, Moszyński KLS² I, 594 nn. — Próbowali wykazać rodzimość wyrazu np. Iljinskij Izv. XXIII 2 206—8, Obnorskij RFV LXXIII 82—5, Martynov SGLV 192—5, Milewski RS XXVI 132. *T.Sz. — F.S.*

bl'udy zob. **bl'udъ**

bl'usti *bl'udǫ* dial. płd.-wsch. 'zwracać uwagę, strzec, pilnować, observare, custodire'

~ sch. od XIII w. *bljùsti bljúdēm* 'strzec, pilnować' (dziś uważane za cerkiewizm, RSAN), stsch. też 'przyglądać się, przypatrywać się', scs. **блюсти блюдѫ** 'uważać na coś, zwracać uwagę; strzec, pilnować; zachowywać, przestrzegać', **блюсти сѧ** 'strzec się, pilnować się; chronić się, wystrzegać się',

maced. dial. *блýдіа* 'strzec, pilnować' (J. Ivanov RES II 99: Zarovo, Bogdansko);

rus.-cs. **блюсти блюдоу** 'strzec, strzec się, przestrzegać; ochraniać, bronić; obserwować', **блюстисѧ** 'strzec się, wystrzegać się', ros. *блюстú блюдý блюдёшь* 'pilnować, strzec; przestrzegać, zachowywać', arch. i dial. 'obserwować, śledzić', *блюстúсь* 'strzec się, pilnować się', brus. *блюсць блюду* 'chować, przechowywać, chronić, strzec' (Nosovič). ~

Por. brus. u Nosoviča *блюдкий* 'oszczędny, zapobiegliwy', *блюдóк -дкá -дкó* 'zapobiegliwy, lubiący zachowywać na przyszłość'.

Postać *bl'ude-* kontynuuje ie. praes. **bhéudhe-* (wokalizm *-eu-* uogólniony też w słow. wtórnie w inf.): stind. *bódhati* 'czuwa, uważa, dostrzega, rozumie', awest. *baoδaiti* 'spostrzega; zauważa', gr. πεύθομαι 'dowiadywać się'. Por. też bliskie budową, ale odległe znaczeniowo: goc. *ana-biudan* 'rozkazywać, zarządzać', lit. *baũsti baudžiù* 'karać, karcić', *baũstis* 'szykować się, gotować się, zamierzać'.

Meillet MSL XIV 354—5, 360—1, XV 255, BSL XXV 174—5 (tu o lit. *-au-* < ie. *-eu-*), Mikkola RS I 10, Vaillant GC III 151.

Por. prapokrewne bliskie znaczeniowo *bъdĕti* i kauzatywne *buditi*.

T.Sz. — F.S.

bl'uščь *bl'ušča* 'pnący się krzew o właściwościach leczniczych, Hedera helix' ~ pol. *bluszcz -u* (w XVI w. też gen. sg. *-a*), też dial., np. kasz. *blûšč*, połab. *pl'aust'ə* gen. sg. (**pl'ušča*), dłuż. *blušé -a*, *bliščé* (*i* < *'u*, Muka HLF 108—9), dial. *błyšć* (Muka l. c. przyjmuje adideację do *błyšć* 'blask'), głuż. *blušć*, stczes. *bl'ušč* (Machek ES 35, dial. tylko w wyrażeniach *je jag blúšč* 'mizerny, wynędzniały', *bledý jak blúšč* 'blady', Malina Mistřice, Bartoš DSM: wsch.moraw., Machek ČSR 207—8), sła. dial. *bl'ušt' -u*;

sże. *bljúšč*, sch. dial. *pljùšt* (Vuk), cs. **блюшть**;

ros. *плющ -á*, u Dala też *блющ*, ukr. *плющ -á*, dial. zach. *блющ* : *плющ* (Żel., Makowiecki Sł. bot. 173—4), brus. *плющ -ý*. ~

W poszczególnych językach słow. pierwotna nazwa rośliny 'Hedera helix' przeszła też wtórnie na rośliny przypominające czymś *bluszcz*:

stpol. w XV w. *bluszcz* 'kurdybanek, Glechoma hederacea', *błotny bluszcz* 'słodkogórz, Solanum dulcamara', dial. *bluszcz* 'fasola' (MAGP VII m. 315), sła. dial. *bl'ušt' -u* 'roślina psianka czarna, Solanum nigrum';

sże. *bljúšč* 'Tamus communis; przestęp biały, Bryonia alba', *plúšč* 'żywokost lekarski, Symphytum officinale', dial. *ljušč* 'Tamus communis' (już w XVII w. *blušč*, ZNŽO XXXI 1, 198, por. też Štrekelj AslPh XXVII 64), sch. od XV w. *bljušt* m. 'Tamus communis' (dial. czak. *bljušć* zob. Nemanić Sitzungsber. d. phil.-hist. Cl. CIV. Bd. I s. 369, 428), dial. też *blûž*, *bljûž(d)* 'ts.' (synonim: *zmijino grožđe*), kajkawskie u Belostenca *bljušć* 'szparag, Asparagus silvestris', bułg. dial. *блюш*, *плюш* 'chmiel, Humulus lupulus; Tamus communis';

ukr. dial. zach. *блюш* 'słodkogórz, Solanum dulcamara', *плющ* 'kurdybanek, Glechoma hederacea'.

Etymologia niepewna. Z dotychczasowych objaśnień najbardziej prawdopodobna możliwość związku z *bl'ъvati bl'ujǫ* 'wymiotować, vomere'. Wg Moszyńskiego PZJP 64 spożyte jagody bluszczu powodują wymioty, stąd używa się ich jako środka wymiotnego. Budowa w szczegółach niejasna. Może z pierwotnego **bl'ust-jь*, por. sch. dial. *bljûst* 'Bryonia alba' (RSAN, w RJAZ 'Tamus communis', 'Humulus lupulus'), u Vuka *bljúštiti* 'brzydzić się' :

bljušti mi srce 'odczuwam wstręt, brzydzę się', *bljùtav* : *bljùtak* 'budzący obrzydzenie, wstręt, o potrawach', w RJAZ wyjątkowe *bljûs* m. 'wybuch (krwi), eruptio (sanguinis)', nawiązujące może do stpol. *bluszczeć* : *pluszczeć* 'wytryskać, wypływać strumieniem'; por. też w RSAN: *bljûšt* f. 'zepsute, spleśniałe wino; rodzaj krosty na twarzy (por. pol. dial. *bluszcz* 'narośl na dębach i bukach'); ciekła plwocina, która się wydziela przed wymiotowaniem' (co do różnicy znaczeń por. np. maced. *блујасиуа* 'plwocina' : 'Lolium temulentum').

Wczesną zatratą motywacji objaśnić trzeba postać *pl'ušč̀ь* zapewne pod wpływem asymilacji na odległość (por. w przeciwnym kierunku: sch. dial. *bljuž*, *bljužd*), o zmianach tego typu zob. Solmsen KZ XXXVII 579, Endzelin ZslPh XVIII 115.

Ze względu na trudności morfologiczne mniej prawdopodobne łączenie z ie. **bheug-*, **bheugh-* 'giąć, zginać, skręcać' (próby Bernekera IF X 151, Osten-Sackena IF XXIV 238—9, Iljinskiego AslPh XXIX 486, RFV LXII 257).

Štrekelj AslPh XXVII 64—5, Berneker SEW 65, Vasmer RS VI 180 (o zasięgu rośliny), REW I 96. *T.Sz. — F.S.*

bl'uzgati *bl'uzgajǫ* 'tryskać, chlustać, effundere (effundi) cum strepitu', przen. 'pleść niedorzeczności, paplać, ineptire'; perf. **bl'uzgnǫti**

~ pol. *bluzgać -am* 'tryskać, chlustać, rozpryskiwać się', u L. w tym znaczeniu nie notowane, XVI—XVIII w. 'pleść niedorzeczności, bredzić głupstwa, bzdurzyć, paplać, bajać';

słe. *bljûzgati -gam* 'brodzić w błocie, chlupać, pluskać', sch. od XVIII w. *bljùzgati bljùzgām*, *bljúzgati bljûzgām* 'chlustać, tryskać, chlupotać (effundi cum strepitu), człapać po błocie w przemoczonym obuwiu, lać (o deszczu); pleść niedorzeczności, paplać (ineptire)';

ros. dial. zach. *блю́згать* 'bredzić niedorzeczności, paplać'. ~

W podobnym znaczeniu zaświadczony w pol. i sch. wariant z bezdźwięcznym wygłosem pierwiastka *bl'uščati*, *bl'uščiti*: stpol. *bluszczeć* 'bluzgać, tryskać, o krwi' (XVI—XVIII w.), sch. dial. *bljúšteti -tīm* : *bljúštiti* 'wydzielać się, ciec silniej (o plwocinie)', *bljùštiti* 'rzucić, wyrzec coś niestosownego'.

Por. derywowane wstecznie: pol. *bluzg* 'wytrysk, chlupnięcie, bryzg', słe. *bljûzga* 'chlapanina, płynne błoto', sch. dial. *bljùzga* : *bljúzga* 'ulewny deszcz, grząskie błoto'.

Perf. ***bl'uzgnǫti***: pol. *bluz(g)nąć* 'trysnąć, chlusnąć, rozprysnąć się';

słe. *bljúsniti bljûsnem* : *bljúsniti kaj* 'wyrwać się gwałtownie z jakąś uwagą' (też dial., Tominec Črni vrh), sch. *bljùznuti -nēm* 'buchnąć, wytrysnąć (np. o wodzie, krwi, ogniu)', dial. też *bljùsnuti*, *bljùhnuti*;

ukr. *блю́знути -ну* 'buchnąć, trysnąć; wyrzec, wygadać, palnąć jakieś słowo', u Żel. też *блюзнýти* 'wytrysnąć, wybuchnąć', *блю́хнути* 'buchnąć, trysnąć', dial. bojkowskie *бл'узнути в очи* 'powiedzieć coś obraźliwego, zuchwałego' (Slav. Leks. 83).

Pierwiastek ten sam co w *bl'ьvati bl'ujǫ* (zob.), z ekspresywnym *-zg-* (wymieniającym się z *-g-* jak *-sk-* z *-k-*, zob. Meillet SC 215). Dokładny odpowiednik: lit. *bliauzgóti* 'pleść niedorzeczności, bajać', por. też *bliaũzyti*, *bliaũgzti* 3 sg. *bliaũzgia* 'ts.', *blūzgė́ti* 'o odgłosie przy stukaniu, drapaniu', łot. *blaužģêt blaužģu* 'brzęczeć, trzeszczeć, stukać, rozbrzmiewać; gadać, paplać', *blūžģêt* 'pluskać (się)'.

Buga RFV LXX 101, Machek Studie 15, 17, Otrębski LP I 123—4.
T.Sz. — F.S.

bl'uzgnǫti zob. **bl'uzgati**

bl'uzna zob. **blizna 1**

bl'uzniti *bl'uzn'ǫ* 'pleść niedorzeczności, bredzić, bajać, ineptire'
~ pol. *bluźnić* 'uwłaczać temu, co jest przez religię uważane za święte, urągać, blasphemare, maledicere' od XV w., w XVI w. też 'lżyć, obrażać, spotwarzać' (poza sferą wiary i religii), dial. 'przeklinać; mówić głupstwa, opowiadać o sprośnych, nieprzyzwoitych sprawach; marnować czas, żyć nieporządnie' (Karłowicz SGP, Nitsch DPŚ, Szymczak Domaniewek), czes. *blouzniti* 'bredzić, np. w gorączce, mówić od rzeczy; marzyć', dial. *bl'úznit', blúznit'* 'mówić od rzeczy o nieprzyzwoitych sprawach; paplać; łajać kogoś' (Bartoš DSM, Jungmann, Svěrák Karlovice), sła. *blúznit'* 'bredzić w gorączce; marzyć, śnić';
ukr. *блюзни́ти -ню́ -ни́ш* 'blasphemare' (już Leks. Zyz. 1596, s. 99; zapewne z pol.), brus. *блю́зніць* 'mówić głupstwa', *блю́зніцца* 'śnić się, roić się', u Nosoviča *блюзні́ць блюзню́ блю́зніш* 'mówić głupstwa; blasphemare'. ~
Por. 1. z nagłosem bezdźwięcznym: czes. *plísniti* 'łajać, strofować kogoś', dial. płd.-wsch. *plízniti* 'ts.', sła. dial. *plúznit'* 'plotkować, paplać, bredzić' (Kálal);
2. z uproszczeniem nagłosowej grupy spółgł.: czes. dial. wsch. *louzniti* 'łajać' (Přír. slov.).
W niewątpliwym związku z *bl'ъvati bl'ujǫ, bl'uzgati*. Pierwotnie więc 'wyrzucać z siebie plwociny, wymiociny' > 'pluć słowami, pleść niedorzeczności, bzdurzyć'. Bezpośrednią podstawę stanowiło chyba nomen *bl'u-znь*, por. pol. dial. wyjątkowe *bluźń* (Karłowicz SGP: okolice Pińczowa) o znaczeniu niepewnym, może 'zły, nieprzyzwoity postępek, uczynek', stpol. wyjątkowe XV w. *bluźny* 'obelżywy, bluźnierczy'.
Baudouin de Courtenay PF III 472, Brückner IF XXIII 217, Sławski SE I 35. — Machek ES 35 uważał za ekspresywny nowotwór od *blǫditi*. Mało prawdopodobne. *T.Sz. — F.S.*

blьbotati *blьbot'ǫ* 'niewyraźnie, niezrozumiale mówić, bełkotać, mamrotać' (: 'paplać bzdury'); 'o odgłosie gotującej się albo płynącej wody, bulgotać, szemrać'
~ pol. dial. *bełkotać -oce* 'gulgotać, o głosie indyka', *bołbotać -ocę* 'jąkać się, niewyraźnie, niezrozumiale mówić, bełkotać, mamrotać' (Karłowicz SGP: Mazowsze, okolice Tykocina), u L. z końca XVIII w. 'mącić, mieszać płyn', kasz.-sli. *bʷulbʷotac -ocą* 'mówić szybko, niewyraźnie, bełkotać; chlapać się w wodzie, babrać się w błocie, mieszać płyny', dłuż. dial. *blubotaś* 'bulgotać, wrzeć; szemrać (o płynącej wodzie); bełkotać, jąkać się', czes. dawniejsze *blbotati -tám* 'bulgotać, kipieć, wrzeć; bełkotać, jąkać się' (Jungmann), dial. *bl'botat* : *blbotat -oce* 'bulgotać, wrzeć; szemrać, o wodzie' (Bartoš DSM, Malina Mistřice), sła. *blbotať -oce* 'o odgłosie wody wrzącej lub płynącej, bulgotać, bełkotać', dial. też 'paplać, gadać, jąkać się' (Kálal);
maced. dial. *болботи* 'huczy, rozlega się (o dźwięku)';
ros. dial. *болбота́ть -бочу́ -бо́чешь* 'mamrotać, bełkotać, mówić niezrozumiale; pleść bzdury, paplać' (nie tylko zach. jak u Dala, ale też na Uralu, SRNG), ukr. dial. *болботи́ти -очу́ -о́чеш* 'niewyraźnie mówić; paplać, trajkotać, gadać', brus. *балбата́ць -ачу́ -о́чаш* 'pleść bzdury, paplać, trajkotać; bełkotać, krzyczeć niezrozumiale; gulgotać, o indyku'. ~

Stąd nomen actionis albo nomen agentis *blbotъ*: pol. dial. *bołbot* 'bełkot, niezrozumiałe mówienie' (Karłowicz SGP: okolice Tykocina), kasz.-sli. *bulbot*, *bʷúlbʷot* 'człowiek wiele i prędko mówiący; mówiący niewyraźnie; mówienie szybkie, niezrozumiałe' (Karłowicz l. c.), sła. *blbot -u* 'bulgot, bulgotanie, szemranie';

ukr. dial. *болбóм* : *бóлбом* 'gaduła, papla'.

Por. należące tu słabo zaświadczone chyba późniejsze innowacje:

blbьtati: sła. *blbtať* 'bulgotać, szemrać', czes. dial. moraw. *bl'ptat* 'rozgotowywać się', *roz-blptané jídlo* 'rozgotowane jedzenie' (Machek ES 35);

blbati: dłuż. dial. *bulbaś* 'toczyć się z łoskotem';

blbъ: czes. *blb*, *blbec -bce* 'kretyn, głupiec, idiota, matoł', *blbý* 'głupi, szalony', sła. *blbý* 'ts.' (pierwotnie 'człowiek niezrozumiale, niewyraźnie mówiący', por. łac. *balbus* 'człowiek bełkocący, bełkotliwy', stpol. u Mączyńskiego *balbod* 'ts.', zob. *bolbotati* i Machek ES 34);

blblati: sła. dial. *blblati -ám* 'wydawać chlupocące dźwięki (o cieknącej lub wrzącej wodzie), bulgotać, szemrać; paplać, gadać; jąkać się, bełkotać' (Kálal, Jungmann), *blbla blbla*! o nieartykułowanych dźwiękach człowieka, któremu wycięto język (Schulze KZ L 129);

blboliti: bułg. *блъбóля -иш*, dial. też *блъбóля*, *блабóля* 'szemrać, bulgotać (o płynącej wodzie)', dial. 'mówić cicho, niejasno, niepoprawnie'.

Dźwkn. Pierwiastek *blb-* (: *bolb-* : *bleb-* zob. *bolbotati*, *bolboliti*, *bolboniti*, *bolbositi*, *blebetati*). Por. łot. *bulbulêt* 'bić, grzmocić; huczeć, dudnić; krzyczeć, wołać', łac. *bilbere* 'bulgotać, o płynach'. Inne odpowiedniki ie. pod *bolbotati*, *blebetati*.

Berneker SEW 117, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 166—7. — V. Machek, Zeitschrift für celtische Philologie XXVIII, 1960, 68—9, ES² 56 łączył czes. *blbý* z stirl. *borb*, *borp* 'stultus' z ie. **burbos*. Nie widać podstaw.

T.Sz. — F.S.

blčati *blčǫ* dial. zach. 'o ogniu: palić się gwałtownie, huczeć, buzować'

~ pol. dial. podhal. *bełceć* 'palić się gwałtownie, huczeć, buzować', czes. dawne *blčeti blčí*, dial. *blčet*, *blčat blčím* 'ts.' (Bartoš DSM, Malina Mistřice), na wsch. Morawach: *oheň vy-blčal* 'wybuchnął' (Bartoš l. c.), sła. *blčat' blčí* 'palić się płomieniem, płonąć, pałać'. ~

Dźwkn., do rodziny *blkati* (zob.). *K.P. — F.S.*

blkati *blčǫ* : *blkajǫ* dial. płn. 'o odgłosie płonącego ognia, poruszonej, mąconej, wrzącej wody', 'bełkotać, paplać, gadać', perf. **blknǫti**

~ pol. dawne *bełkać bełczę* 'mącić płyn przez nagłe poruszenie' (L. XVIII w.), dłuż. dawne *bałchaś -cham* 'paplać, trajkotać', czes. *blkati* 'buchać w górę, o płomieniu; migotliwie płonąć', moraw. *błkat błká* też 'o bulgotaniu przy wrzeniu' (Bartoš DSM), *blkat* 'bełkotać, bulgotać, szemrać', 'migotać' (Bělič Dol.), sła. *blkať -á* : *blkať -a* 'palić się płomieniem, płonąć, pałać', dial. wg Kálala też 'bełkotać, bulgotać';

ros. dial. *бóлкать -каю* 'paplać, gadać' (SRNG, Dal), ukr. *бóвкати -каю* 'dzwonić; paplać, gadać, pleść', brus. dial. *бóвкаць* 'o odgłosie przy zanurzaniu w wodzie (np. o kamieniu rzucanym do wody, plusku ryby)'. ~

W płd.słow. nie zaświadczone, w sch. *blk-* > *buk-*, a więc *blkati* zlałoby się z *bukati* (zob.).

Perf. ***blknǫti***: stpol. XV w. *bełknienie* 'plusk wody, sonus aquae pulsae', *wz-bełknąć* 'wzbić się (o dymie)', sła. *bl'knuť* 'buchnąć płomieniem, zapłonąć';

ros. dial. *бóлкнуть : болкнýть* 'wypaplać, palnąć coś niestosownego', ukr. *бóвкнути* 'zadźwięczeć, zadzwonić; palnąć głupstwo, chlapnąć', brus. dial. *бóвкнуць* perf. do *бóвкаць*.

Dźwkn. Por. interiekcje: czes. dial. moraw. *blk*! 'odgłos buchającego płomienia', sła. *bl'k*! : *blk*! 'ts.', ukr. *бовк*! 'brzdęk!, trzask!', brus. *бовк*! 'o dźwięku przy wpadnięciu czegoś do wody, plusk!'. — Tego samego typu dźwkn.: dniem. *bulken*, hol. *bulken* 'ryczeć', stang. *baelcan* 'krzyczeć', ang. *belch* 'buchać (o ogniu, dymie), miotać, wyrzucać z siebie (ogień, lawę, dym)'.

K.P. — F.S.

bl̥kn̥ti zob. **bl̥kati**

bl̥kotati *bl̥kot'ǫ* dial. zach. 'o głuchych, gardłowych dźwiękach, bulgotać; mówić niewyraźnie, niezrozumiale'; 'o palącym się gwałtownie ogniu'

~ pol. *bełkotać* (rzadko *bełgotać* znane też dial., notowane od XVIII w.) *bełkocę* : *bełkoczę* 'mówić niewyraźnie, niezrozumiale, jąkać się', w ogóle 'o głuchych, gardłowych dźwiękach' od XVI w., stpol. *bełkotać bełkocę* (dial. również *bełkotam*), też 'o mowie dziecka' (XVI w.), 'o palącym się gwałtownie ogniu' (XVI w., zob. *bl̥čati*), czes. *blkotati -otá* (dial. *-oce*) 'bulgotać, np. o potoku, o wodzie wrzącej; szemrać', dial. też 'niewyraźnie, niezrozumiale mówić; migać, migotać, o świetle' (Malina Mistřice, Bartoš DSM), *sła. blkotať -oce* '*palić się płomieniem, płonąć*', *dial.* wg Kálala też 'bulgotać, o głuchych, gardłowych dźwiękach'. ~

Por. ukr. *белькотáти -кочý -кóчеш* : *белькотíти -кочý -котúш* 'niezrozumiale, niewyraźnie gadać'.

Do rodziny *bl̥kati, bl̥čati*, zob. s. 52—3. *K.P. — F.S.*

bl̥kotъ dial. płn. 'bulgotanie, głuche gardłowe dźwięki, niewyraźna niezrozumiała mowa' : 'człowiek mówiący niewyraźnie, niezrozumiale, jąkała'

~ pol. *bełkot -tu* (rzadko *bełgot*, przede wszystkim dial.) 'niezrozumiała, niewyraźna mowa, jąkanie się', w ogóle 'głuche gardłowe dźwięki', 'szum, szemranie (wody)', w XVII w. u L.: *wrzące bełkoty z Etny* 'bulgotanie, gulgotanie', dial. też 'mieszanina wódki z wodą' (Karłowicz SGP: Chełmskie), już w XVI w. jako nomen agentis 'człowiek, który zacina się w mowie, mówi niewyraźnie, jąkała' (SP XVI IBL) i dziś 'człowiek prędko i niewyraźnie mówiący', dial. 'jąkała' (Tomaszewski GŁ, Olesch Sankt Annaberg), czes. dial. laskie *bełkot* 'człowiek bełkocący' (Lamprecht Opava), sła. *blkot* 'palenie się płomieniem';

ukr. dial. u Bojków *бóвкотu* pl. 'spienione fale' (Onyškevyč Slav. Leks. 84), por. ukr. *бéлькiм -кому* 'paplanina, gadanie, gaworzenie'. ~

Nomen actionis i nomen agentis do *bl̥kotati*. *K.P. — F.S.*

bl̥kъ *bl̥ka* dial. zach. 'huczenie, huk, łoskot', 'topiel wodna, wir', '*słup ognia*, buchające płomienie'

~ pol. *bełk -ku* 'topiel wodna, wir, gurges' od XV w. i dziś dial. 'głęboka woda koło młyna; woda spadająca na turbinę koła młyńskiego' (Szymczak Domaniewek), spotykane też w nazwach topograficznych (Śląski PF VIII 528—9), w XV w. także 'bujny ogień' ('intensus ignis'), może raczej 'o buchnięciu ognia' zob. *bl̥čati*, tu też zapewne (zob. jednak bliskie semantycznie i morfologicznie odpowiedniki ie. u Pokornego IEW 125—6) płn.-wsch. *bełk, bełch* 'brzuch', MAGP VIII m. 371, czes. dial. moraw. *blk* 'dźwięk buchającego płomienia, wrzącej bulgocącej wody', sła. *blk -ku* 'ogień, płomień, słup ognia, pożar; palenie się płomieniem', dial. też 'trzask, łoskot'. ~

Zaliczane tu zwykle (np. Berneker SEW 117) sch. *bûk* 'hałas, huk, szum zwłaszcza płynącej wody, fal morskich', 'miejsce, gdzie woda spada hucząc, siklawa' należy raczej do *bukati*, *bučati* (zob.), wskazuje na to wyraźnie brak postaci *bl̥k-* w płd.słow.

Por. pol. dial. *bełko* 'wir, topiel' (Karłowicz SGP: Podhale), stpol. *bełch* 'ts.' (SP XVI IBL), dial. 'błoto' (Karłowicz SGP: Mazowsze); ukr. dial. *бовч* 'hole in the creek' (**bl̥kjь*, Rudnyćkyj ED 2, 158).

Pierwotnie nomen actionis do *bl̥kati*, *bl̥čati*. Znaczenie 'wir, topiel wodna, głęboka woda' to nomen acti, nomen loci ⟨ nomen actionis: 'huczenie, łoskot spienionych fal' ⟩ 'wir, topiel, odmęt'. Por. *bl̥tъ* ⟨ *bl̥tati*.

Ślaski PF VIII 528—9. *K.P. — F.S.*

bl̥nъ zob. **belnъ**

bl̥tati *bl̥tajǫ* dial. 'mącić, mieszać ciecz; pluskać, uderzać po wodzie', przen. 'paplać, trajkotać, mówić bez sensu'

~ pol. *bełtać bełtam* 'mącić ciecz, płyn; mieszać, kłócić', *bełtać się* 'o płynach: poruszać się wydając charakterystyczny odgłos; wisząc luźno, poruszać się' u L. nie notowane, dial. oprócz postaci *bełtać* 'mącić wodę, kłócić, mieszać' (u Karłowicza SGP z okolic Krakowa, Bochni, Nowego Sącza, z ziemi dobrzyńskiej) też *bou̯tać* (z *ȧł* ⟨ *eł*, np. na północ od Tarnowa, Nitsch WP IV 32) i może pod wpływem ruskim *bołtać*, *bółtać* 'mącić, burzyć wodę; hałaśliwie mieszać wodę drążkiem w celu wystraszenia z kryjówek ryb i zapędzenia ich do sieci' (Karłowicz l. c. z Litwy, z okolic Tykocina, Augustowa);

ros. *болтáть болтáю* 'wstrząsać, mącić ciecz, mieszać, kłócić, bełtać; kołysać, machać, np. rękami, nogami; gadać, paplać, trajkotać', *болтáться* 'kołysać się, chybotać się; wałęsać się, włóczyć się', dial. 'łowić ryby' (SRNG), ukr. *бóвтáти бóвтáю* 'wstrząsać, mącić, mieszać (ciecz)', dial. też 'gadać, paplać' (Żel.), *бóвтáтися* 'pluskać się', brus. *бóўтаць бóўтаю* 'mącić, mieszać ciecz, pluskać, uderzać po wodzie', dial. u Nosoviča *баўтáць* też 'kołysać; pleść niedorzeczności, paplać'. ~

Może należy tu też bułg. dial. *блѣ́там* : *бѣ́лтам*, *бл̥́там* 'błąkać się, wałęsać się; chodzić ociężale, męczyć się, nużyć się; mówić bez sensu, majaczyć' (BER I 58, BDial. I 71, II 71).

Por. też zapewne wtórne odczasownikowe interiekcje: ukr. *бóвт*! *бовть*! 'o upadku w wodę, o plusku wody', brus. *боўць*! 'plusk!'.

Z dźwięcznym wygłosem rdzenia: pol. dial. *bełdać* : *bołdać* 'o płynach: mącić, mieszać' (Szymczak Domaniewek), por. pol. *bełkotać* : *bełgotać* (zob. *bl̥kati*, *bl̥kotati*).

Dźwkn. Por. lit. *bildė́ti* 'łoskotać, dudnić, huczeć, grzmieć' i w podobnych znaczeniach śrwn. *buldern*, *boldern*, niem. *poltern*, norw. dial. *baldra*.

Ślaski PF VIII 528—9, Berneker SEW 118, Sławski SE I 30.

Zob. *bl̥čati*, *bl̥kati*, *bl̥kotati*. *K.P. — F.S.*

bl̥tъ 1. *bl̥ta* 'mącenie, bełtanie cieczy; szum, plusk; drążek rybacki do naganiania ryb do sieci'

~ pol. *bełt bełtu* 'szum, plusk; drąg, którym rybacy naganiają ryby do sieci' (dial. w tym ostatnim znaczeniu też *bołt* z okolic Tykocina, Karłowicz SGP; może pod wpływem ruskim), u L. nie notowane, u Karłowicza l. c. także *bełty* pl. 'męty, lura, mieszanina';

ros. dial. *бóлт болтá* 'narzędzie do mącenia, bełtania cieczy, wapna, mątew, mieszadło; drąg rybacki do naganiania ryb do sieci', u Dala też nomen

actionis do *болтáть* (zob. *bl̥tati*), ukr. *бóєм бовтá* (dial. też gen. sg. *бóєма*) 'drąg rybacki, narzędzie do mieszania, bełtania' (Hrinčenko, Żel., Leks. Polesьja 79), brus. dial. *бóўм бóўма* 'narzędzie do mieszania cieczy'. ~ Nomen actionis i nomen instrumenti do *bl̥tati* (zob.).

Berneker SEW 118, Rudnyćkyj ED 157—8. — Ale pol. *bełt* 'strzała, pocisk' od XV w. (z pol.: strus. *болт* 'strzała') wbrew Brücknerowi SE 20 chyba nie rodzime, por. w tym samym znaczeniu szwedz. *bult*, śrdniem. *bolte*. — Z dniem. *bolte* też ros. *бóлт болтá* 'gruby żelazny gwóźdź, sworzeń' (Vasmer REW I 104—5, który niesłusznie jednak uważa za pożyczkę też *бóлт* 'narzędzie rybackie', por. też WS III 201). *K.P. — F.S.*

bl̥tъ 2. *bl̥ta* 'odmęt, otchłań, bezdeń, przepaść (wodna)'

~ pol. dial. *bełt* 'wir w wodzie' (Łopaciński PF V 696: okolice Lublina), por. nazwę głębokiego jeziora w dawnych Prusach Królewskich *Bełcik*; słe. *bôlt* m. 'przepaść, parów, wądół'. ~

Do *bl̥tati*. Co do rozwoju znaczenia por. pol. *odmęt* : *mącić*, psł. *mǫtiti*. Co do nazwy jeziora por. nazwy polskich jezior *Głęboczek, Głęboczko* : *glǫbokъ*. Śląski PF VIII 528—9. *F.S.*

bl̥'za zob. **bl̥'zъ**

bl̥'zъ *bl̥'za* : **bl̥'za** f. płn. 'coś błyszczącego, białego'

bl̥'zъ: ~ stpol. od XV w. *Bełz* NO (SSNO), też NM;

ukr. dial. *бевз* 'głęboki, ciemny wąwóz z urwistymi zboczami' (Marusenko Polesьe 215), *бевз* : *беўс* 'przepaść, otchłań; głębia, głębina' (Slav. Leks. 71, 74), *Белз* NM. ~

bl̥'za: ~ stpol. od XV w. *Bełza* NO, *Bełza* : *Bełża* NM;

ukr. dial. *бéвза* : *бéзва* 'przepaść, otchłań; głębia, głębina; stromy brzeg rzeki' (Marusenko Polesьe 215, Slav. Leks. 71), *бéўза* 'miejsce nie do przejścia; przepaść bezdenna' (Slav. Leks. 74), *Белза* NW. ~

Por. pol. dial. *bełzy (bełży) się* 'bieli się' (Brückner SE 20).

Może do ie. *bhl̥g-* : *bhelg-* : *bheleg-* 'błyszczeć' (Pokorny IEW 124—5, zob. *bolgъ* 1.). Wyrazy słow. wskazywałyby na wariant z *-ǵ-*, por. zaliczane tu także łot. *blāzt* 'połyskiwać, błyszczeć'.

Brückner SE 20, Rudnyćkyj ED 101, Warchoł Nazwy miast Lubelszczyzny, 21—3. *W.B.*

bo part. wzmacniająca, uwydatniająca, zapewniająca, potwierdzająca; part. zespalająca współrzędnie dwa zdania, z odcieniem przyczynowo-wynikowym > spójnik przyczynowy

~ pol. *bo* spójnik zespalający zdania lub ich części wyrażające przyczynę, wyjaśnienie, rozwinięcie, skutek 'quia, quoniam, quod, nam, enim' od XIV w., part. wzmacniająca, uwydatniająca (też rzadko w funkcji part. pytajnej 'czy'), w funkcji part. wzmacniającej, uwydatniającej dobrze zaświadczone już w stpol. (wg Klemensiewicza GHJP 485 'oczywiście, zaiste, właśnie tak, ależ tak'), też w pozycji enklitycznej na drugim miejscu w zdaniu (dziś przestarz.), kasz. także jako interi. na wyrażenie ostrzeżenia, dłuż. dawne XVII w. *bo* part. enklityczna, też spójnik, wskaźnik zespolenia przyczynowego, głuż. dawne (Pfuhl) *bo* 'ponieważ, albowiem' (spójnik przyczynowy), czes. dial. laskie *bo* spójnik przyczynowy 'gdyż, ponieważ, bowiem', part. wzmacniająca 'oczywiście, zaiste' (wg Bauera, zob. niżej, polonizm), stczes. wyjątkowe *bo* spójnik przyczynowy 'nam, enim' (por. Flajšhans LF LIX 403), sła. dial. *bo* (Stanislav Liptov 482) spójnik przyczynowy 'ponieważ,

gdyż, bowiem' (w jęz. liter. tylko poet.), szczególnie częste na wschodzie (tu też spójnik wprowadzający zdanie dopełnieniowe 'że'), dial. również jako part. wzmacniająca równa *ba* 'oczywiście, no tak, ba';

sch. dial. *bo* part. przyczynowa 'bowiem, enim' na drugim miejscu w zdaniu (u Vuka z Dubrownika), part. wzmacniająca spójniki przyczynowe: *zašto bo, jer bo* (u Vuka z Wojwodiny), w funkcji partykuły w znaczeniu przyczynowym, uzasadniającym, wyjaśniającym 'enim' na drugim miejscu w zdaniu od XII w. (dziś przestarz.), też w ogóle part. wzmacniająca, np. spójniki przyczynowe, w RSAN również *bô*! dial. 'wołanie przy gonieniu bydła', scs. **бо** part. o znaczeniu najczęściej wyjaśniającym zwykle uzasadniającym, przyczynowym ('bowiem, enim, γάρ, δέ'), też wynikowym, skutkowym, niekiedy także part. nawiązująca, wzmacniająca, potwierdzająca 'bowiem, enim', bułg. dial. *бо* part. uogólniająca, nieokreślona, tylko przed num. *един* w funkcji zaimka nieokreślonego: *бо-един* 'jakiś, pewien, jeden' (Mladenov BTR), rodopskie *будно́ш, будне́ш* 'kiedyś' (IIBE IV 70, BDial. II 133) < **bo-ednǫžь*, maced. dial. *бо-един* 'ktoś, jakiś; nikt, żaden';

strus. **бо** XI—XVI w. part. (stawiana po pierwszym akcentowanym wyrazie zdania) nawiązująca, przyłączająca zdanie przyczynowe 'bowiem, enim', też part. wzmacniająca, podkreślająca, modalna 'bowiem, zaiste, naprawdę, enim', ros. dawne poet. *бо* part. przyczynowa stawiana na drugim miejscu w zdaniu 'ponieważ, gdyż, bowiem' (cs.), dial. zaczynający zdanie spójnik przyczynowy 'gdyż, ponieważ' (smoleńskie), spójnik warunkowy 'jeśli' (ołonieckie), także part. wzmacniająca, pobudzająca (nie tylko kurskie, woroneskie, ale także ołonieckie, SRNG), ukr. *бо* spójnik zespalający zdania wyrażające przyczynę, uzasadnienie, motywację 'ponieważ, gdyż' (stawiany na pierwszym miejscu), part. wzmacniająca, podkreślająca, pobudzająca (stawiana po pierwszym wyrazie akcentowanym) np. *удú-бо* 'idźże', brus. *бо* 'ts.' (w obu funkcjach), ustalenie się początkowego miejsca *бо* w zdaniach przyczynowych w ukr. i brus. (od XVI w.) przypisuje się wpływowi pol. (Bauer p. niżej). ~

Dokładne odpowiedniki ie.: lit. *bà* 'oczywiście, przecież, gdyż; part. pytajna' (: *ar-bà* 'albo'), łot. *ba* 'enklityczna part. wzmacniająca' (: *ne-ba* 'spójnik przyczynowy i przeciwstawny'), orm. *ba* 'part. uwydatniająca', goc. *ba* 'enklityczna part. warunkowa'. — Prapokrewne psł. *ba* (zob.). — Z wokalizmem *-e* (por. *-go* : *že, no* : *ne-*, Meillet MSL XX 91): lit. *bè* 'i; zapewne; part. pytajna', dial. 'gdyż, ponieważ', stprus. *bhe* 'i': *be-ggi* 'ponieważ, gdyż'.

Maretić Rad JAZU LXXXIX 104—16, Rozwadowski WP II 119, Buga RFV LXX 101, Trautmann BSW 22—3, Čerkasova UZIS IX 8—26, Klemensiewicz GHJP 485, Bauer Studie ze slov. jazykovědy, 1958, 79—92, Bauerová ib. 93—101. — Por. Mirčev Maked. Pregled VIII 2, 9—22.

Zob. *abo, ibo*. *L.B. — F.S.*

bobakъ zob. **bobo**

bobikъ *bobika* dial. płn. dem. od *bobъ*

~ stpol. *bobik* (SP XVI IBL), dziś dial. *bobik* (Karłowicz SGP), kasz. płn.-zach. *bobik* (Sychta SK), głuż. *bobik* (Pfuhl), stczes. *bobík* już w XIV w., sła. *bôbik -ka*;

ros. tylko w SIAN *бóбик*, ukr. *бóбик -ка*. ~

W płd.słow. dobrze zaświadczone *bobьcь*: sch. *bòbac bòpca*, bułg. *бóбец*, maced. *бобец*.

Dem. od *bobъ*, o suf. *-ikъ, -ьcь* zob. s. 90—1, 100. *T.Sz. — F.S.*

bobisko zob. **bobišče**

bobišče : bobovišče zach., płd., ukr.: zach. i ukr. też **bobisko : bobovisko** 'pole bobowe, rżysko bobowe'

bobišče: ~ pol. dial. sli. *bʷóbišče*, głuż. *bobišćo*, czes. dial. i dawne *bobiště* (Kott Dod. DSM, Jungmann);

sże. *bobíšče*, sch. dial. *bòbīšte* (RSAN), bułg. dial. *бóбuuе* (BER), w Rodopach *бобúuе* (Stojčev BDial. V 156). ~

bobovišče: ~ pol. dial. kasz. *bʷobʷóvišče*, głuż. *bobojšćo*, czes. *boboviště*; sże. *bobovíšče*, sch. dial. *bòbovīšte* (RSAN, też NM);

ukr. (Żel.) *бобовúuе*. ~

bobisko: ~ czes. dial. moraw. *bobisko*. ~

bobovisko: ~ pol. dawne *bobowisko* (Kn., L.), kasz. *bʷobʷóvisk*ᵘ*o*, sła. *bóbovisko*; ukr. (Żel.) *бобовúско*. ~

Nomina loci od *bobъ*, o suf. *-išče*, *-isko* zob. s. 95—7. Co do postaci *bob-ov-išče* por. synonimiczne *bob-ьn-išče*: kasz. *bobńišče*, bułg. dial. *бóбnuuе* (Gerov Dop.), głuż. *bobownišćo*, czes. dial. *bobovnisko*. Zob. adi. *bobovъ* (tu też o *bobьnъ*).

T.Sz. — F.S.

bobo : bobakъ dial. zach. 'strach, straszydło, którym się straszy dzieci'

bobo: ~ pol. dawne (Kn. i w XVIII w. u L.) i dial. *bobo* 'straszydło, strach, którym straszy się małe dzieci', dziś tylko pieszczotliwie na określenie 'małego dziecka, niemowlęcia', dłuż. dial. *bobo* 'straszydło', głuż. *bobo*, *boba* 'ts.' (Pfuhl), sła. *bobo* 'straszak, widmo, mara' (wyraz, którym się straszy dzieci). ~

bobakъ: ~ pol. dial. *bobak*, *bobåk* 'straszydło' (wyraz używany do straszenia dzieci), *bobåk* też 'coś nieokreślonego i fantastycznego', por. także np. *babok* 'strach, straszydło', 'smark' (Karłowicz SGP), dłuż. dial. *bobak* 'straszydło, którym się straszy małe dzieci', też jako określenie 'płochliwego, tchórzliwego dziecka' (Muka), głuż. *bobak* 'straszydło, upiór, widmo' (też dial., Michalk Neustadt), czes. dial. *bobák* (: *babák*) 'straszydło', 'człowiek tchórzliwy, płochliwy, stroniący od ludzi' (Bartoš DSM, Machek ES² 74), sła. dziec. *bobák* 'straszydło, straszak'. ~

Por. inne, niejednolite znaczeniowo wyrazy z mowy dziecięcej: sch. *bóba* dziec. 'drobne słodycze' (RSAN), bułg. dial. *бóбo* dziec. 'wszystko, co słodkie (cukier, owoce)', maced. *бобо* dziec. 'ziarnisty pokarm', ros. *бобó*, dziec. 'boli', dial. *бóба*, *бóбка* 'rodzaj zabawy dziecięcej', 'dziecięca koszulka' (Dal, SRNG).

Wyraz z mowy dziecięcej mający bliskie nawiazania ie.: lit. *babaũžė* 'strach, straszydło, którym straszy się dzieci', łot. *babs* 'ts.', włos. *babau* 'straszydło' (inne nawiązania zob. Machek l. c.); franc. dziec. *bobo* o 'małym bólu', niem. dial. *bobo* 'podex' (Grimm DW II 199). Co do znaczenia 'dziecko' por. tego samego typu franc. *bébé*, ang. *baby*, zob. Sławski SE I 38.

Fraenkel LEW 29. Zob. *buba*. *T.Sz.*

boboniti *bobon'ǫ* : **baboniti** *babon'ǫ* 'mruczeć, mamrotać; huczeć; wróżyć' ~ czes. dial. moraw. *babóňit* (= *babóňat*, *babócat*) 'chodzić bez celu, wałęsać się, zwłaszcza w ciemności' (Gregor Slav.-buč. 16), *babóňat* 'gapić się', sła. dial. moraw. *babonit* 'patrzeć wścibsko albo nie w porę' (Machek ES 20—1);

sch. *bobònjiti -njīm* 'mówić głuchym, przytłumionym głosem' (= *bobònjati*), 'huczeć, szumieć, np. w uszach' (wyjątkowo już w XVI w. *bobòniti* 'rozlegać się, brzmieć, szumieć'), *bobònjati* 'mruczeć, mamrotać; gwarzyć,

gadać' (RSAN, RJAZ), bułg. dial. *бобóним* 'mówić grubym, gardłowym głosem' (BER I 59);

ros. dial. *бабóнить* 'mówić głośno, ale niezrozumiale', ukr. dial. (Ukraina Zakarpacka) *бабонúти -нiю -нiш* 'wróżyć'. ~

Z tym samym pierwiastkiem: głuż. *boblić -lu* 'wrzeć, gotować się', sże. *bobljáti -ljâm* 'bulgotać, o wodzie w czasie wrzenia', dial. 'mówić niezrozumiale, mamrotać; śpiewać zmienionym głosem, niewyraźnie; kolędować' (Plet.; o czasownikach na *-zliti, -oliti* zob. s. 53—4).

Dźwkn. Budowa jak w psł. dial. *gomoniti, romoniti*. Por. z tym samym dźwkn. pierwiastkiem: stind. *bababā-kr-* 'robić szelest podobny do trzaskania ognia', gr. βαβαῖ interi. zdumienia 'och, oj', βαβάζω 'paplam, gadam', łac. *babulus* 'samochwał', dniem. *babbeln* 'paplać, gadać', stisl. *babba* 'ts.'.

Zob. *bobonъ, bobotati* : *babotati, bъbati*.

Berneker SEW I 36—7. *F.S.* — *T.Sz.*

bobonъ : babonъ, zabobonъ : zababonъ dial. płn. 'gusła, czary, przesądy' (zwykle w pl.)

bobonъ : babonъ: ~ stczes. *bobonek, pobonek* zwykle w pl. 'gusła, czary' (por. moraw. *zábonek* 'przesąd'), sła. lud. *bobón, bobóna, babona* 'ts.', por. czes. dial. moraw. *boboník* 'czarodziej', *bobonica* 'czarownica';

strus. **бабоуны : пабоуны** pl. 'czary, gusła', ukr. dial. *бобóна* 'ts.' (Żel). ~

zabobonъ : zababonъ: ~ pol. *zabobon* (dial. też *zababon*), zwykle w pl. *zabobony* od XV w. 'gusła, czary, przesądy', czes. dial. *zábobony : zababony, zábobonky : zábabonky* pl. też 'bajki, bajdy, zmyślenia', sła. lud. *zábobonky* pl. 'przesądne zwyczaje, powiedzenia, gusła';

ros. dial. *забобóны* pl. 'gusła, czary, przesądy; bajki, bajdy, bzdury', ukr. *забобóн* (u Żelechowskiego *забóбон*), zwykle pl. *забобóни* 'przesądy, gusła', brus. *забабóны* pl. też 'bzdury, próżne wymysły'. ~

Najprawdopodobniej derywaty wsteczne od *boboniti, baboniti* (zob.), *zaboboniti, zababoniti*, por. sch. *zabobòniti -nīm : zabobònjiti* 'powiedzieć coś głębokim, ponurym głosem; zadudnić; zamruczeć, zabełkotać' (RSAN). Co do rozwoju znaczenia por. pol. dial. *babry* pl. 'zabobony, czary', *babrać* 'czarować mleko' (należące do tego samego pierwiastka) i psł. *balьji* 'czarownik, znachor' : *bajati*. — Ze słow.: węg. *babona* 'przesąd, zabobon' (od XVI w.), rum. *bobóne* 'czary, gusła'.

Baudouin de Courtenay Szkice 437, Iljinskij RFV LXII 237, Berneker SEW I 36—7, Kniezsa MNSJ I 1, 70—1, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 3, 160. *F.S.*

bobotati *bobotʼǫ* : **babotati** *babotʼǫ* 'huczeć, grzmieć, dudnić; paplać'

bobotati: ~ dłuż. *bobotaś -cu* 'huczeć, grzmieć; drżeć; paplać, mruczeć; wrzeć, kipieć', głuż. *bobotać -tam* : *-cu* 'huczeć, grzmieć';

sże. *bobotáti -otâm* : *-ǫ́čem* 'głucho huczeć, grzmieć; szumieć (o wodzie); paplać, gadać', sch. *bobòtati bòboćēm* od XVII w. 'wydawać głuchy odgłos, dźwięczeć głucho; mówić głuchym głosem; kłapać, dzwonić zębami, drżeć z zimna', bułg. *бобóтя -иш* 'głucho szumieć, dudnić, huczeć, warczeć (np. o motorze)', maced. *боботам -иш* 'grzmieć, huczeć, dudnić, tętnić; hałasować, krzyczeć; paplać, gadać; buchać płomieniem';

ros. dial. *боботáть бобочý бобóчешь* 'niezrozumiale mówić', 'o dźwiękach wydawanych przez zającа' (SRNG). ~

Por. stczes. *bobtati bobcu* (**bobъtati*) 'paplać'; z częstym w czasownikach dźwkn. znaczeniem 'nadymać, puchnąć' (o rozwoju znaczenia zob. *bǫbъnati*):

czes. dial. *bobtěti* 'zwiększać swoją objętość, pęcznieć', *bobtnati -nám* 'ts.', dawne u Jungmanna też *bob(t)něti* 'ts.', sła. *bobtnat' -nám* 'pęcznieć' (Gebauer HMČ I 422 i Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 71 nie przekonująco łączą te wyrazy z *botěti*); tu może też głuż. *bobnjeć* 'nadymać się, puchnąć' (Pfuhl).

babotati: ~ dłuż. *babotaś babocu* 'paplać', głuż. *babotać babocu* : *babotam* 'ts.'

bułg. *бабо́тя -иш* 'huczeć, dudnić' (Mladenov BTR 96), maced. *баботам -иш* = *боботам*. ~

Por. sch. dial. *babàtati -ām* 'kłapać zębami, np. z zimna, strachu, gorączki'.

Dźwkn. Pierwiastek ten sam co w *boboniti* : *baboniti* (zob.). Suf. *-otati* częsty w czasownikach dźwkn., por. *bl̥kotati* (: *bl̥kati*), *chrobotati* (: *chrobati*).

R.L. — K.P. — T.Sz. — F.S.

bobotъ : **babotъ** dial. zach. i płd. 'huk, grzmot; paplanie, trajkotanie'

bobotъ: ~ głuż. *bobot* 'huk, grzmot zwłaszcza pioruna';

słe. *bobòt -ôta* (SSKJ) 'huk, grzmot, szum', sch. *bȍbōt* 'szczęk, dzwonienie zębami', bułg. *бо́бот* 'głuchy huk, szum, warkot'. ~

babotъ: ~ głuż. *babot* 'zgiełk, hałas, paplanina, trajkotanie'. ~

Deverbativum od *bobotati* : *babotati* (o możliwościach innego stosunku por. jednak van Wijk Symb. Rozw. II 159—65). *F.S.*

bobovina 'liście i łodygi bobu, słoma bobowa, fabalia'

~ pol. dawne *bobowiny* pl. (Kn., L.), dial. kasz. *bᵘobᵘóv́ina*, zwykle pl. *bᵘobᵘóv́inə* (Lorentz PW; wg Sychty SK pl. tantum *bobov́inë*), słi. *bᵘobᵘóv́izna*, *bᵘobᵘói̯zna* (Lorentz PW), dłuż. *bobowina*, głuż. *bobojna*, stczes. *bobovina* (wyjątkowe w XV w., Gebauer Sl.);

słe. *bobovína* (Plet., SSKJ), *bobô̯vina* (Plet.), sch. *bòbovina* od XVIII w. (znane też Vukowi), bułg. *бобо́вина* (por. dial. *бобови́н'е* n. Umlenski Kjustendil);

ros. dial. *бобови́на* (SRNG, Dal), ukr. prowinc. *бобови́на* (Żel., stąd *бобови́ння* n. i dial. np. bojkowskie *бобовин'е* Slav. Leks. 84). ~

Por. bułg. dial. *боби́на* 'słoma bobowa', ros. dial. *боби́на* 'nać bobowa'.

Od *bobovъ*, o suf. *-ina* zob. s. 120—3. *T.Sz. — F.S.*

bobovisko zob. **bobišče**

bobovišče zob. **bobišče**

bobovъ *bobova bobovo* adi. do *bobъ*

~ pol. *bobowy* od XVI w. (w XV w. tylko w derywacie *bobownik*), dial. np. kasz. *bᵘobᵘovï* (Lorentz PW), dłuż. *bobowy*, głuż. tylko u Pfuhla *bobowy* ale w znaczeniu 'wawrzynowy', czes. *bobový* od XV w., sła. *bôbový*;

słe. *bobô̯v*, *bóbov* (Plet.; w SSKJ tylko *bȏbov*), dial. np. *bô̯ba̯wa̯ słâma̯* (Tominec Črni vrh), sch. *bòbov* od XV w., bułg. *бо́бов*;

ros. *бобо́вый*, ukr. *бобо́вий*, brus. *бабо́вы*. ~

Por. z suf. *-ьnъ*: głuż. *bobny* 'fasolowy' (Zeman), sch. dawne *bȍbnī* 'bobowy' już w XIV w. (też u Mikalji i Stulicia, RJAZ), bułg. *бо́бен* 'fasolowy' (też dial. np. Stojkov Banat).

Od *bobъ*, z suf. *-ovъ*, *-ьnъ*. *T.Sz.*

bobrina zob. **bobrovina**

bobrovina : zach. **bobrina** 'mięso bobra, futro bobra; substancja wydzielana przez gruczoły samców bobra, stosowana w dawnej medycynie, bobrowy strój, Castoreum'

bobrovina: ~ głuż. *bobrojna* 'mięso bobra', czes. *bobrovina* 'futro bobrowe; bobrowy strój, Castoreum', stczes. 'mięso bobra';

słe. *bobrovína* 'futro bobrowe; Castoreum', bułg. *бóбровина* 'Castoreum' (BER I 60);

strus. **бобровина** 'mięso bobra', ros. *бобро́вина* 'ts.', ukr. *бобровúна* 'Castoreum' (Żel.), brus. *бабро́віна* 'mięso bobra'. ~

Od postaci z innym wokalizmem:

1. *bebrovina*: głuż. *bĕbrojna* 'mięso bobra' (Pfuhl);

2. *bьbrovina*: sch. *dȁbrovina* 'futro bobrowe; Castoreum', cs.-bułg. **бьбровина** 'mięso bobra'.

bobrina: ~ głuż. *bobrina* 'mięso bobra', czes. *bobřina* 'futro bobrowe', sła. *bobrina* 'skóra bobra, futro bobrowe'. ~

Od postaci z innym wokalizmem *bebrina*: głuż. *bĕbrina* 'mięso bobra' (Pfuhl).

Od *bobrъ* (: *bebrъ*, *bьbrъ*), *bobrovъ*, o budowie zob. s. 120—3. *W.B.*

bobrovъ *bobrova bobrovo* 'dotyczący bobra, z bobrem związany, z futra bobra zrobiony, fibrinus, fibri, castoris'

~ pol. od XIII w. *bobrowy*, czes. *bobrový* (już stczes.), sła. *bobrový*;

słe. *bóbrov* : *bôbrov*, bułg. *бóбров*;

strus. **бобровыи**, ros. *бобро́вый*, ukr. *бобро́вий*, brus. *бабро́вы* ~

Od postaci z innym wokalizmem:

1. *bebrovъ*: głuż. *bĕbrowy* (Pfuhl); sch. dial. kajkaw. *brȅbrov*, bułg. *Бéброво* NM (BER I 60);

2. *bьbrovъ*: sch. *dȁbrov*, por. cs.-bułg. **бьбровина** 'mięso bobra'.

Od *bobrъ*, *bebrъ*, *bьbrъ*. *W.B.*

bobrovьnikъ *bobrovьnika* płn. 'łowca bobrów, castorum venator'

~ pol. dawne od XIII w. *bobrownik -ka* 'człowiek ze stanu służebnego zajmujący się bobrami; urzędnik nadworny mający nadzór nad łowami na bobry, łowca bobrów', stczes. *bobrovník -ka* 'łowca bobrów';

strus. **бобровьникъ** 'łowca bobrów', ros. dawne *бобро́вник* 'ts.' (Dal), ukr. *бобро́вник -ка* (u Żel. *бобровúк*) : *бобровúк* 'ts.' (Hrinčenko). ~

Od *bobrovъ*, o budowie zob. s. 90—1. *W.B.*

bobrъ : bebrъ : (płd.) **bьbrъ** 'zwierzę Castor fiber; futerko z niego'

bobrъ: ~ pol. *bóbr bobra* 'zwierzę ziemnowodne z rzędu gryzoni Castor fiber', *bobry* pl. 'skórka, futro z bobra', stpol. od XIII w. *bóbr bobru* 'Castor fiber', *bobry* pl. 'rodzaj daniny', dial. *bober bobra* 'Castor fiber', dłuż. *bobr -a* 'Castor fiber', głuż. *bobr -a* 'ts.', cz. *bobr -a* 'ts.' (już stcz.) 'skórka bobrowa, futerko bobrowe', sła. *bobor -bra* 'Castor fiber; skórka bobrowa', dial. też 'jakaś roślina lecznicza';

słe. *bóber -bra* 'Castor fiber', sch. dawne niepewne *bȍbr* 'ts.' (tylko u Mikalji i Stulicia, RJAZ I 466), bułg. *бóбър* 'ts.';

strus. **бобръ** 'Castor fiber', ros. *бóбр бобрá* : *бобёр бобрá* 'ts.; futerko bobrowe; wydra (Lutra)', ukr. *бобéр -брá* (dial. *бíбр бобрá*) 'Castor fiber; futerko bobrowe', brus. *бабёр -брá* 'Castor fiber; futerko bobrowe'. ~

bebrъ: ~ słe. *béber -bra* : *bréber -bra* 'Castor fiber', sch. dial. kajk. *breber*, dawniej też *brebir*, *brebar* 'Castor fiber' (*-r-* wtórne, pod wpływem *-r* wygłosowego), bułg. dial. *бéбер* 'ts.' (BER I 60), cs. późne **бєбьрь** 'ts.';

strus. **бєбръ** 'Castor fiber', ukr. dial. *бéбр* (Srezn. I 47). ~

Na psł. *bebrъ* wskazują też nazwy rzek pol. *Biebrza* (: *Bóbr*), ros. *Бебря*.

głuż. *bĕbr* 'Castor fiber', nawiązuje może do lit. dial. *bė́bras*, łot. *bẽbris* 'ts.' (zob. Osten Sacken IF XXXIII 209). ~

bьbrъ: ~ sch. *dȁbar -bra* 'Castor fiber' (z dysymilacją por. lit. *dẽbras*, *debrùs*, *dãbras* 'ts.', Fraenkel LEW 38), bułg. dial. *бо́бър* 'ts.', por. cs.-bułg. **бъбровина** *'mięso bobra'*. ~

Odziedziczony wyraz ie. z reduplikacją, pierwotnie w psł. zapewne temat na *-u-*. Dokładne odpowiedniki:

**bhe-bhru-* : *bhe-bhro-* : lit. *bẽbras* : *bẽbrus* 'Castor fiber', łot. *bębrs*, stpr. *bebrus* 'ts.', łac. *feber*, *fiber* 'ts.', stwn. *bibar* (dziś niem. *Biber*) 'ts.' < ie. **bhe-bhrú-*, korn. *befer* < **bebro-*;

**bho-bhro-* : **bho-bhru-* : lit. *bãbras* 'Castor fiber', może też aw. *bawra-* m. 'ts.', stind. *babhrú-* 'brunatny', jako sub. 'Ichneumon' (wyrazy aw. i stind. mogą też kontynuować ie. **bhe-bhro-* : **bhe-bhru-*).

Także i psł. *bьbro-* może mieć nawiązania ie., zob. Meillet DEL³ 412.

Pierwotne znaczenie wyrazu ie. 'brunatny' (zachowane w stind.). Pierwiastek (tu na stopniu redukcji) ten sam co w lit. *bė́ras* 'brunatny', łot. *bẽrs* 'ts.', stwn. *bëro* (dziś niem. *Bär*) 'niedźwiedź'.

Trautmann BSW 28—9, Pokorny IEW 136—7. *B.Sz.*

bobrьjь *bobrьja bobrьje* zach. adi. poss. do *bobrъ* 'fibrinus, castoris'

~ pol. przestarz. *bobrzy* (w XVI w. NT), czes. *bobří*, sła. *bobrí*. ~

Od *bobrъ*. *W.B.*

bobul'a 'coś okrągłego, zwłaszcza jagoda, bacca'

~ dłuż. *bobula*, zwykle pl. *bobule* 'owoce, jagody ziemniaków', dial. 'owcze, kozie, zajęcze bobki, kał', czes. *bobule* 'jagoda', sła. *bobuľa* 'ts.';

sch. *bòbulja* 'jagoda' (RSAN), bułg. dial. *бо́булu* pl. 'kukurydza' (BER); ros. dial. *бобу́лька* 'owoc ziemniaka' (SRNG). ~

Por. maced. dial. *bobolka* 'jagoda' (Reiter Titov — Veles 151).

Zakłada pierwotne wyjątkowo tylko zaświadczone **boba* (sch. *bóba* 'coś małego okrągławego, jagoda'), zob. *bobъ*, *bobъkъ*. O suf. *-ul'a* zob. s. 110—1. *F.S.*

bobъ *boba* 'Vicia faba, roślina z rodziny motylkowatych; jej owoce, ziarna (używane dawniej często przez Słowian przy wróżeniu, Moszyński KLS *II 1, 379—82*)'; 'przedmiot podobny kształtem do ziarna bobu' (zob. przede wszystkim *bobъkъ*)

~ pol. *bób bobu* 'Vicia faba' (też 'owoc, ziarno') od XV w., o zasięgu geograficznym i synonimach zob. AJK II m. 85, cz. II s. 132—3, Dejna AGK m. 52, dial. też 'fasola, Phaseolus', MAGP VII m. 315, notowane od XVI w., w XV w. *bob kierz* 'drzewo laurowe', połab. *büb bübaį* : *übə* 'Vicia faba', *büžě büb* 'wawrzyn, laur', dłuż. *bob boba* 'Vicia faba; Phaseolus vulgaris', często coll. 'boby, pole bobowe', głuż. *bob boba* 'fasola; wawrzyn, laur', *konjacy*, *swinjacy bob* 'Vicia faba', czes. *bob bobu* 'Vicia faba' od XIV w. (w stczes. wg Gebauera też gen. sg. *boba*), sła. *bôb -u* 'Vicia faba', dial. też 'Phaseolus vulgaris';

słe. *bòb bóba* (dial. *bǫ̑p bǫ̑bą*, Tominec Črni vrh) 'Vicia faba', też coll. dial. 'Phaseolus vulgaris; rodzaj pączka', *kozji*, *ovčji bob* 'kał kozi, owczy, bobki', sch. *bȍb bȍba* 'Vicia faba' od XV w., dial. 'Phaseolus vulgaris' (*timočkie*), 'łajno kozie, owcze; jajko raka' (RJAZ, RSAN), *baciti bob*, *vračati*, *gledati*, *pogađati u bob* 'wróżyć', cs. **бобъ** 'faba', bułg. *бо́б бо́бът бо́бове* 'Phaseolus vulgaris' (o zasięgu BDA I m. 219), dial. także 'Vicia faba' (Gerov, BDial.

III 41, Ichtiman: *бол бобá*), wg Mladenova BTR też coll. 'owoce bobu', 'ziarna bobu jako środek do liczenia i wróżenia', stąd *глéдам на бóб* 'wróżyć', maced. dial. *боб*, *бол* 'Vicia faba' (Małecki SW 9), 'groch, fasola';

rus.-cs. **бобъ** 'faba', ros. *бóб бобá* (ale dobrze zaświadczona akcentuacja: *бóб бóба* pl. *бобы́*, Kiparsky Wortakzent 69) 'Vicia faba' (zwykle pl. *бобы́*, *рýсские бобы́*), dial. też 'Phaseolus', 'wklęsłość na zębach końskich, wskazująca na wiek zwierzęcia; choroba świń, wrzód na języku', *гадать на бобах* 'wróżyć', ukr. *бíб бóбу* 'Vicia faba', dial. też 'fasola', brus. *бóб бóбу* 'Vicia faba'. ~

Por. pol.-łuż. *bobrъ* 'Vicia faba': pol. *bober bobru*, dial. też *bóbr bobru* (Karłowicz SGP, Dejna AGK m. 52, AJK II cz. II s. 133, Szymczak Domaniewek, Tomaszewski GŁ), głuż. *bobr*, *bobjer -rja*, *bobrik* 'Phaseolus; Vicia faba'.

Vicia faba to jedna z najdawniejszych uprawnych roślin ie. Najbliższe odpowiedniki ie. wskazują na pierwotne ***bhabhā*** czy ***bhabo-*** f. : stpr. *babo* f. 'Vicia faba', łac. *faba* 'Vicia faba (roślina, owoc); przedmiot podobny kształtem, np. kulka, paciorek; kozie łajno'. W słow. nastąpiła zmiana rodzaju, sch. *bóba* 'coś małego, okrągławego, np. jajko raka; jagoda' to wtórny hipokorystyczny derywat od *bȍb* (jak wskazuje akcent, por. *pópa* hipocor. ⟨ *pop*, i chronologia: od XIX w.). — Tu należą może też stwn. *bōna* (niem. *Bohne*), stnord. *baun* 'Vicia faba' ⟨ ***baunā*** (dysymilacja z ***baƀnā***).

Schrader RIA I 159—60, Meillet DEL³ 370—1, Pokorny IEW 106, Trautmann BSW 23, Kluge EW¹⁸ 89, Moszyński PZJP 74. *T.Sz.* — *F.S.*

bobъkъ *bobъka* dem. od *bobъ*, zwłaszcza o przedmiotach małych, kulistych, podobnych do owocu bobu: 'suche łajno, np. owcze, kozie, zajęcze'

~ pol. *bobek bobka* 'suche łajno, np. owcze, kozie, zajęcze' (zwykle pl. *bobki*) od XVI w., już w XV w. 'wawrzyn, laur, drzewo lub owoc' dziś dial. kasz., śląskie, u L. też jako dem. od *bób*, dłuż. *bobk -a* dem., głuż. *bobk -a* dem. 'wawrzyn, laur', czes. *bobek -bku* 'suche łajno, np. owcze' (już stczes., też dial.), 'coś małego, kulistego', stczes. *bobek -bka* : *-bku* przede wszystkim 'wawrzyn, laur', sła. *bobok -bku* 'wawrzyn; łajno, np. owcze', dial. też 'ziarenko';

słe. *bobèk -bkà* (*bôbek -bka*) dem., 'o przedmiotach podobnych, np. jagoda, pączek kwiatu', 'łajno, np. owcze, kozie' (też dial. Tominec Črni vrh: *kûəzi bǫ̂bk̄*), sch. *bòbak bòpka* (*bóbak bópka*) 'Faba minor' (w dawnych słownikach), 'łajno, np. owcze, kozie; jagoda; kuleczka szklana jako ozdoba; ziarenko w różańcu' (RJAZ, RSAN);

ros. *бобóк бобкá* dem., 'ziarnko bobu', dial. 'pestka owocu jagody', *бобкú* pl. 'owoce wawrzynu', ukr. *бобóк* dem., *бобкú* 'owoce wawrzynu', dial. *бíбóк бíбкá* 'łajno, np. owcze, kozie', brus. *бабкú* 'owoce wawrzynu'. ~

Dem. od *bobъ*. *F.S.*

bočiti, bočiti sę *bočǫ* (*sę*) 'schodzić na bok, zbaczać' (płn.), 'chylić się bokiem, na bok, nadymać się, pysznić się; patrzeć spode łba, buntować się, sprzeciwiać się, gniewać się, walczyć'

bočiti: ~ pol. *boczyć* od XVII w. 'schodzić na bok, zbaczać, kierować na bok', głuż. *bočić* 'zwracać się na bok, patrzeć z boku, z ukosa; sprzeciwiać się, sprzeczać się' (Pfuhl), czes. *bočiti* 'odwracać się czy zwracać się bokiem, zbaczać z drogi; występować hardo, agresywnie przeciw komu; nadymać się, pysznić się', sła. *bočiť* 'unikać kogo, stronić; schodzić na bok, zbaczać', dial. 'patrzeć spode łba';

słe. *bóčiti -im* 'czynić wypukłym', sch. *bȍčiti -īm* 'czynić wybrzuszonym, nadymać; wyginać na kształt łuku; bóść, kłuć w bok' (RSAN);

ros. *бочи́ть бочу́ бочи́шь* 'chylić, obracać na bok; przychylać się na bok; schodzić na bok, zbaczać' (też dial., SRNG), ukr. *бочи́ти бочу́ бочи́ш* 'schodzić z drogi, zbaczać', dial. bojk. *бо́чити* 'bić się, o zwierzętach' (Slav. Leks. 91), brus. u Nosoviča *бочы́ць* 'zbaczać z drogi, schodzić z właściwej linii; przekraczać reguły, konwencje'. ~

bočiti sę: ~ pol. *boczyć się* 'gniewać się na kogo, stronić od kogo, dąsać się' od XVII w., już w XV w. 'sprzeciwiać się, buntować się', XVII w. 'boki nadymać, nadymać się, puszyć się', dial. 'patrzeć spode łba, o krowach i wołach, gdy chcą kogo pobóść' (Karłowicz SGP, Kucała PSM 79), głuż. *bočić so* 'przytulać się, przypochlebiać się; przechwalać się, chełpić się; gniewać się, dąsać się na kogo, boczyć się na kogo', czes. *bočiti se = bočiti*, stczes. od XIV w. *bočiti sě* 'skłaniać się, przychylać się bokiem; występować przeciwko komu, buntować się', dial. *bočit sa* 'patrzeć spode łba, np. o krowach, gdy chcą pobóść; krzywić się na kogoś' (Bartoš DSM, Malina Mistřice, Lamprecht Opava), sła. *bočiť sa* 'chylić się na bok', dial. *bočic śe boču śe* 'patrzeć spode łba' (Buffa Dlhá Lúka);

słe. *bóčiti se* 'wybrzuszać się (sich bauchen)', *deska se boči* 'deska się paczy', sch. *bȍčiti se* 'opierać się, sprzeciwiać się' (od XIII w., RJAZ), 'krzywić się, zginać się', 'kłócić się, sprzeczać się; walczyć, mocować się; pysznić się, puszyć się; wyróżniać się swoją wielkością; opierać się bokiem; iść bokiem przygotowując się do walki' (RSAN), bułg. dial. zach. *бочú се* 'patrzy na boki, bokiem' (BER I 64);

ros. *бочи́ться* 'schodzić na bok, zbaczać', dial. 'stronić od kogo; być ważnym, chełpić się' (SRNG), ukr. *бочи́тися* 'schodzić na bok, zbaczać', dial. 'przychylać się na jedną stronę; patrzeć spode łba, nieprzychylnie, złościć się, gniewać się' (Żel., Hrinčenko; Slav. Leks. 91: bojk.). ~

Denominativum od *bokъ*. Większość ze znaczeń rozwinęło się na gruncie poszczególnych języków słow. *T.Sz. — F.S.*

bodl'ъ *bodl'a* 'kłująca, mająca kolce roślina (zwykle oset), Carduus'

~ czes. dial. zach.moraw. *bodle* f. pl. 'igliwie, szpilki' (Bartoš DSM);

słe. *bȏdelj -dlja* 'kolec, igła' (np. *ježevi bodlji*), sch. dial. *bȏdalj bȏdlja* 'rodzaj trawy, może oset' (wg Vuka czarnogórskie), cs. **бодль** 'cierń, kolec' (Miklosich LP, Srezn.), bułg. dial. *бодéл -лú* : *бóдли* 'ts.' (Mladenov BTR), rodopskie *бóдел, бóдъл* 'ts.' (BDial. II 130). ~

Por. wskazujący też na pierwotne **bodlъ* derywat z suf. *-akъ*: pol. dawne XV—XVIII w. *bodłak* 'roślina kłująca (może oset)', dłuż. dial. *bodłak* 'oset', czes. *bodlák* 'ts.' od XIV w., sła. *bodliak* 'ts.', bułg. *бодлáк* bot. (BER I 62), ros. *бодлáк* 'śliwa, tarnina, Prunus spinosa; kruszyna, Rhamnus frangula', 'roślina Aegilops' (tylko Dal i SIAN; nie notowane przez SRNG), ukr. dial. *бодля́к, бодлáк* 'oset' (Hrinčenko, Makowiecki Sł. bot. 79).

Z cs.: rumuń. *bold* 'oścień' (< **бодль** z metatezą, Mihăilă Impr. 50—1, BER I 62).

Nomen instrumenti od *bosti bodǫ* z suf. *-l'ъ* (element wokaliczny między *-d-* i *-l-* wtórny), o budowie zob. s. 105—6. *T.Sz.*

bodъ *boda* 'ukłucie', 'ślad od ukłucia'

~ pol. dial. kasz. *bód bodu* 'uderzenie rogami', przestarz. *bód boda* 'róg' (Sychta SK), czes. *bod* 'punkt, kropka', 'mała część płaszczyzny', stczes. XV w. *bod* 'ukłucie', sła. *bod* 'ts.', 'kropka, punkt';

słe. *bǫ̑d* (SSKJ *bòd bôda* : *bóda*) 'kłucie (rodzaj choroby)', sch. *bôd* 'ukłucie igłą; rodzaj ściegu' (Vuk), 'bagnet', 'kłucie (np. w piersiach)', 'punkt' (RSAN), bułg. *бод* pl. *бо́дове* 'ukłucie; ostrze, szpic; ścieg', 'ślad od ukłucia, punkt', maced. *бод* 'kolec, szydło, szpic; ukłucie; punkt'. ~

Nomen actionis od *bosti bodǫ*, o budowie zob. s. 58—9. *T.Sz.*

body *bodъve* dial. płd. 'rodzaj żelaznych widełek używanych do łowienia ryb, oścień rybacki'

~ sch. dial. *bòdva* 'trójząb rybacki' (u Vuka ze Slavonii, w RJAZ też z Serbii; wg RSAN 'widełki z dwoma lub trzema zębami do łowienia ryb'), bułg. dial. *бодва* 'trójząb do łowienia ryb' (zob. AJK VI cz. II s. 93). ~

W tym samym znaczeniu: pol. dial. kasz.-sli. *bodarze* pl. tant., *bodarz* m., *bodarza* f. (Ramułt, Lorentz PW, SlW, AJK VI m. 266), w AJK VI cz. II s. 93 też sła. *bodlica* i sch. *bodila* 'ts.'

Do psł. *body -ъve* sprowadza się też zapewne ros. dial. archang. *бодвá*, *бодовьé* 'нижний венец, прогон, основа сруба' (Dal, stąd SRNG).

Od *bosti bodǫ*. *T.Sz.*

bodyl'ь *bodyl'a* 'przedmiot kłujący, ostry, kolec, cierń'

~ pol. dial. kasz. *bodėl -a* pl. *bodėle* 'palec' (wg Sychty przestarz.; por. pol. dawne *badel* s. v. *badyl'ь*);

słe. *bodílj* 'zapalenie płuc', sch. *bòdīlj -ílja* 'ostrze, ostra, kłująca część przedmiotu' (RSAN), dial. *bòdīlje* n. 'kłująca trawa' (RJAZ), bułg. *бодúл* 'kolec, cierń', 'oset';

ros. dial. *буды́ль* 'łodyga rośliny' (może z *bodyl'ь*, Vasmer REW I 136). ~ Por. *badyl'ь*.

Nomen instrumenti od *bosti bodǫ*, o budowie zob. s. 112. *T.Sz.*

bodьcati *bodьcajǫ* płd. 'lekko, często kłuć'

~ słe. *bǫ̑dcati -cam* 'wystawać, wyrastać, o włosach, trawie' (Plet.), sch. *bòcati -cām* 'lekko kłuć, żgać' od XVII w., bułg. dial *бо́цам -цаш* 'lekko kłuć czymś ostrym', maced. *боца* 'lekko kłuć; drażnić, dokuczać'. ~

Por. przypadkowy zapewne homonim ros. dial. *бо́цать -цаю* : *боцáть -цáю* 'bić, grzmocić' (SRNG).

Nowsze deminutywne czasowniki:

1. słe. *bǫ̑dckati -kam* 'sticheln' (Plet.), sch. *bòckati -kām* 'lekko i często kłuć; drażnić, dokuczać; szczypać' od XVII w., bułg. pot. *бо́цкам -каш* 'lekko kłuć, dźgać', maced. *боцка* 'ts.; drażnić, dokuczać', dial. 'wciskać, wpychać' (Małecki SW).

Por. ros. dial. *бо́цкать* 'bić, grzmocić' (SRNG);

2. słe. dial. *bôdkati -kam* 'lekko kłuć' (Plet.), sch. *bòtkati -kām* 'ts.' (RSAN), bułg. *бо́дкам* 'ts.'

Dem. od *bosti bodǫ*, o budowie zob. s. 49—50. Dokładny odpowiednik: łac. intensivum *fodicō* 'kłuć, przebijać, przeszywać; dręczyć, martwić kogoś'.

Georgiev VBE 10, BER I 70. *W.B.*

bodьcь *bodьca* 'ostry przedmiot, kolec', 'zaostrzony kij, oścień do popędzania bydła'

~ pol. *bodziec -dźca* 'ostry przedmiot służący do przebijania, do kłucia; kolec, ostroga' od XVI w., w XVI w. 'zaostrzony kij, oścień do popędzania bydła' (SP XVI IBL), dziś głównie w znaczeniu przen. 'czynnik wywołujący reakcję organizmu; zachęta podnieta' od XVI w. (stąd ukr. dial. *бо́дець -дця* 'podnieta, pobudka, motyw', Żel.; już w XVII w. w znaczeniu 'kolec', Tym-

čenko), czes. *bodec -dce* 'grot, szpic; kolec', 'oset', stczes. już w XIV—XV w. *bodec -dcě* 'jakaś część wozu lub rzędu końskiego' (Gebauer Sl.), sła. *bodec -dca* 'ostry, zwykle okuty grot', dial. 'jakiś drążek wiszący u wagi wozu' (Kálal);

słe. *bôdec -dca* (SSKJ *bôdec* : *bódec -dca*) 'kolec (rośliny, zwierzęcia)', 'kłucie', dial. np. bot. 'Ononis spinosa, wilżyna ciernista', styryjskie *bodci* pl. 'nasadka pióra ptaków, szypułka', sch. *bòdac bòca* (wg RMat. gen. *bŏca*) 'rodzaj noża', 'kłucie (jako objaw choroby)' (to od XVI w., RJAZ), ludowe (Vuk) 'wół, który mocno bodzie', bułg. dial. *бóдéц* 'pręt z ostrzem do popędzania wołów', 'ślad od ukłucia, punkt', 'podnieta, zachęta' (Mladenov BTR);

rus.-cs. **бодьць** 'stimulus' (Miklosich LP z Beryndy), ros. dial. *бодéц -дцá* 'przedmiot, którym się bodzie, kłuje', 'kolec; ostroga koguta; ostroga; cierń', bot. 'oset, Carduus nutans' (Dal, SRNG). ~

Od *bosti bodǫ*, o suf. *-ьcь* zob. s. 99—101. Dokładny odpowiednik w lit. *badìkas* 'ten, kto bodzie (się)' (Trubačev ESSJ 41). *T.Sz.* — *F.S.*

bogatěti *bogatějǫ* 'stawać się bogatym, ditescere'

~ pol. *bogacieć bogacieję* od XVI w. (też dial. np. sli. *bʷogacec -eią*, Lorentz PW), głuż. *bohaćeć* (Pfuhl), czes. przestarz. *bohatěti* 3 pl. *-ějí*, sła. *bohatiet'*;

słe. *bogatéti -tím*, stsch. z XIV w. *bogatěti*, z XVII w. *bògatjeti bògatīm* (RJAZ), scs. **богатѣти -тѣѭ**, bułg. rzadkie *богатéя -méeш*, maced. *богатее* (*се*);

strus. **богатѣти богащоу**, ros. *богатéть-тéю -тéешь*, ukr. *багатíти-тíю -тíєш*, dial. *богатíти -тíю -тíєш* (Żel., Hrinčenko), stukr. XVII—XVIII w. *богатѣти богатѣет* (Tymčenko), brus. *багацéць* (BRS), dial. *богáцiць -цiю* (Nosovič). ~

Od *bogatъ*, o budowie zob. s. 47. *T.Sz.*

bogatiti *bogat'ǫ* 'czynić bogatym, ditare, locupletare', **bogatiti sę** 'stawać się bogatym, ditescere'

~ pol. od XV w. *bogacić (się) bogacę (się)* też dial. np. kasz.-sli. *bʷogacɔc (są)*, Lorentz PW, Sychta SK, dłuż. *bogaśiś -śim*, głuż. *bohaćić bohaći*, czes. przestarz. *bohatiti* od XIV w. (stczes. *bohatiti -cu -tíš*, Gebauer Sl.), sła. *bohatit'* (Isačenko SRS), zwykle z pref. np. *obohatit'*, *obohatit' sa* (SSJ);

słe. *bogátiti (se) bogâtim (se)*, wg SSKJ *bogatíti -tím*, sch. *bògatiti -tīm* od XVI w., *bògatiti se* od XVII w. (też u Vuka), scs. **богатити сѧ -штѧ сѧ**, cs. też **богатити -штѧ**, bułg. *богатя́ -тúш*, maced. *богати* (*се*);

strus. **богатити богатоу**, ros. przestarz. *богатúть богачý богатúшь, богатúться*, ukr. dial. *богатúти богачý -тúш* od XV w. (Żel., Tymčenko), *багатúтися* (Hrinčenko), stukr. XVII—XVIII w. *богатитися* (Tymčenko), brus. *абагацíць -чý -цíш*, dial. *багацíць -чý* (Nosovič). ~

Od *bogatъ*, o budowie zob. s. 57. *T.Sz.*

bogatъ 'posiadający znaczny majątek, zamożny, majętny', 'obfitujący w co, mający dużo czego, obfity, dives'

~ pol. *bogaty* od XIV w. (też dial. np. MAGP IX m. 446), sli. *bʷogatï* (Lorentz PW), dłuż. *bogaty*, głuż. *bohaty*, czes. od XIV w. *bohatý*, sła. *bohatý*;

słe. *bogàt -áta* (SSKJ *bogàt*, *bôgat áta*) od XVI w. (Megiser 1592), dial. rezjańskie *boγáti* (Slav. Leks. 204), sch. *bògat* od XIII w., scs. **богатъ**, bułg. *богáм*, maced. *богам*;

strus. **богатыи**, ros. *богáтый* (dial. np. adv. *богáто* 'dużo', SRSO), dial. *богáтый* 'wspaniały, znakomity; piękny, dobry', 'obfity' (SRNG, Melьničenko Jaroslavl), 'zrobiony z dobrego materiału' (Sl. Rjazan.), ukr. *багáтий* od

XVIII w. (*-a-* < *-o-* drogą asymilacji, Rudnyćkyj ED 47), dial. *богáмый* (np. Slav. Leks. 85, Hrinčenko), w XVII—XVIII w. **богатъ, богатый** (Tymčenko), brus. *багáты*. ~

Ze słow.: lit. *bagótas*, łot. *bagâts* 'ts.' (Fraenkel LEW 29, inaczej Trautmann BSW 23 uważając wyrazy bałt. za rodzime).

Od *bogъ* 2. Pierwotne znaczenie 'obfitujący w dary, szczęśliwy', por. paralelny rozwój znaczeniowy w łac. *dīves*, *fortūnātus* (Schulze KZ XLV 190, Meillet SC 353, 508, Vasmer REW I 98—9, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 5, 356—61). — Zob. *u-bogъ sъ-bož-bje*.

bogatьcь *bogatьca* dial. zach. i płd. 'człowiek bogaty, bogacz, dives'

~ stpol. wyjątkowe z poł. XV w. *bogaciec* (tylko w zapisie *bogaczczu*, zob. ostatnio Reczek JP LI 177—9, por. Ostrowska ib. 182—4), dłuż. *bogaśc -ca* (Muka, Švjela), czes. *bohatec -tce* od XIV w. (stczes. *bohatec -tcě*, Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), sła. tylko u Loosa *bohatec*;

słe. *bogâtec -tca* (Plet.; wg SSKJ dial. *bogátec -tca*, też dial. np. u Tominca Črni vrh), sch. przestarz. *bògatac bògaca* od XVI w. (RJAZ, RSAN; Vukovi nie znane), cs. **богатьць** (Miklosich LP). ~

Por. ros. dial. *богатéцкий* 'bardzo bogaty' (SRNG).

Od *bogatъ*, o suf. *-ьcь* zob. s. 99—101. *T.Sz.*

bogъ 1. *boga* 'bóg, deus'

W tym samym znaczeniu: ~ pol. *bóg* gen. *boga*, połab. *büg*, dłuż. *bog*, głuż. *bóh* gen. *boha*, czes. *bůh* gen. *boha*, sła. *boh*;

słe. *bȏg gen. bogâ*, sch. *bȏg* gen. *bòga*, scs. **богъ**, maced. *бог*, bułg. *бог* z rodzajnikiem *бóгът* pl. *боговé* : *бóзи*;

ros. *бóг* gen. *бóга*, ukr. *бóг* (rzadko *бíг*) gen. *бóга*, brus. *бóг* gen. *бóга*. ~

Obok ie. nazwy rezultatu czynności od rdzenia *bhag-* 'przydzielać' (zob. *bogъ* 2) rozwinęło się też paralelne znaczenie nomen agentis 'przydzielający bogactwo, szczęście, dawca, pan, Bóg', zaświadczone oprócz słow. też w stind. *bhága-* 'przydzielający, dawca, pan, przydomek niektórych bóstw' i w irańskim: awest. *baγa-*, stpers. *baga-* 'pan, bóg'. Słow.-irań. wyłączna zgodność znaczenia 'bóg' jest tak uderzająca, że zachodzi możliwość nie tyle pożyczki irań., co wpływu na rozwój znaczenia, por. z tego samego zakresu *svętъ*. Byłby to jeden z ważnych argumentów religijnego oddziaływania scytyjskich plemion irańskich na Prasłowian (Rozwadowski Rocznik Orientalistyczny I, 1915, 96—104, Moszyński PZJP 82—92, por. też Mserianc RFV LXV 169, 171—2; przeciwne stanowisko, negujące możliwość wpływów irańskich, zajęli Meillet RS II 66, RES VI 168, Mladenov RES IV 191—2). W związku z tym tłumaczyłby się też zanik starej ie. nazwy boga *deiu̯o-s*, reprezentowanej np. przez łac. *deus*, stind. *dēvá-*, zachowanej jeszcze w bałtyckim: lit. *diẽvas*, stprus. *deiwas*. — Por. Meriggi ZbFL VIII 33—44, Trubačev Etim. 1965, 25—31, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 5, 361—3. *F.S.*

bogъ 2. *boga* 'udział, dola, bogactwo, szczęście'

Rekonstruowane przede wszystkim na podstawie złożeń i derywatów: *u-bogъ*, *ne-bogъ*, *sъ-bož-bje*, *bog-atъ* (zob.). Poza tym, wyparte przez *bogъ* 1, zachowane tylko szczątkowo w skostniałych zwrotach:

~ stpol. (np. u Knapskiego) *do boga* 'obficie, pod dostatkiem, co niemiara, bardzo' = czes. *do boha*, sch. *do (zla) boga*, maced., bułg. dial. *da boga*; dłuż. *bog* 'podarunek na Boże Narodzenie': *někomu rědnego boga hobraźiś* 'dać komuś piękny podarunek na Boże Narodzenie'; czes. dial. moraw. *na ty bohy* 'na szczęście';

słe. dial. (Biała Kraina) *zlega boga uživa* 'źle mu się powodzi';
ukr. dial. *za малúм бóгом* 'nieomal, omal że nie'. ~

Tu też najprawdopodobniej drugi człon nazwy słow. bóstwa *Dad'ьbogъ* (zob.), a więc pierwotnie 'dispensator divitiarum, udzielający bogactwa, szczęścia'.

Ze słow.: lit. *bagà* 'mienie, skarb' (LKŽod.).

Dokładne odpowiedniki w indo-irańskim: stind. *bhága-* 'udział, dola, bogactwo, szczęście' (: *bhájati* 'przydziela'), awest. *baga-*, *bayа-* 'udział, (dobry) los'.

Rozwadowski Rocznik Orientalistyczny I, 1915, 104; Hujer LF XLVI 185—7, Moszyński KLS² II 1, 400, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 5, 356—7. Por. *bogъ* 1. *F.S.*

bogъ 3. *boga*, *bogo* adi. 'biedny'

~ słe. dial. rezjańskie *bȍyi*, *bȍgi*, *bȍgь* 'biedny' (Slav. Leks. 204—5; por. u Bohoriča 216 *bozi* 'miseri');

ros. dial. archang. *бóгий* adi. i *бóгий -ого* m. w znaczeniu subst. 'ubogi' (SRNG). ~

Por. w licznych derywatach: czes. dial. moraw. *božátko* 'niebożątko, biedactwo', słe. *bǫ̂žec -žca* od XVI w. (Megiser 1592), *ubǫ̂žec* 'biedny' od XVI w. (ib.), dial. rezjańskie *bùžac*, *búžac* 'ubogi' (Slav. Leks. 206), styryjskie *bǫ̂gec bǫ̂gca* 'ts.' (Plet.), sch. *bȍžjāk* 'żebrak; nieszczęśnik', *bògac bókca* (wg Vuka z Chorwacji) 'kaleka, człowiek ułomny', 'żebrak', *bȍgālj* 'kaleka, człowiek ułomny' (Vuk), wg RMat. też 'biedak, żebrak', dial. *bogalīja* 'żebrak' (Elezović Kos.-Met.), bułg. dial. *бóжек* 'ts.' (RBKE), u Gerova też *бóжак* 'който проси за Бога та се храни', dial. *бóж'ак* 'mnich zbierający datki na klasztor' (BDial. I 243), maced. *божјак* 'żebrak'.

Występujące w dłuż. *bogi* 'biedny', głuż. *bohi* 'ts.' najprawdopodobniej jednak wtórne z *hu-bogi*, *w-bohi* z zanikiem przedrostka (zob. Mucke HLF 134).

Adi. od *bogъ* 2. Co do kontrastowości znaczeń por. *bolgъ* 1.—2., *gŕdz*, *grozьnъ*, łac. *sacer* 'święty, poświęcony' : 'przeklęty' (inne przykłady zob. Pete Diss. Slav. II 21—2). Sadnik — Aitzetmüller VWSS 360 przyjmują dekompozycję z *ubogъ*, *nebogъ*. *T.Sz.*

bogyn'i 'bóstwo rodzaju żeńskiego, dea'

~ pol. od XV w. *bogini*, w XVI w. też *boginia* (to dziś rzadkie i żargonowe), ludowe *boginka*, *bogunka*, *bogienka* 'istota mityczna, nimfa, rusałka' (zob. Moszyński KLS² II 599—600, 697), już w XVI w. *boginka* wodna 'nimfa, rusałka' (SP XVI IBL), głuż. *bohinja*, czes. *bohyně*, stczes. od XVI w. też *bohyni*, dial. na Morawach *bohyňa* także 'wróżka', sła. *bohyňa* też 'czarownica, wróżka', dial. także *bohina*, *bohiňa* 'jakiś motyl' (Vážný JMSN 85);

słe. *bogínja*, *bǫ̂ginja* też 'wróżka', 'jakaś zielona gąsienica z rożkiem', sch. *bòginja* od XVII w., scs. Supr. **богыни**, bułg. *богúня*, maced. *богиња*;

rus.-cs. już w XI w. **богыни**, ros. *богúня*, ukr. *богúня* od XV w. (Tymčenko), brus. *багíня*. ~

Od *bogъ* 1. z suf. *-yn'i*, o suf. zob. s. 139—41.

Machek ES² 59. *T.Sz.*

bojati sę 'doznawać uczucia strachu, lękać się'

~ pol. *bać się boję się*, stpol. w XIV—XV w. *bojeć (się)*, *bać (się)*, dial. *bać*, *bojać się bojeć się*, *boić się* (formy z kontrakcją płd.pol., ustalone już na

początku XV w., Nitsch SPAU XLV 14, Winklerówna JP XXXI 29—32), kasz. *bojec są* (Sychta SK, Lorentz PW), połab. *bet* (**běti* < **bojěti* z omyłkowym zapewne opuszczeniem przez przepisywacza zaimka zwrotnego, Lehr-Spławiński, Polański SE 31), *büji-sə* 3. sg. praes. 'boi się', dłuż. *bójaś se*, głuż. *bojeć so*, dial. *bójać se* (Michalk Neustadt), w r. 1597 *bojać so* (Stachowski Warychiusz), czes. *báti se bojím se*, dial. *bát se bójím se* (np. Bartoš DSM, Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč.), stczes. już w XIV w. *báti sě*, sła. *bát' sa*, dial. *bojat' sa* (Kálal), *bat' se*, *bac se* (Sipos Bükk-Gebirge);

słe. *báti se*, *bojím se* : *bojáti se*, dial. rezjańskie *bojat se* (Slav. Leks. 205), sch. od XIII w. *bòjati se bòjīm se*, scs. **боꙗти сѧ**, bułg. *боя́ се* aor. *боя́х се*, dial. *бо́йа се* (Ichtimańskie, BDial III 41), maced. *бојам се*;

strus. **боꙗтисꙗ боюсꙗ**, ros. *боя́ться бою́сь бои́шься*, ukr. *боя́тися бою́ся бої́шся*, brus. *боя́цца баю́ся баі́шся*. ~

Praesens *bojǫ sę* oparty na pierwotnym perfectum (podobnie w kilku innych czasownikach wyrażających stan z inf. na *-ěti*, praes. *-i-* zob. *bolěti*, *gorěti*, *polěti*. Por. gr. δείδω 'bać się' stare perf. z *δέ-δϝοι-α), Frisk GEW I 354. Wokalizm w inf. *bojati sę* jak wskazują dane bałtyckie wtórny, pod wpływem czasu teraźniejszego. Pierwotne znaczenie więc 'popaść w strach, być w strachu'. Najbliższe odpowiedniki ie.: stind. *bháyate* 'boi się', perf. *bibháya*, *bibhā́ya* (por. oparty na perf. praesens *bibhéti* 'boi się'), lit. *bijótis bijaũs* 'lękać się, bać się' : *bijóti bijaũ* 'ts.', łot. *bijâtiês* : *bijât* 'ts.', *bîtiês*, *bîstuos* 'ts.'

Zubatý Studie I 1, 79—90 (przyjmujący też pokrewieństwo z *biti*, podobnie Ljapunov Izv. XXXI 35—7: w *biti* podstawowe znaczenie przechodnie, w *bojati sę* perfektowe znaczenie rezultatu działania), Trautmann BSW 24, van Wijk RES IX 238—9, Stang BSV 24, Kuryłowicz IC 82—3.

T.Sz. — *F.S.*

bojaznъ *bojazna bojazno* 'bojaźliwy, lękliwy, timidus, pavidus', dial. płn. też 'budzący lęk, straszny, horrendus'

~ stpol. XV—XVI w. *bojazny* : *bojaźny* 'lękliwy, bojaźliwy, tchórzliwy', w XVI w. u Mącz. wyjątkowo 'straszny, przerażający', dłuż. *bójazny* 'lękliwy, bojaźliwy, nieśmiały', głuż. *bojazny* 'bojaźliwy, upadły na duchu, tchórzliwy', *bojazna zyma* 'straszne zimno';

słe. *boję̂zen* 'bojaźliwy, lękliwy, timidus' (Plet. za Miklosichem VG II 147), sch. od XVII w. przestarz. *bȍjāzan -zna -zno* 'bojaźliwy, lękliwy; pełen szacunku, pokory';

ros. pot. *бо́язный* 'bojaźliwy, lękliwy', *бо́язно* 'strasznie, strach', dial. 'ciężko, przykro; ostrożnie, przezornie' (SRNG), ukr. rzadkie *боязни́й* 'bojaźliwy, lękliwy', *бо́язно* 'strasznie, strach', brus. pot. *бо́язна* 'ts.' ~

Stara formacja do *bojaznь*. Por. nowsze *bojaznьnъ*: stsch. XIV w. *bojaznьnъ* 'bojaźliwy, lękliwy', cs. **боꙗзньнъ** 'timoris, timidus', stbułg. (Šestodnev) **боꙗзньнъ** 'bojaźliwy, lękliwy', strus. **боꙗзньнъ** (**боꙗзнєнъ**) 'ts.' — Według Skoka ER I 183 sch. *bojazan* < **bojaznьnъ*, przeciwko czemu przemawia zarówno zasięg formacji *bojaznъ*, jak i jej archaiczność. *W.B.*

bojaznь 'strach, obawa, lęk, timor'

~ pol. *bojaźń* od XIV w., dłuż. *bójazń*, dial. *bójaz* (Muka), głuż. *bojazń*, czes. *bázeň* 'strach, obawa', stczes. już w XIV w. *bázn*, *bázň*, *bázeň*, sła. poetyckie *bázeň*, dial. *bojazeň* (Kálal), zob. Melich ZSlPh V 326;

słe. *bojâzen*, sch. od XIII w. *bȍjāzan*, w XVII—XVIII w. *bȍjāz* (RJAZ), scs. **боꙗзнь**, bułg. *боя́зън*, maced. *бојазан*;

strus. w XI w. **боязнь**, ros. *боя́знь*, ukr. *боя́знь*, u Żel. *бо́язнь*, brus. *бо́язь*, u Nosoviča *баязнь*. ~

Nomen actionis od *bojati sę* (zob.). Por. stpr. *biāsnan* f. instr. sg. 'ts.' Suf. *-znь*, jak w *bolězнь*, *prijaznь*, scs. *kaja-znь* : *kajati sę*, cs. *čajaznь* : *čajati*, *govězнь* : *gověti*. O pochodzeniu tego sufiksu por. ostatnio Vaillant RES XXXVIII 214—5, zob. wyżej s. 118—9. — Trubačev ESSJ 41—2.

T.Sz. — F.S.

bojevati *bojujǫ* 'toczyć bój, pugnare'

~ pol. od XIV w. *bojować* (też dial., Lorentz PW), dłuż. przestarz. *bójowaś -ujem*, czes. *bojovati -juji*, stczes. *bojovati* : *bojěvati*, sła. *bojovať*:

słe. już u Megisera 1592 *bojeváti -ûjem*, sch. od XVI w. *bòjèvati bòjujēm*. ~ Por. ukr. *боювáнє* 'walka, bój' (Żel.).

Od *bojь*, o budowie zob. s. 48. *F.S.*

bojevъ zob. **bojьnъ**

bojisko zob. **bojišče**

bojišče : dial. płn. **bojisko** 'miejsce boju, locus pugnae', 'miejsce, gdzie młócą zboże, klepisko, area'

bojišče: ~ pol. dial. kasz. *bʷoi̯išce* 'klepisko' (Lorentz PW), czes. *bojiště*, stczes. od XII w. przede wszystkim *bojišče* 'locus pugnae', sła. *bojište* 'ts.';

słe. *bojíšče* 'ts.', sch. *bȍjīšte* 'ts.', 'miejsce tarła ryb', bułg. dial. *бóишe* (BER I 51 bez podania znaczenia), maced. *боиште* 'locus pugnae';

strus. **боище** 'ts.', ukr. *боїще* 'ts.', 'bitwa, bój' (Hrinčenko), u Żel. *бóище* 'klepisko', 'walka', dial. 'klepisko' (Stieber AJŁemk. m. 17, Dzendzelivśkyj UZLP 22). ~

Por. pol. dial. kasz. *bʷoi̯evíšče* 'locus pugnae' (Lorentz l. c.), czes. przestarz. *bojoviště* 'pole bitwy', ukr. *боєвúще* 'ts.' (Żel.);

bojisko ~ pol. od XVI w. *boisko* 'locus pugnae', 'klepisko' (o zasięgu w dial. zob. Małecki — Nitsch AJPP m. 64, Nitsch WP II 62—4, Dejna AGK m. 542, Kucała PSM 134), dziś też 'równy, ubity teren przeznaczony do zajęć sportowych', sła. *bojisko* 'locus pugnae', dial. 'klepisko' (Buffa Dlhá Lúka);

ukr. *бóиско* 'klepisko', 'walka' (Żel.), dial. *boisko*, *боїсько* 'klepisko' (Hrinčenko, Stieber AJŁemk. m. 17, Dzendzelivśkyj l. c.). ~

Por. z rozszerzonym suf.: pol. już w XV w. *bojewisko*, dziś dial. np. *boi̯evískʷo* 'klepisko' (Tomaszewski GŁ), od XVI w. *bojowisko* 'klepisko', 'miejsce bitwy', dial. np. kasz. *bʷoiovískʷo* 'pole bitwy' (o zasięgu w dial. znaczenia 'klepisko' zob. Nitsch WP II 62—4, Dejna l. c., tu też *bojowie* 'klepisko'), ukr. *боїовúсько* 'pole bitwy' (Hrinčenko).

Nomina loci od *bojь*, o suf. *-išče*, *-isko* zob. s. 95—7. *K.H. — F.S.*

bojь *boja* 'bicie; bicie się, walczenie, walka', *biti bojь* 'walczyć'

~ pol. *bój boju* 'bicie się, ścieranie się walczących stron; walka, bitwa' od XIV w., dial. np. kasz. *bój boju* rzadko 'bójka; bitwa, walka' (Sychta SK; por. stpol. w XVI w. 'bójka', SP XVI IBL), stdłuż. XVI w. (Jakubica) *bój* 'bitwa, walka', głuż. *bój boja* 'ts.', czes. *boj -e* 'ts.' od XIV w., sła. *boj -a* 'ts.', dial. *boj bije proti nemu* 'prześladuje go' (Kálal);

słe. *bòj bója* (też SSKJ) 'walka, bitwa' od XVI w. (już Megiser 1592), sch. *bôj bȍja* (czakaw. *bôj bojä*) 'ts.' od XIV w. (w XVI—XVIII w. też 'wojna'), u Vuka również 'bicie', u Megisera r. 1603 *boj biti* 'walczyć, confligo', cs. **бои** 'bicz, flagellum', 'bitwa, pugna', scs. Supr. **оубои** 'mord, morderstwo', bułg. *бóй боевé* (u Gerova *бóевe*) 'bicie, cios' (też dial. 'bicie, cięgi', np. BDial.

I 68, II 71), 'bitwa, walka', dial. 'wojna' (BDial. I 207 z ok. Płowdiwu), maced. *boj* 'bitwa, walka';

strus. **бои** 'bitwa, walka; bitka, bijatyka', ros. *бо́й бо́я* (o akcencie Kiparsky Wortakzent 87—9) 'bitwa, walka; bicie' (też dial. np. Sl. Rjazan., SRNG), 'tłuczenie' (np. *бой посу́ды* 'tłuczenie naczyń'), dial. także w innych znaczeniach, np. 'miejsce w rzece z silnym prądem; miejsce na brzegu, gdzie uderza prąd rzeki' (SRNG), ukr. *бій бою* 'bitwa, walka' od XV w., 'bicie' od XVI w. (Tymčenko), brus. *бо́й бо́ю* = ros. *бой*. ~

Nomen actionis do *biti*, o budowie zob. s. 58—9, dial, dial. ros. też nomen agentis *бой* 'walczący na pięści, pięściarz', 'śmiały człowiek', 'silny prąd rzeki' (SRNG). *T.Sz. — F.S.*

bojьnъ : płn. **bojevъ** adi. od *bojь*

bojьnъ: ~ pol. w XVI w. *bojny*, czes. od XV w., dziś przestarz. *bojný*;

sże. *bójen -jna*, sch. *bôjnī*, *bôjan* od XV w., bułg. *бóен -йна*, też dial. (Stojkov Banat);

ros. *бо́йный* (Dal), dziś tylko *-бо́йный*, ukr. *бо́йний* (Hrinčenko, Żel.), brus. *бо́йный* (Nosovič). ~

bojevъ: ~ pol. od XV w. *bojowy*, głuż. *bojowy*, czes. od XIV w. *bojový*, sła. *bojový*;

ros. *боево́й*, u Dala też *боёвый* (z ros.: sch. *bòjevī*, bułg. *боеви́*), ukr. *бойови́й* (Hrinčenko), *боєви́й* (Żel.), brus. *баявы́*. ~

Por. nowsze zach. i płd. *bojevьnъ*: stpol. w XV—XVI w. *bojowny*, czes. od XV w. *bojovný*, w XVI w. też *bojovní*, sła. *bojovný*; sże. *bójeven -vna*, sch. *bòjōvnī* : *bòjēvnī*, *bòjēvan* : *bòjōvan*.

Od *bojь*, z suf. *-ьnъ*, *-ovъ*. *K.H. — F.S.*

bokъ *boka* 'prawa albo lewa strona a) tułowia człowieka lub zwierzęcia, b) przedmiotu lub określonej przestrzeni; zewnętrzna strona bryłowatego przedmiotu, krawędź, latus'

~ pol. *bok -u* 'latus', stpol. (gen. sg. też *boka*) *bok góry* 'zbocze, pochyłość' (SP XVI IBL, dziś kasz., Ramułt), dial. *bok* również 'biodro' (MAGP II m. 93, cz. II s. 140: płn. Śląsk, Kaszuby), *boki* 'boczne deski wozu' (Tomaszewski GŁ), dłuż. *bok -a* 'latus' (też dial., Fasske Vetschau), 'pierś kobieca', głuż. *bok -a* 'latus' (też dial., Michalk Neustadt), czes. *bok -u* 'latus; biodro; zbocze, stok (góry)', wg Bartoša DSM wyraz wychodzi z użycia w czes., trzyma się jednak na Morawach w znaczeniu 'latus', dial. także *boky vozu* 'część wozu' (Bartoš l. c., Hruška DSCh, Malina Mistřice), stczes. *bok -a* : *-u* 'latus', sła. *bok -a* : *-u* 'latus', dial. 'stok, zbocze';

sże. *bòk bóka* (też o wybrzuszonym boku okrętu, naczynia)', 'stok, zbocze', sch. *bôk bòka* 'latus' od XIII w., też 'część ciała między żebrami a kością biodrową; biodro; burta okrętu; zbocze, stok góry', cs. **бокъ** 'latus; cavitas', bułg. dial. *бок* 'bok ciała' (BER I 64), 'szpunt, czop w beczce' (Gerov Dop.: płn.-zach.), maced. *бок* 'latus';

rus.-cs. **бокъ** 'lewy albo prawy bok ciała, szczególnie jedna albo druga strona brzucha między żebrami a biodrem, latus, femur', 'flanka, skrzydło wojska', ros. *бо́к бо́ка* 'latus', dial. (gen. sg. też *бо́ку*) także 'burta łodzi; brzeg, strona rzeki; łono' (SRNG), ukr. *бік бо́ку* 'latus', też 'strona' (zob. Stieber AJŁemk. V m. 234), 'brzeg, np. rzeki, jeziora' (Hrinčenko), brus. *бо́к бо́ку* : *бо́ка* 'latus', też szerzej 'strona', 'spad dachu'. ~

Etymologia niepewna. Mładenov EPR 40 zestawiał z ang. *back* 'grzbiet, plecy', stwn. *bah*, stnord. *bak* też 'strona odwrotna' (wg Klugego EW[18] 43

do ie. **bheg-* 'giąć, zginać, robić wypukłym'). — Trudności znaczeniowe kwestionują zestawienie Zupitzy KZ XXXVI 234 z łac. *baculum* 'kij, laska', gr. βάκτρον, stir. *bacc* 'hak, krzywa laska' (o wyrazie celt. p. jednak Pokorny IEW 93). Pierwotnym znaczeniem ps. *bokъ* miałoby być 'żebro, wygięta kość' (Preobraženskij ES 34). *T.Sz. — F.S.*

bolboliti *bolbol'ǫ* 'mówić niezrozumiale, niejasno, bełkotać; mówić nie do rzeczy, paplać, pleść, bredzić'

~ czes. *bláboliti* 'bajać, paplać, bredzić, pleść brednie; gaworzyć; majaczyć (w gorączce)', sła. *blábolit'* 'mówić niezrozumiale, bredzić (w gorączce, agonii)'; bułg. dial. *блабóля* 'szemrać, bulgotać; mówić cicho, niejasno, bełkotać'; ros. *балабóлить -óлю -óлишь* 'paplać, pleść, mówić głupstwa', dial. też 'stukać, dzwonić, brzęczeć; plotkować, roznosić wieści; wałęsać się, próżnować; źle chodzić, o zegarze' (Dal, SRNG, Slovarь Urala) : dial. *белебéлить* 'pleść bzdury'. ~

Por. wtórne nomen actionis: czes. *blabol*, *blábol -u* m. 'bełkot, bełkotanie, paplanie'.

Dźwkn. Ten sam pierwiastek co w *bolb-otati* (tu odpowiedniki ie., por. szczególnie stind. *balbalā-karoti* 'jąka się'), *bolb-oniti*, *bolb-ositi*.

Zubatý Studie I 1, 201—5, Berneker SEW 69, Vasmer REW I 44.

T.Sz. — F.S.

bolboniti *bolbon'ǫ* dial. płn. 'pleść niedorzeczności, paplać, bujać', wsch. przede wszystkim 'brzęczeć, dzwonić'

~ czes. *bláboniti* : *blaboniti* 'bajać, paplać, pleść brednie';

ros. dial. *балабóнить -óню -óнишь* 'stukać, brzęczeć, dzwonić; silnie dzwonić, bić w dzwony; szybko mówić, trajkotać, paplać, pleść niedorzeczności; głośno płakać, plotkować, rozgłaszać wieści; wałęsać się, próżnować; kraść', ukr. dial. *балабóнити -óню -óниш* 'dzwonić, brzęczeć, np. dzwoneczkami, grzechotką' (Hrinčenko), brus. *балабóніць* 'dzwonić, brzęczeć; paplać, pleść bzdury'. ~

Wtórne nomen agentis: ros. dial. *балабóн* 'papla, gaduła' (Vasmer REW I 44), brus. *балабóн* 'ts.'

Por. ros. dial. *белебéнить* 'pleść bzdury', ukr. *белебéнити* 'paplać, bajać' (Hrinčenko), bułg. dial. *блбýнисам се* 'pluskać się w wodzie' (BDial. I 70).

Dźwkn. Ta sama rodzina co *bolb-oliti*, *bolb-otati* (zob.).

Sadnik — Aitzetmüller VWSS 121—2. *F.S.*

bolbotati *bolbot'ǫ* dial. zach. 'niewyraźnie, niezrozumiale mówić, bełkotać, mamrotać; pleść niedorzeczności, paplać'

~ pol. dial. kasz. *blobʷotac -ocą* 'bulgotać przy gotowaniu się, kipieć, wrzeć; niewyraźnie mówić', dłuż. *blobotaś -ocu* 'wrzeć, kipieć, bulgotać; szemrać (o płynącej wodzie); bełkotać, jąkać się, mówić niewyraźnie', głuż. *blobotać -ota* : *-oce* 'bełkotać, jąkać się' (u Pfuhla: 'wydawać dźwięki blo blo!'), 'migać się, o świetle', czes. dawniejsze *blábotati* : *blabotati* 'pleść brednie, bajać, paplać; majaczyć (w gorączce)', sła. *bl'abotat'* *-oce* 'mówić niezrozumiale; bredzić, paplać, pleść' : *bl'abotit'* 'ts.' ~

Por. pol. dial. *bałbotać* 'mówić nie do rzeczy' (Karłowicz SGP: okolice Sandomierza), czes. dial. laskie *bl'abtat'* 'paplać, bajdurzyć'.

Deverbativum: nomen agentis i nomen actionis *bolbotъ* (por. lit. *balbãtas* 'papla, gaduła', Skardžius ŽD 334) : sli. *bl̨obʷot -a* 'człowiek mówiący niewyraźnie' : *bl̨obʷot -u* 'bulgotanie, kipienie; bełkot, niewyraźna mowa',

sła. *bl'abot -u* 'bełkotanie'. Por. pol. rzadkie *balbot* 'jąkała, bełkot' (SW), u Mączyńskiego XVI w. równie wyjątkowe *bałbod* 'człowiek, który się jąka, ma niewyraźną wymowę, jąkała'.

Dźwkn. Zob. *bl̥botati, blebetati.* Tego samego typu: lit. *balbatúoti* 'mruczeć', *balbė́ti* 'gadać, paplać', łac. *balbūtīre* 'bełkotać, jąkać się, niejasno się wyrażać, pleść; ćwierkać, świergotać' : *balbus* 'bełkocący, bełkotliwy', stind. *balbalā-karoti* 'jąka się'.

Trautmann BSW 24—5, Fraenkel LEW 31, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 166—7, Pokorny IEW 91—2, Meillet DEL³ 115. *T.Sz. — F.S.*

bolbositi *bolbos'ǫ* dial. 'mówić niejasno, niewyraźnie, bełkotać; paplać, pleść'

~ sła. dial. *bl'abosit'* 'paplać, pleść, bredzić' (Kálal);

sch. *blàbositi -osīm* (tylko u Mikalji i wyjątkowo w XVIII w.) 'bełkotać, jąkać się, niejasno mówić' (RJAZ);

ros. dial. *балабо́сить* (SRNG) : *балабо́шить -шу -шишь* 'paplać, pleść, mówić głupstwa'. ~

Dźwkn. Ta sama rodzina co w *bolb-oliti, bolb-otati, bolb-o-niti.* Dokładny odpowiednik: lit. *balbãsyti* 'paplać, gadać' : *balbasuoti* 'ts.'

Trautmann BSW 24—5, Fraenkel LEW 31, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 166—7. *T.Sz.*

bolen'ь *bolen'a* dial. zach. i płd. 'ryba Aspius'

~ pol. *boleń bolenia* 'ryba Aspius aspius', stpol. XV w. 'Cyprinus barbus', czes. *bolen -na* 'Aspius rapax', stczes. 'gatunek łososia, Salmo leucichtys' (Gebauer Sl., Jungmann), sła. *boleň* 'Aspius aspius', dial. też *bolen, bolien* (Ferianc SNR 39—40);

słe. *bǫlen -na* 'Aspius rapax', sch. dial. *bȍlen* (: *bȍlem*) *-a* 'ts.' ~

Ze słow.: niem. dial. *Wallen* 'Silurus glanis; Cyprinus ballearus', węg. *balin* 'Aspius rapax; Cyprinus aspius, Cyprinus tinca', z węg. sła. dial. *balin, balind, baling,* ukr. dial. *balind* (Kniezsa MNSJ I 1, 73—4).

Od **bol-* 'biały' (zob. *bolto*), o suf. *-en'ь* zob. s. 124—5. Nazwa ryby nawiązuje więc do błękitnawobiałego zabarwienia, por. nazwy tej samej ryby od pokrewnego adi. *bělъ* : pol. dial. *bielec* (SW), ros. dial. *белу́зна*, ukr. *білу́зна*, brus. *белі́зна, бе́лесць*, niem. *Weißlachs.* — Inaczej Cimochowski LP I 165—82 (zwłaszcza 176—7), który łączy z alb. *blî* m. (≤ **bhl̥-nós*) 'jesiotr', grec. φάλλη (≤ **bhl̥-nā*) 'wieloryb'.

Moszyński KMP 147, Machek ES² 60. *W.B.*

bolestь f. 'cierpienie fizyczne lub psychiczne'

~ pol. *boleść* f. 'zmartwienie, smutek, strapienie' (od XVI w.), przest. 'zmysłowe wrażenie cierpienia, cierpienie fizyczne' (od XIV w., dziś pl. *boleści* 'gwałtowne ostre bóle w jamie brzusznej'), 'cierpienie psychiczne' (od XV w.), stpol. w XV—XVI w. i dziś dial. też 'choroba', dłuż. *bólosć* f. 'cierpienie fizyczne', głuż. *bolosć* f. 'ts.', czes. od XIV w. *bolest* f. 'ts.', dziś też 'rana na ciele' (również dial. Bartoš DSM), 'zmartwienie, smutek, strapienie', sła. *bolesť* f. 'cierpienie fizyczne; zmartwienie, smutek';

słe. *bolę̂st* f. 'cierpienie psychiczne', przest. 'cierpienie fizyczne', sch. od XV w. *bȍlēst bȍlesti* f. 'choroba; cierpienie fizyczne lub psychiczne', od XV w. i dial. też z wtórnym *-ě-* (por. *bolě-znь*) *bȍlijest* (Czarnogóra) : ikaw. *bolist* 'ts.', cs. **болѣсть** f. 'choroba, morbus', bułg. *бо́лест* f. 'choroba; ból', dial. też 'tyfus brzuszny; gruźlica' (BER I 65), 'słabość do czegoś, namięt-

ność; przekorny, gwałtowny człowiek', maced. *болест* f. 'choroba; namiętność';

rus.-cs. już w XI w. **болѣсть : болѣсть** f. 'choroba, morbus', ros. dial. *бóлесть : болéсть* f. 'ts.; współczucie; niedostatek czegoś' (SRNG), ukr. prowinc. *бóлість* f. 'choroba; ból; smutek, strapienie', brus. *бóлесць* f. 'ból' (Nosovič). ~

Abstr. do *bolь* 'chory'. *T.Sz. — W.B*

bolestьnъ 'związany z boleścią, boleniem, ból sprawiający, bolący; ból cierpiący, chory'

~ pol. *bolesny* 'ból sprawiający, bolący' od XV w. (stpol. też *bolestny*, dial. np. kasz. *bʷolestnï*, *bʷolesnï* 'ts.', Lorentz PW), 'żałosny, smutny' od XVI w. (też dial. np. Szymczak Domaniewek), dłuż. *bólosny* 'bolący', 'smutny', głuż. *bolostny* 'bolący', 'dręczący, trapiący', czes. *bolestný* 'sprawiający ból', rzadziej 'cierpiący ból' to od XIV w., dial. np. *bolestný deň* 'wielki piątek' (Kott Dod. DSM), sła. *bolestný* 'wyrażający fizyczny lub duchowy ból' (np. *bolestný ston, vzdych*), 'sprawiający ból' (np. *bolestná choroba*);

słe. *bolȇsten -tna* 'sprawiający ból', sch. *bȍlestan bȍlesna* 'chory, cierpiący, niezdrów' od XV w., bułg. *бóлестен* 'chorobowy', maced. tylko w derywacie *болесник* 'chory';

strus. XIII w. **болѣстьнъıи** 'chory' (Srezn.), ros. dial. *бóлестный* 'chory; słaby', 'współczujący, miłosierny', *болестнóй* 'natrętny, natarczywy', 'chytry, zręczny' (SRNG), ukr. *бóлісний* (u Hrinčenki też *бóлесний*) 'chorobliwy', 'bolący, męczący', 'niezdrów', 'smutny, nieszczęsny, żałosny', brus. dial. *балéсны* 'chorobliwy' (BRS). ~

Od *bolestь* z suf. *-ьnъ*. *T.Sz.*

bolědь f. płd. 'boleść, choroba'

Na wyraz ten wskazują:

1. sch. dial. timockie i z okolic Knjaževca *bòledovati -dujēm* 'chorować, niedomagać' od pocz. XVIII w. (RJAZ, RSAN), cs. **болѣдовати болѣдоүѫ** 'być chorym, cierpieć', bułg. *боледýвам* 'chorować' (też dial., BDial. III 41: Ichtiman), maced. *боледува* 'ts.', rus.-cs. **болѣдовати болѣдоүю** 'aegrotare, dolere' (Srezn.);

2. cs. **болѣжь** adi. 'chory, cierpiący' (Miklosich LP) z **bolědjь*, **болѣдина** 'chory, aegrotus' XII w., **болѣдьно** adv. 'z trudem, laboriose' już u Jana Egzarchy (Srezn., BER I 65; u Miklosicha LP adi. **болѣдьнъ** 'laboriosus').

Abstractum od adi. *bolь* z suf. *-ědь*, zob. s. 64—5.

Miklosich EW 17. *T.Sz.*

bolěti 1. *bolějǫ* 'doznawać bólu, cierpieć, chorować, aegrotare'

~ pol. *boleć boleję* 'doznawać bólu, cierpieć, kłopotać się' od XIV w., stpol. od XV w. też 'cierpieć bóle porodowe, rodzić', 'żałować, rozpaczać' (dziś dial.), dial. podhalańskie 'gnić, psuć się (o ziemniakach)', stczes. *boleti boleju* 'cierpieć ból';

bułg. *болéя -éеш* aor. *болях* 'chorować, cierpieć; martwić się, troszczyć się (o kogoś, o coś)';

ros. *болéть -éю* 'ts.', ukr. *болíти -íю* 'ubolewać, żałować, martwić się, troszczyć się (o kogoś, o coś)'; dial. 'cierpieć, chorować'. ~

Inchoativum od *bolь* (zob.). O budowie zob. Stang SBV 50.

T. Sz. — F. S.

bolěti 2. *bol'ǫ* 'cierpieć, być chorym' > 'sprawiać ból, cierpienie'

~ pol. *boleć* 3 sg. *boli* 'sprawiać ból, być przyczyną bólu' od XV w., przestarz. 'cierpieć, doznawać bólu', stpol. od XV w. *bolący* ptc. praes. act. 'pokrzywdzony, laesus', połab. *bülě* 3 sg. 'boli, sprawia ból', *bülącə* ptc. praes. act. 'bolące; wrzód', dłuż. *bóleś* 3 sg. *bóli* 'sprawiać ból', głuż. *boleć* 3 sg. *boli* 'ts.', czes. *boleti* 3 sg. *bolí* 'ts.' od XIV w., dial. *bol'éní* 'kolki', sła. *boliet'* 3 sg. *bolí* 'sprawiać ból, cierpienie';

słe. *bolěti* 3 sg. *boli* 'ts.', sch. *bòljeti* 3 sg. *bòlī* 'sprawiać ból, cierpienie' od XVI w., *bòlī me* 'jestem chory' (u Vuka z Dalmacji), XIII—XVIII w. 'chorować', XIV—XVIII w. 'cierpieć psychicznie, martwić się, żałować', XVI—XVIII w. w tych ostatnich znaczeniach też *boljeti se* (w XVII—XVIII w. spotykane rzadko również w znaczeniu 'cierpieć ból fizyczny'), scs. **болѣти болѩ** 'być osłabionym, chorym, chorować, cierpieć, odczuwać ból, zwłaszcza o bólach porodowych', bułg. *боля́* 3 sg. *боли́* 'sprawiać ból; boleć, cierpieć', lud. też 'chorować, być chorym; troszczyć się, martwić się o kogo, o co' (por. też przechodnie kauzatywne z aor. *боли́х*: *боля́ ня́кому главáта* 'powoduję ból głowy u kogo, dokuczam komu'), maced. *боли* 'sprawiać ból', *ме бóли мајкá-ми*, lud. 'matka jest mi droga, jest przedmiotem mojej troskliwości' (Mazon DSA 395);

rus.-cs. **болѣти болю** 'chorować; cierpieć psychicznie; troszczyć się, martwić się o kogo', ros. *боле́ть* 3 sg. *боли́т* 'sprawiać ból, cierpienie', *боля́щий* substantywizowane ptc. praes. act. 'cierpiący, chory' (pozostałość rzadkiego dziś znaczenia 'być chorym'), ukr. *болíти* 3 sg. *болúть* 'sprawiać ból, cierpienie', brus. *балéць* 3 sg. *балíць* 'ts.' ~

Budowa wskazuje na pierwotny czasownik wyrażający stan (por. z tym samym wokalizmem pierwiastka: *bojati sę*, *goréti*, *polěti*, zob. Zubatý Studie I 1, 79—80, Kuryłowicz IC 82). Prawdopodobnie prapokrewne: stkornwalijskie *bal* f. 'choroba', goc. *balwjan* 'męczyć', *balwa-wēsei* 'złość', stwniem. *balo* 'zepsucie, zło', stisl. *bǫl* 'nieszczęście, szkoda'.

Śmieszek MPKJ IV 393—6, Pokorny IEW 125. — Mniej prawdopodobne łączenie z psł. *bol'ьjь* 'większy' (już Vaillant RES XXII 40, GC II 2, 578 przyjmujący możliwość deprewerbacji z *raz-bolěti sę* 'zachorować', ostatnio Trubačev VSJa III 124—6 uważający *bolěti* za eufemizm z faktycznym pierwotnym znaczeniem 'być silnym'). Miałaby to być więc konsekwencja pierwotnego tabu obejmującego często nazwy chorób. *T.Sz. — F.S.*

bolězпъ 'chory, cierpiący', 'sprawiający ból, bolesny'

~ głuż. *bolozny* 'bolesny';

słe. *bolẽzen -zna* 'chory, cierpiący', *bolezno srce* 'serce pełne boleści', sch. XVI—XVIII w. *bòljezan -zna* 'chory, cierpiący', 'ból sprawiający, bolesny', 'smutny, żałosny';

rus.-cs. XIV w. **болѣзнъıи** 'malus', ros. dial. *болéзный* 'niezdrowy, chorowity', 'nieszczęsny', 'wzbudzający żal, współczucie; miły, drogi' (SRNG), *болéзной* 'niezdrowy, chorowity' (Slovarь Urala), ukr. dial. *бóлезний*, *бóлізний* 'chorowity', 'smutny' (Hrinčenko, Żel., Slav. Leks. 88), stare w XVIII w. **болѣзный** 'bolesny, bolący', w XVII w. 'smutny' (Tymčenko). ~

Adi. od *bolězпь*. *T.Sz.*

bolězпь płd. i wsch. 'choroba; cierpienie'

~ słe. *bolẽzen -zni* (SSKJ *bolézen -zni*) 'choroba' od XVI w. (u Megisera 1592 'ts.', 'ból', 'słabość'), sch. książkowe *bòljezan bòljezni* notowane od XIII w. (RJAZ), dziś przestarz. *bȍljēzan -zni* 'choroba, cierpienie' (RMat.), ludowe

tylko masc. *boljèzan, bȍljēzan -zna, boljèzanj* 'ts.' (RSAN), por. też *boljèzana* f. dziś przestarz. (wg RJAZ dial. w Serbii), z pieśni lud. (stąd u Vuka) *bolèzanja* f. 'ts.' (to wg RSAN przestarz.), scs. **болѣзнь** 'choroba', 'ból, boleść, cierpienie', bułg. dial. *болéзън, болéзен* zwykle w pl. *болéзни* 'choroba', 'ból' (RBKE, Mladenov BTR);

strus. **болѣзнь** 'choroba, niemoc, słabość', 'smutek', przen. 'trud, labor', ros. *болéзнь* 'choroba, schorzenie' (dial. też *болéзня* 'ts.', np. SRSO, Sl. Rjazan.), ukr. dial. *бóлїзнь* 'ts.' (Żel.), stukr. już w XV w. **болѣзнь** 'ts.', w XVII—XVIII w. 'ból' (Tymčenko). ~

Por. czes. dial. *boleznice* 'rodząca kobieta' (Kott Dod. DSM).

Nomen actionis od *bolěti bol'ǫ*, o suf. *-znь* zob. s. 118—9. *T.Sz.* — *F.S.*

bolgo 1. subst. 'dobro, szczęście, pomyślność', płd. też 'bogactwo, mienie, majątek'

~ stpol. XV w. *błogo* 'dobro, szczęście, bonum', czes. *blaho* 'dobro, szczęście, pomyślność', sła. *blaho* 'ts.';

słe. *blagǫ̑* (też dial.) 'dobro; bogactwo; bydło; towar', sch. *blâgo* 'dobro (w tym znaczeniu od XIII w.), szczęście, bogactwo; skarb, pieniądze; bydło' (w tym ostatnim znaczeniu w języku ludowym zwykle na zachodzie), scs. **благо** 'dobro, bonum, bona', bułg. *бláго* pl. *благá* 'dobro, bogactwo', dial. 'konfitura; jedzenie niepostne, mięsne; dzień, w którym się nie pości', maced. *благо* 'dobro; mienie, bogactwo; konfitura; łakocie', dial. *блágu* 'konfitura' (Małecki SW);

strus. **болого** 'dobro, bonum', z cs.: **благо** 'ts.', ros. *бláго* 'dobro, szczęście, pomyślność' (dial. też 'wszystko co złe, szkodliwe', SRNG), ukr. *бláго* 'dobro, szczęście, pomyślność'. ~

Urzeczownikowiony przymiotnik *bolgъ* 1. (zob.), por. *bolto, dobro, zъlo.* *T.Sz.* — *F.S.*

bolgo 2. : **bolzě** adv. od **bolgъ 1.**

bolgo: ~ pol. *błogo* od XV w., czes. rzadkie *blaho*, sła. *blaho*;

słe. *blâgọr* (< **blâgo-že*), sch. *blâgo* comp. *blȁžē*, scs. **благо**, **благоже**, bułg. *бláго*, maced. *благо*;

strus. **болого** (zob. Slovarь SPIg. 1, 58), ros. dial. *бóлого*; z scs.: rus.-cs. **благо**, stąd ros. *бláго* (dial. też 'źle' zob. *bolgъ* 2.), ukr. *бláго* (brus. *блáга* tylko 'źle'). ~

bolzě: ~ czes. *blaze*, stczes. *blazě* od XIV w.;

słe. *blázẹr*, sch. dial. *blȁze* (RSAN) : zach. *blázi* od XVI w. (RJAZ), cs. **блазѣ**, bułg. *блазé*, dial. *бладзе*, wsch. *блазя́*, *блаз'ê* (BER, Mladenov BTR, Gorov BDial. I 68), maced. *блазе*;

strus. **болозѣ** (zob. Slovarь SPIg. 1, 58), rus.-cs. **блазѣ**, ros. dial. *бóлозе* : *болозя́* : *балазё* (z cs.: *блáзе* : *блазé*), brus. *балазé*. ~

Produktywne typy przysłówków słow.: *bolgo* nom.-acc. sg. od *bolgъ, bolzě* loc. sg. od *bolgъ* 1. (o odpowiednikach pozasłow. obu typów zob. Vaillant GC II 2, 675—80). *T. Sz.* — *F. S.*

bolgostь 'dobroć, łaskawość, szczęśliwość, szczęście'

~ pol. *błogość* 'szczęście' od XV w., kasz. *błogosc* 'ts.', u L. też 'dobroć, litościwość, ludzkość', dłuż. dawne *błogosc* 'szczęśliwość', czes. liter. *blahost* 'szczęście, dobro' (w stczes. tylko imię osobowe *Blahosta* m.);

słe. *blagǫ̑st* 'dobroć, szlachetność, łagodność; szczęśliwość, szczęście', sch. od XIII w. *blágōst* 'dobroć, dobrotliwość, łagodność', scs. **благость** 'dobroć,

łaskawość, łaska', bułg. *блáгост* 'dobroć', dial. i poet. 'słodycz', maced. *благост* 'słodycz, dobroć, łagodność'. ~

Pożyczki cs.: rus.-cs. **благость** 'dobroć, łaskawość', ros. liter. przestarz. *блáгость* 'łaskawość, łaska, miłosierdzie, dobroć', ukr. liter. przestarz. *блáгість* 'ts.'.

Abstractum od *bolgъ* 1. (zob.). *T. Sz. — F. S.*

bolgota 'dobro; dobroć, szczęśliwość'

~ stpol. *Błogota* m. XIII w. imię osobowe (SSNO), czes. arch. *blahota* 'dobro, pomyślność', już w XIII w. jako imię osobowe *Blahota* m.;

sże. *blagóta* 'szlachetność; szczęśliwość', sch. *blagòta* 'dobroć; dobro, dostatek', dial. wsch. 'mleko, wyroby mleczne', cs. **благота** 'dobro, bonum' XIV w., bułg. dial. *благотá* 'dobroć; dobro', maced. *благота* 'słodycz; wyroby mleczne'. ~

Por. połab. *blâd'ütnĕ* (**bolgot-ьnьjь*) 'wesoły, beztroski';

pożyczki cs.: rus.-cs. **благота** 'dobroć, łaskawość; dobro; szpik, tłuszcz', ros. u Dala *благотá* 'dobroć, łaskawość, miłosierdzie'.

Abstractum od *bolgъ* 1. (zob.). *T.Sz. — F.S.*

bolgъ 1. 'dobry, miły' > 'szczęśliwy', 'łaskawy, litościwy', 'łagodny, umiarkowany' (płd.), 'słodki' (płd.)

~ pol. *błogi* od XVI w. 'szczęśliwy, rozkoszny, miły, pomyślny; sprawiający przyjemność, zadowolenie', dawne u L. też 'dobry, łaskawy, litościwy', dial. 'szczęśliwy; wart, cenny; dobry', już w r. 1449 imię osobowe *Błog* (SSNO), w XV w. też adv. *błogo* 'dobrze, bene', sub. *błogo* 'dobro, szczęście, bonum', czes. *blahý* liter. 'szczęśliwy, błogi, przyjemny, dobry, przychylny, życzliwy', już od XII w. *Blag*, *Bláh* nomen proprium, sła. książkowe *blahý* 'szczęśliwy, pomyślny, przyjemny, błogi';

sże. *blâg blága* 'szlachetny, łaskawy, łagodny, dobry, przynoszący szczęście', sch. *blâg blága blágo* : *blâgī -ā -ō* (comp. *blàžī*) 'łagodny, lenis (w tym znaczeniu od XII w.), cichy, potulny; umiarkowany (np. nieostry, niestromy); przyjemny, miły, przyjacielski (suavis, benignus), łaskawy, miłościwy; dobry (zwykle stsch.), słodki (u Vuka np. o mleku, przen. o słowach 'bonus, dulcis'); świąteczny, o dniu (dziś też złożenie *blâgdān* 'święto')', dial. 'w którym się nie pości', stsch. 'szczęśliwy, beatus, felix' (dziś *blážen*), scs. **благъ** 'dobry, miły, przyjemny, łaskawy, przyjazny (bonus, benignus, iucundus, suavis, dulcis)', bułg. *блáг* 'łagodny, dobry, miły; miłosierny', dial. przede wszystkim 'słodki' (nie tylko powszechne na zach, ale dobrze znane i na wsch., DBA I m. 268), też 'smaczny', przen. 'dobry' (BDial. III 40, 203), u Gerova 'szczęśliwy; w którym się nie pości' (w wyrażeniu *блáг дéн*), maced. *благ* 'słodki, dobry; łagodny (nieostry)', *благден* 'święto', dial. *blak blága blágu* 'słodki, np. o mleku' (Małecki SW);

ros. **бологóй*, zachowane w derywatach (zob. *bolgo* sub., *bolgo* : *bolzě* adv.) i w nazwach miejscowych, np. *Балагóй*, *Бологое* (Vasmer RGN), por. też **не бологомъ** 'nie ku dobremu, nie na dobre' Slovarь SPIg., od XI w. pożyczka cs.: rus.-cs. **благый** 'dobry, łaskawy, miłosierny', 'tłusty', stąd ros. przestarz. *благóй -áя -óе*: *блáг -а -о* 'dobry, szczęśliwy, użyteczny' (też znane dial., SRNG), ukr. przestarz. *благúй* 'dobry, dobrotliwy, miłosierny' (rodzime **болог* w skostniałym adv. *не-з-болóга* = *не-з-добрá* 'nicht wegen Wohlergehen, nicht aus Übermut' (Żel., Rudnyćkyj ED 141). ~

Por. dłuż. *błožki* (**bolžьkъ*) 'błogosławiony, szczęśliwy, błogi' dziś przestarz., sch. dial. *blažak -ška -ško* 'przyjemny, miły' (RSAN).

Do ie. **bhelg-* 'błyszczeć, lśnić', por. stind. *bhárgas-* n. 'blask, światłość' (**bhelgos*), *bhárga-* m. 'ts.', łot. *bal̃gans* 'białawy'. Pierwotne znaczenie 'jasny' > 'dobry', por. pol. *świetny* 'bardzo dobry, doskonały', pierwotnie 'lśniący, błyszczący, jasny'.

Berneker SEW 69, Vaillant RES IX 7 nie wykluczali możliwości związku z *bol'ьjь*; *bolgъ* miałby być pierwotnym pozitiwem.

Pokorny IEW 124, Sławski SE I 36, Moszyński PZJP 85, 316.

T. Sz. — F. S.

bolgъ 2. 'zły, lichy, kiepski'

~ pol. dial. *błogi* 'lichy, np. o owsie, zdrowiu' (Karłowicz SGP: z okolic Drohiczyna), *błogawy* 'słaby na nogi' (z okolic Ostrołęki), czes. *bláhový* 'niedorzeczny, głupi, nieroztropny, postrzelony';

słe. dial. *lagôj* : *lâgov* (z *bl-* > *l-*) 'zły, schlecht, böse', por. słe. dawne *blagútati* 'zataczać się, chwiać się, taumeln, schwindeln, wackeln' (Bezlaj Linguistica VIII 1, 64), bułg. dial. *бла́га ра́на* 'rana, carbunculus' (Umlenski Kjustendil 214);

na Rusi w postaci cs.: strus. XVI w. **благъıи** 'wściekły, szalony', ros. *блазо́й -а́я -о́е* : *бла́з блазна́ блазо́* (dziś zwykle dial.) 'zły, uparty, krnąbrny, kapryśny, niespokojny, hałaśliwy, krzykliwy; zbyt ostry w smaku; przynoszący biedę, nieszczęście, niepomyślny; brzydki, szkaradny; głupkowaty, postrzelony, bzikowaty' (Dal, SRNG, Melničenko Jaroslavl), ukr. *блазни́й* 'zły, kiepski; stary; słaby, chory', brus. *блазі́* 'zły, kiepski; obrzydliwy; niezdrowy, chorobliwy' (stąd lit. *blõgas* 'zły, kiepski, słaby, mizerny', łot. *blāgs* 'zły, słaby', Fraenkel LEW 46, Mühlenbach I 311);

z brus. względnie z ukr.: pol. *błahy* 'mało ważny, niegodny uwagi', stpol. od XVI w. 'podły, lichy, mizerny, nikły', dial. *blagi*, *błahy*, *błachy* 'mało wart, mało ważny, lichy, zły; wątły, delikatny' (Karłowicz SGP: dalsze Mazowsze, okolice Tykocina). ~

Rekonstrukcja, a więc i etymologia niepewna. Najprawdopodobniej ten sam wyraz co *bolgъ* I. Co do rozwoju znaczeń 'zły, kiepski, lichy' < 'dobry, łagodny, szczęśliwy', por. sch. u Vuka *blážen* 'błogi, szczęśliwy': dubrownickie 'przeklęty', *vȅseo* 'wesoły' : 'biedny, nieszczęsny'. Znaczenie 'głupi' rozwinęło się na Rusi z *блаже́нный*, *блазо́й* jako epitetu dla szaleńców.

Preobraženskij ES 27—8, Havers NLS 132—3, Sławski SE I 35—6, Vasmer REW I 90. — Mało prawdopodobna rekonstrukcja *blagъ* i próby nawiązania do łac. *flaccus* 'bezsilny, zwiotczały, słaby', gr. βλᾱ́ξ βλᾱκός 'słaby, głupi' czy łac. *flāgitium* 'zniesławienie, sromota' (zob. Berneker SEW I 58, Walde — Hofmann I 507, Reichelt KZ XLVI 344, Prellwitz BB XXV 282—3). — Fraenkel ZslPh XXI 150—1, zestawiał *blagъ* z lit. *blagnas* 'nieodpowiedni, niestosowny, zły' porównując różnicę wokalizmu z lit. *slãbnas* : słow. *slabъ*.

T.Sz. — F.S.

bolna 1. 'biaława cienka tkanka w organizmach żywych, dzieląca, łącząca lub okrywająca poszczególne narządy, otoczka, osłonka, membrana; prymitywna szyba okienna; skóra, pellis; biaława warstwa drzewa znajdująca się tuż pod korą'

~ pol. *błona* 'membrana', stpol. w XV w. 'łożysko, w którym znajduje się płód; plaster', w XVI w. też 'bielmo, biaława plama pokrywająca rogówkę oka; otrzewna; jelita; szyba w oknie' (też dial., Moszyński KLS² I 529), dial. 'chmura, obłok' (kasz., zwykle pl. *błonə*); 'rodzaj tłuszczu zwierzęcego, tłuszcz obrastający kiszki świńskie, tłuszcz wokół żeber' (AJK I cz. II

s. 108—10, też z Lubelskiego), dłuż. dawne *błona* 'otoczka, osłonka, membrana' (Chojnan), czes. *blána* 'membrana; warstwa drzewa bezpośrednio pod korą', arch. 'pergamin, arkusz papieru', stczes. od XIV w. 'skóra, pellis', *blány* pl. 'kożuch, futro', sła. *blana* 'membrana', też 'kożuszek na mleku';

słe. *blána* 'skórka; membrana; pergamin' (Pleteršnik tylko z Miklosicha EW), bułg. dial. *бláна* 'wyprawiona skóra z wełną, błam' (Mladenov BTR 165);

ros. *болонá* acc. sg. *бóлону* 'chorobliwa narośl na drzewie; opuchlina, guz na ciele', 'część najmłodszej warstwy drzewa między korą a pniem', u Dala 'powłoka, osłona, błona, membrana; łożysko, w którym znajduje się płód; przepona, diafragma; głowa (gruby koniec) maczugi', wg SRNG dial. 'narośl na korze drzewa; guz na ciele ludzkim', *болóна* (Smoleńskie) 'rama', ukr. dial. *болóна* 'otoczka, osłonka, skórka, membrana; szyba okna; pergamin, arkusz papieru', brus. dial. *балóна* 'wielka szyba w ramie okiennej'. ~

Por. czes. dial. *blaňa* 'kożuch na kawie, mleku', *bláno* 'část dřeva ze špalku od kůry odklaná (rovnoběžně s lety); opak jádro (blíže ku dřeni)', Hruška DSCh 13, ros. dial. *болоно́* 'opuchlina, guz na ciele; narośl, guz na drzewie', *бóлонь* : *болóнь* 'biel, warstwa drzewa tuż pod korą; zewnętrzna miękka warstwa drzewa; miazga drzewa; błona roślinna, zwierzęca; błona brzuszna, otrzewna; warstwa mięsa bezpośrednio pod skórą, u zwierząt; wołowina przy brzuchu; cienkie, chude mięso; wymię' (Dal, SRNG, SRSO, Slovarь Urala), *болóнья* 'biel, warstwa drzewa tuż pod korą; opuchlina, guz na ciele'.

Z płd.słow.: rum *blánă* 'futro, błam', alb. *blanë* 'rdzeń drzewa'.

Najprawdopodobniej substantywizowane adi. **bol-nъ* 'białawy, jasny' = lit. *bálnas* 'jasny, biały, białawy, o bydle', *bãlas* 'biały', *bálti* 'stawać się białym, blednąć' (ten sam pierwiastek co w *bol-to*, *bělъ*). Podstawowe znaczenie 'biaława', por. w znaczeniu 'biaława warstwa drzewa znajdująca się tuż pod korą' pol. *biel*, ros. dial. *бель*. — Błony zwierząt służyły dawniej pospolicie jako szyby, stąd znaczenie 'szyba okienna' (Moszyński KLS² I 528—9).

Trautmann BSW 25, Pokorny IEW 119—20, Tolstoj SGT 77. — O akcencie Kuryłowicz Acc. 353, Kiparsky Wortakzent 199. *T.Sz.* — *F.S.*

bolna 2. zob. **bolnьje**

bolnь zob. **bolnьje**

bolnьje n. coll., dial. płn. rzadziej **bolnь** f. : **bolna 2.** 'otwarta przestrzeń, rozległa równina pokryta trawą, nizinna łąka na rzeką lub jeziorem (zalewana przez wody wiosenne), łąka, pastwisko'

bolnьje: ~ pol. *błonie* n. 'otwarta przestrzeń, rozległa równina pokryta trawą; duże pastwisko, łąka' od XIV w., połab. *blånĕ* n. 'łąka', dłuż. *błomje -ńeńa* n. (z asymilacją *b*...*m* < *b*...*n*) 'równina, płaszczyzna pokryta murawą, pastwisko gromadzkie, łąka' (też dial., Fasske Vetschau), stczes. *blání* XV—XVI 'murawa, pastwisko, zwłaszcza po wytrzebionych lasach' (Machek ES 33);

sch. *Blanje* 'nazwa przysiółka w Slawonii' (RJAZ);

ros. dawne *болóнье* 'najbliższa okolica miasta, przedmieście', 'otwarta przestrzeń podmiejska, pastwisko podmiejskie; łąka nadrzeczna zatapiana w czasie rozlewów; nizina', dial. zach. *болóнье* 'nizinna łąka przy rzece lub jeziorze; zagon, pastwisko' (wg SRNG np. z okolic Tambowa, Kurska; też w postaci *болóнья*), 'wielka sterta zboża', strus. od XII w. **болонь, болоние** 'nizinna łąka nad rzeką', ukr. dial. *болóння* n. 'nizinna łąka, pastwisko'

(Hrinčenko), *болóнє* też 'równina; stok', brus. dial. *bołońje* 'łąka zatapiana przez wody wiosenne' (Moszyński Uwagi 3). ~

bolnь: ~ pol. *błoń* f. przestarz. 'otwarta przestrzeń, rozległa równina pokryta trawą; duże pastwisko' od r. 1405 (też dial., Karłowicz SGP: wsch., śląskie), połab. *blân* f. 'łąka' (niepewne, Lehr-Spławiński, Polański SE 36), dłuż. *błoń -a* m. 'trawiasty moczar, łęgi pokryte bujną trawą, błonie, łąka porosła drzewami, pastwisko, polana';

ros. arch. *болóнь* f. 'otwarta przestrzeń około miasta, pastwisko podmiejskie', dial. zach. 'nizinna błotnista łąka; nizina nad rzeką zalewana w czasie powodzi': *бóлонь* 'klepisko, boisko' (SRNG: ołonieckie), strus. **болонь, на болони** 'nizinna łąka nad rzeką' (Słowo o pułku Igora), brus. dial. *балóнь* f. 'otwarte pole, polana', *булóнь* 'łąka nad rzeką zalewana w czasie powodzi'. ~

bolna: ~ połab. *blânə* 'łąka' (?, może *blânĕ* < *bolnьje*, Lehr-Spławiński, Polański SE 36), stczes. od XV w. *blana* 'murawa, pastwisko, zwłaszcza po wytrzebionych lasach' (Jungmann, Machek ES 33);

brus. dial. *балóна* 'obszerna, odkryta przestrzeń przy osiedlu lub w polu, polana'. ~

Por. 1. bułg. dial. *бланá* 'darń; kawał ziemi w formie cegły, gruda ziemi; bryłka suszonego nawozu zwierzęcego, służąca na opał' (Gerov, BER 54).

2. stpol. *błoniawa* XV w. 'płaszczyzna, planities', u Mączyńskiego XVI w. *błonina* 'pole, równina, nizina', głuż. *błóńk* 'łączka porosła drzewami, polana', czes. *blaniti* 'ścinać drzewo, lignari, materiari' (Jungmann), *vy-blánit lesy* 'wykarczować' (Machek), w nazwach terenowych, miejscowych, wodnych: *Blaně* pl. f., *Blanice*, *Blansko*, *Blaník*.

Ta sama podstawa co w *bolna* 1. (zob.), por. lit. *balà* 'błoto, bagno, torfowisko' : *bãlas* 'biały'. O budowie postaci *bolnь*, *boln-ьje* zob. s. 117—8, 85—6. Rozwój znaczenia jak w ps. dial. *bělь* 'błotnista łąka, mokradło, bagno, pastwisko' (brus. dial., pol. dial. *biel*, ros. dial. archang. *bilь*) : *bělъ*, por. też *bolto*. Wg K. Moszyńskiego podkreślenie białości błotnej łąki związane z bujnym zarastaniem takiej łąki rośliną wełnianką, Eriophorum „której białe puszyste główki nasienne pokrywają biele jakby smugami śniegu". Dalszy rozwój znaczenia: 'nizinna łąka nad rzeką' > 'przedgrodzie dla pobliskiej osady (zakładanej nad rzeką), pastwisko'.

Fortunatov AslPh IV 579, K. Moszyński Uwagi 2—3, Trautmann BSW 25, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 133—4, Ivanova, Труды второй ... конференции Моск. зонального межвуз. объединения кафедр русс. яз. пед. институтов, Владимир 1964, s. 115—29, Tolstoj SGT 74—7.

Por. *obolnьje*, *obolnь*, *obolna*. *T.Sz. — F.S.*

boltěnъ *boltěna boltěno* : **bolt'anъ** *bolt'ana bolt'ano* 'związany z bagnem, błotem, błotnisty, bagnisty, paluster'

~ pol. dawne od XVII w. *błociany* 'z błota uklecony' (Kn., L.), kasz.-sl. *błocanї* 'błotnisty, zabłocony' (Lorentz PW), głuż. *błóćany* 'błotnisty, mulisty, zabłocony, brudny', dial. *błoćany* 'ts.' (Michalk Neustadt), NM *Błócany* pl. 'wieś Plotzen' (Pfuhl);

ukr. *болóтяний* 'bagnisty, błotnisty, grząski' (notowane od XVI w., Tymčenko, też dial.). ~

Też jako podstawa powstałych już na gruncie poszczególnych języków słow. rzeczowników, oznaczających istoty czy rośliny związane z bagnami, błotami, np. dłuż. *błośanaŕ* 'mieszkaniec Błot, der Spreewäldler', sch. *blȁćanin* 'mieszkaniec wsi Blata koło Dubrownika' (RJAZ), czes. *blatěnka* 'roślina

namulnik brzegowy, Limosella aquatica', ros. dial. *болотяни́к*, ukr. dial. *болотяни́к* 'zły duch żyjący na bagnach' (SRNG, Hrinčenko), brus. *балацяні́к* 'mięczak żyjący na bagnach (ros. прудовик)'.

Por. rozszerzone suf. *-ьskъ*: dłuż. *błośański* 'należący do Błot, zum Spreewald gehörig' (wg Muki pierwotne **boltěńьskъ*) : *błotański* 'ts.', głuż. *błóćanski* 'ts.'

Derywat od *bolto*. *K.H. — F.S.*

boltina : boltovina 'miejsce bagniste, błotniste, bagno, moczary, palus'

boltina: ~ stpol. w XV w. *błocina*, XV—XVI w. *błocizna* 'bagno, trzęsawisko, palus', dial. kasz. *błocëna*, płn. *błocëzna* 'błoto, muł, szlam' (Sychta SK), głuż. *błóćina* 'teren bagnisty, błotnisty, moczary' (Pfuhl), czes. *blatina* od XV w. 'ts.', też NM (Profous MJČ);

sże. *blatína* 'osady, der Schmant' (zob. Tolstoj SGT 149), sch. *blȁtina* od XVI w. 'wielkie bagno, błoto, palus, lutum', stbułg. блатина, u Janã Egzarchy блатина 'bagno, moczary, teren bagnisty' (archaizm bez metatezy, zob. Mirčev Ist. gram. 139, Milewski RS XXVI 13, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 132);

ros. *болóтина* 'miejsce bagniste, błotniste, grząskie', dial. *болóтина* : *болотúна* 'miejsce bagniste, bagno, niewielkie bagno; odrębne, pojedyncze bagno', 'trawa rosnąca na bagnie: trawa lub siano z bagnistej łąki; koniczyna' (SRNG, Tolstoj SGT 145—6, 248), ukr. dial. *болотúна* 'wyschnięte bagno', na Polesiu też 'mokra bagnista nizina' (Leks. Polesьja 217—8), już w XVI w. 'miejsce bagniste' (Tymčenko), brus. *балóцiна* 'błotnisty, bagnisty teren'. ~

boltovina: ~ słi. *błotóizna* 'bagno, moczary' (**boltovizna*, Lorentz PW);

sże. *blatovína* 'grunt, teren bagnisty';

ros. dial. *болóтовина* : *болотовúна* 'teren bagnisty, moczary; niewielkie bagno; niewielkie jezioro, staw; bagnisty las' (SRNG, Tolstoj SGT 146). ~

Derywaty od *bolto*, o suf. *-ina*, *-ovina* zob. s. 120—3. *K.H. — F.S.*

boltisko zob. **boltišče**

boltistъ *boltista boltisto* 'błotnisty, bagnisty, paludosus, paluster, lutosus'

~ pol. *błocisty* od XVI w., też dial. np. kasz.-słi. *błocəstï*, sła. *blatistý*, też dial. (Kálal);

bułg. *блатúст* (też u Gerova);

ros. *болóтистый* (też u Dala), ukr. *болотúстий*, brus. *балóцiсты*. ~

Z pokrewnymi formantami w tym samym znaczeniu:

1. sch. u Vuka *blatòvit*;
2. sże. *blátast*, sch. *blȁtast* (od początku XVIII w.).

Derywat od *bolto*. *K.H. — F.S.*

boltišče : dial. zach. i ukr. **boltisko** 'miejsce bagniste, błotniste, wielkie bagno, błoto'

boltišče: ~ pol. dial. kasz.-słi. *błociszcze* (*błocəšče*, *błocëšče*) 'wielkie błoto, bagno; miejsce, na którym było kiedyś bagno' (Lorentz PW, Sychta SK, Ramułt), głuż. *błoćišćo* 'bagno, błoto, moczary' (Pfuhl), czes. u Jungmanna *blatiště* 'miejsce błotniste, bagno';

sże. *blatíšče* 'del hleva, kjer se živali iztrebljajo' (SSKJ), sch. *blȁtīšte* 'miejsce, gdzie niegdyś było jezioro; moczar, bagno' : *blȁtīšte* augm. 'błocisko', dial. 'łajno, kał, gnój bydlęcy' (RSAN, RJAZ, Vuk), bułg. dial. *блáтище*

'miejsce błotniste, bagniste' : *блатúще* augm. 'wielkie błoto' (Gerov), maced· *блатишше* 'miejsce zarosłe sitowiem; augm. wielkie błoto';

ros. dial. smoleńskie *болóтище* 'las' (o rozwoju znaczenia Tolstoj SGT 147—8), ukr. dial. *болотúще* 'miejsce, gdzie kiedyś było błoto, bagno' (Hrinčenko, Tolstoj l. c. 148). ~

Por. 1. cs. **блатиштьнъ** 'paludis' (Miklosich LP);

2. sli. *błotóišče* 'bagno, moczary; miejsce, gdzie kiedyś były bagna' (**boltovišče*, Lorentz PW).

boltisko: ~ pol. *błocisko* augm. od *błoto*, też dial. np. kasz. *błocəskʷo* (Lorentz PW), głuż. *błóćisko* 'wielkie błoto' (Pfuhl), sła. *blatisko* 'wielkie błoto, miejsce bagniste', też dial. (Isačenko SRS, Kálal);

ukr. u Hrinčenki *болотúсько* 'miejsce, gdzie kiedyś było błoto, bagno'. ~

Por. czes. dial. moraw. *blatovisko* 'kałuża' (Bartoš DSM).

Nomina loci i augm. od *bolto*, o budowie zob. s. 95—7. *K.H.* — *F.S.*

boltiti *bolt'ǫ* 'mazać, pokrywać, brudzić błotem, lutare'

~ pol. od XVI w. *błocić* 'pomazywać błotem, walać, pokrywać błotem, lutare' (w złożeniach z przedrostkami też sli., Lorentz PW), głuż. *błóćić* 'ts.', czes. *blátiti se* 'zamieniać się w błoto' (też dial., Bartoš DSM, Hruška DSCh, Malina Mistřice), u Jungmanna też *blátiti* 'walać błotem', sła. *blatit'* 'mazać, walać błotem';

sże. *blátiti blâtim* 'mazać błotem, walać, brudzić błotem', dziś przen. 'kalać, brukać czyjeś imię' (SSKJ), sch. *blàtiti -tīm* od XVI w. 'lutare', *blàtati -tām* 'ts.; iść po błocie' (RJAZ), bułg. *заблатя́ -мúи*, zwykle z ce 'zamienić się w błoto';

ros. dial. *болотить* 'robić błotnistym, bagnistym' (u Dala: *ключи без стоку болóтят место*), ukr. dial. *заболотúтися -чýся -тúшся* 'obryzgać się błotem, powalać się błotem' (Hrinčenko, Żel.).

Denominativum od *bolto*. O budowie zob. s. 57. *K.H.*

bolto 'nizinna przestrzeń, zwykle pokryta wodą stojącą, najczęściej grząska i mulista, bagno, moczar, palus; rozmokła ziemia, lutum'

~ pol. już w XIV w. *błoto* 'ziemia rozmokła, lutum; mokradło, bajoro; obszary, miejsca grząskie, bagna (zwykle w pl.)', do XVI w. też 'nieczystości, gnój', dłuż. *błoto* 'moczar, bagno, palus; ziemia rozmokła, lutum', przen. też 'błotnisty las liściasty; wilgotne zarośla', głuż. *błóto* 'lutum; palus, stagnum; muł; nieczystości, kał', czes. *bláto* 'lutum', stczes. od XIV w. też 'brud, kał', sła. *blato* 'lutum';

sże. *bláto* 'ziemia rozmokła, lutum; bagno, trzęsawisko, palus; kał (już u Megisera 1592 r.)', sch. *blȁto* 'lutum; palus (w tym znaczeniu od XIII w.); nieczystości, brud, kał', dial. z Czarnogóry 'błotniste, grząskie jezioro', scs. **блато** 'bagno, palus, stagnum', bułg. *блáто* 'bagno, moczar, palus', maced. *блато* 'ts.';

strus. **болото** już w XII w. 'palus', ros. *болóто* 'bagno, trzęsawisko, moczary', dial. też 'kałuża; jezioro; las; trawa i siano z podmokłych łąk; siano w ogóle' (SRNG), ukr. *болóто* 'bagno, moczary, trzęsawisko', dial. też 'lutum' (Dzendzelivśkyj Zakarp. II m. 123), stukr. **болото** 'bagno, moczary' (od XIV w.), 'ziemia rozmokła; kałuża', brus. *балóта* n. 'bagno, trzęsawisko; moczary; lutum'. ~

W NT i NM często pl. *bolta*, np. pol. dial. kasz. *Błota* częsta nazwa topograficzna (Sychta SK), dłuż. *Błota* NM, *błota* 'bagniste miejsce, bagnista ni-

zina porośnięta lasem liściastym i trawą', czes. *blata* 'teren, kraj bagnisty', *Blata* NM (Profous MJČ); sże. dial. *blata* 'moczary'.

Substantywizowany przymiotnik *boltъ*: ukr. dial. *болотúй* 'błotnisty' Hrinčenko (por. też sła. dial. *blat'* f. 'miejsce bagniste' < *boltъ*). Z bsł. **baltas* 'biały': lit. *báltas* : *balà* 'bagno, błoto' (*bálti* 'bieleć, stawać się białym'), łot. *balts*, por. alb. *baltë* 'muł, bagno, błoto'. Rozwój znaczenia jak w stpol. (dziś dial.) *biel* 'błoto, bagno' (należącym do tego samego rdzenia ie., zob. *bělъ*), prawdopodobnie w związku z masowym występowaniem na bagnach trawy zwanej wełnianką (Eriophorum), której białe puszyste główki nasienne pokrywają błota białą barwą; albo od koloru wyschniętej gliny mogącej zależnie od rodzaju gleby przybierać odcień jasny.

Fortunatov AslPh IV 579, Moszyński Uwagi 2—4, Fraenkel KZ LIV 294—5, BS 19—20, Porzig Gliederung 159, 175, Schütz GTS 63, Tolstoj SGT 144—54. *T.Sz. — K.H. — F.S.*

boltovina zob. **boltina**

boltъko zob. **boltьce**

boltьce : boltъko dem. od *bolto*

boltьce: ~ dłuż. *błośco* 'zarośla, lasek na błotnistym terenie' (**boltьce*), stczes. w XV w. *blátce* dem., też NM *Blatce* (Profous MJČ);

sch. od XIV w. *blȁce* dem., też NM (RJAZ: Serbia, Bośnia, Hercegowina), bułg. dial. *бля́тце* dem. (Gerov), NM *Блаца* (< **Блатца*, pierwotne pl., BER), na stbułg. **baltьce* wskazuje gr. NM Βαλτέτσι (Vasmer SG 150);

strus. w XV w. **болотьцє** dem., ros. *боло́тце* dem., ukr. *боли́тце* dem., na Polesiu *боли́тце*, *болутце* 'ts.' (Tolstoj SGT 145), w XVI—XVIII w. *боломце* (Tymčenko), brus. *бало́тца* n. dem. ~

boltъko: ~ pol. od XVI w. *błotko* dem., też dial. kasz. (Lorentz PW, u Sychty SK 'staw'), dłuż. *błotko* 'zarośla, lasek liściasty', pl. *błotka* 'mały teren błotnisty, bagnisty, zwłaszcza porosły laskiem', głuż. *błótko* dem. (Pfuhl), czes. *blátko* dem.;

na stbułg. **baltъka* wskazuje gr. NM Βάλτουκα (Vasmer SG 161). ~

Od *bolto*, o suf. *-ьce*, *-ъko* zob. s. 101, 93—94. *K.H. — F.S.*

boltьnъ *boltьna boltьno* 'związany z błotem, bagnem, błotnisty, bagnisty, grząski; zrobiony z błota, gliny, paluster; luteus'

~ pol. *błotny* od XV w., dłuż. *błotny*, głuż. *błótny*, czes. przestarz. i dial. *blatný*, stczes. *blatný*, sła. *blatný*;

sże. *blâten -tna* (już u Megisera), sch. *blȁtan -tna* od XV w., cs. **блатьнъ**, bułg. *бля́тен -тна*, maced. *блатен -тна*;

ros. *боло́тный*, ukr. *боло́тний*, brus. *бало́тны*. ~

Por. też 1. powstałe już na gruncie poszczególnych języków słow. formacje z suf. *-ikъ*, *-ica* (o ich funkcji zob. s. 90—1, 98—9) na oznaczenie 'istot czy roślin żyjących na błotach, bagnach' albo też 'miejsc błotnistych, bagnistych':

boltьn-ikъ: pol. dial. *błotńik* 'zły duch; ryba piskorz, Misgurnus fosilis; przezwisko odmiejscowe urobione od błot' (Sychta SK), stpol. *błotnik* 'bagno, kałuża' (L.), dłuż. *błotnik* 'mieszkaniec Błot, der Bewohner aus dem Spreewald', głuż. *błótnik* 'ryba tuńczyk, Thynnus', stczes. *blatník* 'ptak błotny'; sże. *blâtník* 'grążel żółty, Nuphar luteum', sch. *blȁtnīk* 'miejsce błotniste, bagno' (RSAN), bułg. dial. *бля́тник* 'roślina knieć błotna, Caltha palustris' (Gerov Dop.); ros. *боло́тник* 'roślina rzęśl, Callitriche', dial. 'dzika gęś; żuraw; zły duch żyjący na bagnach; grzyb koźlak; roślina strzałka wodna, Sagittaria

sagittifolia', ukr. u Żel. *болóтник* 'bagniste pastwisko; ptak Limosa', brus. *балóтнік* 'roślina rzęśl, Callitriche';

boltьn-ica: stpol. *błotnica* 'pratum palustre' (już w XV w.), u L. z XVIII w. też 'roślina bagnica, Scheuchzeria', dial. kasz. 'roślina mącznica lekarska, Arctostaphylos uva-ursi', głuż. *błótnica* 'roślina bagnica, Scheuchzeria; ziemia bagnista', czes. *blatnice* 'roślina bagnica, Scheuchzeria', dial. 'chata zrobiona z błota' (Kott Dod. DSM); słe. *blâtnica* 'błotna woda; gatunek ryby, Squalius Agassizii' (Pleteršnik), w SSKJ *blátnica* 'roślina namulnik brzegowy, Limosella aquatica', sch. *blȁtnica* 'błotnista niwa; gatunek gruszki' (RSAN), też NM (RJAZ); ros. dial. *болóтница* 'duch bagna, pod postacią młodej dziewczyny uwodzącej mężczyzn; droga przez bagno, moczary', ukr. u Żel. *болóтниця* 'roślina bagnica, Scheuchzeria'.

2. przymiotniki z suf. złożonym *-ьn-ьskъ*: dłuż. *błotań-ski* 'zum Spreewald gehörig', scs. **блатьн-ьскъ** 'adi. a nomine civitatis Pannonicae ductum' (już w ŻK).

Od subst. *bolto*, z suf. *-ьnъ*. *T.Sz. — K.H. — F.S.*

boltьskъ *boltьska boltьsko* dial. zach. i płd. 'związany z błotami, bagnami, paluster'

~ dłuż. *błotski* 'należący do Błot, zum Sumpfwald, Spreewald gehörig': *błotowski* 'ts.', czes. *blatský* 'pochodzący ze wsi Blata';

sch. *blȁtskī* 'paluster, dotyczący wsi Blata', cs. **блатьскъ** (Traktat Chrabra): **блатьньскъ** 'adi. a nomine civitatis Pannonicae ductum' (już w ŻK), bułg., maced. *блáтски* 'paluster'. ~

Tu też najprawdopodobniej pol. *błocko* 'wielkie błoto' od XIII w. (**boltьsko*, urzeczownikowiony przymiotnik).

Od *bolto* z suf. *-ьskъ*. *K.H. — F.S.*

bolt'anъ zob. **boltěnъ**

bolzě zob. **bolgo 2**

bolzina 'belka służąca do podpierania czegoś, podkładka drewniana, podkładka pod głowę, poduszka'

~ sła. dial. *blazina* 'pierzyna' (wg Machka ES 33—4 może pożyczka z sch. *blȁzina* 'ts.');

słe. *blazína* 'poduszka; pierzyna', 'opuszka stopy; miękisz dłoni' ('der Fuss- oder Handballen'); 'legar, podkład drewniany pod ciężary, np. beczki; próg, podkład kolejowy; przęsło mostu; płatew, belka podpierająca krokwie na dachu; kłonica wozu; poprzeczna belka w saniach; nasad pługa', sch. *blȁzina* 'pierzyna; poduszka' (w tych znaczeniach już stsch., w najstarszych 2 przykładach z XV w. nie wiadomo, czy chodzi o pierzynę, czy o poduszkę, RJAZ I 427), dial. też 'siennik, derka, koc; podkładka na belce, na której obraca się wrzeciono kamienia młyńskiego; część lufy broni palnej', czak. *blazȳna* 'poduszka' (Susak, HDZ I 152), maced. *блазина* 'metalowa podkładka pod wrzeciono młyńskie'. ~

Por. sch. od XVI w. *blȁzinja* 'poduszka', dial. też 'łożysko, podkład'.

Najbliższe odpowiedniki w bałtyckim: lit. *balžíena* 'podłużna belka brony', *balžíenas* 'poprzeczna belka brony, wozu' (Trautmann BSW 25), u Niedermanna *balžíena, balžíenas* 'biegsame Querstange zur Verbindung des Aufsatzes auf Schlitten', łot. *bàlziẽns* 'grządziel pługa; nasad sań', u Mühlenbacha 'das Gebinde, welches die gegenüberstehenden *mietnes* der beiden Schlittensohlen verbindet' (*mìetne* 'die Stütze auf den Schlittensohlen'),

bàlzît 'podpierać', u Mühlenbacha 'den Schlitten mit den *balzieni* versehen, stützen', stprus. *balsinis* 'poduszka', *pabalso* 'ts.'. Por. też stind. wed. *barhíš* n. 'podściółka, przykrywające ołtarz, posłanie z ziół, traw, na które kładziono ofiary', *upa-bárhaṇam* 'poduszka, miękkie pokrycie', awest. *barəziš* 'poduszka, przykrycie', stwniem. *balko*, niem. *Balken* 'belka, bierwiono, kłoda' (germ. **balkan-*). Pierwotnie zapewne 'podkładka drewniana'. Wg Moszyńskiego KLS² I 589: „wszystkie niemal nazwy dla poduszki... służą też Słowianom do określenia pewnej części sań i wozu, pełniącej funkcję podkładki pod pomost, drabiny czy wasąg".

Berneker SEW 70—1, Trautmann BSW 25—6, Persson Beitr. I 267 uwaga 3, II 849 uwaga 1, 799 uw. 2, Brückner SE 31—2, Willman-Grabowska Symb. Rozw. II 167—71, Pokorny IEW 122—3, 125—6.

T.Sz. — F.S.

bolzъ *bolza* dial. płd.-wsch. 'żmija, wąż'

~ sch. dial. *bláza* 'żmija, która według ludowego wierzenia strzeże skarbu'; ukr. dial. zach. *бóлоз* m. 'duża żmija' (Żel.). ~

Zapewne do ie. *bhelǵh-* 'nabrzmiewać, pęcznieć' (Pokorny IEW 125—6, zob. *bolzina*). Por. *polzъ*.

Sadnik — Aitzetmüller VWSS 5, 338. *W.B.*

bolzьno dial. płn. 'belka podpierająca'

~ kasz.-sli. *błozno* 'nasad sań, pozioma belka leżąca na stramach sań' (AJK II m. 74, MAGP II m. 55), w AJK II cz. II s. 96 notowane też wyjątkowe postacie *bu̯ózno*, *bu̯ozńo*, *buezm*e*, z wtórnym wokalizmem rozbijającym grupę spółgłoskową: *bl̥ozeno*, *bu̯ol̥zyno*, kasz. *błozno* również 'jedna z dwu podstaw zakrzywiających się w górę, na których przesuwają się sanie po śniegu, płoza', Sychta SK (tu też z asymilacją na odległość postać *błozmo* 'płoza; kłoda w torfowisku'), AJK V m. 210 cz. II s. 75, u Kolberga Pomorze 469 'obręcz u koła';

ros. dial. ołonieckie *бóлозно* 'gruba deska' (Vasmer REW I 103), wg SRNG 'drewniana podstawa sochy, do której umacnia się soszniki i rączki celem podtrzymania sochy w czasie orki'. ~

Por. pol. dial. kasz. *bozn*, *bu̯ozèn* m. 'nasad sań', *blozna* f. 'ts.', ros. dial. *бóлозна* 'rączki u sochy', *бóлозень -зня* 'nagniotek, odcisk' = *болозня́к* (SRNG).

Do tego samego pierwiastka co *bolzina* (zob.). Ros. dial. *бóлозень* < **bolzьnь* = stprus. *balsinis* 'poduszka'. *T.Sz. — F.S.*

bolžiti *bolžǫ* dial. zach. i płd. 'czynić błogim, szczęśliwym, uszczęśliwiać', 'wielbić, wychwalać'

~ stpol. w XV—XVI w. *błożyć* 'chwalić, pochwalać, schlebiać', czes. *blažiti* 'uszczęśliwiać; czynić błogim', przestarz. *blažiti se* 'cieszyć się, radować się', stczes. *blažiti -žu -žíš* już w XIV w. przede wszystkim 'błogosławić, beare, beatum praedicare' (stąd głuż. u Pfuhla *błažić* 'ts.'), sła. *blažit'* 'sprawiać komuś radość, czynić szczęśliwym';

słe. *blažíti -žím* 'łagodzić; uszczęśliwiać', sch. *blážiti blâžīm* 'uspokajać, łagodzić, mitigare, lenire; uszczęśliwiać, napełniać szczęściem, beare', 'jeść mięso, carnes edere', stsch. w XIV—XVI w. 'wielbić, sławić, beatum praedicare', już w XIII w. 'błogosławić' (RJAZ), scs. **блажити блажѫ** 'beatum dicere, beatificare', bułg. *бла́жа -иш* (u Gerova *блажá -úш*) 'jeść tłusto, jeść zakazane potrawy w czasie postu' (też dial. np. IIBE IV 215, BDial. I 242, III 294,

Mladenov Vidin), u Gerova też 'być słodkim', 'błogosławić napoje', maced. *блажи* 'być słodkim', dial. 'jeść mięso' (RMJ), *ni blaží χíć* 'to zupełnie nie słodkie' (Małecki SW);

rus.-cs. **блажити блажѫ** 'wychwalać, beare, celebrare'. ~

Por. pol. dial. *pobłoga* 'pobłażanie' (Karłowicz SGP).

Od *bolgъ* 1., o budowie zob. 57. *K.H.*

bolъvanъ zob. **balъvanъ**

bolь 1. *boli* m. 'człowiek chory, aegrotus'

~ sch. XIII—XV w. *bol boli* m. 'człowiek chory' (RJAZ I 522), scs. **боль боли** m. 'ts.', bułg. dial. *бол, боль* m. 'ts.' (też 'chora kobieta');

strus. **боль** m. 'człowiek chory', ros. dial. *боль* m. f. 'człowiek chory; kobieta chora, zwłaszcza położnica', ukr. dawniejsze *боль* m. 'człowiek chory' (tylko u Żel.). ~

Pierwotnie zapewne adi. o temacie na *-i-* do *boléti* (zob.). Tylko szczątkowe zachowanie wyrazu pozostaje w związku z powstaniem subst. *bolь* f. i adi. *bolьnъ* (zob.). Stosunek do *bolь* f. 'dolor' jak scs. *blędь* 'papla, gaduła' : 'paplanie, gadanie'. *T.Sz.*

bolь 2. f. 'cierpienie, dolor; choroba, morbus'

~ dłuż. *ból -i* 'dolor, cierpienie; bolesna rana', *sucha ból* 'rwanie w członkach, reumatyzm', głuż. *ból -ole* 'dolor, cierpienie', *sucha ból* 'reumatyzm, podagra', czes. dial. *bol' -e* (: *bol'a* nom. sg.) 'cierpienie, boleść, np. zębów';

słe. *bôl -i* 'dolor', dial. *suha bol* 'suchoty', sch. od XVI w. *bôl bòli* 'cierpienie fizyczne i psychiczne; choroba' (: *bólja* f., 'ts.', lud. także 'chore miejsce, rana'), bułg. *боль* f. 'cierpienie zwłaszcza psychiczne' (dial.?, Mladenov BTR 194);

strus. **боль** 'dolor, morbus', ros. *боль -и* 'boleść, cierpienie fizyczne i psychiczne', przestarz. i dial. 'choroba, niemoc'.

Z wtórną zmianą rodzaju, z przejściem do tematów na *-jo-* (por. *bolь boli* m. i Meillet SC 420—1);

~ pol. *ból bólu* 'cierpienie; zmartwienie, smutek, strapienie, boleść', stpol. *ból* 'dolor' (rzadkie, w Słowniku stpol. I 142 tylko 1 przykład z XIV w.), dial. też 'każda choroba, bolenie', w XVIII w. *ból suchy* 'dna, podagra', XVII—XVIII w. *ból bola* 'diabeł, bies' (co do rozwoju znaczenia por. pol. *choroba* 'morbus': od XVIII w. w przekleństwach 'diabeł, bies'), czes. *bol -u* 'cierpienie psychiczne, żal', sła. *bôl' -u* 'cierpienie fizyczne i psychiczne, żal, smutek', dial. też 'wrzód';

słe. *bôl* 'dolor' (Pleteršnik), sch. od XVIII w. *bôl -a* 'ts.', 'choroba', też u Vuka; bułg. dial. *бол* 'cierpienie' (Mladenov BTR 190; BER I 64), maced. *бол* też 'choroba';

ukr. *біль бóлю* 'boleść, cierpienie', brus. *боль бóлю* 'ts.' ~

Abstractum do *bolěti* (zob.), o budowie Meillet Ét. 263, SC 347.

Nitsch JP XXXV 241—7, Machek ES 37. *T.Sz. — F.S.*

bolьnъ 'związany z bólem, boleniem, bolący, bolesny; chory'

~ pol. dawne XVI—XVIII w. *bolny* 'bolący, sprawiający ból' (SP XVI IBL, L.), stdłuż. XVI w. (Jakubica) *bólny* 'bolesny' (Muka), głuż. *bólny* 'ts.', czes. *bolný* 'wyrażający ból, smutny, żałosny', książkowe 'powodujący ból, bolący' (SSJČ), stczes. już w XIV w. 'bolący, obolały; chory', sła. *bôl'ny* 'bolesny, bolący; boleściwy' (np. *bol'ny vzdych, hlas*);

słe. *bolân bólna* (SSKJ: *bolán bólna*) od XVI w. (Megiser 1592), *bólen -lna*, *bolę̑n* 'chory' (Pleteršnik), sch. *bôlan* 'bolesny', 'chory' od XVII w. (RJAZ), dziś też *bȍlan bȍlna* : *bólna* (także *bȍlan bȍlana*, Vuk) 'ts.', 'nieszczęśliwy', scs. **больнъ** 'chory', bułg. *бóлен* 'ts.' (też dial. np. BDial. III 41), máced. *болен -лна* 'ts.', też dial. *bólin*, *bólna*, *bólnu* 'ts.' (Małecki SW);

strus. już w XI w. **больнъıи** 'chory', 'cierpiący', ros. *больнóй* 'chory, schorowany', 'cierpiący, bolący', w znaczeniu subst. 'pacjent, chory', dial. *бóльный* 'sprawiający ból', 'miły, drogi, ujmujący', *больнóй* 'mały, niepewny, o kotwicy' (SRNG), ukr. tylko prowinc. *бóльно* adv. 'boleśnie' (Żel.), brus. dial. *бóлна* adv. 'ts.' (Nosovič). ~

Od *bolь*, *bolěti* z suf. *-ьnъ*.

Meillet Ét. 438, Brodowska-Honowska SPS 101. *T.Sz.*

bol'e adv. 'lepiej; więcej; bardziej'

głuż. *bóle* 'więcej, bardziej';

słe. *bȍlj* (< *bolje*) 'bardziej, więcej, w większym stopniu', *bọ̏lje* (: *bọ̏ljše*) 'lepiej', stsłe. też 'bardziej, więcej', sch. *bȍlje* 'lepiej, melius' od XIV w., stsch. też 'więcej, magis' XII—XIV w. (zaświadczone tylko z rozszerzeniem o *š*: *boljše*), scs. **бол҃є** 'więcej', bułg. dial. *бóле*, zwykle *nó-боле* 'lepiej', *нáй-боле* 'najlepiej';

strus. **болє : болѣ : болıа : боль** 'więcej; lepiej', ros. *бóлее* : *бóльше* 'więcej, bardziej', 'większy', pot. 'przeważnie, po większej części', *бóлее* 'więcej, bardziej', w połączeniu z adi. i adv. służy także do tworzenia compar., przestarz. i region. też *бóле* 'więcej', ukr. *бíльше*, *бíльш* 'więcej', u Hrinčenki *бóле* 'dobrze', brus. *бóлей* : *больш* 'więcej, bardziej'. ~

Pierwotne neutrum od *bol'ьjь* (zob.). *K.P. — F.S.*

bol'ьjь *bol'ьši bol'e* 'większy; lepszy' compar. do *velikъ*, *dobrъ*

~ słe. *bọ̏lji* : *bȍljši* 'lepszy', sch. *bȍljī* 'lepszy, melior' od XIV w., stsch. też 'większy, maior' XIII—XIV w., scs. **бол҃ии бол҃ьши болıє** 'większy, lepszy, maior, plus, melior, praestans, superior';

strus. **болии : больши** 'maior', **большии : большои** 'większy, starszy, lepszy, wyższy, maior, praestantior, melior', ros. *большóй* 'duży, wielki; silny, ważny', przestarz. i dial. 'starszy', *бóльший* 'większy' compar. do *большóй*, ukr. *бíльший* 'większy; starszy', brus. *бóльшы* 'większy; starszy', dial. *бальшы́* 'wielki, ogromny'. ~

Także w I członie NO, np.: pol. *Bolesław* od X w., stpol. też *Bolebor*, *Bolemysł* (SSNO, Malec PO PAN 17, s. 28, 68), czes. *Boleslav* od XII w., stczes. z XIII w. *Bolebor*, *Bolemil* (Gebauer Sl., Svoboda SOJ 70), sch. już w IX w. *Bȍljedrāg*, od XI w. także *Bȍljeslav*, *Bȍljemīr* (RJAZ), bułg. *Болислáв* (zam. *Болеслав*, BER I 65, Ilčev RLI 82).

Por. kasz.-słi. *bᵘoləstï* (**bol-istъ?*) 'tłusty, otyły' (Lorentz PW), wg Sychty SK przestarz. płn. *bolësti* 'ts.', 'kopiasty', stpol. od XIII w. NO *Bolesta* (Taszycki Rozprawy I 85).

Prapokrewne: stind. *bálīyān* 'silniejszy', *báliṣṭha-* 'najsilniejszy' : *bálam* 'siła, moc', grec. βέλτερος, βελτίων 'lepszy', βέλτατος, βέλτιστος 'najlepszy', łac. *dē-bilis* 'słaby, bezsilny'.

Osthoff IF VI 1—8, Berneker SEW I 72, Vasmer REW I 105, Vaillant RES IX 6—7, GC II 2, 577—8, Thieme Language XXXI 445—7.

K.P. — F.S.

bol'ьma : bol'ьmi dial. płd. 'bardziej, lepiej, magis, melius'

bol'ьma: ~ sch. przestarz. od XVIII w. *bȍljma* (też u Vuka), cs. **больма**,

rus.-cs. **больма** (stąd ros. stare u Dala *больмá* i stukr. XV w. **болма**, Tymčenko). ~

bol'ьmi: ~ stserb. **больми**, scs. **бол҃ьми** (cs. też **болѣми**), rus.-cs. **больми, большьми** (stąd stare u Dala *больмú* i stukr. XV w. **болми**). ~

Od *bol'ьjь*, z suf. *-ьma* : *-ьmi*.

Vaillant GC II 2, 692, Jahn Adv. 47. *F.S.*

bol'ьmi zob. **bol'ьma**

boranъ zob. **baranъ**

boraviti *borav'ǫ* dial. płd. 'zajmować się czymś, robić, działać'

~ sch. od XVI w. *bòraviti bòravīm* 'przebywać, mieszkać, żyć, degere; spędzać czas, trwać, znajdować się w jakimś stanie', dial. *boràvit boràvim* 'walczyć, bojować, bić się, zmagać się; znosić, cierpieć' (Elezović Kos.-Met.), tylko w formie zaprzeczonej dial. *nebòraviti* 'nie zapominać' (RSAN II 63), por. też ogólne *zabòraviti* 'zapomnieć, puścić w niepamięć' (co do rozwoju znaczeniowego por. *zabyti* 'zapomnieć' : *byti*), bułg. *боráвя* 'zajmować się, mieć do czynienia; robić, działać, czynić', dial. też 'rządzić się, rozporządzać, dysponować; chwytać, dotykać' (Gerov), 'bredzić, majaczyć' (Rodopy BER I 67, BDial. II 131), maced. *боравu* 'robić, działać, czynić; mieszać; grzebać, przewracać'. ~

Brak pewnej etymologii. Najprawdopodobniej do *borti bor'ǫ* 'walczyć' z sufiksem *-av-* (o paralelach morfologicznych patrz BER I 67—8, por. też może bułg. dial. adi. *бóрąвйę* 'ruchliwe burzliwe — o żurawiach' — Gorov Strandža BDial. I 68). Rozwój semantyczny byłby 'walczyć (jak w dial. sch.), rozprawiać się z trudnościami, wykonywać coś z trudem' ⇒ 'robić, działać, zajmować się czymś' (BER I 67—8). Čop (SRL XII 170—6) dopatrywał się tu już ie. compositum **bo-rava* ⇐ **bho-rōu̯ā* (ie. praep. **bhe-* : *bho-* + ie. *rōu̯ā* 'spokój, odpoczynek'). Brak jakiegokolwiek śladu tych wyrazów w słow. nie pozwala na przyjęcie tej koncepcji. U Čopa też krytyka innych pomysłów etymologicznych, nie znajdujących również uzasadnienia na materiale słowiańskim. Nie przekonuje też ostatnia próby objaśnienia wyrazu Gълъbova SDW 53—9. — Skok ER I 188—9 przyjmował kontaminację *baviti* i *boriti*. *K.P.* — *F.S.* — *W.F.*

bord|a *bord|y*, acc. *b|ordǫ* 'zarost na dolnej części twarzy, barba; część twarzy poniżej dolnej wargi, mentum', także przen. o 'różnych przypominających czymś brodę przedmiotach i roślinach'

~ pol. *broda* 'barba' od XIV w., 'mentum' od XV w., też o 'różnych przedmiotach podobnych': 'pęk dłuższej sierści lub piór na podgardlu, pod pyskiem (u zwierząt, ptaków)' od XVI w., stpol. XVI w. też 'zarost na ciele w dolnej części brzucha; grzebień podszyjny u kury; dziób statku', dial. np. 'grzywa u konia nad czołem; sam koniec dolny ostrza siekiery; najszersza część kosy; pozostała część drzewa ściętego, część pnia blisko korzenia', 'odpadki słomy przy krajaniu sieczki', 'nie zżęta kępka zboża ominięta przy koszeniu; nie zżęta w ostatnim pokosie kępka zboża, którą żniwiarze związują w obrzędowy snopek z okazji zakończenia żniw' (MAGP XI m. 542, Zaręba AJŚ II m. 97), 'obrzędy odprawiane wokół tego snopka' (SGP zeszyt próbny), też w nazwach roślin, np. stpol. *kozia broda* 'ostróżeczka polna, Delphinium consolida; tawuła, Spiraea aruncus', dial. 'gatunek trawy; grzyb goździanka żółta, Clavaria flava, Clavaria botrytis', na północy Kaszub także w archaicznej postaci bez metatezy *kozą barda* 'grzyb Cla-

varia flava; roślina kozibród, Tragopogon pratensis' (Sychta SK II 223), połab. *brödə* 'mentum; gardziel, gardło', dłuż. *broda* 'barba', też 'wąsy', 'mentum', 'pęk dłuższej sierści pod pyskiem zwierzęcia', *kózyna broda* 'roślina ostróżeczka polna, Delphinium consolida; grzyb np. Clavaria flava, Clavaria botrytis', głuż. *broda* 'barba; mentum' (też dial., Michalk Neustadt), *kozaca broda* : *kozy broda* 'roślina Delphinium consolida; grzyb Clavaria botrytis', czes. *brada* 'barba; mentum' (od XIV w., stczes. też 'ostry koniec gwoździa'), *kozí brada* 'roślina Tragopogon; Delphinium consolida; grzyb Clavaria', sła. *brada* 'mentum; barba', 'pęk dłuższej sierści u zwierząt', *kozia brada* 'roślina Tragopogon';

słe. *bráda* 'barba; mentum', 'zwisająca skóra na szyi zwierzęcia; włosy na kaczanie kukurydzy', 'najszersza część kosy', *travniška kozja brada* 'roślina Tragopogon pratensis', sch. *bráda*, acc. *brâdu* : *brádu* 'barba' od XIV w., 'mentum' od XVI w., 'pęk dłuższej sierści lub piór na szyi zwierzęcia; włosy na kaczanie kukurydzy', 'tylna część ostrza siekiery; grubszy koniec głowni kładzionej w wigilię do ogniska', *kȍzjā bráda* 'roślina Tragopogon pratensis; wężymord, Scorzonera villosa', scs. брада 'barba', bułg. *брадá* 'barba', też w ogóle 'zarost', 'mentum', 'pęk dłuższej sierści na dolnej szczęce zwierzęcia; wole u ptaków; cienkie włoski na korzeniach, korzeń (np. cebuli) złożony z długich włoskowatych korzonków' (Gerov), 'włosy na kaczanie kukurydzy' (Gerov, BDial. V 157), dial. też 'ostatnie kłosy zboża związane wstążką' (Stojkov Banat), *брадá на нивата* 'wiązka pierwszych zżętych kłosów' (RBKE), *кóзя брадá* 'rośliny Tragopogon pratensis, szczaw, Rumex acetosa', maced. *брада* (już w XVI w., Giannelli LM, dial. *bráda*, *bradáta* Małecki SW) 'barba; zarost na twarzy; mentum; cienkie włoski na korzeniu lub korzeń złożony z cienkich korzonków';

strus. борода 'barba; zarost na policzkach; mentum', ros. *бородá*, acc. *бóроду* 'barba', 'pęczek dłuższych włosów u zwierząt, pęczek dłuższych piór na piersi ptaków; wole u ptaków', dawne i dial. 'mentum', dial. też 'szeroka zaostrzona część topora, lemiesza', 'nie zżęta ostatnia kępka lub pokos zboża, trawy i związane z tym obrzędy zakończenia żniw lub sianokosów; nie zżęty pokos zboża' (SRNG), ukr. *бородá*, acc. *бóроду* (dial. *бородá* : *бóрода* Stieber AJŁemk. m. 270, KDA II 141) 'barba; mentum' (w tych znaczeniach od XV w., Tymčenko), 'zarost na policzkach', 'pęczek dłuższej sierści lub piór u zwierząt lub ptaków', 'dolne ostrze siekiery' (Żel.), dial. 'nie zżęta w ostatnim pokosie kępka zboża', brus. *барадá* 'barba; mentum'. ~

Kontynuuje ie. *bhar-dhā* 'zarost na dolnej części twarzy' (do ie. *bhar-* : *bh̥or-* : *bh̥r̥-* 'coś ostrego, sterczącego, szczecina', zob. *br̥kъ*, *br̥ščь*, *bъrъ*): łot. *bārda*, stwniem. *bart* (dziś niem. *Bart*), łac. *barba* (< **farba*). Tu też z grupą spółgłoskową *-zd-* (ślady *-zd-* są także na gruncie słow., zob. *bordavica* : *bordavъka*): lit. *barzdà* acc. *bar̃zdą* 'barba; mentum', łot. *bârzda* 'barba' (o oboczności *-d-* : *-zd-* p. Sławski SE I 276, 348, 530). — Rozwój znaczenia szedł w dwu podstawowych kierunkach: 1. (przez metonimię) 'dolna część twarzy, pierwotnie pokryta zarostem' (ten sam rozwój znaczenia w lit. *barzdà* i w romańskich kontynuantach łac. *barba*, p. Meyer-Lübke WS XII 6 n.), 2. coś przypominającego w jakiś sposób:

a) 'zarost na dolnej części twarzy' (podobne znaczenia przenośne także w odpowiedniku łac., niem., łot.); stąd też w nazwach roślin, zwykle w zestawieniu *kozьja borda*; paralelne nazwy też w innych językach, np. niem.

Bocksbart 'Tragopogon', grec. τραγοπώγων 'ts.', łac. *barba hirci*, jednak ludowy charakter nazw słow. przemawia za ich rodzimością, Machek ČSR 235,

b) 'wystającą dolną część twarzy'. — Znaczenie 'pozostawiona, nie zżęta kępka zboża' ma paralelę na gruncie bałtyckim: łot. *bārda* : *bârzda* 'nie zżęty klinowaty kawałek zboża' (Mühlenbach I 273).

Fortunatov AslPh IV 578, Berneker SEW 72—3, Trautmann BSW 27, Fraenkel LEW 36, Pokorny IEW 110. *T.Sz. — K.H. — W.B. — F.S.*

bordačь *bordača* 'człowiek o dużym zaroście na dolnej części twarzy, człowiek brodaty, barbatus'

~ pol. *brodacz -cza* od XVI w. (już w XV w. bot. 'obrazki, Arum maculatum'), jako NO od XIII w., dial. kasz. *brodåč*, głuż. *brodač -ča*, czes. *bradáč -če*, już stczes., sła. *bradáč -ča*;

słe. *bradáč -ča*, sch. dial. z Czarnogóry *bràdāč -dáča* (RSAN);

ros. *бородáч -дачá* (dial. też 'mech na drzewach', SRNG), ukr. *бородáч -дачá*, brus. *бараδáч -дачá*. ~

Derywat od *borda*, o budowie zob. s. 102, por. dłuż., głuż. *brodak -ka* 'barbatus'. Z inną budową w tym samym znaczeniu: sli. *brodωl*, kasz.-sli. *brodåla*, stczes. NO *Bradál*; ros. dial. *бородáн*, ukr. *бородáнь* : *бородáй*. *F.S.*

bordatěti *bordatějǫ* 'dostawać zarostu na dolnej części twarzy, barbatum fieri, barbire'

~ stpol. XVI—XVII w. *brodacieć -cieje*, sli. *brodacec -ceią* : *brodacówc*, głuż. *brodaćeć*, czes. *bradatěti -tím* (Jungmann), sła. *bradatiet'*;

słe. *bradatę̑ti -tím*, sch. dawne dial. *bràdatjeti -tīm* (Belostenec);

ros. *бородáметь* (Dal). ~

Derywat od *bordatъ*, o budowie zob. s. 47. Por. w podobnym znaczeniu derywaty od *borda:*

1. scs. **брадѣти -дѣѭ** 'barbatum fieri' (Supr.), bułg. dial. *брадя́* 'wypuszczać drobne korzenie, o fasoli' (Gerov Dop.);

2. sch. *bràdati -dām* 'wypuszczać włosy na kaczanie, o kukurydzy' (Vuk). *F.S.*

bordatъ 'mający zarost na dolnej części twarzy, barbatus'

~ pol. od XV w. *brodaty*, dłuż. *brodaty*, głuż. *brodaty*, czes. od XIV w. *bradatý*, sła. *bradatý*;

słe. *bradàt -dáta* już u Megisera 1592 r., sch. od XV w. *bràdat -ta -to*, cs. **брадатъ**, śrbułg. **брадатъ** (BER), bułg. *брадáм*, maced. *брадам*;

strus. od XII w. **бородатыи**, rus.-cs. **брадатыи**, ros. *бородáтый*, ukr. od XV w. *бородáтий*, brus. *бараδáты*. ~

Por. w podobnym znaczeniu:

bordastъ: słe. *brádast*, sch. przestarz. *bràdast*; ros. *бородáстый*;

bordĕstъ: stpol. XVI w. *brodziasty*, bułg. dial. *брáдест* (Gerov Dop., BER), maced. *брадест*.

Od *borda*. Dokładne odpowiedniki: łac. *barbātus*, lit. *barzdótas* 'ts.'.

Trautmann BSW 27, Pokorny IEW 110. *T.Sz. — K.H.*

bordavica : bordavъka (w płn. dial. peryferycznych też ślady postaci **borzdavica, borzdavъka**) 'guzowata narośl na skórze ludzkiej lub zwierzęcej, na roślinie, verruca; brodawka piersiowa, mamilla, papilla'

bordavica: ~ stpol. XV—XVI w. *brodawica*, dial. kasz. *brod|avica*, też w archaicznej postaci bez metatezy *bard|avica* (Lorentz PW, Sychta SK), połab.

brödəvaiĉə, dłuż. *brodajca*, dawne i dial. *brodawica*, głuż. *brodawica*, czes. *bradavice* od XIV w., sła. *bradavica*;

słe. *bradavíca* od XVI w., sch. *bràdavica* od XV w., bułg. *брадáвица*, maced. *брадавица*, dial. *bradavíca* (Małecki SW, Reiter Titov-Veles), w Macedonii Egejskiej też w archaicznej postaci bez metatezy *bardavíca* (Małecki SW);

ros. dial. *бородáвица* : *бородавúца* (SRNG), ukr. XVIII w. *бородавица*. ~ ***borzdavica***: ~ słi. w archaicznej postaci bez metatezy i z grupą *-zd-* *bωrẓdávica* : *bωrẓdáica* (Lorentz PW). ~

bordavъka: ~ pol. *brodawka* od XV w., dial. kasz. też w archaicznej postaci bez metatezy *b|ardòvka*, dłuż. *brodawka*, głuż. *brodawka* (też dial. Michalk Neustadt), czes. *bradavka* (też dial. Bartoš DSM, Lamprecht Opava), sła. *bradavka* (też dial., Kálal);

sch. od XVII w. *bràdāvka*, bułg. *брадáвка* (Mladenov BTR);

ros. *бородáвка*, ukr. *борóдавка*, dial. też *бородáвка* (Żel.), brus. *барóдаўка*. ~ ***borzdavъka***: ~ pol. dial. kasz. w archaicznej postaci bez metatezy i ze śladami grupy *-zd-* (o oboczności *-z-* : *-zd-* zob. *bṛzъ* : *bṛzdъ*) *barzòvka* (Lorentz PW);

ros. dial. nowogródzkie *бороздáвка* (SRNG). ~

Do *borda*, o suf. *-av-ica*, *-av-ъka* zob. s. 99, 94. Na nie poświadczone adi. *bordavъ* zdają się wskazywać:

1. substantywizowane adi.: pol. dial. śląskie *brodůva* 'verruca' (Olesch Sankt Annaberg), głuż. *brodawa* 'roślina Angropogon, niem. Bart-gras' (Pfuhl);

2. nowsze derywaty z suf. *-ьn-ikъ* (o suf. zob. s. 90—1): pol. *brodawnik* 'roślina Leontodon', w XVI w. 'rodzaj rośliny leczniczej' (z pol. głuż. *brodawnik* 'Warzenkraut', Pfuhl), czes. dial. *bradavník* 'roślina świetlik, Euphrasia' (Bartoš DSM, Machek ČSR 215); ros. *бородáвник* 'rośliny ośmiał, Cerinthe maior; glistnik jaskółcze ziele, Chelidonium maius' (Dal), ukr. dial. *борóдáвник* 'rośliny powojnik pnący, Clematis vitalba; czerwiec roczny, Scleranthus annuus' (Hrinčenko), u Żel. też 'brodawnik, Leontodon taraxacum', brus. *барóдаўнік* = ros. *бородáвник*;

z suf. *-ьcь* (o suf. zob. s. 99): stpol. XVI w. *brodawiec* 'słonecznica, Heliotropium'. — O szczątkowo zachowanej w płn. dialektach grupie *-zd-* zob. s. v. *borda*. — Pierwotnie zapewne nazwa guzowatej narośli na skórze porośniętej dłuższymi włosami, a więc przypominającej kształtem brodę (co do znaczenia por. kasz. *Br|odavice* pl. 'nazwa łąk porośniętych krzakami; nazwa zarośniętych moczarów', Sychta SK). Nazwa została przeniesiona na wszelkie guzowate narośle na ciele ludzkim, zwierzęcym lub na roślinie, też na sutkę piersiową.

Berneker SEW 73, Vasmer REW I 109. *T.S z.— K.H. — W.B. — F.S.*

bordavъka zob. **bordavica**

bordlo 'to co służy do obrony, zapora, umocnienie, ściana przegradzająca, płot, jaz, ogrodzenie z ostro zakończonych, sterczących drewnianych pali, palisada'

~ pol. dial. *brodło* młpol. i wlkpol. 'stóg siana, zboża, słomy' (już stpol. XV w.), wlkpol. 'ściana oddzielająca boisko od sąsieków w stodole' (Ślaski PF XVII 185), *bródło* 'deski lub żerdzie na belkach nad klepiskiem' (Karłowicz SGP: Wlkpol.), czes. *bradlo* 'podwodna skała, rafa' (Přír. slov.), *bradla* pl. 'poręcz, bariera; drążki do ćwiczeń gimnastycznych' (stąd zapewne głuż. *bradła* : *bródła* pl. 'ts.', słe. *brádlja* 'drążki do ćwiczeń gimnastycznych' SSKJ), stczes. w XIV w. *bradlo* 'skała, urwisko', *bradla* pl. w XIV w. 'ogro-

dzenie, palisada', dziś też w NT *Bradlo* (od XIV w.) w nazwie lesistego okrągłego wzgórza, też *Dolní Bradlo*, *Horní Bradlo* (Profous MJČ I 157—8), sła. *bradlo* : *bralo* 'wysoka, sterczą̨ca skała', u Kálala też 'rafa na morzu', dial. wsch. *bradlo* 'dół na ziemniaki (z nasypem)' (Kálal), 'stóg słomy' (Buffa Dlhá Lúka);

bułg. dial. *бра́ло* 'przegroda na jazie w kształcie płotu służą̨ca do zatrzymywania płynących przedmiotów' (Gerov), rodop. 'jaz, młynówka z płynącą̨ wodą̨' (BDial. II 132: 'вада с течаща вода');

ukr. dial. *бороло* 'rozpadlina w skale, żleb' (Hrinčenko), bojkowskie *бороло* 'skała' (Slav. Leks. 90), ze sła. też dial. *браδло́* : *бра́δло* 'sterta (słomy, siana); ostrewki do suszenia siana' (Dzendzelivśkyj UZLP 149). ~

Por. rozszerzają̨cą̨ geografię wyrazu prefiksalną̨ formację *zabordlo*: czes. przestarz. *zábradlo*, dziś *zábradlí* 'poręcz; rodzaj sieci myśliwskiej na ptactwo', sła. *zábradlie* 'poręcz';

sch. dawne *zàbralo* 'wał obronny, szaniec, okopy' (RSAN), bułg. *забра́ло* 'umocnienie, fort; obrona, podpora' (Mladenov BTR);

strus. **заборало** : **забрало** 'drewniana ściana miejska, drewniany płot na murze miejskim lub na wale', też w cs. postaci fonetycznej **забрало** 'miejskie umocnienie; baszta; obrona', stą̨d też ros. *забра́ло* 'przyłbica; górna część muru twierdzy', wg Vasmera REW I 436 także ros. *забороло* 'mur twierdzy', ukr. *забороло* : *забра́ло* 'przyłbica', brus. *забра́ла* n. 'ts.'

Nomen instrumenti od *borti bor̨ǫ*, o budowie zob. s. 113—4. Z pierwotnego znaczenia 'to, co służy do obrony, umocnienie, zapora' rozwinęły się wtórne znaczenia 'skała', 'poręcz', 'strzeżone miejsce do przechowywania zboża, siana, stóg'.

Berneker SEW 73, Vasmer REW I 436, Sławski SE I 43, Machek ES² 63.

T.Sz. — *W.B.*

bordy *bordъve* dial. płd. 'siekiera, topór, securis, ascia'

~ słe. *brâdva*, *brâdlja* 'szeroka siekiera ciesielska, topór', sch. od XVI w. *brȁdva* 'ts.; tasak', scs. **брадꙑ -дъвє** 'siekiera, topór' (Supr.), bułg. *бра́два* 'ts.', maced. *брадва* 'ts.' (też dial., Małecki SW);

rus.-cs. **брадꙑ**, **брадъвь** 'siekiera, ascia'. ~

Pożyczka z germ. **bardō*, por. stsaskie *barda*, stwniem. *barta*, śrdniem. *barde*, niem. *Barte* 'topór o szerokim ostrzu'. Ostateczny pierwiastek ten sam co w *borda*, por. pol. dial. *broda* 'dolny koniec ostrza siekiery', ukr. dial. *бородá* 'ts.', ros. dial. *бородá* 'szeroka zaostrzona część topora'. Ale połab. *bordâiŋə* 'siekiera' ze śrdniem. *barde* : *barden-*. Także i głuż. *brodaćica* 'szeroka siekiera bojowa', stczes. *bradatičě*, słe. *bradatíca* 'ts.' oparte są na niem. *Bart-axt* 'ts.'

Berneker SEW I 73, Kiparsky GLG 216—7, Vasmer REW I 116, BER I 72—3, Kluge EW¹⁸ 54, Bezlaj ES 9. *K.P.* — *K.H.*

borgъ *borga* : **oborgъ** *oborga* dial. płn. 'ochrona, osłona', 'to, co ochrania, osłania, daszek ochronny na drągach osłaniający np. siano, zboże'

borgъ: ~ pol. *bróg brogu* 'prymitywna stodoła, stóg przykryty daszkiem', stpol. od XV w. 'stóg (zboża, siana)' (też dial. np. Kucała PSM 115, Zaręba AJŚ II m. 107 i 108, kasz.-sli. *bróg brogu* Lorentz PW), dial. 'nieforemny stos słomy' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 129), 'przybudówka przy stodole na siano' (Zaręba AJŚ II m. 108), śląskie 'dół na ziemniaki' (Nitsch DPŚ, Zaręba Siołkowice, Zaręba AJŚ II m. 108 i 109, MAGP XII m. 561), dłuż.

brog -ga 'stóg, stos, kupa', czes. dial. *bráh* 'kupa chmelových tyčí, hranice dříví' (Machek ES² 63), stczes. XIV—XV w. *brah -ha : -hu* 'stóg';

ukr. dial. *бopíз -poza* 'prymitywna stodoła, stóg przykryty daszkiem' (Hrinčenko), brus. dawne *бopozъ* (> lit. *barãgas* 'wielki stóg siana', Buga ZslPh I 35). ~

W związku z szerzeniem się prymitywnego typu stodoły z zachodu na wschód (Moszyński KLS² I 245—6) pozostaje szerzenie się wyrazu jako terminu kulturowego w polskiej postaci fonetycznej: czes. dawne u Jungmanna *broh* 'stóg przykryty daszkiem', dziś *brožec* 'sieć' (Přír. slov.), dial. laskie *bruh brohu* 'stóg przy stodole' (Bartoš DSM), 'kopiec na ziemniaki', dem. *brožek* 'stóg siana, słomy'; zach.-rus. *бpozъ* 'stóg' (Karskij RFV XLIX 10), ros. dial. pskowskie i leningradzkie *бpoz -za* 'stóg siana z daszkiem' (SRNG), brus. *бpoz бpóza* 'ts.'; lit. *brãgas* 'stóg siana'.

Por. nowsze derywaty:

1. dem. z suf. *-ьkъ*: pol. *brożek -żka* 'mały bróg' (od XVI w.; stąd dial. przen. 'parasol' Karłowicz SGP), dawne od XVI w. 'rodzaj sieci na ptactwo' (też dial. 'siatka na kuropatwy' Karłowicz SGP), stczes. *brážek* 'dół jama' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), czes. dial. *bražek* 'kupa chmelových tyčí, hranice dříví';

z suf. *-ьcь*: stpol. 1400 r. *brożec* 'mały bróg', czes. *bražec* 'rama z siecią do chwytania zwierząt' (Přír. slov.).

2. z suf. *-ina*: pol. *brożyna* 'drąg zatknięty w brogu stanowiący jego ośrodek' (też dial. Karłowicz SGP), już stpol. XIV—XV w. *brożyny* pl. 'części konstrukcji brogu (drągi i daszek)', stczes. *bražina* 'místnost nějaka při stavení hospodářském' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret).

3. nomen loci z suf. *-ьn'a*: dłuż. *brožńa* 'stodoła' (też dial. Zaręba AJŚ II m. 108), dial. *brožnica* 'przybudówka przy stodole', głuż. *bróžnja : bróžeń* 'stodoła' (też dial. Michalk Neustadt).

oborgъ: ~ pol. dial. *obróg* 'prymitywna stodoła, stóg przykryty daszkiem' (Karłowicz SGP), stczes. *obrah* 'ts.' (Machek l. c.);

ukr. dial. *обopíз -pózy : -póza* 'prymitywna stodoła, stóg przykryty daszkiem' (też dial. poleskie, Leks. Polesьja 51), *оборóжень -жня : оборóжина* 'słup w brogu' (Żel., Hrinčenko), brus. *abarón* 'prymitywna stodoła, stóg przykryty daszkiem'. ~

Pierwotnie nomen actionis (> nomen instrumenti, loci) do *bergti*, o tym typie derywacji i o apofonii zob. s. 58—9. Prapokrewne śrdniem. *barg, barch* 'rodzaj stodoły bez ścian'. Budowa i rozwój znaczenia jak w *krovъ : kryti, stogъ* : grec. στέγω 'zasłaniać, ochraniać, ukrywać'.

Berneker SEW 73, Brückner SE 41, Sławski SE I 44, Machek ES² 63, Fraenkel WS XII 187, Schneeweis ZslPh VIII 232, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 4, 271. — Nie widać podstaw do przyjmowania zapożyczenia z stwniem. **barg*, K. Moszyński JP XXXII 194—5.

Zob. *bṛgъ*. *T.Sz. — W.B. — F.S.*

borica zob. **borika**

borika : borica dial. płd. i sła. 'sosna, Pinus silvestris'

borika: ~ sch. *bòrika* 'cienkie drzewo sosnowe, sosna', bułg. *бopúka* 'sosna'. ~

borica: ~ sła. dial. *borica* 'sosna' (Kálal, SSJ). ~

Od *borъ*, o suf. *-ika, -ica* zob. s. 91—2, 98—9. *F.S.*

borina 'las sosnowy; drewno sosnowe'

~ czes. dial. *bořina* 'las sosnowy' (Přír. slov., Bartoš DSM), sła. *borina* 'ts.', dial. 'gleba torfiasta' (Kálal);

sch. dial. *bȍrina* 'łuczywo sosnowe', *Borìna* : *Bȍrine* pl. liczne NM (RJAZ, RSAN), *bórina* 'większe zagłębienie w krasie, szersze i płytsze od jaskini' (RSAN), bułg. *бóрина* 'smolne sosnowe szczapy używane jako łuczywo lub na podpałkę', *кóнска бóрина* 'roślina skrzyp, Equisetum' (Gerov), maced. *борина* 'łuczywo sosnowe';

ros. dial. płn. *борина* 'las sosnowy; leśna sosna', 'mielizna na rzece' (SRNG, Tolstoj SGT 34), brus. dial. *борúна* 'leśna sosna; zrąbany las sosnowy' (Nosovič). ~

Od *borъ*, o suf. *-ina* zob. s. 120—3.

Tolstoj SGT 34—5. *W.B.* — *F.S.*

boriti (się) *bor'ǫ* (*sę*) 'zmagać się, pasować się, przemagać, zwyciężać, walczyć' ~ sła. *borit' sa* 'walczyć, bić się, mocować się' (też dial., Kálal);

słe. *boríti se -ím se* 'ts.', też 'sprzeczać się, kłócić się', sch. *bòriti se -īm se* od XIII w. 'wojować, bić się, mocować się, walczyć, zmagać się' (w tym znaczeniu wyjątkowo też bez *se* w XVII—XVIII w.), *bòriti -īm* w XVI—XVIII w. 'uderzać na kogo, napadać, zwalczać kogo' (RJAZ), dziś *boj*, *borbu*, *bitku bòriti* 'toczyć, prowadzić bój' (RSAN), scs. **борити борѧ** 'walczyć' (tylko Glagolita Cloz.), też w śrbułg. (np. w Kronice Manasa) **борити** (BER I 69), bułg. *бóря -иш* aor. *бóрих* 'niepokoić, męczyć', lud. też 'starać się przemóc, przezwyciężyć', *бóря се* 'borykać się, walczyć, zmagać się', dial. *бóрим се* 'ts.' (BDial. III 204), maced. *борам се* 3 sg. *бори се* 'mocować się, zmagać się; walczyć', dial. *să bór'a(m) să bóriš* 'bić się, walczyć' (Małecki SW);

rus.-cs. **боритися** (**сѧ**) **борю** (**сѧ**) 'walczyć, zmagać się', ros. dial. *бóриться* 'walczyć, zmagać się' (SRNG), brus. dial. *бóрiць -рю* : *-рю* 'walczyć, przemagać, zwyciężać, zmagać się', *бóрiцца* 'walczyć, pasować się, zmagać się' (Nosovič, Jurčanka Mscisl.). ~

Por. NO: stpol. *Borzy-sław* od XII w. (Taszycki Rozprawy I 52, 94), czes. *Boři-slav*, sch. *Bori-slav*, strus. *Borь-slavъ* (Milewski IIO 110).

Zapewne wtórne w stosunku do pierwotnego *borti* (zob.), może i denominalne (zob. *borъ* 3.). Por. Vaillant GC III 298 odrzucający bezpośredni związek z germ. **barjan*. *T.Sz.* — *F.S.*

borkъ *borka* dial. płd. 'związek małżeński, connubium, nuptiae', 'wesele, uczta weselna'

~ sch. książkowe *brâk -ka* loc. *bráku* 'małżeństwo, związek małżeński, connubium, nuptiae' od XIII w., wyjątkowo w XVII w. też 'uczta, biesiada' (RJAZ, RSAN; Vuk nie notuje), scs. **брькъ брька** 'wesele, gody weselne', 'związek małżeński', bułg. nie ludowe *брак брáкът* pl. *брáкове* 'małżeństwo, związek małżeński, ślub', dial. wyjątkowe z pieśni ludowej 'uczta weselna' (Gerov, Mladenov BTR), maced. *брак* 'związek małżeński, ślub', dial. 'wesele' (RMJ), z Soluńskiego *brák*, *brakó* : *brákut* 'wesele' (Małecki SW), por. *brakóvam -kóvaš* 'mam, odbywam wesele' (ib.);

strus. **брькъ** (wyjątkowo też **бьрьци** pl.) 'związek małżeński, ślub' od XI w., 'uczta (pierwotnie weselna)' XII—XV w. (Slovarь DRJ), ros. nie ludowe *брáк -ка* 'ślub, małżeństwo, związek małżeński' (w SRNG nie notowane), ukr. dawne *брáк брáка* 'małżeństwo' (Żel., Rudnyćkyj ED 191). ~

Wyraz przede wszystkim cerkiewny, w żywym języku ludowym tylko w ok. Solunia. W pozostałych językach z cerkiewnego.

Prapostać *borkъ*, w związku z *bьrati berǫ* (o suf. *-kъ* s. 89). Co do rozwoju znaczenia por. z jednej strony *bьrati, bьrati sę* m. in. 'zawierać związek małżeński' (zob.), z drugiej stind. *bhartā́* m. 'nosiciel; żywiciel; obrońca, opiekun; pan, władca', *bhártar-* m. 'małżonek' : *bhāryā́* 'żona' (Isačenko Slavia XXII 77—8). — Przeciwko rekonstruowanej nieraz postaci *bьrakъ* (np. Berneker SEW I 81, Trubačev STR 147) przemawia zdecydowanie materiał scs.

Lang LF XLIII 223—30, 322—32, 404—10, Trubačev STR 147 (tu przegląd i krytyka innych prób objaśnienia), Sadnik — Aitzetmüller VWSS 285—6. *T.Sz. — F.S.*

born|a 1. acc. *bornǫ* 'narzędzie do rozdrabniania brył, wyrównywania zaoranej roli, do pokrywania zasiewów, do oczyszczania pól od chwastów'

~ pol. *brona* od początku XV w., dial. (często pl. *brony*) też *brâna, bruna* (już w XVI w. *bróna*), w XVI w. *brona* wyjątkowo też 'uprawianie roli broną, bronowanie', kasz.-sli. pierwotne *bârna, barna* (szczegółowo o różnych wariantach fonetycznych i ich zasięgu MAGP VII m. 317), połab. *bornə*, dłuż. *brona*, głuż. *bróna* albo *bróny* pl., czes., sła. *brány* pl., rzadko *brána*;

słe. *brána* też o różnych przedmiotach podobnych, np. 'ściana ryglowa, ściana urządzenia do suszenia siana; brama kratowa; jarzmo mostu, ramy piły', sch. *brána*, u Vuka o pierwotnym typie narzędzia (składającego się z pęku gałęzi, p. Moszyński KLS² I 193, w przeciwieństwie do nowszego *drljača*), w RJAZ od XVII w., dial. *brâna brānê* (Elezović Kos.-Met.), bułg. *braná* (też dial., BDial. II 71, III 41) : *bráна*, maced. *брана*;

strus. już w XII w. **борона**, ros. *boroná* acc. sg. *bórony* (dial. też *boronú*), lud. także 'bronowanie' (*boronú sdelatь* 'zabronować'), 'drewniana krata, na której spoczywa stóg siana; rogi łosia; ręczny przyrząd do płukania złotonośnego piasku', ukr. *boroná* acc. sg. *bórony*, brus. *baraná*. ~

Stara pożyczka słow.: ngr. (σ)βάρνα 'brona' (< **borna*, Vasmer RS VI 182).

Z ie. **bhor-nā*, dokładnych odpowiedników w ie. brak. O budowie zob. s. 116—7. Ten sam pierwiastek co w *bor-ti, bor-nь, bor-zda* (zob.), por. gr. φαρόω 'orzę', φάρος 'radło; orka' i dalej łac. *forō forāre* 'wiercić', stwn. *borōn*, niem. *bohren* 'ts.'; łot. *beĩzt beržu* : *berzu* 'trzeć, szorować'. — W słow. pierwotnie oksytoneza (ros. dial. *boronú*, za oksytonezą przemawia też czes. *brána*; co do ros. *bórony* por. też chyba wtórne *bólonu* : *bolonú* zob. *bolna* i Kuryłowicz Acc. 353, Kiparsky Wortakzent 199). — Najprymitywniejszy typ brony to dobrze zaświadczony w słow. 'zrąbany wierzchołek drzewa np. świerka, pęk gałęzi np. tarniny, sosny, pęk chrustu' (Moszyński KLS² I 193 nn., Murko WS XII 320—2). Uderza więc związek z dewerbalnym *borna* 2. 'przedmiot broniący, powstrzymujący, przegradzający; przegroda, tama, grobla; osłona, obrona' (zapewne wtórny, identyfikują *borna* 1. i *borna* 2. RJAZ I 584, Murko l. c.).

Petr BB XXI 211, Moszyński PZJP 74, Pokorny IEW 133—5. Nie widać podstaw do przyjęcia objaśnienia Otkupščikova EIRJ IV, 1963, 87—95: dewerbalny przymiotnik z suf. *-na* **bhorg-ná* czy **bhorgs-ná* do ie. **bhreǵ-* 'rozbijać, rozdrabniać, kruszyć'. *T.Sz. — F.S.*

borna 2. 'ochrona, osłona, obrona', 'przedmiot broniący, powstrzymujący, przegradzający' : 'brama zwłaszcza warownа, przegroda, grobla, tama, jaz'

~ stpol. *brona* 'brama głównie warowna, strażnica' od XIII w. (w XV w. wyjątkowo też 'opłata za przewóz czegoś lub przejazd przez bramę; moc,

potestas'), postać przeważająca jeszcze w I połowie XVI w., u L. z Leopolity XVI w. *rybna brona* 'grobla, tama, przegroda'; w XVII w. także *broma* 'brama' (z asymilacją na odległość *b...n* > *b...m*), dziś szczątkowe dial. *brona, broma, bróma* 'brama; wrota w płocie' (Karłowicz SGP, AJK V m. 218, cz. II s. 103), kasz. *brona* rzadko 'mowa obronna' (Sychta SK), od XVI w. szerzy się czechizm *brama* (w dawnej pol. też *brana*) zwyciężający ostatecznie na przełomie XVII—XVIII w. (Siatkowski Boh. 108—112), czes. *brána* 'szerokie wejście, przejście, np. w ogrodzeniu, budynku; wrota zamykające to przejście, brama', 'przełęcz w paśmie górskim', stczes. od XIV w. *brána* 'brama', przede wszystkim 'brama warowna, umocniona, obwarowanie', sła. *brána* 'brama, wrota; obronne, chronione przejście';

słe. *brána* 'obrona, ochrona' (u Plet. z Habdelicia r. 1670), 'brama kratowa; ściana ryglowa', sch. *brána* 'obrona, ochrona, defensio, tutela' od XVI w. (przen. też 'o człowieku broniącym kogo, o przedmiocie osłaniającym, o miejscu obronnym'), 'tama, zapora, grobla, jaz, moles', bułg. dawne książkowe *бráна* 'obrona, osłona' (Mladenov BTR), maced. *брана* 'tama, grobla' (chyba z sch.);

strus. wyjątkowe **боронa** 'obrona', ros. dial. (Dal) *борóнка* 'budka stróża', ukr. dial. *борóна* 'ochrona, obrona' (Hrinčenko). ~

Pierwotnie nomen actionis od *borniti* (zob.): 'ochrona, osłona, obrona' > 'przedmiot broniący, chroniący, przegradzający, powstrzymujący, np. brama zwłaszcza warowna, obwarowanie, przegroda, tama, jaz'.

Sławski SE I 41, Machek ES 40—1. *T.Sz. — F.S.*

borna 3. zach. : **brna** 'błona coś okrywająca, membrana'

borna: ~ czes. *bránice* 'przepona, diaphragma', dawne u Jungmanna też 'błona, tkanka otaczająca np. wnętrzności', 'siatkówka' (w tym znaczeniu już stczes., Gebauer Sl.), 'osierdzie', *bránice panenská* 'hymen', *bránička* od XVI w. 'łożysko przy porodzie', sła. *branica* 'przepona' (Machek ES² 64: z czes.);

słe. *brána* 'błona, membrana', u jednego pisarza też 'łożysko przy porodzie' (może z czes.), *bránica* 'przepona' (Plet.). ~

brna: ~ stczes. od XIV w. *brnka* 'łożysko przy porodzie'. ~

Etymologia i rekonstrukcja niepewne. Może z pierwotnego *borna*, do **bher-* 'błyszczeć' (por. paralelne synonimiczne *bolna* od ie. pierwiastka **bhel-* p. *bělъ*). Możliwa jednak także prapostać *brōna*, zob. *broněti* : *bruněti*, *bronъ* : *brunъ*. *Brna* może z pierwotnego *bhrŭn-*, z krótkim wokalizmem do *brunъ* : *bronъ*. Machek ES² 64 przyjmuje prapostać *brana*, którą zestawia z gr. φρήν φρενός 'przegroda brzuszna, przepona', zaś postać *brna* ib. s. 67 zestawia z stind. *bhrūṇá-m* 'płód, embrion', łot. *braũna* 'błona, skorupka, wnętrzności' (por. Mayrhofer KEWA II 533—4).

Sadnik — Aitzetmüller VWSS 3, 154—5, Trubačev Etimologija 1965, 4—5. *W.B.*

bornati zob. **borniti 2.**

borniti 1. *born'ǫ* 'osłaniać orężem, bronią, strzec, chronić', 'nie pozwalać, nie dopuszczać, zakazywać'

~ pol. *bronić* (stpol. i dial. też *brónić, brůnić, brunić*) 'ochraniać fizycznie zwłaszcza z bronią w ręku, odpierać napad, strzec, chronić, osłaniać', 'nie pozwalać na co, nie dopuszczać, zakazywać' od XIV w., stpol. także *bronić czego, czemu* 'nie dopuszczać do czegoś' np. *gnijeniu broni* 'nie dopuszcza do

gnicia', *broni poczęcia paniam* 'nie dopuszcza do poczęcia' (SP XVI IBL II 449), por. dial. *bronił się smoku złemu* 'od złego smoka' (Karłowicz SGP z Mazowsza), dłuż. *broniś* 'zbroić, zaopatrywać w broń; podejmować obronę, strzec, chronić; nie pozwalać, zabraniać', *broniś se* 'zbroić się; chronić się', stdłuż. u Jakubicy 'walczyć', głuż. *brónić* 'zbroić, zaopatrywać w broń', czes. *brániti* od XIV w. 'ochraniać fizycznie, z bronią w ręku, strzec, chronić; nie pozwalać, nie dopuszczać, zakazywać', *brániti něčemu* 'zapobiegać czemuś', sła. *bránit'* 'chronić przed niebezpieczeństwem; nie pozwalać, zabraniać', *bránit' sa čomu* 'bronić się przed czym';

słe. *brániti* 'ochraniać fizycznie, strzec, osłaniać; nie pozwalać, nie dopuszczać, zakazywać', *brániti koga česa* 'bronić kogo przed czym', *brániti koga komu* 'osłaniać, ochraniać kogo od kogo', sch. od XIII w. *brániti* (dial. *brānȉt*) *brânīm* 'chronić, osłaniać, strzec; powstrzymywać, nie dopuszczać, wzbraniać', dial. 'dbać o co' (RSAN), scs. **бранити** 'nie dozwalać, wzbraniać, zakazywać, prohibere, vetare, comprimere', bułg. *бра́ня бра́ниш* aor. *бра́ни́х* 'ochraniać z bronią w ręku, osłaniać; powstrzymywać, nie pozwalać, nie dopuszczać', maced. *бранам браниш* 'ts.', dial. *brán'am brániš* 'rozdzielam waśniących się', *să brán'am* 'bronię się' (Małecki SW 10);

strus. **боронити** 'przeszkadzać, nie pozwalać, zakazywać; brać w obronę, strzec' (obok rus.-cs. **бранити**, z scs.), ros. *борони́ть бороню́ -ни́шь* arch. i dial. 'chronić, osłaniać, strzec; zabraniać, zakazywać, nie dawać robić', ukr. *борони́ти бороню́ боро́ниш* 'ts.', brus. *бараніць бараню́ баро́ніш* 'ts.' ~

Denominativum od *bornь* (zob.), pierwotne znaczenie 'zaopatrywać (się) w broń, oręż' > 'osłaniać bronią, strzec, chronić' > 'nie dopuszczać do czego, nie pozwalać, zakazywać'.

Bulachovskij RES VIII 71 (o rozwoju znaczenia). *T.Sz. — F.S.*

borniti 2. *born'ǫ* : **bornovati** *bornujǫ* : dial. płd. **bornati** *bornajǫ* 'przy pomocy brony wyrównywać zaoraną rolę, rozdrabniać bryły, pokrywać zasiewy' ***borniti***: ~ pol. dial. wyjątkowe na Spiszu *brůńić* (Małecki — Nitsch AJPP m. 104), czes. dial. moraw. *bránit*, sła. *bránit'*;

słe. u Plet. *brániti* (zwykle *bránati*), sch. dial. *brániti brânīm* (RSAN), bułg. *браня́ -ни́ш*, aor. *брани́х*, dial. *бра́на -ниш*, *бра́ним* (BDial. I 243, III 41), maced. *бранам браниш*;

ros. *борони́ть бороню́ борони́шь* : *боро́нишь* (też dial. ARG m. 169, kom. 924, SRNG), ukr. *борони́ти бороню́ боро́ниш* (też dial., Leks. Bjul. VI 39). ~ ***bornovati***: ~ pol. od początku XVII w. *bronować bronuję* (o zasięgu i synonimach dial. MAGP VI m. 297—8, Małecki — Nitsch AJPP m. 104, Dejna AGK m. 460, 461);

bułg., maced. *брану́вам*;

ros. *боронова́ть -ну́ю -ну́ешь* (też dial. np. płn., Durnovo RFV L 119, ARG l. c.), ukr. *боронува́ти -ну́ю -ну́єш*, brus. *баранава́ць -ну́ю -ну́еш*. ~ ***bornati***: ~ słe. *bránati -nam*, sch. *brànati -nām*, czak. *branȁt branâ* (Rasprave JAZU I 22). ~

Denominativa od *borna* 1. *T.Sz. — F.S.*

bornovati zob. **borniti 2.**

bornь f. 'spór, walka, obrona'; 'narzędzie walki, oręż'

~ pol. *broń broni* 'narzędzie walki, oręż' od XIV w. (w. XV w. wyjątkowo też 'nóż żelazny, stanowiący część składową pługa, krój'), w XVI w. zwykle *bróń bróni*, por. dial. *brůń*, *bróń*, *bruń*, dłuż. *broń broni* 'narzędzie walki,

oręż', głuż. *bróń -nje* 'oręż, zbroja', czes. dawne od XIV w. *braň -ně* (dziś czes., sła. *z-braň*) 'ts.';

słe. *brân -nî* 'obrona, ochrona; jaz; brama, furta', sch. (cs.) *brân -ni* 'walka, wojna' od XIII w., w XVII—XVIII w. wyjątkowo też 'obrona' (RJAZ), scs. **брань -ни** f. 'bój, bitwa, walka', bułg. arch. *brán* f. 'ts.';

strus. **боронь** 'walka, zmaganie się, pugna, lucta; przeszkoda, impedimentum, obstaculum', w Słowie Igora 'obrona' (w podobnych znaczeniach obce rus.-cs. **брань**), ros. u Dala *bóronь* f. 'zakaz, zabronienie'. ~

Por. też wtórne pożyczki cerkiewne: ros. *brań* f. 'bitwa, bój, wojna; spór, kłótnia' (przestarz.), 'wymyślanie, ubliżanie', ukr. arch. *bráń* 'walka'; z pol.: brus. (u Nosoviča) *bróń* 'oręż'.

Pierwotne nomen actionis od *borti bor'ǫ* (zob.). Podstawowe znaczenie 'spór, walka, obrona' > 'narzędzie walki, oręż'. Dokładny odpowiednik: lit. *barnìs -iẽs* f. (acc. sg. *bařnį̀*) 'kłótnia, spór, sprzeczka' (por. też m. *bařnis -io* 'ts.').

Meillet Ét. 454—6, Trautmann BSW 27, Būga KZ LI 140.

T.Sz. — F.S.

bornьba 'obrona'

~ głuż. *bróńba*, stczes. *branba*;

słe. *brâmba, brânba*, dial. *brânva*, sch. dawne od XVI w. *bràmba, bràmba* (też 'przedmiot służący do obrony; obrońca');

ros. dial. *boroньbá* (Dal, SRNG). ~

Nomen actionis od *borniti* 1.

Orzechowska MS PAN 8 s. 161—2. *F.S.*

borovica : dial. wsch. **borovika** : **borovьnica** 'roślina związana z borem', zwłaszcza 'borówka czarna, Vaccinium myrtillus; sosna, Pinus silvestris'

borovica: ~ stpol. XV w. *borowica* 'wrzos, Calluna vulgaris; bagno, Ledum palustre; paproć, Aspidium filix-mas', dłuż. *bórowica* 'sosna', głuż. przestarz. *borojca* 'ts.', u Pfuhla przestarz. *borowica* 'ts.', czes. od XIV w. *borovice* 'ts.', sła. *borovica* 'ts.';

słe. dial. wsch. *borovíca* 'jałowiec, Juniperus communis', sch. od XVIII w. *bòrovica* 'ts.', dial. czakaw. *borövica* 'drewno sosnowe' (Rasprave JAZU I 22);

ros. dial. *borovúca* 'wrzos, Calluna vulgaris; trzcinnik, Calamagrostis silvatica; pyleniec, Berteroa incana' (SRNG), ukr. *borovúcя* 'borówka czarna, Vaccinium myrtillus', dial. 'las sosnowy' (Hrinčenko). ~

borovika: ~ ros. dial. *borovúka* : *buravúka* 'krzak i jagoda bruszniсy' (Dal, SRNG), też 'wrzos, Calluna vulgaris' (SRNG). ~

borovьnica: ~ głuż. *borownica* 'motyl chojnówka', czes. dial. *borovnice* 'borówka, Vaccinium myrtillus; gatunek motyla', stczes. XIV w. 'las sosnowy' (w NM), sła. dial. *borovnica* 'Vaccinium myrtillus' (SSJ);

słe. *borovníca* 'Vaccinium myrtillus', u Plet. też 'Vaccinium vitis idaea; jagody jałowca', sch. *boróvnica* 'Vaccinium myrtillus', dial. 'jałowiec, Juniperus communis' (Vuk), też NM i NT (RJAZ), bułg. dial. *borovnica* 'Vaccinium';

ros. dial. płn. *borovníca* 'jakaś roślina lecznicza', ukr. dial. *borovnícя* 'Vaccinium myrtillus' (Hrinčenko). ~

Substantywizowane adi. *borovъ* : *borovьnъ*, o suf. *-ica* : *-ika* zob. s. 98—9, 91—2. Nazwa borówki czarnej nawiązuje do zwykłego występowania tej rośliny w lasach sosnowych (Moszyński PZJP 284). *W.B.*

borovika zob. **borovica**

borovikъ *borovika* 'ktoś związany z borem, coś związanego z borem', w płn. słow. przede wszystkim 'mieszkaniec boru', 'grzyb prawdziwek, Boletus edulis'

~ pol. *borowik -ka* 'grzyb Boletus edulis' (też dial., nie tylko wsch., także kasz., o zasięgu zob. MAGP XII m. 554, cz. II 19, AJPP m. 298, AJK IV m. 189), rzadko 'mieszkaniec boru', dial. też *borowiki* pl. 'Vaccinium myrtillus' (Karłowicz SGP: z Tykocińskiego), czes. *borovík -ka* 'grzyb Boletus aeneus';

sch. *bòrovîk -víka* 'lasek sosnowy', dial. 'miejsce zarośnięte jałowcem' (RSAN), też NM (RJAZ);

ros. *боровúк -вúка* 'grzyb prawdziwek, Boletus edulis', dial. też 'inne gatunki grzybów, np. mleczaj rydz, Lactarius deliciosus' (SRNG), 'mieszkaniec boru', 'miejsce, gdzie rośnie lub rósł las sosnowy; drzewa rosnące w lesie sosnowym' (SRNG), *боровúкий* pl. 'dzikie, leśne pszczoły' (Dal, SRNG), ukr. *боровúк -вúка* 'Boletus edulis', u Hrinčenki i Żel. też 'mieszkaniec boru', 'nazwy niektórych roślin leśnych, np. wawrzynek główkowy, Daphne cneorum', brus. *баравік -вікá* 'Boletus edulis', dial. też 'niedźwiedź żyjący w borach; duch leśny' (Nosovič), poleskie *боровúк* 'czarny bocian, Ciconia nigra' (Leks. Polesьja 442). ~

Por. 1. derywaty od adi. *borovъ* substantywizowanego przy pomocy: suf. *-ьcь* (zob. s. 99—101): pol. XVI i XVIII w. *borowiec* 'mieszkaniec boru', dial. 'opiekuńczy duch boru' (Karłowicz SGP, Sychta SK), kasz. *borlóvc* też 'duch straszący w borach' (Sychta SK), czes. *borovec* 'mieszkaniec boru; insekt żyjący na sosnach, Dermestes testaceus' (Jungmann), stczes. XIV w. NO *Borovec*, sła. *borovec* 'jałowiec, Juniperus communis' (Kálal); słe. dial. *borovec* 'sosna' (SSKJ), sch. *borôvac* 'gałęzie sosnowe', też NT, *Borovci* pl. NM (RJAZ), dial. 'jałowiec, Juniperus communis i jego owoc; miód z kwiatów sosny' (RSAN); ukr. *боровéць -вця* 'gatunek chrząszcza, Hylobius pini' (Żel.);

suf. *-it'ъ*: pol. dial. *borowic* 'grzyb Boletus edulis' (AJPP m. 298, MAGP XII m. 554, cz. II 19); sch. *bòrović* 'odmiana dyni, Cucurbita moschata', też *Bôrović* : *Bórović* NO (RSAN).

2. derywat od adi. *borovьnъ* substantywizowany przy pomocy suf. *-ikъ*: pol. dial. *borownik* 'prawdziwek, Boletus edulis' (o zasięgu zob. MAGP XII m. 554, cz. II 19, AJK IV m. 189), 'krzak borówki' (Kucała PSM), stpol. XV w. 'brusznica, Vaccinium vitis idaea', czes. *borovník* 'grzyb Boletus aureus' (Přír. slov.); ros. dial. *борóвник* 'roślina palusznik, Digitaria; Blitum' (Dal).

Substantywizowane adi. *borovъ*, o suf. *-ikъ* zob. s. 90—1. Por. pol. dial. *grzyb(ek) borowy* : *borowy* 'prawdziwek, Boletus edulis' (MAGP XII m. 554, cz. II 19), ros. dial. *бóров -ва* 'ts.' (SRNG). *W.B.*

borovina 'las sosnowy', 'leśna gleba', 'krzaki leśnych jagód, Vaccinium myrtillus'

~ pol. *borowina* 'krzewy borówek' (też dial. AJPP m. 292, dial. także wyjątkowo *borowiny* pl. 'borówki, Vaccinium vitis idaea' Karłowicz SGP, MAGP XII m. 553, cz. II 14), 'rodzaj gleby wapiennej; odmiana torfu', dial. 'torfiasty moczar, torfiasty grunt' (Karłowicz SGP), stpol. XV w. 'wrzos, Calluna vulgaris', XVI w. 'igliwie sosnowe stosowane jako okład' (SP XVI

IBL), dial. także 'pole po wykarczowanym lesie' (Karłowicz SGP), stpol. XVI w. *borowizna* 'miejsce gęsto porośnięte sosnami, puszcza', XVIII w. 'gatunek ziemi czarniawej lecz nie żyznej, leśnica' (L.), sli. *bʷorôizna* 'marny lasek sosnowy' (Lorentz PW), czes. od XIV w. *borovina* 'las sosnowy', sła. dial. *borovina* 'las sosnowy; gałązki sosnowe';

sże. *borovína* 'las sosnowy', u Plet. 'drzewo sosnowe', sch. od XVII w. *bòrovina* 'sosna; las sosnowy; gałęzie sosnowe; drewno sosnowe', dial. czakaw. *borõvina* 'drewno sosnowe' (Rasprave JAZU I 186), bułg. *боровúнка* 'roślina Vaccinium myrtillus i jej jagody', dial. *боровúнка* : *боравúнка* 'ts.; Vaccinium vitis idaea' (Gerov, BER I 67), maced. *боровина* 'drewno sosnowe', *боровинка* 'Vaccinium myrtillus';

ros. dial. *боровúна* 'leśna, nieurodzajna gleba' (Dal), 'las sosnowy; niewielkie wysepki lasu sosnowego wśród innych drzew; wzgórze porosłe lasem, wzgórze wśród bagien; piaszczyste miejsce w (sosnowym) lesie; trawa w lesie, leśne siano' (SRNG), ukr. *боровúна* 'las sosnowy' (Żel., Hrinčenko), brus. *баравíна* 'ts.'. ~

Substantywizowane adi. *borovъ*, o suf. *-ina* zob. s. 120—3. *W.B.*

borovъ *borova borovo* : **borovьnъ** *borovьna borovьno* 'związany z borem, lasem, sosną, dotyczący boru, lasu, sosny'

borovъ: ~ pol. *borowy* 'z borem (lasem) związany' od XVI w., w XV w. 'sosnowy lub świerkowy', głuż. *borowy* 'sosnowy' (Pfuhl), czes. *borový* 'sosnowy', sła. *borový* : *bôrový* 'ts.';

sże. *bôrov* : *boróv* : *bòrov -róva -róvo* 'sosnowy', sch. od XIV w. *bòrov -va -vo* 'ts.', bułg. *бóров -ва, -во* 'ts.', śrbułg. XIV w. **боровъ** (BER I 67), maced. *боров* 'ts.';

ros. *боровóй -вáя -вóе* 'związany z lasem sosnowym', dial. też 'sosnowy; odnoszący się do piaszczystej gleby, do piaszczystego wzniesienia' (Tolstoj SGT 41), ukr. *боровúй -вá -вé* 'związany z lasem sosnowym', brus. *баравы́ -вá -вó* 'ts.', dial. poleskie *боровúj -вája -вóje* 'znajdujący się na miejscu piaszczystym i wzniesionym' (Tolstoj l. c.). ~

borovьnъ: ~ pol. NM *Borowna*, *Borówno*, stczes. NM *Borovné*;

sże. *borǫ́ven -vna -vno* 'sosnowy' (Plet.), sch. tylko u Stulicia *borovan* 'ts.', cs. **боровьнъ** 'ts.';

strus. **боровьныи** 'sosnowy', ros. dial. płn. *боровнóй лес* 'las sosnowy w suchym parowie' (Dal). ~

Na postać *borovьnъ* wskazują też derywaty, zob. *borovьnica* s. v. *borovica*, *borovьnikъ* s. v. *borovikъ*.

Por. nowsze adi. do *borъ* z suf. *-ьnъ*: pol. dial. kasz. *bórni* 'borowy, leśny' (Sychta SK), *bʷorna jagoda* 'Vaccinium myrtillus' (AJK II m. 227), czes. u Jungmanna *borní* 'sosnowy'.

Adi. od *borъ*, z suf. *-ovъ*, *-ov-ьnъ*. *W.B.* — *F.S.*

borovъka 'coś związanego z borem, sosną', zwłaszcza 'roślina Vaccinium myrtillus i jej jagody'

~ pol. od XV w. *borówka* 'Vaccinium myrtillus, Vaccinium vitis idaea i ich jagody' (o zróżnicowaniu znaczeń i zasięgach zob. Nitsch WP II 212, Belcarzowa JP XL 281—91, MAGP IV m. 188, Zaręba AJŚ II m. 227—8), dawne też 'sosnowa beczka określonego wymiaru', dłuż. *bórowka* 'Vaccinium myrtillus', głuż. *borowka* 'ts.', czes. *borůvka* 'ts.', dial. moraw. hanackie, laskie *borůvky* pl. 'ts.', też 'Vaccinium vitis idaea' (Bartoš DSM, Tolstoj

SGT 38), stczes. XVI w. *borówka* 'ptak zięba, Fringilla', sła. *borovka* : *borôvka* 'jałowiec, Juniperus communis';

słe. *borǫ̂vka* 'drzazga smolna, głownia; gatunek grzyba' (Plet.), też 'Vaccinium myrtillus' (Ekkert UZIS XXVII 31), sch. dial. *bòrōvka* 'Vaccinium vitis idaea; malina kamionka, Rubus saxatilis' (RSAN), bułg. dial. *бóровка* 'Vaccinium' (BER I 67), *бóровки* pl. 'Vaccinium myrtillus' (Gerov Dop.);

ros. dial. *борóвка* 'szyszka sosnowa lub jodłowa', *боровкú* pl. 'dzikie pszczoły żyjące w dziuplach drzew w lesie sosnowym' (SRNG), ukr. dial. *boriwky* : *boriwki* pl. 'Vaccinium myrtillus' (Stieber AJŁemk. m. 189), brus. dial. poleskie *борýвка* 'leśna pszczoła' (Leks. Polesьja 321). ~

Substantywizowane adi. *borovъ*, o suf. *-ъka* zob. s. 94—5. Nazwa czernic, Vaccinium myrtillus ze względu na zwykłe ich występowanie w lesie sosnowym (Moszyński PZJP 284). *W.B.*

borovьje n. : **borьje** n. coll. 'las sosnowy, pinetum'

borovьje: ~ pol. NM *Borowie*, czes. *boroví* n., sła. *borovie* n. (Kálal);

słe. *borǫ̂vje*, dial. *borovjè*, sch. dial. *bòrōvlje* (RSAN), śrbułg. **боровиѥ**. ~

borьje: ~ pol. NM *Borze*, czes. *boří* n. (też dial. moraw. Baltoš DSM);

słe. dawne XVIII—XIX w. *bǫ̂rje* (Plet.), sch. od XIV w. *bôrje*, cs. **борие**, bułg. dial. *бóрье* (Gerov Dop.);

strus. XII—XIII w. **борие**. ~

Coll. od *borъ*, o budowie zob. s. 85—6. *W.B.* — *F.S.*

borovьnica zob. **borovica**

borovьnъ zob. **borovъ**

boršьna : **boršьn'a** dial. płn. 'sakwa, torba'

~ czes. *brašna* 'torba, sakwa' od XV w.;

ros. dial. smoleńskie *борошня* 'kosz' (RFV LXII 211, SRNG). ~

Por. czes. dial. płd.-wsch. *brachňa* 'torba' (Machek ES 64); tu może też strus. **борошєнь** 'różne drobne domowe rzeczy, zwłaszcza zabierane w podróż, viaticum', ros. dial. *бóрошень* : *борóшень* : *борошéнь* 'ts.', *борошно* : *барáхло* 'rupiecie, starzyzna' (Šachmatov Izv. VII 2, 352—4), *борошнё* coll. 'mienie'.

Niejasne. Możliwy związek z *boršьno*. Ogniwem nawiązującym byłoby znaczenie 'zapasy na drogę'.

Machek Sl XXIII 65, Vasmer REW I 110. *T.Sz.*

boršьno dial. płd. i wsch. 'mąka; żywność, pożywienie'

~ słe. przestarz. *brášnǫ* 'pożywienie na drogę; pasza', dial. *bréšnǫ* 'ts.', sch. *brȁšno* 'mąka, farina' od XV w., stsch. i dial. 'pożywienie, jadło, cibus' (od XIII w.), 'pożywienie na drogę, w podróż, viaticum' (od XV w.), dawne także 'Komunia św., strawa duchowna, wiatyk', scs. **врашьно** 'pokarm, pożywienie, cibus, esca', bułg. *брашнó* 'mąka, coś roztartego na proch', u Gerova *бráшно* (co do zasięgu obu postaci akcentowych zob. BDA I m. 106, II m. 127, 137), śrbułg. **врашно** 'pożywienie' (BER), maced. *брашно* 'mąka', dial. *brášnu brašnótu* 'ts.' (Małecki SW II 10);

strus. **борошьно** 'pokarm z mąki; pożywienie w ogóle; obrok' (stąd stpol. XVI—XVII w. *boroczno* 'obrok', SP XVI IBL), ros. dial. kurskie i woroneskie *бóрошно* 'żytnia mąka' (o zasięgu dawnym zob. przypuszczenia Kotkova, Mat. russ. dial. III 157—8), ukr. *бóрошно* 'mąka' u Żel. *бóрошнó* 'ts.'. ~

Por. słe. arch. *brâšnja* f. 'pożywienie, zapasy na drogę', sch. wyjątk.

XVI w. *brašnja* 'żywność, pokarm', dial. *brȁšnjo* = *brȁšno* (Elezović Kos.-Met.), ros. dial. woroneskie *бóрошна* 'mąka'.

Z terminologią chrześcijańską zapożyczone przez Czechy z scs.: dłuż. stare z poł. XVII w. *brošno* 'święto Bożego Ciała' (znaczenie z 'hostia' zob. niżej), dziś *brošma*, dial. *brošna*, głuż. dial. płn. *Brošmo* 'ts.' (Frinta, Bohemismy a paleoslovenismy... 6), por. scs. **брашьньцє** 'pokarm, strawa, cibus; hostia, Komunia, hostia, communio' (Euch., Supr.), sch. *Brašánčevo* 'święto Bożego Ciała', *brȁšno* 'Komunia, strawa duchowna, wiatyk', *brašànce* dawne 'hostia', bułg. *Брашанцé* 'Boże Ciało' (Stojkov Banat).

Kontynuuje ie. **bhar-s-ina*. Najbliższe odpowiedniki ie.: goc. *bariz-eins* 'przyrządzony z jęczmienia, jęczmienny' = łac. *farīna* 'mąka' (: *far farris* 'gatunek zboża, orkisz; zboże; mąka, kasza'), *farrea* : *farreus* 'zrobiony z orkiszu, ze zboża' = umbr. *farsio, fasiu*; stnord. *barr* 'jęczmień, zboże' (**barza-*). Dalsze nawiązania niepewne. Możliwy związek z łot. *baruôt* 'karmić, tuczyć', *barība* 'pożywienie, żywność'.

Berneker SEW 74—5, Pogodin RFV XXXVII 94, Trautmann BSW 27, Lehr-Spławiński PPS 31, Vasmer REW II 110, Meillet DEL³ 384—5, Trubačev Sl XXIX 4, Pokorny IEW 111. — Nie widać podstaw do przyjęcia objaśnień Jokla Sbornik Miletič 119—21, Otkupščikova IS 228—30.

T.Sz. — W.F. — F.S.

boršьn'a zob. **boršna**

borti *bor'ǫ* : **borti sę** 'zmagać się, mocować się, pasować się, walczyć, luctari, pugnare'

~ pol. dial. *bruć się* 'pasować się, iść w zapasy' (kresowe, u Karłowicza SGP), połab. *börě* 3 sg. 'szczeka' ⟨ **borje(tъ)*, możliwe jednak też od *boriti*, zob. Lehr-Spławiński — Polański SE 47, dłuż. stare *wo-brojś, wo-boŕu -ŕoš* 'odeprzeć, odbić', *wo-brojś někomu* 'wzbronić, zabronić', *wo-brojś se* 'obronić się', głuż. *wo-bróć wo-bróju* : *wo-boru* 'obronić', *wo-bróć so* 'obronić się';

sch.-cs. w XIII—XVI w. *brati borem* 'walczyć', scs. **брати борѭ борѥши** 'bić się, zmagać się, walczyć', zwykle **брати сѧ** 'ts.';

strus. **бороти борю** : **боротисѧ** 'ts.', ros. *борóть борю́ бóрешь* 'przemagać w zapasach, rzucać na ziemię, pokonywać w walce', dziś zwykle *борóться борю́сь бóрешься* 'bić się, zmagać się, mocować się, pasować się', ukr. *борóти борю́ бóреш* 'pokonywać, przemagać, walczyć', *борóтися* 'walczyć; staczać bój', brus. *барóць бару́ бóраш* 'bóść', *барóцца* 'walczyć; bóść się'. ~

Por. należący tu też pierwszy człon psł. imion osobowych *Bori-vojь, Bori-slavъ* (stpol. *Borzywój, Borzysław*), *Sъ-bor-slavъ* (pol. *Zbrosław*, czes. *Zbraslav*, Milewski RS XXII 10).

Najbliższe odpowiedniki: lit. *bárti barù bariaũ* 'ganić, łajać', *bártis* 'kłócić się, wymyślać sobie nawzajem', łot. *bar̃t baṛu bãru* 'łajać, karcić', stisl. *berja* 'bić; młócić; rzucać; zabijać', *berjask* 'walczyć', stwn. *berjan* 'bić', z innym wokalizmem pierwiastka: łac. *feriō ferīre* 'uderzać, bić, trafiać, dotykać; zabijać' (Meillet DEL³ 404). Dalsze nawiązania zob. Pokorny IEW 133—5.

Budowa jak w *kolti kol'ǫ, porti por'ǫ*. Pierwotnie czasownik atematyczny.

Meillet MSL XIX 185, SC 224, Osten-Sacken IF XXXIII 208—9, Trautmann BSW 27. *T.Sz.*

borvъ 'kastrowane drobne zwierzęta domowe', w ogóle 'drobne zwierzęta domowe', przede wszystkim 'kastrowany samiec świni, wieprz'

~ czes. *brav -u* coll. 'mniejsze zwierzęta domowe: owce, kozy, wieprze',

stczes. od XIV w. *brav* 'dobytek, bydło', zwłaszcza 'mniejsze zwierzęta domowe', 'stado bydła', u Husa 'bydlę' (Novák SlHus; zwykle w tym znaczeniu stczes. *bravě -ěte*), dial. moraw. *brav* (: *brávek*, też np. Gregor Slav.-buč., Malina Mistřice) 'kastrowany wieprz' (Bartoš DSM), laskie *brav -a* 'wieprz, zwykle duży' (Lamprecht Opava), sła. *brav -a*, *bravec -vca* 'kastrowany wieprz; tucznik', dial. *brav*, *bravek -fka* (Sipos Bükk-Gebirge); z czes. i sła.: pol. dial. *braw* : *braw-ec* : *braw-ek* 'kastrowany samiec świni' na pograniczu pol.-czes. i pol.-sła. (MAGP IX m. 433; Małecki — Nitsch AJPP m. 190), w części zach. tego obszaru często z rdzennym *-o-* (*browek*) kontynuującym *å*, por. dobrze zaświadczone *brau̯v*, *brau̯vek* 'ts.' (Steuer Sulków, MAGP IX cz. II s. 93, Siatkowski Boh. I 39; Berneker SEW 75 uważał bezpodstawnie pol. dial. *browek* za rodzime);

słe. *brâv* m. 'drobne bydło, owce, barany' (: *brâv -î* f. coll. 'drobne bydło, owce'), u Plet. też 'sztuka drobnego bydła', dial. 'skop; świnia', rezjańskie *bráu* 'zwierzę' (Slav. Leks. 207), sch. *brâv -a* 'sztuka drobnego bydła domowego, szczególnie owca, koza', 'drobne bydło, szczególnie owce' od XIII w. (też dial. np. Elezović Kos.-Met.), dial. 'wieprz' (np. Bačka, Banat, Slavonia), czakaw. *brâv* 'baran' (Razprave JAZU I 22), cs. już w XII w. **бравъ -а** 'drobne zwierzęta domowe', bułg. dial. *бра́в* zwykle w pl. *бра́ви* (stąd wtórnie *бра́ва* f.) 'sztuka bydła szczególnie drobnego, najczęściej owiec' (np. BDial. I 208, 243: okolice Płowdiwu, Sofii; BDial. II 132: Rodopy; BDial. III 42, 204: okolice Ichtimanu, Samokowa; BDial. IV 90: Pirdop; IIBE IV 151: Beła Słatina), maced. *брав* 'baran, tryk' (też dial., np. Kukuš, Prilep, Veles, Gerov, BDial. III 319);

strus. **боровъ** 'drobne bydło np. koza, owca' XIV w., 'wieprz; baran kastrowany' XIII w. (: rus.-cs. **бравъ** 'pecus oves, caprae; verres'), ros. *бо́ров* (o akcencie Kiparsky Wortakzent 156) 'wieprz, kastrowany samiec świni', 'część przewodu kominowego', dial. w ogóle 'samiec świni', też 'kastrowany byk' (Slovarь Urala; SRNG), przen. 'podłużna sterta siana lub snopów; szereg snopków konopi ułożonych czubkami do góry; rodzaj grządki; naczynie z kory brzozowej' (SRNG; podobne znaczenia nierzadkie przy nazwach zwierząt, zob. np. *kobyla*), brus. dial. płn.-wsch. *бо́раў* 'wieprz, kastrowany samiec świni' (DABM m. 292). ~

Oparte na pierwotnym temacie na *-u-* (ie. **bhoru-*) stare coll. Od tej samej podstawy identyczne znaczeniowo germ. **baru-ga*: stwn. *barug* 'kastrowany samiec świni, wieprz', stnord. *bǫrgr*, niem. *Barch* 'wieprz' (co do różnicy budowy wyrazów słow. i germ. por. awest. *pasu* coll. 'bydło' : *pasu-ka-* 'pojedyncze zwierzę'). Ostateczną podstawą jest zapewne ie. **bher-* 'rzezać, ciąć, okładać czymś ostrym' (zob. *borti*).

Berneker SEW 75, Trautmann BSW 27—8, Grubor JF VIII 22, Brückner AslPh XXXIX 7, Schrader RIA II 360, Ekkert UZIS XXVII 14—6, Trubačev NDŽ 64—5, Milewski RS XXVI 132. — Nie widać podstaw do wyprowadzania wyrazu z germ. (ostatnio Kiparsky GLG 61: nie wyklucza pożyczki). — Inne mało prawdopodobne objaśnienia: Machek KZ LXIV 263, ES² 65, Martynov SGLV 80—2, Ondruš Jazykovedný Časopis XIV 107.

T.Sz. — F.S.

borvьcь dem. od *borvъ* (zob.)

~ sła. *bravec -vca* 'kastrowany wieprz; tucznik' (stąd pol. dial. na pograniczu ze Słowacją *brawec*, MAGP IX m. 433, *browec* Małecki — Nitsch AJPP m. 190, o samogłosce *-o-* p. *borvъ*);

słe. *brávec -vca* 'skop', dial. 'wieprz', sch. *brávac -vca* od XVIII w. 'wieprz'. ~

Na pierwotne **borvьcь* > **боровєц* wskazuje też ros. dial. *боровчáк -акá* 'jednoroczne cielątko, byczek, jałówka' (zachowane na peryferiach: wsch. Syberia, dawna Wiatka, Dal, SRNG).

O budowie zob. s. 99—101. *F.S.*

borzdⁱa acc. *bⁱorzdǫ* 'podłużne zagłębienie w ziemi powstałe przy oraniu, takie zagłębienie między zagonami, lira, sulcus'; stąd: 'miedza', 'zagłębienie, rów do odprowadzania wody, elix', 'podłużne zagłębienie na powierzchni czego'

~ pol. *bruzda* (stpol. od XIII w. *bróżda* i dziś dial.; słi. arch. *bωrzda*) 'podłużne wgłębienie w ziemi powstałe przy oraniu; takie wgłębienie między zagonami, lira' od XIII w., przen. od XVI w. 'podłużne zagłębienie na powierzchni czego; podłużny ślad na ciele człowieka, zmarszczka, fałda, rysa (też dial., Małecki — Nitsch AJPP m. 232., MAGP III m. 141, AJK I cz. 61: Krajna); rów do odprowadzania wody; wypukły dział między zagonami, miedza, scamnum (dziś dial., MAGP VII m. 311)', stpol. XIV—XV w. oprócz podstawowego znaczenia 'lira, sulcus' też 'wąski, długi pas ziemi ograniczonej bruzdami, zagon' (por. dial. *brustka* 'rządek ziemniaków', Dejna AGK m. 698), połab. *borźə* 'lira' (**borzda*, Lehr-Spławiński, Polański SE 44—5), dłuż. *brozda* 'ts.' (Muka, Fasske Vetschau), głuż. *brózda* (dial. też *brozda*, Michalk Neustadt) 'ts.', czes. *brázda* 'lira' od XIV w. (też dial. np. Malina Mistřice, Lamprecht Opava), moraw. 'podłużny rów odprowadzający wodę z pola' (Bartoš DSM), sła. *brázda* 'lira' (wsch. *brazda*, Buffa Dlhá Lúka; stąd zapewne węg. *barázda* 'lira, sulcus', Moór SSH II 104), *brázdy* pl. 'zmarszczki na twarzy; zagłębienia, bruzdy na wodzie np. po łodzi';

słe. *brázda* (dial. *brâzdą*, Tominec Črni vrh) 'lira; zmarszczka, fałda, rysa; blizna', sch. od XIV w. *brázda* acc. *brâzdu* 'lira; koleina, ślad, wyżłobienie, rów; zmarszczka, rysa, linia', 'skiba', scs. **бразда** 'bruzda, wyżłobienie, rowek, sulcus' (Ps. Sin.; ŻM), bułg. *браздá* 'lira', 'długa szrama, zmarszczka, fałda; ślad po czymś', dial. 'rana zadana rogiem zwierzęcia' (BDial. III 41), 'rów dla nawadniania winnej latorośli' (Mladenov BTR), maced. *бразда* 'lira; zmarszczka; rów nawadniający';

strus. **борозда** 'rów, okop' (rus.-cs. **бразда** 'lira; rola, ziemia'), ros. *борознá* (acc. sg. *бóрозну* : *борознý*, Kiparsky Wortakzent 203) 'lira; rowek między grządkami do odprowadzania wody; podłużne wgłębienie, głęboka zmarszczka', dial. (wg Dala płn.-wsch.) także o różnych podobnych do bruzdy zagłębieniach, np. 'tor wodny rzeki; głębia w rzece; rów wyrąbany w lodzie, przerębel', 'miedza', w okolicach Pskowa 'brona' (SRNG), ukr. dial. *борознá* 'lira; skiba' (Slav. Leks. 89: bojkowskie; KDA m. 161, cz. II 215: też *брáзда*), u Żel. z obocznym akcentem *бóрозда* także 'przewód do odprowadzania wody'. ~

Por. bułg. dial. *брездá* 'lira' (Gerov, Mladenov BTR).

Rdzeń ten sam co w **bor-na, bor-ti*, budowa jak w *ja-zda* : *ja-ti*, wg Brücknera KZ XLV 53 też *u-zda* : *u-ti*. Za związkiem z *borna* przemawia wyraźnie stare mieszanie obu wyrazów, por. *borzdьna* 'bruzda, lira, sulcus' i ros. dial. pskowskie *борознá* 'brona'. Koniec końcem do ie. *bher-* 'obrabiać ostrym narzędziem, ciąć, rozcinać'. Tu należy też lit. *biržìs, biřžis, biřžė* 'bruzda', łot. *bìrze* 'ts.' (co do wokalizmu por. bułg. dial. *брездá* 'ts.' i może już psł. *berzdьna* zob. *borzdьna*). K. Moszyński PZJP 74 zwrócił uwagę, że specy-

ficzne rolnicze znaczenie 'ryć ziemię uprawną, robić bruzdy' łączy słow. z greką: φαρόω 'orzę', φάρος 'radło; orka'.

Sławski SE I 45, Pokorny IEW 133—5. — Ostatnio Otkupščikov EIRJ IV, 1963, 87—95 dopatruje się tu derywatu z suf. *-dá* : **borg(i)da* do ie. **bhreǵ-* zob. *borna*. *K.P. — T.Sz. — K.H. — F.S.*

borzdatъ 'poorany, pokryty bruzdami, sulcatus'

~ słi. *bъrzdatï* (Lorentz PW), głuż. *brózdaty* (Pfuhl); słe. *brazdàt*, sch. od XIX w. *brȁzdat* (RJAZ, RSAN); ros. dial. twerskie *бороздáтый* (SRNG). ~

Od *borzda*. *K.H.*

borzdavica, borzdavъka zob. **bordavica**

borzditi *borzd'ǫ* 'robić bruzdy, sulcare'

~ pol. *bruździć* (stpol. *bróździć*, już w XV w. *z-bróździć*) 'sulcare', też 'przeszkadzać, psuć szyki', dawne od XVII w. 'zakłócać spokój, wichrzyć' (dziś dial. śl., Olesch Sankt Annaberg), dłuż. *brozdźiś* 'sulcare', głuż. *brózdźić* też 'ryć, rozkopywać, żłobić', czes. *brázditi* 'sulcare' od XV w., 'robić w czymś rowki, rysy, zmarszczki, marszczyć, żłobić', dial. laskie *brázdit* 'otaczać bruzdami pole' (Bartoš DSM), sła. *brázdiť* 'sulcare, robić w czymś rowki, rysy';

słe. *brázditi -im* 'sulcare', sch. *brázditi brâzdīm* 'sulcare' od XVII w., 'przecinać jakby bruzdami zostawiając ślad, marszczyć, fałdować', bułg. *бразда́ -дúш* (też dial., BDial. I 243), maced. *бразда́м -диш* 'sulcare';

ros. *бороздúть -зжý -здúшь* 'sulcare', 'przecinać coś w różnych kierunkach, zostawiać za sobą bruzdy, pokrywać bruzdami, zmarszczkami', dial. też 'robić na przekór, przeszkadzać; mówić niezrozumiale, pleść niedorzeczności', pskowskie 'bronować' (SRNG), ukr. dial. *бороздúти -зджý борóздиш* 'sulcare' (Żel.), 'robić na przekór, przeszkadzać' (Hrinčenko; Slav. Leks. 90: tu też *бороздúтис'а* 'sprzeczać się'). ~

Por. 1. słe. *brázdati* 'sulcare', sch. *brázdati* od XVII—XVIII w. 'ts.';

2. pol. *bruzdować* 'sulcare' (dial. też *brózdować*, już w XVI w. u Mącz. 127a: *z-brózdować*), głuż. *brózdować* 'ts.', ros. dial. ołonieckie *борóздовать* też 'orać' (SRNG), ukr. u Żel. *бороздувáти* 'Umwege machen'.

Od *borzda*. Rozwój podstawowego znaczenia 'robić bruzdy' jak w łac. *sulcāre* : *sulcus* 'bruzda', niem. *furchen* 'robić bruzdy' : *Furche* 'bruzda'. *K.H. — F.S.*

borzdьna = boržda (zob.)

~ pol. dial. *broźna*, *brozna* 'sulcus' (Karłowicz SGP: Tykocin, Litwa); cs. **бразднa**, **бразна** 'sulcus', bułg. dial. *бразнá* : *брáзна* też 'miedza' (BDial. II 132, IIBE IV 70: Rodopy, BDA II m. 280, cz. II s. 133—4: płn.-wsch.), maced. dial. *бразна* 'sulcus'; p. Mladenov BEz XXI 220—4;

rus.-cs. już w XI w. **бразна** 'sulcus; niwa, rola, ager', ros. dial. płd.-zach. *борознá*, *бороздна́* = *борóздá* (Dal, SRNG), ukr. *борознá* 'sulcus', dial. też 'skiba; pokos trawy' (KDA m. 161, 163), brus. *баразнá* 'sulcus', też dial. (Nosovič, Leks. Polesьja 93). ~

Stąd powstałe chyba na gruncie poszczególnych języków verbum: pol. dial. *broźnić* 'sulcare' (Karłowicz SGP: Tykocin), ukr. *борознúти -зню -знúш*, brus. *баразнíць* 'ts.'

Na prapostać **berzdьna* wskazują: pol. dial. *brzozna* 'sulcus' (Karłowicz SGP: Litwa); bułg. dial. *бр'азнá* : *бр'áзна*, *брезнá* : *брéзна* też 'miedza' (BDA II m. 280, cz. II s. 133—4: płn.-wsch., BDial. III 294: Svištov).

Zapewne z kontaminacji *borzda* i *borna* (zob. *bȍrzda*). A może urzeczownikowione adi. *borzdьnъ*? (zob.). Wg Otkupščikowa EIRJ IV 94 od *borzditi*.

K.H. — F.S.

borzdьnъ 'związany z bruzdą', przede wszystkim o wole, koniu: 'idący bruzdą przy oraniu': *borzdьnъ kon'ь, volъ*

~ pol. dial. *bróźni koń* 'idący w zaprzęgu z prawej strony' (Gruchmanowa Kramska 140, Tomaszewski SO XVI 299—300), dłuż. *brozdny*, dial. *brozny, brozdny kóń* 'idący bruzdą przy oraniu', głuż. *brózdni, brózdny* (dial. *brózny*, Pfuhl) 'o koniu idącym w zaprzęgu po prawej stronie', czes. *brázdní, brázdní kůň, vůl* 'idący bruzdą przy oraniu' (wg Machka ES płd.), sła. *brázdny kôň, vôl* 'chodzący przy oraniu po bruździe (w zaprzęgu po prawej stronie)', dial. *braźna krava* 'ts.' (Buffa Dlhá Lúka);

sch. *brâžnjī*, dial. *brâznī* '(o wołach, koniach) będący obok bruzdy, prawy; idący bruzdą' (RSAN);

ros. dial. *бороздно́й* 'odnoszący się do bruzdy', *бороздни́к* 'wół, który przy orce idzie bruzdą, uważany za lepszego', ukr. *борозе́нний*, dial. też *борóз(д)ний* 'o wole, koniu idącym w jarzmie po prawej stronie'. ~

Od *borzda*.

K.H. — F.S.

borъ 1. *boru* 'sosna, Pinus silvestris', dial. płn. też 'las sosnowy, szpilkowy', w ogóle 'las'

~ pol. *bór boru* 'duży, gęsty, stary las', w najdawniejszej polszczyźnie od XIII w. 'las szpilkowy, zwłaszcza sosnowy' (Danysz JP IV 33—7, 85—9, Kleczkowski ib. 89—90), dial. oprócz znaczeń 'las szpilkowy, zwłaszcza sosnowy' też 'las w ogóle', a także 'krzaki, zarośla', 'podmokła ziemia, mokradła, moczary, grunt torfiasty, torf, nieużytki, wrzosy' (o zasięgu MAGP XII m. 552, cz. II 10—11, Dejna AGK m. 387, Zaręba AJŚ II m. 194 i 195, AJK I m. 48, cz. II 133—4), wyjątkowo też 'świerk; wrzos', por. też w płd. Małopolsce derywat *borcâk* 'sosna' (Nitsch WP II 125, Kucała PSM 57), dłuż. *bór* zachowane tylko w materiale onomastycznym, por. derywat *bórowica* 'sosna', głuż. *bór bora* (wg Pfuhla przestarz.) 'sosna; las sosnowy', czes. *bor -ru* 'las sosnowy', dial. też 'sosna' (np. Malina Mistřice, laskie Zaręba AJŚ II m. 195, por. hanackie *borovica* 'sosna'), stczes. *bor -ru* 'las sosnowy', w ogóle 'las', sła. *bôr* (*bor*) *-ru* 'sosna; las sosnowy', dial też 'kosodrzewina';

słe. *bȏr* 'sosna', sch. *bôr bòra* (*bôra*) od XIV w. 'sosna', u Vrančicia XVI w. 'modrzew, Larix', u Belostenca XVII—XVIII w. 'jałowiec, Juniperus communis', dial. czarnogórskie 'zagłębienie krasowe, szerokie i niezbyt głębokie' (RSAN), bułg. *бóр* pl. *бóрове* 'sosna', u Mladenova BTR też 'kosodrzewina, Pinus mughus', maced. *бор* 'sosna';

rus.-cs. **боръ боровъ** 'sosna; las sosnowy', ros. *бóр бóра* (w frazeologii też *бóры*) 'wielki sosnowy i świerkowy las, zwłaszcza na wzniesieniu', dial. też w ogóle 'gęsty las, nie tylko szpilkowy; miejsce wzniesione, zwykle piaszczyste, najczęściej porośnięte lasem; miejsce suche', pskowskie i nowogrodzkie 'wrzos, Calluna vulgaris' (SRNG, Tolstoj SGT 29—33, SRSO, Dal), ukr. *бір бóри* 'las sosnowy', dial. też 'las iglasty; las mieszany; las w ogóle', bojkowskie 'bagniste zarosłe miejsce' (Jurkowski MS PAN 22, 148), karpackie 'miejsce błotniste, torfiaste', zakarpackie *бор* 'sosna' (Tolstoj SGT 28—9), brus. *бóр бóры* 'wielki sosnowy i świerkowy las, zwłaszcza na wzniesieniu', dial. 'sosnowy las na piaskach, na piaszczystym wzniesieniu' (Tolstoj SGT 29), na całym Polesiu wg Tolstoja o. c. 22 'niewielkie wzniesienie z glebą zwykle gliniasto-piaszczystą (rzadziej piaszczystą), najczęściej porośnięte lasem,

zwykle sosnowym', wg Moszyńskiego Uwagi 4—6 na środkowym i płd. Polesiu *бор* oznacza wyłącznie 'las sosnowy', na Polesiu płn. 'las iglasty'. ~

Pierwotny temat na *-u-*, na co wskazują też stare derywaty (zob. *borovica, borovika, borovikъ, borovina, borovьje*). Dokładne odpowiedniki tylko w germ.: stisl. *bǫrr* m. 'drzewo', ags. *bearu bearwes* m. 'las, zarośla' (ie. **bharu-* wg Pokornego IEW 109 do **bhar-* : **bhor-* : **bhr̥-* 'coś wystającego, ostrego'). Podstawowe znaczenie na gruncie słow. byłoby więc 'sosna, drzewo szpilkowe' (spotykane wyjątkowo znaczenie 'jałowiec' często związane z nazwą drzew szpilkowych, Nitsch WP II 121) > 'sosnowy, szpilkowy las' > 'las w ogóle' i wtórnie 'teren, gdzie rośnie lub rósł las' > 'nieużytki, moczary, torfowiska'. Por. należące do tej samej rodziny stisl. *barr* 'szpilka, drzewo szpilkowe' (**bhors-*), alb. *breth, bredhi* 'jodła' (**bhrozdh-*).

Nie widać podstaw do wyprowadzania ani wyrazu słow. z germ. (tak ostatnio Stender-Petersen SGL 271), ani germ. ze słow. (tak Martynov SGLV 108—12, por. Milewski RS XXVI 132).

Brückner AslPh XXXIX 4—5 łączył *borъ* z *bara* 'bagno'.

Kiparsky GLG 61—2, Moszyński PZJP 283—7, Ekkert VSJa IV 110—2, UZIS XXVII 28—36, Moszyński Uwagi 4—6, Tolstoj SGT 22—41.

K.P. — *F.S.*

borъ 2. *bora* 'branie, zrywanie; to, co zebrane, to, co się zbiera: zgromadzenie, zbór, drużyna; danina'; płd.-wsch. 'fałda, zmarszczka'

~ stczes. *bor -a, -u* 'zastęp, zgromadzenie, zbór';

sch. dial. *bôr* 'fałda, zmarszczka' (u Vuka *bóra* f. 'wgłębienie w krasie' (RSAN), bułg. dial. *бóр борѝм боровѐ* 'zmarszczka, fałda; zbiór, zespół, drużyna';

rus.-cs. **боръ** 'rodzaj daniny, tributum', ros. dawniejsze i dial. *бóр -а* 'branie, wzięcie, popyt, targ' (*бóром брáть* 'zrywać rękami np. żyto'), 'zmarszczka, fałda' (: *борá* f. 'ts.'), 'podatek, danina', ukr. dial. *бíр бóру* 'danina, podatek', *бóри* pl. 'fałdy, zmarszczki'. ~

Nomen actionis > nomen acti do *bьrati berǫ* (zob.). Częstsze w złożeniach z prefiksami, zob. *jьz-borъ, na-borъ, otъ-borъ, po-borъ, sъ-borъ, za-borъ*. Pierwotne znaczenie czynnościowe lepiej zachowane w nowszym derywacie *berъ* (w złożeniach z prefiksami i w kompozitach), np. pol. *odbiór -bioru* 'wzięcie, otrzymanie, odebranie, przyjęcie czego', sła. *odber* 'ts.', sch. *vînôber -ra* 'winobranie' (Vuk), cs. **винобєръ** 'ts.', bułg. dial. *винобѐр* 'ts.' (Gerov, Mladenov BTR), *гроздобѐр* 'ts.', maced. *гроздобер* 'ts.'.

Dokładne odpowiedniki ie.: lit. *bãras* 'pokos, pas zżętego zboża, trawy', podstawowe znaczenie 'zagon, który można obsiać, tj. obsypać (*apibeřti*) za jednym razem' (Fraenkel LEW 35 za Bugą), gr. φόρος 'podatek, danina', stind. *bhára-* 'zabieranie ze sobą, unoszenie, zysk, zdobycz', nowsze 'mnóstwo; ciężar, brzemię'.

Meillet Ét. 215—6, Vasmer REW I 106, Trautmann BSW 31.

K.P. — *F.S.*

borъ 3. *bora* 'walka'

~ słe. *bòr bóra*. ~

Por. też cs. **борь**, bułg. dial. *бóра* (*бора да се борим*), rus.-cs. **борь**, brus. dial. *бóрки* pl.

Typowe dla drugiego członu starych imion osobowych (nomen actionis lub nomen agentis), np.: stpol. *Raci-bor* (od XII w., zob. *ratiti*), *Woj-bor* (od XII w., por. *Borzy-woj*, zob. *vojь*), *Sławo-bor* (w XIII w., por. *Borzy-sław*),

Želi-bor (zob. *želěti*), stczes. *Chotě-bor* (zob. *chotěti*), *Rati-bor*, *Želi-bor*, sch. *Želi-bor* (wg Mareticia 'qui pugnam desiderat'), strus. **Рати-боръ** (od XI w.), **Кои-боръ** (od XII w.).

Nomen actionis (w imionach też nomen agentis) do *borti bor'ǫ* (zob.). Dokładny odpowiednik ie.: stind. *bhára-* 'walka, spór', por. awest. *bōiwra-* 'ts.'

Tupikov Slovarь dr.-russ. imen, 1903, 145, 390, Maretić Rad JAZU LXXXI, 1886, 134—5, Taszycki Rozprawy I 53, 66, 117, SSNO I 2, 217, Svoboda SOJ 57, 71; Bartholomae IF X 199—200, AIW 962. *F.S.*

borъkъ *borъka* dem. od *borъ* 1.

~ pol. *borek -rku* 'mały las iglasty' od XVI w., w XV w. 'lasek' (też dial., np. Zaręba AJŚ II m. 195), czes. *borek -rku* 'mały las' od XIII w., dial. 'drzewko sosnowe' (Přír. slov.), *borky* pl. 'torf, borowina', sła. *borky* pl. 'szyszki sosnowe' (Kálal);

sch. *bórak -rka* hip. od *bor* od XVI w., dial. 'skrzyp, Equisetum' (RSAN), też liczne NM (RJAZ);

strus. **борокъ** 'mały las sosnowy', ros. *борóк -ркá* 'ts.', dial. też 'zagajnik sosnowy na wzgórzu; pagórek, zwłaszcza porośnięty lasem' (SRNG), ukr. *бірóк -ркá* 'mały las sosnowy' (Hrinčenko), brus. dial. *барóк -ркá* 'ts.' (Nosovič), poleskie 'mały lasek' (Tolstoj SGT 24), *бурóк* 'kępa, pagórek' (o. c. 34). ~

Dem. od *borъ*, o budowie zob. s. 93—4. *W.B. — F.S.*

borьba 'zapasy, walka, bój'

~ czes. rzadkie liter. *borba* 'burzenie; walka' (SSJČ), sła. *borba* 'walka, zapasy' (Isačenko SRS, Kálal);

słe. *bǫ̂rba* 'zapasy, walka', sch. *bòrba* 'ts.' (od XIX w., też u Vuka), cs. **борьба** 'walka, certamen', bułg. *борбá* 'zapasy, walka' (też u Gerowa), maced. *борба* 'walka, bój, zapasy' (też dial., Małecki SW 9: *bòrba*);

rus.-cs. **борьба** 'walka, zapasy', ros. *борьбá* 'walka, zapasy' (też u Dala, ale nie notowane przez SRNG), ukr. dawniejsze *борбá* 'ts.' (Żel.). ~

Nomen actionis do *borti bor'ǫ* (zob.); Meillet Ét. 273, SC 355 uważał za derywat od zaświadczonego tylko w strus. XI—XII w. **борь** 'walka, bitwa'. Prasłowiańskość kwestionowano, bo kilka z podanych odpowiedników to mniej lub więcej pewne pożyczki z innych języków słow.: na pewno czes., słe., może i sła., ukr.

Orzechowska MS PAN 8 s. 171—2. *T.Sz. — F.S.*

borьcь 'ten, kto walczy, zmaga się, wojownik, zapaśnik'

~ czes. *borec -rce* 'zapaśnik, bojownik' (podejrzane o pożyczkę ze sła. albo z ros., Machek ES 38), sła. *borec -rca* 'zapaśnik' : *borca* m. 'bojownik';

słe. *bôrec -rca* (u Pleteršnika też *borèc -rcà*) 'zapaśnik, szermierz; ten, kto walczy, wojownik', sch. od XIII w. *bòrac -rca* : *bórac -rca* 'wojownik, bojownik; zawodnik, zapaśnik' (dziś liter.), scs. **борьць** Supr. 'wojownik, ten, kto walczy, bellator', bułg. *борéц -рцú* 'bojownik, wojownik; zapaśnik', maced. *борец* 'wojownik, bojownik';

strus. **борьць, борєць** 'wojownik, bellator, luctator', ros. *борéц -рцá* 'bojownik, wojownik; zapaśnik' (też u Dala), ukr. *борéць -рця́* (u Żel. *бóрець -рця*) 'ts.', brus. *барэ́ц -рцá* 'zawodnik, zapaśnik'. ~

Nomen agentis do *borti bor'ǫ*.

Z. Gołąb i K. Polański Sl XXIX 529. *T. Sz.*

borьje zob. **borovьje**

bosakъ *bosaka* : dial. płd. i wsch. **bos'akъ** *bos'aka* 'człowiek bosy; zwierzę nie podkute, przedmiot nie okuty'

bosakъ: ~ pol. *bosak -ka* 'coś niepodkutego, np. koń, wóz, sanie' (też dial. Karłowicz SGP), dawne od XVI w. 'człowiek chodzący boso, z nagimi stopami', też dial. wsch. i kasz. *bosâk* Lorentz PW, Sychta SK (już XIV—XV w. NO *Bosák*, SSNO), pl. *bosaki* 'obuwie przystosowane do noszenia na nagie stopy', dial. 'obuwie drewniane' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 194), *na bosaka* 'boso' (o zasięgu w gwarach zob. MAGP VIII m. 364, cz. II 56), w gwarach rzadko też w tym znaczeniu bez przyimka *bosak, bosaka* (MAGP l. c.), głuż. *bosak* 'człowiek bosy', czes. od XIV w. *bosák -ka* 'ts.', 'włóczęga', już w XV w. NO *Bosák* (Gebauer Sl.), sła. *bosák -ka* 'bosy, biedny człowiek, włóczęga', NO *Bosak* (Buffa Dlhá Lúka);

słe. *bosák -ka* 'człowiek bosy' (Pleteršnik), sch. *bòsāk -sáka* NO (RSAN), bułg. dial. rodopskie *босáк* 'człowiek bosy' (BDial. V 157);

stukr. XVII—XVIII w. **босакъ** 'człowiek bosy' (Tymčenko), dial. *босáк* : *на босакá* : *босакóм* (Żel.) : *босакá* (Hrinčenko) adv. 'boso'. ~

bos'akъ: ~ pol. dial. wyjątkowe *na bosiaka* 'boso' (MAGP VIII m. 364, cz. II 56: koło Sokółki);

słe. *bosják -ka* 'bosy człowiek' (SSKJ), sch. dial. *bòsjāk -jáka* 'niepodkuty wół; wół o słabych kopytach' (RJAZ, RSAN);

ros. *босяк -кá* 'włóczęga, oberwaniec, biedak; włóczędzy, oberwańcy, biedota' (z ros. książkowe pożyczki: słe. *bosják* 'włóczęga, oberwaniec' SSKJ, sch. *bòsjāk* 'ts.' RSAN, bułg. *босяк* 'ts.'), ukr. *босяк -кá* 'włóczęga, oberwaniec, biedak' (też u Hrinčenki), brus. *басяк -кá* 'ts.', u Nosoviča 'człowiek bosy'. ~

Substantywizowane adi. *bosъ*, o suf. *-akъ* : *-'akъ* zob. s. 89—90.

W.B. — F.S.

boso adv. : dial. zach. i płd. **bosojǫ** : dial. płn. **bosъkъmь** 'gołą nogą, nudis pedibus'

boso: ~ pol. od XV w. *boso* (też powszechne w gwarach, o postaciach fonetycznych i zasięgu MAGP VIII m. 364, cz. II 56, AJPP m. 396, Dejna AGK m. 384 i 377), głuż. *boso*, czes. *boso* (też dial. Bartoš DSM), sła. *boso*; bułg. *на боco*;

ros. *бóco*, ukr. od XVI w. *бóco*. ~

bosojǫ: ~ kasz.-sli. *bʷosą* : *bʷosǫ* (Lorentz PW, o zasięgu MAGP l. c.); bułg. dial. *бóca-ma* (Gerov). ~

bosъkъmь: ~ pol. dawne XVII w. *boskiem*, dial. *boskem* : *boskem* (AJPP m. 396, MAGP l. c.), czes. dial. morawskie i laskie *boskem* (Jungmann, Bartoš DSM, Lamprecht Opava, Horečka Frenštát);

ros. dial. *боскóм* (SRNG). ~

Por. adv. 1. *bosy*: pol. dial. *bosy* (Nitsch DPŚ, MAGP l. c.), głuż. *bosy*; 2. *boszky* zob. s. v. *boszkъ*.

Adv. do *bosъ*. *W.B. — F.S.*

bosojǫ zob. **boso**

bosonogъ *bosonoga bosonogo* 'mający gołe nogi, bosy, nudipes'

~ pol. *bosonogi* 'nudipes', czes. *bosonohý* 'ts.', sła. *bosonohý* 'ts.';

słe. książkowe *bosonóg -ga -go* 'nudipes', sch. od XVI w. *bosònog -ga -go* 'nudipes' (w tym znaczeniu dial. *bosonög* Elezović Kos.-Met.), 'nie okuty; odkryty, o głowie', dial. 'nie mający buta na jednej nodze' (RJAZ, RSAN),

bułg. *босонóг* 'nudipes', dial. też 'jeszcze nie kuty, o zwierzęciu' (Gerov Dop.), maced. *босоног* 'nudipes';

ros. *босонóгий -гая -гое* 'nudipes', dial. 'z kopytem bez wyżłobienia w środku, o koniu' (SRNG), ukr. *босонóгий* 'nudipes', brus. *басанóгі* 'ts.'. ~

Compositum złożone z *bosъ* i *noga*. Por. paralelnie zbudowane złożenia: lit. *bas(a)kõjis* (: *kója* 'noga') 'bosy', łot. *baskãjis* 'ts.', niem. *barfuß* 'ts.'

Fraenkel ZslPh XIII 219 (zob. *bosъ*). *W.B.*

bosota 'stan człowieka bosego, chodzenie bosą nogą, pedum nuditas; ludzie bosi'

~ sło. *bʷosóta*, acc. *bʷósotą* 'pedum nuditas' (Lorentz PW), głuż. *bosota* 'chodzenie bez obuwia, bosą nogą; ckliwość, mdłość', czes. u Jungmanna *bosota* 'chodzenie boso';

słe. książkowe *bosǫ̂ta* 'pedum nuditas', sch. dial. *bòsota* 'stan człowieka bosego' (RSAN): *bȍsota* 'człowiek bosy', serb.-cs. XIV w. **босота** 'pedum nuditas', bułg. *босотá* 'ts.; niedoświadczenie, niewiedza', maced. *босота* 'ts.';

strus. XV w. **босота** 'pedum nuditas', ros. dial. *босотá* 'bieda, nędza; włóczędzy, oberwańcy, biedota' (SRNG), ukr. *босóта* 'włóczędzy, oberwańcy, biedota', u Żel. *босотá* 'pedum nuditas; bieda, nędza', brus. *басатá* : *басóта* 'włóczędzy, oberwańcy, biedota'. ~

Rozszerzone innymi suf.: 1. *-ja*: sch. dial. od XVII w. *bosòća* 'pedum nuditas' (RJAZ, RSAN),

2. *-in'a*: sch. od XVII w. *bosòtinja* 'stan człowieka bosego; ludzie bosi, obdarci' (RJAZ, RSAN), dial. *bosotȉnja* 'brak obuwia, chodzenie boso' (Elezović Kos.-Met.).

Abstractum > collectivum od *bosъ*, z suf. *-ota*.

Por. wskazujące na stare abstracta *bosy*, *bosь*: 1. ros. dial. *босвá -вú* : *бóсовь -ви* 'stopa', *босúняй* 'człowiek chodzący boso' (SRNG),

2. ros. dial. *бось* 'włóczędzy, oberwańcy, biedota' (SRNG). *W. B.*

bosti *bodǫ* 'kłuć, uderzać czymś ostrym, pungere', **bosti sę** 'kłuć się nawzajem, walczyć rogami (o bydle)'

bosti: ~ pol. *bóść bodę* 'uderzać przedmiotem spiczastym, np. rogami, ostrogą; uderzać, kłuć', stpol. od XV w. i dial. 'cornu petere', połab. *büst* 'pungere; kłuć, gryźć (o muchach)', głuż. *bosć bodu* 'rogiem lub ostrym końcem czegoś kłuć', czes. arch. *bůsti bodu*, już od XIV w. stczes. *bósti bodu* 'pungere', dial. moraw. *bůct' bodu* 'ts.';

słe. *bósti bódem* 'pungere; wbijać igłę, robić ukłucia', sch. od XIII w. *bòsti bòdēm* 'pungere', scs. **кости бодѫ** 'ts.' (Euch., Supr.), bułg. *бодá бодéш*, aor. *бóдох* 'kłuć; kłuć rogami; wbijać igłę, robić ściegi', maced. *боде* 'kłuć rogami; przebijać', dial. 'kłuć' (Małecki SW);

strus. w XI w. **кости бодоу** 'kłuć (rogami, kopytami, ostrzem)', ros. dial. *бостú* : *бость бодý бодёшь* 'pungere' (Dal, SRNG), ukr. dial. łemk. *бостú бодý бодéш* 'ts.', brus. *басцí бадý бадзéш* 'ts.' ~

bosti sę: ~ pol. *bóść się* 'uderzać rogami; uderzać się rogami nawzajem';

słe. *bósti se* 'uderzać rogami (o bydle)', sch. *bòsti se* 'kłuć się; walczyć rogami lub głową', bułg. *бодá се* 'uderzać się rogami (o bydle)', maced. *боде се* 'ts.';

strus. w XIII w. **бостисѧ** 'walczyć', ros. dial. *бостúсь* : *бостúся* 'uderzać się rogami; walczyć' (SRNG), brus. u Nosoviča *бóсцься -дýся* 'uderzać się rogami'. ~

W nowszej postaci *bodati* : czes. *bodati -dám* 'kłuć, dźgać, pungere', dial. laskie 'kłuć rogami', sła. *bodať -dám* 'kłuć, drażnić'; słe. dial. *bǫ̑dati -dam* 'kłuć; robić ściegi', sch. dial. czak. w XVIII w. *bodati -dam* 'kłuć' (RJAZ: z Kavanjina); ros. *бода́ть -да́ю -да́ешь* 'kłuć rogami'.

Najbliższe odpowiedniki: lit. iterat. *badýti badaũ* 'kłuć, bóść', łot. *badît badu* 'kłuć rogami', łac. *fodiō fodere* 'kopać; kłuć'. W bałtyckim też z wokalizmem *-e-*: lit. *bèsti bedù bedžiaũ* 'kłuć, wiercić czymś ostrym, kopać', łot. *best* 'ts.'

Trautmann BSW 29, Meillet — Vaillant SC 220, Pokorny IEW 113—4, Safarewicz SJ 268. *T.Sz. — W.B.*

bosъ *bosa boso* 'nie obuty, nudipes, non calceatus; nie podkuty'

~ pol. od XIV w. *bosy* 'nudipes, excalceatus', 'nie okuty, nie podkuty (o wozie, kole, koniu itp.)', dial. cieszyńskie 'mający białe dolne części nóg, o zwierzęciu', kasz. 'goły, nieporośnięty, np. o górze; przygłupi, pozbawiony rozumu' (Sychta SK), połab. *bösĕ* 'nudipes', dłuż. *bósy* 'ts.; nie podkuty', przen. 'źle odziany', głuż. *bosy* 'nudipes; nie podkuty', przen. też 'czczy, jałowy (o rozmowie)', u Pfuhla 'bez należytych dodatków (o potrawie), mdły', czes. od XIV w. *bosý* 'nudipes; nie podkuty', przen. 'niedojrzały, niedoświadczony' (też dial. Hruška DSCh), sła. *bosý* 'nudipes; nie podkuty';

słe. *bǫ̑s bósa* 'nudipes; nie podkuty; bezpodstawny, nieprawdziwy', sch. od XIII w. *bôs bòsa bòso* 'nudipes; nie podkuty', dial. 'odkryty, odsłonięty, o głowie; łysy; bez dodatków, sam, o potrawie' (RSAN), cs. **босъ** 'nudipes' (już w ŻK), bułg. *бос* 'nudipes; nie podkuty', przen. 'nieobeznany, nie przygotowany należycie', dial. 'niedopieczony, o chlebie' (BDial. II 132), maced. *бос* 'nudipes; nie podkuty; nieprzygotowany, niedoświadczony';

strus. **босыи** 'nudipes, non calceatus', ros. *босо́й* : *бос боса́ бо́со* 'ts.', dial. *боса́я ло́шадь* 'koń o słabych kopytach (nie podkuty?)', ukr. *бо́сий* od XV w. 'nudipes', dial. 'nie podkuty', 'z ciemną sierścią i białymi łapami, o psie, z białymi kopytami, o byku' (Hrinčenko), *чоловік з бо́сою гу́бою* 'mężczyzna bez wąsów', brus. *бо́сы* 'nudipes'. ~

Kontynuuje ie. *bhoso-s* 'nagi, goły, obnażony'. Dokładne odpowiedniki: lit. *bãsas* 'nudipes, non calceatus', 'nie podkuty, o saniach' (Kurschat I 278), łot. *bass* 'nudipes', stwniem. *bar* 'obnażony, goły, nagi' (dziś niem. *bar* 'ts.': *bar-fuß* 'nudipes'), por. także orm. *bok* 'nudipes' < **bhoso-go-*. Bsł. ograniczenie znaczenia do 'z nagą, gołą nogą, kończyną' ma więc paralelę w orm. Fraenkel (ZslPh XIII 219, LEW 36) dopatrywał się wpływu złożeń *bosonogъ* (zob.), lit. *basakõjis* 'nudipes'. Ślady pierwotnego znaczenia szczątkowo zachowały się w słow., np. kasz. 'goły, nieporośnięty, np. o górze, o kamieniu', sch. 'odkryty, odsłonięty, o głowie', ukr. *чоловік з бо́сою гу́бою* 'mężczyzna bez wąsów'.

Pedersen IF V 46, Trautmann BSW 28, Vasmer REW I 111, Sławski SE I 39, Pokorny IEW 163. *K.P. — W.B. — F.S.*

bosъkъ *bosъka bosъko* dial. płn. dem. do *bosъ*

~ kasz. *bʷoskï* 'bosy, nudipes; nie okuty, o kołach' (Lorentz PW), czes. dial. morawskie *boský* 'bosy' (Jungmann, Malina Mistřice);

ros. dial. *боско́й -ка́я -ко́е* 'bosy' (SRNG). ~

Adv. 1. *bosъko*: kasz. *bosko* 'boso' (Sychta SK), czes. *bosko* 'ts.' (Přír. slov.);

2. *bosъky*: pol. dial. *boski* 'boso' (o zasięgu MAGP VIII m. 364, cz. II 56), czes. *bosky* 'ts.' (też dial. Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč., Malina Mistřice), sła. *bosky* 'ts.';

3. *bosъkojǫ*: kasz.-sli. *bʷoską* : *bʷoskǫ* 'boso' (Lorentz PW, o zasięgu MAGP l. c.).;

4. *bosъkъmь* zob. s. v. *boso*.

Dem. do *bosъ*, z suf. *-ъkъ*. Por. lit. *basus* 'bosy' (LKŽod.), być może ślad tematu na *-u-* (uwaga prof. J. Safarewicza). *W.B.* — *F.S.*

bosъkъmь zob. **boso**

bos'akъ zob. **bosakъ**

botati *botajǫ* 'uderzać z łoskotem, stukać'

~ czes. u Jungmanna *botati -tám* 'tupać nogami';

sch. dial. *bȍtati -tām* 'uderzyć, uderzać; gnieść, tłoczyć między dłońmi' (RJAZ, RSAN);

ros. dial. *бómamь -maю -maeшь* : *бомámь -máю -máeшь* 'uderzać po wodzie drągiem rybackim; stukać, uderzać z łoskotem', 'bić, walić, grzmocić; ciężko chodzić po błocie; mącić wodę; robić masło; dzwonić, brzęczeć; gadać głupstwa, pleść, mówić niezrozumiale' (SRNG). ~

Por. ros. dial. *бомúmь* 'głucho dźwięczeć, dudnić; bić, grzmocić' (Dal, SRNG).

Dźwkn. jak *batati* (zob., tu też odpowiedniki ie.). Por. ros. dial. *бом*! *бомь*! na oznaczenie głuchego dźwięku uderzenia.

Berneker SEW 78, Pokorny IEW 111—2. *W.B.* — *F.S.*

botěti *botějǫ* : **botvěti** *botvějǫ* 'wzdymać się, puchnąć, nabrzmiewać, pęcznieć', dial. zach. i płd. 'rozkładać się, gnić, próchnieć'

botěti: ~ słe. *nabotẹ́ti* 'napęcznieć, stać się grubym' (Pleteršnik), sch. dial. czak. XVII w. *razboteti se -tim se* 'stać się tłustym, płodnym, żyznym' (może z cs.), scs. **разъботѣти -тѣѭ** 'ts.' (Ps. Sin.), stbułg. u Jana Egzarchy **ботѣниѥ** 'bujny rozwój roślinności', bułg. dial. *бомéя* 'bujnie rosnąć' (Mladenov BTR) : 'gnić' (Trojan), 'tracić zdrowie, słabnąć' (Gabrovo), *бомéл* 'zepsuty, zgniły' (Ruse), *бомéла земя* 'gleba po zeschniętych błotach' (Trojan, BER I 92), maced. *бомее* 'bujnie rosnąć, bujnie się rozwijać' (też dial. Gerov Dop.: z Prilepu);

strus. XII w. **ботѣти ботѣю** 'nabrzmiewać, pęcznieć, stawać się tłustym, turgescere, pinguescere', ros. dial. *бóметь -meю -meeшь* : *бомéть -méю -méeшь* 'grubieć, tłuścieć; szybko, bujnie rosnąć, o roślinach; nasiąkać wilgocią, pęcznieć' (SRNG, Dal), ukr. dial. *бомíти* 'grubieć, stawać się tłustym, silnym', w XVII w. u Beryndy **ботѣти** 'stawać się tłustym, pinguescere'. ~

Na adi. **botьnъ* wskazują postacie wtórne: czes. dawne *botněti -nám* (: *botnati -nám*) 'pęcznieć, wzdymać się, obrzmiewać, zwłaszcza z powodu wilgoci' (Jungmann, SSJČ, Přír. slov.), sła. *botn(i)et'* 'ts.' (Kálal).

Por. odpowiednie verba tranzytywne: słe. *botíti -tím* 'moczyć nasiona przed sadzeniem lub sianiem, by lepiej kiełkowały' (SSKJ), *botiti se* 'nadymać się' (Pleteršnik), sch. dawne XVII—XVIII w. i dial. *nabotiti se -tim se* 'nadąć się, nabrzmieć'.

botvěti: ~ stpol. *botwieć -wieję* (już w XVI w. 2 przykłady) 'gnić, murszeć, próchnieć, butwieć', w XVII w. też *bótwieć* 'ts.', w XV w. tylko *zbotwiały* 'spróchniały, zbutwiały', dial. wyjątkowe *botχíć* 'gnić, murszeć' (Sławski RS XVII 34);

słe. *botavẹ́ti -vím* 'obrzmiewać, o ranach' (Pleteršnik);

ros. dial. *бомéть* 'grubieć, tłuścieć; dojrzewać, bujnie rozrastać się' (Dal) : *бомúть* 'pysznić się, przechwalać się bogactwem; prowadzić hu-

laszczy tryb życia; mówić grubym, niskim głosem; łgać, kłamać' (Dal, SRNG), *ботви́ться* 'bujnie rosnąć' (Dal). ~

Por. stpol. XVI w. *botwina* 'rzecz zbutwiała, stara, spleśniała, próchno'.

Znaczenie 'rozkładać się, gnić' rozwinęło się jak nieraz z 'wzdymać się, puchnąć, nabrzmiewać, pęcznieć', które to znaczenia często związane są z pierwiastami dźwkn. (zob. *bǫbьnati*). A więc do psł. *botati* 'bić, uderzać' (zob.). W poszczególnych językach słow. widać zmieszanie z synonimicznymi czasownikami z wokalizmem *-u-*, zob. *butěti* : *butvěti* (także o ostatecznej podstawie dźwkn.). *Botěti*, *botvěti* ma się tak do *botati*, jak *butěti*, *butvěti* : *butati* 'uderzać, bić wywołując odgłos', *bučati* 'pęcznieć, nabrzmiewać od wilgoci; psuć się' : *bučati*, *bukati* 'wydawać niski, przeciągły głos'.

Sławski RS XVII 32—4 (z przeglądem dawniejszych prób objaśnienia), Skok ER I 193—4. — Trudności głosowe kwestionują inne nowsze objaśnienia: Aitzetmüller ZslPh XXII 363 nn., Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 70—6 nawiązują do **bheu̯ā-* 'rosnąć, stawać się', zob. *byti*. — Vaillant Prilozi XXVIII 261—3 łączył z *bogъ* 1., *bogatъ*. *R.L. — W.B. — F.S.*

botvěti zob. **botěti**

botъ *bota* : **boty** *botъve* dial. płd. i wsch. 'narzędzie do uderzania, drąg, drąg rybacki do płoszenia ryb i zapędzania ich do sieci'

~ słe. dial. prekmurskie *bòt bóta* 'pałka; drewniany młot' (Pleteršnik), sch. dial. *bȍtva* 'oścień rybacki' (RSAN: Dalmacja) : *bȍta* 'pałka, kij' RSAN, notowane już u Belostenca (RJAZ, wg Skoka ER I 194 z węg. *bot* 'ts.', por. Kniezsa MNSJ I 2, 801—2);

ros. dial. *бот бóма* 'drąg rybacki do płoszenia ryb i zapędzania ich do sieci' (Dal, SRNG, Moszyński KMP 169), ukr. dial. *бóми* pl. 'dębowe deski na łódź' (Hrinčenko). ~

Deverbativum od *botati*, jak *batъ* od *batati*. O budowie zob. s. 58—9. Por. ros. dial. nomen instrumenti *бóмáло* = *бот* (SRNG). *F.S.*

boty zob. **botъ**

botьjanъ *botьjana* dial. płn. 'ptak z rodziny brodzących, Ciconia'

~ pol. od XV w. *bocian* (stpol. w XV w. też 'ibis'), połab. *büt'ăn*, dłuż. *bóśan*, dial. też *bośan*, *boćan* (Sorb. Sprachatlas III m. 18), czes. dial. wałaskie i laskie *bocán*, laskie *bocaň*: *botaň*: *boćan*, sła. *bocian*, dial. wsch. *bocan* (Kálal);

ros. dial. *ботьáн* : *ботáн* (Dal, Vasmer REW II 113), ukr. dawne w XVII w. *ботян* (ortogr. **ботянъ**, Tymčenko), brus. *боцáн* (Nosovič), dial. *бацян* : *бóćan* (Klepikova VSJa V 157). ~

Jako wyraz niemotywowany często w najrozmaitszych postaciach:

1. pol. dial. *bocan* : *bocoń* (o zasięgu postaci zob. MAGP VII m. 320), *bucień* (SWil.), dłuż. *bóśen* : *bóśon*, głuż. *baćon* : *baćoń* (dial. *bačon* Sorb. Sprachatlas III m. 18);

ros. dial. *батáн* : *батьáн* : *бадьáн* (Dal, Vasmer l. c.), w XVII w. *боцын* (Klepikova o. c. 158), ukr. prowinc. *боцю́н -юна́* : *боцáн* (od XVII w.), brus. *буцáн* (Nosovič), dial. *буцён* : *бутян* (Klepikova o. c. 157);

2. wyodrębniają się postaci wskazujące na *bočanъ*: pol. dial. *boczoń* (MAGP VII m. 320), czes. arch. i dial. *bočan* : *bočán* (Christiani AslPh XXXIV 311), z czes. lub pol. książkowe zapożyczenie do sch. *bočan* : *bočanj* (w słownikach Mikalji i Stulicia, stąd też w RJAZ i u Hirtza RNZO; zob. Štrekelj AslPh XXXI 200);

ros. dial. *боча́н* (Dal), ukr. dial. *боча́н*;

3. wtórne postaci słowotwórcze: pol. dial. od XVII w. *bociek*, sła. *bocok* (Ferianc SNV 88);

ukr. dial. *боцок* 'żuraw' (Klepikova l. c.).

Por. pol. dial. (Dobrzyńskie) *klobocian*, kasz. i sli. *klobocon* (MAGP VII m. 320) nawiązujące do kasz. *kłobocę* 'klekocę', zob. też Brückner Rozprawy XXXVIII 300.

Wyraz o ograniczonym zasięgu: zachód oraz sąsiednie gwary wschodnie (zob. Klepikova o. c. 158).

Etymologia niejasna. Płynność postaci fonetycznej nie wyklucza starej pożyczki. — Łączenie z ros. *за-бо́ма* (Sobolevskij RFV LXV 418) czy z ros. *бо́мать* (Iljinskij PF XIII 498, K. Moszyński JP XXXII 194) ze względu na geografię wyrazów jest mało prawdopodobne (Sławski JP XXXIII 399). To samo dotyczy zestawienia z **klobotati* 'klekotać' (Machek ES 36) w tej postaci słabo poświadczonego. Nie widać podstaw do przyjęcia objaśnienia Ivančeva IIBE XI 227—9 (≠ **bodьkjanъ* : **bodьkěnъ* od psł. *bodьcь*). Inne sugestie etymologiczne (Berneker SEW I 78, Musiałek Lud XIV 170—8) zupełnie nieprawdopodobne, zob. też Klepikova VSJa V 153—8.

Sadnik — Aitzetmüller VWSS 104. *R.L.* — *W.B.*

***bovǫ**

Postać nie zaświadczona realnie w słow. < **bheu̯ō*. Postulowana przez kauzatywne *baviti* (zob.).

Dokładny odpowiednik w stind. *bhávati* 'staje się, powstaje, dojrzewa, jest'.

Kuryłowicz IG II 294. *T.Sz.* — *F.S.*

bożę *bożęte* dial. zach. i płd. dem. od *bogъ* 1.

~ pol. *bożątko* 'mityczny, dobrotliwy duszek', już w XVI w. wyjątkowe *bożę* 'mały bóg, bożek' (w XVII w. *bożęta* 'bożki pogańskie', Łoś GP II 218), połab. *büzą* 'obraz, obrazek (święty); figurka; lalka', *büžętə* pl. 'obrazy, obrazki; figurki, lalki' (Lehr-Spławiński — Polański SE 64—5), czes. *bůže bůžete, bůžátko* 'bożek, bożyszcze', sła. dial. *bôža* 'ts.' (Kálal), *bôža bôžat'a, bôžatko* 'biedactwo, niebożątko' (SSJ);

słe. *bǫ́že bǫ́žeta* 'ubogi' (zob. *bogъ* adi.). ~

Tu najprawdopodobniej też NO (zob. Taszycki Rozprawy I 84): stpol. *Bożęta* już w XII w. (SSNO), stczes. *Božata, Božěta* już w XII w., stsch. *Božeta* XIV w.

Dem. od *bogъ* 1. z suf. *-ę -ęte*. *T.Sz.*

božiti *božǫ* 'prosić o coś przyzywając Boga', **božiti sę** 'zaklinać się, przysięgać się na Boga'

božiti: ~ głuż. *woz-božić* 'uszczęśliwić' (Pfuhl), czes. dial. moraw. *božit'* 'prosić w imię boże' (Bartoš DSM);

sch. ludowe *bòžiti -īm* 'pozdrawiać kogoś w imię boże' (Vuk), cs. **божити божа** 'deum facere' (Miklosich LP);

rus.-cs. **божити божоу** 'deificare', ros. dial. *божи́ть -жу́ -жи́ши* 'prosić Boga', 'silnie pragnąć czegoś' (SRNG), u Dala cs. *божи́ть* 'uwielbiać'. ~

božiti sę: ~ pol. rzadkie *bożyć się* 'zaklinać się, przysięgać' od XVIII w. (L.), w XVI w. 'świadczyć się Bogiem, prosić w imię Boga' (SP XVI IBL), w XVII—XVIII w. 'upokarzać się przed kim, bić komu czołem', 'oddawać cześć winną Bogu', czes. dial. moraw. *božit' sa* 'przysięgać się na Boga', sła. *božit' sa* 'ts.' (SSJ);

sch. *bòžiti se* 'ts.' (RSAN), bułg. dial. teteweńskie *бóжá ce бóжúu ce* aor. *бóжúx ce* 'ts.' (RBKE, Mladenov BTR);

rus.-cs. **божитисѧ божоуѕѧ** 'być uwielbianym; przysięgać się', ros. *божúться -жýсь -жúшься* 'zaklinać się w imię Boga', ukr. przestarz. *божúтися -жýся -жúшся* 'ts.', brus. *бажыцца* 'ts.' ~

Por. 1. bułg. dial. *божýвам* 'prosić o coś, żebrać';

2. pol. dial. *bożykać* 'lamentować, narzekać', czes. dial. *božekovat, božovat* 'ts.' (Malina Mistřice), *božovat se* 'zaklinać się, przysięgać' (Gregor Slav.-buč.), sła. dial. *božikac* 'lamentować, wzdychać Boże! Boże!' (Buffa Dlhá Lúka), bułg. dial. *божéкам* 'ts.' (BDial. I 243), brus. dial. *бóжкаць* 'płakać, jęczeć przyzywając Boga' (Nosovič), dial. poleskie *бóжкаты* 'ts.' (Leks. Polesьja 21).

Denominativum od *bogъ* 1., o budowie zob. s. 57.

Schulze KZ XLV 190. *T.Sz.*

božiťъ *božiťa* zach. i płd. 'syn boży'

~ stpol. już w Bogurodzicy, wyjątkowo jeszcze w XVI w. (SP XVI IBL jeden przykład) *bożyc* 'syn boży, filius dei', dłuż. *bóžyck*, stczes. XIV w. *božic* 'ts.', sła. tylko u Loosa *božic* 'ts.';

sże. *bóžič božíča* 'Boże Narodzenie' od XVI w. (Megiser 1592), dial. 'okres Bożego Narodzenia, Nowego Roku, Trzech Króli'. ludowe 'pień, grube polano, które płonie w wigilię Bożego Narodzenia' (Pleteršnik, też SSKJ), sch. *Bòžić* 'Boże Narodzenie' od XIII w., od XVI w. *bòžić* (dziś też *bòžīć -íća*) 'dem. do *bog*', 'bożek pogański' (RJAZ, RSAN, RMat.), bułg. dial. zach. *Божúч*, płd.-zach. *Бóжик* 'Boże Narodzenie' (BER I 60, Mladenov BTR, też np. BDial. I 243, II 71, III 41), dial. z pieśni ludowej *Божúч* też 'młody, mały Bóg', np.: *Божа майка ... роди млада Бога ... и Божича* (Mladenov l. c.), maced. *Божúк, Божик* 'Boże Narodzenie'. ~

Derywat od *bogъ* 1. z suf. *-iťъ*. Znaczenie 'Boże Narodzenie' późne, już z epoki chrześcijańskiej, rozwinięte z 'mały Bóg', por. wyżej bułg. z pieśni ludowej.

Berneker SEW 66—7, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 5, 364. *T.Sz.*

božьba 'zaklinanie się, przysięganie na Boga'

~ sła. tylko u Loosa *božba* (może z Jungmanna cytującego wyraz z Kollara);

sch. dial. *bòžba* (RSAN), bułg. dial. *божбá* (Mladenov BTR);

ros. *божбá*, ukr. przestarz. *божбá* od XVII w. (Tymčenko), prowinc. *біжбá* (Żel.), brus. *бажбá*. ~

Nomen actionis od *božiti* z suf. *-ьba*, o budowie zob. s. 61—2. *T.Sz.*

božьcь *božьca* dial. zach. i płd.: **božькъ** *božьka* dem. od *bogъ* 1.

božьcь: zachowane tylko w funkcjach sekundarnych (w funkcji podstawowej wyparte przez nowsze *božьkъ*): ~ stpol. *bożec bożca* 'bóg pogański, bożek' od XVI w., połab. *büzəc* 'bóg', stdłuż. *bóžc* 'bóg pogański, bożek' (Chojnan), czes. *božec božce* 'rodzaj choroby' (Přír. slov.) już w XV w. 'padaczka, epilepsja', stczes. *božec božčě* 'bóg pogański' od XIV w., dial. moraw. *božec* 'guślarz, znachor, lekarz ludowy' (Bartoš DSM), sła. dial. *božec božca* 'epilepsja' (SSJ; u Kálala też bot. 'marzanka'), u Loosa 'rodzaj chorób bydlęcych';

sch. NO *Bòžac Bòšca* (RSAN). ~

Z wtórnym przywróceniem *-g-*: sże. *bôgec bôgca* 'dem. od *bog*', 'bóg pogański', zool. 'modliczka, Mantis religiosa' (w SSKJ też dial. 'krzyż z Męką Pańską'), sch. zach. zwykle w przekleństwach *bògac bókca* (RSAN).

božьkъ: ~ pol. od XVI w. *bożek bożka* 'bóg pogański lub wyobrażający go przedmiot fizyczny' (też dial. np. sli.-kasz. *bʷóžk, bʷóżek*, Lorentz PW), dłuż. jako dem. *bóžk* u Muki s. v. *bóžo*, stczes. *bóžek bóžka* dem. do *bóh* XIV w., czes. *bůžek bůžka* 'bóg pogański; dobry duch, skrzat' (Přír. slov.), sła. *bôžek* 'mały bóg; bóstwo pogańskie' (Loos);

słe. *bǫ̂žek bǫ̂žka* 'bóg pogański, bożyszcze' (Pleteršnik), sch. *bóžak bóška* 'rodzaj amuletu', w XVII w. 'relikwiarz', w XVIII w. 'bożek pogański' (RJAZ, RSAN);

ros. *божóк божкá* 'dem. do *бог*', 'niewielki posążek, statuetka wyobrażająca bóstwo', ukr. *божóк божкá* 'dem. do *біг, бог*', 'bożyszcze, bożek pogański', brus. *божóк божкá* 'bożek pogański'. ~

Od *bogъ* 1. o budowie zob. s. 99—101, 93—4. *T.Sz. — F.S.*

božьjь *božьja božьje* 'należący do Boga, odnoszący się do Boga, dei, divinus', *božьjь lǫkъ, božьja dǫga* 'tęcza'

~ pol. od XIV w. *boży* (stpol. też *bож*), połab. *büzĕ*, dłuż. *bóžy*, głuż. *boži*, czes. od XIV w. *boží*, sła. *boží*;

słe. *bóžji* od XVI w. (Megiser 1592), dial. np. rezjańskie *božij* (Slav. Leks. 206), sch. od XII w. *bȍžjī* (też dial. np. *bȍži*, Elezović Kos.-Met.), dial. czak. *bòžji lûk* 'tęcza' (HDZ I 153), scs. **божии**, bułg. *бóжи*, dial. *бóжи лък, бóжи рог* 'tęcza' (Gerov, Mladenov BTR), maced. *божји, божи*;

strus. **божии**, ros. *бóжий* (też dial. SRNG; np. subst. *божьé, бóжье* 'rodzaj choroby, padaczka', SRNG), dial. *бóжья дуга* 'tęcza' (SRNG), ukr. *бóжий*, brus. *бóжы*. ~

Adi. z suf. *-ьjь* od *bogъ* 1. *T.Sz.*

božькъ zob. **božьcь**

božьnica płn. 'miejsce kultu, świątynia'

~ pol. *bożnica, bóżnica* 'synagoga' (też dial. np. sli.-kasz. *bʷóžńica*, Lorentz PW), stpol. XV—XVII w. 'świątynia (np. synagoga, meczet, cerkiew)', czes. przestarz. *božnice* 'świątynia', stczes. już w XIV w. *božnicě* 'pogańska świątynia', sła. dial. wsch. *božnica* 'dom modlitwy', 'synagoga' (Kálal);

strus. już w XII w. **божьница** 'świątynia', wyjątkowo **бозьница** 'ts.', ros. pot. i przestarz. *божни́ца* 'półka lub szafka z ikonami', ukr. *божни́ця* 'kąt, miejsce w domu, gdzie stoją ikony', 'świątynia, cerkiew' (u Hrinčenki też *біжни́ця* 'ts.'), prowinc. 'synagoga' (Žel.), w znaczeniu 'świątynia niechrześcijańska, synagoga' od XVI w., stukr. XV w. *божница* 'miejsce Bogu poświęcone' (Tymčenko), brus. *божни́ца* 'półka z ikonami', 'miejsce modlitwy'. ~

Od *bog* 1., *božьnъ*, o suf. *-ica* zob. s. 98—9. Podejrzane o kalkę z gr. κυριακόν, goc. *gudhûs*, stnord. *godahûs*, hebr. *bēt adonai*, żyd. *bēt Jahwae* (Vasmer REW I 100, Skok RES VII 179, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 5, 365). *T.Sz. — F.S.*

božьnъ *božьna božьno* 'boży, boski'

~ pol. dial. kasz.-sli. *bʷóžńi* 'pobożny', stdłuż. *bóžny* 'boski', stczes. *božný* już u Husa 'ts.';

stsch. *bȍžan bȍžna* 'divinus' od XVI w.;

ros. dial. *бóжный* 'boski' (SRNG). ~

Częściej w formacjach złożonych, np.:

bezbožьnъ 'nie wierzący w Boga, ateistyczny; grzeszny': pol. *bezbożny* od XVI w., głuż. *bjezbóžny*, czes., sła. *bezbožný*, sch. *bèzbožan*, scs. **безбожьнъ**,

bułg. *безбóжен*, maced. *безбожен*, strus. **бєзбожьнъıи**, ros. *безбóжный*, ukr. *безбóжний*;

pobožьnъ 'gorliwy w wypełnianiu praktyk religijnych, religijny' : pol. *pobożny* od XV w., dłuż., głuż. *pobožny*, czes., sła. *pobožný*, słe. *pobǫ́žen*, sch. *pòbožan*, maced. *побожен*, ros. dawne *побóжный*, ukr. *побóжний*, brus. *пабóжны*.

Od *bogъ* 1. z suf. *-ьnъ*. *F.S.*

božьskъ 'odnoszący się do Boga, bogów, boży, dei, deorum, divinus'

~ pol. od XV w. *boski*, głuż. *bójski*, dawne *bóžski* (Pfuhl), czes. od XIV w. *božský*, sła. *božský*;

sch. wyjątkowe *bòškī* (RSAN), scs. Supr. **божьскъ**, bułg. przestarz. *бóжески*;

strus. **божьскъıи**, ros. przestarz. *бóжеский*, potoczne też 'stosowny, odpowiedni' (stąd sch. przestarz. *božèskī*, RSAN), ukr. *бóжеський*, u Hrinčenki *бóзкий*, stukr. XVI—XVIII w. *бозскый*, *бозкый*, brus. *бóскі*. ~

Adi. od *bogъ* 1.z suf.*-ьskъ*. *T.Sz.*

bǫba : buba 'kulisty, guzowaty przedmiot; pęcherz, bąbel lub inna narośl na ciele, na roślinie; insekt, owad'

bǫba: ~ pol. dial. *bomba* 'duży bąbel, pęcherz na skórze' (Szymczak Domaniewek). ~

buba: ~ pol. *buba* dziec. 'bolenie' (L. bez dokumentacji), 'ranka, skaleczenie, pryszcz, ból, dolegliwość', 'jagoda' (SW), dial. kasz. 'wesz, niekiedy pchła' (Sychta SK), *buby* pl. t. 'jadalne części wewnętrzne zwierząt domowych, podroby' (Szymczak op. cit.);

słe. *búba* 'poczwarka', w SSKJ też dziec. 'bolące miejsce, rana', bułg. *бýба* 'kokon jedwabnika' (o zasięgu w dial. zob. BDA I m. 236, II m. 243, ABG m. 99, Stojkov Banat), dziec. 'owad; drobne, pełzające zwierzątko' (też dial., BDial. IV 91), maced. *буба* 'owad';

nie do rozstrzygnięcia pierwotna postać: sch. od XVII w. *bûba* 'ogólna nazwa różnych owadów; nazwy różnych poszczególnych owadów', w RSAN też 'nazwy niektórych chorób wywoływanych wg wierzeń ludowych przez robaki', przen. 'człowiek leniwy', 'bezpodstawna, narwana myśl; zachcianka, kaprys';

ros. dial. *бýба* 'obarzanek', 'jagoda; ziarnko grochu', płd. dziec. 'guz, opuchlina, choroba' (SRNG), ukr. *бýба* dziec. 'ziarno grochu; jagoda; obarzanek; rana, ślad od uderzenia; ból, choroba' (Hrinčenko, Leks. Bjul. II 73, KDA m. 29), brus. *бýба* dziec. coll. 'ziarno' (Nosovič). ~

Od **bǫb-* 'obrzmiewać, pęcznieć', ie. **ba^{x}mb-*, por. *bǫbъl'ь*, *bǫbol'ь*, *bǫbul'a*. Postać *bub-* jest wariantem tego pierwiastka z wokalizmem *-u-* (o psł. oboczności *-ǫ-* : *-u-* zob. Sławski SO XVIII 246—90). Najbliższe odpowiedniki ie.: lit. *bámba* 'pępek', łot. *bam̃ba* : *bum̃ba* 'kulka, balon', stind. *bimba-ḥ* 'krążek, kulka', szwedz. dial. *bamb* 'brzuch, kałdun'.

Berneker SEW 78—9, Pokorny IEW 94, Fraenkel LEW 33, Popović JF XIX 159—71. *R.L. — K.H.*

bǫbati *bǫbajǫ* 'uderzać wywołując głuchy hałas; dudnić, huczeć'

~ pol. dial. *bąbać bąbam* 'klepać, uderzać; wisząc kołysać się, chwiać się' (Karłowicz SGP: wlkopol.);

słe. *búbati -am* 'uderzać pięścią' (Pleteršnik), sch. od XVI w. *búbati bûbām* 'uderzać wywołując głuchy, dudniący odgłos; bić w bęben; wydawać głos, rozbrzmiewać, o bębnie', dziś też przen. 'uczyć się na pamięć bez zrozumie-

nia, wkuwać; gadać głupio, pleść, paplać; jeść dużo, żreć' (RSAN), maced. *буба* 'uczy się mechanicznie, wkuwa'. ~

Por. nowsze nomen agentis: *bǫbar'ь* dial. 'chrząszcz, bąk' : bułg. dial. *бъбáр* 'chrząszcz' (Bansko, BER I 96), maced. *búmbar* pl.*búmbaŕa* 'bąk (owad)' (Małecki SW);

ros. dial. płn. *бубáрка* 'drobny owad' (SRNG), ukr. reg. u Żel. *бубáрь бубáря* 'nieprawy syn' (rozwój semantyczny jak np. w pol. dial. *bąk* 'nieprawe dziecko').

Najbliższe odpowiedniki ie.: lit. *bambė́ti* 'gderać, mruczeć', łot. *bambât, bambêt* 'stukać, łomotać', gr. βόμβος 'głuchy odgłos, łoskot, huk; brzęczenie', stąd denominalne gr. βομβέω 'huczeć, grzmieć; brzęczeć, o pszczołach; ćwierkać, świergotać, o ptakach; brzmieć, rozbrzmiewać, dźwięczeć'.

Berneker SEW 79.

Zob. *bǫbotati*. *R.L. — K.H.*

bǫbol'ь dial zach. i płd. 'pęcherz na skórze, pustula'

~ pol. dawne od XVI w. *bąbol* 'bańka, pęcherzyk na wodzie, bulla' (SP XVI IBL, L.), dial. 'toń, głębia' (Karłowicz SGP: okolice Ropczyc), czes. dial. laskie *bubolec : bobolec* 'pęcherz od oparzenia' (Horečka Frenštát), moraw. *bubolatý* 'nadęty' (Jungmann);

sch. *bubòlica* 'pryszcz, pustula' (tylko u Mikalji, XVII w.), *bȕboljak* 'mały obły kamyk' (RSAN). ~

Tu także chyba dłuż. *bombolica*, dial. *bomb́elica* 'kiść', 'opuchlina', czes. *bůbol* 'kaszak, narośl na ciele' (Kott 1084).

Dźwkn. od *bǫb-*, zob. *bǫba, bǫbъl'ь*.

Najbliższe odpowiedniki ie.: lit. *bum̃balas* 'żelazny guzik na końcu bicza; owalny, kulisty przedmiot; pęcherz, bąbel; duży węzeł'. *R.L. — K.H.*

bǫbotati *bǫbot'ǫ : bǫbotajǫ* 'dudnić, huczeć'

~ dłuż. *bubotaś bubocu* 'stukać, bić drgając (np. o sercu); grzmieć, huczeć, dudnić; hałasować', głuż. *bubotać bubotam : bubocu* 'huczeć, grzmieć', czes. dial. moraw. *bumbotat* 'mamrotać' (z częstą w czeskich dialektach w wyrazach ekspresywnych wtórną nosowością), sła. *bubotat'* 'bulgotać' (Kálal);

słe. *bobotáti -ám : -óčem* 'ts.', u Plet. też 'dudnić; paplać, pleść', sch. *bubòtati bùboćēm* 'uderzać pięścią; wydawać dźwięk podobny dudnieniu; kipieć, wrzeć' (RSAN, RMat.), bułg. *бубóтя* (: *бобóтя*) 'dudnić; bulgotać' (Mladenov BTR), maced. *баботи, буботи* 'grzmi, dudni; hałasuje; płonie, bucha, o ogniu';

ukr. *буботáти бубочý бубóчеш* 'mruczeć, o niedźwiedziu'. ~

Por. też głuż. *bubot* 'huczenie, huk, głuchy grzmot', sch. *bùbotak -tka* 'uderzenie, cios pięścią'.

Intensivum do *bǫbati*, o budowie zob. s. 52—3. *R.L. — K.H.*

bǫbul'a 'kulisty, owalny, guzowaty przedmiot; pęcherzyk, bąbel'

~ sła. dial. wsch. *bombul'a* 'guzowaty, kulisty przedmiot';

sch. *bubùljica* 'pryszcz; supełek, węzełek; jakaś drobna, okrągła śliwa', u Stulicia też 'grudka ziemi', *bùbūlj bubúlja* m. 'kulisty, obły kamień', maced. *бабулица* 'pryszcz', *бабуле* n. 'pęcherz';

strus. **боубоулꙗ : бѫбоулꙗ** 'pęcherzyk deszczowy'. ~

Por. bułg. dial. *бабýл'ки* 'jedwabnik' (BDA I m. 236: Tracja).

Do rodziny *bǫba, bǫbol'ь, bǫbъl'ь*, o suf. *-ul'a* zob. 110—1. *R.L.*

bǫbъlati *bǫbъl'ǫ* 'bulgotać, o płynach', 'wydawać dźwięki podobne do bulgotania wody, bełkotać, mamrotać'

~ czes. *bublati -ám* 'bulgotać; o głosie niektórych ptaków (np. gołębia, cietrzewia); dudnić, o odgłosie stłumionym odległością; gaworzyć, o dzieciach; mamrotać, buczeć', stczes. w XV w. *bublati bubl'u bubl'eš* 'mruczeć, burczeć, o człowieku', sła. *bublať bubliem* 3 pl. *bublú* : *bublejú* 'bulgotać'; słe. *bobljáti bobljâm* 'bulgotać, o wodzie', u Plet. też 'mówić niezrozumiale; chodzić po kolędzie', sch. *bùbljati -ām* 'uderzać, tłuc' (RSAN), bułg. *бъ́бля бъ́бленш* 'bulgotać, szemrać, o wodzie płynącej; bełkotać, mówić niejasno, niezrozumiale'. ~

W podobnych znaczeniach *bǫbъliti* (niekiedy wyraźnie denominativa od *bǫbъl'ъ*): pol. stare od XVI w. i dial. *bęblić bęblę* 'robić bąble w płynie, mieszać, bełtać płyn; mówić niezrozumiale, bełkotać (XVIII w.)', głuż. *bublić bublu* 'robić pęcherzyki na wodzie; tworzyć się, o pęcherzykach', sła. *bublit'* 'bulgotać; mamrotać' (Kálal); ros. dial. *бу́блить, бублúть* tulskie i smoleńskie 'beczeć', 'szemrać, wrzeć', *бу́блиться* smoleńskie 'falować się, być niespokojnym' (SRNG).

Por. też pol. *bębolić bębolę* : *bąbolić* 'łazić po wodzie, kałuży' (SW), dial. kasz. *bąbòlac* 'chlapać, pluskać' (Lorentz PW).

Dźwkn. od pierwiastka *bǫb-* (zob. *bǫbъnati*), o determinantach *-ъl-*, *-ol-* zob. s. 53—4. Zaświadczone są też paralelne formacje dźwkn. z formantem *-r-*: pol. dial. kasz.-słi. *bąbrotac* 'pluskać się w wodzie', *bąbrot* 'plusk, pluskanie'; sch. (u Stulicia) *bubrecati -am* 'rozbrzmiewać, resonare'.

Zubatý Studie I 1, 201—2. *R.L. — K.H. — F.S.*

bǫbъl'ъ 'bańka, pęcherzyk na wodzie, bulla; pęcherz na skórze, nabrzmienie, guz, pustula; kulisty, owalny przedmiot'

~ pol. od XVI w. (ale w XVI—XVIII w. w postaci *bębel*) *bąbel bąbla* 'bańka, pęcherzyk na wodzie, bulla; pęcherz na skórze, nabrzmienie, guz, pustula', dial. *bąbel* 'ts.' (np. Karłowicz SGP, Tomaszewski GŁ, Szymczak Domaniewek), słi. 'owocek ziemniaka' (Lorentz PW), połab. *bǫ́bəl* w NT, czes. *boubel* 'pęcherz; narośl, guz na ciele, kaszak' (Kott 1040), przestarz. *bubel* 'człowiek o pulchnej twarzy; pęcherzyk na wodzie' (ib. 104), stczes. *búbel* 'Bucephalus';

sch. *bûbalj bûblja* 'pęcherz na wodzie', 'rodzaj sieci na ryby' (RSAN), u 1 pisarza XVI w. 'bęben' (RJAZ). ~

Jako femininum z końcowym *-ъl'a* lub *-ъla*: pol. rzadkie *bąbla* 'pęcherzyk, bąbel' (SW), głuż. *bubla* 'guzik', sch. *bȕbla* 'okrągły kulisty przedmiot' (RMat., wg Vuka z Dalmacji).

Wtórne derywaty z sufiksami: *-ikъ*: czes. dial. laskie *bumblik* 'owocek ziemniaka'; ros. *бу́блик* 'okrągły precel, obarzanek', ukr. *бу́блик* 'ts.';

-ina: głuż. *bublina* 'guzik', czes. *bublina* 'pęcherzyk na powierzchni wody, płynu w ogóle, w szkle itp., bańka mydlana', sła. *bublina* 'ts.'; sch. *bùblinka* 'pęcherzyk, bańka na wodzie' (wg RSAN z Dalmacji i Hercegowiny);

-inъ: dłuż. *bublin* 'guzik', głuż. *bublin* 'ts.' (co do znaczenia zob. lit. *buñbalas* 'żelazny guzik; coś owalnego, kulistego; pęcherz; duży węzeł').

Por. też stczes. od XIV w. *bublének* : *bublénka* 'pęcherzyk na wodzie', *bublanka* 'galas, narośl na roślinie'.

Od pierwiastka *bǫb-*, zob. *bǫba, bǫbol'ъ*.

Najbliższe odpowiedniki ie.: lit. *bùmbulis* 'źrenica', *bumbulỹs* 'rzepa; pęcherzyk wodny, bąbelek', *buñbulas* 'pączek kwiatu, guz, kulka, ło't.

bumbul(i)s 'bulwa rośliny, ziemniak; narośl na drzewie, obrzmienie; pęcherz; kulisty przedmiot'.

Fortunatov AslPh XI 572, Berneker SEW 78—9, Trautmann BSW 39, Machek ES² 74, Fraenkel LEW 64. *R.L. — K.H.*

bǫbъnati *bǫbъn'ǫ* 'głucho brzmieć, dudnić'

~ pol. XVI w. *bębnać bębnię bębniesz* 'bić w bęben, tympanizare; przygrywać, grać', dial. (kujawskie) *bębniać* 'bić, uderzać w coś szybko, z odgłosem';

sże. *bǫ̂bnati bǫ̂bnam* 'bębnić, bić w bęben', sch. od XVI w. *bùbnjati bùbnjām* 'bić w bęben', cs. БѢБНАНИЄ 'bicie w bęben', maced. *бабнам бабне* 'stukać, stuknąć; uderzać, uderzyć'. ~

bǫbъnǫti: sch. od XVI w. *bùbnuti bùbnēm* 'uderzyć w coś powodując głuchy odgłos, dudnienie; powiedzieć coś głupiego', cs. БѢБНѫТИ БѢБНѫ 'uderzyć w bęben'.

Nieproduktywna formacja wypierana przez denominativa od *bǫbъnъ* (*bǫbьnъ*):

bǫbъniti: pol. *bębnić bębnię* 'bić w bęben; brzmieć — o bębnie; uderzać czymś w coś wielokrotnie; rozgłaszać coś; buczeć — o głosie niektórych ptaków błotnych (łowieckie)', głuż. *bubnić bubnju* 'dudnić, głucho dźwięczeć', sch. *bùbniti* v. *bùbnjati* (RSAN), ros. *бубни́ть бубню́ бубни́шь* 'burczeć, gderać; mówić głucho, niewyraźnie, mamrotać; monotonnie coś powtarzać', dial. też *бу́бнить бу́бню бу́бнишь* 'głośno mówić, gadać głupstwa; rozgłaszać coś; besztać, łajać, wymyślać (Sl. Pskov.); dzwonić, bić — o dzwonie, zegarze' (SRNG), ukr. potoczne *бубни́ти бубню́ бубни́ш* (u Żel. *бу́бнити*) 'bić w bęben, grać na bębnie; brzmieć — o bębnie; rozgłaszać jakąś wiadomość', brus. *бубні́ць* 'bić w bęben; mamrotać, mruczeć, mówić niewyraźnie', 'burczeć, gderać' (Nosovič); — por. sże. *bobnéti bobním* 'głucho dudnić, huczeć'; ukr. *бубоні́ти бубоню́ бубоні́ш* 'mówić niestarannie, mamrotać; bełkotać, mówić bez związku; dudnić, stukać, bębnić';

bǫbъnovati 'bić w bęben': pol. dial. *bębnować*, dłuż. *bubnowaś bubnuju*, głuż. *bubnować*, czes. *bubnovati bubnuju*, sła. *bubnovat' bubnujem*, sch. *bubnjèvati bùbnjujēm*, ukr. zakarp. *бубнувáти* 'бубнити' (Hrinčenko).

Nie można wykluczyć istnienia psł. *bǫbъnati* 2. 'puchnąć, nabrzmiewać' do *bǫb-* w *bǫbъl'ъ*, *bǫbol'ъ*. Na wyraz ten zdaje się wskazywać bułg. *бъ́бна бъ́бнеш* 'pęcznieć, nabrzmiewać' (Gerov), maced. *бабнам бабне* 'ts.' (bułg. *бъбнéц* 'obrzmienie, obrzęk', Gerov). Por. też różne denominativa ze znaczeniem 'puchnąć, nabrzmiewać', które często spotyka się u wyrazów dźwiękonaśladowczych (zob. *brъměti*, *brękǫti* 2., *buchati*; u Pokornego IEW 93—4 obok *ba^{x}mb-* 1. 'wydawać głuche dźwięki' — też *ba^{x}mb-* 2. 'obrzmiewać, puchnąć'; obok *beu- bheu-* 1. 'o głuchych dźwiękach' — też *beu- bheu-* 2. 'obrzmiewać, puchnąć'): dłuż. *bubonaśiś se bubonaśim se* 'wzdymać się, podnosić się, stawać się kulistym', głuż. *bubnić bubnju* 'wzdymać się, pęcznieć, nabrzmiewać', *bubnjeć* 'narastać, wzbierać, pęcznieć, nadymać się', ros. dial. *бу́бнить* 'kisnąć, pęcznieć, podnosić się np. o cieście' (SRNG), ukr. *бубні́ти бубні́ю бубні́єш* 'pęcznieć, nabrzmiewać — o paszy przy mokrej pogodzie', *бубня́віти бубня́вію бубня́вієш* 'nabrzmiewać, pęcznieć'; też formacje rzeczownikowe: *бу́бна бу́бни* 'narośl, kuliste zgrubienie' (Hrinč.).

Por. *bǫbati*, *bǫbotati*.

Dźwiękonaśladowcze intensivum reduplikowane *bǫ-bъn-ati*, budowa jak w tego samego typu *tǫtъnati*, *gǫgъnati*. Por. odpowiedniki ie.: łot. *bumbinât*

'pukać, puknąć', gr. βαμβαίνω 'szczękać zębami; jąkać się', lit. *bambėti bambù* 'burczeć, mruczeć', łot. *bambât bambãju* 'pukać, łomotać', gr. βομβέω 'wydawać huk, szczęk, brzęk (o ciałach upadających); ryczeć, huczeć (o morzu, grzmotach); brzęczeć (o pszczołach); ćwierkać, świergotać (o ptakach); dźwięczeć, brzmieć'.

Zubatý Studie I 1, 201—2, Łoś RFV XXIII 62, Vaillant GC III 329—30.
R.L. — F. S. — W. F.

bǫbъnъ (bǫbьnъ) *bǫbъna* 'perkusyjny instrument muzyczny, tympanum; przedmiot kształtem zbliżony: naczynie, sieć'

~ pol. od XIV w. *bęben bębna* 'tympanum', od XVI w. 'bębnienie, głos bębna; wydęty brzuch, kałdun; naczynie o kształcie tego instrumentu: bania, dzban, gąsior', dawne od XVI w. 'brzuchacz', przen. 'żarłok, pijak', od XVIII w. 'dziecko', dial. kasz. *bąbän* 'tympanum; dziecko', *bąben* 'pagórek, wzniesienie na polu lub łące' (Sychta SK), dial. *bęben* 'rodzaj sieci rybackiej' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 158), połab. *bǫ̀bån* 'tympanum', dłuż. *bubon bubna* 'ts.', głuż. *bubon bubna* 'ts.', czes. od XIV w. *buben bubna*, dziś *buben bubnu* 'ts.; instrument, pojemnik lub część maszyny podobna kształtem', sła. *bubon bubna* 'ts.';

słe. *bǫ̂ben bǫ̂bna* 'tympanum; jakaś choroba; kosz do łowienia ryb', sch. od XVI w. *bûbanj bûbnja* (⇐ **bǫbьn'ь*) 'tympanum; okrągły kosz do łowienia ryb', u Vrančicia XVI w. 'głos bębna', przen. 'brzuch' (RSAN), cs. od XIV w. бѫбьнъ 'tympanum';

strus. od XIV w. боубънъ : бѫбънъ : боубонъ : боубенъ 'tympanum', ros. *бу́бен бу́бна* 'ts.', dial. 'okrągły kosz łubiany ze skórzanym dnem' (SRNG), też *бу́бень* : *бубе́нь* 'dzwoneczek w uprzęży; kopuła cerkwi; gruby leniwy człowiek' (SRNG), 'tłuste dziecko' (Dal), ukr. *бу́бон бу́бна* 'tympanum', dial. *бу́бен бу́бна* 'ts.' (Żel.), brus. *бу́бен бу́бна* 'ts.; kto ciągle mamrocze'. ~

Por. też: stpol. *bębenek* 'rodzaj sieci' (od 1408 r.), pol. dial. kasz. *bąbäl* 'tympanum', dłuż. *bubańc* 'rodzaj sieci, Fischfanggerät' (Fasske Vetschau), stsch. u jednego pisarza XVI w. *bûbalj bûblja* 'tympanum' (RJAZ I 698).

Do *bǫbъnati* 'głucho brzmieć, dudnić, huczeć', por. należące do tej samej ie. rodziny (ie. **ba^{x}mb-* o 'grubych dźwiękach, grzmieniu, huku') synonimy: stisl. *bumba* 'tympanum', duń. stare *bomme, bambe* 'ts.' (Zubatý Studie I 1, 201: stind. *bhambhā* 'wielki bęben').

Stosunek *bǫbъnъ* do *bǫbъnati* jak *tǫtъnъ* (stpol. *tęten*) do *tǫtъnati*.

Berneker SEW 79, Trautmann BSW 26, Vasmer REW I 132, Sławski SE I 31. *R.L. — F.S. — W.F.*

bǫbъrěti *bǫbъrějǫ* 'pęcznieć, obrzmiewać'

~ pol. dial. kasz. *bǫb̓eřëc są bǫb̓ěři* 'wykrzywiać się, o mokrych deskach' (Sychta SK), czes. *bubřeti bubřeju* 'powiększać swoją objętość, pęcznieć, nadymać się, wzdymać się, nabrzmiewać';

sch. *bȕbreti bȕbrīm* i *bùbreti bùbrīm* (RSAN), zwykle *bȕbriti* i *bùbriti* 'pęcznieć, nabrzmiewać, puchnąć', maced. *бабрам бабри* 'pęcznieć, nabrzmiewać'. ~

Por. czes. *bubřina* 'coś napęczniałego, obrzmiałego; grubas, tłuścioch, brzuchacz'.

Od pierwiastka *bǫb-* 'pęcznieć, obrzmiewać', por. *bǫbъl'ь, bǫbol'ь* (lit. *bum̃buras* : *bum̃bulas* 'pączek; węzełkowate zgrubienie; kulka', łot. *bum̃burs* 'wzniesienie, narośl, garb; piłka, balon, kulka'). *R.L. — F.S.*

bǫbъrъ *bǫbъra* dial. płd. 'bańka, pęcherzyk na wodzie, bąbel, bulla'
~ bułg. dial *бъ́мбър* 'ts.' (BER I 99—100: Čirpan). ~
Por. 1. bułg. dial. *бъмбърúца* 'guz na głowie człowieka';
2. ros. dial. *бумбы́рь* 'pławik z kory drzewnej' (SRNG).
Dokładny odpowiednik w bałtyckim: lit. *buñburas*, łot. *buñburs* p. *bǫbъrěti*.
BER I 99—100. *F.S.*

bǫbьnъ zob. **bǫbъnъ**

bǫčati zob. **bǫkati**

bǫda zob. **bǫdy**

bǫdi spójnik rozłączny 'albo, lub'; partykuła uogólniająca
~ pol. już w XV w. *bądź* spójnik rozłączny 'albo, lub, czy', 'choć, choćby, quamquam', partykuła dodawana do zaimków pytajnych, przysłówków lub wyrażeń o ich charakterze i nadająca im znaczenie nieokreślone, partykuła uogólniająca, do XVI w. też spójnik łączny 'zarówno jak, ut—ita, i, et—et', w XV w. także 'czyli, sive', dial. partykuła nieokreślona (Karłowicz SGP), sli. *bǫc* spójnik rozłączny 'albo, lub, czy' (Lorentz PW), czes. *buď* spójnik rozłączny, sła. *buď* spójnik rozłączny;
sże. *bódi* spójnik rozłączny; partykuła uogólniająca (już u Megisera 1592), sch. *bùd, bùdi* 'jeśli, jeżeli', zach. 'albo; gdyż, bo, bowiem'; partykuła uogólniająca;
ros. dial. *бýду, будú* nowogr. spójnik porównawczy 'tak jakby', ukr. *будь* partykuła uogólniająca w złożeniach z zaimkami, w XVI w. *будь-который*, w XVII w. *будь-колко* (Tymčenko). ~
Z pochodzenia 2 sg. imperat. do *byti*. Funkcja alternatywna ze znaczenia życzącego. O rozwoju tej funkcji w językach ie. zob. Bednarczuk RS XXII 16—7, BTJ XXIII 171.
Bednarczuk PJ PAN 13 s. 42—5. *L.B. — K.H. — F.S.*

bǫdǫ fut. do *byti*
~ pol. już w XIV w. *będę będziesz* fut. do *być*; słowo posiłkowe służące do tworzenia fut. act. od czasowników niedokonanych (z inf. lub partic. praet. act., w stpol. też z part. praes.) oraz fut. pass., połab *bǫ̀dě* (**bǫde*) 3 sg. fut. do *boit* (**byti*), dłuż. *budu buźoš* fut. do *byś*; słowo posiłkowe służące do tworzenia fut. od czasowników niedokonanych (z inf.), głuż. *budu budźeš* 'ts.', czes. *budu budeš* 'ts.', sła. *budem budeš* 'ts.';
sże. *bǫ̂m bǫ̂š* < *bǫ̂dem* fut. do *biti*; słowo posiłkowe służące do tworzenia fut. od innych czasowników (z partic. praet. na *-l-*), sch. *bùdēm bùdēš*, kajk. *bǫ̂m, bǫ̂dem* 'ts.', scs. **бѫдѫ бѫдеши** fut. do **быти**; rzadko czasownik posiłkowy służący do tworzenia fut. exactum (z partic. praet. na *-l-*), bułg. *ще бъ́да ще бъ́деш* fut. do *съм*, maced. *биде* fut. do *сум*;
strus. **боудоу боудєшь** fut. do **быти**, ros. *бýду бýдешь* fut. do *быть*; słowo posiłkowe służące do tworzenia fut. od czasowników niedokonanych (z inf.), w dial. też od czasowników dokonanych (SRNG), ukr. już w XVI w. *бýду бýдеш* fut. do *бýти*; słowo posiłkowe służące do tworzenia fut. od czasowników niedokonanych, brus. *бýду бýдзеш* 'ts.'. ~
Z pierwotnego **bū-n-de*, formy z infiksem nosowym do praes. na *-de-* od pierwiastka **bū-* (pie. **bhū-*, zob. *byti*). Brak odpowiedników ie. Inaczej,

ale nie przekonująco, Machek SFPS V 67—75 (z krytycznym przeglądem dotychczasowych objaśnień).

Meillet SC 213, 285, Vaillant GC I 144—5, III 177, 183. *K.P.*

bǫdy *bǫdǫťa* płd. : **bǫda** *bǫdǫťa* płn. 'ten, który będzie, przyszły, futurus' ~ pol. od XVI w. *będący* partic. praes. do *być*, stpol. od XIV—XVI w. 'przyszły, który będzie, futurus', w XV w. też pl. 'potomkowie, posteri', dłuż. *buducy* 'przyszły, futurus', głuż. *buducy* (Muka 91), czes. *budoucí* 'przyszły', pl. 'potomkowie', sła. *budúci* 'przyszły';

sše. *bodóči* 'przyszły' (u Pleteršnika *bodòč -óča* 'ts.'), sch. już w XIII w. (RJAZ) *bùdūći* 'przyszły, nadchodzący', scs. **бѫдъı бѫдѫщıѧ** part. praes. act. do **бъıти** (Vaillant MVS 297), **бѫдѫщи** adi. 'przyszły', bułg. *бъ́дещ* 'przyszły' (wg BER I 96 z ros.);

rus.-cs. **боудоуѫщии** 'który jest, będący; który będzie, przyszły', ros. *бу́дучи* partic. praes. do *быть*, 'będąc', *бу́дущий* cerk. 'przyszły, mający nastąpić, nadchodzący', ukr. *бу́дучи* partic. praes. nieodmienne, 'będąc', rzadko *бу́дучий* 'przyszły' (u Żel. *будучий* : *будущий*), u Tymčenki w XVI—XVIII w. *будучий* 'obecny', 'przyszły', brus. *бу́дучы* part. praes. nieodmienne, 'będąc', jako adi. 'przyszły, nadchodzący, mający nastąpić'. ~

Partic. praes. (ze znaczeniem przeważnie futuralnym) do *bǫdǫ*.

K.P. — K.H.

bǫkati *bǫkajǫ* : **bǫčati** *bǫčǫ* 'wydawać niski, przeciągły głos (np. brzęczeć o owadach, ryczeć o bydle, o ptaku bąku)'

bǫkati: ~ pol. *bąkać -kam* 'mówić coś niewyraźnie, cicho, mamrotać; napomykać, wspominać o czymś', w XVI w. wyjątkowe *bękać* 'ryczeć (o bydle)' (Mączyński), w XVIII w. 'brzęczeć (o owadach); o głosie ptaka bąka', w XVII w. też 'grać na dudach', dial. kasz. *bąkac* 'powoli jeść' (Sychta SK), czes. *bukati -kám* 'o głosie ptaka bąka, sowy, gołębia';

sše. *bókati* 'beczeć' (SSKJ), bułg. pot. *бъ́кам -каш* 'wrzeć, kotłować się, roić się, mrowić się', dial. *бъ́къ* (: *бъ́кни*) 'wytryskać, silnie kipieć, wrzeć' (BDial. III 295). ~

Nowsze postaci z wtórnie wprowadzoną nosowością: ros. dial. *бу́нкать* : *бы́нкать* 'brzęczeć (o owadach); burczeć (o człowieku)' (Slovarь Urala), ukr. prowinc. *бу́мкати* 'wydobywać niskie, basowe dźwięki (na instrumencie strunowym)' (Hrinčenko).

bǫčati (wtórne **bǫčiti**): ~ stpol. od XVI w. *bęczeć bęczy* 'brzęczeć (o owadach); brzmieć (o muzyce)', wyjątkowo 'ryczeć', dial. *bączeć* : *bączyć* 'brzęczeć' (SW), płn. *bęczyć* 'brzęczeć (o komarze); brzmieć (o głosie niektórych instrumentów muzycznych)', słi. *bǫčəc* : *bąčəc* 'brzęczeć, szumieć; ryczeć' (Lorentz PW), połab. *bǫ̇cě* 3. sg. 'ryczy'. ~

Nowsze postaci z wtórnie wprowadzoną nosowością: głuż. *bunčeć* 'brzęczeć', czes. dial. moraw. *bunčet* 'burczeć' (Bartoš DSM), sła. *bunčat'* 'brzęczeć; huczeć, dudnić', dial. też 'burczeć' (Kálal);

ros. dial. *бу́нчать* 'brzęczeć; burczeć' (Slovarь Urala, SIAN), ukr. prowinc. *бу́нчати* 'brzęczeć' (Hrinčenko).

Na większy zasięg wyrazów wskazują nowsze nomina agentis z różnymi suf., zob. s. v. *bǫkъ*.

Dźwkn. z wtórną nosowością do *bukati* : *bučati*. W językach, w których *ǫ* = *u* odróżnienie od *bukati*, *bučati* zasadniczo niemożliwe. Stąd mogły się tu znaleźć niektóre postaci kontynujące *bukati* : *bučati*.

Pokorny IEW 97, Berneker SEW I 80, Sławski SO XVIII 256.
R.L. — W.B.

bǫkъ *bǫka* : **bukъ** 3. *buka* 'ptak lub owad wydający niski, przeciągły głos, przede wszystkim ptak Botaurus stellaris'

~ pol. od XV w. (NO od XII w.) *bąk* 'ptak Botaurus stellaris', stpol. w XV w. też 'puchacz, Bubo maximus', od XVI w. 'giez; trzmiel, truteń; instrument muzyczny, dudy', dziś też 'zabawka dziecinna wydająca charakterystyczne buczenie w czasie obracania się wokół własnej osi, fryga' (również dial.), dial. 'giez; truteń; chrabąszcz; urządzenie zastępujące miech kowalski', kasz. też 'owad; trzmiel; zły duch nasyłany przez czarownicę' (AJK II m. 85 i IV m. 158, Lorentz PW, Sychta SK), dłuż. dawne (u Chojnana) *buk* 'gatunek owada, Hundsfliege', stczes. XIV w. *búk* 'onocentaurus, de monstrosis hominibus' (Flajšhans Klaret), dial. moraw. *buk, bunk* 'giez' (Bartoš DSM), sła. *búk* 'ptak Ardea' (Kálal). ~

Por. nowsze nomina agentis z różnymi suf.: 1. czes. od XIV w. *bukač* 'Botaurus stellaris', *bukač* : *bukáč* 'dudy', dial. moraw. *bunkáč* 'Botaurus stellaris' (Bartoš DSM), sła. *bukač* 'ts.';

sch. *bùkāč bukáča* 'Botaurus stellaris', też 'ryczący wół; ktoś głośno krzyczący';

wskazujące na pierwotne *-u-* słe. dial. *bukáč* 'Botaurus stellaris';

2. pol. dial. kasz. *bǫkàl* 'fryga' (Sychta SK), połab. *bǫ̇kər* 'Botaurus stellaris', czes. *bukál* 'dudy', stczes. XIV w. *búkal* 'kdo bouka', sła. *bučiak* 'Botaurus stellaris';

sch. *búkavac* 'Botaurus stellaris';

ros. dial. *бу́чел* : *бу́чень -чня* 'Botaurus stellaris', *бучёль* 'trzmiel', *бу́чень* 'jakiś ptak z rodziny czapli wydający dźwięk bu-bu; trzmiel; osa; gatunek żaby' (SRNG).

Nomen agentis do *bǫkati* : *bǫčati, bukati* : *bučati*. W językach, w których *ǫ* ≠ *u* rozróżnienie *bǫkъ* i *bukъ* jest niemożliwe. — Nazwy ptaka Botaurus stellaris od charakterystycznego huku, podobnego do ryku krowy, wydawanego przez samca w okresie wiosennym. Por. inne dźwkn. nazwy tego ptaka: dłuż. *bumbac*, dial. *bumbak*, ros. dial. *бугáй*, ukr. *бугáй*, brus. *бугáй*. — W dawnej pol. spotyka się też identycznie utworzone nomen actionis *bęk* 'głos wydawany przez ptaka bąka' (SP XVI IBL), 'odgłos wytwarzany przez lot niektórych owadów, ptaków' (Linde). *R.L. — W.B.*

braga dial. płn. 'rodzaj słabego piwa; sfermentowane odpadki przy produkcji napojów wyskokowych'

~ dłuż. *bražka* 'wywar pozostały po pędzeniu wódki' (Miklosich EW 20, Berneker SEW 80; zastanawia brak u Muki);

strus. **брага** 'rodzaj piwa', ros. *бра́га* 'piwo domowej roboty; sfermentowana mieszanina mąki, wody i słodu (z drożdżami), z której wyrabia się spirytus', ukr. *бра́га* 'rodzaj piwa', od XVI w. 'wywar powstały przy pędzeniu wódki lub piwa, używany jako pokarm dla trzody i bydła', brus. *бра́га* 'odpadki przy produkcji wina, słodziny; moszcz; rodzaj słabego piwa domowej roboty', dial. też 'skwaśniałe, skisłe jedzenie' (Nosovič), z ukr. lub brus.: pol. od XVI w. *braha* 'wywar pozostały po pędzeniu wódki lub piwa, używany jako pokarm dla trzody i bydła', u Syreniusza początek XVII w. 'rodzaj piwa, prosty napój z jęczmienia, żyta' (L.), ale w XV w. por. może tu należące *bražyca* 'proszek z rośliny Trigonella Foenum Graecum' (Rostafiński Symb. I 211). ~

Z brus.: lit. *brogà* 'ts.' (Fraenkel LEW 59).

Wyraz uważany najczęściej za pożyczkę celtycką, por. irl. *braich* 'słód', cymr. *brag* 'ts.', *bragod* 'brzeczka, wyciąg ze słodu' (Šachmatov AslPh XXXIII 87, Berneker SEW 80, Vasmer RS VI 193, 195, Lehr-Spławiński RS XVIII 6, Moszyński PZJP 68, Kuryłowicz SSS I 230); o wyrazie celt. p. Pokorny IEW 739—40. Ostatnio Vasmer REW I 116 uważając wyraz za tylko wsch.słow. opowiada się za zapożyczeniem z czuwaskiego *pɛraG̑a* 'słodziny, produkt odpadowy otrzymywany przy produkcji piwa', zob. Toivonen Mél. Mikkola 310—11. *R.L. — F. S.*

bratana dial. płd.-wsch. : **bratrana** dial. zach. i płd. 'córka brata; siostra stryjeczna lub cioteczna, kuzynka', częsty derywat **bratanica** : dial. zach. **bratranica**

bratana: ~ słe. dial. *bratána* 'córka brata' (Pleteršnik), sch. dial. *brȁtana* 'ts.' (RSAN), cs. братана 'neptis';

strus. братана 'córka brata', ukr. XVII w. *братана* 'ts.' (Tymčenko). ~

bratanica: ~ pol. *bratanica* 'córka brata', sła. przestarz. *bratanica* 'ts.';

sch. *brȁtanica* : *bratànica* : *bratánica* 'ts.', dial. też 'fratris filia sorori' (Vuk), bułg. dial. *брáтáница* 'córka brata', maced. dial. *братаница* 'ts.';

ros. dial. *братáница* 'siostra stryjeczna, cioteczna, kuzynka' (SRNG), ukr. dial. *братáниця* 'córka brata' (Żel., Hrinčenko). ~

Por. z suf. *-ъka*: pol. od XV w. *bratanka* 'córka brata', w XV w. też 'siostra przyrodnia'; słe. *bratânka* 'córka brata' (Pleteršnik); ukr. od XVI w. *братáнка* 'córka brata' (Żel., Hrinčenko, Tymčenko).

bratrana: ~ stczes. XV—XVI w. *bratrana* 'córka brata lub siostry, siostrzenica, kuzynka';

słe. *bratrána* 'córka brata; kuzynka' (Pleteršnik). ~

bratranica: ~ stczes. XV w. *bratranicě* 'córka brata'. ~

Por. z suf. *-ъka*: słe. *brátranka* 'córka brata; siostra stryjeczna lub cioteczna, kuzynka'.

Fem. do *bratranъ* : *bratanъ*, o budowie zob. s. 59—61, 98—9.

R.L. — K.H. — W.B.

bratanica zob. **bratana**

bratanit'ъ zob. **bratanъ**

bratanъ *bratana* : dial. zach. **bratranъ** *bratrana* 'syn brata; brat zwłaszcza nie rodzony, stryjeczny lub cioteczny, kuzyn', częstsze derywaty: **bratanьcь** : dial. zach. i płd. **bratranьcь**, dial. płd. i wsch. **bratanit'ъ**

bratanъ: ~ pol. dial. kasz. *bratǫn -na* 'brat' (Lorentz PW);

słe. dial. *bratàn bratána* 'syn brata' (Plet.), sch. dawne od XIV w. *brȁtan -na* 'ts.', dziś 'hip. do *brȁt*', cs. братанъ 'syn brata; wnuk brata, nepos', bułg. dial. *брáтáн* 'starszy brat' (BER I 75, stąd *Брáтáн, Брáтáнов* NO);

strus. братанъ 'brat stryjeczny, cioteczny, consobrinus; syn brata, filius fratris', ros. dial. *брáтáн -мáна* 'brat rodzony, częściej przyrodni lub przybrany; brat stryjeczny lub cioteczny; kuzyn; kolega, przyjaciel' (SRNG), ukr. od XV w. *брáтáн -мáна* 'brat stryjeczny lub cioteczny, kuzyn' (Żel., Tymčenko). ~

bratanьcь: ~ pol. dawne i dial. *brataniec -ńca* 'syn brata', sła. *bratanec -nca* 'brat stryjeczny lub cioteczny', przestarz. 'syn brata lub siostry';

słe. *brâtanec -nca* 'syn brata', sch. od XV w. *bratánac -nca* : *brȁtanac -tȃnca* 'syn brata', dial. 'brat stryjeczny', poet. 'hip. od *brȁt*' (RJAZ, RSAN),

cs. **братаньць** 'syn brata', bułg. dial. *брáнец* 'ts.', u Gerova też 'brat stryjeczny, cioteczny, kuzyn', maced. dial. *братанец* 'syn brata';

ros. dial. *братанц -нца* 'braciszek' (SRNG), ukr. od XVI w. *братáнець -тáнця* 'syn brata' (Żel., Tymčenko), dial. poleskie *братáнэц' -нц'а* 'brat stryjeczny lub cioteczny, kuzyn' (Leks. Polesьja 22). ~

Por. z suf. *-ьkъ*: pol. od XIV w. *bratanek -nka* 'syn brata', stpol. w XV w. wyjątkowo też 'cioteczny brat, consobrinus', sła. dial. *bratianok -nka* 'brat stryjeczny lub cioteczny'; ros. dial. *братанек* (SRNG), ukr. *братáнок -нка* 'syn brata' (Żel., Tymčenko).

bratanit'ь: ~ sch. od XVII w. *brȁtanić* : *bratànić* : *bratánić* 'syn brata', przestarz. 'drugi bratučed' (RSAN);

strus. **братанить** 'syn brata', ros. dawne i dial. *братáнич* 'syn siostry lub brata', dial. też 'brat stryjeczny; brat' (SRNG), ukr. od XV w. *братáнич* 'syn brata' (Hrinčenko, Tymčenko), brus. *братáніч* 'krewny, krewniak'. ~

bratranъ: ~ stczes. XIV—XV w. *bratran -na* 'brat stryjeczny lub cioteczny, kuzyn'. ~

bratranьcь: ~ pol. dial. śląskie *bratrańec -ińca* 'kuzyn' (Olesch Sankt Annaberg), czes. *bratranec -nce* 'brat stryjeczny lub cioteczny', stczes. XVI w. 'syn brata' (z czes. głuż. u Pfuhla *bratranc* 'syn kuzyna'), sła. *bratranec -nca* 'brat stryjeczny lub cioteczny', przestarz. 'syn brata lub siostry';

słe. *brátranec -nca* 'syn brata; brat stryjeczny lub cioteczny, kuzyn'. ~

Por. z suf. *-ьkъ*: czes. *bratránek -nka* 'brat stryjeczny lub cioteczny, kuzyn'.

Do *bratъ* : *bratrъ*, o budowie zob. s. 130—1.

Trubačev STR 61—2, Burjačok Nazvy sporidnenosti 74—5, Szymczak NSPP 109—12. *R.L. — K.H. — W.B.*

bratanьcь zob. **bratanъ**

bratati *bratajǫ* 'łączyć węzłami braterstwa, czynić braćmi, łączyć, jednoczyć', **bratati sę** 'zawierać związek braterstwa, nawiązywać braterskie stosunki', **bratovati** *bratujǫ* : **bratovati (bratrovati) sę** 'żyć z kim jak z bratem, zawierać braterską przyjaźń, przyjaźnić się, bratać się'

bratati: ~ pol. *bratać* 'czynić braćmi, łączyć, jednoczyć, zespalać' od XVIII w.;

strus. **братати братаю** 'fraterno foedere jungere' (Srezn., 1 przykład), brus. dial. *брáтаць* 'przyrównywać kogoś do kogo', 'zaprzyjaźniać kogo z kimś' (Nosovič). ~

bratati sę: ~ pol. od XVI w. *bratać się* 'nawiązywać zażyłe stosunki, być w bliskich stosunkach, zawierać przyjaźń' (też dial. np. *bratac są*, Sychta SK), sła. *bratať sa* 'przyjaźnić się, zaprzyjaźniać się';

sch. *brȁtati se -tām se* 'zawierać braterską przyjaźń, nazywać kogo bratem';

strus. **брататисѧ братаюсѧ** 'zawierać związek braterstwa', ros. *брáтаться брáтаюсь* przestarz. 'ts.', dial. 'spokrewniać się z braćmi żony', 'być bliskim, znajomym kogoś', 'walczyć z kimś' (SRNG), ukr. od XVI w. *брáтатися брáтаюся* 'zawierać związek braterstwa', brus. *брáтацца брáтаюся* 'ts.' ~

bratovati: ~ sli. *bratovac* u Lorentza PW bez przykładu;

sch. *brȁtovati -tujēm* : *bratȍvati brȁtujēm* 'żyć z kimś w dobrych stosunkach jak z bratem; iść komuś na rękę, po bratersku pomagać' (RSAN), bułg. dial. *брáтувам* 'żyć z kimś jak z bratem, być w bliskich stosunkach' (Stojkov Banat);

brus. dial. *брáтоваць* 'przyrównywać kogoś do kogo', 'zaprzyjaźniać kogo z kimś'. ~

bratovati (bratrovati) sę: ~ stpol. XVI w. *bratować się* 'bratać się, przyjaźnić się (z kim)' (dziś dial. np. kasz. *bratowac są bratëje są*, kociewskie *bratovać śe*, Sychta SK), dłuż. *bratšowaś se -tšuju se* 'ts.', głuż. *bratrować so* 'ts.' (Pfuhl), czes. przestarz. *bratrovati, bratrovati se, bratrovati si* 'zawierać braterską przyjaźń, przyjaźnić się, bratać się' (SSJČ);

ros. dial. *брáтоваться -тую́сь* 'walczyć w pojedynku, pojedynkować się', *братова́ться -му́юсь* 'narzucać się komuś z braterską przyjaźnią' (SRNG), brus. dial. *брáтоваўца -туюся* 'zawierać związek przyjaźni; łączyć się węzłami pokrewieństwa' (Nosovič). ~

Denominativa od *bratъ*, o budowie zob. s.46—8. *R.L. — T.Sz.*

bratel'ъ dial. zach.-płd. dem., hip. do *bratъ*

~ sch. NO *Brátelj* XIX w., już w XIV w. NO *Bratelin*, w XV w. NO *Brateljević* (też jako NM z okolic Sarajewa). ~

Por. pol. dial. kasz. *bracelstvo* 'braterstwo, jedność, koleżeństwo, przyjaźń' (Sychta SK), sch. hip. *brále* m. 'braciszek', już w XIV w. NO *Bral* (RJAZ).

Odpowiednik: lit. *broterėlis* 'braciszek', hip. lit. *brólis*, łot. *brāļis*.

Trautmann BSW 36. *T.Sz. — F.S.*

bratějь m. hip. 'braciszek'

~ stpol. NO *Braciej* od XIV w. (SSNO), stczes. XIV w. NO *Bratřěj* (Gebauer Sl.);

słe. *brâtej* m. 'braciszek' (Pleteršnik);

ros. dial. *братéйка* m. 'brat; kuzyn, brat stryjeczny lub cioteczny; przybrany brat; przyjaciel, towarzysz', *брáтейко* : *братéйко* m. hip. 'brat' (SRNG), ukr. dial. *братíй -мія́* m. 'braciszek' (Żel., stąd Hrinčenko), brus. dial. *брáцейка* m. 'ts.' (Nosovič). ~

Od *bratъ* : *bratrъ*, o suf. *-ějь* zob. s. 86—7. *T. Sz. — F. S.*

bratěnъ *bratěna*, zwykle w derywacie **bratěnьcь** : dial. zach. **bratrěnьcь** (do niepoświadczonej postaci ***bratrěnъ**) 'syn brata; brat zwłaszcza nie rodzony, stryjeczny lub cioteczny, kuzyn', hip. do *bratъ* : *bratrъ*

bratěnъ: ~ stsch. XIII/XIV w. *Bratěnь* : *Bratenь* m. NO (wg RJAZ hip. do NO *Brata* < *Bratoslav*). ~

Por. ros. dial. *брáтéнь* m. : *братéна* m. 'brat; brat stryjeczny lub cioteczny, kuzyn' (SRNG).

bratěnьcь: ~ stpol. XIV—XV w. i dziś dial. *bracieniec -ńca* 'brat', sła. *bratenec -nca* 'syn brata; brat stryjeczny lub cioteczny, kuzyn' (Kálal);

sch. od XIV w. *brȁtjenac -jênca* przestarz. 'brat', w pieśniach ludowych 'hip. do *brat*', dial. 'syn brata' (RSAN), cs. **братѣньць** 'frater', **братєньць** 'nepos', śrbułg. **братєнєцъ** (BER I 75);

strus. **братѣньць** : **братєньць** 'brat, frater', ros. dial. *братéнец -нца* 'ts.' (SRNG), ukr. XV w. **братѣньць** 'ts.' (Tymčenko). ~

Por. bułg. *братéнце* 'hip. do брат' (używane tylko w voc., Gerov), maced. *братенце* 'ts.';

z suf. *-ъkъ*: stpol. XV w. *bracianek* 'brat stryjeczny'; ros. dial. *брáтенок -нка* 'brat', *братéнек -нька* 'ts.; brat stryjeczny lub cioteczny; sposób zwracania się do kogoś' (SRNG);

z suf. *-ikъ*: strus. **братєникъ** 'brat', ros. dial. *братéник -ка* 'brat, młodszy brat; przybrany brat; brat stryjeczny lub cioteczny' (SRNG), brus. *браце́нік* 'brat stryjeczny lub cioteczny', dial. *браце́ньнік* 'ts.' (Jankoŭski Mat. dyjal. 1960, 67).

bratrěnьcь: ~ dłuż. od XVII w. *bratśeńc -ca* 'brat stryjeczny lub cioteczny, kuzyn', stczes. XIV—XVI w. *bratřenec -ncě* 'brat; kuzyn, krewny'. ~
Por. stczes. XIII w. NO *Bratrena* f. (Gebauer Sl.).
Do *bratъ* : *bratrъ*, o budowie zob. s. 128—9. *R.L. — K.H. — W.B.*

bratěnьcь zob. **bratěnъ**

bratikъ : dial. zach. **bratrikъ** dem., hip. do *bratъ*, *bratrъ*.
bratikъ: ~ pol. dial. kasz.-sli. *bracïk*, *bracək -ka* (Lorentz PW), NO *Bracik* z r. 1387 (SSNO), głuż. dial. *braćik* (Michalk Neustadt), sła. *bratík*;
ros. *брáтик -ка*, dial. *брáтики* pl. bot. np. 'Melampyrum pratense; Viola tricolor; Prunella vulgaris' (SRNG), ukr. dial. *брáтик* (Żel.), brus. *брáцік*. ~
bratrikъ: ~ pol. dawne XV—XVII w. *bratrzyk*, dial. *bratrzyk* (Karłowicz SGP z Kaliskiego), dłuż. *bratśik* (też dial., Fasske Vetschau), głuż. *bratřik*, czes. *bratřík*. ~
Na prapostać *bratikъ* wskazują też: sch. *brȁtičina* 'bratanica' od XVIII w., *brȁtiković*, *bratíković* m. używane tylko w voc. *bratiković* 'bracie, braciszku' (RSAN), cs. **братичишть**, **братичичь** 'consobrinus'.
Postać *bratrikъ* ma dokładny odpowiednik w stprus. *bratrikai* dem. voc. pl. 'bracia' (Trautmann ApSD 313). *T.Sz. — F.S.*

bratimiti *bratim'ǫ*, zwykle **bratimiti sę** dial. zach. i płd. 'zawierać, zawrzeć z kimś związek braterski, bratać się, nazywać bratem, fratrem appellare' ~ pol. dial. kasz. *bratïmeńé* 'bratanie się' (Lorentz PW);
sch. *brȁtimiti -mīm* 'proponować, zaproponować komuś zawarcie związku braterskiego, nazywać bratem, prosić jak brata, zaprzyjaźnić się lub przyjaźnić się z kimś', *brȁtimiti se* od XV w. 'zawierać, zawrzeć z kimś związek braterski, bratać się, przyjaźnić się', bułg. *братимя́ -мúш* 'czynić kogoś swoim bratem, nazywać bratem', dial. 'wypuszczać z jednego ziarna lub korzenia kilka łodyg, źdźbeł, o roślinach' (Mladenov BTR), *братимя́ се* 'bratać się, zawiązywać pobratymstwo', maced. *братими се* 'ts.'. ~
Denominativum do *bratimъ*, o budowie zob. s. 57. *W.B.*

bratimъ *bratima* 'ten, kto zawarł związek braterstwa, przybrany brat' ~ pol. dial. kasz. *bratïm -ma* 'hip. do *brat*, używane zwłaszcza przy wzajemnym zwracaniu się szlachty do siebie' (Lorentz PW);
sch. od XVII w. *brȁtim -ma* 'członek bractwa kościelnego, sodalis', dial. (już u Belostenca) 'przybrany brat, przyjaciel, pobratymiec', *Brȁtim* NO (RSAN), bułg. dial. *брáтим* 'przybrany brat, przyjaciel' (Gerov), maced. dial. *братим* 'przybrany brat; drużba pana młodego';
ros. dial. *брати́м -ма* 'brat stryjeczny lub cioteczny' (SRNG), ukr. *брати́м -ма* 'przybrany brat, przyjaciel' (Hrinčenko). ~
Por. sch. *brȁtimac* 'hip. do *brat*' (w pieśniach ludowych).
Od *bratiti (sę)*, *bratъ*. *R.L. — K.H. — W.B.*

bratina dial. płd. i wsch. : **bratrina** dial. zach. i płd., dial. płd.-wsch. zwykle w oparciu o adi. *bratьskъ*, *bratovьskъ*: **bratьščina** : **bratovьščina** 'bratanie się, stosunki braterskie, związek braterski, grupa osób stanowiących wspólnotę, zwłaszcza rodzinną'
bratina: ~ słe. *bratina* 'braterstwo, stosunki braterskie' (Plet. s. v. *bratinja*);
ros. dial. *брáтина* 'dzieci tej samej matki lub tego samego ojca' (SRNG). ~
Por. słe. *bratínja* 'braterstwo, stosunki braterskie' (Plet.).
bratrina:: ~ stczes. *bratřina* 'stowarzyszenie, bractwo';

słe. dial. *brátrina* 'braterstwo, stosunki braterskie' (Plet.). ~

bratьščina: ~ sch. przestarz. od XV w. *brȁština* (dawne też *bratština*, *brašćina*) 'bractwo, stowarzyszenie religijne', dawne też 'krewni' (RJAZ, RSAN);

strus. od XII w. **братьчина : братьщина : братщина** 'świąteczna uczta składkowa', ros. dial. *brátčina* : *bratčína* 'grupa, wspólnota chłopska zjednoczona wspólnymi interesami lub celami', 'grupa chłopów zebrana w celu wspólnego obchodzenia jakiegoś święta, np. początku lub końca prac polowych, uczta składkowa urządzana z tej okazji' (SRNG), *brátčina* 'obrzędowe kolektywne święto myśliwskie, rybackie, pszczelnicze' (w tym znaczeniu już strus., Zelenin Sbornik Sobolevskij 130—6), ukr. *bratčiná* 'stowarzyszenie, zwłaszcza religijne' (Żel.), dawne XV w. **братьщина** 'uczta składkowa' (Tymčenko), brus. *brátčina* 'stowarzyszenie, którego członkowie kolejno corocznie urządzają w swoim domu modły połączone z ucztą, uczta z tej okazji' (Nosovič). ~

bratovьščina: ~ słe. *brátovščina* 'stosunki braterskie, braterstwo', 'związek rzemieślników, cech, stowarzyszenie' (od XVI w.), 'bractwo, kompania; bractwo religijne', sch. od XVI w. *bratóvština* 'bractwo, stowarzyszenie religijne; związek rzemieślników, cech', dial. 'stosunki pokrewieństwa, rodzina', bułg. *brátovština* 'braterstwo, stosunki braterskie; zbratanie się, pobratymstwo' (Mladenov BTR);

ros. *brátovščína* 'związek braterski, braterstwo' (Dal), dawne 'stowarzyszenie, zespół' (SSRJ), dial. *bratovščína* 'grupa chłopów zebrana w celu wspólnego obchodzenia jakiegoś święta, np. początku lub końca prac polowych, uczta składkowa urządzana z tej okazji' (SRNG). ~

Od *bratъ* : *bratrъ*, adi. *bratьskъ*, *bratovьskъ*, o budowie zob. s.120—3.

W.B. — *F.S.*

bratinъ 1. subst. dial. zach. i płd. 'brat', zwykle dem. **bratiньcь**

~ pol. dial. kasz. *bratlin* 'brat' (na Półwyspie Helskim), płn. kasz. *braclin* pl. *braclinové* 'ts.' (też derywaty np. *bracina* m. 'ts.', *bratink* 'braciszek; bratanek', Sychta SK, Popowska-Taborska RS XXX 39—40; wg Lorentza PW *bracĭn* dem. do *brat*), stpol. XV w. (2 przykłady z Rozmyślania przemyskiego) *braciniec* 'brat', dziś dial. śląskie *braćińec* 'brat stryjeczny lub cioteczny' (Nitsch DPŚ);

sch. *brȁtinac -tīnca* 'brat stryjeczny lub cioteczny', dial. *brȁćinac -ćínca* hip. 'brat' (RSAN; wg Vuka *brȁćīnci* pl. 'bracia', ten sam przykład z pieśni ludowej), formę bez suf. *-ьcь* kontynuuje może NO *Brȁtin* z XIII w. (wg RJAZ derywat od *Brata* < *Bratoslav*). ~

Od *bratъ*, o suf. *-inъ* zob. s. 120. *T.Sz.*

bratinъ 2. adi. 'należący do brata, fratris'

~ sch. ludowe *brȁtin* 'fratris' (Vuk, RSAN) od XV w., bułg. dial. *brátin* 'ts.';

ukr. dial. *brátin* 'fratris' (Żel.). ~

Rozszerzone o suf. *-ьskъ*: sła. dial. *bratinský* 'braterski', *bratinstvo* 'braterstwo' (Kálal), słe. *bratînski* 'braterski' (Pleteršnik), sch. od XVI w. *brȁtinskī* 'fraternus' (RJAZ), bułg. dial. *brátински* 'braterski', adv. *братúнск'и* 'po bratersku' (Stojkov Banat).

Por. ros. pot. *brátnin* 'fratris' (też dial., SRNG), ukr. dial. *brátnin* 'ts.' (Żel.).

Najprawdopodobniej pierwotny derywat od coll. *bratьja* z suf. *-inъ*.

T.Sz. — *F.S.*

bratinьcь zob. **bratinъ 1.**

bratiti *brat'ǫ* 'nazywać bratem, uważać za brata, łączyć', **bratiti sę** : dial. zach. **bratriti sę** 'zawierać związek braterstwa, zawierać przyjaźń'

bratiti: ~ pol. przestarz. *bracić bracę* 'czynić braćmi, łączyć, jednoczyć, zespalać' (SJP PAN);

sże. książkowe *brátiti* 'łączyć, jednoczyć' (SSKJ), sch. *bràtiti bràtīm* 'zawierać związek braterstwa', 'nazywać kogoś bratem, uważać za brata' (RJAZ), bułg. dial. *brámя -mиш*, aor. *bramúx* 'nazywać bratem, uważać obcego za brata' (Gerov Dop., BDial. II 132: *brámêм* 'ts.'), *bramя́ -múш* 'wypuszczać nowe korzenie lub stręki, o roślinach' (też RBKE), dial. np. rodopskie *brámêм* 'wypuszczać z jednego ziarna kilka źdźbeł' (BDial. II 132, por. też Mladenov BTR, BDial. I 69). ~

bratiti sę: ~ pol. od XVI w., dziś przestarz. *bracić się bracę się* 'zawierać przyjaźń, przyjaźnić się z kim' (też dial., Karłowicz SGP z okolic Ropczyc, kasz. *bracëc są*, Sychta SK), już w XV w. *zbracić się* (1 przykład), sła. dial. *bratit' sa* 'zawierać przyjaźń, bratać się';

sże. *brátiti se bratîm se* 'zawierać przyjaźń, bratać się', sch. *bràtiti se* 'ts.' od XVIII w., też 'zawierać pobratymstwo, uznawać kogo za brata' (RSAN);

strus. **братитисѧ братаюсѧ** 'bratać się, zawierać związek braterstwa', ros. dial. *bratи́tьcя -mи́шьcя* 'братом прикидываться' (SRNG), stukr. w XVI w. *братитися* 'bratać się' (Tymčenko). ~

bratriti sę: ~ dłuż. tylko z pref. *pobratśiś se -tśim se* 'zbratać się', głuż. *bratřić so bratři so* 'bratać się', czes. *bratřiti se* 'przyjaźnić się, zaprzyjaźniać się' (SSJČ; też bez *se*: *bratřiti bratřím* 'zawierać przyjaźń, łączyć, jednoczyć, zespalać'), w XV w. *bratřiti sě bratřu sě* 'jednoczyć się, łączyć się', sła. *bratrit' sa bratrím sa* 'zawierać przyjaźń'. ~

Od *bratъ* : *bratrъ*, o budowie zob. s. 57. *R.L.* — *T.Sz.*

bratit'ъ *bratit'a* 'syn brata, bratanek'

~ sże. dial. *bratìč -tíča* 'syn brata, bratanek' (też dial. ze Styrii), 'brat stryjeczny' (Kraina, Pleteršnik), *brâtič, brâtrič* 'ts.', dem. do *brat*, wg SSKJ *bratìč -tíča* i *brátič* dial. wsch. 'brat stryjeczny lub cioteczny', stare 'syn brata, bratanek', sch. od XVI w. *bràtić* 'syn brata, bratanek' (RJAZ, Vuk), 'brat stryjeczny lub cioteczny', wg RSAN *bràtić* i *bràtić -tića* też dem. i hip. do *brat*;

strus. **братичь** 'syn brata, bratanek' XV w., **братичьна** 'córka brata, bratanica' (Srezn.), ros. dial. *brámич -ча* 'brat' (SRNG: Archangielsk). ~

Od *bratъ* : *bratrъ* z suf. *it'ь*. *T.Sz.*

bratovati zob. **bratati**

bratovina zob. **bratovizna**

bratovizna dial. płn. : **bratovina** dial. płd. : **bratrizna, bratrovizna** dial. zach. 'spadek po bracie'

bratovizna: ~ pol. dawne XV—XVII w. i dial. kasz. *bratowizna*;

ukr. *bratoви́zna* (Żel., Hrinčenko). ~

bratovina: ~ bułg. dial. *bratovnи́na* (BER I 75), maced. *bratovина*. ~

bratrizna: ~ czes. dial. moraw. *brateřizna* (Bartoš DSM). ~

bratrovizna: ~ czes. dial. moraw. *bratrovizna* (Bartoš DSM), sła. *bratrovizeň* (Kálal). ~

Por. ukr. *bratívщина* 'spadek po bracie, majątek brata' (Żel.).

Od *bratъ* : *bratrъ*, adi. *bratovъ* : *bratrovъ*, o budowie zob. s. 120—4. *W.B.*

bratovъ : dial. zach. **bratrovъ** 'należący do brata, fratris', w tym samym znaczeniu też **bratovьskъ** : **bratrovьskъ**

bratovъ: ~ pol. dawne XV—XVII w. *bratów*, dziś dial. np. kasz. *bratôv*, młpol. *bratów* (Sychta SK, Kucała PSM; por. też np. u Karłowicza SGP *bratowy*, *bratów*), w języku literackim tylko jako subst. *bratowa* 'żona brata' od XVI w. (też dial. np. Sychta l. c.), sła. *bratov* (Isačenko SRS);

słe. *brátov* (SSKJ; u Pleteršnika *bratoven*, *bratôvlji*), sch. *brȁtov* od XVI w. (RJAZ; wg RSAN też *brȁtōv*), cs. **братовъ**, bułg. *brámoв* (też dial. np. *brámoф -ва*, BDial. III 42: Ichtiman), śrbułg. **братовъ** (BER I 74), maced. *bramoв*;

ros. dial. jako subst. *brámова*, *bramóва* (SRNG: zach., pskowskie, z Litwy), ukr. *brámiв -мова -мове*, brus. *brámaŭ*. ~

bratrovъ: ~ dłuż. *bratšowy*, głuż. *bratrowy*, czes. *bratrův* (zob. np. Přír. slov. s. v. *bratrovec* 'syn *bratrův*', w SSJČ s. v. *bratrová* '*bratrova* żena'; jako wyraz hasłowy tylko u Jungmanna *bratrův bratrova*). ~

bratovьskъ : ***bratrovьskъ***: ~ pol. dial. kasz. *bratovsḱi*, dłuż. *bratšojski*, głuż. *bratrowski*, stczes. *bratrovský*, sła. dial. *bratovský* (SSJ), słe. *brátovski*, sch. *brȁtovskī* (RSAN; w RJAZ tylko jako NM *Bratovski Vrh*). Jak świadczy derywat *bratovьščina* (zob.) pierwotny zasięg adi. *bratovьskъ* był większy. ~

Od *bratъ* : *bratrъ* z suf. *-ovъ*, *-ov-ьskъ*. *T.Sz. — F.S.*

bratovьskъ zob. **bratovъ**

bratovьščina zob. **bratina**

bratrana, bratranica zob. **bratana**

bratranъ, bratranьcь zob. **bratanъ**

bratrěnъ, bratrěnьcь zob. **bratěnъ**

bratrikъ zob. **bratikъ**

bratrina zob. **bratina**

bratriti sę zob. **bratiti**

bratrizna zob. **bratovizna**

bratrovati sę zob. **bratati**

bratrovizna zob. **bratovizna**

bratrovъ, bratrovьskъ zob. **bratovъ**

bratrъ zob. **bratъ**

bratrьcь zob. **bratьcь**

bratrьja zob. **bratьja**

bratrьn'ь zob. **bratьn'ь**

bratrьskъ zob. **bratьskъ**

bratrьsky zob. **bratьsky**

bratrьstvo zob. **bratьstvo**

bratučędъ dial. płd. 'syn brata, bratanek'

~ sch. od XIII w. *brȁtučed* m. 'brat stryjeczny, patruelis' (por. coll. przestarz. *brȁtučed* f. 'bracia stryjeczni'; dial. też *brȁtočed* m. 'brat stryjeczny', RSAN), scs. Supr. **братоѹчадъ** m. 'bratanek, syn brata', rus.-cs. **братоучадъ** m.

'ts.', bułg. dial. *bratučéd* m. 'brat stryjeczny lub cioteczny' (Gerov), ze Strandży *brámučet* m. 'ts.' (BDial. I 69; dial. też *bramočéd* m. 'ts.', Gerov), maced. *bratučed* m. 'brat stryjeczny', dial. *bratučént* m., pl. *bratučéndi* : *bratučénti* 'kuzyn' (Małecki SW). ~

Wtórne: 1. *bratučędo* 'syn brata, bratanek' : sch. dial. *brȁtučedo* n. i m. 'brat stryjeczny', cs. **братоучадо** n. 'bratanek lub siostrzeniec' (stąd: rus.-cs. **братоучадо** : **братоучадо** 'bratanek', ros. stare *bratučádo* 'ts.');

2. *bratučęda* 'córka brata, bratanica': sch. od XVI w. *brȁtučeda* f. 'siostra stryjeczna, [soror patruelis', cs. **братоучада** : **братоучада** f. 'córka brata, bratanica' (stąd: rus.-cs. **братоучада** : **братоучада** 'ts.', ros. stare *bratučáda* 'ts.', Dal), bułg. dial. *bratučéd-ka* (: *bratočédka*) 'siostra stryjeczna lub cioteczna' (Gerov), maced. *bratučeda* (: *bratučet-ka*) 'siostra stryjeczna', dial. *bratučévka* 'kuzynka' (Małecki l. c.).

Stare compositum (zrost) z I członem *brat-* i II *čęd-*.

Łoś SS 63—5, Dickenmann Untersuchungen über die Nominalkomposition im Russischen, 1934, 64, Fraenkel ZslPh XIII 207. *R.L. — F.S.*

bratъ *brata* : dial. zach. i płd. **bratrъ** *bratra* 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich; krewny dalszego stopnia' : 'członek wielkiej rodziny, wspólnoty rodowej, plemiennej; człowiek bliski, złączony więzami przyjaźni, towarzysz'

bratъ: ~ pol. *brat -ta* 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich' (od XIV w.), 'człowiek bliski, z którym jest się związanym przyjaźnią, bliskimi stosunkami', dawne 'krewny dalszego stopnia, consanguineus' (od XV w.), 'członek jednego rodu szlacheckiego' (od XIV w.), 'członek tej samej grupy ludzi odczuwanej jako wspólność plemienna, zawodowa, korporacyjna' (od XV w.), 'bliźni, proximus' (od XV w.), dial. kasz. 'drużba weselny' (też Karłowicz SGP: z Litwy), 'grzyb znaleziony w pobliżu innego grzyba' (Sychta SK), połab. *brot* 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich', dłuż. dawne w XVI w. i dial. *brat -ta* 'ts.', czes. poet. i dial. (już w XIV w.) *brat -ta* 'ts.; człowiek bliski, przyjaciel, kolega' (SSJČ, Přír. slov., Bartoš DSM), sła. od XV—XVI w. *brat -ta* 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich; członek tego samego lub pokrewnego narodu, tej samej warstwy społecznej' (też dial. wsch., Stanislav DSJ I 484—5);

słe. *brȁt bráta* 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich' (już u Megisera), 'członek tego samego lub pokrewnego narodu', 'człowiek pokrewny, bliski', sch. od XIII w. *brȁt -ta* 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich; krewny dalszego stopnia, np. brat stryjeczny; przybrany brat', 'członek tego samego narodu, wspólnoty plemiennej, bractwa, rodak; człowiek bliski, przyjaciel, kolega', scs. **братъ -та** 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich; człowiek pokrewny, bliski', o repartycji form **братъ** : **братръ** w klasycznych zabytkach scs. zob. L. Moszyński PSS 1958, 26—7, por. też Horálek Evangeliáře a čtveroevangelia 84—5, Kurz Slavia XI 413—4, ostatnio Lьvov Očerki 65—9, bułg. *brат* 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich', 'członek tego samego narodu, rodak', 'człowiek bliski, kolega, współtowarzysz', 'forma przyjacielskiego zwracania się do kogoś', u Gerova 'każdy człowiek, zwłaszcza najbliższy', dial. pl. 'wyrastające z jednej łodygi gałęzie, owoce, o roślinach' (Gerov), maced. *brат* 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich; towarzysz, współtowarzysz';

strus. **братъ -та** 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich; członek tej samej wspólnoty plemiennej; człowiek bliski, współtowarzysz', ros.

брат -ма syn tych samych rodziców lub jednego z nich; członek tej samej wspólnoty narodowej, zawodowej; człowiek bliski', 'forma familiarnego lub przyjacielskiego zwracania się do kogoś', dial. 'drużba weselny' (SRNG), ukr. *брат -ма* od XIV w. 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich' (też 'dalszy krewny', np. *брат у нéршух* 'stryjeczny brat'), 'członek cechu, bractwa', 'forma familiarnego lub przyjacielskiego zwracania się do kogoś' (Hrinčenko), brus. *брат -ма* 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich', 'człowiek bliski, pokrewny' (w zwrocie *браты́ и сёстры*), 'forma przyjacielskiego zwracania się do kogoś'. ~

bratrъ: ~ stpol. XV—XVI w. wyjątkowe *bratr -tra* 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich' (uważane za bohemizm, zob. Basaj — Siatkowski RKJŁ X 70, za rodzimością przemawia jednak dial. z Kaliskiego dem. *bratrzyk*), dłuż. *bratš -tša* 'ts.' (też dial. Fasske Vetschau), głuż. *bratr -tra* 'ts.' (też dial. Michalk Neustadt), czes. od XIV w. *bratr -tra* 'ts.; członek tej samej wspólnoty plemiennej, narodowej, zawodowej; człowiek bliski, towarzysz, przyjaciel, kolega', dial. też *brater -tra* (Lamprecht Opava), sła. dawne od XV w. i dial. zach. *bratr -tra* = *brat* (Stanislav DSJ I 484—5);

stsłe. w Fryz. *bratra* g. sg., dial. płn.-zach. *brâter -tra*, rezjańskie *brátar* : *bráter brátra*; też *brat bratra* = *brȁt* (Pleteršnik, Ramovš ZSJ I 66, 119, 126, Slav. Leks. 207), scs. **братръ -тра** = **братъ** (uważane za archaizm lub morawizm, zob. Horálek l. c., Kurz l. c., L. Moszyński l. c., Lьvov l. c.), stąd strus. XII—XIII w. **братръ -тра**. ~

Najprawdopodobniej, jak wykazał Rozwadowski Rozprawy XXV 426 (WP II 161—2) *bratъ* kontynuuje prapostać **brātos*, paralelnie do cymr. *brawd* 'brat', może i lit. dial. *brótis* 'brat' (LKŽod.), *brótas* 'ten, który zawarł z kimś związek braterstwa; narzeczony' (Kurschat Thes. z Juszkiewicza). Mniej prawdopodobne dopatrywanie się tu dysymilacji *bratrъ* > *bratъ* (por. przemawiające za takim objaśnieniem słe. dial. *brat bratra*). W postaci *bratrъ* szczątkowo zachowany stopień zanikowy suf. *-er-* (Kuryłowicz IG II 112), por. *sestra*. Odpowiedniki ie.: goc. *brōþar* 'brat', łac. *frāter* 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich, brat stryjeczny lub cioteczny; członek tej samej wspólnoty, współobywatel', stirl. *brāth(a)ir* 'brat, członek wielkiej rodziny', stind. *bhrātar-* 'brat', grec. φρᾱ́τηρ 'członek bractwa, rodu', orm. *elbair* (= **bhrātēr*), 'ts.', toch. *pracar* 'ts.', por. też lit. dem. *broter-ėlis* 'braciszek'. — Pierwotne znaczenie 'członek wielkiej rodziny, wspólnoty rodowej, plemiennej', stąd wtórnie 'syn tych samych rodziców lub jednego z nich', zob. Isačenko Slavia XXII 58—9, Trubačev STR 59, Benveniste Voc. I 212—4.

Berneker SEW I 82, Trautmann BSW 36, Pokorny IEW 163—4, Trubačev STR 58—63, Szymczak NSPP 85—90, Burjačok Nazvy sporidnenosti 66—70, Benveniste Voc. I 212—4. *R.L. — W.B. — F.S.*

bratьcь, dial. zach. i płd. **bratrьcь** dem., hip. od *bratъ*, *bratrъ*.

bratьcь: ~ stpol. XV w. *braciec braćca*, połab. *brotăc*, czes. przestarz. *bratec -tce*, sła. poet. *bratec -tca*;

słe. *brâtec brâtca*, sch. od XIII w. *brȁtac brȁca* (wg RSAN też *brȁtac brȁca*), bułg. *брáмец*, maced. *брамец*;

strus. **братьць**, ros. *брáмец брáмца* (też dial., SRNG), ukr. *брáмець брáмця*, brus. dial. *брáцу* voc. (Nosovič). ~

bratrьcь: ~ stczes. od XIV w. *bratřec -trcě*;

słe. dial. np. z Karyntii *brâtrc* (Pleteršnik). ~

O deminutivach na *-ьcь* zob. s. 100.

Inne stare formacje dem. i hip.:

1. *bratъkъ* (o suf. *-ъkъ* zob. s. 93—4) : *bratrъkъ*: pol. od XV w. *bratek bratka* (też dial. np. kasz. *bratk -ka*, Lorentz PW, Sychta SK), dziś zwykle voc. *bratku*, NO *Bratek* już w XIV w., czes. rzadkie i poet. *bratek -tka* (Přír. slov.), sła. *bratku*, pot. *bratko* (SSJ), dial. *bratok* (Kálal);

słe. *brâtek -tka*, sch. dial. *brȁtak* : *brȁtak -tka* (RSAN), bułg. *брáтко* m., dial. też w formie *брáтък* (Gerov, Mladenov BTR), maced. *браток*, *братко* m.;

ros. *братóк -ткá* (też dial., SRNG), ukr. dial. *братóк -ткá*, brus. *братóк -ткá*;

bratrъkъ: stpol. NO z XIV w. *Bratrek* (SSNO), stdłuż. w XVI w. *bratrk*;

2. *brachъ* (o tej formacji zob. s. 70—1): pol. *brach -cha* od XVI w., dziś zwykle voc. *brachu*, jako NO od XV w. *Brach* (SSNO), czes. od XIV w. *brach -cha*, sła. przestarz. książkowe tylko voc. *brachu*; por. też czes. *brácha* m., brus. dial. *брáхна* m., *брáхника* m., *брáхник*;

3. *bratišь* (o budowie zob. s. 77): pol. *braciszek -szka* od XVI w., już w r. 1437 *Braciszewski* NO, dial. np. *braciš* (Sychta SK), z Mazowsza *braciś* (Karłowicz SGP), dłuż. *bratśišk* (< **bratrišьkъ*), sła. dial. *bratiško* m. (SSJ), dial. wsch. *bracišek -ška* (Buffa Dlhá Lúka);

sch. NO z XIV w. *Bratiš* (RJAZ);

ros. dial. *братúш -ша* (SRNG), w języku literackim tylko *братúшка* m. stukr. *братишокъ* XVI w. (Tymčenko), brus. dial. *брацíшек -шка* (Nosovič).

W poszczególnych językach słow. spotyka się też różne inne formacje, dem. i hip., szczególnie bogaty pod tym względem jest język sch.

R.L. — T.Sz. — F.S.

bratьja : dial. zach. i płd. **bratrьja** f. coll. do *bratъ* : *bratrъ*

bratьja: ~ stpol. od XIV w. *bracia* f. coll., dziś tylko n. pl. do *brat* (w tej funkcji już w XV w., też dial. *bracia* : *braciâ* : *braciaj* : *braci* MAGP X m. 483, Dejna AGK m. 40), połab. *brot'ă* n. pl. do *brot*, sła. od XV w. *bratia* n. pl. do *brat* (Stanislav DSJ II 63);

słe. dial. *brâtja* f. coll. (Plet.), sch. *brȁća* (dawne od XIV w. i dziś dial. *brätja*) f. coll., dial. *brȁćija* : *bráćija* 'ts.' (RSAN), scs. **братиꙗ** f. coll. (szczegółowo o repartycji postaci **братиꙗ** : **братриꙗ** zob. SJS I 141), stąd sch. od XIII w. *brátija* : *brȁtija*, maced. *братуја* f., ros. *брáтия* f., ukr. *брáтія*, brus. *брáцыя* f. zwykle o 'członkach zgromadzenia zakonnego'; bułg. *брáтя* n. pl. do *брат*, dawne śrbułg., XVII—XVIII w. *brátia* f., dial. *братu(ă)а* f. coll. (BER I 74, Szymański PKS 15 s. 169, Ivanov Izsledvanija Mladenov 89), dial. zach. też *бракя* coll. (Ivanov l. c.), maced. *браќа* n. pl. do *брат*, dial. *brȁt'ą* 'ts.' (Małecki SW);

strus. **братиꙗ** : **братьꙗ** f. coll., ros. *брáтья* n. pl. do *брат*, dial. *братья́ -тú* f. coll. 'krewni, rodzina' (SRNG), ukr. XV—XVIII w. *братья* : *братя* coll. (Tymčenko). ~

Por. z suf. *-ьje*: ros. dial. *братьё -тья́* coll. (SRNG), ukr. *брáття* n. coll., brus. *брáцце* n. 'brać, bractwo' (Nosovič).

bratrьja: ~ pol. wyjątkowe w XVI w. *bratrza* f. coll., dłuż. przestarz. *bratśa* f. coll., głuż. *bratřa* n. pl. do *bratr*, czes. *bratří* n. pl. do *bratr*, stczes. XIV—XV w. *bratřie* : *bratří* f. coll., sła. XV w. *braträ* n. pl. do *bratr* (Stanislav DSJ II 63);

stsłe. *bratria* f. coll. (Fryz.), scs. **братриꙗ** f. coll. (stąd stczak. XV w. *bratrja* coll., Boryś MS PAN 18 s. 169, strus. **братриꙗ** f. coll.). ~

Dem. i hip. z suf. *-ica*: stpol. wyjątkowe XV w. *bracica*, czes. dawne

bratřice f. (Jungmann); sch. *brȁćica*, dawne XVI—XVIII w. *bratica*, XVIII w. *bratjica* (RJAZ, RSAN); strus. XV w. **братиница : братица**.

Por. czes. *Bratřice* f. NO (Jungmann), sch. XIV w. *Bratica* NO (RJAZ).

Por. nowsze coll.: z suf. *-ь*: pol. *brać -ci* 'grupa, gromada współtowarzyszy, kompania, bractwo' (nieznane jeszcze w XV i XVI w.) stczes. *bratř* f. coll. (bardzo niepewne, zob. Gebauer Sl. I 96), sła. przestarz. i poet. *brat'* f. coll.; ros. dial. *братьѣ -mu* coll. (SRNG);

z suf. *-va*: ros. *братвá* coll. 'przyjaciele, towarzysze', ukr. *братвá* 'ts.'

Coll. od *bratъ : bratrъ*, o budowie zob. s. 85. Odpowiedniki ie. ma nie tylko *bratrьja*: grec. φρατρία 'ród, plemię, klan', stind. *bhrātryam* n. 'braterstwo', ale też *bratьja*: lit. *brotìja* 'krąg najwierniejszych przyjaciół' (Kurschat Thes. z Juszkiewicza, uwaga prof. J. Safarewicza). — W większości języków słow. używane w funkcji pl. do *bratъ : bratrъ*.

Lohmann KZ LVIII 215, Frisk GEW II 1039—40. *R.L. — W.B.*

bratьn'ъ : bratrьn'ъ 'braterski, właściwy bratu, odnoszący się do brata, fraternus', 'należący do brata, fratris'

bratьn'ъ: ~ pol. do XV w. *bratni* (też dial. np. kasz., Lorentz PW, Sychta SK); sch. dial. *brȁtnjī* (RSAN), stsch. XIII—XIV w. *bratnji*, scs. **братьнь**; strus. **братьнь : братєнь**, ros. przestarz. *брáтний*, ukr. *брáтній* od XV w., brus. *брáтні*. ~

bratrьn'ъ: ~ słe. *brátrn*, scs. **братрьнь**; ukr. dial. *братéрній*. ~

Por. z suf. *-ьnъ*: pol. dawne od XV w. *bratny* (też dial., Karłowicz SGP), stdłuż. XVI w. (Jakubica) *bratrny*.

Od *bratъ : bratrъ* z suf. *-ьn'ъ*. *R.L.*

bratьskъ : bratrьskъ 'właściwy bratu, odnoszący się do brata, fraternus', 'należący do brata, fratris'

bratьskъ: ~ stpol. XV—XVI w. *bracki : braeski*, dziś dial. kasz. *bracki*, głuż. *bratski*, sła. *bratský*;

słe. *brâtski*, sch. od XIII w. *brȁtskī*, cs. **братьскъ**, bułg. *брáтски*, maced. *братски*;

strus. **братьскъıи**, ros. *брáтский* (też dial., SRNG), ukr. *брáтський*, brus. *брáцкі*. ~

bratrьskъ: ~ pol. od XVI w. *braterski* (też dial. np. kasz.), głuż. *bratrski*, *braterski*, czes. od XIV w. *bratrský*, stczes. XIV—XV w. też *bratřský*, sła. dial. wsch. *braterski* (Buffa Dlhá Lúka);

słe. *brátrski* (Pleteršnik), cs. **братрьскъ**;

ukr. *братéрський*, XVI—XVIII w. *братерскый* (Tymčenko), brus. *братэ́рскі*. ~

Od *bratъ : bratrъ* z suf. *-ьskъ*. Dokładny odpowiednik: lit. *brótiškas* 'ts.' (LKŽod.). *R.L. — T.Sz.*

bratьsky : dial. płn. **bratrьsky** adv. 'po bratersku, fraterno'

bratьsky: ~ bułg. *брáтски* (też dial., np. Stojkov Banat);

strus. **братьскы** (Srezn.). ~

bratrьsky: ~ czes. *bratrsky*;

ukr. dial. *братéрськи*, brus. dial. *братэ́рски* (Nosovič). ~

Formacje nowsze: stpol. XVI w. *brackie*, *bracko*, *braterskie* (SP XVI IBL), stukr. XVI—XVIII w. *братерске*, *братерско* (Tymčenko).

Pierwotnie instr. pl. od adi. *bratьskъ : bratrьskъ*. *T.Sz. — F.S.*

bratьstvo : **bratrьstvo** 'pokrewieństwo łączące braci; uczucia braterskie, przyjaźń', coll. 'grupa osób pozostających w bliskich związkach, stowarzyszenie' ***bratьstvo***: ~ pol. od XV w. *bractwo* (w XV w. też *bracstwo*, w XVI w. *bratstwo*, *brastwo*) 'grupa ludzi związanych np. wspólną ideą, stowarzyszenie', stpol. XV—XVI w. też 'bratanie się', 'jedność, porozumienie, przymierze', głuż. *bratstwo* : *brastwo* 'stowarzyszenie; uczucia braterskie, jedność, przyjaźń', stczes. *bratstvo* 'uczucia braterskie', sła. *bratstvo* 'przyjaźń';

słe. *brátstvo* 'uczucia braterskie, przyjaźń', sch. od XIII w. *bràtstvo* : *bràtstvo* 'ts.; grupa rodzin, zwykle o wspólnym nazwisku, utrzymujących związki rodzinne; stowarzyszenie o charakterze religijnym; członkowie zgromadzenia zakonnego', scs. братьство 'uczucia braterskie', bułg. *брáтство* 'ts., przyjaźń; stowarzyszenie', maced. *братство* 'uczucia braterskie, przyjaźń';

strus. братьство 'uczucia braterskie, przyjaźń; bracia zakonni', ros. *брáтство* 'jedność, przyjaźń; stowarzyszenie', ukr. od XV w. *брáтство* 'ts.', brus. *брáцтва* n. 'stowarzyszenie'. ~

bratrьstvo: ~ pol. *braterstwo* 'uczucia braterskie, przyjaźń; brat z żoną', dawne od XVI w. 'stosunek pokrewieństwa między braćmi', czes. *bratrstvo* 'stowarzyszenie', stczes. od XIV w. *bratrstvo* : *bratřstvo* 'uczucia braterskie; wspólnota cechowa', sła. dial. wsch. *braterstvo* 'stowarzyszenie' (Buffa Dlhá Lúka);

słe. *brátrstvo* 'pokrewieństwo łączące braci, uczucia braterskie', scs. братрьство 'uczucia braterskie';

ukr. *братéрство* 'uczucia braterskie; stowarzyszenie; brat i jego żona', brus. *братэ́рства* n. = ros. *братство*. ~

Rozszerzone suf. *-ьje*: czes. *bratrství* 'uczucia braterskie, przyjaźń; ścisła współzależność', stczes. *bratrstvie* 'stowarzyszenie, cech' (Novák SlHus).

Por. słi. *bratóistwᵘo* 'pokrewieństwo łączące braci', dłuż. *bratšojstwo* 'ts., uczucia braterskie'; słe. *brátovstvo* 'uczucia braterskie', bułg. *брáтовство* 'ts.'; ukr. *братівствó* coll. 'bracia' (Żel.).

Abstractum: coll. od *bratъ* : *bratrъ* z suf. *-ьstvo*. Znaczenie zbiorowe zapewne wtórne. Coll. nowsze niż *bratьja* : *bratrьja*. *R.L. — W.B.*

bratьščina zob. **bratina**

brečati zob. **brekati**

brečьka dial. zach. i słe. 'rodzaj słodkiego piwa, wyciąg ze słodu; sok drzewny' ~ pol. *brzeczka* 'wyciąg ze słodu, z którego wyrabia się piwo, też wyciąg np. z miodu' (od XV w., z pol.: ukr. XVII—XVIII w. брєчка 'wyciąg ze słodu, młode piwo, брага'), stpol. XV w. też 'słodki napój', w XVI w. NO *Brzeczka*, dial. kasz. *břěčka* 'błoto na drodze' (por. pol. dial. *braha* 'gęste błoto', zob. *braga*), 'rzadkie, źle wyrobione masło' (Sychta SK), dłuż. *bŕacka* 'sok drzewny, zwłaszcza z brzozy; młode słodkie piwo, miód', dawne XVII w. u Chojnana 'wyciąg ze słodu', głuż. *brěčka* 'sok drzewny, zwłaszcza z brzozy; moszcz, młode piwo; słodkie piwo, w ogóle coś słodkiego': *brěčina* 'żurawina, Sorbus aria', czes. *břečka* 'rozgotowane owoce, wywar z nich; moszcz z winogron', 'młode, słodkie piwo' (w tym znaczeniu już w XIV w., stczes. też 'wyciąg z miodu'), 'napój, zwłaszcza piwo, złej jakości, lura', 'rzadkie błoto, rozmiękły śnieg', dial. 'sok drzewny', sła. *brečka* 'rzadka kaszowata substancja, nieczysty płyn; niesmaczna, złej jakości potrawa lub napój' (SSJ), 'wyciąg ze słodu' (Isačenko SRS) : *breča* 'břečka' (Kálal);

słe. *bréčka* 'sok drzewny' : *bręča* 'ts.; żywica na drzewie czereśni' (Plet.). ~

Przyjmuje się związek z *braga* (Brückner SE 44, Machek ES² 71—2). Por. jednak Rozwadowski Studia 34. *F.S.*

bredьnъ zob. **brodьnъ**

bredьn'a 1. : **brodьn'a 1.** dial. płn. 'brodzenie; włóczenie się, wałęsanie się, błąkanie się', przen. 'bredzenie, mówienie głupstw'

bredьn'a: ~ pol. od XVI w. *brednia* 'wymysł, urojenie, niedorzeczność, głupstwo', dawne XVII—XVIII w. też *brédnia* : *brydnia* 'ts.; mało ważna, nie warta zachodu rzecz' (Knapski, L., SW), dial. kasz. niepewne *brẽdńe* pl. 'gadanina, paplanina' (Lorentz PW);

sże. *brêdnja* 'brodzenie' (Plet., może nowsze nomen actionis);

ros. *brédни* pl. 'bzdury, głupstwa; szaleńcze pomysły', dial. nowogr. *brédня* (: *brédeнь* : *bridня*) 'kłamstwo, bzdura; łgarz, kłamca' (Dal), *bredня* 'brodzenie' (Slovarь Rjazan.), *brédни* pl. 'buty z wysokimi cholewami' (SRNG), ukr. *bredня* 'bzdura, niedorzeczność', u Żel. *bredня* : *bridня* 'paplanina; kaprysy; wesoła rozrywka', dawne *bredня* 'łowienie ryb przy pomocy ręcznej sieci' (Bilećkyj-Nosenko), brus. *bredня* 'bzdura, niedorzeczność, kłamstwo' (Nosovič). ~

brodьn'a: ~ sże. *brôdnja* 'brodzenie, przechodzenie w bród' (SSKJ), u Plet. 'żegluga' (może nowsze nomen actionis);

ros. *brodня* 'tułanie się, włóczenie się, włóczęga, wałęsanie się', dial. *brodня* 'ts.; człowiek chodzący ciężko, powoli', *brodня brodnéй* 'powoli, ledwie wlokąc nogi', *bródня* : *brodня* 'bród przez mały strumień; droga przez niewielką niewysychającą kałużę; błoto na drodze; kałuża, niewielkie jeziorko', brus. *brodня* 'wałęsanie się' (Nosovič). ~

Nomina actionis do *bresti brьdǫ* : *brьsti bredǫ* i *broditi brod'ǫ*, o budowie zob. s. 138—9.

Por. *brodьn'ъ* : *brodьn'a*, *bredьn'ъ* : *bredьn'a*. *R.L. — W.B.*

bredьn'a 2. zob. **brodьn'ъ**

brechati *brešǫ* 'o głosach ludzi i zwierząt, krzyczeć; szczekać', płd. 'ciężko dyszeć, sapać, kaszleć'

~ pol. od XVIII w., dziś przestarz. *brzechać* 3 sg. *brzesze* 'szczekać, ujadać; mówić na wiatr, gadać bez celu', w XVIII w. też o głosie szpaka (L.), dial. *brzechać* 3 sg. *brzecha* : *brzesze* 'szczekać' (Karłowicz SGP), kasz. *břęχac -χaią* 'ts.; łajać, besztać' (Lorentz PW), podhal. *brechać* 'szczekać; krzyczeć, łajać' (Karłowicz SGP), czes. dial. *břechati -chám* 'szczekać' (Kott I 95), *brechati* 'ts.; gadać' (ib. V 1063), sła. *brechať* 3 sg. *breše* 'szczekać';

sże. *brę̂hati -ham* : *-šem* 'kaszleć krztusząc się', dial. *breháti -hâm* 'ts.' (Plet.), sch. zach. *brèhati brẽšēm* 'kaszleć; mieć koklusz; ciężko i prędko dyszeć', cs. **брєхати брєшѫ** 'krzyczeć, wrzeszczeć; szczekać, ujadać, latrare', bułg. dial. *bréхам* 'sapać, ciężko dyszeć; (Bansko) głośno kichać' (BER I 78), maced. *breva* 'dyszeć, sapać', *bree* 'ryczeć, o jeleniu';

strus. **брєхати брєшоу** 'szczekać, latrare', ros. *brexátь brešú bréшешь* 'kłamać, mówić bzdury', dial. *bréxatь -xaю* : *brexátь -xáю* : *brešú bréшешь* 'o głosach zwierząt: rżeć, syczeć, beczeć, miauczeć, wyć, szczekać; kaszleć; kichać; mówić, opowiadać; gderać, zrzędzić; plotkować' (SRNG), ukr. już w XVI w. (Tymčenko) *brexátu brešú bréшеш* 'kłamać, łgać', 'szczekać', brus. *brahácь brašú brášaш* 'szczekać; kłamać; oczerniać; paplać, gadać, pleść'. ~

Por. 1. ros. dial. *bréшить -шу* : *brešítь -шú* 'szczekać; łajać, besztać; gadać bzdury; kłamać' (SRNG);

2. deverbativa: czes. u Jungmanna *břech -chu* 'szczekanie' (ze źródeł słowackich); ros. dial. *бре́х* 'kłamstwo', 'kłamca; pleciuga; pies' (SRNG), brus. dial. *бре́х* 'szczekanie', *брехса́* 'ts.; łgarstwo, oczernianie' (Nosovič).

Z brus.: lit. *brėšyti* 'kłamać, mówić od rzeczy' (LKŽod.).

Dźwkn. jak *brekati*, o budowie zob. s. 50—1.

Sadnik — Aitzetmüller VWSS 3, 186—7. *K.H.*

brechotati zob. **brechъtati**

brechъtati *brechъtajǫ* : **brechotati** *brechotajǫ* intensivum do *brechati*

brechъtati: ~ pol. w XVIII w. *brzechtać* 'szczekać' (L.), dial. 'szczekać' (z okolic Tykocina), 'mieszać, mącić', *brechtać* dial. 'kwakać, o kaczkach; marudzić, naprzykrzać się', 'walać, brudzić' (Karłowicz SGP), 'brodzić w błocie' (Tomaszewski GŁ), kasz. 'mówić trzy po trzy' (Sychta SK), czes. dial. *břechtati* 'szczekać' (Kott I 95), u Jungmanna jako sła.;

maced. *бре́ема* 'dyszy, sapie'. ~

brechotati: ~ pol. dawne (u L. z XVIII w.) *brzechotać* 'szczekać; wydawać głos, o niektórych ptakach', dial. kasz. *břeχ"otac -taią* 'szczekać, ujadać' (Lorentz PW), sła. u Jungmanna *brechotati -tám* 'ts.' ~

Por. 1. słe. *brehetáti brehetâm* 'kaszleć krztusząc się', *brehútati -tam* : *-čem* 'ts.' (Plet.);

2. derywat wsteczny *brechotъ* 'szczekanie, ujadanie' : pol. dial. kasz. *břeχ"ot* (Lorentz PW), czes. dial. *břechot* (Kott V 1063), sła. *brechot -tu*; ukr. reg. *бре́хим -хомы* (Żel.)

Od *brechati*, o budowie zob. s. 52—3. *K.H.*

brekati *brečǫ* : *brekajǫ* : **brečati** *brečǫ* 'o głosach ludzi i zwierząt, wrzeszczeć, krzyczeć'

brekati: ~ czes. rzadkie *brekati* 'krzyczeć płaczliwie' (Přír. slov.), stczes. *breče breč* 3 sg. 'inquit' (Brückner KZ XLIII 314);

słe. *brękati -kam* : *-čem* 'wrzeszczeć, krzyczeć' (Plet.), sch. *brȅkati -čēm* 'podnosić krzyk, wrzeszczeć', *brȅkati se* 'wrzeszczeć na kogoś' (RSAN). ~

brečati: ~ czes. *brečeti -čím* 'płakać, zwykle o dziecku';

słe. *bręčati bręčím* 'krzyczeć, wrzeszczeć; płakać, o dziecku', 'wydawać głos, np. o zwierzętach': *živina breči*, *žaba breči*, *muha breči* (zob. też *bręčati*; w słe. prawdopodobnie nastąpiła kontaminacja z psł. *bręčati*), sch. *bréčati -čīm* 'dźwięczeć, huczeć; krzyczeć, wrzeszczeć', maced. *бречи* 'płakać, o dziecku';

ros. *бречáть -чý -чúшь* 'dźwięczeć, brzęczeć' (SRNG). ~

Por. 1. intensiva: sła. *brekotat'* 3 sg. *-koce* 'rechotać, o żabach'; sch. *brekètati brèkećēm* 'beczeć, meczeć, o sarnach, kozicach', *brèktati brȅkćēm* 'ciężko dyszeć, sapać; jęczeć; stukać, pukać, uderzać' (RSAN); ros. dial. *брекотáть -кочý -кóчешь* 'brzęczeć' (SRNG), ukr. dial. *брекекéкати -каю* 'rechotać, o żabach';

2. derywaty wsteczne: a) czes. dial. *brek -ku* 'beczenie, płacz'; sch. *brȇk -ka* 'odgłos, oddźwięk; krzyk, hałas, wrzawa', od XVI w. *brȅka* 'krzyk, hałas, wrzawa' (RJAZ, RSAN);

b) czes. dial. *brekot -tu* 'beczenie, płacz', sła. dial. *brekot* 'rechot żab' (Kálal, SSJ); sch. *brȅkēt* 'hałas' (RSAN); ros. dial. *бре́ком -ма* 'brzęk, brzęczenie' (SRNG).

Dźwkn. Najbliższy odpowiednik ie.: łot. *brèkt brècu* 'krzyczeć, płakać', *brēkat -āju* 'głośno krzyczeć', *brēka* 'krzyk', dalsze odpowiedniki: ags. *beorcan*,

bearkian 'szczekać', ang. *bark* 'ts.', stisl. *berkja* 'ts.; łomotać, łoskotać, hałasować'.

Berneker SEW 83—4, Brückner KZ XLIII 313—4, Vasmer REW I 122, Pokorny IEW 138—9, Skok ER I 206—7.

Zob. *brechati*. *R.L. — K.H.*

bresti *brьdǫ* : **brьsti** *bredǫ* 'brnąć, iść grzęznąc, iść z trudem przez wodę lub teren bagnisty; iść powoli, wlec się, włóczyć się, wałęsać się', dial. płn. 'mówić bez związku we śnie lub w gorączce, pleść głupstwa'

~ połab. 3 sg. praes. *bradě* (⇐ **brьde*) 'brodzi, przechodzi w bród', czes. arch. *břísti bředu* 'brodzić, brnąć', wg Jungmanna dawne też *břesti bředu* 'ts.', stczes. XIV—XV w. *břísti brdu* : *břdu* : *bředu* 'ts.', dial. moraw. *břést'*, przykład tylko z pref. *po-bředu* 'ts.', u flisaków wełtawskich *lod' břede* 'má ponor' (NŘ XVIII 99);

słe. *brésti brédem* (SSKJ *brêsti brêdem*) 'brodzić, chodzić po wodzie' (też dial., np. Tominec Črni vrh), rzadko 'przesuwać palce, rękę po czymś gęstym, grzebać', *ladija globoko brede* 'statek płynie z dużym zanurzeniem', *kolesa bredejo* 'koła zapadają się głęboko w błoto' (Plet.), cs. **брести бредѫ -деши** 'przechodzić w bród';

strus. **брести бредоу** 'przechodzić w bród; iść z trudem', rus.-cs. od XI w. **не-прѣ-брьдомъ** adi. 'infinitus, nie do przejścia, nie do przebrnięcia, nieskończony', ros. *брестú бредý бредёшь* 'iść powoli, z trudem, wlec się', dawne w XVII w. i dial. 'iść, posuwać się pieszo' (Cocron WslJb II 150—4, SRNG), dial. *брестú* : *бресть бредý бредёшь* 'przechodzić w bród; iść, poruszać się z trudem po wodzie, śniegu, przez wysoką trawę; iść z trudem, kuśtykać; łowić ryby niewodem w płytkim miejscu' (Dal, SRNG, Sl. Urala, Slovarь Rjazan.), ukr. *брестú бредý бредéш* 'chodzić, brnąć po wodzie, błocie; przechodzić w bród; iść powoli, wlec się, leźć', prowinc. też 'mówić bez sensu, pleść bzdury, paplać' (Żel.), dial. bojkow. *брестú* : *бристú* 'przechodzić przez wodę; gadać głupstwa' (Slav. Leks. 94). ~

Por. maced. dial. *бре́цам* 'chodzić bez celu' ⇐ **bred-ьcajǫ* (BER I 78: Prilep).

Z wokalizmem zredukowanym w temacie infinitivu: sła. dial. *bŕst' brdiem* 'grzebać się, kopać się, wiercić się w czymś; brnąć, iść zapadając się' (SSJ, Stanislav DSJ II 379, 425, Habovštiak Orava 272), *brd'i̯e sa* 'aňi ňeprší aňi slnce ňesvi̯et'i' (Stanislav Liptov 467);

brus. *брысцí брыдý брыдзéш* 'brnąć, np. po wodzie, błocie, śniegu, piasku'.

Z innym wtórnym wokalizmem: pol. dial. kasz. *brësc brëdą*, part. *brüd brëdła* 'brnąć, przechodzić w bród' (< **brusti *brudǫ*, Lorentz ZslPh I 58, PW I 50), por. ukr. z XVIII w. *брудма* adv. 'брідма, brodząc' (Tymčenko).

Nowsze dewerbalne nomen actionis *bredъ* dial. wsch. 'mówienie w gorączce, we śnie': ros. *бред бре́да* 'bredzenie; maligna, stan nieprzytomności', dial. 'sen, to, co się śni' (Slovarь Rjazan.), ukr. *бред* 'delirium, obłęd' (Żel.).

Do tych postaci nawiązuje dial. płn. *brediti bred'ǫ* 'mówić bez związku we śnie lub gorączce, pleść głupstwa': ros. *бре́дить бре́жу бре́дишь* 'mówić bez związku, niezrozumiale w nieprzytomnym stanie lub we śnie; myśleć wciąż o tym samym', dial. *бре́дить бре́жу бре́дишь* : *бреди́ть брежу́ бреди́шь* 'mówić głupstwa, bzdury; śnić; mamrotać' (Dal SRNG, Slovarь Rjazan.), brus. *бре́дзіць* 'kłamać, szkalować' (Nosovič).

Kłopot sprawiają odpowiedniki polskie: od XVI w. *bredzić bredzę* 'mówić rzeczy zmyślone, urojone, fałszywe, niedorzeczne, pleść głupstwa; mówić

w gorączce lub we śnie, majaczyć; mówić niejasno', dawne XVI—XVIII w. *brédzić*, *brydzić* 'ts.' (co do wokalizmu pierwiastka *-y-* zob. Brückner AslPh XI 123, Sławski SE I 42), w XVII—XVIII w. *po-bredzić* 'pobłądzić' (L.), dial. kasz. *brẽzəc* : *brãzəc* 'paplać, pleść głupstwa' (Lorentz PW), tu może też *brêże* 'świta' (Karłowicz SGP za Hilferdingiem; co do znaczenia por. kasz. *słóńce brəńe* 'przedziera się przez chmury'). Por. pol. od XVII w. *ubrdać -dam* 'ubzdurać', w XVIII w. i dziś dial. *uburdać* 'ts.'. Nawiązują one najprawdopodobniej do kasz. *brësc brëdą*. — Stpol. w XVI w. *brzedzić* 'ryczeć, kwiczeć' (Mączyński) nie tu, ale do psł. *brekati* : *brechati*, por. może też bułg. *бре́цам* 'ryczeć (o bawole)', jeśli to z **bred-ьcajǫ*.

Na tych czasownikach opiera się powstałe na gruncie poszczególnych języków słow. wtórne deverbativum (nomen agentis i nomen actionis) *breda*: pol. dial. kasz. (i może z Olsztyńskiego) *brėda* 'gaduła, papla', *breda*, *brėdy* : *brydy* pl. 'paplanie, mówienie bzdur; brednie', kurpiowskie *bredy* pl. 'elementarz' (Karłowicz SGP); ros. dial. *бре́да* : *бредá* 'ten, kto często i dużo kłamie, mówi głupstwa, papla' (SRNG), *бре́да* 'ten, kto powoli i niezgrabnie porusza się' (Slovarь Rjazan.), ukr. *бре́да* 'zła bogini snu, marzenia' (Żel.).

Najbliższe odpowiedniki ie.: lit. *brìsti brendù* (dial. *bredù*) 'brnąć', łot. *brist brìedu* : *bridu* 'ts.', alb. *breth* 'podskakiwać, skakać'. — Z pierwotnego znaczenia 'brnąć, iść grzęznąc, iść z trudem przez wodę lub teren bagnisty' powstało nowsze 'iść powoli, wlec się, włóczyć się, wałęsać się, błądzić', skąd 'fantazjować, mówić bez związku, bez sensu, pleść głupstwa' (o rozwoju znaczeniowym zob. van Wijk IF XXVIII 128—9, Fraenkel ZslPh VI 97).

Meillet MSL XIV 332, Trautmann BSW 37, Vaillant GC III 151, Pokorny IEW 164, Machek ES² 54. *R.L. — W.B. — F.S.*

bręcadlo zob. **brękadlo**

bręcati zob. **brękčati**

brękčati *brękčǫ* : **brękati** *brękǫ*, *brękajǫ* (: **bręcati** *bręcajǫ*) 'wydawać dźwięk, dźwięczeć (zwłaszcza o metalowych przedmiotach, o strunach instrumentów muzycznych)', dial. 'o głosie wydawanym przez latające owady'

brękčati: ~ pol. *brzęczeć brzęczę* 'dźwięczeć (o metalowych, szklanych przedmiotach)', 'wydawać dźwięk charakterystyczny dla lotu owadów błonkoskrzydłowych' od XVI w. (SP XVI IBL), dial. np. kasz. *bŕękči*, *bŕąčі* 'warczy (o psie)', 'mruczy (o kocie)' (AJK III m. 108, cz. II s. 61, IV m. 170, cz. II s. 112, MAGP III m. 143, cz. II s. 142, Karłowicz SGP), dial. *brzęczeć* 'gawędzić, gadać, paplać', wyjątkowo o głosie innych zwierząt: 'ryczeć (o niedźwiedziu)' (Zaręba Siołk.), 'o głosie krowy' (Karłowicz l. c.), połab. *brącě* 3 sg. praes. 'dźwięczy' (por. derywat *brącaĭkə* ⇐ **brękčika* 'drumla, rodzaj ustnego instrumentu muzycznego', Lehr-Spławiński, Polański SE 50—1), stczes. XIV w. *břěčěti břěču* 'dźwięczeć', dziś dial. *řičet* 'dźwięczeć, np. o szklankach' (Machek ES² 533);

słe. *brękčati -ím* 'o dźwięku wydawanym przez lecące owady', 'o dźwięku struny', sch. *brèčati brèčīm* 'dźwięczeć' (RSAN), od XVIII w. 'brzmieć, huczeć, np. o głosie strzelby' (to u Vuka czarnogórskie), 'o dźwięku wydawanym przez lecącą muchę' (RJAZ);

rus.-cs **брꙗчати брꙗчѹ** 'o dźwięku wydawanym przez lecące pszczoły', ros. dial. *брячáть -чý -чúшь* 'dźwięczeć; brzdąkać, na instrumencie strunowym' (Dal, SRNG). ~

Z wtórnie wprowadzoną nosowością: dłuż. *brancaś brancym, brincaś brincym* 'dźwięczeć', głuż. *brinčeć brinču, brjenčeć brjenču* 'ts.', czes. *řinčeti -ím*, rzadziej *břinčeti -ím* 'ts.', dial. moraw. *břinčet*, np. *muzika, sklo břinčí* (Machek l. c.), już w XVI w. *břenčěti -ču -číš* 'ts.' (Gebauer Sl.), dial moraw. *břančat' -ím* 'głośno beczeć (o jagniętach)', 'płakać' (Bartoš DSM), sła. *brinčat'* 3 sg. *brinčí* 'dźwięczeć (o przedmiotach metalowych)' (dial. np. *brinčec brinči* 'ts.', Buffa Dlhá Lúka), *brnčat'* 3 sg. *brnčí* 'ts.', też 'o głosie wydawanym przez latające owady', dial. *brunčec brunči* 'ts.' (o musze)' (Buffa l. c.);

słe. *brenčáti -ím* 3 sg. *brénči* : *brênči* 'o głosie latających owadów' (też dial. np. *brę̂nčęt brę̂nčî* 'ts.', Tominec Črni vrh), 'o dźwięku struny', 'warczeć' (np. *kolovrat brenči*), sch. wyjątkowe w XVIII w. *brênčati brênčīm* 'tinnire' (z Jambrešicia, RJAZ), bułg. *бръмчá бръмчúш* 'o głosie latających owadów', 'furkotać, warczeć (np. o wrzecionie)', dial. *брънчá -úш* aor. *брънчáх* 'o głosie latających owadów' (dial. np. *бранчѝ* 'бръмча', BDial. I 208), 'uderzać w struny instrumentu muzycznego, grać byle jak, brzdąkać' (Gerov; *брънчѐ* 'ts.', BDial. I 69), maced. *брмчи* 'o głosie latających owadów (np. pszczół)';

ros. *бренчáть бренчý бренчúшь* 'dźwięczeć (o metalowych, szklanych przedmiotach)' (dial. 'dużo mówić, paplać, zrzędzić'), 'źle grać na instrumencie strunowym, brzdąkać', dial. *брянчать -чу -чишь* i *брянчáть -чý -чúшь* 'dzwonić, dźwięczeć', 'uporczywie o coś prosić, molestować', *брынчáть -чý -чúшь* 'dźwięczeć, dzwonić, brzdąkać' (SRNG), ukr. *бриньчáти бриньчý бриньчúш* 'dźwięczeć (o strunach)', dial. *бреньчáти бреньчý бреньчúш* 'ts.', *брямчáти -чý -чúш* 'dźwięczeć, dzwonić', *брунчáти -чý -чúш* 'o głosie wydawanym przez lecącą pszczołę' (Hrinčenko).

brękati: ~ pol. *brząkać brząkam* : *brzękać brzękam* 'wydawać dźwięk (o przedmiocie metalowym, szklanym, o strunie)' (też dial. np. kasz. *brǫkac brǫkô*, Sychta SK) od XVI w. (SP XVI IBL), dłuż. *brakaś brakam* 'ts.' (już u Chojnana XVII w. *brękaś* 'ts.');

ros. *бря́кать бря́каю* 'dźwięczeć, dzwonić', 'uderzać, trzaskać', 'mówić coś bez namysłu, paplać', ukr. dial. *бря́кати бря́каю* 'pobrzękiwać (o metalowych, szklanych przedmiotach)', brus. dial. *бря́каць* 'padać ze stukotem, z hukiem' (Nosovič). ~

Z wtórnie wprowadzoną nosowością: dłuż. *brėńkaś brėńcu* 'pobrzękiwać, dźwięczeć', dial. *brinkać* 'ts.' (Muka), głuż. *brinkać brinkam, brjenkać* (u Pfuhla *brjeńkać*) *brjenkam* 'ts.; szczękać', czes. *břinkati břinkám* 'pobrzękiwać; wydawać brzęczące dźwięki', rzadkie i ludowe *řinkati řinkám* 'ts.', dial. moraw. *břinkat* 'ts.', 'bić po twarzy', *břonkat* 'grać na instrumencie strunowym' (Bartoš DSM), sła. *brinkat' brinkám* 'wywoływać lub wydawać wysokie, ostre dźwięki' (dial. np. *brinkac brinkam* 'dzwonić', Buffa l. c.), *brnkat' brnkám* 'grać na instrumencie strunowym', 'o głosie wydawanym przez latające owady', dial. *brngat'* 'ts.' (Kálal; co do dźwięczności *-g-* por. np. pol. dial. *furkać* : *furgać*, inne przykłady zob. Rozwadowski WP I 219—20), *brunkac brunkam* 'ts.' (Buffa l. c.);

słe. *brę̂nkati -am* 'uderzać w struny, grać na instrumencie strunowym' (w SSKJ *brénkati* też 'gadać paplać'), już w XVI w. *na struni brenkati* 'uderzać w struny' (Megiser 1592), sch. *brènkati brènkām* 'pobrzękiwać cicho', bułg. dial. *бре́нкам бре́мкам* 'dźwięczeć', 'grać na instrumencie strunowym' (Gerov, Mladenov BTR, BER I 83);

ros. dial. *бре́нькать -аю -аешь* 'pobrzękiwać, brzdąkać', 'dużo mówić, gadać, paplać' (Dal, SRNG), ukr. *бре́нькати бре́нькаю* 'grać na instrumencie

strunowym', dial. *бри́нькати бри́нькаю* 'ts.', *бру́нькати -аю -єш* 'szarpać strunę' (Hrinčenko), brus. *бры́нкаць* 'dźwięczeć'.

bręcati: ~ słe. *brę̂cati -am* 'dzwonić dzwonkiem', sch. od XVIII w. *brécati brêcām* 'dzwonić (o dzwonach)', w starych słownikach (Della Bella, Stulić) też 'o głosie wydawanym przez latające owady', scs. tylko **брѧцаниѥ** Cloz. 'brzdąkanie (na instrumencie strunowym)' (SJS), cs. **брѧцати брѧцаѭ** 'sonum edere', bułg. dial. *бре́цам* 'o głosie dużej piszczałki przy kobzie', 'ryczeć (o bawołach)', 'zaczepiać kogoś słowami', maced. *бреца* 'zaczepiać kogo', 'łajać, ganić' (zob. BER I 78);

ros. *бряца́ть бряца́ю* 'pobrzękiwać, szczękać (np. bronią)', 'grzechotać' (z cs. **брѧцати**, por. Šanskij ES 208; nie notowane w SRNG). ~

Z wtórnie wprowadzoną nosowością: dłuż. *brincaś* 'dźwięczeć';

słe. *brę̂ncati -am* 'dzwonić dzwonem alarmowym', sch. *brêncati brêncām* 'dźwięczeć, pobrzękiwać' (RSAN), bułg. dial. (wg BER 77 z Sofijskiego) *бре́нцам* 'płakać cicho, szlochać'.

Wtórne: *bręčiti* (z wprowadzeniem do produktywnej klasy na *-i- -iti*): pol. przestarz. *brzęczyć brzęczę* 'dźwięczeć (np. o metalowych przedmiotach)', czes. dial. moraw. *břinčit* 'uderzyć głośno' (Bartoš DSM); sch. *brȅčiti brȅčīm* 'silnie rzucić, uderzyć o ziemię' (Vuk, RSAN); ros. dial. *бречи́ть -чу́ -и́ш* 'dzwonić, dźwięczeć' (SRNG), *бря́чить* 'dźwięczeć' (Melьničenko Jaroslavl).

Dźwkn.: por. interi. na wyrażenie 'krótkiego, ostrego dźwięku powstałego np. przy potrąceniu metalowego przedmiotu' bułg. *бръм-бръм!*, *брън-брън!*, ros. dial. *брынь!*, ukr. *брень!*, *бринь!*, *брунь!*. O budowie zob. s. 49—50. Tego samego typu: lit. *brìnkterėti*, *brìnkšterėti* 'upadać z brzękiem, stukać, łomotać' : interi. *brìnkt!* *briñkt!* 'klaps! pac!', może także stind. *bhṛ́ṅgā* f. 'duża, czarna pszczoła'.

Berneker SEW I 84, Fraenkel LEW 58, Smalь Stoćkyj Prymityvnyj slovotvir 146, BER 83, Vasmer REW I 132, Mayrhofer KEWA II 518—19, Vaillant GC III 335—6, 395. *R.L. — T.Sz.*

brękadlo : **bręcadlo** 'przedmiot wydający dźwięk, brzęk (np. rodzaj prymitywnego instrumentu muzycznego)'

brękadlo: ~ pol. od XVII w. *brzękadło* 'przedmiot metalowy wydający dźwięk przy uderzeniu';

słe. *brenkálo* 'rodzaj muzycznego instrumentu strunowego' (SSKJ), u Pleteršnika *brenkálo* 'brzęczący, wydający dźwięk przedmiot', sch. tylko NO *Brèkalo* (RSAN), bułg. dial. *брънка́ло*, *бръмка́ло* 'rodzaj muzycznego instrumentu strunowego', 'zabawka dziecięca, grzechotka' (Gerov, Mladenov BTR);

ros. dial. *бря́кало* 'gaduła, papla' (SRNG). ~

bręcadlo: ~ cs. **брѧцало** 'tympanum; organum' (Miklosich LP), sch. dial. *brȅcalo* 'jakiś pręcik przy bębnie, który wydaje głos podczas uderzania w bęben', *brȅnzalo* 'ts.', bułg. dial. płn.-zach. *бре́цало* 'długa piszczałka kobzy', przen. 'ktoś, kto ryczy jak bywół' (Gerov, Mladenov l. c.);

rus.-cs. **брѧцало** (u Srezn. bez znacz., stąd zapewne ros. stare u Dala *бряца́ло* 'narzędzie, pałka, którą uderza się w kołatkę'), stukr. w XVIII w. *бряцало* 'coś co dzwoni, brzęczy' (Tymčenko s. v. *брязкало*, *брязкалце*). ~

Nomen instrumenti z suf. *-dlo* od *brękati*, *bręcati*, o budowie zob. s. 113—4. *R.L. — T.Sz.*

brękati zob. **bręčati**

bręknǫti 1. *bręknǫ* perf. do *bręčati*, *brękati* (zob.)

~ pol. *brzęknąć brzęknę* : *brząknąć brząknę* od XVI w. (dziś też z wtór-

nym *-d-*: *brzdąknąć, brzdęknąć*), dial. sł. *bř̥ǫknǫc* (Lorentz PW), dłuż. *bŕaknuś bŕaknu*;

sch. *bréknuti brêknēm* już u Stulicia, cs. брѧкнѫти брѧкнѫ (poświadczone w XIV w. tylko w 3 sg. praes. брєкнєть, Miklosich LP);

ros. *бря́кнуть бря́кну -нешь*, ukr. *бря́кнути бря́кну* od XVIII w. (Tymčenko). ~

Z wtórnie wprowadzoną nosowością: dłuż. *bŕeńknuś bŕeńknu*, głuż. *brinknyć brinknu*, czes *břinknouti břinknu, řinknouti řinknu*, sła. *brinknút', brnknút'*;

słe. *bręnkniti brę̂nknem*;

ukr. *бре́нькнути бре́нькну*, prowinc. *бри́нькнути бри́нькну* (Hrinčenko).

R. L.

bręknǫti 2. *bręknǫ* 'obrzmiewać, nabrzmiewać, pęcznieć'

~ pol. *brzęknąć brzęknę* 'obrzmiewać, pęcznieć' (u L. z XVIII w. *nabrzękły* 'nabrzmiały');

słe. tylko z pref. np. *zabrękniti zabrę̂knem* 'nabrzmiewać, zapuchnąć', sch. dial. *bréknuti brêknēm* 'napęcznieć, nabrzmieć; powiększyć się' (RSAN), w języku literackim tylko z pref. *nabréknuti nàbrēknēm* 'nabrzmieć; napęcznieć; spuchnąć, zapuchnąć' od XVIII w., dial. z Liki *krava ... nabrékla* 'rozdęła się (od zjedzenia koniczyny)', ze Slavonii *nabrékle su mi žile na rukama* 'nabrzmiały żyły', bułg. dial. z ok. Gabrova *бре́кна* (*бре́квам*) 'gniewać się, wybuchać gniewem', płn.-zach. i z Banska 'wypływać nagle, tryskać' (Mladenov BTR, BER 76), maced. *брекне* 3 sg. 'napęcznieć, obrzmieć';

ros. dial. *бря́кнуть* 'przesiąkać wilgocią, moknąć', 'nabrzmiewać' (SRNG), dziś w języku literackim tylko *набря́кнуть -нет* 'napęcznieć pod wpływem nasiąknięcia wilgocią, np. zwiększyć swą objętość wskutek przypływu krwi, mleka' (SRJ), ukr. *бря́кнути бря́кну -еш* 'pęcznieć (o nasionach, pąkach drzew)', brus. *бра́кнуць* 'pęcznieć, obrzmiewać' (BRS, Nosovič). ~

Por. sch. *bréčati, brèktati* 'pęcznieć, nabrzmiewać' (RSAN).

Do *bręčati* : *brękati*. Najbliższy odpowiednik: lit. *brìnkti brìnkstu* 'obrzmiewać, pęcznieć'. Rozwój znaczenia jak w *bǫbъnati*, pol. *brzmieć* 'wydawać dźwięk, głos' : *obrzmiewać* 'pęcznieć, puchnąć'.

Trautmann BSW 36, Pokorny IEW 167, Vaillant GC III 247, BER 76.

R.L. — T.Sz.

brękotati *brękot'ǫ* : *brękotajǫ* dial. płn. i słe. 'dźwięczeć, pobrzękiwać (o metalowych przedmiotach)'

~ pol. dial. sł. *bř̥ąkᵘotac bř̥ąkᵘocą* 'głośno pobrzękiwać, szczękać' (Lorentz PW), dłuż. *brinkotaś brinkocu* : rzadkie *bŕeńkotaś* 'pobrzękiwać czymś', 'bić młotkiem w żelazo', *bŕakotaś bŕakocu* 'trzeszczeć, trzaskać', głuż. *brinkotać brinkotam* : *brinkocu* 'głośno pobrzękiwać, dźwięczeć', sła. *brnkotat'* 3 pl. *brnkocú* 'dźwięczeć (o metalowych, szklanych przedmiotach)';

słe. *brenkotáti -ôtam* : *-ǫ́čem* (: *brenketáti -etâm* : *-ę́čem*) 'uderzać w struny';

ros. dial. *брякота́ть -очу́ -о́чешь* 'dźwięczeć (o metalowych, szklanych przedmiotach)', 'gadać, pleść' (Dal, SRNG), ukr. *бренькота́ти бренькочу́ -о́чеш* 'grać na instrumencie strunowym'. ~

Intensivum do *brękati*, o budowie zob. s. 52—3. *R.L. — T.Sz.*

brękotъ dial. płn. i słe. 'pobrzękiwanie (metalowych przedmiotów)', zach. też 'o głosie wydawanym przez latające owady'

~ pol. przestarz. *brzękot* 'dźwięk wydawany przez metalowe przedmioty', 'o głosie wydawanym przez lecącego owada', dłuż. *bŕakot* 'rozbita, roztrza-

skana rzecz' (konkretyzacja pierwotnego abstractum), głuż. *brinkot* 'głośny dźwięk', czes. *břinkot* 'brzęczenie, pobrzękiwanie (np. strun)', *řinkot* 'dźwięczenie, dźwięk metalowych, szklanych przedmiotów', sła. *brinkot* 'ts.', *brnkot* 'ts.', 'brzęczenie owada';

słe. *brenkòt -óta* 'pobrzękiwanie';

ros. dial. *brékom* 'pobrzękiwanie, dźwięczenie', *brekotá* 'ts.' (SRNG), ukr. *bréńькim -omy* 'brzdąkanie (o grze na instrumencie muzycznym)'. ~

Deverbativum od *brękotati*. *R. L.*

brękъ 'dźwięk wywołany przez uderzenie lub potrącenie metalowego przedmiotu'

~ pol. *brzęk -u* 'dźwięk wywołany przez uderzenie w metalowy, szklany przedmiot' (też dial. np. kasz. *brǫk* 'ts.', Sychta SK), 'dźwięk wywołany przez lot niektórych owadów' (por. wyjątkowe kasz. *bžǫk* 'osa', AJK VII cz. II s. 70) od XVI w., stpol. XV w. *brzęk* : *brząk* 'dźwięk, krzyk, zgiełk';

sch. *brêk -a* 'dźwięk dzwonu', 'krzyk' od XVIII w., dziś też *brèka* 'brzmienie, krzyk' (RJAZ, RSAN, RMat.);

ros. ludowe *бряк -а* 'dźwięk wywołany przez uderzenie w metalowy lub szklany przedmiot', ukr. prowinc. *бряк* 'ts.' (Żel.). ~

Z wtórnie wprowadzoną nosowością: głuż. *brink -a* 'szczęk, dźwięk', czes. *břink* 'brzęknięcie', dial. moraw. *břaňk*, *břiňk* 'dźwięk' (Kott Dod. DSM), sła. poet. *brink -u* 'wysoki, ostry dźwięk', *brnk* 'ts.' (to też u Kálala); słe. *brènk brę́nka* 'dźwięk'; stukr. *бренк* u Tymčenki z Beryndy XVII w. 'dźwięk' (chyba z pol.).

Deverbativum od *brękati* : *brękati*, o budowie zob. s. 58—9. *R.L.* — *T.Sz.*

brękъ! interi. 'na oznaczenie krótkiego, ostrego dźwięku powstałego np. przy potrąceniu metalowego przedmiotu'

~ pol. *brzęk*!, czes. *břink*!, *řink*!, sła. *brink*!, *brnk*!, dial. *brink-brink*! (Buffa Dlhá Lúka);

słe. *brènk*! (SSKJ);

ros. *бряк*!, dial. *брынк*! 'o szybkim uderzeniu, upadku' (SRNG). ~

Dźwkn. Zob. *brękati* : *brękati*. Tego samego typu: lit. interi. *brìnkt*, *briñkt* 'klaps! pac!'.

Fraenkel LEW 58. *R.L.*

bręsknǫti zob. **brězgnǫti**

bręščati zob. **brězgati**

brězgati *brężdžǫ* : *brězgajǫ* : **brężdžati** *brężdžǫ* (: **bręščati** *bręščǫ*) dial. wsch. 'brzęczeć, dźwięczeć (zwykle o przedmiotach metalowych)'

brězgati: ~ ros. dial. *бря́згать -аю -аешь* 'brzęczeć, pobrzękiwać, dzwonić', 'bić po twarzy' (Dal, SRNG), ukr. *бря́зкати бря́зкаю -еш* 'brzęczeć (o metalu, szkle)', 'rozbrzmiewać, głośno dźwięczeć', 'wywoływać dźwięk przez uderzanie w twarde przedmioty', brus. *бра́згаць* 'brzęczeć', 'trzaskać (np. drzwiami)', *бра́згацца* 'stukać, tłuc się, hałasować' (stąd pol. dial. z Litwy *brazgać* 'pobrzękiwać', Karłowicz SGP), dial. *бра́зкаць* 'dzwonić (np. monetami, dzwonkiem)' (Nosovič), z pierwotnego *brězgati* też rus.-cs. **бразда́ти бразда́ю** XI w. 'sonare'. ~

brężdžati: ~ ros. dial. *бряжжа́ть* 'mówić bzdury, gadać, pleść, paplać; plotkować', 'żebrać', 'dokuczać (prośbami)' (SRNG), ukr. *бряжча́ти бряжчу́ -и́ш* 'brzęczeć (np. o metalowych, szklanych przedmiotach); wywoływać brzę-

czenie; głośno dźwięczeć' od XVII w. (Tymčenko z Beryndy), brus. *бразджáць* 'brzęczeć (np. o szkle); grać na instrumencie strunowym'. ~

Deverbativum *bręzgъ*: ros. dial. *бря́зг -а* 'brzęk', 'przenikliwy gwar, hałas' (SRNG z Dala), ukr. rzadkie *бря́зк бря́зку* 'brzęk, dźwięk' (URS, Hrinčenko), w XVII w. **бразкъ** 'ts.' (Tymčenko z Beryndy).

Dźwkn.: por. interi. ukr. *брязь*! 'o dźwięku metalu lub szkła', brus. *бразь*! 'brzęk! stuk!', o budowie zob. s. 48—50. Tego samego typu: lit. *brengsti brenzgu* 'brzęczeć, szczękać, stukać, łomotać', *breñgzti bręzgiù* 'ts.'. Zob. *brękati* : *brękati*.

Trautmann BSW 37, Buga RFV LXX 102, Fraenkel LEW 56, Vasmer REW I 131—2, Smalь Stoćkyj Prymityvnyj slovotvir 146. *R.L.* — *T.Sz.*

bręzgnǫti *bręzgnǫ* (: **bręsknǫti**) dial. wsch. 'brzęknąć, wydać brzęczący dźwięk (o metalowych przedmiotach)'

~ strus. XIV w. **бразноути** (*въ гусли ... брязнеть*) 'zabrzęczeć', ros. dial. *бря́знуть -ну -нешь* 'brzęknąć, zadźwięczeć; stuknąć; uderzyć' (Dal, SRNG), ukr. *бря́знути бря́зну -еш* 'brzęknąć' (w XVIII w. *брязнути* 'ts.', Tymčenko), brus. *бра́знуць -у -еш* 'brzęknąć', 'trzasnąć (np. drzwiami)', 'rzucić', dial. *бра́зкнуць* 'zadzwonić (np. kluczami, dzwonem)' (Nosovič), por. też *бразкану́ць* 'ts.' (ib.). ~

Do *bręzgati*, o budowie zob. s. 44—5. *R.L.*

bręzgotati *bręzgot'ǫ* dial. wsch. 'dzwonić, dźwięczeć, brzęczeć'

~ ros. dial. *брязготáть -очу́ -о́чешь* 'brzęczeć', 'uderzać, trzaskać (np. drzwiami)' (SRNG), brus. *бразгатáць -ачу́ -о́чаш* 'brzęczeć, podzwaniać', dial. *бразкатáць -чу́ -чіш* 'ts.' (Nosovič). ~

Z bezdźwięcznym wygłosem pierwiastka: ros. dial. *бряскотáть -очу́ -о́чешь* 'dzwonić, brzęczeć' (SRNG), ukr. dial. *браскотáти* : *бряскотáти* 'grzechotać; hałasować; brzęczeć' (Żel.).

Deverbativa: ukr. *бря́кіт бря́коту* 'brzękanie, brzęk', dial. *бра́кіт* 'ts.' (Żel.), brus. *бра́згат бра́згату* 'ts.' (BRS).

Intensivum do *bręzgati*, o budowie zob. s. 52—3. *R.L.* — *T.Sz.*

brężdžati zob. **bręzgati**

brědъ 'owoc, pęd'

~ pol. dial. kasz.-sli. *brzôd*, *brzad* 'owoc, owoc suszony' (o zasięgu AJK I m. 40, cz. II 120), też coll. 'owoce sadowe jak jabłka, gruszki, śliwki' (Ramułt), o zasięgu w sąsiednich gwarach pol. (też z wtórnym nagłosem *vžat*, *gžat*) zob. Nitsch WP III 156, 172, 338, 402—5, 409;

ros. dial. *бред* coll. 'liście i gałązki służące jako pokarm dla bydła' (Sobolevskij Sl V 440, wg Vasmera REW I 120 'wierzba'). ~

Por. ros. dial. *бредúна*, ukr. *бредина* 'wierzba' (Makowiecki Sł. bot. 323).

Prapokrewne compositum *a-brědъ* : *a-brędъ* (zob.). Na prapostać *brędъ* wskazuje wg Bezlaja SRL XI 169—72 słe. *brę́nkelj*, *bránkelj* m. 'kwiecie orzecha, kasztana'. Najprawdopdobniej należy tu też odosobnione sch. dial. *nà-brēnditi* 'spuchnąć, obrzmieć' (u Vuka ze Sremu). Najbliższe odpowiedniki w bałt.: lit. *brę́sti brę́stu brę́ndau* 'dojrzewać', *brį̃sti brį̃stu brį̀ndau* 'pęcznieć, nabrzmiewać', stpr. *pobrendints* 'obciążony', *sen brendekermnen* 'w ciąży' (dosłownie: 'z płodem', *sen* 'z', *kērmens* 'brzuch').

Mikkola IF VIII 302—3 (z cennymi uwagami o alternacji *ě* : *ę* w pierwiastku), Trautmann BSW 35—6. *F.S.* — *T.Sz.*

brěskati 1. zob. **brězgati 1**

brěskati 2. (sę) zob. **brězgati 2. (sę)**

brěskъ 1. zob. **brězgъ 1**

brěskъ 2. zob. **brězgъ 2**

brěščiti sę zob. **brěždžiti sę**

brězgati 1. *brězgajǫ* : **brěskati 1.** *brěskajǫ* płn. 'nabywać przykrego smaku', perf. **brъzgnǫti, brězgnǫti**

brězgati: ~ pol. dial. tylko z pref. *obrzazgać, obrzyzgać* 'dostać przykrego, cierpkiego smaku, o trunku' (SW);

strus. **брѣзгати, брєзгати -гаю** w przykładach: **и пьси брѣзгаютъ тобою** 'societatem tuam refugiunt', por. w podobnym znaczeniu **брѣзговати брѣзгоую** (Srezn.), ros. *бре́згать бре́згаю* 'brzydzić się, odczuwać wstręt; gardzić czym', dial. *обре́зговать* 'uznać coś za wstrętne' (Dal), ukr. dial. *бре́згати чимо́сь* 'gardzić czymś'. ~

brěskati: ~ czes. dial. zach.-moraw. *bréskat mléko* 'mieszać mleko z wodą, fałszować' (Bartoš DSM). ~

Perf. ***brъzgnǫti*** : ***brězgnǫti***: ~ cs. **обрѣзгнѫти : обрѣзгнѫти** 'skisnąć, skwaśnieć, o płynach', strus. **обрѣзгноути : обрѣзгноути** 'ts.', ros. dial. *обре́знуть* 'skisnąć, o mleku', ukr. dial. *набре́згнути : набря́кнути* 'skisnąć', *набре́зглий* 'skisły, o mleku'. ~

Por. 1. czes. *břežděti* 'stawać się błotnistym, rozmiękać', ros. dial. *бре́зжиться -ится* 'psuć się, kisnąć' (SRNG);

2. derywaty wsteczne: ros. dial. *бре́зга -и : брезгá -ú* 'obrzydzenie', 'człowiek brzydzący się jedzeniem' (SRNG).

Denominativum od *brězgъ* : *brěskъ*, o budowie zob. s. 46—7. *R.L. — W.B.*

brězgati 2. (sę) *brězgajǫ* (*brèždžǫ*) : **brěskati 2. (sę)** *brěskajǫ* 'zaczynać świtać (o pierwszym blasku dnia)'

brězgati (sę): ~ stpol. wg Słownika stpol. *brzazgać się* 'świtać, dilucescere' (1 zapis z XV w. w formie *brzesdzye sya swyta*, por. Brückner AslPh XII 143), dial. *bryzgå, bryzgo* 'świta' (Dejna AGK m. 756), połab. *brezd'ojě* 3 sg. praes. (**brěžžaje*) 'dnieje' (Lehr-Spławiński — Polański SE 52), sła. dial. *brizgac, brizgac śe* 'ts.' (Buffa Dlhá Lúka);

ros. dial. *брезжа́ть бре́зжет* 'świtać', SRNG (postać infinitiwu wtórna z *-ž-* analogicznym do praes.). ~

brěskati (sę): ~ czes. tylko z pref. rzadkie *rozbřeská, rozbřeská se* 'nastaje dzień, świta' (SSJČ);

słe. rezjańskie *brȇckati se -a se* 'ts.' (Pleteršnik). ~

Por. sprowadzające się do *brěsknǫti* : *brèzgnǫti*: pol. dawne *obrzasknąć obrzasknę* 'rozjaśnić się brzaskiem', z XVIII w. skoro zorza dnia *obrzaskła* szara 'ts.' (L.), dial. zaświtało i na dzień *bryznęło* (Karłowicz SGP: Lubelskie), czes. rzadkie *rozbřesknouti (se) rozbřeskne (se)* 'rozbłysnąć, zaświecić się; rozednieć, zaświtać; rozświecić, oświecić coś' (u Jungmanna *zabřesknouti* 'zaczynać świtać'), dial. moraw. *přebřesknút'* 'przebłysnąć, zaświecić (np. o słońcu przeświecającym przez obłoki)', sła. *rozbresknút' sa* 'ts.' (Kálal), słe. *brę́gniti* 'zaświtać' (Bezlaj ES poskusni zvezek 10), rus.-cs. XIII w. **пробрѣзгноути пробрѣзгноу** 'zaświtać' (Srezn.; por. u Miklosicha LP **пробрѣзгнѫти**).

Derywat denominalny od *brězgъ* : *brěskъ*, o budowie zob. s. 46—7. Postać *brězgati (sę) brěždžǫ* jest być może śladem starego czasownika odpierwiastko-

wego, za czym wydaje się przemawiać również forma *brěžđžati brěžđžǫ* (zob.). Por. lit. *brėkšti brėkšta brėško* 'świtać'. *R.L. — T.Sz.*

brězgnǫti zob. **brězgati 1**

brězgъ 1. *brězga* : **brěskъ 1.** *brěska* 'przedświt, rozwidnianie się, początek świtu, diluculum'

brězgъ: ~ stpol. XV—XVII w. *brzazg*;

strus. XVI w. **брєзгъ**, ros. dial. *брёзг -а* (Dal, SRNG, Vasmer REW I 120). ~

brěskъ: ~ pol. od XVI w. *brzask* (stąd ukr. prowinc. u Żel. *бряск*, Richhardt PLU 37), w XVII w. też 'blask', dial. np. kasz. *břask*, *břωsk* (Lorentz PW), dial. także *brysk* (Karłowicz SGP: Wlkpol.: z dyspalatalizacją *ŕ* jak np. w pol. *brechać* : *brzechać*), czes. poet. *břesk*, stczes. XIV w. *břězk*, sła. poet. rzadkie *bresk* (też u Kálala);

słe. dial. rezjańskie *brę̑sk* (Pleteršnik). ~

Por. z pref.: stczes. *zábřězh*, XIV w. *na zábřěžděˇ* 'o świcie, diluculo' (Flajšhans Klaret), scs. Zogr. Mar. **проврѣзгъ**, cs. też **повръзгъ**, strus. **проврѣзгъ** (Srezn.), maced. *побрезг* (MRS), pol. *rozbrzask*, czes. *rozbřesk*, *zábřesk*, stczes. *zábřeska* (Flajšhans l. c.), sła. *rozbresk*, cs. **провръскъ**.

Brak dokładnych odpowiedników. Najbliższe nawiązania w bałt.: lit. *brėškis*, *brėška* 'świtanie, brzask' (LKŽod.), *brėkšta* 'świt', *brėkšti* 'świtać', por. też stind. *bhrājate* 'błyszczy', *bhrāj-* f. 'blask', *bhrājas-* n. 'ts.; błyszczenie'. Co do oboczności *-sk-* : *-zg-* zob. Shevelov PS 367—8.

Trautmann BSW 37, Fraenkel LEW 55, Mayrhofer KEWA II 529—30, Pokorny IEW 139, Vaillant GC III 397, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 150. *R.L. — T.Sz.*

brězgъ 2. *brězga* : **brěskъ 2.** *brěska*, **obrězgъ** : **obrěskъ** zach. 'przykry, cierpki smak'

brězgъ: ~ pol. z XVIII w. (L. stąd SWil.) *brzazg* 'przykry, cierpki smak trunku'. ~

brěskъ: ~ pol. wyjątkowe *brzask* 'cierpki, przykry posmak' (tylko L. w objaśnieniu hasła *obrzazg*), z L. u Jungmanna i Kotta czes. *břesk* 'ts.'. ~

obrězgъ: ~ pol. XVII—XVIII w. *obrzazg* 'przykry, cierpki smak trunku' (już w XVI w. u Mącz. np. 416 d/5 s. v. *stipticus* adi. *obrzaźny* obrzask w sobie mający albo zatykający, zapiekający), dial. *obrzyzg* (< *obrzézg*) 'zakwas w mleku' (Karłowicz SGP z Litwy; por. z Mazowsza *obrzazgowaty smak* 'drapiący w gardle'). ~

obrěskъ: ~ pol. od XVI w. *obrzask* 'przykry, cierpki smak trunku', u Mącz. np. 421 c/22 przykre kosztowanie *obrzask* czyniące, od których zwłaszcza język cierpnie; s. v. *stypticus* 424 b/19 zapiekający *obrzask* w sobie mający, zatwardzający (stąd, z L., czes. u Jungmanna i Kotta *obřesk* 'cierpki smak'), dial. *obrzask* 'smak w ustach nienaturalny i wstrętny' (Karłowicz l. c. z Augustowa). ~

Brak dokładnych odpowiedników ie. Najbliższe głosowo i znaczeniowo norw. *brisk* 'gorzki smak', *brisken* 'gorzki, cierpki' (ie. **bhrisqo-*). Pokorny IEW 172 uważa ie. **bhroisqo-* (> słow. *brěskъ*) : **bhrisqo-* 'gorzki (o smaku)' za rozszerzenie ie. **bhrēi-* 'ciąć', do którego należy psł. *bridъkъ* (wyrazy te łączył z psł. *brězgъ* Mikkola Balt. Slav. 35). Pierwotne znaczenie byłoby więc 'ostry smak' > 'przykry, cierpki smak'.

Berneker SEW I 85—6, Wood KZ XLV 61, Vasmer REW I 121. *R.L. — T.Sz.*

brěždžati *brěždžǫ* 'zaczynać świtać (o pierwszym brzasku dnia)'

~ stpol. *brzeżdżeć* 'dnieć, świtać' (Reczek SDP 31), czes. dial. moraw. *breždět'* 'świtać' (Bartoš DSM);

słe. *brẹ́žati breži* 'świtać', dial. doleńskie *brẹzẹ́ti -í* 'ts.' (por. solnce za goro *brezi*), *brẹzdẹ́ti -í* 'ts.'. ~

Może ślad pierwotnego czasownika stanu **brězg-ěti *brězg-i-*. Za istnieniem czasownika odpierwiastkowego wydaje się przemawiać stpol. *brzeżdże* i ros. dial. *брéзжет* (zob. s. v. *brězgati*). *T.Sz.*

brěždžiti sę *brěždžǫ sę* : **brěščiti sę** *brěščǫ sę* płn. 'zaczynać świtać (o pierwszym blasku dnia)'

brěždžiti sę: ~ stpol. już w XIV—XV w. *brzeżdżyć się* 'świtać, dnieć', *brzeżdżenie* 'brzask, świt', dial. *bryzʒy śe* 'zaczyna świtać' (Dejna AGK m. 756), *brzyżdży się* 'świta, dnieje' (Młpol., Śląsk), śląskie *bryżdży się* (o *-r-* zob. *brězgъ* : *brěskъ*) 'ts.' (Zaręba Siołk.), z Lubelskiego *bryżdżyć się* 'błyszczeć', stczes. XV w. *břěžditi sě -žd'u sě* 'świtać, dnieć' (Gebauer Sl.; wg Machka ES² 72 raczej *břiežditi sě*), dziś dial. *brejždit se, bryjdit se bryjdí se* 'ts.' (Kubín Kladsko, Hruška DSCh), sła. *brieždit' sa* 'ts.';

ros. *брéзжить* 3 sg. *брéзжит* 'ts.', *брéзжиться* 'ts.', dial. *брёзжиться* 'ts.' (SRNG). ~

brěščiti sę: ~ stpol. XVII w. (u Kn. s. v. *brzask*) *brzeszczyć się* 'świtać, dnieć' (z Kn. u L.). ~

Por. też z pref., np.: czes. dial. *rozbříždit se* 'rozednieć, zaświtać', sła. *rozbrieždit' sa, zabrieždit' (sa)* 'ts.', dial. *zbrieždit' sa* 'ts.' (Kálal), też należące do innej koniugacji: pol. dial. *rozbrzyżdża się* 'świta, dnieje', czes. dial. moraw. *rozbrežd'ovat' sa* 'świtać' (Bartoš DSM), w innych dial. np. *rozbrejždívat se, rozbrejžd'ovat se* 'ts.' (Machek l. c.).

Denominativum od *brězgъ* : *brěskъ*, o budowie zob. s. 57. *R.L.* — *T.Sz.*

bričь *briča* dial. płd. i wsch. 'narzędzie do cięcia, zwłaszcza nóż do golenia, novacula'

~ sch. dial. *brîč* m. 'brzytwa' (RSAN, od XVIII w. RJAZ), cs. бричь m. 'ts.', bułg. dial. zach. i płd. *брич* m. 'ts.' (Mladenov BTR, Mladenov Vidin 211, BDial. V 158, BER I 79; z bułg. rum. *brici* 'ts.', Mihăilă Impr. 44), maced. *брич* m. 'ts.' (już w XVI w., Giannelli Lex. Macéd. XVI 35, też dial. Małecki SW: *brič bríčuvi*);

strus. już w XI w. бричь m. 'brzytwa', ukr. dial. *бри́ч -ча* 'ts.' (Żel., Hrinčenko), *брич,, брыч(/), бреч* 'ts.; nóż, np. ostry nóż zrobiony z obłomka kosy' (KDA m. 157, s. 212—3, o zasięgu wyrazu Dzendzelivśkyj Zakarp. II m. 224, UZLP 26). ~

Por. czasowniki denominalne: sch. dial. od XVII w. *bríčiti brîčīm* 'golić', 'skrobać; ścierać, ocierać' (Vuk, RJAZ, RSAN, Elezović Kos.-Met.: *brīčìt brîčim*), bułg. dial. *бри́ча -чиш* : *бри́чим* : *бри́чêм* 'golić; kosić' (Gerov, Mladenov BTR, Vъglenov BEz XIII 258, BDial. I 243, II 71, 132), maced. *бричи* 'golić', przen. 'zdzierać, obdzierać', dial. *bríčini* 'golenie' (Małecki SW).

Nomen instrumenti do *briti*, o budowie zob. s. 102. *R.L.* — *T.Sz.* — *W.B.*

briděti *brid'ǫ* płd. 'być ostrym, piekącym, palącym, zwłaszcza o jedzeniu, zapachu'

~ słe. *bridẹ́ti -dím* 'być ostrym', 'piec, palić, o jedzeniu, zapachu, ranach', sch. od XVI w. *brídjeti -dīm* 'świerzbieć, swędzieć, piec', 'ciąć, siec, o wietrze', dial. 'pękać' (RSAN), bułg. dial. zach. *бриди́* 'wyczuwa się lekką chropowa-

tość pod palcami przy dotykaniu tkaniny' (BDial. I 243), 'dmie, tnie, o ostrym wietrze' (BER I 78, BDial. II 71). ~

Por. stpol. XV w. niepewne *brzydzieć* 'zachowywać się niedorzecznie'.

Denominativum od *bridъ*, o budowie zob. s. 47. *R.L. — T.Sz.*

briditi *brid'ǫ* 'ostrzyć', 'brudzić, zanieczyszczać', 'czynić wstrętnym, budzić wstręt', płn. **briditi sę** 'odczuwać wstręt, odrazę'

briditi: ~ pol. dziś przestarz. i dial. *brzydzić brzydzę* 'czynić coś wstrętnym, budzić wstręt', stpol. XV w. *nie brzydzi* 'non horret' (por. stpol. XV w. *brzudzić* 'brzydzić się, mieć wstręt'), XVI—XVII w. *brzydzić* 'budzić w kimś wstręt do czegoś, obrzydzać; czuć wstręt', dial. także 'brudzić, zanieczyszczać, oddawać kał' (Karłowicz SGP: Kujawy), czes. rzadkie *bříditi -dím* 'psuć; partaczyć', przestarz. też 'niepokoić, przerażać' (Jungmann), sła. *bridit' -dím* 'psuć', 'brudzić, brukać';

sże. *bridíti -dím* 'ostrzyć';

ros. dial. *брúдить* : *брудúть* 'swędzieć, świerzbieć' (SRNG), ukr. dial. od XVIII w. *брúдити -джу -дить* 'wywoływać odrazę, budzić wstręt' (Żel., Hrinčenko), brus. *брúдзіць -джу -дзіць* 'szpecić, czynić brzydkim', dial. 'brudzić, paćkać'. ~

briditi sę: ~ pol. od XV w. *brzydzić się* 'odczuwać wstręt, odrazę' (też dial. np. kasz. *břəʒəc są* Lorentz PW), stpol. też 'ulegać chorobie morskiej', czes. dial. laskie *břidit' se* 'odczuwać wstręt, odrazę', moraw. 'wariować (ze strachu)' (Bartoš DSM), sła. *bridit' sa* 'odczuwać wstręt, odrazę' (też dial. Buffa Dlhá Lúka);

ukr. od XVI w. *брúдитися* 'odczuwać odrazę, wstręt', brus. dial. *брúдзіцца* 'ts.' (Nosovič); z brus.: lit. *brìdytis* 'odczuwać wstręt' (Fraenkel LEW 59). ~

Por. strus. XIV w. **бридати -даю** 'ściągać usta cierpkim smakiem'.

Denominativum do adi. *bridъ*, o budowie zob. s. 57. Por. należące tu może łot. *brîdêt -ēju* 'karcić, łajać; ostrzegać; dręczyć, dokuczać', *brîdinât* 'karcić, łajać; ostrzegać' (Endzelin — Mühlenbach I 333, inaczej o wyrazach łot. Jēgers ZslPh XXVII 89—93). *R.L. — T.Sz. — W.B.*

bridъ *brida brido* 'ostry, tnący', 'cierpki, nieprzyjemny, o smaku', 'wstrętny, odrażający'

~ sła. dial. *brid* (nieodmienne adi.) 'brudny; odrażający, wstrętny';

sch. wyjątkowe w XVIII w. u Kavanjina *brid* 'ostry, cierpki, o smaku; srogi, surowy' (RJAZ);

strus. **бридьи** XI w. 'surowy, srogi'. ~

Por. substantiva powstałe na gruncie poszczególnych języków słow.:

1. *bridъ* (o budowie zob. s. 58—59): pol. dawne XVII w. (u Potockiego) *brzyd* 'brzydota, zło, ohyda', sła. *brid* 'brud, nieczystość; obrzydzenie'; sch. *brîd -da* 'krawędź, ostry kant; ostrze; grzbiet góry, grań', dial. 'kłucie, świerzbienie; ostra zima' (RJAZ, RSAN); ros. dial. *брúд -да* 'dym', *брыд -да* 'dym, czad, swąd; upał w powietrzu; brud' (Dal, SRNG), ukr. dial. *брид -ду* 'coś wstrętnego, odrażającego, brudnego' (Żel., Hrinčenko), *брид -да* 'wstrętny, obmierzły człowiek', brus. dial. *брыд -ду* 'brud; gorycz fermentujących substancji' (Nosovič), 'czad' (Jurčanka Mscisl.);

2. *brid'ъ* (o budowie zob. s. 80—1): ros. dial. *брыж -жа* 'ostry brzeg, kant' (SRNG: Smoleńsk), brus. *бриж -жа* 'ostry koniec, kant' (Nosovič);

3. *bridь*: pol. dial. *brzydź* : *brydź* f. 'brzydota, coś brzydkiego, wstrętnego', *brzydź* też 'brzydal' (Karłowicz SGP), sła. dial. *brid'* f. 'brud, nieczystość' (SSJ, Kálal); sch. rzadkie *brîd -di* 'krawędź, ostry kant' (stąd sże. *brîd -dį*

'ostra krawędź' Plet.: z Cigali), 'ostrze', 'grzbiet góry, grań' (RSAN); ukr. dial. *бридь* f. 'coś odrażającego, wstrętnego; wstręt, ohyda' (Żel., Hrinčenko);

4. *brida* (o budowie zob. 59—61): pol. dial. *brzyda* 'brzydota' (Karłowicz SGP); słe. *brída* 'jakiś ptak' (Plet.); ros. dial. *брúда* = *брыд* (SRNG), *брúда* m. i f. 'dokuczliwy, natarczywy człowiek' (Dal, SRNG), ukr. dial. *брúда* 'obrzydliwy, ohydny człowiek', brus. *брыдá* 'ktoś odrażający, łajdak, brzydal', dial. *брыда* 'ohyda, coś wstrętnego; łajdak, nikczemnik' (Nosovič);

5. *bridostь* : pol. dial. *brzydość* 'obrzydliwość; człowiek bezwartościowy, niepoń' (Karłowicz SGP); cs. **бридость** 'cierpkość; ostrość; surowość, srogość; odraza, brzydota', w XIV w. (Kronika Manasa) 'gorycz' (BER I 78); strus. od XI w. **бридость** 'cierpkość, gorycz; srogość', brus. dial. *брúдасць* 'paskudztwo, coś wstrętnego; podłość';

6. *bridota*: pol. od XVIII w. *brzydota* 'szpetota', 'coś szpetnego, brzydkiego', dial. kasz. *břədota* 'ts.' (Lorentz PW), sła. dial. *bridota* 'ohyda', 'odrażający, brudny człowiek' (Kálal); ukr. rzadkie *брудóма* 'obrzydliwość, wstręt; szpetota', brus. *брыдóма* 'coś wstrętnego, paskudztwo', 'ohyda, podłość', m. i f. 'ktoś wstrętny, obrzydliwy' (BRS);

7. ukr. dial. *брудúй -дiя* 'wstrętny, obrzydliwy człowiek' (Hrinčenko).

Od *briti brьjǫ*, z suf. *-dъ*. Podstawowe znaczenie 'tnący, ostry', stąd 'ostry, cierpki, nieprzyjemny, o smaku' > 'budzący odrazę, brzydki' (o rozwoju znaczenia Sławski JP XXXI 158—60).

Berneker SEW I 86, Sławski SE I 47, Vaillant BSL XXI 44, Pokorny IEW 166—7, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 3, 215, Skok ER I 209.

R.L. — T.Sz. — W.B.

bridъkъ *bridъka bridъko* 'ostry, acer', 'cierpki, gorzki, niesmaczny, acerbus', 'wstrętny, odrażający, szpetny, brudny'

~ pol. od XV w. *brzydki* 'bardzo niełady, foedus, turpis', stpol. XV—XVI w. też 'budzący niechęć, obrzydzenie', 'przykry, cierpki, kwaśny, surowy, severus', dial. śląskie 'brudny', kasz. *břëdki* 'brzydki, szpetny; zły, niemoralny; brudny' (Sychta SK), dłuż. dial. *bridki* 'szpetny, odrażający', 'miękkawy, weichlich', głuż. *bridki* 'szpetny, odrażający', 'mdły, o zapachu', czes. *břitký* 'ostry' (już stczes.), przen. 'bystry', przestarz. *břidký* 'odrażający, wstrętny, brudny' (już stczes.), stczes. też 'okrutny, sprawiający cierpienie; nieprzyjemny, przykry; szpetny, wstrętny', dial. *břidký* 'tłusty, o mięsie; odrażający, wstrętny' (Bartoš DSM), sła. *britký* 'ostry, wyostrzony', 'bystry, zjadliwy', 'silny, okrutny', *bridký* 'odrażający, wstrętny', dial. też 'gruby, obrzydliwie duży' (Kálal);

słe. *brídek -dka -dko* 'ostry, tnący', 'gorzki', sch. od XIV w. *brȉdak -tka -tko* 'ostry, dobrze tnący', 'szybki, gwałtowny, przenikliwy', 'zjadliwy, zły, srogi', od XVI w. *brȉtak* 'ostry', scs. **бридъкъ** 'ostry' (Supr.), cs. też 'cierpki; srogi, o chorobie; wstrętny, odrażający', maced. *бриток* 'ostry; złośliwy, zjadliwy';

strus. **бридъкыи** 'cierpki, kwaśny, gorzki' od XI w., 'surowy, srogi', ros. dial. *брúдкий* : *бридкóй* 'ostry, dobrze tnący', 'przenikliwy, chłodny, o wietrze', 'wstrętny, ohydny, obrzydliwy', *брыдкий* : *брыдкóй* też 'cuchnący, śmierdzący dymem, czadem' (SRNG), ukr. *брудкúй* 'szpetny, odrażający' (od XVI w., Tymčenko), dial. *бритькúй* 'ostry, dobrze tnący' (Żel.), brus. *брыдкі* 'szpetny, niełady; wstrętny; brudny', dial. też 'niesmaczny, o piwie' Nosovič, 'pełen swądu, zaduchu' Jurčanka Mscisl. (z brus.: lit. *brȉtkùs* 'okropny, szkaradny', Fraenkel LEW 59). ~

Por. powstałe na gruncie poszczególnych języków słow.:

1. *brid-ьnъ* (zob. *bridъ*): pol. wyjątkowe XVIII w. *brzydny* tylko comp. *brzydniejsza* 'brzydsza, gorsza' (L., SW); sło. *bríden -dna* 'ostry; gorzki', sch. *brîdan -dna* 'bolący, bolesny' (RSAN, RMat.), XVIII w. 'srogi, surowy', 'urwisty, stromy' (RJAZ); ros. dial. *брúдно* adv. 'wstrętnie, ob rzydliwie' (SRNG), ukr. dial. *брúдно* adv. 'ts.' (Hrinčenko), brus. dial. *брúдны* 'wstrętny, ohydny' (Nosovič);

2. abstractum *bridъkostь* (por. *bridostь* s. v. *bridъ*): pol. *brzydkość* 'brzydota, szpetota; coś niełądnego, szpetnego', stpol. XV— XVI w. 'uczucie wstrętu; rzecz brzydka; zgroza, klęska; nudności, wymioty, choroba morska', czes. rzadkie *břitkost* 'ostrość; zjadliwość', stczes. od XV w. *břidkost* 'ostrość; brzydota, nieczystość', sła. *britkosť* 'ostrość'; sło. od XVI w. *bridkôst* 'gorycz; strapienie, smutek; niepokój, trwoga, strach', sch. od XVI w. *brîtkōst* 'ostrość; wyrazistość' (RSAN), 'surowość'; ukr. *брúдкість -кості* 'ohyda, wstręt, brzydota, szpetota' (od XVI w., Tymčenko), brus. *брúдкасць* 'brzydota, szpetota; niegodziwość, nieprzyzwoitość', dial. 'brud, nieczystość; nieprzyjemny smak' (Nosovič).

Od adi. *bridъ*, z suf. *-kъ*. W poszczególnych językach słow. możliwe też nawiązania do verbum *briditi*, *briděti*. Por. lit. *bridùs* 'stary, zły' (LKŽod.).

Berneker SEW I 86, Sławski SE I 47, Vasmer REW I 123, Vaillant BSL XXXI 44, Skok ER I 211. *R.L. — T.Sz. — W.B.*

bríla zob. **bryla**

brínъ *brina* zach. i płd. (część zach.) 'jakieś drzewo iglaste, krzew iglasty: modrzew, Larix, jałowiec, Juniperus'

~ pol. dial. śląskie *brzyn*, *brzym -ma* 'modrzew' (asymilacja *b-n* > *b-m*; o zasięgu MAGP XI m. 549, Małecki — Nitsch AJPP m. 311, Zaręba AJŚ II m. 210), czes. dial. moraw. *břím -ma* 'ts.' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Gregor Slav.-buč.), laskie i śląskie *břem -ma* 'ts.' (Lamprecht Opava), dial. moraw. też w postaciach wykolejonych np. *dřín*, *dřeň*, *zdříně*, *dřenka* (Bartoš DSM, Machek ES² 73: pod wpływem *dřín*, psł. *dernъ*);

sło. *brìn brína* 'jałowiec' (Plet., SSKJ), 'modrzew, Larix meleze' (Skok ER I 211), dial. *brinj* 'jałowiec', sch. dial. *brîn -na* 'ts.' (RSAN), czak. *brìn -ína* : *brinj* 'ts.'. ~

Por. 1. sło. *brína* (: *brinja*) 'drzewo iglaste; jałowiec', dial. goreńskie 'świerk', rezjańskie 'sosna' (Plet., SSKJ, Slav. Leks. 207), sch. dial. *brína* 'jałowiec' (RSAN), 'świerk, picea' (Nitsch WP II 122);

2. coll. z suf. *-ьje*: sło. od XVI w. *brînje* 'jałowiec, krzew jałowca', sch. dial. *brìnje* 'jałowiec', czak. 'jagody jałowca', też NM *Brìnje* (Skok l. c.);

3. z suf. *-ъka*: pol. dial. śląskie *bžimka* 'modrzew' (Olesch Sankt Annaberg), stczes. XIV w. *břienka* 'jałowiec', u Jungmanna *břínka* 'ts.'.

Zmienność postaci i zasięg geograficzny przemawiają za pożyczką z przedie. substratu, zob. Machek LP II 155, ČSR 36—7, ES² 73 (łączy z gr. πρῖνος 'gatunek dębu, Quercus ilex'), Bezlaj Eseji 100, Skok ER I 211. — Mało prawdopodobne próby nawiązania do *briti* (Berneker SEW 86) czy wyprowadzania z germ. (Moszyński PZJP 44). *R.L. — T.Sz. — F.S.*

briti *brьjǫ* płd. i wsch. 'ścinać ostrym nożem włosy, zarost, golić, tondere, radere', partic. praet. pass. *britъ*

~ sło. *bríti brîjem* 'golić' (od XVI w., też dial., np. rez. Slav. Leks. 208), 'ostro wiać', *norce briti* 'dokazywać, stroić żarty', dial. *bríti se* 'zrzucać sierść,

pióra, liście' (Plet.), sch. od XVI w., dziś ludowe (RSAN) *brȉti brȉjēm* 'golić' (też czakaw. *brȉt* 'ts.' Petleva Etimologija 1967, 175, Skok ER I 209), w języku liter. i większości gwar zastąpione przez iterativum *brìjati brȉjēm* (od XVI w.), dial. czarnogórskie *brìvati -vam* 'ts.' (RSAN), dawne też 'ciąć, strzyc, dobrze ciąć, o szabli; kosić; ostro wiać' (RJAZ), partic. praet. pass. *brȉt*, cs. **брити** **брию** 'tondere' (Miklosich LP), **брити сѧ** XII w. 'golić się' (SJS), bułg. dial. *брúя* 'golić' (Gerv, Vъglenov BEz XIII 258), partic. praet. pass. *брúm* (Gerov);

strus. **брити** **брию** : **брѣю** 'golić', **бритисѧ** tylko 3 pl. **брѣютсѧ** 'ścinać sobie włosy brzytwą na ciele' (Srezn.), ros. *бритьбрéю брéешь*, partic. praet. pass. *брúтый* 'golić', dial. *бритьбрею брéешь* : *брóю брóешь* 'ts.', 'strzyc włosy, strzyc sierść', 'zbierać śmietanę z mleka', 'drapać się', 'świerzbieć' (SRNG, SRSO, Slovarь Rjazan.), z ros. fińskie dial. *bried'ie, briedidä, breida* 'golić' (Kalima SLO 64), ukr. *брúти брúю брúсиш*, partic. praet. pass. *брúтий* 'golić', przen. 'ostro ganić, łajać', brus. *брыць брыю брыеш* 'golić', dial. też przen. 'łajać, wymyślać' (Jurčanka Mscisl.). ~

Nowsze zapożyczenia (Machek ES^2 74): czes. przestarz. *břítibřiju* 'golić' (Přír. slov., też Kott Dod. DSM), sła. *brit'* 'ts.' (Kálal z M. Hodży).

Najbliżej stoją: stind. *bhrīṇáti* 'uszkadza', awest. *pairi-brīnənti* 'obcinają wokoło', śrirań. *brīt* 'odcięty', nper. *burrīdan* 'ciąć', *burīda* part. pass. < ***brīta-***, trackie βρίλων 'golarz'. Do ie. *bhrēi-* : *bhrī-* 'ciąć czymś ostrym' (< *bher-* zob. *borti*). — W słow. nastąpiła specjalizacja znaczenia 'ciąć' > 'ciąć włosy, zarost, golić'.

Rozwadowski WP II 119, Berneker SEW I 94, Mayrhofer KEWA II 532—3, Vasmer REW I 122, Kuryłowicz AI 123, Pokorny IEW 166—7.

R.L. — T.Sz. — F.S.

britva 'przyrząd do cięcia, nóż, zwłaszcza ostry nóż do golenia, novacula'

~ pol. od XIV w. *brzytwa* 'novacula', stpol. XVI w. też 'nóż' (Reczek SDP), dial. także *brzytew -twy* 'novacula' (np. Kucała PSM), kasz. *břətäv -tvе* : *břətva* (Lorentz PW) : *břëtva -tvе* (Sychta SK) 'ts.', dłuż. *britwa* : *britwej -twе* 'ts.', stdłuż. *britej -twе* 'ts.', głuż. *britej -twje* 'ts.', czes. od XIII w. *břítva* 'ts.', sła. *britva* 'ts.' (też dial. Sipos Bükk-Gebirge), u Kálala także 'nożyk', dial. *britef -tvi* 'novacula' (Buffa Dlhá Lúka);

słe. *brîtva* 'novacula' (od XVI w.), dial. zach. 'składany nóż kieszonkowy, scyzoryk' (Plet., SSKJ, Slav. Leks. 208: Rezja) : *brîtev -tve* 'novacula' (też dial. Tominec Črni vrh), u Plet. także wyjątkowe 'golenie', dial. *brîtvọ* n. 'novacula', sch. od XV w. *brìtva* 'novacula', 'ostry nóż' (RJAZ), dial. też 'kieszonkowy nóż składany, zwykle krzywy' (Vuk, Elezović Kos.-Met., RSAN), scs. **бритва** 'novacula', bułg. *брúтва* 'ts.', dial. 'nóż kieszonkowy' (Gerov, BER I 79, Stojkov Banat, Vъglenov BEz XIII 258);

strus. już XI w. **бритва** 'novacula', ros. *брúтва* 'ts.', dial. 'wielki ostry szeroki nóż do czyszczenia skóry' (Dal, SRNG), ukr. od XV w. *брúтва* 'novacula', dial. też *брúтôв* : *брытôв* 'ts.' (Dzendzelivśkyj Zakarp. II m. 224, o zasięgu w gwarach też Dzendzelivśkyj UZLP 25—6), brus. *брытва* 'ts.' (z pol. lub brus.: lit. *britvà* 'novacula' Fraenkel LEW 59). ~

Denominalne czasowniki: sch. dial. *brìtviti -vīm* 'golić; obgryzać liście, o kozach; ględzić; kłamać' (RSAN); strus. XVI w. **бритвити** 'golić', ukr. dial. *брúтвати -вaю -вaти* 'ts.' (Żel., Hrinčenko).

Nomen actionis (por. słe. *brîtev* 'golenie') > nomen instrumenti do *briti*.

R.L. — T.Sz. — W.B.

britъ *brita* dial. wsch. i czes. 'ostrze', 'coś uciętego, odciętego'

~ czes. książkowe *břit -ta* 'ostrze' (SSJČ);

ros. dial. *брит -ma* 'dolna część snopa; górna część snopa' (Dal), ukr. dial. *брит* m. 'kawałek materiału, z którego zeszyta jest halka' (Żel.). ~ Por. 1. ukr. dial. *бритъ* f. 'ostrze' (Żel.);

2. bułg. dial. *бръта* 'nóż kieszonkowy, scyzoryk' (Mladenov Vidin 211), ukr. dial. *брúта* 'płótno, płachta' (Hrinčenko).

Denominalny czasownik: czes. u Jungmanna *břititi -tím* 'ostrzyć', bułg. dial. *брúтим* (*се*) 'golić (się)' (Mladenov Vidin 211, Vъglenov BEz XIII 258).

Zapewne pierwotne abstractum do *briti*. Pierwotne znaczenie 'cięcie', stąd 'to, co tnie, ostrze': 'to, co zostało ucięte'. *R. L. — T. Sz.*

broditi *brod'ǫ* 'chodzić grzęznąc, chodzić z trudem przez wodę lub teren bagnisty; chodzić powoli, włóczyć się, wałęsać się', 'przechodzić przez wodę w płytkim miejscu, vado transire', 'powodować, że ktoś, coś brnie'; dial. zach. i płd. 'mącić, mieszać', płd. i wsch. 'burzyć się, fermentować'

~ pol. od XV w. *brodzić brodzę* 'chodzić, brnąć po wodzie, błocie, przez piasek, trawę itp.', stpol. *brodzić wodę* 'przebywać w bród, vado transire', w XVI w. też 'pogrążać się, tonąć; zagłębiać się, zapuszczać się (w sensie umysłowym)', dial. 'mieszać, mącić' (Karłowicz SGP: z okolic Łukowa, Nitsch DPŚ), kasz. *brozac* 'brnąć; snuć się (o dymie, mgle)' (Lorentz PW), sli. 'wlec się ociężałym krokiem', dłuż. *broźiś brożim* 'brnąć, vado transire', *słyńco broźi* 'słońce ma otok', głuż. *brodźić brodzu* 'chodzić po wodzie, błocie; wałęsać się, włóczyć się', czes. *broditi brodím* 'pławić, kąpać (konie, bydło)', rzadko 'wałęsać się, włóczyć się', *broditi se* 'chodzić po wodzie, błocie', stczes. od XIV w. *broditi brozu* 'ts.; brnąć w czymś' (dziś dial. moraw. Bartoš DSM), dial. wałaskie *smích mu v očoch brodil* 'igrał' (Bartoš DSM), płd.-wsch. 'przeszkadzać, bruździć' (Kubín Kladsko), sła. *brodiť brodím* : *brodiť sa* 'chodzić po wodzie, błocie, przechodzić przez wodę, głęboki śnieg', *brodiť* 'pławić (np. bydło)';

słe. *bróditi bródim* (u Plet. *bróditi brǫdim*) 'chodzić po wodzie, błocie, brnąć' (od XVI w.), 'chodzić bez celu, błąkać się; grzebać w czymś' (też dial. goreńskie, krańskie), przest. 'pływać, żeglować', dawne 'przewozić, przeprawiać', dial. 'pluskać, paćkać (np. przy jedzeniu); mącić (np. wodę)', sch. od XV w. *bròditi bròdīm* 'płynąć statkiem (od XVI w.); poruszać się, płynąć, przemijać', od XV w. 'przechodzić lub przewozić przez wodę, vado transire', dial. 'brnąć przez coś; płynąć (o rzece)' (RSAN), cs. **бродити брождж -диши** 'przechodzić, przeprawiać się, transire', bułg. *бро́дя бро́диш* 'błąkać się, wałęsać się', dial. 'vado transire; szukać; fermentować' (Gerov, Mladenov BTR), maced. *бро́ди* 'vado transire; pływać, płynąć na statku; błąkać się, wałęsać się';

strus. **бродити брожоу** 'vado transire', **бродитисѧ** 'ts.', ros. *броди́ть брожу́ бро́дишь* 'tułać się, włóczyć się; chodzić powoli, łazić; łowić ryby niewodem; fermentować', *дыру броди́ть* 'przebijać dziurę', dial. też 'chodzić po wodzie, błocie, wysokiej trawie' (Dal, SRNG, Slovarь Rjazan.), *броди́ть брод* 'wydeptywać lub wykaszać ścieżkę w zbożu, trawie przed koszeniem', *луга броди́ть* 'делить по душам, пролагая по траве бродом тропу' (Dal, SRNG), *броди́ться* 'chodzić po wodzie, błocie; paprać się, ciapać się; łowić ryby niewodem' (SRNG), ukr. *броди́ти броджу́ бро́диш* chodzić po wodzie, błocie, trawie; chodzić powoli, bez celu, wałęsać się; łowić ryby niewodem; fermentować', dawne *бродити* : *бродитися* 'przechodzić w bród' (Tymčenko), dial.

bojkow. *бродúти бróду* 'ts.' (Slav. Leks. 95), brus. *бradзíць бradжý бróдзiш* 'wydeptywać ścieżkę w trawie; fermentować, burzyć się'. ~

Na pierwotne iter. *brad'ati* wskazuje stpol. *podbradzać* (*konia*) 'pławić w wodzie płytkiej' (Cresc. 1549 s. 516).

Czasownik o potrójnej motywacji: iterativum do *bresti brьdǫ* : *brьsti bredǫ* (stąd znaczenie 'chodzić po wodzie, błocie, grząskim terenie'), causativum do tegoż czasownika (stąd 'powodować brnięcie, chodzenie po wodzie, błocie, grząskim terenie', np. 'pławić'), denominativum od *brodъ* (stąd 'przechodzić, przebywać w bród', por. w różnych językach zestawienie *brodъ broditi*). O budowie zob. s. 56—7. — Ze znaczenia kauzatywnego zapewne 'mącić wodę, mieszać', stąd zaś dial. 'burzyć się (o płynie), fermentować'. — Najbliższe odpowiedniki w bałt.: lit. *bradýti bradaũ* 'brodzić', łot. *bradît* : *bradât* 'ts.; kroczyć, iść; pleść głupstwa'. Por. płn. *brediti* s. v. *bresti*.

Van Wijk AslPh XXXVIII 3. *R.L. — W.B.*

brodъ *broda* 'płytkie miejsce w rzece lub jeziorze, przez które można przejść lub przejechać, vadum'

~ pol. od XIV w. *bród brodu* 'vadum', stpol. w XV w. wyjątkowe 'miejsce w rzece sztucznie przysposobione do łowienia ryb', XVI—XVII w. 'nurt, prąd, głąb, woda, rzeka', *w bród* 'brodząc; obficie' (od XVI w.), dłuż. *brod -a* 'vadum', głuż. *bród broda* : *-u* 'ts.', czes. od XIV w. (jako NM już w XIII w.) *brod -u* 'ts.; miejsce, gdzie pławi się lub poi bydło', poet. też 'strumień (np. łez, krwi)', sła. *brod -u* 'vadum', przest. *brody* pl. 'mnóstwo, wielka ilość';

sże. *brȏd -a* 'vadum, przeprawa' (Pleteršnik, od XVI w.), 'prom, czółno do przewozu przez wodę', dawne XVI—XVII w. 'przystań, port', sch. *brȏd bròda* 'statek, łódź' (od XIV w.), 'vadum' (od XIII w.), dial. 'płytkie miejsce przy brzegu rzeki, gdzie się poi bydło, pierze bieliznę itp.; miejsce w jeziorze, gdzie się łowi ryby; miejsce na rzece odpowiednie do budowy młyna wodnego' (RSAN), cs. **бродъ** 'vadum', bułg. *брод бро́дът* 'ts.', maced. *брод* 'ts.';

strus. **бродъ** 'vadum', rus.-cs. u Jana Egzarchy w znaczeniu anatomicznym, ros. *брод бро́да* 'vadum; przejście, przekroczenie rzeki w płytkim miejscu', dial. też 'przejście po podściółce przez mokre, błotniste miejsce; strumyk; ścieżka w trawie lub zbożu (wydeptana lub wykoszona); ścieżka; rodzaj niewodu' (Dal, SRNG), ukr. od XV w. *брiд бро́ду* 'vadum', dial. 'potok, strumyk' (Hrinčenko), *брод* 'nizina na lewym brzegu rzeki' (Polesье 218), brus. *брод бро́ду* 'vadum; ślad w trawie'. ~

Por. inne formacje dewerbalne: sże. *brȇst -tî* 'vadum' (Plet.), stczes. *břístie* 'vadum', *Bříství*, ludowe *Břístev* NM (od XVI w., Profous MJČ I 193—4), ros. dial. *бред* 'брод в озере' (SRNG).

Deverbativum do *bresti brьdǫ* : *brьsti bredǫ*, o budowie zob. s.58—9. Dokładny odpowiednik w lit. *brãdas* 'połów ryb' : 'błoto' (LKŽod.), por. też *bradà -ôs* 'bród; wielkie błoto (np. na drodze)'. — W poszczególnych językach słow. wtórne nawiązanie do *broditi*.

Berneker SEW I 86—7, Trautmann BSW 37, Vasmer REW I 174.
R.L. — W.B.

brodьnъ 'do przebrnięcia, dający się przebrnąć, wymagający brodzenia'

~ głuż. *přebrodny* 'dający się przebrnąć, przejść w bród' (Pfuhl), czes. *brodný* 'ts.';

sże. *bróden* 'odnoszący się do przeprawy; żeglowny', sch. *bròdan* 'żeglowny', 'dający się przejść w bród; odpowiedni do przechodzenia w bród' (RSAN), 'dotyczący statku, okrętu', bułg. *бро́ден* 'odnoszący się do brodu' (BER I 80);

ros. dial. *бро́дный* 'płytki, po którym można brodzić; pulchny (o śniegu)' (SRNG), *бро́дный путь* 'grząska, błotnista droga; droga pokryta świeżym, sypkim śniegiem' (Dal). ~

Adi. do *broditi brod'ǫ*, *brodъ* z suf. *-ьnъ*. *R. L. — W.B.*

brodьn'ъ *brodьn'a* : **brodьn'a 2.** f. : **bredьn'ъ** *bredьn'a* : **bredьn'a 2.** f. dial. płn. 'rodzaj sieci rybackiej, którą się łowi brodząc po wodzie'

brodьn'ъ: ~ pol. dial. *brodzień* 'mały niewód z matnią lub bez, czworoboczny, podłużny' (Karłowicz SGP);

ros. dial. *бро́день -дня* 'niewielki niewód ciągniony przez brodzących po wodzie ludzi' (Dal, SRNG). ~

brodьn'a: ~ stpol. w XVI w. u Klonowica *brodnia* 'sieć rybacka sporządzona z łyka', dial. 'sieć rybacka do połowu drobnej ryby' (Karłowicz SGP: z Tykocińskiego), por. *zabrodnia* 'ts.' (Cresc. 1549 s. 641, Brückner AslPh XI 123). ~

Z innymi suf. w takich samych znaczeniach: pol. dial. *brodnik* : *brodniak* (Karłowicz SGP: z Litwy, też u Żeromskiego), kasz. *brodzanka* (Karłowicz SGP); ros. *бро́дник* (Dal, SRNG), brus. *брадні́к -ні́ка́*, dial. poleskie *бродни́к* (Polesье 166).

bredьn'ъ: ~ ros. *бре́день -дня* 'niewielki niewód ciągniony przez brodzących po wodzie ludzi', dial. 'rodzaj dużej wierszy' (SRNG), ukr. *бре́день -дня* 'krótka sieć rybacka' (Hrinčenko), brus. dial. poleskie *бре́день* 'średnia przenośna sieć rybacka' (Polesье 166). ~

bredьn'a: ~ ros. dial. *бре́дня* 'rodzaj sieci rybackiej używanej do połowu w płytkich miejscach' (SRNG), ukr. dawne *бредня* 'łowienie ryb przy pomocy ręcznej sieci' (Bilećkyj-Nosenko). ~

Z innym suf. w tym samym znaczeniu: ros. dial. *бре́дник* (Dal, SRNG).

Do *broditi brod'ǫ* i *bresti brьdǫ* : *brьsti bredǫ*. Uderzają bliskie odpowiedniki na gruncie bałtyckim: lit. *bradìnė -ės* 'sieć ciągniona przy pomocy łodzi', *bradìnė* : *bradinỹs* 'sieć ciągniona przez dwu brodzących ludzi', *bridinỹs* 'ts.', łot. *bradenis* : *bradinis* : *bridenis* 'mała sieć, sieć ciągniona przez brodzących ludzi'. Por. też inaczej zbudowane lit. *brìdė* 'sieć', łot. *bridžas* 'rodzaj sieci'. — *Brodьn'a* : *bredьn'a* to skonkretyzowane pierwotne nomina actionis (zob. *bredьn'a* : *brodьn'a*, por. ukr. *бредня* 'łowienie ryb przy pomocy ręcznej sieci', też lit. *brãdas* 'połów ryb') do *broditi* i *bresti*, w których to czasownikach również pojawia się znaczenie 'łowić ryby niewodem brodząc po wodzie' : pol. dial. kasz. *brozёc* 'zastawiać sieć na węgorze' (Sychta SK), ros. dial *брести́*: *броди́ть* 'łowić ryby niewodem w płytkim miejscu' (SRNG), ukr. *броди́ти* 'ts.'. Por. też inne deverbativa do *bresti* : *broditi*: pol. dial. kasz. *bróżka* 'mały niewód do ciągnięcia wzdłuż brzegu' (Sychta SK), ros. dial. *брод* 'rodzaj sieci', *бре́де́ц* : *броде́ц* 'ts.', ukr. dial. *броді́к* 'rodzaj małego niewodu służącego do łowienia ryb przy brzegu' (Berlizov Leksyka rybalьstva ukraïnsьkych hovoriv Nižnьoho Podnistrov'ja 31—2). — Postaci *brodьn'ъ* : *bredьn'ъ* to substantywizowane przymiotniki *brodьnъ* : **bredьnъ* (por. *bredьn'a*) do *broditi* : *bresti*, o budowie zob. s. 80—1.

K. Moszyński KMP 167. *W.B.*

brodьn'a 1. zob. **bredьn'a 1**

brodьn'a 2. zob. **brodьn'ъ**

brojiti *brojǫ* 'ciąć', płd. 'liczyć', płn. 'czynić, robić, wyrządzać', zwłaszcza 'czynić coś złego, postępować nieprzyzwoicie'

~ pol. *broić brojȩ* 'dokazywać, psocić, płatać figle', w XV w. tylko 'czynić,

wykonywać, facere', w XVI w. już także w znaczeniu negatywnym, a więc nie tylko 'czynić, robić, wykonywać, sprawiać, trudzić się, borykać się' ale też 'czynić, popełniać coś złego', 'awanturować się, pastwić się, znęcać się', 'swawolić', *broić* figle, psoty 'dokazywać', u Reja: miecz *broi*, siecze a morduje 'tnie' (por. dial. miecz *brojący* Karłowicz SGP), dial. zwykle w znaczeniu negatywnym 'czynić coś złego, powodować kłopot, dopuszczać się czegoś, dokuczać, psocić; krzyczeć na kogoś o coś złego', szczątkowo jednak zachowane też pierwotne znaczenie pozytywne, tak więc u Olescha Sankt Annaberg 'wyrządzać coś złego albo coś dobrego', stpol. XVI w. *broić się* 'poruszać się, kręcić się, kłębić się; źle postępować, awanturować się, swawolić; gotować się do walki, walczyć, bronić się', dłuż. *brojś broju* 'rozsypywać, trwonić, marnować' (dial. *brojiś -jim* 'ts.'), *brojś se* 'kręcić się, wałęsać się', głuż. *brojić broju* 'trwonić, marnować, rozrzucać' (też dial. Michalk Neustadt), czes. *brojiti -jím* 'szemrać, burzyć się przeciw komuś, oponować', dial. moraw. 'figlować, psocić' (Bartoš DSM), stczes. XIV w. *brojiti sě broju sě* 'wałęsać się', sła. *brojit' -jím* 'szemrać, burzyć się przeciw komuś, oponować', dial. wsch. *brojic* 'figlować, psocić', 'zadawać się z chłopcami' (Kálal);

słe. przestarz. *brójiti -jim* 'liczyć' (podejrzane o pożyczkę z sch. lub cs.), w XVI w. u Megisera też 'spostrzegać; rozumieć', sch. od XIV w. *bròjiti -jīm* 'liczyć', 'uważać, sądzić coś; znaczyć, mieć znaczenie; czytać; mówić wyraźnie; objaśniać, tłumaczyć' (RSAN), cs. **броити броѭ** 'liczyć', bułg. *броя́ бро́йш* 'ts.; płacić', dial. 'uważać', *бро́им* 'określać liczbę przez wyliczanie po kolei' (Mladenov Vidin), maced. *брои* 'liczyć' (też dial. *brujím* : *brója bruíš* Małecki SW), przen. 'uważać';

ros. dial. *бро́ить* 'szperać, gmerać, grzebać' (Dal, SRNG), ukr. *бро́їти бро́ю бро́їш* 'dokazywać, figlować', stukr. XVI—XVIII w. 'czynić, robić coś złego' (u Żel. *броїти зло́є* 'czynić zło, powodować nieszczęście'), XVIII w. *бро́ити* : *бро́итися* 'postępować wbrew zasadom prawa, wykraczać przeciw czemuś' (Bilećkyj-Nosenko), dial. bojkowskie *бро́йе́ти* 'psocić, figlować' (Slav. Leks. 95), brus. dial. *броіць* 'swawolić, postępować nieprzyzwoicie' (Nosovič). ~

Z pol.: lit. dial. *brãjyti* 'dokazywać, bawić się', również *brajóti* 'ts.' (LKŽod.).

Iterativum do *briti*, o budowie zob. s. 56—7. Pierwotne znaczenie 'ciąć, nacinać' zachowane szczątkowo (np. stpol. XVI w. *miecz broi* 'tnie'), stąd uogólniono 'czynić, robić, wyrządzać', co do rozwoju znaczenia negatywnego por. słe. *norce briti* 'dokazywać, swawolić'; płd.-słow. 'liczyć' od 'nacięcia, karbowania'. *R.L. — T.Sz. — F.S.*

brojь *broja* dial. płd. 'liczba, numerus'

~ sch. od XV w. *brôj bròja* 'liczba, cyfra, numerus; ilość', dial. 'liczenie', 'litera', RSAN (z sch. zapewne słe. przestarz. *bròj brója* 'liczba'), bułg. *брой бро́ят* 'liczba, cyfra; numer' (też dial. np. Stojkov Banat), maced. *број* 'liczba, ilość'. ~

Por. nowsze derywaty od *brojiti*:

1. pol. dial. kasz. *broje -jów* pl. 'dokazywanie' (Sychta SK), czes. rzadkie *broj* m. 'bój, walka' (SSJČ), sła. poet. przestarz. *broj -ja* 'drużyna, hufiec wojskowy' u Kálala 'zbroja';

2. czes. rzadkie poet. *broj -je* f. 'zbroja', u Jungmanna 'ilość; niepokój, zamęt, tumultus', stczes. XIV w. niejasne *broj* 'municulum' czy 'muticulum' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret);

3. pol. dial. kasz. *broja* 'ten lub ta, co broi' (Sychta SK); sże. *brǫ̂ja* 'mieszanina; brud (o jedzeniu); zamęt'; brus. dial. *бро́йка* 'psotnik, zbytnik' (Nosovič).

Psł. dial. *brojь* 'numerus' — stare nomen z wokalizmem *-o-* do *briti* (Shevelov PS 109, Vaillant GC III 417), o budowie zob. s. 58—9. Pierwotnie zapewne 'nacięcie, karb' > 'nacięcie na karbowanym kiju służącym do liczenia' > 'liczba oznaczona nacięciem' (zob. Skok ER I 209). *R.L. — T.Sz. — W.B.*

broněti *broněję* : **bruněti** *bruněję* 'bieleć, lekko brązowieć, stawać się jasnym, błyszczącym'

broněti: ~ sła. *broniet' -nie, -nejú* : *broniet' sa* 'ciemnieć, pokrywać się jasnobrunatnym kolorem', poet. 'czerwienić się', u Kálala 'rumienić się, o owocach; rozbłyskiwać się, rozjaśniać się (na wschodzie)', u Jungmanna sła. *broněti -ním* 'żółknąć, brązowieć';

ros. dial. *броне́ть -не́ет* 'dojrzewać, o owsie', 'bieleć, siwieć', ukr. *брони́ти* 'dojrzewać' (Rudnyćkyj ED 215). ~

Por. ros. dial. *брони́ться* 'kłosić się, o owsie' (SRNG).

bruněti: ~ sże. dial. wsch.styryjskie *brunéti -ním* 'brązowieć, dojrzewać, o zbożu';

ros. dial. *бруне́ть -не́ет* : *-ни́т* 'dojrzewać, o owocach, zbożu', 'bieleć, siwieć' (SRNG). ~

Por. ukr. *бру́нитися* 'pączkować, o drzewach'.

Z wokalizmem *-y- bryněti*: ros. dial. *брыне́ть брыни́т* 'bieleć, siwieć; bielić się, jaśnieć' (Dal, SRNG), ukr. *брини́ти бриніє* 'stawać się, być ledwie widocznym' (Hrinčenko);

por. ros. dial. *бры́ня* 'przezwisko człowieka rudego' (SRNG).

Inchoativa do *bronъ* : *brunъ*, o budowie zob. s. 47. Postać pierwiastka *bryn-* może być stara, Pokorny IEW 136—7 obok *bhro-no-* : *bhrou-no-* rekonstruował też adi. *bhrū-no-* (stwniem. *brūn*, ags. *brūn*, zob. *bronъ*). *R.L. — W.B.*

bronъ *brona brono* : **brunъ** *bruna bruno* 'o jasnej, błyszczącej barwie, zwłaszcza białawy i jasnobrązowy'

bronъ: ~ pol. dial. śląskie, wlkpol., kasz. *brony* : *bróny* : *bronny* : *bruny* 'o barwie sierści: gniady, kasztanowaty, brunatny, brązowy, ogorzały, śniady, przyczerniały, siny' (Zaręba NB 23—4), czes. przestarz. *broný* 'biały, o maści konia' od początku XIV w. (SSJČ), dawne też *bronný* 'ts.' (Jungmann), sła. *bron(ý)* 'białawy, o maści konia' (Kálal);

chorw.-cs. XIV—XV w. **бронъ** 'biały, albus' (SJS);

rus.-cs. **бронъıи** 'biały, płowy, siwy; pstry, srokaty, o maści konia' (Srezn., SJS, zob. Sbornik Sobolevskij 122). ~

Nowsze derywaty powstałe zapewne na gruncie poszczególnych języków słow.:

1. substantywizowane adi. f. *brona*: czes. przestarz. i poet. *brůna* 'biały, siwy koń', stczes. *bróna* 'ts.' (stąd stpol. XV w. *bruna* 'gniadosz albo siwek'); ros. dial. *брона* 'kłos owsa lub innych roślin nachylony w jedną stronę' (Dal, SRNG);

2. *bronьcь* (substantywizowane adi., o suf. *-ьcь* zob. s. 99—100): stczes. XIV w. *bronec -ncě* 'kdo je broný'; ros. dial. *бронéц -нцá* 'rośliny, np. różne gatunki widłaka, Lycopodium, czworolist, Paris quadrifolia, gruszyczka okrągłolistna, Pirola rotundifolia' (SRNG), brus. dial. *бронéц -нцá* 'roślina biedrzeniec mniejszy, Pimpinella saxifraga' (Nosovič);

3. abstractum *bronь* f. : czes. przestarz. i poet. *broň* m. 'biały koń' (SSJČ), sła. poet. *broň* f. 'czerwień (krwi, twarzy)' (SSJ), u Kálala *broň šťastia* 'blask szczęścia'; ros. dial. *бронь* f. 'kłos owsa; kłosy i źdźbła słomy pozostałe przy układaniu zboża w stodole', *броня* 'kłos owsa' (SRNG);

4. zob. s. v. *bronьka.*

brunъ: ~ pol. dial. *bruny* = *brony* (nie można jednak wykluczyć wpływu śrwniem. *brūn*, dniem. *brūn* 'brunatny, brązowy');

słe. *brûn* 'czerwonawy, płowy, o dojrzałym zbożu';

ros. dial. *бру́ный* 'podsmażony, o maśle' (SRNG). ~

Wskazujące na taką postać nowsze derywaty powstałe zapewne na gruncie poszczególnych języków słow.:

1. *brunьcь* (substantywizowane adi., o suf. *-ьcь* zob. s. 99—100); ros. dial. *брунéц -нцá* 'rośliny, np. widłak, Lycopodium, czerniec gronkowy, Actaea spicata, biedrzeniec mniejszy, Pimpinella saxifraga' (SRNG);

2. pierwotne abstractum *brunь* f.: ros. dial. *брунь* f. 'kłos trawy, zwłaszcza owsa; grono jagód' (SRNG);

3. *brunьka* zob. s. v. *bronьka.*

Por. słe. *brnît* 'pełny, o kłosach' (Bezlaj ES poskusni zvezek 10).

Wysunięto dwa możliwe objaśnienia wyrazu:

1. Przyjmując za pierwotną jedynie postać *bronъ* identyfikuje się ją ze stind. *bhradnáḥ* 'czerwonawy, żółtawy, płowy, zwłaszcza o maści koni' (tak już Miklosich EW 22). W tym przypadku postaci z wokalizmem *-u-* tłumaczyłyby się pomieszaniem *bronъ* z niemiecką pożyczką (śrwniem. *brūn*, dniem. *brūn*, niem. *braun* 'brunatny, brązowy'), por. pewne zapożyczenia (Kiparsky GLG 143, Hinze WDLP 137), np. pol. dial. kasz. *brün* : *brünï* 'brunatny', dłuż. *bruny* 'ts.', głuż. *bruny* : *bróny* 'ts.', czes. dial. *bruný* 'ts.', słe. *brûn* 'ciemnobrązowy' lub w płd.słow. z pożyczką włoską (włos. *bruno* 'brunatny, ciemny'), np. sch. dawne *brun* 'brunatny'. Objaśnienie to nie tłumaczy wokalizmu zredukowanego i wokalizmu *-y-* (zob. niżej), a także występowania postaci *brunъ* w gwarach wsch.słow.

2. Oboczne postaci *bronъ* : *brunъ*, a także postaci z wokalizmem zredukowanym (zob. *brъněti*) i wokalizmem *-y-* (zob. *bryněti* s. v. *broněti*) kontynuują ie. pierwiastek **bher-* 'błyszczący, jasnobrązowy', a więc *bhro-* : *bhrou-* : *bhrū-* (Pokorny IEW 136—7), z formantem *-no-*. Stwniem., śrwniem. *brūn* 'błyszczący, brązowy', ags. *brūn* 'ts.', stnord. *brūnn* 'ts.' byłyby bliskimi postaciami prapokrewnymi. — Na ogólnosłow. zasięg wyrazu wskazują derywaty. Pierwotne znaczenie 'błyszczący, jasny, biały' nie tylko o maści koni, jak świadczą liczne nazwy roślin z białymi, jasnymi kwiatami lub jagodami.

Trautmann BSW 35, Herne SF 106—7, Vasmer REW I 125, Moszyński PZJP 240, KMP 245, Mayrhofer KEWA II 451, Pokorny IEW 136—7, Bezlaj ES (posk.) 10, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 3, 151—3.

R.L. — T.Sz. — W.B.

bronьka : brunьka 'coś błyszczącego, białawego, jasnobrązowego'

bronьka: ~ bułg. dial. rodopskie *бро́нка* 'pryszcz, wrzód (пъпка, цирей)' (BDial. V 158), maced. *бронка* 'pryszcz';

ros. dial. *бро́нка* 'kłos owsa lub innej rośliny zwisający kiściami w jedną stronę' (Dal). ~

brunьka: ~ bułg. dial *бру́нка* 'pryszcz, wrzód' (BDial. II 132), maced. *брунка* 'pryszcz', dial. *брука* 'ts.';

ukr. *бру́нька* 'pączek rośliny' (Hrinčenko, Żel., Tymčenko). ~

Por. z wokalizmem zredukowanym sch. *bȓnja* 'pączek drzewa owocowego' (zob. *brьněti*).

Od *bronъ* : *brunъ* z suf. *-ьka* (zob. s. 94—5). Nazwy różnych przedmiotów od ich błyszczącej, białawej lub jasnobrązowej barwy. *W.B.*

brosky *broskъve* 'kapusta ogrodowa, Brassica oleracea'

~ stpol. *broskiew broskwie* od XV w. (gen. *-e* u Mącz. 385 c), notowane jeszcze przez L. (dziś *brzoskiew*, znane od XV w., powstałe ze zmieszania z *bersky* 'Prunus persica'), stczes. *broskev* 'Brassica' (Machek ČSR 113, ES); słe. *bróskev -kve* : *brôskva* 'Brassica oleracea' (też wtórnie ze zmieszania z *bersky* : *brę̀skev -kve*), sch. *brȍskva* od XV w. 'ts.', dial. czak. *brʷõskva* (z wyspy Susak, Hamm, Hraste, Guberina HDZ I 153). ~

Z łac. lud. *brasca* ⟨ łac. *brassica* 'kapusta' (por. włos. *brasca*).

Berneker SEW 87—8, Kiparsky GLG 121. *F.S.*

brotiti *brotʹǫ* : **brotʹiti** *brotʹǫ* 'barwić korzeniem marzanny, farbować na czerwono'

~ pol. literackie od XVII w. *broczyć broczę* (krwią, we krwi) 'krwawić, wydzielać krew z rany', 'płynąć (o krwi), nurzać we krwi' (wyjątkowo w dial.: *bročyć* 'krwawić', Olesch Sankt Annaberg, *brocyć* 'ts.', Szymczak Domaniewek), przestarz. i poet. od XVIII w. też 'zalewać, zlewać, zwilżać, np. wodą, potem' (wyraz pol. podejrzany o pożyczkę z ukr., za czym nie przemawia jednak chronologia ani gwary, zob. *brotʹь*), czes. rzadkie *brotiti brotím krví* 'plamić krwią', stczes. od pocz. XIV w. *brotiti brocu* 'czerwienić' (tylko w formie partic. praet. pass. *brocen*);

słe. *brǫ́čiti -čim* 'barwić marzanną', 'barwić na czerwono' (wg SSKJ *brǫčiti -čim* dial. goreńskie 'barwić na czerwono'), sch. *brȍćiti brȍćīm* 'barwić na czerwono' od XIX w. (też u Vuka), cs. **брошτити брошτѫ** 'ts.' (Miklosich LP), poświadczone tylko w partic. praet. pass. **брошτенъ** 'zabarwiony na czerwono, czerwony' (ib,. SJS), bułg. dial. *бро́ждя* 'barwić na czerwono', *бро́ждя се* 'barwić się na czerwono za pomocą barwnika z marzanny', 'czerwienić się np. ze wstydu' (Mladenov BTR);

rus.-cs XII w. **брощити брощоу** 'barwić na czerwono', ukr. prowinc. *брочúти* 'ts.' (Żel.), stukr. XVIII w. *брочити* 'zalewać krwią, krwawić' (Tymčenko). ~

Denominativum od *brotʹь*, o budowie zob. s. 57. Występujące poza czes. formy z *-tj-* w infinitiwie mogą być wtórne z wprowadzeniem *-tj-* z 1 sg. praes. i z rzeczownika.

Nitsch Studia 72—6, Sławski SE I 42, Rozwadowski Studia 31—5. *R.L. — T.Sz. — F.S.*

brotʹiti zob. **brotiti**

brotʹь *brotʹa* 'marzanna, Rubia tinctorum', 'farba czerwona przygotowana z korzeni tej rośliny'

~ pol. dawne i wyjątkowe od pocz. XVII w. *brocz* f. (podejrzane o pożyczkę z ukr., Nitsch Studia 74, por. jednak Rozwadowski Studia 32—5) 'czerwony płyn, czerwony sok' (z L. u Jungmanna *brot' -i* f. 'ts.'), dial. kresowe 'marzanna, Rubia tinctorum' (zob. Nitsch l. c.), stłuż. *brot'* (Machek ES² 68), stczes. *broc -ce* m. 'Rubia tinctorum' (tylko u Jungmanna);

słe. *brȍč brǫ́ča* 'Rubia tinctorum' (Plet.; wg SSKJ dial.), 'farba przygotowana z tej rośliny', *brȍšč brǫ́šča* 'ts.', sch. *brȍć brȍća* 'ts.' (też u Vuka) od XVI w., dial. 'Rubia peregrina' (RSAN; inne postacie na oznaczenie roślin Rubia peregrina i Rubia tinctorum np. *broš*, *brošč* i szereg derywatów

zob. Simonović Bot. reč. 405; postacie *broš*, *brošč* z Šuleka niepewne; z sch.: rum. *broci* 'Rubia tinctorum'), cs. **брошть** m. 'purpura, szkarłat', bułg. *бро́жд* pl. *бро́ждове* (z wtórnym udźwięcznieniem zam. pierwotnego *-št-*, BER 80) 'Rubia tinctorum', dial. *брош* 'korzenie rośliny Rubia tinctorum, służące jako czerwony barwnik' (Gerov Dop., BDial. I 69: Strandża, II 132: Rodopy), też 'kolor czerwono-brązowy' (Stojkov Banat), dial. z Breznika (z *-tj-* > *-č-*, BER 81) *брочʼ* 'Rubia tinctorum' (Mladenov BTR, Gerov l. c.), maced. dial. *брок* 'ts.' (Vidoeski Kumanovo 71, 259);

rus.-cs. XII w. **брощь** 'purpura, czerwień, czerwona farba', ukr. prowinc. i dial. *бря́ч брочá* 'Rubia tinctorum' (Żel.), 'janowiec barwierski, Genista tinctoria' (Hrinč.), *brošč krasylnyj* 'Rubia tinctorum', *брочʼ* 'ts.', *broča* 'ts.' (Makowiecki Sł. bot. 31, Rudnyćkyj ED 212). ~

Na pierwotne **brotъ* (zob. *brotiti*) wskazują: stczes. XVI w. *brotec* 'Rubia tinctorum' (Gebauer Sl.), sła. *brotinka* 'Crucianella' (Machek ČSR 219—20). Por. też ukr. dial. (z Beskidów) *bróčka* 'czerwony pas'.

Prapostać i etymologia niepewne. Nie wykluczona jakaś stara pożyczka (za tym przemawia zmienność postaci). Z wielu prób objaśnienia (szczegółowy przegląd u Nitscha Studia 72—6) najbardziej zasługuje na uwagę łączenie z gr. βρότος 'krew, posoka' (zob. jednak Frisk GEW I 271, Pokorny IEW 735 wyprowadzający wyraz z ie. **mer-* 'umierać') albo z łot. *brakas* 'krwotok połogowy'.

Berneker SEW I 88, Rozwadowski RS II 78—9, Studia 31—5, Nitsch Studia 72—6, Kiparsky GLG 22, Sławski SE I 42, Rudnyćkyj ED 212. O rozpowszechnieniu wśród ludów słow. barwnika otrzymywanego z korzenia marzanny zob. Moszyński KLS² I 383—4. *R.L. — T.Sz. — F.S.*

brękъ *brǫka* dial. zach. 'żuk, chrząszcz'

~ pol. dial. *brąk* 'chrabąszcz' (Gruchmanowa Kramska), dłuż. (już u Chojnana XVII w.) *bruk -ka* 'chrząszcz, żuk', głuż. *bruk -ka* : *brunk -ka* 'ts.' (z wtórnym *-n-* nierzadkim w wyrazach dźwkn., por. np. *brękati*), czes. *brouk -ka* 'ts.', 'mruk', 'dziecko' (pieszczotliwie). ~

Stare nomen agentis do *brękati*, o budowie i apofonii zob. s. 58—9; paralelne nomen actionis zachowane w sch. *brûk* 'brzęk, brzęczenie' (RSAN).

Berneker SEW I 88. *R.L.*

bručati zob. **brukati 1**

bruditi *brudʹǫ* dial. płn. 'walać, brukać, czynić brudnym'

~ pol. od XVI w. *brudzić -dzę* 'walać, brukać, czynić brudnym', w XV w. tylko formacje prefiksalne *po-brudzić*, *z-brudzić*, głuż. *brudźić -dźu* 'mącić (wodę); walać, brukać; wałęsać się, włóczyć się, próżnować', sła. *za-brudit'* 'zbrukać, powalać' (Kálal z Hviezdoslava), dial. wsch. *brudzic* 'walać, brukać' (Buffa Dlhá Lúka):

ukr. dial. *бря́дити -джу -дить* 'walać, paćkać' (Hrinčenko) : *брядúти* 'ts.' (Żel.), brus. *бря́дзіць -джу -дзіць* 'ts.'; śmiecić'. ~

Por. stpol. XV w. *brzudzić* 'brzydzić się, odczuwać wstręt, fastidire', czes. *bříditi -dím* 'robić źle, po partacku', *bříditi vino* 'rozrzedzać wodą', dial. moraw. *zabřidit* 'uwalać, pomazać; uczynić wstrętnym', laskie *zbřudit' se* 'zbrzydnąć', *zabřuděný* 'powalany', sła. *bridit'* 'czynić wstrętnym'.

Denominativum od *brudъ* (Sławski JP XXXI 158—60), o budowie zob. s. 57. Mniej prawdopodobne objaśnienie Vaillanta (Studia Lehr-Spławiński 154—5), który uważa *bruditi* za twór powstały drogą fałszywej dekompozycji z *ob-ru-*

diti (np. ros. dial. *обрýдиться* 'obrzydnąć, stać się brzydkim, obmierzłym') : *ruditi* (por. ros. dial. *рудúть* 'walać, brudzić, mazać, np. krwią'). Etymologię tę podważa geografia obu wymienionych wyrazów. *R.L. — W.B. — F.S.*

brudъ *bruda* dial. płn. 'nieczystość, pył, kurz, błoto osiadłe na czym, sordes' ~ pol. *brud -du* 'nieczystość, zanieczyszczenie', często pl. *brudy* 'sordes' (od XV w.), też 'odpadki, śmiecie, kał, gnój', pl. t. *brudy* 'brudna bielizna', dłuż. dawne XVII w. i dial. *brud -da* 'nieczystość, zanieczyszczenie na głowach dzieci, na skórze zwierząt, na dnie rzeki, strumyka; kał pszczoły; osad oleju lnianego na dnie naczynia', głuż. *brud -da* 'zanieczyszczenie, paskudztwo, plugastwo, nieczysta plama', czes. dial. laskie *brud* : *břud* 'nieczystość, zanieczyszczenie', sła. *brud -du* 'ts.';

ros. dial. zach. i płd. *брудъ -да* 'zanieczyszczenie, nieczystość; śmiecie; błoto, muł w rzece', ukr. *брудъ -ду* 'nieczystość, pył, kurz, błoto osiadłe na czymś; śmiecie, gnój', dial. też 'wody płodowe; ropa z rany, wrzodu; zarost u golącego się człowieka' (Hrinčenko), brus. *брудъ -ду* 'nieczystość, zanieczyszczenie, śmiecie', dial. 'nieodpowiednio zachowujący się człowiek, hołota; krew, krew z ropą' (Nosovič). ~

Por. dłuż. dial. *bruda* 'nieczystość, zanieczyszczenie', głuż. *bruda* (zwykle tylko pl.) 'plugastwo, paskudztwo, nieczystość; plamy błota', cs. **броуди** pl. 'genae pilosae, pokryte zarostem policzki'; sła. rzadkie *brud'* 'nieczystość, zanieczyszczenie' (Kálal), brus. dial. *брудзь -дзі* 'drobny zarost, włoski występujące na brodzie i wąsach golącego się człowieka' (Nosovič).

Etymologia niepewna. Może w związku z bliskim znaczeniowo *bridъ* (zob.), do ie. **bher-* 'ciąć czymś ostrym'. Pierwotnie 'coś ostrego, nieprzyjemnego, budzącego wstręt, obrzydzenie' (Sławski JP XXXI 158—60). — Według Vaillanta Studia Lehr-Spławiński 154—5 nomen postverbale od *bruditi*.

R.L. — W.B. — F.S.

brudьnъ dial. płn. 'nieczysty, zanieczyszczony, sordidus' ~ pol. od XV w. *brudny* 'nieczysty, zanieczyszczony, splamiony', dziś też 'nieokreślonego koloru', 'nieetyczny, niemoralny, nikczemny' (od XVIII w.), stpol. XVI w. 'śniady, o ciemnej skórze', dial. 'ciemny, o kolorze sierści' (Szymczak Domaniewek), dłuż. *brudny* 'nieczysty, zanieczyszczony', głuż. *brudny* 'ts.', czes. dial. moraw. *břudný* 'ts.' (Kott Dod. DSM; o *-ř-* zob. Machek Studie 13), sła. *brudný* 'ts.';

ros. dial. *брýдный* 'nieczysty, zbrukany, mętny' (SRNG), ukr. *брудний* 'nieczysty, zanieczyszczony', brus. *брýдны* 'nieczysty, powalany'. ~

Z pol. albo z brus.: lit. *brùdnas* 'ts.' (Skardžius: XVI w., Fraenkel LEW 60).

Por. 1. pierwotny przymiotnik z suf. *-o-*: brus. dial. *брýдый* 'ciemnoblond' (Nosovič), 2. ros. dial. płd. i zach. *брýдкий*, *брудкóй* 'wstrętny, ohydny, obrzydliwy' (Dal, SRNG).

Od *brudъ*, z suf. *-ьnъ*. *R.L. — W.B. — F.S.*

bruchati zob. **brukati 2**

bruja dial. płd. i wsch. 'szum, huk np. bystro płynącej wody', 'bystry prąd rzeki' ~ sch. dial *brùja* 'dźwięk, brzęk, zgiełk, wrzawa' (RSAN);

ros. dial *брýя* i *бруя* 'drobne fale powstałe w wyniku bystrego prądu lub ruchu statku' (SRNG, Dal), ukr. dial. *брýя брýї* 'bystry prąd w rzece', 'przeciąg, przewiew' (Hrinčenko). ~

Por. też w funkcji nomen agentis paralelnie powstałe derywowane wstecz-

nie masc.: stpol. NO *Bruj* z r. 1455 (SSNO), brus. dial. *бруй -я* (: *бруль -я*) 'oddający pod siebie mocz w czasie snu' (Nosovič; z brus.: pol. dial. *bruj, brul* 'ts.', Karłowicz SGP), sch. nomen agentis *brȕja* 'krzykacz', dial. *brûj* 'dźwięk, brzęk, zgiełk, wrzawa' (RSAN).

Derywat prymarny od pierwotnego *bru-* (p. *brujati*), zbudowany jak bałtosłow. **srau̯i̯ā-* p. *struja*. Na gruncie poszczególnych języków słow. widać też wpływ czasowników *brujati, brujiti*.

Trautmann BSW 37, Rozwadowski Studia 24—7. *R.L.* — *T.Sz.* — *F.S.*

brujati *brujǫ* dial. płd. i wsch. 'szumieć, huczeć, brzęczeć'

~ sch. *brújati brújīm* 'brzęczeć, o pszczołach', 'huczeć', 'dźwięczeć; brzmieć, rozbrzmiewać', 'szumieć, szemrać' (Vuk, RJAZ, RSAN), maced. *бруи* 'szumieć, o liściach';

ros. dial. *бруя́ть бруе́м* 'huczeć; brzęczeć' (SRNG). ~

Dźwkn. od pierwiastka *bru-* < ie. **bhreu-* : *bhrŭ-* 'szumieć, huczeć; gwałtownie się poruszać, kotłować się, kipieć'. Najbliżej stoi: lit. *bráujuos bráutis* 'gwałtownie się wciskać, wdzierać się', por. też łot. *bruikšķêt -ēju* 'padać z trzaskiem, o powalonych drzewach; trzeszczeć, o płonących domach'. O budowie zob. s. 48.

Berneker SEW I 89, Kořínek Studie 208, Vasmer REW I 129, Pokorny IEW 171—2, Rozwadowski Studia 24—7. *R.L.* — *F.S.*

brujiti *brujǫ* dial. płd.-wsch. 'huczeć; szumieć, szemrać', wsch. też 'szybko płynąć, ciec'

~ sch. zach. *brújiti -īm* 'huczeć; szumieć, szemrać' (RSAN, RMat.);

ros. dial. *бруи́ть -и́м* 'bystro, wartko płynąć', 'brzęczeć, huczeć, buczeć' (SRNG), *вода бруи́т* 'bystro, wartko płynie korytem' (Dal), brus. *бруі́ць бруі́ць* 'płynąć, ciec' (BRS), dial. *бру́іць, бру́іцца* 'oddawać mocz, w czasie snu' (Nosovič), stąd pol. dial. z Litwy *bruić* 'oddawać mocz pod siebie, moczyć się w łóżku' (Karłowicz SGP). ~

Dźwkn. Ta sama podstawa co w *brujati*, o różnicy budowy zob. s. 48. *R.L.* — *T.Sz.*

brukati 1. *brukajǫ* : *bručǫ* : **bručati** *bručǫ* 'wydawać głębokie dźwięki, np. gruchać (o gołębiach)', 'brzęczeć'

brukati: ~ pol. dial. *brukać* 'gruchać, o gołębiach' (Karłowicz SGP), dłuż. *brukaś brucu*: dial. *brukaś brukam* 'brzęczeć', czes. *broukati* 'mruczeć, mamrotać, ofukiwać kogoś' : *brukot* 'głuchy odgłos, np. brzęczenie trzmiela, gruchanie gołębi';

sch. *brùkati se -kam se* 'śmiać się, wyśmiewać się' (też Vuk): dial. *brûk* 'dźwięk, brzęk', *brùka* 'hałas, wrzawa';

ros. dial. *бру́кать -каю* 'niezrozumiale mówić, wymawiać, bełkotać' (SRNG), ukr. prowinc. *бру́кáти -каю* 'gruchać, o gołębiach' : interi *бру́кý*! 'o głosie gołębia'. ~

Por. z wtórną, typową dla wyrazów ekspresywnych nazalizacją: pol. dial. *brąkać się* 'o popędzie płciowym u kota' (Małecki — Nitsch AJPP m. 205), głuż. *brunkać* 'brzęczeć', sże. *brûnkati -kam* : *-čem* 'brzęczeć, o bąku'.

bručati: ~ głuż. *bručeć -či* 'brzęczeć, o owadach', czes. *bručeti* 'mruczeć', sła. *bručat'* 'burczeć, mruczeć, gderać';

sch. dial. *brùčati se* 'kpić sobie z kogoś, naśmiewać się' (RSAN). ~

Por. dłuż. *brucyś -ym* 'brzęczeć, o owadach'.

Dźwkn., podstawowe **b(h)rŭ-* występuje w wielu wyrazach ie. o podstawie dźwkn. O najbliższych odpowiednikach bałt. zob. *brukati* 2.
Kořínek Studie 207—9. *R.L. — F.S.*

brukati 2. *brukajǫ* : **bruchati** *bruchajǫ* dial. płd.-wsch. 'szybko, gwałtownie wyrzucać, rzucać, miotać', 'nagle wypływać, wytryskiwać, tryskać'
brukati: ~ ros. dial. *брукáть -кáю* 'rzucać, miotać; brykać, wierzgać; bóść, szturchać'. ~
Por. 1. verba: sch. dial. *brúknuti brûknēm* 'gwałtownie wylecieć' od XIX w., bułg. dial. *брýква, брýкнува* 3 sg. 'tryska, o wodzie', też np. 'o nagłym dźwięku kobzy' (BDial. II 132);
2. deverbativa: sch. ludowe *brùka* 'obrzmienie, pęcherz, pryszcz', bułg. dial. płd.-zach. *брýка* 'mały pryszczyk, wysypka na ciele' (BER 81), maced. dial. *брука* 'pryszcz, trądzik' (RMJ), brus. dial. *брýк брýка* 'najszybszy prąd w rzece' (Nosovič).
bruchati: ~ słe. *brúhati brûham* 'wyrzucać z siebie, pluć np. krwią, kaszleć; tryskać', 'buchać' np. *voda bruha izpod skale, gora ogenj bruha* 'wyrzuca', *kletve bruhati* 'miotać klątwy' (także SSKJ *brúhati*), bułg. dial. *брýхам* 'paplać, pleść bez sensu, mówić byle co' (Gerov Dop.);
ros. dial. *брухáть -хáю* 'bóść rogami; kopać, bić, deptać nogami; rzucać w kogoś' (SRNG). ~
Por. 1. z suf. *-k-*: bułg. dial. *брýхкам* 'silnie kaszleć' (BDial. II 133), *брýфкам* 'silnie tryskać, o źródle' (BDial. I 69);
2. ros. dial. *брушúть -шý -шúшь* 'bóść rogami; kopać, bić; szturchać, kłuć; miotać, rzucać w kogoś' (SRNG).
Dźwkn. W ścisłym związku z *brukati* 1. Pierwotnie więc 'o szybkich ruchach połączonych z równoczesnymi odgłosami, dźwiękami' (por. *bьrkati* 2. : *bьrkati* 1.). Najbliższe odpowiedniki bałt.: lit. *bráukšt*! interi. na wyrażenie szybkiego chwytu, *braũkti* '(silnie) trzeć, rozcierać, ścierać; ciągnąć; posuwać się naprzód powoli, ciężko', łot. *brȁukt* 'trzeć, pocierać', jako intransitivum 'jechać' (Fraenkel LEW 54—5).
Kořínek Studie 207—9, van Wijk IF XXVIII 127—8, Vasmer REW I 127. *R.L. — T.Sz.*

brukati 3. *brukajǫ* dial. płn. 'brudzić, zanieczyszczać'
W powyższym znaczeniu:
~ pol. *brukać* od XVI w. (dziś praes. *brukam*, u Lindego tylko w haśle *brucze* : *bruczy*), ros. dial. zach. *брукáть* (Dal), ukr. prowinc. *брýкати -аю*, brus. *брукáць*. ~
Wtórna formacja z afektywnym suf. *-kati* od *bruditi bruď'ǫ*, jak np. *blǫkati* do *blǫditi blǫď'ǫ*, *nǫkati* do *nǫditi nǫď'ǫ*.
Brückner SE 42, Sławski SE I 44, Rozwadowski RS II 78—9, Vaillant Studia Lehr-Spławiński 154—5. *R.L.*

bruněti zob. **broněti**

brunъ zob. **bronъ**

brunьka zob. **bronьka**

brusina, zwykle **brusiny** pl. 'opiłki powstałe przy ostrzeniu na brusie'
~ stpol. XV w. *brusiny* pl. 'osad powstający w korytku z wodą przy ostrzeniu narzędzi na brusie', stczes. XIV w. *brusiny* pl. 'opiłki powstałe przy ostrzeniu';

słe. *brusína* 'opiłki powstałe przy ostrzeniu, szlifowaniu' (SSKJ), u Plet. 'korytko, w którym się obraca kamień do ostrzenia';

ukr. dial. *брусúни* pl. 'woda pod kamieniem do ostrzenia' (Hrinčenko: z Rusi Zakarpackiej), *брусли́на* 'ts.'. ~

Por. sch. dial. *brusina* 'kamień, z którego robi się brusy' (RSAN: z Poljicy).

Do *brusiti*, *brusъ*, o budowie zob. s. 120—3. *W.B.*

brusiti *brušǫ* 'trzeć, ścierać, ostrzyć na kamieniu, brusie', dial. 'zgarniać, zrywać owoce', 'paplać, mówić niewyraźnie, mówić od rzeczy', 'chodzić ciężko, wałęsać się'

~ pol. od XVI w. *brusić bruszę* 'ostrzyć osełką, kamieniem do ostrzenia, szlifować' (też dial. np. Kucała PSM 144), stpol. w XIII w. *pobruszę* 'pomielę na żarnach' (w Księdze Henrykowskiej; por. dyskusję nad lekcją tego zapisu: *pobruszę* czy *pobruczę* JP XXVIII 33—40, 81—2, 121—2, XXXI 32—3, 85—6), dial. śląskie i młpol. *brusić* 'mleć na żarnach' (Galas JP XXXI 22—3, Kucała PSM 146), głuż. *brusyć -sym* 'ostrzyć osełką, kamieniem do ostrzenia', czes. *brousiti -sím* 'ostrzyć; ocierać, wygładzać, szlifować; klepać kosę', 'wałęsać się, włóczyć się', *brousiti si jazyk* 'ostrzyć sobie język na kimś, źle mówić o kimś', dial. *brósit -sím* 'ostrzyć (np. sierp); gładzić, szlifować', 'chodzić, włóczyć się' (Gregor Slav.-buč.), *brúsit*, *brousit* 'wałęsać się' (Bartoš DSM, Hruška DSCh), sła. *brúsiť -sim* 'ostrzyć; wygładzać, szlifować', potoczne 'chodzić, wałęsać się, włóczyć się', *brúsiť si jazyky* 'plotkować';

słe. od XVI w. *brusíti* : *brúsiti -sim* 'ostrzyć; ścierać, szlifować', 'z siłą wyrzucać z ust; paplać', *brusiti jezik* 'ostrzyć język na kogoś; pleść, paplać', *morje brusi blato* 'wyrzuca' (Plet.), sch. od XVII w. *brúsiti brûsīm* 'ostrzyć, szlifować', 'drapać, strugać, ścierać', 'ostro mówić, lżyć', *brusiti jezik* 'mówić zjadliwie, uszczypliwie' (RSAN, RMat.), bułg. dial. *бръ́ся бръ́сиш* 'obijać owoce z drzewa, strącać owoce, obrywać owoce, liście; wykruszać ziarna', rodop. *бръ́сене* 'ostrzenie kosy', płd.-zach. *бръ́сам* 'chodzić ciężko i głośno', rodop. *брусо́вам* 'paplać, pleść głupstwa; plotkować' (Gerov, BDial. I 69, II 133, V 158, Stojkov Banat, BER I 82), maced. *брусu* 'ostrzyć', *брúс'ам брúсиš* 'obijam owoce przez rzucanie w nie kijem' (Małecki SW), 'chodzić bez celu, włóczyć się; mówić wyrazy nieprzyzwoite, paplać' (Gerov Dop.: z Prilepu);

ros. dial. *брусúть брушý -сúшь* 'łamać, wyłamywać z ziemi kamień szlifierski', 'mówić niewyraźnie, niezrozumiale, bredzić, majaczyć; kłamać, mówić głupstwa; dokazywać, figlować; pić na umór; stękać, narzekać na ból', może też archang. *брусём* 'zbiera liście na paszę dla bydła' (SRNG), ukr. *брусúти брýшу -сиш* 'ostrzyć kamieniem' (Żel., Hrinčenko: z Rusi Zakarpackiej), u Żel. też 'jeść'. ~

Pierwotne iterativum do *brъsnǫti*, o budowie zob. s. 56—7. Bliskie znaczeniowo i wokalizmem pierwiastka odpowiedniki bałtyckie wykazują pierwotną odmienną tylnojęzykową: lit. *braukýti braukaũ* 'wycierać, ścierać', *braũkti braukiù* 'ścierać, zgarniać, trzepać (len)', łot. *braũcît* 'trzeć, ścierać'. Co do znaczenia 'paplać, mówić niewyraźnie, mówić od rzeczy' por. powtarzający się w kilku językach zwrot *brusiti ęzykъ*; związek z pie. **bhreus-*, **bhrūs-* 'szumieć, hałasować, burzyć się' (Pokorny IEW 171—2) mało prawdopodobny.

Trautmann BSW 36—7, Berneker SEW 89—90, Pokorny IEW 170, Machek ES² 68, Safarewicz SJ 246—7. *R.L.* — *W.B.* — *F.S.*

brusъ zob. **brusьnica**

brusъ *brusa* 'ociosana, graniasta bryła kamienna; ociosany kawałek kamienia służący do ostrzenia, szlifowania', dem. **brusъkъ, brusьcь**

~ pol. *brus -sa* 'okrągły kamień obracający się na osi służący do ostrzenia' (od XIV w., też dial., np. na Podhalu, zob. T. Estreicher, J. Zborowski JP XXVIII 121—2), 'grube drewno tarte', dial. 'belka, kloc', podhal. 'duży ser owczy w kształcie kręgu' (Karłowicz SGP), dłuż. *brus -sa* 'okrągły kamień obracający się na osi służący do ostrzenia' (w gwarach w tym znaczeniu zwykle dem. *brusk, brusčik* Wirth BSS m. 59), głuż. *brus -sa* 'ts.', dial. 'osełka' (Wirth BSS m. 58, Sorb. Sprachatlas I m. 70), czes. od XIV w. *brus -sa* 'kamień obracający się na osi służący do ostrzenia, szlifierka', stczes. 'osełka', sła. *brús -sa* 'urządzenie do ostrzenia, szlifowania';

słe. od XVI w. *brûs -sa* 'kamień lub przyrząd do ostrzenia, szlifowania', rzadko 'sposób szlifowania', 'niezgrabny, wielki człowiek', sch. *brûs -sa* loc. *brúsu* 'kamień lub przyrząd do ostrzenia, osełka', dawne też 'kamień, z którego robi się brusy, osełki' (RJAZ), bułg. *брус брýсъм* 'kamień do ostrzenia, osełka, brusek' (też dial.), 'gruby kawałek o kształcie czworograniastej bryły, głównie połeć słoniny' (Gerov, BER I 82), dial. 'belka' (Mladenov BTR), maced. *брус* 'kamień szlifierski';

strus. **брусъ** 'ociosane drewno' (Srezn.), 'krawędziak, kloc drzewa budulcowego' (Poppe Materiały strus.), ros. *брус -ca* 'ociosana belka', 'kamień do ostrzenia, szlifowania zwykle mający kształt płaskiego czworościanu' (też dial., np. Slovarь Rjazan.), dial. 'belka służąca jako różne elementy konstrukcyjne w ludowym budownictwie' (SRNG), ukr. *брус -ca* 'belka, kloc; osełka', dial. 'kawałek czegoś (np. mydła) w formie czworościanu; rodzaj grubej deski; kłoda, belka w ścianie; osełka do ostrzenia kosy; skała' (Żel., Hrinčenko, Slav. Leks. 95), u Żel. też 'nieokrzesany łobuz' (stąd zapewne pol. dial. *brus* 'człowiek nieokrzesany', Karłowicz SGP: z Podola), brus. *брус -ca* 'kamień do ostrzenia; belka, kloc', dial. 'poprzeczna belka podtrzymująca sufit; belka pod podłogą' (Jurčanka Mscisl., Leks. Polesьja 132), 'osełka do kosy' (Leks. Polesьja 94). ~

Por. strus. **брусь** 'kamienna, graniasto ociosana buława', ros. dawne *брусь* 'ts.' (SIAN).

Z brus.: lit. dial. *brũsas* 'osełka' (LKŽod.).

Dem. 1. ***brusъkъ***: ~ pol. *brusek -ska* (też dial. Karłowicz SGP, Kucała PSM 144), dłuż. *brusk -ska*, głuż. dial. *brusk* (Wirth BSS m. 59), czes. *brousek -ska*, dial. *brúsek -ska* (Malina Mistřice), *brósek -ska* (Gregor Slav.-buč.), sła. *brúsok -ska*; słe. *brûsek -ska*, sch. dawne u Stulicia i dial. *brúsak -ska* (RJAZ, RSAN); ros. *брусóк -ská*, ukr. *брусóк -ská*, brus. *брусóк -ská*. ~

2. ***brusьcь***: ~ sch. dawne i dial. *brúsac -sca* (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *брýсец* (Gerov), por. z suf. *-ьcь* w innej funkcji: stczes. *brusec -scě* 'ścierka', słe. *brûsec -sca* 'ten, kto ostrzy, szlifuje', sch. dawne kajk. *brusec -sca* 'ts.' (RJAZ). ~

Możliwa podwójna motywacja: pierwotne nomen do *brъsnǫti* i wtórnie deverbativum do *brusiti*, co do rozwoju znaczenia por. bułg. dial. *брус*, u Gerova *брыс* 'brus, osełka' < *brysati*.

Machek ES² 68—9, Sadnik — Aitetmüller VWSS 218—9.

R.L. — W.B. — F.S.

brusъkъ, brusьcь zob. **brusъ**

brusьnica: : dial. płd.-wsch. **brusьnika** 'jagoda brusznica, Vaccinium vitis idaea'

brusьnica: ~ pol. od XVIII w. *brusznica*, dial. *brusznica, bruśnica, brzusznica*

(Belcarzowa JP XL 286—9, MAGP XII m. 553, cz. II 14: Podhale, Orawa, Spisz, pogranicze białoruskie, śli.), dłuż. *brusnica*, głuż. *brusnica* (: *prusnica*), o zasięgu w gwarach zob. Sorb. Sprachatlas III m. 112, czes. od XIV w. *brusnice*, sła. *brusnica*;

słe. *brusnica* : *brúsnica*, sch. *brùsnica* (też 'borówka czarna, Vaccinium myrtillus' RSAN), bułg. *брусни́ца* (u Gerova też 'Vaccinium myrtillus'), maced. dial. *брусница*;

ros. dial. *брусни́ца* (Dal, SRNG, już w XV w., Grinkova Slav. Fil. III 111: z Nowogrodu), ukr. *брусни́ця*, brus. *брусніца*. ~

Por. ros. dial. archangielskie *бру́ж(н)ица* 'Rubus arcticus' (Dal, SRNG).

brusьnika: ~ bułg. dial. *брусни́ка* (BER I 82);

ros. *брусни́ка* (dial. też inne rośliny: trzmielina, Evonymus europaea i E. verrucosa, Dal, SRNG), ukr. dial. *brusnyka*, *bruśnika* (Makowiecki Sł. bot. 390). ~

Por. nazwy tej rośliny z inną budową: 1. wskazujące na odpierwiastkowe adi. *bruslъ*: pol. dial. *bruszliny*, *bruśliny* pl. (MAGP l. c.: pod Radzyminem), głuż. *bruslica* : *pruslica*, czes. dial. chodzkie *brusliny* pl., laskie *bruslenka*; tu też ros. dial. *бруслина* 'trzmielina, Evonymus europaea, E. verrucosa' (SRNG); zob. Bielfeldt ZS XVI 704—16;

z innym wokalizmem ukr. dial. *brosłyna* (Makowiecki l. c.). — Na adi. *bruslъ* wskazują też czes. dial. *brusliny* pl. 'opiłki powstałe przy ostrzeniu' (Hruška DSCh), ukr. *бруслина* 'ts.' (Hrinčenko).

2. łączące się bezpośrednio z subst. *brusъ*: pol. dial. *brusiny*, *brusinki* pl. (MAGP l. c.: płd. Śląsk), czes. *brusina*, *brusinka*; ros. dial. *брусина*, *брусена* (Dal).

Por. też sch. dial. *brusnik*, bułg. *брусна́к* 'miejsce, gdzie rosną brusznice', ros. dial. *брусня́к* 'krzaczek brusznicy', *брусовня́* 'sok brusznicy' (Dal).

Substantywizowane adi. *brusьnъ* (por. ros. dial. *бру́сный* 'związany z bruszницą'), o budowie zob. s. 98—9. Nazwa pochodzi od dojrzałych jagód dających się łatwo ściągać, zgarniać (o specjalnych urządzeniach służących do zgarniania jagód zob. Grinkova op. c. 113—4), por. np. dłuż. *pogjarzlina* 'brusznica': połab. *gorslĕ*, **gyrstlьje*, a więc 'jagoda rwana garścią' (Budziszewska SPŻ 215), niem. dial. *Streichbeere* 'brusznica' : *streichen* 'zgarniać', lit. *brùknė* 'brusznica', łot. *brùklene*, *brūkle* 'ts.' : lit. *braũkti* 'zgarniać, trzeć, ścierać; międlić len', łot. *bràukt* 'zgarniać, ściągać'.

Berneker SEW I 90, Brückner SE 42, Vasmer REW I 128, Fraenkel LEW 54—5, Grinkova Slav. Fil. III 110—14, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 220, Skok ER I 221. *R.L. — W.B. — F.S.*

brusьnika zob. **brusьnica**

brusьnъ 'związany z tarciem, ścieraniem, ostrzeniem, zgarnianiem, zrywaniem', 'związany z kamieniem do ostrzenia'

~ stpol. XVI w. *bruśny* 'służący do ostrzenia, szlifowania': *bruśny kamień*, dłuż. *brusny* 'związany z kamieniem do ostrzenia, szlifowania', *Brusne* NT, głuż. *brusny* 'związany z kamieniem do ostrzenia, szlifowania' (Pfuhl), czes. *brusný* 'służący do szlifowania': *brusný kamen*, 'dający się ostrzyć, szlifować; związany ze szlifowaniem' (SSJČ, Jungmann), sła. *brúsny* 'przeznaczony do ostrzenia';

słe. *brúsen* 'służący do ostrzenia, szlifowania', *bruseni les* 'drewno przeznaczone na materiał drzewny', sch. *brûsnī* 'związany z brusem, służący do ostrzenia': *brusni kamen* (RSAN, RMat., już u Belostenca, RJAZ);

ros. dial. *брусно́й* adi. do *брус*, *бру́сный* 'związany z brusznicą': *брусный лист* (SRNG). ~

Por. brus. *брусне́ць* 'czerwienieć jak brusznica', *забрусне́ць* 'opalić się' (Nosovič).

Adi. do *brusiti*, *brusъ* z suf. *-ьnъ*. *W.B.*

brutъ *bruta* dial. płd. 'gwóźdź, clavus'

~ sch. dial. *brȕt* m. 'kolec na ościeniu; zewnętrzna część wędzideł końskich (część uzdy)' (RSAN: Slawonia), sch.-cs. **броуть** 'gwóźdź': **броутовє желѣзьнꙑ**, bułg. dial. płd.-zach. i zach. *брут*, pl. *брутове* 'gwóźdź' (BER I 82), maced. *брут* 'ts.'. ~

Może z ***bruktъ* = lit. *braũktas* 'zasuwka, rygiel' (łot. *braukts* 'drewniany nóż, narzędzie do oczyszczania lnu') : lit. *į-braũkti* 'wciskać, wbijać', *brùkti* 'wciskać, wsadzać'. Por. *brusiti*. — Niepokój budzi zasięg geograficzny, tym bardziej, że synonimiczne sch. *brùka*, *brùkva* wyprowadza się z włos. *bròcco* (Skok ER I 216—7).

Otrębski LP I 125, Berneker SEW I 90, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 4, 221—2, Pokorny IEW 170. *R.L. — F.S.*

bruzdati zob. **bŕuzgati**

bruzditi zob. **bruždžiti**

bruzgati, bruzgnǫti zob. **bŕuzgati**

bruždžati zob. **bŕuždžati**

bruždžiti *bruždžǫ* : **bruzditi** *bruzd'ǫ* = **bŕuzgati**

bruždžiti: ~ pol. dial. kasz. *bružżëc bružżi* 'byle jak smażyć, piec zwłaszcza bez tłuszczu, suszyć, np. mięso, ryby; mżyć, drobno padać', *brëżżëc brëżżi* 'szumieć, o wodzie' (Sychta SK). ~

bruzditi: ~ sch. dial. *brúziti -zīm* (o oboczności *-zd- : -z-* por. *bъrzъ : bъrzdъ*) 'tryskać' (RSAN), bułg. dial. *брузя* 'rzucać' (BER I 81), *бру́зе̂м* 'obijać, strącać owoce' (BDial. II 133);

ros. dial. *бру́здить* 'gderać, zrzędzić'. ~

Do *bruzgati* : *bruzdati* (zob. *bŕuzgati*), o budowie zob. s.48. Buga RFV LXX 102 zestawiał ros. *бру́здить* z lit. *bruzduliúoti* 'tokować, o cietrzewiu'.

R.L. — W.B.

brъna : brъnьje 'rozmiękła ziemia, błoto, glina, lutum'

brъna: ~ słe. przestarz. *bŕna : bŕnja* 'bardzo urodzajna czarna gleba, czarnoziem', u Plet. *bŕna* też 'ił' (już w XVI w., Megiser), dial. *bŕnje* pl. 'brud na ciele, błoto na głowie małego dziecka', stsch. XVI w. (u pisarzy dubrownickich) *brna* 'błoto, lutum', scs. **брьна** 'ts.' (Euch.). ~

Por. słe. *bŕn* m. 'muł rzeczny' (Plet.).

brъnьje: ~ pol. *Za-brnie* NM;

słe. dial. *bŕnje* 'czarnoziem; błoto' (Plet.), serb.-cs. w XIII w. i stsch. w XVI w. (u Dalmatina) *brnije* 'błoto, lutum' (RJAZ), scs. **брьниѥ : брєниѥ : брънииѥ** 'ts.; glina (materiał budowlany)', bułg. dial. *брене́* 'błoto, nieczystość' (BER I 77: Teteven);

rus.-cs. **брьниѥ : брєниѥ : брънииѥ** 'błoto; glina; szlam, muł', strus. od XI w. **бьрниѥ : вєрниѥ : бърниѥ** 'błoto; glina', ros. *Бронье* NM i NW, Vasmer RGN I 544 (z cs. nie notowane w gwarach appellativum *бре́ние* 'rozpuszczona glina, błoto', Dal, Vasmer REW I 121). ~

Na większy pierwotnie zasięg wyrazu wskazuje bogaty materiał onoma-

styczny: 1. pol. *Breń Brnia* NW, *Breń* : *Bryń* NW (Rozwadowski Studia 12 i n., Hydronimia Wisły s. v.); sch. *Brnj* NM (Bezlaj SVI I 90); stukr. XII w. *Брань-Княжа* NW (Strižak, Nazvy ričok Poltavščyny 35—6);

2. pol. *Brniewo* NW, *Brnew* NW u Długosza, dziś *Branew* (Hydronimia Wisły 54, Rieger Nazwy wodne dorzecza Sanu 27—8).

Tu może też: 1. głuż. *borno* 'bagno, bagnisko' (co do wokalizmu *r* zob. *brъstь*);

2. z wokalizmem *-y-* (zob. jednak Skok ER I 211) sch. dial. *brìna* (< **bryna*) 'urwisko; brzeg, zwykle stromy; wał koło rowu; wąwóz, jar; goła ziemia, na której nic nie rośnie' (RSAN), w RJAZ też 'bagno, bajoro; ziemia, gdzie leży śnieg i są błotniste drogi'.

Jeżeli rekonstrukcja prapostaci trafna, dokładne odpowiedniki w germ.: goc. *brunna* 'źródło', stang. *brunna* : *burna* 'potok', stwniem. *brunno* 'źródło, woda źródlana; mocz', stisl. *brunnr* 'źródło; studnia; napój, woda'. — O budowie postaci *brъnьje* zob. s. 85—6.

Rozwadowski Studia 12—20. — W oparciu o rekonstrukcje *brьna, brьnьje* : *bьrna, bьrnьje* nawiązywano do *bьrlogъ, bьrlati* czy też do *bronъ*. Zob. Vasmer REW I 121, Jakobson Word VII 2, 190, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 3, 155—6. Nie wykluczano także pożyczki z substratu przedie. (Bezlaj RS XXI 151, Skok ER I 214). *R.L. — W.B. — F.S.*

brъnьje zob. **brъna**

brъnьnъ *brъnьna brъnьno* 'z błota, z gliny, gliniany'

~ sch. wyjątkowe w XVIII w. *brnan brna* 'zabłocony, zbrukany', scs. **брьньнъ** 'z błota, z gliny' (Supr.);

rus.-cs. **брьнєнъ**, od XI w. też **бьрньнъ** : **бєрнєнъ** 'z gliny, gliniany; błotnisty, brudny; marny, nietrwały', ros. książkowe (z cs., zob. Vasmer REW I 121) *бре́нный* 'nietrwały, przemijający, marny' (stąd bułg. przestarz. *бре́нен* 'butwiejący, rozkładający się' BER I 77), u Dala też 'gliniany, z ziemi, prochu'. ~

Na większy pierwotnie zasięg wyrazu wskazuje bogaty materiał onomastyczny: 1. pol. XVI w. *Brenna*, dziś *Brenno* NM, *Brenno* NW (od XIV w., Borek, Zachodniosłow. nazwy toponimiczne z formantem *-ьn-*, 32), *Brenna* NW (Hydronimia Wisły 1), czes. *Brná* (w XIV w. zapisy *Burna, Brenna, Byrna*) NM, *Brenná* NM (od XIV w.), *Brno* NM (w XI w. też zapis *Brnen* wskazujący na **Brъnьnъ* m.), *Brné* NM (Šmilauer MJČ I 165—6, 197—9, 201, Borek o. c. 32—3); ros. *Бронное* NM, *Бронная* NM (Vasmer RGN I 543—4);

2. z suf. *-ica*: pol. *Brennica* : *Brenica* : *Brenna* NW (Rozwadowski Studia 12, Hydronimia Wisły 1), sła. *Brnice* (= węg. *Berence*) NM (Stanislav, Slovenský juh v stredoveku II 86); słe. *Brnica* NW, *Brníca, Bŕnca* NT (Bezlaj SVI I 89—90), bułg. *Брени́ца* NM (BER I 77); ukr. *Бранниця* NW (Strižak, Nazvy ričok Poltavščyny 35—6);

3. z suf. *-ikъ*: pol. *Brenik* : *Brnik* NW (Hydronimia Wisły 60), czes. *Brník* NM (od XIV w., Šmilauer o. c. 199); słe. *Brnik* NW, *Brniki* NT (Bezlaj l. c.), sch. *Brnjik* NW (Bezlaj l. c.), bułg. *Бърник* NM (BER I 77).

Są też ślady innych starych typów przymiotnikowych:

1. *brъnъ*: rus.-cs. **брьнъи** 'z gliny, gliniany', strus. **в бєрнѣмъ ... тѣлѣ** 'w przemijającym, marnym';

2. *brъněnъ*: słe. *brnẽn* 'gliniany, ziemny' (Plet.), tu zapewne stsch. wyjątkowe w XIV w. *brěno tělo* 'z prochu, marne' < **brněno* (Skok ER I 214

rekonstruuje mało prawdopodobną prapostać **brěnьnъ*), por. sch. *Brenica* NM (Skok l. c.: z Serbii).

Adi. od *brъna* z suf. *-ьnъ*. *R.L. — W.B. — F.S.*

brъn'a 'zbroja, pancerz'

~ stpol. niepewne (w Słowniku stpol. i SP XVI IBL nie notowane) *brnia* (Berneker SEW I 90), czes. arch. *brně* f. od XIV w. : *brň* f., sła. *brnëj* f. (Jungmann);

scs. **брънꙗ** f. pl. (Euch.);

strus. **брънꙗ** (Slovarь DRJ Prob.76), od XI w. **брънꙗ : броня**, ros. arch. *броня́* : *бро́ня* (stąd bułg. *бро́ня*, BER I 81), ukr. *броня́* : *бро́ня*, brus. *браня́* : *бро́ня*.~

Por. 1. głuż. *bróničko* 'pancerz' (< **brъničьka*);

2. czes. *brnění* 'pancerz', sła. *brnenie* 'ts.';

3. śrbułg. XIV w. **брънъникъ** 'wojownik uzbrojony w tarczę' (BER I 81), strus. **броньници** pl. 'wojownicy w zbrojach (?)'.

Por. płd.słow. *brъnica* : *brъnъka* (o budowie s. 98—9, 94—5) 'pierścień, kółko metalowe' (znaczenie od kółek, z jakich zrobiona była zbroja, Kiparsky GLG 231):

1. *brъnica*: sch. od XVI w. *brnjica* 'kolczyk (przy uchu)', 'metalowy pierścień, np. przewlekany przez nozdrza zwierzęcia' (Vuk, RJAZ, RSAN), dial. 'klamra; ozdoba noszona przez kobiety przy warkoczu' (RJAZ: Hercegovina);

2. *brъnъka*: bułg. *бръ́нка* 'ogniwo łańcucha; obrączka', maced. *брнка* (: *брна*) 'kółko, pierścień, np. przewlekany przez nozdrza zwierzęcia'.

Pożyczka ze stwniem. *brunja, brunna* 'pancerz, zbroja, kolczuga' (goc. *brunjo* 'kirys'). — Z germ. także stprus. *brunyos* 'zbroja, ekwipunek', łot. *bruņas* 'pancerz, zbroja' (Trautmann BSW 38), wg Sehwersa ZslPh V 315 wyraz łotewski zapożyczony ze słow. *brъn'a*.

Berneker SEW I 90, Kiparsky GLG 230—1, Feist VWGS 107—8, Martynov SGLV 58—60. *R.L. — W.B. — F.S.*

brъsati *brъšǫ* : *brъsajǫ* dial. płd.-wsch. 'trzeć, ścierać; rzucać, ciskać'

~ słe. dial. *bŕsati bŕsam*: *-šem* 'kopać, wierzgać (np. o koniu), bić (o sercu); powłóczyć nogami; grzebać' (Plet.), bułg. *бъ́рша -шеш* aor. *бъ́рсáх* 'obcierać, wycierać' (o zasięgu w gwarach zob. BDA I m. 274, II m. 286), *бръ́свам* 'podmiatać, zamiatać pobieżnie', maced. dial. *бъ́ša бъ́šiš* 'szorować podłogę; czyścić szczotką ubranie' (Małecki SW);

ros. *бросáть -сáю -сáешь* 'rzucać, ciskać, miotać' (o historii i rozwoju znaczenia zob. Kotkow Očerki XVI—XVIII v., 286—9), 'porzucać, opuszczać; zaniechiwać, przestawać', dial. 'szybko narzucać (wierzchnie odzienie); kłaść, wsuwać; wiercić', *бросáть лен* 'oczyszczać len z główek przez obijanie' (SRNG), ukr. *бóрсатися -саюся -сається* 'rzucać się, ciskać się, miotać się', 'chwiać się; męczyć się, harować', dial. hucul. *борсáти* 'pokryć czymś' Żel., Rudnyćkyj ED 177—8 (z wtórnym zapewne *ŕ*; *ŕ* na miejscu połączeń *r* + samogłoska nierzadkie w różnych językach, por. np. czakaw. *pŕnesti* < *prinesti*). ~

Tu może należą też: 1. czes. dial. moraw. *brsat se* = *brchat se* 'zrywać się ze snu, wstawać z łóżka', *brcat* 'podnosić nogi przy chodzeniu' (Kott Dod. DSM); słe. *bŕcati -cam* 'kopać (nogami); prztykać (palcami)';

2. ukr. zach. *борсати* 'związać sznurkiem, nawlec, sznurować', brus. *барсáць* 'umacniać (łapcie) rzemykiem, sznurkiem, sznurować' (Nosovič), dial. poleskie *борсáм* 'przewlekać sznurek przez ucho chodaka, sznurować

łapcie' (Leks. Polesьja 80). — Inaczej o ukr. *борсати* 'sznurować łapcie' Janów Symb. Rozwadowski II 277.

Do *brъsnǫti*, o budowie zob. s. 45—6.

Sadnik — Aitzetmüller VWSS 217—8, Safarewicz SJ 246—7. — Ros. *бро́сить* 'rzucić, cisnąć' nawiązywano także do wed. *bhraś-* 'padać', a więc uważano za factitivum do **bhrek-* (Machek Čes. předn. V, 100, Mayrhofer KEWA II 526). *R.L. — W.B. — F.S.*

brъselъ dial. płd. 'skorupa, czerep'

~ stbułg. **брѣсель** 'płyta kamienna, tablica';

rus.-cs. **брѣселъ** : **брьсель** 'czerep, skorupa, stłuczone naczynie; tablica'. ~

Do *brъsnǫti, brъsati*, o budowie zob. s. 108, por. pol. *pryszczel* 'pęcherzykowata wysypka na skórze' : *pryskati*, bułg. *щѝрбел* 'szczerba; wyszczerbione narzędzie, naczynie' : *ščьrbiti*. Mało prawdopodobna prapostać **bhri-d-selo-* (Pokorny IEW 167) w nawiązaniu do *britva, bridъkъ*.

Berneker SEW 95, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 222.

Zob. *brъselьje*. *R.L. — W.B. — F.S.*

brъselьje n. dial. płd. 'skorupy, czerepy'

~ scs. **брѣселиѥ** 'skorupy, czerepy' (Supr.), stbułg. **брьселиѥ** 'cegły'; rus.-cs. **брьселиѥ** 'cegły'. ~

Coll. do *brъselъ*, o budowie zob. s. 85—6. *W.B.*

brъsnǫti *brъsnǫ* dial. płd.-wsch. 'zetrzeć, zeskrobać, ściągnąć tarciem (np. zgolić); rzucić'

~ słe. *bŕsniti -nem* 'odepchnąć, odsunąć' (SSKJ), *bŕsniti bŕsnem* 'kopnąć' (Plet.), cs. XIII w. **брѣсноүти брѣсноу** 'golić, skrobać' (Sadnik — Aitzetmüller VWSS 217), bułg. *бря́сна -неш* vi. 'golić', przen. 'sprzedawać zbyt drogo, zdzierać skórę; męczyć', vp. 'zmieść (pobieżnie); uderzyć lekko', *бря́сна се* 'golić się', dial. 'linieć, o bydle' (BDial. III 42);

strus. **бросноүти бросноу** : **брѣсноүти** 'golić', **събросноүти** 'zetrzeć', ros. dial. *бро́снуть -ну -нешь* : *броснýть -нý -нéшь* 'oczyszczać len, konopie, owies z główek, ziarna; zbierać jagody zrywając je całą garścią; zgarniać, zbierać (skórki wiewiórcze)', Dal, SRNG, u Dala też *броснýть* 'rzucić'. ~

Por. rus.-cs. **обрѣсти обрѣсоу** 'ostrzyc, ogolić' (Srezn.).

O budowie zob. s. 44—5. Odpowiedniki bałt. wykazują pierwotną odmienną tylnojęzykową: lit. *brùkti brukù* 'trzepać (len)', łot. *brukt brùku* 'wykruszyć, odpaść', *brucinât* 'ścierać, ostrzyć kosę'. Por. u Pokornego IEW 170 **bhreu-k-* : *bhreu-k-* (zob. także *brukati* 2.).

Trautmann BSW 36—7, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 217—8, Safarewicz SJ 246—7.

Zob. *brъsati, brusiti, brysati*. *R.L. — W.B. — F.S.*

brъstati zob. **brъstiti**

brъstiti *brъst'ǫ* : **brъstati** *brъstajǫ* płd. i wsch. 'wypuszczać pączki, pędy', 'objadać młode pędy roślin'

brъstiti: ~ słe. *brstíti -tím* 'objadać pąki, młode pędy; plewić chwasty', *brstíti se* 'wypuszczać pączki', sch. *brstiti -tīm* 'objadać liście, młode pędy, np. o kozach' (też dial. np. *bŕstit brstîm* Elezović Kos.-Met.), 'zrywać i jeść to, co się zerwie', dial. 'wypuszczać pączki, rozwijać się' (RSAN), bułg. dial. *бръстя́ -мúш* 'karmić młodymi pędami roślinnymi; ścinać, przygotowywać pędy roślinne na pokarm dla bydła' (Gerov), *бря́стя* 'ts.; objadać pączki, trawę lub liście

z krzewu, o kozie' (BER I 84), maced. *брстам -тиш* 'objadać liście, młode pędy';

ukr. dial. *бростúтися брощýся -стúшся* 'wypuszczać pędy, pączki' (Hrinčenko). ~

brъstati: ~ sże. dial. *brstáti -tâm* 'objadać pączki, młode pędy', sch. dial. *bȓstati -tām* 'wypuszczać pączki, liście' (RSAN);

ukr. dial. *бростатися -таюся -тасшся* 'wypuszczać pędy, pączki, pączkować' (Hrinčenko, Żel.). ~

Por. sże. *brstęti -tím* 'wypuszczać pędy, pączki'.

Denominativa do *brъstъ* : *brъstъ*, o budowie zob. s. 57, 46—7. *R.L.* — *W.B.*

brъstъ zob. **brъstъ**

brъstъ f. : **brъstъ** m. 'pąk, pączek roślinny; młode pędy rośliny'

~ sże. *bȓst -ī* f. 'pąk na drzewie, pączek kwiatu, młody pęd rośliny; pędy rośliny (coll.); drobne (suche) gałązki', sch. *bȓst* f. 'młode pędy roślinne'; bułg. lud. *брѣ́ст* f. 'liście, młode pędy roślinne';

ros. dial. płd. *бро́сть* f. 'pączek rośliny' (Vasmer REW I 126, w SRNG też coll.), ukr. *бро́сть бро́сти* 'pąk na drzewie, pączek kwiatu; gałązki na drzewie; (rzadkie) kiść np. jarzębiny'. ~

Jako masc.: ~ sże. *bȓst bȓsta* : *brstà* 'pąk na drzewie, pączek kwiatu, młody pęd rośliny; pędy rośliny (coll.)', sch. od XVI w. *bȓst* m. 'młode pędy rośliny' (też u Vuka), czak. *bȓst bȓsta* : *bȓst bȓsta*, bułg. *брѣ́ст* pl. *брѣ́сте* m. 'liście, młode pędy roślinne' (wg BER zach.), maced. *брст* m. 'młode pędy (ścięte na pokarm dla bydła)'; ukr. reg. *бро́ст бро́сты* 'pąk, pączek' (Hrinč., też na Rusi Zakarpackiej, Jagić AslPh VII 496). ~

Najprawdopodobniej z ukr. (tak już Berneker SEW 91): pol. dial. (Podhale) *brość* 'zawiązki nowych liści pojawiających się jesienią na gałęziach bukowych' (Karłowicz SGP), czes. dial. wałaskie *brozd* : *brozg* 'zawiązek pączka na drzewach' (dźwięczny wygłos i *-zg* wtórne: por. oboczność *-zd-* : *-zg-* w *drozdъ* : *drozgъ*, *gvizdati* : sże. *zvizgati*), sła. poet. *brost* 'pąk, z którego rozwija się kwiat', dial. też 'pączek na drzewie' (Kálal), z wtórnym *-sk* dial. *brosk* 'ts.' (Kálal).

O pierwotnej znajomości wyrazu także i na zachodzie świadczy dłuż. *barść -ća* 'pąk, młody pęd drzewa; szczebel drabiny wozu' (*-ar-* z sekundarnego *-ȓ-*, Muka I 17, por. głuż. *borno* 'bagno' s. v. *brъna*, *brъnьje*).

Coll. *brъstьje* 'pączki drzewa, młode pędy' (o budowie p. s. 85—6): sże. *bȓstje* : *brstjè*, sch. dial. *bȓšće* (RSAN); ukr. dial. *бро́стя* n., *бро́сте* (Hrinčenko, Żel.).

Najbliższy odpowiednik: ags. *brustian* 'puszczać pąki', z apofonią śrwniem. *briustern* 'obrzmiewać'. Ten sam pierwiastek co w *bȓuchъ*, *bȓucho* (< ie. **bhreu-s-* 'obrzmiewać; puszczać pędy, pączki'). — Oboczne formy *brъstъ* m. : *brъstь* f. może odpowiadają dawnej opozycji funkcjonalnej: wyraz o znaczeniu jednostkowym : collectivum (o collectiwach z suf. *-ь* zob. Lohmann KZ LVIII 207—9).

Van Wijk IF XXIV 235, Pokorny IEW 170—1.

Zob. *bȓustъ* : *bȓusty*. *F.S.*

brъvь *brъvi* f. 'kłoda, belka, tignum, trabs', 'kłoda drzewa, belka służąca do przejścia np. przez potok'

~ stczes. XV w. *břev bȓvi* 'kładka', w NM *Bȓve* poświadczone już w XII w. (Profous MJČ I 214);

sże. *bȓv -vî* 'kładka', 'ławka wioślarska', sch. *bȓv -vi* 'kładka, ponticulus',

'belka, bierwiono, trabs, tignum', bułg. dial. *бръв* f. 'kładka', 'bród na rzece, po którym przepędza się bydło' (Gerov);

strus. **брьвь : бръвь** 'belka, kłoda, bierwiono, trabs, asser', **бєрвь : бръвь** 'tratwa, ratis', ros. dial. *бровь -ви* 'deseczka nad framugami okien lub drzwi służąca jako półka do układania drobnych przedmiotów', 'łukowata drewniana podkładka pod kluzami na zewnętrznej stronie burty chroniąca przed tarciem liny kotwicznej', ukr. dial. *berv* 'pniak' (Berneker SEW I 92), karpackie *бер(ь)*, *бирь(х)*, huculskie *bêŕ* (< **br̥vь*) *beru̯y* : *ber'ï* 'kładka' (Rudnyćkyj ED 105, Janów Symb. Rozwadowski II 276). ~

Por. nowsze postacie: ukr. dial. *бéрва* 'kładka' (stąd zapewne pol. wyjątkowe z XIX w. *bierzwa* 'belka, bierwiono'), sch. dial. *bȑva* f. 'kładka', *bŕvo* n. 'ts.' (RSAN).

Rekonstrukcja prapostaci, a także i etymologia niepewne. Najprawdopodobniej *brьvь* i *bьrvь* wtórne, powstałe z pierwotnego *brъvь* (o nierzadkiej metatezie w grupie jer + płynna zob. Berneker l. c., Brückner SE 26). Rozwadowski RS I 251 rekonstruował *bьrьvь* < **bhereu-* (zróżnicowanie postaci tego wyrazu w poszczególnych językach słow. byłoby wynikiem wyrównań w obrębie paradygmatu). — Może do ie. *bhrū-*, *bhrēu-* 'belka, bierwiono; kładka, most'. Najbliższymi odpowiednikami byłyby: gall. *brīva* (< **bhrēua*) 'most', stisl. *brū* f. 'ts.; grobla z belek'. Dawniej łączono z *bry brъve* (zob. Meringer WS I 187—92, Schrijnen KZ L 144—6), por. sch. *bŕvno* 'nieco podwyższony skraj czego, margo' : ros. dial. *бровь* 'wąski podwyższony pas ziemi między koleinami na drodze'.

Berneker SEW I 92, Pedersen KZ XXXVIII 322 (o alternacji *ъ* : *ь*), Pokorny IEW 173. *R.L. — F.S.*

brъvьno 'kłoda, belka, tignum, trabs'

~ stpol. XIV—XV w. *birzwno*, *birwno* (dial. z uproszczeniem grupy spółgłoskowej *bierzno*, *biérno*), niemotywowany wyraz ulega najrozmaitszym przekształceniom wywołanym asymilacją (stpol. *wirzwno*, *birbno*, *birzmno*, *bierzmno*), czy też uproszczeniem grupy spółgłoskowej (*birzmo*, *bierzmo*, *biermo*, dial. *bierzno*, *biérno*, *bierzmo*), czes. od XIV w. *bŕevno*, sła. *brvno*;

słe. *bȑvnọ* : *brûnọ* (: dial. *brven brvna*), sch. od XVII w. *bŕvno* gen. pl. *bȑvānā* (też 'nieco podwyższony skraj czegoś'; możliwe pomieszanie znaczeniowe z *bry brъve*, zob. *brъvь*), w RJAZ I 688 także dawne *barno*, scs. **брьвьно**, **бръвьно**, bułg. dial. *бръвнó* (por. dial. *бъ́рвен* też 'grube miejsce nici', BER 82);

strus. **бьрьвьно : брьвьно : бръвьно : брєвьно : бєрвьно**, ros. *бревнó* (też dial. np. *бр'авнó*), dial. *бернó*, *б'арнó*, *бр'иўнó*, wyjątkowo *б'ир'авнó*, *бр'омнó* (ARG m. 74), ukr. dawne *бервно* od XVI w., brus. dial. *брóвны* pl., *бярнó* (Nosovič, BRS), poleskie *брэўнó* (Leks. Polesьja 131). ~

Por. 1. *brъveno* (postać nowsza z wtórnym *e*): pol. *bierwiono* późne, notowane u L. od XVIII w., w XVII w. *bierzwiono*, czes. dial. wałaskie *brveno* (Bartoš DSM), ros. dial. *бервенó* (Dal, SRNG), ukr. dial. *бервенó* (Hrinč., URS), brus. *бервянó*.

2. *brъvina* : pol. dial. *berwina* (Karłowicz SGP: Orawa), sch. *bȑvina* też 'kładka' (Vuk, RSAN), ros. dial. *бервина* (SRNG), ukr. dial. *бéрвина* 'część warsztatu tkackiego' (Hrinčenko).

Z płd.słow.: rum. *bîrnă* 'bierwiono, belka' (Mihăilă Impr. 40).

Derywat od *brъvь*, o suf. *-ьno* zob. s.136—7. Rozwadowski RS I 251 rekonstruował *bьrьvьno* (p. *brъvь*). *R.L. — F.S.*

brъzda, zwykle pl. **brъzdy** dial. płd.-wsch. 'prymitywne wędzidło, kołki, pręty', 'uzda'

~ słe. *bŕzda*, często pl. *brzde* (dawne też *bruzdà*, dial. prekmurskie *brózda*) 'wędzidło, uzda; rodzaj kleszczy, kluba (Klemme); hamulec', sch. dawne XIII—XIV w. *brъzda*, *brazda* (w XVII w. wyjątkowe *brsta*) 'wędzidło; uzda' (RJAZ), dziś w słownikach Benešicia, Frančicia *bŕzda* 'wędzidło', scs. **бръздъı** pl. Ps. Sin. 'wędzidło; uździenica, uzda' (Meillet RS II 60—1, też śrbułg. np. w Psałterzu bolońskim), bułg. niepewne *бръ́зда* : *бръ́ста* 'uzda, uździenica' (tylko Mladenov BTR), por. tu może należące bułg. dial. *бръзде* n. 'drewniany klin łączący grządziel z płozem w radle' (Gerov Dop.);

strus. od XI w. **бръзда**, **брозда** (**бъръзда**), zwykle pl. **бръздъı**, **броздъı** (**бърздъı**) 'wędzidło, uzda', dziś ros. z cs. *бразда́* (u Dala też *борозда́*) zwykle pl. *бразды́* 'wędzidło, uzda' (z akaniem, notowane od r. 1296, Sobolevskij RFV LXIV 121, Lekcii 81, Nahtigal SRL II 303), ale na peryferiach zachowane też rodzime *бру́здье* pl. : *брузьё* 'wędzidła w uździenicy' (SRNG: archangielskie, ołonieckie, okolice Leningradu), ukr. dial. *борозда́* 'wędzidło, uzda' (Berneker SEW 92, Miklosich EW 23). ~

Nowe i sztuczne: czes. *brzda* 'hamulec' nie notowane w stczes. i dial., nowo wprowadzone przez Šafaříka w r. 1853 (Machek ES² 71) chyba ze słe., sła. *brzda* 'ts.' (także nie notowane w dial.).

Na pierwotne **borzda* wskazują: ros. dial. *борозду́лка* 'pałka albo żelazny pręt, za pomocą których kieruje się sankami przy zjeżdżaniu z góry' (SRNG), tu zapewne połab. *brözd'él* m. 'klin w radle lub w pługu', czes. *nábrazdník* 'klin w pługu', ros. *заборозе́нник*, *забороз́ник* 'kliny do regulowania szerokości czy głębokości orki' (Szydłowska-Ceglowa Lud XLVIII 38).

Najbliższy odpowiednik: lit. *bruzd-ùklis* 'kołek drewniany, kołeczek używany zamiast guzika w bieliźnie; klocek przywiązywany do szyi świni, aby jej utrudnić ucieczkę', w XVII w. 'uzda' (stąd Trautmann BSW 38—9 rekonstruuje bałtosłow. *bruzdā-* 'uzda'). Por. też stnord. *broddr* 'szpic; strzała, grot', stwn. *brort* 'krawędź, kant, brzeg' < germ. **bruzd-* z ie. **bhr̥zdh-* czy **bhr̥zdh-*. Co do znaczeń 'wędzidło' : 'uzda' zob. *ǫdidlo*, *uzda*, łac. *frēnum* (w obu tych znaczeniach).

Berneker SEW 92—3, Trautmann BSW 38—9, Vasmer REW I 125, Moszyński PZJP 234. — Nie przekonują: Machek MNHMA, Sbornik ... Zubatého, 1926, 420—3, Vaillant RES XXII 43.

W kilku językach też denominativa: cs. **бръздити** 'kierować, regere', **обръздити** : **обрѣдити** 'założyć wędzidło, uzdę, okiełznać'; strus. **бръздити** : **брьздити** 'kierować końmi'; słe. *brzdáti* 'nakładać uzdę, kiełznać'; nowe: czes. *brzditi*, sła. *brzdiť* 'hamować'. — Por. też ros. dial. *борозди́ть* 'powstrzymywać konia wędzidłem' (SRNG: Donieckie, też Dal), wskazujące także na **borzda-* p. wyżej. *R.L. — F.S.*

brъzgati *brъzgajǫ* = **bryzgati**

~ sła. *brzgat'* (*sa*) 'ślinić się' (Kálal);

sch. dial. *bŕzgati -gām* 'szybko mówić; spieszyć się' (RSAN; zob. adi. *bŕzъ* : *bŕzdъ*, por. jednak dial. *bŕzgalo* 'przyrząd do pryskania, sikawka', RSAN), bułg. *бръ́згам* 'pryskać, kropić' (Gerov), maced. *брзгам* 'wytryskiwać, pryskać, bryzgać, oblewać'. ~

Por. 1. sch. dial. *brźdati se bŕzdām se* 'brudzić się jedzeniem wokół ust' RSAN (**brъzdati*, *-zd-* : *-zg-* jak w *bręzgati* : *brędzati*);

2. słe. *bŕskati -kam* 'grzebać', bułg. *бръ́скам* 'niedbale, pobieżnie zamiatać;

uderzać, bić lekko', *бръ́ска дъжд* 'kropi deszcz', dial. też 'paplać, pleść' (Gerov), 'popychać, trącać', BDial. I 69 (*-sk-* : *-zg-*, jak w *bryskati* : *bryzgati*);

3. sła. dial. *brzdžit' sa* 'ślinić się' (Kálal), bułg. dial. *бръждú* 'szumi, huczy' (BER I 83, Georgiev BEO 10) : *бръждú* 'silnie wrze i pachnie kwaśno, np. o mleku, wytłoczynach z winogron', BDial. IV 91 (**brъždžiti*).

Dźwkn., do *bryzgati*. Co do oboczności wokalizmu pierwiastka *-ъ-* :*-y-* : *-u-* por. *brъkati* : *brykati* : *brukati*. *R.L. — W.B.*

bry *brъve* f. 'łukowate pasmo włosów porastające wypukłość kości czołowej nad oczodołami, brew, supercilium'

~ pol. od XV w. *brew brwi* (stpol. *brew̓ brwi*) 'supercilium', dial. też *brwia*, kasz. *brwa* : *brəv́á* : *brəv́ώ* : *bräv* : *bərv́ω* : *barv́ω* 'ts.', w XVI w. też 'wypukłość kości czołowej nad oczodołem, miejsce porastania brwi; powieka; rzęsa' (to ostatnie znaczenie też dial., Karłowicz SGP), połab. pl. *brâvoi̯* (*brâvai̯*) 'supercilia', czes. (sztuczne, nowe, tylko literackie, zob. Machek ES² 70) *brva brvy* (dawniej też *brv* m.) 'rzęsy', sła. *brva brvy* 'rzęsy; supercilium', dial. pl. *brvi* 'supercilia; rzęsy' (Kálal);

sch. dial. *bȓv* m. : *bȑvina* 'powieka' (RSAN), wyjątkowe już w XIII w. *brьvь* 'ts.' (zaświadczony tylko dat. dual. *brьvьma*, RJAZ), scs. **бръвь бръви** 'supercilium; powieka' (też cs.), bułg. dial. *бъ́рва* : *бървъ́* f. 'supercilium; wąs' (BER I 101, Stojkow Banat);

strus. od XI w. **бръвь** : **бровь** f. 'supercilium; powieka', ros. *бровь бро́ви* f. 'supercilium', dial. też 'powieka, rzęsa' (Slovarь Rjazan.) 'wąski podwyższony pas ziemi na drodze między koleinami' (SRNG), dial. *бро́ва* : *брова́* 'supercilium', *бровя́* 'ts.' (Dal, SRNG), ukr. *брова́ -ви́* 'ts.', w XVI w. *бровъ* (Rudnyćkyj ED 212), dial. *бро́ва* : *би́рва* 'ts.' (Żel.), *бе́рво* 'ts.' (Rudnyćkyj l. c.), łemk. *brywa*, pl. *brywiy* 'ts.' (Stieber AJŁemk. m. 271), bojkow. *бриво́* n. : *бры́ᵒва* pl. : *бри́йва* : *бро́ва́* : *бры́ᵒва* 'ts.' (Slav. Leks. 93), brus. *брыво́* n., pl. *бро́вы* 'ts.'. ~

Por. głuż. *brjowka* 'supercilium'.

Z brus.: lit. dial. *birvė̃* 'brew' (LKŽod.).

Jedna z rzadkich zachowanych ie. nazw części ciała. Kontynuuje ie. *bhrū-* 'supercilium' z przejściem do tematów na *-i-*. Pierwotna postać *bry* zachowana zdaniem niektórych w ros. compositum *бело-бры́-сый* 'płowy, jasnoblond, z bardzo jasnymi włosami, brwiami, rzęsami' (Vasmer REW I 72, inaczej Vaillant GC II 1, 273). Dokładne odpowiedniki: stind. *bhrū́-ḥ* f., acc. *bhrúvam* 'supercilium', ags. *brū* 'ts.', lit. *bruvìs* 'ts.'. — Co do znaczenia 'wąski podwyższony pas ziemi' por. łac. *supercilium* 'brew' : 'wyżyna, szczyt; wyżyna spadzistej ścieżki; pagórek, kopiec, grobla'.

Schrijnen KZ L 144—6, Berneker SEW 91—2, Trautmann BSW 38, Vasmer REW I 124.

Zob. *obry -ъve*, *ob-očьje*. *R.L. — W.B. — F.S.*

brykati 1. *brykajǫ* dial. zach. 'wydawać niski, burkliwy głos'

~ pol. dial. *brykać* 'fukać, burczeć na kogoś' (Karłowicz SGP: Łowickie i Poznańskie), 'mówić o kimś zarozumiale' (ib.: okolice Ropczyc), tu też może dawne w XVII w. *strasznym szumem wicher bryka* (L.), czes. dial. *brykati* 'krzyczeć na kogoś' (Přír. slov.). ~

Perfectivum: pol. dial. *bryknąć* 'krzyknąć, powstać na kogoś' (Maciejewski Chełm.-dobrz.), czes. dial. *brýknouti* : *bryknouti* 'krzyknąć' (Přír. slov.).

Por. rzeczownik dewerbalny: czes. dial. *bryk* 'krzyk, żart' (Přír. slov.), sła. dial. *bryk* 'żart' (Kálal).

Dźwkn., do *brukati* 1. Najbliżej stoi lit. *brūkúoti* 'gruchać, o gołębiach'. Kořínek Studie 207—9. *R.L. — W.B.*

brykati 2. *brykają* dial. płn. 'zrywać się do biegu, biegać w podskokach; wierzgać' ~ pol. od XVI w. *brykać -kam* 'biegać w podskokach w różne strony, zrywać się nagle do biegu (głównie o zwierzętach); dokazywać', potoczne 'uciekać', myśliwskie 'zrywać się do lotu, o ptakach', przestarz. 'wierzgać', dawne 'szaleć (o żywiołach)', 'porywać się na kogoś, buntować się; pastwić się', dial. kasz. *brïkac* 'dokazywać, szaleć, o wole' (Lorentz PW);

ros. *брыкáть -кáю* 'biegać w podskokach, wierzgać', dial. *бры́кать -каю* : *брыкáть -кáю* 'narowić się; biec; rozrzucać; żyć wesoło, beztrosko' (SRNG), ukr. *брикáти -кáю* 'biegać w podskokach, wierzgać; kaprysić, grymasić', prowinc. 'pozwalać sobie zbyt wiele' (Żel.), brus. *брыкáць -кáю* : *бры́каць -каю* 'biegać w podskokach, wierzgać', u Nosoviča też 'skakać, szaleć (o kozie, krowie); kaprysić, grymasić w wyborze narzeczonego'. ~

Rzeczowniki dewerbalne: pol. dawne XVII—XVIII w. *bryk* 'niesforność, warcholenie, wyskok'; ros. dial. *брык* 'bieganie w podskokach, wierzganie' (Dal).

Por. interiekcje: pol. *bryk*! wyraża szybki ruch, nagły upadek; ros. *брык*! wyraża podskok, wierzgnięcie nogą, ukr. *брик*! 'ts.', brus. *брык*! wyraża gwałtowne uderzenie, nagłe zniknięcie.

Dźwkn. Najprawdopodobniej do *brykati* 1. Rozwój znaczenia jak w *brukati* 2., *bŗkati* 2.

Berneker SEW I 93, Brückner SE 43, van Wijk IF XXVIII 127—8, Vasmer REW I 129. *R.L. — W.B.*

bryla : brila dial. płn. 'nieforemny, duży kawał czegoś (np. ziemi, kamienia)' ***bryla***: ~ pol. od XV w. *bryła* 'ciało stałe nieforemnego kształtu, gruda' (też dial.), w XVI w. z obniżeniem artykulacji przed *l* też *breła* 'ts.', dłuż. *bryła* 'darniowa ruda żelazna; ruda', dial. *brěła* 'ts.', głuż. *bryła* 'ruda darniowa', czes. dial. moraw. *bryla* 'płaski kamień' (Bartoš DSM);

ukr. od XVII w. *бри́ла* 'gruda, głaz, bryła, duży kawał czegoś', dial. 'wielkie kamienie' (Polesье 218), 'płaski kamień' (Stieber AJŁemk. VIII uzup. s. 10). ~

Por. ros. dial. *брыль -ля́* 'pagórek, kępa; gruzeł na drzewie w miejscu, gdzie był sęk' (SRNG).

brila: ~ pol. dial. śląskie *bryła* 'bryła; guz' (Zaręba Siołkowice), dłuż. *brila* 'ruda darniowa', czes. dawne i dial. *bříla* 'płaski kamień, płyta kamienna; kamieniste pole', u Jungmanna 'drobny kamień; minerał słoniniec', dial. *bříla* 'cienka płyta kamienna, płaski kamień' (Bartoš DSM, Horečka Frenštát), 'kamieniste pole' (Lamprecht Opava), sła. dial. wsch. *brila* 'wielki płaski kamień' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka). ~

Por. ros. dial. *бриль* m. 'nierówność na bierwionie, miejsce, gdzie była gałąź' (SRNG).

Z pie. ***bhrū-lā*** : ***bhrī-lā*** od pierwiastka ***bher-*** 'bić, rozbijać, łupać' (zob. Pokorny IEW 133—5). Rozwój znaczenia jak w niem. *Scholle* 'bryła' od pierwiastka ***skel-*** 'rozłupywać, rozszczepiać' (a więc pierwotnie 'coś rozłupanego, rozbitego', Kluge EW[18] 675). — O nie należącym tu ros. dial. *брылá* 'warga' p. Trubačev Etimologija 1964, 9—10.

Śmieszek MPKJ IV 391—3, Sławski SE I 45. *R.L. — W.B. — F.S.*

brysati *bryšǫ* : *brysajǫ* 'obcierać, wycierać, ścierać'

~ połab. 3 sg. praes. *brâi̯sě* 'skrobie (rybę)' (Lehr-Spławiński, Polański SE 50; Rost 151, Szydłowska-Ceglowa SFPS II 417 wyprowadzają z *brusiti*);

słe. *brísati bríšem* 'wycierać, zacierać, ścierać', pot. 'bić, tłuc', *burja briše sneg* 'miota, rzuca', *nebo se briše* 'przejaśnia się' (Plet.), sch. *brȉsati brȉšēm* 'wycierać, szorować; przekreślać, wykreślać; zmiatać (np. o wietrze); kosić, ścinać z nóg; ostro dąć; szybko jeść', dial. 'zamiatać' (RSAN), już w XV w. *òbrisati* 'otrzeć', scs. съ-брысати -саѭ 'zeskrobać' (Supr.), bułg. dial. *бри́ша -шеш* 'obcierać, wycierać, ścierać' (Gerov, Mladenov BTR, BDial. III 42, 204, o zasięgu zob. BDA I m. 274, II m. 286), maced. *брише* 'ścierać, wycierać';

rus.-cs. събрысати -саю 'otrzeć, zetrzeć', XIV w. обрысати 'oczyścić, zetrzeć'. ~

Iterativum do *brъsnǫti*, o budowie zob. s. 46—7. *R.L. — W.B.*

bryzgati *bryzgajǫ* 'wydawać ostry dźwięk', 'pryskać, rozpryskiwać się, tryskać' (dial. też o świetle, stąd pol.-sła. 'świtać'), perf. **bryzgnǫti** *bryzgnǫ*

~ pol. od XVIII w. *bryzgać -gam* 'pryskać, rozpryskiwać, rozpryskiwać się', dial. 'brykać, o koniu' (Karłowicz SGP: Kielce), *bryzgȧ* 'świta' (Dejna AGK m. 756, por. dial. wlkopol. *brysk* 'brzask, zorza poranna', p. jednak też *brězgъ* 'świt', *brězgati* 'świtać'), dłuż. *bryzgaś -gam* 'pryskać, tryskać; bić, o pulsie; rysować, np. po lodzie z towarzyszeniem ostrego dźwięku; dąć, dmuchać; głośno śmiać się', czes. dial. wałaskie *brýzgat -ždžu* : *-zdám* 'babrać się, paprać się w czymś; paplać, pleść' (Bartoš DSM), sła. *brýzgat' -gam* 'wymyślać komuś, besztać; tryskać', dial. też 'pryskać błotem' (Kálal), *bryzgat' sa* 'paprać się' (Kálal), dial. *brizgac brizga śe* 'świtać' (Buffa Dlhá Lúka);

słe. *brízgati brîzgam* 'tryskać, pryskać, rozpryskiwać się', 'gwizdać przeraźliwie na palcach' (Plet.), sch. *brȉzgati -gām* 'tryskać, wytryskiwać, rozpryskiwać', dial. 'obficie wydzielać mleko przy dojeniu' (Vuk, RSAN), dawne (u Belostenca) i dial. też 'gwizdać' (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *бри́звам* 'rzucać się, rozlatywać się' (Gerov);

ros. *бры́згать -зжу -зжешь* : *-згаю* 'chlapać, pryskać, chlustać; opryskiwać, spryskiwać, kropić; tryskać'. ~

Perf. ***bryzgnǫti:*** ~ pol. *bryznąć -nę* : *bryzgnąć* 'prysnąć, rozpryskać', dial. też 'szybko pobiec, uciec, wyskoczyć, zerwać się' (Karłowicz SGP), skoro zaświtało i na dzień *bryznęło* 'zaczęło świtać' (ib.: Lubelskie), kasz. *roz-bryzgła, roz-brzyzgła, roz-bryzgana* 'rozmiękła, o ziemi, drodze' (AJK VI m. 294, cz. II 189—90), dłuż. *bryznuś -nu* 'prysnąć, trysnąć; uderzyć, o pulsie; zaskrzypieć, o ostrych narzędziach', sła. *bryzgnút' -nem* : *bryznút' -nem* (Kálal) perf. do *brýzgat'*;

słe. *brízgniti brîzgnem* 'trysnąć, prysnąć; gwizdnąć przeraźliwie', sch. *bríznuti brîznēm* : *brízgnuti brîzgnēm* 'trysnąć', dial. 'palnąć, uderzyć' (RSAN), *briznuti plakati, briznuti u plač* 'wybuchnąć płaczem', bułg. dial. *бри́зна* 'prysnąć, trysnąć, skropić' (BER I 83);

ros. *бры́знуть -ну* 'prysnąć, chlapnąć; trysnąć, bluznąć', dial. 'uderzyć', *бры́згнуть -гну* 'prysnąć, trysnąć; nagle uciec' (SRNG), ukr. *бри́знути* perf. do *бри́зкати,* dial. też 'wpaść (do wody); uderzyć' (Hrinčenko), *сьмíхом бри́знути* 'wybuchnąć śmiechem' (Smal-Stoćkyj Sl V 18). ~

Z bezdźwięczną grupą *-sk-*: pol. dial. małopol. *bryskać* 'pozwalać sobie z kimś na niewłaściwe żarty', *bryśkać* 'chodzić, biegać' (Karłowicz SGP),

dłuż. *bryskaś -kam* 'parzyć się, coire, o świniach' (co do znaczenia por. *bě-gati sę*), czes. dial. płn. *brejskat* 'pryskać';

bułg. dial. *бри́скам* 'rzucać' (BDial. V 158), w Rodopach *бри́сва* 'tryska' (Gerov Dop.);

ros. dial. *бры́скать -каю -каешь* 'odpędzać kota' (SRNG), ukr. *бри́зкати -каю* 'pryskać, rozpryskiwać się', dial. poleskie *бры́с'каты бры́шчэ* : *бри́с'каje* 'pryskać, o ziarnie; lżyć, wymyślać' (Leks. Polesьja 22), brus. dial. *бры́зкаць* 'kropić, pryskać' (Nosovič).

Perf. ***bryskn̨ti***: ~pol. dial. małopol. *brysnąć* 'machnąć, palnąć; przeskoczyć', dłuż. dawne u Chojnana *brysnuś* 'sparzyć się, o świniach', bułg. *бри́сна* 'trysnąć', dial. *бри́снам* 'rzucić' (BDial. V 158), ros. dial. *бры́снуть -ну -нешь* 'odpędzić kota; uciec' (SRNG). ~

Por. sch. dial. *brȉzati -zām* = *brȉzgati* 'tryskać' (RSAN).

Dźwkn., zob. *bŕuzgati* : *bruzgati*. Oboczność wokalizmu pierwiastka *-u-* : *-y-* jak w *brukati* : *brykati*. Najbliższe odpowiedniki w bałt.: łot. *brũzgât, brùzgât, brùzât, brùzêt* 'tryskać (wodą)', 'parskać', *brūzgalêt* 'pryskać', 'parskać', *bruzdêt* 'warczeć, brzęczeć, terkotać', lit. *brū́zgauti* 'gwizdać, wyć; paplać', *bruzgė́ti* 'mamrotać; szeleścić' (LKŽod.). Zestawiano też z śrdniem. *prūsten* 'parskać, prychać' (zob. *pryskati*).

Vasmer REW I 129, Machek ES² 71, Sławski SE I 45, Pokorny IEW 171—2, Fraenkel LEW 57, Skok ER I 212. — Por. *brę̀zgati*.

R.L. — W.B. — F.S.

bryzgnǫti: zob. **bryzgati**

bryzgъ *bryzga* 'cząsteczki cieczy, błota rozpryskujące się np. od uderzenia' ~ pol. *bryzg -gu*, zwykle pl. *bryzgi* 'cząsteczki wody, błota rozpryskujące się od uderzenia, podmuchu wiatru', stdłuż. (Ps. Wolf.) *bryzg -ga* 'zgiełk, wrzawa, das Getümmel', sła. rzadkie *bryzg -gu* 'tryśnięcie, pryśnięcie cieczy';

słe. *brízg -ga* 'mocny strumień tryskającej cieczy' (SSKJ), sch. *brîzak -zga* 'cząsteczki cieczy, która wytrysnęła, strumień, strużka', przestarz. 'piana na falach' (RSAN);

ros. *бры́зги* pl. 'krople płynu, drobne cząstki rozpryskujące się, rozlatujące się w różne strony, odpryski (też o promieniach światła)', *бры́зг -га* 'lepsze, cięższe ziarno wybierane na siew; narzędzie, przedmiot, którym się pryska (np. kropidełko do spryskiwania bielizny)', ukr. dial. *бри́зк* : *бри́зьк* 'tryskający strumyk wody, wytrysk wody; plama, np. błota' (Żel.), brus. dial. *бры́зок -зку* 'lepsze ziarno najdalej przy wianiu odlatujące', 'bardzo drobny deszcz' (Nosovič). ~

Por. 1. pol. dial. kasz. *brëzga* 'słota' (Sychta SK), ukr. *бри́зка* (już w XVIII w., Tymčenko), częściej pl. *бри́зки* 'krople płynu rozpryskujące się, odpryski', brus. dial *бры́зка -ки* 'rozpryśnięte krople cieczy; drobne cząstki czegoś' (Nosovič);

2. pol. dial. kasz. *brëžža* 'błoto na drogach' (Sychta SK).

Deverbativum od *bryzgati*, o budowie zob. s. 58—9. Por. łot. *brūzga* 'ten, kto parska, prycha', *brùzgas* 'bąble na wodzie powstające w czasie deszczu'.

R.L.

bryzgъlь f. dial. zach. 'wyprysk na ciele, pryszcz, bąbel' ~ pol. dial. *bryzgiel* 'pryszcz, krosta' (Karłowicz SGP, SW bez lokalizacji), dłuż. *bryzgele* f. pl. 'tętnice, arterie', dial. 'pęcherzyki, bąble po ukłuciu komara'. ~

Por. zdające się wskazywać na *bryždělь*: stczes. niepewne *bryžděl* (Gebauer Sl.), u Jungmanna *břižděl'* f. 'cienka zupa, lura; kałuża', czes. przestarz. *brýžd'ala* : *břižd'ala* 'lura'.

Tu może też pol. dial. kasz. *brlëzlëna* 'masło rzadkie, źle wyrobione' (Sychta SK). Natomiast sch. dial. *bríždalina* 'słabe źródło; podmokły grunt' pochodzi od verbum *bríždati* 'słabo przepuszczać płyn'.

Od *bryzgati*, o suf. *-ьlь* zob. s. 112. *R.L. — W.B.*

bryždžati *bryždžǫ* (może i **bryždžiti** *bryždžǫ*) = **bryzgati**

~ pol. dial. *bryzdzy się* 'błyszczy się' (Karłowicz SGP: Lubelskie), 'zaczyna świtać' (Dejna AGK m. 756), *bryzgy śe* : *bržyzgy śe* 'dnieje, świta' (Zaręba Siołkowice), kasz. *brəžžəc brižžą* 'smażyć, gotować niedbale' (Lorentz PW);

słe. *bríždžati -dím* 'tryskać', sch. dial. *bríždati -dīm* 'tryskać, o płynach; słabo przepuszczać płyn', 'pęcznieć, pękać od grubości' (RSAN), 'siec, ciąć, o wietrze' (RJAZ), *brížditi -ždīm* 'płakać głośno, narzekać, plorare' (Vuk: Srem; może z **bryzgěti* > *bryždati*, zob. RJAZ I 657, Skok ER I 212), bułg. dial. *бръжда -дuu* 'cicho i powoli wypływać, płynąć' (Gerov). ~

Z grupą *-sk-*: pol. dial. kasz.-sli. *břəskac břiščą* 'zaparzać, parzyć' (Lorentz PW), stczes. XV w. *břiščěti břišti* 'tryskać, wypływać' (Gebauer Sl.);

z wtórnym wokalizmem *-i-*: pol. dial. *brzyždżyć* 'deptać' (Karłowicz SGP: Podhale), kasz. *břəžžec břižžą* 'smażyć, prażyć' (Lorentz PW).

Por. sch. dial. *brízdeti -dīm* 'tryskać' (RSAN).

Do *bryzgati*, o budowie zob. s. 55—6. *R.L. — W.B.*

bryždžíti zob. **bryždžati**

brьdnǫti *brьdnǫ* dial. płn. 'iść grzęznąc, iść z trudem przez wodę lub teren błotnisty'.

~ pol. od XVI w. *brnąć brnę* 'iść zapadając się, poruszać się z trudem po terenie np. bagnistym, piaszczystym, przez wodę' (też dial., np. Nitsch DPŚ, Tomaszewski GŁ), 'dążyć do czegoś z uporem, bezwzględnie, na oślep', w XV w. tylko z prefiksem *prze-brnąć*: *przebredł jeśm* 'przekroczyłem, przeszedłem w bród', dial. kasz. *brənǫc* 3 sg. *brəńe* : *brnǫc* : *bərnǫc* 'iść zapadając się', *słǫńce brəńe* 'słońce przedziera się przez chmury' (Lorentz PW), sła. *břdnut'* *břdnem* 'iść zapadając się';

rus.-cs. **при-брьдє** aor. 'przyszedł w bród, brodząc, przebrnął'. ~

Por. z wokalizmem pierwiastka *-e-* (zapewne przez analogię do *bresti bredǫ*) czes. *břednouti břednu* 'tajać, rzednąć, rozpuszczać się', arch. 'brodzić'.

Do *bresti brьdǫ* : *brъsti bredǫ*, o budowie zob. s. 44—5. *R.L. — W.B.*

brьněti 1. *brьn'ǫ* 'wydawać dźwięk, dźwięczeć', zwłaszcza 'brzęczeć, o owadach'

~ stpol. XV w., wyjątkowo jeszcze w XVI w. *brznieć brnię* 'rozlegać się, dawać się słyszeć, wydawać dźwięk', dial. śląskie *brnieć brni* 'dźwięczeć, rozlegać się; mruczeć; brzęczeć, o owadach' (Karłowicz SGP, Nitsch DPŚ, Steuer Sulków), kasz.-sli. *bŕńec bŕńą* 'brzęczeć, o owadach' (Lorentz PW), od XV w. z wtórnym *-m-* (w XV w. 2 razy, w XVI w. już 191 razy) *brzmieć brzmię* 'dźwięczeć, sonare', od XVI w. 'mieć rozgłos, słynąć', dial. śląskie 'grać, rozlegać się, o dzwonach, muzyce' (Zaręba Siołkowice, Olesch Sankt Annaberg), kasz. *bŕńąc* : *bŕńęc bŕńi* : *bŕëńąc bŕëńi* 'brzęczeć, szumieć' (Sychta SK), stczes. *brněti brňu* 'brzęczeć, dźwięczeć', dial. 'brzęczeć, o owadach; mruczeć, burczeć' (Bartoš DSM, Svěrák Karlovice), laskie *brňet'* 'trząść się', dziś w języku liter. przede wszystkim w zwrotach *hlava mi brní, uši*

brní 'szumi, huczy w głowie, w uszach', *loket brní* 'cierpnie, drętwieje' (w tych znaczeniach też dial., np. Bartoš DSM, Lamprecht Opava), sła. *brňať* : *brniet'* *brním* 'dźwięczeć; cierpnąć; drżeć', *hlava brní, uši brnia* 'szumi, huczy w głowie, w uszach', dial. *brniet'* : *brnet'* 'brzęczeć, dźwięczeć';

słe. *brnéti brním* 'brzęczeć', bułg. dial. *бре́нна -неш* 'brzęczeć, o owadach' (Gerov);

ros. dial. zach. *бренéть -нúт* 'wydawać dźwięki, dzwonić, brzęczeć' (Dal, SRNG), ukr. *бринíти бриню́ бринúш* 'dźwięczeć, np. o strunach; brzęczeć, o owadach; szemrać, o wodzie', dial. *бренíти бреню́ бре́ниш* 'ts.', też z wtórnym *-m- брмíти* 'huczeć, grzmieć' (Żel.), dawne XVII—XVIII w. **брмѣти : брмѣти** 'wydawać dźwięk, dźwięczeć, rozlegać się' (Tymčenko; chyba pod wpływem pol.). ~

Por. 1. sch. dial. *bréniti -nīm* 'brzęczeć, bzykać, o musze', *brnčati -čīm* : *bȑncati -cām* 'brzęczeć, o owadach' (RSAN);

2. perf. sli. *bȑnǫc* 'zabrzęczeć' (Lorentz PW).

Dźwkn., por. interi. wyrażające brzęczenie owadów, dźwięk instrumentów muzycznych: bułg. *брън*! *бръм*!, ros. dial. *брынь*! (SRNG), ukr. *бринь*!, brus. *брин-брин*! (Nosovič). W ścisłym związku z *brękati*. Tego samego typu bliskie głosowo, ale niezależne genetycznie: stwniem. *breman* 'mruczeć, brzęczeć, brzmieć, huczeć', łac. *fremō* 'głucho brzmieć, chrzęścić, brzęczeć, mruczeć, rżeć, zgrzytać', gr. βρέμω 'ryczeć, huczeć; dźwięczeć; krzyczeć; szemrać, zawodzić; rozbrzmiewać', stind. *bhramará-* 'pszczoła'. — Zwykle przyjmowano oboczną postać *brъměti*, której istnienia materiał słow. jednak nie potwierdza (przeciwko niej już Brückner SE 45). Historia pol. *brzmieć* wyraźnie wskazuje na wtórność tej postaci (upodobnienie *b-n* > *b-m*, por. *borna*, *pěsnь*).

Meillet RS II 65—6, Sławski SE I 46, Otrębski PorJ 1962, 20—2, Mayrhofer KEWA II 528—9, Pokorny IEW 142—3, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 3, 184—6. *R.L. — W.B. — F.S.*

brъněti 2. *brъnějǫ* dial. płn. 'pęcznieć, puchnąć, obrzmiewać'

~ pol. od XVII w. *brzmieć brzmi* (o wtórnym *-m-* zob. *brъněti* 1.) 'puchnąć, pęcznieć', dawne XVIII w. też *brzmieć brzmieje* 'ts.' (L.), dial. *nabrnięty* 'nabrzękły, obrzmiały' (Karłowicz SGP), śląskie *brnůńć brńe* 'puchnąć, pęcznieć' (Olesch Sankt Annaberg), czes. dial. laskie *nabrňet'* 'napuchnąć, obrzęknąć' (Bartoš DSM), sła. dial. wsch. *nabriňec nabriňeje* 'ts.' (Buffa Dlhá Lúka);

ros. dial. *бренéть -нéет* 'puchnąć, obrzmiewać; dojrzewać, napełniać się, rumienić się' (SRNG), ukr. *бринíти* : *бренíти* 'pęcznieć, obrzmiewać; dojrzewać' (Żel.), brus. *брыня́ць* 'puchnąć, obrzękać'. ~

Do *brъněti* 1. O rozwoju znaczenia zob. *bǫbъnati*. Por. lit. *briñkti brìnksta* 'pęcznieć' (LKŽod.). *W.B.*

brъněti 3. *brъn'ǫ* 'być jasnym, błyszczącym'

~ sła. dial. *brn(i)et'* : *brn(i)et' sa* 'ciemnieć, czernieć' (Kálal);

ros. dial. *бренéть* 'siwieć, bieleć; mienić się, migotać' (: *бренéть -нéет* 'puchnąć, obrzmiewać, dojrzewać, napełniać się, rumienić się' Dal, SRNG), ukr. *бринíти бриню́ бри́ниш* 'wyróżniać się jaskrawą barwą (zwłaszcza czerwoną) przy kwitnięciu, dojrzewaniu, o kwiatach, owocach; błyszczeć, lśnić', dial. *бренíти -нію́ -нúш* 'błyszczeć, o rosie' (Hrinčenko), 'płowieć, dojrzewać; siwieć' (Żel.). ~

Por. wtórne nomina powstałe na gruncie poszczególnych języków słow.:

1. czes. dial. *brňo -ně* 'wół brązowawy, o sierści podpalanej', sła. *brna* 'określenie zwierząt domowych z ciemną, brązową sierścią'; sch. dial. *brnja*

'biała plama na sierści zwierzęcia; pączek drzewa owocowego', *bȑnja* : *bŕnja* 'zwierzę z białą plamą';

2. czes. dial. *brňavý* 'brązowawy, białawy', sła. *brnavý* : *brňavý* 'ciemnobrązowy', *brnastý* 'rudy'; słe. *brnît*, *bŕnjav*, *bȓnjast*, *brnjàt* 'pełny, o kłosach'.

Verbum stanu do *bronъ* : *brunъ*, o budowie i wokalizmie zob. s. 55—6.

R.L. — W.B.

brьskěl'ь zob. **brьskl'anъ**

brьskl'anъ : **brьsk'anъ** 'krzew bluszcz, Hedera helix' (może też **brьskěl'ь** : **brьskl'ь**) ~ stpol. w XV w. *brzeszczan*, *brzecztan*, *brzestan*, *brzostan*, w XVI w. *brzestân*, u Kn. *brzeszczan*, *brzestan* ('bluszcz wijący się po ziemi, Hedera terrestris'), stdłuż. XVII w. *barstran* : *barstron*, czes. *břečt'an*, stczes. *břěčtan*, *břěstan*, sła. *brečtan*;

słe. *bršljân*, dial. też *bršlę̂n*, *bršlîn*, *bŕselj -slja*, *bršč̂ęł* m. (por. należące tu także czes. *brčál* m. 'barwinek, Vinca', sła. dial. *brčial* 'ts.', Machek ČSR 183), *bȓšček -ščka* (te ostatnie postacie wskazują chyba na pierwotne *brьsk'ь*, *brьskěl'ь*, *brьskl'ь*), sch. *bȑšljan* od XVII w. (adi. *bȑšljanov* od XV w.), dial. też *bȑšljen*, *bȑšljin*, *bȑšljika*; dawne i dial. *bȑštan* od XVI w. : *bȑšten* (z wtórnym drugim *-r-* : *bȑštran*, *berštran* XVI—XVII w., por. też dial. *brìštan*, *bŕšta*), *bȑšćan* (*baršćan*), *bȑstan* (*bȑstran*, *brestran*), kajk. *bȓščan* (Fancev AslPh XXIX 379), bułg. *бръ́шлян*, dial. *бръ́члян*, *бръ́шлен*, *бръ́член*, *брешля́н*; z metatezą: *бръ́шнел*, *бре́шнел*, *брешнял*, *бръ́шнел'*, por. też dial. *бръ́шел* (**brьskěl'ь*, por. wyżej postacie słe.), maced. *бршлан*, *бршлен*, dial. *бъ́рчлен* (Kukuš), *бро́шлен* (Debъr), z metatezą *brъ́šnal*, *brъ́šnil* (Małecki SW). ~

W wsch.słow. zachowane tylko szczątkowo: ros. (*березка*) *берестен* 'powój', ukr. *борощаник*, *бречитан*, *брочетан* 'Hedera helix' (Makowiecki Sł. bot. 174).

Pożyczki z płd.słow.: ngr. μπρούσλιανη, μπρούσλου 'Hedera helix', węg. *boroszlán* od r. 1801 'wawrzynek wilcze łyko, Daphne mezereum', rum. *boroșlean* 'Hedera helix'.

Nie jest wykluczone, że należy tu silnie przekształcona drogą etymologii ludowej (adideacja do *berstъ*, *berza*, *versъ*, *brusьnica*, *dernь*, *klenъ*) płn.słow. nazwa 'trzmieliny, Evonymus' krzewu pod pewnymi względami przypominającego bluszcz (obie rośliny mogą być roślinami pnącymi, obie trujące; owoce obu są podobne, zob. jednak *čьmelь*):

stpol. XV—XVI w. *przmiel*, *trzmiel*, *przmielina*, dziś *trzmielina*, czes. *brslen*, dial. moraw. *bršlen* (Jungmann), stczes. XIV w. *brsniel*, sła. *bršlen*, dawne *brslen*;

ros. *бересклéт*, u Dala też *бересклéд*, *вересклéд*, *бересклен*, *бересдрéнь*, *мересклéт*; wg SRNG dial. *брусклéт*, *брусклéн*, *бруслён*, *бруслúна*, *брусылина*, *брусни́чник*, *брусы́нúна*, *бружмéль*; ukr. *бересклéт*, *бруслúна*, dial. też *бересклéн*, *бересклéп*, *бруселúна*, *бруслéвина*, *бруслéнина*, *брусни́на*, u Makowieckiego Sł. bot. 148 też *бружмель*; brus. *брызглíна* (por. także zapożyczone chyba z brus. pol. prowinc. wsch. *bryżdżelina*, *bryzgulina*, SWil); *берс-* postaci wsch. może kontynuować pierwotne *brьsk-* (por. z płd.słow. sch. dawne u Mikalji XVII w. *berštran*, u Vrančicia XVI w. *barštran* 'Hedera helix'). — Także i postać *brus-* znajdujemy w płd.-słow.: bułg. dial. *бру́шлен* 'Hedera helix'.

Za możliwością pomieszania nazw obu krzewów przemawia sch. dial. kajk. *bršljenka* 'Evonymus europeus': *bȑšljan*, *bȑšljen* 'Hedera helix' (RJAZ I 683, Simonović Bot. Reč. 194).

Rekonstrukcja prapostaci i etymologia niepewne. Formy stdłuż. wskazywałyby na **bŕsk-*, zapewne jednak wtórne z *brъsk-*. Podstawę tworzą zaginione wyrazy **brъskъ*, **brъsk'ъ*. Mało prawdopodobny związek z *brъstь* : *brъstъ* 'pączek rośliny; młode pędy rośliny' (por. sła. dial. *brosk*). Zwykle oddziela się nazwy roślin 'Hedera' i 'Evonymus'. Machek ČSR 153 rekonstruował **brъščь* 'Hedera' nawiązując do niejasnego etymologicznie łac. *bruscus* 'dziki mirt'. Sadnik — Aitzetmüller VWSS 3, 149—50 nawiązują koniec końcem do **bher-* 'błyszczeć' (od połysku liści), łącząc z *berkъ* 'Sorbus torminalis'.

Nazwę rośliny Evonymus czes. *brslen* Machek ČSR 141—2, NŘ XXXIV 89—92 łączył z psł. *pręslenъ* (podstawą nazwy miałoby być podobieństwo owocu z szypułką do wrzeciona z prześlikiem).

Miklosich EW 21. *K.H. — F.S.*

brъskl'ъ zob. **brъskl'anъ**

brъsk'anъ zob. **brъskl'anъ**

brъsti zob. **bresti**

brъzgnǫti 1. *brъzgnǫ* płn. 'kisnąć, zaczynać kisnąć'

~ sła. *brznúť* 'kisnąć, zaczynać kisnąć (o mleku)', dial. też *bŕznuť* 'ts.' (Kálal). ~

Poza tym tylko z pref.: sła. *nabrznúť* 'zacząć kisnąć, nadkwaśnieć (o mleku); obrzmieć, napełnić się sokami (zwykle o roślinach)' (co do rozwoju znaczeniowego por. niżej ukr. *obrésknuty*), rus.-cs. XI w. partic. praet. act. **обрѣзгъшь** 'skwaśniały' (Srezn.).

Na tym oparty derywat *brъzglъ* 'kwaśniejący, zaczynający kwaśnieć' : czes. dial. moraw. *brzglý* 'kwaśniejący, zaczynający kwaśnieć, o mleku' (Bartoš DSM), poza tym tylko z pref.: pol. dial. *obrzły* 'który dostał obrzazgu, przykrego posmaku' (SW s. v. *obrzazgły*), czes. dial. moraw. *nabrzglý* 'nadkwaśniały, zaczynający kwaśnieć (o mleku)' (Bartoš l. c.), sła. *nabrzlý* 'obrzmiały, przepełniony sokami (zwykle o roślinach)', 'nadkwaszony, zaczynający kwaśnieć (o mleku)', u Kálala *nabrz(g)lý*, *nábrzlý* 'ts.'.

Por.: 1. niewątpliwie wtórne sła. *zbŕzgať sa* 'skwaśnieć, o mleku, żętycy' (Kálal), bułg. dial. *бръждо́й* 'piecze w gardle';

2. paralelnie zbudowane oparte na *brězgati*: pol. tylko w SW bez dokumentacji *obrzazgnąć* : *obrzyzgnąć* 'dostać obrzazgu, przykrego posmaku', strus. XV w. partic. praet. act. **кваса обрѣзгъшаго** 'skwaśniałego', ros. dial. *обре́згнуть* 'skisnąć, skwaśnieć (o mleku)' (Dal); z innymi pref.: ukr. prowinc. *набре́згнути* 'nadkwaśnieć, nadpsuć się (o mleku)', *прибре́скнути*, *збре́скнути* 'ts.' (Żel.), tu zapewne także należy *обре́скнути* 'nabrzmieć, napęcznieć' (ib.). Na tym oparte sprowadzające się do *-brězglъ* : *-brěsklъ* 'skwaśniały, o nieprzyjemnym smaku': pol. notowane tylko w SW *obrzazgły* : *obrzyzgły* 'który dostał obrzazgu', ukr. dial. *бре́зкле молоко́* 'mleko, które zaczęło się kwasić' (Slav. Leks. 11), *набре́зглий* 'nadkwaśniały, o mleku' (Żel., stąd u Hrinč.), *збре́склий* 'ts.' (Żel.), czes. adv. *nabřeskle* 'zgorzkniale, kwaśno', por. też ros. *брезгли́вый* 'brzydzący się; wyrażający obrzydzenie; budzący obrzydzenie'; ukr. dial. *набре́склий*, *набре́зклий* 'nabrzmiały, obrzmiały' (URS).

Do *brězgati* : *brěskati*, o budowie zob. s. 44—5 (o wokalizmie tych formacji Kuryłowicz AI 216). *R.L.*

brъzgnǫti 2. zob. **brězgati 1.**

bŕuchačь dial. płn. 'człowiek o dużym brzuchu'

~ pol. od XV w. *brzuchacz*, dłuż. *bŕuchac*, głuż. *brjuchač*, czes. *břicháč* już u Husa (Novák SlHus), dial. np. moraw. i laskie *bŕucháč*, sła. *brucháč*; ros. dial. *брюхáч* (Dal; w SRNG nie notowane), ukr. dial. *брухáч* (Rudnyćkyj ED 226), brus. *брухáч -á.* ~

Derywat od *bŕucho* : *bŕuchъ*, o suf. *-ačь* zob. s. 102. *R.L. — T.Sz.*

bŕuchata zob. **bŕuchatъ**

bŕuchatъ dial. płn. 'mający duży brzuch, o dużym brzuchu', **bŕuchata** 'brzemienna'

~ pol. od XVI w. *brzuchaty* (w XVI w. też 'tłusty, otyły', dial. także 'pękaty, np. o stogu siana', już w XVI w. przen. 'pękaty'), dłuż. *bŕuchaty*, głuż. *brjuchaty*, czes. *břichatý* już u Husa (Novák SlHus), sła. *bruchatý*; strus. **брюхатыи**, ros. *брюхáтый* (: *брюхáстый*), ukr. *брюхáтий*, dial. *брухáтий* (Hrinč., Rudnyćkyj ED 226) już w XVIII w., brus. *брухáты.* ~

Subst. adi. *bŕuchata*: stpol. XVI w. *brzuchata klacz* 'źrebna' (L. z Cresc.), ros. u Dala *брюхáтая* 'brzemienna'.

Derywat od *bŕucho* : *bŕuchъ* z suf. *-atъ*. *R.L.*

bŕuchnǫti dial. słe.-ros. 'puchnąć, wzdymać się, obrzękać'

~ słe. dial. *o-brúhniti* (Styria), *za-brúhniti* (Kraina) 'nabrzmieć, obrzęknąć'; ros. dial. *брюхнуть(ся)* 'moknąć, wilgnąć; wzdymać się, puchnąć, obrzękać'. ~

Onomat. od pierwiastka tego samego co *bŕuchъ*, *bŕucho*. Budowa jak np. w *puch-nǫti*, *brękˊ-nǫti*.

Šuman AslPh XXX 301—2, Kořínek Studie 209. *R.L.*

bŕucho dial. płn. 'venter, uterus' = **bŕuchъ**

~ W tym samym znaczeniu: pol. *brzucho* od XV w. (stpol. i dial. także 'żołądek'), dłuż. *bŕucho*, czes. od XIV w. *břicho* (też przen. 'wypukłość np. naczyń'), stczes. XIV w. również *břucho*, sła. *brucho* (też 'rzecz lub część czegoś podobna do brzucha');

strus. **брюхо**, ros. *брю́хо* (lud. też 'wypukłość, garb, wzniesienie', 'brzemienność; wnętrzności', SRNG), ukr. dial. *брýхо* (Hrinč.), brus. pot. *брýха* n. ~

Zob. *bŕuchъ*; co do różnicy rodzaju por. *gǫzo* : *gǫzъ*, *udo* : *udъ*.

bŕuchъ *bŕucha* dial. płn. 'część tułowia poniżej klatki piersiowej, venter, uterus'

~ W powyższym znaczeniu: ~ pol. od XIV w. *brzuch* (przen. 'pękatość, wypukłość np. naczyń' już u Kn.; stpol. od XVI w., dziś dial. też 'żołądek'; 'obżartuch, żarłok'), dłuż. *bŕuch*, głuż. *brjuch* : *bruch*, stczes. XIV w. *břuch* (też dial.), dziś *břich* (także przen. 'wypukłość np. naczyń'), sła. dial. *bruch* (Kálal);

strus. **брюхъ**, ukr. dial. łemk. *bŕiχ* : *briuχ* : *brüχ* (Stieber AJŁemk. m. 257). ~

Wyraz oparty na pie. onomatopeicznym pierwiastku **bhreu-s-* 'pęcznieć, obrzmiewać' (por. analogiczną genezę niem. *Bauch* 'brzuch', psł. dial. *bachorъ*). Najbliższe odpowiedniki ie.: cymr. *bru* m. 'venter, uterus' (**bhreuso-*, dokładny odpowiednik!), stisl. *briōsk* 'chrząstka', śrwniem. *brūsche* 'guz, Beule', niem. *Brausche* 'ts.'. — Mało prawdopodobny pogląd Kořínka Studie 209, który — w oparciu o słow. formy z twardym *r* (zapewne wtórnie stwardniałe) — uważa *bŕuchъ* za kontynuację ie. **bhrŭs-* z wtórną palatalizacją ekspresywną.

Iljinskij AslPh XXIX 487, Osten-Sacken IF XXVIII 142—4, Pokorny IEW 170—1. — Lekov SO XII 139—40 starał się dać nawiązania bułg., zob. jednak BER 81, 84.

Zob. *bŕucho*; *bŕuchnǫti*. *R.L.*

bŕustъ : bŕusty *bŕustъve* dial. zach. 'łydka'

W powyższym znaczeniu:

bŕustъ: ~ pol. dial. *brzust* : *brzus* (z uproszczeniem grupy spółgłoskowej). ~ ***bŕusty***: ~ pol. dial. (wyjątkowe, z okolic Bochni) *brzustwa*; geografia polskich nazw łydki opartych na pierwiastkach *bŕuch-*, *bŕust-* wyraźnie nawiązuje do obszaru łużyckiego (Wielkopolska, płn. Śląsk, zach. i śr. Podkarpacie; zob. Zierhoffer Studia 21—2, 29): stgłuż. XVIII w. *bristwa* : *bristwja*, dial. płd.-wsch. *bristej -stwje* i ze zmianą rodzaju pod wpływem *brjušćo* — głuż. (też dial.) *bristwo* : *bristwjo*. ~

O strus. **броүсны** 'część ciała' p. Trubačev Etim. 1972, 32—3.

Ten sam pierwiastek, co *bŕucho* : *bŕuchъ* (zob.). Budowa jak w należącym do tej samej rodziny *brъstь* : *brъstъ* (zob.), por. też inną psł. nazwę łydki — *lystъ* : *lysto*. Co do postaci *bŕusty -ъve* por. pol. dial. *łystwa* (też już ie. *bry brъve*). Pierwotne znaczenie 'wypukła część, wybrzuszenie, np. nogi'; w tym samym znaczeniu 'łydka' zob. regularne deminutiva do *bŕucho* (*bŕuchъ*) : *bŕušьce*, *bŕušьko* (*bŕušьcь*, *bŕušьkъ*).

Šewc Studia Lehr-Spławiński 499—501. *R.L.* — *F.S.*

bŕusty zob. **bŕustъ**

bŕust'e : bŕust'ъ m. dial. zach. 'wypukła, wybrzuszona część jakiegoś przedmiotu, brzusiec; łydka'

bŕust'e: ~ pol. dial. *brzuszcze* : *brzuszczo* 'łydka', dawne *brzuszcza* (pl.) *palców* 'opuszki, brzuśce palców', dłuż. (dialekt pograniczny) *bŕušćo* 'łydka', głuż. dial. (płn.) *brjušćo* : *brišćo* 'ts.'. ~

bŕust'ъ: ~ pol. dial. *brzuszcz*, *brzusc* (por. AJPP m. 252) 'łydka', stpol. XVI w. 'opuszka, brzusiec palca', czes. dawne (np. u Jungmanna) dem. na *-ьcь*: *bříštěc -tce* 'ts.'. ~

Od pierwotnego *bŕustъ* ze strukturalnym suf. *-je* : *-jь*. *R.L.*

bŕust'ъ zob. **bŕust'e**

bŕušьce dial. zach. 'wypukła, wybrzuszona część jakiegoś przedmiotu, brzusiec' ~ pol. dial. *brzusce* 'łydka' (Szymczak Domaniewek), stczes. *břišce* 'wypukła część jakiegoś przedmiotu, np. opuszka palca'. ~

Por. też pol. dawne od XVI w. *brzuszec* 'opuszka, brzusiec palca' (dziś też dial.), *brzusiec* 'wypukła, najgrubsza część, wybrzuszenie jakiegoś przedmiotu, naczynia, narzędzia, palca' (postać wtórna, w wyniku fonetycznych przekształceń pierwotnego *brzuszec*), dial. *brzuszec* : *brzusiec* : *brzuśc* 'łydka' (o geografii tych form zob. Zierhoffer Studia 29).

Pierwotne dem. z suf. *-ьce* do *bŕucho*.

Zob. *bŕušьko*, *bŕustъ* : *bŕusty*. *R.L.*

bŕušьko : bŕušьkъ dial. płn. dem. do *bŕucho* : *bŕuchъ*, 'najgrubsza część, zgrubienie, np. nogi, palca'

bŕušьko: ~ pol. dial. *brzuszko* 'dem.', zach.wkp. 'łydka', dłuż. *bŕuško* 'dem.; łydka', głuż. *brjuško* 'dem.', czes. *bříško* 'dem.; brzusiec palca, dłoni (też dial., np. chodzkie)', sła. *bruško* 'dem.; brzusiec, opuszka palca';

ros. *брюшко́* 'dem.; odwłok', dial. *брю́шко* : *брюшко́* też 'łydka; brzusiec palca; spodnia strona liścia' (SRNG), brus. *бру́шка* 'dem.'. ~

bŕušьkъ: ~ pol. *brzuszek* 'dem.' od XVI w., dial. zach.wkp. 'łydka', dłuż. *bŕušk* 'dem.', stdłuż. też 'żołądek' (u Jakubicy), czes. *bříšek* 'dem.; brzusiec np. palca'. ~

Dem. do *bŕucho* : *bŕuchъ* z suf. *-ьko* : *-ьkъ*. Znaczenie 'wypukła część, wybrzuszenie czegoś; łydka' wtórne, w wyniku leksykalizacji pierwotnych dem. (por. częste w językach romańskich oznaczanie łydki jako 'brzucha nogi').

Šewc Studia Lehr-Spławiński 499—500, Zierhoffer Studia 21—2, 29.

Zob. *bŕušьce*, *bŕustъ* : *bŕusty*, *bŕusťe* : *bŕusťь*. *R.L.*

bŕušьkъ zob. **bŕušьko**

bŕuzgati *bŕuzgajǫ* : **bruzgati** *bruzgajǫ* : **bruzdati** *bruzdajǫ* 'pluskać, chlapać, pryskać, tryskać', o różnych dźwiękach, np. 'mamrotać, pomrukiwać, mruczeć', perf. **bŕuzgnǫti** *bŕuzgnǫ* : **bruzgnǫti** *bruzgnǫ*

bŕuzgati: ~ ros. dial. *брюзга́ть -га́ю* 'pomrukiwać, gderać'. ~

Por. słe. *brljûzgati -zgam* 'pluskać, chlapać; policzkować';

deverbativa: słe. *brjûzga* 'śnieg topniejący na drodze' : *brljûzga* 'topniejący śnieg z błotem', dial. 'rzadkie błoto' (Tominec Črni vrh), 'dziecko grzebiące, ciapające po talerzu', 'uderzenie w twarz' (Plet.); ros. *брюзга́* 'zrzęda', dial. 'płaksa, często płaczące dziecko' (SRNG).

Perfectivum ***bŕuzgnǫti***: ~ ros. *брю́згнуть -ну -нешь* 'tyć, stawać się otyłym, nalanym, puchnąć', dial. *брю́знуть -ну -нешь* 'płakać' (SRNG), ukr. *брю́згнути -ну -неш* 'puchnąć, obrzmiewać; stawać się zwiotczałym' (URS, Rudnyćkyj ED 225). ~

Por. słe. *brljúzgniti -nem* 'prysnąć, bryznąć' (SSKJ), *brljúzgniti* : *brljúzniti brljûzgnem* 'uderzyć w twarz' (Plet., Tominec Črni vrh).

bruzgati: ~ czes. dial. wałaskie *brúzgat sa* 'babrać się w czymś', moraw. 'brodzić' (Kott Dod. DSM, Malina Mistřice). ~

Por. 1. z grupą spółgłoskową *-sk-*: bułg. dial. rodop. *бру́скам* 'z szumem padam do wody lub błota' (BDial. V 158);

2. słe. (z *brǫzgati*?) *brózgati -gam* 'brnąć, brodzić; ryć; mieszać, mącić' (SSKJ), dial. też 'psuć, fałszować, np. wino' (Plet.);

deverbativa: 1. słe. *brûzga* 'zmieszany z błotem topniejący śnieg na drodze' (Plet.); ros. dial. *бру́зга* 'zrzęda'; tu też zapewne pol. dial. kasz. *brəzga* 'słota' (Sychta SK; *-ə-* może jednak kontynuować także *-y-*);

3. sch. dawne od XVI w. *brûzag -zga*, dziś dial. (Dalmacja) *brûzak -zga* 'silne cieczenie, strumień, effusio' (RJAZ, RSAN), tu też zapewne pol. dial. kasz. *brəzg -gu* 'śnieg z deszczem' (Sychta SK);

4. pol. dial. kasz. *br|uzgola* 'bąbel na wodzie'.

Perfectivum ***bruzgnǫti***: ~ sch. wyjątkowe XVII w. i dial. *brúznuti brûznēm* 'trysnąć' (RJAZ, RSAN); brus. dial. *бру́знуць* 'puchnąć, obrzmiewać' (Nosovič). ~

Por. brus. dial. *брузне́ць* 'grubieć, twardnieć, o rękach od pracy' (Nosovič, Jurčanka Mscisl.).

bruzdati: ~ czes. *brouzdati -dám* 'machać pluskając', *brouzdati* : *brouzdati se* 'brnąć, brodzić w niegłębokiej wodzie, w czymś wilgotnym; wałęsać się, błąkać się';

sch. dial. *brùzdati -dām* 'zdecydować się, zaryzykować' (RSAN). ~

Deverbativum: sch. dial. (Dalmacja) *brúzda* 'zagłębienie, którym płynie woda' (RJAZ, RSAN).

Dźwkn. Najbliższe odpowiedniki w bałt.: lit. *briaũgzti briauzgiù* 'paplać, pleść', *bruzgė́ti bruzgù* 'hałasować, szumieć, huczeć, dźwięczeć, brzęczeć, szeleścić', łot. *brauzdêt, brauzît* 'hałasować, stukać, szeleścić'. Uderzają też dokładne albo bardzo bliskie bałtyckie odpowiedniki derywatów dewerbalnych: lit. *briauzgà* 'gaduła, papla', łot. *brùzgalas* 'bąble na wodzie powstające w czasie deszczu' (zob. wyżej *bŕuzga, bruzgola*). Mniej pewny związek z germ. **bruskan* (*-sk-* może z *-zg-*), ie. **bhreus-* : *bhrŭs-* 'szumieć, huczeć, tryskać, wytryskiwać; nadymać się', zob. Pokorny IEW 171—2. — Co do oboczności *-zg-* : *-zd-* por. np. *bręzgati* : *bręzdati*, zob. też *br̥gъlězъ*. O pojawiającym się podobnie jak przy wielu innych czasownikach dźwkn. znaczeniu 'puchnąć, obrzmiewać' zob. *bǫbъnati*.

Trautmann BSW 38, Kořínek Studie 208—9, Otrębski LP I 123—4, Safarewicz Slavia Antiqua VIII 12—3.

Zob. *bryzgati, bręzgati*. *R.L. — W.B. — F.S.*

bŕuzgnǫti zob. **bŕuzgati**

bŕuždžati *bŕuždžǫ* : **bruždžati** *bruždžǫ* = **bŕuzgati**

bŕuždžati: ~ ros. *брюзжáть -зжý -зжúшь* 'zrzędzić, gderać', dial. 'o głosach zwierząt, owadów, brzęczeć, kwiczeć, dzwonić; cicho, nieustannie płakać; mówić niewyraźnie', 'pryskać, bryzgać', 'puchnąć' (Dal, SRNG). ~

bruždžati: ~ sch. dawne od XVI w. i dial. (Dalmacja) *brúždati -dīm* 'tryskać' (RJAZ, RSAN). ~

Do *bŕuzgati* : *bruzgati*, o budowie zob. s. 55—6. *R.L. — W.B.*

br̥bati *br̥bajǫ* 'wydawać niewyraźne, burkliwe, bulgocące odgłosy'

~ czes. dial. moraw. *brbat* 'pić, dziecinne';

słe. *bȓbati -bam* 'ryć, grzebać się', sch. *bȑbati -bām* 'szukać po omacku i niedbale, grzebać się w czymś';

ros. dial. *бóрбаться* 'pluskać się w wodzie' (SRNG). ~

Por. bułg. dial. *бо́рбун'* 'chrząszcz' (BDial. II 131: Rodopy).

Perfectivum na *-nǫ-*: maced. *брбнам -неш* 'parsknąć śmiechem', dial. 'wygadać, wypaplać, palnąć; powiedzieć w sekrecie'.

Dźwkn. Najbliższe odpowiedniki: lit. *bur̃bti burbiù* 'brzęczeć, o musze', *burbė́ti bùrbu* 'mruczeć'.

Berneker SEW I 107—8, Trautmann BSW 39—40, Safarewicz SJ 247. *R.L.*

br̥boliti *br̥bol'ǫ* : **br̥bъlati (br̥bъl'ati)** *br̥bъl'ǫ* 'wydawać niewyraźne, bulgotliwe, mrukliwe dźwięki; bulgotać, o cieczy; mamrotać, paplać, gadać'

br̥boliti: ~ głuż. *bórbolić -li* 'szemrać, szemrzeć';

sch. dial. *bȑboljiti -ljīm* 'mówić niezrozumiale, mamrotać, bełkotać; bulgotać; szemrać, np. o wodzie', bułg. dial. *бърбóля* 'paplać, gadać' (BER I 100);

brus. dial. *бурбóліць* 'lać długo wywołując bulgotanie; pić' (Nosovič). ~

Por. maced. *брбулее* 'szemrać, szumieć, o wodzie'.

br̥bъlati: ~ czes. *brblat -lám* 'mruczeć, pomrukiwać, mamrotać; paplać; burczeć (na kogoś)', dial. laskie *brbłat' -łam* : *-lu* 'paplać', sła. *brblat' -blem* 'mamrotać; burczeć (na kogoś)';

słe. *brbljáti -ljâm* 'paplać, gadać', sch. *bȑblati -lām* 'paplać'; grzebać się w czymś, przeszukiwać' : *bȑbljati -ljām* 'paplać, gadać, trajkotać'. ~

Por. maced. *брбло* 'papla, gaduła', *брблив* 'paplący, gadatliwy', dial. *бърблáвица* 'papla, gaduła' (BER I 100).

Dźwkn., do *br̥bati*, o budowie zob. s. 53—4. Najbliższe odpowiedniki: lit.

buřbalioti 'mruczeć', *burbuliúoti* 'niewyraźnie mówić, mruczeć; wrzeć, kipieć, kotłować się, bulgotać' (LKŽod.).

Trautmann BSW 39—40, Machek ES² 65, Skok ER I 204. *R.L.*

bŗboriti *bŗborǫ* : **bŗbъrati** *bŗbъrǫ*, *bŗbъrajǫ* dial. płd. 'mówić niewyraźnie, mamrotać; paplać, gadać bez sensu'

bŗboriti: ~ słe. *brbóriti -rim* 'paplać, gadać', sch. dial. *bř̀boriti -rīm* 'mamrotać, bełkotać', 'bulgotać, jąkać się, bełkotać' (w tym ostatnim znaczeniu od XVI w.), bułg. *бърбóря -ряш* 'paplać, gadać; bełkotać; mamrotać', maced. *брборам -рош* 'paplać, gadać, szemrać; bulgotać, o wodzie; hałasować'. ~ ***bŗbъrati***: ~ słe. *brbráti -râm* 'bulgotać, prudeln; paplać', sch. dial. kajkaw. *brbrati -rām* 'paplać, bredzić' (RJAZ, Skok ER I 204), bułg. dial. *бъ́рбря* 'paplać, gadać; złościć się, burczeć, krzyczeć na kogoś' (BER I 100) : *бръ́бра* 'paplać, gadać' (BER I 82). ~

Por. ukr. dial. *борборочмu* 'wrzeszczeć, drzeć się' (Żel.), głuż. *bamborić -rju* 'paplać, mówić bez sensu'.

Dźwkn. Do *bŗbati*. O budowie zob. s. 54. Tego samego typu: stind. *barbara-ḥ* 'bełkocący, jąkający się', gr. βάρβαρος 'obcy, obcojęzyczny, niegrecki', βορβορύζω 'burczeć, bulgotać'.

Berneker SEW I 107—8, Skok ER I 204, Pokorny IEW 92, Mayrhofer KEWA II 411—2.

Zob. *bŗbati*, *bŗbotati*, *bŗbъlati*, *bŗbositi*, *bŗmotati*. *R.L.*

bŗbositi *bŗbošǫ* dial. płd. 'mówić niewyraźnie, bełkotać'

~ sch. dial. *bř̀bositi -sīm* 'paplać, gadać' (RSAN, RJAZ: od XVII w.), *bř̀bošiti -šīm* (*-š-* w inf. zapewne z praes.) 'ts.', dawne od XVII w. 'mamrotać, bełkotać, jąkać się' (RJAZ). ~

Por. 1. bułg. dial. *бърбо́стя* 'paplać, gadać' (BER I 100: Tъrnovo);

2. ukr. dial. *борбочмu* 'wrzeszczeć, drzeć się, plärren' (Żel.), sch. dial. *brȍbostiti -tīm* 'meczeć, o kozie; mówić szybko' (RSAN);

3. sch. dial. *bř̀bosati -šēm* 'mówić szlochając' (Vuk);

4. sła. dial. *barbošiť* 'straszyć, płoszyć' (Kálal);

5. słe. dial. *brbúšiti -ûšim* 'plump darein fahren, plumpen' (Plet.).

Dźwkn., do *bŗbati*. O budowie zob. s. 52. *R.L.*

bŗbotati *bŗbotʼǫ* : **bŗbъtati** *bŗbъtʼǫ* 'wydawać mrukliwe dźwięki; mówić szybko, niewyraźnie, mamrotać; bulgotać'

bŗbotati: ~ pol. dial. kasz.-sli. *bʷurbʷotac -ce* : *-ta* 'burczeć w brzuchu' (Lorentz PW, Karłowicz SGP), *burbotac -ce* 'gadać, pleść, gderać' (Sychta SK), dłuż. *bórbotaś -cu* 'mruczeć, mamrotać', głuż. *bórbotać -ta* : *-ce* 'szemrać, szemrzeć', czes. dial. moraw. *brbontat -ncu* (z ekspresywną nazalizacją) = *brblat*, sła. *brbotať -cem* 'mówić niezrozumiale, mamrotać';

słe. *brbotáti -otâm* : *-ọ́čem* 'wrzeć, kotłować się, pienić się, o płynach; mówić szybko, niewyraźnie; jąkać się; paplać, gadać', sch. *brbȍtati bř̀boćēm* : *brbótati bř̀bōćēm* 'bulgotać', dawniej np. u Belostenca 'bełkotać; paplać' (RJAZ: 'balbutire; blaterare');

ros. dial. *борботáть* 'mamrotać, mruczeć' (SRNG: Archangielsk). ~ ***bŗbъtati***: ~ czes. *breptat* (: *brebtat*) *-tám* 'mówić szybko i niezrozumiale, mamrotać; mówić dużo bez sensu, paplać', sła. *brbtať -cem* 'mówić źle, niezrozumiale, mamrotać'. ~

Por. 1. bułg. *бърбóча -чиш* 'szumieć, bulgotać, o wodzie, potoku', sch. *brbúkati bř̀būčēm* 'bulgotać';

2. głuż. *brobotać -ta* : *-ce* 'trzeszczeć, trzaskać';
3. czes. *brebentit -tím* 'mamrotać, mówić szybko i niezrozumiale'.
Dźwkn., intensivum od *bŗbati*, o budowie zob. s. 52—3. *R.L.*

bŗbotъ *bŗbota* dial. zach. i płd. nomen acti do *bŗbotati*
~ pol. dial. *burbot -ta* 'zrzęda, gderacz' (Sychta SK: Kaszuby, Kociewie), kasz.-sli. *bᵘúrbᵘot* 'burczenie w brzuchu', głuż. *bórbot -ta* 'szemranie, szmer'; sże. *brbòt brbóta* 'kotłowanie się; paplanie; jąkanie się', sch. *brbōt* m. 'bulgotanie, bulgot' (RSAN). ~
Od *bŗbotati*. *R.L.*

bŗbъlati, bŗbъl'ati zob. **bŗboliti**

bŗbъrati zob. **bŗboriti**

bŗbъtati zob. **bŗbotati**

bŗčati zob. **bŗkati 1**

bŗgo dial. płd. 'szybko, cito'
~ sch. dial. *brȇgo* 'szybko, cito' (RJAZ, RSAN, wg Vuka wsch.), maced. *брго, брgу* 'ts.' (RMJ, BER 102), już w XVI w. *bᵘrgo* 'ts.' (Giannelli Lex. macéd. XVI 36). ~
Najprawdopodobniej z pierwotnego *bŗzgo* do starej obocznej postaci *bŗzgъ*, zob. *bŗzъ, bŗgъlězъ* (Berneker SEW I 110 uważał za nowotwór oparty na komparatiwie). *F.S.*

bŗgъ *bŗga* dial. zach. 'ochrona, osłona', 'to, co ochrania, osłania, daszek ochronny na drągach osłaniający np. siano, zboże', 'miejsce chronione, strzeżone'
~ stpol. XIV w. *barg* : *bark* 'bróg, stóg', czes. przestarz. *brh -hu* 'stóg, kupa; mnóstwo', stczes. *brh -ha* : *-hu* 'jaskinia, nora, chata, namiot', sła. dial. *brh* 'kupa, stos, stóg (siana); mnóstwo'. ~
Pierwotnie nomen actionis (> nomen instrumenti, loci) do *berkti* z niejasnym wokalizmem zredukowanym. O rozwoju znaczenia zob. s. v. *borgъ* : *oborgъ*.
Brückner SE 41, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 4, 271.
K.P. — W.B. — F.S.

bŗgъlězъ *bŗgъlěza* : dial. zach. **bŗgъlъ** *bŗgъla* 'ptak kowalik, Sitta'
bŗgъlězъ: ~ czes. dawne *brhlez* 'Oriolus' (jak wykazał Machek ZslPh XX 29—33 znaczenie błędne zam. 'Sitta');
sże. *brȇglez* 'kowalik, Sitta europaea' (też dial. styryjskie), dial. zach. 'bąk, fryga' (SSKJ), 'przezwisko stosowane w odniesieniu do ludzi ślepych i krótkowzrocznych' (Plet.), sch. od XVI w. *brglijez brglijèza* : *brglijez* : *brgljēz* 'Sitta europaea', bułg. dial. *бръгл'ъш* 'mały ptaszek; drobny człowiek' (BDial. IV 191);
ros. dial. *берглéз* 'szczygieł, Carduelis' (Dal, SRNG: Penza), *берглéска* 'przezwisko ulicznego chłopca łażącego po płotach i dachach' (SRNG: Samara). ~
bŗgъlъ: ~ pol. dial. *bargiel* (od XV w., jako NO od XIV w.) 'Sitta europaea', używana w terminologii ornitologicznej postać *bargiel bargla* niepewna, przez dialekty nie poświadczona; odrzuca ją Rostafiński BPP 64, 393, czes. arch. od XIV w. *brhel* 'wilga, Oriolus oriolus' (mylnie zam. 'Sitta europaea', p. wyżej artykuł Machka, co potwierdzają gwary, Bartoš DSM), dial. też 'dzięcioł, Picus' (Jungmann), w stczes. też *brhlec*, dziś *brhlík* 'Sitta europaea', sła. dial. *brhel'* : *brhoľ* 'ts.' (Ferianc SNV 182), literackie *brhlík* 'ts.'. ~

Por. też sch. dial. *bŕzdelj* : *bŕzgelj* : *bŕgljāč -áča* : *brgùljān -ána* : *bŕkljac* : *bŕkljoč*: *bŕljoč* (RSAN, Hirtz RNZN).

Pierwotna postać niepewna: pol. *bargieł* wskazywałoby na *ŕ*, ros. dial. *берглéз* na *ŕ*; słe. *bȓglez* sprowadza się do *-lezъ*, ros. i sch. formy — do *-lězъ*; formy ros. i sch. wskazują na akcent na drugiej części wyrazu, słe. i bułg. — na pierwszej (Bulachovskij Izv. VII 2, 106—8).

Brak pewnej etymologii. Może stare zestawienie z **bŕgъ* i *lězъ* : *lěsti lězǫ* z etymologicznym znaczeniem 'ten, który szybko łazi', co nie dziwi w nazwie ptaka charakteryzującego się szybkim wspinaniem się po korze drzewa. Ta cecha ptaka od dawna zwracała uwagę, por. np. „jak bartnik po drzewie mknie się" Cygański, Myślistwo ptasze, 1584, BPP 64, 219. Por. też inne nazwy tego ptaka: sch. *puzavac*, ros. *поползень*, niem. *Baumläufer*. Pierwszy człon kontynuowałby psł. **bŕgъ* ≤ **bŕgъ*, skostniałą w złożeniach oboczną postać do *bŕzъ* : *bŕzdъ*. Zdają się za tym przemawiać: 1. lit. *burzgùs* 'szybki', 2. sch. dial. nazwy kowalika *bŕzgelj*, *bŕzdelj*, 3. słow. dial. adv.: sch. dial. *bȓgo* 'szybko', bułg. dial. *бúрго* 'ts.', maced. *брго* : *брзу* 'ts.'

Postać *bŕgъlъ* uważano zwykle za skrócenie (typu hipokorystycznego?) z *bŕgъlězъ*. Przedstawiony materiał wydaje się nie wykluczać, że mamy tu do czynienia z derywatami od omówionego przymiotnika z suf. *-l-*.

Mniej prawdopodobne wydaje się przyjmowanie pochodzenia dźwiękonaśladowczego. W takim wypadku podstawą byłby pie. pierwiastek onomatopeiczny **bhereg-* : **bherg-* 'mruczeć, szczekać, hałasować' (do którego należą np. grec. φρυγίλος 'jakiś mały ptaszek', łac. *fring(u)illa* 'wróbel, zięba', Pokorny IEW 138). Przemawiające za tym objaśnieniem fakty sch. (dial. *bŕgljati -ām* 'mówić szybko, niezrozumiale' Vuk, *brgljati* : *brguljati* 'świergotać, ćwierkać' Hirtz RNZN II 24) są jednak w słow. izolowane. Nie ma więc pełnej gwarancji, że podstawowy czasownik kontynuuje postać psł. Na możliwość dźwiękonaśladowczych nazw kowalika wskazują sła. dial. *cikáč*, *cvokáč*, *čloncháŕ*, *čonchár* (Ferianc l. c.). Por. też lit. *burzgùlis* 'człowiek lekkomyślny, o szybkiej decyzji', *burzgėlė* 'coś brzęczącego, np. pszczoła, owad' (LKŽod.).

Berneker SEW I 119, Vasmer REW I 75, Bulachovskij Izv. VII 2, 106—8, Machek ZslPh XX 29—33, Budziszewska SPŻ 101. *K.P.* — *W.B.* — *F.S.*

bŕgъlъ zob. **bŕgъlězъ**

bŕkati 1. *bŕčǫ* : *bŕkajǫ* : zach. i płd. **brčati** *bŕčǫ* 'o dźwiękach wydawanych np. przez owady, zwierzęta, burczeć, brzęczeć, mruczeć, warczeć'

bŕkati: ~ pol. dial. *barkać się* 'przejawiać popęd płciowy (o królikach)', *barka się* 'przejawia popęd płciowy, o owcy' (Karłowicz SGP, AJK I cz. II s. 83; co do znaczenia por. niżej lit. *buřkštis*), dłuż. *barkaś barkam* 'burczeć (na kogoś)', głuż. *borkać* 'ts.', czes. myśliwskie *brkání* 'głos wydawany przez tokującego cietrzewia', dial. *brkati* 'szlochać', wałaskie *brkat'* (: *brgat*), moraw. *brkat* 'czkać, odbijać się' (Malina Mistřice), *bŕkat' bŕču* 'latać z szumem skrzydeł, zwłaszcza o młodych ptakach nie umiejących jeszcze dobrze latać', 'szturchać, zaczepiać kogoś', laskie *brkat'* 'burczeć na kogoś' (Bartoš DSM);

stsch. wyjątkowe w XVI w. *bŕkati bŕčěm* 'o głosie dzikiego koguta';

ros. dial. *бóркать -аю -аешь* 'stukać, pukać', 'dzwonić, brzęczeć', 'mruczeć, mamrotać, burczeć', 'dźwięczeć' (Dal, SRNG). ~

brčati: ~ stpol. XV w. *barczy* 'ryczy', też 'o wietrze' (w przykładzie: *sonus vehementis venti barczącego*), dial. z Krajny *barczy* 'mruczy, o kocie' (AJK IV

cz. II s. 114), dłuż. *barcaś barcym*, dial. *bórcaś* 'mruczeć, pomrukiwać', 'ryczeć, o bydle', 'brzęczeć, o muchach', 'burczeć, o ludziach', 'dźwięczeć, brzmieć', głuż. *bórčeć* (dial. *borčeć*, Pfuhl) *bórči* 'mruczeć, burczeć, brzęczeć', czes. rzadkie *brčeti brčím* 'mruczeć', 'parskać, fukać' (Přír. slov., SSJČ), dial. wałaskie *brčat' -ím* 'fukać (na kogoś), burkliwie mówić (do kogoś)' (Bartoš DSM), laskie *brč'eč'* 'frkati na píšťalku, bručeti' (Lamprecht Opava);

słe. *brčati -ím* 'mruczeć', 'huczeć, szumieć' (w SSKJ *brčáti -ím*), sch. prowinc. *brčati brčîm* 'burczeć' (np. *brču mi creva*), 'brzęczeć, szumieć, rozbrzmiewać' (RSAN), maced. *брчи* 'brzęczeć, brzmieć', dial. *бр̏чам* 'brzęczeć, o pszczole' (BER 104: Prilep). ~

Por. pol. dial. *byrceć, zbyrceć* 'dźwięczeć, brzęczeć' (Małecki — Nitsch AJPP m. 452), śląskie *byrczeć* 'mruczeć' (MAGP III m. 143), dłuż. *byrcaś byrcym* 'świergotać (o ptakach); furczeć, szumieć; dudnić, warczeć (o bębnach); wabić, przywabiać', stare (u Chojnana) 'hałasować'.

Intensivum *bŗkotati bŗkot'ǫ*: stpol. wyjątkowe w XVI w. *barkotać* 'szczekać, o lisie' (SP XVI IBL), dłuż. *barkotaś barkocu* 'mruczeć', 'czynić głuchy hałas (rozmową)', 'ryczeć (o zwierzętach)', 'turkotać, terkotać', *bórkotaś bórkocu* 'mamrotać; mruczeć; szeptać', ukr. dial. *боркотáму боркочý боркóчеш* 'burczeć, mamrotać' (Hrinč.), por. też wskazujące na czasownik z suf. *-otati* ros. dial. *боркотýн* 'rodzaj dzwonka przywiązywanego do szyi koniom lub krowom' (SRNG).

Dźwkn., o budowie zob. s. 49—50. Por. lit. interi. *bùrkšt, búrkšt* na oznaczenie nagłego tryśnięcia np. fermentującej cieczy, *bùrkt*! die geringste Lautäusserung (Kurschat); verba: *buřkšti burškiù* : *burkščiù* 'brzęczeć, o owadach', *buřkštis* 'parzyć się, o owcach, kozach', łot. *buřkš*! na oznaczenie ciężkiego łomotu, *burkš(ķ)êt, buřkstêt* 'łomotać, łoskotać', 'skrzypieć, o śniegu', 'mówić niewyraźnie', 'trzepotać', także lit. *burkúoti, brūkúoti* 'gruchać, o gołębiach'.

Fraenkel LEW 66. *R.L. — T.Sz.*

brkati 2. *bŗkajǫ*: *bŗčǫ* 'rzucać; rozrzucać, rozgrzebywać, grzebać, mieszać; latać z furkotem, iść hałasując, potykając się; uderzać, trącać', 'mylić się, błądzić'

~ dłuż. *barkaś -kam* 'rozgrzebywać (np. siano)', głuż. *bórkać -kam* 'uderzać, trącać; wyrzucać pyskiem (np. o krecie, świni)', czes. *brkati -kám* 'iść niepewnie, słaniać się, potykać się', stczes. XIV w. *brkati brkaju* 'latać', dial. wałaskie *bŕkat' bŕču* 'latać z furkotem, trzepotać się, zwłaszcza o młodych lub zamkniętych w klatce ptakach' (Bartoš DSM), moraw. 'rzucać' (Malina Mistřice), *brcat* 'podnosić nogi przy chodzeniu' (Kott Dod. DSM), sła. *bŕkať bŕkam* 'szybko, z trzepotem latać', dial. *brkať sa* 'świtać' (Kálal);

słe. dial. *bŕkati bȓkam* 'popychać, uderzać, szturchać; rzucać, ciskać; grzebać, drapać, o kurach; przetrząsać, szperać; droczyć się, drażnić', *orehe brkati* 'łuszczyć', *bŕcati bŕcam* 'kopać, wierzgać nogami', sch. *bŕkati bȓkām* : *bŕčēm* 'robić zamęt, mieszać, mącić; przetrząsać, szperać, szukać', dawne w XVIII w. (u Kavanjina) 'sterczeć, o rogach', dial. *bŕcati bŕcām* 'przetrząsać, szperać, grzebać; jeść powoli, bez chęci' (RSAN), 'rzucać, projicere' (RJAZ), bułg. *бъ́ркам -кам* 'mieszać; grzebać (się), szperać; przeszkadzać, mącić', 'mylić się, błądzić', *побъ́ркам* 'pomieszać rozum, zawrócić w głowie', *побъ́ркам се* 'stracić rozum, oszaleć' (co do znaczenia por. pol. dial. kasz. *bark* : *barχ* 'kołowacizna, choroba owiec; obłęd, głupota', *barkńec* : *barχńec* 'chorować na kołowaciznę; chorować psychicznie', czes. u Jungmanna *z brku vyražen* 'oszalały', *brklý* 'zwariowany, szalony'), *бъ́ркам се* 'mieszać się, mylić się; błądzić', dial. *бъ́ркам* 'brodzić; robić masło' (Gerov, BDial. II 131, BER I

102), 'przygotowywać paszę dla zwierząt domowych' (BDial. III 42), maced. *брка* 'mieszać; bałamucić, mylić; pędzić, gonić, prześladować' ('szukać, żądać, domagać się' Małecki SW II 9, BDial. III 320), *брка се* też 'parzyć się (o zwierzętach)', *бръа* 'maczać, zanurzać; szperać, grzebać';

ukr. prowinc. *бóркати*, zwykle *прибóркати* 'zwalić, powalić, ujarzmić' (Żel.). ~

Por. dłuż. *byrkaś -kam* 'skakać, drgać, trzepotać się; kuleć, iść powłócząc nogami';

ros. dial. (jarosławskie) *брокáть -кáю -кáешь* 'rzucać, miotać; porzucać' (Dal).

Tu też najprawdopodobniej czes. dial. moraw. *brchat' se* 'wracać do zdrowia, przychodzić do siebie, rozbudzać się', sła. *brchat' sa* 'iść ociężale, leźć' łączone przez Machka ES² 66 z łot. *spirgt spirgstu* 'wracać do zdrowia, odzyskiwać siły' (co ze względu na trudności głosowe i semantyczne mało prawdopodobne).

Perfectivum z suf. *-nǫ-*: pol. dial. kasz. *və-barknǫc* : *və-barχnǫc* 'oszaleć, wściec się' (Lorentz PW), głuż. *bórknyć -njem* 'wyrzucić pyskiem (np. o krecie); uderzyć, trącić', czes. *brknouti* 'potknąć się; omylić się', dial. wałaskie *bŕknút'* 'rzucić', sła. *bŕknut' -nem* 'szybko, lekko przelecieć';

sże. dial. *bŕkniti bȓknem* 'uderzyć nogą, kopnąć', *bŕcniti bȓcnem* 'kopnąć, uderzyć', sch. *bŕknuti bȓknēm* : *bȓknuti -nēm* 'wsunąć, zanurzyć rękę w poszukiwaniu czegoś; przesunąć ręką po czymś', dial. 'rzucić, pchnąć; bujnie rosnąć' (RSAN), *bȓcnuti -nēm* 'dotknąć, musnąć', dial. 'zjeść mało', *bȓcnuti se* 'rzucić się, zatrzepotać' (RSAN), bułg. *брéкна -неш* 'wsunąć, zanurzyć rękę, sięgnąć', dial. 'dotknąć, ruszyć' (Mladenov BTR), maced. *бркне* 'odpędzić, wypędzić; zanurzyć rękę, sięgnąć', *бръне* 'zmoczyć, zanurzyć; wsunąć rękę, sięgnąć', dial. 'trysnąć';

ros. dial. *бóркнуть -ну -нешь* 'rzucić' (SRNG).

Por. dłuż. *byrknuś -nu* 'skoczyć, drgnąć, zatrzepotać; potknąć się'.

Intensivum z suf. *-ota-*: głuż. *bórkotać -kocu* : *-kotam* 'migotać, połyskiwać, błyszczeć, lśnić się', czes. *brkotati -tám* 'utykać, potykać się';

por. dłuż. *byrkotaś -kocu* 'bezustannie poruszać, chwiać, podrygiwać', *byrkotaś se* 'słabo płonąć, płonąć delikatnym płomieniem';

deverbativa: bułg. *бъркотúя* 'zamieszanie, zamęt, nieład', maced. *бркотиja* 'ts.'.

Najprawdopodobniej w związku z *bŗkati* 1. Ściśle oddzielenie od *bŗkati* 1. nie zawsze możliwe. Pierwotnie więc o ruchach połączonych z różnymi odgłosami, dźwiękami (por. np. sże. *bŕčati -čím* 'brzęcząc lecieć', czes. dial. *bŕkat'* 'latać z furkotem, trzepotać się', dłuż. *barcaś: głowa jomu barcašo* 'szumiało w głowie, np. od alkoholu').

Berneker SEW I 108, Fraenkel LEW 66. — Mniej prawdopodobna rekonstrukcja *brъk-* (w oparciu o ros. dial. odosobnione *брокáть* 'rzucać, miotać; porzucać') w nawiązaniu do lit. *brùkti* 'wsuwać, wpychać, przeć naprzód, napierać, uderzać', łot. *brukt* 'upaść, obsunąć się; rzucić się' (zob. Vasmer REW I 125). Jeszcze inaczej Kořínek Studie 247. — Ostatnio Duridanov Baltistica VII 1, 1971, 49—51 próbuje wyróżnić psł. **bъrk-* 'stoßen, niederschlagen' od **brъk-* '(die Hand) hineinschieben, hineinstecken, hineingreifen', łącząc to ostatnie z lit. *brùkti*, łot. *brukt* p. wyżej. Nie widać podstaw.

R.L. — W.B. — F.S.

bŗkъ *bŗka* 'coś ostrego, spiczastego', dial. płn. 'ptasie pióro, trzon pióra', płd. i wsch. 'wąs, wąsy'

~ pol. *bark -ku* 'okolica ciała kręgowców obejmująca nasadę kończyny przedniej (zwykle w odniesieniu do człowieka); górna część ręki, humerus' (od XV w.), dawne od XVI w. 'dolna część ręki od łokcia do dłoni', dial. 'połączenie nosów płóz' (MAGP II m. 53), dawne 'lotka ptaka' (Brückner SE 16), dawne od XV w. i dial. 'drążek u wozu lub pługa służący do zakładania postronków, orczyk', dial. 'waga, główny drążek, do którego przyczepia się orczyki' (Zaręba Siołk., Szymczak Domaniewek, AJK VI cz. II 144), 'nosidła na wodę' (Nitsch DPŚ, Małecki — Nitsch AJPP m. 89, MAGP IX m. 445), czes. *brk -ku* 'dutka pióra' (też dial. np. Bartoš DSM, Malina Mistřice), 'gęsie pióro do pisania; część spławika lub spławik', stczes. XVI w. 'dutka pióra, pióro ptasie', u Jungmanna też 'lotka, skrzydło ptasie';

sże. *bř̂k -ka* (zwykle pl. *brki*) 'wąsy', dial. 'zarost na brodzie; wąsy, pędy roślin' (Plet.), sch. od XVI w. *bř̂k -ka* 'wąsy', dial. 'wąski, ostry koniec, szpic, np. języka, igły, noża, kolca, cienki pęd, ość, przylądek', bułg. dial. *бъ́рк* pl. *бъ́рке* 'wąsy' (BER I 102);

ros. dial. zach. *борк* 'trzon pióra' (Dal), ukr. prowinc. *бо́рки* pl. 'bokobrody' Żel. (z pol.: *бáрки* pl. 'barki, ramiona' Rudnyćkyj ED 82, *бáрок -рку* 'orczyk'). ~

Por. pol. dial. mazowieckie i kasz. *barka* f. 'orczyk; waga' (AJK VI m. 283, cz. II 144), czes. *brko* n. 'ptasie pióro; część spławika lub spławik' (też dial. Hruška DSCh, Malina Mistřice), sła. *brko* n. 'grube ptasie pióro na skrzydłach i ogonie; gęsie pióro do pisania'; sże. *bŕka* (zwykle pl. *brke*) 'wąsy';

bułg. dial. *бръ́чина* 'wzniesienie, pagórek' (BDial. III 42);

czasowniki denominalne: ros. dial. *бо́ркать -каю -каешь* 'podcinać skrzydła ptakom' (SRNG), ukr. *бо́ркати -каю -каєш* 'ts.' (Hrinčenko).

Brak odpowiedników ie. Zapewne z wokalizmem zredukowanym od ie. **bher-* 'być ostrym' (zob. *bьrъ*, *borъ*, *borna*). Lewy IF XXXII 158 łączył z niejasnym (por. Walde — Hofmann LEW I 569—70) łac. *furca* 'widły, widełki'.

Berneker SEW I 108, Brückner SE 16—7, Sławski SE I 27.

K.P. — R.L. — W.B.

bŗlъ dial. zach. i płd. 'kręcący się, obracający się w koło', 'strzelający oczyma na wszystkie strony', 'krzywy, skrzywiony, o wzroku, zezowaty'

Na wyraz ten zdają się wskazywać:

1. *bŗl'ъ*: sch. *bř̂lj -lja* 'tasiemiec Taenia coenurus żyjący w mózgu owcy; kołowacizna, choroba, której objawem jest kręcenie się chorych zwierząt w koło, vertigo' (RJAZ, RSAN), maced. *брл* m. 'kołowacizna, vertigo', por. sże. *bř̂lja* (*brla*) 'bąk, cyga'; tu może należy także czes. dial. moraw. *brlý* 'szybki, prędki (do pracy';

2. *bŗlookъ*: czes. rzadkie *brlooký* 'zezowaty', już stczes. ok. r. 1400 'ts.', u Machka ES² 67 stczes. 'kterýž očima sem i tam rychle hejbá, obrací' (stąd stpol. rzadkie XV—XVII w. *brłok*, *brlok* 'zezowaty, zezem patrzący; mający jedno oko mniejsze niż drugie', *brlokowaty* 'zezowaty', SP XVII IBL; por. Basaj — Siatkowski RKJŁ X 70), sła. u Kálala *brloočný* 'zezowaty';

3. *bŗlěti*: sże. *brlěti -ím* 'palić się słabym płomieniem; słabo błyszczeć, migotać', 'źle widzieć', dial. doleńskie 'nie spać, czuwać' (Plet., SSKJ);

4. *bŗl'avъ*: czes. dial. *brlavý* 'krzywy, kulawy' (wsch. *brdlavý* 'krzywy'), stczes. *brlavý* (: *brýlavý*, dziś dial. *brejlavej* 'ts.') 'zezowaty', sła. tylko u Kálala *brlavý* 'zezowaty', 'krzywy' (por. także *brlavit'* 'křivěti', ib.);

sże. *brljàv -áva* 'źle, słabo widzący, krótkowzroczny', 'słabo, mdło świecący' (Plet., SSKJ), sch. *bř̂ljav* 'głupi, głupkowaty' (Vuk, wg RJAZ 'mente turbata').

Por. *bŏrlivъ*: stsłe. *brljiv -ljíva* 'krzywo patrzący, zezowaty' (Megiser 1592, Plet.), sch. *bȑljiv* 'chory na kołowaciznę' (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *бърлúв* 'mający złe przyzwyczajenia, złe narowy', maced. *брлив* 'o owcy chorej na kołowaciznę, motylicę' (RMJ; też dial. z Ochrydu *бŕрлив* 'ts.', BER 103, Gerov).

Wzajemny związek przytoczonych wyrazów niepewny. Może pierwotnie różne rodziny wyrazów. Por. Sadnik — Aitzetmüller VWSS 205—6, Machek ES^2 67. W sch. obok *bȓlj, bȑljiv* dobrze zaświadczone są też synonimiczne *bȓv* m. 'Taenia coenurus', *bȑvalj bȓvlja* 'ts.', *bȑvljiv* 'chory na kołowaciznę', które wydają się wskazywać na pierwotne *bŭrvъ, bŭrvljь* (może do ie. *bhreu-bhrŭ-* 'gwałtownie się poruszać', zob. *brujati*). Por. Skok ER I 214.

K.P. — T.Sz. — F.S.

bŏrmotati *bŭrmot'ǫ* 'mamrotać, mruczeć, mówić niewyraźnie, burczeć'

~ słe. dial. *brmotáti -tâm* 'mruczeć' (Plet.);

ros. *бормотáть бормочý бормóчешь* 'mówić niewyraźnie, mamrotać, mruczeć', dial. też 'mówić głośno, ale niewyraźnie; mówić, rozmawiać; bredzić w gorączce' (SRNG), ukr. *бормотáти бормочý бормóчеш* 'mówić niewyraźnie, mamrotać, mruczeć', brus. *бармотáць бармачý бармóчыш* 'mówić pod nosem; mruczeć (np. o niedźwiedziu)' (Nosovič). ~

Z suf. *-otěti*: ukr. *бормотíти бормочý бормотúш* 'mówić niewyraźnie, mamrotać, mruczeć'.

Por. dewerbalne substantiva: słe. dial. *brmóta* 'człowiek mrukliwy, zrzęda' (Plet.); ros. dial. *бормотá* 'mamrotanie; wrzawa, zgiełk; ten, kto mówi niewyraźnie; człowiek rozmowny, pleciuga', *бóрмот -та* 'ten, kto lubi mówić, pleciuga; ten, kto mówi niewyraźnie' (SRNG), brus. *бармотá* 'mamrotanie; mruczenie kota' (Nosovič).

Z innymi ekspresywnymi sufiksami:

-ztati: czes. dial. moraw. *brmtat* 'niewyraźnie mówić' (Machek ES^1 43);

-ušiti : *-ošiti*: pol. dial. kasz. *burmušëc są burmuši są* 'dąsać się', *naburmušëc są* 'nastroszyć się, nadąsać się' Sychta SK (*-ur-* < *-ŭr-* w pol. nieraz, p. *kurczyć się*, Sławski SE s. v. *gurbić*), pol. liter. *naburmuszyć się* (nieznane jeszcze Lindemu) 'nadąsać się, zachmurzyć się, okazać niezadowolenie' (może z rus.), ros. dial. *бормошúть -шý -шúшь* 'mówić niewyraźnie, mamrotać; szumieć, szeleścić' (SRNG);

-oliti: ros. dial. *бормóлить -лю -лишь* 'mówić niewyraźnie, mamrotać'.

Też z wokalizmem *-ur-*, z różnymi sufiksami:

-otati: ukr. *бурмотáти -мочý -мóчеш* 'mamrotać, mruczeć';

-otěti: ukr. *бурмотíти -мочý -мотúш* 'mówić niewyraźnie, mamrotać';

-ositi: ros. dial. *бýрмосить -сишь* 'mamrotać; bredzić, mówić we śnie; łajać, zrzędzić' (SRNG), ukr. *бурмóситися* 'dąsać się, okazywać niezadowolenie' (Żel.), dial. 'złościć się' (Leks. Bjul. II 73), z ukr.: pol. dial. *burmosić się* 'być ponurym', *zaburmosić się* 'zaperzyć się' (Karłowicz SGP: okolice Drohobycza);

-ušiti: ros. dial. *бурмушить* 'cicho mówić' (SRNG).

Dźwkn. Intensiva, o budowie zob. s. 52—4. Por. wskazujące na pierwotne *bŭrmati, bŭrmiti*: bułg. *бръ́мна -неш* 'zabrzęczeć', *бръмчá -чúш* 'brzęczeć, o owadach; wydawać jednostajny dźwięk, szumieć', *бръм* na wyrażenie brzęczenia (zob. jednak *brъněti*), maced. *брмне, брмка, брмчи* 'brzęczeć', ros. dial. *бормовáто* : *бóрмовато* adv. 'niewyraźnie' (SRNG); z wokalizmem *-ur-*: ros. dial. *бурмúть -млю -мúшь* 'mówić cicho, niewyraźnie, mamrotać' (SRNG), ukr. dial.

бурмáк -ká 'zrzęda, mruk', *бурмíй -мія* 'ts.', *бурмúло -лá* 'ts.; przezwisko niedźwiedzia' (Hrinčenko), brus. *бурмоваць -мýю* 'szaleć, wywracać do góry dnem' (Nosovič). — Najbliższe odpowiedniki bałtyckie: lit. *bruñzti brumzdžiù* 'brzęczeć, bzykać, szumieć', *brumzdėti brumzdžiù* 'ts.'. Por. także u Pokornego IEW 142—3 ie. *bherem-* 'brzęczeć, mruczeć, warczeć'.

R.L. — W.B. — F.S.

bŗna 1. dial. płd. 'warga'

~ bułg. *бя́рна* 'warga', dial. płd.-wsch., o zasięgu i synonimach p. BDA I m. 243: Rodopy, obszar aż po tereny na płn. od Maricy, także na peryferiach płd.-wsch. ~

Dokładny odpowiednik: lit. *burnà* acc. *bùrną* 'usta', 'twarz' (bsł. *būrnā-*), por. też orm. *beran* 'usta'.

Mladenov IF XXXV 134, Bezzenberger BB XXI 315, Trautmann BSW 40. *F.S.*

bŗna 2. zob. **borna 3.**

bŗšč̀ь *bŗšča* dial. płn. i słe. bot. 'barszcz, Heracleum sphondylium; zakwaszona zupa z tej rośliny'

~ pol. od XV w. *barszcz -czu* bot. 'Heracleum sphondylium', dawne od XVI w. też 'potrawa przyrządzona z tej roślin; potrawa przyrządzona z zakwaszonej mąki, żur', dziś (w tym znaczeniu od XVIII w.) 'zupa z buraków ćwikłowych' (Rostafiński Rozprawy LIII 261—2, 287—304), dłuż. *baršć -ća* bot. 'pasternak, Pastinaca', głuż. *baršć -ća* 'Heracleum sphondylium', czes. dawne *bršt'* m. 'Heracleum', 'napój z posiekanych buraków' (to znaczenie u Jungmanna z L.), sła. *bršt* 'Heracleum' (Kálal);

słe. dial. *bȑšč bŕšča* 'Heracleum sphondylium', *divji bȑšč* 'pasternak zwyczajny, Pastinaca sativa';

ros. *борщ -щá* : *-щý* 'zupa z buraków ćwikłowych, barszcz czerwony', bot. 'Heracleum', też 'kiszone buraki ćwikłowe' (Dal), dial. także 'kapuśniak; ogrodowizna, zielenizna, nać, np. buraków', *борщ полевой* 'pasternak, Pastinaca sativa', ukr. *борщ -щý* 'zupa z buraków ćwikłowych', dial. 'kwas z buraków, z którego się robi barszcz', 'Heracleum sibiricum; Chaerophyllum aromaticum' (Hrinčenko), 'Heracleum sphondylium' (Makowiecki Sł. bot. 178), brus. *борщ барщý* 'zupa z buraków ćwikłowych lub barszczu', bot. 'Heracleum sphondylium', dial. poleskie 'kwaśna zupa z kapusty, buraków, ćwikły, szczawiu' (Leks. Polesьja 370). ~

Prapostać **bhŗst-i̯o-*, najbliżej stoi ie. *bhŗsti-*, *bh₀rsti-* 'coś ostrego, spiczastego': stind. *bhŗṣṭi-ḥ* f. 'ostry koniec, szpic, kant', germ. **bursti-* w stisl. *burst* f. 'szczecina, kalenica', ags. *byrst* f. 'szczecina', stwniem. *burst*, *borst* m., n., *bursta* f. 'ts.'. Tu też łot. *burkšis*, *burksnis* 'podagrycznik, Aegopodium podagraria' (bałt. *burst-* : *bursk-*, Vasmer REW I 111 za Endzelinem, zob. też Mühlenbach — Endzelin I 353—4). Zob. *borъ*, *bьrъ*. — Nazwa rośliny Heracleum sphondylium od ostrych, postrzępionych liści (por. w Zielniku Marcina z Urzędowa r. 1595 s. 7a: nasz *barszcz* jest ościsty).

Petr BB XXI 211, Berneker SEW I 109, Vasmer REW I 110—11 (z przeglądem innych etymologii), Pokorny IEW 109. *R.L. — W.B. — F.S.*

bŗtiti *bŗt'ǫ* 'wiercić, żłobić otwory w kłodach drzew (dla założenia barci)'

~ stpol. XVI w. *barcić* 'zakładać barci, zajmować się bartnictwem', czes. u Jungmanna *brtiti -ím* 'wiercić, żłobić', sła. dial. *brtit'* 'ts.' (Kálal). ~

Por. brus. dial. *бартавáць* 'wycinać, robić rowki w bierwionie' (np. *бартавáць бярвéньня на хату*).

Od *bŗtь*, o budowie zob. s. 57. *F.S.*

bŗtь f. dial. płn. 'dziupla, dziura wydrążona w żywym drzewie z gniazdem pszczół; drzewo z dziuplą dla pszczół', 'obszar lasu, gdzie znajdują się barcie'

~ pol. *baré barci* 'dziupla z gniazdem pszczół, otwór wydrążony w żywym drzewie w lesie dla umieszczenia roju pszczół; kłoda z wydrążonym otworem dla roju pszczół', stpol. od XIII w. przede wszystkim 'dziupla w drzewie leśnym, w której się gnieżdżą pszczoły, obszar lasu z takimi dziuplami', u L. z XVII w. także 'otwór w ulu', czes. *brť brti* (przestarz. *brt brtu*) 'dziupla w drzewie leśnym, w której się gnieżdżą pszczoły', stczes. *brt brti* od XIV w. 'ts.', dial. 'przedział ula, utwór w ulu, przez który wylatują pszczoły', sła. *brť* 'dziupla z gniazdem pszczół', dial. *brt* 'otwór w ulu, przez który wylatują pszczoły';

słe. *brt* m. 'wydrążone drzewo z pszczołami' (u Miklosicha EW, Glonara i w SSKJ nie zaświadczone, Pleteršnik podejrzewa o czechizm);

strus. notowane od XII w. **бъртъ, бортъ, борътъ** 'kłoda, pień z dziuplą dla pszczół', 'obszar lasu z barciami', ros. *борть бóрти* 'pień żywego drzewa z dziuplą dla pszczół', dial. *бóрть -и* 'dziupla w grubym drzewie', 'świerk, na którym się wiesza ul' (SRNG), 'ul dla pszczół, wydłubany w rosnącym drzewie iglastym' (Slov. Urala), ukr. *борть бóрті* (dial. też *борта* f. i *борть бóртя* m.) 'ul w dziupli drzewa' od XIV w. (Tymčenko, Rudnyćkyj ED 179), dial. także 'dziupla' (o zasięgu Dzendzelivśkyj UZLP 22—4), stąd rumuń. *bortă* 'dziura', brus. *борць бóрці* f. 'dziupla, w której gnieżdżą się pszczoły' (Bjalьkevič Mohylew 90), dial. z Polesia *борт'* f. też 'miejsce, gdzie znajdują się ule', 'wydrążony otwór w żywym drzewie' (Leks. Polesьja 322). ~

Por. 1. derywat z suf. *-ina*: ros. dial. *бортúна* 'las sosnowy lub przede wszystkim sosnowy, rosnący na wzniesieniu', 'pojedyncza baré, ul' (SRNG), brus. dial. *бóрціна* 'żywe sosnowe drzewo, zdatne do wydrążenia ula i hodowania pszczół';

2. na coll. *bŗtьje* wskazuje czes. NM *Brtí* notowana od XIV w. (Profous MJČ I 210, Hruška DSCh), ukr. dawne XVII—XVIII w. *бортье* (Tymčenko).

Z brus.: lit. *bartìs* 'baré' (Fraenkel LEW 67).

Dokładnych odpowiedników ie. brak. Z suf. *-tь* (normalnie łączącym się z wokalizmem zerowym pierwiastka) do ie. **bher-* 'wydrążać, rozszczepiać, wiercić', por. niem. *bohren* 'wiercić, dłubać' (stwniem. *borōn*), łac. *forō* 'przedziurawiać, wiercić', *forāmen* 'dziura, otwór', *forus* 'odstępy między komórkami w ulu', gr. φάρω 'rozszczepiać, rozdrabniać', φάρος 'bruzda'. Por. *ulьjь*. Tu może należeć też lit. *bùrtai* pl. 'czary' : *bùrti* 'czarować', p. Fraenkel LEW 67.

Meringer IF XVI 160, a przede wszystkim Gauthiot MSL XVI 270—9 na szerokim tle porównawczym, z cennymi uwagami o pierwotnym prymitywnym bartnictwie. — Brückner AslPh XXXIX 5 nawiązywał do *borъ* 1. 'sosna, las sosnowy, las', opierając się na paralelach bałt.: łot. *dùore* f. 'baré' : stind. *dā́ru* n. 'drzewo', bałt. **dreu̯iā-* f. 'baré' : bałtosłow. **deru̯a-* 'drzewo'. *F.S.*

bŗtьnikъ *bŗtьnika* dial. płn. 'zajmujący się barciami, pszczołami, pszczelarz, apiarius'

~ pol. od r. 1409 *bartnik -ka* 'pszczelarz leśny, pasiecznik, apiarius', u L. z XVIII w. też 'mały rudy niedźwiedź wyjadający miód z barci', dial.

kasz. *bartńik* 'bogacz' (Sychta SK), na występowanie wyrazu u Połabian lub Łużyczan wskazuje niem. (1375 r., Brandenburgia) *bardenicker* 'pszczelarze leśni' < **bartnik* (Bielfeldt ZfSl XV 30), czes. przestarz. *brtník -ka* 'apiarius' od XIV w. (właściwie 'chłop pańszczyźniany wybierający miód z leśnych barci'), 'niedźwiedź brunatny' (SSJČ), sła. przestarz. *brtník -ka* 'poddany chłop, który zajmował się pszczelarstwem';

słe. *brtnik* 'apiarius' (zapewne z czes. jak i *brt*);

strus. **бортьникъ** 'apiarius', 'obszar lasu, gdzie znajdują się barcie, apiarium' od XII w., ros. przestarz. *бóртник -ка* 'apiarius' (SRJ; o historii wyrazu w płd.ros. zob. Kotkov Očerki XVI—XVIII 214, 220), ukr. *бóртник -ка* 'ts.' od XIV w., brus. *бóртнік -ка* 'ts.' (też Leks. Polesьja 321—2). ~

W podobnym znaczeniu stare compositum *bŗto-dějь* poświadczone w pol. dziś przestarz. *bartodziej* 'pasiecznik, dozorca barci' od XIV w., pierwotnie zapewne 'wycinający w pniach barcie' (por. SP XVI IBL).

Por. lit. *bùrtininkas* 'czarodziej, wróżbiarz'.

Od adi. *bŗtьnъ*, o suf. *-ikъ* zob. s. 90—1. *R.L. — T.Sz.*

bŗtьnъ *bŗtьna bŗtьno* dial. płn. 'odnoszący się do barci, zawierający barć'

~ pol. od XV w. *bartny*, czes. od XIV w. *brtný*;

strus. **бортьнъıи : борътьнъıи**, ros. *бóртный*, ukr. *бóртний* od XIV w. (Tymčenko), brus. dial. *бóртны*. ~

Od *bŗtь*. *R.L.*

bŗzajь zob. **bŗzějь**

bŗzakъ *bŗzaka* dial. zach. i płd. 'coś szybkiego, np. szybko płynąca rzeka, szybki człowiek, zwierzę, wcześnie dojrzewająca roślina'

~ stczes. *Brzák* NO (Svoboda SOJ 117), u Jungmanna *brzák* 'wcześnie dojrzewający groch i owies';

sch. *bŕzāk -záka* 'szybki nurt rzeczny; człowiek, zwierzę lub przedmiot charakteryzujący się szybkością', dial. 'zając; ryby Alburnus alburnus, Aspius rapax, Squalius cephalus; ptak mysikrólik, Troglodytes troglodytes; wcześnie dojrzewające rośliny uprawne' (RSAN), też 'przezwisko szybko mówiącego człowieka' i NO (RJAZ), bułg. dial. *бръзák* 'prąd, nurt rzeczny; szybki człowiek' (Gerov, BER I 102), *Бръзáков* NO, maced. *брзак* 'szybki nurt rzeczny, wodospad; wcześnie dojrzewająca kukurydza, warzywa'. ~

Od *bŗzъ*, o budowie zob. s. 89—90. *W.B.*

bŗzanъ *bŗzana* 'szybka istota, zwykle o człowieku i zwierzętach'

~ stpol. XV w. *Barzan* NO (SSNO);

sch. *bŕzan* m. 'szybki człowiek, szybkie zwierzę', dial. 'ryba Squalius cephalus; chrząszcz Zabrus tenebrioides; wcześnie dojrzewająca kukurydza' (RSAN), *Bŕzan* NM, w XI w. *Brzana* męska NO (RJAZ);

strus. NO *Borzan*, na co wskazują zapisy w polskich dokumentach ze wschodu (SSNO), ros. *Барзаново* NM (Vasmer RGN I 273). ~

Do *bŗzъ*, o budowie zob. s. 130—1. *W.B.*

bŗzati *bŗzajǫ* dial. płd. 'spieszyć się, festinare'

~ sch. od XVI w. *bŕzati bŕzām*, cs. **бръзати бръзаѭ**, bułg. *бя́рзам бя́рзаш*, maced. *брзам брзаш*. ~

Por. sch. dial. *bŕzgati* 'szybko mówić; spieszyć się' (RSAN), *bŕgati* 'szybko się ruszać, szybko coś robić, spieszyć się; przyspieszać' (wskazują na adi. **bŗzgъ*, **bŗgъ*, zob. *bŗzъ* i *bŗgo*).

Derywat od adi. *bŗzъ*. O czasownikach z formantem *-ati* zob. s. 46—7. Zob. *bŗziti*. *R.L. — W.B.*

bŗzdo zob. **bŗzo**

bŗzdъ zob. **bŗzъ**

bŗzějь *bŗzěja* : **bŗzajь** *bŗzaja* dial. płd. 'bystry prąd rzeki, nurt, bystry potok' ***bŗzějь***: ~ sch. NO XIII w. *Brьzěj* m. (RJAZ I 696), dziś dial. *bȓžaja* 'nurt rzeki' (RSAN), cs. **брѣжии** m. XVI w. 'fluentum', **брѣзиіа** 'mielizna w morzu, gdzie osiadają okręty, syrtis' (Mikl. LP), bułg. *бя́рзей* 'prąd, nurt (rzeki)', 'potok górski', por. NO *Бързе́йко*, maced. *брзеј* 'bystra, wartka woda'. ~ ***bŗzajь***: ~ sch. dial. *bȓzaj* 'mysikrólik, Troglodytes', *bȓzaja* 'bystra rzeka' (RSAN), też NW i NM *Bȓzaja* (RJAZ), maced. *брзај* 'bystra, wartka woda'; ros. NW *Борзайка*. ~

Por. z innym suf.: słe. *Brzova* NW (Bezlaj SVI I 93).

Od *bŗzъ*, *bŗzati*, o suf. *-ějь* : *-ajь* zob. s. 86—8. *T.Sz.*

bŗzica dial. zach. i płd. 'coś szybkiego, np. szybko płynąca rzeka, szybki człowiek lub zwierzę'

~ u dawnych Słowian bałtyckich i nadłabskich (XIV w.) NM *Barsitze* (**Barzici*, Trautmann EOO I 72), czes. *Brzice* NM od XV w. (Profous MJČ I 214), moraw. *Brzyca* NO (Bartoš DSM);

słe. *brzíca* 'katarakta, próg w łożysku rzeki; potok górski' (Plet.), sch. *bȓzica* : *brzìca* 'szybko płynąca rzeka; szybki nurt rzeczny; katarakta', dial. 'wcześnie dojrzewające odmiany roślin uprawnych (pszenicy, czosnku)' (RSAN), bułg. dial. *бързи́ата* 'nazwa wiatru' (Kovačev Trudove Tărnovo V 21), maced. *брзица* 'wcześnie dojrzewająca odmiana kukurydzy', dial. *бя́рзица* 'wysypka na skórze wywołana napięciem nerwowym lub strachem' (BER I 102: z Ohridu). ~

Z suf. *-ika*: bułg. *Бързика* NW (BER I 102).

Por. sch. dial. *brzdìca* 'szybki nurt rzeczny', Vuk (< *bŗzdъ*, zob.).

Od *bŗzъ*, o budowie zob. s. 98—9. *W.B.*

bŗzina dial. płd.-wsch. 'szybkość', wsch. 'bystry nurt w strumieniu; strumień' ~ słe. *brzína* 'szybkość, prędkość', sch. od XVI w. *brzìna* 'ts.', bułg. *бързина́* 'ts.; pośpiech', też *Бя́рзина* NW (BER I 102), maced. *брзина* 'szybkość, pośpiech';

strus. od XI w. **брѣзчнл** : **борзина** 'nurt, strumień', ros. *Борзина* NW, ukr. dial. *борзина́* 'nurt, strumień' (Żel.). ~

Do *bŗzъ*, o budowie zob. s. 120—3.

Por. *bŗzostь* : *bŗzota*. *R.L. — W.B.*

bŗziti *bŗžǫ* dial. wsch. i płd. 'przyspieszyć, ponaglać' też 'spieszyć się', **bŗziti sę** *bŗžǫ sę* 'spieszyć się'

bŗziti: ~ sch. od XVI w. *bȓziti bȓzīm* 'przyspieszać, popędzać' (też Vuk 'incitare'), bułg. *бързя́ бързи́ш* 'płynąć bystro, wartko' (Gerov Dop. 42);

ros. dial. *борзить* 'mówić w sposób grubiański' (SRNG, pierwotnie zapewne 'ponaglać'), ukr. *борзи́ти боржу́ борзи́ш* 'popędzać'. ~

bŗziti sę: ~ cs. **брѣзити сѧ брѣжѫ сѧ** 'spieszyć się', śrbułg. **борзити сѧ** 'ts.'; ros. arch. i dial. *бо́рзиться* 'spieszyć się' (Dal, SRNG), dial. też 'gorliwie pracować, robić coś szybko; złościć się, gniewać się' (SRNG), ukr. *борзи́тися* 'spieszyć się' (Hrinčenko). ~

Por. też bułg. dial. (z poezji lud.) *бързу́вам* 'szybko chodzić' (BER), ros. dial. *бо́рзовать* 'krzepić się, nabierać otuchy, śmiałości' (SRNG)'.

Derywat od *bŗzъ*, o budowie zob. s. 57.
Zob. *bŗzati*. *R.L.*

bŗzo : dial. wsch. **bŗzdo** 'szybko, prędko, żwawo', 'wkrótce, wnet, niebawem'
bŗzo: ~ stpol. XV—XVI w. *barzo* rzadko 'szybko, prędko' (jeszcze u Paska XVII w., Słownik Paska) poza tym w stpol. XIV—XVII w. i dziś dial. a od XVI w. także w formie *bardzo* 'w wysokim stopniu, mocno usilnie, wielce' (o zasięgu wariantów fonetycznych *bardzo, barzo, bař* w dial. MAGP IX m. 407; o wtórnym *-dz-* Łoś GP I 148, Rozwadowski GJP 193, inaczej nieprzekonująco Iljinskij RFV LXIII 322—41 dopatrujący się tu kontaminacji *barzo* i **barzdo*), w XIV—XV w. *barzo* też 'całkowicie, admodum, prorsus', w XV w. wyjątkowo 'dobrze', 'dużo, wiele' (z pol.: sła. dial. wsch. *bardzo, barzo* 'magnopere, multum', Kálal, ukr. dawne w XVI—XVIII w. *барзо*, dziś dial. zach. *бáрзо, бáржо* 'ts.', Tymčenko, Dzendzelivśkyj UZLP 17—18, Slav. Leks. 69, Stieber AJŁemk. VIII s. 10), połab. *borz* comp. 'prędzej', czes. *brzo* 'wnet, wkrótce' (też dial., Bartoš DSM), 'wcześnie', 'niemal, prawie' od XIV w., w XIV—XV w. też w pierwotnym znaczeniu 'szybko, prędko, cito';

sże. *bŕzọ* 'szybko; natychmiast' od XVI w. (Pleteršnik, Megiser 1592), sch. *bŕzo* : *brzo* 'ts.', scs. Supr. **брѣзо** 'szybko, cito', bułg. *бŕзо* 'ts.', maced. *брзо* 'ts.';

strus. od XI w. **бързо, брѣзо, борзо** 'szybko, prędko', ros. *бóрзо* 'szybko', ukr. dial. *бóрзо* 'ts.' od XV w. (w XV w. też wyjątkowe *бордзо* 'ts.', Tymčenko), brus. dial. *бóрзо* 'ts.' (Nosovič). ~

bŗzdo: ~ strus. XII w. **бороздо** 'szybko' (zamiast **борздо**), ukr. dawne XVI w. *борздо* 'ts.', brus. dial. *бóрздa* 'szybko, zręcznie' od XV w., Karskij Belorusy II 44 (stąd pol. dial. *barzdo*, MAGP IX m. 407). ~

Małe zasięgi wykazują inne stare typy adv.:

1. *bŗzě*: dłuż. *bórze* 'wkrótce, wnet, rychło', głuż. *bórze* 'ts.' (Zeman), czes. dial. moraw. *brze* 'prawie, niemal' (Bartoš l. c.), sch. tylko z przyimkami: już w XIV w. np. *vь brьzě*, dziś dial. *u brzi* (RJAZ), cs. **въ брѣзѣ** już w ŻM (SJS);

2. *bŗzy*: głuż. *bórzy* 'wkrótce, wnet, zaraz', czes. *brzy* 'wkrótce, wnet, wcześnie', stczes. tylko w NO XVI w. *Brzy-bohatý*, sże. *brzi* 'wkrótce, niezadługo' (u Pleteršnika z Murki, SSKJ nie notuje);

3. *bŗzъ*: stpol. XVI w. *barz* 'wielce, nadzwyczaj', dial. *bardz, bar-z, barz, baš, baś* 'bardzo' (Karłowicz SGP I 50, o zasięgu MAGP IX cz. II 23; z pol.: sła. dial. wsch. *barz, bars* 'bardzo', Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge, Machek ES[1] 25, ukr. dial. *барз, bars* 'ts.', Stieber AJŁemk. uzup. do z. VIII s. 10, Slav. Leks. 69), czes. dial. moraw. *brz* 'wnet, wkrótce' (Bartoš DSM); stsch. wyjątkowe w XVI—XVIII w. *brz* 'szybko' (RJAZ). — Formy poszczególnych języków słow. mogą jednak także być nowszymi skróceniami z pierwotnego *bŗzo*.

Od adi. *bŗzъ* : *bŗzdъ*. *R.L. — W.F. — F.S.*

bŗzostь : **bŗzota** 'abstractum do *bŗzъ* 'szybkość, prędkość, celeritas'
bŗzostь: ~ sże. *brzôst* (Plet.), sch. przestarz. od XVI w. *brzōst*, cs. (w red. serb. i bułg.) **брѣзость**, bułg. *бръзост* (Gerov), maced. *брзост*;

strus. **бързость : борзость : брѣзость**, ros. *бóрзость*, ukr. *бóрзість -зості* (Żel.), XIV—XVIII w. *борзость* (Tymčenko). ~

Por. stczes. od XIV w. *brzkost* od nowszej postaci *bŗzъkъ*.
bŗzota: ~ stczes. XV w. NO *Brzota*, NM *Brzotice* (Profous MJČ I 216);

słe. *brzóta* (Plet.), sch. dial. *brzòta* (RSAN: Czarnogóra też *br̀zota* 'ten, kto szybko mówi'), w XIV w. *Brzota* NO (RJAZ), bułg. *бързотá*;

strus. **бърꙁота : бръꙁота.** ~

Z suf. *-ot'a*: słe. dial. *brzǫ̂ča* (Plet.), sch. *brzòća*, dial. *brgòća* (RSAN).

Abstracta do *br̥zъ*.

Por. *br̥zina*. *W.F. — W.B.*

br̥zota zob. **br̥zostь**

br̥zъ *br̥za br̥zo* : dial. **br̥zdъ** 'żwawy, szybki, prędki, velox, celer'

br̥zъ: ~ stpol. wyjątkowe w XV w. *bar-zy* 'szybki, prędki', w XVI w. też 'popędliwy, gwałtowny' spotykane w utartych zwrotach jeszcze w w. XVII, stczes. od XIV w. *brzý* 'szybki, prędki';

słe. *br̀z bŕza* 'szybki, żwawy', sch. od XIII w. *br̂z bŕza -zo* 'szybki, skory, żwawy, bystry (np. o potoku)', złożone *br̂zī*, czakaw. *bŕzī*, cs. **бръꙁъ** (już w ŻM) 'szybki, prędki, żwawy', **въ бръꙁѣ** 'szybko', bułg. *бърз* : *бръз* 'szybki, prędki', maced. *брз* 'ts.';

strus. **бърꙁыи : бръꙁыи : борꙁыи** 'szybki, celer', wyjątkowo 'mężny, rześki, ἀνδρεῖος, virilis', ros. *бóрзый* (*борз бóрза бóрзо* : *борзá борзó*) przestarz. 'szybki, rączy (zwykle o koniu)', *борзóй* 'ts.', 'o psach myśliwskich', *борзáя* subst. 'chart', dial. *бóрзый, борзóй* 'śmiały; zręczny' (SRNG), ukr. poet. i dial. *бóрзий* 'szybki, prędki'. ~

Też w NO: stpol. od XII w. *Barz, Barzy* (Taszycki Rozprawy I 88, SSNO, Trautmann EOO I 72), sch. *Brz* XIII—XIV w., bułg. *Бръ́за* NO fem., ros. *Borzov kolodezь* (Bezlaj SVI I 93); również jako pierwszy człon imion złożonych stczes. *Brz-hod, Brzi-voj, Brzo-mil, Brzo-mir, Brzo-slav.*

br̥zdъ: ~ brus. dial. *бóрзды* 'szybki, żwawy, zwinny, rączy (o koniu)', już w XV—XVI w. **борꙁдыи** 'ts.', **во борꙁдѣ** 'szybko, wkrótce' (Iljinskij RFV LXIII 323), u Tymčenki z XVI—XVII w. także ukr. **борꙁдыи** 'szybki'. ~

Por. też sch. *brzdìca* (: *brzìca*) 'miejsce w potoku, gdzie woda szybko spływa po kamieniach, nurt' (Vuk).

Postać *br̥zdъ* ma dokładny odpowiednik w lit. dial. *burzdùs* : *burzgùs* 'ruchliwy, żwawy', z metatezą częstą w sąsiedztwie *r*: *bruzdùs* : *bruzgùs* 'ts.' Wyrazy lit. nie są izolowane jak słow., por. *burzděti* = *bruzděti* : *brũsti* 'poruszać się żywo, żwawo'. Szereg przykładów oboczności *-z-* : *-zd-* (*br̥zъ* : *br̥zdъ*) daje Pedersen IF XXVI 292—4, Scheftelowitz KZ LVI 177 n.

Do lit. postaci *burzgùs* wydaje się nawiązywać płd.słow. *br̥go* 'szybko' < **br̥zgo* (zob.), por. sch. dial. *br̀zgati* 'szybko mówić; spieszyć się' (RSAN), najprawdopodobniej także I człon nazwy ptaka *br̥gъlězъ* (zob.) < **br̥zgъlězъ*.

Iljinskij RFV LXIII 322—9, Trautmann BSW 40. Inne mało prawdopodobne nawiązania ie. wysuwali np. Rozwadowski Rozprawy XXVIII 257 (WP II 172), Osthoff IF V 291—3, Machek KZ LXIV 264—5. O typie akcentowym Kuryłowicz Acc. 194, 230. *R.L. — F.S.*

br̥zъkъ 'szybki, prędki'

~ czes. *brzký* 'rychły, taki, który wkrótce nastąpi', stczes. też 'szybki, popędliwy, gwałtowny' od XIV w.;

słe. *bŕzek* dawne i dial. 'prędki, żwawy', bułg. tylko u Mladenowa BTR *бъ́рзък* f. *бръ́зка* 'szybki'. ~

Por. ros. dial. *борзкóм* (: *боржкóм*) 'pospiesznie, skwapliwie' (Dal, SRNG).

Od *br̥zъ*, ze zwykłym w adi. na *-u* rozszerzeniem o suf. *-kъ*. *F.S.*

br̥zьcь *br̥zьca* dial. płd.-wsch. 'coś szybkiego, np. szybko płynąca rzeka, szybki człowiek lub zwierzę'

~ słe. *bŕzec -zca* 'chrząszcz Cicindela', sch. *bȑzac bȑsca* 'szybki nurt rzeczny; szybki człowiek lub zwierzę (np. koń wyścigowy)', dial. 'ryba Aspius rapax' (RSAN), bułg. dial. *бъpзéц* 'nazwa wiatru; kurek u strzelby' (BER I 102, Kovačev Trudove Tъrnovo V 21);

ros. dial. *борзец* 'roślina tojad mocny, Aconitum napellus' (wg SRNG przekształcone z *борец* 'ts.'), *Борзецево, Борзецово* NM (Vasmer RGN I 477). ~

Do *br̥zъ*, o budowie zob. s. 99—101. *W.B.*

bŕ̥do 1. 'żerdka, deseczka tkacka, grzebień tkacki, pecten textorius'

~ pol. *bardo* 'grzebień tkacki, płocha, przybijaczka' od XV w. (w XV w. 1 przykład: 'pertica fullonis, struna knapska'), o zasięgu zob. Dejna AGK m. 650, dziś też 'zespół nicielnic', słi. *b'ardo* 'dyle boczne, burty łodzi', połab. *b'ordü* 'część międlicy: klepaczka do lnu (Flachs-schwinge)', na pierwotne znaczenie 'grzebień tkacki' wskazywałoby *nob'ordt'ě* 'urządzenie, w którym jest umieszczona przybijaczka' (< **na-bŕ̥dъko* < **na bŕ̥dě*, zob. Szydłowska-Ceglowa Lud XLVIII 127, 135—6), dłuż. *bardo* 'grzebień tkacki; klepaczka do lnu', głuż. *bordo* 'grzebień tkacki' (u Muki i Pfuhla nie zaświadczone), czes. *brdo* 'nicielnice' (wyraz notowany już w stczes.), u Jungmanna 'nicielnice', rzadziej 'grzebień tkacki' (dial. moraw. *brdlo*), też 'urządzenie do wyrobu powrozów; orczyk' (zob. *bŕ̥dьce*), sła. *brdo* 'nicielnice', dial. wyjątkowo też 'deseczka tkacka' (Gavazzi ZNŽO XXVI 1, 14);

słe. *bŕdǫ* 'grzebień tkacki', dial. też 'deseczka tkacka'; pl. *brda* 'urządzenie do wyrobu powrozów', sch. *bȑdo* pl. *bȑda* od XVII w. 'grzebień tkacki', bułg. *бъ́рдо* pl. *бърдá* 'ts.' (o zasięgu i synonimach zob. BDA I m. 209), dial. (wg Gavazziego l. c. 13 *брздо*) 'deseczka tkacka', 'podpórka dyszla' (BDA I m. 256), maced. *брдо* 'grzebień tkacki';

ros. *бёрдо* od XVII w. (dial. pl. *бёрда* też *бердó* pl. *берды́* SRSO 33) 'grzebień tkacki', '(w niektórych maszynach) rzeszoto, krata' (Dal), ukr. *бéрдо* 'grzebień tkacki' od XVIII w., dial. 'deseczka tkacka', brus. *бёрда* 'grzebień tkacki', dial. 'deseczka tkacka'. ~

Pewny odpowiednik w bałt.: łot. *birde* : *biŕde* 'krosna', infl. *birds* 'grzebień tkacki' (Endzelin Izv. XIII 4, 211, Mühlenbach I 297, Trautmann BSW 33). Trubačev Etim. I 30—1, biorąc pod uwagę także i inne terminy tkackie, kwestionuje nieprzekonująco rodzimość wyrazu łot., skłaniając się do uznania go za pożyczkę wsch.słow. (por. też Mikkola ÄB 24, 44, Buga ZslPh I 45 uważający słusznie fiń. *pirta* 'grzebień tkacki' za pożyczkę staroruską).

Dalsze nawiązania na gruncie germ.: goc. **baurd* w *fotu-baúrd* 'ławeczka pod nogi, ὑποπόδιον', stisl. *borđ* 'deska, stół, tarcza; burta, krawędź', ags. *bord* 'deska, stół, tarcza, tablica', stwn., śrwn. *bort* 'krawędź, brzeg; krawędź okrętu, burta'. — Pierwotne znaczenie wyrazu prasłow. 'żerdka' (por. szczególnie dem. *bŕ̥dьce*), 'deseczka' > 'deseczka tkacka' (por. niem. *Brettchenwebstuhl, Webebrettchen* 'ts.', zob. Gavazzi l. c. 17—8, Moszyński KLS I 326—7). Inne znaczenia pozostają w związku bądź z podobieństwem kształtu (np. 'grzebień tkacki'), bądź też z podobieństwem funkcji ('nicielnica').

Gavazzi Praslav. tkalački stan i tkalačka daštica ZNŽO XXVI, 1926, 1—31; Machek Sl XXI 269—75 (którego jednak zestawienie z gr. σπάθη 'łopatka, przybijaczka, kopystka; miecz' nie do przyjęcia), Jurkowski SFPS VI 147—56. *K.P. — F.S.*

bŕ̥do 2. 'skaliste wzniesienie, pagórek, góra'

~ pol. dial. *berdo* 'kamienisty wierzchołek góry, wzgórza' (SW), *berdy* pl. 'miana skał dziwacznych w różnych okolicach Karpat' (Karłowicz SGP I 65; głosownia obu wyrazów wskazuje na nierodzimość: z czes., sła. lub ukr. zob. Krček Grupy 18—22 przytaczający z nazw geograficznych *Barda* już z XII w., o należących tu starych nazwach miejscowych Słowian nadłabskich i nadbałt. zob. Trautmann EOO II 7), czes. dial. *brdo* 'pagórek', u Jungmanna też 'wierzchołek, góra'; *Brdy* pl. nazwa pogórza w zach. Czechosłowacji, stczes. *Brdo* w nazwach miejscowych, sła. przestarz. *brdo* (dial. *bredo*) 'skalisty pagórek', dial. *brdy* 'góry';

słe. *bŕdo* 'wzgórze, pagórek', pl. *brda* 'okolica górzysta', sch. od XII w. *bȑdo* pl. *bȑda* 'góra, wzgórze, pagórek'; pl. *Bȑda* częste w toponimii np. część Czarnogóry, bułg. *бъ́рдо* pl. *бърдá* 'spadziste wzniesienie, zbocze górskie; pagórek, wzgórze', maced. *брдо* 'pagórek, wzgórze, wzniesienie', z płd.słow.: rum. dial. *bîrdă* 'wzgórze';

ukr. dial. (bojkow., hucul., łemk., zakarp.) *бéрдо*, pl. *бердá* 'stroma góra; strome zbocze góry; obsuwisko górskie; stromizna, przepaść; wielka jednostajna skała'. ~

Dem. z suf. *-ьce* (zob. s. 101): czes. *brdce*, stczes. od XII w. *Brdce* NT; słe. *bŕdce*, sch. *bȑce*; ukr. *бéрце*.

Możliwy związek z *bŕ̥do* 1. Rozwój znaczenia 'prymitywny grzebień tkacki' > 'skalisty grzebień górski', por. *grebenь*, niem. *Berg-kamm* 'grzbiet górski' (dosłownie 'grzebień górski').

Machek Sl XXI 269—75, Schütz GTS 20—1 (o paralelach w rozwoju znaczeniowym), Jurkowski SFPS VI 147—56. *K.P. — F.S.*

bŕ̥dьce dem. do *bŕ̥do* 1.; 'kołek, żerdka'

~ pol. dial. młpol. *barco* : *barce* : *b̓erco* 'orczyk' (Karłowicz SGP, AJPP m. 141, Kucała PSM), śląskie *b̓erce* : *b̓erco* 'ts.' (Nitsch DPŚ, Steuer Sulków), młpol. *barce* : *barca* pl. 'nosidła do noszenia wody' (MAGP IX m. 445), *barca* pl. 'linijki z kółeczkami, na których wiszą nicielnice (w warsztacie tkackim)' (Kucała PSM), stpol. XIV—XV w. *bardce* : *barce* : *berce* 'urządzenie pociągowe u wozu, orczyk' (Słownik stpol. rekonstruuje *barczce* ze znakiem zapytania : *barca* : *berce*, ale por. zapis z 1395 r. *bartcza*; formy na *-a* są chyba pl. n.), czes. dial. *brdce* 'orczyk u wozu' (SSJČ, laskie *berco* 'ts.', Steuer Baborów), *brdce* : *brdco* 'część wag do zawieszania orczyków u wozu' (Bartoš DSM 495, rys. 26a), 'część warsztatu tkackiego' (o. c. 396, rys. Ii), *brco* 'część wag u wozu' (Lamprecht Středoopav., Horečka Frenštát), sła. *brdce* 'część wag u wozu, za którą ciągnie koń', dial. też *br(d)ce* : *barco* (Kálal);

słe. *bŕdce* 'deseczka z wycięciami i otworami do tkania wstążek' (SSKJ), 'das Strickholz, worüber die grossen Jagdnetze gestrickt werden, die Rückbank' (Plet.), sch. *bȑce -ca* : *-ceta*, g. pl. *bȑdācā* 'malo brdo tkalačko' (RSAN, Stulić), dial. wsch. *bȑce* : *bȑca* 'belka w radle łącząca grządziel z płozem' (Elezović Kos.-Met., RSAN), zach. *bȑce* : *brlce* 'specjalna deseczka do plecenia sieci rybackich' (RSAN), bułg. dial. *бъ́рдце* : *брътцé* dem. do *бърдо*, *бръ́тци* : *бръ́ци* : *бръ́це* : *бъ́рци* : *бртце* 'część drewnianego pługa, klin między płozem i grządzielą w radle' (BER I 101, BDA I m. 256, BDial. II 71, Stojkov Banat);

ros. dial. *бéрце* : *бéрцо* 'kołek do wzmocnienia sprzętu rybackiego' (Dal, SRNG), *бёрцы* pl. 'kije w warsztacie tkackim do podtrzymywania osnowy'

(SRNG), ukr. dial. *бepyé -yá* 'orczyk; kładka; część pługa', bojkow. *búpye* : *béрye* 'część jarzma; szeroki szczebel drabiny' (Slav. Leks. 76). ~

Por. pol. dial. kasz. *bęrc* m. : *bęrtka* 'klocek z drewna używany w tkactwie sieciarskim do tworzenia oczek i regulowania ich wielkości', *bęrc* f. 'ts.' (Sychta SK).

Tu też zapewne ros. przestarz. *бёрye* : *берýó* 'goleń, część nogi od kolana do stopy' (SSRJ), dial. *бépye* : *бépyo* 'ts.; kawałek płótna służący do obwiązywania goleni' (Dal, SRNG). Próby oddzielenia tego wyrazu od *bŕdьce* (zob. Berneker SEW I 119, Vasmer REW I 81) nie przekonują, por. wskazujące na możliwość przenośnego użycia *bŕdьce* w znaczeniu 'noga' czes. dial. *brco* 'noga', *brčka* 'nogi', *brdečka* 'ts.' używane zwykle w ekspresywnych zwrotach *natahnul brca* 'umarł' (Horečka Frenštát), *natáhnout brčka* 'umrzeć' (Kott Dod. DSM), *polamat komu brdečka* (ib.).

Dem. od *bŕdo* 1. O budowie zob. s. 101. *K.P. — W.B.*

bŕliti *bŕl'ǫ* dial. zach. 'rozsypywać śmieci, śmiecić', iterat. **bŕl'ati** *bŕl'ajǫ* dial. zach. i płd.

bŕliti: ~ pol. dial. *bardlić* 'śmiecić, brudzić' (Karłowicz SGP: wyjątkowe z Podhala), głuż. *borlić* 'mierzwić, rozrzucać, rozsypywać' (tylko u Pfuhla: 'buchten, zur Bucht machen, streuen'). ~

bŕl'ati: ~ sła. *bŕl'at' sa -am sa* 'gmerać, grzebać; szukać', u Kálala *brlat'* 'dłubać, ryć; grzebać w czym';

słe. *brljáti -âm* 'szperać, gmerać', 'tryskać, pryskać', sch. *brljati brljām* 'brudzić, zanieczyszczać', 'grzebać w czym, rozgrzebywać' od XVI w., 'bazgrać, gryzmolić'. ~

Por. sch. adi. *brljav* 'pełen plam, poplamiony; ubrudzony, usmarowany czym (po twarzy)' (RSAN, RJAZ).

Dokładny odpowiednik w lit. *burlyti* 'brudzić; walać się w brudzie', zob. *bŕlogъ*. Znaczenie 'grzebać w czymś' nie wyklucza związku *bŕl'ati* z *bŕkati* 2. (zob., por. Sadnik — Aitzetmüller VWSS 205). *K.P. — T.Sz. — F.S.*

bŕlo dial. zach. 'ściółka, podściółka', 'legowisko'

~ pol. dial. śląskie *barło* gen. *barła* 'brudna zniszczona pościel; niechlujne łóżko' (Zaręba AJŚ II cz. II s. 39), głuż. *borło* 'barłóg, nędzne legowisko' (dial. *borło*, *bordło*, *berło*, *bedło* 'legowisko świń', Sorb. Sprachatlas II m. 116, Michalk Neustadt), 'podściółka dla bydła'. ~

Ten sam pierwiastek co w *bŕlogъ*. Por. sch. *brlja* : *brljа* 'płytka błotnista woda, kałuża, bajoro', *brljа* też 'plama, kleks', 'brudna, niechlujna kobieta' (RSAN). Dokładny odpowiednik: lit. *burlas* 'błoto'. *K.P. — T.Sz. — F.S.*

bŕlogъ *bŕloga* 'legowisko dzikich zwierząt; nora, jaskinia', dial. 'ściółka, zmierzwiona słoma, mierzwa'

~ pol. *barłóg barłogu* 'legowisko psa lub dzikiego zwierza, zwłaszcza niedźwiedzia lub dzika' (też dial. 'legowisko') od XIV w., 'nędzne, nieporządne posłanie, najczęściej ze słomy, grochowin itp., przykrytych płachtą, szmatami' (też dial. np. kasz. *barłóg*, co do *-r- : -ŕ-* por. Lorentz GP I 104, zob. też Trautmann Slavia II 1—3, Vaillant GC I 171—2), dial. także 'niedbale zaścielone łóżko; łóżko w stajni' (MAGP V cz. II s. 82, Małecki — Nitsch AJPP m. 60, Zaręba AJŚ II m. 128), 'naturalna podściółka w lesie, mierzwa z liści, traw, mchu' (dial. także np. 'śmiecie ze słomy', Małecki — Nitsch l. c. m. 313, Dejna AGK m. 444, Zaręba l. c. 126—7, Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. *barłog -ga* (dial. wsch. *berłog*) 'zmierzwiona słoma, posła-

nie ze słomy, nędzne posłanie dla ludzi', 'legowisko dla świń', 'zmierzwiona słoma; podściółka', dial. *barlog*, *barłok* 'legowisko świń', 'błoto; brud' (Sorb. Sprachatlas II m. 116, s. 272), głuż. *borłoh* (tylko Muka s. v. *barlog*), dial. *bedlok* 'legowisko świń' (Sorb. Sprachatlas l. c.; co do *r* > *d* zob. Mucke HLF 237), czes. *brloh -hu* 'legowisko zwierza, nora, jaskinia', 'nędzne mieszkanie', stczes. XV w. *brloh* 'legowisko zwierza', 'chata' (też w NM), sła. *brloh -hu* (dial. też *bŕloh*, wsch. *barloχ barloha*) 'legowisko zwierząt, nora', 'nieporządne, nędzne mieszkanie', 'nieporządne posłanie';

sże. *barlòg -lǫ́ga* 'legowisko zwierza, jaskinia, nora' (już w XVI w. u Megisera *berlog* 'jaskinia, antrum'), 'nędzne mieszkanie', sch. *bŕlog -ga* 'legowisko świń, zwykle kałuża' od XVI w. (od XVIII w., dziś rzadkie także *bŕljog* 'ts.'), 'legowisko różnych zwierząt, nawet ryb; jaskinia, nora' (od XVII w., wg RSAN zach.), 'nieczyste, brudne miejsce; brudna pościel', 'śmiecie; śmietnik, śmietnisko; nieczystość, brud, nieporządek' (też dial. np. *bŕlog bŕlȍga* 'śmiecie, nieczystości', Elezović Kos.-Met.) od XVI w., 'ściółka dla świń, mierzwa' (RJAZ, RSAN), cs. **бьрлогъ** XII w. 'jaskinia, nora (niedźwiedzia', bułg. dial. *бърлóг бърлóк* 'śmieci, pomyje; brud, nieczystość' (Gerov, Mladenov BTR, BER 103, BDial. IV 193), maced. *брлог* 'legowisko, nora', też w NM z okolic Pirotu *Брлог* (BER l. c.);

ros. dial. *берлóг -га* 'legowisko niedźwiedzia' (SRNG, SRSO), ukr. *берлíг -логá* 'ts.', 'legowisko świń', 'ściółka dla świń', 'błotnista kałuża, błoto' (z pol.: *барлíг -лóгá* 'legowisko', 'błotnista kałuża, błoto', dial. łemk. np. *barloχ*, *barluχ*, *barliχ*, Stieber AJŁemk. m. 407, por. Rudnyćkyj ED 82), brus. *бярлóг берлагý* 'legowisko, nora' (stąd pol. dial. z Litwy *berłog* 'legowisko zwierza, np. niedźwiedzia'). ~

Ze zmianą rodzaju: ~ 1. *bŕloga*: czes. rzadkie *brloha* 'legowisko zwierza, nora, jaskinia';

sch. NM *Bŕloga*;

strus. **берлога** 'las', ros. *берлóга* 'legowisko niedźwiedzia', dial. też 'ziemianka' (z ros.: bułg. *бърлóга* 'legowisko dzikiego zwierza, zwłaszcza niedźwiedzia', BER 103), ukr. rzadkie *берлóга* 'legowisko, nora'. ~

2. *bŕlogo*: ~ stpol. XV w. *barłogo* 'legowisko zwierząt'. ~

Por. adi.: *bŕlogъ*: maced. dial. *брлог* 'brudny' (BER l. c.: Veles), bułg. dial. *бърлóга* 'słotna, zła pogoda' (BER l. c.: Šumen; może substantywizowane adi.?).

Ze słow.: węg. *barlang* 'jaskinia, grota' (od XI w., Kniezsa MNSJ I 1, 83—4), rumuń. *bîrlóg* 'legowisko zwierząt drapieżnych, zwłaszcza niedźwiedzi', 'legowisko świń' (Mihăilă Impr. 88).

W niewątpliwym związku z *bŕlo* 'ściółka, podściółka', 'legowisko', *bŕliti* 'rozsypywać śmieci, śmiecić', o rzadkim suf. *-ogъ* zob. s. 67.

Por. lit. *burliuñge*, *burlegà* 'błoto' (LKŽod.), *burlungis* 'bagniste, błotniste miejsce'. Oboczność *-ŭr-* : *-ir-* może także na gruncie bałt., por. lit. dial. *birdà* 'rzadkie błoto'. — Nie widać podstaw do dopatrywania się tu compositum z II członem *-logъ* (przyjmowanym np. przez Machka ES² 67).

Berneker SEW I 120, Rozwadowski RS II 72—3, Vasmer REW I 80, Moszyński PZJP 130—1, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 207—9.

K.P. — T.Sz. — F.S.

bŕložiti *bŕložǫ* dial. zach. i płd. 'ścielić legowisko, dawać podściółkę, ścielić ściółką', 'leżeć w barłogu, legowisku'

~ pol. *barłożyć barłożę* 'śmiecić, brudzić', 'dawać podściółkę', przestarz.

'bajać, pleść, bajdurzyć' (też dial. np. Karłowicz SGP, Sychta SK, Dejna AGK m. 444; z pol. ukr. *барложи́тися -жу́ся -жи́шся* 'walać się w błocie', URS), dłuż. *barłožyś, -žym -žyš* 'plątać, gmatwać', czes. dial. *brložit* pejor. 'leżeć, wylegiwać się' (Kott Dod. DSM), sła. *brložit'* 'leżeć, wylegiwać się w pościeli';

sże. *brlóžiti -lǫ̑žim* 'leżeć w jaskini, o zwierzętach' (Plet.; wg SSKJ *brlóžiti* książkowe 'mieć barłóg, legowisko, leżeć w legowisku'), sch. *brložiti -žīm* 'wpędzać świnie na legowisko, colloco sues, sterno, facio ut decumbant' (Vuk), 'brudzić, śmiecić' (RSAN), dial. *brlòžit brlòžim* 'brudzić, pozostawiać nieczystości' (Elezović Kos.-Met.). ~

Denominativum od *bŕlogъ*, o budowie zob. s. 57. Pierwotne znaczenie 'ścielić, mościć legowisko ze ściółki' > 'śmiecić, brudzić'. *T.Sz.*

bu interi. naśladowanie głosu zwierząt, także przy straszeniu dzieci

~ pol. *bu* naśladuje płacz, w XVI w. o odgłosie uderzenia w bęben, dziec. 'zimno' (Karłowicz SGP z Kaszub), dłuż. *bu bu bu* na wyrażenie zimna lub strachu, głuż. *bu* naśladuje ryk, wycie (Pfuhl), czes. *bu bu* o głosie zwierząt, też przy straszeniu lub płaczu, sła. *bu bu bu* przy straszeniu dzieci;

sże. *bú* oznacza ryk, jęk, *bù* na wyrażenie odrazy, wstrętu (SSKJ), sch. *bȗ* (*bú*) naśladuje ryk zwierząt, wystrzał armatni, mocne uderzenie, *bù* przy straszeniu kogoś; naśladuje odgłos spadania czegoś ciężkiego do wody (RSAN), bułg. *бу бу бу* naśladowanie głosu bydła w celu straszenia dzieci (Mladenov BTR);

ros *бу бу* głos wydawany przez kulika (SRNG s. v. *бу́чень*). ~

Dźwkn., por. lit. *bù* o odgłosie przy upadku, uderzeniu, *bū̃* naśladowanie ryku bydła, łot. *bu* na wyrażanie przestrachu, przy zamawianiu choroby, włos. *bu* : *bubù* na wyrażenie szczekania psa, głuchego hałasu, także na wyrażenie uczucia zimna (Battisti — Alessio DEI 619). O odpowiednikach w innych językach ie. zob. Schwentner PII 28, 50, 51. *K.H. — F.S.*

buba 1. zob. **bǫba**

buba 2. : **bubakъ** 'wyimaginowany strach, straszydło, którym się straszy małe dzieci'

buba: ~ pol. dial. *buba* (Karłowicz SGP ze Śląska);

bułg. *бу́ба* (też dial.), maced. *буба*. ~

bubakъ: ~ pol. dial. *bubak* (Karłowicz SGP z Cieszyńskiego), dłuż. *bubak*, głuż. *bubak*, czes. *bubák*, sła. dziec. *bubák*. ~

Por. w tym samym znaczeniu: pol. *bubuk* (Karłowicz SGP: wlkpol.), *bubacz* (ib.: kasz., z ziemi chełmińskiej), sła. *bubo* (Kálal).

Wyraz mowy dziecięcej, zob. paralelne *bobo* : *bobakъ*. Są nawiązania ie.: lit. *bùbis* 'duch, który straszy', łot. *bubis*, *bubēlis* : *bubulis* 'straszydło' (wyraz, którym się straszy niegrzeczne dzieci), dziec. *buba* 'o obcym człowieku', 'wesz'.

Janko ČMF XXVIII 44, Machek ES² 74 (tu też o pożyczkach niem. z zach.słow., zob. Kluge EW¹⁸ 559). *K. H. — F. S.*

bubakъ zob. **buba 2.**

bubati *bubajǫ* płd.-wsch. 'boleć' (w języku dziecinnym)

~ sże. *búbati -bam*, sch. dial. czakaw. *bubati -bam* (RJAZ: Krk);

ukr. *бу́бamu* (Żel.). ~

Por. 1. pol. *buba* dziec. 'bolenie' (L. bez dokumentacji), 'ból, dolegliwość', sże. dziec. *búba* 'bolące miejsce, rana' (SSKJ), ros. dial. dziec. *бу́ба* 'guz,

opuchlina, choroba' (SRNG), ukr. dziec. *búba* 'ślad od uderzenia; ból, choroba';

2. pol. dial. dziec. *bubu* 'zimno' (Karłowicz SGP, Sychta SK).

Wyraz mowy dziecięcej. O nawiązaniach ie. zob. *buba* : *bubakъ*. Por. *bǫba* : *buba*. *F.S.*

bučati 1. zob. **bukati**

bučati 2. *bučǫ* 'pęcznieć, nabrzmiewać od wilgoci; psuć się, butwieć'

~ pol. dawne od XVII w. i dial. *buczeć* 'butwieć' (Karłowicz SGP: Augustowskie), kasz. *bučec -čeje* 'pęcznieć od wilgoci', *nabučec* 'nasiąkać wilgocią', *zbučaųe jaįo* : *zbenčaųe jaįo* 'zepsute jajko' (AJK V cz. II 225);

sch. *bûčati -čim* 'piec, palić, o ustach po zjedzeniu np. papryki; (napuchnąwszy) pękać, o głowie' (RJAZ, RSAN), u Vuka *uzbúčati -či* 'stawać się kwaśnym, o mleku'. ~

Tu też 1. ukr. dial. *búčatimu* 'butwieć, próchnieć' (Żel.), co do budowy por. synonimiczne *botvěti* (słe. *botavẹ́ti*) : *botěti*;

2. *bučьněti* (oparte na adi. *bučьnъ*): stpol. od XVI w., dziś dial. *bucznieć* 'próchnieć, butwieć' (SP XVI IBL, Kucała PSM 52), w XVII w. 'stawać się butnym, hardym, hardzieć, pysznieć' (L.);

3. bułg. dial. *búča -uuu* 'zanurzać coś do wody, aby mokło' (Gerov).

Por. derywowane wstecznie: 1. słe. *búča* 'roślina Cucurbita pepo i jej owoc; baniaste naczynie', dial. prekmurskie 'guz, nabrzmienie' (Plet.), sch. *bȕča* 'dynia, Cucurbita; baniaste naczynie, flasza, dzban';

2. pol. dial. *zbuk* : *zbęk* 'zepsute jajko' (o zasięgu MAGP IV m. 127, cz. II 59, AJK V m. 244, cz. II 224—5).

W związku z *bučati* 1. O rozwoju znaczenia zob. *botěti*. Stosunek *bučati* 2. : *bučati* 1. jak *botěti*, *botvěti* : *botati*, *butěti*, *butvěti* : *butati*.

Inaczej (ale bez należytego uzasadnienia) o sch. *bȕča* 'baniaste naczynie' Iljinskij Izv. XXIII 2, 210—1. *W.B.* — *F.S.*

bučina 'las bukowy; drzewo bukowe'

~ pol. *buczyna* 'las, zagajnik bukowy; drewno bukowe; bukiew, owoc drzewa bukowego', w znaczeniu 'drzewo bukowe' już w XV w., głuż. *bučina* 'lasek bukowy', czes. *bučina* 'bukowy las', sła. *bučina* 'ts.';

ukr. prowinc. *búčyna* 'lasek bukowy; drzewo bukowe'. ~

Por. też sch. nazwy terenowe *Bučina* (RJAZ I 705).

Od *bukъ* (zob.), suf. *-ina*, jak np. w *dǫb-ina*, *druž-ina*, *kǫp-ina*. Por. *bukovina*. *F.S.*

bučьje 'buki, las bukowy'

~ stpol. *bucze* 'buki, las bukowy' (u L. z XVII w.), dziś dial. cieszyńskie *bucze* 'ts.', czes. *bučí*, *boučí* 'buki, młody las bukowy', sła. *búčie* 'zagajnik bukowy, buczyna' (dial. też *buča* 'ts.');

sch. dial. *bûčje* od XIV w. 'las bukowy; miazga buku', bułg. dial. *búče* 'zagajnik bukowy';

ukr. prowinc. *búčja* m. coll. 'buki; drzewo bukowe'. ~

Coll. od *bukъ*, zob. *bukovьje*. *F.S.*

bučьnъ 'niski i przeciągły (o głosie), hałaśliwy'

~ pol. przest. od XVI w. *buczny* 'dumny, okazały, pyszny, zarozumiały; bogaty, okazały (np. o sukni)', dial. 'wydający głos basowy; lubiący śpiew; rozrzutny; niespokojny, zuchwały; tęgi; grzeczny' (Karłowicz SGP: z Podhala i płd. Małopolski), sła. *bučný* 'bujny, z temperamentem, niepohamowany';

słe. *búčen* 'hałaśliwy', sch. *bûčan* 'głośny, hałaśliwy; pełen hałasu, huczny, rozhukany, burzliwy', maced. *бучен* 'hałaśliwy';

ukr. *бучни́й* 'bogaty, wspaniały, pyszny; hałaśliwy, huczny', u Żel. *бу́чний* 'hałaśliwy, huczny; dzielny; swawolny, wesoły', *бучни́й дощ* 'deszcz z silnym wiatrem' (Hrinčenko), brus. reg. *бу́чный* 'duży, gruby' (Nosovič). ~

Por. bułg. dial. *бучня́к* 'gruby deszcz z porywistym wiatrem' (Gerov).

Adi. od *bukati* : *bučati*. Pierwotne znaczenie 'niski i przeciągły, podobny do ryku, beczenia (o głosie), hałaśliwy', skąd dalsze znaczenia 'burzliwy, huczny', 'pełen temperamentu, niepohamowany', 'dumny, pyszny', 'silny, bujny'. *R.L.* — *T.Sz.* — *W.B.*

buditi *bud'ǫ* 'powodować, że ktoś przestaje spać, przerywać komuś sen; powodować pojawienie się czegoś, wywoływać czujność, stany uczuciowe, ich przejawy'

~ pol. od XV w. *budzić -dzę*, dłuż. *buźiś -źim*, głuż. *budźić*, czes. od XV w. *buditi -dím*, sła. *budit' -dím*;

słe. *budíti -dím* (też 'wskrzeszać'), sch. od XIII w. *búditi bûdīm*, bułg. *бу́дя -диш*, maced. *буди*;

strus. **боудити боужоу : боуждоу**, ros. *будúть бужу́ бу́дишь*, ukr. *будúти бужу́ бу́диш* (dial. też 'bronować przed sianiem', Hrinčenko), brus. *будзíць бужу́ бу́дзіш*. ~

Z pref. *vъz-*: połab. *vâzbaudĕt* 'zbudzić, obudzić, wyrwać ze snu', scs. **къзбоудити -боуждѫ** 'ts.'

Jako pierwszy człon złożonych NO (zob. Malec PO PAN 17, 71—2), np. pol. NO *Budzimir, Budzimił* (Taszycki Rozprawy I 152—3), już w r. 1136 *Budzisław* (SSNO), czes. *Budislav*, stczes. XIV w. *Budimír* (Svoboda SOJ 72, też w NM *Budiměřice*), *Budislav* (Profous MJČ I 226—7), słe. *Budigoj*, sch. *Bùdimir* NO od XIV w., *Bùdislav*, bułg. *Будимúр*, strus. **Боудиславъ**, ukr. *Будимúр* (Hrinčenko).

Por. zaświadczone w NO stare derywaty:

1. *bud-jь* (o budowie zob. s. 80—1): stpol. *Budz* już w XII w. (Taszycki l. c., SSNO);

2. *bud-ja* (o budowie zob. s. 81—3): stpol. *Budza* już w XII w. (ib.);

3. *bud-janъ*: na derywat ten wskazują: pol. NM *Budzanów* (SG), sch. *Bùđanōvci* NM (RJAZ, RSAN).

Causativum do *bъděti*, o budowie i wokalizmie zob. s. 56—7. Najbliższe odpowiedniki ie.: stind. *bodháyati* 'budzi, powoduje czujność', aw. *baoδayeiti* 'daje do poznania', stprus. *et-baudints* 'wskrzesza', lit. *báudinti* 'zachęcać, pobudzać', *báudyti* 'ts.' (LKŽod.), *pa-si-baudyti* 'podnieść się'.

Berneker SEW I 96—7, Trautmann BSW 33, Vasmer REW I 135, Sławski SE I 48, Vaillant GC III 419. *R.L.* — *T.Sz.*

budьnъ *budьna budьno* 'czujny, czuwający, który nie śpi, vigil'

~ stpol. NO w XV w. *Budny* (SSNO), stczes. NO *Buden -dna* XIV w. (Gebauer Sl.);

słe. *búden -dna* 'czujny', 'żwawy, wesoły', sch. *búdan -dna* 'czuwający, czujny', 'żwawy' od XVIII w. (RJAZ, Vuk), bułg. *бу́ден -дна* 'czujny; żwawy, żywy, tętniący życiem', maced. *буден -дна* 'czuwający; czujny';

ros. *бу́дний день* 'roboczy, nieświąteczny dzień', dial. *бу́ден день* 'ts.', ukr. *бу́дній*, dial. *бу́дний* 'powszedni, nieświąteczny, codzienny, zwyczajny', brus. *бу́дны дзень* 'dzień nieświąteczny, roboczy', stąd pol. dial. *budny* (*dzień*) 'powszedni' (Karłowicz SGP, SWil.). ~

Derywat z suf. *-jь* sprowadzający się do *budьńь*: ros. przestarz. i pot. *бýдень -дня* 'roboczy, nieświąteczny dzień', ukr. *бýдень -дня* 'ts.' od XVIII w., dial. *бýддень -дня* 'ts.' (Hrinčenko), płd. karpackie *бýгдень* 'ts.', por. stare w XVI—XVIII w. *буд(д)ен(н)ый* 'nieświąteczny, powszedni', Tymčenko, brus. *бýдзень -дня*, pl. *бýдні* 'roboczy, nieświąteczny dzień', stąd pol. dial. *budzień* 'ts.' (Karłowicz SGP).

Do *buditi*.

Vasmer REW I 135, Rudnyćkyj ED 235. *T.Sz.*

bud'ati *bud'ajǫ* iterativum do *buditi*

~ sch. sztuczne (tylko u Stulicia, zob. RJAZ I 713) *búđati bûđām* iterat. do *búditi*;

ros. dial. *бужáть -жáю -жáешь* 'rozbudzać, budzić' (Dal, SRNG). ~

Poza tym tylko formacje prefiksalne: pol. od XIV w. *pobudzać -dzam* 'wywoływać jakąś reakcję, dawać impuls do czegoś, zachęcać, podniecać', *wzbudzać -dzam* 'wywoływać, zwykle jakieś stany uczuciowe', dłuż. *rozbuźaś* 'zachęcać, pobudzać' (Muka II 326), głuż. *rozbudźeć -dźam* 'wzruszać, poruszać; podniecać, pobudzać', *zbudźeć -dźam* 'wyrywać ze snu, rozbudzać; wskrzeszać', czes. *probouzeti -zím* 'przebudzać, budzić; rozbudzać, cucić; wzbudzać', *pobouzeti -zím* 'podniecać, podsycać', sła. *obúdzat' -dzam* 'budzić, rozbudzać, wyrywać ze snu', *prebúdzat' -dzam* 'ts.; podniecać';

słe. *obújati -jam* 'budzić, rozbudzać; wskrzeszać', *pobújati -jam* 'zachęcać, pobudzać', scs. **възбоѹждати -ждаѭ** 'rozbudzać', bułg. *възбýждам -ждаш* 'pobudzać, podniecać, podburzać', maced. dial. *să razbúždam* 'budzę się' (Małecki SW);

ukr. *побуджáти -джáю* 'budzić, rozbudzać', brus. *абуджáць -жáю -жáешь* 'rozbudzać, budzić; pobudzać, podniecać', *узбуджáць -жáю -жáешь* 'pobudzać; rozbudzać'.

Iterativum do *buditi* (i odpowiednich perfektywnych formacji prefiksalnych), o budowie zob. s. 46—7. *R.L.*

buga płd.-wsch. 'niski brzeg rzeki zalewany przez wodę'

~ bułg. dial. *бýга* 'moczar, bagno' (BER I 86), rodop. 'малък вир' (BDial. V 159);

ros. dial. *бугá* 'zalewany przez wodę las lub zarośla na brzegu rzeki; niskie brzegi rzeki porośnięte drzewami, krzewami' (Dal, SRNG). ~

Według BER I 86 należy tu także sch. wsch. *bud* f. : *bûđa* 'pleśń'; inaczej o tych wyrazach Skok ER I 227.

Prapokrewne łot. *bauga* 'błotniste miejsce w rzece; stroma droga; licha gleba rzeczna'. Od ie. pierwiastka *bheug(h)-* 'giąć, zginać' (zob. s. v. *bъgati*). Pierwotne znaczenie 'zgięcie, zakręt', skąd 'zakręt rzeki, zakole rzeki (zalewane przez wodę w czasie wylewu)', co do rozwoju znaczenia por. *lǫka*. — Zob. *bugъ*.

Vasmer REW I 133—4, BER I 86. *W.B*

bugъ *buga* 'zakręt, zakole rzeki; pierścień'

Na szczątkowo w słow. zachowany wyraz wskazują:

1. nazwa prawego dopływu Wisły: pol. *Bug -gu*, stczes. *Bug*, strus. **Боугъ**, ros. *Буг -га*, ukr. *Буг*, brus. *Буг*. W XII w. Gerwazy z Tilbury oddał po łacinie nazwę tej rzeki *Armilla* 'naramiennik': inter Poloniam et Russiam sunt duo fluvii, quorum nomina secundum vulgaris illorum linguae interpretationem Aper ('Wieprz') et *Armilla* (Brückner Rozprawy XXXVIII 302, Rozwadowski Studia 242);

2. derywaty:

a. adi. *bužьskъ*: pol. *Busk* NM, strus. **Боужьскъ** NM;

b. subst. *bug-ajь*: pol. *Bugaj* liczne NM zwykle położone nad wodą (Sławski SE I 48), tu może też należą ukr. dial. *бугáй* 'gatunek rośliny łąkowej' (Slav. Leks. 96), brus. dial. *бугаí* pl. 'gatunek rośliny, ros. голубика; пьяника, пьяница' (BRS).

Tu może też sch.-cs. **боугъ** 'naramiennik, armilla', uważane zwykle za pożyczkę z germ. (wg Kiparskiego GLG 170 z pragerm. **bauga-* : stwniem. *boug* 'pierścień', stnord. *baugr* 'naramiennik', ags. *bēag* 'pierścień, korona, wieniec', też Berneker SEW I 97), przeciw czemu Iljinskij RFV LXII 257—8 dopuszczający słusznie paralelny rozwój na gruncie słow. (por. *buga*, *bugrъ*, *bъgati*).

Prawdopodobnie od ie. pierwiastka *bheug(h)-* 'giąć, zginać' (zob. s. v. *bъgati*), prapokrewne stind. *bhōgá-ḥ* m. 'zakręt, skręt (węża); pierścień', stwniem. *boug* 'pierścień'. Pierwotne znaczenie byłoby 'zgięcie, skręt'.

Iljinskij RFV LXII 257—8, Brückner SE 47, Rozwadowski Studia 241—3, Vasmer REW I 133. *W.B.*

bugъrъ *bugъra* wsch. 'wzgórze, wzniesienie, wypukłość'

~ ros. od XVI w. (Šanskij ES I 2, 209) *бугóр бугрá* 'pagórek, wzgórek, wzniesienie; guz, wypukłość', dial. też 'duże wzgórze, góra; spadziste zbocze góry; goła, nieporośnięta skała na brzegu morskim; wzniesiona wyspa w delcie Wołgi', 'kupa, stos słomy', 'opuchlizna, bąbel, pryszcz' (SRNG), ukr. *бугóр -грá* 'pagórek, wzgórze, niewielkie wzniesienie', dial. 'niewielka kupa piasku na brzegu rzeki; sztuczny kopiec' (Marusenko Polesье 218), u Żel. *бугíр -гóру* 'pagórek; porywisty wiatr', brus. *бугарóк -ркá* 'guz, wypukłość, gruzełek', dial. *бугóр* 'wzniesienie; piaszczysty nieużytek' (Leks. Palessja 36—7), *бугóрыць -рю* (perf. *субугóрыць*) 'wznosić, budować' (Nosovič). ~ Por. ros. dial. *бугúрь -рá* 'bąbel, guz' (SRNG).

Dokładny odpowiednik: łot. *baũgurs* 'wzgórze, pagórek'. Od ie. pierwiastka *bheug(h)-* 'giąć, zginać', z suf. *-ъrъ*. Pierwotne znaczenie 'to, co wygięte, wypukłe', stąd 'wypukłość, wzniesienie'.

Iljinskij RFV LXII 258, Buga RFV LXVII 233, Trautmann BSW 28, Vasmer REW I 134. *W.B.*

buchati *buchajǫ* 'mocno bić, walić powodując hałas, łomotać; gwałtownie rozprzestrzeniać się, puchnąć, nabrzmiewać', perf. **buchnǫti** *buchnǫ*

~ pol. *buchać bucham* 'wykonywać nagły ruch, rzucać się gwałtownie, uderzać, rozprzestrzeniać się w sposób gwałtowny, gwałtownie tryskać (np. o płomieniach); eksplodować', od XVI w. 'gwałtownie wypływać, chlustać', dial. śląskie 'bić, o sercu' (Nitsch DPŚ), kasz. (od XVI w. u Krofeja) 'pysznić się, chełpić się', *buχac są* 'ts.; chodzić w ciąży' (Sychta SK), dłuż. *buchaś -cham* 'głucho, głośno stukać, uderzać; grzmieć; parskać, sapać', głuż. *buchać -cham* 'głucho, głośno stukać, upadać z hałasem', czes. od XV w. *bouchati -chám* 'uderzać, tłuc się; łomotać, hałasować, trzaskać', *buchati -chám* 'uderzać, stukać; wybuchać, gwałtownie się rozprzestrzeniać', dial. laskie *buchat'* 'pleść, paplać' (Machek ES² 75), sła. *búchat' -cham* 'uderzać, bić; trzaskać, hałasować; tupać; mówić głupstwa', dial. *buχac* 'rozprzestrzeniać się w sposób gwałtowny' (Buffa Dlhá Lúka);

słe. *búhati bûham* : *-šem* 'uderzać z głuchym odgłosem; z siłą i głuchym odgłosem wybuchać na zewnątrz (np. o płomieniach); popychać, szturchać', sch. dial. *bùvati* : *buati -ām* 'bić z siłą, tłuc, uderzać; pędzić, błąkać się',

dawne od XVII w. *búhati bûhām* 'uderzać, bić', bułg. *бýхам -хаш* 'łomotać, hałasować; uderzać kijanką przy praniu' (też dial.), maced. *бува* 'uderzać, tłuc; męczyć się; silnie kaszleć';

ros. *бýхать -хаю -хаешь* 'wydawać głośne dźwięki, padać z hałasem; wyrzucać, wylewać gwałtownie', dial. też 'uderzeniami wioseł o wodę straszyć ryby; z siłą rzucać; wytryskać; silnie kaszleć; pleść bzdury; wydawać głuche, urywane dźwięki (o ptaku bąku)', ukr. *бýхати -хаю -хаєш* 'wydawać głośne dźwięki; strzelać; bić; gwałtownie się rozprzestrzeniać (np. o parze wodnej)', brus. *бýхаць -хаю* 'uderzać z hałasem, upuszczać z hałasem; dudnić, grzmieć'. ~

Perfectivum ***buchnǫti***: ~ pol. *buchnąć -nę*, dłuż. *buchnuś -nu*, głuż. *buchnyć -nem*, czes. od XV w. *buchnouti* : *bouchnouti -nu*, sła. *buchnut' -nem*;

sże. *búhniti bûhnem*, sch. od XVIII w. *búchnuti bûhnēm* : *búnuti bûnēm* (RJAZ), dial. *bùhnuti* (*se*) *-nēm* (*se*) : *bùnuti -nēm* (RSAN), bułg. *бýхна*, maced. *бувне*;

ros. *бýхнуть -ну -нешь*, ukr. *бýхнути -ну -неш*, brus. *бýхнуць*. ~

Rzadko też w znaczeniu imperfektywnym: sch. dial. *bùnuti -nēm* 'puchnąć; rosnąć' (RSAN), *nàbuhnuti -nēm* 'napuchnąć, nabrzmieć' (Vuk: z Dubrownika), bułg. *бýхна* 'róść (o cieście)'; ros. *бýхнуть -ну -нешь* 'pęcznieć, wzdymać się, puchnąć', *набýхнуть* 'spęcznieć, napuchnąć', ukr. *набýхнути -не* 'ts.'.

Dewerbalna interiekcja *buchъ* oznaczająca głuche uderzenie, hałas, łoskot: pol. *buch!*, dłuż. *buch!*, głuż. *buch!*, czes. *buch* : *bouch!*, sła. *buch!*; sże. *bûh!*, sch. *bùh* : *bù!* (RSAN), bułg. *бух!*; ros. *бух!*, ukr. *бух!*, brus. *бух!*

Por. dewerbalne subst.:

1. *buchъ*: pol. dial. kasz. *buχ* m. 'wybuch' (Sychta SK), dłuż. *buch* m. 'głuchy huk, łoskot, wystrzał', głuż. *buch -cha* 'huk, trzask, łoskot; uderzenie, cios; pchnięcie', czes. *buch -chu* 'trzask, łoskot; cios, uderzenie', stczes. XV w. 'uderzenie', sła. *buch* m. 'bicie serca'; sże. *bûh* m. 'głuchy dźwięk, huk; coś nagle wybuchającego (np. ogień z pieca); uderzenie, cios'; ros. *бух -ха* 'nurt, wir wodny, np. przy kole młyńskim; czysta woda między zlodowaciałą skorupą a lodem' (Dal, SRNG);

2. *bucha*: pol. dial. kasz. *bucha* 'pycha, duma' (już w XVI w. u Krofeja; rozwój znaczenia jak w pol. *buta*, zob. *butěti*), 'kobieta pyszna, zarozumiała' (Sychta SK), por. *buχota* 'pycha, zarozumiałość' (Sychta SK). Nie widać podstaw do dopatrywania się tu bsł. *bauṣā-* 'pycha' (rekonstrukcja Trautmanna BSW 28).

Dźwkn., por. *bu*, *bukati*. Jak zwykle w wyrazach dźwkn. zachodzi możliwość różnych warstw chronologicznych. Ale materiał słow. wskazuje na łączność poszczególnych znaczeń. Znacznie 'puchnąć, obrzmiewać' często kojarzy się z wyrazami dźwkn., zob. *bǫbьnati*, *brękati*. — Najbliższe odpowiedniki: łot. *baũkšêt* 'łomotać, łoskotać, hałasować, huczeć', *bũkšêt*, *bũkstêt* 'huczeć' : *baũkš* 'odgłos silnego uderzenia, upadku', gr. βύω (*βυσω) 'napełniać, napychać', stisl. *bysia* 'wypływać gwałtownie z wielką siłą', norw. *baus* 'pyszny, gwałtowny', śrwniem. *būs* 'nabrzmiałość'.

Brückner SE 46—7, Kořínek Studie 204—7, Trautmann BSW 28, Pokorny IEW 97—102. *R.L. — W.B. — F.S.*

buchnǫti zob. **buchati**

buchor'ъ *buchor'a* : **buchyr'ъ** *buchyr'a* 'coś obrzmiałego, o kulistym kształcie, pęcherz'

buchor'ъ: ~ czes. *bouchoř* m. 'owoc śliwki zniekształcony przez grzybek Taphrina pruni: nieudana rzecz';

słe. *búhor -horja* 'pęcherzyk wodny' (Plet.);

ros. dial. *бýхорь* 'pulchna ziemia pod lasem' (SRNG). ~

buchyr'ъ: ~ sła. dial. *buchýr* 'pęcherz' (Kálal);

bułg. dial. *бýхур* 'ślimak, Helix' (Gerov). ~

Z innymi suf.: czes. dial. moraw. *buchár* 'niesmaczna bułka' (Bartoš DSM), ros. dial. *бýхря* 'grubas, brzuchacz', *бухóня* 'ts.' (Dal, SRNG), ukr. dial. *бухóний* 'pulchny' (Hrinčenko).

Do *buchati* 'pęcznieć, obrzmiewać', por. dłuż. dawne *buchoriś -rim* 'szumieć, falować, burzyć się'. Co do wahania wokalizmu sufiksu por. *bachorъ* : *bachor'ъ*. *R.L. — W.B.*

buchotati *buchot'ǫ* dial. zach. : **buchъtati** *buchъt'ǫ* intensivum do *buchati*

buchotati: ~ dłuż. *buchotaś buchocu* 'ciągle tłuc się, stukać; trzaskać głośno, popychać', *hutšoba buchoco* 'serce łomoce', głuż. *buchotać* 'ciągle stukać, trzaskać, hałasować', czes. *buchotati -tá* 'stukać, bić (o sercu)', sła. *buchotat' buchocem* 'powodować łoskot, hałas, trzaskać'. ~

Deverbativum *buchotъ*: głuż. *buchot -ta* 'wielokrotny huk, wystrzał, trzask' (Pfuhl), czes. *buchot -tu* 'głuche dźwięki, trzask, stukanie, pukanie', sła. *buchot -tu* 'głuche dźwięki powstające przy uderzeniu, upadku itp., trzaskanie, grzmot';

por. ros. dial. *бухотня́* 'zgiełk, łoskot; hałas spowodowany powtarzającymi się uderzeniami', *бухомóк -мкá* 'szum podwodnego źródła' (SRNG).

buchъtati: ~ głuż. *buchtać so buchtam so* (: *buchtować -tujem*) 'chełpić się, przechwalać się; trwonić, rozrzucać, marnować; deptać gnój';

słe. *buhtáti -tâm* 'wytryskać, wybuchać; silnie płonąć', *buhtáti se* 'nabrzmiewać, puchnąć', bułg. *бухтя́ -мúш* 'szumieć, huczeć; uporczywie i silnie kaszleć', 'huczeć (o ptaku bąku); sapać, dyszeć' (Mladenov BTR), maced. *бушта* 'uderzać; silnie kaszleć; męczyć się, trudzić się; włóczyć się'. ~

Por. słe. *buhtéti -tím* 'silnie płonąć, palić się; nabrzmiewać, puchnąć'; ros. dial. *бухмéть -мúшь* 'stukać, pukać; gderać, zrzędzić, łajać; mówić głupstwa, pleść', *бухмúть -мúшь* 'burczeć (o brzuchu); sapać; zrzędzić, wyrażać niezadowolenie' (SRNG), ukr. prowinc. *бухмíму -мíю -мíєш* 'huczeć, głucho dźwięczeć; rozprzestrzeniać się, buchać (o ogniu)'.

Intensiva do *buchati*, o budowie zob. s. 52—3. *W.B.*

buchъtati zob. **buchotati**

buchyr'ъ zob. **buchor'ъ**

bujakъ *bujaka* 'coś potężnego, silnego, gwałtownego, istota gwałtowna, niepohamowana: człowiek gwałtowny, awanturnik, silne, jurne zwierzę, np. byk'; 'szybko rosnąca, obfita roślinność'

~ pol. XVI w. (u Reja) *bujâk* 'awanturnik, zuchwalec', XVIII w. (u Naruszewicza) 'byk, buhaj' (dziś dial. AJPP m. 182, Dejna AGK m. 463, MAGP IX m. 430), NO *Bujak* od XV w. (SSNO), czes. dial. moraw. *buják -ka* 'byk, buhaj' (Bartoš DSM), sła. *bujak -ka* 'ts.';

sch. dial. *bùjāk bujáka* 'wezbrany potok' (RSAN), od XIV w. NO *Bùjāk*, cs. **боуıакъ** 'głupiec; dziki, barbarus, ferus', bułg. *буя́к* 'głupia istota, głupiec' (Mladenov BTR), maced. *буjак* 'zarośla, gęstwina';

strus. od XII w. **боуıакъ -ка** 'człowiek srogi, okrutnik; głupiec', ros. dial. *буя́к буякá* 'byk, buhaj' (Dal, SRNG), ukr. *буя́к буякá* 'ts.' (o zasięgu w gwa-

rach zob. Stieber AJŁemk. m. 86, Dzendzelivśkyj UZLP 27), 'zarośla, lasek w parowie' (Hrinčenko), *буякú* pl. 'borówka bagienna, Vaccinium uliginosum', brus. *буякú* pl. 'ts.' ~

Por. bułg. dial. *бýяч* 'obficie rosnący młody las, gęsty las; głupiec'.

Z pol. albo z brus.: lit. *bujõkas* 'byk' (LKŽod.).

Od *bujь*, o budowie zob. 89—90.

Por. *bujanъ*. *R.L. — W.B. — F.S.*

bujanъ *bujana* 'coś potężnego, silnego, gwałtownego, istota gwałtowna, niepohamowana: człowiek gwałtowny, awanturnik, silne, jurne zwierzę, np. byk'

~ pol. rzadkie *bujan* 'człowiek skory do bójki, zawadiaka' (SW), dial. 'byk' (MAGP IX m. 430), czes. dial. *bujan -na* 'człowiek gwałtowny, popędliwy, awanturnik', moraw. *bujana* f. 'silna krowa, z podgardlem' (Bartoš DSM), sła. dial. *bujan -na* 'awanturnik', też NM *Bujanov*;

sch. dial. *bȕjan* m. 'ryba głowacz białopłetwy, Cottus gobio' (Vuk, RSAN), od XIV w. NO *Bȕjan*, bułg. dial. *буя́н* 'rodzaj szybkiego tańca' (Gerov);

ros. pot. *буя́н буяна́* 'człowiek gwałtowny, awanturnik', dial. 'grubianin; silny wiatr' (SRNG), dawne 'ze wszystkich stron odsłonięte, wysokie miejsce' (Potebnja RFV VI 145), ukr. *буя́н буяна́* 'nieposłuszny, uparty wół' (Hrinčenko), brus. *буя́н* 'człowiek gwałtowny, awanturnik', dial. 'byk, buhaj' (DABM m. 290). ~

Tu należy może też pol. dial. *bujan* 'piwonia', kasz. *bujón*, kociewskie *bujóni* pl. 'ts.' (Sychta SK), *bujun* 'ts.' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 51).

Por. brus. *буя́ны* 'krnąbrny, gwałtowny'.

Od *bujь*, o budowie zob. s. 130—1.

Por. *bujakъ*. *R.L. — W.B. — F.S.*

bujarъ *bujara bujaro* dial. zach. 'gwałtowny, energiczny, pełen sił'

~ czes. *bujarý* 'pełen sił, dziarski, chwacki, zuchowaty, pełen zapału', sła. *bujarý* 'ts.'. ~

Zapewne substantywizowany przymiotnik: pol. dial. *bujar* m. 'byk' (MAGP IX m. 430, cz. II 81: Lubelskie);

z suf. *-jь*: stczes. XV w. *bujař* : *bújař* m. 'człowiek prowadzący hulaszczy tryb życia, hulaka'.

Derywat od adi. *bujь*, z suf. *-arъ*. Inaczej Machek ES² 76, który wyprowadza ze złożenia *buje-jarъ* (zob. *jarъ*).

Por. *bujьnъ*. *W.B. — F.S.*

bujati *bujajǫ* 'stawać się silnym, gwałtownym, gwałtownie się rozrastać; zachować się gwałtownie'

~ pol. *bujać bujam* 'latać, unosić się w powietrzu' od XVI w., 'biegać, wałęsać się samopas, korzystać z całkowitej swobody; chwiać się, kołysać się; obficie rosnąć, silnie rozrastać się', stpol. od XIV w. 'przekraczać miarę: szaleć, broić, hulać', od XVI w. 'być pysznym, próżnym', dial. 'huśtać', kasz. *bujac są* 'dąsać się; huśtać się', czes. *bujeti bujím* 'bujnie, silnie rosnąć, rozrastać się', u Jungmanna też 'unosić się w powietrzu', stczes. od XIV w. *bujěti* : *bújěti -jěju* 'zachować się w sposób nieskrępowany; awanturować się; dobrze, silnie rosnąć', dial. moraw. *bujat' si* 'być silnie rozrośniętym, zdrowym, silnym', sła. *bújat' -am* 'hulać, żyć rozpustnie; być silnym, jurnym';

sch. *bùjati -ām* 'obficie, silnie rozrastać się, gwałtownie rozwijać się; podnosić się (o wodzie)', dawne w XVI w. i u Vuka też 'nabrzmiewać, puchnąć', scs. **обоѵꙗти обоѵꙗѭ** 'ogłupieć; stracić smak', cs. **боѵꙗти боѵꙗѭ**

'pęcznieć; być gwałtownym, dzikim; postępować głupio', bułg. dial. *буя́я* 'szybko, obficie rosnąć, rozwijać się (o roślinach i o zwierzętach)' (Gerov), 'postępować w sposób gwałtowny' (Mladenov BTR), *буйдем* 'szybko rosnąć; szaleć; włóczyć się' (BDial. II 71, III 204—5);

strus. **боуити боую** 'być silnym, gwałtownym', ros. dial. *бу́ять бу́яю бу́яешь* 'rosnąć, wyrastać, rozwijać się' (SRNG), ukr. *буя́ти буя́ю буя́єш* 'obficie rozrastać się; być gwałtownym, srożyć się; żyć swawolnie', brus. *буя́ць буя́ю* 'obficie się rozrastać'. ~

Z pol. albo z brus.: lit. *bujóti* 'bujać, wyrastać bujnie' (Skardžius 48, LKŽod., Fraenkel LEW 63).

Por. *bujevati bujujǫ*: dłuż. *bujowaś -juju* 'postępować zarozumiale, nierozumnie; głupio upierać się przy czymś'; rus.-cs. **боуєвати боуюю** 'postępować nierozważnie, zuchwale'.

Denominativum do *bujь*, o budowie zob. s. 46—7.

Zob. *bujiti*. *R.L. — W.B. — F.S.*

bujiti *bujǫ* dial. zach. i płd. 'powodować rozrastanie, wzrost; gwałtownie, obficie się rozrastać'

~ pol. dial. *buić się* 'szybko, gęsto, obficie rosnąć' (Karłowicz SGP: z Małopolski), głuż. *bujić buju* 'szybko rosnąć, rozrastać się (o roślinach)', czes. dial. moraw. *bujit* 'tuczyć' (Kott Dod. DSM);

sch. dial. zach. *bújiti -īm* 'szybko, silnie rozrastać się; wzbierać, podnosić się (o wodzie)' (RSAN), scs. **обоуити обоую** 'ogłupić, uczynić głupim' (Supr.), cs. **боуити сѧ боую сѧ** 'in deliciis vivere', bułg. dial. *буя́ -ýи* 'rosnąć szybko, obficie' (Gerov, BER I 96), maced. *буи* 'szybko, obficie rozrastać się; burzliwie rozwijać się; podnosić się (o wodzie)'. ~

Denominativum do *bujь*, o budowie zob. s. 57.

Por. *bujati*. *R.L. — W.B. — F.S.*

bujica 'coś nadmiernie, silnie rozrośniętego (o roślinach); coś potężnego, silnego, gwałtownego (np. potok)'

~ czes. dial. *bujica* 'jagoda Fragaria elatior' (Bartoš DSM);

słe. dial. *bujica* 'rwący potok, górski potok; rów odpływowy, ściek' (Plet.), też NW *Bujica* (Bezlaj SVI I 95), sch. *bùjica* : *bujica* 'wezbrany, gwałtowny potok z ulewnego deszczu lub topniejącego śniegu; bardzo szybki nurt rzeki; potok, strumień (np. ludzi), obfitość, natłok (np. myśli, słów), gwałtowne szerzenie się czegoś', dial. (Istria) 'pęd rośliny' (RJAZ), bułg. dial. *бу́ица* : *бу́ица* 'febra, gorączka' (Gerov), maced. *буица* 'ts.';

strus. NM **Боуица**. ~

Por. z suf. *-ьсь*: dłuż. *Bujc* NW.

Substantywizowany przymiotnik *bujь*, o budowie zob. s. 98—9.

W.B. — F.S.

bujavъ ***bujava bujavo*** 'szybko gwałtownie rozwijający się; gwałtowny, niepohamowany'

~ pol. XVI w. *bujawy* 'unoszący się wysoko, latający wysoko' (tylko w zn. przenośnym 'znakomity, ambitny');

sch. przestarz. *bùjav* 'szybko, gwałtownie rosnący, rozwijający się', *bùjavan* 'ts.' (RSAN), bułg. *буя́в* 'głupio postępujący; що залита на буйност' (Mladenov BTR);

strus. **боуивъи** 'wspaniały, okazały, wystawny; butny, wyniosły; głupi', ros. dial. *буя́в, буя́вый* 'dobrze, gwałtownie się rozwijający; silny, gwałtowny

(o wietrze); dziarski, żwawy; zuchwały, awanturniczy; zarozumiały, butny' (Dal, SRNG). ~

Substantywizowany przymiotnik: dłuż. *bujawa* 'kołyska';

z suf. *-ica*: czes. dial. *bujavica* 'jagoda Fragaria elatior' (Bartoš DSM); sch. przestarz. *bȕjavica* 'wezbrany, gwałtowny potok z ulewnego deszczu lub topniejącego śniegu' (RSAN), też NM *Bujavica* (RJAZ);

z suf. *-ъka*: stpol. wyjątkowe XV w. *bujawka* z niejasnym znaczeniem; ros. dial. *буявка* 'odsłonięte, wystawione na wiatr miejsce' (SRNG).

Por. adi. z suf. *-atъ*: *bujatъ*: bułg. *буя́т* 'dobrze rozrośnięty, obfity, gęsty', maced. *бујат* 'ts.'; strus. wyjątkowe **боуѩтыи : злообразна, боуѩта** 'χωρική'.

Adi. do *bujati*. *W.B. — F.S.*

bujestь *bujesti* f. : **bujьstvo** n. dial. płd.-wsch. abstractum do *bujь*

bujestь: ~ scs. **боуѥсть** f. 'głupota; śmiałość, zuchwałość', cs. też 'pycha; dzikość, srogość', bułg. *бу́ест* f. 'szaleństwo, szał; upór, krnąbrność' (Gerov);

strus. **боуѥсть** f. 'szaleństwo, głupota; pycha, próżność, zarozumiałość; porywczość, śmiałość, dzielność', ros. przestarz. i dial. *бу́есть* f. 'odwaga; zapalczywość; głupota', ukr. *бу́єсть* f. 'zuchwałość, śmiałość, arogancja' (Żel.), u Tymčenki XV—XVII w. 'ts.; zapalczywość'. ~ .

bujьstvo: ~ sch. przestarz. *bújstvo* 'porywczość, gwałtowność; burza, niepogoda' (RSAN), serb.-cs. XIV w. *bujstvo* 'głupota' (RJAZ), scs. **боуиство** 'głupota', bułg. *бу́йство* 'szaleństwo, szał';

strus. **боуиство : боуѥство** 'tępota, głupota, ignorancja; śmiałość, odwaga', ros. *бу́йство* 'furia, szaleństwo, awanturowanie się', ukr. *бу́йство* 'ts.', u Żel. *бу́йство* : *бу́єство* 'zuchwałość, śmiałość, arogancja'. ~

Abstracta do *bujь*. W poszczególnych językach wypierane przez nowszą formację *bujьnostь*. *W.B. — F.S.*

bujь *buja buje* 'nadmiernie, silnie rozrośnięty, rozwinięty'; 'potężny, silny, niepohamowany, gwałtowny'; 'trudny do opanowania, szalejący'; 'szalony, głupi'

~ stczes. XV w. *bu* (**buj*, Gebauer Sl. I 115) 'głupi' (może z scs.);

sch. dial. (w pieśniach ludowych w rumuńskim Banacie) *buji* 'silny, gwałtowny (o wietrze)' (Ivić WSl I 143—4), sch.-cs. XIII—XVI w. **боуи** 'głupi, nierozumny', scs. **боуи** 'ts.';

strus. od XI w. **боуи** 'silny, śmiały; dziki; głupi, bezmyślny', ros. dawne *буй* 'odważny, śmiały; głupi' (SIAN, Rukopisnyj leks.), ukr. dawne *буй* : *бу́їй* 'porywczy, gwałtowny, rozhukany; nierozsądny, głupi', *буй-голова́* 'dzielny wojownik', *буй-тур* 'ts.' (Żel., Hrinčenko, Sl. Ševčenka), brus. dial. *буй* 'szybki, bystry, ostry; gwałtowny, niepohamowany, nieustępliwy' (Nosovič). ~

Jako przymiotnik substantywizowany: a) masc.: stpol. XV w. NO *Buj* (SSNO), głuż. NM *Buj* (Pfuhl); sch. NO *Buj* (RSAN); ros. dial. *буй бу́я* 'silny wiatr; prąd rzeczny' (SRNG), ukr. *на буї* adv. 'w miejscu nieosłoniętym od wiatru' (Hrinčenko), brus. dial. *буй бу́я* 'człowiek gwałtowny, awanturnik; wysokie, odkryte miejsce wystawione na działanie wiatru' (Nosovič), 'zimno z wiatrem' (Jurčanka Mscisl.); nie należą tu nowsze deverbativa: sła. poet. *buj -u* 'silny wzrost, obfitość', sch. poet. *bûj* 'silny wzrost, obfitość; siła, rozmach', dial. 'podpuszczka' (RSAN);

b) fem.: pol. dial. kasz. *buja* 'ulewny deszcz' (Sychta SK), stczes. XIV w. *bújě* f. 'przepych, okazałość', sch. dial. *bȕja* nazwa krowy (RJAZ);

c) neutr.: sła. dial. *bujo* 'człowiek popędliwy, gwałtowny, namiętny, swawolny'.

Etymologia niepewna. Możliwy związek z stind. *bhūyān* 'większy, silniejszy, liczniejszy': *bhū-ri-* 'obfity, liczny, potężny'. — Pierwotne znaczenie zapewne 'nadmiernie, silnie rozrośnięty, rozwinięty', stąd 'potężny, silny, niepohamowany, gwałtowny', 'trudny do opanowania, szalejący' : 'szalony, głupi' (Berneker SEW I 98). — W poszczególnych językach wyraz wypierany przez nowsze *bujьnъ*.

Meillet Ét. 378, Berneker SEW I 98, Trautmann BSW 40, Kořínek Studie 206, Vasmer REW I 138—9, Pokorny IEW 98—9. — Zubatý Studie I 1, 1—6 uważał za dokładny odpowiednik stind. *bhávya-* 'obecny, będący' : *bhávati* 'jest, staje się' (p. jednak Mayrhofer KEWA II 488), p. *byti*. Zob. *buchati*, *bystrъ*.

Por. *bujьnъ*, *bujarъ*. *R.L. — W.B. — F.S.*

bujьnostь f. abstractum do *bujьnъ*

~ pol. *bujność* 'obfitość, obfite rozrastanie się, pełnia sił żywotnych, jędrność (ciała)', stpol. XV w. 'przepych, pompa', XVI w. 'temperament, namiętność, pożądanie; pycha, nadętość; wybujałość, obfity plon, żyzność; wielka ilość', dłuż. *bujnosć* 'rozkoszowanie się, używanie ponad miarę, niewstrzemięźliwość; swawola', głuż. *bujnosć* 'obfity wzrost, rozrastanie się; swawola', czes. *bujnost* 'przesadny wzrost; żywość, swawola, jurność', stczes. *bujnost* : *bújnost* też 'przepych', sła. *bujnosť* 'przesadny wzrost; żywość; swawola';

słe. *bújnost* 'silny wzrost, rozwój', sch. *bújnōst bújnosti* 'obfitość; krzepkość; gwałtowność, porywczość' (RSAN), w XIX w. 'rozpusta' (RJAZ), bułg. *бýйност* 'silny wzrost; żywiołowość, gwałtowność', maced. *буjност* 'ts.';

ros. *бýйность* 'nieposłuszeństwo, krnąbrność', u Dala też 'chełpliwość, pycha, zarozumiałość; porywczość, gwałtowność', ukr. od XVI w. *бýйність -ности* (u Hrinč. *-ностu*) 'obfitość, gwałtowny wzrost; gwałtowność, porywczość', brus. *бýйнасць* 'wielkość' : *буйнóсць* 'бушеванье' : маладóсць — буйнóсць (Nosovič). ~

Abstractum do *bujьnъ*.

Por. *bujestь* : *bujьstvo*. *W.B. — F.S.*

bujьnъ *bujьna bujьno* 'nadmiernie, silnie rosnący, rozwijający się, silnie, potężnie rozrośnięty, rozwinięty, rozrośnięty ponad miarę, przekraczający miarę, silny, potężny; niepohamowany, gwałtowny'

~ pol. *bujny* 'obficie rozrastający się, odznaczający się rozmachem, pełen sił żywotnych; żyzny, płodny, urodzajny (o glebie); jurny, z temperamentem', dial. 'silny, zdrów; bystry; gruby', stpol. od XIV w. 'przekraczający pewną miarę, zuchwały, pyszny', w XVI w. 'rozhukany, pełen temperamentu, gwałtowny, niepohamowany', dłuż. *bujny* 'rozwinięty, rozrośnięty ponad miarę; pełen temperamentu, hulaszczy, swawolny; dumny, pyszny; zdrowy, pełny (o ciele)', głuż. *bujny* 'obficie rozrośnięty; niepohamowany, gwałtowny, swawolny; jurny, lubieżny; dziki', czes. od XIV w. *bujný* 'szybko, obficie rosnący, silnie rozrośnięty; jurny, tryskający zdrowiem, siłami; swawolny, rozpustny', sła. *bujný* 'silnie, obficie rozrośnięty (o roślinach); jurny, tryskający zdrowiem, siłami; nieskrępowany, niepohamowany';

słe. *bújen* 'silnie, obficie rosnący, silnie rozwinięty, rozrośnięty' (wg Plet. z ros.), sch. *bûjan* 'ts.; pełen sił żywotnych, jurny; pyszny, okazały', u Vuka też 'silny, gwałtowny (np. o deszczu)', bułg. *бýен* 'silnie rozrośnięty (np. o ro-

ślinach); żywiołowy, niepohamowany, gwałtowny', dial. też 'gęsty, obfity, o włosach' (Stojkov Banat), maced. *буен* 'silnie rozrośnięty; żywiołowy, niepohamowany, gwałtowny';

strus. XIV w. tylko adv. **боүино** 'gwałtownie' (?), ros. *бу́йный* 'potężnie, silnie rozrośnięty, obfity; gwałtowny, nieposkromiony', dial. 'silny, potężny', ukr. *бу́йний* 'duży, rozrośnięty, obfity; płodny, żyzny (o glebie); silny, potężny; niepohamowany, gwałtowny', brus. *бу́йны* 'duży, potężny; obfity'. ~

Z pol. albo z brus.: lit. *buĩnas, buĩnùs* 'bujny' (Skardžius 48, LKŽod., Fraenkel LEW 63).

Derywat z suf. *-ьnъ* od przymiotnika *bujь*.

Por. *bujarъ*. *R.L. — W.B. — F.S.*

bujьstvo zob. **bujestь**

bujьvolъ zob. **byvolъ**

bukati *bučǫ* : *bukajǫ* : **bučati 1.** *bučǫ* 'wydawać niski, przeciągły głos, np. ryczeć, beczeć (o bydle), brzęczeć (o owadach)'

bukati: ~ stpol. rzadkie *bukać* 'krzyczeć' (XV w.), 'burczeć w brzuchu' (SP XVI IBL), czes. *bukati* 'o głosie czapli', stczes. w XV w. *búkati búkaju* : *búču* 'ryczeć (o bydle); pokrzykiwać na kogoś', sła. *búkať -kam* 'ryczeć (o bydle)';

słe. *búkati -kam* 'wydawać mocny, głuchy głos (o ptaku bąku, bydle)' (SSKJ), 'chrząkać (o świni)' (Plet.), dial. rezjańskie *búkat* 3 sg. *búče* 'beczeć' (Slav. Leks. 208—9), sch. od XVI w. *búkati bûčēm* 'ryczeć, meczeć; powodować hałas, podnosić krzyk; szybko, bujnie rosnąć', bułg. *бу́кам* 'wydawać krzyk bu!' (Mladenov BTR s. v. *бучá* III), dial. teteweńskie *бу́кам* (: *бу́квам* : *бу́книвам*) 'ts.; bujnie rosnąć (o roślinach)' (SbNU XXXI 243);

ros. dial. *бу́кать -каю -каешь* 'o głuchych dźwiękach, huczeć, uderzać' (SRNG). ~

bučati: ~ pol. od XVII w. *buczeć buczę* 'wydawać niski, przeciągły dźwięk, ryczeć (o bydle); brzęczeć (o trzmielu); huczeć, dudnić; głośno płakać', połab. *baucě* 'szczeka', głuż. *bučeć buču* 'ryczeć, wyć, beczeć', czes. *bučeti bučím* 'wydawać przeciągły, niski dźwięk (o bydle)', ludowe 'płakać', dial. *buč'eč* 'huczeć, ryczeć' (Lamprecht Opava), *bučeć* 'beczeć (o krowie)' (Steuer Baborów), *bučat* 'silnie płonąć z trzaskiem' (Malina Mistřice), sła. *bučať -čím* 'ryczeć, beczeć (o bydle)';

słe. *búčati bučím* 'wydawać głuchy głos, huczeć; ryczeć (o wole)', dial. 'huczeć (o burzy)' (Tominec Črni vrh), sch. od XVI w. *búčati -čīm* 'huczeć, grzmieć; hałasować, krzyczeć; ryczeć (o bydle)', dial. *būčȁt -čîm* : *būčȅt -čîm* 'o szumie w uszach, brzęczeniu w głowie itp.' (Elezović Kos.-Met.), cs. **боүүати боүүѫ** 'beczeć, mugire', bułg. *бучá -чúш* 'wydawać niski dźwięk; huczeć, szumieć', dial. 'beczeć, ryczeć (o bydle)' (Mladenov BTR, BDial. III 43), *бучúм* 'głośno płakać' (BDial. II 72), 'huczeć, szumieć; mówić głośno' (BDial. III 205), maced. *бучи* 'ryczeć, grzmieć, huczeć', dial. 'brzęczeć, huczeć, szumieć (o pszczole, wietrze, wodzie)' (Małecki SW);

strus. w XIV w. **боүүати** 'huczeć, ryczeć', ros. dial. *бу́чать -чаю -чаешь* : *бучáть -чáю -чáешь* 'wydawać głuchy dźwięk, huczeć; ryczeć, myczeć (o krowie); brzęczeć (o pszczołach); głośno płakać, wrzeszczeć (o dzieciach)' (Dal, SRNG). ~

Dźwkn. od pierwiastka *bu-* (por. interi. *bu*), o dźwkn. czasownikach na *-kati, -čati* zob. s.49—50. Odpowiedniki ie.: lit. *baũkti baũkia* (= *bučǫ*) : *būkauti*

'ryczeć, o bydle' (LKŽod.), *bùkčius* 'jąkała', łot. *baũkš(ķ)êt* 'hałasować, huczeć', *bũkš(ķ)êt* : *bũkstêt* 'huczeć', stind. *bukkati* 'szczeka', grec. βύκτης 'wyjący'.

Pokorny IEW 97—8, Kořínek Studie 181 nn.

Zob. *bǫkati*, *bǫčati*. *R.L. — W.B.*

bukati sę *bučǫ* : *bukajǫ sę* dial. zach. i płd. 'przejawiać popęd płciowy (o zwierzętach domowych)'

~ pol. dial. (Warmia, Mazury, płd.-zach. Mazowsze) *bukać się buka się* 'przejawiać popęd płciowy (o owcy)' (Horodyska-Gadkowska PJ PAN 48 s. 62), czes. *boukati se* 'przejawiać popęd płciowy (o świni)', dial. płn.-wsch. też o kozie, sła. *búkat' sa búka sa* 'przejawiać popęd płciowy (o świni)' (Kálal, SSJ);

sże. *bûkati se -kam* : *-čem se* 'przejawiać popęd płciowy (o świni)', u Plet. też 'kaprysić, dąsać się', sch. dial. (czarnogórskie) *búkati se bûkā se* (: *bùkariti*) 'parzyć się (o świniach)' (RSAN), u Stulicia 'przejawiać popęd płciowy (o krowie)' (RJAZ), bułg. dial. *бýкам се*, zwykle *бýка се* 'przejawiać popęd płciowy, parzyć się (o świni)' (BDial. I 208, II 133, Umlenski Kjustendil, Bernard RES XL 26—7), maced. *бука се* 'przejawiać popęd płciowy (o świni)'. ~

To samo co *bukati*. Znaczenie 'przejawiać popęd płciowy' od charakterystycznych głosów wydawanych przez zwierzęta w okresie rui. Por. inne dźwkn. czasowniki z tym samym znaczeniem, np. pol. dial. *hukać (się)*, *rukać rechać (się)*, *rzechać (się)*, *rykać (się)*, czes. *řoukati se*. Por. też psł. *řuja*, 'czas popędu płciowego różnych zwierząt' : *řuti* 'ryczeć'.

Bernard RES XL 26—7. *R.L. — W.B.*

bukovina 'las bukowy; drzewo bukowe'

~ pol. *bukowina* 'las bukowy' już w XIII w., u L. też 'drzewo bukowe', dłuż. *bukowina* 'las bukowy; drzewo bukowe', głuż. *bukojna* 'las bukowy', czes. *bukovina* 'bukowy las; drewno buka', dial. też 'gałęzie buku', sła. *bukovina* 'las bukowy';

sże. *búkovina* 'drzewo bukowe; las bukowy', sch. *bùkovina* 'drzewo bukowe', kajk. u Belostenca coll. 'las bukowy', maced. *буковина* 'drzewo bukowe';

ros. *бýковина* (Dal) 'roślina bukwica, Betonica', ukr. dial. *бýкóвúна* 'las bukowy; drzewo bukowe'. ~

Od *buky bukъve* (zob.), o budowie zob. młodszy wariant *bučina*. *F.S.*

bukovьje dial. zach.-płd. 'buki, las bukowy'

~ stpol. *bukowie* XV w. 'las bukowy; owoce buku', czes. *bukoví* 'buki, las bukowy';

sże. *búkovje* 'las bukowy', sch. *bùkōvlje* 'buki' od XIII w. ~

Coll. od *buky bukъve* (zob.), suf. *-ьje* jak w *listvьje*, *dǫbьje*, *korenьje*. Co do stosunku do *buč-ьje* (zob.) por. *bukovina* : *bučina*. *F.S.*

bukъ 1. 'buk, Fagus'

W tym samym znaczeniu: ~ pol. *buk* od XIV w., połab. *bauk*, *boi̯k*, dłuż. *buk*, głuż. *buk*, czes. *buk* od XIII w., sła. *buk*;

sch. rzadkie *bùk* (: *bùka*, RJAZ I 720), bułg. *бýк*, dial. 'bukwie, owoce buku' (: *бýка* 'drzewo bukowe'), maced. dial. *бук* Małecki SW II 11 (w języku literackim *бука*);

strus. **боукъ**, ros. *бýк*, ukr. *бýк*, brus. *бýк*. ~

Z pol. albo z brus.: lit. *bùkas* 'ts.' (źródła wyrazu reprezentują dialekty nie pozostające pod wpływem niemieckim; uwaga prof. J. Safarewicza).

Najprawdopodobniej wtórne przekształcenie pierwotnego *buky bukъve* (zob.) pod wpływem innych nazw drzew rodzaju męskiego jak *grabъ, dǫbъ, klenъ, borъ, vęzъ* (Brückner KZ XLVI 193—7). Mniej prawdopodobne przyjmowanie odmiennego niż dla *buky* źródła germ. (por. np. Knutsson GL 53—9, Stender — Petersen SGL 447—57, Kiparsky GLG 216—9, Vaillant GC II 1, 280—1). *F.S.*

bukъ 2. : **buka** dial. płd. i wsch. 'huk, hałas'

bukъ: ~ sch. *bûk* 'szum, huk, hałas, grzmot; miejsce, gdzie spada huczące woda, wodospad; strumień tryskającej wody', maced. poet. *бук* 'hałas, huk, wrzawa';

strus. **боукъ** 'hałas', ros. dial. *бук -а* 'miejsce pod kołem młyńskim, gdzie woda tworzy wir; odmęt w rzece' (SRNG). ~

buka: ~ słe. *bûka* 'tumult', sch. od XVI w. *bùka* 'silny hałas, szum, wrzawa, zgiełk; ryk zwierząt' (zwykle o bydle);

strus. wyjątkowe **боука** 'hałas', ros. potoczne *бýка -и* 'istota fantastyczna, przy pomocy której straszy się dzieci; ponury, nieprzystępny człowiek, odludek', dial. 'diabeł' (SRNG, co do znaczenia por. dial. *бук* 'odmęt, w którym wg wierzeń ludowych żyje diabeł'). ~

Por. z suf. *-ja buča*: ros. potoczne *бýча -и* 'ożywienie, hałas', dial. kurskie też 'kłótnia, awantura' (Dal), *бýча* : *бучá* 'głębokie miejsce w wodzie, głębina w rzece', *бýча* 'słowo obelżywe' (SRNG), ukr. *бýча* 'wrzask, hałas; awantura, kłótnia'.

Nomina actionis do *bukati* : *bučati*, o budowie zob. s. 58—61.

R.L. — T.Sz. — W.B.

bukъ 3. zob. **bǫkъ**

bukъvica 'owoc buku, bukiew; roślina bukwica, Betonica'

~ pol. *bukwica* 'roślina Betonica' już w XV w., stpol. też *biała bukwica* 'pierwiosnek, Primula veris', dłuż. *bukwica* 'bukwica, Betonica', głuż. *bukwica* 'owoc buku, bukiew', czes. *bukvice* 'bukiew; bukwica, Betonica', sła. *bukvica* 'bukiew';

słe. *bûkvica* 'bukiew; bukwica, Betonica', sch. *bùkvica* 'mały buk; bukiew; alfabet, cyrylica; bukwica, Betonica', dawniej też (np. u Mikalji XVII w.) 'roślina babka, Plantago', bułg. *бýквица* 'babka, Plantago';

ros. *бýквица* 'bukwica, Betonica; cyrylica'; arch. 'alfabet', ukr. *бýквиця* 'bukwica, Betonica', brus. *бýквіца* 'ts.'. ~

Dem. od *buky bukъve* (zob.). Próba objaśnienia nazwy rośliny u Rostafińskiego Symbola I 283, Machka ČSR 198—9. *F.S.*

buky *bukъve* 'buk, Fagus; owoc buku, bukiew; litera', **bukъvi** pl. 'pismo, list'

~ pol. *bukiew bukwi* 'owoc buku' od XIV w. (stpol. gen. *bukwie*), w XV w. też *bukwa* 'ts.', 'bukwica, Betonica', pol. dial. *bukiew* : *bukwia* 'owoce buku' (o zasięgu na Podkarpaciu Małecki — Nitsch AJPP m. 317), stczes. *bukev bukve* 'buk', *bukev bukvě* 'bukiew, owoc buku', *bukva* 'bukwica, Betonica', czes. dial. moraw. *bukva* 'owoce buku', sła. *bukva* : dial. wsch. *bukev* 'owoc buku, bukiew';

słe. *búkev -kve* 'buk, Fagus', *bûkva* 'ts.', *bûkve* : *búkve* pl. 'książka', sch. *bùkva* 'buk, Fagus', w XIV w. *bùkav bùkvi* 'ts.', scs. **боукъı боукъвє** 'litera', **боукъки** pl. 'pismo, list, gramota', bułg. *бýква*, maced. *буква* 'litera, czcionka';

rus.-cs. **боукы боукъвє** 'buk, Fagus; litera', **боуква** 'tabliczka do pisania', ros. *бу́ква* 'litera', ukr. *бу́ква* 'litera', dial. 'bukiew, owoc buku' (z oboczną postacią *бу́ков*), 'bukwica, Betonica', dial. *бу́ква* coll. 'owoce buku'. ~

Niewątpliwa pożyczka z germ., choć szczegóły niepewne. Źródłem może być albo germ. **bōkō*, albo pierwotny wyraz pierwiastkowy **bōks*; por. goc. *bōka* 'litera', *bōkōs* pl. 'pismo, książka, gramota', stwn. *buohha* 'buk' : *buoh* 'książka', ags. *bōc* 'buk', stnord. *bōk* 'buk, laseczka bukowa; książka'. Nazwa liter, pisma jak często od materiału, na którym pisano, a więc buku, p. *kźńiga*, por. łac. *liber* 'łyko' : 'książka, pismo, list', gr. βίβλος 'trzcina papirusowa, papirus; łyko, kora' : 'książka'. Wyrazy germ. prapokrewne z łac. *fāgus* 'buk', gr. φηγός 'rodzaj dębu', ie. **bhāgós*.

Por. Kiparsky GLG 217—9, Moszyński PZJP 35—7, Verdiani Botanica..., 67—71, Wissmann, Der Name der Buche, Berlin 1952 (rec. Rudnickiego LP VI 183—7). — Machek LP II 156—8 uważa wszystkie ie. nazwy buku za pożyczki z nieznanego substratu. *F.S.*

bula : **bul'a** 'obrzmienie, coś kulistego, okrągłego, guz, narośl'

~ pol. dial. *bula* 'guz; pryszcz, narośl na twarzy', wsch. 'ziemniak', *bula* 'okrągła bryła, zgrubienie', dial. 'bryła, kawał; guz, wrzód; testiculus', 'kula okrągła' (Kucała PSM 44), 'nabrzmiałość, gruczoł' (o. c. 188), 'huba drzewna, Polyporus' (Dejna AGK m. 518), kasz. *buła* 'stępor drewniany w postaci buławy do ucierania ziemniaków' (Sychta SK), czes. *boule* 'kuliste zgrubienie, narośl, guz', dial. laskie *buła* 'ts.; kłęby dymu', sła. dial. *bul'a* 'kuliste zgrubienie, narośl, guz' (Kálal);

słe. *búla* 'obrzmienie, guz, obrzmiałość', sch. dial. *bùla* : *búlja* 'upieczone ziarnko kukurydzy' (RJAZ, RSAN), *bùla* 'pęcherz pełen ropy' (RSAN), bułg. *бу́ли* pl. 'upieczone ziarna kukurydzy' (Gerov). ~

Dem. z suf. *-ъka*: pol. dawne *bulki* : *bułki* pl. 'bańki, bąble, pęcherze' (L.), dial. *bułka* 'kulka, guzik kulisty' (Karłowicz SGP), kasz. *bułka* 'cegła torfu' (Sychta SK), czes. *bulka* 'mały guz'; sch. dial. *bûlka* 'upieczone ziarnko kukurydzy' (RSAN), bułg. dial. *бу́лки* pl. 'upieczone ziarna kukurydzy' (Gerov, BDial. III 43), *бу́лка* 'pąk nierozkwitłego jeszcze maku polnego' (BDial. V 158), maced. dial. *булка* 'kłębiasta chmura' (BER I 89: Ohrid); ros. dial. *бу́лка* 'okrągły głaz', 'ziemniak', *булки* pl. 'pęczki szczawiu' (SRNG), ukr. *бу́лька* 'bańka, pęcherz, bąbel' (też dial., np. Leks. Polesьja 23), dial. *бу́лка* 'drewniana kula, rodzaj gry taką kulą' (Hrinčenko, SUM).

Por. 1. głuż. *bul -la* 'balon, piłka do gry';

2. ros. dial. *булы́га* 'okrągły, duży kamień do brukowania ulic, dróg';

3. dłuż. *bulało* 'drewniana kula, kręgle';

4. pol. dial. *bulaja* 'kula, kulka' (Karłowicz SGP), kociewskie i kasz. 'narośl, nowotwór; nos gruby, okrągły, podobny do narośli' (Sychta SK);

5. pol. dial. *bulaty* 'nierówny, z wypukłościami' (Kucała PSM), czes. dial. *bulatý* 'tłusty' (Kott Dod. DSM).

Tu najprawdopodobniej też nazwa okrągłego pieczywa: pol. od początku XVI w. *buła* 'chleb biały, chleb okrągły duży' (o historii Brückner PF VI 26—7), dial. 'bochen', od XV w. *bułka* 'białe pieczywo pszenne okrągłe lub podłużnego kształtu', sła. dial. *bulka* 'ts.' (Buffa Dlhá Lúka); bułg. dial. *бу́лка* 'podłużny chleb' (Vъglenov BEz VIII 245—6: Sevlievo); ros. *бу́лка* 'biały pszenny chleb', dial. 'pszenny chleb; chleb' (SRNG), ukr. *бу́лка* 'pszenny chleb', brus. *бу́лка* 'chleb, bochenek chleba', dial. 'niewielki chleb żytni' (Nosovič);

por. maced. *буле* n. 'placek pieczony w popiele'.

Ta sama dźwkn. rodzina co *buchati*, *buchnǫti*. Do ie. *bheu-* : *beu-*. Najbliższe odpowiedniki ie.: łot. *baule* 'wiązka' (Mühlenbach I 267), stwniem., stsas. *būlia*, śrwniem. *biule*, niem. *Beule* 'guz, obrzmienie', szwedz. *bulle* 'chleb, bułka', stnord. *beyla* 'garb, narośl', stirl. *bolach* (**bhulāk-*) 'guz'; łac. *bulla* 'bańka na wodzie; bąbel, pęcherzyk', 'narośl, wypukłość' (stąd franc. *boule* 'kula gałka; okrągły chleb'), lit. *bulìs*, *bulė̃* 'pośladki', stind. *buriḥ*, *buliḥ* 'pośladek'. — Znaczenie 'okrągłe pieczywo' z pierwotnego 'coś okrągłego'. Paralelny rozwój znaczenia także w romań. i germ.: franc. *boule* 'okrągły chleb' : 'kula, gałka', szwedz. *bulle* 'chleb, bułka'. W poszczególnych wypadkach trzeba się liczyć z możliwością wpływu języków zach.

Zubatý BB XVIII 260—1, Berneker SEW I 100, Kořínek Studie 204—7, Vasmer REW I 142—3, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 88—9, Pokorny IEW 99. *R.L. — T.Sz. — W.B. — F.S.*

bulava 'kuliste zgrubienie, kij zakończony kulistym zgrubieniem'

~ stpol. *buława* XV w. 'maczuga', XVI w. 'krótka laska zakończona głowicą, maczuga', dial. 'wałek, którym się trze w makutrze; pałka, kij gruby na końcu' (Karłowicz SGP), 'młot drewniany' (AJPP m. 82), kasz. 'odcisk, narośl na ciele', pl. *bułavë* 'egzema w postaci białych pęcherzyków na ciele' (Sychta SK), dłuż. *bulava* 'kula, drewniana kula, kręgiel; drewniany krążek';

strus. **боулава** 'kij z kulką lub gałką na końcu' XVII w., ros. *булава́* 'maczuga', dial. *була́ва* 'szpilka z główką' (SRNG), ukr. *булава́* 'kuliste zgrubienie na końcu pałki; pałka z kulistym zakończeniem, dawna broń, maczuga', dawne XVII—XVIII w. 'kij z grubszym końcem' (Tymčenko), brus. *булава́* 'maczuga', przen. 'bałwan, dureń', dial. 'kula na kopule cerkwi; kula na końcu pałki; główka gwoździa' (Nosovič). ~

Dem. 1. z suf. *-ьka*: pol. dial. *buławka* 'szpilka', 'bijak u cepa' (Karłowicz SGP); ros. dial. *була́вка* 'roślina grążel żółty, Nuphar luteum' (SRNG), ukr. *була́вка* 'szpilka';

2. z suf. *-ica*: sch. dial. *bùlavica* 'upieczone ziarno kukurydzy' (RSAN); ros. dial. *була́вица* 'pałka' (SRNG).

Tu z pewnością należy wędrowny wyraz *bulava* ze znaczeniem 'kij z kulą na końcu będący oznaką władzy, zwłaszcza wojskowej': pol. od XVI w. *buława* 'znak władzy wojskowej, zwłaszcza władzy hetmana', czes. *bulava* 'znak władzy hetmana kozackiego'; sch. *buláva* 'znak władzy hetmana' (wg RSAN: z ros.); ros. *булава́* 'ts.', ukr. *булава́* 'ts.; długa pałka z kulą używana przez służbę magnacką przy uroczystych okazjach', dawne XVII—XVIII w. 'znak władzy, urzędu' (Tymčenko), brus. *булава́* 'znak władzy hetmana'.

Do *bula* : *bul'a*, *buliti*, por. dobrze poświadczone adi. z suf. *-avъ* : czes. dial. wałaskie *bul'avý* 'tłusty, nadęty, pełny' (Bartoš DSM), sże. *búlav* 'pełen guzów, obrzmiałości', sch. *bùljav* 'wyłupiasty, wybałuszony, o oczach; mający wyłupiaste oczy', ros. dial. o niejasnym znaczeniu *була́вый* (SRNG).

Korsch JA IX 493, Iljinskij RFV LXI 240, Vasmer REW I 141. *W.B.*

buliti *bul'ǫ* 'obrzmiewać, pęcznieć; wytrzeszczać oczy'

~ pol. pot. *bulić -lę* 'drogo płacić, wydawać dużo pieniędzy, wydawać z rozmachem', czes. *bouliti -lím* 'wytrzeszczać oczy', 'wydymać', *bouliti se* 'kłębić się, o dymie', sła. dial. *búlit' -lim* 'wytrzeszczać oczy', 'kłamać' (Kálal);

sże. *búliti -lim* 'nabrzmiewać, puchnąć', 'ryczeć, meczeć, o bydle', sch. *búljiti búljīm* : *bûljīm* 'wytrzeszczać oczy', dial. *búliti bûlīm* 'ts.' (RSAN);

ukr. dial. *очі вибулити* 'wytrzeszczyć oczy' (Smal-Stoćkyj Sl V 19). ~ Por. dłuż. *bulaś -łam* 'hałasować, toczyć z łoskotem, grać w kręgle', czes. dial. *bul'at'* 'burzyć, walić' (Bartoš DSM), *búlat* 'wywracać, zwalać drzewa' (Kott Dod. DSM).

Do subst. *bula* : *bul'a*. Na dźwkn. charakter wyrazu wskazuje słe. *búliti* 'ryczeć, meczeć'. Najbliższe odpowiedniki: goc. *uf-bauljan* 'nadymać', stfryz. *būlen* 'puchnąć, obrzmiewać', franc. *bouler* 'nadymać się, rosnąć (o cieście)'.

Berneker SEW I 100, Kořínek Studie 204—7, Feist VWGS 511, Pokorny IEW 99, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 88—9.

Zob. *puliti*. *R.L. — T.Sz. — W.B.*

bul'a zob. **bula**

buna płd. 'wrzawa, zamęt, wzburzenie, zamieszki'

~ sch. od XVI w. *búna* 'bunt, powstanie, rokosz, rozruchy' (stąd sła. *buna* 'powstanie', Kálal), przestarz. 'niepokój, wzburzenie, zamęt, zamieszanie; bredzenie, maligna' (RSAN), dial. czakaw. *bûna* 'hałas, wrzawa' (Skok ER I 236: Istria), bułg. ludowe zach. *бýна* 'bunt, rozruchy; waśń' (też dial., np. Gerov, BDial. I 243), maced. *буна* 'bunt, rozruchy'. ~

Z sch.: węg. *buna* 'rewolucja' (Kniezsa MNSJ I 1, 112).

Od *buniti* : *buněti*, o budowie zob. s. 59—61.

Skok ER I 236. *R.L. — T.Sz. — W.B.*

bunčati *bunčǫ* : **bunkati** *bunkajǫ* 'brzęczeć, mruczeć, powodować hałas', 'obrzmiewać, pęcznieć'

bunčati: ~ głuż. *bunčeć* 'brzmieć, brzęczeć', dial. *bunčać* 'brzęczeć' (Michalk Neustadt), czes. dial. *bunčet* 'mruczeć, mówić przez nos' (Kott Dod. DSM), sła. dial. *bunčat' -čím* 'brzęczeć, bzykać; dudnić, huczeć';

sch. *bùncati -cām* 'mówić we śnie, bredzić; mówić głupstwa, pleść' (RJAZ, RSAN);

ros. dial. *бунча́ть -чу́ -чи́шь* 'brzęczeć, bzykać, o owadach; głośno dźwięczeć; mówić niewyraźnie; cicho śpiewać' (SRNG), ukr. dial. *бунча́ти -чу́ -чи́ш* 'brzęczeć, np. o pszczołach, bzykać'. ~

bunkati: ~ sła. dial. *buňkat'* 'nieśmiało odzywać się, bąkać', *zbunkat'* 'zabrzęczeć, bzyknąć' (Kálal);

słe. *bûnkati -kam* 'bić, uderzać, stukać' (Plet.), *búnkati -kam* 'uderzać pięścią, bić, tłuc; uderzać młotem' (SSKJ), *bûnkati se* 'stawać się pękatym, bauchig werden' (Plet.);

ros. dial. *бýнкать -каю* 'dźwięczeć, brzmieć' (SRNG). ~

Z suf. *-iti*: słe. *bûnčiti se* 'stawać się wypukłym' (Plet.).

Dewerbalne nomina ze znaczeniem 'obrzmienie, guz, coś obrzmiałego, pękatego, kulistego':

1. pol. dial. *buńka* 'pękate naczynie' (Karłowicz SGP, MAGP VII cz. II s. 88), czes. *buňka* 'komórka w pszczelim plastrze; bardzo mała cząstka jakiejś materii; komórka żywego organizmu' (stąd sła. *bunka* 'komórka w pszczelim plastrze; komórka żywego organizmu'); słe. *bûnka* 'obrzmienie, guz; zgrubienie mające kształt sęku, np. narośl na drzewie', 'gruba, niezgrabna kobieta' (SSKJ), 'uderzenie' (Plet.), sch. dial. *bûnka* 'odmiana róży kwitnącej zimą; odmiana dużej gruszki' (RSAN), bułg. dial. *бýнка* 'kretowisko' (BDial. II 134: Rodopy), 'niewielka gruda ziemi' (Stojkov Banat), maced. dial. *бýнка* 'pagórek, могила' (BER I 90: Bansko); ukr. dial. *бýнка* 'bułka' (Slav. Leks. 98), *бýнька* 'gliniane naczynie, rodzaj dzbana z wąską

szyjką', też NO *Бýнька* (Rudnyćkyj ED 257). — Niektóre z tu przytoczonych rzeczowników są może deminutiwami z suf. *-ьka* od *buńa*, zob. *buniti*;

2. stpol. u Knapskiego *bunczewie* 'wodna lilia', por. w XV w. *bączewie* 'lilia wodna żółta, Nuphar luteum'; sch. w XVII w. u Mikalji *bunčevlje* 'morska trawa, alga' (RJAZ), por. głuż. *bónčava* 'grzybień, lilia wodna' (Budziszewska SPŻ 239).

Dźwkn. jak *buniti* : *buněti*. Odpowiedniki bałt.: lit. *bùnkčiotis* 'rzucać się; zginać się, krzywić się', łot. *buñkât, bùnkât, buņķêt* 'uderzyć pięścią, rozbić'; lit. *bùnka* 'garb; wzniesienie', *búnkis* 'niski gruby człowiek', *buñkis* 'rodzaj butli', łot. *buñka* 'pękaty dzban', *buñka* 'cios, uderzenie', *bunce* 'okrągła pękata flaszka', *buncis* 'solniczka, rodzaj naczynia', 'brzuch', 'brzuchaty chłopiec'. Inaczej o nominach bałt. Buga RR III 692—3. *R.L.* — *T.Sz.* — *W.B.*

buněti zob. **buniti**

buniti *bun'ǫ* : **buněti** *bun'ǫ* 'huczeć, brzęczeć, szumieć, hałasować; powodować hałas, wrzawę, zamieszanie, podburzać'

buniti: ~ pol. dial. kociewskie *buńić*, kasz. *buńic buńi* 'pedere' (Sychta SK);

sch. *búniti bûnīm* od XVI w. 'podburzać, buntować; niepokoić, wprowadzać zamieszanie' (stąd sła. dial. *búnit' -nim* 'podburzać, buntować', Kálal), 'głośno rozmawiać, hałasować; bredzić, postępować jak w malignie', dial. 'mówić bez sensu; włóczyć się, błąkać się' (RSAN), wyjątkowo w XVI w. 'burzyć się, buntować się, tumultari' (RJAZ), *búniti se* 'burzyć się, buntować się' (stąd zapewne słe. *búniti se* 'ts.', SSKJ, u Plet. nie notowane), 'okazywać niezadowolenie', przestarz. 'burzyć się, fermentować, o winie' (RSAN), bułg. *бýня -ниш* 'podburzać, buntować', *бýня се* 'burzyć się, buntować się', maced. *буни* 'podburzać, buntować, wprowadzać zamieszanie';

ros. dial. *бýнить -ню -нишь* : *буни́ть -ню́ -ни́ишь* 'huczeć, buczeć, też o głosie ptaka bąka', *буни́ть* 'ryczeć, beczeć', 'płakać', 'śpiewać (zwykle o pijanych); mówić niezrozumiale, przez nos', 'stukać, hałasować' (SRNG). ~

buněti: ~ sła. *zbun(i)et'* 'zabrzęczeć, bzyknąć' (Kálal);

ros. dial. *буне́ть -ню́ -ни́ишь* 'huczeć, buczeć', 'głucho beczeć, ryczeć' (SRNG), ukr. dial. *буні́ти -ню́ -ни́ш* 'brzęczeć, bzykać, o owadach' (Żel., Hrinčenko). ~

Por. 1. verba z suf. *-ati*: sła. dial. *buňat'* 'brzęczeć, bzykać; dudnić, huczeć' (SSJ); sch. dial. *búnati bûnām* 'usypiać dziecko', *bùnati -nām* 'mówić głupstwa, pleść' (RSAN);

2. dewerbalne substantiva ze znaczeniem 'coś pękatego, baniastego, kulistego' (z pierwotnego 'coś nabrzmiałego, spęczniałego', co do znaczenia 'nabrzmiewać, puchnąć' w czasownikach dźwkn. zob. *bǫbьnati*, por. też *bunčati* : *bunkati*):

a) *bun'a* (o paralelach bałt. p. *bunčati* : *bunkati*): pol. dial. *bunia* 'pękate naczynie' (o zasięgu MAGP VII cz. II s. 88); słe. *búnja* 'duża bryła z miękkiej substancji, gruzełek, guz; pucołowata kobieta'; o nie należącym tu sch. dial. *bùnja* zob. Skok ER I 237;

b) pol. dial. wlkpol. *bunóve* : *bunóvo* 'rośliny grzybień, Nymphaea alba, grążel, Nuphar luteum' (Budziszewska SPŻ 239); bułg. dial. *бун* m. 'wielki krzak; гнездо на фасул, царевица, картофли' (BDial. III 43: Ichtiman), 'kretowisko' (BDial. II 134: Rodopy), maced. dial. *бún búnovi* 'wiązka, np. siana' (Małecki SW, BER I 90: Soluńskie), *бун* 'korzeń rośliny złożony z pęku korzonków' (BER I 90: Bansko), *буновe* 'roślina turzyca, Carex aterrima' (ib.).

Dźwkn. jak *buliti, buriti, bučati, bukati.* Loewenthal JA XXXVII 388 porównywał norw. *bynja* 'hałasować, wrzeszczeć'. O odpowiednikach bałt. zob. *bunčati* : *bunkati.* *R.L. — T.Sz. — W.B.*

bunkati zob. **bunčati**

burčati zob. **burkati**

buriti 1. *buŕǫ* 'grzmieć, huczeć, szaleć, o burzy, wichrze, gwałtownych uczuciach', 'hałasować, stukać', 'rozwalać, niszczyć, rujnować', 'czynić niespokojnym, podburzać, niepokoić', **buriti sę** 'grzmieć, zbierać się na burzę', 'gwałtownie, szybko poruszać się, falować', 'kłębić się', 'przejawiać gwałtowne uczucia, wzburzenie, buntować się'

buriti: ~ pol. *burzyć burzę* 'obracać w ruinę, rozwalać, niszczyć, niweczyć', 'powodować kłębienie się, powstawanie wirów' od XVI w., 'czynić niespokojnym, podburzać' od XV w. (to też dial. np. kasz. *buřëc buři*, Sychta SK), u L. też *burzyć* kogo, czyje zdanie, pismo 'walczyć z kimś, zbijać, obalać jego zdanie' od XVI w. (SP XVI IBL), dial. *burzyć* (i *burzyć się*) 'stukać, kołatać, walić; hałasować' (już w XVI w. 'kołatać, stukać, dobijać się'), u Trotza z XVIII w. *burzy* w tym domu 'straszy', czes. *bouřiti bouřím* 'grzmieć, szaleć, o burzy, wichrze' (*bouří* 'grzmi'), 'stukać, hałasować' (też dial.), 'gwałtownie, szybko poruszać się', 'o gwałtownych uczuciach: wrzeć, kipieć; podburzać, niepokoić', dial. np. *búřit, buřyč'* 'walić, stukać w drzwi, w okno' (Bartoš DSM, Lamprecht Opava, Horečka Frenštát), sła. *búrit' búrim* 'podburzać, buntować; niepokoić, wyrywać ze snu', 'hałasować, przede wszystkim stukając, np. w drzwi', 'grzmieć, szaleć, o burzy, wichrze', 'kipieć, wrzeć, o gwałtownych uczuciach';

słe. *búriti -rim* 'szaleć, srożyć się, np. o wichrze, wodzie, uczuciach', bułg. dial. *буря́* : *бури́ ми* 'jest mi niewygodnie, trudno' (Mladenov BTR), sch. *búriti bûrīm* 'nadymać usta, wargi' (RSAN);

strus. w XI w. tylko nomen deverb. **боурениѥ диꙗволѥ**, ros. dial. zach. *бури́ть бурю́ бури́шь* 'miotać, rzucać, rozrzucać; wywracać, rozwalać, walić budowle' (Dal, SRNG), 'łajać, besztać, karcić, ganić' (SRNG), *бу́рить* 'szumieć, kotłować się, o wodzie' (Slov. Urala), ukr. *бу́рити бу́рю -риш* 'wzburzać, buntować, podburzać' od XVII w., 'wzruszać, oburzać', prowinc. 'rozwalać, niszczyć' (już w XVI w. 'niszczyć, niweczyć, rujnować, pustoszyć', Tymčenko), 'ryć, kopać'), brus. *бурыць бурý бýрыш* 'rozwalać, obracać w ruinę'. ~ ***buriti sę***: ~ pol. *burzyć się* 'pienić się, kłębić się, falować gwałtownie', 'fermentować, musować' (por. dial. 'psuć się, kisnąć, o mleku; bujnie rosnąć', Kucała PSM 149), 'buntować się' już w XVI w., w XVI w. także 'srożyć się', czes. *bouřiti se* 'grzmieć, huczeć', przen. 'kipieć, wrzeć pod wpływem gwałtownych uczuć, złościć się, wściekać się', 'buntować się', sła. *búrit' sa* 'buntować się, powstawać; kipieć, wrzeć, o gwałtownych uczuciach', 'kłębić się, falować; pienić się, fermentować';

słe. *búriti se* 'buntować się, robić rozruchy, napierać, przejawiać się gwałtownie', dial. styryjskie 'o burzy: szaleć, huczeć' (*ves dan se buri*), sch. dial. *búriti se bûrīm se* 'złościć się', 'być niespokojnym; kotłować się' (też *nebo se buri* 'zwiastuje burzę'), 'wzruszać się z radości' (RSAN, RMat.), bułg. dial. *бу́ри се* 'zbiera się na burzę, o pogodzie', 'zbiera się na płacz, o dzieciach' (Gerov, BER 91—2);

ros. dial. *бу́риться -рюсь -ришься* 'złościć się, chmurzyć się' (SRNG), ukr. *бури́тися -рю́ся -ришся* 'oburzać się, wzruszać się' (już w XVII w. 'być

burzliwym, niespokojnym, niepokoić się', 'buntować się, powstawać', Tymčenko), w 3 sg. 'chmurzy się, zbiera się na burzę' (Hrinč.), dial. *напúток бýриться* 'fermentuje' (Żel.), brus. pot. *бурыцца* 'walić się' (Nosovič, BRS). ~

Por. iterativa: czes. *bourat bourám* 'rozwalać, niszczyć', dial. moraw.-sła. *búrat'* : *búřat'* 'ts.', sła. *búrat'* 'ts.' (por. Machek ES² 62), ros. dial. zach. *бурять -яю* 'rzucać, ciskać, rozrzucać', 'wywracać, burzyć, rozwalać budowle' (Dal, SRNG).

Najbliższe odpowiedniki niepewne. Może causativum do nie zaświadczonego w słow. *bьre-*, które by odpowiadało stind. *bhuráti* 'szybko się poruszać, drgać, trzepotać', gr. φῠ́ρω 'zmieszać, zmoczyć, wprowadzić w zamieszanie, powikłać', πορφῠ́ρω 'burzyć się, falować, o morzu; ulegać wzburzeniu, niepokoić się', łac. *furō furere* 'szaleć, srożyć się, szumieć, huczeć', także o gwałtownych uczuciach, np. 'kipieć gniewem'. Porównywano też łot. *baũŗuôt* 'ryczeć, o wołach', 'ryczeć, wrzeszczeć', norw. *būra* 'ryczeć, o byku'. — Na gruncie poszczególnych języków słow. widać wpływ subst. *bu̍ra*.

Znaczenie 'rozwalać, niszczyć, rujnować' (przede wszystkim płn.słow.) jest rezultatem mieszania z *ob-oriti*. O wpływie tego czasownika świadczy stpol. z XVI w. *borzyć* też 'niszczyć, obalać, obracać w ruinę, pustoszyć' (wg SP XVI IBL 70 przykładów *borzyć* na 116 *burzyć*).

Meillet RS II 64—5, Zubatý Studie I 1, 4—6, Rozwadowski Studia 25—6, Kořínek Studie 207. *R.L. — T.Sz. — F.S.*

buriti 2. *bu̍rǫ* dial. wsch. i płd. 'tryskać, silnie się lać', 'oddawać mocz, mingere' ~ sch. *búriti búrīm* 'płynąć, ciec, wyciekać' (np. *buri vino*, RSAN), 'oddawać mocz, mingere' (RSAN, RJAZ, też u Vuka z Dubrovnika), dial. *bū̃rēt bū̃rîm* 'ts.', ale też w przykładzie *krv̂ bū̃rî* (Elezović Kos.-Met.);

ros. dial. *бýрить -рю -ришь* 'tryskać strumieniem', *бýрить* i *бури́ть* 'nalewać, lać za dużo', *бури́ть -рю́ -ри́шь* 'oddawać mocz', *бýриться -рюсь -ришься* 'ts.' (Dal, SRNG), ukr. dial. *бýрити бýрю -ило* 'lać silnie, lać się', brus. dial. *бýрыць -ію* 'oddawać mocz', *бýрыцца* 'oddawać mocz pod siebie, o dzieciach' (por. interi. *бур-бур*! oznacza pobudzanie dzieci do oddawania moczu, Nosovič). ~

Najbliżej stoją: lit. *biaũrinti* : *biáurinti* 'walać, plamić, brudzić', *biauróti* : *biáurioti* 'walać, plamić' (Kurschat), *biáurioti* 3 sg. *biáurioja* 'pada bez przerwy, o deszczu', *biaurùs* (*biaũrus*) *oras* 'o deszczu padającym bez przerwy' (Otrębski LP I 128). Wyrazy te trudno oddzielać od *buriti* 1., por. awest. *avabaraiti* 'spływa, ścieka'. Podobny rozwój znaczenia wykazuje *brujiti* (zob.). *R.L. — T.Sz. — F.S.*

burkati *burkajǫ* : **burčati** *burčǫ* dial. płn. 'wydawać głuche, głębokie dźwięki; warczeć, mruczeć; kruczeć (np. o brzuchu, jelitach)', 'szemrać, szumieć, bulgotać np. o strumyku', 'mamrotać'

burkati: ~ czes. dial. hanackie *burkat'* 'hałasować' (Bartoš DSM);

ros. *бýркати -каю* 'mamrotać, mówić niezrozumiale, mruczeć z niezadowoleniem', dial. 'bulgotać np. w czasie kąpieli', 'kruczeć w brzuchu', 'szybko jeść coś rzadkiego', 'kręcić silnie coś w rękach tak, aby wydawało szum', 'padać z hałasem' (SRNG), ukr. pot. *бýркати бýркаю* 'mruczeć, warczeć', dial. też 'budzić' (Hrinč.), brus. pot. *бýркаць бýркаю* 'mamrotać, mówić niewyraźnie', dial. 'warczeć, burczeć; wymyślać kogo, łajać' (Nosovič). ~

Por. identycznie brzmiący derywat z suf. *-k-* od *buriti*: ~ słe. *búrkati bũrkam* 'wrzeć, kipieć', 'burzyć; niepokoić' (Pleteršnik też z dial.; wg SSKJ *búrkati -kam* książkowe 'burzyć', rzadko 'burzyć się, kipieć'), sch. *bûrkati* : *bùrkati -kām* 'czynić niespokojnym, burzyć' (od XVIII w. 'turbare, tumul-

tari', RJAZ), 'wrzeć, kipieć', 'gadać, bajdurzyć', 'chlapać się' (por. też *bȕrkati -kām* 'lekko wzburzać', RSAN). ~

burčati: ~ pol. *burczeć burczę* 'wydawać odgłosy podobne do warczenia; kruczeć, o brzuchu, jelitach' (też dial. np. Szymczak Domaniewek), 'o głosie wydawanym przez lecący pocisk, warczeć', 'gderać, zrzędzić, mruczeć z niezadowoleniem', dawne w XVII w. 'szumieć, szemrać, o strumyku' (L.), dial. kasz. *bʷurčec -čą* 'grzechotać, terkotać, skrzypieć; brzęczeć; mruczeć; łajać, karcić' (Lorentz PW), dłuż. stare (Chojnan) i dial. *burcaś burcym* 'hałasować', 'głośno warczeć', głuż. wyjątkowe *burčeć* 'brzęczeć', 'mruczeć' (Pfuhl);

ros. *бурча́ть бурчу́ бурчи́шь* 'mamrotać, mówić niezrozumiale', 'mruczeć, warczeć (też o psie); kłócić się', 'kruczeć w jelitach' (SRNG), ukr. *бурча́ти бурчу́ бурчи́ш* 'warczeć; gderać, zrzędzić', dial. 'szumieć, szemrać, o strumyku', 'kruczeć, o kiszkach' (Hrinč.), brus. *бурча́ць бурчу́ бурчы́ш* 'mamrotać; mruczeć ze złością', 'warczeć (np. o psie); gderać', 'kruczeć, o jelitach, brzuchu'. ~

Por. 1. intensivum z suf. *-otati*: pol. dial. kasz. *burkotac burkoce* 'turkotać', 'burczeć' (Sychta SK), *bʷurgʷotac* 'turkotać, klekotać; huczeć; grzmieć' (Lorentz PW; co do oboczności *-k-* : *-g-* por. np. czes. dial. wałaskie *brkat'* : *brgat'* s. v. *bŗkati* 1.), ros. dial. *буркота́ть -очу́ -о́чешь* 'bulgotać', 'mruczeć; warczeć, burczeć', 'mamrotać' (SRNG), ukr. dial. *буркота́ти буркочу́ бурко́чеш* (z suf. *-otěti*: *буркоті́ти -кочу́ -коті́ш*) 'mruczeć', 'huczeć, rozbrzmiewać', 'gruchać, o gołębiu' (Hrinč.), brus. dial. *бурката́ць -чу́* 'warczeć, okazywać niezadowolenie' (Nosovič);

2. *burknǫti*: pol. *burknąć* 'fuknąć, mruknąć', rzadko 'furknąć, o ptakach', dial. sli. *bʷurknǫc* 'fuknąć, mruknąć', 'podrażnić, zaczepić' (Lorentz PW), ros. *бу́ркнуть -ну* 'mruknąć, bąknąć', ukr. *бу́ркнути -ну* 'warknąć', brus. *бу́ркнуць -ну* 'mruknąć, warknąć', dial. 'powiedzieć, palnąć', 'chlupnąć w wodę' (Nosovič).

Dźwkn., por. ros. dial. interi *бурр-бурр*! 'o odgłosie wydawanym przez tonącego, bul-bul!' (SRNG), ta sama rodzina co *bŗkati* 1. (zob., tu też o bliskich odpowiednikach bałt.).

Šachmatov Izv. VII 2, 336, Berneker SEW I 102, Vasmer REW I 147, Sławski SE I 50. *R.L. — T.Sz. — F.S.*

burlěti zob. **burliti**

burliti *burl'ǫ* : **burlěti** *burl'ǫ* dial. wsch. i płd. 'burzyć się, kotłować się gwałtownie, o cieczach', 'bełkotać, bulgotać'

burliti: ~ ros. *бурли́ть бурлю́ бурли́шь* 'burzyć się, falować gwałtownie, kotłować się', przen. 'przejawiać wzburzenie', dial. 'szybko mieszać, mącić (wodę, ciecze); powodować kotłowanie się, z szumem przelewać ciecze', 'burczeć, o jelitach', 'bełkotać, zwykle o pijanym', 'warczeć', 'krzyczeć głośno', 'besztać, łajać', 'kwakać' (SRNG), ukr. *бурли́ти бурлю́ бурли́ш* 'kotłować się, wrzeć', brus. *бурлі́ць -лю́ -лі́ш* 'burzyć się, wrzeć, kipieć' (o cieczach, też przen.). ~ ***burlěti***: ~ bułg. dial. *бурле́я -еш* 'szaleć, o burzy' (Gerov Dop.);

ros. dial. *бурле́ть -лю́ -ли́шь* 'mówić cicho, niezrozumiale, bełkotać, zwykle o pijanym' (SRNG), ukr. dial. *бурлі́ти* 'szumieć, o wichurze', 'ryć', 'straszyć' (Żel.). ~

Por. 1. verba sprowadzające się do *burl'ati*: sch. *bùrljati bùrljām* 'mieszać ciecze; bulgotać', 'burczeć, o jelitach' (Vuk, RJAZ, RSAN);

ros. dial. *бурлять -яю -яешь* bez akc. i znaczenia (SRNG);

2. derywat z suf. *-ica*: sła. *burlica* 'burza śnieżna' (Kálal), sch. dial. *búrlica* 'burza' (RSAN).

Od *buriti*, o suf. *-l-* zob. s. 53—4. *R.L. — T.Sz.*

burъ *bura buro* dial. płn. 'brunatnoszary, ciemnoszary z odcieniem brunatnym, fulvus'

~ pol. *bury* 'ciemnoszary z odcieniem brązowym' (w tym znaczeniu od XV w.), dial. 'brunatnawy, brązowy (o kolorze oczu, sierści); brunatnoszary; szary, popielaty, ciemnopopielaty; maści mieszanej, szarobrązowej, pstrokatej' (Zaręba NB 17), czes. dial. wałaskie *burý* 'hnědý do siva' (Bartoš DSM), sła. dial. wsch. *burý* 'ciemnoszary, popielaty; nieokreślonej barwy' (Kálal, wg którego z pol., SSJ);

strus. **боурыи** od XII w. '(o maści końskiej) ciemnoszary', ros. *búрый* 'ciemnobrunatny z szarym lub czerwonawym odcieniem, ciemnoszary', '(o maści końskiej) ciemnobrązowy z czerwonawym odcieniem', dial. 'mający ciemnoblond włosy; ciemnoczerwony, brązowy; wyrudziały, wyblakły' (SRNG), ukr. *búрий* 'brunatnoszary, ciemnoszary', brus. *búры* 'ciemnoszary z odcieniem brązowym'. ~

Z pol. albo z brus.: lit. *bū̃ras* 'bury' (LKŽod., Fraenkel LEW 65).

Geografia wyrazu przemawia za starą pożyczką orientalną. Najbliżej stoi tur. osm. *bur* 'lisowaty, rudawy' (Räsänen EWT 89).

Korsch AslPh IX 493—4, Kuryłowicz PF X 335—6, Sławski SE I 51, Herne SF 65, Vasmer REW I 151, Räsänen EWT 89 (zob. też RS VII 187: o artykule Gombocza). *R.L. — W.B.*

burьnъ *burьna burьno* 'burzliwy, związany z burzą; silny, gwałtowny'

~ czes. *bouřný*, stczes. od XIV w. *búřný*, sła. książkowe *búrny*;

słe. *búren -rna*, sch. od XV w. *bûran bûrna*, scs. Supr. **боурьнъ**, bułg. *búren búrna*, maced. *buren -rna*;

strus. **боурнъıи**, ros. *búрный*, *búрен бурнá búрно* (o akcencie Kiparsky Wortakzent 269, 272), dial. *búрная вода* 'woda w rzece w czasie powodzi', *búрный огонь* 'pożar' (?, SRNG), ukr. *búрний* (u Żel. *бурнúй*), brus. *búрны*. ~

Derywat od *buŕa*, z suf. *-ьnъ*. *R.L.*

buŕa 'gwałtowne zakłócenie równowagi atmosferycznej z silnym wiatrem, często grzmotami, piorunami, ulewnym deszczem, procella, tempestas', zwykle też przen. np. 'o gwałtownych uczuciach, wojnach'

~ pol. od XIV w. *burza* (w XVI w. najczęściej *burzá*, dziś dial. np. kasz., Sychta SK) czes. *bouře* (poet. też *bouř* f.), stczes. od XIV w. *búřě*;

sch. *bùra* od XIII w. (też u Vuka i dial. czakaw., HDZ I 154), scs. **боурѧ**, bułg. *búря* (dial. *búра* 'woda płynąca szybkim potokiem w rowie', BDial. I 243), maced. *бура*;

strus. od XI w. **боурѧ**, ros. *búря*, dial. też *búрья* (SRNG), ukr. *búря* (dial. *бурá* 'kotłująca się woda', Hrinč.), brus. *búра*. ~

W językach płd.słow. widać też wpływ nowszej pożyczki romańskiej z wł. *bora* 'wiatr północno-wschodni'. Tak trzeba tłumaczyć słe. *búrja* 'ts.'.

Z brus.: lit. *bū̃rà* 'ts.' (LKŽod.).

Deverbativum od *buriti*, o suf. *-ja* zob. 81—3 (Meillet RS II 65, Machek ES² 62). Mniej prawdopodobne bezpośrednie nawiązywanie do odpowiedników ie. podanych pod *buriti* 1. (np. Berneker SEW I 103, Trautmann BSW 28), czy też nawiązywanie do lit. *biaurùs* (*biaū̃rus*) *oras* 'o ciągłym deszczu',

biùrti biųra 'o złej pogodzie, dużym deszczu' (Brückner AslPh V 121, Otrębski LP I 127—8). *R.L. — T.Sz. — F.S.*

buševati *bušujǫ* 'hałasować, łoskotać; szaleć, srożyć się; burzliwie, nadmiernie rozrastać się'

~ pol. dial. kasz. *bušovac bušëje* 'jazgotać, mówić głosem przeraźliwym' (Sychta SK);

bułg. dial. *бушу́вам -вам* 'hałasować, podnosić wrzawę, szaleć' (ale liter. znaczenie 'szaleć, srożyć się, o żywiołach' pod wpływem ros., BER I 95);

ros. *бушева́ть -шу́ю -шу́ешь* 'szaleć, srożyć się (o żywiołach); burzliwie, nadmiernie się rozrastać', dial. 'kołysać, chwiać; burzyć', SRNG (z ros. zapewne sła. *bušovať -šujem* 'burzyć się, silnie, gwałtownie się poruszać'), ukr. *бушува́ти -шу́ю -шу́єш* 'szaleć, srożyć się; awanturować się' (stąd pol. od XIX w. *buszować -szuję* 'szaleć, srożyć się; plądrować', dial. wsch. 'hajdamaczyć, hulać hałaśliwie; robić nieporządek; plądrować, przeszukiwać' Karłowicz SGP może z brus.), brus. *бушева́ць бушу́ю* 'szaleć, srożyć się (o żywiołach); nadmiernie, burzliwie się rozrastać'. ~

Z brus.: lit. *bušùitis* 'hałasować' (LKŽod.).

Iterativum do *bušiti*, o budowie zob. s. 48. Rozwój znaczenia 'hałasować, łoskotać' > 'szaleć, srożyć się': 'burzliwie, nadmiernie się rozrastać', por. podobny rozwój znaczenia s. v. *buchati*. *R.L. — W.B.*

bušiti *bušǫ* 'uderzać z siłą powodując hałas, hałasować, łomotać'

W znaczeniu imperf.: ~ dłuż. *bušyś -šym* 'stukać, łomotać, bić młotem', czes. *bušiti -ším* 'dudnić; walić, bić wywołując hałas', sła. *bušiť -šim* : przestarz. *búšiť -šim* 'uderzać, walić, łomotać';

sch. *bùšiti -šīm* 'powodować zmieszanie, zbijać z tropu' (RJAZ), bułg. dial. *бу́ша* 'bić, uderzać pięścią; obalać' (BER I 95), maced. dial. *буши се* 'nastroszać się, najeżać się' (MRS);

ros. dial. *бушúть -шу́ -шúшь* 'szumieć' (SRNG). ~

W znaczeniu perf.: ~ sła. *búšiť -šim* 'uderzyć, walnąć', dawne 'bić, tłuc';

słe. *búšiti bûšim* 'z siłą i hałasem wydostać się na zewnątrz; bardzo szybko przyjść, odejść; z siłą uderzyć o coś; z siłą rzucić', sch. *bùšiti -šīm* 'upaść z hałasem; uderzyć, walnąć; rzucić; wpaść gdzieś szybko' (RJAZ, RSAN). ~

Dźwkn. Pierwiastek ten sam co w *buchati*, o oboczności sufiksów zob. s.48. *R.L. — W.B.*

butati *butajǫ* : **butiti** *but'ǫ* dial. płd. i wsch. 'uderzać, bić wywołując odgłos' ***butati***: ~ słe. *bútati bûtam* 'uderzać', sch. dial. *bùtati -tām* 'popychać, pchać; wciskać, wpychać; mieszać' (RJAZ, RSAN), bułg. *бу́там* 'dotykać; pchać, popychać, trącać; ubijać, robić masło', maced. *бута (се)* 'pchać (się), trącać (się)';

ros. dial. *бутáть -máю -máешь* 'straszyć ryby hałasem, stukiem' (SRNG), ukr. dial. *бутáти -máю* 'pysznić się, być dumnym, hardym' (Hrinčenko). ~ ***butiti***: ~ słe. *bútiti bûtim* 'uderzyć, walnąć; runąć; rzucić', sch. dial. *bùtiti -tīm* 'bić, robić masło' (RSAN);

ros. dial. *бу́тить* : *бутúть* 'bić, walić (zwłaszcza wywołując łoskot); zapędzać ryby drągiem rybackim w sieci', *бутúть* 'mącić wodę'. ~

Podstawa dźwkn. jak *batati, botati*. Por. sprowadzane do ie. *bhău-* : *bhŭ-* 'uderzać, bić' : łac. *con-futāre* 'zniweczyć, obalić, odeprzeć coś', stisl. *bauta* 'uderzać, bić'. *F.S.*

butěti *butějǫ* : **butvěti** *butvějǫ* 'wzdymać się, puchnąć, nabrzmiewać, pęcznieć', dial. płn. 'rozkładać się, gnić, próchnieć'

butěti: ~ buług. dial. *бумéя -méeш* 'stopniowo tracić siły, więdnąć, schnąć', *бýмел* 'pusty, wydrążony; zbutwiały' (Gerov Dop.: Tъrnovo);

ros. dial. *бутéть -тéю -тéешь* 'nasiąkać wilgocią, pęcznieć; grubieć, tłuścieć, napełniać się; silnie, bujnie rosnąć' (Dal, SRNG), ukr. dial. *бутíти бучý -тúш* 'gnić, próchnieć; kipieć, wrzeć; burzyć się, fermentować' (Żel.) : 'głucho ryczeć, huczeć, buczeć' (Hrinčenko). ~

butvěti: ~ pol. od XVI w. *butwieć butwieje* 'gnić, psuć się, murszeć, próchnieć' (też dial. np. Kucała PSM 52);

ros. dial. *бутвéть -вéет* 'psuć się, gnić' (SRNG: z Litwy), ukr. dial. *бутвíти* 'psuć się, gnić, próchnieć' (Żel.). ~

Z pol.: lit. *butvėti* 'ts.' (LKŽod.).

Postaci wtórne oparte na adi.:

1. *butlъ* (por. sła. *bútly* : *bútl'avý* 'spróchniały, zbutwiały', ukr. dial. *бутлáвий* 'pusty, wygniły we wnętrzu, zbutwiały', Hrinčenko): sła. *bútliet'* *-liem* : *bútl'aviet'* *-viem* 'butwieć, gnić, próchnieć';

2. *butьnъ* (ros. dial. *бутнóй* 'otyły, tłusty' SRNG): pol. u L. z 1608 r. *zbutniały* 'zbutwiały, zgniły', sła. dial. *butn(i)et'* 'psuć się, gnić, próchnieć' (Kálal), wsch. *butnĕc -ňeje* 'pleśnieć' (Buffa Dlhá Lúka); ukr. dial. *бутнíти -нíю -нíєш* 'nabrzmiewać, puchnąć, wzdymać się'.

Deverbativa: pol. od XV w. *buta* 'pycha, duma, hardość, wyniosłość', ukr. zach. od XVI w. *бутá -тú* 'ts.' (: stpol. od XIV w. *bucić się bucę się* 'pysznić się, unosić się pychą, butą', ukr. dial. *бутáти -тáю* 'być dumnym, hardym, pysznić się' Hrinčenko, rozwój znaczenia jak w kasz. *bucha* 'duma, pycha' : *buchati*, p. też Sławski SE I 51), sch. dial. *bùta* 'narośl, guz, sęk na drzewie' (RSAN), może i ros. dial. *бýта* 'wierzchnia torfiasta warstwa gleby w tundrze' (SRNG).

Do psł. *butati* 'bić, uderzać'. O rozwoju znaczenia p. *botěti*.

R.L. — W.B. — F.S.

butiti zob. **butati**

butvěti zob. **butěti**

buvolъ zob. **byvolъ**

buzina, buzovina zob. **bъzina**

buzovъ zob. **bъzovъ**

buzъ zob. **bъzъ**

bъbati *bъb'ǫ* dial. płd. 'bełkotać, mówić niezrozumiale'

~ słe. *bebáti -bâm* 'mówić niezrozumiale', sch.-cs. **бъбати бъблю** 'bełkotać, jąkać się, seplenić (blaesum esse)';

por. ukr. dial. *бéбати* 'mamrotać, terkotać' (Slav. Leks. 10: Żytomierz); stczes. *bebtati -cu -ceš* 'paplać' (< **bъbъtati*), buług. *бъ́бря -реш* 'paplać, gadać, gderać; mamrotać; bełkotać, mówić niezrozumiale', pol. dial. *bebrać bebże* 'mówić głupstwa' (Zaręba Siołkowice). ~

Dźwkn. Najbliższe odpowiedniki w bałt.: lit. *bubénti* 'głucho grzmieć; mruczeć', *bùbinti*, w LKŽod. I[1] też *bùbti* 'dużo mówić, o kobiecie', łot. *bubinât* 'mruczeć; rżeć'.

Buga RR III 781, Kořínek Studie 182—3.

Zob. *bъbl'ati* i z odmiennym wokalizmem: *boboniti* : *baboniti*, *bobotati* : *babotati*.

K.P. — F.S.

bъblati : **bъbl'ati** *bъbl'ǫ* dial. wzch. i płd. 'bełkotać, mówić niewyraźnie niezrozumiale, jąkać się'

~ pol. *bebłać -am* 'rozrzucać, grzebać, gmerać, paprać', dial. *beblać, beblać* (praes. też *beblę*) 'mówić niewyraźnie, niepotrzebnie, paplać; mącić, mieszać płyny', kasz.-sli. *bäblac -aią* 'mącić wodę, chlapać się, pluskać, mieszać płyny; paplać', u L. zaświadczony praes. *beble* XVII w., imper. *bebli* 'mieszać, kłócić białka, bełtać' (już w XVI w.); 'niezrozumiale gadać, bełkotać; pluskać', czes. *beblati -ám* 'zacinać się, jąkać się', już stczes. *beblavý* 'bełkocący', dial. moraw. *bebłat' -bl'u* 'niejasno mówić, paplać', sła. *beblať* 'mamrotać, mruczeć, burczeć', dial. 'jąkać się, niejasno wymawiać';

słe. *bebljáti -âm* 'bełkotać, niezrozumiale mówić', bułg. *бъбля -ещ* 'szemrać' (np. o potoku, rzece); 'bełkotać, mówić niejasno, niezrozumiale', dial. 'jąkać się'. ~

Por. csł. **бъбливъ** 'bełkocący, blaesus'.

Dźwkn., zob. *bъbati*. Suf. *-l-* częsty w czasownikach ekspresywnych, por. podobne zasięgiem i znaczeniem *brblati, brbl'ati* : *brbati*. *K.P. — F.S.*

bъbl'ati zob. **bъblati**

bъčela 'pszczoła, Apis mellifica'

~ pol. od XV w. *pszczoła*, dawne od XV w. i dial. *pczoła*, dial. też *pszoła, wczoła, piszczoła* (o postaciach wyrazu w zabytkach i gwarach zob. Dunaj ZUJPJ 21 s. 163—99, MAGP VIII m. 388), kasz. też *puščoła* (Sychta SK), połab. *celə*, dłuż. *coła*, dawne i dial. *pcoła*, głuż. *pčoła*, u Pfuhla także *wčola*, czes. od XIV w. *včela*, dial. też *fčela, včala* : *včála, čela, ščela* (Přír. sl., Machek ES² 679, Bartoš DSM, Hruška DSCh, Lamprecht Opava, Siatkowski Kudowa I 21), sła. *včela*, dial. *pčela, pčola, fčela, fčola, pščeua, ščela, čela* (Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge, Stanislav Liptov 187—8);

słe. od XVI w. *čebẹ́la*, dial. *bъčẹ́la, bčẹ́la, pčẹ́la, čẹ́la, čbẹ́la, žbìẹla* (Bezlaj ES 11—2, Rigler Južnonotr. govori 175), rezjańskie *béčula* (Slav. Leks. 201), sch. od XIV w. *pčèla*, dial. *čèla* od XVII w., *pšèla*, scs. **бъчела** (Mar., Ass.) : **бьчела** (Ps. Sin.), cs. **пъчела**, bułg. *пчелá*, dial. też *челá* (np. BDial. III 189), maced. *пчела* (od XVI w., Giannelli Lex. macéd. XVI 44), dial. też *pšèla, pšílàta* (Małecki SW II 92);

strus. od XI w. **бъчела** : **бьчела** : **бчела** : **пъчела** : **пчела**, ros. *пчелá*, dial. też *бжелá, чóла, мчелá* : *мцелá* (Dal), ukr. *бджолá*, dawne od XIV w. *пчела*, dial. *пчолá, бжолá* (od XVII w., Tymčenko), *pščoła* (Stieber AJŁemk. m. 158, Rudnyćkyj ED I 94), brus. *пчалá*, dial. *пцолы* pl. (Karskij Belorusy I 390). ~

Dem. 1. z suf. *-ъka*: pol. od XVI w. *pszczółka*, dawne XVI w. *pczołka*, w XIV w. NO *Bczołka*, dłuż. *cołka*, dawne *pcołka*, głuż. *pčołka*, czes. *včelka*, sła. *včielka*, dial. *pčolka* (Buffa Dlhá Lúka); maced. dial. *пчелка* (Vidoeski Kumanovo); ros. *пчёлка*, ukr. *бджíлка*, dial. *пчíлка* (Hrinčenko), brus. dial. *пцолки* pl. (Karskij l. c.)

2. z suf. *-ica*: słe. *čebélica*, sch. *pčèlica*, bułg. *пчелúца*; strus. XVI w. **бъчелица**.

Stąd nazwa zawodu *bъčel'arь* (powstała paralelnie w poszczególnych językach): pol. od XVI w. *pszczelarz -rza*, dial. kasz. *pščolář*: *pščelař -ř́a*, dłuż. *cołkař -ŕa*, dawne *pcołkař -ŕa*, głuż. *pčołar -rja*, czes. *včelař -ř́a*, sła. *včelár*, dial. *pčelar* : *pčolar* (Sipos Bükk-Gebirge); słe. *čebelár -rja*, sch. *pčèlār -ára*, bułg. *пчелáр*, maced. *пчелар*; ukr. *бджоляр -рá*, dial. *пчоляр* (Żel.), brus. *пчаляр -рá*.

Jeśli rekonstrukcja prapostaci słuszna (a przemawiają za nią wyraźnie fakty scs.) wyraz powstał na gruncie psł: dźwkn. do *bučati* spotykanego

m. in. w znaczeniu 'brzęczeć, o pszczołach' (Brückner KZ XLV 296, L 179, SE 446, Johansson KZ XXXVI 358, Wiedemann AslPh X 652), por. ros. dial. *бу́чень* 'osa'. Zob. także *byčati*. O suf. *-ela* zob. s. 109.

Nie wydaje się prawdopodobne wychodzenie z prapostaci *bъčela* i nawiązywanie do płn.-zach. ie. nazwy pszczoły: lit. *bitė*, *bitìs*, stwniem. *bini*, stir. *bech* (Meillet MSL XIV 476—8: rekonstruuje ie. *bhei-* 'pszczoła', rozszerzane wtórnie sufiksami *-k-*, *-t-*, *-n-*; Gauthiot MSL XVI 266, Fraenkel LEW 45, Pokorny IEW 116, Vasmer REW II 471—2). O mało prawdopodobnej etymologii Falka (**bīt-kelā* 'Bienenstaat, Bienevolk') zob. Trypućko SO XIX 405—6. *R.L. — W.B. — F.S.*

bъčelinъ *bъčelina bъčelino* 'dotyczący pszczoły, związany z pszczołą, należący do pszczoły'

~ dłuż. *coliny*, dawne *pcoliny*;

sch. *pčèlin* (: od XVI w. *pčelinj*), już w XIV w. NT *Pčelina stijena* (RJAZ), maced. *пчелин*;

strus. od XI w. **бъчєлинъ**, ros. *пчели́ный*, ukr. *бджоли́ний*, brus. *пчаліны*. ~

Substantywizowany przymiotnik:

1. czes. *včelín -na* 'specjalny budynek do przechowywania uli', sła. *včelín -na* 'ts.'; bułg. dial. *пчелúн* 'pasieka; ul';

2. przy pomocy suf. *-ьсь*: pol. dial. kasz. *pščelińc -ca* 'samiec pszczoły, truteń' (Sychta SK), sła. przestarz. *včelínec* 'specjalny budynek do przechowywania uli'; ros. dial. *пчели́нец -нца* 'pszczelarz; ptak żołna, Picus maritus' (Dal, Slovarь Rjazan.), ukr. dial. *пчолúнець* 'pomieszczenie do przechowywania uli w zimie' (Hrinčenko), *пчолúнец* : *пчэлúнец* 'pasieka; pomieszczenie na ule' (KDA m. 174);

3. przy pomocy suf. *-ъkъ*: maced. *пчелинок* 'roślina szanta zwyczajna, Marrubium vulgare'; ukr. dial. *пчолúнок* 'pasieka; pomieszczenie na ule' (KDA m. 174).

Od *bъčela*.

Por. *bъčelьnъ*, *bъčelьjь*. *W.B.*

bъčelьjь *bъčelьja bъčelьje* dial. zach. i słe. 'dotyczący pszczoły, związany z pszczołą, należący do pszczoły'

~ pol. *pszczeli*, stpol. XVI w. *pczeli* (Cresc. 594, 596), połab. *celě*, czes. *včelí*, sła. *včelí*;

słe. *čebệlji*. ~

Od *bъčela*.

Por. *bъčelinъ*, *bъčelьnъ*. *W.B.*

bъčelьnъ *bъčelьna bъčelьno* 'dotyczący pszczoły, związany z pszczołą, należący do pszczoły'

~ pol. od XVI w. *pszczelny*, stare od XV w. *pczelny*, czes. *včelný* : przestarz. *včelní*, sła. *včelný*;

słe. *čebệlen*, sch. dawne od XIV w. *pčelan*, bułg. *пчéлен*, maced. *пчелен*; strus. **п(ъ)чєльныи**, ros. *пчéльный*, ukr. *бджíльний*. ~

Przymiotnik ten substantywizowano przy pomocy różnych suf., np.:

1. *-ikъ*: pol. *pszczelnik* 'roslina Dracocephalum', stpol. XV w. *pczelnik* 'apiastrum, melissa, aluearium', XVI w. *pczelnik* 'pasieka' (Cresc.), dawne od XVI w. i dial. kasz. *pszczelnik* 'pasieka', 'pszczelarz' (Knapski, Sychta SK), kasz. 'ul', głuż. *pčólnik* 'pszczelarz, bartnik; roślina Dracocephalum', czes. *včelník* 'specjalne pomieszczenie na ule', przestarz. 'pszczelarz', dial. 'roślina

Dracocephalum', sła. *včelník* 'roślina Dracocephalum', dial. 'specjalne pomieszczenie na ule'; sże. przestarz. *čebĕlnik* 'specjalne pomieszczenie na ule', u Plet. też 'ul', sch. dawne *pčelnik* 'pasieka', dial. 'babka, Plantago maior', bułg. *пчéлник* 'pasieka; roślina melisa lekarska, Melissa officinalis', maced. *пчелник* 'Melissa officinalis'; ros. *пчéльник* 'miejsce, gdzie się znajdują ule, pasieka; roślina Melissa officinalis', ukr. dial. *пчíлник* 'specjalne pomieszczenie na ule' (KDA m. 174), brus. *пчальнік -ká* 'pasieka', dial. poleskie *пчэ́л'ник* 'miejsce, gdzie się znajduje pasieka', *пчóл'ник* 'pszczelarz' (Leks. Polesьja 353);

2. *-ica*: dłuż. *colnica* (dawne i dial. *pcolnica* : *pcelnica*) 'specjalne pomieszczenie na ule', głuż. *pčólnica* 'pasieka' (o zasięgu form łużyckich zob. Sorb. Sprachatlas III m. 64), czes. *včelnice* 'pasieka', sła. *včelnica* 'ts.'

Od *bъčela*.

Por. *bъčelinъ*, *bъčelьjь*. *W.B.*

bъči *bъčьve* dial. płd. i zach. 'duże naczynie sporządzone z drewnianych klepek, dolium'

~ czes. dial. tylko jako nazwa rzeki *Bečva* na płn.-wsch. Morawach oraz w NM *Bečva* (wieś leżąca nad tą rzeką, Hosák — Šrámek I 56), sła. dial. *bečva* 'kadź' (Kálal);

sże. *bâčva* od XVI w. (Megiser 1592) : *bâčev -čve* : *bečvà* 'dolium' (wg SSKJ *bečvà* : *bèčva*, *báčva* przestarz. 'ts.'), sch. *bàčva* 'ts.' (też Vuk), dial. czakaw. *bȍči*, *bĕcva* (Milčetić Rad JA CXXI 101), cs. **бъчька** 'dolium', **бъчьвь** 'dzban, cadus', bułg. *бъ́чва* 'dolium', dial. też *бъ́чева*, płd.-zach. *бóчва* 'ts.' (BER 105), maced. *бочва* 'ts.';

rus.-cs. XII w. **бъчьвь** 'dolium'. ~

Ze słow.: węg. z XV w. *bocs* 'cadus' (Kniezsa MNSJ I 1, 95), z ros.: fiń. *putsu*, *putsi* 'rodzaj beczki' (forma z *-u* kontynuuje acc. sg. **bъču*, Kalima SLO 109).

Na gruncie kilku języków słow. powstała też stara nazwa zawodu *bъčьvarь*: czes. przestarz. od XIII w. *bečvář* (też dial. np. Hruška DSCh), sże. *bâčvar -rja* : *bečvár -rja*, sch. od XVII w. *bàčvār* (też Vuk), bułg. *бъчвáр*, maced. *бочвар*.

Pożyczka germ. (przed X—XI w.) z późno-stbawarskiego **butša*, **butše*, dziś baw. *die Butschen*, *Bütschen* 'małe naczynie z uchem i przykrywką', dawne 'rodzaj beczki, w której woziło się sól'.

Kiparsky GLG 231—2. — Rodzimość wyrazu wykazywał Iljinskij Izv. XXII 2, 210—1. Nie widać podstaw. *R.L.*

bъčьka 'duże naczynie sporządzone z drewnianych klepek, dolium'

~ pol. od XIV w. *beczka* 'dolium' (o zasięgu w dial. MAGP III m. 106, Małecki — Nitsch AJPP m. 87, Dejna AGK m. 446), wyjątkowe w XV w. *baczka* 'ts.', czes. od XIV w. *bečka* 'ts.' (też dial. np. Bartoš DSM, Malina Mistřice), sła. *bočka* 'ts.', dial. *bečka*, *bačka* 'ts.' (o zasięgu w dial. ASJ I m. 19, 27—9);

sże. *bečkà* 'kadź', 'dolium' (wg SSKJ *bečkà* : *bèčka* przestarz. 'ts.'), sch. dial. *bàčka* 'dolium' (RSAN), cs. **бъчька** 'cadus' (Miklosich LP), bułg. dial. płd.-zach. *бóчка* 'dolium' (BER 71), maced. dial. *бочка* 'ts.';

strus. od XI w. **бъчька** : **бочька** 'dolium', ros. *бóчка* 'ts.', ukr. *бóчка* 'ts.', brus. *бóчка* 'ts.'. ~

Ze słow.: węg. *bocska* 'cadus' notowane od XVI w. (Kniezsa MNSJ I 1, 95); z brus.: lit. *bačkà* od XVI w. (Skardžius 36, LKŽod.).

Pożyczka germ. z tego samego źródła co *bъči*. Suf. *-ьka* w funkcji strukturalnego formantu przyswajającego wyrazy obce. *R.L. — T.Sz.*

bъděti *bъd'ǫ* 'nie spać, czuwać, vigilare', 'czuwać nad czymś, troszczyć się o coś'

~ stdłuż. XVI w. (u Jakubicy) *bźeś*, czes. *bdíti bdím* też 'być uważnym, ostrożnym', stczes. już XIV w. *bdieti bzu bdíš*, sła. *bdieť bdiem*;

słe. *bedẹ́ti bedím* : *bdẹ́ti bdím*, sch. od XII w. *bdjẽti bdîm* (dziś literackie, w języku ludowym zasadniczo nie znane, RJAZ), scs. **бъдѣти бъждѫ бъдиши**, bułg. literackie *bdjá bdúm* też 'być uważnym, bacznym', maced. literackie *bdeam bdeeш*;

rus.-cs. **бъдѣти бъжоу : бъждоу**, ros. *bdétь bdúmь* (dial. tylko *bdéющий*, *bdjúщий* 'bardzo staranny, skrupulatny', SRNG: pskowskie). ~

Stąd adi. *bъdьnъ* dial. płd.: słe. dial. (Biała Kraina) *bádnji* 'wigilijny' (:derywaty *bádnik* : *bádnjak* 'wigilia Bożego Narodzenia', SSKJ; Plet. *bâdnik* 'ts.'), sch. *bàdnjī dân*, *bàdnjī vèčē(r)* 'wigilia Bożego Narodzenia' od XVII w. (RJAZ), *bàdnjī* 'wigilijny' (RSAN, RMat.), bułg. *bʼádni večer* 'wigilia Bożego Narodzenia' (lud. *bʼádnik* 'gruby pniak płonący w wieczór wigilijny; obrzędowy placek wigilijny'), maced. *badnik* 'wigilia Bożego Narodzenia', 'dębowe gałęzie palone w wieczór wigilijny' (MRS).

Tu najprawdopodobniej należy też *sъ-bъdьnъ*: stczes. wyjątkowe *zbedný*, *sbedný* 'wstrzemięźliwy, skromny, grzeczny' (Jungmann); zwykle *ne-sъ-bъd-ьnъ*: pol. dawne XV—XVIII w. *niezbedny* 'bezecny, niegodziwy, wstrętny, nienawistny, przebrzydły' (o dzisiejszym wtórnym *niezbędny* zob. Brückner SE 362—3), dial. *niezbedny* 'nieunikniony, konieczny np. o chorobie, śmierci, nieszczęściu', 'natrętny', 'sprośny, niemoralny, nieobyczajny' (Karłowicz SGP; kasz.-sli. *ńezbednï* 'sprośny, plugawy', *ńezbətnï* 'swawolny, zuchwały', por. kasz. *ńezbedńik* 'niegodziwiec, nikczemnik; zły duch', stpol. od XVI w. *niezbednik* 'plugawiec, sprośny człowiek'), czes. *nezbedný* 'swawolny, rozpuszczony', przestarz. 'nieszlachetny, rozwiązły, rozpustny', sła. *nezbedný* 'swawolny, psotny';

bułg. dial. *nesbʼádnik* 'łajdak, hultaj' (BER 96—7).

Pierwotne znaczenie *sъbъdьnъ* byłoby 'bardzo czujny', a więc *nesъbъdьnъ* 'niedbały' > 'swawolny, rozpuszczony' (Holub — Kopečný ES 67, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 351). Inaczej ale nieprzekonująco o wyrazie czes. Prusík KZ XXXV 599, Machek ES² 398. — Stpol. *niezbedny* uważa się zwykle za pożyczkę z czeskiego (ostatnio Siatkowski SO XXIV 218—9, MS PAN 20 s. 42), co nie przekonuje ze względu na zasięg dial. i odpowiednik bułg.

Iter. *bydati bydajǫ* poświadczone tylko w rus.-cs. **въz-быдати -даю** 'rozbudzać się'.

Czasownik stanu z częstym w tego typu formacjach zredukowanym wokalizmem (zob. s. 55—6). Kontynuuje stare perfectum medii-passivi: 'czuwa' < 'zbudził się' (Kuryłowicz, ustnie).

Dokładne odpowiedniki: lit. *budėti budù* : *bundù* 'czuwać', stprus. *budē* 3 pl. 'czuwają', stind. *búdhyatē* 'budzi się; spostrzega, poznaje', awest. *buiδyeiti* 'spostrzega'. Zob. *bl'usti*, *buditi*, *bъdrъ*.

Trautmann BSW 33, ApSD 314, Pokorny IEW 150—2.

R.L. — T.Sz. — F.S.

bъdla : **bъdъla** dial. płn. 'grzyb, zwłaszcza niejadalny'

~ pol. dawne od XV w. *bdła* 'grzyb blaszkowaty trujący lub gorszy jadalny', w XV w. *denna bdła śmierdząca* 'grzyb Phallus impudicus', w XVI w.

też 'huba lekarska, Polopyrus officinalis', dial. *bdły* pl. 'grzyby niejadalne' (okolice Ojcowa), *bedła* 'grzyb niejadalny; różne gatunki grzybów z rodzaju Russula; Gomphidius glutinosus; Lactarius rufus' (Bartnicka-Dąbkowska NG 81); dłuż. w XVII w. u Chojnana i dial. *bła* 'grzyb; mączniak, grzybek pasożytniczy', *bły* : (u Jakubicy) *bedły* pl. 'pleśniawki, białe naloty na błonie śluzowej jamy ustnej i gardła (choroba dziecinna)', głuż. *bły* pl. 'ts.' (Pfuhl w uzupełn.), czes. *bedla* 'grzyby Agaricus i Lepiota', dial. 'gatunek grzybów' (Lamprecht Opava), też *bedle* pl., *berla* (Machek ES² 50). ~

Por. wskazujące na oboczną postać *bъdlo*: dłuż. *bedło* n. 'grzyb, zły, niejadalny grzyb; huba drzewna', głuż. *bodło* 'grzyb Boletus', u Pfuhla *bedło* : *bódło* 'grzyb' oznaczone jako dłuż.;

dem. z suf. *-ъka*: pol. *bedłka* 'grzyb Agaricus', dawne też 'rodzaj zapalenia wewnątrz jamy ustnej' (L.), w XV w. 'grzyb (trujący)', *leśna bedłka* 'huba', w XVI w. *bedłka* : *bedka* 'grzyb blaszkowaty trujący lub gorszy jadalny; huba', dial. *bedłka* : *betka* : kasz. *beu̯tka* o różnych grzybach jadalnych i niejadalnych (Bartnicka-Dąbkowska NG 27 i 81—2), *betki* pl. 'krosty na wargach dziecka' (Karłowicz SGP: z Kieleckiego);

z suf. *-ica*: ros. dial. płn.-zach. (pskowsko-nowogrodzkie) *блúца* f. : *блиц* m., zwykle pl. *блúцы* 'grzyby; wszystkie grzyby prócz białych; gatunek grzybów' (SRNG).

Pewny odpowiednik: lit. *budė̃* 'gatunek grzybów; huba drzewna' (**budi̯ā-*), *budìs* 'gatunek grzybów', *budẽlė* 'gatunek grzyba trującego, Pfefferling'.

Matzenauer LF VII 6, Buga RFV LXVII 233—4, Berneker SEW I 106, Trautmann BSW 39, Brückner SE 19, Vasmer REW I 93—4, Fraenkel LEW 61—2, Merkulova Etimologija 1964, 96—7. *R.L. — W.B.*

bъdnǫti *bъdnǫ* 'stać się czujnym, ocknąć się, obudzić się'

~ czes. dial. hanackie *pro-bednót* 'obudzić się' (Machek ES² 49);

scs. **въз-бънѫти -бънѫ** 'przebudzić się, obudzić się' (Supr.), cs. **въз-бънѫти -нѫ**, 3 sg. aor. **възбъдє**, part. praet. act. **възбъдъ** 'ts.', też **възбънѫти сѧ** 'ts.';

strus. **въз-б(ъ)ноути : воз-бноути -бноу** 'obudzić się', **възбноутисѧ** 'ts.'. ~

Por. cs. wtórne imperfectivum ze wzdłużonym wokalizmem **въз-бъıдати** (Sadnik — Aitzetmüller VWSS 5, 350).

Do *bъděti*, o budowie zob. s. 44—5. Utworzone na podstawie aorystu typu stind. *budhá-*, gr. πυθέ- (Meillet SC 231), gr. πυνθάνομαι 'dowiadywać się; wiedzieć, słyszeć o czymś'. Por. lit. *bùsti bundù* 'przebudzić się, ocknąć się'.

Meillet Ét. 45—6, SC 195, 203, Trautmann BSW 33, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 5, 350. *W.B. — F.S.*

bъdriti *bъdŕǫ* dial. płd. i wsch. 'orzeźwiać, dodawać odwagi, zachęcać'

~ sch. *bàdriti bàdrīm* 'dodawać odwagi, zachęcać do czegoś' (RSAN), dial. z Istrii *badriti* 'czuwać, nie spać' (RJAZ);

strus. XV w. **бодрити** (Srezn.), ros. *бодрúть бодрю́ бодрúшь* 'orzeźwiać, ożywiać, krzepić; dodawać otuchy', 'popędzać, poganiać' (stąd słe. książkowe *bodríti -rím* 'zachęcać, pobudzać', sch. książkowe *bòdriti bòdrīm* 'dodawać odwagi, zachęcać do czegoś; krzepić, podtrzymywać na duchu, ośmielać', bułg. liter. *ободря́*, maced. liter. *бодрам бодриш* 'ts.'), dial. *бодрúть -рю́ -рúшь* : *бóдрить -рю -ришь* 'iść miarowym krokiem', 'być dumnym, pysznić się', 'stroić się, elegantować się', *бодрúться* m. in. 'swawolić; skakać, zbytkować' (SRNG), ukr. prowinc. *бодрúти бодрю́ бóдриш* 'dodawać sobie otuchy (siły), pokrzepiać się'. ~

Od *bъdrъ*, o budowie zob. 57.
Sadnik — Aitzetmüller VWSS 352. *R.L.*

bъdrъ dial. płd. i wsch. 'czujny', 'rześki, dziarski, żywy'
~ sch. *bàdar bàdra* : *bàdar* 'czuwający, czujny; dziarski' (już w XIII w. sch.-cs. *bъdrъ* 'ts.'), ludowe u Vuka np. o koniu: *bädar konj* 'żwawy, alacer', dial. wg RSAN też 'wrażliwy, czuły', scs. **бъдръ** 'czujny, dziarski, żwawy, żywy';
strus. **бъдрыи : бодрыи** 'czuwający, nie śpiący, czujny', 'gorliwy, gotów do czegoś', 'pełen sił, wytrwały, wytrzymały, śmiały' (Slov. DRJ), ros. *бóдрый* (*бодр бодрá бóдро*) 'rześki; rzeźwy, pełen sił, energii, żywy', przestarz. 'śmiały, odważny', dial. *бóдрый, бóдер* (*бодёр, бодр*) *бóдра* (*бодрá*) 'mężny; śmiały', 'krzepki', 'mocny, silny, o odzieży', 'wesoły, rześki', 'dumny, pyszny' (SRNG), ukr. prowinc. *бóдрий* 'rześki, pełen sił, żywy' (Żel., Hrinč. z Kotlarewskiego), dawne XV—XVII w. *бодрый* 'czujny, żwawy, rączy; nie śpiący' (Tymčenko), brus. *бадзёры* = ros. *бóдрый* (BRS). ~
Z ros.: czes. *bodrý* 'dobroduszny, dobrotliwy', co do znaczenia zob. np. Machek ES² 59, sła. *bodrý* 'wesoły, bystry, żywy, ruchliwy', sże. wg SSKJ przestarz. *bóder -dra* 'żwawy, wesoły, żywy', sch. *bödar, bòdar* 'silny, odważny; pełen świeżości, żwawy, żywy, ruchliwy', 'czujny', bułg. *бóдър* 'rześki, żwawy, pełen życia; czujny', maced. *бодар, бодер* 'ts.'.
Z suf. *-jь*: scs. Supr. **бъждрь** 'rześki, pełen sił, żywy', rus.-cs. **бъждрии : бъжрии : божджрии : бьждрии** 'ts.'
Do *bъděti*, z suf. *-rъ*.
Dokładne odpowiedniki: stlit. *budras* : wtórne *budrùs* (temat na *-u-*) 'czujny, dobrze słyszący' (uwaga prof. J. Safarewicza), awest. *zaēni-buδra* 'gorliwie czuwający'.
Berneker SEW I 105—6, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 352, Moszyński PZJP 89. *R.L. — T.Sz. — F.S.*

bъdъla zob. **bъdla**

bъdьna zob. **bъdьn'a**

bъdьno dial. zach. i sże. 'naczynie drewniane, beczka'
~ dłuż. *beno* 'żołądek, brzuch (bydła)', *benko* dem. 'niski, pękaty garnek', czes. dial. laskie *bedno* 'ceber, skrzynia, pudło' (Horečka Frenštát), moraw. 'naczynia wyrabiane przez bednarza' (Bartoš DSM), sła. dial. *bedno* 'dno' (Kálal);
sże. dial. *bednọ̑* 'kadź, beczka' (Plet.). ~
Do *bъdьńa* : *bъdьna*. — Wg Trubačeva ESSJ 42, Serbo-lužickij lingvističeskij sbornik, 1963, 160—1 dłuż. *beno* kontynuuje psł. dial. *bъdno* z ie. *bhudhno-*, por. stind. *budhnáḥ* m. 'dno', łac. *fundus* 'dno, podstawa'. Mało prawdopodobne przede wszystkim ze względu na trudności semantyczne. Podane odpowiedniki słow. i dłuż. *benko* 'niski pękaty garnek' wyraźnie wskazują na związek z *bъdьńa*. Znaczenie 'brzuch, żołądek' nieraz kojarzy się z 'beczka, naczynie pękate' (zob. np. Meyer-Lübke REW s. v. *buttis*). Por. *dъno*. *W.B. — F.S.*

bъdьnъ zob. **bъdьn'a**

bъdьn'a, bъdьna płn. : **bъdьn'ъ** *bъdьńa*, **bъdьnъ** *bъdьna* płd. 'wydrążony pień używany np. jako beczka, drewniane naczynie'
bъdьn'a: ~ pol. rzadkie *bednia* 'drewniany kubeł, dzieża; beczka z zamyka-

nym wiekiem' (SJP PAN, SW, też dial. wsch., Karłowicz SGP), dial. też rusycyzm: *bodnia* 'zamykany kubeł; naczynie z klepek do kiszenia kapusty' (Karłowicz SGP: Mazowsze, Chełmińskie, Tykocin), 'beczka' (MAGP III cz. II 26: Włodawa), sła. dial. *bedňa* 'skrzynia; skopiec' (Kálal);

ros. dial. *бóдня* : *бодня́* 'rodzaj beczułki z zamykanym wiekiem; cebrzyk' (Dal, SRNG), ukr. *бóдня бóдні* od XVI w. 'beczka, kadź', dial. 'duża zamykana beczka, kadź' (Żel.), 'rodzaj skrzyni wydłubanej w drzewie; beczka z wiekiem do przechowywania mąki' (Slav. Leks. 10), 'rodzaj ula z zamykanym daszkiem' (Hrinčenko), *бóдн'a* : *бóн'н'a* 'naczynie drewniane do przenoszenia owczego mleka; baryłka' (Slav. Leks. 89), poleskie *бóдн'a* 'rodzaj beczułki z wiekiem na odzież' (Leks. Polesьja 79), łemk. *bodeńka* : *bodeꙋka* : *budyꙋka* 'naczynie do robienia masła' (Stieber AJŁemk. m. 56). ~

bъdьna: ~ czes. *bedna* 'skrzynia' (też dial. Siatkowski Kudowa II 68), sła. *debna* (z metatezą) 'ts.', dial. *bodna* 'flaszka, butelka; skrzynia' (Kálal);

brus. dial. *бóндa* 'beczka, kadź' (Nosovič). ~

bъdьn'ь: ~ słe. dial. *bedènj -dnjà* : *bèdenj -dnja* 'drewniane naczynie, cebrzyk, beczka, kadź; wydrążony pień, np. służący jako ul; źródło ujęte w wydrążony pień; Baumschiff bei der Schiffmühle' (co do ostatniego znaczenia zob. Meringer IF XVI 156), sch. *bàdanj -dnja* 'kadź' (od XIII w.), 'wydrążony pień, przez który cieknie woda obracająca koło młyńskie', dial. kajkaw. *bedenj* 'kadź, ceber', bułg. dial. *бъдя́н'* m. 'wielka beczka' (Stojkov Banat). ~

bъdьnъ: ~ słe. dial. *bedèn -dnà* 'drewniane naczynie, cebrzyk, beczka, kadź' (Plet.), sch. dial. *bàdan -dna* 'ceber, kadź; wydrążony pień, przez który cieknie woda obracająca koło młyńskie' (RSAN), bułg. dial. *бя́дън* : *бя́дъм* m. 'beczka', *бъдне́* : *бънде́* 'ts.' (Gerov Dop., BER I 97). ~

Z płd.słow.: węg. *bödön* od XV w. 'beczułka; wydrążony pień, używany np. jako zbiornik wody czy jako czółno' (Kniezsa MNSJ I 1, 106—7, p. też RS XXIX 387—8).

Por. czes. *bedniti -ním* 'obijać drzewem, szalować', *bedniti sud* 'zabijać beczkę', sła. *debniť -ním* 'obijać, obkładać, umacniać coś deskami, szalować', dial. *bednit'* 'dawać dno' (Kálal).

Wędrowna pożyczka germ.: stwniem. *budin, butin*, śrwniem. *büte(n)*, niem. *Bütte, Butte* 'kadź, beczka, faska', ags. *byden* 'beczka; niecka' (germ. **budin-* z łac. lud. *butina* < gr. βυτίνη· λάγυνος ἢ ἀμίς Hes., dalsza etymologia, jak nieraz u nazw naczyń, niejasna).

Późniejsza pożyczka wędrowna z śrwniem. *bütenœre* (**butināri*) 'rzemieślnik wyrabiający beczki, doliarius': pol. od XV w. *bednarz -rza* (też dial. np. kasz. *bednâř -naŕa*), głuż. *bětnaŕ*, czes. od XIV w. *bednář -ře* (też dial. np. Siatkowski Kudowa I 112), sła. dial. wsch. *bednar* (Kálal, Buffa Dlhá Lúka); słe. dial. *bednár -rja* : *bednjár -rja*; ukr. dial. *бóднарь -ря*, dawne XVIII w. *боднаръ* (Tymčenko);

z metatezą: sła. *debnár*; ros. *бóндáрь ,бóндаря́*, ukr. *бóндар -ря* od XVII w. (Tymčenko), brus. *бóндар*.

Berneker SEW I 106, Meringer IF XVI 151—9, Stender-Petersen SGL 286—9, Kiparsky GLG 232—3, Vasmer REW I 100, Trubačev Remeslennaja terminologija 301—2, Frisk GEW I 278. — Iljinskij Izv. XXIII 205—6 próbował nie przekonująco wykazać rodzimość wyrazu. — O połab. *badân* m. 'kadź, dzieża' z śrdniem. *boden, bodden* 'ts.' p. Lehr-Spławiński — Polański SE I 24. *R.L. — W.B. — F.S.*

bъdьn'ь zob. **bъdьn'a**

bъgati *bъgajǫ* wsch. 'giąć, zginać', iter. **bygati** *bygajǫ*

~ ros. dial. płd., zach. *бгать* 'giąć, zginać; miąć, miętosić', *бгáться* 'przeciskać się', ukr. *бгáти бгáю бгáєш* 'gnieść, miąć; giąć, zginać, marszczyć; wciskać w coś; robić z ciasta np. pierogi', dial. 'wić gniazdo; podginać, podwijać' (SUM), brus. dial. *бгаць бгáю* 'pchać, wpychać, wciskać', *бгáцца* 'pchać się, przeciskać się', *вобгáць* 'wcisnąć, wepchnąć' (Nosovič). ~

Iter. ***bygati***: ~ ros. dial. płn., wsch. *быгáть*, zwykle *обыгáть* 'owijać; ciepło ubierać, opatulać; okrywać, np. kocem'. ~

Stąd deverbativa: ros. dial. *обы́га*, *обы́жка*, *обы́гало* 'wierzchnie okrycie; ciepła odzież, kożuch' (Dal).

Zapewne z pierwotnego **bhug(h)-*, por. stind. *bhujáti* 'gnie, zgina', *bhugná-* 'zgięty', goc. *biugan*, niem. *biegen* 'giąć, zginać' (ie. **bheugh-*), lit. *búgti* (< **bhūg(h)-*) *búgstu* 'przestraszyć się, zlęknąć się'. Od ie. pierwiastka *bheug-* : *bheugh-* 'giąć, zginać' (Pokorny IEW 152—3). — Niektórzy dopatrują się przestawki z pierwotnego *gъb-*, zob. *gъbnǫti*.

Iljinskij RFV LXII 253—9, Trautmann BSW 39, Vasmer REW I 66 i 157, Machek Sl XXIII 65, Rudnyćkyj ED 93—4. *W.B.*

bъchati *bъchajǫ* 'powodować hałas, padać z hałasem, uderzać', może też 'nabrzmiewać, puchnąć', perf. **bъchnǫti** *bъchnǫ*

~ pol. dial. młpol. *bechać* 'lać jak z cebra, o deszczu' (Kucała PSM 37, Kupiszewski PJ PAN 57, s. 35), czes. dial. laskie *bechat'* 'trzaskać, strzelać' (Horečka Frenštát);

sch. dawne od XVI w. *bahati -hām* 'wydawać szmer, hałas, tupać nogami' (RJAZ), dial. czakaw. *bȏhät* 'wydawać dużo bez potrzeby, trwonić' (Skok ER I 91: Hwar);

ukr. *бéхаму -хаю -хаєш* 'ciężko padać; silnie bić, uderzać', brus. dial. *бóхаць* 'pluskać, lać wodę', 'chciwie jeść' (Šaternik Červ.), poleskie *бóхам'* 'bić w bęben' (Leks. Polesьja 80). ~

Perf. ***bъchnǫti***: ~ pol. dial. *bechnąć* 'walnąć, rzucić' (Karłowicz SGP: Beskidy, MAGP III cz. II 115: Rzeszów), czes. dial. moraw. *bechnút* 'rzucić; spaść' (Kott Dod. DSM), laskie *bechnut'* 'szturchnąć, uderzyć w plecy' (Bartoš DSM), 'uderzyć' (Horečka Frenštát);

słe. *nabáhniti -nim* 'przypadkowo natknąć się, trafić', sch. od XVII w. *bàhnuti bȁhnēm* : *bànuti bänēm* : *bȁknuti -nēm* 'zjawić się nagle, wpaść gdzieś', dawne i dial. (np. *bânut -nem* Elezović Kos.-Met.) 'uderzyć; tupnąć, tętnić' (RJAZ), *bànuti* też 'niespodziewanie natknąć się; nagle, niespodziewanie odejść, uciec' (RSAN);

ukr. *бéхнути -ну -неш* 'ciężko upaść; silnie uderzyć'. ~

Por. czes. dial. moraw. *bechňat* 'nabrzmiewać, pęcznieć' (Machek ES 29).

Dźwkn., ta sama rodzina co *buchati* (por. *brъkati* : *brukati*, *brъzgati* : *bruzgati*), zob. także *bachati*. Por. interi. na oznaczenie odgłosu upadku, wystrzału: czes. dial. *bech!* (Horečka Frenštát), sch. *bäh!* (RSAN), ukr. *бех!* Najbliższe odpowiedniki: śrwniem. *buchen*, *puchen*, *bochen* 'stukać, pukać': *buc* 'uderzenie, stuk'. Nieregularności głosowe tłumaczą się dźwkn. charakterem wyrazu.

Berneker SEW I 107, Liewehr Sl V 210—3, Skok ER I 91—2, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 79—81. *R.L.* — *W.B.* — *F.S.*

bъchnǫti zob. **bъchati**

bъchъ 1. *bъcha* płd. 'łoskot, hałas, wrzawa, strepitus'

~ sch. przestarz. *bȁh* m. 'wrzask, hałas, wrzawa' (od XVI w.), dial. 'za-

powiedź czegoś', przestarz. *udariti u bah* 'zaprzeczyć, wyprzeć się' (Vuk: z Dubrownika), stsch. już w XIV w. *u bьhь udritь* 'zaprzeczy' (RJAZ), bułg. dial. od XVII w. *бъх* 'ukrywanie prawdy', *хва́щам* (*чи́на*) *бъх* 'skrywać, kłamać; odmawiać, zapierać się'. ~

Tu też sch. dawne XVI—XVII w. *bah* 'człowiek pyszny, hardy, homo superbus' (zob. Skok ER I 91, por. *buchati* : pol. dial. kasz. *bucha* 'pycha, duma').

Denominalny czasownik: sch. dial. *bàšiti* 'zaprzeczać, zapierać się' (Vuk, RSAN), *zapšiti* 'zaprzeczyć' (Skok l. c.), bułg. dial. *бъша -шиш* 'kłamać, zaprzeczać, odmawiać; kryć' (BER I 105), *бъшę̊ се* 'kryję się' (BDial. I 71: Strandža).

Od *bъchati*, o budowie zob. 58—9. *R.L. — W.B. — F.S.*

bъchъ 2. : **bъšь** : **bъchъma** : **bъchъmь** : **bъšьjǫ** adv. płd. 'całkiem, zupełnie, w ogóle, zgoła, omnino, prorsus'

bъchъ: ~ sch. dial. *bȁh* 'całkiem, zupełnie', w zdaniu zaprzeczonym 'w żaden sposób, wcale nie', stsch. **на бьхь** 'zupełnie, całkiem' XIV w., od XIV w. *u bah* 'ts.', *ni u bьhь* 'w żaden sposób', dial. *ubah* 'bezustannie, ciągle', *izùbaha* 'niespodziewanie, znienacka'. ~

Z płd.słow.: rus.-cs **бъхъ** 'całkiem, zupełnie, omnino'.

bъšь: ~ słe. *bàš* 'właśnie, akurat', sch. od XVI w. *bȁš* 'właśnie, akurat, właściwie, prorsus, plane', 'w sam raz; rzeczywiście, faktycznie; zupełnie, całkiem', 'choćby', dial. wsch. *beš* (Belić SDZ I 68). ~

Jako interi.: sch. *bȁš*! wyrażające różne uczucia : aprobatę, zdziwienie, niedowierzanie, odrzucanie' (RSAN).

bъchъma: ~ scs. **бъхъма** 'całkiem, zupełnie', stąd rus.-cs. **бъхъма : бьхма : бєхма : бохъма : бохома** (o postaciach z *-ь-* zob. Sobolevskij RFV LXIV 116). ~

bъchъmь: ~ scs. **бъхъмь** 'zupełnie, całkiem' (Supr.), stąd rus.-cs. **бъхъмъ** 'ts.'. ~

bъšьjǫ: ~ scs. **бъшиѭ** 'całkiem, zupełnie' (Supr.), stąd rus.-cs. **бъшью : бьшию : бошью** 'ts.' (zob. Sobolevskij RFV LXIV 116). ~

Mało prawdopodobna przynależność do tej rodziny ros. *бишь*, dial. też *бешь* : *бышь* (SRNG) partykuła wzmacniająca 'tam, też' (por. Vasmer REW I 89).

Od subst. *bъchъ*, o poszczególnych typach adwerbialnych zob. Vaillant GC II 2, 690—6.

Identyczne znaczenie 'całkiem, zupełnie' wykazuje też należące do tej samej rodziny szwedz. dial. *bus*.

Berneker SEW I 107, Sadnik — Aitzetmüller HAT 219, Skok ER I 91—2. *R.L. — W.B. — F.S.*

bъchъma, bъchъmь zob. **bъchъ 2**

bъchъtati *bъchъtajǫ* : *bъchъt'ǫ* intensivum do *bъchati*

~ pol. *bechtać -tam* 'judzić, jątrzyć, podburzać' (też dial. np. Szymczak Domaniewek, Lorentz PW: *bäχtac* : *bəχtac -tǫm*), w XVII w. *bektać* 'ts.' (L.), częściej (od XVI w.) *podbechtać -tam* 'podburzyć, podjudzić', u Knapskiego *nabektać* 'namówić';

słe. *bę̂htati se -tam se* 'bawić się, igrać; trudzić się, męczyć się', sch. od XVI w. *bàhtati bȁhćēm* : *bȁšćēm* : *bàktati bȁkćēm* 'trzaskać, stukać; tupać nogami, iść ciężko; parskać, sapać', *bàhtati se* : *bàktati se* 'mozolić się, trudzić się, męczyć się', bułg. *бъ́хтя -теш* 'bić, uderzać, grzmocić' (też dial. BER I 105), *бъ́хтя се* 'harować, męczyć się', dial. *бъ́хтам* 'bić, uderzać';

ukr. *nid-бéxmamu -maю* 'podburzyć, podjudzić' (Żel.). ~

Por. z suf. *-ěti*: sch. dial. *bàhteti -tīm* 'zastraszać, ofukiwać' (RSAN); dial. poleskie *бoxoмém'* 'walić, grzmocić' (Leks. Polesьja 80).

Dewerbalne nomina: sch. od XVII w. *bàhat* 'pyszny, hardy, zarozumiały, butny', *bähat bähta* od XVI w. : *bähata*, *bähāt* : *bât* : *bäkat* m. 'tętent, tupot, odgłos kroków', 'bicie serca';

stąd verba: sch. *bahàtati se -tām se* 'pysznić się, nadymać się, przechwalać się', bułg. dial. *бъxmóтя -muu* 'bić, grzmocić' (Gerov Dop.).

Intensivum do *bъchati*, o budowie zob. s. 52—3. *R.L. — W.B.*

bъrica 'odmiana dzikiego prosa'

~ stpol. XV w. wyjątkowe *brzyca* 'gatunek prosa, Setaria glauca';

sch. dial. wsch. *brica* 'odmiana jarej pszenicy, Triticum vulgare aestivum' (RSAN), *barika* 'Setaria glauca, Setaria viridis' (Simonović Bot. reč. 435—6), bułg. dial. *брúца* 'odmiana jarej pszenicy', też NM *Брицата*, *Бриците* (BER I 79);

ros. dial. *брúца* : *брыца* 'Panicum crus-galli; Setaria glauca, Setaria viridis', też nazwy innych chwastów, np. 'wyczyniec, Alopecurus; sporysz' (Vasmer REW I 124, SRNG), ukr. dial. od XVII w. *брúця* 'Setaria glauca' (Hrinčenko, Tymčenko). ~

Por. maced. dial. *бúрница* 'proso', zapewne postać wykolejona z pierwotnego **bъrьnica*, **bernica* (BER I,49).

Denominativum do *bъrъ* z suf. *-ica*, o budowie zob. s. 98—9. Por. z bliskim suf. *-ikъ* stpol. *brzyk* 'Setaria glauca'.

Georgiev VBE 27. *W.B.*

bъrъ *bъra* 'gatunek prosa, Setaria italica'

~ pol. od XV w. *ber bru* : *beru* 'gatunek prosa, Setaria italica' (też dial.), w XVI w. też 'proso zwyczajne, Panicum miliaceum; nawrot lekarski, Lithospermum officinale', dłuż. *ber bera* : *beru* (dial. dawne *bor -ra*) 'Setaria italica', głuż. *bor -ra* 'Setaria', czes. *bér béru* 'Setaria' (od Presla, u Machka *ber bru*), stczes. od XIII w. *ber bra* : *bru* 'Panicum', sła. *bar* 'Setaria' (Machek ČSR 294 za Novackým);

słe. *bâr -ra* 'Setaria italica', sch. dial. od XVII w. *bâr -ra* 'Setaria italica, Setaria glauca i Setaria viridis';

strus. XIII w. **боръ** 'Panicum', ros. dial. *бор* 'Setaria italica; Panicum miliaceum; prosownica, Milium effusum', *дикий бор* 'chwastnica, Panicum crus-galli' (SRNG), ukr. dial. *бор бóру* 'Setaria italica, Setaria glauca, Setaria viridis' (Hrinčenko, Makowiecki Sł. bot. 343, Slav. Leks. 89), brus. dial. *бор бóру* 'roślina o ziarnach podobnych do prosa' (MSDM 152). ~

Ze słow. węg. *bor* 'Panicum, Setaria' (Kniezsa MNSJ I 1, 99—100).

Jedna z najstarszych i najważniejszych pierwotnych roślin zbożowych. W związku z wychodzeniem z uprawy zmiana znaczenia w kierunku nazw chwastów (J. Lubowicz, Nazwy zbóż w językach słowiańskich, zob. RS X 229—30, o zasięgu uprawy K. Moszyński KLS² I 224—5). — Brak dokładnych odpowiedników ie. Kontynuuje zapewne ie. **bhₒr-* do pierwiastka **bher-* 'być ostrym', por. *borъ* 1., *borna*, *bŗtь*, *bŗkъ*. Roślina byłaby nazwana od długich ości w kłosie.—Nie wykluczony związek z ie. **bhar-es-*: łac. *far farris* 'gatunek zboża, orkisz', stisl. *barr* m. 'jęczmień, ziarno', goc. *bariz-eins* 'jęczmienny'.

Berneker SEW I 110, Schrader RIA I 504—5, Brückner SE 21, Pokorny IEW 108, Walde — Hofmann I 455—6.

Por. *bъrica*. *R.L. — W.B.*

bъšь, bъšьjǫ zob. **bъchъ 2**

bъtъ *bъta* : **bъty** *bъtъve* płd. i wsch. 'łodyga, źdźbło, nać rośliny'
bъtъ: ~ słe. *bèt -tà* : *-ta* 'trzon grzyba', sch. dial. *bȁt bàta* 'łodyga; główna gałąź drzewa' (RSAN);
ros. dial. *бот -та* 'nać buraków, ziemniaków, marchwi, rzepy; łodyga cebuli, zielone części cebuli' (SRNG, SRSO, Slovarь Urala). ~
bъty: ~ słe. *bêtva -tve* : *bêtev -tve* 'łodyga, na której wyrasta kwiat, źdźbło', sch. dial. zach. *bȁtva* 'łodyga, z której wyrasta kwiat, łodyga rośliny' (RSAN), RJAZ ze Stulicia 'szypułka, pediculus', na większy pierwotnie zasiąg wyrazu wskazuje NM *Batva* z Serbii (Skok ER I 123);
ros. *ботвá -вы́* 'łodyga i liście roślin okopowych, nać', dial. *ботвá* : *бóтва* 'ts.; burak; brukiew; rodzaj zupy z naci buraczanej', *бóтовь* : *ботóвь* 'nać' (SRNG), ukr. u Żel. *бóтва* 'burak ćwikłowy, Beta cicla; Beta vulgaris', dial. bojkow. *ботвá* 'liście ogórków' (Slav. Leks. 90), brus. dial. *ботвá -вы́* 'nać roślin okopowych; burak ćwikłowy, Beta cicla', coll. *ботóвье* 'nać roślin ogrodowych' (Nosovič). ~.
Por. słe. *bêtvǫ* 'źdźbło, łodyga', sch. dial. zach. *bȁtvo* : *bátvo* 'ts.'; ros. dial. *ботвó -вá* : *бóтево* 'nać ziemniaczana' (SRNG);
rozszerzone suf. *-ina*: ros. dial. *ботви́на* 'nać buraków i ziemniaków' (SRNG), ukr. *ботви́на* 'nać roślin okopowych', od XVII w. 'nać buraków', XVIII w. 'potrawa z kiszonej naci buraków', brus. *ботви́на* 'nać buraczana' (Nosovič), z brus. czy też ukr. pol. *boćwina, botwina* 'młoda nać buraków ćwikłowych i potrawa z niej; odmiana buraka, Beta vulgaris cicla' notowane od XVIII w. (Brückner SE 33).
Najprawdopodobniej do *byti* w pierwotnym znaczeniu 'róść, dojrzewać', rozwój znaczenia jak w *bylь* 'roślina, ziele, trawa'. Najbliższy odpowiednik ie.: gr. φυτόν 'roślina, szczep, pęd'. Na gruncie wsch.słow. widać zmieszanie z *botěti, botvěti*, por. stpol. XVI w. *botwina* 'rzecz zbutwiała, próchno'.
Osten-Sacken AslPh XXXIV 555—9, Brückner SE 33, Vasmer REW I 112, Aitzetmüller ZslPh XXII 363 nn., Sadnik — Aitzetmüller VWSS 2, 71—2, Šanskij ES I 2, 178, Skok ER I 123. *R.L. — W.B.*

bъty zob. **bъtъ**

bъvenъ 'ten, który był, były'
Na tę postać part. praet. pass. wskazuje scs. z Supr. i cs. od XII w. **ꙁабъвениѥ** 'zapomnienie, oblivio' (SJS) : **ꙁабъвенъ**, rus.-cs. **ꙁабовьнъıи** 'zapomniany' XVI w., **ꙁабъвениѥ, ꙁабовениѥ, ꙁабвениѥ** 'zapomnienie' już w XI w. (Srezn.), stąd ros. przestarz. *забвéние* 'ts.' (Šanskij — Ivanov — Šanskaja KES 112), *забвéнный* 'zapomniany', *незабвéнный* 'niezapomniany, pamiętny; nieodżałowany' (z ros. bułg. arch. *забвéние* 'zapomnienie, niepamięć', *незабвéн* 'niezapomniany', RBKE).
Partic. praet. pass. od *byti* : *za-byti* 'zapomnieć'.
Meillet Ét. 47, 388, Trautmann BSW 40—1, Berneker SEW I 115 (porównuje stopień wokalizmu z stind. *bhúvat*, gr. εφύην, łac. *fuam*, lit. *bùvo*), Vaillant GC III 116, MVS I 236, Vasmer REW I 435, Pokorny IEW 149—50.
Por. *bytъ*. *T.Sz. — F.S.*

bъzati *bъzajǫ*, **bъzěti (bъziti)** *bъžǫ* : **byzati** *byzajǫ*, **byzěti (byziti)** *byžǫ* 'o dźwięku wydawanym przez lecące owady, bzykać; biegać z bólu spowodowanego ukąszeniem gzów, gzić się, o bydle'

bъzati: ~ słe. *bezati bezam* 'gzić się, o bydle', *bezáti -zâm* 'szturchać; drażnić', *ogenj bezáti* 'grzebać w ogniu', sch. *bázati bâzām* 'wałęsać się chodzić bez celu' (RSAN, RMat.; RJAZ: dial. z Liki i Serbii). ~

Por. bułg. *бе́звам* 'pobudzać, dawać bodźca', *бе́зна се* 'obraził się, poczuł się dotkniętym' (BER I 98).

bъzěti (bъziti): ~ pol. dial. kasz. *bzəc* 'kłuć, żądlić, o gzach' (Lorentz PW), czes. rzadkie *bzíti bzím* 'brzęczeć, bzykać', sła. dial. *nabzit' sa* 'rozswawolić się' (Kálal). ~

Por. deverbalne substantiva: 1. sch. *zólja* 'osa' (< **bъzol'a*);

2. bułg. dial. *бъзу́н* 'szerszeń', *бе́зун* 'chrząszcz majowy' (BDial. II 134), *бъзу́н'* 'chrząszcz w ogóle' (BDial. II 315).

byzati: ~ dłuż. *byzaś -zam* 'brzęczeć, świszczeć; gzić się, o bydle';

ros. dial. *бы́зать -заем* 'gzić się, o bydle' (SRNG), ukr. dial. *бу́дзати, бу́дзатися -дзаюся* 'ts.', 'miotać się, rzucać się na wszystkie strony, o ludziach' (Żel., Hrinčenko). ~

byzěti (byziti): ~ ros. dial. *бызе́ть -зю́ -зи́шь* 'płakać, głośno krzyczeć, kaprysić, o dzieciach; okazywać surowość, być surowym' (SRNG, Vasmer REW I 158), *бызи́ться -зи́шься* 'złościć się, gniewać się' (SRNG). ~

Por. 1. ros. dial. *бызова́ть -зу́ю* 'gzić się, o bydle' (Dal, SRNG);

2. dewerbalne substantiva: ros. dial. *бызы́* pl. 'czas upałów, kiedy bydło się gzi; gżenie się' (SRNG), ukr. *бу́дзень* 'miesiąc czerwiec lub lipiec' (Hołyńska-Baranowa PJ PAN 51, s. 54).

Dźwkn. Por. interi. na wyrażenie dźwięku wydawanego przez lecące owady, zwłaszcza przez lecące gzy: pol. *bz*! *bzz*!, dłuż. *byz*! *bz*!, czes. *bz*! *bzzz*!, sła. *bzz*! *bzzz*!, cze. *bz*! *bzz*!, bułg. *бъз*! *бз*!, ros. dial. *бзз-бзз*! *бызз*! Tego samego typu: lit. *biz*! na oznaczenie brzęczenia owadów, gżenia się bydła, *bizóti, bizúoti* 'gzić się', łot. *biz*! naśladowanie brzęczenia gzów, przez co pobudza się bydło do gżenia się, *bizuôt, bizêt, bīzât* 'gzić się, o bydle', stwniem. *bīsōn*, niem. dial. *bisen* 'latać dookoła jak bydło kąsane przez gzy, gzić się'.

Berneker SEW I 111—2, Fraenkel LEW 45, Vasmer REW I 158.

Por. *bъzikati : bъzykati : bъzukati.* *R.L. — T.Sz. — F.S.*

bъzdovina zob. **bъzina**

bъzdovъ zob. **bъzovъ**

bъzdъ zob. **bъzъ**

bъzěti zob. **bъzati**

bъzgovina zob. **bъzina**

bъzgovъ zob. **bъzovъ**

bъzgъ zob. **bъzъ**

bъzikati *bъzikajǫ*, **bъzykati** *bъzykajǫ*, **bъzyčati** *bъzyčǫ* : **bъzukati** *bъzukajǫ*, **bъzučati** *bъzučǫ* = *bъzati*

bъzikati: ~ pol. dawne XVIII w. *bzikać* 'brzęczeć, o owadzie' (: *bziknąć* 'zabrzęczeć'), *proch zmokły na panewce bzikał* (L.) o odgłosie wolno palącego się prochu, dial. z okolic Przemyśla *krowa zbzikowała*, tucholskie *bźikać* 'nucić małym dzieciom; też o odgłosie wiatru' (Nitsch WP III 172), kasz. *bzikac -kaią* 'nucić dzieciom do snu' (Lorentz PW), czes. *bzikati -kám* 'brzęczeć, o owadach', 'gzić się, płoszyć się, o bydle' (także dial. np. Bartoš DSM, Hruška DSCh), hanackie też 'strzykać, tryskać' (co do znaczenia p. Ma-

chek ES² 79), sła. *bzíkať -kam* 'szybko latać, o owadach', 'szybko biegać, gzić się, o bydle';

sże. *bzíkati -kam* : *-čem* 'strzykać cieczą, tryskać', 'brzęczeć, np. o komarach', u Plet. 'gzić się, o bydle', bułg. *бзúкам* : *базúкам* 'dotykać, trącać, łapać' (Gerov), maced. *базика* 'drażnić, zaczepiać'. ~

Dewerbalne subst.: pol. *bzik -ka* 'lekki obłęd, mania, dziwactwo' (też dial. np. Tomaszewski GŁ, Olesch Sankt Annaberg), 'dziwak, oryginał', dial. kasz. 'giez' (AJK II cz. II 131), czes. *bzik -ku* 'splašenosť' (Příř. slov.), stczes. XIV w. NO *Bzik*, sła. poet. *bzík -ku* 'szybka ucieczka' (SSJ), z pol.: ros. potoczne *бзик -ка* 'dziwactwo', brus. *бзік* 'ts.'

bzykati: ~ pol. prowinc. płn.-wsch. *bzykać -kam* 'brzęczeć, o owadach' (wprowadzone do języka liter. przez Mickiewicza);

ros. dial. *бзы́кать, бзы́каться* 'gzić się, o bydle', *бузы́кать* : *бузыка́ть -ка́ю -ка́ешь* 'ts.' (Dal, SRNG), brus. *бзы́каць -каю -каеш* 'brzęczeć, o owadach'. ~

Dewerbalne subst.: pol. prowinc. *bzyk* 'brzęczenie'; ros. dial. *бзык -ка* 'gżenie się bydła', 'giez', 'dziwactwo, bzik' (Dal, SRNG), ukr. dial. *бзик* 'giez' (Żel.), brus. *бзык* 'brzęczenie'.

bzyčati: ~ pol. *bzyczeć* 'brzęczeć, o owadach', czes. *bzičeti -čím* 'brzęczeć, bzykać' (Jungmann);

ukr. dial. *бзичáти -чý -чúш* 'brzęczeć, bzykać, o owadach' (Hrinčenko). ~

Por. ros. dial. *бзы́читься* 'gzić się, o bydle' (SRNG).

bzukati: ~ pol. dial. *bźukać* 'śpiewać dziecku do snu' (Tomaszewski GŁ), sła. *bzukať -kám* 'brzęczeć', dial. też 'gzić się, o bydle' (Kálal);

sch. *zúkati zûčēm* 'syczeć; brzęczeć, bzykać'. ~

bzučati: ~ głuż. *bzučeć -ći* 'brzęczeć, bzykać', czes. *bzučeti -čím* 'brzęczeć, o owadach, drutach telefonicznych itp.; podśpiewywać, pomrukiwać, mruczeć', sła. *bzučať -čím* 'brzęczeć, o owadach; podśpiewywać, nucić';

sch. *zúčati -čīm* 'brzęczeć, bzykać, o owadach'. ~

Dewerbalne subst.: czes. *bzuk -ku* 'brzęczenie', sła. poet. *bzuk -ku* 'ts.', sch. *zûk -ka* 'zabawka bąk, fryga', *zùka* 'brzęczenie, bzykanie'.

Por. inne ekspresywne verba:

1. z formantem *-k-* : *-g-*: dłuż. *byzkaś -kam, byzkaś se* 'gzić się, o bydle' : *byzk* 'giez', dial. *byzgaś* 'gzić się', *byžgaś -gam* 'utulać dzieci do snu', sże. dial. styryjskie *bẹ́zgati -gam* : *bezgljáti* (: *bezljáti*) *-ljâm* 'gzić się, o bydle', bułg. dial. *бя́згам* 'miotać jak strzałę', ros. dial. *бы́згать -гаю* 'gzić się, o bydle' (SRNG), ukr. dial. *бúдзкатися* 'ts.' (Żel.);

2. z formantem *-ur-* : *-yr-*: bułg. dial. *бъзýркам* 'brzęczeć, o owadach' (BER I 98), 'wiercić, kłuć, drażnić' (Sb. BAN XXXIV 376), ros. dial. *бзы́рить, бзыря́ть* 'gzić się, o bydle' (Dal, SRNG);

3. z formantem *-un-*: czes. dial. *bzuňet bzuní* 'brzęczeć, o komarze, musze' (Bartoš DSM), laskie *bzunět' -nim* 'burczeć, pyskować'.

Od *bzati, bzěti*, o budowie zob. s. 49—50. *R.L. — T.Sz. — F.S.*

bъzina : zach. i płd. **bъzovina**, płd. **bъzdovina**, **bъzgovina** : wsch. **buzina** : płd. **buzovina** 'krzew bzu czarnego, Sambucus, krzaki bzu'

bъzina: ~ pol. dial. *bzina* 'krzew bzu', sli. *bäsəna* : *bäsəzna* 'krzew bzu czarnego' (Lorentz PW), połab. *bǎzáinə* (w nazwach terenowych), dłuż. *bazyna*, dial. *bezyna* 'owoc bzu czarnego', czes. *bezina* 'krzak bzu', dial. *bzina* 'bez czarny, Sambucus nigra', stczes. 'owoc bzu', sła. *bazina* 'krzew bzu; gałązki bzu';

sże. dial. *bezína* 'krzak bzu, drzewo bzu';

ukr. dial. *бзинá* : *бозинá* 'bez czarny', *бзинá* też 'Syringa' (KDA m. 32, s. 95—6), dawne XVIII w. *бзина* 'krzew bzu' (Tymčenko). ~

bъzovina: ~ pol. *bzowina* 'Sambucus nigra', sli. *bäsóizna* : *bäsóvizna* 'zarośla z krzewów bzu czarnego' (Lorentz PW), głuż. *bozowîna* 'krzaki bzu', stczes. *bzovina* (u Jungmanna też *bezovina*) 'ziółka, napar z bzu czarnego';

sch. *zóvina* (< *bъzovina*) 'krzak bzu czarnego; drzewo bzu', stsch. i dial. też *bzȍvina* 'drzewo bzu; Sambucus nigra' : *bàzovina* 'ts.', coll. 'bzy' (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *бъзóвина* 'krzew bzu czarnego'. ~

bъzdovina: ~ sch. dial. *bàzdovina* 'Sambucus nigra' (RSAN), bułg. dial. *бъздóвина* 'bez chebd, Sambucus ebulus'. ~

bъzgovina: ~ słe. *bezgovína* 'krzak bzu; drzewo bzu', sch. dawne i dial. *bàzgovina* 'Sambucus nigra; drzewo bzu', kajkaw. *bezgovina* 'drzewo bzu; coll. bzy' (RJAZ, RSAN). ~

buzina: ~ ros. *бузинá* 'dziki bez', ukr. *бузинá* 'Sambucus', XVII—XVIII w. *бузина* 'Sambucus nigra' (Tymčenko), brus. *бузінá* 'Sambucus'. ~

buzovina: ~ sch. dial. *buzȍvina* (Skok ER I 125). ~

Od *bъzъ* : *bъzdъ* : *bъzgъ* : *buzъ*, o budowie zob. s. 120—3. *F.S.*

bъziti zob. **bъzati**

bъzovina zob. **bъzina**

bъzovъ *bъzova bъzovo* : dial. płd. **bъzgovъ**, **bъzdovъ** : płd. i wsch. **buzovъ** 'związany z bzem, należący do bzu czarnego, sambuceus'

bъzovъ: ~ pol. od XV w. *bzowy*, stpol. już w XIII w. *bezowy*, dial. *bzowy* : *besowy*, sli. *bäsovï*, dłuż. *bazowy*, głuż. *bozowy*, czes. *bezový*, stczes. *bzový*, sła. *bazový*;

słe. dial. *bezǫ́v* (Plet.), sch. dial. (już w XVIII w.) *bȁzov -va -vo* (RJAZ, RSAN), substantywizowane adi.: *zóva* (< *bъzova*), dial. *bazóva* : *bzóva* 'bez czarny, Sambucus nigra' (RSAN, Skok ER I 125), bułg. *бя́зов*, maced. *бозов*;

ros. *бóзовый* (SIAN), ukr. XVII—XVIII w. *бзовый* (Tymčenko), brus. *бзóвый* (Nosovič). ~

bъzgovъ : ***bъzdovъ***: ~ słe. *bezgǫ́v* : *bezgȍv* : *bèzgov*, sch. *bâzgov* : dial. *bàzdovina* 'Sambucus nigra', bułg. dial. *бъздóвина* 'bez chebd, Sambucus ebulus'. ~

buzovъ: ~ sch. dial. substantywizowane adi. *buzóva* 'Sambucus nigra' (RSAN); ukr. dial. *бузóвий*. ~

Od *bъzъ* : *bъzgъ* : *bъzdъ* : *buzъ*. *F.S.*

bъzučati, bъzukati zob. **bъzikati**

bъzъ *bъza*, **bъzdъ** *bъzda* : zach. i płd. **bъzgъ** *bъzga* : płd. i wsch. **buzъ** *buza* 'krzew Sambucus'

bъzъ: ~ pol. *bez bzu* 'krzew Sambucus' od XV w. (już w XIII w. adi. *bezowy*), od XVIII w. też 'lilak, Syringa', dial. *bes bezu* : *besu* zwłaszcza 'Sambucus nigra' (o zasięgu zob. MAGP V m. 209, cz. II 28—31, Dejna AGK m. 452, Zaręba AJŚ II m. 225, cz. II 65), sli. *bäs -su* 'Sambucus nigra', połab. *bâz* 'bez', dłuż. *baz baza* 'Sambucus nigra', dial. też 'Syringa' (Fasske Vetschau), dial. także *bez beza* 'Sambucus nigra', głuż. *bóz boza* : *bozu* 'ts.', czes. *bez bezu* 'Sambucus; Syringa', stczes. *bez bza* : *bzu* 'Sambucus';

słe. (w dawnych słownikach) *bèz bezà* 'Sambucus', sch. dawne *baz baza* 'Sambucus', dial. wsch. *bâz -za* 'Sambucus nigra; bez chebd, Sambucus ebulus' (RSAN), bułg. *бя́з бя́зове* 'Sambucus nigra; Sambucus ebulus', maced. *боз* 'Sambucus nigra';

ros. dial. *боз -за* 'Sambucus nigra; Sambucus ebulus; Sambucus racemosa' (SRNG), ukr. dial. *боз бзу* 'Sambucus nigra; Syringa' (o zasięgu i zróżnicowaniu w gwarach zob. KDA m. 32, s. 95—6), brus. *бэз* 'Syringa' z pol. ~

Jako f.: ~ sła. *baza*, dial. *beza* 'Sambucus; Syringa'; słe. dial. *èza* 'Sambucus', sch. dial. *báza* 'Sambucus nigra', bułg. *бя́за* 'ts.'. ~

bъzdъ: ~ pol. dial. *best bestu* : *bezdu* 'Sambucus nigra; Syringa' (o zasięgu zob. MAGP V cz. II 29—30, Zaręba l. c.; już w XVIII w., Rostafiński Rozprawy XL 216—7), *beść*, *bestek* 'Sambucus' (że podstawą wyrazów pol. jest **bъzdъ* może wskazywać też pożyczone z polskiego lit. *bẽzdas* 'bez', Fraenkel LEW 41);

sch. dial. czakaw. (Korčula, już w XVI w. u Hektorovicia) *bâzd -da* 'Sambucus nigra', por. też bułg. dial. *бъздóвина* 'bez chebd, Sambucus ebulus'; ukr. dial. *бесm* 'Syringa' (KDA s. 96). ~

Jako f.: ~ sch. dial. *bázda* 'Sambucus nigra' (RSAN). ~

bъzgъ: ~ pol. dial. *besk besku* : *bezgu* 'Sambucus; Syringa' (o zasięgu zob. MAGP V cz. II 30, Zaręba l. c.), stczes. *bezh* 'Sambucus nigra' (Machek ES² 52);

słe. *bezèg bezgà*, dial. też *bêzeg -zga*, *bèzg bezgà* 'Sambucus', sch. dial. *bázag -zga*, *bázak -ska* 'Sambucus nigra' (RSAN), kajkaw. *bezeg -zga* 'ts.' (Skok ER I 125), por. maced. dial. *бозгел* 'Sambucus'. ~

Jako f.: ~ słe. dial. *bezga* 'Sambucus', sch. *bázga* 'Sambucus nigra'. ~

buzъ: ~ sch. dial. *bùzika* 'Sambucus nigra' (RSAN: Dalmacja), por. też substantywizowane adi. *buzóva*, *bùzōvka* 'ts.', p. *bzowy*;

ros. dial. *буз -за* 'Sambucus racemosa' (w języku literackim *бузинá*), ukr. dial. *буз -зу* 'Syringa' (w języku literackim *бузóк*, *бузинá*), w XVIII w. *буздерево* 'Sambucus racemosa' (Tymčenko). ~

Możliwy związek z ie. nazwą buku **bhāgós* (zob. *buky*). Podstawą byłoby **bhāuǵ-* : **bhŭ̄ǵ-*, najbliższym odpowiednikiem kurd. *būz* 'wiąz'. Co do obocznych postaci z *-zg-*, *-zd-* por. łączone z naszym wyrazem przez Endzelina IF XXXIII 126 łot. *buzga* 'kij' (o rozwoju znaczenia Sławski SE I 31), zob. też *drozdъ* : *drozgъ*, *grǫziti*, *loza* i Brückner KZ XLVIII 203—4. Nazwy drzew często się zmieniają. Ciekawą paralelę w rozwoju znaczeniowym stanowi lit. *bùkas* 'buk' : 'bez' (zapożyczone z brus. albo pol. *buk*).

Bartholomae IF IX 271—2, Petersson KZ XLVI 140—6, Wissman, Der Name der Buche, 1952, 18—25, Eilers — Mayrhofer, Kurdisch *būz* und die indogermanische „Buchen"-Sippe, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XCII, 1962, 61—6, Moszyński PZJP 60—2, 211—2, Safarewicz SJ 297—8. *F.S.*

bъzyčati, bъzykati zob. **bъzikati**

bъzьje n. dial. zach.-płd. 'bzy czarne, Sambuci'

~ połab. *Bâzě* n. coll. 'krzak bzu czarnego' (w nazwach terenowych), czes. dial. moraw. *bzí* coll. 'bzy czarne' (już stczes. nazwa miejscowa *Bzie*);

słe. dial. *bezjè*, *bâzje* n. 'krzaki bzu czarnego', sch. *Bâzje* nazwa miejscowa w Slawonii, bułg. *бя́зе* n. 'bez chebd (Sambucus ebulus)', dial. *бя́зие* n. 'krzak bzu czarnego', maced. *бозе* n. 'Sambucus nigra'. ~

Por. też czes. *bzoví*, *bezoví* coll. n. 'Sambucus nigra', słe. *bezgǫ̑vje* 'krzaki bzu czarnego', sch. dial. *bàzōvlje* 'zarośla bzu' (RSAN).

Coll. od *bzъ* (zob.), o suf. *-ьje* zob. s. 85—6. *F.S.*

bъzъka płd. 'organ mleczny kobiety i samicy zwierzęcia, pierś, wymię'

~ bułg. *bózka* 'pierś u kobiety, wymię samicy zwierząt', maced. *boska* 'ts.', w RSAN z okolic Prizrenu *bòska* 'dojka zwierząt'. ~

Według V. Georgieva VBE 9—10, BER I 63 prapokrewne ngr. βυζί 'pierś u kobiety; wymię samicy zwierząt', βυζαίνω, βυζάνω 'karmić, dawać ssać, ssać', podstawą byłoby ie. **b(h)uǵ(h)-i-*. Pierwotne verbum iteratywne **byzajǫ* (ze wzdłużeniem samogłoski rdzennej) > bułg. dial. *búzája* 'ssać', wtórnie pod wpływem rzeczownika bułg. *bozája* 'ts.'. Odwrotnie z pierwotnym wokalizmem czasownika wtórne nomina: bułg. dial. *búska* 'pierś u kobiety, wymię samicy zwierzęcia', maced. dial. *buska* 'pierś u kobiety; dojka krowy' (RMJ, Małecki SW). I rekonstrukcja, i objaśnienie niepewne. *F.S.*

by dial. płn. i słe. spójnik hipotaktyczny wprowadzający zdania przede wszystkim celowe, dopełnieniowe, warunkowe

~ pol. *by* (dziś wypierane przez *aby, żeby*) wprowadza zdania celowe, skutkowe, dopełnieniowe od XIV—XV w. (też dial.), przestarz. i dial. w zdaniach warunkowych 'gdyby, jeżeliby, jeśliby' (w tej funkcji od XIV w.), stpol. w znacznie szerszym użyciu, np. także w zdaniach podmiotowych, przydawkowych, przyzwalających (dziś w tych funkcjach przestarz.), dziś także w funkcji partykuły uwydatniającej życzenie 'niech, oby' (od XIV w.), od XVI w. także jako adv. używane głównie przy porównaniu wyrażającym podobieństwo (SJP PAN, SP XVI IBL), czes. *by* (*bych, bys, bychom, byste*) wprowadza zdania celowe (książkowe i przestarz., Havránek — Jedlička ČM 384), przestarz. w zdaniach warunkowych 'gdyby; choćby, chociażby' (SSJČ) od XIV w., w stczes. w szerszym użyciu, też wprowadza zdania dopełnieniowe (Bauer Vývoj 175), sła. poet. *by* wprowadza zdania celowe (SSJ);

słe. *bi* wprowadza zdania warunkowe 'jeśliby' (Maretić Rad JAZU LXXXVI 107, 111, Bednarczuk PSS 1963, 171);

ros. dial. *бы* wprowadza zdania celowe i dopełnieniowe, zach., płd., ołonieckie w funkcji adv. przy porównaniu 'jak, jak gdyby, niby' (SRNG), ukr. dial. *би* wprowadza zdania celowe (Hrinč.), brus. stare XVI—XVII w. *бы* 'ts.' (Karskij Belorusy 2—3, 488). ~

Pierwotna partykuła conditionalu (zob. *bimь*) występująca jako enklityka przy part. praet. na *-lъ* w asyndetonie zdań dopełnieniowych wysuwa się na początek zdania i tam zaczyna pełnić funkcję spójnika (por. pol. *jeśli*).

Klemensiewicz GHJP 454, Bauer Vývoj 146—7, Sławski SE I 52.

T.Sz. — F.S.

byčati *byčǫ* : zach. **bykati** *bykajǫ* 'wydawać niski, przeciągły głos, ryczeć; brzęczeć'

byčati: ~ pol. XVI w. *byczeć* 'ryczeć', dial. *wół byczy* 'ryczy' (Karłowicz SGP: Lubelskie), dłuż. dawne i dial. *bycaś -cym* 'płakać, beczeć, o dzieciach', w XVII w. 'dźwięczeć w uszach', dial. 'brzęczeć' (Fasske Vetschau);

bułg. dial. *búča ce* 'być napuszonym, nadętym' (BER I 47);

ros. *бычáть* 'brzęczeć, o pszczole' (Kořínek Studie 136). ~

bykati: ~ stpol. XV w. 3 sg. *byka* 'ryczy', stczes. *býkati* 'pokrzykiwać na kogoś, ryczeć', u Jungmanna *byknouti* 'ryknąć'. ~

Por. sła. *bykovať* 'ryczeć' (Kálal).

Dźwkn. Z wokalizmem *-ū-* do *bukati* : *bučati*, o budowie zob. s. 49—50. Najbliżej stoi lit. *būkauti* 'ryczeć, o bydle' (LKŽod.). W kilku językach słow. pojawiają się też denominalne *byčiti, bykovati* (< *bykъ*): pol. dawne *byczyć* 'ćwiczyć

bykowcem; coire' (L.), dial. *byczyć się* 'przejawiać popęd płciowy, o krowie' (Kucała PSM, AJK IV m. 174, cz. II 130), *bykować* 'coire', *bykować się* 'przejawiać popęd płciowy, o krowie; łajdaczyć się' (Sychta SK, AJK l. c.), sch. *bikòvati bìkujēm* 'zachowywać się jak byk, szaleć' (Vuk, RSAN), *bikòvati se* : *bíčiti (se) bîčīm (se)* 'szaleć, popisywać się siłą' (RSAN), bułg. dial. *бúкам* 'powalać, obalać, wywracać' (BER I 47), *бúча* 'uderzać, powalać, wywracać; wbijać' (BER I 51), ros. *бычúться -чýся -чúшься* 'być ponurym, posępnym', dial. *бычиться* : *бычúться* 'długo być niecielną, o krowie', *быкáться* 'bóść się', *быковáть -кýет* 'przejawiać popęd płciowy, o krowie' (SRNG), ukr. dial. *бичúтися -чýся* 'ts.' (Hrinčenko). *R.L. — W.B.*

byčę, byčьcь zob. **bykъ**

byčьjь *byčьja byčьje* : **bykovъ** *bykova bykovo* adi. poss. do *bykъ*: 'taureus'

byčьjь: ~ pol. od XVI w. *byczy*, głuż. *byči*, czes. *býčí*, sła. *býči*;

słe. *bîčji*, sch. *bíčjī* : *bìčjī*, *bíčijī* : *bìčijī*;

strus. XI w. **бычии**, ros. *бúчий*, ukr. *бúчий*. ~

bykovъ: ~ stpol. XV—XVI w. *bykowy*, dial. sli. *bïk*ovï* (Lorentz PW), dłuż. *bykowy*, głuż. *bykowy*, stczes. *býkový*;

słe. *bíkov*, sch. *bíkov* (RSAN; RJAZ tylko z Belostenca), bułg. *бúков* (BER I 47);

ros. dial. *быкóвый* (SRNG). ~

Por. synonimiczne wsch.słow. *byčęt'ъ*: ros. *бычáчий*, ukr. *бичáчий*, brus. *бычáчы*.

Od *bykъ*. *W.B. — F.S.*

byčьkъ zob. **bykъ**

bydliti *bydl'ǫ* dial. zach. 'mieszkać, zamieszkiwać'

~ stpol. *bydlić bydlę* 'mieszkać, zamieszkiwać; przebywać, żyć' w XIV—XV w. bardzo częste, w XVI w. rzadkie i wychodzące z użycia, dłuż. *bydliś bydlim* 'mieszkać, zamieszkiwać', głuż. *bydlić* 'ts.', czes. *bydliti bydlím* 'ts.', stczes. od XIV w. *bydliti bydl'u* 'ts.', też 'żyć'. ~

Por. sła. *bydliet'* 'mieszkać, zamieszkiwać' (tylko u Kálala).

Derywat od *bydlo*, o budowie zob. s. 57. *W.F.*

bydlo dial. zach. 'miejsce pobytu, miejsce zamieszkania'

~ pol. *bydło* 'zwierzęta domowe, przeważnie krowy, woły, owce, pecus' od XIV w., też dial. np. kasz.-sli. 'ts.' (Lorentz PW, Sychta SK), stpol. też 'posiadłość', 'żywot, vita' (Słownik stpol., por. Basaj — Siatkowski RKJŁ X 72; o rozwoju znaczeniowym w pol. zob. np. Brückner SE 52, Sławski SE I 52), dłuż. *bydło* 'mieszkanie', głuż. *bydło* 'ts.', czes. od XIV w. *bydlo* 'byt, życie, utrzymanie', przestarz. 'mieszkanie, domek', stczes. też 'miejsce pobytu, przebywanie', sła. *bydlo* 'mieszkanie, siedziba, dom', u Kálala także 'majątek'. ~

Wsch.słow. z pol.: ros. prowinc. płd. i zach. *бúдло* 'pecus' (wg Šanskiego ES 243 przejęte z pol. za pośrednictwem ukr.-brus.; por. Trubačev NDŽ 103), ukr. *бúдло* 'ts.' od XV w. (też rzadko dial., zob. Stieber AJŁemk. m. 87—8), brus. pot. *бúдла* 'pecus' (o zasięgu w dial. DABM m. 293).

Od *byti*, o suf. *-dlo* zob. s. 113—4. Najbliższe odpowiedniki: lit. *būklà* 'mieszkanie, miejsce pobytu', *būklė* też 'istnienie, byt' (Kurschat Thesaurus, w LKŽod. *bū́klė*, *bū́kla*), u Trautmanna BSW 41 też dawne *būklas* 'cubile, latebrae ferarum', gr. φύτλᾱ 'ród, pokolenie; natura', stsas. *bôdlôs* m. pl. 'dom i podwórze, sprzęty', stind. *bhavítram* n. 'cały świat'.

Rozwój znaczeniowy 'przebywanie, życie' > 'miejsce, gdzie się przebywa' > 'mieszkanie, byt' > 'posiadłość, majątek' > 'zwierzęta domowe', inaczej Mátl Studie Trávníček 1958, 319, dopatrujący się w wyrazie zach.słow. dwóch różnych jednostek leksykalnych opartych na różnych znaczeniach podstawowego *byti*. O wyrazach oznaczających 'majątek' i 'bydło' w słow. zob. Konnova Mat. i issled. po obščeslav. atlasu 1968, 32—70.

Meillet RS II 63—4, Trautmann BSW 41, Vasmer REW I 157, Rozwadowski Sem. 81, Doroszewski PF XIV 50—1, Mayrhofer KEWA II 488, Sławski SE I 52, Frisk GEW II 1054. *W.F. — T.Sz.*

bygati zob. **bъgati**

bykati zob. **byčati**

bykovъ zob. **byčьjь**

bykъ *byka* 'samiec krowy, buhaj, samiec większych zwierząt parzystokopytnych, taurus, bos', dem. **byčьkъ** *byčьka*, **byčę** *byčęte*, płd. **byčьcь** *byčьca*

~ pol. od XIV w. *byk -ka*, powszechne w gwarach (o zasięgu zob. MAGP IX m. 430, cz. II 77—82, AJPP m. 183, Dejna AGK m. 463, AJK II m. 67, cz. II 76, VI cz. II 80), dial. też 'wół' (MAGP IX cz. II 81—2, AJPP m. 184, Dejna AGK m. 783), dłuż. *byk -ka*, głuż. *byk -ka* (o zasięgu w gwarach zob. Sorb. Sprachatlas II m. 5), czes. *býk -ka*, sła. *býk -ka*;

słe. *bìk bíka*, sch. od XIV—XV w. *bîk bíka* : *bìka*, bułg. *бик*, *бикъ́т*, stbułg. 1073 r. **бꙑкъ** (BER I 47), maced. *бик*, dial. *bikò*, *bìkut* (Małecki SW);

strus. od XI w. **бꙑкъ**, ros. *бык быка́* (o występowaniu wyrazu w śrrus. zob. Kotkov Očerki 107—8), dial. 'wół; jeleń samiec; niedźwiedź samiec' (SRNG), ukr. *бик бика́* (u Hrinčenki *бик би́ка*), też dial. Stieber AJŁemk. m. 85, brus. *бык быка́*, o zasięgu w gwarach zob. DABM m. 290. ~

Z fonetycznym rozwojem *-y-* > *-u-*: dłuż. *buk* 'byk, buhaj'.

Z płd.słow.: arum. *bic*, *bică* 'byk' (Papahagi DDA 205), węg. *bika* 'ts.', ngr. μπίκας 'ts.' (Skok ER I 95).

W poszczególnych językach pojawiły się liczne nazwy przedmiotów, narzędzi (jak często u nazw zwierząt, por. *kozьlъ*, *koza*, *koń*, *kobyla*), np. pol. dial. kasz. *byk* 'połączenie nosów sań' (MAGP II m. 53, cz. II 15, AJK VI cz. II 80), 'drążek, do którego przymocowuje się skrzydło niewodu; wałek przy krosnach' (Sychta SK), czes. dial. moraw. *byk* 'ręczne urządzenie do czyszczenia zboża' (Bartoš DSM), ros. *бык* 'filar mostowy', dial. 'gruba żerdź w jazie; poprzeczny kij w skrzydle niewodu' (SRNG), ukr. *бикú* pl. 'filar mostowy', dial. *бык* 'rodzaj trójnogu do podnoszenia kamienia młyńskiego' (Hrinčenko).

Dem. 1. ***byčьkъ***: pol. od XV w. *byczek -czka*, dłuż. *byck*, głuż. *byčk*, czes. *býček -čka*, sła. *býček -čka*; słe. *bîček -čka*; ros. *бычóк -чкá*, ukr. *бичóк -чкá*, brus. *бычóк -чкá*;

2. ***byčьcь***: słe. *bîčec -čca*, bułg. *бúчец* (Gerov);

3. ***byčę***: stpol. XVI w. *byczę*, czes. *býče -čete* (już stczes.), sła. dial. *býča*; sch. *bíče -četa* (RSAN), bułg. *бичé* (BER I 47), maced. *биче*; ros. dial. *бы́ча* (SRNG), ukr. *бичá -чáти*.

Z wokalizmem *-ъ-* (zob. *bъčela*): słe. dial. *bàk báka* 'baran' (Plet.), sch. od XVI w. *bȁk bȁka* : *bȁka* 'byk, taurus'.

Z pierwotnego **būkos*, nomen agentis do *bykati*, *bukati*, podstawowe znaczenie 'ryczący'. O budowie zob. s. 58—9. Dokładny odpowiednik formalny: lit. *bū̃kas* 'bąk, Botaurus stellaris' (por. *bǫkъ* w stosunku do należącego do

tej samej rodziny *bǫkati*). Wyraz litewski ma na gruncie słow. również dokładny odpowiednik znaczeniowy: sch. *vodènī bîk* 'Botaurus stellaris', maced. *воден бик* 'ts.'.

Dawniej dopatrywano się bezpodstawnie (zob. Mladenov RES IV 194—8) pochodzenia turko-tatarskiego.

Berneker SEW I 112, Boranić OR 72, Kořínek Studie 134—6, Endzelin LP I 3, Vasmer REW I 158, Sadnik — Aitzetmüller VWSS 3, 193—4, Skok ER I 95. *R.L. — W.F. — W.B. — F.S.*

bylica dial. płn. 'roślina, ziele, zwłaszcza Artemisia vulgaris', dial. wsch. i płd. 'to, co było, zdarzenie przeszłe'

~ pol. od XIII w. *bylica* 'Artemisia vulgaris' (też dial. np. kasz.-słi. 'ts.', Lorentz PW, Sychta SK), stpol. XV—XVI w. 'ts.', 'wrotycz, Tanaceum vulgare', w XV w. *wielika bylica* 'Chrysanthemum Parthenium', w NO *Bylica* notowane od r. 1426 (SSNO), dłuż. *bylica* 'Artemisia', głuż. z wtórnymi wykolejeniami fonetycznymi *bulica, balica* 'ts.' (Pfuhl, Zeman);

bułg. dial. *небúлица* 'bajka, fikcja, fantazja' (SbNU XXXI 305: Tetewen);

ros. dial. w różnych nazwach bot. np. *бы́лица* 'złocień polny, Chrysanthemum segetum', 'rumian, Anthemis', *былúца* 'złocień właściwy, Leucanthemum vulgare' : 'zdarzenie rzeczywiste, prawda', 'opowiadanie prawdziwe, nie wymyślone', 'ludowa pieśń epicka, bylina' (por. też *былúца* 'czarodziejka, czarownica', Dal, SRNG), ukr. *билúця* 'opowiadanie o rzeczywistym zdarzeniu, które miało miejsce w przeszłości', dial. 'źdźbło trawy', dawne od XVII w. *byłyća* 'Artemisia vulgaris' (Makowiecki Sł. bot. 41, Tymčenko). ~

W płd.słow. wyjątkowe. Sch. książkowe *bilìca* 'chryzantema' (np. Benešić, Simonović Bot. reč. 120) to pożyczka książkowa z płn.-słow.

Dem. od *bylь*, o suf. *-ica* zob. s. 98—9. Por. np. stpol. *czarnobyl*, czes. *černobýl*, stczes. *črnobýl*, ukr. *чорнóбиль* 'Artemisia'. Ważna roślina lecznicza, wg Crescencjusza r. 1549 s. 271 *Bylicę* niektorzy zową matką zielną dla jej wielkiej mocy.

Machek ČSR 249, Budziszewska SPŻ 217. *W.F. — T.Sz.*

bylina dial. płn. 'roślina, zioło, ziele', 'roślina bylica, Artemisia'; dial. wsch. też 'to, co było, zdarzenie przeszłe'

~ pol. *bylina* 'roślina trwała; łodyga, źdźbło' (u L. z Syreniusza pocz. XVII w. *bylinka* 'łodyżka'), dial. 'Artemisia vulgaris', *byliny* pl. 'nać ziemniaczana' (Karłowicz SGP), jako NO *Bylina* od r. 1391 (SSNO), czes. od XV w. *bylina* 'roślina, ziele', sła. *bylina* 'roślina, zioło, ziele';

strus. **былина** 'to, co było; wydarzenie rzeczywiste' (tylko w Słowie o pułku Igora i w Zadonščynie, Srezn.), ros. *былúна* przestarz. i prowinc. 'źdźbło trawy, trawka' : 'ruski epos ludowy, pieśń epicka', dial. *былúна* 'prawdziwe zdarzenie przeszłe' : *бы́лина* bot. np. 'bylica polna, Artemisia campestris', 'Cassandra Calyculata', 'Scoparia' (SRNG), ukr. *билúна* 'źdźbło trawy, trawka', dial. *byłyna* 'Artemisia' (Makowiecki Sł. bot. 41), brus. *былíна* 'źdźbło trawy, trawka'. ~

Na płd. z czes.: słe. *bilína* 'roślina', sch. *bilìna, bìlina, biljìna* 'roślina, ziele' (RSAN).

Od *bylь* z suf. *-ina*, o budowie zob. s. 120—3. *W.F. — T.Sz.*

bylъ *byla bylo* partic. praet. act. 'ten, który istniał'

~ pol. *był była było* od XIV w., połab. *bål bålə*, dłuż., głuż. *był była było*, czes. *byl byla bylo*, sła. *bol bola bolo* (< **bel* < **byl*, Stanislav DSJ II 443);

słe. *bíl bilà biló* : *bilò* (SSKJ; wg Pleteršnika *bîł*), sch. *bìo bíla bílo* (noto-

wane już w XIII w. w formie *byľь*), scs. **бꙑлъ бꙑла бꙑло**, bułg. *бил билá билó*, maced. *бил била било* (o nowych funkcjach w bułg. i maced. zob. np. Andrejčin Osnovna bъlg. gramatika 267—73, Koneski Gramatika na maked. liter. jazik 473, 478—80);

strus. **бꙑлъ бꙑла бꙑло**, ros. *был былá бы́ло* (tak też dial., SRNG; por. Sobolevskij Lekcii 243; o akcencie Kiparsky Wortakzent 335), ukr. *був булá булó* (o *-u-* zob. Sobolevskij l. c. 102), brus. *быў былá былó*. ~

W znaczeniu adi.: pol. *były* 'ten który był', stpol. XV w. *były* 'odbyty, ten który był, actus, qui fuit', czes. rzadkie *bylý* 'przeszły, miniony, dawny', stczes. *bylý* 'ten który był, rzeczywisty, istotny' (Gebauer Sl., Jungmann);

ros. *былóй* 'przeszły, miniony; dawny', jako subst. *былóе* 'przeszłość', por. dial. *былó* 'nazwa pieśni, bajek, bylin', ukr. prowinc. *бу́лий* 'dawny, miniony' (URS, Hrinč.), brus. *былы* 'przeszły, miniony, dawny, poprzedni'.

Stąd w dial. pol. i ros. paralelna niezależna innowacja *byľьnъ* (z suf. *-ьnъ*): pol. dial. kasz. *bylny* 'mądry; dobry; silny; dzielny' (AJK I m. 5, cz. II 43), ros. dial. *былинóй -нáя -нóе* 'rzeczywisty, prawdziwy; mogący przynieść korzyść, potrzebny' (SRNG).

Do *byti*. Pokorny IEW 146 rekonstruuje już ie. **bhū-lo-*, por. gr. φῡλή 'plemię, szczep, ród; rodzaj gatunek'.

Benerker SEW I 112, Vasmer REW I 158. *T.Sz.*

byľь f. 'roślina, ziele, trawa', dial. też 'to, co się stało, co było'

~ stpol. rzadkie *byl* f. 'łodyga kwiatu, rośliny' XV—XVI w. (dziś dial., Karłowicz SGP: Podhale), 'roślina, ziele' XVI w., czes. przestarz. *býl* m. 'chwast', stczes. od XIV w. 'roślina, ziele', dial. moraw. *byl'* f. 'łodyga rośliny' (Bartoš DSM), sła. *byľ* f. 'łodyga, źdźbło';

sże. *bíl* f. 'źdźbło' (wg SSKJ *bíl*), 'zioło', dawne 'drzazga', sch. dawne *bîlj* f. 'veritas, verum, prawda, rzeczywistość', cs. **бꙑль** f. 'roślina, trawa' (SJS);

strus. **бꙑль** f. od XI w. 'trawa, ziele, herba' (zarówno o roślinach dziko rosnących jak i jadalnych), ros. *быль* f. 'to, co było, przeszłość' (przestarz.), 'zdarzenie rzeczywiste' : dial. *быль* f. 'źdźbło trawy, trawka' (SRNG), ukr. dial. *биль* f. 'zdarzenie, wydarzenie, historia' (Żel.) : w nazwach bot. *čornyj bil* i w compositach np. *černobyl, čornobył* 'Artemisia vulgaris' (Makowiecki Sł. bot. 41), brus. *быль* f. 'to, co było, przeszłość', 'zdarzenie rzeczywiste'. ~

Por. 1. deminutivum z suf. *-ьka byľьka*: sła. *byľ'ka* 'źdźbło, łodyga', sże. *bîlka* 'ździebełko, źdźbło trawy', 'trzaska, drzazga', sch. *bîljka* 'ziele, roślina, herba, planta' od XVI w. (u Vuka 'źdźbło, calamus'), bułg. *бúлка* 'zioło lecznicze', śrbułg. **бꙑлка** 'zioło, trawa' (BER 48), maced. *билка* 'zioło lecznicze', ros. dial. *бы́лка* 'trawka; trawa, ziele; źdźbło trawy, rośliny trawiastej; gałązka', też w nazwach bot., np. 'Rumex acetosa' (SRNG), ukr. dial. *бúлька* 'nać ziemniaczana' (Hrinč.);

2. sła. dial. *byl'a* 'łodyga, źdźbło', sże. *bíla* 'źdźbło' od XVI w. (Megiser 1592), 'liście dyni'.

Derywat od *byľь*, z suf. *-ъ* (por. sch. wyjątkowe *bîlo zelje* 'Artemisia vulgaris', Simonović Bot. reč. 50 z Šuleka; też sże. *bílọ* n. 'źdźbło', ros. dial. *былó* 'nazwa pieśni, baśni, bylin', ukr. dial. *билó* 'źdźbło rośliny, konopi; badyl kukurydzy', Hrinč.). Znaczenia 'roślina, ziele' nawiązują do pierwotnego znaczenia *byti* 'róść, dojrzewać', por. należące do naszej rodziny gr. φυτόν 'roślina; szczep, pęd, zraz', 'potomek, latorośl', 'stworzenie, istota' : φύομαι 'wyrastać, rosnąć'. *W.F. — T.Sz. — F.S.*

bylьje n. coll. 'rośliny, trawy, zioła, herbae'

~ stpol. od XV w. *byle* n. 'ziele, trawa, herba', 'krzaki kolczaste', wyjątkowo w XVI w. 'zielsko, chwast' (SP XVI IBL: 1 przykład), u L. jeszcze z XVII w. 'podkrzewie, roślina pośrednia między zielem a krzewem', 'łodyga', czes. *býlí, bejlí* n. 'chwast', stczes. *býlé* n. XIV w. 'legumen', 'roślina, krzew', dial. *byjlí* 'nać ziemniaczana' (Hruška DSCh), sła. *býlie* n. coll. 'rośliny, zioła';

sże. *bîlje* n. coll. 'rośliny, zioła' (w SSKJ *bílje* 'ts.'), 'źdźbła', 'liście i łodygi roślin polnych używane np. jako karma dla świń' (też dial.), sch. *bîlje* n. coll. 'zioła, rośliny, herbae' od XIV w., scs. **бъıлиѥ** Supr. 'rośliny, trawy, zioła, herbae' (np. rośliny lecznicze, SJS), cs. **бъıлиѥ** 'istota, byt', bułg. ludowe *биле* n. coll. 'zioła' (też dial. np. rodopskie 'ts.', 'rodzaj rośliny, której używa się przy wypieku ciasta „banicy"', BDial. II 129), jako nazwy konkretnych roślin w dial., np. 'Atropa belladonna; Hyoscyamus niger' (BER 47), por. także *рибе би́ле, мише би́ле* 'rośliny używane do trucia ryb, myszy' (Gerov), śrbułg. XIV w. **бъıлїє** (BER 47), maced. *билје* n. 'zioła, rośliny', w nazwach bot. 'Atropa belladonna; Polypodium vulgare', dial. *bíli* n. 'trawa', *bźli* n. 'ziele' (Małecki SW);

strus. **бъıлиѥ** n. coll. 'ziele, trawa, chwast, herba' (także na oznaczenie 'dziko rosnących roślin jadalnych' i 'roślin trujących'), 'lekarstwo' (Slovarь DRJ, Prob.), ros. przestarz. *быльё* n. coll. 'trawa', dial. *быльё* 'jakaś roślina', coll. 'zachwaszczona zeszłoroczna trawa', 'suche zeszłoroczne źdźbła; sucha trawa' (SRNG), ukr. przestarz. i dial. *би́лля* n. coll. 'trawa', brus. *былле́* n. coll. 'ts.', 'burzan, zielsko', dial. *бы́лле* 'nagie łodygi', 'słoma, źdźbło', 'rodzaj chwastu z łodygami' (Nosovič), *бы́лле* 'nać ziemniaczana' (DABM m. 281). ~

Coll. od *byl*ь, o budowie zob. s. 85—6. Trubačev ESSJ 43 wyprowadzał wyraz z ie. **bhŭ-l-i̯o-m* w nawiązaniu do gr. φύλλον 'liść', łac. *folium* 'ts.' Nie widać podstaw. *W.F. — T.Sz.— F.S.*

byrati *byrajǫ* 'rzucać, ciskać; starać się coś poznać, doświadczać, szukać; błądzić'

~ dłuż. *byraś -ram* 'rzucać, ciskać', głuż. *byrać -ram* 'ts.' (Pfuhl w uzupełn., oznaczone jako dłuż.), dial. *byrnyć* 'rzucić, cisnąć (Michalk Neustadt 423);

sch. dial. od XVI w. *bȉrati -rām* 'starać się coś poznać i zrozumieć, próbować, doświadczać, zajmować się czymś', 'tresować, o koniu' (Vuk), 'zadesiti, snaći' (RSAN), cs. **бъıрати -раѭ** 'błądzić, errare';

strus. XIV w. **бъıрати -раю** 'błądzić, wałęsać się'. ~

Por. ros. dial. *быри́ть -рúт* 'płynąć szybko, z hałasem, szemrać na płytkim i kamienistym miejscu, o wodzie, płynąć tworząc fale, o rybie' (SRNG), *бы́ркать -каю -каешь* 'rzucać; mieszać się' (SRNG), może też bułg. dial. *бúркам* 'szukać' (BER I 49);

tu może też wtórne substantiva: ros. dial *бырь -рú* 'wartki nurt rzeki, potoku; wir powietrzny; miejsce w pożarze, gdzie ogień jest najsilniejszy' (SRNG; Bezlaj SRL V—VII 130 łączy z *virъ*), ukr. *бúрса* 'silny wiatr, wicher, huragan; epilepsja' (Hrinčenko).

Zarówno etymologia, jak i związek poszczególnych odpowiedników niepewny. Przyjmuje się związek z *buriti*. Może pierwotne iterat. do nie zaświadczonego **bъre-* (zob. *buriti* 1.). Pierwotne znaczenie byłoby 'rzucać, ciskać, powodując hałas', stąd wtórne 'szukać, doświadczać, starać się coś poznać' : 'błądzić' (por. podobny rozwój znaczeniowy *bȩkati*).

Berneker SEW I 113, Meillet RS II 64—5, Iljinskij RFV 63, 325—6.

Smalь-Stocьkyj Sl V 20, Prymityvnyj slovotvir 145, Rudnyćkyj ED I 124, Skok ER I 155 s. v. *bìran*. *K.P. — W.B.*

byrъ! interi. zawołanie na zwierzęta, ptactwo domowe, zwłaszcza na owce ~ pol. dial. *byr byr*!, *byruś*! wołanie na owce (Małecki — Nitsch AJPP m. 159), *byra*!, *byry*! odganianie owiec (ib. m. 160), *bir bir*! wołanie na psy (Karłowicz SGP), dłuż. *byr*! : *brr*! zawołanie do zatrzymywania zwierząt pociągowych, głuż. *byr*! : *brr*! 'ts.' (Pfuhl);

słe. dial. *bîri*!, *biri biri*! zawołanie na kaczki (Plet.), sch. *bȉr*! : *bîr*! : *bȉri*! : *bìri*! : *bìro*! (częściej *bȉri-bȉri*!, *bìri-bìri*!) okrzyk wabiący indyki, gęsi, kaczki, *bȉri*! : *bȉre*! okrzyk odpędzający psa, *bȉr*! : *bîr*! okrzyk uspokajający owce (RSAN), bułg. dial. *бúpu-бúpu-бúpu*! okrzyk odpędzający kaczki (Stojkov Banat);

ros. dial. *быр-быр*!, *бырь-бырь*! zawołanie na owce, *быр-быр*!, *бы́ри-бы́ри*!, *бы́ря-бы́ря*! okrzyk wabiący indyki, kurczęta, *бы́ря-бы́ря*! zawołanie na byka (SRNG), ukr. dial. *бир*!, *бирр*!, *бúря*! odpędzanie owiec, *бир-бир*!, *бирь-бирь*!, *бир-бúрка*!, *бирцá-бирцá*! wołanie na owce (Hrinčenko, Slav. Leks. 76, Leks. Bjul. II 73, VI 23), *бирúк-бирúк*! wołanie na indyki (Leks. Bjul. VI 9). ~

Por. wtórne verba: dłuż. *byraś -ram* 'wołać *byr*! w celu zatrzymania zwierząt pociągowych', głuż. *byrać -ram* : *byrrać* 'grzechotać, wymawiać *r* grzechocząc' (Pfuhl), *byrnjeć* 'huczeć'; ukr. *бúркати -каю -каєш* 'zwoływać owce' (Hrinčenko).

Na interi. jak zwykle oparte nazwy odpowiednich zwierząt: pol. dial. na Podkarpaciu *birka* : *bierka* : *berka* : *byrka* 'gatunek owiec (zwłaszcza o krótkiej, krętej wełnie)' (Karłowicz SGP, Małecki — Nitsch AJPP m. 158), czes. dial. moraw. *bira* : *birka* 'odmiana owcy, o krótkiej i gęstej wełnie' (Bartoš DSM), sła. *birka* 'ts.', u Kálala też *bira* 'ts.'; słe. dial. *bíra* 'kaczka', *bîrka* prekmurskie 'owca', 'siwa kozica' (Plet.), sch. dial. *bìra* 'indyczka', *bîrka* 'ts.; gęś', też 'owca o krótkiej kędzierzawej wełnie' (u Vuka z Baczki), *birica* 'gęś' (RSAN); ros. dial. *бúрка* 'owca, jagnię; owcza skóra' (SRNG), ukr. dial. *бúрка* : *бúрька* 'ts.' (Hrinčenko, Slav. Leks. 76), dziec. *бúря* 'owca'.

Ze słow.: węg. *birka* 'owca' (Kniezsa MNSJ I 1, 92—3), stąd jednak mogą pochodzić niektóre odpowiedniki słow. języków bliskich terytorialnie, np. sła. *birka*, słe. dial. prekmurskie *bîrka*, sch. dial. w Baczce *bîrka*.

Dźwkn. Podobne dźwiękowo wyrazy występują także w innych językach, np. lit. *bùrė* : *bùrė* : *burì burì* : *bùr bùr* zawołanie na owce, *bùrė* w języku dziecinnym też 'owca', *bir*! : *birrr*! okrzyk przy popędzaniu świni (Fraenkel LEW 65, Kurschat Thesaurus), łot. *bir*! interi. na oznaczenie dźwięków przy sypaniu, rozsypywaniu, spadaniu, rum. *băr* (*běr*), *bîr* (*bir*) wołanie na owce, niem. *burr*!, *br*!, *brr*!, *buri*! okrzyk zatrzymujący konia.

Schwenter PII 41—2, Fraenkel LP II 109 i LEW I 65, Moszyński KLS² I 133, Machek ES² 54, Rudnyćkyj ED I 124. *W.B. — F.S.*

bystrě zob. **bystro**

bystrěnъ adi. 'szybko, wartko płynący, rwący, o wodzie'

Sam przymiotnik nie zachowany. Z substantywizacją: czes. *Bystřany* pl. NM (wg Profousa MJČ I 259 pierwotnie nazwa ludzi mieszkających nad rzeką Bystrą);

ros. *Быстряна* NW.

Por. pol. *Bystrzanów* NM (stąd *Bystrzanowice* NM, w XV w. NO *Bystrzanowski*).

Na istnienie takiego adi. wskazują także wtórne substantiva:

z suf. *-jь*: czes. poetyckie *bystřeň -ně* f. 'wartki potok górski', stczes. XV w. *bystřen -ni* albo *bystřeně -ně* f. albo *bystřěnie* n. 'rwący potok'; ros. dial. *бы́стрень -ни* 'prąd, nurt rzeki' (SRNG), ukr. *бы́стрень -нья* m. 'rwący potok górski', *бистрíнь -ня* : *-ню* 'ts.', *бистрíнь -нí* : *бы́стрінь* 'silny nurt, rwący prąd wody' (Jurkowski MS PAN 22, s. 22 i 44);

z suf. *-ъka*: pol. *Bystrzanka* NW; ros. dial. *быстря́нка* 'szybki nurt rzeki; ryba ukleja, Alburnus' (SRNG), *Быстренка* : *Быстря́нка* NW (WRG I 244 i 247), ukr. *бистря́нка* 'rwąca i głęboka rzeczka; ryba Alburnus';

z innymi suf.: sch. *bistrènjāk -áka* 'owad wodny Helmis Maugéi', dial. *bistrènjača* 'rodzaj potrawy' (RSAN).

Do *bystrъ*. *W.B.*

bystrica 'wartki, rwący potok, wartko płynąca rzeka'

~ pol. *bystrzyca* 'miejsce wartkiego, szybkiego prądu na rzece lub potoku', *Bystrzyca* liczne NW i NM, głuż. *bystrica* 'potok górski' (Jakubaš), czes. książkowe *bystřice* 'wartki potok górski', *Bystřice* liczne NW i NM (od XIII w.), sła. rzadkie *bystrica* 'wartki potok górski', *Bystrica* NW;

słe. *bîstrica* 'potok, górski potok; przezroczysta, czysta woda' (SSKJ), u Plet. też 'strumyk z czystą, przezroczystą wodą', *Bistrica* liczne NW i NM (Bezlaj SVI), sch. *bìstrica* 'czysta woda lub wódka; miejsce w rzece, gdzie woda jest czysta; czystość, przezroczystość', dial. 'przezroczysta skóra; rodzaj tkaniny; gatunek śliwy' (RSAN), *Bìstrica* : *Bîstrica* NW i NM, bułg. dial. *бистри́ца* 'gatunek śliwy, gatunek czereśni' (BER I 50, Stojkov Banat), *Бистрица* częsta NW;

ros. dial. *бы́стрица* : *быстри́ца* 'szybki prąd w rzece', *Бы́стрица* liczne NW (WRG I 245—6), ukr. dial. *бы́стриця* 'rwący górski potok', *Бистриця* liczne NW. ~

NW *Bystrica* częsta też na terenach niegdyś zamieszkałych przez Słowian, zob. Kronsteiner WslJb XIV 85, Trautmann EOO II 34—5, Vasmer ZslPh VI 147.

Substantywizowane adi. *bystrъ*, o budowie zob. s. 98—9.

Kronsteiner WslJb XIV 83—7. *K.P.* — *W.B.*

bystrina abstractum do *bystrъ*, 'rwący nurt rzeki; wartki, rwący potok'

~ pol. *bystrzyna* 'miejsce bystrego, szybkiego prądu na rzece; wir' (też dial. Śląski SO IX 151), u Słowian nadbałtyckich *Beustrin* (= **Bystrina*) NM (Trautmann EOO II 34—5), czes. *bystřina* 'rwący potok górski', stczes. od XIV w. 'potok; prąd wody', sła. *bystrina* 'rwący potok górski';

słe. *bistrína* 'lotność rozumu, pojętność, ostrość wzroku', książkowe 'czystość, przejrzystość, jasność', przestarz. 'szybki prąd wody', sch. od XVI w. *bistrìna* 'jasność, czystość; czysta, przejrzysta woda; miejsce na rzece, gdzie woda jest przezroczysta; lotność umysłu, pojętność; ostrość, czułość, np. wzroku', wyjątkowe 'prąd morski', cs. **быстрина** 'flumen', bułg. *бистрина́* 'klarowność, jasność, przezroczystość', maced. *бистрина* 'ts.; lotność, pojętność';

strus. **быстрина** 'szybkość, gwałtowność; szybki prąd wody' (Slovarь DRJ, Prob.), ros. *быстрина́* 'szybki prąd wody z wirami; miejsce na rzece, gdzie woda szybko płynie', ukr. *бистрина́* 'ts.' ~

Rozszerzone suf. *-ja*: *bystriña*: pol. dial. *bystrzynia* 'miejsce w rzece, gdzie woda płynie szybszym prądem' (Karłowicz SGP: z okolic Wilna); ukr. dial.

бистриня 'szybki prąd wody; miejsce, gdzie prąd rzeki jest szybki' (Hrinčenko, Żel.), brus. *быстрыня* 'miejsce w rzece, gdzie woda szybko płynie'.

Abstractum do *bystrъ* (o budowie zob. s. 120—3), z wtórną konkretyzacją znaczenia. *K.P. — W.B.*

bystriti *bystrǫ* 'czynić coś szybkim, wartkim, żywym; czynić przezroczystym, czystym, jasnym'

~ pol. dawne *bystrzyć bystrzę* 'czynić bystrym, żywym, inteligentnym; zaostrzać', dial. kasz. *zbəstřəc* 'zaostrzyć', dawne XVI—XVII w. *bystrzyć się* 'przejawiać popęd płciowy, o koniu', XVII w. 'bestwić się', dial. kasz. *bëstřëc są bëstři są* 'pienić się, o morzu; chmurzyć się' (Sychta SK), dłuż. *bytśiś -śim* 'czynić jasnym', *bytśiś se* 'rozjaśniać się, wypogadzać się', czes. *bystřiti -řím* 'przyspieszać; czynić szybkim, pojętnym, przenikliwym; zaostrzać, o słuchu', sła. *bystrit' -rím* 'ts.';

słe. *bístriti bîstrim* (SSKJ *bistríti -rím*) 'ostrzyć, rozwijać zdolność myślenia, wyjaśniać, rozjaśniać', sch. od XVII w. *bìstriti -rīm* 'czynić przezroczystym, klarować, o cieczy; czynić zdolnym do pojmowania, rozumienia, o umyśle, rozumie; wyjaśniać coś, rozprawiać o czymś', *bìstriti se* też 'rozpogadzać się' (również przen.), bułg. *бúстря -ряш* 'czynić coś przezroczystym, rozjaśniać, klarować', maced. *бистри* 'ts.';

ros. *быстри́ть -рю́ -ри́ишь* 'przyspieszać', dial. 'spieszyć' (SRNG), *быстри́ться* 'stawać się szybszym', dial. 'swawolić, baraszkować' (SRNG), ukr. dial. *бистри́ти -рю́ -ри́ш* 'płynąć, szybko, gwałtownie' (Hrinčenko). ~

Por. pol. dawne *bystrzeć* 'bestwić się'.

Od *bystrъ*, o budowie zob. s. 57. *W.B.*

bystro : **bystrě** adv. do *bystrъ*

bystro: ~ pol. od XVI w. *bystro*, czes. dial. *bystro* (SSJČ), sła. *bystro*; słe. *bístro*, sch. od XVI w. *bìstro*, cs. **быстро**, maced. *бистро*; strus. **быстро**, ros. *бúстро*, ukr. *бúстро*,, brus. *бúстра*. ~

bystrě: ~ pol. dawne od XV w. *bystrze*, dłuż. *bytśe*, czes. od XV w. *bystře*; cs. **быстрѣ**. ~

Adverbia do *bystrъ*. *W.B.*

bystrostь : **bystrota** abstractum do *bystrъ*

bystrostь: ~ pol. *bystrość* 'prędkość, szybkość; szybkość orientacji, żywość umysłu; ostrość, czułość, o wzroku, słuchu', od XIV w. 'gwałtowność, pęd (wody); gwałtowność usposobienia lub uczuć', w XVI w. też 'szybki, rwący prąd wody, nurt; pochopność, popędliwość; nieokiełznanie, rozhukanie, o koniu', dial. kasz. *bəstrosc* 'szybkość, szybki bieg; ogniste usposobienie, dzielność' (Lorentz PW), 'sztorm na morzu' (Sychta SK), czes. *bystrost* 'szybkość, prędkość; żywość umysłu, pojętność', stczes. XV w. 'gwałtowny pęd', sła. *bystrosť* 'szybkość, prędkość; żywość umysłu, pojętność';

słe. *bístrôst* 'czystość, przezroczystość; żywość umysłu, lotność, pojętność; ostrość, np. wzroku', sch. od XVII w. *bìstrōst* 'przezroczystość, czystość; żywość umysłu, lotność, pojętność; ostrość, o wzroku', sch.-cs. 'szybkość' (RJAZ), cs. **быстрость** 'żywość umysłu, pojętność' już w ŻM (SJS);

strus. **быстрость** 'szybkość, prędkość; szybki nurt wody; żywość umysłu, pojętność', ros. dial. *бúстрость* 'szybkość, prędkość' (SRNG), ukr. *бúстрість -рості* 'szybkość, prędkość, żwawość; lotność umysłu'. ~

Por. dłuż. *bytśnosć* 'jasność, blask'.

bystrota: ~ czes. rzadkie *bystrota* 'szybkość, prędkość; żywość umysłu, pojętność' (Přír. slov.), sła. przestarz. *bystrota* 'ts.';

słe. rzadkie *bistróta* 'lotność, pojętność', u Plet. też 'szybkość, np. wody; czystość, przejrzystość', sch. *bistròta* 'czystość, przejrzystość; pogoda ducha', sch.-cs. w XIV w. 'szybkość' (też w XIX w. u Njegoša, zapewne z ros.), cs. **быстрота** 'żywość, żwawość' (SJS), bułg. *бистрота́* 'przezroczystość, klarowność, jasność', maced. *бистрота* 'ts.';

strus. XI w. **быстрота** 'szybkość, prędkość' (Srezn. III 28), ros. *быстрота́* 'szybkość, prędkość, gwałtowność; ruchliwość; lotność, pojętność', 'szybki prąd rzeczny' (też dial. SRNG), ukr. *бистрота́* 'szybkość; lotność, pojętność' (Kuzela — Rudnyćkyj). ~

Por. z rozszerzeniem suf. *-ja*: słe. dial. *bistrộča* 'czystość, przezroczystość; lotność, pojętność', sch. *bistròća* 'czystość, przezroczystość', przestarz. 'pogoda; szybkość'.

Abstracta do *bystrъ*. *W.B*

bystrota zob. **bystrostь**

bystrъ *bystra bystro* 'szybko, wartko płynący, rwący, o wodzie; szybki, prędki, żwawy', 'szybko pojmujący, lotny, sprytny', 'przezroczysty, czysty, o wodzie' ~ pol. *bystry* 'poruszający się szybko, szybko się odbywający, prędki, ruchliwy; pojętny, orientujący się szybko, sprytny, zdolny', 'wrażliwy na bodźce zewnętrzne, ostry, o zmysłach', w znaczeniu 'gwałtowny, szybko płynący' od XV w., w XVI w. też 'zapalczywy, niepohamowany; żywotny, pełen sił witalnych', dial. także 'zuchowaty, dzielny, o człowieku; ostry, o mrozie' (Karłowicz SGP), *bystry* : *wystry* 'szybki; pojętny, rozumny', też 'jasny, jaskrawy, o kolorze, niebie; ładny, kolorowy, różnobarwny' (dial. wlkopol. *bestry*, kasz. *bästrï* 'różnokolorowy, pstry' z pomieszania *bystrъ* i *pьstrъ*), *Bystry*, *Bystra*, *Bystre* liczne NW i NM, dłuż. *bytšy* 'jasny, czysty, pogodny, wyraźny', głuż. dial. *bystry* 'szybki, prędki', czes. od XIV w. *bystrý* (dial. od XVI w. też *vystrý*) 'rwący, o wodzie, potoku; poruszający się szybko, szybki, żwawy, ruchliwy; ostry, o zmysłach; pojętny, zdolny, przenikliwy', stczes. 'rwący; ostry', dial. *bystrá voda* 'świeża' (Bartoš DSM), *Bystrý*, *Bystrá* (już w XIV w.), *Bystré* liczne NW i NM, sła. *bystrý* 'rwący, o wodzie, potoku; szybki, ruchliwy, żwawy; pojętny, zdolny';

słe. *bíster bístra* 'szybki, żwawy, wartki (też o wodzie); pojętny, przenikliwy; czysty, przejrzysty, przezroczysty, o płynach', sch. *bȉstar bȉstra* 'przezroczysty, czysty; jasny, pogodny; dźwięczny, czysty, o głosie; ostry, przenikliwy, o wzroku; szybko pojmujący, rozumny', dial. 'odbijający światło, błyszczący, lśniący', sch.-cs. XIII—XIV w. i wyjątkowe w XVIII w. (u Kavanjina) 'szybki, prędki', scs. **быстръ** 'szybki, żwawy; rzeźki, orientujący się szybko, pojętny, o umyśle' (Supr.), bułg. *бúстър* 'czysty, klarowny, przezroczysty, jasny; szybko się orientujący, ostry, przenikliwy, o umyśle, spojrzeniu', *Бúстра* NW (Zaimov Mestnite imena v Pirdopsko 116), *Бистрото* NT (Kovačev, Mestnite nazvanija ot Sevlievsko 142), maced. *бистар* 'czysty, przezroczysty; szybko się orientujący, pojętny, sprytny';

strus. **бъıстрыи** 'rwący, o wodzie; szybki, prędki, ruchliwy; pojętny', **быстрии** 'żywy, o umyśle', ros. *бы́стрый*, *быстр быстра́ бы́стро* 'odbywający się z wielką szybkością, szybki, prędki, gwałtowny; żwawy, zwinny; pojętny', dial. *бы́стрый* : *быстро́й* 'szybki w ruchach, w biegu; rwący, o wodzie; silny, ostry, o wietrze; żywy, figlarny, o dziecku' (SRNG), *Быстрый*, *Быстра*, *Быстрая*, *Быстрое* NW, ukr. *бúстрий* 'szybki, prędki, żwawy; pojętny; ostry, prze-

nikliwy, o wzroku', dial. 'jasny, o słońcu, pogodzie, płomieniu' (Leks. Polesьja 21), brus. *бы́стры* 'szybki, prędki; żywy, żwawy; ostry, przenikliwy, o wzroku'. ~

Na derywat *bystr-ьnъ* wskazują: dłuż. *bytšny* 'jasny, czysty, pogodny; błyszczący, świecący', czes. *bystrný* 'pojętny, spostrzegawczy' (Jungmann).

Z pierwotnego **bys-ro-* ≤ **bhūs-ro-* (z rozrywającym grupę *sr* wtórnym *t* por. psł. *ustro* ≤ ie. **aus-ro-*). Ten sam pierwiastek co w *bъchъ, bъchъtati, buchati* (zob.). Przymiotnik prymarny z suf. *-rъ*. Odpowiedniki ie. wykazują także apofonię *-ū-* : *-u-* : stisl. *bysia* 'wypływać gwałtownie', fryzyj. *būsen* 'gwałtownie napierać, szumieć, huczeć', *būsterig* 'burzliwy', szwedz. *busa* 'wypaść, wybiec'. — Pierwotne znaczenie 'gwałtownie posuwający się naprzód, gwałtownie rwący, szybko płynący, o rzece, potoku', przen. 'szybko pojmujący, pojętny, lotny, sprytny'. Ze znaczenia 'szybko płynący, rwący, o wodzie' w określeniach typu *bystra voda* rozwinęło się też znaczenie 'przezroczysty, czysty', skąd wtórnie 'jasny, jaskrawy, błyszczący'.

Berneker SEW I 113, Vasmer REW I 159, Sławski SE I 53, Pokorny IEW 101—2, Vaillant Slavjanskaja filologija I, Moskva 1958, 74—5.

K.P. — W.B. — F.S

bystrь *bystri* dial. płn. 'wartki, rwący prąd rzeki'

~ pol. dial. *bystrz* m. i f. 'wartki prąd wody na rzece' (SWil, Śląski SO IX 151), *Bystrz* NW i NM;

strus. **быстрь -ри** 'szybkość, gwałtowność, o wodzie' (Slovarь DRJ Prob.), ros. dial. *быстрь -ри* 'szybki prąd rzeki' (Dal), *быстри* pl. 'nazwa własna płytkiego miejsca w rzece z szybkim nurtem' (SRNG), *бы́стерь* f. 'szybki prąd rzeki; wylew w czasie powodzi' (SRNG), ukr. dawne u Beryndy *бистрь* 'silny nurt, wartki prąd wody'. ~

Por. z suf. *-ja*: pol. dial. *bystrza* 'wartki prąd wody w rzece' (Śląski SO IX 151), ukr. dial. *бистря* : *бы́стря* 'silny nurt, wartki prąd wody';

z suf. *-je*: pol. *bystrze* 'szybki prąd rzeczny, szybki potok', dawne 'ostrość, bystrość'.

Substantywizowane adi. *bystrъ*. *W.B.*

bystrьcь *bystrьca* 'rwący potok, rwący nurt, prąd rzeki'

~ pol. dawne *bystrzec bystrzca* 'szybki, popędliwy, szybko pojmujący, o człowieku lub zwierzęciu' (L.), dial. kasz. 'wir w rzece' (Karłowicz SGP), już w 1412 r. limitatio incipit a decursu aquae vlg. *bystrzec* (Śląski SO IX 151), *Bystrzec* NW i NM od XIII w. (Rospond SEG), stczes. XIV w. *bystřec bystřče* 'rwący potok', *Bystřec* NM (Profous MJČ I 259—60);

słe. *bîstrc -ca* 'pojętny człowiek', dawne 'pojętność, lotność umysłu', *Bistrc* NW (Bezlaj SVI I 64), sch. dial. *bìstrac -àca* 'niezapłodnione jaje; szacowny człowiek' (RJAZ, RSAN), cs. **быстрьць** NM;

ros. dial. *быстрéц -реца́* 'płytkie kamieniste miejsce w rzece, gdzie woda płynie szybko' (SRNG), *Бы́стрец* NW (WRG I 244), ukr. *быстрéць -реця́* 'rwący potok górski', dial. *бы́стрець* 'ts.' (Jurkowski MS PAN 22, s. 22), *Бы́стрéць* NW. ~

Por. z suf. *-ikъ*: sch. dial. *bìstrīk -íka* 'miejsce w rzece, potoku, gdzie woda jest przezroczysta; miejsce na bagnach nie zarośnięte szuwarami i trzciną', też NM (RJAZ, RSAN); ukr. dial. *býstryk* 'rwący potok górski' (Jurkowski l. c.), ros. *Быстрик* liczne NW (WRG I 244—5).

Substantywizowane adi. *bystrъ*, o budowie zob. s. 99—101. *W.B.*

byšę *byšęt'a* 'mający być, przyszły, futurus'

Na istnienie tej formy wskazują zabytki cs. ruskiej redakcji, w których od XI w. poświadczone są formy **бꙑшѧштє(ѥ)**, 'rzeczy, wypadki przyszłe, przyszłość, τὸ μέλλον', **бꙑшѧшти** (też w postaci ruskiej z *-a-*, np. **бꙑшѧщаѧго**, wyjątkowo w wskazującej na redakcję śrbułg. postaci na *-ǫšt-*, np. **бꙑшѫштєѥ** n.). Liczne formy tego participium występują w XV—XVI-wiecznych kopiach Księgi Proroków (r. 1047), tu wyjątkowo ruska postać z *-ě-*, np. **събꙑшюѹаѧсѧ**.

Postać fonetyczna zapisów tego part. wskazuje na jego bułg.-maced. proweniencję (por. Vaillant MVS I 237).

Powyższe formy participialne wskazują na istnienie w słow. sygmatycznego futurum *byšǫ byšiši* mającego dokładny odpowiednik w lit. *bū́siu* fut. do *bū́ti*, łot. *bûšu* fut. do *bût*, awest. *būšyant-* 'der ins Dasein treten wird'.

Inną postać fonetyczną reprezentuje stczes. adi. *probyšúcný* XV—XVI w. 'użitečný, chytrý' (< **probyšúcí* z suf. *-ьnъ*, jak np. *všemohúcný* < *všemohúcí*), wskazujące na formę participialną **byšǫtj-* : **byšǫ* **byšeši* (zob. Gebauer HMČ III 2, 66—7).

Jagić AslPh XXVIII 35—6, Meillet SC 240, 334—5, Berneker SEW I 115, Trautmann BSW 40—1, Mayrhofer KEWA II 515, Kuznecov Morfol. prasl. 127—32, Pokorny IEW 149. *K.P. — T.Sz.*

byti 'istnieć, żyć, esse, existere; być obecnym, przebywać, znajdować się, adesse, praesentem esse; zdarzyć się, mieć miejsce, stać się, odbyć się, agi, fieri', poza tym w funkcji gramatycznej przy tworzeniu form peryfrastycznych jako verbum auxiliare i copula zob. *bě, by, bǫdǫ, bylъ, esmь*

~ pol. *być* od XIV w., połab. *boi̯t*, dłuż. *byś* (dial. też *buś*, np. Fasske Vetschau), głuż. *być* (dial. też *buć*, Pfuhl, Michalk Neustadt), czes. *býti*, sła. *byť*';

słe. *bíti*, sch. *bȉti*, scs. **бꙑти**, bułg. *би* skostniały inf., dziś w wyrażeniu *мóже би* 'być może', poza tym zastąpione przez formę praes. *съм*;

strus. **бꙑти**, ros. *быть*, ukr. *бу́ти* (w formie z *-u-* od XVI w., por. Rudnyćkyj ED 273), brus. *быць*. ~

We wszystkich językach słow. także w funkcji gramatycznej przy tworzeniu form peryfrastycznych.

Dokładny odpowiednik: lit. *bū́ti* 'być; stawać się, odbywać się, zdarzać się; znajdować się; żyć', łot. *bût* 'być'. Pierwotny dat. od ie. sub. *bhūti-* zob. *byti*. Do ie. *bheu̯-*, *bheu̯ə-* : *bhū-* 'rosnąć, dojrzewać' > 'stawać się, być': stind. *bhávati* 'powstaje, staje się, jest' (aor. *ábhūt*), gr. φύω 'wytwarzać, wydawać, wypuszczać; rodzić, wydać na świat', φύομαι 'rodzić się, powstawać, rosnąć', aor. ἔφῡ = stind. *á-bhū-t* (ie. **é-bhū-t*), por. scs. aor. 2 i 3 sg. *by*, łac. *fuī* 'byłem', stłac. *fūī*.

Pedersen KZ XXXVIII 327, Berneker SEW I 114, Trautmann BSW 40—2, Pokorny IEW 146—50. *K.P. — T.Sz — F.S.*

byto dial. płn. 'pobyt; mienie'

~ stpol. XVI w. wyjątkowe *dobre byto* 'dobrobyt' (SP XVI IBL), może i NO z r. 1468 *Bytho* (SSNO), czes. dial. moraw. *byto* 'pobyt' (Bartoš DSM: dłuhe *byto* 'dlouhý pobyt');

ros. przestarz. *бы́то* 'sprzęt domowy, mienie' (wg Dala stare), już w strus.: Москвичи побѣгоша и бѣжачи пометаша своя *быта* ... и грабиша то *быто* московское и псковское Изборяне (Srezn.). ~

Ze zmianą rodzaju do *bytъ*, oboczność rodzajów m. i n. nierzadka. Rozwój znaczeniowy jak w *bytъ*, *bydlo*. *K.P.*

bytъ 1. subst. dial. płn. 'istnienie, życie, bytowanie, vita', 'czas, okres, pora', zach. 'miejsce pobytu, zamieszkanie'

~ pol. *byt -tu* 'istnienie, warunki materialne życia' od XIV w. (nowsze: 'istota żyjąca, rzecz istniejąca'), 'utrzymanie, warunki materialne życia' (też sł. *bət -tu* 'egzystencja, życie', *dobrï bət* 'dobre życie', Lorentz PW) od XVI w., stpol. XV w. 'mieszkanie, przebywanie, habitatio', w XVI w. 'miejsce pobytu', głuż. *byt* 'istota, istnienie, egzystencja' (tylko u Pfuhla i z gwiazdką; niepewne), czes. *byt -tu* 'mieszkanie, kwatera', książkowe 'egzystencja, życie' od XIV w., stczes. też 'podstawa, istota, natura', dial. moraw. *byt -tu* 'czas, okres', sła. *byt -tu* 'mieszkanie, kwatera', przestarz. 'egzystencja, życie';

strus. **бытъ** u Srezn. bez znaczenia w 1 przykładzie: Князь же Семенъ весь *бытъ* запечаталъ, ros. *бы́т -ma* 'życie, sposób życia, warunki życia; obyczajowość' (też dial., Slovarь Rjazan.), 'bytowanie, życie' (z ros.: bułg.-maced. *бит* 'życie, bytowanie', BER 50), dial. *бы́т -ma* : *-my* 'sposób, sposób działania' (np. скорым *бы́том* 'szybko'), 'ład', 'czas, pora; pora dnia, roku', 'płeć (męska, żeńska)' (SRNG, Sl. Rjazan.), ukr. dziś tylko w compositach np. *нóбум -my* 'bytowanie; sposób życia, życie', *добрóбум -my* 'dobrobyt', stukr. od XVII w. *бытъ* 'istnienie, bycie; warunki egzystencji; mieszkanie, pobyt' (Tymčenko), brus. *быт бы́ту* 'tryb życia, życie codzienne, warunki życia', 'bytowanie, życie'. ~

Pierwotne abstractum odpierwiastkowe (rdzeń ten sam co w *byti*) utworzone za pomocą sufiksu *-to-*.

Odpowiedniki ie.: stind. *bhūtá-m* 'istota, istnienie', stisl. *buð* f. 'mieszkanie'; z krótkim *-u-*: lit. *bùtas* 'dom', stprus. *buttan* n. 'ts.', stirl. *both* f. 'chata', gr. φυτόν 'roślina; szczep, pęd; stworzenie, istota; potomek'. Por. *bytъ* adi.

Trautmann BSW 41—2, Pokorny IEW 146—7, Vasmer REW I 159, Sławski SE I 53. *K.P. — T.Sz.*

bytъ 2. adi. partic. praet. pass. 'były'

~ pol. dawne XVI—XVII w. *byty* 'który już był, były' (SP XVI IBL, L.), dziś dial. kasz. *bətï* 'ts.' (Lorentz PW), głuż. *byty* 'ts.' (Pfuhl);

ros. dial. *бытóй* 'zdrowy, mocny, krzepki' (SRNG), brus. dial. *бы́ты* 'były' (Nosovič). ~

Dokładne odpowiedniki ie.: lit. *bū́tas* 'który był', 'przebyty, odbyty', stind. *bhūtá-* 'były; będący', awest. *būta-* 'ts.'

Trautmann BSW 41—2, Pokorny IEW 146—7. *K.P.*

bytь 'byt, istota, istnienie'

~ stczes. XIV—XV w. *byt -ti* f. 'istota, byt, bycie, istnienie';

słe. książkowe *bít -ti* istnienie; egzystencja' (SSKJ; u Plet. *bit* f. 'ts.'), sch. dawne *bît bȉti* f. 'istota, natura; bycie, istnienie' wyjątkowo w XVI—XVII w. (tylko u dwóch pisarzy, RJAZ), dziś liter. *bît bȉti* 'istnienie, byt, istota, jestestwo', cs. **бытиѣ** 'бытие, γένεσις' (Srezn. z Jana Egzarcha, odpis XIII w.). ~

Por. scs. **по-бытиѣ** Supr. 'znak zwycięstwa, zwycięstwo', **забытиѣ** 'zapomnienie'.

Pierwotne abstractum odpierwiastkowe kontynuujące ie. **bhūti-* zob. *byti*.

Dokładny odpowiednik ie.: stind. *bhūti-* : *bhūtí-* 'bycie; dobry stan, rozwi-

janie się, dojrzewanie', lit. *buitìs* gen. *buities* 'istnienie; egzystencja' (z wtórnym *ui*). Z krótkim *ŭ*: grec. φύσις 'natura, istota; wzrost; byt'.

Trautmann BSW 42, Pokorny IEW 147. *K.P. — T.Sz.*

bytьje n. forma rzeczownikowa czasownika *byti*, dial. też 'miejsce pobytu, mieszkanie'

~ pol. *bycie* n. rzeczownik odsłowny od *być*, stpol. XV w. 'byt, żywot, vita; obecność, praesentia' (dial. 'warunki bytowania, życia', Szymczak Domaniewek; kasz. 'byt', Sychta SK), XVI w. 'essentia, existentia, substantia', 'istnienie, wystąpienie, pojawienie się', 'obecność, pobyt, przebywanie', dłuż. *byśe* n. 'istnienie, przebywanie, mieszkanie', 'istota', 'gospodarstwo; mieszkanie', głuż. *byće* n. 'egzystencja, istnienie, byt; przebywanie, pobyt; mieszkanie', czes. *bytí* n. 'byt, istnienie, życie', stczes. *bytie* n. 'ts.', 'przebywanie, pobyt' od XIV w., sła. *bytie* n. 'byt, istnienie, życie';

sże. *bítje* n. 'byt, istnienie' (książkowe, SSKJ), 'istota; stan; natura', sch. *bíće* n. 'byt, życie, egzystencja, istnienie' (od XIV w.), 'istota, natura', przestarz. 'pobyt, bytność', 'mieszkanie, pomieszczenie, habitatio', dial. 'stan, położenie', 'mienie, majątek' (RSAN, Vuk), scs. **бытиѥ** n. 'istnienie, egzystencja, byt; pochodzenie, powstanie, początek', cs. też 'narodzenie, nativitas' (SJS), stąd: bułg. liter. *битие* n. 'byt, istnienie', maced. *битие* 'istnienie, życie';

strus. **бытиѥ : бытьѥ** n. 'istnienie', 'γένεσις, generatio', ros. *бытие́* n. (przestarz. też *бытьё*, SSRJ) 'byt; egzystencja, istnienie; życie', dial. *бытие́* n. 'zdarzenie, wydarzenie', *бытьё* n. 'majątek, mienie, bogactwo' (SRNG), ukr. *буття́* n. 'istnienie; pobyt, przebywanie', stukr. XV—XVII w. *бытье* 'istnienie' (Tymčenko), brus. *быццё* n. 'byt', dial. 'życie; stan; obecność, pobyt' (Nosovič). ~

Od partic. *bytъ*, o suf. *-ьje* zob. s 85—6. *K.P. — T.Sz.*

bytьnъ 'ten, który istnieje, który jest, istniejący', 'związany z bytem, istnieniem', 'ważny, istotny'

~ stpol. rzadkie XV w. *bytny*, *bytni* 'istniejący, istotny', w XVI w. też 'teraźniejszy, współczesny', głuż. *bytny* 'istniejący, istotny' (u Pfuhla z gwiazdką, Zeman), czes. *bytný* 'istotny, rzeczywisty', 'odnoszący się do życia' (stczes. tylko *bytnost* 'byt, istota');

sże. *bíten -tna* 'istotny, ważny' (wg Plet. z czes.), sch. *bȉtan -tna* 'główny, podstawowy; charakterystyczny; istniejący, rzeczywisty' (RSAN; w XVII—XVIII w. 'praesens', 'substantialis, essentialis', RJAZ), maced. *битен -тна* 'istotny, ważny';

strus. **бытьнъıи**: хлѣбъ нашь *бытьныи* дажь намъ 'codzienny' (XIII—XIV w.), *бытьнааго* слова XI w. (Srezn.), ros. dial. *бы́тный* 'przeszły, były', *бы́тный*, *бытно́й* 'gruby, zdrowy, mocny', 'krzepki, spoisty' (SRNG). ~

Od *bytъ*, *byti*.

Dokładny odpowiednik w bałt.: lit. *bū̃tinas* 'istotny, ważny, rzeczywisty; główny; konieczny'.

Zubatý Studie I 1, 46, Trautmann BSW 42. *T.Sz.*

byvati *byvajǫ* iter. do *byti*

~ pol. *bywać -wam* od XIV w., dłuż. *bywaś -wam*, głuż. *bywać -wam*, czes. *býv̆ati -vám*, stczes. od XIV w. *býv̆ati -vaju*, sła. *býv̆at' -vam*;

sże. *bívati -vam*, sch. *bívati bîvām* od XII w., scs. **бꙑвати бꙑваѭ,бꙑвати сѧ**, bułg. *бúвам -ваш*, maced. dial. *бивам -ш*;

strus. **бꙑвлти бꙑвлю**, ros. *бывáть -вáю*, dial. *бывáться*, ukr. *бувáти -вáю*, brus. *бывáць -вáю*. ~

Iterat. ze wzdłużeniem samogłoski rdzennej do *bъv-* (zob. **bъvenъ*). Por. lit. *buvóti* 'bywać, często być, przebywać', *bùvo* 'był'.

Meillet Ét. 47, MSL XIV 359, SC 303, Osten-Sacken AslPh XXXII 333, Trautmann BSW 40—1. *K.P.*

byvolъ *byvola* 'zwierzę ssące, podobne do wołu, Bos bubalus, bawół'

byvolъ: ~ stczes. wyjątkowe w XV w. *byvol* (Gebauer Sl.), sła. *byvol -la*, dial. moraw.-sła. *bivol* (Machek ES² 78);

słe. *bívol*, u Megisera 1592 *pivol* (o zmianie *b* > *p* zob. Ramovš HGSJ II 183), sch. *bîvō bívola* od XV lub XVI w., dial. *bívol*, cs. **бꙑволъ**, rus.-cs. **биволъ** XV lub XVI w., bułg. *бúзол* (też w nazwach bot.), maced. *бивол*, dial. *bívul* (Małecki SW). ~

buvolъ: ~ dłuż. *buwoł -ła*, głuż. *buwoł -ła*, czes. od XIV w. *buvol -la*;

rus.-cs. **боꙋволъ** XIII w., ukr. przestarz. *бýвол* (Rudnyćkyj ED 244). ~

Por. stczes. XV—XVI w. *búbal*, XIV—XV w. *buval*;

bujьvolъ wsch.słow.: ~ rus.-cs. **бóꙋиволъ** XIII w., ros. *бýйвол -ла*, ukr. *бýйвол* od XVIII w., dial. *бýйзіл -вола* (Hrinč.; u Żel. *бýйзіл буйволá*), *бýйвал* (Żel.), brus. *бýйвал -ла* (ze wsch.słow.: pol. dial. wsch. *bójwuł, bujwół -wołu*, wyjątkowo w XVIII w. *bujwoł*). ~

Z niejasnym *-a-*: pol. *bawół -wołu* od XIV w., w XV w. też w NO *Bawoł* (z pol.: stdłuż. XVII w. u Chojnana *bawoł*, brus. dial. *бáвол*).

Ze słow.: węg. *bivaly* (Kniezsa MNSJ I 1, 93), rumuń. *bívol* (Mihăilă Impr. 77—8).

Wędrowna pożyczka. W słow. pierwotna postać *byvolъ* z łac. lud. **būvalus* < łac. *būbalus*, dial. *būfalus* 'gazela afrykańska', 'tur', od VII w. 'Bos bubalus' < gr. βούβαλος m. 'gazela afrykańska', 'Bos bubalus'. Słowianie zetknęli się z hodowlą tego zwierzęcia na płd. Europy. — Postacie *bujvolъ* zmienione drogą etymologii ludowej przez adideację do *bujъ* i *volъ*, por. ros. dial. *бýйло, бýйла*.

Meillet RS II 68, Brückner SE 18, Romanski JIRSpr XV 94, Walde — Hofmann I 118, Skok Festschrift Vasmer 510—12, Machek ES² 78, Vasmer REW I 139, Sławski SE I 28, Frisk GEW I 256, Schrader RIA I 52.

K.P. — T.Sz. — F.S.

byzati, byzěti, byziti zob. **bъzati**

bьbrъ zob. **bobrъ**

bьrati *berǫ* 'przystosowywać do niesienia, trzymania: ujmować, chwytać; zrywać, zbierać (np. jagody); przyjmować; zajmować, zabierać, przywłaszczać sobie', 'zawierać związek małżeński', *dušę bьrati* 'oddawać ducha, konać, umierać', *nožь beretь* 'nóż dobrze tnie'; **bьrati sę** 'chwytać się, przygotowywać się do jakiej czynności, rozpoczynać, zaczynać; wyruszać, iść; zbierać się, gromadzić się; zmagać się, pasować się; pobierać się, zawierać związek małżeński'

bьrati: ~ pol. *brać biorę* (w XIV—XV w. częściej *bierzę*, dziś dial.) 'przystosowywać do niesienia, trzymania; ujmować, obejmować, chwytać, zajmować; czerpać, zaopatrywać się w co, nabywać; otrzymywać, przyjmować, dostawać; rozpoczynać jaką czynność, osiągać jaki stan', *brać ślub* 'żenić się, wychodzić za mąż' (por. dial. *brać dziewkę* 'żenić się', już w XVI w. *w małżeństwo brać* 'poślubiać'), stpol. od XIV w. i dial. w nieco szerszym znaczeniu:

'rwać, zrywać' (dziś ograniczone do pewnych zwrotów, np. *brać grzyby, brać miód* 'wyjmować, wybierać'), 'porywać, unosić (o wodzie, drapieżnych ptakach); zajmować, zdobywać, grabić (np. miasta, grody); kopać, np. rów, studnię', *ryba bierze* 'chwyta przynętę', *brać dzieci* 'przyjmować przy porodzie', połab. *berě* 3 sg. praes. 'zbiera, bierze', dłuż. *braś ƀeru* : *ƀeśom* 'brać; podnosić się, wzbierać (o wodzie); zabierać, przywłaszczać sobie, kraść', głuż. *brać bjeru* 'brać; zabierać, przywłaszczać sobie, kraść', *k sebi brać* też 'przybierać na wadze, tyć', *brać sebi koho* 'żenić się z kim, wychodzić za mąż za kogo', czes. *bráti beru* 'brać, przyjmować, zabierać; odbierać, pozbawiać kogo czego, kraść', *brát si někoho* 'wstępować w związek małżeński', stczes. *bráti boj* 'walczyć, wojować', *dušu bráti* 'konać, umierać', sła. *brat' beriem* 'brać, chwytać; odbierać, zabierać, grabić, kraść', *brat' včelám med* 'podbierać pszczołom miód', *berie na seba* (o zwierzęciu) 'przybiera na wadze, tyje', *ryby berú* 'ryby biorą, chwytają się na przynętę', *britva* (*dobre*) *berie* 'brzytwa (dobrze) goli', *kosa neberie* 'kosa nie tnie, źle tnie';

słe. *bráti bérem* 'zbierać, zrywać np. jagody, winogrona; brać, zabierać; czytać' (w tym ostatnim znaczeniu kalka z niem. *lesen*, Unbegaun RES XII 21), sch. *brȁti bȅrēm* 'zrywać, rwać np. winogrona, jabłka; zbierać np. kukurydzę, drzewo w lesie; brać, pobierać, gromadzić, obejmować, zawierać', stsch. też 'zabierać, porywać, grabić', *brati dušu* 'konać, umierać, oddawać ducha', dial. dubrownickie *žito brati* 'żąć, ścinać, zżynać', scs. **бьрати берѫ** 'zbierać np. kłosy; wybierać', bułg. *берá -рéш* 'zrywać, zbierać; gromadzić; obierać (o ranie)', dial. 'zawierać, obejmować', *не берú грúжа* 'nie martw się', *берá душá* 'oddawać ducha, konać, umierać', dial. *берá грáх* 'popełniać grzech', *берá срáм* 'wstyd mi', *берá стýд* 'robi mi się zimno', *берá крыщéние* 'urządzać chrzciny', *берá жалосттá*, *берá милосттá някому* 'wzbiera we mnie żal, tęsknota za kim', maced. *берам береш* 'zbierać, zrywać; obejmować, zawierać; gromadzić; obierać (o ranie)', *бере душа* 'jest w agonii, umiera', *бере грижа* 'martwi się', *место не го бере* 'nie może sobie znaleźć miejsca';

ros. *брáть берý берёшь* 'brać, zabierać', dial. i strus. 'zbierać, zrywać (np. grzyby, jagody, len); wyszywać, tkać wzory', ros. *рыба берёт* 'ryba chwyta przynętę', *косá* (*пилá*, *нóж*) *не берёт* 'kosa (piła, nóż) nie tnie', *э́то ружьё берёт далекó* 'ta strzelba daleko niesie', ukr. *брáти берý -рéш* 'brać, chwytać, przyjmować; pobierać; zbierać, zrywać (grzyby, jagody); dziergać, międlić len, konopie', przestarz. 'żenić się', *коса берé* 'kosa dobrze tnie', dial. *брáти дитúну* 'przyjmować (o akuszerce)', *брáти зýби* 'rwać zęby', *кошýля брáна* 'koszula tkana we wzór, haftowana', brus. *брáць бярý -рэ́ш* 'brać (też o rybach), zabierać, pobierać', dial. 'międlić, dziergać len, konopie', *касá не бярэ́* 'kosa nie tnie'. ~

bьrati sę: ~ pol. *brać się* 'ujmować się, obejmować się, chwytać się; rozpoczynać, zaczynać; zamierzać; pojawiać się, powstawać; pochodzić', stpol. i dial. też 'skierowywać się, przygotowywać się do odejścia, wyruszać, udawać się, iść, podążać', 'zawierać związek małżeński' (dziś *pobierać się*), kasz. *brac są* 'pasować się, zmagać się' (Endzelin RFV XLIX 79—80), dłuż. *braś seƀe* (*se*) 'pobierać się, żenić się, wychodzić za mąż', czes. *bráti se* 'starać się, stawać po czyjej stronie; pochodzić, mieć początek; wybierać się, udawać się, zmierzać, iść; pobierać się, wstępować w związek małżeński', sła. *brat' sa* 'zabierać się, iść, odchodzić; przygotowywać się do jakiejś czynności, brać się, wynikać, pochodzić; pobierać się, wstępować w związki małżeńskie';

sch. *brȁti se* 'zbierać się, gromadzić się', bułg. *берá се* 'zbierać się, groma-

dzić się', *грóздето се бере́* 'zbiera się, zrywa się winogrona', maced. *берам се* 'zbierać się, gromadzić się';

rus.-cs. **братисѧ** 'walczyć, zmagać się', ros. *бра́ться* 'brać się, chwytać (się), podejmować się, przedsiębrać', dial. płd.-zach. 'pobierać się, wstępować w związki małżeńskie', ukr. *бра́тися* 'brać się, chwytać się; zbierać się, iść, zmierzać; podejmować się, zobowiązywać się; pokrywać się' (np. *бра́тися льо́дом* 'pokrywać się lodem'), 'pobierać się, wstępować w związek małżeński', 'bić się, zmagać się', *бра́тися чи́м* 'zamieniać się w co, przybierać postać', *бра́тися на що* 'wychodzić, wspinać się', brus. *бра́ццa* 'brać się, chwytać się; iść, kierować się: przykładać się do czego, starać się, lgnąć; poręczać, brać odpowiedzialność; ujmować się za kim; pobierać się, wstępować w związki małżeńskie', *на́нач бра́ўся вялі́кі маро́з* 'na noc brał silny mróz', *бярэ́цца на дзе́нь* 'nastaje, nadchodzi dzień'. ~

Do ie. *bher-* 'nieść' (mającego też praes. atematyczne: łac. *fert*, gr. homer. φέρτε, stind. wed. *bhárti*): goc. *baíra* 'niosę', stirl. *biru*, łac. *ferō*, gr. φέρω, stind. *bhárāmi*, orm. *berem* 'ts.', por. też ze zmianą znaczenia lit. *beriù* 'sypię'. Inf. *bьrati* na miejscu oczekiwanego **bьrti* (= lit. *bìrti* 'sypać', stind. *bhr̥tí-* 'niesienie') według tematu psł. praet. **birā-*, por. *dьrati derǫ*, *pьrati perǫ*. Pierwotne znaczenie 'nieść' najlepiej zachowane w derywatach *berd'a*, *bermę* (zob.), szczątkowo także i w verbum, np. stpol. *szkodę brać* 'ponosić szkodę', *bierze się na co* 'zanosi się na co', *brać* (o wodzie, drapieżnych zwierzętach) 'unosić, porywać'; ros. *ружьё берёт далеко́* 'strzelba daleko niesie'. Punktem wyjścia znaczenia 'brać' były złożenia z prefiksami *u-* a zwłaszcza *sъ-*: *sъ-bьrati* pierwotnie 'znieść' > 'zebrać'.

Vaillant RES XXII 29, Stang BSV 34—5, o rozwoju znaczenia 'zawierać związek małżeński' Hujer LF XL 304, Lang LF XLIII 331—2. *F.S.*

bьzděti zob. **pьzděti**